

**T.C.
RECEP TAYYİP ERDOĞAN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI**

**TANZİMAT DÖNEMİ TÜRK ROMANINDA SONU FELAKETLE
BİTEN EVLİLİKLER**

(Doktora Tezi)

Bahar KURU

**Danışman
Prof. Dr. İhsan SAFİ**

**RİZE
2024**

KABUL VE ONAY

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalında, Prof. Dr. İhsan SAFİ danışmanlığında, Bahar KURU tarafından hazırlanan *Tanzimat Dönemi Türk Romanında Sonu Felaketle Biten Evlilikler* adlı bu tez çalışması, 16/10/2024 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oy birliği/oy çokluğuyla başarılı bulunarak jürimiz tarafından **Doktora Tezi** olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyeleri	Unvanı, Adı Soyadı	İmza
Başkan :	Prof. Dr. İhsan SAFİ	
Üye :	Prof. Dr. Abdullah BAY	
Üye :	Doç. Dr. Ekrem GÜZEL	
Üye :	Prof. Dr. Bilal KIRIMLI	
Üye :	Doç. Dr. Abdulhakim TUĞLUK	

ETİK BEYAN

Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Doktora Programından mezun olmak üzere teslim ettiğim “Tanzimat Dönemi Türk Romanında Sonu Felaketle Biten Evlilikler” adlı tezim, bilim ve araştırma etiği prensiplerine riayet edilerek tarafımdan yazılmıştır.

Tez çalışmamda, başka kaynaklardan aktarılan bütün bilgi ve alıntılar, Enstitünüz Tez Yazım Kılavuzuna uygun olarak açıkça gösterilmiştir. Kaynağı gösterilenler dışında kalan bütün bilgiler uygun araştırma yöntemi kullanılarak tarafımdan edinilmiş ve esere bu şekilde yansıtılmıştır. Şahsıma ait olmayan hiçbir bilgi, kasıt veya kusurlar, şahsıma aitmiş gibi gösterilmemiştir. İnternet kaynakları dâhil, sahibine/kaynağına atıf yapılmaksızın hiçbir bilgi kullanılmamıştır. Aksinin ortaya çıkması halinde doğacak bütün hukuki, idari, akademik ve etik sorumluluk tarafıma ait olacaktır. Eserin tesliminden sonra herhangi bir zamanda, bilim etiğine aykırılık tespit edilmesi ve / veya eserimle ilgili intihal veya intihal şeklinde anlaşılabilecek bir durumun ortaya çıkması halinde; Üniversiteniz ve eğitim kadronuzun hiçbir şekilde sorumlu tutulmayacağını hür irademle kabul, beyan ve taahhüt ederim.

16/10/2024

Bahar KURU

ÖN SÖZ

Çalışmamız giriş ve yedi bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde yeni bir dönemi başlatan Tanzimat'ın siyasi panoraması verildikten sonra değişimin edebî yönü üzerinde durulmuştur. Değişimin genelde aile özelde evlilik kurumuna etkileri, ilahi dinlerin evliliğe ve boşanmaya yaklaşımları ve değişimin nesnesi olarak kadında meydana gelen değişiklikler de bu bölümde irdelenen diğer meselelerdir. Çalışma kapsamına dâhil edilen romanlardan hareketle felaketle biten evliliklerin sebepleri aldatma ve aldatma zannı, kıskançlık/rakibin hilesi, ana-baba zoruyla yapılan görücü usulü evlilik, esaret, din ayrılığı, sefahat hayatı ve çok eşlilik şeklinde tespit edilerek yedi bölümde incelenmiştir.

Görüş ve önerileri ile tezin şekillenmesinde önemli katkıları olan Tez İzleme Komitesi jüri üyeleri Prof. Dr. Abdullah BAY ve Doç. Dr. Ekrem GÜZEL'e, tez savunma jürisinde yer alarak önemli değerlendirmelerde bulunan Prof. Dr. Bilal KIRIMLI ve Doç. Dr. Abdulhakim TUĞLUK'a teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca *Müjgân ve Mesude (İnceleme Metin)* adlı kıymetli çalışmasını gönderme nezaketinde bulunan Dr. Öğr. Üyesi Seda ÇETİN'e teşekkür ederim. Dijital ortamda bulunan eserlerin görsellerine ulaşma imkânı tanıyan Milli Kütüphane Ankara Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü'ne ve Seyfettin Özege Nadir Eserler Koleksiyonu'nu erişime açan Atatürk Üniversitesi Kütüphane ve Dökümantasyon Daire Başkanlığı'na şükranlarımı sunarım. Her zaman yanımda olan kıymetli aileme, bu zor süreci benim için kolaylaştıran, desteğini her daim hissettiğim sevgili eşim Yücel KURU'ya ve varlığıyla hayatımı güzelleştiren oğlum Aziz KURU'ya minnettarım. Çalışmamı üzerimde emeği olan rahmetli annem Fatma SAYIM'a ithaf ediyorum.

Özellikle tez konusunun belirlenmesinden son aşamaya kadar desteklerini esirgemeyen, tüm sorularımı titizlikle cevaplayan, bilgi ve tecrübelerinden istifade ettiğim kıymetli danışman hocam Prof. Dr. İhsan SAFİ'ye teşekkürü bir borç bilirim.

Bahar KURU

RİZE/2024

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	I
ETİK BEYAN.....	II
ÖN SÖZ	III
İÇİNDEKİLER	IV
ÖZET	X
ABSTRACT.....	XI
KISALTMALAR.....	XII
GİRİŞ	1
1. TANZİMAT DÖNEMİ TÜRK ROMANINDA ALDATMA SEBEBİYLE SONU FELAKETLE BİTEN EVLİLİKLER.....	70
1.1. İslam Dininin ve Osmanlı Toplumunun Aldatma/Zinaya Bakışı	71
1.2. Tanzimat Dönemi Türk Romanında Aldatma Sebebiyle Sonu Felaketle Biten Evliliklerin İncelenmesi.....	88
1.2.1. Namık Kemal’in Eseri.....	88
1.2.1.1. İntibah.....	88
1.2.2. Ahmet Mithat Efendi’nin Eserleri.....	105
1.2.2.1. Felsefe-i Zenan	105
1.2.2.2. Yeniçeriler	113
1.2.2.3. Bir Gerçek Hikâye	121
1.2.2.4. Kısmetinde Olanın Kaşığında Çıkar.....	124
1.2.2.5. Dolaptan Temaşa	131
1.2.2.6. Hasan Mellah Yahut Sır İçinde Esrar	139
1.2.2.7. Hüseyin Fellah	150
1.2.2.8. Süleyman Muslî.....	151
1.2.2.9. Müşahedat.....	161
1.2.2.10. Ahmet Metin ve Şirzat.....	171
1.2.2.11. Karnaval	188
1.2.2.12. Paris’te Bir Türk	206
1.2.2.13. Yeryüzünde Bir Melek	216
1.2.2.14. Cellat.....	229
1.2.3. Nâbizâde Nâzım’ın Eseri.....	230
1.2.3.1. Zehra.....	230

1.2.4. Fatma Aliye Hanım'ın Eserleri	242
1.2.4.1. Muhadarat.....	242
1.2.4.2. Levayih-i Hayat	255
1.2.5. Mustafa Reşid'in Eserleri	258
1.2.5.1. Bir Kızın Hatası	258
1.2.5.2. Küfrân-ı Nimet	260
1.2.6. Emine Semiyye Hanım'ın Eserleri	263
1.2.6.1. Bîkes	263
1.2.6.2. Muallime.....	267
1.2.7. Ahmet Rasim'in Eserleri	274
1.2.7.1. Leyâl-i Izdırâb	274
1.2.7.2. Endişe-i Hayat	277
1.2.7.3. İlk Sevgi.....	281
1.2.7.4. Bir Sefilenin Evrak-ı Metrukesi	286
1.2.7.5. Biçare Genç	288
1.2.7.6. Güzel Eleni	291
1.2.7.7. Mektep Arkadaşım	294
1.2.7.8. Tecrübesiz Aşk	296
1.2.7.9. Nâ-kâm	301
1.2.8. Mehmed Celal'in Eserleri	306
1.2.8.1. Nedamet Yahud Bir Şairin Ser-nüvişti.....	306
1.2.8.2. Muhabbet-i Mâderâne.....	310
1.2.8.3. Leman	314
1.2.8.4. Elvah-ı Sevda.....	318
1.2.8.5. Kuşdili'nde	321
1.2.9. Mehmed Vecihî Efendi'nin Eserleri.....	324
1.2.9.1. Mehçure	324
1.2.9.2. Hikmet Yahud Mehçure'nin Kısım-ı Sânisî	335
1.2.9.3. Müjgân.....	337
1.2.9.4. Mesude	341
1.2.10. Abdülkerim Hâdi'nin Eseri	343
1.2.10.1. Fakire	343
1.2.11. Halid Ziya Uşaklıgil'in Eseri	345
1.2.11.1. Sefile.....	345

1.2.12. Ahmet İhsan Tokgöz'ün Eseri.....	348
1.2.12.1. Ülfet.....	348
1.3. Genel Değerlendirme	351
2. TANZİMAT DÖNEMİ TÜRK ROMANINDA KISKANÇLIK SEBEBİYLE SONU FELAKETLE BİTEN EVLİLİKLER.....	362
2.1. Kıskançlık Psikolojisi	363
2.2. Tanzimat Dönemi Türk Romanında Kıskançlık Sebebiyle Sonu Felaketle Biten Evliliklerin İncelenmesi	369
2.2.1. Emin Nihat Bey'in Eseri	369
2.2.1.1. Kapı Kethüdası Behçet Efendi ile Makbule Hanım'ın Sergüzeşti	369
2.2.2. Namık Kemal'in Eseri.....	376
2.2.2.1. İntibah.....	376
2.2.3. Ahmet Mithat Efendi'nin Eserleri	396
2.2.3.1. Zeyl-i Hasan Mellah Yahut Sır İçinde Esrar	396
2.2.3.2. Hüseyin Fellah.....	398
2.2.3.3. Süleyman Muslî.....	402
2.2.3.4. Vah	405
2.2.4. Nâbizâde Nâzım'ın Eseri.....	417
2.2.4.1. Zehra.....	417
2.2.5. Emine Semiyye Hanım'ın Eseri	430
2.2.5.1. Muallime	430
2.2.6. Ahmet Rasim'in Eseri	432
2.2.6.1. Mehâlik-i Hayat.....	432
2.2.7. Mehmed Celal'in Eserleri	437
2.2.7.1. Zehra.....	437
2.2.7.2. Aurora.....	442
2.2.8. Halid Ziya Uşaklıgil'in Eseri	446
2.2.8.1. Ferdi ve Şürekâsı	446
2.2.9. Ahmet İhsan Tokgöz'ün Eseri.....	450
2.2.9.1. Haver	451
2.2.10. Hüseyin Cahit Yalçın'ın Eseri.....	453
2.2.10.1. Nadide.....	453
2.3. Genel Değerlendirme	459

3. TANZİMAT DÖNEMİ TÜRK ROMANINDA ANA-BABA ZORUYLA YAPILAN GÖRÜCÜ USULÜ EVLİLİK SEBEBİYLE SONU FELAKETLE BİTEN EVLİLİKLER	470
3.1. Çeşitli Toplumlarda Görücü Usulü Evlilik, Evlenme Engelleri ve Tanzimat Dönemi Türk Romanında Görücü Usulü Evliliğin Tenkidi.....	471
3.2. Tanzimat Dönemi Türk Romanında Ana-Baba Zoruyla Yapılan Görücü Usulü Evlilik Sebebiyle Sonu Felaketle Biten Evliliklerin İncelenmesi	482
3.2.1. Şemseddin Sami'nin Eseri.....	482
3.2.1.1. Taaşşuk-ı Tâlât ve Fitnât	482
3.2.2. Ahmet Mithat Efendi'nin Eserleri	492
3.2.2.1. Esaret	492
3.2.2.2. Teehhül	495
3.2.2.3. Firkat.....	500
3.2.2.4. Gönüllü	505
3.2.3. Fatma Aliye Hanım'ın Eseri.....	512
3.2.3.1. Levayih-i Hayat	512
3.2.4. Mustafa Reşid'in Eseri	514
3.2.4.1. Tesir-i Terbiye	514
3.2.5. Emine Semiyye Hanım'ın Eseri	517
3.2.5.1. Terbiye-i Etfale Ait Üç Hikâye	517
3.2.6.1. Meşakk-ı Hayat	521
3.3. Genel Değerlendirme	525
4. TANZİMAT DÖNEMİ TÜRK ROMANINDA ESARET SEBEBİYLE SONU FELAKETLE BİTEN EVLİLİKLER.....	545
4.1. Çeşitli Toplumlarda Esaret, Esaretin Osmanlı Sosyal Hayatındaki Yeri ve Tanzimat Dönemi Türk Romanında Esaret Eleştirisi.....	546
4.2. Tanzimat Dönemi Türk Romanında Esaret Sebebiyle Sonu Felaketle Biten Evliliklerin İncelenmesi.....	561
4.2.1. Namık Kemal'in Eseri.....	561
4.2.1.1. İntibah.....	561
4.2.2. Ahmet Mithat Efendi'nin Eserleri	569
4.2.2.1. Esaret	569
4.2.2.2. Felsefe-i Zenan	572
4.2.3. A (Elif) M. (Mim)'in Eseri.....	574
4.2.3.1. Eski Mektuplar	574
4.2.4. Nâbizâde Nâzım'ın Eseri.....	582

4.2.4.1. Zehra.....	582
4.2.5. Mustafa Reşid'in Eseri	590
4.2.5.1. Bir Çiçek Demeti	590
4.3. Genel Değerlendirme	592
5. TANZİMAT DÖNEMİ TÜRK ROMANINDA DİN AYRILIĞI SEBEBİYLE SONU FELAKETLE BİTEN EVLİLİKLER.....	603
5.1. Farklı Dinlerde Evlilik	603
5.2. Tanzimat Dönemi Türk Romanında Din Ayrılığı Sebebiyle Sonu Felaketle Biten Evliliklerin İncelenmesi	610
5.2.1. Emin Nihat Bey'in Eseri	610
5.2.1.1. Bir Osmanlı Kaptanının Bir İngiliz Kızıyla Vuku Bulan Sergüzeşti	610
5.2.2. Ahmet Mithat Efendi'nin Eserleri	614
5.2.2.1. Bir Gerçek Hikâye	614
5.2.2.2. Henüz 17 Yaşında.....	620
5.3. Genel Değerlendirme	625
6. TANZİMAT DÖNEMİ TÜRK ROMANINDA SEFAHAT HAYATI SEBEBİYLE SONU FELAKETLE BİTEN EVLİLİKLER.....	633
6.1. Medeniyet Değişikliği ve Sefahatin Türk Kültür Hayatında Yerleşmesi	634
6.2. Tanzimat Dönemi Türk Romanında Sefahat Hayatı Sebebiyle Sonu Felaketle Biten Evliliklerin İncelenmesi	645
6.2.1. Emin Nihat Bey'in Eseri	645
6.2.1.1. İhsan Hanım Yahut Atiye Hanımla Uşşakının Sergüzeşti.....	645
6.2.2. Ahmet Mithat Efendi'nin Eserleri	653
6.2.2.1. Bahtiyarlık	653
6.2.2.2. Para	661
6.2.2.3. Emanetçi Sıtkı	665
6.2.2.4. Ana-Kız	670
6.2.2.5. Çengi.....	676
6.2.2.6. Gürcü Kızı Yahut İntikam	680
6.2.2.7. Ahmet Metin ve Şirzat.....	687
6.2.2.8. Karnaval	698
6.2.3. Nâbizâde Nâzım'ın Eseri.....	704
6.2.3.1. Zehra.....	704
6.2.4. Fatma Aliye Hanım'ın Eseri.....	712

6.2.4.1. Muhadarat.....	712
6.2.5. Mustafa Reşid'in Eseri	714
6.2.5.1. Neyyir	714
6.2.6. Emine Semiyye Hanım'ın Eserleri	717
6.2.6.1. Muallime.....	717
6.2.6.2. Terbiye-i Etfale Ait Üç Hikâye	720
6.2.6.3. Mükâfat-ı İlahiye	725
6.2.7.1. Elvah-ı Sevda.....	729
6.2.8. Mehmed Vecihî Efendi'nin Eseri	733
6.2.8.1. Nedamet.....	733
6.3. Genel Değerlendirme	735
7. TANZİMAT DÖNEMİ TÜRK ROMANINDA ÇOK EŞLİLİK SEBEBİYLE SONU FELAKETLE BİTEN EVLİLİKLER.....	755
7.1. Çeşitli Toplumlarda ve Dinlerde Çok Eşlilik.....	756
7.2. Tanzimat Dönemi Türk Romanında Çok Eşlilik Sebebiyle Sonu Felaketle Biten Evliliklerin İncelenmesi	773
7.2.1. Ahmet Mithat Efendi'nin Eseri	773
7.2.1.1. Demir Bey Yahut İnkişâf-ı Esrâr.....	774
7.2.2. Mizancı Mehmed Murad'ın Eseri	780
7.2.2.1. Turfanda mı Yoksa Turfa mı?	780
7.2.3. Ahmet Rasim'in Eseri	789
7.2.3.1. Mektep Arkadaşım	789
7.2.4. Mehmed Vecihî Efendi'nin Eserleri.....	790
7.2.4.1. Mihr-i Dil.....	790
7.2.4.2. Mehçure	797
7.2.4.3. Halime	807
7.2.5. Fikri paşazâde Mehmed Münci'nin Eseri	809
7.2.5.1. İnhimâk-ı Memât	809
7.3. Genel Değerlendirme	815
8. SONUÇ.....	827
KAYNAKÇA.....	836

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Anabilim Dalı : Türk Dili ve Edebiyatı

Tez Türü : Doktora Tezi

Danışman : Prof. Dr. İhsan SAFİ

Hazırlayan : Bahar KURU

Yıl : 2024

Sayfa : 859

ÖZET

TANZİMAT DÖNEMİ TÜRK ROMANINDA SONU FELAKETLE BİTEN EVLİLİKLER

Yeni bir dönemi başlatan Tanzimat, birçok alanda değişikliği de beraberinde getirmiştir. Bu alanlardan biri de sosyal hayatta yaşanan değişimlerdir. Şüphesiz aile kurumu da bu süreçte yaşanan değişikliklerden nasibini almıştır. Değişikliğin temelini yeni girilen Batı medeniyetine uyum sağlayamama sonucunda yaşanan çatışmalar oluşturmaktadır. Toplumun temel yapısını oluşturan ailedeki değişikliklerin gözlemlenebildiği kaynaklardan biri de romanlardır. Aileye önem veren Tanzimat romancısı yaşanan değişimler karşısında aile kurumunu korumayı görev bilir. Bu nedenle de evlilik, kadın-erkek ilişkileri gibi konuları eğitici ve topluma yol gösterici bir tarzda ele alır. Bununla birlikte evliliğin felaketle bitmesine neden olan sebepleri izaha çalışarak ibret dersi vermeyi amaçlar. Bu çalışmada 1870-1896 yılları arası kaleme alınan Tanzimat dönemi Türk romanlarından sonu felaketle biten evlilikler incelenerek dönemin aile yaşantısı hakkında çıkarımlarda bulunulmuştur. Evliliğin felaketle bitmesine neden olan faktörler; aldatma ve aldatma zannı, kıskançlık/rakibin hilesi, ana-baba zoruyla yapılan görücü usulü evlilik, esaret kurumu, din ayrılığı, sefahat hayatı ve çok eşlilik olarak tespit edilmiş ve ele alınan romanlar bu başlıklar altında incelenmiştir. Dönem yazarlarının tutum ve davranışlarının ortak olduğu, evlilik birliğini muhafaza eden ya da bozan kadın veya erkeğe tepkilerinin mükâfat ve ceza ekseninde gerçekleştiği sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tanzimat, roman, aile, evlilik, felaket.

Recep Tayyip Erdogan University Institute of Graduate Studies

Department : Turkish Language and Literature

Thesis Type : Ph. D. Dissertation

Supervisor : Prof. Dr. İhsan SAFİ

Author : Bahar KURU

Year : 2024

Pages : 859

ABSTRACT

DISASTROUS MARRIAGES IN THE TURKISH NOVEL OF THE TANZIMAT PERIOD

Tanzimat, which ushered in a new era, brought about changes in many areas. One of these areas is the changes in social life. Undoubtedly, the institution of the family also had its share of the changes in this process. The basis of the changes was the conflicts arising from the inability to adapt to the new Western civilization. One of the sources where the changes in the family, which constitutes the basic structure of society, can be observed is novels. The Tanzimat novelist, who attaches importance to the family, considers it his duty to protect the family institution in the face of the changes. For this reason, he deals with issues such as marriage, male-female relations in an educational and guiding manner. In addition, he aims to teach a lesson by trying to explain the reasons for the disastrous end of marriage. In this study, marriages with disastrous endings from the Turkish novels of the Tanzimat period written between 1870-1896 were analyzed and inferences were made about the family life of the period. The factors that cause marriages to end in disaster were identified as infidelity and suspicion of infidelity, jealousy/trickery of the rival, arranged marriage forced by parents, the institution of bondage, religious difference, debauchery and polygamy, and the novels were analyzed under these headings. It was concluded that the attitudes and behaviors of the writers of the period were common, and that their reactions to women or men who preserved or broke the marriage union were realized on the axis of reward and punishment.

Keywords: Tanzimat, novel, family, marriage, disaster.

KISALTMALAR

Akt.	:	Aktaran
A.Ş.	:	Anonim Şirketi
Bkz.	:	Bakınız
B.y.	:	Basım yeri yok
C.	:	Cilt
Çev.	:	Çeviren
Der.	:	Derleyen
Dr.	:	Doktor
Ed.	:	Editör
Haz.	:	Hazırlayan
Hz.	:	Hazret, Hazret-i
İÖ	:	İsa'dan önce
md.	:	Madde
Ord.	:	Ordinaryüs
Prof.	:	Profesör
s.	:	Sayfa
T.C.	:	Türkiye Cumhuriyeti
TDK	:	Türk Dil Kurumu
t.y.	:	Basım tarihi yok
vb.	:	Ve benzeri
vd.	:	Ve diğerleri
Yay.	:	Yayınları
yy.	:	Yüzyıl

GİRİŞ

Her toplum zamanın akışı içinde sürekli değişim geçirir. Bu toplumlardan biri de hiç şüphesiz Osmanlı toplumdur. Geleceği hazırlayan en önemli olaylara ve kurumlara sahne olan 19. yüzyıl bütün Osmanlı toplumunun en hareketli, en sancılı, yorucu ve uzun bir asırdır. (Ortaylı, 2019: 13). Eski düzenin temel kurumlarının kaldırılmasına karşın modern kurumlaşmanın gecikmesinden doğan otorite boşluğu, bölgesel ve ulusal ayaklanmalarla dış müdahaleye yol açmıştır. (Ortaylı, 2019: 58, 59). Ziraî-içtimaî temelleri sarsılan Osmanlı İmparatorluğu'nun bir taraftan da çağdaşı olan diğer imparatorluklar gibi milliyetçilik fikriyle¹ mücadele etmesi imparatorluğun dayandığı temellerin, toprak rejimi ve Osmanlılık siyasetinin kökünden sarsıldığını gösterir. (İnalçık, 2021: 47).

Osmanlı İmparatorluğu'nun asıl çıkmazı, 16. yüzyılın ortalarından itibaren askeri, ilmi ve iktisadi sahalarda bozulan kurumlarına yeni bir dinamizm kazandıracak yenilik hamlesini bir türlü yapamayışı ve böyle bir hamlenin gereksizliğine inanır bir tutum sergilemesidir. Osmanlı aydın ve idarecilerinin bu dar bakışlarının birçok nedenleri vardı. Bunların en başında geleni ise yaklaşık dört yüz yıllık mutlak bir dünya hâkimiyetinin oluşturduğu kendine aşırı güven duygusudur. Bu aşırı güven duygusu, imparatorluğu kaygıdan uzaklaştırarak savunma ve güvenlik reflekslerinin zayıflamasına ve bir süre sonra da felç olmasına neden olacaktır. Bu aşırı güvenin, savunma gibi temel yaşam refleksini köreltmesi Osmanlı Devleti'nin daha birçok alanda yıkımını hazırlayacak gediklerin açılmasını sağlar. (Korkmaz, 2021: 16, 18). Bu siyasî ve içtimaî cihan görüşü değişikliğinin esasında dini ve manevi bir değişim görülür. Dinî Tanzimat, İslamiyet'in üstünlüğü fikrini altüst ederek Müslümanlık ile diğer dinler arasında bir derece müsavat fikrinin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bu dini telakki değişikliğiyle asıl anlatılmak istenen şey, Osmanlı gururunun ölmesidir. (Fındıkoğlu, 1940: 11, 12).

Osmanlılar, kendi değerlerinin gururu ile yaşadıkları bu dönemde çevrelerine gözlerini kapamışlardı. (Baykara, 2000: 3). Batı'ya karşı takınılan bu psikolojik tutum önce küçümseme ve yukarıdan bakış halinde görünür; daha sonra bu bakış önce

¹ Batı Hristiyanlığı'nın, İslam dünyasında meydana getirdiği ilk büyük fikir hareketi Fransız İhtilali'dir. (Lewis, 2018: 57).

hayrete, sonra takdir duygusuna, üstün görmeye, hayranlığa çevrilir. Nihayetinde de kendisini Batı önünde küçük görmeye başlar. (Akı, 1974: 143).

Tanzimat devri, Osmanlı Devleti'nin Batı'nın üstünlüğünü kabul ettiği ve birçok kurumlarında yenileşmeye gittiği bir devirdir. 3 Kasım 1839 tarihinde ilan edilen Gülhane Hatt-ı Hümayunu bu yenileşmenin hukuki boyutunu gösterir.

Topkapı Sarayı'nın Gülhane has bahçesinde okunduğu için Gülhane Hatt-ı Hümayunu adını alan ve Avrupalılar tarafından da Hatt-ı Şerif denen Tanzimat Fermanı, vatandaşın temel haklarını belirten bir anayasa metnidir. (Öztuna, 2017: 452). Gülhane Hatt-ı Hümayunu, İnsan Hakları Beyannamesi'nin neredeyse bütün esaslarını içeren hükümleriyle Avrupa'da, Fransız İhtilâli'ni ortaya çıkaran XVIII. yüzyılın siyasi, sosyal ve felsefi görüşlerine bağlanmaktadır. (Budak, 2018: 413).

Ferman, II. Mahmud'un 1839 tarihinde ölümü üzerine yerine tahta çıkan Abdülmecid Han'ın zamanında ilan edilir. Böylece toplum hayatında yeni bir dönem başlar. Osmanlı İmparatorluğu, içinde yaşadığı bir medeniyet dairesinden mücadele halinde olduğu başka bir medeniyet dairesine girer. Tanpınar, devletle fert arasındaki ilişkileri yeniden düzenleyen fermanın önemine şu şekilde değinir:

“ (...) adlî, siyasî ve idarî sahalarda devlet bünyesini yeni esasların üzerinde teşekküle davet eden ve devletle fert arasındaki münasebetleri yepyeni bir plana geçiren bu vesikanın en ehemmiyetli noktası, hükümdarın kendi hak ve salahiyetlerini bu yeni esaslara göre hudutlandırması ve bunu bir yeminle teyit etmesiydi.” (Tanpınar, 2012: 137, 138).

Bu noktada Abadan'a göre Tanzimat'ın ilk ve önemli vazifesi imparatorluğun dayandığı, dağılma tehlikesine maruz kütleleri yeni prensipler etrafında toplamak ve devlet faaliyetini bu esaslara dayandırarak çeşitli unsurlar arasında nizam ve intizamı sağlamak ve ortak maksatlar etrafında disiplinli bir çalışmanın temellerini kurmaktır. İkinci önemli vazifesi ise fert benliğini baskı altına alan kayıtları azaltmak ve bu nedenle meydana gelen fiili duruma hukuki yaptırım kazandırarak bir “ferdi hürriyet sahası” oluşturmaktır. (Abadan, 2021: 62, 63). Böylece Sultan Mahmud'un reformları yazılı hale getirilerek hukukîleştirilmiştir. (Öztuna, 2017: 452).

Halil İnalcık da Osmanlı-Türk tarihinin zaruretler karşısında bir yenilikler ve modernleşme tarihi olduğunu ifade etmektedir. (İnalcık, 2009: 427).

Namık Kemal de *İbret*'teki yazısında Tanzimat'ın asıl gayesinin devletin hayatını temin etmek olduğunu söyler. (Namık Kemal, 2019: 221).

Böyle olmakla birlikte Batı medeniyeti ile temaslar ve bunların değişik alanlara ait tesirleri çok daha önce başlamıştır. Osmanlı İmparatorluğu, 16. asrın sonlarından itibaren gerilemeye başlamış ve bu gerileme 17. asırda hızlanarak Karlofça (1699) ve Pasarofça (1718) antlaşmaları ile en ağır şekilde belgelenmiştir. Bu durum o zamana kadar yalnızca savaş ve ticaret konularının dışında batılılarla hiçbir temas kurmayan devlet yöneticilerinin daha çok askeri mağlubiyetleri önlemek amacıyla onları daha yakından tanımalarına ve faydalanma ihtiyacı duymalarına yol açar. Bunun için atılan ilk adım Lale Devri (1718-1730) olarak adlandırılan dönemde Fransa'ya gönderilen Yirmisekiz Mehmet Çelebi'nin yaptığı ziyarettir. Dokuz ay kadar süren bu ziyaretin asıl amacı siyasi olmaktan öte imparatorluğun gerilemesine neden olan Batı üstünlüğünün sebeplerinin araştırılmasına yöneliktir. Nitekim Yirmisekiz Mehmet Çelebi'nin İstanbul'a döndükten sonra devlete sunulmak üzere hazırladığı sefaretnâmesi bu amacı açık bir şekilde göstermektedir. Dolayısıyla Fransa, Türkiye'nin Batı medeniyetine açılan ilk kapısı olur. Bu kapı, I. Dünya Savaşı'na (1914-1918) kadar Batı medeniyeti ile temasımızdaki üstünlüğünü koruyacaktır. Ne yazık ki Mehmet Çelebi'nin bu önemli raporunun ülke için somut sonuçları; siyasi ve sosyal şartların elverişsizliği ile yetkin devlet adamlarının bulunmaması nedeniyle birkaç alanla sınırlı kalmıştır. (Akyüz, 2017: 5, 6).

XIX. yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu, çok belirli ve yoğun bir Batı'ya yöneliş ve kültür değişmesi devridir. (Akı, 1989: 31). Tanzimat Fermanı ile hukuksal alanda belirgin olarak kendini gösteren batılılaşma süreci zamanla diğer alanlarda da görülmeye başlamıştır. Altyapı ve üstyapı kurumlarıyla tam yapılaşmamış Osmanlı İmparatorluğu'nda devlet, Montesquieu'nün deyişiyle 'despotik devletin prototipi' olarak kendini yenilemekte zorlanmıştır. Osmanlı devlet adamları ve aydınları, toplumsal ve kültürel yönden yetersiz oldukları için yenileşme bakımından biçimcilikten öteye pek gidememişlerdir. Radikal çözümlere öncülük etmekten çok yerleşik kalıpları Batılı tarzda değiştirmeye yönelmişlerdir. Bu yalnız hukuksal alanda değil siyasal-ideolojik alanlarda ve edebiyatta da söz konusudur. (Baki, 1993: 1, 2). Bu özenti, aynı zamanda, devleti yönetenlerin batılılaşmayı sadece kabukta sanmalarının da açık bir kanıtıdır. (Akyüz, 2017: 6, 7).

Dolayısıyla tek bir çizgi üzerinde kalan batılılaşmanın gerekli etkiyi göstermediği açıktır. Nitekim Tanpınar da bu şekilciliği eleştirir:

“Hakikatte bu Abdülmecid devri Avrupalılığı, bazı sahalarda milli ve mahalli hayata vurulmuş küçük bir Frenk cılası olarak ve tıpkı eski camilerde kadim ve asil süslerin üzerine yine aynı devrin geçirmekten çekinmediği rokoko nakışlar gibi dışta kalır ve sadece eskinin yekpareliğini bozar. En hazin tarafı, bir çöküşün ortasında geldiği için hamlenin hiçbir büyük şeyi besleyememesidir.” (Tanpınar, 2012: 142).

İmparatorluğun bütün kurumlarının getirilmek istenen yeniliklerle çelişik durumda olması ve böyle bir kültür değişmesi için gerekli düşünce ortamından yoksun olması nedeniyle XIX. yüzyıl başına kadar yapılan girişimlerden ilerletici kesin sonuçlar alınamaz. Akı, bununla birlikte Osmanlı İmparatorluğu’nun bütünü ile bir reforma muhtaç olduğu düşüncesinin yerleşmesini bu başarısız girişimlerin başarısı saymak gerektiği görüşündedir. (Akı, 1989: 32). Abadan da Tanzimat’ın bütün trajik akıbetinin, çeşitli kaynaklardan gelen amel ve aksülâmelerin sarstığı bir sosyal yapının iyileştirilmesinde uygulanacak iki ayrı prensip arasındaki anlaşmazlığı çözememesinden ve neticede prensipsizliğe sürüklenmesinden meydana geldiğini belirtmektedir. (Abadan, 2021: 64).

19. yüzyıl boyunca Osmanlıların toplum düzenlerine olan inançlarının sarsılmasına karşın Osmanlı devlet adamları ve uleması, Batı’da olduğu gibi birey ve toplum üzerinde özgür bir düşünceye dayanan yeni bir çözümleme oluşturmamışlardır. Bu dönemde Osmanlı kültür dünyasının sınırlarını çizen şeriat tartışma dışı kalmış ve Osmanlı aydınları, en fazla, Batılı temsili kurumların şeriata ters düşmediğini ileri sürmüşlerdir. Gülhane Hattı (1839), Islahat Fermanı (1856) ve Kanun-i Esasi (1876) gibi reform belgeleri, ciddi bir özgürlükçü ve laik düşüncenin ürünü olmaktan çok “Şark Meselesi” adı altında başgösteren diplomatik buhranın sonucunda meydana gelmişlerdir. (Timur, 2010: 153).

Tanzimat Fermanı ile gayrimüslimlere tanınan eşitlik ilkesi, aslında İngiltere, Fransa ve Avusturya temsilcileri tarafından hazırlanıp yürürlüğe konmak üzere Osmanlı hükümetine teslim edilen 1856 tarihli Islahat Fermanı’nda daha detaylı bir şekilde yer almıştır. (Karpas, 2023: 100). Bu da azınlıklarda bağımsızlık fikrinin uyanmasına ve milliyetçilik akımlarının ortaya çıkmasına yol açmıştır.

Aynı zamanda bu iki femandaki eşitlik ilkesi doğrultusunda gayrimüslimlerle Müslümanlar arasındaki eşitsizliklerin ortadan kalkmaya başlaması, sonraki yıllarda iki kesim arasındaki ilişkilerde Müslüman Türklerin, gayrimüslimlerin yaşam

tarzlarının birçok değer ve davranış kalıplarını da benimsemelerine yol açmıştır. (Çıkla, 2004: 325).

Osmanlı İmparatorluğu, askeri gereksinimleri nedeniyle Avrupa dünyasına, düşünce ve edebiyattan daha önce yaklaşmıştır. Bu durum, Osmanlı'nın Batılılaşmaya karşı pragmatik bir yaklaşım sergilemesine neden olur. Batı'ya ve Batı düşüncesine karşı kuşkucu ve ihtiyatlı yaklaşan Osmanlı aydını, Batı'yı hayranlıkla değil zorunluluk nedeniyle tercih etmiştir. Bu yüzden Batılılaşma programı bir dış zorlamadan çok, bir iç kararın sonucudur. (Ortaylı, 2019: 26, 27). Bu bağlamda Tanzimat'tan 1908'e kadar olan içtimâî hayatın siyasî cephesindeki bu değişikliklerin XVIII. ve XIX. asırların Avrupası aracılığıyla gelen siyasî ve ideolojik tesirlerin imparatorluk bünyesinin içinden gelen birinci derecedeki etkenlere eklenmesiyle meydana geldiği söylenebilir. (Fındıkoğlu, 1940: 10).

Tanzimat Romanının Özellikleri

Tanzimat döneminin sosyal, kültürel, siyasî, askerî ve ekonomik boyutları dışında edebî boyutu da vardır. Bu boyut, II. Meşrutiyet'in ilanına hatta Cumhuriyet'e kadar farklı görüntü düzeylerinde fakat aynı perspektifte devam etmiştir. (Korkmaz, 2021: 30). Bu bağlamda Türk edebiyatının Avrupaî bir karaktere bürünmesi, 19. yüzyılın ikinci yarısına tekabül eder. Divan edebiyatı, 11. asırdan 15. asra kadar uzun bir alışma devresi geçirdikten sonra 19. asrın ortalarına kadar gelişip kökleşerek Türk aydınlarının gözündeki değerini korur. Fakat bu asrın ikinci yarısında yetişen yazar ve şairlerin çabaları ile kısa bir sürede yerini hızla batılı bir edebiyata bırakır. (Akyüz, 2017: 5).

Türk edebiyatında her ne kadar halk hikâyeleri² ve mesneviler³; roman ve hikâye türü işlevi taşıyalar da batılı anlamda roman ve hikâye mevcut değildir. Dolayısıyla Türk edebiyatında bu türler Tanzimat'la birlikte Batı edebiyatının

² Boratav, Türk romanının eski Türk hikâyeciliği ile olan münasebetine değinerek onun sadece Avrupa romanını taklitle yetinmediğini ifade eder: "Türk romanı sadece Avrupa romanını taklitle kalmamıştır. Onun eski Türk hikâyeciliğinde kökleri vardır. Modern Avrupa romanı bu hikâyecilik üzerine bir aş vazifesini görmüştür. Bu aşının tutması için ise Türk cemiyetinin bünyesinde esaslı değişikliklerin olması zaruridir. Tanzimat'tan sonra bu değişiklikler başlamış, bazen yavaşlayan bazen de süratlenen bir tempo ile devam etmiştir. Romanın gelişme temposu da bu sosyal bünyedeki değişmelere müvazi olarak süratlenmiş veya ağırlaşmıştır." (Boratav, 1982: 318).

³ Avrupa'dan yapılan roman tercümelerinde seçilen eserlerin ya fonksiyonel ya da tematik olarak mesnevileri andırdığı, bir başka ifadeyle ya hikemî ya da garâmî olduğu görülür. (Özgül, 2013: 101).

etkisinde gelişir.⁴ Batı ile ilişkiler neticesinde bir yandan tercüme eserler yayımlanırken diğer yandan da yavaş yavaş telif eserler kendini gösterir. Tanzimat’tan sonra hikâye türünde yapılan ilk değişiklikler tercüme yolu ile olur.

Tanpınar, yenileşme hareketinin bu ilk devresinin fikir cephesi yönünden her ne kadar pusulasız ve dümensiz olsa da büyük tesirlerin yine bu nadir ve tesadüfî tercüme etrafında geliştiğini söyler. Bununla birlikte ilk tercüme arasında roman türünün bugün büyük örneklerinin pek az bulunmasını da bu tesadüfîliğin kanıtı olarak gösterir:

“ (...) Tanzimat’ın bilhassa fikir cephesi, bu ilk devirde pusulasız ve dümensiz, suların kendi akışıyla bırakılmış bir yolculuğa ne kadar benzer. (...) Bununla beraber büyük tesirler yine bu nadir ve tesadüfî tercüme etrafında oluyordu. (...)” (Tanpınar, 2012: 287).

Tanpınar’a göre fikrî tecessüsün yeni oluşmaya başladığı bu devirde, tefrika romanlarla yavaş yavaş oluşan okuyucu kitlesi ilk önce birkaç mütercim ve muharririn kendi gayretleriyle gazetenin etrafında oluşturduğu zümre olarak ortaya çıkar. Dolayısıyla bu dönemde edebiyata yön veren de bu zümredir. O zamanki fikir hayatı Garptan ciddi ve ferdî bir tesir almaya müsait olmadığından garbın insan tecrübesini Türk sosyal hayatına ve diline mal etmek için uzun bir alışkanlık devresine ihtiyaç vardı. Bu nedenle küçük, iyi niyetli, acemice ve tesadüfe bağlı denemelerle hikâye ve roman türünün ilk örnekleri tecrübe edilmiştir. Tanpınar, Halit Ziya’ya kadar romancı muhayyilesiyle doğan başka muharrir olmadığını, hepsinin roman veya hikâye yazmaya hevesli insanlar olduklarını söyleyerek bu görüşünü destekler. (Tanpınar, 2012: 288, 289). Namık Kemal’e göre ise yeni oluşuma özgü hatalar, “bizim değil milletin acemiliği âsarından”dır. (Özön, 1985: 137). Bu acemilik dönemi eserlerinde kişilik geliştirimine rastlanmaz. İlk yapıtlarda eylem, doğrudan ve fizikseldir. Düşüncelere, duygulara ve psikolojiye ilişkin çıkarsamalar ya hiç yoktur ya da genel olayın akışı dışında birtakım kopuk olaylar çerçevesinde yansıtılır. (Finn, 1984: 11, 12).

⁴ Berna Moran da buna işaret eder: “Biliyoruz ki bizde roman, Batı’da olduğu gibi feodaliteden kapitalizme geçiş döneminde burjuva sınıfının doğuşu ve bireyciliğin gelişimi sırasında tarihsel, toplumsal ve ekonomik koşulların etkisi altında yavaş yavaş gelişen bir anlatı türü olarak çıkmadı ortaya. Batı romanından çeviriler ve taklitlerle başladı; yani Batılılaşmanın bir parçası olarak. (...)” (Moran, 1983: 9).

Tanpınar, bu noktada Türk romanının eksik ve sakat doğmasının sebeplerini izaha çalışır. Ona göre yeni bir türün doğması için gerekli olan cemiyet yapısının ileri bir hamle ile değişmesi, Müslüman cemiyetlerde görülmez. Bunun nedeni, İslam tarihinin büyük hadiselerle rağmen içtimaî bakımdan hemen hemen olduğu gibi kalması ve bir türlü burjuvazisinin doğmamasıdır. Buna bağlı olarak Müslüman edebiyatlarının ortaçağ hikâyesinden romana geçememesi, insan ve hayata yükselememesinde de aynı türden birçok sebep bulunmaktadır. Bunların başında insanın reel hayata inanarak sahip olmaması, psikolojik tecessüsün ve tenkit fikrinin yokluğu gelir. Kadın-erkek münasebetlerinin yokluğu da Tanzimat'tan sonraki ilk romanın bocalayışını açık bir şekilde gösterir. (Tanpınar, 2012: 49, 50).

Tanpınar'a göre göz önünde bulundurulması gereken bir diğer husus ise romanın, Türk edebiyatında eskiden beri var olan hikâye şekillerinin tabîî bir gelişmesiyle doğmaması, bir geleneğin olduğu yerde bırakılıp yerine yenisinin konulması meselesidir. Bu da romanı doğuran gelişmenin Türk toplumu içerisinde tamamlanmadığını gösterir:

“Türk romanı mütalaa edilirken göz önünde tutulması lazım gelen ilk hakikat bu romanın memlekette öteden beri mevcut hikâye şekillerinin tabîî bir gelişmesiyle doğmadığı, bir an'anenin olduğu yerde bırakılıp yerine yenisinin kurulması şeklinde başladığı keyfiyetidir. Roman bize dışardan gelir. Bunu söylemekle nev'i doğuran evölüsyonun cemiyetimiz içinde tamamlanmış olmadığını hatırlatmak istiyoruz. (...) Her ne şekilde bakılacak olursa roman, içtimaî bir evölüsyonun neticesi olarak görünür.” (Tanpınar, 2018: 59).

Durali Yılmaz'a göre ise bütün bu sebeplerden dolayı romanın Türk toplumuna dışarıdan gelmesi neticesinde bu türün bize yabancı kaldığını ve bir yama hüviyeti taşıdığını söylemek mümkündür. (Yılmaz, 1990: 5).

Batı toplumunun sosyal ve siyasal yapısında görülen değişiklikler roman türünün ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Fakat Türk edebiyatında roman türü Batı'da olduğu gibi toplumsal ve ekonomik koşulların etkisiyle değil, tercüme ve adaptasyonlar yoluyla ortaya çıkmıştır. Roman, 19. yüzyıl ortalarında Türk edebiyatı için yeniyken Batı'da bilinen ve sürekli gelişen bir türdür. Dolayısıyla roman hakkındaki bilgilerin eksikliği önce terim hususunda kendini gösterir. (Durgun, 2015:

81, 82). Edebî terim olarak birbirinden ayrı ve farklı iki tür olan hikâye ve roman⁵, Tanzimat edebiyatında içiçedir. Hikâyenin, gelenek içerisinde bilinen bir tür olmasına karşın roman, Batı kaynaklı yeni bir kavramdır. Küçük hikâye türüne âşına olmayan Osmanlı aydını için sadece büyük hikâye ya da roman vardır. Bu dönemde her iki türün adı da uzun süre hikâye olarak kalmıştır.⁶ Namık Kemal’in, “*Mukaddime-i Celâl*” de ilk romanı olan *İntibah*’tan⁷ hikâye diye söz etmesi ve Halit Ziya’nın roman türünün tarihi ve özellikleri üzerine yazdığı, dönemi için önemli eserinin adını “*Hikâye*”⁸ koyması bunu doğrulamaktadır. Hikâye ve romanda Batılılaşmanın ilk örnekleri, uzun zaman geleneğin izlerini devam ettirir. Klasik edebiyatın şiire rağbet göstermesinin ve hikâyenin muteber bir sanat olarak kabul edilmemesinin hikâye ve roman türünün yerli karakterde gelişmesini engellediği, bu nedenle de daha sonraki yıllarda Batı’yı taklit sürecine yol açtığı söylenebilir. (Okay, 2018: 70). İlk dönem Türk romanını inceleyen

⁵ Batı edebiyatından alınan roman türünün adlandırılması konusunda başlangıçta bir belirsizlik söz konusudur. Hikâye ve roman terimleri bir arada ve aralarında fark gözetilmeksizin birbirinin yerine kullanılmıştır. On, on beş sayfalık bir hikâyeye roman denilebildiği gibi beş, altı yüz sayfalık bir romandan hikâye olarak söz edildiği de görülür. Hikâye-roman ayrımı ancak Servet-i Fünun döneminden sonra belirginlik kazanır. (Gökçek, 2017: 16).

⁶ Tanzimat edebiyatının ilk roman örneklerinden biri kabul edilen *Hasan Mellah yahut Sır İçinde Esrar*’ın önsözünde Ahmet Mithat Efendi, okuyucularına eserini hikâye olarak takdim eder. (Durgun, 2015: 82).

Ahmet Mithat Efendi, roman ve hikâye kavramları arasında net bir ayrım yapmamış, anlatı geleneği içinde okura ulaşmada vasıta olan türleri kimi zaman roman kimi zaman hikâye ortak adı ile adlandırmıştır. Hatta anlatımına masal demekten bile kaçınmamıştır. (Elmas, 2011: 36).

M. Kayahan Özgül de hikâyenin, bütün tahkiyeli metinleri kucakladığını söyler: “ (...) hikâye (story, geschichte) kelimesi sanki bir formun adı imiş gibi gösterilse de aslında narration ve fiction özelliği taşıdığı için tahkiyeli diye anılan metinlerin müşterek adı hikâyedir. Hikâye kelimesi destandan masala, fıkradan menkabeye, romandan tiyatroya hatta senaryoya varana kadar bütün tahkiyeli metinleri kucaklar.” (Özgül, 2013: 79, 80). Recaizâde Mahmud Ekrem, *Araba Sevdası*’nın başında “*Erbâb-ı Mütâlâaya*” hitap ederken büyük hikâye=roman ve küçük hikâye=hikâye eşitliğini gösterir. (Özgül, 2013: 84).

⁷ Bu romanın mukaddimesinde de “Hatta Fransız lisanında hikâyeye ‘roman’ derler.” (Sazyek ve Sazyek, 2019: 50) sözleriyle görüşünü destekler. Nabizade Nazım ise “*Hasba*” isimli eserinin mukaddimesinde, roman ve hikâyenin birbirinden farklı türler olduğunu ifade eder: “Hikâye ile romanın farkı vardır. Roman bir vakanın ale’t-tafsil hikâyesidir ki aza-yı vaka ile eşhas-ı vukuat üzerine kariinin teveccüh ve hissiyatını celb ve cem’e her şeyden ziyade dikkat olunur. Hikâye ise o vakanın sadece nakil ve rivayetinden ibarettir; tafsilata tahammülü yoktur. Adeta hikâye bir romanın hülâsası demektir. İnfialat-ı şedideye de tahammülü yoktur. Ne söylenecekse birkaç sahife içinde söyleyip bitirivermelidir fakat her hülâsada olduğu gibi bunda da marifet vukuatın canlı noktalarını tefrik ve intihabdır.” (*Hasba*, s. 242, 243). *Fakat Karabibik*’in mukaddimesinde ise bu uzun öyküsünü “Hakikiyyûn mesleğinde yazılmış roman mütalaa etmemiş iseniz işte size bir tane ben takdim edeyim.” (*Karabibik*, s. 189) şeklinde roman olarak adlandırır.

⁸ Özellikle mukaddime de yer alan “Hikâyeler öyle bir mir’at-ı hayat-ı beşer addolunuyor ki fenn-i menafiü’r-ruh mesailinin en mühimlerine câ-yı tedkik oluyor.” (Uşaklıgil, 2020: 15) ifadeleriyle realist romana vurgu yapar.

Robert Finn, iğreti duran bu taklitçiliği, köklü göreneklerle oluşturduğu karmaşa sonucunda meydana gelen “yamalı bir bohça” olarak değerlendirir:

“Türkiye’nin Avrupa merkezlerine duyduğu yakınlık, edebiyatta yazıya döküldüğünde, ortaya yamalı bir bohça, iğreti, yadırgı tavırlarla köklü göreneklerin acayip bir karmaşası çıkmıştır. (...)” (Finn, 1984: 15).

Güzin Dino’ya göre Türk romanının doğuş ortamı ile Batı romanının çeşitli tarihsel süreçler içindeki yavaş oluşumu arasında hiçbir benzerlik yoktur. Hem geç doğan hem de aceleye gelen roman türü, ancak 19. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkmıştır. Bu dönem, Ortaçağ dünya görüşüyle modernleşme isteği arasında yer alan bir geçiş dönemidir. Bu nedenle Türk romanı da Osmanlı İmparatorluğu’nun bütün kurumlarında yenileşmeye doğru gittiği yeni bir dönemin başlamasıyla ortaya çıkar. (Dino, 2008: 6, 12). Jale Parla da Tanzimat dönemini başlattığı kabul edilen Tanzimat Fermanı’nın 1839’da ilan edilmesinden ancak otuz altı yıl sonra ilk romanların ortaya çıktığı görüşündedir. (Parla, 2018: 10). Bu dönemde eğitim reformlarının Türk okur kitlesini Batılı ülkelerin yönetim ilkeleri ve maddi gelişmeleri hakkında bilgilendirecek yeni bir entelijensiyanın⁹ yükselişinin, buna bağlı olarak artan tercümelerin ve özel gazetelerin oluşturduğu bir basın camiasının ortaya çıkmasından sonra roman kendini gösterir. (Evin, 2020: 1, 2). Dolayısıyla roman, Türk toplumunun Tanzimat’tan sonra hızlanan değişiminin bir belgesi niteliğindedir. (Çıkla, 2004: 18).

Halit Ziya, roman türünün tarihi gelişimini ve Batı edebiyatındaki yerini incelediği *Hikâye* adlı eserinde, Batılıların gelişimine hizmet ettiği bu türün Türk edebiyatındaki yerini eleştirir:

“Şimdi, teessüf etmemek nasıl kabil olur ki milel-i sairede bu kadar mühim addolunan, bu derecelerde mutena bir mevki tutan, insanlara insanları tanıtmayı mütekâfil olan hikâyeler bizde masallar derecesinde bulunuyor. Evet, nasıl teessüf edilmez ki Garplıların son derecede i’lâ ettikleri bu tarz-ı edeb bizde henüz hal-i sabavetinde bulunuyor.” (Uşaklıgil, 2020: 16).

Ona göre bu geri kalmışlığın sebebi, yanlış eserlerin tercüme edilmesidir. Halid Ziya, bizde Batı tarzı romanın ilk örneklerinin, iki önemli romantik yazardan yaptığı tercümelerle milli ve telif eserler ortaya koyan Ahmet Mithat Efendi tarafından

⁹ “Türkiye’deki ilk romanlar, devlet dairelerinde eğitim gören ve Fransız edebiyatına açık olan yeni entelijensiyanın üyeleri tarafından yazıldı.” (Evin, 2020: 3).

verildiğini fakat bunların yeterli olmadığını belirtir. (Uşaklıgil, 2020: 17). Nitekim Namık Kemal de *Mukaddime-i Celal*'in ön sözünde Türk edebiyatının bu eksikliğine vurgu yapar:

“Filhakika bizde kalemin gösterdiği terakki, Garb'ın bedâyi-i irfanına kıyas olunursa bir allâmenin irfanına nispeten yeni lakırdıya başlamış bir çocuğun söyleyeceği üç beş kelime hükmünde kalır. Mamafihi “killet” yokluk demek olmadığından edebiyatımızda hâsıl olan inkılab tarih-i asr içinde bir küçük dibâce-i mübâhata ziynet vermek liyakatından berî değildir.” (*Mukaddime-i Celal*, s. 342).

Orhan Okay, bununla birlikte matbaanın kurulması ve yaygınlaşmasıyla orta sınıf aydını için hazırlanmış bazı hikâyelerin Osmanlı elit tabakası tarafından kabul görüp usta kalemlerle zenginleştirilmesi durumunda bu taklitçiliği daha sağlıklı ve hızlı bir şekilde aşmanın mümkün olduğunu da ifade eder. Bu nedenle ilk hikâyeye ve roman denemeleri diğer türlere göre on yıl kadar bir gecikme ile ortaya çıkar. Tercümeler yoluyla yerli/klasik geleneğin izlerini bir arada taşıyan bu ilk denemelerde, Fransız romantizminin aşk ve macera konularından esinlenilir. (Okay, 2018: 71). Bu romantik ve serüvene dayalı masallardan sonra çağdaş romana geçilebilmiştir. (Finn, 1984: 11). Doğu öncesi Türk romanları anlatı sanatının yetkin örnekleri olmamasıyla birlikte bütün aksaklıklarına karşın toplumu yansıtmaya ve eleştirmeye açısından önemlidir:

“ (...) Bu çalışmaların ilginçliği, Fransız ustaların dümen suyunda atılmış yanlış adımları örneklemelerinden değil, tam tersine, Türk toplumunu belirleyen farklılıkları aydınlatmalarından doğmaktadır. Romanın acemi çatısında, son dönem Osmanlı yaşamı ve tavır alışları bir chiaroscuro'yla açığa vurulur, Avrupa kültür bileşkesiyle temel birtakım benzerliklerin altı çizilirken benzersiz bir uygarlığın öz nitelikleri de gün ışığına çıkarılır. On dokuzuncu yüzyıl Japon tahta oymacılığı örnekleri, Amiral Perry'nin denizcileri nasıl başka bir perspektiften veriyorsa alafranga yaşamın yadırgı yanları da İstanbul'da kesin bir odak kazanır.” (Finn, 1984: 15).

Tanzimat'ın, Osmanlı kültürel yaşamında Doğu ve Batı normları arasında bir ikilem yarattığına dair yaygın kanıyı Orhan Okay “mülemma” tabiriyle ifade eder:

“Tanzimat devrinin hususiyetlerinden biri de Doğu ve Batı medeniyetinin, âdetlerinin, kültürlerinin birbirine karışmasıdır. Buna bir sentezden ziyade eski tabiriyle mülemma demek daha yakışır. Bir kültür unsurunu benimsemek değil, sadece beğenmek, eskiden de vazgeçmemek fakat bir terkibe ulaşmamak. İşte Tanzimat'ın mülemması budur.” (Okay, 1991: 343).

Bu bağlamda romanlarında toplumsal sorunları yoğun bir şekilde ele almak için yazınsal imkânlardan yararlanmayı tercih eden yazarlar, “ikili kültür” ikileminde kalan Türk insanını ele alırlar. (Baki, 1993: 19). Bir yandan Batı’dan çok şey ödünç almaya çalışırken diğer yandan geçmişe çok sert bir şekilde sırt döndüğü izlenimi veren Batı etkisindeki Türk edebiyatı için Batı’yı örnek almak, geçmişin tamamen reddedilmesi anlamını taşımaz. Dönemin reformist düşüncesinden kaynaklanan karmaşık felsefi eğilim ikiyüzlü Roma tanrısı Janus gibi Doğu ile Batı’yı aynı zamanda yansıtır. Her şeyden önce birer siyasal düşünür olan Türk reformcularının fikirleri, dönemin edebi atmosferi içerisinde İslam kültürünün ahlakî değerleriyle Batı’da ilerlemenin maddi erdemlerinin kesin bir sentezini yapabilecek çözüm arayışlarıyla şekillenir. (Evin, 2020: 13).

Ziya Gökalp de Doğu medeniyeti ile Batı medeniyetinin bileşiminden bir irfan karışımı yapmak isteyen Tanzimatçıların, sistemleri birbirinden tamamen ayrı ilkelere dayanan iki zıt medeniyetin uzlaşamayacağını belirtir. Ona göre bunun sebebi, yeterli derecede ilmî inceleme yapmadan, esaslı bir ilke ve kesin bir program vücuda getirmeden işe başlamak ve her işte yarım tedbirli olmaktır. (Gökalp, 2020: 66).

Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere Tanzimat’ın dünya görüşü, Osmanlı normları ve kültürünün egemen olduğu bir dünya görüşünü yansıtır. İlk roman yazarları da Batı’dan aldıkları normları, geleneksel normlar çerçevesinde yeniden ele almaya ve bu normlara göre tercüme etmeye özen göstermişlerdir. Bu da Batı’dan alınacak yeniliklerin imparatorluğun ve İslam düşüncesinin temelleriyle uyum içerisinde olması anlamına gelmektedir. Bütün bu yenilik fikirlerini biçimlendiren Osmanlı kültürünün yükseldiği epistemolojik temel, uyarlanacak olan Batı kültürünün üzerinde yükseldiği epistemolojik temelle taban tabana bir zıtlık oluşturur. Dolayısıyla camiacı bir kültür içinde beslenen idealist bir dünya görüşünün ürünü olarak doğan Türk romanı da Batılılaşma süreci içindeki diğer kurumlar gibi Batı modellerine öykünür. Bu durum, yenilikçi ve reformcu olarak tavır alan ve Batı romanlarının ardağında kendilerinininkinden çok farklı bir epistemoloji bulunduğu farkına varamayan roman yazarının vesayetçiliğinin, yenilikçiliğinin önüne geçmesine yol açar. Aynı etken romantik romanın gerçekçi romana tercih edilmesinde de söz konusudur. (Parla, 2018: 13, 14).

Hayale geniş yer vermesi bakımından eski Türk edebiyatı romantizme daha çok yakındır. Bu nedenle Eski Türk kültüründe eksik olan en önemli şey gerçekçilik duygusudur. Realist akım, Türk aydınlarının hayata bakış açılarının değişmesinde romantiklerden daha büyük rol oynadığı için Türk kültürü bakımından son derece önemlidir. Tanzimat'tan sonra Türk edebiyatında da hakikate ve gerçeğe önem verilmeye başlanmıştır fakat romantik akım onun gelişmesini geciktirmiştir. (Kaplan, 2020: 99).

İnsanı “en şerefli” ve masum gören, iç huzuru ve dinginliği amaçlayan bir edebiyat geleneği ile “ilk günah”la lekelenmiş ve doğuştan suçlu bir insan anlayışına dayanan başka bir edebiyat geleneğinin arasındaki farklılık, toplumlar arasındaki ekonomik, sosyal, siyasal veya tarihsel farkların yanında türün varoluş zeminini belirleyici bir unsur olarak ortaya çıkar. Bu bağlamda roman, insan hayatının trajediye açıldığı noktada gelişen ve derinleşme imkânını yakalayan bir edebi türdür. Toplumsal serüvenimizin trajediye açık bir görünüme bürünmeye başladığı, insanımızın sosyal hayatında olduğu gibi duygusal ve fikri hayatı ile psikolojik ve kültürel kimliğinde de bir ikilemin, bir trajik bocalamanın öne çıktığı bir tarihten itibaren roman da edebiyat dünyamıza girmiştir. XIX. yüzyıl, trajediyle ve trajik olanla bağlantısı bir ünsiyet haline dönüşen Batılı hayatın gölgesinin bizim hayatımız üzerine iyiden iyiye düşmeye başladığı bir zaman dilimidir. (Andı, 2020: 78, 79).

Lale Devri ile başlayan ve Tanzimat'la birlikte resmi bir kimlik kazanan batılılaşma hareketi böylelikle Türk edebiyatı içerisinde de önemli sosyal değişme süreçlerine sahne olur. Bu açıdan bakıldığında Türk romanları, toplum hayatını yansıtması itibarıyla aile yapısı hakkında önemli ipuçları verir. (Türkdoğan, 1992: 61). Nitekim Şerif Mardin de bu meseleye değinerek “ (...) ilk Osmanlı romanlarının büyük çoğunluğunun toplumsal ve siyasal değişimin yarattığı sorunları inceleyen tezli romanlar”¹⁰ olduğunu ifade etmektedir. (Mardin, 2020: 30). Bu eserlerin hemen hepsi birer teze dayanır. Yeni hayatın, memleket aydınlarının benimsemeye, yaymaya ve yerleştirmeye çalıştıkları sosyal inkılap fikirlerinin ifadesini verir. Böylece muharririn içinde yaşadığı sosyal çevrenin, bu çevreyi oluşturan dünya görüşünün ve bu görüşe

¹⁰ Detaylı bilgi için bkz; Şerif Mardin, *Türk Modernleşmesi Makaleler IV*, “Tanzimat’tan Sonra Aşırı Batılılaşma”, s. 21, 79, 2020.

dayanan tenkit fikrinin ifadesi, eski hikâyecilikte bulunmayan yepyeni, önemli bir unsur olarak romanda yer alır. (Boratav, 1982: 313).

Bu edebiyat biçim yönünden ağır bir evrim geçirdiği halde içerik yönünden ani bir nitelik değişmesi geçirir. Biçim ve üsluptaki ilkelliğine rağmen Tanzimat yazarı toplum öğretmenliğine erkenden girişmiş ve siyasal-toplumsal bir misyon üstlenmiştir. (Ortaylı, 2019: 263). Fatih Andı, Tanzimat romancısının üstlendiği bu faydacı misyona vurgu yapar:

“ (...) modernleşmeci Tanzimat devri romancısı toplumu eğitmeyi ve değiştirmeyi hedefleyen, bunun için de aksaklıklarını gördüğü aile kurumunu, inandığı değerler doğrultusunda yeniden yapılandırarak toplumda yeni bir insan tipini (üreten, kazanan, kazandığı ile mutlu olan, ahlakı faydacılığa dayalı, özgürlüğünün peşinde, dünyevî insan ki en çarpıcı örneği Ahmet Mithat Efendi'nin Rakım'ıdır) yaygınlaştırmaya çalışan misyon sahibi bir aydındır. (Andı, 2020: 150).

Dolayısıyla Batı'da öğrenci konumunda aydınlanan insan olan aydın, Tanzimat döneminde öğretmen konumunda aydınlatan insandır. (Esen, 2020: 138).

Tanzimat döneminde tercüme eserler için söz konusu olan dil ve ahlak sorunları yerli eserler için de söz konusudur. (Cevdet Kudret, 2016: 32). Gerçeğe uygunluğu ön şart kabul eden ama ahlakı da öne çıkaran bir roman anlayışına bağlı kalmak şartıyla hikâye ve roman türünde eser verecek yazarların kadın-erkek ilişkilerini düzenlerken örnek aldıkları Batı edebiyatındaki meslektaşlarını takip edebilmeleri o dönem için mümkün değildir. Bu nedenle Tanzimat dönemi roman ve hikâyecisi, yaşadığı toplumun ahlak ve değer yargılarını dikkate alarak kişiler ve mekânlar yaratmak zorunda kalmıştır. Batı'ya göre kadın-erkek ilişkilerinin çok farklı bir şekilde yaşandığı Osmanlı toplumunun realitesini göz önünde tutan yazarların, roman türüne ait ilk örneklerin verildiği yıllarda konusu Avrupa'da geçen telif romanlar yazmalarının sebeplerinden biri, Batılı meslektaşları gibi herhangi bir kadınla herhangi bir erkeği bir yerde bir araya getirememeleridir. (Gökçek, 2017: 86, 87). Dolayısıyla Tanzimat yazarları bu tür eserlerin dilimize çevrilmesinde, ahlak ve âdâba uygunluğu konusunda hemfikirlerdir. Özellikle Ahmet Mithat Efendi'nin, eserlerinde bu meseleye sıklıkla değindiğini ve toplum ahlakına aykırı davranış veya ilişkileri gayrimüslim kahramanları etrafında verdiğini söyleyebiliriz.

1860 yılına kadar Türk basınında önemli bir yer tutan *Takvim-i Vakayi* ile *Ceride-i Havadis*'in sistemli ve kapsamlı olmasa da Batı dünyasını Türk kamuoyuna

tanıtmak hususunda gerçekleştirdiği hizmetleri yadsınamaz. Bunların doğrudan doğruya edebiyatla ilgili en büyük hizmetleri ise Divan nesrinin dışında yeni bir nesrin hazırlanmasına yardım etmeleridir. (Akyüz, 2017: 17). Dolayısıyla Tanzimat devri edebiyatının ilk safhasında (1860-1876) Batılılaşma işlemi Divan edebiyatını gözden düşürme, Fransız edebiyatının klasik ve romantik okullarının başlıca türlerini getirerek çağdaş bir Türk edebiyatına zemin hazırlama ve eski nazım ve nesir dillerinin dışında yeni bir edebî dil yaratma alanlarında zorunlu olarak gelişmiştir. İkinci safhada (1876-1896) ise Fransız edebiyatının daha çok estetik ve teknik esasları üzerinde durulmuş, realist ve natüralist romanın kısmen tanıtılmasına çalışılmıştır. 1860'tan sonra batılılaşmanın sosyal alandaki gelişmesini basın, roman ve tiyatro birlikte yürütürler. Bu üç mühim vasıta ile bir yandan batılı yaşam tarzı Türk halkına tanıtılırken bir yandan da yeni bir aydın nesil yetiştirilir. 1860-1895 yılları arasında Türk edebiyatı bu tutumu ile daha çok sosyal bir karakter gösterir. (Akyüz, 2017: 38, 39).

Tanzimat yazarlarının, eğitici ve öğretici bir edebiyatın temellerini atma gayretiyle hareket etmeleri, halka yönelik bir edebiyat anlayışını ortaya çıkarır. Bu yazarlar, eski edebiyatın hayatı yansıtmadığından, öğretici ve eğitici olmadığından hareketle edebiyatın hakikate uygunluğunu savunurlar. Romandan maksadın, “güzerân etmemişse bile güzerânı imkân dâhilinde olan bir vakayı ahlak ve âdat ve hissiyat ve ihtimalâta müteallik her türlü tafsilatıyla beraber tasvir etmek” (*Mukaddime-i Celâl*, s. 347) olduğunu söyleyen Namık Kemal'e göre de yeni edebiyatın vazifesi budur. Dolayısıyla o, eski edebiyatı ve geleneksel halk hikâyelerini hakikate uygunluk açısından gerçek dışı eserler olarak nitelendirerek bunları koca karı masalı içerisinde değerlendirir:

“Hâlbuki bizim hikâyeler tılsım ile define bulmak, bir yerde denize batıp sonra müellifin hokkasından çıkmak, âh ile yanmak, külüng ile dağ yarmak gibi bütün bütün tabiat ve hakikatin haricinde birer mevzua müstenid ve suret-i tasvir-i ahlak ve tafsîl-i âdât ve teşrih-i hissiyat gibi şerait-i âdâbın kâffesinden mahrum olduğu için roman değil, koca karı masalı nev'indendir. Hüsn ü Aşk ve Leyla ile Mecnun kabilinden olan manzumeler de gerek mevzularına gerek suret-i tahrirlerine nazaran adeta birer tasavvuf risalesidir.” (*Mukaddime-i Celâl*, s. 347).

Türk edebiyatının çağdaşlaştırılması hakkındaki programı ilk defa açık bir şekilde 1866'da kaleme aldığı Tasvir-i Efkâr'daki “*Lisan-ı Osmanî'nin Edebiyyatı Hakkında Bazı Mülâhazatı Şamildir*” isimli uzun makalesi ile Namık Kemal ortaya

koyar. (Akyüz, 2017: 39). Namık Kemal bu makalesinde, edebiyatın halkın eğitilmesine olan hizmetinden ve “edebiyatsız millet, dilsiz insan kabilinden olur” (*Lisan-ı Osmanî’nin Edebiyatı Hakkında Bazı Mülâhazatı Şamildir*, s. 185) sözleriyle de bir milletin bekasının teminatı olduğundan söz eder. Dolayısıyla ona göre edebi eser, güzel ahlak için herkesin kendiliğinden itaat ettiği muteber bir kanun hükmündedir. Bununla birlikte Divan edebiyatının mübalağalı anlatımının, manayı geri plana attığı gerekçesiyle bu edebiyatı eleştirir. Üç lisanın terkiibinden meydana gelen bir güldeste olan bu Türkçe’nin, yazı dili ile konuşma dili arasındaki farklılığından dolayı yeni bir ifade şekli ve dil ihtiyacına dikkat çeker. (*Lisan-ı Osmanî’nin Edebiyatı Hakkında Bazı Mülâhazatı Şamildir*, s. 184, 188). Mizancı Murat da “*Üdebamızın Numune-i İmtisalleri*” başlıklı yazısında romanın, klasik aşk hikâyeleri çerçevesi dışında gerçek olayları anlatmakla birlikte genel ahlak ve milli terbiyeye de hizmet etmesi gerektiğinden bahseder. Bu bağlamda okuyucunun gerçek hayattan izler bulacağı bu romanlar, milli duyguları harekete geçirici ve ibret almayı sağlayıcı işlevlere sahip olmalıdır:

“Roman ve tiyatrolarda maksadı tasvir için zemin ittihaz olunan vukuatın tabii olmasıyla beraber adab-ı umumiyyeye ve terbiye-yi milliyyeye ve ba-husus tab’-ı selime muvafık bulunmasıdır. Erbab-ı mütalaaya “böyle şey olamaz!” dedirtmemek elzemdir. Yoksa o eser âsâr-ı edebiyeden sayılamaz. Lakin bir eserin âsâr-ı edebiyeden sayılabilmesi için kâriin “böyle şeyler olabilir” demesi de asla kâfi değildir. O şerefe nail olacak eser zahiren usul ü kavanin-i belagate tamamen muvafık olmakla beraber hissiyat-ı necibe-i milliyyeden birini olsun tahrik etmeli, ekseriyete göre bir ibret göstermeli, mütalaa eden insana ya kendisini yahud komşusunu hikâyenin entrikası içinde gösterip tanıtmalı, her gün şahidi bulunduğumuz halde ehemmiyet-i mahsus vermeğe akıl edemediğimiz harekât ve sekenâta ehemmiyet kesb ettirecek şekil ve suret vermeli, hayra müteallik ise imrendirip mütabaata sevk etmeli, değilse iğrendirip nefret ettirmelidir. Yoksa her âşık ve maşukanın “Ah! Seni ne kadar seviyorum”larına türlü türlü şekiller verilmesine “âsâr-ı edebiyeye” denilemeyeceği gibi her âşık Mecnun ve maşukaya Leyla diyebilene de “edib” unvan-ı muhteremi verilmez. Hele bir vakitten beri bizde olduğu gibi âsâr-ı edebiyede aşk ve muhabbetin asla maksad-ı esası olmayıp yalnız hikâyenin tadını tuzunu yoluna koymak üzere tensib olunan bir tedbir olduğunu bilmeyenlere bile “edib-i muhterem” denilirse neticesi rezalet-i edebiyeden başka bir şey olamaz.” (*Üdebamızın Numune-i İmtisalleri*, s. 312, 313).

Gerek siyasi gerekse de sosyal bakımdan ele aldığı problemler ve yer aldığı ideolojiler yönünden Tanzimat edebiyatı tümü ile romantiktir. Az da olsa realist sayfalara rastlanmakla birlikte bu edebiyat yaşanan hayattan çok aranan ve batıya göre özlenen yeni bir hayatın tekliflerini sunar. Amacı toplumu kalkındırmak, ferdi yetiştirmek olan böyle bir edebiyata güdümlü edebiyat da denir. Batının, özellikle

Fransız edebiyatının etkisi altında kalan Tanzimat edebiyatı, romantik çağın faydacı sanat anlayışını benimser. Bu nedenle devrin edebiyatçılarının tümünde görülen ortak özellik toplum ve fert yararına çalışmaktır. Dolayısıyla Tanzimat devrinin yeni düzen getirme amacı edebi türlerde, hayatı idare eden pratik davranışlara bağlı teklif ve düşünceler halinde görülür. Bu eserlerde gündelik hayat bütün ayrıntılarıyla yer alır. (Akı, 1974: 22, 23).

Tanzimat hikâye ve romanlarında işlenen en önemli temalardan biri esarettir. Bu eserlerin temelinde, tutsak olarak alınıp satılan kadın ve erkeklerin maceraları görülür. Batı uygarlığının etkileri sonucu yüzeysel Batı hayranlığının doğurduğu alafranga/züppe tipinin¹¹ tüketime yönelik yaşantıları da işlenen önemli temalardan biridir. Görücü usulü evliliğin doğurduğu acı sonuçlar da ele alınan başlıca temalardan biridir. Bu devrin hikâye ve romanlarında kaç-göçün etkisiyle kadın-erkek ilişkileri genellikle birbirini görme olanağı bulan yakın akraba arasında, cariyelerle evin erkekleri arasında, düşkün kadınlarla erkekler arasında ya da Hristiyan kadınlarla Türk erkekleri arasında geçer. Bunlar dışında cumbaların kafesi arkasından görüp âşık olma ve seyir yerlerinde görüp vurulma yollarıyla kurulan ilişkiler de söz konusudur. Tanzimat edebiyatının ilk döneminde yetişen ve Romantizm akımının etkisi altında kalan hikâye ve romancılar eserlerinde, bu akımın bir özelliği olarak rastlantılara çokça yer vermiş, kişiliklerini gizlememiş ve ikide bir okuyucuya “Ey kâri! (okuyucu)” diye hitap etmişlerdir. Olaylar, meddah hikâyelerinde olduğu gibi okuyucularla konuşa konuşa yürütülmüş, hikâye ve roman aracılığıyla bireyi eğitme ve toplumu düzeltme amacı güdülmüş, sürekli vakanın ilerleyişi durdurularak her konuda birtakım bilgiler verilmiş, kişiler genellikle tek yönlü ele alınmış ve genellikle iyiler ödüllendirilip kötüler ya da suçlular cezalandırılmışlardır. Kahramanlar çoğu zaman ilk görüşte âşık olurlar hatta bir eserde (*Ahmet Mithat, Hasan Mellah*) yalnız görülen bir resimden dolayı tutulma söz konusudur. Yer ve çevre tasvirlerine, vaka kahramanlarının kişiliklerinin oluşumunu anlatmak için değil eseri süslemek için yer verilmiştir. Tanzimat edebiyatının ikinci döneminde yetişen ve realizm akımının etkisi altında

¹¹ Batı’yı yüzeysel olarak temsil eden, onu taklit eden, kendi değerlerine yabancılaşmış bir tip olan alafranga züppe eksik Batılılaşma sürecinin eseridir. Bir başka ifadeyle züppe, eksik de olsa özürlü de olsa Batılılaşmanın çocuğudur. (Alver, 2002: 290, 291).

Züppeler bir bakıma aylak adamlardır. Bu nedenle erken dönem Türk edebiyatı aylak adamlar geçidi gibidir. (Çıkla, 2016: 251).

kalan hikâye ve romancılar ise eserlerinde gözleme önem vererek neden ve sonuçlar arasında bağlar kurmaya çalışmış böylece anlatılanların olabilir izlenimi vermesine dikkat etmişlerdir. (Cevdet Kudret, 1985: 397, 398).

Batı romanının romantik dönemde gözyaşına saygı duymasının etkisinde kalan romancılar, Türk sosyal hayatında gözyaşına en uygun mesele olarak esareti ve aile çıkmazlarını görmüşlerdir. (Çelik, 1971: 35, 36). Bu romanlarda, romantik aşkın kadın tarafında yer alan kahramanlar yani romantik aşkın esas özneleri, özgür iradeleriyle yaptıkları tercihler nedeniyle kesin bir ölüme yollanırlar. Erkekler, kadına bağlanıp evcil hale gelen, adeta kadın gücüne yenilen züppe hayalciler gibi oldukları için romantik aşkın esas öznesi daima ve kesinlikle kadındır. Bu nedenle fail, fiilden sorumlu tutulmaktadır. (Özdemir, 2013: 122).

Osmanlı toplumunda dinin ve geleneğin, birbirinin mahremi olmayan kadınla erkeğin bir arada bulunmasını yasaklamış olması, Tanzimat dönemi roman ve hikâyesinde önemli bir problem ortaya çıkarmış, dönemin yazarları romanlarında Müslüman kadına yer vermekte güçlüklerle karşılaşmışlardır. Esaret eleştirisi gibi başka sebepler de bulunmakla birlikte ilk romanlarda cariyeler, yabancı veya Osmanlı vatandaşı gayrimüslim kadınlar ve düşmüş kadınlar gibi roman kişilerine daha çok yer verilmesi bu güçlükle ilgilidir. Bu durum roman ve hikâyelerin konuları için de çoğu kez belirleyici olmuştur. Bu nedenle Tanzimat romanında evlilik ve kadın-erkek ilişkileri ile ilgili geleneksel tutuma yönelik eleştirilerin ilk örneklerden itibaren görülmeye başlaması anlamlıdır. (Gökçek, 2017: 105). Toplum içinde kadın-erkek birlikteliğinin yasak oluşu iki cins için beraberinde farklı uygulamaları getirmiş, iletişim için simgesel konuşma vasıtaları ortaya çıkmıştır. Bu doğrultuda bohçacı kadınlara cinsler arasında arabuluculuk etme görevi yüklenmiştir.¹² Karşıt cinsler arasında iletişimi sağlamak amacıyla kullanılan inci, karanfil, gül, sabun gibi nesnelerin her biri farklı anlamlara gelir ve bunlar genellikle muhabbetnamelerde kullanılır. (Çakır, 2021: 227, 228).

¹² Bohçacı kadınlar, kapalı Müslüman Osmanlı kesiminde kendi evlerinin sınırları içine hapsolmuş kadınlar için dış dünyaya açılan birer pencere işlevi görmüştür. (Karakışla, 2014: 115). Müslüman Osmanlı ev kadınlarının her türlü haber ve dedikodu ihtiyacını karşılamamanın yanı sıra büyücü, falcı, kurşun dökmeci, sünnetçi, ebe, görücü ve benzeri gibi dışıl gereksinimlerine de aracılık hizmetleri sağlamışlardır. (Karakışla, 2014: 156).

XIX. yüzyıl sonlarında Osmanlı sosyal hayatında Batılı kadınlar görülmediği için aşk ve şehvet konularında onların yerini sık sık Osmanlı gayrimüslim kadınlar alır. Bunlar Osmanlı romanına örnek bir aşk süjesi olmaktan çok Batı ahlaki çöküntüsünün bir uzantısı ve şehvet objeleri olarak girerler. Müslüman kadınlardan daha serbest hareket ettikleri ve dinleri dolayısıyla Batı'daki gelişmelere daha açık oldukları için kadın-erkek ilişkilerinde de daha özgürdüler. (Timur, 1991: 31, 32). XIX. yüzyılda kadın-erkek ilişkilerinde yaşanan serbestlik bu süreçte fuhşa aşk denmesi neticesini doğuracak kadar keskindir. (Çıkla, 2016: 217).

Tanzimat dönemi edebî eserlerinde aile çok geniş bir şekilde yer almaktadır. Dönemin yazarları aileyi değişmesi gereken taraflarıyla birlikte işledikleri gibi ailenin sarsılan, bozulan ve geleneksel değerlerini kaybeden yönlerini de ele almışlardır. Bunlar arasında yanlış evlenmeler, görmeden evlenmeler, bedbaht çiftler, ailenin zorlamasıyla yapılan evlilikler, birden fazla evlilik, toplum hayatına aykırı olarak gerçekleşen yasak aşklar gibi konular yer alır. (Aytaş, 1996: 65). Ahmet Mithat Efendi'nin *Eyvah* piyesinde birden fazla kadınla evlenme âdetinin aile ve toplum hayatında meydana getirdiği aksaklıklar tenkit edilir.¹³ (Aytaş, 1996: 168). İlk oyunu

¹³ “Meftun Bey, Rifat Bey’in kızı Sabire ile evlidir. Karısına sürekli olarak ikinci evlilikten bahsetmesine rağmen sokaklarda gayri ahlâki hallerden şikâyet eder. Kadınla erkek arasındaki münasebetlerin, mahremiyet halinin aleniyete dökülmesini ayıplar. Sabire Hanım kocasının ikinci kez evlenme konusunda sözylediği sözlerin şaka olduğunu bilmesine rağmen alınmaktadır. Bu arada Kethüda Ayşe Kadın da hanımına, bunların bir şaka olduğunu söyler. Meftun Bey, Sabire Hanım’la tavla oynamak ister. Tavla müsabakasında kazandığı takdirde ikinci kez evlenmesine rıza göstermesini, kaybederse ikinci evlilikten bir daha söz etmeyeceğini söyler. Maçı Sabire Hanım kazanır. Böylece Meftun Bey’in ikinci evliliği için izin koparma arzusu da suya düşmüş olur. Ancak Meftun Bey uzun müddettir Leyla isimli bir kızla evlidir. Bu yüzden durumdan habersiz olan Sabire’ye acımaktadır. Çünkü Sabire’nin haberi olmadan ikinci kez evlenmiştir. Meftun Bey, Bâb-ı Serâşker’de çalışmaktadır. İkinci hanımı olan Leyla Hanım’la rahat beraber olabilmek için Beykoz’da ikinci bir ev açar. Beykoz’a gidiş gelişinde ise Rifat Bey’in manifatura dükkânının hesaplarını inceleme bahanesini kullanır. Her iki hanımını da idare eden Meftun Bey, bir gün Leyla Hanım’la birlikte olduğu sırada Sabire Hanım’ın babası Rifat Bey çıkagelir. Rifat Bey, Meftun Bey’in ikinci evliliğini altı aydır bilmektedir. Bu durumu öğrenmesi halinde Sabire’nin çok üzüleceğini söyleyen Rifat Bey, Meftun Bey’den, Sabire’yi kendisinden soğutmasını ister. Çaresiz bir şekilde Rifat Bey’in isteğini kabul eden Meftun Bey, “Eyvah” diyerek bu duruma, ölümün bile çare olamayacağını söyler. Meftun Bey, karışık düşünceler içinde bir tekkeye giderek huzur bulmayı umar. Beykoz’a geri dönünce Sabire’ye karşı soğuk davranmaya başlar. Bu durumu şüpheyle karşılayan Sabire Hanım, kocasına büyü yapıldığını düşünerek mukabil bir büyü yaptırmak için hocalara gider. Bir müddet sonra Meftun Bey, Sabire Hanım’a boşandığını belirten bir mektup verir. Sabire Hanım çılgına döner. Meftun Bey bu hadiseden sonra oldukça üzüntülüdür. Onun bu üzüntüsünü işinden azline yoran Leyla Hanım, Meftun Bey’i neşelendirmek ve hoş tutmak için elinden geleni yapar. Meftun Bey, bir gün Rifat Bey’den Sabire’nin ölmek üzere olduğunu ve kendisini görmek istediğini bildiren bir pusula alır. Sabire’ye giden Meftun Bey, onun her şeyi öğrendiğini görür. Meftun Bey, hâlâ kendisini sevdiğini anladığı Sabire Hanım’ı teselli etmek için

Eyvah'ta (1871) çok kadınla evliliğe karşı çıkan Ahmet Mithat, aynı zamanda batıl inançların boşluğunu da bu eserinde anlatır. Tanpınar'ın ilk sahnesini bir vodvil başlangıcına benzettiği oyun, her şeye rağmen tatlıya bağlanmaz, Meftun Bey her iki karısından da olur. (Enginün, 2006: 679). Ahmet Mithat Efendi, en önemli psikolojik dram ögesi olan birden fazla eşi bulunan kocanın mutlak surette bir iç bölünmeye uğramasını görmüş ve *Eyvah* adlı piyesinde bunu işlemiştir. (Akı, 1989: 202). Ahmet Mithat Efendi, Meftun Bey'i, birbirinden habersiz iki kıskanç kadınla evlendirmekle birden fazla kadınla evliliğin hoş olmadığını ifade etmek istemiştir. Ön plana kıskançlığı çıkararak evlilikte kadınların eşlerini bir başkasıyla paylaşmaya razı olmadıklarını ve birden fazla kadınla evlenen erkeklerin de bu açıdan mutlu olamayacaklarını belirtir. (Aytaş, 1996: 230). İki karılı Meftun Bey, bir birey olmaktan ziyade o devirde kendisi gibi birden fazla kadınla evlenmiş erkeklerin acı ve dokunaklı psikolojisini yansıtan sosyal bir varlıktır. (Akı, 1974: 72).

Toplumun küçük bir örneğini oluşturan aile bu dönem Türk romanında eksik bir kurum sıfatıyla sunulur. Birkaç roman haricinde kahramanın ya annesi ya da babası ölmüştür. Üstelik ölen kişinin cinsiyetiyle erkek ya da kadın roman kahramanının cinsiyeti aynıdır. Romancıların gözünde babalar, çocuklarına karar verme yetisini; anneler ise duygusal gereksinimlerini tarta imkânını aşıladığı için bu durum söz konusu kahramanın toplumda başarıyla bir görev yüklenmesini baştan engeller. Bu önemli güçlerden biri eksik olduğunda kişisel ve toplumsal bir bunalım kaçınılmaz olur ve romanların ana sorunu da bu tür bunalımlardır. (Finn, 1984: 212).

Dönemin yeni romancısı için aile ve evlilik kurumu; aşklara, ihtiraslara, ihanetlere, hayal kırıklıklarına, heyecanlara, bütünüyle mahremiyetlerin ifşası üzerine ilgiyi toplamaya en elverişli olan ve romanesk konu ve kurguları daha kolay sağlayan bir sosyal birimdir. Modernleşmeci Tanzimat devri romancısı aile kurumunu edindikleri kültürlenme doğrultusunda toplumu değiştirmenin ve eğitmenin nüve birimi olarak görmüşlerdir. (Andı, 2020: 149, 151).

Leyla'yı boşayabileceğini söyler. Bunun üzerine Sabire, Meftun'a, Leyla'yı boşadığını bildiren bir mektup yazdırıp onun evine gönderir ve ölür. Böylece Meftun birden fazla kadınla evlenme uğruna iki karısını da kaybeder ve yalnız kalır.“ (Aytaş, 1996: 168, 169).

Tanzimat ve Türk Ailesi

“Evlilik ve kan bağına dayanan; karı, koca ve çocuklar, kardeşler arasındaki ilişkilerin oluşturduğu toplum içindeki en küçük birlik” (Türkçe Sözlük, 2009: 45) olarak tanımlanan aile, insanlığın ilk çağlarından itibaren varlığı bilinen ve günümüze kadar ulaşan sosyolojik bir kavramdır. Bu nedenle çeşitli aile tanımları yapılmıştır.

Zimmerman’a göre hiçbir müessese, insanlığın “umumi mahreci” olan aile ve ailedeki değişimler kadar önem taşımaz. (Zimmerman, 1964: 217). Halil Cin de ailenin toplumun temeli, çekirdeği olduğu görüşündedir. Ona göre siyasi rejimi ne olursa olsun her toplum aile birliğine büyük önem verir. Aile, toplumla fert arasında bir aracı rolünü üstlenir. Toplumların devamlılığı aile müessesesi ile mümkündür. Aile hukukunda müesseselerin gelişmesi ve değişmesi uzun zaman aldığı için yavaştır. İnsanlık tarihinde aile kavramının ifade ettiği anlamlar çeşitlilik gösterir. Her toplumun ve her devrin kendine özgü bir aile anlayışı vardır. (Cin, 1974: 5).

Çeşitli aile tanımları arasında üzerinde en çok görüş birliğine varılan yapısal fonksiyonel yaklaşım, belirli aile biçimlerinin belirli görevleri yerine getirdiğini, bu görevlerin aile içi ilişkileri, rol ve statüleri meydana getirerek aile yapısını şekillendirdiğini ve bu yapının, içinde yer aldığı topluma işlevsel olarak bağlı olduğunu göstermeye çalışır. Ailenin diğer toplumsal kurum ve alt sistemler ve toplumsal yapı ile ilişkilerini kapsamı açısından bu sosyolojik yaklaşım tümcü bir görüştür. (Tolan, 1991: 491, 492). Bütün sosyal kurumlar gibi aile de önce alt yapı değişkenlerinden sonra da toplumun tüm kurumsal düzeninden etkilendiği için farklı gelişme düzeylerinde olan toplumlarda farklı aile tiplerine rastlanır. (Kongar, 1991: 64, 65).

Ailesiz cemiyeti ileri süren ütopi tipleri arasında en bilineni, Yunan filozofu Eflatun’un¹⁴ hâkim muhafızlar sınıfı organizasyonu hakkındaki teorisidir. Ona göre hâkimler grubunu oluşturan fertler, gençken ailelerinden alınıp uzak bir yerde

¹⁴ Eflatun bu teorisini ideal *Devlet*’inde açıklar: “— Üzerinde anlaştığımız ilkelere göre her iki cinsin de en iyilerinin en fazla, en kötülerinin de en az çiftleşmeleri gerekir. Ayrıca en kötülerin değil, en iyilerin çocuklarını büyötmeliyiz ki sürünün cinsi bozulmasın. Bunun için başvurulacak çareleri yalnız devlet adamları bilmeli yoksa bekçiler arasında çatışmalar olabilir. (459e).

— Doğan çocuklara gelince bunları özel bir kurula bırakmalı, bu kurulda kadınlar da olacak, erkekler de çünkü devlet işlerinde her iki cins de ortaktır. (460b).

— Bu kurul, en seçkin yurttaşların çocuklarını bir yuvaya yerleştirir, onları şehrin belli bir semtinde oturacak bakıcı kadınlara emanet eder. Seçkin olmayan yurttaşların ve daha başkalarının doğuştan bir eksikliği olan çocukları da gözden uzak uygun bir yerde bakılır. (460c)”. (*Devlet*, s. 163, 164).

büyütülmelidir. Böylece devletini seven ve ona hizmet eden bekçiler yetiştirme amaçlanmaktadır. Aristo'nun, Eflatun'un muhafızlar hakkındaki fikrine işaretle “*eğer fertler ailelerini sevmezlerse hiç kimseyi sevmeyeceklerdir*” ifadesini kullanması, böyle bir sosyal organizasyon şeklinin başarılı olamadığını göstermektedir.¹⁵ (Zimmerman, 1964: 265, 266).

Sanayileşen toplumlarda ise ailenin gereksizliğine ilişkin görüşler, ailenin dışında gelişen örgütlerin ailenin görevlerini üzerine alabilecekleri, bunun neticesinde de böyle bir kurumun varlığına ihtiyaç olmadığı noktasında toplanmaktadır. Endüstrileşme ve şehirleşme süreci, büyük aileden küçük aileye geçişte güçlü bir faktör olarak kabul edilmektedir. Bu nedenle tarımsal toplumda işlevsel olan aile, endüstri toplumunda bu işlevselliğini kaybetmektedir. (Gökçe, 1991a: 213, 214).

Bu durum F. Engels'in, evliliğin yalnızca cinsel ilişkilerde bir tatmin aracı olduğunu ileri süren Marxist¹⁶ görüşüyle paralellik gösterir. Ailenin gereksizliğini belirten görüşler, genellikle toplumsal gelişme hakkındaki bilimsel analizleri temel olarak kullanırlar. Kapitalist çevrenin bazı düşünürleri sanayileşmeden dolayı sosyalist çevrenin bazı düşünürleri ise sanayileşmeyle birlikte üretim araçları mülkiyetinin de devlete devredilmesi nedeniyle ailenin ortadan kalkacağını düşünmektedirler. Ailenin fonksiyonel işlevinin ortadan kalktığını belirten bu görüşler doğrultusunda Rusya'daki Kolhoz, Çin'deki Komün ve İsrail'deki Kibbutz gibi birtakım uygulamaların ortaya çıktığı görülür. Genel nitelikleri itibarıyla esasen ekonomik olan bu kurumlar, üretim verimliliğini arttırmak amacıyla kendi içlerinde bir iş bölümüne gitmişlerdir. Dolayısıyla belirli bir amaç doğrultusunda şekillenen bu sosyal örgütlenmelerin, ailenin ortadan kalkmasına değil yapısal bir değişikliğe yol açmasına sebep olduğunu söylemek mümkündür. (Kongar, 1991: 66). Bu doğrultuda toplumsal ve ekonomik koşullar nedeniyle ailenin görevlerinde ve yapısında meydana gelen değişimlerden

¹⁵ Günümüz aile kimliğini yansıtan çekirdek aile kuruluşunun, bundan en az beş bin yıl önce Sümerler'de sevgi kavramı etrafında yüceltildiği düşünüldüğünde Platon'da rastladığımız doğan çocukların “gymnasium” da ortak eğitimlerini yansıtan komünist aile modelinin işlevsiz kaldığı görülür. (Türkdoğan, 1992: 32).

¹⁶ Marxist yaklaşım, aileyi yalnızca toplumun bir ürünü olarak ele aldığından, sadece üretim ilişkileri sonunda hangi evlilik tipinin nasıl ortaya çıktığı sorunuyla uğraşır. Bu nedenle ailenin toplum içindeki diğer fonksiyonlarına da olumsuz gözle bakar. (Kongar, 1991: 66). Konuyla ilgili daha detaylı bilgi için bkz; (Emre Kongar, *Türkiye’de Aile: Yapısı, Evrimi ve Bürokratik Örgütlerle İlişkileri*).

hatta çözümlerden bahsetmek mümkündür. Fakat bu durumun, ailenin tamamen ortadan kaldırılmasına yönelik fikirleri kapsadığı söylenemez. (Gökçe, 1991a: 214).

Aileyi, materyalist bir tarih anlayışıyla inceleyen Engels'e göre ilkel zamanlarda ailenin tarihi, başlangıçta tüm kabileyi kapsayan, iki cinsiyet arasındaki evlilik ortaklığının hüküm sürdüğü çemberin sürekli daralması sonucu ortaya çıkmıştır. Bu da her türlü grup evliliğinin geçersiz olması ile tek eşliliğin ortaya çıkması anlamına gelmektedir. (Engels, 2021: 33, 34). Sosyoloji, topluluğun bölünmesi mümkün olmayan ve en küçük parçası olan ailenin, klan ailesi ile başladığı görüşünü benimsemiştir. Cemiyet, kültür adı verilen birtakım inanış ve kaideler ile klan ailesini, sosyal ve hukuki kayıt altına almıştır. Bu bağlamda toplumu kontrol altına alan kültür, ailenin sadece ferdi bir birleşmenin ve kan hısımlığının ürünü olması dışında aileye, içtimaî bir müessese vasfını da kazandırarak ona şekil ve düzen verir. (Eröz, 2000: 3). Kabile, ilkel toplumlarda çoğunlukla bir dayanışma ailesi (Trustee Family) şeklinde başlar. (Zimmerman, 1964: 222).

Ailenin, gerek ev cemiyeti unsurları gerekse de içtimaî ve hukukî kayıtlar gibi ev cemiyeti dışında bulunan unsurları sürekli aynı durumda kalmaz. Aile içtimaiyatı, çeşitli etkenlere bağlı olarak değişen, bu içtimaî müessesenin geçtiği çağları birbirine bağlayan kanunu bulmaya çalışır. Bu kanunu görebilmek için aile tarihinin bize gösterdiği aile tiplerini gözden geçirmek gerekir. (Fındıkoğlu, 1991a: 1).

Siyasî ve içtimaî müessese ve değerleri bünyesinde barındıran klan ailesi, kaynağını ve gücünü ilk cemiyetin topluluk şuurundan alır. Aile, Totemizm adı verilen bu topluluk şuru ile tabii bir birlik olmaktan ziyade sosyal bir müessese olma durumuna gelmiştir. Klan fertleri, Totemizm denilen bu dinî ve sosyal sistemde, aynı atadan türediklerine inandıkları için kendilerini totemleri ile akraba sayarlar. Bu düşünüşte, klan üyeleri, topluluğun ondan türediğine inanılan bitki, hayvan veya herhangi bir nesneye kutsallık atfederek onu ataları olarak kabul eder. Bu totem kurt, kartal, şahin, vb. ise klan üyeleri, atalarının bu hayvandan türediğine inanırlar. Dolayısıyla klan üyelerinin totemlerini öldürmeleri yasaktır. (Eröz, 2000: 4). Klanın, siyasî bir zümre kadar bir ev cemiyeti de olmasında bu inanışın büyük bir etkisi vardır. Klan âdetlerinde yasak olan bir başka şey, klan içinden evlenmedir. Klan üyeleri aynı toteme taptıkları için totem içinden evlenme, totem dinine karşı bir saygısızlıktır ve haram olarak kabul edilir. Buna karşı gelenler ağır cezalara çarptırılır. Bu nedenle

dışardan evlenme (Exogami) yaygındır.¹⁷ (Findıkoğlu, 1991a: 3, 4). Dıştan evlenme kuralının farklı gruplar arasında işbirliğini arttırmak ve düşmanlığı azaltmak arzusuna dayanmış olması muhtemeldir. (Ünal, 1998: 4).

Aynı ailenin veya klanın üyeleri, şahsiyet kavramını bilmediklerinden ötürü burada kadın ve erkek hukukî bakımdan birbirlerine eşittir. Kadın ve erkeğin hukukî durumları arasındaki fark, bireysel hak ve hürriyetin doğmasıyla ferdî mülkiyetin gelişmeye başlamasından sonra ortaya çıkmıştır. Kadının, yaratılış itibarıyla erkeğe nazaran daha zayıf durumda olması ve erkeğin kendi grubuna karşı kişiliğini oluşturmaya başlaması, erkeğin ailenin şefi olmasına sebep olmuştur. Böylece erkeğin, kadın ve beraber yaşadığı diğer kişiler üzerinde hukukî bir üstünlük kazanması, tarihte erkeğin egemen olduğu Pederşahi (Patriarcal) aile biçiminin görülmesine yol açar. Dolayısıyla bazı ilkel toplumlarda hısımlığın anaya göre derecelendirilmesi ya da evlenen erkeğin karısının klanına gitmesi nedeniyle ailenin ilk şeklinin, ana hâkimiyetine dayanan Maderşahi (Matriarcal) olduğuna ilişkin varsayımlar doğru değildir. Hısımlığın, kadın tarafından kabul edildiği toplumlarda, kadın bir nüfuza sahip olabilir ancak bu yetki ona gerçek bir hukukî üstünlük tanımaz. Bu toplumlarda egemen olan kadın değil, kadının kardeşi veya dayısı olan gene bir başka erkektir. (Cin, 1974: 24).

Klan, yapıcı bir değişmeye uğradığı zaman içindeki içtimaî müesseseler de değişmek mecburiyetinde kalır. Toprağa bağlı olmayan klanın yerleşik hayata geçip köy halini alması, totem dininin yerini ecdad dinine bırakması ve aynı toteme tapma esasına dayanan klan hısımlığı yerine toprak üzerinde beraber çalışan fertlerin arasındaki hısımlığa geçilmesi gibi sebepler sonucunda bugünkü hısımlığın esas olan kan beraberliği önem kazanır. Böylece klan ailesinin yerini başka aile tipleri alır. Roma ve Çin ailesi ile Balkan İslâvlarındaki Zadurga ailesi gibi Pederşahî (Ataerkil) aile tipi bu değişmeyi yansıtır. Kandaş olan hısımlar, aynı toprak mülkü etrafında bir araya

¹⁷ İçtimaî, ailevî hayatımızın nizamı, en iptidaî cemiyetlerdeki Tabularla mümkün olmuştur. Tabulama uygulaması, cemiyet için daima bir emniyet aracıdır. (Findıkoğlu, 1991b: 7). Freud'a göre babanın yasası totemde simgeleşirken yasaklar da tabularda kutsallaştırılır. (Tura, 2022: 28). Önceleri bütün klana yaygın olan bu saygı kuralı, günümüzde yalnız yakın akrabaların birbirleriyle evlenememeleri şeklinde daralmıştır. (Gökalp, 2012: 43).

gelir. Siyasî cemiyetten ayrılan Zadurga topluluğu¹⁸, toplu mülkiyetin var olması nedeniyle ayrı bir mülke ya da hukukî bir şahsiyete sahip değildir. Bu durum, Zadurga'nın klan ile benzerliğini gösterir. Farklı olan yanı ise Zadurga'nın siyasî cemiyetten ayrılmış olmasıdır. Çeşitli aile tabakalarından meydana gelen bu büyük ailenin başında bulunan ve ona nezaret eden bir erkek reis¹⁹ vardır. Pederşahî aile tipi, ecdad dini esası üzerine kurulmuştur ve bu aile fertleri, ecdad ruhunun sembolünün aile reisinde olduğuna inandıkları için ona karşı büyük bir saygı duyar. Aile, ecdad ruhu ile beslenen bir ocaktır ve aile fertlerinin temel görevi bu ocağı koruma ve sürekliliğini sağlamaktır. (Fındıkoğlu, 1991a: 5).

Mutlak söz sahibi olan bu kişi, aynı zamanda dinî ibadetlerin yürütülmesinde, aile işlerinin ve malların idaresinde de söz sahibidir. Hısımlık, baba soyundan gelir, kadın da erkeğin atalarının dinine bağlı olduğu için hiçbir söz hakkı yoktur. Ancak Zadurga topluluğunda, aile başkanına yardımcı olan kadının bir dereceye kadar söz hakkı vardır. (Eröz, 2000: 5). Eski Türklerde ise erkekle kadın birbirine eşittir. Erkek Toyonizm dinini, kadın ise Şamanizm'i temsil eder. O dönem din ile sihir birbirine müsavi olduğu için bunların temsil ettikleri erkekle kadın da birbirine müsavi kabul edilir. Dolayısıyla ana soyu da baba soyuna müsavidir. (Gökalp, 2021: 296, 297). Eski Türk dinlerinden Toyonizm'de erkeğin, Şamanizm'de ise kadının üstünlüğü her iki cins arasında eşitliği doğurmuştur. Kadınla erkek arasındaki bu eşitlik Türklerde ailenin her şeyden önce demokratik temellere dayandığının göstergesidir. (Celkan, 1992: 253, 255).

Bir başka değişen içtimaî yapıyla beraber bu kez ortaya çıkan aile tipi Pederî ailedir. Bu aile tipinde, mutlak söz sahibi olan babanın yerini aile reisi bir baba alır. Bunda siyasî cemiyetin aile hayatına karışarak babanın hukukî yetkilerinden birçoğunu üzerine alması, değişen ve gelişen maddi ve manevi sebeplerle aile mülkiyetinin parçalanması etkili olmuştur. Baba, söz sahibi olmakla beraber hukukî yetkilerinin azalması neticesinde miras işlerinde ana soyu da dikkate alınır.

¹⁸ Ortak toprak mülkiyetine ve toprağı ortak işlemeye dayalı babaerkil ev kolektifi, uygar halklarda ve eski dünyanın diğer bazı halklarında anaerkil aile ile tekeşli aile arasında bir geçiş aşaması oluşturur. (Engels, 2021: 45, 47).

¹⁹ "Devlet otoritesinin yok denecek kadar az ya da zayıf olduğu zamanlarda erkek otoritesi bu kadar kuvvetle kendini hissettirmiştir." (Gökçe, 1991a: 217). Erkek otoritesinin, pederî aile tipinde devlet otoritesiyle sınırlandırıldığını, ortaya çıkan yeni aile tipinde ise devlet otoritesinin pederşahî ailedeki erkek otoritesinin yerine geçtiği görülmektedir.

(Fındıkoğlu, 1991a: 5, 6). Dolayısıyla miras ve hısımlık hem ana soyunu hem de baba soyunu takip etmesi açısından Agnatik²⁰ ve Kognatik'tir.²¹ Ziya Gökalp'e göre Türk ve Cermen aileleri pederşahî dönemi yaşamadan pederî tipe geçmişlerdir.²² Günümüzde ise iktisadî, dinî ve içtimaî değişmeler sonucunda anne, baba ve evlenmemiş çocuklardan oluşan Yuva tipi aile (conjugal, izdivacî aile) görülmektedir. (Eröz, 2000: 6).

Zimmerman, antropologlar tarafından ilkel kavimler üzerinde yapılan bütün araştırmalarda eskiden beri mevcut olan temel ailenin çekirdek aile olduğunu ve bu ailenin evrensel bir karakter gösterdiğini belirtmektedir. (Zimmerman, 1964: 264).

Kadın ve erkek arasında eşitliğe doğru gidilmesiyle ortaya çıkan yeni ailede, pederşahî ailedeki baba hâkimiyetinin yerini devlet alır. Aile, müşterek iktisadî faaliyet etrafında kurulan bir yuva olmaktan çıkar. Aile dışında büyük bir işbölümü çevresinin ortaya çıkması, aile üyelerini bu çevreye yöneltir. Bu tip aileler, Müslümanlık-Hristiyanlık gibi her çeşit aile ve kabile sınırlarını silen, geniş ve milletleri birbirine yaklaştıran dinlerin çıkışından sonra görülmeye başlar. Yeni aile, iktisadî ve dinî değişikliklerle beraber hukukî bir değişikliğe de uğrar. Âdet hukukunu kanun haline getiren Fransız Medeni Kanunu, fertlere hak ve hürriyet tanıyarak bu hukukî değişimi güçlendirmiştir. Yeni aile tipinin, fertleşme kanununun getirdiği birtakım terbiyevî ve ahlakî amaçlar doğrultusunda iktisadî ve içtimaî hayat karşısında cemiyet için faydalı bir zümre olarak ortaya çıkması, mazisi yeni olmayan tek karılılık prensibini de zorunlu bir hale getirmiştir. Bu aile tipleri kanununu bütün sosyal zümrenin geçtiği tarihi devirlere tatbik etmek mümkün değildir. Ancak çağların gösterdiği özelliklere

²⁰ Erkek üst soya bağlılığı ifade eden hukuki hısımlık. Detaylı bilgi için bkz; Nurcan İpek, "Roma Hukukunda Hısımlık", Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi, C. 21, S. 1, t.y.

²¹ Kan hısımlığı. Detaylı bilgi için bkz; Nurcan İpek, "Roma Hukukunda Hısımlık", Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C. 21, S. 1.

²² İslamiyet'in ortaya çıkışı aile biçimlerini ve evlilik kurumlarını da yakından etkilemiştir. Baba soyu ailesindeki birtakım değişmelerin Türk ailesini modern aile tipine götürmesi beklenirken İslamiyet'le birlikte eski Arap aile şekillerinin ve Yunanistan'daki ataerkil ailenin etkileri görülmeye başlamıştır. Türk Medeni Kanununda belirtilen aile şekline gelinceye kadar eski baba ailesi ile ataerkil aile özelliklerinin karışımından ortaya çıkan bir aile tipiyle karşılaşmaktadır. Böylece Araplardaki çok taraflı akrabalık ilişkileri, birden fazla kadınla evlenme âdeti, Yunanlılardaki kölelik, cariyelik gibi şekiller, miras meselesinde kadınların daima ikinci planda bırakılmaları ve velayet sorunları gibi çeşitli kültür unsurlarının Türk ailesini de etkilediği görülmektedir. (Gökçe, 1991b: 393).

uydurma şartı ile doğru ve geçerlidir. Dolayısıyla tüm sosyal zümrenin aile tarihine uygulayacak genel bir kanun yoktur. (Fındıkoğlu, 1991a: 6, 11).

Dinî, coğrafi ve ekonomik değişikliklerin getirdiği birtakım şartlar, Türk aile yapısında bazı değişiklikler meydana getirmiş olmakla beraber belli bir Türk ailesinden söz etmek mümkündür. İctimaî bir zümrenin aile hayatı hakkında fikir sahibi olmak için o zümre içinde yaşayan kadınların durumunu bilmek gerekir. (Cebeci, 2017: 99). Türk ailesi, ordunun adeta bir mangası ve devletin de en küçük bir birliği halinde kurulmuştur. Türk aile düzeni, bir “aile sigortası” şeklinde kurulduğu ve herkesin hayatı güvence altına alındığı için aile, dışarıya karşı bir bütündür. Dolayısıyla ailenin bölünmezliği esastır. (Ögel, 1988: 241, 245). Bunu özellikle levirat adı verilen aile düzeninde görmekteyiz. Türk ailesi hakkında araştırmalarda bulunan Fransız etnoğrafyacı F. Grenard ve Fransız sosyologları G. Richard ile E. Durkheim, Türklerde aile hayatı ve kadınlığı hakkında birkaç görüş ortaya atmışlar, daha sonra Ziya Gökalp Türk aile sosyolojisi hakkında detaylı incelemelerde bulunmuştur.

Fransız etnoğrafyacı Grenard, 19. asır sonlarında Çin Türkistan’ı sahasında yaşayan Türklerin aile hayatına dair önemli bilgiler verir. Burada, Türk kızı hayat arkadaşını seçmede nispeten hürdür. Müslüman cemiyetlere özgü kadın kapalılığı, Doğu Türkistan Türklerinde yoktur. Diğer Türk kabilelerinde “Kalın” adı altında nişanlı kıza verilen mal veya para burada yoktur. Onun yerine “Toyluk” denilen ve mecburi olmayan bir hediye verilir. Kadın, iktisadî hayatta erkeğin yanındadır. Sadece ev içinde değil, ev dışında da hayat arkadaşının yardımcısıdır. Mala tasarruf hakkı olan kadın, fiyat kesilmesinde söz sahibidir ve pazar işlerini yalnız da halledebilir. Bu iktisadî hürriyetinin yanında hukukî hürriyete de sahiptir. Evli kadının mala tasarruf hakkı vardır. Karı koca arasında mal ayrılığı prensibi esastır. Kadın, baba eviyle ilişkisini kesmemiştir. Boşanma durumunda yalnız babasının evinden getirdiği malı değil, aynı zamanda evlilik süresi boyunca bu maldan harcanan kısmı da kocasından isteme hakkına sahiptir. Bu Türklerde, çok karılılık ilk eşin rızasıyla mümkündür. Zengin tüccarlar arasında görülen bu durum Çin Türkistanı’nda yaygın değildir. Bunlar da ikinci veya üçüncü eşlerini, ilk eşinin bulunduğu şehirden başka bir yerde bulundurlar. Grenard’a göre, İslamiyet’in bu sahaya yayılmasından önce burada pederşahî bir aile hayatı vardır. Daha sonra iktisadî ve içtimaî hayatın gelişmesi, kadın-erkek ilişkilerinin demokratlaşmasına yardım ederek iki cinsin eşitliğini tanıyan bir

aile tipi meydana getirmiştir. Bu demokratiği çoğu kez aile ahlakının çözülmesi ile bir tutan Grenard, milli Türk âdetlerinin bozulmasını sık sık meydana gelen Çin istilalarının etkisine bağlar. (Fındıkoğlu, 1991a: 12, 13). Grenard'ın deyimiyle, eski Türk kadınları, iradelerini ön plana çıkaracak kuvvet ve özerkliğe sahiptirler. (Karpas, 1991: 35).

Fransız sosyoloğu G. Richard ise şehirli Türklerden ziyade Yakut, Kırgız, Altay Türkleri gibi göçebe hayatı yaşayan Türk ailelerini incelemiştir. Ona göre, Türklerde tek aile tipi mevcut değildir. Bunları, iktisadî ve içtimâî şartlara göre ayırmak gerekir. Yakut Türklerinde aile, maderî din karakteri gösterir. Hısımlık bağında esas kabul edilen ana etrafında oluşan Matriarkal bir aile tipi söz konusudur. Bununla beraber Roma'daki "Pederşah"a benzer bir "Maderşah" yoktur. Ailede söz sahibi yine erkektir. Ancak bu erkek ana tarafından olan dayıdır. Dışarıdan evlenme (Exogami)²³ esası vardır ve başka klana ait olan bir erkek, kadının totemini kabul eder. Kırgız Türklerinde aile pederşahîdir. Hısımlık bağında esas babadır. Totem dininin yerini ecdat dini almıştır. Evlenme, genç kadının kocasının aile dinine katılması olarak görüldüğü için birtakım törenler yapılır. Bu merasimin izlerine, bugün Müslüman olmuş Kırgız aşiretlerinde de rastlanır. Evlenen erkeğin, nişanlısına verdiği "Kalın" bu izlerdendir. Altay Türklerindeki aile tipi ise bu iki tip arasındadır. Erkek, kadının ailesine girdiği için maderiliğe (ana ailesi) olan yakınlığı gösterir. Bununla birlikte erkek, kadına bir mühür vermek zorundadır. Bu mühür, para veya hediye olmayıp geçici bir iş yardımı şeklindedir. Erkeğin, kısa bir süre karısının ailesi yanında çalışması şeklinde ortaya çıkan bu hizmet, Altay Türklerindeki aile tipinin Kırgızlarla ilişkisini gösterir. Böylece Richard, aşiret hayatı yaşayan Türklerde üç aile tipinin görüldüğünü belirtir. Yakutlardan Osmanlılara doğru giden bir ilerleme zincirinin, uzak Asya'nın Japon sahillerinden başlayarak Finlandiya'ya doğru uzayan bölgedeki aile kurumunun gelişimi ile de yakından bağlantılı olduğuna dikkati çeker. (Fındıkoğlu, 1991a: 13, 14).

Durkheim, Grenard'ın Türk aile hayatına dair ileri sürdüğü görüşe katılmaz. Buna göre, Doğu Türkistan Türklerindeki demokrat aile tipi, Grenard'ın zannettiği gibi eski bir pederşahlığın dağılmasından doğmamıştır. Bu aile şekli, maderî (ana ailesi)

²³ Türklerde yalnızca baba ailesi görülür. Baba ailesinin temeli ise dışarıdan evlenmeye yani (exogamy)'ye dayanır. (Ögel, 1988: 237).

tipin değişmesiyle ortaya çıkmıştır. Nitekim en ilkel Türk kavmi sayılan Yakutlarda, bu maderi şekil görülmektedir. Bunlar “Sib” adını taşıyan bir grup olup bugün ailede gördüğümüz tüm hukuki vasıfları taşıır. Bu tip içinde geçici hayat tarzları şeklinde meydana çıkan küçük aileler vardır. Fakat bunlar içtima’i zümrenin hiçbir müdahalesine maruz kalmazlar. Hısımlık, aynı Sib’e bağlı olanlar arasındadır. Bunu Yakutların aile adlarında da görmekteyiz. Her Yakut, Sib ismi ile anılır. Düşüncelerini İngiliz etnografyasına dayandıran Durkheim, ayrıca Kırgızlardaki ailenin pederi (baba ailesi) tip olduğunu söyleyen Alman sosyolog Gross’u da tenkit eder. Gross’a göre, pederi tipte bir aile yapısı gösteren Kırgızlar, ancak dış tehlike zamanlarında büyük ve pederşahi (ataerkil) bir aile şekli alır. Dolayısıyla Durkheim, Gross’un dar bir iktisadi ereve ile olayları tahlil ederken ailenin ne demek olduğunu gözden kaçırdığı görüşündedir. Ailenin birtakım hukuki ve içtima’i bağlardan oluştuğu dikkate alınırsa meseleyi bu noktadan değerlendirmenin gerekli olduğu kanaatindedir. (Fındıkoğlu, 1991a: 14).

1908’lerde Türkiye’deki Türk kadınlığının büyük bir değişim geçirmesi ve eski aile hukuk ve ahlakının çözülmesi neticesinde Türk aydınları, bu sosyal mesele üzerinde düşünmeye başlamışlardır. Bunlardan biri de Türk sosyoloğu Ziya Gökalp’tir. Türk ailesi hakkında ortaya konulan fikir ve düşünceler ile Avrupalı bilginlerin görüşlerini birleştirip sosyal olaylarla karşılaştıran Gökalp’in amacı, yeni bir aile düzenini kanunlaştırmaktır. Dolayısıyla onun bu tavrı, Avrupalı bilginlere göre ıslahati bir özellik taşıır. Durkheim’ın fikrine dayanarak, Grenard’ın Doğu Türkistan Türkleri hakkındaki fikirlerini reddeder. Bu bölge Türklerinde kadın, erkeğe denktir. Bu eşitliğin, güçlü bir pederşahlığın çözülmesi sonucu ortaya çıkması gerekmez. Bütün Türklerde aile, pederşahlık çağını geçirmeden doğrudan doğruya maderilikten (ana ailesi tipi) pederiliğe (baba ailesi tipine) atlamıştır. Aynı şekilde Richard’ı da tenkit eder. Bu kavmin çeşitli dallarında farklı aile tipleri kabul edilemez. şartların başkalığına rağmen ana karakter kendini korur. Bu yüzden Richard’ın, Türk ailesinin Yakutlarda maderi, Kırgızlarda pederşahi, Altaylarda ikisinin ortası bir tip oluşturduğu fikrini kabul etmez. Türklerde, hiçbir zaman pederşahlık görülmemiştir. Türk ailesinin seciyesi her zaman birdir. Yakutlardaki maderi şekil bile tamamıyla maderi olmayıp pederidir yani iki cins hukuku arasında eşitlik gösteren bir yapı arz eder. Gökalp, burada Rus etnograflarından Seroşevsky’nin önemli bir araştırmasına

dayanarak Yakutlarda iki cins toteminin önemini gösterir. Bu âdet, Kırgızlarda da vardır. Pederşahî sayılan Kırgız ailesinde, ocak mukaddesliğine yalnız baba ceddinin değil, aynı zamanda ana ceddinin de katıldığı görülmektedir. Kısacası, Türk sosyoloğuna göre hem Doğu Türkistan Türklerindeki hem de Yakut ve Kırgızlardaki aile tipi, çevre ve medeniyet şartlarından meydana gelen farklar bir tarafa bırakılırsa eşitlikçi, demokrat bir ev hayatı gözlemlenir. Gökalp, Anadolu Türklerinde aile hayatını, Boy, Ocak, Konak ve Yuva olarak başlıca dört çağa ayırır. Demokratik karakter, dört çağda da görülür. Boy, sosyologların klan tarifine uygundur. Boydaşlar, hep aynı boy adını taşır ve karşılıklı bağlılık ana tarafındandır. Bununla birlikte saygı sahibi olan dayıdır. Anadolu Türklerinin çoktan geçirmiş olduğu bu çağı, bugün Doğu Sibiryadaki Yakutlar yaşamaktadır. Yakut Türklerinin “Sib” adını verdikleri bu aile-klanın, bizde bugün kan bağıllığını ifade eden kelimelerden biri olan “Sob”la ilişkili olduğu söylenebilir. Boy’dan sonraki ocak çağı, bugün Kırgız Türklerinde görülmektedir. Genel sosyoloji, bu ocak tipi aileyi pederşahlığa örnek gösterir. Ocak, boyda olduğu gibi yüzlerce üyeden meydana gelmez. Klan birliğinden, totem bağından burada eser yoktur. Bunun yerini, bir baba tarafından idare edilen ve üye sayısı coğrafi ve iktisadi şartlara göre değişen bir ev hayatı alır. Richard’ın bu tipi pederşahi sayması, Gökalp’e göre doğru değildir. Çin aile tipinde görüldüğü gibi pederşahi tipteki aile hayatında ecdat dini yalnız babanın ruhunu tanır. Oysaki eski Türklerde ve bugünkü Kırgız Türklerindeki aile tipi, hem baba hem de ana soyunu tanır ve kutlu sayar. Dolayısıyla eski Türklerde, pederşahi aile tipinin mevcudiyeti kabul edilse bile bu, kendine özgü farklı bir pederşahlıktır. (Fındıkoğlu, 1991a: 14, 15).

Erkeğin mutlak denebilecek hâkimiyetine karşın kadına karşı gösterdiği saygı ve şefkat, Türk pederşahlığının sosyolojinin anladığı şekildeki pederşahlıktan farklılığını gösterir. (Eröz, 2000: 16).

Konak ve yuva çağları ise Anadolu Türklerinin aile tarihi açısından oldukça önemlidir. Gökalp’e göre konak, Arap, Fars ve Bizans tesirleri neticesinde ortaya çıkmıştır. Önceki devirlerde görülen kadın-erkek ilişkilerinin İslamiyet’in etkisiyle birtakım kayıtlarla bağlanması, serbest ve cemiyet içinde boy gösteren kadının kapanması, çok karılılık, ortaya konak adı verilen ve Avrupalıların “harem” adı altında mübalağalı hikâyelerle tasvir ettikleri yeni bir aile tipi meydana getirir. Bununla beraber Türk aile hayatının kavmi seciyesi, dış tesirlere rağmen büyük şehirlerden

uzak yerlerde, köylerde ve kasabalarda muhafaza edilir. Tanzimat döneminde bütün sosyal kurumlarda olduğu gibi aile kurumu da değişmeye başlar. Sosyal, iktisadi ve kültürel değişimler, sanayi devrimi, Avrupa ile temas gibi çeşitli sebeplerden ötürü harem ve selamlıktan oluşan konağın hem yapısını hem de ruhunu değiştirmeye başlar. Balkan, Trablusgarp ve dünya savaşları bu değişmeyi hızlandırmıştır. Gökalp'in, Eski Türklerde aile hayatının demokrat bir karakter taşıdığı hakkındaki fikirleri bu değişikliğe ilmi bir şekil vermesi, bu meseleler üzerinde büyük bir rol oynamasını sağlamıştır. Bundan sonra Gökalp'in deyimiyle konak, yuva olmaya başlamıştır. Bu bağlamda Gökalp, Durkheim'ın sosyal hadiselerde sağlık ve hastalık diye adlandırdığı teorisinden hareketle yabancı tesirlere maruz kalan ve hastalanan Türk ailesi, kendi milli karakterine dönerek sosyal yapısındaki bu hastalıktan kurtulup iyileşecektir. Aksi halde içinde bulunduğu hastalık artacaktır. Bir başka Türk sosyologu Mehmet İzzet ise gerek Gökalp'in gerekse de onun izinden gidenlerin, Türkiye'de İslam hukukunu düzenleyerek kadının mevkiini düzeltmeyi ve Batı toplumlarındaki aile hayatını kurma arzularının eski Türk geleneğine, yasasına ve milli benliğine dönme şeklinde açıklanmasının ve ilgi görmesinin ilmi açıdan pratik hayatla uyuşmadığı kanısındadır. Ona göre, birbirlerinden ayrı yaşayan Türk kavimlerinde ayrı aile tipleri mevcuttur. Dolayısıyla aynı din ve ırka mensup olmalarıyla beraber birbirlerinden ayrı zaman ve mekânlarda yaşamaları, farklı içtimai ve iktisadi şartlar altında bulunmaları, Türk toplulukları arasında aynı aile tipinin ortaya çıkmasına engel olmuştur. Türklerin, yazılı hukuk devrinden önce yürürlükte olan birtakım âdetler, kaideler ve ananelerin oluşturduğu yazısız hukuk devrinde, kadına oldukça iyi bir mevki verildiği görülür. Nişanlılık, kalın verme, evlenme, boşanma meselelerinde demokratik esaslar göze çarpar. Dolayısıyla Fransız sosyolog Richard'ın, "Kalın verme"nin bazı ilkel toplumlarda erkeğin, kadını satın alması şeklindeki düşüncesi doğru değildir.²⁴ Eski

²⁴ "Türklerde kadın, bir eşya, mal (res) değildir. Bunun için de ödenen kalın, bir gelin fiyatı olamaz. Çünkü kadın evlilik hayatında bir köle olarak görünmüyordu." (Ögel, 1988: 259). Türkmenlerde kalın anlaşması, karşılıklı bir akiddir. Aynı zamanda karşılıklı bir hediyeleşme, karşılıklı verme ve ödemedir. Çocukların, işlerini yoluna koyabilmeleri için yapılan bir yardımdır. Bu bir prestij ve onur meselesi olduğu için kız evi de ödemede bulunur. Kızın evlenmesiyle kız evi bir kişi ile bir iş gücü kaybedeceğinden kız evinin ödemesi olan çeyiz daha az olur. Diğer yandan oğlan evi ise kadının aileye girmesiyle yeni bir işgücü kazanmış olur. (Ögel, 1988: 259). Mehrin, kadının babasına ödenmesi ve akdin kadınla değil bizzat babasıyla yapılması gibi hususlar, cahiliyye devrinde evlenmenin bir satış akdi ve mehrin de satış bedeli (semen) olduğu görüşünün ortaya çıkmasına sebep olmuştur. (Cin, 1974: 226). Gerek ilkelerde ve gerekse geleneksel toplumlar bedel vererek

Türklerde, çok karılılık olduğuna dair herhangi bir tarihi kayıt ve belge yoktur. Müslüman olan Kırgızlarda ve Doğu Türkistan Türklerinde görülen çok karılılık, Arap ve Farslarda görülen çok karılılıktan tamamen farklı olup Türklere özgü bir âdettir. Bu noktada Grenard, iki veya daha fazla eş almak isteyen erkeklere, Doğu Türkistan mollalarının istemeyerek izin verdiğini, ikinci veya üçüncü eşin, ilk eşin bulunduğu şehirden başka bir yerde olma şartı taşıdığını söyler. Bu milli âdetlere göre boşanma son derece kötü bir olay sayılır. Cengiz yasasına göre boşanmak isteyen erkek, bunu hayatıyla öder. (Fındıkoğlu, 1991a: 16, 17).

Bu bağlamda, Türk sosyal yapısına özgü pederşahlık içinde, kadının²⁵ yeri değerlidir. Soyu tamamen ihmal edilmiş ya da bir kenara atılmış değildir. Bunu, asaleti ifade eden “soylu soplu”, “soyu sopu temiz” ifadelerinden anlamak mümkündür. (Eröz, 2000: 23). Türk ailesi üzerine araştırma yapan yerli ve yabancı bütün ilim adamları, Türk kadınının toplum içindeki değerinden, serbestliğinden ve iffetine olan düşkünlüğünden söz etmişlerdir.²⁶ Ayrıca gerek İslam’dan önce gerekse de İslami dönemde Türkler arasında tek kadınla evlenmenin yaygın olduğunu dile getirmişlerdir. (Cebeci, 2017: 107). E. Rossi, *Dede Korkut Kitabı*’nda Müslüman yasasına göre yasal kadın eşten söz edildiğine ve ideal olanın tek kadınla evlilik ve bu bağlamda da evin hanımına (hatun ya da kadın) üstünlük tanımaya yönelik olduğuna dikkat çeker. (Roux, 1990: 720). Kültür alanı farklılaşmasından kaynaklanan hususlar bir yana bırakılırsa Türk İslam aile tipi, temelde eski Türk aile sistemiyle büyük oranda benzerlik gösterir. İslami yapı içinde işlevselliğini devam ettiren karakteristik Türk

evlenme tipinin geniş ölçüde uygulandığı görülmektedir. Başlık ödemenin temelinde kesinlikle bir kaybı karşılama nedeni yatar. Buna göre bedel ödeme, ilkel ve geleneksel toplumlarda, aile ekonomisinde kendi iş gücü nedeniyle önemli bir yeri olan kız evladın kaybı ve baba soyunu izleyen toplumlarda gelinin doğacak çocuklarının kocası sülalesine veya klanına katılması nedeniyle çocukların kaybını karşılamak üzere bulunmuş bir yoldur. (Erdentuğ, 1991b: 316).

²⁵ “İyi kadın, “evin dayacağıdır”. Dede Korkut’ta dendiği gibi “Ben yerimden durmadan (yani ayağa kalkmadan), kadın yerinden durması gerekti.” Kadın, yalnızca evde değil dışarıda da kocasının bir yardımcısı olmalıydı. Gerekirse savaşta da kocasının yanında savaşmalıydı. Çin kaynaklarından tutunuz da Arap tarihlerine, Rubruk ve Carpini gibi gezginlerin kitaplarına kadar bütün kaynaklar, Türk kadınlarının bu eşlik ve fedakârlıkları ile doludur.” (Ögel, 1988: 252). Ayrıca Uygur şiirlerinde geçen “ayıpsız kadına, erkeğin boynunu eğmesi gerek” şeklindeki söylemler de kadına saygı duyulması gerektiğini ifade etmektedir. (Ögel, 1988: 252).

²⁶ Bunlardan biri olan Lady Montagu, mektuplarında Türk kadınlarının bu serbestliklerinden söz eder: “ (...) Onların bizden daha fazla özgürlüğe sahip olduklarını görmek çok kolay. (...) Türk kadınlarının tümüyle imparatorluğun yegâne özgür halkı olduklarını düşünüyorum. Divan bile onlara saygı göstermekte ve padişah, bir paşa asıldığında, haremın ayrıcalıklarına hiçbir zaman dokunmamakta, harem aranmamakta ve her şey tümüyle duluna bırakılmaktadır. (...)” (Montagu, 2014: 44, 45).

ailesi, İslam'ın aileye atfettiği kutsal değerlerle bu işlevselliği daha da pekiştirir. (Türkdoğan, 1992: 59, 66).

Aile ve akrabalık ilişkileri, pederşahi düzen, Yunanca'dan Arapça'ya geçen “nomos-namus, Arapça çoğulu nevâmîs” gibi kavramlar, farklı dinlerden meydana gelen Osmanlı aileleri için ortak kavramlardır. Bu ailenin içinde yaşadığı fiziki ortam ise idari, içtimai yönden ortak özellikleri olan mahalle veya köy gibi mekânlardır. (Ortaylı, 2021: 37).

Bir Müslüman devleti olan Osmanlı Devleti, çeşitli milletleri bünyesinde barındıran çok uluslu bir imparatorluktur. Farklı hukuk sistemlerine tabi olan bu milletlerin, Osmanlı aile yaşamındaki farklılıkları dini olmaktan ziyade bölgeseldir, hatta etnik olmaktan ziyade coğrafidir. Millet sistemi içerisinde yaşayan farklı dinden cemaatlerin kültürlerinde ayrımlardan çok ortak yönler hâkimdir. Bundan dolayı imparatorluğun içinde müslim, gayrimüslim aileler arasında önemli yaşam farkı, akrabalık ilişkilerinde derin ayrımlar olduğuna dair yaygın ve yanlış kanaati gözden geçirmek gerekir. Millet sistemi, farklı dinden insanların evlenmesine karşıdır. Bununla birlikte her halkın kendi kompartımanında yaşamasına karşın kültürel etkileşim ve yaşamın temel kurumlarındaki benzerlik oldukça fazladır. Dolayısıyla dini bir aidiyeti ifade eden millet sistemi düzeninde fert, doğduğu millet kompartımanının içinde o cemaatin ruhani, mali, idari otoritesine bağlı olarak yaşamaktadır. Din değiştirdiği takdirde bu kompartımanı değiştirme hakkına sahiptir. (Ortaylı, 2021: 16, 25).

Osmanlı tarihinde yeni bir dönemi başlatan Tanzimat, siyasal olduğu kadar toplumsal bir karaktere de sahiptir. Bu ortamda, temel toplumsal kurumlarda görülen yapısal, siyasal ve kültürel değişimlerden aile kurumu da nasibini alır. Aile kurumundaki değişimler daha çok aile bireylerinin rol ve işlevlerinde meydana gelmiştir. Bu bağlamda Tanzimat ailesinin önceki ve sonraki dönemde apayrı bir aile olmadığını, kadın statüsüne ilişkin yeni yaklaşımlara yönelmesiyle farklılaşan bir aile olduğunun altını çizmek gerekir. Dolayısıyla Tanzimat, toplumsal değişim süreçlerinin aileye yansımalarının somut örneklerle yöneldiği bir dönem olarak nitelenebilir. (Doğan, 1992: 186, 197). Aile hayatı toplumsal hayatın en muhafazakâr kompartımanıdır. Tanzimat Türkiye'si özellikle aile kurumunun hukukî yapısı ve

iktisadî gelişmeleri açısından önemli bir toplumsal tarih aşamasıdır. (Ortaylı, 2021: 173).

Tanzimat’la başlayan modernleşme olgusu, Batı kültürel modelinin bir izdüşümüdür. Batı, Aydınlanma ağının fikirleri ve sanayi medeniyeti ile modernliğin tanımını ve liderliğini stlendike Doğu toplumları iktidarsızlaşarak kendi yerlerini ve tarihlerini Batı modeline göre belirlemek zorunda kalmıştır. Tarihselliği zayıf bu toplumlar modernliğin tanımına kendi pratiklerinin damgasını vuramamış, yeni değişimi ve yenilenmeyi içsel ve yapısal bir süreç olarak retememişlerdir. Modernliği keşfedememiş bu toplumlar tarihlerini sürekli olarak Batı modernliğinin izdüşümünde yakalamaya çalışmıştır. İranlı felsefeci Daryush Shayegan’a gre²⁷ Batı medeniyetinin çevresinde (periferisinde) kalan bu toplumlar, değişim şenliklerine katılamadıkları için tarihin ve bilginin gerisine çekilmişler ve bu durum onlarda kültürel şizofreni yaratmıştır. Böylece Doğu’nun Batı uygarlığıyla karşılaşması eşit bir alışverişle sonulanmaktan çok, Doğu’nun kimliğinin çözülmesine yol açmıştır. (Gle, 1998: 45).

Kültürel yönelimi Batı’ya doğru olan ve mekân olarak konak ve yalılarda yaşayan Tanzimat ailesinde, geleneksel normlar bir dereceye kadar korunmakla birlikte aile, bir bütün olarak kimliğini modern dünyanın kültür malzemesiyle inşa etmeye çalışmaktadır. Dolayısıyla Tanzimat ailesi, geleneksel ile modern dünya arasındaki yaşam alanında kimliğini arayan bir geçiş kurumu olma işleviyle bu iki dünya arasında bir denge kurmaya çalışır. Fakat XIX. yüzyılın iktisadi ve kültürel şartları altında bu dengenin kurulması tam olarak gerçekleşmediği için Tanzimat ailesi hem gelenekçi hem de modernleşme yanlısı kesimler tarafından eleştirilir. Bu da Tanzimat ailesinin temsil ettiği davranış normlarının, mevcut kültürel yapı içinde farklı açılardan yorumlanması anlamına gelir. (Işın, 1992: 219).

Cemiyetin genel kuruluşunda etkili ve hâkim unsurların değişmesi, iktisadî ve siyasî düzeninde ortaya çıkacak değişmeler ile dinî ve ahlakî kültüründe meydana gelecek değişmeler, aile müessesesinin yeni baştan şekillenmesine yol açar.²⁸

²⁷ Daha detaylı bilgi için bkz., Daryush Shayegan, *Yaralı Bilinç*, ev., Haldun Bayrı, Metis Yayınları, İstanbul 2020.

²⁸ Fındıkoğlu, Batılılaşmanın etkisini şöyle izah etmektedir: “Garb medeniyeti denen şeklin sosyal hadiselerle vermek istediği kılık bu medeniyetin bulunduğu veya onun hlul eylediği her çevrede görülmeye başlar. Zira evin istihsal ve istihlâk cihazları ile mücehhez iktisadî vahdeti, terbiye merkezi olan durumu, dini hayat yuvası ve bedii yaşayış sahnesi olması gibi hususiyetleri yavaş

Cemiyetin gelişmesi ile ailenin uğrayacağı değişiklikler belirli tabii ve içtimai düzen normlarının gerektirmesi halinde ortaya çıkan bir zarurettir. Bundan dolayı insanî cemiyetin içtimai, iktisadî, siyasî, dinî ve kültürel yapısı çeşitli aile tiplerinin ortaya çıkmasına neden olur. (Çağatay, 1991b: 97, 98). Toplum temelini oluşturan aileyi etkileyen değişimin, hem bir zorlama hem de bir ihtiyaç olarak ortaya çıkması 19. yüzyılın ilk çeyreğine rastlar ve 19. yüzyılın sonunda Batı'nın etkisinde modern aile tipine özlem olarak kendini gösterir. (Özer, 2006: 213).

Yenileşme döneminde Osmanlı ailesi düşünce ve uygulamasında değişimler görülür. Batı'da görülen XIX. yüzyıl burjuva ailesi Osmanlı, özellikle Jön Türk ve sonrasında İttihat ve Terakki ideologlarını etkiler. Bu süreç içinde ailenin önemli bir unsur teşkil ettiği hayat tarzı batılı hale gelmiş ve Klasik-İslami aile tipinin yerini batılılaşma-yenileşme süreci içindeki Batı türü aile almıştır. Kadın-erkek ilişkileri klasik mahremiyet anlayışından uzaklaşarak bu uzaklaşma ve batılı unsurların girişi medeniliğin ve çağdaşlığın ölçüsü sayılmıştır. Bu nedenle klasik dönemde toplumsal hayatın temeli olan ailenin yenileşme döneminde özellikle Tanzimat'tan sonra birleştirici ve bütünleştirici fonksiyonu ortadan kalkmıştır. (Tabakoğlu, 1992: 94, 96).

Ailenin dışa açılması, sokağın, çevrenin ve sosyo-kültürel ortamın etkilerini yansıtması genellikle “kadın” ve “anne” statüsündeki değişimlerle ilgilidir. Tanzimat öncesinde kadını eve, hâneye çekerek tamamen koca ve çocukların hizmeti işleviyle sınırlayan aile, Tanzimat'ın yol açtığı sosyo-kültürel ortamla birlikte kadına da dış dünyayı algılayacak bir pencere açmıştır. Böylece sosyo-kültürel değişim kadının toplumsal hayata girişini sağlamıştır. Bununla birlikte Tanzimat öncesinde kadının tümüyle toplumsal hayattan soyutlandığını ve bu durumdan Tanzimat'ın getirdiği sosyo-kültürel ortamla kurtulduğunu söylemek doğru değildir. Bu durum, olmayanın ikamesi olarak değil de var olanın canlandırılması ve güncel hale getirilmesidir. Tanzimat, daha önce var olan fakat göz önünde bulunmayan ve toplumsal bir kıymet ifade etmeyen yeteneği canlandırma girişiminin bir sonucu olarak kadını gündeme getirmiştir. Bu gündemin kadını, toplumun ahvali ile ilişkilendirilen bir kadındır. Kadının örgün düzeyde eğitim imkânlarından yararlanma düşüncesinin hayata

yavaş zayıflayacak, ailevi şekiller yerine içtimai şekiller kaim olacaktır. (...) Sanayileşme ve şehirleşme vetiresi esnasında sarsılan aile yapısını müşahedeye devam ettiğimiz takdirde dini hayatın nasıl ferdileştiği görülür. Bu ferdileşme, dinî müessesenin ve telakkilerin felsefeleşmesi neticesidir. (...)” (Fındıkoğlu, 1991c, 61).

geçirilmesi Osmanlı ailesindeki değişmelerin de başlangıcını oluşturmuştur. (Doğan, 1992: 188, 193).

Bir medeniyet değişmesi çerçevesi içinde ele alınan Tanzimat devrinin akisleri, tabii olarak sosyal hayatın en küçük modeli olan ailede de kendisini gösterir. Tanzimat devrine rastlayan yıllarında yarı pederşahî bir görünüm sergileyen Türk aile mekanizmasının şehirlerde yaşadığı mekân konaktır.²⁹ (Aşa, 1992: 650). Batı'ya ve batılılaşmaya açık birer kültür çevresi olan paşa konakları, kadın ve erkek statüsündeki Tanzimat'a özgü değişim işlevi nedeniyle geleneksel aileyi aşan ve kendi içinde yeni arayış ve modellere yönelen farklı aile ortamlarıdır. Üst düzeyde idarî ve askerî kişilerin ilmiye sınıfından gelen çocuklarıyla üç farklı kuşağı barındıran konaklar daima dışa açık fakat kendi içinde özgün birer entelektüel ortam yaratmışlardır. Türk ailesinin Batılı karakterini ise bu entelektüel kültür çevrelerinde yetişen kuşakların oluşturduğu aydın sınıfı temsil eder. Bu nedenle kapalı Osmanlı toplumu Batı dünyasına XIX. yüzyılın ikinci yarısında konak hayatı ile açılmıştır. Konağın şahsında gerçekleşen bu açılış aynı zamanda aile hayatının dışa açılması anlamını da taşır. Batılı kültür ürünleri ve alışkanlıkları da buralarda başlayan yeni oluşumların birer sonucu olarak ülkeye ilk kez yine bu konaklardan girer. Konak kültürünün batılılaşma çevresinde yarattığı yeni talep alanlarından biri de tüketim ve tüketimle ilgili alışkanlıklardır.³⁰ (Doğan, 1992: 194). Bu bağlamda yabancı kapitalizminin iktisadi ve moral tesisleriyle eski tip ailenin sarsılmaya başlaması moda düşkünlüğüne, israf ve tüketime yönelik harcamanın artmasına, konakların, çiftliklerin ve baba ocaklarının parçalanıp dağılmasına sebep olur. (Ünal, 1991: 385).

Aile hayatını düzenleyen örf ve âdetlerin büyük şehirlerde temelinden sarsılması özellikle kadın kıyafetinde ortaya çıkmıştır. İstanbul'dan imparatorluğun dört bir yanına dağılan memur kütlesinin aileleri, gittikleri şehir ve kasabaların eşraf

²⁹ Bizde konak ailesini ekonomik şartların doğurduğu geçici bir geniş aile tipi olarak kabul etmek gerekir. Nitekim onu besleyen şartların ortadan kalkmasıyla birlikte bu aile tipi de tasfiye olmuştur. (Cebeci, 2017: 116).

³⁰ Cevdet Paşa, Osmanlı'da çoğalan "ahz ü ita (alışveriş)" ile birlikte zevk ve eğlenceye düşkünlüğün de arttığını ifade etmektedir: "Sözelimi Mısırlı zengin paşaların hanımları "ahz ü ita" sonucu alafranga giyim kuşam ile süs ve ziynet eşyalarına yönelerek İstanbul hanımları ve özellikle de saraylı kadınlarına zevk ve eğlence konusunda kötü örnek oldular ve bu konuda (sefahat vadisinde) yepyeni bir çığır açtılar." Böylelikle dönemin gelenekçi aydınlarından Ahmet Cevdet Paşa, Osmanlıların ırz ve namus konusunda geleneksel hassasiyetine halel getirecek tarzda giyinen saraylı ve moda meraklısı kadınların artışını menfi bir gelişme olarak kabul eder. (Doğan, 1992: 182, 187).

tabakası arasında kendiliğinden tedricî bir kadın hareketinin doğmasına ve bir nevi taklit üslubunun her şehrin kadınları arasında İstanbullaştırma temayülü göstermesine sebep olmuştur. Bunun yanı sıra neredeyse bütün Osmanlı şehirlerinde kıyafet, yaşayış ve eğlence tarzı ile Avrupalılaştıran ve yerli Müslüman halklardan ayrılan bir Hristiyan reaya kadınlığının da etkili olduğu söylenebilir. (Fındıkoğlu, 1940: 31, 35). Konak yaşamı içindeki kadın, yeniliklerle daha yakından ilişkilidir. Moda, giyim-kuşam, yaşama biçimi düşüncesini etkiler ve değiştirir. Bu değişme, erkeğin olduğu kadar kadının da bilinçsiz seçimler yaptığının bir göstergesidir. Kadın, toplumsallaşma sürecinde kültür değerlerinin değişmesi sonucu daha uyumlu, daha kabullenici bir kimlik kazanır. (Baki, 1993: 61).

Tanzimat'tan sonra modern aile yapısı üzerinde başlayan eleştiri ve tartışmalarda ön plana çıkartılarak savunulan örnek orta tabaka kurumu, modernleşmenin aşırı uygulamaları karşısında toplumdaki dengeyi temsil eden orta tabaka İstanbul ailesidir. Yönetici kesimi temsil eden ve gündelik hayatı idari yönden denetleyen üst tabaka ailelerini ise iki grupta toplamak mümkündür. Birinci grubu oluşturan ulema aileleri, şer'î hukukun uygulayıcısı sıfatıyla kendi değerlerini değişmezlik ilkesi çerçevesinde belli bir anlayış zeminine oturtarak içe dönük bir kültürel yapılanmayı temsil eder. Bu nedenle gündelik hayatın değişimine ayak uyduran orta ve diğer üst tabaka ailelerinin eleştirisini yapan en güçlü sözcüler bu grup içinden çıkar. Özellikle XIX. yüzyıl modernleşmesine karşı tavır sergileyen bu grup, bir taraftan orta tabaka ailelerinin değerlerini değişime karşı korumayı amaçlayan bir tür himayecilik tutumu sürdürürken diğer taraftan da kendisi gibi üst tabakada yer alan fakat toplumsal köken bakımından belirgin bir tabana sahip olmayan ailelerin modern yaşam üsluplarını eleştirmiştir. Ahmet Cevdet Paşa ailesi buna örnek gösterilebilir. Osmanlı tarihinde modernleşmenin tam bir göstergesi olan bir diğer aile grubu ise ilmiye sınıfını oluşturan sivil bürokrasiye mensup bir ailedir. Değişimin öncülüğünü yapan bu ailelerin çok merkezli hayat standartları, toplumun diğer kesimleri tarafından bir çeşit yozlaşma göstergesi olarak algılanmaktadır. Nitekim XIX. yüzyıl âdâb-ı muaşeret kitaplarında, bu ailelerin benimsedikleri değerlerin eleştirilmesi bunu göstermektedir. XIX. yüzyıl Tanzimat ailesini temsil eden iki örnek vardır. Bunlardan ilki, modern âdâb-ı muaşereti benimseyen bu nedenle de siyasi rakipleri tarafından eleştirilen Sadrazam Fuad Paşa ailesidir. İkincisi ise ilmiye sınıfı içinde yetişip

Tanzimat bürokrasisinin muhafazakâr kanadını temsil eden Cevdet Paşa ve ailesidir. Ahmet Mithat Efendi de âdâb-ı muaşeret yazılarında, üst tabaka Osmanlı ailesine yönelik eleştirilerinde her zaman orta tabaka Avrupa ailesinin temsil ettiği değerleri savunur. Modernleşmeye karşı olmayan ve geleneksel değerleri yadsımayan Avrupa orta tabaka ailesini Cevdet Paşa ailesinde gözlemleyen Ahmet Mithat Efendi, Osmanlı üst tabaka aile yapısını gündelik hayatın üretici tarafını temsil eden orta tabaka değerleriyle restore etmeye çalışarak geleneksel aile yapısının modern ideallere açık yönünü gösterir. (Işın, 1992: 217, 220).

İstanbul’da Avrupaî yaşayış tarzının benimsenmesinde, Mısırlı zenginlerin rolü üzerinde de durulmuştur. Cevdet Paşa, *Mârûzât*’ında Mısır döküntülerinin, İstanbul ahalisinin ahlakını bozduğundan şikâyet etmektedir. Bununla birlikte ilk yıllarda Avrupa medeniyeti, Saray’ın ve ricâl konaklarının selamlıklarına girdiği ölçüde harelere girememiştir. Sadece yabancılarla fazla teması olan Batı hayranı, açık fikirli paşa babalar, biraderler veya damat beyler, kızlarının, hemşirelerinin, zevcelerinin bir Avrupalı genç kız ya da kadın gibi yetişmelerini istemişlerdir. Bu nedenle belli bir zümreye mensup ailelerin genç kızları veya evli genç kadınları, o devrin Batılı kadınında görülen ve beğenilen birtakım vasıflara sahip olmak amacıyla Avrupaî kıstaslar içinde terbiye edilmişlerdir. (Has-Er, 2000: 2, 4).

Ulema efendilerinin kızları 19. asırda daha büyük bir atılım yaparak Türkiye’nin kültürel hayatının hızını arttırdılar ve modernleşmenin öncüleri oldular. Cevdet Paşa kızlarının, eşinin hatta baldızının eğitimi ile ilgilenip onların sorularına vakit ayırmıştır. Bizzat karısı ile olan mektuplaşması, onun monogam aile taraftarı olduğunu ve aile ilişkilerinde eşitlikçi görüşlü olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla ilmiye sınıfı tutuculuk kadar aile yaşamları ve yeniden üretim denen eğitimleri itibarıyla de açılımcıdır. (Ortaylı, 2021: 77, 79). Kırım Savaşı ile başlayan yeni dönemde özenilen yaşam biçimini özetleyen terim, “kibarane yaşamak”tır. (Timur, 1991: 18).

Avrupa ile gittikçe artan ve hız kazanan kültürel münasebetlerin Osmanlı İmparatorluğu’nda yol açtığı bir fikri gelişmenin sonucunda ortaya çıkan Garpcılık, Türkçülük ve İslamcılık akımları sayesinde aile hukukuna ait birçok meseleler basında ve kamuoyunda tartışma konusu olur. Türkçülüğün en büyük teorisini olan Ziya Gökalp, her konuda olduğu gibi aile bahsinde de körü körüne Avrupa’yı taklide çalışan

garpçılarının ve geleneksel ailenin bozulmasından korkan bu nedenle de modern aile ve modern kadınlık anlayışına büyük bir şiddetle karşı çıkan müfrit Şarkçıları tenkit ederek bu konuda telifçi bir görüşü savunur. Ona göre Avrupa medeniyetinden yeni zihniyetler alarak asrileşecek olan Türk ailesi, Avrupa ailesinin benzeri olmayacaktır. Avrupa medeniyetine girerken milli kültürümüzün de yenileneceğini kabul etmek gerekeceğinden ailenin ve kadınlığın kültüre ait kısmı ancak dâhili tekâmül yoluyla olacaktır. Aksi halde kültürün yenilenmesi içtimaî bünyenin değişmesine bağlıdır. Devleti teşkil eden hukuk, ahlakî duygulara dayandığı için bir ayağı kültürde bir ayağı da medeniyettedir. Esas mevzumuzu teşkil eden ailede de aynı durum söz konusudur. (Ünal, 1991: 387, 388).

Serpil Sancar, Batı gibi olmak için Batı'dan farklı olma arzusunun Türk milliyetçilerinin zihniyetinde cinsiyetlenmiş anlamlarla birlikte kurulduğuna dikkati çeker. Bu bağlamda Batı ile özdeşleştirilen bilimin, teknolojinin ve buna göre şekillenecek modern ulus, devlet, ordu ve ekonominin eril bir niteliği olduğunu, Batı'dan farklı olan milli kültür dünyasının ise dişil olduğunu söyler. Milli kültürün gösterenlerinin, kadın/aile ile ilişkili olarak şekillenmesi tesadüf değildir. Batı'ya benzemesi gerekmeyen milli kültürün, kadınların ve aile yaşamının etrafında odaklanan ve esas olarak cinsel ahlakın düzenleme pratikleri ile ilgili olana yönelmesi bu açıdan önemlidir. (Sancar, 2020: 127).

Türklerin İslamiyet'ten önceki yaşamlarında kadınlarla erkekler arasında herhangi bir kaç-göç hadisesine rastlanmazken İslamiyet'in kabulünden sonra kadın, kendini daha fazla muhafaza etmeye bu nedenle de erkeklerden kaçmaya başlamıştır. İslam'ın kadına karşı takip ettiği bu korumacı tavır, modernleşme hareketi ile birlikte yavaş yavaş gevşemeye başlar. Evinden dışarı çıkmayan kadını çeşitli mesire yerlerinde, dükkânlarda, alışverişte görmek mümkün olur. Kadının sosyal hayata girmesiyle birlikte Klasik edebiyatta var olan hayali sevgili tiplerinin yerini daha gerçek sevgililer almaya başlar. Çeşitli vesilelerle birbirleriyle karşılaşan genç kız ve erkekler arasında duygusal ilişkiler de kendiliğinden gerçekleşir. (Aytaş, 1996: 64, 65). Kırım Savaşı'nı izleyen yıllarda kadın, artık haremın ayrılmaz bir parçası, bir köle ve cinsel bir nesne olma statüsünden yavaş yavaş kurtularak karşı cinsle ilişkilerinde giderek aktif bir rol oynamaya başlamıştır. (Timur, 1991: 19).

Büyük kentlerde kadın evin dışına çıkmıştır. Tanzimat adamlarından Cevdet Paşa, Boğaziçi'ndeki mehtap gezilerinden Beyoğlu'ndaki alışverişlere kadar birçok alanda kadının toplumsal hayata girişini, zenperestliğin ve muaşakanın artması olarak nitelendirir. (Ortaylı, 2019: 257).

Abdülhamid döneminde aile konusu, toplumdaki genel huzursuzluk ve kızgınlığın açığa çıkmasına aracılık eder. Bu bağlamda Finn, ondokuzuncu yüzyıl romancılarının “Osmanlı toplumunun çöküşünün tohumlarını aile çerçevesi içinde görmeyi seçtiklerini” ifade eder. Duben ve Behar’a göre ise aile, hiperbolik düzlemde ifade edilen sorunları mikro-sosyolojik boyutlarıyla ele alarak toplumun tümünün bir metaforu haline getirir. (Duben ve Behar, 1998: 210).

Refik Halid, Abdülaziz ve Abdülhamid devirlerinin aksine bugünün aşklarında yaşanan değişimin daha somut bir şekilde gözlemlendiğini anlatır:

“ (...) Hülyaya yer kalmamıştır; kadın ve erkek artık laboratuvar tahlilinden geçerek ve günlerce, aylarca hurdebin ile görölerek incelenmiş, meçhul noktası kalmamış bir unsur olduğu için aşk ve alaka bir nazariye değil, müspet bir ilimdir. Eskiden sevilen, hakiki varlık değildi; bu varlığın ufacak bir noktasına, mesela bir göz rengine, bir ele, bir bıyık veya bir perçemle kâküle istinaden kurulan hayaldti. Göz ile görölüp el ile tutulanı değil, dimağımızın süslediği, şahaneleştirdiği hayalet ve hülyayı severdik. Sevdığımız ekseriya o canlı şahıs değildi, onun yerine kalbimizin içine yerleştirdiğimiz büsbütün başka, manevi bir hüviyet idi ve ikisi yan yana gelince arada dağlar kadar fark hâsıl olur, bizi şaşkınlığa uğrattırdı. Binaenaleyh bugünün aşklarında bir türlü yanaşılamayana karşı duyulan tatlı tahassür, şiir, hülya yoktur; fakat maddi ve müspet ilimlerin, bilme ve tanımanın zevki, bu büsbütün ayrı keyif mevcuttur. Onun içindir ki artık âşık olmayı sevmiyoruz; daha ziyade tanıyıp hoşlandığımızı seviyoruz; sevda şimdi ilme müstenittir, mamafih unutmamalı ki ilimde dahi aldanmak ve boş çıkan bir netice ile karşılaşmak mümkündür.” (Karay, 2014: 53).

Evlilik

Sosyal bir olay olan evlilik, insan hayatının en önemli dönüm noktalarından biridir. Tarih boyunca farklı şekillerde gelişimini sürdüren evlilik ile ilgili çeşitli tanımlar yapılmıştır. Evlenme; biyolojik, ekonomik, sosyal, psikolojik ve kültürel amaçlarla karşı cinsten iki veya daha fazla kişinin yasaların ve kültürün belirlediği yetki ve sorumluluklar çerçevesinde birlikte yaşamaya karar vermeleri ve belirtilen amaçlar doğrultusunda hareket etmelerini sağlayan sosyolojik bir olgudur. (Maden, 1991: 493). İnsan hayatının geçiş dönemlerinden biri olan evlilik, evrensel bir uygulama olmakla birlikte eş seçimi, eş sayısı ve evlilik töreni açısından toplumlara ve toplumsal algılara göre farklılıklar gösterir. (Türkan, 2015: 44).

İnsanların evlenme ile aileye kavuşmaları, belirli ve sosyal kabul görmüş kurallara göre yerine getirildiğinden sosyal bir olaydır. (Erkal, 1991: 407). Evlilik toplum hayatında, gelenek ve kültürde önemli bir değerdir. Bu nedenle belirli bir yaşa geldiğinde her bireyin evlenmesi ve bunu sürdürmesi beklenir. (Kankaya, 2015: 1). Esas itibariyle evlilik, toplum tarafından onanan kadın ve erkek ya da kadınlar ve erkekler arasında oluşturulan bir ilişki türünü karakterize etmektedir. Bu ilişkinin belirli kalıplar içinde gerçekleşmesi ise evliliğin sosyal bir kurum olarak ele alınıp incelenmesine olanak vermektedir. Evlenme olgusu aileyi oluşturan toplumsal ilişkileri belirli kalıplar içine yerleştiren bir sözleşmedir. (Gökçe (b), 1991: 385, 386).

Bazı yazarlar, başlangıçta, ilkel toplumlarda cinsî faaliyet açısından hiçbir düzen bulunmadığını, insanlar arasında keyfî ve karmakarışık bir cinsî ilişki durumunun var olduğunu ileri sürmüşlerdir³¹. Ancak bu görüş³² daha sonra yapılan antropolojik ve etnografik araştırmalarla reddedilmiş³³ ve bugün bu görüşü savunan kimse kalmamıştır. En basit hatta en geniş toplumlarda bile aile var olmuştur. Evlenme kurumunu düzenlememiş hiçbir toplum yoktur. Evlenme düzeni, iki kişinin ne gibi şartlarla hayatlarını bir aile şeklinde birleştirebileceklerini ve yine hangi şartlarla bu birliği ortadan kaldıracabileceklerini gösterir. (Dönmezer, 1990: 217, 218).

³¹ Ailenin tarihi, Bachofen'in *Mutterrecht*'inin [*Analık Hukuku*] yayımlandığı yıl olan 1861'de başlar. Yazar kitabında şu iddialarda bulunmaktadır: 1. İnsanlar başlangıçta sınırlanmamış cinsel ilişkiler yaşamışlardır, yazar bunları keskin bir ifadeyle *hetairizm* olarak adlandırmaktadır. 2. Böyle bir ilişki her türlü kesin babalığı dışlar, bu yüzden soy yalnızca kadın soy çizgisi üzerinden -analık hukukuna göre- hesaplanabilmiştir ve başlangıçta Antikçağ'ın bütün halklarında bu durum söz konusu olmuştur. 3. Bunun sonucunda, kadınlara anne olarak yani genç kuşağın kesin bilinen yegâne ebeveynine yüksek derecede saygı ve itibar sunulmuş, bu da Bachofen'in tasarımına göre tam bir kadın iktidarına (jinekokrasi) kadar varmıştır. 4. Kadının yalnızca bir erkeğe ait olduğu tekeşli evliliğe geçiş, kadının bir dinî buyruğu ihlalini de içinde barındırmıştır, (yani gerçekten de diğer erkeklerin aynı kadın üzerinde geleneksel olarak hak sahibi olmalarının ihlalini), bu ihlalin kefareti ya da ona tahammül edilmesinin bedeli, o kadından sınırlı bir süre için vazgeçmektir. (Engels, 2021: XIII).

³² "Ailenin kökeninde cinsel serbestiyi savunanlar; bir grup içinde bütün çocukların aynı yaştaki her kadına 'anne' her erkeğe 'baba' diye hitap etmeleriyle çocukların grubun malı olduğuna ve böylece mülkiyet fikrinin yokluğuna işaret ederek aile yapısına sahip olunmayan bir sürü yaşantısından söz ederler." (Gökçe, 1991a: 211).

³³ İnsanlığın ilk yazılı uygarlığını temsil eden Sümerler'de aile yapısının kuruluşu, temel toplum çekirdeğinin karı-koca evliliğine dayalı aile tipi olduğunu kanıtlamaktadır. Bu nedenle, XIX. yüzyıl Avrupası'nda özellikle Morgan tarafından ileri sürülen ve Marks yoluyla doktrinleştirilen aile tipolojisine ait teoriler geçersiz kabul edilir. Böylece bu dönemde varsayılan serbest cinsî (comunual) aile veya promiscuity tipten evrim yoluyla bir kadının aynı anda iki veya daha fazla erkekle (polyandry) ya da bir erkeğin aynı anda iki veya daha fazla kadınla evlendiği (polygny) aile tipi hakkındaki görüşler gerçeği yansıtmamaktadır. (Türkdoğan, 1992: 32).

Halil Cin ise bazı sosyologlar tarafından karışık cinsel ilişki devresinin bütün insanlık için ortak bir devre olmadığını, son derece ilkel bazı toplumlarda rastlanan istisnai bir durum olduğu kanaatindedir. Bunun sebebi de yanlış olarak değerlendirilen birtakım âdetlerdir. Ayrıca erkeğin kıskançlık hissinin, karışık cinsel ilişkilere engel olacağını ve ilkel toplumların pek çoğunda kadının zinasının ölümle cezalandırılacağını ifade eder. (Cin, 1974: 8, 9).

Bir kadının ve bir erkeğin hayatlarını birleştirmek suretiyle evlilik hayatı yaşamaları sonucu ortaya çıkan sıkı münasebet örgüsü, aynı zamanda iki cinsiyet arasında mevcut çekişme, çatışma ve hatta mücadele olaylarını da beraberinde getirir. İki cinsiyet mensupları arasında bütün şiddetiyle cereyan etmekte olan rekabet, mücadele ve düşmanlık gibi olaylar, evli çiftler arasında da sıklıkla görülmektedir. (Çağatay, 1965: 191). Bu bağlamda evlilik bazı insanlar için önemli bir doyum ve mutluluk kaynağı olabilirken bazıları içinse olumsuz sonuçlanabilmektedir. (Kankaya, 2015: 1).

Aile sosyolojisinin temel kavramları arasında yer alan evlenme olgusu; evlenme çağı, yaşı, evlilik şekli ve uygulamaları açısından kültürden kültüre farklılık göstermekte ve toplumlara özgü kültürel normlara göre geliştirilmektedir. Aile kurumu ile evlilik arasındaki yakın ilişki, tarihsel olarak evliliğin süreci incelenirken aynı zamanda incelenen dönemin aile yapısını da göz önünde tutmayı gerektirir. Sosyo-kültürel yapı ile evlenme arasındaki ilişki, evlilik olgusunun tarih içerisinde değişik toplumlarda farklı şekillerde ortaya çıkmasını sağlamıştır. (Kaya, 2020: 11, 26). Buradan hareketle evlilik, erkek ve kadın açısından çeşitli sosyo-ekonomik ve biyolojik gereksinimleri karşılamak üzere biçimi ve yapısı formel ve informel normlar tarafından belirlenmiş, toplumsal kabul edilebilirliği bulunan bir sözleşme olarak tanımlanabilir. (Kaya, 2020: 23).

Eski Türk toplumunda evlenme ve yuva kurma, Türk devletlerinin temelidir. Aile ise bunun çekirdeğini oluşturur. Evliliğin sembolü ise “eb” yani evdir. “Ocak”,³⁴ Türklerde ev ve yuvanın tek sembolüdür. En eski zamanlardan beri Türklerde evlenme, bir “koşulma, dirlik, derim” veya “tiriglig” yani birlikte yaşamadır. Karı-

³⁴ Yakut Türklerinde evlilik, “sönmez bir ateş yakma” dır. Eve gelen gelin ise “evi aydınlatan bir ateştir.” Başka Türklerde ise “yanan ocağın neşesinden” söz edilir. “Ateşin sıcak olsun” denir. Anadolu’da, “ocağın sönmesi”, “aile ocağı”, 15 yaşındaki çocuklara, “ocak umudu” denmesi, hep bu çok eski Türk geleneklerinin izleridir. (Ögel, 1988: 253, 254).

koca evlilik bağıyla artık bir bütün ve tek bir vücut olurlar.³⁵ Koca evine gelen kız, artık kocası ile kocasının ailesine bağlıdır. (Ögel, 1988: 253, 254). Türklerde her izdivaçtan yeni bir ev doğardı. İzdivaca evlenmek ve ev bark sahibi olmak denilmesi de bundan dolayıdır. *Orhun Kitabesi*'nde mabet manasına gelen bark kelimesi aynı zamanda mukaddes bir mabet kabul edilen ev için de kullanılır. (Gökalp, 2021: 300, 301).

Maderî sopun hâkim olduğu cemiyetlerde hiçbir düğün merasimi yapılmadan kaçırma ve satın alma yoluyla gerçekleşen evlilikler, babalık esasına dayanan ailelerde birtakım içtimaî merasimlerle teyit edilir. İptidaî cemiyetlerdeki bu ilk merasimler, kız kaçırma ve satın alma³⁶ taklidinden ibarettir. Bununla beraber Avustralya aşiretlerinde bir kadının çalınmasının veya intikam davasının tazminatla çözülmesi şeklinde gerçekleşen bu uygulamalar, pederi akrabaların bulunduğu cemiyetlerde, danışıklı dövüş yoluyla yapılmış taklitlerden, bir başka deyişle simgesel nitelik taşıyan merasimlerden oluşmaktadır. Hristiyanlık ve İslamiyet gibi umumi dinlerin kabulünden sonra aile dinlerine ait törenlerin yerini umumi dinlere ait törenler alır. Eski Araplar, aile dinine sahip olmadıklarından İslamiyet'te evlilik bağı, pederşahî cemiyetlerde olduğu gibi "sıhriyyen-dinî" bir nitelikte olmayıp iktisadî bir sözleşme hükmündedir. İslamî nikâhta, muaccel³⁷ ve müeccel³⁸ mihrin önemli olmasının sebebi, eski Arapların işlerinde iktisadî sembollere önem vermeleridir.³⁹ Eski toplumlarda evliliklerin ne şekilde meydana geldiğine önem vermeyen devlet, evliliğin çağdaş

³⁵ Bahaeddin Ögel, Radloff'un "*Sibirya'dan*" adlı kitabından bir örnekle bu konuyu pekiştirir: "Yanaklar birbirinden nasıl ayrılmazsa zırhın yakası nasıl zırhtan kopmazsa, kayın ağacının kabukları ve katları nasıl sağlam, ince çift dikişler nasıl sık ve bitişik ise evlilik de öyle idi." (Ögel, 1988: 254).

³⁶ Daha eski aile biçimlerinde erkekler hiçbir zaman kadın bulmakta zorlanmadılar, tam tersine ellerinin altında fazla kadın vardı, şimdiyse kadın az bulunur ve aranır olmuştur. Bu yüzden çiftlenme evliliğinden itibaren kadınların çalınması ve satın alınması başlar -bunlar çok yaygın semptomlardır ama çoktan meydana gelmiş, çok derinlerdeki bir değişikliğin semptomları da değildir. Kadın temin etme yöntemlerinden ibaret olan bu semptomları, titiz İskoç McLennan bu arada "çalma evliliği" ve "satın alma evliliği" olarak özel aile biçimleri şeklinde yeniden yazmıştır. (Engels, 2021: 34).

³⁷ "Nikâhta peşin verilen para." (Gökalp, 2021: s. 314).

³⁸ "Boşanma veya ölüm halinde verilmesi kararlaştırılan para." (Gökalp, 2021: s. 314).

³⁹ İlk evlilik ve ekonomik bağımlılık yaşının küçük olduğu geleneksel toplumlarda, kız çocuk erken yaşlarda işgücü nitelik ve yeteneğini kazandığından damadın iktisadî tazminat olarak böyle bir ödeme yapması uygundur. Evlilikte bu tür para ödemeler veya taraflardan birinin maddi istismarı bütün geleneksel-kırsal toplumlarda rastlanan bir özelliktir. Ortaçağ Avrupası'nda dahi benzer müesseseler vardı. (Ortaylı, 2021: 89, 90).

toplumlarda hususî bir sözleşme değil, kamusal bir müessese şeklinde algılanmaya başlaması üzerine evlilik hakkında kurallar koymuştur. (Gökalp, 2021: 311, 314).

Kız kaçırma olaylarında, kızın kaçırılması ile kız tarafına bir savaş hakkı (Fehderecht) doğar. Bunun için de oğlan evi, kız evine bir bağışlama veya kefarete parası (Sühngeld) verir. Türklerde, kız kaçırılanların verdikleri para bir diyet olarak görülmüş ve kalın müessesesi de bunun üzerine kurulmuştur. Kalın, yaygın olarak taksitle ödenir. Fakat kız kaçırılmalara, kalını peşin ödeme zorunluluğu konmuştur. Bu peşin ödeme araçları, tanıklar ve ailelerin toplantısı ile yapılarak yeni bir anlaşma meydana gelir. Bununla birlikte Hunlar, Göktürkler ve Oğuzlarda, kız kaçırma yolu ile evlenme geleneği çoktan kaybolmuş ve yalnızca efsanelerde kalmıştır.⁴⁰ Diğer yandan kalın⁴¹ gibi evliliğin çeşitli maddi güvenceleri de vardır. Kalın veya başlık Türk aile hukukunun temelini teşkil eder. Kalın, kız ailesine verilen bir aile malıdır. Ödenen kalında kadının, oğlan ailesinde bir payı ve miras hakkı olduğu için kadın kocasından, kocası da karısından ayrılamaz. Maddi zarara uğrayacak olan aileler bunu istemediklerinden ailenin bölünmezliği ilkesi burada da söz konusudur. Nitekim levirat geleneğinin kökeninde de aynı anlayış geçerlidir. Dolayısıyla başlık her ne kadar sonradan dejenere edilse de kalın ve çeyiz kutludur ve bir güvenlik depozitosudur. Bu eski Türk gelenekleri sonradan İslamiyet'teki mehr-i muaccel ve mehr-i müeccel ödemeleri ile benzeştirilmiştir.⁴² Kalının çeyize dönüşmesi ise gelişmiş Türklerde normal bir töre ve gelenektir. Bu gelenek, sonradan İslamiyet'teki mehrin bir kısmının cihaz tesisinde kullanılması prensibi ile bağdaştırılır. (Ögel, 1988: 254, 265).

⁴⁰ Yakutlarda ve Altay Türkleri arasında son zamanlara kadar kız kaçırma ile kurulmayan evliliklere meşru evlilik gözü ile bakılmamıştır. (Eröz, 2000: 35).

⁴¹ Kaşgarlı Mahmud'un derlediği çok eski bir atasözüne göre "kızı ancak kalın verebilen alabilirdi." Bunun dışında para ile alınan şey, ya cariye veyahut da kadın olabilirdi. Bu durum Türklerde bekâret anlayışının İslamiyet'ten önce de mevcut olduğunu göstermektedir. (Ögel, 1988: 250, 251).

⁴² İslamiyet, mehrin kadının babasına değil, bizzat kendisine ödenmesini emrederek mehr-i bir bedel değil bir hediye olarak kabul etmiştir. Nitekim Kuran, bu konuyla ilgili olarak Nisa Suresi'nin 19/24. ayetinde " (...) Kadınlara verdiğiniz mehrin birazını elinize geçirebilmeniz için onlara baskı yapmanız doğru olmaz." hükmünü ihtiva etmektedir. Mehr, ayrıca talak yetkisini kötüye kullanan kocaya karşı kadına verilmiş bir silahtır. Mihri müeccelin çoğunlukla evliliğin sona ermesi halinde ödenmesi durumunda önemli bir mehir ödeyecek olan koca, talak yetkisini kullanmaya her zaman cesaret edemez. (Cin, 1974: 230, 231). Koca tarafından evlenme ile kadına belirli bir mal veya para verilmesi, tarihin ilk dönemlerinden itibaren çeşitli hukuk sistemlerinde mevcut olan bir uygulamadır. Örneğin, Babil'de, İspartalılarda, Romalılarda, Cermenlerde koca evlenme sırasında veya evlenmenin ertesi günü karısına belirli bir dot vermek zorundadır. Bu durum Musevi hukuku için de geçerlidir. (Cin, 1974: 210).

En eski Türk topluluklarından günümüze kadar olan bütün Türk cemiyetlerinde birkaç istisna haricinde tek eşlilik hâkimdir. (Eröz, 2000: 23). Erkeğin sahip olma ve kıskançlık duygularını dominant bir etken olarak taşıması sonucunda beliren tekellilik görüşü tek eşle evliliğin ortaya çıkmasına neden olmuştur. (Gökçe, 1991a: 212). İlkel kabilelerde hiçbir zaman bir erkeğe düşecek birden fazla kadın bulunmadığı için evliliklerin çoğu monogamidir. Sadece zenginler veya kabilenin önde gelen bireyleri çok eşlilik yapabilir. (Koenig, 2000: 142). İlkel toplulukların hemen hepsinin, primer ve sekonder kültürün çeşitli seviyesinde bulunan birçok toplulukların mitolojisinde topluluğun menşei olarak bir karı ve koca çiftinin gösterilmiş olması, onlardaki monogamik anlayışı göstermektedir. Bu topluluklarda cinsî münasebet ve aile hayatının temelinde karşılıklı sadakat esastır. Nadir görülen sadakat hadisesi faillerine en ağır cezanın verilmesi âdeti ise cinsî münasebet meselesi ve aile müessesesine verdikleri hassasiyeti ifade eder. İçtimai kültürün gelişmesindeki esas şartlardan biri olan monogamik aile kuruluşu, insanlığın tabii hayat yürütümü seviyesinden kültür hayatı seviyesine geçişinin primer mahiyetli faktörleri arasında bulunmaktadır. Meselenin bu yönüne dikkat çeken W. Wundt monogaminin insanın, insanî kültür gelişmesinin herhangi bir anında ortaya çıkan bir müessese olmadığını, insanlığın monogami duygu ve düşüncesiyle donanımlı olarak kültür hayatı alanına girdiğini ifade eder. (Çağatay, 1965: 196, 202).

Erkeğin, ilkel topluluklardan itibaren var olan üstünlüğü ve ilk sınıf farkının cinsiyet farkı şeklinde tezahür etmesi, tek kocalı evlenme (monoandrie) şeklini ortaya çıkarmıştır. Bununla birlikte özel ekonomik şartlar, bazı yerlerde ve tarihin bazı dönemlerinde çok kocalı evlenme (polyandrie) şeklini de meydana çıkarmıştır. Bu tür evliliğe Avustralya'nın bazı kabilelerinde rastlanmaktadır. Bu aile şekline günümüzde Tibet'te, Zengibar'da rastlandığı gibi tarihte İslamiyet'ten önceki Araplarda ve eski Amerika medeniyetinde de görülmüştür. Bu tür evlenmelerin çeşitli sebepleri vardır. Kadınların azlığı, kabilelerde otoritenin kadın tarafına geçmesi ve dinî etkenler bu sebeplerden birkaçıdır. (Ülken, 1991: 31).

Tarım toplumlarında görülen çok eşlilik, hem ekonomik hem de toplumsal değerlerle bağlantılıdır. Tarımda işgücüne duyulan gereksinim ve nüfus olgusu, çok

eşliliğin sebepleri arasındadır.⁴³ Cemaat tipi sosyal yapılarda ise çok eşle evlilik ve bununla ilişkili olarak çok çocuk sahibi olmak güç ve prestij kaynağı olarak görülmektedir.⁴⁴ Modern toplumlarda çok eşle evlilik toplumsal bir altyapı oluşturmamış ve birçok ülkede tek eşle evlenme yasal bir yaptırıma bağlanarak çok eşlilik yasal ve toplumsal normlarla etkisiz hale getirilmiştir.⁴⁵ (Kaya, 2020: 29). Nüfus, tarımsal işgücü, kırsal alandaki topluluk anlayışı, aile ve akrabalık ilişkileri çokeşliliğin kırsal alanda yoğunlaşmasının nedenlerindendir. Kent hayatındaki sosyal örgütlenme ve geçerli normların kırsala göre farklılaşması, kentsel süreçlere katılım ve kentleşme ise çok eşliliği azaltan faktörler arasında sayılabilir. (Kaya, 2020: 47).

Örneğin Tibet'te kullanılabilecek toprağın sınırlı oluşu, birden fazla erkek kardeşlerin tek kadınla evlenmesine yol açmıştır. Polyandry olarak adlandırdığımız bu evlilikte, sınırlı sayıda çocuk sahibi olunarak mirasın bölünmemesi amaçlanmaktadır.

⁴³ Bu konuda Fatma Aliye Hanım, üzerlerine ortak gelen kadınların işlerin paylaşılacak olmasından dolayı bu durumdan memnun olduklarını söyler: “Onlar üzerlerine ortak geldikçe sevinirler. Ta dört oluncaya kadar kocalarının evlendiklerini isterler. Zira ortak çoğaldıkça kendi üzerindeki hizmet azalır. Zevci, üzerine bir ortak getirirse kadının hizmeti yarı yarıya azalmış olur bir daha getirirse külfetin sülüsü kalır. Dört olursa rubu. Biçare kadınların elinden gelse hizmetin hums derecesine tenzilini de arzu edecekler. Ama gayrı ona şeriatın izni yok...” (Nisvan-ı İslam, s. 124).

Russel, çok eşliliğin nedenlerini toplumsal kurumlar, ekonomik üretim tarzı ve kadın-erkek arasındaki işbölümü ile açıklar: “Tek eşliliği çökerten en önemli sebep, ekonomi gibi görünüyor öyle ki ekonomi, cinsel davranışı nerede etkilemişse orada, yıkıcı sonuçların doğmasına neden olmuştur. Çünkü içgüdüsel ilişkilerin yerine kölelik ya da satın alma ilişkisi geçmiştir. İlkel tarım toplumlarında kadın ve çocuk, erkeğin serveti sayılırdı. Kadınlar ve 5-6 yaşını geçmiş çocuklar, tarlada ve hayvan bakımında yardımcı olur erkek için çalışırlardı. Bu nedenle erkekler güç sahibi olabilmek için olabildiğince çok kadın almaya çalışırlardı.” (Russel’den aktaran Kaya, 2020: 74).

⁴⁴ Kadının geleneksel olarak aşiretler arasındaki çatışmalarda bir barış aracı olarak kullanılması da çok eşliliğin bir diğer nedenidir. Bu anlamda dul kadınlar hatta evlenmemiş genç kızlar aşiret liderleri veya oğullarına ikinci ya da üçüncü eş olarak verilmekte özellikle kan davalarında iki tarafın barışmasını sağlamak için kadın, dökülen kan yerine diyet olarak kullanılmaktadır. (Kaya, 2020: 166).

⁴⁵ Türk ailesi konak şeklinden yuva tipine geçmeye başlayınca İslam hukukuna dayanan aile kanununda da bir düzeltme ihtiyacı duyulmuş ve Eski Türk âdetlerinin zaten yadırgadığı çok karılılık 1917 Aile Kanunu ile sınırlandırılarak ikinci kadının ev cemiyetine girmesi ilk kadının arzusuna bırakılmıştır. 1926 İsviçre Medeni Kanunu ile de çok karılılık yasaklanmıştır. (Fındıkoğlu (a), 1991: 11, 18). Böylece Aile Kanunu bu şartla poligamik evliliği “ismi var cismi yok” bir müessese haline getirmiştir. Bu bakımdan şer’i cevaz ile poligaminin açık ve net bir şekilde reddi arasında bir denge kurmaya çalışan kanunun bu maddesinin, hukuk politikası yönünden isabetli bir yol izlediği ve bu hükmün bir bakıma monogamik evlenme yolunda atılmış önemli bir adım olarak değerlendirilmesi gerektiği söylenebilir. (Ünal, 1991: 397). Ayrıca bu müeyyide ile her Türk kadını, izdivaç akdinin icrası sırasında kendisine rakip olacak bir başka kadının aile yuvasına girmesine engel olabilecektir. (Fındıkoğlu (b), 1991: 36). Kararname, kadın haklarıyla ilgili mücadelenin hukukî ifadesi olarak kabul edilir. Bu kararname, dini esaslara dayanmakla birlikte aile hukukunda kısmen devletleştirme ve laikleştirmeye ilgili hükümler ihtiva eder. İslam hukuku ile Batı hukuku arasında bocalayan bir karakter arz eden bu kararname, bir geçiş merhalesi olarak değerlendirilmelidir. (Kurnaz, 2015: 122, 123).

Böylece bir dereceye kadar ekonomik güvenliğin sağlandığı söylenebilir. Bununla birlikte ekonomik yetersizliğin çocukların bakım sorumluluğunun erkek için ağır bir yük oluşturması nedeniyle pek az erkek bu evlilik şeklini yürütebilmektedir. Dolayısıyla ailenin şekillenmesinde ekonomik koşulların tek etken olduğu söylenemese de açık ve seçik olan biçimleyici özelliği de inkâr edilemez. Bu bağlamda diğer sosyal yapı şekilleri gibi ailenin ve onu oluşturan evlilik kurumunun da insan yaşantı ve ihtiyaçlarının çeşitli koşullarla çevrilmesiyle meydana gelen bir sosyal gerçeklik olduğunu göz önünde bulundurmak faydalı olacaktır. (Gökçe, 1991a: 213).

Polyandrie'nin başlıca sebepleri demografik ve ekonomik olduğu gibi Afrika tribülerinin birçoğunda görüldüğü üzere bazı durumlarda poliyandrie, çocuk sahibi olmak arzusundan da doğabilir. Çocuğu olmayan evli bir erkek, güçlü bir bekâr erkeğin kendisine arkadaş olmasını ister. Bunun dışında, satış evlenmesinin uygulandığı toplumlarda kadın için ödenecek miktarın temin edilme güçlüğü⁴⁶ ve göçebe hayat tarzının getirdiği alışkanlıkların⁴⁷ da polyandrie'ye yol açtığı söylenebilir. (Cin, 1974: 11, 12).

Bir erkeğin birden fazla kadınla evlenmesi sonucu ortaya çıkan polijeni ailesinde, muhtemel cinsel kıskançlığa çözüm olarak kocanın, eşlerinden her birini dönüşümlü ziyaret etmesi esası getirilmiştir. Koca, evli olduğu kadınlardan birine karşı ilgisi azalmış bile olsa veya karısının yaşlandığı ya da hastalandığı zamanlarda da sırası gelen karısının kulübesinde veya odasında kalmak zorundadır. Böylece kadının istenilmemesi açıkça ortaya konmadığı için onun toplum önünde küçük düşürülmesi de önlenmiş olur. (Erdentuğ, 1991a: 341, 342).

Bazı topluluklarda evli kadınlar, kocalarını yeni bir eş almaya teşvik etmektedirler. Bunun nedeni, alınacak kadının ortak eşlerin birbirine oranla statülerini yükseltmesi ve diğer eşlerin evde görmeleri gereken işleri azaltmasıdır. (Erdentuğ, 1991a: 340, 341). Dönmezer'in değindiği gibi çok karılılığın bulunduğu toplumlarda ve tarımla uğraşan kesimlerde, ailede ortak zevcelere işi hafifletmek için katlanmak

⁴⁶ “Bu, kardeşleri ve diğer erkekleri birlikte anlaşılmaya ve müştereken bir kadın almaya sevkeder. Güney Afrikalı Bantularda fakir bir erkek karısını paylaşmak şartıyla zengin bir kimsenin kendisine yardım etmesini isteyebilir.” (Cin, 1974: 11).

⁴⁷ “Ticaret yahut avcılıkla uğraşan Himalaya Moğolları ve Tibetliler, kocanın uzun süre evden ayrı kalması halinde kadını tehlikelerden korumak için polyandrie'ye müracaat ederler.” (Cin, 1974: 11, 12).

eğilimi söz konusudur.⁴⁸ Çok karılılık sisteminin, kadınlar arasında rekabet ve kıskançlığı körüklemesi ve bu nedenle grup bütünleşmesine zarar verecek durumda bulunmaları dikkate alındığında, buna engel olmak için bazı mekanizmalar ve kuralların oluşturulduğunu görmekteyiz. Bu tür durumlarda ilk eş, sosyal statü bakımından birinci kadın⁴⁹ olarak kabul edildiği için diğer kadınlar üzerinde belirli bir otoriteye sahiptir. Bazı toplumlar da ise alınacak birden fazla kadınların birbirinin kardeşi olma şartı konularak zevceler arasındaki rekabet ve kıskançlık azaltılmaya çalışılmaktadır. Bir başka yol da bazı dinlerin, erkeğin eşlerinin hepsine cinsî bakımdan eşit muamelede bulunmasını zorunlu kılmalarıdır. İslam dini, zevcelere eşit muamele şartını getirmesi ile bu dinler arasındadır. (Dönmezer, 1990: 221).

Polygynie'nin sebepleri arasında, sağ kalan kardeşin ölen kardeşinin karısıyla evlenmek zorunda olduğu Levirat'ı da⁵⁰ göstermek gerekir. Aynı şekilde karının bacası ya da kuzeni ile evlenme âdeti olan Sororat da çok karılılığa sebep olmuştur. Bununla birlikte bütün toplumlar tarafından kabul edilen ve yaygın olan evlenme şekli monogamie'dir. Hatta bazı durumlarda kanun ve âdet tarafından caiz görülen tek evlenme şekli olduğunu söylemek mümkündür. (Cin, 1974: 16).

Yahudilikte Evlilik

İlahi hükümlerden biri olan kadının erkeğe tabi olması ve erkeğin de kadına ve onun sahip olduğu her şeye mutlak egemen olması hükmü, Antik dönem İbrani toplumlarının yaşantılarına yansımıştır. (Akşit, 2017: 55). Eski Musevi ailesi, tarihte ilk nizamlanmış aile tipi olarak karşımıza çıkar. Musa'dan önce aile, ana ve baba, kocanın meşru ve gayri meşru karıları, bunlardan olan çocuklar ve hizmetçilerle

⁴⁸ “Afrika'nın cenubunda Zulu, Kâfir, Hotanto kadınları, işlerin hafifleşmesi için zevcelerinin birkaç re's karı daha almalarını pek arzu ederler.” (İleri, 2017: 46).

⁴⁹ “Birinci kadına bu üstünlüğün tanınmasının nedeni, eskiden toplumların büyük bir kısmının monogame olmasıydı.” (Cin, 1974: 13).

⁵⁰ Hun, Göktürk ve Oğuzlar'da, “Babaları ölen oğullar, anneleri ile küçük kardeşlerini ailelerine katıp bakmak ve beslemek zorundadırlar.” Ölen kardeşlerin eşleri ile çocukları sokakta kalamayacağı için yaşayan kardeşler onları kendi ailelerine katmak ve onlara sahip çıkmakla yükümlüdürler. Çinliler, Türkler'deki bu geleneği garipsemiş ve ahlaka aykırı görmüşlerse de ölen bir kardeşin eşi ile çocuklarının sahipsiz kalarak yoksulluk içinde yaşamalarına törenin müsaade etmemesi ve sahipsiz kalan çocukların başlarını alıp gitmelerini büyük bir kayıp saymaları nedeniyle Türkler, aile soyunu ve bütünlüğünü koruma gereği duymuşlardır. Özellikle çocukların, başka ailelere girip soyadlarını değiştirmeleri üzerinde dikkatle durmaları da bu meseleye verdikleri önemi göstermektedir. (Ögel, 1988: 241, 245).

Roma'daki klyant'lara benzeyen gherim'lerden meydana gelir. Evlenme satın alma yoluyla gerçekleşir. Fiyatı 30 gümüş olan kadın, ailede kocasına göre daha aşağı bir mevkide olmasına rağmen yabancılara karşı korunur. Musa, Sina Dağı'nda 10 levha üzerinde yazılı emirleri aldıktan sonra aile kurumu bir düzene girmeye başlar. "Allah'la insan arasında münasebet karı ile koca gibi olmalıdır" ifadesi, aile ilişkilerinin önemini gösterir. Musevi ailesinde monogami esastır. Yeni evlenenlerden yuvayı sağlamlaştırmak maksadıyla bir sene vergi istenmez. Ayrıca mecburi iş yaptırılmayıp askere de alınmazlar. Zina⁵¹ durumunda boşanma, erkek için bir vazifedir. Erkek, on sene sonra da zinadan haberdar olsa yine karısını boşaması gerekir. Boşanma, ralün tarafından "get" adında bir mektubun, iki şahit huzurunda kadına teslim edilmesiyle gerçekleşir. Bununla birlikte kadın da fazla dayak yemesi ya da kocasının hasta olması halinde boşanma hakkına sahiptir. Din değiştirme de evliliğin feshini gerektiren bir diğer etkidir. Bütün bunlara karşın erkek, bir şeye tabi olmadan da karısını boşama hakkına sahiptir. (Karpas, 1991: 35). "Get" belgesini kocasından alamayan kadın, dini nikâhından kurtulamaz ve yeni bir evlilik kuramaz. (Akşit, 2017: 59). Toplumsal bir suç sayılan zinada kadınların cezası, erkeği tahrik ve teşvik etmek gibi nedenlerle daha ağırdır. Erkeğin evlilik dışı cinsel beraberliğine göz yumulmuş hatta evliyken bile evliliğine sadık olmayan eylemlerine izin verilmiştir. Sadece nişanlı ve bakire kızlara yapılan tecavüz sert bir tutumla karşılanarak erkek suçlu, kız suçsuz kabul edilmiştir. Fakat bunun da bir şartı vardır. Kıza yapılan saldırı çölde gerçekleşmişse kız yardım çağıramayacağından suçsuz sayılmıştır. Kentte işlenen suçun cezası ise recmdir. (Akşit, 2017: 56).

Yahudilikte evlilik, yerine getirilmesi zorunlu kutsal bir birlik olarak görülüp evleninceye kadar bir kadın veya erkek "yarım insan" ya da "boş adam" (ravak) kabul edilir. Yehova'nın emri nedeniyle evliliğe ve İbrahim neslini çoğaltmaya büyük önem vermişler ve hanımsız yaşayanları mutsuz, zevksiz ve Tora'sız yaşayan biri olarak nitelendirmişlerdir. Soyun devamı oldukça önemli görüldüğünden çocuk, ailenin ve evliliğin temeli kabul edilmiş, manevi birlik ikinci planda görülmüştür. Evlilik dışı

⁵¹ Tekvin'de kadına verilen ceza ölüm cezası gibi ağır bir cezadır: "Ve üç ay sonra Yahuda'ya; gelinin Tamar zina etmiştir ve hem de zina ile gebe kalmıştır diye bildirildi. Yahuda dedi: Onu çıkarın ve yakılsın." (Akşit Kuşçan, 2010: 59).

doğan çocuklar ise hoş karşılanmaz ve cezalandırılır.⁵² Yasal olan çocuğu iyi bir Yahudi olarak yetiştirmek, Tora⁵³ öğrenmesini ve iyi ameller işlemesini sağlamak evliliğin temel amacıdır. Dolayısıyla evlenmeyen kişi yalnızca sosyal birim olan ailenin değil aynı zamanda atalar kültürünün de ortadan kalkmasına neden olacağı için bekârlık büyük bir günah kabul edilir. (Akşit Kuşcan, 2010: 59). İbrani soyunun gelişmesine bu kadar önem veren Yahudilik, kadına onursal değerini sadece gebe kaldığı süre içerisinde vererek⁵⁴ herhangi bir suç işlenmesi halinde kısasa kısas hükmünü getirmiştir. Buna göre gebe bir kadını öldüren öldürülecek yaralayan ise yaralanacaktır. Gebe kalamayan kısır kadın, çoğalmanın sağlanabilmesi için kocasını başka bir kadınla evliliğe teşvik edici olmak zorundadır. (Akşit, 2017: 57).

Yahudilerde bir erkek birçok kadınla evlenebilir ve bu kadınlar arasında fark yoktur. Ayrıca erkeklerin cariye alması da normal karşılanır. Buna karşın Tevrat'ta monogamie esastır. (Cin, 1974: 13, 14). Yahudilik'te çok evliliğin tek şartı, eşler arasında adaletin sağlanmasıdır. Bununla birlikte sevgide eşitlik şartı söz konusu değildir. Yahudilik'te boşanma, izin verilmesine ve yaygın olarak uygulanmasına rağmen dinen hoş karşılanmamaktadır. (Ünal, 1998: 57, 63).

Yahudi Kutsal Kitabı'na göre Tanrı; “Adamın yalnız olması iyi değildir, kendisine uygun bir yardımcı yapacağım.” demiş ve Havva'yı, Âdem'e eş olarak yaratmıştır. Allah, bu iki eş arasında sevgi ve muhabbeti sağlayarak onlara “Semereli olun, çoğalın ve yeryüzünü doldurun.” emrini vermiştir. Yahudiler, bu emirden dolayı evlenmeye ve çoğalmaya büyük önem vermişlerdir. Evlenmeyerek aile bağlarının ortadan kalkmasına sebep olan kimse, sadece bir sosyal birimin değil aynı zamanda bir kültürün de (atalar kültürü) yok olmasına sebep olacağından bekâr kalmak büyük günahdır. Yahudilik'te evlenme genellikle erken yaşlarda gerçekleştirilmektedir. Bulûğ çağına girdikten sonra evliliğin geciktirilmesi hoş karşılanmaz. Yirmi yaşına geldiği halde evlenmeyen kişinin laneti hak ettiğine inanılır ve kendisine “kemikleri yere batası” şeklinde beddua edilir. (Ünal, 1998: 19, 22).

⁵² “Yasal olmayan çocuk, Rabbin topluluğuna giremeyecektir. Kendilerinden olanlardan hiçbirisi, hatta onuncu kuşağa kadar Rabbin topluluğuna giremeyeceklerdir.” (Akşit Kuşcan, 2010: 60).

⁵³ Tora, yaradılıştan Musa Peygamber'in ölümüne kadar Tanrı'nın insanlıkla nasıl ilgilendiğini anlatır. <https://www.jw.org/tr/kutsal-kitabin-ogrettikleri/sorular/tora-pentatok/>

⁵⁴ Yahudilerin her sabah “Ezeli İlahımız, beni kadın yaratmadığın için sana hamdolsun” şeklinde dua ettikleri zikredilmektedir. (Dağcı, 1999: 187).

İÖ. sekizinci yüzyıla kadar uzanan Yahudi evlilik akitlerinde evlilik, evlenen çiftin bir araya geleceği yuvanın çatısını sembolize eden “huppa” isimli örtünün altında, damat tarafından şahitler huzurunda geline bildirilen şu ifadeyle vurgulanırdı: “Bugünden sonsuza kadar o benim karım ve ben onun kocasıyım.” Sonsuza kadar evli kalmayı şart koşan bu evliliklerde, evlilik çatısını sağlam tutmaları için kadına ve erkeğe birtakım sorumluluklar yüklenmektedir. Babaya ödenen mohar adındaki başlık parasının bir kısmı bekâretin bedeli olarak kıza iade edilir fakat damadın evlendiği kızın bakire olmadığını iddia etmesi durumunda Torah’ta yazılı kanunların kendine tanıdığı hakla kızı öldürme yetkisine sahiptir. (Akşit, 2017: 58, 59).

Yahudi kanununda evlilikten önce kocanın, üzerine bir mal listesinin yazılı olduğu bir senet yapması ve gelinin kocasının ölümü veya boşanması halinde kocanın bu malından bir miktar alması göreneği vardır. Bu durumun eski bir evlilik biçimi olan bedel vererek evlenme göreneği ile ilgili olması muhtemeldir. (Erdentuğ, 1991b: 312). Bir adamın karısı, Yahudi kanunuyla boşanmadıkça başka bir adamla evlenemez. Boşanmış bir kadın başka biriyle evlenip ondan da boşanırsa veya sonraki kocası ölürse tekrar eski kocasıyla evlenmesi mümkün değildir. Yahudiler arasında, yasak evlilikten ya da evlilik dışı ilişkiden doğan çocuk “mamzer” adıyla anılır. Bu çocuklar Tanah’taki “Nâ-meşru çocuk Rabbin cemaatine girmeyecektir, kendinden olanlardan hiçbirisi, hatta onuncu nesle kadar Rabbin cemaatine girmeyecektir.” emriyle toplumdan dışlanmakta ve kendileriyle evlenilmemektedir. (Ünal, 1998: 25).

Hiz. Musa öncesi patriyarklar döneminde eş seçimi, aile reisi olan babaya ait bir görevdir. Babanın yokluğunda ise bu görev anneye aittir. Babanın mevcudiyetinde de annenin söz hakkı vardır. Bazen kızın fikri sorulsa da mutabakat genellikle nişanlıların babaları arasında cereyan eder. Bununla birlikte az da olsa eşlerin birbirlerini görüp beğenmeleri neticesinde de evlenmelerden bahsedilebilir. Yabancı kadınlarla evlilik yasak olmamakla birlikte hem kabilenin himayesini sürdürmek hem de malvarlığının dağılmaması için endogami yaygındır. Evli bir kadınla ilişki kesinlikle yasaktır. Anne, kız ve ana bir baba ayrı kızkardeşle evlenme yasağı olmasına rağmen baba bir ana ayrı kardeşler arasında böyle bir yasak söz konusu değildir. Fakat monarşi döneminde bu evlilik türü de yasaklanmıştır. (Harman, 1991: 573, 575).

Yahudilikte, Yahudi olmayanla evlenme ırkın bozulması, dinden uzaklaştırılması, ana dilin unutulması ve yabancı geleneklerin benimsenmesi gibi

sonuçlara yol açacağı gerekçesiyle uygun görülmemiştir. Ölen kişinin karısının, ölenin kardeşiyle evlenmesi şeklinde ifade edilen Levirat türü evlilik, Yahudi Kutsal Kitabı'nda açık olarak yer almakta ve yenge-kayın evliliğinin hangi şartlarda olabileceği belirtilmektedir. Bu evliliğin asıl gayesi, doğacak ilk çocuğun ölen kişinin adıyla anılması suretiyle ölen kişinin adının muhafaza edilerek soyunun devamının sağlanması olduğundan kişinin, çocuğu olmadan ölmesi şarttır. Bu tür evliliğin diğer şartı da kardeşlerin birlikte oturmasıdır. (Ünal, 1998: 27, 28). Eğer erkek kardeş bu evliliği reddederse kadının bunu şehrin büyüklerine şikâyet etme ve kardeşine soy yetiştirmek istemeyen bu adamın suratına tükürerek aşağılama hakkı vardır. Kadına bu kadar açık yetki verilmesinin temel sebebi ise çocuğa yönelik ilgidir. Kadının önemi toplumda çocuğa paralel olarak fazla veya az görülür. (Akşit, 2017: 62).

Hristiyanlıkta Evlilik

Kilisenin evlilik anlayışının kökeninde, Tevrat ve İncil'de dile getirilen Hristiyan dininin birkaç ana ilkesi yer almaktadır. Bu ilkelere göre insanın yalnız olması caiz değildir. Bu yüzden Tanrı insanlığı iki cins olarak yaratmış ve birleşmelerini istemiştir. Fakat cinsler eşit değildir. Tanrı'nın imgesine göre yaratıldığı için erkek üstündür. İkincil bir varlık olan kadın ise bir gölgedir. Evlilik bu eşitsizlik üzerine kuruludur. Kadın zayıftır ve erkek onun zaafı yüzünden cennetten kovulmuştur. Bu nedenle kadın bu günahlarının bedelini erkeğe tabi olarak ve acı içinde çocuk doğurarak ödeyecektir. Evliliği düzeltmeye yetmediği gerekçesiyle Tanrı'nın kalamı olarak kabul edilen bu birkaç ilkeye yenileri eklenir. Bu ilkelere en önemlileri, evliliğin hayat boyu sürmesi gereken bir ilişki ve evliliğin bozulmasını haklı kılan tek nedenin kadının ihaneti olmasıdır. Bundan hareketle evliliğin en temel işlevinin kadınla erkek arasındaki eşitsizliği düzene koyması olduğu görülür. Bu yüzden daha Petros ve Pavlos zamanından itibaren Kilise kadınlara, erkeklerin otoritesine boyun eğmeyi tavsiye eder. (Tekeli, 1991: 432).

Hristiyanlıkta evlilik, İsa ve Kilise birliğinin sembolü olarak kabul edilmektedir. Hristiyanlar, iki insanın Allah huzurunda evlenmelerini Allah nazarında bir tek varlık olarak kabul etmekte ve bu birliğe Tanrı'nın da katıldığına inanmaktadırlar. Evlenme, Allah'ın huzurunda, kilisede, İsa'nın sözleriyle halka ilan edilerek gerçekleştiğinden Hristiyanlar, karı-koca arasındaki bu sırlı birlikteliği bizzat

Tanrı'nın kurduğuna, Allah'ın bu beraberliği kendi bünyesinde kurarak ve ona katılarak da onun bozulmamasını temin ettiğine inanmaktadırlar. (Ünal, 1998: 74). Böylece Hristiyanlıkta evlilik hukukunun tanzimi, Kilise'ye büyük bir güç ve yetki sağlamıştır. Kilise, insanlar için son derece önemli olan evlilik meselesinde Hristiyanların hayatına hâkim olmuştur. (Ünal, 1998: 90).

Kanon hükümlerince Hristiyanlarda evlilik, daimi bir münasebet kurma yolunda yapılan bir cinsi yakınlık ve bir cisim vahdetidir. Daha sonra taassup ve yanlış anlayışlar sonucunda her dinde olduğu gibi Hristiyanlıkta da evlilik ile ilgili menfi görüşler ortaya çıkar. Hz. İsa'nın evlenmemesi gerekçe gösterilerek evlenenlerin dünya ile uğraşıp ibadete vakit ayırmamaları görüşünden hareketle evlilik, bir tür kabahat ve günah olarak görülmüştür. (Önal, 1976: 84). Hristiyanlık, özellikle St. Paul, evliliğin sadece çocuk yapmak için değil, aynı zamanda zina suçunu önlemek amacıyla var olduğu şeklindeki yeni bir görüşü ileri sürmüştür. Evlilik dışındaki her türlü cinsel birleşmenin ahlaka aykırı olduğunu söyleyen bu görüş, evlilikte bile olsa bütün cinsel birleşmelerin kötü bir şey olduğu düşüncesine dayanır. St. Paul'un bu görüşlerine ilk kilise tarafından fazla önem verilmesi, bakirliğe kutsal gözüyle bakılmasına sebep olur. Koyu Hristiyan doktrininde evliliğin, belirtilen amaçlar doğrultusunda gerçekleşmemesi karı kocanın işlediği bir günaha dönüşür. (Russel, 1999: 33, 40).

Aziz Pavlus da Korintoslulara mektuplarında evlenmeyi yalnızca erkeklere değil kadınlara da tavsiye etmez ve I. Mektup 7: 25-28'de evliliğin mahsurlu yanlarını şöyle belirtir:

“Kızlar hakkında rabben emrim yoktur fakat itimada layık olmak için Rab tarafından merhamete nail olmuş bir adam olarak rey veriyorum: İnsanın olduğu gibi kalması iyidir. Kadına bağlı mısın? Çözölmeyi arama. Kadından çözölmüş müsün? Kadını arama. Fakat eğer evlenirsen günah etmezsin, eğer bir kız evlenirse günah etmez. Fakat böyle kimselerin bedende sıkıntısı olacaktır. Ben sizi esirgiyorum. Ey kardeşler! Vakıt kısalmıştır, bundan böyle karıları olanlar karıları yok gibi olsunlar. Evlenmemiş adam rabbi nasıl hoşnut etsin diye rabbin şeyleri için kaygı çeker. Fakat evlenmiş adam nasıl karısını hoşnut etsin diye dünya şeyleri için kaygı çeker. Evlenmemiş olan kadın ve kız, hem bedence hem de ruhça mukaddes olsun diye rabbin şeyleri için kaygı çeker fakat evlenmiş olan kadın nasıl kocasını hoşnut etsin diye kaygı

çeker. Kendi kızını evlendiren iyi eder, evlendirmeyen daha iyi eder.” (Akşit, 2017: 68, 69).

Aziz Pavlus’a göre kadınlar, evlerinin içine sokulup günahlarla yükletilmiş, çeşitli arzulara sevk edilmiş, daima öğrenen ama asla hakikat bilgisine ulaşamayan şaşkın kimselerdir. Bu nedenle erkekler, eşlerini sadece çocuklarına tahammül gösteren bir varlık, boşboğaz, hafif meşrep, fuhşa yatkın ve saygısız gibi betimlemelerle algılamışlardır. (Akşit, 2017: 72, 73).

İsa’nın zina konusundaki tutumu Yahudilikten farklıdır. Matta’ya göre İncil’in 5. Babında (5: 27) “Zina etmeyeceksin” denir: “Fakat ben size derim: Bir kadına şehvetle bakan her adam zaten yüreğinde onunla zina etmiştir.” (5: 28). Olayın sorumluluğunun baştan çıkarıcı kadında değil erkekte olduğu bu yaklaşım, neredeyse her zaman suçu kadında arayan Yahudilikten çok farklıdır. Burada suç, erkeğin zayıflığından yararlanarak onun aklını çelen tehlikeli kadın cinselliğinden ziyade erkeğin saldırganlığına kaymıştır. Yahudiliğin bu konudaki anlayışı, İslamiyet’le benzerdir. Hristiyanlığın, Yahudiliğe göre kadınlar açısından bir diğer önemli özelliği bekâret konusundaki yaklaşımıdır. Kadınlar için tek seçenek evlilik değildir, bekâretlerini koruyarak kendilerini Tanrı’ya adayabilir, İsa’nın nişanlısı olmayı dünyevi gelinliğe tercih edebilirlerdi. Böylece İsa’nın nişanlıları, tanrısal krallık uğruna çektikleri çilelerle yeryüzünde kadınların varolan aşağı statüsünün zincirlerinden de kurtulabilirlerdi. Bakire, bekâretini korumakla ve onu Tanrı’nın emrine sunmakla Havva’nın işlediği ilk cinsellik günahının bedelini ödemekten kurtularak gökyüzündeki efendi sayesinde yeryüzündeki efendinin baskısından kurtulur. Hristiyanlık, evlilik içinde ahlaksal çifte standardı kaldırmakla birlikte cinselliği tümüyle üremeye bağlayarak dinsel anlamda kadın için tek kurtuluşu çocuk doğurmasında bulur. (Berktaş, 2021: 114, 117).

Hristiyanlıkta bir sır (sakrament) olarak kabul edilen evlilik, zorunlu tutulan bir görev değildir. Yeni Ahit’te Hz. İsa ile şakirtleri arasında geçen bir konuşmadan hareketle evlenmeyip bekâr kalmanın da mümkün olduğu görülmektedir. Hz. İsa, evlenen kişinin ayrılmaması gerektiğini, ayrılıp başkasıyla evlenme durumunda ise zina yapmış sayılacağını ifade ettiği zaman şakirtleri, bu durumda evlenmemenin daha iyi olacağı görüşünü dile getirirler. Bunun üzerine Hz. İsa, bekâr kalmayı herkesin kabul edemeyeceğini ancak kabul edebilenlerin böyle yapması gerektiğini ifade eder.

Dolayısıyla bekâr kalmanın daha üstün görüldüğü halde bunu herkesin yapamayacağı görüşünden hareketle evlenmeye izin verildiği sonucu çıkarılmaktadır. Hristiyanlıkta bekârlığın evlilikten üstün görülmesi, daha çok Pavlus'un görüşlerinden kaynaklanmaktadır. Evlilik konusunda Hz. İsa'dan daha fazla menfi bir tutum takınan Pavlus, evlenmemişlere ve dul kalanlara kendisi gibi bekâr kalmalarının daha iyi olacağını tavsiye etmiş ve evliliği sefahate karşı "ehven-i şer" görmüştür. Ayrıca Korintoslulara yazdığı I. ve II. mektuplarındaki ifadeleri, evliliği, Tanrı'nın yolunda gitmekten alıkoyacağını düşündüğü için uygun bulmadığını ortaya koymaktadır. (Ünal, 1998: 75, 76).

Hristiyanlık, sonraları nikâhı çözülmesi mümkün olmayan bir bağ haline getirerek evliliği zaruri bir fenalık olmak üzere kabul eder. Cismani rabitalar Hristiyanlıkça kötü gözle görülür. (İleri, 2017: 62, 63). Evlilikte çocuk sahibi olmak bile tali bir nitelik taşır. Çünkü İsa'nın dünyaya ikinci gelişi yakın olduğundan dünyanın sonu inancı neslin devamını önemsiz kılar. Evlilik içi de dâhil tüm cinsel birleşmeler kınanmaktadır. Bakire Meryem kültünün abartılması da Hristiyan ahlakındaki cinsel birleşme karşıtı tavırla ilgili görünmektedir. Şeytana uyma olarak görülen cinsel birleşmeyi önlemek için çilecilik dışında bedeni çekici hale getiren yıkanma, temizlik gibi işlerden uzaklaşılan yöntemler de uygulanmıştır. Cinsel birleşmeye dair böylesi bir anlayışın hâkim olduğu yerde ilişkiler de kaba ve hayvanî bir şekil almıştır. (Özdemir, 2013: 146).

Hristiyanlık dünyasında hususi evlilik şartları değişmez bir içtimai yapı olarak düşünüldüğü için onu Tanrı'dan başka kimse bozamaz.⁵⁵ (Çağatay, 1991a: 84). Hristiyanlar için evlilik, mukaddes bir sırdır. "Quod Deus conoxiut homonon sepatet"⁵⁶ kaidesi gereği bu sırrı Allah'ın işi telakki ederler. Kilisenin, aile ve cemiyet

⁵⁵ " (...) Eşler ne halt karıştırırlarsa karıştırırlar, akıllarını kaçırsalar, frengiye tutulsalar, ayyaş olsalar ya da göz göre göre başka bir eşle yaşasalar, aradaki bağ kutsal olarak kalıyor ve her ne kadar bazı durumlarda bir mensa foro ayrılık bahşediliyorsa da yeniden evlenmeye izin verilmiyor. Bu, tabii birçok durumlarda sefaletlere yol açıyor ama bu sefaletlere, Tanrı'nın iradesi olduğundan tahammül edilmesi gerekiyor." (Russel, 1999: 41). Çocukların evliliğin amaçlarından biri olarak görüldüğü bu doktrinde kısırlıktan dolayı da evliliğin bozulmasına izin verilmez. Bir erkek, ne denli tutkuyla çocuk isterse istesin, karısı kısır, Hristiyan ahlakına göre çare yoktur. (Russel, 1999: 41).

⁵⁶ "Allah'ın birleştirdiğini insan ayıramaz." (Karpat, 1991: 36). Matta İncili'nin kaydettiğine göre Ferisiler Hz. İsa (a. s) ı deneyerek: "Kişiye her sebeple karısını boşamak caiz midir?" diye sormuşlar, o da şöyle cevap vermiş: "Başlangıçta yaratan onları erkek ve dişi yarattığını ve ikisinin bir beden olacağını okumadınız mı? Onlar artık iki değil fakat bir bedendir. İmdi Allah'ın birleştirdiğini insan

hayatına hâkimiyeti nedeniyle evlenirken “benedictum” fetvası gereklidir. Kadın, evlenme durumunda ismini, milliyetini ve ikametgâhını kaybeder. Hristiyanlıkta⁵⁷ boşanma yoktur. Zinanın ispatı durumunda ise “in mensae, tor et habitationis”⁵⁸ şeklinde bir ayrılık “seperatio”⁵⁹ söz konusudur. (Karpat, 1991: 36). Bu katı tutum, kilisenin dağılmasına, Protestan,⁶⁰ Katolik, Ortodoks, Anglikan⁶¹ adında birçok mezheplere ayrılmasına sebep olmuştur. Önceleri Hristiyanlıkta sıradan bir mukavele olan evlilik, dokuzuncu asırda dini bir merasime tabi tutulmuş ve onaltıncı asırdan sonra da tamamen ruhani bir mahiyet kazanmıştır. Böylece kilisenin akdetmediği, hususi şekildeki evlilikler hükümsüz, günah, hatta bir cinayet olarak kabul edilmiştir. Fakat bütün bu taassuplara rağmen Sen Ogustin, müsait şartlarda bir erkeğin birkaç kadınla evlenmesine müsaade etmiştir. Üçüncü asırda İngiltere’de Şarلمان devrinde

ayırmasın.” Ferisiler bu sefer: “Öyle ise Musa niçin boş vermeyi ve kadını boşamayı emretti?” deyince Hz. İsa: “Yüreklerinizin katılığından ötürü Musa, zevcelerinizi boşamanıza müsaade etti. Fakat başlangıçta öyle olmamıştır. Ve ben size derim: kim zinadan ötürü olmayıp karısını boşar ve başkasıyla evlenirse zina eder, boşanmış olanla da evlenen zina eder.” cevabını vermiş. (Topaloğlu, 1977: 127, 128). Bunun üzerine şakirtler İsa’ya, “eğer erkeğin karısı ile hali böyle ise evlenmek iyi değil” diye şikâyetle bulunurlar. (Berktaş, 2021: 115).

⁵⁷ Katolik Kilisesi, zinanın da ölümün de çaresi olmadığına inandığı için boşanmayı yasaklamıştır. (Engels, 2021: 58).

⁵⁸ “Yemekte, yatakta ve ikamette.” (Karpat, 1991: 36). Boşanmalar kiliseden alınan özel bir izne bağlanarak sadece erkeklere, kadının aldatması şartına bağlı olmak koşuluyla verilmiştir. Bununla birlikte kadın, aynı nedenden dolayı eşinden boşanma talep edemezdi. Bu başvurunun yasal bir şekle bürünebilmesi ve boşanmanın sonlandırılması için İngiliz Parlamentosu’ndan geçmesi gerekirdi. Bu da çok pahalı ve zahmetli bir iş olduğundan yalnız çok az sayıdaki aristokrat kesimden bir zümre bu haktan yararlanabiliyordu. (Barın Akman, 2017: 104).

⁵⁹ Katolik Kilisesi’ne karşı oluşan dinde reform hareketlerinin sonucunda 1534 yılından beri uygulanan bir yönetim göre Kilise mahkemeleri çiftlere tam bir boşanma belgesi vermek yerine ayrılık belgesi (legal seperation) çıkartıyordu. Fakat bu belgenin tam bir boşanma sayılmaması ve sadece evi ve yatağı ayırmak anlamına gelmesinden dolayı eşler bir başkasıyla evlenemezdi. (Barın Akman, 2017: 105).

⁶⁰ Halkın ihtiyaç ve zaruretlerine, cemiyet hayatının realitelerine uymayan kilisenin bu katı nizamından, halkın yavaş yavaş kurtulma çabalarına karşı kilise de bazı kolaylaştırıcı hükümler kabul etmek zorunda kalmıştır. Özellikle Protestanlık belirli bazı sebeplerle boşanmayı kabul eder. Koca, karısını uzun zaman terk ederse eşler arasında ayrılmanın caiz olabileceğini şuna istinaden ileri sürer: “Fakat evli olanlara ben değil ancak Rab emrediyor: Karı kocasından ayrılmasın fakat eğer ayrılırsa da kocasız kalmasın yahut kocasıyla barışsın ve koca karısını bırakmasın.” (Topaloğlu, 1977: 128, 134). Protestanların boşanmanın lehinde olmalarının nedeni, kısmen Katoliklerin kutsal bağ doktrinine karşı gelmeleri kısmen de evliliğin bozulmamasının zinaya yol açacağı ve boşanmanın kolay olması durumunda ise zinayı azaltacağına inanmalarıdır. Bu yüzden evliliğin kolayca bozulabileceği Protestan ülkelerde zinaya son derece kötü gözle bakılmaktadır. Boşanmayı tanımayan ülkelerde ise zina günah olmasına rağmen bu duruma göz yumulmaktadır. (Russel, 1999: 153, 154).

⁶¹ “Karısını boşamak isteyen İngiltere Kralı Sekizinci Hanri’ye Papa müsaade etmeyince kral İngiltere’den Katolikliği kaldırmış, Anglikan mezhebini kurmuş. Bir kadın boşamak yolunda bütün bir milletin dinini değiştirmişti.” (Önal, 1976: 84).

ve Almanya’da da erkek, birçok kadını odalık alma yetkisine sahiptir. Alınan bu odalıklar karı muamelesi görür. (Önal, 1976: 84).

Yeni Ahit’te kesin olarak bir izin ya da yasak bulunmayışı, Hristiyanlar arasında uzun müddet çok evliliğin uygulanmasına sebep olmuştur. Dolayısıyla Hristiyanlıkta çok evliliğin uygulanması ve yasaklanması dinî bir hükümden değil daha çok sosyal bir olaydan kaynaklanmaktadır. (Ünal, 1998: 117, 118). Kilisenin özellikle XII. yüzyıldan sonra aldığı kararlarla birden fazla evlilik hukuken yasaktır. Fakat bu durum, metres olgusunu ve burjuva toplumundaki fiilî çok kadınla beraberliği engellemez. (Tabakoğlu, 1992: 93). Bugün Hristiyan dünyasında çok evlilik yasak olmasına rağmen çok evliliği savunan bazı Batılı düşünürler vardır. Bunlar, çok evliliğin meşrulaştırılmasını, sosyal, ahlakî ve ekonomik açıdan örnek bir sistem olduğunu, Batılıların çoğunun uygulamada tek evlilikle yetinmedikleri için gerçekte gayri meşru yoldan çok evliliğin bulunduğunu ve bu nedenle bu sistemi kınamanın ikiyüzlülük olacağını belirtmişlerdir. (Ünal, 1998: 121). Boşanmayı yasaklamak evlenmenin azalmasına sebep olacağı gibi bu durum da fuhşun yayılmasına, ailelerin çözülmesine ve cinayete yol açar. (Topaloğlu, 1977: 134). Özellikle Ahmet Mithat Efendi’nin, incelediğimiz romanlarında bu meseleye değindiğini ve tenkit ettiğini görmekteyiz.

Papa Yedinci Greguar, rahiplerin evlenemeyeceği kaidesini uygulayarak Hristiyanların, kadınlardan nefret etmesine ve onlardan soğumalarına sebep olmuştur. (İleri, 2017: 64). On altıncı yüzyıldaki büyük dinsel gelişmelerden sonra Martin Luther ile birlikte yeni konuları tartışmaya açan toplum aynı zamanda Hristiyanlığı da sorgulamaya başlar. Bunların ilki kilisenin evliliğe açılması ve rahiplerin de evlenebilmesi meselesidir. Pek çok din adamının bu yasağa rağmen metres ve çocuk sahibi olmaları nedeniyle Martin Luther evliliği, günah içinde yaşamaktan daha doğru bir yol olarak görmüştür. (Akşit Kuşcan, 2010: 84, 85). Protestanlığın kurucusu Martin Luther, çok evliliğin Allah tarafından yasaklanmadığını, boşanmaya tercih edilmesi gerektiğini belirtir. XVI. yüzyılda Almanya’da ortaya çıkan Anabaptistler ve XIX. yüzyılda Amerika’da teşkilatlanan Mormonlar, çok evliliğe izin vermiş ve bunu desteklemişlerdir. (Ünal, 1998: 120).

Boşanma ancak eşlerin ölümü durumunda gerçekleştiği için dulluk, kadının kendi iradesi dışında bir olaydır ve kadının burada bir hak araması söz konusu değildir.

Hristiyanlık öncesi dinlerde erkek tarafından tek taraflı da olsa boşanma hakkına sahip olan kadın, bir nevi eşit olmayan şartlar altında eşitlik yakalamışsa da Hristiyanlığın boşanmayı çift taraflı olarak ölümün gerçekleşmesi taahhüdüne bağlaması bu trajikomik eşitliği de yok etmiştir. Bu durum, yanlış eş seçimi sonucu sevmediği biri ile yaşamaya mahkûm karı-kocanın, tam bir ikiyüzlülük içerisinde ilişki ve evliliklerini devam ettirip etik değerleri gizli veya açık ihlâl etmelerine neden olmuştur.⁶² (Akşit Kuşcan, 2010: 71).

Ebedi ayrılık sebebi zinadır. Zinanın varlığı sabit olduğu takdirde bir tarafın talebi üzerine karı-kocanın ebedi ayrılığına karar verilmektedir. Bununla birlikte ebedi ayrılık, boşanma kabul edilmediği ve evlilik birliği devam ettiği için ayrılığına karar verilmiş eşler birbirlerinden ebediyen ayrı yaşasalar da bir başkasıyla evlenemezler. Evlilik sadece ölümle sona erer. Kişiler resmen boşansa bile dinen boşanma mümkün olmadığı için başkalarıyla evlilikleri zina kabul edilmektedir. Hristiyanların boşanma konusunda bu kadar katı olmaları muhtemelen Yahudiler arasındaki aşırı boşanmalardan kaynaklanmaktadır. (Ünal, 1998: 124, 130). Hristiyanlıktaki boşanma yasağı yukarıda ifade edildiği üzere birçok ahlakî problemlere sebebiyet vermiştir.

İslam Hukukunda Evlilik

Medeni Kanun'un kabulünden önce ülkemizde hâkim ve yerleşmiş olan hukuk sistemini "Fıkıh" adı verilen İslam Hukuku oluşturur. Aile Hukuku ise İslam Hukuku içinde birçok bakımdan önemli bir yer işgal eder. Kuran-ı Kerim'de aile hayatı, nikâhtan evlenme yasağına, sulhtan boşanmaya, eşler arasında iyi muameleden cinsi ilişkiye, mehirden nafakaya kadar bütün yönleriyle en ince ayrıntısına kadar düzenlenmiştir.⁶³ (Ünal, 1991: 371, 372). Aile hukuku esas itibarıyla evlenme

⁶² Mahmud Esad, Avrupalıların maddi ilerlemelerine karşın evlilikte hâlâ orta çağdan kalma batıl fikirleri uygulamalarına şaşırır ve buna maruz kalanların fuhşa sürüklenmelerinde mazur olduklarını dile getirir: " (...) Avrupa'da ise henüz emr-i talakta bu suhulet mevcut olmadığından ve bir zevç memnun olmadığı zevcesinden iftirak için nice çileler geçirmek mecburiyetinde olup neticesinde muvaffakiyet husulü de meşkûk olduğundan evlenmeyi boynuna bir cehennem halkası takmak kabilinden addeden bir Avrupalı, izdivaç-ı kanuniden feragat ederek yine kanunun müsaade ettiği âlem-i fuhuştan istifadeye kalkışmaktadır. Bunda mazur değil midir?" (*Taaddüd-i Zevcat*, s. 101).

⁶³ "O'nun ayetlerinden biri de kendileriyle huzur ve tatmin bulasınız diye sizden eşler yaratmasıdır; O, karşılıklı olarak gönüllerinize sevgi ve şefkat koymuştur." (Rum, 30/21) mealindeki ayet, aileyi meydana getiren önemli psikolojik ve biyolojik motiflere işaret etmektedir. Ayet, sevgi, şefkat, huzur ve bunların tatmininin tam mamasıyla ailede bulunacağına işaret ederek aileyi teşvik etmektedir. (Karaman, 1992: 386).

müessesesine dayanır. İslam hukukunda evlenmeyi ifade etmek için kullanılan terim nikâhtır⁶⁴. Kelime anlamı cinsî münasebet olan nikâh, hukuken bu cinsî münasebeti meşru kılan bir sözleşmedir. (Cin, 1974: 39).

Aile kurumunun kurulmasının hukuken ilk adımı ve meşruiyet vasıtası olan nikâh, normal bir sözleşme olmanın ötesinde Allah’a yaklaşma demek olan ibadet mahiyetine de bürünmektedir. Peygamberimizin veda hutbesinde erkeklere yönelik olarak “Kadınlarınız konusunda Allah’tan korkun. Siz onları Allah’ın emaneti olarak aldınız ve onlarla beraberlik, Allah’ın kelimesi (nikâh) ile size helal oldu.” şeklindeki irşadı, ailenin emanet duygusu üzerine kurulduğunu gösterir. (Yaman, 1998: 19, 20). Kuran’da evliliğe “Hududullah= Allah’ın tayin ve tespit ettiği sınırlar” denilmektedir. Bu tabir özellikle talak ayetlerinde çokça geçer ve bu İlâhi hudutların haksız yere çiğnenmemesi, aşılmaması emrolunur. Aşanlar ise zalim olarak anılır. (Dikmen, 1999: 176).

İslam müelliflerinin çoğunluğuna göre evlenmenin ilk gayesi, gayrimeşru cinsel ilişkileri önlemektir. Müellifler bu konuda Hz. Peygamber’in şu hadisine dayanırlar:

“Evlenme gözü haramdan saklamanın, ırzı en sağlam korumanın en iyi şartıdır. Evlenilemiyorsa oruç tutmak gerekir, onda bir kurtuluş yolu bulunacaktır.” “Ey gençler, içinizden evlenmeye muktedir olanlar evlenmelidirler, buna ihtiyaç hissetmeyenler ise oruç tutsunlar, oruç bir teskin edicidir.” (Cin, 1974: 41).

Evrensel bir vakıa olarak aile, Osmanlı toplumunda büyük ölçüde İslamiyet tarafından belirlenen bazı farklılıklara sahiptir. Kur’an-ı Kerim ve hadislerde⁶⁵ bahsedilen aile hayatı ve kadın ile ilgili meseleler, İslam dininin aileyi, toplum

⁶⁴ Sözlükte “birleştirme, bir araya getirme, evlenme, evlilik, cinsel ilişki” gibi anlamlara gelen nikâh kelimesi fıkıh literatüründe, şer’an aranan şartlar çerçevesinde, aralarında evlenme engeli bulunmayan bir erkekle bir kadının hayatlarını geçici olmaksızın birleştirmelerini sağlayan akdi ve bu yolla eşler arasında meydana gelen evlilik ilişkisini ifade eder. (Atar, 2007: 112).

⁶⁵ Bir insan -şartlar uygunsa- evlenmelidir. Bundan maksat, hem Muhammed ümmetinin neslinin çoğalması hem de nefsin günah ve kötülüklerden korunmasıdır. Bu noktaya işaret eden Hz. Peygamber; “Çocuk doğuran kadınla evleniniz, çoğalınız. Zira -kıyamet gününde- sizinle övüneceğim.” buyuruyor. (Öztürk, 1991: 108). Hz. Peygamber’in “Nikâh benim sünnetimdir. Benim sünnetimden yüz çevirenler benden yüz çevirmiş olurlar.” buyurduğu bu hadis-i şerif de aile kurumunun önemine işaret eder. (Çağrı, 1992: 344).

hayatının temeli olarak kabul ettiğinin göstergesidir.⁶⁶ İslamiyette, erkeklerin dörde kadar evlenmeleri mümkündür. Cariye sayısında ise bir sınırlama yoktur. Burada önemli olan husus, birden fazla olan eşler arasında adaleti sağlamaktır. Ancak Kur'an, Nisa Suresi'nde⁶⁷ bunun pek de mümkün olamayacağını bildirir. Bununla birlikte bir İslam ailesi örneği olan Osmanlı ailesinde genellikle tek eşlilik hâkimdir. (Tabakoğlu, 1992: 92, 93). Bazı seyyahlar da bu durumu gözlemlemişlerdir. Örneğin XVI. yüzyıl sonunda Türkiye'den geçen Alman Protestan Papazı Salomon Schweigger; "Türkler dünyaya, karıları da onlara hükmeder. Türk kadını kadar gezen eğleneni yoktur. Çok karılılık yoktur. Herhalde bu işi denemiş, dert ve masrafa neden olduğunu anlayıp vazgeçmişler. Boşanma pek görülüyor. Çünkü boşanırken erkek para ve eşya veriyor ve kız çocuk anaya kalıyor." şeklindeki gözlemleriyle Osmanlı toplumunda çok karılılığın pek fazla görülmediğinden bahsetmektedir. (Ortaylı, 1991: 283). İngiliz yazar Lady Montagu de bu duruma işaret etmektedir:

" (...) Yasalarının Türk erkeklerine dört kadınla evlenme hakkı verdiği doğrudur. Ancak bu özgürlükten yararlanan ne erkek, buna katlanan ne de kadın örneği yoktur. (...)" (Montagu, 2014: 45).

İslamiyet'te evlenme, karşılıklı bir istek ve gönül rızası ile olur.⁶⁸ Erginlik çağına geldikten sonra bir kızı, isteği olmadan kimse evlenmeye zorlayamaz. Tarihte kadın para ile satılarak evlendirilirken parayı, satan kişi alır ve kadın buna dokunamazdı. İslamiyet'te bu durum kadının lehinedir. Mehir olarak ödenen nikâh parası, kadının hakkıdır ve buna kimse dokunamaz. Mehrin mutlaka para, mal gibi maddi olması da şart değildir. Çok kadınla evlilik ise İslam'ın zorunlu tuttuğu bir durum değildir. İslamiyet bu anlamda gelişigüzel kurulan yuvaya bir çerçeve ve sayısız

⁶⁶ "Allah düzeni ve doğru yaşamı sever ve ister, bu doğrultuda aile doğru ve düzenli yaşamın çatısıdır." (Akşit Kuşçan, 2010: 95). Gazali, evlenmeyi metafizik temelde inceleyerek onu Allah'ın evrende hâkim kıldığı genel düzene bir uyum olarak değerlendirir. (Çağrı, 1992: 344).

⁶⁷ "Ne kadar üzerine düşseniz de kadınlar arasında âdil davranmaya güç yetiremezsiniz; bari birine büsbütün kapılıp da diğerini askıda imiş gibi bırakmayın. Eğer arayışa düzeltir ve Allah'a itaatsizlikten sakınırsanız bilin ki Allah çok bağışlayıcıdır, engin rahmet sahibidir." Bkz; Kur'an, Nisa, 4/129.

⁶⁸ İslam hukukuna göre evlenme, medeni bir mukavele olup iki tarafın rızasına bağlıdır. Kadın bu rızasını vekili aracılığıyla bildirir. Evlenme, on altıncı asra kadar yalnız iki şahit önünde yapılırken Türk hukukçularından Ebussuud'un tesiriyle devletin müdahalesi temin edilmiştir. (Fındıkoğlu, 1991a: 18). İslam'da nikâh, hukukî bir akittir. Nikâhın tek rûknü, "ıcap" ve "kabul" olarak ifade edilen karşılıklı irade beyanıdır. İcap, taraflardan birinin karşısındaki ile evlendiğini belirtmesi, kabul ise diğer tarafın bu icabı kabul ederek karşısındaki ile evlendiğini beyan etmesidir. (Ünal, 1998: 164).

alınan kadınlara bir sınır çizer. Dörde kadar kadınla evliliğe yol verirken hepsinde maddi adaleti şart koşar.⁶⁹ Manevi denkliğin ise gerçekte mümkün olamayacağına işaret buyurur.⁷⁰ Bununla birlikte İslamiyet, yuvanın maddi ve manevi varlığının tek eşle sağlanacağı görüşündedir. Bu bağlamda kadına kötü muamele etmeyi yasaklar ve yok yere boşanmayı günah kabul eder.⁷¹ O tarihe kadar yalnız erkeklere tanınan boşanma hakkını, icabına göre kadınlara da verir. Bu durumda kadın, huysuz, kendisine iyi bakmayan, illetli, deli kocalardan ve sevmediği, hoşlanmadığı bir erkekten boşanabilir. Diğer yandan erkeğin, kadını istediği gibi, gereksiz yere boşayıp⁷² aile düzenini bozmasını engeller ve bu fenalıktan sakınmayı emreder.⁷³ (Önal, 1976: 86, 88).

Celal Nuri, meşru talaka taraftar olmakla birlikte suistimal edilen talak usulünün aile kurumuna zarar verdiğini ve kadınların tatlik edilecekleri ihtimaliyle aile malına sahip olamadıklarını belirtir:

“Gayr-ı müstahsen ve evâmir-i risalet-penâhiye mugayir olan talak, çocukları sokakta bırakıyor. Yeni zevce, eski zevceden mütevellit çocuklara nazar-ı husumetle bakıyor. Hele iki veya daha ziyade nev-i çocuk olursa şiraze-i aile bütün bütün muhtel oluyor. Husumetler, kavgalar, rekabetler, suiistimaller başlıyor. Talak’ın sühuleti erkekleri de baştan çıkarıyor. Bir erkek karısından bıkar bıkamaz veya karısı düğün gecesinde haiz olduğu taravet ve şebabeti gaip ettikten sonra bir ikinci, üçüncü, ilâ ahire, nikâh akdediyor. Bu resmi bir istifraştan başka bir şey değildir. Nuhbe-i emel “Concubinage”⁷⁴ olunca aile olmaz, kapatma ile familya teşkil etmek mümkün değildir.” (İleri, 2017: 122, 124).

⁶⁹ Bkz: Nisa Suresi, 3. ayet.

⁷⁰ Bkz: Nisa Suresi, 129. ayet.

⁷¹ Boşanma, manevi bakımdan hoş görülmemesine rağmen hukuken tamamen geçerlidir. (Cin, 1988: 36).

⁷² “Evleniniz fakat boşanmayınız çünkü Allah, zevkine düşün kadın ve erkekleri sevmez.” hadis-i şerifi bu bağlamda değerlendirilebilir. (Topaloğlu, 1977: 125). Hazret-i Ali: “İzdivac ediniz ve tatlik etmeyiniz zira arş-ı âlâ talaktan ihtizaz eder.” demiştir ki bizce cenab-ı kerrârın arştan maksadı aile ve millettir. (İleri, 2017: 137).

⁷³ “Boşamak, iki defa olur. Ondan sonra ya güzellikle kadını tutmak gerek, ya hoşlukla bırakmak. Onlara verdiğinizden bir şey almak da helal değildir. Fakat erkek ve kadın, Allah sınırlarını koruyamayacaklarından korkarlarsa o başka. Siz de onların Allah sınırlarını muhafaza edemeyeceklerinden korkarsanız kadının hakkından vazgeçmesinde ikisi için de günah yok. Bunlar, Allah’ın tayin ettiği sınırlardır, bunları aşmayın sakın. Kim Allah sınırlarını aşarsa o ve o çeşit adamlar, zalimin ta kendisi olurlar.” (Bakara Suresi, 229. ayet). Hz. Peygamber de (s.a.s) “Meşru olduğu halde Allah nezdinde en sevimsiz olan şey boşamadır.” buyurarak boşama yetkisinin sebepsiz yere kullanılmasının manevi sorumluluğuna işaret eder. (Yaman, 1998: 81).

⁷⁴ Metres hayatı olarak vasıflandırılan, evli bir erkeğin meşru karısından ya da evli bir kadının meşru kocasından başka biriyle devamlı olarak açık veya gizli ilişkide bulunmasıdır. (Cin, 1974: 315).

Bir adam zevcesinden bîzâr ise Kuran ona sabır emreder. Karı-koca arasında anlaşmazlık durumunda ise sulhu emreder:

“Eğer bir kadın, kocasının uzaklaşmasından (yatağını terk etmesinden, nafakasında ihmal göstermesinden) yahut (herhangi bir suretle kendisinden) yüz çevirmesinden endişe ederse sulh ile aralarını düzeltmekte ikisine de vebal yoktur. Sulh daha hayırlıdır. Zaten nefislerde kıskançlık hazırlanmıştır. Eğer iyi geçinir, (kadınlara cefadan) sakınırsanız şüphesiz ki Allah, yapacağınız her şeyden tamamen haberdardır. Nisa Suresi 128. ayet” (İleri, 2017: 136, 137).

İslam hukukunda talak, evlilik birliğinin koca ve bazı durumlarda kadın tarafından tek taraflı irade beyanıyla sona erdirilmesini ifade eder. (Acar, 2010: 497). Kadın, sadece önceden yetki verilmesi durumunda boşama hakkına sahip olabilir. Koca ise karısını ric’i (cayılabilir) ve bâin (cayılamaz) şeklinde üç defa boşama hakkına sahiptir. (Yakut, 2022: 68). Koca, evli bulunduğu kadını en fazla iki defa boşayıp tekrar ric’at edebilir veya evliliği yeni bir nikâhla tekrarlayabilir. Aynı kadını üç defa boşadığı takdirde artık o kadına ric’at etmesi veya evliliği yeni bir nikâhla tekrarlaması haramdır. Bu haramlık, kadının normal şartlarda hür iradesiyle gerçekleştirecek başka bir erkekle evliliği, bu evlilikten de normal şartlarda boşanması veya kocasının ölümü gibi sebeplerle dul kalması haline kadar devam eder. Bu durumda kadın, kendisini daha önce üç defa boşayan kocayla evlenebilir. Kadının başka bir erkekle normal şartlarda evlenmesi ve olayların tabii seyri içinde dul kalması şartı için “hülle” terimi kullanılmıştır. Bu hususta Kur’ân’da “Eğer erkek, kadını üçüncü defa boşarsa ondan sonra kadın bir başka erkekle evlenmedikçe onu alması kendine helal olmaz.”⁷⁵ buyurulmuştur. (Aktan, 1992: 404). Hüllede göstermelik bir nikâh kıyılmaz, tam bir evlilik yapılır. Evlilik ile ilgili bütün hukuk kuralları burada da geçerlidir. (Tokmakçioğlu, 1991: 124). Hüllenin amacı kocaya karşı kadını korumak, talak yetkisinin gereksiz kullanılmasına engel olacak bir fren vazifesi görmektir. (Cin, 1974: 116). Bu zorlayıcı durum nedeniyle erkeklerin zaman zaman karılarını üç talakla boşadıklarını inkâr ettikleri bu nedenle de mahkemede kendilerine yemin teklif edildiği durumlara rastlanmaktadır. (Yakut, 2022: 69, 70).

Şeriat her ne kadar evliliği sona erdirmeye hakkını erkeğe tanısa da İslam ahlakı oldukça mühim sebepler olmadan kocanın bu üstünlük hakkını kullanmaması

⁷⁵ Bakara Suresi, 230. ayet.

gerektiğini ve işi istismara götürmemesini ister. Nitekim Hz. Peygamber’in şu hitabı her Müslüman erkeği uyarıcı niteliktedir: “Karısını sırf şehvanî arzularından dolayı boşayan kimseye Allah lanet etsin!” Şeriat, boşanmanın gerçekleşmesi için üç aylık bir iddet süresinin beklenilmesini ve ancak ondan sonra boşanılmasını şart koşar.⁷⁶ Böyle bir durumda koca, mehrin tamamını kadına vermek zorundadır. Eğer bu durum söz konusu olmamışsa kadına makul ve normal bir rızık veya para ödemek mecburiyetindedir. Bununla birlikte kadın da kocasının iktidarsızlığı veya din değiştirmiş olması halinde boşanmayı talep edebilir. (Ubıcinı, t.y.: 146). Kadının şikâyeti üzerine boşanmayı gerektiren sebeplerden biri kocasının, kendisine yeterli nafaka vermemesi ve gayritabiî zevkler istemeye kalkmasıdır. Bu durumda kadın hâkim huzuruna çıkarak kocasından ayrılmayı talep eder. Hâkim sebebini sorduğunda kadın hiçbir şey söylemeden ayağından pabucunu çıkarıp ters çevirerek yere koyar. Böylece kadın bu hareketiyle kocasının kendisinden normal olmayan zevkler istediğini anlatır. (Busbecq, 2021: 158).

Evliliğin sona ermesinde daha çok rastlanılan şekil, kocanın boşaması demek olan talaktır. Bunun yanında muhâlaa⁷⁷ ya da hul‘ denen karşılıklı rıza ile boşanma, tefrık denen adlî boşanma, irtidât diye adlandırılan dinden çıkma sonucu meydana gelen boşanma şekilleri söz konusudur. Bu bağlamda taraflardan sadece birisinin iradesiyle meydana gelen ayrılığa boşama, her iki tarafın iradesini gerektiren ayrılıklarla hâkimin ayırmasına ise boşanma adı verilir. İslam hukuku, talakı meşru kabul etmesine karşın gerçekte istenen ve sevilen bir husus olmadığını hatta sırf zevk için yapılan boşamaların Allah’ın lanetini çekeceğini de belirtir. (Yaman, 1998: 79, 81).

⁷⁶ Talakın anî bir öfke ve infîl ile gerçekleşmesi tasvip edilmemiştir. Evliliğin sürdürülmesi imkânının kalmadığı kanaatine varıldıktan sonra talak hakkının bilinçli bir şekilde kullanılması için bir zaman dilimi tayin edilmiştir. Kur’ân’da “Ey Nebi! Kadınları boşamak istediğiniz zaman onları iddetleri içinde boşayın ve iddeti de sayın.” buyurulmuştur. (Aktan, 1992: 410).

İslam hukuku, doğacak çocukların babasını kesinlikle tespit edebilmek için evliliğin ölüm, boşanma veya fesih sebeplerinden biriyle sona ermesi halinde kadına belirli bir müddet bekleme mecburiyeti getirmiştir. Bu müddet evliliğin sona erme sebebine ve kadının hür veya köle olmasına göre değişir. İddeti içinde bulunan bir kadına açıkça evlenme teklif edilmesinin yasak olması, İslam hukukunun iddete verdiği önemi göstermektedir. (Cin, 1974: 119, 122).

⁷⁷ Kadının genellikle mehr-i müeccelinden, iddet nafakasından bazı durumlarda da özel eşyalarından feragat ederek kocasını boşanmaya ikna ettiği muhâlaa yöntemi, kadın açısından sürdürülemeyen evliliklerden bir kurtuluş kapısı olmuştur. (Yakut, 2022: 79).

Bugün bütün modern hukuk sistemlerinde boşanma; eşlerden birinin isteği üzerine kanunla belirlenmiş sebeplere dayanarak mahkemece verilecek bir karara bağlanarak boşanmada devlet kontrolü sağlanmıştır. (Yüksek, 2011: 8).

Değişen Sosyal Hayat ve Kadın Kimliği

Karaca, insanoğlunun henüz doğaya hükmetme yetkisine sahip olmadığı yıllarda insan olma fikrinin kadın etrafında şekillenen, dişillğin yüceltildiği bir anaerkil dönemin varlığından söz etmektedir. Ona göre bu dönemde kültür doğayla içiçedir. Bütün yaratılış mitlerinde neredeyse başlangıçta kadın vardır.⁷⁸ Dolayısıyla kutsalın başlangıç noktası dişil ögeye dayandırılmaktadır. Eril öge ise bütün olarak değerlendirilen dişilden ayrılmayla ortaya çıkar. Bundan dolayı erilleşmeden önce her şey dişildir. Fakat dişil mit zamanla gücünü yitirir. Ana Tanrıça mitinin etkin olduğu dönemlerde kadının kutsalla olan bağının güçlü olması nedeniyle eril, henüz mutlak başka olarak kurulmadığından özsel anlamda eril-dişil eşitliği devam etmektedir. Ancak dinsel inançlar ve mitoslardaki değişim eril-dişil farklılığını oluşturmaya başlamıştır. İnsanın ölümü çözümleyememesi, kadının ise ölüme karşı büyümlü bir gerçeklikle yeni bir canlıyı dünyaya getirerek hayatın devamını sağlaması kutsallaştırılmasına ve anaerkilliğin bir toplumsal sistem olarak belirlenmesine neden olur. Böylece kadın doğanın devam ettiricisi olarak bereketin kaynağı görülmüş ve bu bağlamda Yüce Toprak Ana ile özdeşleştirilmiş, sonrasında da Ana Tanrıça miti ortaya çıkmıştır. Ana Tanrıça mitinin zayıflamasının en önemli nedenlerinden biri ise kadınla eş tutulan doğanın eril tarafından kontrol altına alınmasıdır. Toprağın işlenmeye başlamasıyla erkek güçlenmiş ve kadının kutsallık ilkesi tohum-toprak⁷⁹ ikileminde zayıflamaya başlamıştır. Doğumun dünyaya yeni bir canlı getirmesinde kadının tek başına etkin bir durumda olmadığı, erkeğin de etkin olduğunun anlaşılmasıyla kadın, kutsallık imgesinden uzaklaştırılmıştır. Erkeğin karşısına öteki ve hilkat garibesi

⁷⁸ Başlangıçta bilge kişiye hakikatle ilham veren bir dişidir: doğa, kadın, Tanrıça. (Irigaray, 2022: 16).

⁷⁹ Kadın ve tarla (toprak) metaforu, Kuran'da şöyle ifade edilir: "Kadınlarınız sizin tarlanızdır; tarlanızı dilediğiniz gibi ekin." (Kuran, 2: 223). İslamiyet'in diğer tek tanrılı dinlerle (Hristiyanlık, Yahudilik) paylaştığı ortak noktalardan biri, erkeğin üremede oynadığı rolün, Tanrı'nın dünyayı yaratma gücünün fani düzeydeki yansıması gibi görülmesidir. Tanrı ile erkek arasında kurulan bu bağlantı, ataerkil sistemlerin ardında yatan gücün önemli bir bölümünü oluşturur. Bu bağlamda Aristoteles de kadınların, yaşam için gerekli maddeyi sağladıklarını fakat formu ve ruhu yani insanın tanrısal olanla bağlantılı kısmını sağlayanın erkek olduğunu söyler. (Berktaş, 2021: 66, 71).

olarak yerleştirilen kadın, erkeğe görelilik etrafında konumlandırılmıştır. Bu nedenle akıl, erilin tinselleşmesini sağlayan bir unsur olarak yüceltilirken kadın, beden etrafında tanımlanan bir imgeye dönüştürülmüştür. Kadın, annelikten uzaklaşarak sadece cinsel işlevi noktasında ele alındığında baştan çıkarıcı ve fitne⁸⁰ unsuru olarak değerlendirilip kötülüğün kaynağı olarak görülmektedir. Kadının maddesel dünyayla ilişkilendirilip aşkınsal alandan uzaklaştırılması, anaerkillikten ataerkilliğe geçişi de başlatmıştır. (Karaca, 2019: 15, 20).

Ataerkil sistemlerde toprağın Ana Tanrıça ve onun cisimleşmesi olan kadınla kurulan olumlu ve kuşatıcı anlamı kaybolurken bunun yerini toprağın ve kadın bedeninin cansız madde ile özdeşleştirilip yaratıcılıktan yoksun bırakılması alır. Tıpkı Pandora mitosunda Pandora sözcüğünün en eski zamanlarda bütün iyiliklerin anası şeklindeki anlamının sonradan ataerkillik altında içerik değişikliğine uğrayarak bütün kötülüklerin anası anlamını alması gibi bir zamanlar her şeyin yaratıcısı olan toprak ve kadın bedeni sonradan yalnızca erkeğin can veren tohumunu taşımaya yarayan bir araca dönüştürülür. Böylece kadın artık yaşamın kaynağı, cömert ve bereketli toprak değil, erkeğin yarattığı canı içinde tutup büyüten bir taşıyıcıdan ibarettir. (Berktaş, 2021: 67, 68). Fatmagül Berktaş'a göre bu an Lerner'in deyişiyle Ana Tanrıça'nın ölüp onun yerine ataerkil düzen çerçevesinde Baba Tanrı'nın geçtiği, kadınlar için trajik sonuçları olan tarihsel andır. (Berktaş, 2021: 86).

Ailenin matriarkal (anaerkil) yapıdan patriarkal (babaerkil) bir yapıya geçişi evlilik, boşanma ve miras konularında kadının eşitliğini kaybetmesi ve kızın baba ve diğer yakınları tarafından damat namzedine ağırlık karşılığı verilmesiyle sonuçlanmıştır. Bu şartlar altında kurulan bir ailede patriarkal ve agnatique (baba ve hısımlığına değer veren) ilişkilerin hâkim olduğu görülür. (Ortaylı, 2021: 102).

Kadın;  ocukların doğurucusu, besleyici ve terbiyecisi, aynı zamanda çalışan iş gücü olarak gösterdiği kıymeti ve bu konuda yerinin kolay kolay doldurulamaz

⁸⁰ Fitne, Arapça'da hem kaos hem de güzel kadın anlamına gelir. Fitne 19. yüzyıl ve 20. yüzyılın başındaki Osmanlı roman ve tiyatro eserlerinde Batılı hafifmeşrep alafranga kadının erkekler üzerinde sahip olduğu tahrip edici g c t r. (Adak, 2020: 170). Kadının fitne yaratma, yani varolan düzeni ve bu düzenin katı cinsiyet ayırımına dayanan normlarını ve dengesini bozma potansiyelinin ortaya çıkması, önemli bir toplumsal sorun olarak görülür. Bu nedenle de kadın ve bedeni üzerinde bir denetim gerektirir. Kadın, bütün eylemlerinin ve bu eylemlerden doğacak sonuçların tümüyle bilincinde olduğu için kadının düşmanlığı kesinlikle yıkıcıdır. (Berktaş, 2021: 172, 182). Fitne, hem baştan çıkarma hem de fesat, çekicilik ve isyandır. Erkekler, bu yüzden kadınların çekiciliğine kapıldıklarında Allah'ın iradesine karşı ayaklanırlar. (Kandiyoti, 2019: 148).

oluşunu etkili bir silah olarak kullanabilecek bir durumdadır. Bütün bu özellikler, içtimai tarihi gelişmede, kadının aleyhine birtakım sonuçlar doğurmuştur. Erkeğin karşısında tabii bakımdan olduğu gibi içtimai bakımdan da zayıf bir partner konumuna düşmüştür. Bu da muvazeneyi kendi lehine bozan erkeğin kolaylıkla kadın üzerinde söz sahibi olmasına ve bütün hayat nizamının patriyarkalite mecrasını almasına sebep olmuştur. Daha sonra batının bu patriyarkal düzenini geliştirip bütün içtimai hayata yayan kadın aynı zamanda orta çağda şeytanın aleti⁸¹, günahın somut şekli ve tatlı bir zehir olduğu şeklinde menfi görüşlere de maruz kalmıştır. (Çağatay, 1991a: 76, 79). Günahın kaynağı ve nedeni saptanınca neyin/kimin cezalandırılıp denetim altına alınması gerektiği de böylelikle ortaya çıkmış olur. (Berktaş, 2021: 78).

Beauvoir'ın ebedi dişi mitine göre kadın hem tapılacak bir ilah hem de bir hizmetçidir, hem kutsal hem iğrençtir hem de tabunun ta kendisidir. Hem yaşamın kaynağı hem de karanlık bir güç; hakikatin ilksel sessizliği ve yüzeysellik, yapaylık, dedikodu, bir şeyi olmadığı gibi gösteren ve gizleyendir; sağaltıcı ve büyücü, erkeğin avı ve onu felakete götüren baş belasıdır. Böylece denetlenmesi imkânsız bir öteki olarak kabul edilen kadın, eril sistemi tehdit edici yapısı nedeniyle aşağılanır ve kötücül imgeye bürünür. (Karaca, 2019: 78).

Şemseddin Sami, 1879'da yayımladığı “*Kadınlar*” adlı risalesinde bu konuyla ilgili olarak bazı milletlerin dinlerinin, kadınları cennetten, cehennemden ve ruhlarının bekâsından istisna tutup adeta hayvan ve bitki menzilesine indirdiğinden bahseder. (Şemseddin Sami, 1996: 51). Bu bağlamda Celal Nuri, Hristiyanlık⁸² dininin kadını, murdar addederek onu, Hazret-i Havva⁸³ kıssasına istinaden daima bir muğfil ve erkek için kötülük kaynağı telakki ettiğini dile getirmektedir. (İleri, 2017: 63). Kilise, otoriteyi elinde bulundurduğu dönemlerde kadınların çok düşük statüde olduğu düşüncesine sahiptir. St. Paul'un konu ile ilgili söyledikleri bu bağlamda önemlidir: “Kadınların başkanı erkektir. Bir erkek Tanrı'nın imajı ve onun ihtişamıdır. Ben,

⁸¹ Günümüzde de kadınla ilgili görüşlerin sadece şekil itibarıyla değişiklik gösterdiğini söyleyebiliriz. Dolayısıyla her suçun altında kadını aramak gerektiği anlamına gelen “Cherchez la femme” tabiri ile eski papazların kadını şeytanın aleti olarak görmeleri arasında ifadenin yumuşatılması dışında pek bir fark yoktur. (Çağatay, 1991a: 79).

⁸² “Tarihsel olarak Hristiyanlık, Batı toplumlarında beden, özellikle de kadın bedeninin denetlenmesinin esas aracı olmuştur.” (Berktaş, 2021: 29).

⁸³ Bu suçlu kadın mitos, suçun sorumlusunun Havva olması nedeniyle bütün felaketlerin temelinde kadının olduğunu işaret eder. (Akşit Kuşcan, 2010: 76, 77).

kadına, erkek üzerinde otorite olmasını öğretemem, sessizlik içinde olmasını öğretirim.” Birkaç yüzyıl sonra St. Augustine de erkeğin Tanrı’nın imajı olduğunu tekrarlamıştır. (Özen, 1991: 407). Kadının böyle aşağılayıcı bir konuma getirilmesinde, Hristiyan kültürünün üzerine bina edildiği Yunan (Grek) ve Roma kültürlerinin de etkisi bulunmaktadır. (Ünal, 1998: 105).

İslamiyet’te birçok klasik tefsirde, Havva’nın cennette şeytanla işbirliği yaparak Âdem’e ihanet ettiği şeklindeki yaygın görüş ve inanış yanında kadın cinsinin şeytan veya şeytanın kemendi olduğu şeklinde ifadeler de yer verilmiştir.⁸⁴ Günümüz toplumunda ırz, namus ve iffet gibi ahlaki değerlerin muhafazası ile sorumlu olan kadının, onur, haysiyet ve şeref kodlarıyla pekiştirilen erkek için bir tehlike ve tehdit unsuru olması gayet tabiidir. (Öztürk, 2019: 91, 97). Buna mukabil Taberî gibi bazı müfessirler, rivayete dayalı bu tür yorumlara itibar etmek yerine Kuran’ın söylediğine uygun şekilde yasak ağaca yaklaşmanın müşterek bir suç olduğuna dikkat çekmiştir. Bazıları da Havva-Yılan-Şeytan işbirliğiyle ilgili rivayetleri İsrâiliyat olarak nitelendirmişlerdir. (Öztürk, 2019: 130). Kadını, fitneci ya da şerli olarak damgalamak İslam’ın temel esaslarıyla ve Hz. Peygamber’in tebliğ metoduyla bağdaşmaz. (Ateş, 2015: 69). Dolayısıyla İslamiyet kadını peşin peşin potansiyel bir günahkâr olarak ele almaz. İslam’da kadına merhamet ve hürmet esastır. Kadınlar da erkekler gibi itikadî ve ahlakî hükümlerde kötü olan her şeyden uzak durmakla ve hayırlı işler yapmakla mükelleftirler ve muamelede erkekler ile eşittirler. (Akşit, 2017: 94).

Şemseddin Sami, bu noktada Kuran-ı Kerim’in her bir emir ve yasaklamasında “müslimûn ve müslimât”, “müminûn ve müminât” buyurularak kadınlar zikrinin hiçbir konuda ihmal olunmamasını, İslam dininin erkek ve kadınlara eşit muamelede bulunduğu yeterli bir delil olarak gösterir. (Şemseddin Sami, 1996: 79). İslam’ın kadın telakkisinde, insanları, insan olma vasfı ve Allah’a kulluk bakımından eşit görmesi büyük rol oynamaktadır. İslam, kadın ve erkeği farklı özelliklere sahip olmakla birlikte eşit görmektedir.⁸⁵ Allah önünde eşit olan kadın ve erkek, sosyal

⁸⁴ Bununla birlikte klasik tefsirlerin çoğunda kadın, cinsiyet veya biyolojik ve fizyolojik özellikleri itibarıyla şeytanî bir varlık olarak tasvir edilirken annelik rolü söz konusu olduğunda yüceltilmiştir. Bu bağlamda şeytanın kemendi olarak görülen kadın cinsinin annelik rolünü üstlenmesiyle adeta melek kabul edilmesi tuhaf bir ironidir. (Öztürk, 2019: 131).

⁸⁵ “Kadınlar, erkeklerle emir ve nehyde müşterektir, aynı şekilde ecre ve sevaba maruzdurlar.” (Ünal, 1998: 185).

hayatta kendisine düşen görevler doğrultusunda birtakım hak ve sorumluluklarla donatılmış olarak yaratılmıştır. Bu görev taksimi kadın veya erkeği üstün kılmadan birbirlerini bütünlemeleri hedefine yöneliktir. Kadını yaratılıştan eksik sayan bir inanç ve anlayış, İslam'da mevcut değildir. Yahudilik ve Hristiyanlık'taki kadının, Hz. Âdem'e yasak meyveyi yedirmesi sebebiyle suçlu sayılması inancı İslam'da bulunmamaktadır. (Ünal, 1998: 179, 187).

Toplumsal değerleri ön plana alan Türk toplum yapısında kadın, en önemli değerdir ve eşit yardım, eşit iş ve sorumluluk sahibidir. (Akşit, 2017: 199, 200). Türklerin batıya yönelişlerinin getirdiği değişiklikler ve kültür etkileşimleri Türk kadınının değişik çehre içine girmesini de beraberinde getirmiştir. Türklerin İslamiyet'i kabulünden sonra Arap toplumunun İslam dininin getirmiş olduğu yeni yaşam düzenine rağmen sürdürdüğü ataerkil kabuller, Türk kadınının toplum içindeki sosyal konumunun da değişerek bozulmasına yol açmıştır. Böylece sosyal hayatta aktif olarak var olan Türk kadını, kendisini, menşei sosyal kabullerden ibaret olan peçe takma âdetinin hükmü altına giren, eşini ve sosyal hayatı kafes arkasından izleyen sosyal bir konuma indirgemıştır. İran ve Bizans kültürü ise daha öncesinde Türk toplum yaşantısında yadsınamayacak derecede bir etkileşme sağlamıştır. İran ve Bizans kültürünün uzantıları toplum içinde eski Türk geleneklerini unutturacak şekilde etkinleşmiştir. Şehir yaşamı ve iki kültürün harem yaşantısı anlayışı kadınların ortak yaşama alanlarında erkeklerden uzaklaşmalarına ve paylaşımın kısıtlı kalmasına yol açmıştır. (Akşit Kuşcan, 2010: 192, 193). Devletlerarası ilişkilerde fikirlerine danışılan, kararları hüküm olarak kabul edilen, öğretmen, vaiz, şair ve asker olarak çalışan kadın, hane dışındaki sorumluluklarından ayırıştırılarak zaman ve toplumsal gelişmelerle hane içine çekilmiştir. (Akşit, 2017: 199).

Türk toplumunda Tanzimat'tan beri yaşanan Batılılaşma sürecinde değişimden en çok etkilenenler ve değişimi en çok yansıtanlar kadınlar olmuştur. Toplumdaki statüleri, aile içindeki yerleri ve giyim kuşamlarıyla kadınlar başka bir medeniyet dairesine geçen toplumumuzda neredeyse değişimin ölçüsü, göstergesi ve simgesi olmuşlardır. Tanzimat'tan beri resmi ideolojiler tarafından modernleşmeci bir zihniyetle ele alınan kadın, toplumun geri kalmışlığında bir odak noktası kabul edilip toplumun ilerlemesi için çözülmesi gereken bir mesele olarak gündeme gelmiştir. (Gülendam, 2006: 14). Kadın, medeniyet değiştiren bir toplumda modernliğin tehdit

ettiği cemaatin manevi simgesi ve mahrem alanın doğal uzantısı görüldüğü için yani dışa karşı içle özdeşleştirilmesi modernlikle ilgili endişelerin üzerinden konuşulduğu bir alan olmuştur. (Gürbilek, 2016: 29).

Kadının toplumdaki yeri Tanzimat'tan sonra farklılaşmaya başlar. Orhan Okay, bu değişimi “Osmanlı toplumunda kadının bir problem olarak ortaya çıkışı Tanzimat’la beraberdir.” şeklinde izah eder. (Karabulut, 2013: 50). Türk yazarları da kadınların sorunlarını Türk toplumunun geçirmekte olduğu sosyal değişimin, batılılaşmanın, ekonomik ve ahlakî çöküşün merkezinde değerlendirmişlerdir. (Akşit Kuşcan, 2010: 204).

Doğu-Batı dünyaları arasındaki farklılık, ifadesini kadının toplumsal konumunda bulmuştur. (Göle, 1998: 43). Tanzimat dönemi boyunca kadının toplum içindeki yeri ve görevleri konusu Batılılaşmanın sınırlarını, ölçütlerini belirlemeye yönelik olarak tartışılmıştır. Jale Parla’nın öne sürdüğü gibi Tanzimat, Osmanlı kültürel yaşamında egemen bir İslam kültürünün şemsiyesi altında, sınırları son derece kesin ve kısıtlı bir Batı’ya yönelişi tartışmıştır. Parla, Doğu’nun ahlaki ve kültürel boyutlarını yenileşme hareketlerine temel olarak alan Tanzimat yazarlarında baba otoritesine ilişkin gizil bir özlem bulunduğuna değinir. Bu bağlamda Tanzimat düşünürleri, Doğu’nun ahlakını toplumsal düzeyde koruyacak bir padişah ile aile düzeyinde koruyacak bir babayı diriltmeye çalışırlar. (Akt. Göle, 1998: 55).

Parla’ya göre baba otoritesini sarsacak en büyük tehlike ve baba rehberliğinin yokluğunda oğulları baştan çıkaracak şeytan ise Batı’dan gelecek fen ve teknik değil, duyusalılık ya da Tanzimat deyimiyle şehviliktir. Tüm romanlarda aşk, şehvilik ve sevgi diye ikiye ayrılır. Kadın kahramanlar da erkeklere olan bağlılıklarının ruhani bir sevgi ya da duyusal bir şehvet olma durumuna göre melek ya da şeytan olarak sınıflandırılır. Babalarını kaybetmiş ve İslam kültüründen kopmuş genç erkekleri bekleyen en büyük felaket ikinci tür kadınların peşinden sürüklenmektir. (Parla, 2018: 19). Babanın himayesinde ve mutlak bir metin ve ideolojinin rehberliğinde sürdürülmüş olan hayat, Tanzimat’la birlikte babasızdır.⁸⁶ Bu kayıp ancak yazarların, babanın rol ve sorumluluğunu üstlenmeleriyle telafi edilebilir. (Parla, 2020: 74).

⁸⁶ Babanın ölümü aynı zamanda Batılılaşmanın simgesidir. (Belge, 2016: 16).

İslam terbiyesinden çıkmak ve Batı'ya yönelmek tenselliğin, cinselliğin uyarılmasıyla eşanlamlıdır. Kadının mahremiyetini korumak esastır.⁸⁷ Dolayısıyla Tanzimat'tan itibaren Batılılaşmanın ölçütleri tanımlanmaya çalışılırken kadınların mahremiyeti ve cinsiyetler arası birlikteliğin sınırları tartışma konusu olmaktadır. Mahrem/namahrem, (evin) içerisi/dışarısı arasındaki sınırlar⁸⁸ ve düzenlemeler Tanzimat dönemiyle birlikte sarsıntıya uğrayarak özellikle kadınların yaşamını değiştirmeye başlamıştır. Batıcılar ile muhafazakârlar arasındaki görüş ayrılıklarının kadın meselesi üzerinde yoğunlaşmasının nedeni mahremiyetin bozuluşuna ilişkindir. Böylece Doğu ile Batı dünyaları arasındaki en önemli farklılığın toplumsal örgütlenmeye ilişkin olduğu Tanzimat döneminde görülmüştür. Batılılaşmanın özünün geleneksel toplumsal örgütlenme ve yaşam biçiminin değiştirilmesi anlamına gelen medenileşme projesi olarak şekillenmeye başlaması da ilk olarak Tanzimat döneminde görülür. (Göle, 1998: 55, 57).

⁸⁷ Kadın, mahrem sayılışının ve ahlaksızlık kaynağı olarak algılanışının bir sonucu olarak kamusal yaşamın dışında tutulmaya çalışılmıştır. Bu nedenle kadınların nüfus kayıtlarına yazılımları bile erkeklerden farklı düzenlenmiştir. Nüfus sicilleri ile ilgili talimatnâmede erkeklerin nüfus sayımında fiziki özellikleri ve yaşı yazılırken kadınların kocası ya da akrabaları tarafından yalnız isim ve yaşları yazdırılır. Kadının toplum içindeki yeri yapılaşma konusunda da çeşitli ilginç kuralların getirilmesine yol açacaktır. *Mecelle*'deki çevre ile ilgili maddelerde kadınlara ait yerler olarak bilinen (makarr-ı nisvan) mutfak, kuyubaşı ve avluların bir başka evden görülmesi "zarar-ı fahiş" olarak sayılmaktadır. Bu maddeye bağlı olarak bir kimse yeni yaptığı binada veya varolan evinde açtığı pencereden kapı komşusunun ya da karşı komşusunun "makarr-ı nisvan" olan yeri görünürse bu durum bir zarar olarak kabul edilip bu zararın giderilmesi istenir. (Alkan, 1990: 88).

Evlerde balkona Tanzimat'tan sonra rastlanmış ve muhafazakârlar tarafından Batı taklitçiliğinin simgelerinden biri sayılarak tepkiyle karşılanmıştır. Kişinin kendi bahçesini gördüğü gerekçesiyle komşu evin balkonu hakkında kadıya şikâyet etmesi sonucu balkon kaldırılabilirdi. Osmanlı mahallelerinin temel özelliği olan çıkmaz sokak olgusu da kadınların kapalı yaşamının önemli bir göstergesidir. (Çakır, 2021: 227).

Findley, bu konuda Batı'nın dişiliği ve şehveti çağrıştırdığından bahseder: "Batı dişidir ve Şark için en büyük tehlikesi şehvi oluşudur. Türkçe'de frengi kelimesinin hem bir zührevi hastalık hem de Avrupalı anlamına gelmesi de başka toplumlardaki kadınları da hastalık tehlikesiyle birleştiren Avrupa'daki ötekici önyargıların bir aynasıdır." (Findley, 1999: 19).

⁸⁸ İslam etkisindeki mahremiyet kültürü kadın mahremiyetini sadece fiziksel veya sözlü iletişimle değil görme yoluyla da bozabilme olasılığını en aza indirgeyen bir ev mimarisi olarak şekillenmiştir. Bu nedenle mahremiyet kültürü ev mimarisinde kadın odaklı olarak uygulama alanı bulmuştur. Dolayısıyla klasik dönemde evlerin yapısı, evler arasındaki uzaklık belli ölçüde İslami normların etkisi altında yapılmıştır. Bu bağlamda Osmanlı'da çıkmaz sokak kültürünün de İslam etkisindeki aile mahremiyeti ile doğrudan bir ilişkisi vardır. (Doğan, 2001: 63).

1. TANZİMAT DÖNEMİ TÜRK ROMANINDA ALDATMA SEBEBİYLE SONU FELAKETLE BİTEN EVLİLİKLER

Çalışmanın en kapsamlı bölümünü oluşturan bu başlık altında kırk üç (43) roman incelenmiştir. İncelenen bu romanlarda evlilikler; aldatma ve aldatma zannı sebebiyle felakete neticelenmiştir. Aile birliğine önem veren dönem yazarları aileyi felakete sürükleyen bu uygulamaları hoş görmemiş ve eserlerinde tenkit etmişlerdir. İyilerin ödüllendirilip kötülerin cezalandırıldığı bu romanlarda aldatanlar ilahi adaletten kaçamaz ve şiddetli bir şekilde cezalandırılırlar. Yaptıklarından pişman olanlar için de durum farklı değildir. Son pişmanlığın fayda getirmeyeceğinden hareketle bu kişiler de cezalandırılır. *İntibah* romanındaki Ali Bey'in aldatma zannıyla evliliğini felakete sürükleyip daha sonra yaptıklarına pişman olması ile *Mehcure*'de Mükerrrem'in, *Mehcure*'nin ölümüne sebep olduktan sonraki pişmanlığı bu bağlamda değerlendirilebilir. Her ne kadar kadın mahrem olanla ilişkilendirilmesi bağlamında daha fazla önem kazansa da aldatma eylemini gerçekleştirenler, kadın olsun erkek olsun cezalandırılmışlardır. Böylece evliliği felakete sürükleyen bu kerih fiillerin olası sonuçları ve yıkımları gözler önüne serilerek ibret dersi vermek amaçlanmıştır.

İslam dininde büyük günahlardan kabul edilen ve cezai yaptırım gerektiren zina, dönem yazarları tarafından da hoş görülmemiştir. Aldatma zannının dahi evliliklerde ne tür felaketlere yol açabileceği gösterilerek okuyucular bu hassas konuda ikaz edilir. Ahmet Mithat Efendi'nin *Yeniçeriler* eserinde aldatma zannının çok boyutlu felaketlere yol açtığı gösterilir. *Leyâl-i Izdırab* ve *Mektep Arkadaşım*'da da aldatılma zannı ile eşlerinin ölümüne neden olan kocaların bu eylemleri tenkit edilir. Aldatılma eylemiyle karşı karşıya kalan erkekler de kadınlar kadar zaaf gösterebilmekte ve sonuçlar her iki cins için yıkıcı olabilmektedir. Bu noktada fazla olmamakla birlikte intihar ve cinayet vakalarına rastlanır. Her ikisi de toplumsal kabullere ters düşen kahramanların özellikle kadınların cezalandırılma yöntemidir. *Hasan Mellah Yahut Sır İçinde Esrar* romanında Madam İlia ile *Muallime* romanında Saadet Hanım'ın intiharları utanç ve vicdan azabı sonrası gerçekleşir. *Dolaptan Temaşa*, *Hasan Mellah Yahut Sır İçinde Esrar*, *Leman* ve *Güzel Eleni* romanlarında işlenen cinayetler de aldatılan koca ya da dost tarafından yine kadını cezalandırmak için namus uğruna işlenen cinayetlerdir. Bu romanlardan *Hasan Mellah Yahut Sır*

İçinde Esrar'da, Cuzella, böyle bir nedenden dolayı işlediği cinayette babasını haklı bulur. Yine aynı eserde Mösyö İlia'nın karısını iğfal eden Trillo'yu öldürmesi de aynı gerekçeye dayanır. *Endişe-i Hayat* ve *Kuşdili*'nde romanlarında ise aldatıldığını öğrenen kadın ya da erkeğin rakibini öldürmesi söz konusudur. Bu da yine benzer ahlaki anlayışın sonucudur. *Nâ-Kâm* ve *İlk Sevgi* romanlarında da aldatıldığını öğrenen erkek kahramanların iradesizliği sonucu intihar etme vakaları görülür. Bunun haricinde kadınlar ya ekonomik özgürlükleri olmadığından ya da himayesiz kaldıklarından kocalarının ihanetine ses çıkarmaz. Bu da dönemin hastalığı olan vereme yakalanma riskini artırır. *Yeryüzünde Bir Melek* ve *Bıçare Genç*'te aldatılan kocalar eşlerini boşarken *Karnaval*'da ise boşanma, Bahtiyar Paşa'nın devreye girmesiyle Zekâyi'nin boş kağıdı yazması sonucu gerçekleşir.

Romanların incelemesine geçmeden önce aldatma/zinanın İslam dininde ve Osmanlı toplumunda nasıl karşılandığına değinilecektir.

1.1. İslam Dininin ve Osmanlı Toplumunun Aldatma/Zinaya Bakışı

“Beklenmedik bir davranışla yanıltmak, birine verilen sözü tutmamak, baştan çıkarmak, oyalamak” (Türkçe Sözlük, 2009: 69) gibi çeşitli anlamlara gelen aldatmak kelimesi çalışmanın konusu gereği “Karı ve kocadan biri eşine sadakatsizlik etmek, ihanet etmek” (Türkçe Sözlük, 2009: 69) anlamıyla kullanılmıştır. Romantik ilişkilerde aldatma, çiftler arasındaki anlaşma ve güvenin, başka bir kişinin ilişkide duygusal, cinsel ya da romantik olarak dâhil olmasıyla bozulmasıdır. Romantik ilişkilerde aldatma aynı zamanda “ihanet, sadakatsizlik, evlilik dışı ilişki, ilişki dışı birliktelik” ifadeleriyle de tanımlanmaktadır. Aldatmanın; evliliğe dair gerçekçi olmayan beklentiler, duygusal ve cinsel tatminsizlik, heyecan ve eğlence duygusunun kaybı, intikam gibi çeşitli nedenler söz konusudur. (Müezzinoğlu, 2014: 11, 13). Aldatma ya da aldatılma evliliklerin bitmesinde önemli bir etkiye sahiptir. Evli bir bireyin, evli olduğu eşi ile cinsellik yaşamaktan haz duymaması cinselliği bir başkası ile yaşama arayışına girmesine neden olabilir. Buna göre kişi aşk ve sevgi tatminini başka bir eşte, cinsel tatmini ise başka bir eşte yaşama eğiliminde olabilir. Erkeklerin daha fazla evlilik dışı cinsel birliktelik yaşadığı görülürken kadınlarda ise duygusal birlikteliğin ağır bastığı söylenebilir. Eşlerini aldatan bireyler arasında erkekler

kadınlara göre daha az bağlanma yaşadıklarını ya da hiç duygusal bağlanma yaşamadıklarını belirtmişlerdir. (Kankaya, 2015: 33, 37).

Aldatma eyleminin duygusal ve fıkri yönü yanında asıl unsurunun eşlerin başkalarıyla cinsel ilişkiye girmesi olduğu için eşlerin sadakatsizliği veya aldatma eyleminin cinsellik boyutu zina kavramıyla karşılanmaktadır. (Arslan, 2020: 51). Zina, “Aralarında evlilik bağı olmayan kişiler arasındaki cinsel ilişki” (Türkçe Sözlük, 2009: 2238) şeklinde tanımlanmaktadır. Evlilik birliğini bozduğu gerekçesiyle fuhuş, en eski toplumlardan⁸⁹ itibaren yasaklanmış ve bu suçu işleyenler en ağır cezalara çarptırılmıştır. İslamiyet’ten önce Araplarda fuhuş oldukça yaygındı. Bazı kadınlar, belirli yerlerde bu iş için çalışırlar ve evlerinin kapılarına tabela mahiyetinde hususi işaretli bayraklar asarlardı. İslam dini, bunların hepsini kesin bir şekilde yasaklamıştır. Kuran-ı Kerim’de zinadan, “büyük bir hayâsızlık, kötü ve çirkin bir yol”⁹⁰ şeklinde bahsedilir. (Topaloğlu, 1977: 193). Zina, bir akd-i şer’iye müstenid olmaksızın bi’l-ihiyar yapılan haram bir cimadır. Bunu yapan erkeğe “zani”, kadına da “zaniye” denir. (Özdemir, 1991: 434). Kuran’ı Kerim’de ancak şeytana uyanların yapacağı işler olarak nitelendirilip kesin bir dille kınanan ve yasaklanan “açık hayâsızlık” anlamındaki fahşâ/fahişe (çoğulu fevâhiş) kelimeleri de birçok ayette özellikle zina manasında⁹¹ veya öncelikli olarak zinayı ifade edecek⁹² şekilde geçer. (Esen, 2013: 440).

Fıkıh kitaplarında “mülk ve mülk şüphesi olmaksızın yapılan cinsî münasebet” şeklinde tarif edilen zina, aralarında nikâh bağı olmayan erkek ve kadının ilişkisidir. Bazı hukuk sistemleri yalnız evli insanların, evlilik dışı ilişkilerini zina kabul ederken

⁸⁹ Türklerde zina büyük bir suç olarak kabul edilir ve zina suçu işleyenler çok şiddetli cezalara çarptırılır. Genellikle zinanın cezası ölümdür. Bu konuda suç işleyen ve kız bozanlar için “kızadı” veya “kapadı” sözleri kullanılır. (Güler, 1992: 79). X. yüzyılda Oğuzları ve Bulgar Türklerini ziyaret eden İbn Fazlan, kadın ve erkeklerin birbirlerinden kaçmadıklarını belirttikten sonra zinanın, onlara göre en büyük suçlardan olduğunu söyler. Bunun cezası da hem kadın hem erkek için feci bir şekilde öldürülmektir: “Zina diye bir şey bilmezler. Böyle bir suç işleyen birini ortaya çıkarırlarsa onu iki parçaya bölerler. Şöyle ki: Bu kimseyi iki ağacın dallarını bir yere yaklaştırarak bağlarlar. Sonra bu dalları bırakırlar. Dalların eski durumuna gelmesi neticesi, o kimse iki parçaya bölünür. (...) İçlerinden biri zina ederse kim olursa olsun, dört kazık çakıp zina edenlerin el ve ayaklarını bunlara bağlarlar. Sonra onu, boynundan uyluklarına kadar balta ile yararak iki parçaya ayırırlar. Kadına da aynı cezayı tatbik ederler. Kadın ve erkeği ikiye ayırdıktan sonra vücutlarının parçalarından her birini bir ağaca asarlar.” (Fazlan, 1975: 31, 57). Ebu Dülef de Kutluk Türklerinin zina eden kadın veya erkeği yaktıklarını belirtir. (Fazlan, 1975: 91).

⁹⁰ “Zinaya yaklaşmayın. Şüphesiz ki o, bir hayâsızlıktır, kötü bir yoldur.” (el-İsrâ, 32). Hz. Muhammed, “Müminleri, Allah’tan daha çok kıskanan (zina eder görmekten razı olmayan) kimse yoktur. Bunun için Allah, açık-kapalı fuhşiyatı (zinayı) haram kılmıştır.” buyurmaktadır. (Ünal, 1998: 225).

⁹¹ (en-Nisâ 4/15, 25; el-En’âm 6/151; el-Ahzâb 33/30).

⁹² (el-Bakara 2/169; en-Nahl 16/90; en-Nûr 24/21; en-Neml 27/54).

İslam, bir fiilin zina sayılması için tarafların evli ya da bekâr olmalarına bakmaksızın aralarında nikâh bağı bulunmamayı yeterli görmektedir. (Ünal, 1998: 225). Başlangıçta kadın kendini satmamış, satılmıştır. Aslında fuhşun tarihi muhabbet tellallığının tarihiyle at başı gider. Fuhuş, başka hiçbir geçim kaynağına sahip olmayan bir kadının zorlanmaksızın ve serbest olarak, eşini seçmeden, her önüne gelenle ilk istek üzerine ücret karşılığında ve asıl konusu zevk değil kazanç olan sürekli ve tekrarlı cinsel ilişkide bulunması olayıdır.⁹³ Fuhuş, ülkeler hukukunda genellikle özde aynı fakat ayrıntılarda değişik açılardan ele alınmış ve buna göre cezalar belirlenmiştir. (Altındal, 2017: 181, 182).

En eski cemiyetlerde ağır yaptırım gerektiren zina, Hristiyan ve İslam dinlerinde de ağır yaptırımları gerektirir. Kitab-ı Mukaddes'in Eski Ahd'ine göre bir adam, bekâr bir kızla zorla beraber olursa kızın babasına elli miskal gümüş vermekle ve kızı da zevceliğe kabul etmekle yükümlüdür. Bu durumda zevceliğe aldığı kadını ömrü boyunca boşayamaz. Babanın, kızını vermekten imtina etmesi durumunda ise zâni, bakireler mehrine göre para verir. Fakat bir keşişin kızı ile zina edilmesi halinde zina eden asılarak idam edilir, kız da yakılır. Bir adam, evli bir kadınla zina ederse her ikisi de şehrin meydanında recmedilir. Eğer erkek bu kerih fiili zorla işlemişse sadece o öldürülür, kadına dokunulmaz. Bu açık hükümlere rağmen Yahudiler, miladdan bir asır öncesinden itibaren bunları uygulamaktan vazgeçmişlerdir. (Topaloğlu, 1977: 225, 226). Kadının zinası, her zaman erkeğin zinasından daha fazla ceza-yı müeyyideyi zorunlu kılmıştır. (İleri, 2017: 79).

İslam'da ise zinanın isnadı (hadd-i kazif) cezasından da anlaşılacağı üzere zina ağır ve büyük bir günah kabul edilir. İffetli bir müslüman kadını zina ile suçlamak büyük günahlardandır.⁹⁴ Bu iftirada bulunan kişi seksen sopa ile cezalandırılır ve ömrünün sonuna kadar şahitliği kabul edilmez. Eşlerin birbirlerini zina ile suçlaması ve bunu ispat edememeleri halinde boşanmalarına karar verilir. Buna liân denir.

⁹³ Fuhuş; cinsel gereksinimin, cinsel eylemin bir ücret karşılığında pazarlanması, satılmasıdır. Bu nedenle her ne kadar bir arz ve talep dengesine dayanır gibi görünse de arz yolu ile talebi kıskırtıp kadın imgesini (bazıları için erkek imgesini) ön plana çıkarmakla, nesnelleştirmekle ve daimi bir baskı altında tutmakla sömürüyü doğurmaktadır. (Scognamille, 1974: 75).

⁹⁴ “Kuran-ı Kerim’de; “Namuslu, kötülüklerden habersiz mümin kadınlara iftira atanlar dünyada da, ahirette de lanete uğrattılar. Onlar için büyük bir azap var.” buyrulur. (en-Nur, 23). Peygamber efendimiz de “Namuslu, kötülüklerden habersiz mümin kadına iftira” etmeyi, insanı mahvedici yedi büyük günahtan (kebâirden) saymışlardır.” (Topaloğlu, 1977: 227).

Ayrılma olmaması halinde ise onlar da aynı cezaya çarptırılır. Bir Müslümanı livata veya hayvanlarla münasebet ile suçlamak da aynı cezayı gerektirir. İslam hukukunda zina yapmanın cezası bekârlar için yüz değnektir.⁹⁵ Bununla birlikte hâkim lüzum görürse bir yıl hapis veya sürgün cezası da verebilir. Nitekim Maliki, Şafî ve Hanbeli mezheplerine göre hâkim bu cezayı mutlaka vermelidir. Evliler için zinanın cezası recmdir⁹⁶. Bir kadınla ücret mukabilinde cinsi münasebette bulunan kişi eğer bekâr ise yüz değneğe, evli ise recm cezasına çarptırılır. Nesep, süt ve hısımlık yoluyla mahrem olanların zinasında da aynı ceza uygulanır. Bununla birlikte zina fiilinin ispatının ve cezaların tatbikinin güç olduğu düşünülürse her vesile ile bütün fırsatlarda cezadan kaçınıldığını da söylemek gerekir. Ancak bu durum kişiyi mesuliyetten kurtarmaz. (Topaloğlu, 1977: 227, 230). Recm cezası Osmanlı tarihinde taassubun hüküm sürdüğü bir dönemde bir kere uygulanmış fakat hiç hoş karşılanmadığı için bir daha tekrarlanmamıştır.⁹⁷ (Ortaylı, 1991: 284). Zina, erkek için haklı bir boşanma sebebi olduğundan kadının zina yaptığıının sabit olması durumunda mehr-i müeccelin ödenmediği gibi nikâh anında verilmiş olan mehr-i muaccelin de kadından geri alınması söz konusudur. (Savaş, 1992: 526). Kocası olmayan kadın için zinanın sabit olması hamilelik gibi görünse bile bu, tek başına yine zina fiilinin kanıtı değildir. Mutlak itiraf etmesi gerekmektedir. (Yağcı, 2022: 365).

Kırbaç sayısı ve cezanın halk önünde verilmesi bakımından kadın ve erkek eşit muameleye tabidir.⁹⁸ Fakat erkek ayakta, çıplak veya yakalandığı kıyafetiyle

⁹⁵ “Zina eden kadınla zina eden erkekten her birine yüzer değnek vurun. Eğer Allah’a ve ahiret gününe inanıyorsanız bunlara, Allah’ın dinini tatbik hususunda, acıyacağınız tutmasın. Müminlerden bir zümre de bunların cezasına şahit olsun.” (en-Nur, 2). Bekârlar için dayak cezasından sonra sürgün cezası verilmiştir. (Yağcı, 2022: 365).

⁹⁶ Ergin, mümeyyiz, özgür ve hayatlarında evli olarak cinsel ilişkide bulunmuş olan kişiler “muhsen” adıyla anılmış ve zina suçu işledikleri takdirde recm yani taşlanarak öldürülme cezası ile cezalandırılmışlardır. (Yakut, 2011: 261). Recim cezasına mahkûm edilen kadın halkın önünde göğsüne kadar toprağa gömülerek erkek ise ayakta taşlanarak öldürülürdü. Zina ikrarla belirlenmişse ilk taşı hükmü veren kadı atar, tanıkların beyanıyla belirlenme durumunda ise suçluyu önce tanıklar taşlar daha sonra bunlara halk da katılırdı. Gebe kadınlara recim cezası doğumdan sonra uygulanırdı. (Tokmakçioğlu, 1991: 128).

⁹⁷ “Miladi 1680 yılında, İstanbul’da Aksaray’da kocası seferde olan bir kadının, ipekçilikle geçinen bir zımmî gençle zina halinde yakalandığının iddia edilmesi üzerine mahkeme kadının recm edilmesine, delikanlının da idamına hükmeder. Rumeli Kazaskeri hükmü istemeyerek tasdik etmiş, bu hüküm ve olay ulema arasında nefretle karşılanmıştır.” (Ortaylı, 2021: 107).

⁹⁸ “Zina eden erkek ancak zina eden veya putperest bir hanımla evlenebilir. Zina eden kadınla da ancak zina eden veya putperest olan bir erkek evlenebilir. Bu, müminlere yasak edilmiştir.” (Nur Suresi 3. ayet) ayet-i kerimesiyle de zina edenler müminlere değil, ancak zina edenlere veya putperestlere yakıştırılmaktadır. (Kurnaz, 2013: 159).

cezalandırılırken kadının avret yerini gizlemek için giyinik ve oturur pozisyonda olması gerekmektedir. Kırbaç darbeleri yüze, kafaya ve avret bölgesine vurulmayacak şekilde orta şiddette olmalıdır. Fakihlerin çoğu havanın aşırı sıcak veya soğuk olması ya da suçluların hasta olması durumunda cezanın ertelenmesi gerektiğinde hemfikirdir. Bu da cezadan maksadın infaz etmek değil disipline etmek olduğunu göstermektedir. Kırbaçlama ya da taşlamada halk onayı bu cezanın merkezindedir. Suç, Allah’a ve Müslüman toplumun ahenk ve düzenine karşı işlendiği için fakihler böylelikle suçun ispatlanmasında ve cezalandırılmasında halkın rolünü vurgulamıştır. Bu durum aynı zamanda rastgele suçlamaya karşı bir uyarı niteliği de taşımaktadır. (Tucker, 2015: 267, 268).

Osmanlı kanunlarında zina cezasının tatbikatı farklıdır. Mücrimlerin evli olup olmadıklarına göre para cezası uygulanmıştır. Bu para cezalarının meblağı 40 ile 600 akçe arasında değişir. Mücrimlerin kul, cariye veya Hristiyan olması durumunda, Müslümanların ceza baremlerine göre parasının yarısı ödetilir. Irza geçme, zorla nikâhlama durumlarında ise erkeklerin cinsiyet uzvunu kesme gibi cezalardan kanunnamelerde söz edilmektedir. (Cebeci, 2017: 138). Osmanlı ceza kanunları zina cezası olarak infaz uygulamasını ortadan kaldırmış, gönüllü cinsel birliktelik için yalnızca para cezası belirlemiş, şiddet kullanan veya tekrar suç işleyenler için ölümcül olmayan bir dizi fiziksel ceza vermiştir. Dolayısıyla Osmanlı döneminde Anadolu ve Arap topraklarındaki fakihler ve mahkemeler zinayı ciddi bir suç olarak değerlendirmiş fakat ortaçağ fakihlerinin bahsettiği cezaları genellikle uygulamamıştır. Para cezasının ve sürgünün belirleyici olduğu Osmanlı kanununu veya had cezasını etkin bir şekilde ortadan kaldırıp yerine kefareti getiren şüphe doktrinini esas almışlardır. (Tucker, 2015: 279, 283).

İslam hukuku, zina yapanın suçunu itiraf etmesini ya da suça vakıf olan kimsenin onu hâkimlere anlatmasını şart koşmaz. Suçun hâkimlere anlatıldığı andan itibaren sabit olması nedeniyle sübut kazanan bir suçun, hâkimler tarafından affi mümkün değildir. Bu nedenle suç sabit olmadan önce hâkimlere düşen ilk iş, suçluyu affetmek ve onu serbest bırakmaktır. Bir hadis-i şerifte Resulullah’ın (S.A.V) bu konu hakkında şöyle buyurdıkları rivayet olunur: “Kim bu çirkeflerden birini işlerse onu Allah’ın örtüsüyle örtün. Çünkü onun safhalarını açıklarsa biz ona Allah’ın kitabında yazılanı tatbik ederiz.” Ebu Davut’ta da şu rivayet vardır: “İslam ahalisinden Maaz

kendi kabilesinden bir cariyeyle zina edince Hüzzal ona Rusulullah’a (S.A.V) gitmesini söylemişti. O da Nebi’ye (S.A.V) giderek itiraf etmiş. Nebi de ona had (ceza) tatbik ederek Hüzzal’e de “Onun günahını gizleseydin senin için daha hayırlı olurdu” buyurmuştur.” Türkiye’de yaygın olan “Kabahat de ibadet de gizli olmalıdır” özdeyişi, bu tür hadis ya da varsayımlardan kaynaklanmış olabilir. (Altındal, 2017: 184). Dolayısıyla had suçlarının ve cezalarının genel amacı ceza vermeye gönülsüz olmak değilse de uyarı ve ihtiyat niteliği taşımaktadır. (Tucker, 2015: 269).

Osmanlıda kadının toplumsal konumu tamamen ev içi işlevselliğe dayalıdır. Gerek dinin gerekse örfün, kadını bir tür sakınma ve koruma kültürü içinde bulundurması böyle bir anlayışın yerleşmesinde etkili olmuştur. Bu bakımdan İslam toplumlarında kadın varlığı namus kavramı ile ilişkilendirilmiştir. Aynı şekilde Müslüman halk da fuhşa karşı asla müsamaha göstermez. Devletin şer’i mahkemelerinin verdiği cezalar haricinde halkın çoğunluğu bu illete karşı tepkisini göstermekten ve cezasını kendi eliyle vermekten çekinmez. (Namlı, 2010: 75, 78).

Mahallelinin uygunsuz ilişki kuran insanların evine baskın yapıp onları teşhir ve alayla mahkemeye getirdiklerinde verilen hüküm genellikle zina isnadı şeklindedir. Kürek ve hapis cezaları verilir. Mesela 1589 yılına ait bir olayda, bir imamın karısının Hızır adında biri ile ilişkisi olduğunun tespit edilip basılmaları üzerine Hızır, müebbed kürek cezasına, kadın da müebbeden hapse mahkûm edilir. Osmanlı şehirlerinde konut bölgesinde bekâr nüfusun bulundurulmamasına gayret edilirdi. İstanbul’da bile çalışmak için gelen bekâr erkek nüfusun merkezi iş bölgesindeki bekâr hanlarında barındırılarak bir tür gözetim altında tutulduğu ve mahallelerdeki münferit bekârların da mutlaka ayrı ayrı kaydedildiği görülmektedir. (Ortaylı, 2021: 107, 108).

Aile hukuku bakımından ağır, ibret verici cezalar cemiyet içerisinde disiplini sağladığı gibi toplum düzeninin de en büyük teminatı durumundadır. (Donuk, 1991: 300). Bu nedenle nikâhsız yaşayan ve evlilik dışı çocuk doğuran kadınlar, toplumda hoş karşılanmamış ve bunlar şehrin asayiş âmiri olan subaşının⁹⁹ gözetimine

⁹⁹ Halk dolaylı ya da doğrudan subaşını göreve davet edebilir. Subaşını dolaylı yoldan göreve davet etmenin yollarından biri mahallelinin şüpheli olarak gördükleri kişilerin kapısına katran sürülmesi veya kapıya boynuz asılmasıdır. Kapısına katran sürülen ya da boynuz asılan kişi toplum nazarında iyi bir konuma sahip değildir. Bu gibi durumlarda subaşı göreve çağrılmakla birlikte zanlı hakkında karar verilmesinde mahalle sakinlerinin görüşü önemli bir rol oynar. Böylece kendi içinde bir otokontrol sağlayan mahalleli herhangi bir şüphe duyduklarında ev basarak olaylara herkesin şahit

bırakılmışlardır. (Ortaylı, 1991: 285). Osmanlı döneminde, fuhuş yaptığı iddia veya tespit edilen kadınların mahalle halkının isteği üzerine genellikle başka mahalle ya da şehirlere sürgün¹⁰⁰ ve mallarının müsadere edildiği bilinmektedir. Fetva ve Şeriyye Sicillerine göre bazen bu gibi kadınların başka bir mahalle gitmeleri şartıyla nikâhlanmalarına müsaade edildiği de görülür. Bunun altında onların, geçmiş hayatlarından arınıp huzurlu ve yeni bir hayata başlayabilmeleri arzusuyla fuhşun yaygınlaşmasının önlenmesi amaçlanmaktadır. Bunun yanı sıra zina isnat edilen kızların da töhmet altında bırakıldıkları erkeklerle evlendirilmeleri de söz konusudur. (Savaş, 1992: 517). Bununla birlikte evlilik dışı ilişkinin ispatlanamadığı durumlarda eğer koca bu şüphe nedeniyle karısını boşarsa Osmanlı kanunnamelerinde belirtildiği üzere kocanın boşadığı kadına, zina isnad edilen erkekle evlenme yasağı getirilmiştir. Kadının bu yasağa rağmen evlenmesi durumunda kadı'nın tarafları zorla ayırma yetkisi vardır. Kadınlı birlikte olduğu söylenen erkeğin durumunun şahitlerle ispatlanması, hem erkeğe tazir cezasının uygulanmasını hem de nikâhı kıyan kişinin tazir cezası ile cezalandırılmasını gerektirir. (Yakut, 2011: 263, 264).

Sürgün dışında kimi zaman fuhuş yapan kadınlar ibretlik olsun diye halka açık yerde idam edilmişlerdir. Kimi zaman ise boğdurulmak suretiyle boğaza atılmışlardır. Nitekim 1790'da bu türden olaylara rastlanmış, Rusya ve Avusturya ile savaşın ağır şartları altında fuhuş ve içkinin arttığı gözlemlenmiştir. Sultan III. Selim'in içki yasağı getirdiği bu yıllarda fuhuş için de sıkı bir takibat başlatılmış ve bu fiili gerçekleştiren kadın ve erkekler şiddetli bir şekilde cezalandırılmışlardır. (Yağcı, 2022: 375).

Fatih Sultan Mehmed Kanunnamesi'nde olduğu gibi Yavuz Sultan Selim Kanunnamesi'nde de zina yapan kadını kabul eden erkek için kişilerin gelir düzeylerine göre köftehorluk adı altında bir cezanın verilmesi söz konusudur. Bu da Osmanlı kanunnamelerinin özellikle cinsel suçlarda erkeği kadından sorumlu tuttuğunu ve erkekleri, kadınlarını kontrol etmeleri anlamında bir tür koruyucu konumunda gördüklerini göstermektedir (Yağcı, 2022: 367, 378).

olmasını sağlarlar. Dolayısıyla bir kişinin suçlu ya da masum olduğunun belirlenmesinde mahalle sakinlerinin tanıklığı büyük önem arz etmektedir. (Yağcı, 2022: 372, 373).

¹⁰⁰ Sürgün yerlerinin başında 18. yüzyıl için Bursa, Tekirdağ, İzmit, Mudanya, Limni, Rodos ve Kıbrıs gelmektedir. Zamane şartları gereği bu yerlerden İstanbul'a gelmek oldukça zordur. (Yağcı, 2022: 375).

Osmanlı toplumunda fuhuş hoş karşılanmayan bir durum olmasına rağmen hayatın içinde eğlence mekânları ve fuhuş vakaları vardır. (Arslan, 2018: 53). İstanbul'da özellikle Viyana Seferi esnasında fuhşun son derece arttığı tespit edilerek fuhşu sabit olanlar Bozcaada'ya sürülmüştür (Altınay, 2011: 54). Kanuni Sultan Süleyman'ın padişahlığının son günleri ile özellikle sarhoşluğun yaygınlaştığı İkinci Selim zamanında İstanbul'da, halk arasında fuhuş oldukça yaygın bir haldedir. 1565 yılında Galata dışındaki Sultangir Mahallesi halkı, mahalle sakinlerinden bazı kadınların fuhuş yaptığı iddiasıyla şikâyetçi olurlar. Kadı, şikâyet üzerine kadınları çağırır ve mahalle halkı da bu kadınların uygunsuz davranışlarına tanıklık eder. Bunun üzerine kadınların evleri sattırılarak kendileri de şehirden dışarıya sürülürler. 1567'de II. Selim'in çıkardığı bir hükümle bu tür kadınlar cezalandırılarak mahalle aralarındaki fuhuş sınırlandırılmıştır. Bu hüküm gereğince İstanbul kadısına, mahalle imamlarını, camii olan mahallelerin hatiplerini ve müezzinlerini incelemesi ve liyakati olmayanları görevden uzaklaştırması emredilir. Bunun üzerine mahalle halkı, imamı ve müezzinleri toplanarak fahişeleri denetlemekle ve hapsedmekle görevlendirilirler. Aylarca süren denetleme sonucu pek çok düşmüş kadın yakalanarak hapsedilir. Bu sırada bu kadınlarla evlenmek isteyen erkekler olduğu anlaşıncı Padişah, her ikisinin de İstanbul'u terk etme şartıyla buna izin verir. Emre uymamaları halinde hapse atılacakları bildirilir. Aynı sene II. Selim'e, Eyüp semtinin¹⁰¹ namuslu bir insanın barınamayacağı bir yer haline geldiği bildirilir. Padişah hükmüyle buradaki eğlence yerleri yasaklanarak semt eski huzuruna kavuşur. Fakat daha sonra bekâr çamaşırı yıkayan çamaşırcı dükkânlarında fuhuş yapıldığının tespit edilmesiyle 1570'de çıkarılan bir fermanla bu dükkânlar kapatılır. Kaymakçı dükkânlarının da benzer bir amaca hizmet ettiğinin anlaşılması üzerine kadınların bu dükkânlara girmesi yasaklanır. (Sevengil, 2014: 31, 42).

Üçüncü Murat zamanının başlıca eğlencelerinden biri olan deniz gezintileri ve sandal eğlencelerinde o dönem İstanbul'da pereme denilen kayıklar kullanılırdı. Genç kadınlarla bazı erkeklerin peremelere binip denize açılmaları ve burada gayri-ahlakî ilişkilerde bulunmaları anlaşıncı genç kadınların bunlara binmeleri yasak edilmiştir.

¹⁰¹ XVI. yüzyılın sonlarında fuhşun başlıca merkezleri Galata, Tophane ve Eyüp olarak bilinir. Kutsal sayılan bir semt olmasına rağmen Eyüp, kalabalığı, çok sayıdaki dükkânları, meyhaneleri ve "koltukları" ile fuhuş merkezidir. (Scognamille, 1994: 20).

Üçüncü Murat tarafından 1583 tarihinde çıkarılan fermanla da kadın ve erkekleri karışık oturtan peremecilerin cezalandırılması emredilmiştir. (Sevengil, 2014: 48, 49).

Üçüncü Murat zamanında yasaklanan fuhuş, bir aralık cariye alım satımı şeklinde ortaya çıkıp yaygınlaşmıştır. Köle ve cariye ticaretiyle uğraşan esirciler dışında bazı kişiler kendilerine esir tüccarı süsü vererek ellerinin altındaki genel kadınları cariye diye satmaya başlamışlardır. Erkek müşteriler, bu gibi kadınları çok az fiyata sözde satın alıp günlerce alıkoyduktan sonra beğenmedim diyerek geri veriyorlar ve bahsi geçen esirciler de bunları yeniden başka müşterilere satıyordu. Aynı şekilde kefilsiz tellallar da esirci kadınlardan müşteriye götürmek üzere aldıkları genç ve güzel cariyeleri bekâr odalarına götürüp orada kiralyıyorlardı. Şikâyetler sonucu yaygınlaşan bu ticaret 1583'te çıkarılan bir emirle yasaklanarak kefilsiz tellalların ve tanınmamış esircilerin köle ve cariye alım satımıyla uğraşmaları engellenmiştir. (Sevengil, 2014: 50).

XVII. yüzyılın ortalarında ve özellikle I. İbrahim döneminde İstanbul, zevk ve sefahatin hüküm sürdüğü bir kent olarak bilinmektedir. (Scognamille, 1994: 20). Müslüman olmayan fahişeleri barındıran genelevler, belirli bölgelerde faaliyete geçmelerine karşın Müslüman kadınların fuhuş yapmaları resmen yasaktı. Fakat buna rağmen Aksaray gibi Müslüman mahallelerinin ortasında, herkesin gözü önünde ve bilgisi dâhilinde Müslüman kadınlarını çalıştıran, dönemin önde gelen seçkin kişilerini müşteri olarak kabul eden Müslüman kadınların evleri vardı. (Sevengil, 2014: 247).

Fuhşun yaygınlaşması, birçok zührevi hastalığın da yaygınlaşmasına neden olmuştur. Osmanlı Devleti'nde frengi ilk defa 1806-1829 Osmanlı-Rus Savaşları'ndan sonra işgal edilen bölgelerde görülmeye başlamıştır. 1854 Kırım ve 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşları'ndan sonra yaygınlaşarak salgın halini almıştır. Kırım Savaşı'ndan sonra fuhşu kontrol altına alabilmek için İstanbul'da ilk genelevler açılır. Bu dönemde İstanbul'a gelen, Galata ve Pera'ya yerleşen İngiliz Donanması, 1856-1858 yıllarında Galata ve Pera'da fuhşun yaygınlaşmasında ve ilk yasal genelevlerin açılmasında etkili olmuştur. (Özer, 2006: 266).

Osmanlı Devleti'nde sosyal bir olgu olarak her zaman var olan ve bazen de bir sektör olarak görülen fahişelikle ilgili Evliya Çelebi'nin gözlemlerine göre İstanbul'da esnaf-ı deyyusan vardı ve payitahttaki deyyus sayısı 212 civarındaydı. Ayrıca 300

kadar da pazveng yani fuhşâ aracılık edenler bulunmaktaydı.¹⁰² Bunun yanı sıra 500 kadar da gidiyan bulunmaktadır. Bu rakamların aslında daha fazla olduğunu belirten Çelebi, çoğunun evli olduğunu ve evlerinde bu işi yaptıkları için gerçek sayılarının bilinmediğini ifade eder. (Köse, 2022: 234).

Ahmet Rasim, fuhş-ı atikte birkaç mahalle ile sınırlı olan fuhuşhânelerin yeni fuhuşla beraber yayıldığını söyler.¹⁰³ Umumi harple birlikte yaygınlaşan fuhuş¹⁰⁴, İslam içtimai terbiyesini zedeleyerek aile bağlarının gevşemesine sebep olmuştur:

“ (...) Koltuklar¹⁰⁵ açıldı, çoğaldı. Galata, Beyoğlu, Şişli, Feriköy, Tattavla, Kadıköy, Samatya ile Adaların, Boğaziçinin birçok yerlerine saldırarak dallı budaklı bir şekil aldı. Bilhassa İslam içtimai terbiyesini zedeledi. Ondan sonra tevali eden şenatleriyle ne mal olduğu anlaşıldı. İtikadımca fuhş-ı cedide şehrin her tarafında birer, ikişer zemin hazırlandı. Umumi harp onu seferber haline koydu. Bu büyük hercümerç esnasında idi ki Avrupa’dan telakki ettiğimiz her nazariye, her prensip gibi Emancipation (özgürlük) nazariyesi de İslam’ın içtimai terbiye kaidelerini kapatarak aile rabitaları, hürmetleri takayyütleri gevşedi. Zaruret, sefalet, açlık, kimsesizlik dertleri şiddet peyda ettikçe bu dert dört tarafa saldırdı. Birkaç sene içinde bir görenek olup kaldı.” (Ahmet Rasim, 2022: 283).

Fransızca “maitresse” kelimesinden Türkçe’ye geçen metres, “Evli bir erkekle nikâhsız yaşayan kadın, kapama, kapatma, zamazingo” (Türkçe Sözlük, 2009: 1382) anlamlarına gelmektedir. Ayrıca dost kelimesinin anlamlarından biri de metres demektir. (Türkçe Sözlük, 2009: 562). Metres evli erkekler için yasal olmayan çok eşliliklerdir. (Arslan, 2020: 155). Yunanlılarda aile görünürde tek eşli olmasına rağmen

¹⁰² Bu işi kimileri para için kimileri de meslek olarak yapmaktadırlar. Neredeyse her toplumda yer alan bu gibi kişiler içerisinde erkek ve kadınlar bulunmaktadır. Kadın burada fuhşâ alet edilmekle mağdur durumda iken onu bu işe iten ya da işi düzenleyenler arasında kadınların yer alması ile faildir. (Yağcı, 2022: 376). Bazı kanunnamelerde fuhşâ aracılık eden kişilerin cinsiyetlerine bakılmaksızın alnın dağlanması, teşhir, para cezaları, bu işi sürekli yapan kişiler için de yüzlerine kara sürülerek burun ve kulakların kesilmesi ya da sürgün cezaları verilmektedir. (Yakut, 2011: 264).

¹⁰³ “ (...) Fuhuş, çıplak ve perişan sokak ortalarına, duvar diplerine, viranelere, ıssız yerlere, deniz kenarlarına, ağaç altlarına, gölgeliklere doldu. Tabir mazur görülsün, çoluk çocuk maskarası ve belki bir kat daha rezil ve rüsva oldu. Bir kişinin bile vakıf olmasına razı olmayan eski fuhuş, gözlerini açıp da bugünlerin aleni rezaletlerini göreceksin bana öyle geliyor ki hicabından kan ter içinde kalır.” (Ahmet Rasim, 2022: 228).

¹⁰⁴ İşgal yıllarında fuhuş hem yeni zenginler hem de işgal kuvvetleri tarafından körüklenmiş ve Beyoğlu ile Galata, İstanbul’un önde gelen eğlence ve sefahat merkezleri olmuştur. (Scognamillo, 1994: 45). İşgalciler ve yandaşları Tanzimat Fermanı’ndan sonra Batılı mekânların gözdesi Beyoğlu’nda gece kulüpleri açmışlardır. Bu gece kulüpleri Osmanlı toplumunda askeri işgalin yanında kültürel işgalin ve yozlaşmanın kapısını açarak birçok yabancı metresin bu kulüplerden çıkmasına yol açmıştır. (Arslan, 2020: 58).

¹⁰⁵ Aksaray’daki genelevlerin kapatılmasından sonra bu gizli fuhuş yuvaları yaygınlaşmıştır. (Aktaş, 1988: 341).

asıl kadının yanı sıra “palaki” ve “hetayrler” denilen metres statüsünde kadınlar da vardı. Bu kadınlar daha çok erkeklerin cinsel tatmin için birlikte olduğu kadınlardır. (Kaya, 2020: 40). Metreslik kurumu batı hayatının fuhuş geleneğinin icra alanlarından birisidir. (Çıkla, 2004: 150).

Dost tutmak nikâh bağı gerektirmediği için evliliğe tercih edilir ve bu da kapatma¹⁰⁶, mantenot, metres tutmakla aynı anlama gelirdi. Kapatma, erkeğin tuttuğu evde oturur, erkek buraya ya her akşam ya da haftanın birkaç günü gelirdi. O dönem daha çok zenginlerin kapatmaları olurdu. Bunlar Kumkapı, Yenikapı, Samatya, Yedikule, Fener, Kuzguncuk, Ortaköy, Yeni Mahalle, Büyükdere kıyıları gibi karışık yaşanan mahallerde tutulurdu. Zengin kişilerin müstefreşelerini ayrı eve çıkarmaları asıl hanımlarının kıskançlığına sebep olurdu. Kadın, kapatmalıktan sıkıldığı zaman çeşitli bahanelerle evden uzaklaşmaya çalışır böylece kavgalar başlardı. Kadın, erkekte para kalmadığını anladığında gözüne kestirdiği başka birine kaçır bu da cinayete varıncaya kadar çeşitli felaketlere yol açardı.¹⁰⁷ (Ahmet Rasim, 2022: 310, 311).

Metresler zengin erkeklere özlemine çektikleri alafranga dünyayı ve yaşam biçimini sunan kişilerdir. Mirasyedilere, İstanbul’da Avrupa’daymış gibi yaşama imkânı sundukları için erkekler onlarda eşlerinde bulamadıkları alafranga hayatı bulurlar. Beyoğlu’nun İstanbul için oynadığı rolü metresler de sevgilileri için oynarlar. Metresler, İstanbul’daki Parislilerdir; bu yüzden kendi toplumunun eğlence şekillerinden ve ahlak anlayışından sıkılan zengin erkeklere Avrupalı kadın izlenimi verirler. Onlar gibi giyinir, onlar gibi eğlenir, onlar gibi harcayıp onlar gibi davranırlar. Aslında birçoğu farklı milletlerden gelen fakir Osmanlı kızlarıdır. İki tarafın da bu

¹⁰⁶ “Böyle kızları biri sever, bir ev veya oda tutar, orada oturtur, bakar, buna “çekmek”, “kapatmak” derler. Böyle kadına da “kapatma”, Fransızcası da ”Metresse“... (Ahmet Rasim, 2022: 135).

¹⁰⁷ “Safahatı bazen pek feci bazen komik olmak istidadını gösteren “nikâhlı ortak” kavgaları en yorucu planları mevkii icraya konulduğunu gösterirdi. Zevcenin vaziyeti, tefekkür tarzı, cüretiyle kapatmanın karşılaşıncı umulmadık neticeler zuhur ederdi: Galebe kâh o tarafta kâh beri tarafta kaldıkça boşanmalar, nikâh tazelemeler, her iki taraftan dargın durmalar, her iki tarafı anlaştırmalar, dört gece evde üç gece kapatmada kalmaya rıza gösterişler, adaklar, inkisarlar, hastalanmalar, zehir içmeler, büyü yaptırmalar, büyü bozduurmalar, inat vermek manzaraları, söz alıp söz getirenlerin rolleri, kayınpeder, kayınvalide, görümce, elti, kayınbirader, mahalle erkânı, polis ve zabıta büyüklerinin şikâyetleri, tevbihleri, tehditleri, müdafaaları, iltimasları, çocukları ellerinden tutup babasına atmalar, mahkemeye talak için müracaatlar, nafakaya bağlatmalar, kapatmaya şunu bunu musallat etmeler, taşlatmalar, sokaklarda ağız dalaşları, zaç yağı atmalar, cerh ve katl, verem olup yatağa serilmeler, yüreğe inmeler... Daima olağan, işitilen, görülen şeylerdendi.” (Ahmet Rasim, 2022: 331, 332).

ilişkiden farklı beklentileri ve çıkarları vardır. Çeşitli zorunluluklardan dolayı bu hayatı yaşayan yoksul kızlar, asla karısı olamayacakları zengin erkeklerin metresleri olarak arzuladıkları hayatı yaşarlar. Kendilerinden daha iyi konumda olan mirasyedi erkeklerin meşru eşleri olamasalar da mirasyedilerin ellerindeki tüm parayı bir süreliğine kontrol etme hakkına sahip olurlar. Bu nedenle metresler ve mirasyediler arasındaki simbiyotik/tamamlayıcı ilişki başlangıçta bir tarafın yarar bir tarafın zarar gördüğü bir parazit ilişkisi gibi görünse de iki tarafın da fayda sağladığı bir çıkar ilişkisi olduğu daha doğrudur. (Solak, 2019: 147).

İslam, tabîî babalığa itibar etmeyip hukukî babalığı esas aldığı için evli kadının zina etmesi ve zina mahsulü bir çocuk doğurması durumunda bu çocuğun hukuki babası, kadının evli bulunduğu kocasıdır. Evli olmayan bir kadının zina ederek bir çocuk dünyaya getirmesi durumunda ise çocuğu kimden peydahladığı bilinse bile bununla neseb sabit olmaz. Çocuğun nesebi anaya ait olur ve onun soyadını alır. (Karaman, 1992: 388). Eskiden özellikle kadınlar için sadakat, dinin emrettiği bir zorunluluktu. Ayrıca kadınla erkek arasındaki mülkiyet ilişkisine de bağlıydı. Ataerkil düzende erkeğin, oğlunun, yani varisinin kendi kanından geldiğine emin olması gerekiyordu. Kadının aldatması Avrupa’da zamanla kabul edilir oldu ve cezadan muaf hale geldi. (Pasini, 2022: 42). İlahi-Tabii Hukuk’ta nikâh ile gayr-i meşru birliktelik ayrımı, kendisini sadakat iradesinde gösterir. Sadakat iradesi karşılıklı olmasına rağmen kadının sadakat iradesi erkeğinkinden daha fazla önem taşır. Erkeğin sadakatsizliği, diğer mahzurları davet etmekle birlikte nesebi karıştırmaz. Kadının sadakatsizliği ise nesepleri karıştırır. (Hatemi, 2013: 200).

Nikâh meselesine büyük önem veren ve bu müesseseyi kadın ve erkeğin cemiyet hayatındaki saygıdeğer mevkie bakımından şart olarak gören Tanzimat yazarları için aşk, ancak nikâhla takdis edildiği takdirde mukaddes bir duygudur. Aksi halde kadını da, erkeği de cemiyet nazarında mahkûm eder. Özellikle kadını rezalete ve sefaletle sürükleyen yasak aşkı, kadın için en büyük felaket olarak görürler. Gayri meşru çocukların dramları ile düşmüş kadınların feci akıbetini hep bu mesele etrafında ele almışlardır. Boşanma konusunda ise çok daha hassas davranmışlar, kadının ve çocukların selameti açısından ömür boyu süren evlilikleri ve aşkları yüceltmişlerdir. Tatlık müessesesini sadece duygu ve heyecanlarına mağlup olarak iffetini kaybetmiş kadına karşı caydırıcı bir unsur olarak görmüşler, bu yetkinin evine, ailesine bağlı,

namuslu kadın aleyhinde kullanılmasını asla uygun görmemişlerdir. Düşmüş kadının hayatında kaderin rolü bir dereceye kadar kabul edilmekle birlikte daha çok insanın akıl ve iradesi ön planda tutularak kader kurbanı gibi görünenlerin şahsi zaafı, eğlence ve gösterişe düşkün hafif meşrep yaradılışları üzerinde ısrarla durulmuştur. Kadının akli ve iradesi sayesinde her türlü zorluğu aşarak iffet ve haysiyetini koruyabileceği fikri, Tanzimat devri romancılarının ortak olarak benimsediği bir fikirdir. (Has-Er, 2000: 409, 410).

Evlilikte sadakat, genellikle kadından beklenen bir davranıştır. Erkeğin evlilik dışı ilişkilerinin ayıplanması bir tarafa bu ilişkiler hoş görülmektedir. Bu durum, “erkeğin elinin kınası, kadının yüzünün karası” şeklinde sosyal hayatta yansımaları bulmuştur. Bu bağlamda Türk Ceza Kanunu’nun 440 ve 441. maddeleri kadının zinası ile erkeğin zinasını birbirinden farklı şekilde tanımlamıştır. Evli bir kadının herhangi bir erkekle bir kez bile cinsel ilişkide bulunmasını zina suçu sayan eski Türk Ceza Kanunu (md. 440), erkeğin bu suçla suçlanabilmesi için bu işi yaptığını ispatlamayı zorlaştıran birçok şart öne sürmüştür. (md. 441). (Ozankaya, 1977: 219).

Aldatma, gündelik hayatın rutininden, günlük yaşayış kalıplarının oluşturduğu alışkanlıklardan ve yoksunluk hissinden sıyrılmanın bir yoludur. (Pasini, 2022: 11). Eskiden aldatma sadece eşten değil herkesten saklanan özel bir eylem olarak görülürdü. Willy Pasini bu bağlamda kadının kocasını aldatmasının skandal olduğunu söyler. İtalya gibi bir memlekette bile kadının ihanetinin namus cinayetini meşrulaştırdığını, kocanın karısını veya sevgilisini öldürerek üzerine yapışan lekeyi kanla temizlemesini mümkün kıldığını da belirtir. Toplum tarafından verilen statü gereği erkeğin aldatması erkeklik itibarını güçlendirmek olarak görülmüş ve ailesine iyi bir yaşam düzeyi sağlamasının yeterli olduğu kabul edilmiştir. (Pasini, 2022: 132).

Aldatılma, kıskançlığa sebep olmasının dışında çoğu zaman özsaygıyı da zedeler. Kişinin özdeğeri hakkındaki eski kaygılarını yeniden ortaya çıkarır ve özgüveni sarsar. Ayrıca rasyonel insanlarda genel olarak dünyayı, özel olarak da birliktelik hayatını kontrol etme duygusunun kaybolmasına sebep olabilir. Kimileri aldatılmakta olumlu yanlar görse de bu durum başkaları için aslında tam bir faciadır. Bu anlamda ihanet, maruz kalan için duygusal bir felakettir. (Pasini, 2022: 153, 158).

Osmanlı toplumunda gizli aşk ilişkilerinin ortaya çıkmasında, sosyal hayatta meydana gelen değişimin önemli katkısı olmuştur. Tanzimat sonrasında kadının

cemiyet içerisinde kazanmış olduğu serbestlik, aşk ilişkisinde de gelişme göstermiştir. Mesire yerlerinde bir araya gelen kadınlar ve erkekler arasında başlayan aşk ilişkisi devrin anlayışına göre farklı eğilimler gösterir.¹⁰⁸ Bunlar içerisinde özellikle evli kişilerin girdiği aşk ilişkileri önemli bir yer tutar. Yasak aşk ilişkilerinde Yahudi ve Ermeni kadınları önemli fonksiyonlar üstlenmişlerdir. Ev ev dolaşarak çeşitli eşyalar satan bu kadınlar, yasak aşk ilişkilerinde ücret karşılığında arabuluculuk da yapmışlardır. (Aytaş, 1996: 140). Tanzimat sonrasında kadının toplum hayatında daha fazla serbestiyet kazanması nedeniyle aşk ilişkilerinde anlaşma vasıtaları da değişikliğe uğramıştır.¹⁰⁹ (Cebeci, 2017: 153).

Osmanlı toplumunda ahlakın zayıflaması, dinî kayıtlara bağlılığın azalması ve Batılı yaşam tarzı neticesinde karşı cinsler arasında ilişkilerin çoğalmasına sebep olmuştur. Bu dönemden itibaren aşk kelimesi gerçek anlamı dışında kullanılarak çoğunlukla fuhşa, aşk denmeye başlanmıştır. (Çıkla, 2004: 146).

¹⁰⁸ Mesire yerlerine gitmek Lale Devri'yle başlamış, II. Mahmut ve Abdülmecid dönemiyle devam etmiş, II. Abdülhamid döneminde ise yaygınlaşmıştır. Mesire yerleri, toplum hayatının değişmesine paralel olarak insanların kamusal alanlarda görünür olmasının yaygınlaşmasına zemin hazırlayan mekânlar olarak değerlendirilebilir. (Meriç, 2000: 98).

¹⁰⁹ Faruqi, Lady Montagu'nun bulduğu Türkçe bir aşk mektubunda, bir kese içindeki küçük eşyalardan oluşan bir koleksiyondaki parçalardan her birinin bir aşk ilanını simgelediğini belirtir: "İlki bir incidir ve "Sen güzeller arasındaki incisin" anlamına gelir. Bir karanfilin söylemek istediği şudur: "Sen bir karanfilsin ama geçip gidiyorsun, sen bir gül goncasısın ama seni saklamak mümkün değil, seni ne zamandan beri seviyorum ama senin bundan haberin yok." Bir saç teli "Sen benim başımın tacısın" anlamına gelmektedir. Üzüm ise (herhalde siyah üzüm olacak) aynı bugün olduğu gibi "iki gözüm" anlamını taşıyor. Bir parça altın telin anlamı ise "Ölüyorum hemen gel." Mektubun altına eklenen bir miktar biber de "Bize doğru dürüst bir haber gönder!" demeye gelir." Bu sembollerin okuma yazma bilmeyenler tarafından da kullanılması dikkat çekicidir. Dolayısıyla bu simgelerin üst tabaka kadar zanaatkar ve tüccar çevrelerine de ait olabilir. (Faruqi, 2010: 99).

Ahmet Rasim de değişen şartlar çerçevesinde Eski İstanbul'da kadın-erkek arasındaki işaretleşmelere ve bunların anlamlarına değinir: "(...) yani şehrin envai kıyafeti, zamanın dökme perçemden matruş kelleye varınca[ya] [kadar] her türlü tuvalet bu hevesat meşheri arasında dönüp dolaşıyor, gülüyor, harf atıyor, göz kırıyor, el uzatıyor, dil çıkarıyor, öksürüyor, (...) mendiliyle ani ağlama taklidi yapıyor, sarılayım manasına göğsünü kavuşturuyor, yanıyorum demesini bilmiyormuş gibi düğmelerini çözüyor, "halim kalmadı bittim"i anlatmak için dudağını ısırp süzülüyor, teşekkür için parmaklarıyla yan saçlarını düzeltiyor, garip olduğu kadar gülünç, gülünç olduğu kadar da garip olan bu takdim ve takaddüm merasimi (...)" (Ahmet Rasim, 2022: 73).

"(...) Bittabii tahassürü ima eden bir bakış, ani olduğu kadar asabi bir gülüş, selama mukabele eyleyen bir baş oynaması, yürek hoplatan bir kaş cümbüşü, mesela kalbe işleyen bir sitemli bakış, fırsat hengâmında nice buselerin alacaklısı olduğunu bildiren bir süzgün göz, çekik bir burun, bir dudak kıpırdaması, en son cümlesi: "Artık benim çareme bak kâfir! Tahammülüm kalmadı zalim!" demek olacak olan bir göğüs çekmesi, zihinde dönüp dolaşan bir visal gecesinde veyahut bir iftirak sabahının tesirlerini raşeli bir belagat, beniz attıran bir açıklama ile anlatan omuz, gerdan silkinmeleri lütfedilirdi." (Ahmet Rasim, 2022: 295).

Kadının dış mekânda kendini göstermesi ve Batı'dan gelen bağımsızlık düşüncesinin toplum hayatında yayılması, bazı kadınlar tarafından mutluluğun elden gitmesi şeklinde değerlendirilmiştir. Bu yeni yaşam tarzıyla birlikte erkek ve kadınlar arasındaki sürekli ilişkiler kıskançlık, aldatma gibi birçok olaylara zemin hazırlayarak ailelerin dağılmasına yol açmıştır. (Özer, 2006: 257).

Kadının mesire hayatına katılması, giyim kuşam ve süslenme biçiminde de değişikliğe sebep olmuştur. İçeride giyilen giysilerin incelik ve çekiciliği dışarıda giyilenlerde de aynı kusursuzlukta kendini gösterir. Kadınlar sokağa çıkarken büyük bir özenle başlarını yapar, fes üstüne yaşmak tutunur, arkalarına vücutlarının kıvrımlarını belli eden sıkma feraceler giyerler. Bu durum, dedikodulara sebebiyet verdiğinden şikâyet konusu olunca birtakım kısıtlamaları beraberinde getirir. Giyim kuşamdaki serbestlikle birlikte kadınların yaşam ve davranışlarındaki özgürlükleri de sınırlandırılır. (Sevengil, 2014: 172, 174).

Gezinti yerleriyle ilgili yapılan düzenlemelerden olan 1861 Tenbihnamesi ile edepsiz davranış ve hareketler yasaklanır. Ayrıca kadınların gezinti yerlerinde erkeklerle birlikte oturmaları ve satıcıların aracılık yapmaları da yasaklanmıştır. Tenbihname, yasaklara uymayanlara verilecek cezaları da kapsamaktadır. Bununla birlikte bu kısıtlamalar da yeterli görülmeyince kadınlarla erkeklerin gezinti yerlerine gidecekleri günler ayrılmış ve kadınların kendilerine ayrılan günlerde akşamları alaturka saat 11.00'den sonra gezinti yerlerinde bulunmaları yasaklanmıştır. (Sevengil, 2014: 234, 235).

Kadınların erkekler gibi hayvana binmeleri yasak olduğundan onlar Koçu adı verilen arabalara binerlerdi. Harem-i Hümayun, vezirlerin ve devletin ileri gelenlerinin eşlerinin bindiği bu araba, büyük dört tekerlekli, yüksekçe, etrafı tahtadan yapılmış ve üzeri eğri tabir edilen birçok çenberle çevrili pencereleri kafesli ve yaysız arabalardır. Yaylı arabalar çıktığı zaman Koçu'lar kullanılmaz. Kupa, Lando adındaki arabalar da daha sonra şöhret bulmuştur. Kadınların körüklü faytona binmeleri ise yakın zamanda başlamıştır. Erkekler, faytonun körüğünü aşağı indirip açıkta oturmayı hafiflik kabul ederler. (Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey, t.y.: 194, 195).

Selahaddin Asım, Türk ve İslam toplumunda medeni ve beyinsel olarak birleşemeyen kadın ve erkeğin, “çayır hayatı” denilen mesire hayatında birleşerek

uygar milletlerin dışında yeni bir cemiyet hayatı tesis ettikleri görüşündedir. Buna bağlı olarak da zevk, şehvet, fuhuş ve sefahatin arttığını ifade eder:

“ (...) Kadın ve erkek ne kadar ayrı bulunursa bulunsun mademki bir toplum içinde ortak bir sosyal hayat yaşıyorlar, onların bu özel durumlarının gerekleri kendilerine kesinlikle bir “birleştirme tarzı” icat edecektir. Bu sosyolojide mutlak bir gerçektir. Toplumda medeni, iktisadi, eğitsel ve yönetsel biçimlerle birleşemeyen kadın ve erkek kesinlikle bunların dışında bir araç ile bir yerde yaşamayı, kamu vicdanına kabul ettireceklerdir. Bizim toplum hayatımız, bu bilimsel olgunun en belirgin kanıtıdır. Türk ve İslam toplumunda medeni ve beyinsel olarak birleşemeyen kadın ve erkeklerimiz, kamu vicdanımızın zorunlu olarak kabul ve daha doğrusu tesis ettiği çayır ve mesire hayatının hayvani ve asabi belirtilerinin kucağında birleşmek yolunu bulabilmiştir. Buna dayanarak bizim sosyal hayatımız medeni olamadığı için tabiat sırf bize özgü olmak üzere hayvani ve asabi yani şehvi bir sosyal hayat ortaya çıkarmıştır. (...) Toplumda düşünsel ve işlevsel olarak birleşemeyen kadınlarımız, erkeklerimiz işte görüyoruz ki zevk ve şehvette, fuhuş ve sefahatte pek güzel birleşmişlerdir. (...) Bunun için bu uğursuz ve lanetli mesire hayatının doğurduğu sonuçlar dolayısıyla “toplumsal ortak kadın” felaketi bizde başgöstermiş, herkes genel olarak her kadın üzerinde fiilen şehvet hak ve ihtiyacının giderilmesine teşebbüs etmiştir. (...)” (Selahaddin Asım, 1989: 139, 141).

Taaşuk-ı Talat ve Fitnat romanında Hacıbaba, seyir yerlerinin türlü rezaletlerinden dolayı bu yerlerin kızı gibi güzel bir kız için güvenli olmadığını, bu nedenle o tür yerlere göndermediğini belirtir. Alafranga adı altında yapılan bu tür rezaletlerin alafrangalıkta bile yeri olmadığından hareketle meseleye kadınlar açısından açıklık getirir:

“ — (...) Fakat ben kızımı çıkarıp bir seyre göndersem; kız güzel, herkes arabanın arkasına düşecek. Kimi yüzüne bakıp bıyık buracak, kimi sigara atacak, kimi bilmem ne halt edecek. Benim gayretim, namusum böyle rezaletleri tahammül edemez. Bizde, şimdi, edep kalmadı, namus kalmadı. Senin seyir yerleri dediğin yerler rezalet yerleridir. Edepsizler, ırzsızlar mahalleridir. Öyle yerlere kız gönderilir mi?... Ben erkeğim, ihtiyarım da yine öyle yerlere gitmekten içtinab ederim. Çünkü bilirim ki namusumuza muzırdır, ırzımı muhildir. Nerede kaldı ki on beş yaşında bir kız, öyle yerlere gitsin!...

— Öyledir. Hakkın var ama modalar, alafrangalar böyle şeyler çıkardılar. Ne yapalım?

— Affedersin, bu alafranga da değil. Alafranga bunu kabul etmez. Hiç Kâğıthane’de, Veliefendi’de, öyle mahallerde hiçbir vakit bir madama gördünüz mü?

— Ben mi göreyim? Ben gider miyim öyle yerlere?...

— Gidenlerden sorabilirsin. Madamalar çıkarlar, erkeklerin meclislerine girerler, kahvelerde otururlar. Fakat bir madama, kocasını yahut biraderini, ya babasını kolundan alıp kemal-i vekârla yürüyerek ırzına hâlel getirmeyecek bir yere gidip kemal-i edeple oturur. Hiç kimse yüzüne bakmaya cesaret edemez. Hâlbuki bizimkiler öyle değil... Biz kapılarımızı, kızlarımızı bir arabacıya teslim edip Allah’a emanet... Nereye götürürse götürsün...” (*Taaşuk-ı Talat ve Fitnat*, s. 63).

Gizli ilişkiler, kadın açısından da, erkek açısından da insan psikolojisine uygun olmayan bir davranış şeklidir. İlahi inançlar, gizli ilişkileri yasaklamış ve aleniliği helal ilişkinin şartı olarak görmüştür. Günah sayılan gizli yakınlaşmaların, pişmanlıkla Yaradan tarafından affedileceği beklentisi içinde olursa bile sinir sistemi üzerindeki tahribatını gidermek kolay değildir. (Kalyoncu, 2014: 34). Aldatma çoğunlukla bireyler ve romantik ilişki için yıkıcı sonuçları olan bir süreçtir. Aldatılan için aldatma olayı bir travma olabilmekte ve çoğunlukla aldatılan kişide travma sonrası tepkiler görülmektedir. (Müezzinoğlu, 2014: 3).

Selahaddin Asım'a göre hem kadını hem de erkeği fuhuştan korumak için kadını medeni ve bilimsel gelişmelere uygun bir biçimde hazırlayarak onu, toplumsal işlevselliğe sahip kılmak, analığı cemiyetin terbiye ve idaresine ortak etmek ve cemiyet içerisinde faal ve sorumluluk sahibi kılmak gerekir. Bundan sonra ona millî ve ırkî bir esas üzerinde sosyal ve medeni bir insan ve ana gurur ve onurunu vermek zorunludur. Kadın fizyoloji ve psikoloji yönüyle zevk ve şehvette zaten muhafazakâr olduğundan onu bu özelliklerle donattıktan sonra çoğalma bağımsızlığının ve aile türdeşlik ve sürekliliğinin kesin bir savunma ile korunacağı muhakkaktır. Böylece kadının toplumun anası olduğunu eylemsel olarak hissetmesi, toplumda eğitsel ve yönetsel bir öge konumuna yükselmesi, kadını aynı zamanda “karılaştırmaktan”¹¹⁰ da kurtaracaktır. Bizdeki evli kadınların fuhşunun en büyük hatta tek nedeni, onların aileselliklerinin maddeten ve manen, toplumsal ve hukuksal olarak her zaman çökmeye hazır köhne bir bina durumunda bulunmasıdır. Dolayısıyla bu hastalığı yok etmeden fuhşu ortadan kaldırmak imkânsızdır. Bugün milletler arasında kadınları en fazla topluma, sosyal ve medeni hayata fiilen girmiş olan ülkeler İskandinav ülkeleridir. Bu nedenle en az fuhuş yapan kadınlar İsveç yani İskandinav kadınlarıdır. Bugün İsveç'te fuhşun azalmasında en büyük etken, öncelikle kadınların eğitsel ve yönetsel icraatları, sonra da fuhşa karşı milletin kadınlığında kesin bir uzaklaştırıcılığı yaratmalarıdır (Selahaddin Asım, 1989: 114, 117).

¹¹⁰ Karılaştırmak, toplumsal işleve sahip olmamak, toplumdan dışlanmış, ailede olumsuz bir konuma sahip bulunarak toplumsallık ve medenilikten çok cinsel bir özellikte kalmak demektir. (Selahaddin Asım, 1989: 165).

1.2. Tanzimat Dönemi Türk Romanında Aldatma Sebebiyle Sonu Felaketle Biten Evliliklerin İncelenmesi

1.2.1. Namık Kemal'in Eseri

1.2.1.1. İntibah¹¹¹

Romanda, Ali Bey'in aldatma zannı neticesinde sonu felaketle biten evliliği anlatılır. Ali Bey, zengin bir ailenin tek çocuğudur. Bu sebeple özellikle babası oğlunun üstüne titrer. Oğlunun eğitimine büyük önem verdiğinden Ali Bey, küçük yaşından itibaren birkaç dil bilen, kültürlü ve kabiliyetli kişiliğiyle dikkat çekmeye başlar. Babasının şefkati, Ali Bey'in fitratındaki saffet ve nezakete kuvvet vererek terbiye ve davranışlarıyla çevresindekiler tarafından melek nazarıyla görülmesini sağlar. Ali Bey'in bu saffet ve masumiyeti babasını endişelendirir. Ali Bey'in fitratı gereği bir şeye aşırı düşkünlüğü, tutkuya esir olması ve bunun neticesinde de istediği herhangi bir şeyi ele geçirme arzusu, babası için törpülenmesi gereken davranışlar olduğundan bunları değiştiremeyeceğini anladığında oğlunun bu meylini eğitime yönlendirerek ona faydalı olmaya çalışır:

“ (...) Çünkü çocuk sarı benizli, ziyade asabi, bununla beraber kanı da oynak bir şey olarak gördüğü hakîmâne terbiyelerin müşfikâne muamelelerin tesiriyle tabiatın netaicinden olan hiddetle galebe edebilir gibi görünürse de o mizacın bir diğer neticesi olan inhimâk ve iptilaya esir olduğu hemen her halinden anlaşılırdı: Her neye merak ederse bütün dünyayı unutturcasına ona hasr-ı işigal ederdi. Bir şeyi arzu eder de husûlünde bir mâniaya tesadüf eylerse maksadı ne kadar cüz'î olursa olsun ele geçirmek için yolunda en büyük fedakârlıktan çekinmezdi. Hatta ufak bir emelinden meyas olunca günlerce hastalanır, geceleri gizli gizli ağlardı.” (*İntibah*, s. 9, 10).

Ali Bey, fikirlerinin terbiyecisi ve yaşama sebebi olarak gördüğü babasının ölümünden sonra derin bir melankoliye düşer. Annesi Fatma Hanım, oğlunu içinde bulunduğu durumdan kurtarmak için Çamlıca gezintilerine çıkmasını tavsiye eder. İlk gittiği zaman Çamlıca, Ali Bey'e yabancı görünür. İkinci, üçüncü gidişleri de annesinin zoruyla olur fakat daha sonra sık sık gittiği için Çamlıca'ya alışır. Öyle ki birkaç gün çıkmazsa sıkılacak gibi hisseder. Böylelikle iki günde bir Çamlıca'ya

¹¹¹ Namık Kemal, *İntibah*, Haz. Yakup Çelik, Akçağ Yay., Ankara 2000. Yapılan alıntılarda eserin bu baskısı kullanılmıştır.

gitmeyi alışkanlık haline getirir fakat onda da kalabalık olan tatil günleri dışındaki günleri tercih eder. Bir gün, kalemdeki arkadaşlarının kendisinden ziyafet istemeleri üzerine Çamlıca'ya, eğlenmeye gideceklerine dair sözleşirler. Ali Bey, salı günü gitmeyi teklif etse de arkadaşları cuma ve pazar günleri Çamlıca'nın en kalabalık ve eğlenceli zamanı olduğundan bahsederek o günlerden birinde gitmek istediklerini söylerler. Kalem arkadaşlarından bazıları, Ali Bey'in تنها bir günde gitmek istemesini, ziyafetten kaçmasına yormalarından dolayı Ali Bey, daveti cumaya erteler. Fatma Hanım, oğlunu eskisi gibi neşeli görünce gitmesine izin verir. Gittikleri gün, Çamlıca'nın en "civcivli" (*İntibah*, s. 14) zamanı olduğu için mesire alanı çeşitli renklerde ferace giyinen ve yüzleri boyalı kadınlarla doludur. Ali Bey, bir çeşme başında oturup tabiatın güzelliklerini seyrederken arkadaşları, bu kadınların yanına yanaşıp beğendiklerini türlü yalanlarla tavlamaaya çalışırlar. Onların bu hal ve hareketleri, Ali Bey'in terbiyesine aykırıdır. Buna rağmen çoğunluğa uymak adına bu rahatsızlığını gizlemeye çalışır. Bir anlık refleksle o da içindekilere dikkat etmediği bir arabaya, arkadaşlarından yeni öğrendiği bir tarzda işaret eder. Arabadan karşılık gelmeyince yaptığından pişmanlık duyar. Böyle bir üzüntü içindeyken arabanın perdesi kısa süreliğine açılarak bir kadın Ali Bey'e bilmediği bir şekilde bir işaret gönderir.

Ali Bey, arabadan kendisine yapılan işareti masum bir işaret olarak anlar ve tabiatında mevcut olan bir şeye karşı aşırı düşkünlük nedeniyle zihninde bu işaretin ne manaya gelebileceğini irdelemeye başlar. Bir türlü bulamadığı cevabı tesadüfen öğrenir. Dönüş sırasında başka bir araba, önceki arabayla aynı işareti gönderince arkadaşlarından birine sorar. Böylece bu işaretin "etraf tenhalaşmadığı sürece haberleşmek mümkün değildir" (*İntibah*, s. 16) anlamına geldiğini öğrenir. Aldığı bu bilgiyle, kendisine işaret gönderen kişinin masumluğuna olan inancı bir kat daha artar. Eve döndüğü zaman düşündüğü tek şey arabadaki hanım olur. Ertesi sabah, ayakları gayri ihtiyari onu Çamlıca'ya götürür.

Böylelikle Ali Bey, zihnini meşgul eden işaret sahibini bulmak maksadıyla Çamlıca'ya gider fakat aradığını bulamaz. O gün, işe gitmediği gibi eve de geç vakitte gelir. Annesine de dairedaki işlerinin yoğunluğu nedeniyle vapura yetişemediği için geç kaldığı şeklinde yalan söyler. Bu durumun yarın da tekrar edebileceğini ilave ederek endişelenmemesini belirtir. Fatma Hanım, oğlunun bu zamana kadar yalan

söylemediğini bildiği için oğlunun söylediklerinden memuriyet hayatında yükselebileceği anlamını çıkardığından sevinerek Ali Bey'e izin verir. Ali Bey, bu durumda kendini yalanlamaz ve bir süre daha annesine bu şekilde yalan söylemeye devam eder. Gözüne uyku girmeyen Ali Bey, ertesi sabah tekrardan Çamlıca yolunu tutar. Pazar olması nedeniyle beklediği araba görünür. Ali Bey, arabayı görür görmez peşinden koşmaya başlar. Bu sırada arabanın içinden yine bilmediği tarzda bir işaret gelir. Ali Bey, bu kez aldığı işareti kendi amacına uygun olmasından dolayı davet manasında yorumlar. Bir müddet sonra da arabanın kapısı açılarak içinden, yanında iki cariye bulunan bir hanım iner. Ali Bey, hayalindeki sevgiliyi o anda karşısında görünce utanma duygusunun da etkisiyle konuşup konuşmamakta tereddüt ederken söze Mehpeyker başlar.

Mehpeyker, yakışıklılığı nedeniyle Ali Bey'e, daha ilk görüşünde âşık olur. Diğer erkeklerde aradığı mal ve mizaç şartlarını Ali Bey'de aramaksızın onunla görüşmeye gelir. Kendisini melek gibi göstererek Ali Bey nazarında namuslu ve masum bir kadın izlenimi yaratır. Güya kendisini rahatsız ettiğini ve namusunu lekelemeye çalıştığını ima ederek Ali Bey'i mahcup duruma düşürür. Bir yandan da Ali Bey'i "erimiş bir maden gibi her kalıba dökülmeye müsait" (*İntibah*, s. 35) görünce türlü işveli hareket ve sitemlerle sevgisini de göstermeye çalışır. Sonrasında açık açık onu sevdiğini söyler. Ali Bey, "gönül avlayan" (*İntibah*, s. 36) bu davranış karşısında kendinden geçer ve o da karşılık olarak aynı şeyleri söyler. İki saat bu şekilde konuştuktan sonra Ali Bey, birbiri için yaratılmış iki gönlün ayrı kalmasının doğru olamayacağını ifade ederek Mehpeyker'le evlenmek istediğini dile getirir. Beklemediği bu teklif karşısında şaşırان Mehpeyker, evlenmek için bir engeli olduğunu ileri sürerek bu meseleyi tamamen kapatmak ister. Böyle söylemesinin sebebi, ciddi bir müessese olan evliliğe teşebbüs edilmesi durumunda aşüfteliğinin ortaya çıkmasından korkmasıdır. Fakat Ali Bey, bu durumu bilmediği için Mehpeyker'in evlilik teklifini neden reddettiğine anlam veremez.

Mehpeyker, evlilik haricinde Ali Bey'in her arzusunu yerine getireceğini söyleyerek açık kapı bırakır. Amacı, şehvî duygularını tatmin etmek olduğu için hal ve hareketleriyle aşkta sınır tanımadığını göstermeye çalışır. Ali Bey, Mehpeyker'in ustası olduğu yolları tecrübe etmediği için hakkındaki iyi niyetini devam ettirir. Evlilik teklifini kabul etmemesini de kendince gösterdiği laubali hareketlerini kapatmak için

uygun gördüğü bir tedbir olarak düşünür ve sevdiği kadına kavuşacağına dair ümitle ayrılır.

Ali Bey'in aşkı, Mehpeyker'le her buluşmalarında şiddetlenerek devam eder. Bu ilişkisini yalnızca kalem arkadaşlarından Atıf Bey bilmektedir. Yakın arkadaşlar, bir pazar sabahı Çamlıca'ya gitmek için sözleşir. Ali Bey, öncesinde Mehpeyker'le buluşur ardından Atıf Bey'i beklemeye başlar. Beklediği yerde oturan birkaç kişinin yanlarında duran arabadaki kadınlara laf atmasından rahatsız olur. Bu topluluk içinde Atıf Bey'in dayısı Mesut Efendi de vardır. O esnada Mehpeyker'in içinde bulunduğu arabanın karşıdan görünmesiyle Mesut Efendi'nin arabaya yanaşarak laubali sözler söylemesi, Ali Bey'i çileden çıkarır. Ali Bey, kendince Mehpeyker'i sözlüsü olarak gördüğü için bunu, namus meselesi haline getirir. Atıf Bey, tam da bu tartışmanın üzerine gelir. Mesut Efendi, Mehpeyker'in “yarı İstanbul halkından artakalma bir fahişe” (*İntibah*, s.51) olduğunu Ali Bey'e anlatır. Atıf Bey de dayısının söylediklerini doğrular. Ali Bey, Mesut Efendi'nin söylediklerine inanmak istemese de Atıf Bey'in yalan söylemeyeceğini bildiği için Mehpeyker'in iffetsizliğine kesin olarak inanır.

Mehpeyker'in değil aşkına şefkatli bir bakışa bile layık bir kadın olmadığını anladıktan sonra ondan hesap sormak ister. İnkâr ya da itiraf etmesinin bir işe yaramayacağını düşünerek sevgisinin nefrete dönüşeceğinden emin bir şekilde buluşmaya gider. Mehpeyker, Mesut Efendi'nin kendisine sataşmasından sonra Ali Bey'in gerçekleri öğrendiğini ve kendisinden hesap soracağını tahmin etmiştir. Bunun için de gerekli tedbirleri alarak gelir. Ali Bey, Mehpeyker'i beklediği süre zarfında zihninde, onu tahkir edecek sözler bulmaya çalışır. Fakat âşık olduğu kadını karşısında süslenmiş ve beyazlar içerisinde görünce önceden zihninde hazırladığı sözler uçup gider yalnızca sitem etmekle yetinir. Bu da Ali Bey'in Mehpeyker karşısındaki acziyetini ve kandırılmaya müsaitliğini bir kez daha gözler önüne serer. Bunun üzerine Mehpeyker, Ali Bey'in üzerindeki nüfuzunu kullanarak hakkında söylenenleri doğrular. Terbiyesiz bir evde doğup büyüdüğünü, yaşı on üçe varmadan akrabaları tarafından satıldığını ifade ederek kendisini acındırmaya çalışır. O yaşta bir çocuğun bu yaşananlara bir anlam veremeyeceğinden ve kendisini koruyamayacağından hareketle çocukluğun saf ve masum dünyasına sığınır. Böylece kendi ifadesiyle düştüğü yoldan çıkmanın mümkün olmadığını görünce de feleğin sevketmesiyle bu yolda daima ilerler.

Mehpeyker, yalanlarıyla bir kez daha Ali Bey'i kandırmayı başarır. Konuşmaları esnasında Ali Bey'in nefreti yerini daha şiddetli bir sevdaya bırakır. O günün gecesi ise beraber olurlar. Ali Bey, bu visal gecesinde işrete de başlar. Bu geceden sonra Ali Bey, Mehpeyker'le daha sık görüşmek ister. Gündüzleri işini aksatmadığı için bu yeni yaşam biçimi, Atıf Bey'in dikkatini çekmez. Fakat Mehpeyker'le bulunduğu geceler annesine sürekli yalan söylemesi ve ondan uzaklaşması, Fatma Hanım'ın dikkatini çeker. Bununla birlikte oğlunun terbiyesini göz önüne aldığı anda işret ve sefahat âlemlerine düşmesine imkân veremez. Yine de oğlundaki değişimi açıkça gördüğü için buna bir çare bulmak ister. Aklına gelen çare ise oğlunun yakın arkadaşı Atıf Bey'den durumu öğrenmektir. Cariyelerinden biri aracılığıyla öğrendiği Atıf Bey'in yalısına giderek derdini anlatır. Atıf Bey, Ali Bey'in evde gösterdiği değişimini kalemde göstermediği için bu konuda bir bilgisi olmadığını söyler. Aklına Mehpeyker'le olan ilişkisi gelse de Ali Bey'in tartışma yaşadığı günden sonra kendisine bu konu hakkında herhangi bir şey söylememesinden dolayı arkadaşının bu ilişkisinden bahsetme gereği duymaz. Konuyla ilgili dayısına müracaat eder.

Mesut Efendi, Mehpeyker'in Ali Bey'i esareti altına aldığı anlayınca durumu olduğu gibi Fatma Hanım'a anlatır. Oğlu için güzel bir cariye satın almasını tavsiye eder. Hanımefendi, oğlunun beğenisine uygun düşeceğine inandığı Dilaşub isminde bir cariyeyi eve getirir. Bu kız oldukça güzel bir kızdır. Fatma Hanım da bundan dolayı oğlunu evde oyalayabileceğini düşünür. Ali Bey ise bir haftadan beri Mehpeyker'in yanında içki ve eğlence meclisinde sefa sürmektedir. Eve döndüğü zaman annesinin aldığı yeni cariyeyle karşılaşır. Mehpeyker'e olan aşkı engel olmasa Dilaşub'u, ilk görüşte âşık olacak kadar çok beğenir. Ancak Mehpeyker'i hatırlayınca Dilaşub'a olan azıcık ilgisi de kaybolur. Bu ilgiyi, sevdiği kadına vefasızlık olarak değerlendirip nefsinin ayıplar. Fatma Hanım, Dilaşub'u oğluna odalık almaya kararlı olduğu için bir cariye ile evlenmenin görücü usulü evliliğe göre daha kolay olduğunu söyleyerek Ali Bey'i ikna etmeye çalışır.

Ali Bey, annesinin arzusunu yerine getirmeyince Fatma Hanım öfkelenir. Bir fahişe için annesini kırmaya razı olduğunu sert bir üslupla söyler. Söylediklerinin oğlunda ters etki yapacağını hesaba katmadığı için Ali Bey'den gördüğü tepki karşısında şaşırır. Ali Bey, şehvetine yenik düştüğünden bu uğurda annesini bile

fedadan çekinmeyerek evi terk eder. Bir iki saat sokaklarda dolaştıktan sonra Mehpeyker'e gider fakat onu yalıda bulamaz. Çünkü Mehpeyker, o gün dostu Abdullah Efendi'ye gitmiştir. Mehpeyker'e yaşadığı zengin hayatı sunan bu adamdır. İlk meydana çıktığı zamanlarda kendisine tutulan bu adamın, “haraç verir gibi” (*İntibah*, s. 91) takdim ettiği paralarla bu refaha kavuşmuştur. Kendisi, aileden servet sahibi olmadığı gibi bir süredir sadece Ali Bey'le beraber olduğu için güzelliği ve işvesiyle geçimini temin etmesi mümkün değildir. Ali Bey'e karşı sevgisini daha samimi göstermek istediği için de ondan herhangi bir menfaat talebinde bulunmamıştır. Dolayısıyla Mehpeyker için oturduğu muntazam yalının idaresi ve debdebesinin devamı Abdullah Efendi'ye bağlıdır.

Abdullah Efendi, Suriye'de kötü ahlaklı olarak nam salmış ve servetini ticaret yaptığı tüccarlara oynadığı hilelerle kazanan alçak yaradılışlı bir kişidir. Mısır tüccarları arasında büyük bir şöhreti olan bu adam, yetmiş yaşını geçkin olmasına rağmen kadınlarla düşüp kalkmaktadır. Yazar, Abdullah Efendi'nin fiziki özelliklerini ruhi özelliklerinin yansıması şeklinde tasvir ederek içinin kötülüğünün dışına da sirayet ettiğini göstermek ister. Bu iğrenç görüntüsünü parasının gücüyle de kapatamayınca birlikte olduğu ahlaksız kadınlara birçok altın sarf edip onları birkaç saatliğine alıkoyarak kalan vakitlerinde serbest bırakmak suretiyle elde etmeye çalışır. Şiddetli bir tutkuyla bağlı olduğu Mehpeyker'i de bu şekilde ara sıra ziyaret eder. Ali Bey'in, Mehpeyker'le geçirdiği hafta içinde İstanbul'a gelip birkaç defa buluşmak istemişse de Mehpeyker, Ali Bey'in duymasından korktuğu için buluşma talebini çeşitli bahanelerle geçiştirmiştir. Ne kadar belalı olduğunu bildiği için de ilişkisini tamamen kesmeyi göze alamamıştır. Tüm cazibesini kullanarak dostça ayrılmak için bir iki saat görüşmeye karar verir. Bunun için de Ali Bey'den ayrı kaldığı üç günlük zamanı uygun bulur. Ali Bey'den ayrıldıkları günün ertesi sabahı, Abdullah Efendi ile buluşmaya gider ve geceyi de orada geçirir. Tabi Ali Bey'in annesiyle tartıştıktan sonra kendisine gelmesi hesapta olmadığı için olacıklardan habersizdir.

Ali Bey, akşama kadar beklediği halde Mehpeyker'in eve dönmemesi üzerine şüphelenmeye başlar. Üzüntü ve can sıkıntısı esnasında annesiyle Mehpeyker'i karşılaştırma imkânı bulduğu zaman hatasını anlayıp pişman olur. Mehpeyker'in görüldüğü gibi biri olmadığını ve kendisini aldattığını düşünerek ondan intikam almak ister. Mehpeyker ise o gece Abdullah Efendi'ye, Ali Bey'le olan macerasını anlatarak

başındaki sevda geçinceye kadar kendisine zaman vermesini rica eder. Abdullah Efendi, buna razı olmayınca Mehpeyker, her şeyi göze aldığını belirten bir tavırla bu konuda ne kadar ciddi olduğunu ortaya koyar. Mehpeyker'e düşkünlüğünden dolayı Abdullah Efendi, altı ay mühlet tanır. Süre bitiminde hissesini isteyeceğini, razı olmaması durumunda intikama teşebbüs edeceğini açıkça söyler. Mehpeyker, cilve ve işvesiyle altı ay sonra da Abdullah Efendi'yi kandırabileceğini düşünerek teklifini kabul eder.

Ertesi gün, yalıya döndüğü zaman Ali Bey'in dün akşamdan beri kendisini beklediğini öğrenince telaşa kapılır. Diğer taraftan da güzelliğinin ve çekiciliğinin tecrübesine güvendiğinden Ali Bey'i etkileyeceğini düşünerek rahatlar. Ali Bey, Mehpeyker'in sahte tavırlarına bu kez aldanmayıp ücreti olan dört yüz altınlık kağıt parayı yüzüne fırlatarak çekip gider. Ali Bey'in mizacı alışkanlıktan aşırı düşkünlüğe ne kadar kolay geçiş yaparsa sevgiden nefrete de o kadar hızla geçtiği için Dilaşub'a gönlünü kaptırmakta zorlanmaz. Mehpeyker'le yaşadığı eğlence ve zevk hayatından usanması, şatafatlı görünen o sahte hayatla Dilaşub'un samimi hallerini mukayese etmesi, bu sade hayatı daha cazip bulmasını sağlar. Bu nedenle Ali Bey, hem annesinin isteğini hem de kendi arzusunu yerine getirerek Dilaşub'la evlenir.

Yaptığı evlilik, Ali Bey için güzel bir başlangıç olur. Eğlence hayatından kurtulması, tabiatında var olan çalışkanlığını harekete geçirerek gündüzleri işlerinde, geceleri ise tahsilinde ilerler. Dilaşub'un aşkıyla yeniden canlanır. Mehpeyker ise Ali Bey'den gördüğü muameleyi kızgınlığına atfederek birkaç gün beklemeye karar verir. Bu bekleme neticesinde Ali Bey'in öfkesini yenerek eskisi gibi kendisine döneceğinden emindir. On gün bekledikten sonra bir haber alamayınca şüphelenmeye başlar. Bunun üzerine sitemle dolu bir mektup yazar. Fakat Ali Bey'den bir cevap gelmez. Bu kez sitem etmek yerine daha samimi ve âşıkâne temennileri kullanarak bir mektup daha yazar. Ona da cevap gelmeyince kendisini acındırmak maksadıyla intihar tehdidi içeren başka bir mektup kaleme alır. Ali Bey'in bu mektuplar üzerine ilgisizliği öfkeye dönüşünce Mehpeyker'i tahkir etmek amacıyla cevap yazar. Yazdığı cevapta, gönlünü verecek "bir câ-yi ismet" (*İntibah*, s. 111) bulduğunu ifade ederek kendisini rahat bırakmasını söyler. Mehpeyker, beklemediği bu cevap karşısında hasedinden çatlar.

Kendisine rakip olan bu kadından ve Ali Bey'den intikam almaya kalkışır. İntikam alma fikrini kafasında netleştirdikten sonra planının ayrıntıları üzerinde çalışır ve ilk iş olarak rakibini daha yakından tanımak ve zaaflarını öğrenmek gerektiğine karar verir. Bunu da bohçacı kadınlar aracılığıyla yapar. Fatma Hanım'ın girip çıktığı daireleri ve meclisleri araştırır. Bir süre sonra da Fatma Hanım ile Dilaşub'un gittikleri bir düğünü rast getirir. Rakibini daha yakından tanıyıp kendisinden üstün bulunca kıskançlığı artar. Sevgilisini, kendisinden üstün bulduğu bu rakibe kaptırmak istemez. Bir bahaneyle düğünden çıktıktan sonra işbirlikçisi Abdullah Efendi'nin yanına gider. Maksadına ulaşması durumunda tamamen kendisine ait olacağını sözünü vererek arzusunu yerine getirmesi konusunda yardımını ister. Abdullah Efendi, tecrübesine güvenerek bu işin kendisi için çocuk oyuncağı olacağını söyler. Mehpeyker'e, rakibinin ya şüphelenecek bir hareketini ya da vücudunun gizli yerlerinde bir işareti varsa onu öğrenmesini ister. Böylece intikam alacağı kızı bir fahişe durumuna düşürerek Ali Bey'i de buna inandıracağını müjdeler.

Mehpeyker, zaman kaybetmeden bir yandan Dilaşub'u tahkik ve konaktaki cariyelerden birini casusluk hizmetinde kullanmak için bohçacı kadınları¹¹² görevlendirir. Diğer yandan da kendisi hamamları dolaşmaya başlar. İşe başladığının dördüncü günü, Dilaşub'la bir hamamda karşılaşır. Peştamal bağının yanında biri siyah ve diğeri kumrala yakın iki büyük beni olduğunu görür. Abdullah Efendi'nin bahsettiği gizli işaret için bu benleri amacına ulaşmak adına yeterli gördüğünden durumu hemen dostuna haber verir. Bunun yanı sıra Mehpeyker'in, Ali Bey'in konağına gönderdiği casuslardan biri, Dilaşub'un hatıralarını yazdığı bir kağıdı görür. Bu kağıdı, Ali Bey istediği halde Dilaşub ona vermez. Yazdıklarından utandığı için de kağıdı yırtar. Bohçacı kadın, gördüklerini Mehpeyker'e haber verir. Mehpeyker, Abdullah Efendi'nin şüphe çekecek davranış olarak sunduğu sebeplerden birini daha tesadüf eseri¹¹³ elde etmenin mutluluğuyla topladığı ipuçlarını cinayet ortağına sunar.

Abdullah Efendi, Ali Bey'in Çamlıca'ya gideceği bir cuma gününü, adamları aracılığıyla haber alır. Pertev Ağa adında yakışıklı bir delikanlıyı, kötü emellerine alet

¹¹² Bohçacı kadınların kimi durumlarda yuva yıkmak için casus amacıyla kullanıldığından ve bunların olumsuz işlevlerinden yukarıda bahsetmiştik.

¹¹³ Romanda bu tür tesadüfleri halk hikâyesinin etkisine bağlamak mümkündür. Nitekim roman, bu bağlamda "*Hançerli Hanım Hikâye-i Garibesi*" isimli halk hikâyesiyle benzerlikler gösterir. Daha fazla bilgi için bkz; *Hançerli Hanım Hikâye-i Garibesi*.

ederek gerekli talimatları verir. Mehpeyker'i de intikamından haz alması için oraya davet eder. Ali Bey, saat altıdan sonra mesire yerine gelir ve Abdullah Efendi'nin tahmin ettiği yere oturur. Yaklaşık yirmi dakika sonra da Pertev Ağa gelerek Abdullah Efendi'nin yanına oturur. Ali Bey'in evinin adresini tarif ederek oradaki kızlardan biriyle münasebeti olduğunu ima eder şekilde konuşur. Ali Bey, evinin namusunu lekeleyen böyle bir teşebbüsün hangi cariyeye tarafından gerçekleştirildiğini düşünürken Pertev Ağa'nın Dilaşub'u tarif etmesi üzerine beyninden vurulmuş döner. Sonraki konuşmaları da elde ettikleri ipuçları üzerinden Dilaşub'u hedef almasıyla Ali Bey büyük bir öfke ile konağa gider.

Ali Bey, konağa geldiği zaman hıncını Dilaşub'tan çıkarır. Onu feci şekilde döver. Kendisi de humma nöbetiyle yatağa düşer. Uyandığı zaman karşısında Dilaşub'u görmesiyle yeniden öfke krizi geçirir. Ali Bey, bu durumda sağlıklı düşünemediğinden hemen o anda bir esirci için adam gönderir. Gelen esirciye parasına bakmaksızın Dilaşub'u satar. Fatma Hanım, her ne kadar bu alışverişe engel olmak istese de oğlunun hayati tehlikesinden dolayı mecburen Dilaşub'un gitmesine razı olur. Dilaşub ise satıldığından habersizdir. Fatma Hanım, Dilaşub'a, Ali Bey iyileşinceye kadar onu birkaç günlüğüne tanıdıklarından birinin evine misafirliğe göndereceği şeklinde bir yalan söyler. Bu nedenle Dilaşub, yanındaki esirciyi Fatma Hanım'ın eski ahabplarından biri zanneder ve onunla gitmeyi kabul eder. Mehpeyker, Ali Bey'e oynadıkları oyundan sonra Dilaşub'un satılacağından emin olduğu için yalıya döner dönmez satılığa çıkarılan cariyelerden haberdar olmak üzere bütün esircileri çeşitli ihsan ve vaatlerle tembih eder. Esirci, Dilaşub için geldiği zaman bu talipliyi Ali Bey'e söyler. Bozuk takımından olduğunu da ilave eder. Fakat Ali Bey'in gözü döndüğü ve Dilaşub'u da bozuk takımından gördüğü için asıl istediğinin bu olduğunu söyleyerek bu tesadüften memnun bile olur.

Esirci, Dilaşub'u doğruca Mehpeyker'in yalısına götürür. Dilaşub ancak esirci kadının "Etek öp kız!" (*İntibah*, s. 132) ihtarıyla bu eve satıldığını idrak eder. Nitekim Mehpeyker bunu türlü eziyetleriyle Dilaşub'a sürekli hatırlatır. Böyle davranmasının sebebi, Dilaşub'u hem hakaretleriyle ezmek hem de Ali Bey'in bir daha ona dönmesini engellemektir. Dilaşub, Ali Bey'den geçici bir süreliğine değil de ebediyen ayrıldığını anlayınca dünya başına yıkılmış gibi hisseder. Bir de bunun üzerine Mehpeyker'in işkence ve dayakları eklenince zavallı kız hayatından hiçbir lezzet alamaz.

Mehpeyker'in Dilaşub'a karşı hasedini tahrik eden en önemli özelliği iffetli olmasıdır. Bu yüzden onu da kendi derecesine indirmeye çalışır. Cellatları bile hayrete düşüren işkence usulleriyle aylarca uğraşmasına rağmen başarılı olamaz. Dilaşub, tüm bu eziyetlere Ali Bey'e olan sevgisiyle olağanüstü bir şekilde direnir. Mehpeyker, Dilaşub'un birkaç kere intihar teşebbüsünde bulunması üzerine ölmesinin işine gelmeyeceğini düşünerek ve onu kendisi gibi iffetsiz yapamayacağını anlayarak namusuyla uğraşmaktan vazgeçer.

Ali Bey ise tutulduğu humma hastalığından kurtulur fakat eski halinden büsbütün başka bir adama dönüşür. Kısa bir süre içinde içkiye, kumara ve kadına alışarak vaktini öldürmekle meşgul olur. Günlerce, haftalarca meyhanelerde, kumarhanelerde ve kerhanelerde vakit geçirdiğinden işini ve annesini ihmal eder. Mirasını sefahat âlemlerinde tüketir. Annesi Fatma Hanım, oğlunu uğradığı felaketten kurtarmak için her yolu dener. Oğluna büyü yapıldığına inandığı için sahte büyücülerden medet umarak farkında olmadan elde kalan malların yok olmasına sebep olur. Böylece bir yıl içinde her şeylerini kaybeden anne ile oğul, Ali Bey'in kırkar, altmışar paraya yazdığı dilekçelerle kıt kanaat geçinmeye başlar. Fatma Hanım, bu sefalete daha fazla tahammül edemeyip üzüntü ve geçim sıkıntısının da etkisiyle kalp çarpıntısı ve mide hastalığından ölür. Ali Bey'in sefahat hayatıyla ahlakı tamamen değiştiği için annesine karşı evlatlık vazifesini yerine getiremez. Annesinin son nefesinde yanında olmadığı gibi cenazesi de azatlı kölesi tarafından kaldırılır.

Mehpeyker, Dilaşub'a yaptığı eziyetlerle yetinmeyerek Ali Bey'den de intikam almak ister. Fakat bir yandan da kalbindeki şehvet duygusuna yenik düşüp Ali Bey'i, yeniden elde etmek ister. Bunun için gönderdiği aracılarda üstü kapalı bir şekilde kendisine dönmesini teklif eder. Ali Bey, bu teklifi kesinlikle reddeder. Yazar, Ali Bey'in Mehpeyker'i reddetmesinin ileride ona uğursuzluk getireceğinden bahsederek olası felakete zemin hazırlar. Ali Bey'in kararından dönmemesi, Mehpeyker'i iyice hırslandırır ve bir kez daha dostundan yardım ister. Abdullah Efendi, Mehpeyker'in bu neşesiz hallerinin kendi cinsel zevkine engel olduğunu düşündüğü için bu teklifini de kabul eder. O da Ali Bey'i aracılarda ikna edemeyince en sonunda bir işret meclisinde rast getirir. Mehpeyker ise tüm işve ve cilvesiyle sarhoş olan Ali Bey'i etkilemeye çalışır. Fakat Ali Bey, güzelliğinden ve cazibesinden emin olan Mehpeyker'i aşağılarak kadeh dağıtan kızlardan biriyle eğlenir. Mehpeyker'in âşıkane

hisleri, Ali Bey'in tahkirinden sonra yeniden intikam hissine evrilir. Meclisi terk edip intikam hırsıyla yanıp tutuşarak Abdullah Efendi'nin yanına döner. Abdullah Efendi, son planı ile Mehpeyker'in Ali Bey'le yeniden dost olması sayesinde kendi arzularına ulaşacağını düşündüğünden Mehpeyker'in öfkeli bir şekilde gelişine mana veremez. Ali Bey yaşadığı müddetçe hem kendisinin hem de Mehpeyker'in rahat edemeyeceğini anlar ve sıradaki planını bu amaca yönelik gerçekleştirir.

Adamlarından birini gönderip Ali Bey'in bulunduğu kerhanenin sahibi kadınla ertesi gün için de böyle bir eğlence yapması konusunda anlaşır. Eğlence yeri için Üsküdar'daki bağ köşkü ayarlanır. Mehpeyker, bir taşla iki kuş vuracağını hesaplayarak kanlı düşmanı Ali Bey'in ölümünü Dilaşub'a seyrettirmek için onu da yanına alarak bağ köşküne gider. Dilaşub'u bir odaya kapatıp işinde usta olan ve bu iş için ayarlanan Hırvat'ın yanına giderek gerekli talimatları verir. Bu sırada Ali Bey ile kerhaneci kadın bağ köşküne gelir. Kerhaneci, Ali Bey'i yukarı odaya çıkarıp kız getirmek bahanesiyle gider. Bekleme süresi uzadıkça Ali Bey, can sıkıntısından işrete başlar. Gelen giden kimse olmadığını görünce sarhoş bir halde aşağıya inerek durumu Hırvat'tan sorar. Hırvat, kızların geleceğini söyleyerek Ali Bey'i oyalar. Dilaşub, bu sırada odasından bu konuşmaları duyunca Ali Bey'i tanır. Serinkanlılıkla onu bu durumdan kurtarmak için çare aramaya başlar.

Düşünüp taşındıktan sonra bulduğu çare ise Ali Bey'i tehlikeden haberdar etmektir. Mehpeyker'in Hırvat'la konuşmasını fırsat bilerek yukarı, Ali Bey'in yanına çıkar. Ali Bey karşısında Dilaşub'u görünce şaşırır. Dilaşub, hayatının tehlikede olduğunu söyleyerek gitmesi için ısrar eder. Fakat Ali Bey, içine düştüğü sefih yaşantının etkisiyle Dilaşub'un fedakârlığını anlayamaz. Sitemli sözler söylemeye başlar. Dilaşub, bu sözlerle kulak vermeyerek Ali Bey'e gitmesi için yalvarmaya devam eder. Söylediklerini ispat için Ali Bey'i aşağıya indirerek Mehpeyker ile Hırvat'ın konuşmalarını dinletir. Mehpeyker, bu sırada Hırvat'a, Ali Bey'i kalbinden bıçaklaması talimatını vermektedir. Ali Bey, Mehpeyker'i gördüğü anda tuzağa düştüğünü anlar. Hiç vakit kaybetmeden sokak üzerindeki bir odaya girer ve Dilaşub'un da yardımıyla döşeme örtüsünü beline bağlayarak pencereden aşağı iner. Yarım saat kadar dolaştıktan sonra rastladığı bir karakoldan yardım ister. Ali Bey'in zihni, yaşadığı heyecanla Mehpeyker'in ihanetine odaklandığından Dilaşub'un kendisi için yaptığı fedakârlığı ve onu haksız yere itham ettiğini fark etmez. Nitekim Ali

Bey'in bu tavrı Dilaşub'un canını yakar. Can vermekle de sadakatini ispat etmesinin mümkün olmadığını görünce çocukluğundan beri çektiği bütün sıkıntılar film şeridi gibi gözünün önünden geçer.

Dilaşub, hayatla ölüm arasında gelgitler yaşarken o dehşetle şiddetli bir üşüme ve titreme duyar. Ali Bey'in pencereden inerken yastığın üzerine bıraktığı paltosu gözüne ilişir ve sırtına giyer. Bu sırada Mehpeyker, Ali Bey'in sızdığını düşünerek Hırvat'ı, işini bitirmesi için gönderir. Hırvat, Ali Bey'in paltosuna sarılıp uyuyan Dilaşub'u, Bey zannederek bıçağı tam kalbine saplar. Diğer taraftan Ali Bey, beraberinde zaptiyeler ve mahalle halkı olduğu halde bağa gelir. Baskına gelenlerin kapıyı zorlamaları üzerine Hırvat kaçır, Mehpeyker ise tavan arasına saklanır. O esnada tavan arasının penceresinden öteki eve geçerken Ali Bey'in sesini duymasıyla irkilir. Tekrar dolaba inerek kapı aralığından gözetlemeye başlar. Ali Bey, Dilaşub'u paltosuna sarılmış bir halde kanlar içinde görünce masumiyetine ve sadakatine inanır. İçini büyük bir pişmanlık kaplar. Ne yazık ki bu geç uyanışı hiçbir fayda sağlamaz. Dilaşub, sadakatini ispat etmiş olmanın huzuruyla son nefesini rahat bir şekilde Ali Bey'in kollarında verir.

Bunun üzerine Mehpeyker, saklandığı yerden çıkarak alaycı bir tavırla her şeyi itiraf eder. İntikam hırsıyla yanıp tutuştuğundan acı sözleri ve kahkahalarıyla Ali Bey'i tahrik eder. Geldiği yere geri dönmek üzere iken Ali Bey'in hışmına uğrar. Ali Bey, Mehpeyker'i yakasından tutup yere çarpar ve Hırvat'ın bıraktığı bıçakla birkaç yerinden bıçaklar. Böylece Mehpeyker, ilahi adaletin tecellisiyle döktüğü kan içinde boğulmaktan kurtulamaz. Hırvat, kaçmaya çalıştığı sırada aldığı darbelerle sorgu sırasında ölür. Abdullah Efendi, olayı duyduğu zaman korkusundan felç geçirir. Böylece yazar, felakete sebep olan kahramanlarını hak ettikleri cezaya çarptırarak olası acı sonu gözler önüne serer. Mesut Efendi, Dilaşub'u Fatma Hanım'ın yanına defnettirir. Ali Bey ise hükümete teslim olur. Birkaç ay hapisanede kalır. Hükümet izin verdikçe annesinin ve Dilaşub'un mezarını ziyaret eder. Fakat çok geçmeden içini yiyip bitiren pişmanlığa daha fazla dayanamayarak altı ay içinde üzüntüsünden çıldırır. Yazar, neticede son pişmanlığın fayda vermeyeceğini, ibret alınmasını istediği bu feci olayla dikkatlere sunar.

Yenileşmenin öncü yazarlarından Namık Kemal, *İntibah* romanında modernleşmeyle birlikte dönüşmeye başlayan toplumsal hayat içerisinde kadının

rolünü belirginleştirmeye çalışmıştır. Toplumun babalığı rolünü edebi eserde yazar statüsüyle devam ettirerek meleksi ve şeytanî kadını çok keskin çizgilerle birbirinden ayırt eder. Bu imgelemen kuruluşundaki ana unsur, babanın adından/yasasından çıkışla gerçekleşir. (Karaca, 2019: 89).

Karaca, Ali Bey'in başına gelen felaketlerin sebebini babasının ölümünde ve eğitimsiz annesinin yanlış yönlendirmelerinde arar:

“Ali Bey babasını kaybettikten sonra J. Lacan'ın babanın adı olarak tanımladığı kültürün/toplumun yasasından çıkmaya başlamıştır. (...) Burada Ali Bey'in kültürün yasasından çıkışının ilk aşaması babasının ölümü ve kültürü öğrendiği kitapları okumayı bırakmasıdır. İkinci aşama ise eğitimsiz/cahil annesi Fatma Hanım'ın yanlış yönlendirmeleridir. Annenin sorunlu olması da oğulun simgesel alana adapte olmasını engeller. Lacan, annenin de simgesel alanın yasasına tabi olması gerektiğini düşünmektedir. (...) Ali Bey'in annesi de oğlunu kendi yasası içerisinde tutmaya çalışır. Ancak oğulda bu durum ters teper. Ali Bey, hem annesinin yasasını hem de babanın yasasını Mehpeyker'e duyduğu aşkla parçalar.” (Karaca, 2019: 89, 91).

Nitekim romanda da Ali Bey'in hassasiyetinin ve babasını kaybetmesiyle açığa çıkan tecrübesizliğinin ileride büyük felaketlere yol açacağı görülmektedir. Yazar, Ali Bey'in başına gelecek felaketin sinyalini eserde şöyle verir:

“Malumdur ki ciddiyatın birçoğu uysallıktan tevellüt eder. O kabilden olarak bu biçare delikanlının da öyle arkadaş hatırı kırmamak için ihtiyar ettiği bir hareket sergüzeşt-i ömrünü bir facia-i can-güdâze tahvil eylemiştir.” (*İntibah*, s. 15).

Yazarın, eserde Ali Bey için sürekli biçare ve zavallı kelimelerini kullanması da bu felakete dikkat çekmeye çalışması olarak değerlendirilebilir:

“ (...) Fakat biçare ne yapsın ki daha arkadaşlarıyla gittiği gün harekât-ı ihtiyariyesinin eceli gitmiş ve belki mezarı orada kazılmıştı. İnsan her adımını mezardan tebâüd için atar. Yine her adımda mezara bir adım daha takarrüp eder. Nitekim her nefesini temdid-i hayat için alır. Yine her nefeste hayatından bir nefeslik zaman azalır. (...) ” (*İntibah*, s. 16, 17).

Robert Finn ise romanın temelde Mehpeyker ile Ali Bey'in annesi arasındaki çatışma olduğunu söyleyerek Ali Bey'in babasının ruhunun geri planda görüldüğünü belirtir:

“Roman, temelde Mehpeyker ile Ali Bey'in annesi arasındaki çatışmadır, geri planda da Ali'nin ölmüş babasının ruhu görünür. Ali Bey, eylemin öznesinden çok nesnesi durumundadır, etkin eylem Mehpeyker'in ahlakdışı fiziksel tutkusuyla Ali Bey'in annesinin erdem dolu tinsel aşkı arasındaki çatışmadır. Genç adam çok çalışkan

ve saf olarak çizilmiştir, ne var ki onu yıkımına sürükleyecek birtakım kişilik zayıflıkları sezdirilir.” (Finn, 1984: 42, 43).

Namık Kemal, Ali Bey’i bekleyen felaketi yineleyerek Mehpeyker’e duyduğu aşkı ölümle benzeştirir. Aşkı, yasak aşkı ve cinselliği, iradesini kaybetmek olarak nitelendirmesi de Georges Bataille’nin¹¹⁴ aşkı ölümle eş değer tutmasıyla benzerlik göstermektedir. (Karaca, 2019: 92). Nitekim bu aşk Ali Bey’in evliliğini felakete sürükleyeceği gibi onu ve beraberindekileri de mutlak son olan ölüme götürecektir.

Yazar, ilk karşılaşmalarında Mehpeyker’i, şehvî bütün ayrıntılarıyla tasvir eder:

“Ali Bey ahlakında olan hicâb ile gönlündeki şevk ve incizâbın şiddet-i tesirâtı içinde -ki mıknaîs arasına düşmüş bir cüz’i madeni gibi- sükûtu ıstırabı câlib ve ıstırabı sükûtuna galib bir hal-i mütereddidâne ile nihayet derecelerde icbâr-ı nefis ederek gözlerinin üst kapağını biraz yukarı kaldırmaya muktedir olunca karşısında ne görsün: Üstad elinden çıkma sanemlerden mütenasip yapılı, siyaha mail samurî saçlı, incerek düz kaşlı, noktalı yeşil gözlü, siyah ve uzun kirpikli, hafif sarı üzerine mevçli koyu al yanaklı, irice çekme burunlu, ufak ağızlı, (şiddet-i şehâveti gösterir surette) ateşî kırmızı kalınca dudaklı, her karşısına geleni kucaklayacak gibi önüne mail yürür, insanın kalbine girecek gibi mahzuruna dikkatle bakar bir âfet duruyor.” (*İntibah*, s. 26, 27).

Yazar, böylece hem Mehpeyker’in Ali Bey üzerindeki etkisini hem de Ali Bey’in tecrübesizliğini dikkatlere sunar. Bununla birlikte Mehpeyker’in güzelliğinin yanı sıra tabiatında var olan şeytanî zekâsıyla işinde ne kadar usta ve tehlikeli olduğunu da belirtir:

“Hanımefendi ki ismi Mehpeyker’dir, ahlak ve terbiyece bütün bütün Ali Bey’in hilâfına olarak gayet namussuz, gayet alçak bir ailede perveriş bulmuş ve zaman-

¹¹⁴ Bataille, aşk ile ölüm arasındaki benzerliği şöyle ifade eder: “Bence erotizm, ölüme dek yaşamın onaylanmasıdır. Cinsellik ölümü kapsar; yeni gelenler yok olanların devamı oldukları ve onların yerine geçtikleri için değil yalnızca; üreyen canlının hayatını tehlikeye de attığı için. Üremek yok olmaktır ve en basit eşeysiz canlılar bile ürerken kendilerini yok ederler. Eğer ölüm, yaşama evresinden bozulma evresine doğru geçmekse aslında onlar ölmezler; onların daha önceki varlığı, üreme yoluyla bu biçimden kopar (çünkü birken iki olurlar). Bireysel ölüm, varlıktan arta kalan ve çoğalan yanın bir görünümüdür yalnızca. Eşeyli üreme yaşamın, eşeysiz üremeye kilitlenmiş olan ölümsüzlüğün görünümüdür ve en karmaşık görünümüdür yalnızca. Hem ölümsüzlüğün hem de bireysel ölümün bir görünümüdür o. Hiçbir hayvan, tamamlanmış hali ölüm olan bir harekete kendini bırakmadıkça eşeyli üremeyi gerçekleştiremez. Kaldı ki cinsel boşalmanın ana ilkesi *benin* tek başınlığının olumsuzlanmasıdır; ben kendi varlığına yalnızlığı unutturacak kadar kuşatılıp kucaklandıkça bitkin düşer, kendini aşar ve bütün bu yaşadıklarının sonunda kendinden geçer. Söz konusu olan ister saf erotizm (tutku-aşk) olsun ister vücutlardaki şehvet, varlığın yok oluşu ve ölüm belirginleştikçe yoğunluk artar. Ölümün kaçınılmaz bir zorunluluk halini alması erdemsizliği yaratır. Soyut aşk acısı ise birleştirdiği varlıkların ölümü onları birbirine yaklaştırıp etkiledikçe aşkın son hakikatinin simgesi halini alır.” (Bataille, 2021: 15).

ı rüşte balığ olur olmaz rezâilin envânda mürebbilerine üstad olmuştu. Biraz okuyup yazmakla uğraştığı ve ekser-i evkâtını meşhur aşüftelerin meclis-i ülfetinde geçirdiği cihetlerle tabii bir kat daha kuvvet bulan zekâvet-i dessâsânesi ise bir derece idi ki ziynette peri güzelliğinde, Haccâc dirayetinde bir İblis yaratılmış olsaydı istediği adama tahakkümünde bu nazenin kadar ya maharet gösterir ya gösteremezdi. Bununla beraber nihayet derecede şehvetine mağlub olduğu gibi ahlakça dahi sevdiği adamları taht-ı tahakkümünde tutmaya talip idi ve hatta bu yoldaki teşebbüsünün kâffesinde her istediğini yapmıştı. Bir güzeli severdi fakat yılan bir çiçeği nasıl severse bu da öyle severdi; bir adamı nasıl sararsa bu da öyle sarmak isterdi!.. Mezar vücudu nasıl kucaklarsa bu da öyle kucaklamaya çalışırdı; nasıl kucakladığına dünya yüzü göstermezse bu da öyle ihtisas etmek arzusunda bulunurdu.” (*İntibah*, s. 28, 29).

Nitekim yazarın, vaka ilerledikçe Mehpeyker hakkında fâcire, habise, aşüfte, hınzire, melune, haine, iblis, zalim, gaddar, şeytan, yılan, fitneci gibi sıfatları sık sık kullandığı görülecektir.

Evin, kitaptaki en ilginç ve gerçek trajik figür olarak gördüğü Mehpeyker’in okura, ahlaktan nasibini almamış bir fahişe, düşkün, hilekâr ve haysiyetsiz bir kadın olarak gösterildiğini ifade eder. (Evin, 2020: 95).

Bu bağlamda Mehpeyker¹¹⁵, kötücül kadın imgesiyle babasız oğulun erilliğini, dişilliğiyle parçalamaya başlar. (Karaca, 2019: 100). Bu durum yazarın objektif olmadığı şeklinde değerlendirilse de Namık Kemal’in Sünnî ahlak anlayışı fuhşun içindeki bir kadını aklamak istemez. (Baki, 1993: 38).

Namık Kemal, Dilaşub’u, Mehpeyker’den her yönüyle üstün ve onun tam zıddı bir tip olarak ortaya koyar. Yazar, bu bağlamda iki âşık arasındaki tezadı meyillerindeki süfli ve ulvi zevklere göre ruh-beden ilişkisi çerçevesinde değerlendirir:

“İki üftâde iltikâ-yı cism ü ruh gibi birbirine sokularak yek-vücadâne müshabete başladılar ve en evvel bir gün iki gecelik firkatlerinin tesirat ve tasavvuratını saatlerce yekdiğerine naklettikten sonra teşhirat-ı muhabbete müteallik en âlî-nazar hakîmleri hayran edecek birtakım bahislere giriştiler. Bu ülfette de bermutâd Mehpeyker’in meyelanı cisim gibi lezaiz-i süfliyeye Ali Bey’in incizâbı ruh gibi ezvâk-ı ulviyeye aitti.” (*İntibah*, s. 45).

Cevdet Kudret, katı bir ahlakçı olarak gördüğü Namık Kemal’in düşmüş bir kadın olan Mehpeyker’i hoşgörü ile karşılamadığını söyler:

¹¹⁵ Jale Parla da bu duruma dikkat çeker: “Mehpeykerler, şehvîlikleri, duygusallıklarıyla materyalist güçleri simgelerler; yemeyen, içmeyen, acıkmayan, üşümeyen Dilaşublar ise bu güçlere karşı camiacı normları temsil eden, kurtarıcı, yol gösterici kadınlardır ama kötüyle iynin başkişiyi hedef aldığı bir ahlak savaşında genellikle Dilaşublar kaybeder, Mehpeykerler kazanır.” (Parla, 2018: 88).

“Ne var ki katı bir ahlakçı olan yazar, düşmüş kadını düşmüş olduğu için suçlu görür, onun düşmekte sorumlu olmadığını bildiği ve açıkladığı halde yine de düşmüş kadını hoşgörü ile karşılamaz; fahişeye acıma kapılarını sımsıkı kapamaya, onun insan yanını elinden geldiğince örtbas etmeye çalışır; böylece eserinin insana açılma olanağını da önlemiş olur.” (Cevdet Kudret, 2016: 89).

Namık Kemal’in, kahramanlarını cinsiyetçi bir perspektifle kurgulaması, eril sistem içerisinde edebi babalık rolünü yüklenmesiyle ilgilidir. Romanda, Havva’nın kötücül/dişil ikizi olarak yer alan Mehpeyker zaman zaman yazarın da söylemsel alanda saldırısına uğrar. Namık Kemal’in zaman zaman kendini tutamayarak edebi babalık rolünü unutması ve yazar-baba konumuyla edebi metne müdahalede bulunması, yazarın ahlakçı bir tavır sergileyerek kahramanlarına karşı sübjektif bir yaklaşım içerisinde olduğunu göstermektedir. Böylece Mehpeyker’i eril bir söyleme hapseden yazar, onu sürekli aşağılamaktadır. (Karaca, 2019: 110, 111).

Nitekim Tanpınar da buna işaret ederek Mehpeyker’in, yazarın kendisi için çizdiği role itiraz ettiğini söyler:

“Kitabın en canlı tipi şüphesiz Mehpeyker’dir. Fakat onu muharririn bize gösterdiği ışıktaki değil de kendisi olarak almalıdır. Pek az kitapta muhayyilenin yarattığı şahıs o muhayyilenin kendisine bu küçük hikâyede olduğu kadar itiraz eder. Bu yüz kırk sayfa boyunca muharririn sesinden fazla biz behemehâl olduğunun dışına çıkarılmak istenen biçare kadının itirazlarını duyarız. (...) Fakat Namık Kemal her defasında onun sözünü keser yahut en kat’î hükümlerle ve en ağır kelimeleri kullanarak çerçeveler. Hiçbir romancı onun kadar kahramanının açıktan açığa düşmanı değildir. (...)” (Tanpınar, 2012: 396).

Babasızlık, romanda melek-şeytan kadın imgelemine kurulmasında en önemli unsur olarak karşımıza çıkar. Ali Bey’in annesi Fatma Hanım, oğlunun Mehpeyker’le olan aşk ilişkisini öğrendiğinde kocasının eksikliğini hisseder. Babanın olmaması durumunda Tanrı’ya dua ederek oğlunun tekrardan kültürün yasasına girmesini ister. Böylece simgesel alandaki babanın yasasındaki eksik figür Tanrısal olanla giderilecektir. Babanın olmaması ya da annenin babayı işaret etmemesi, çocuğun imgesel alanda takılıp kalmasına neden olduğu için Fatma Hanım da bu anlamda oğluna iyi bir yol gösterici olamaz. Babanın yokluğunda, oğlu doğru yola sevk etmek için ikame babalık rolünü üstlenen Mesut Efendi de bu konuda başarılı olamaz. Bunun sonucunda da şehvet düşkünü oğul, hazlarının kurbanı olur. (Karaca, 2019: 94, 96). Mehpeyker’i, Ali Bey’in karşısına çıkaran kötü bir kaderdir fakat Ali Bey’in bu

kaderin elinde oyuncak olmasını kolaylaştıran “mürebbî-i efkâr”ı olan babasını ve insanı insan yapan iradesini kaybetmesidir. (Parla, 2018: 86).

Robert Finn bu bağlamda babasız çizilen bütün bu erkek kahramanlar ve onların Batı’dan ithal edilen yeni töresel ve toplumsal değerlerle kendi başlarına ilişki kurmaya bırakılmaları ile tanımadığı bir yolda gerçek bir kılavuzun yol göstericiliğinden yoksun son dönem Osmanlı İmparatorluğu’nun kişileştirilmiş kahramanları arasında bir benzerliğin olduğundan bahseder. (Finn, 1984: 47, 48). Bu bağlamda Jale Parla, koruyucusunu kaybeden Ali Bey’in düşüşünü Tanzimat’tan sonra siyasal otoritesini kaybetmiş Osmanlı halkının durumuna benzetir.¹¹⁶ (Argunşah, 2006: 43).

İlk dönem romanlarında otoriter, oldukça mesafeli durarak saygınlığını da böylece sürdüren ve mutlak iradeyi temsil kabiliyeti taşıyan, bu özellikleriyle de oğlunu edilgenleştiren babanın yarattığı olumsuzluklar anlatılırken yakınlığıyla bir hami, bilgisiyle bir ilk öğretmen rolünü üstlenmiş babanın doğruluğu kastedilir. Böylece babalık kavramı yeni bir boyut kazanır. Bununla birlikte baskın karakterli babaların bıraktığı boşluk, aşırı şefkatli anneler tarafından doldurulmaya çalışılır. Fakat onlar da yeterince eğitilmiş olmadıklarından oğullarının art arda hata yapmalarına yol açarlar. (Argunşah, 2016: 49).

Erkek yetimlerin yeni ufuklara ulaşabildiği çoğu Batı romanındaki fakirlikten zenginliğe sıçrama temasının aksine Osmanlı yetimi köklerinden koparılmış, korunmasız, yabancılaşmış ve kırılığandır. Tanzimat evi babasız, zayıf ve dar kafalı annelerin entrikalarının, oğulların beceriksizlikleri, ahlaksızlıkları ve budalalıklarıyla birleştiği, dönüşü olmayan trajik sonuçlara yol açacak bir yer olarak resmedilir. Tanzimat romanının görünürde kaderini denetleyemeyen etkisiz ve yoz bir genç olan erkek kahramanının kadın karşılığı da genellikle kaderini denetleyemeyen bir köleden başka bir şey değildir. (Kandiyoti, 2019: 151, 152).

Bu bağlamda Ali Bey, kaderini tayin eden üç kadın arasında gidip gelir. Bu kadınlar anne, metres ve eş’tir. Üçünün de işlevi farklıdır. Ali Bey şefkati annesi Fatma

¹¹⁶ “ (...) Batılılaşma programını belirli kısıtlamalarla yönlendirmeye çalışan Osmanlı aydınları kaygan ve korunmasız bir zemindeydiler. Artık mutlakçı ve ataerkil bir sultanın otoritesine eskisi gibi yaslanamayan mutlakçı bir kültür, simgesel babasını arıyordu. Nitekim Osmanlı kültürünün Batılılaşmasının ilk aşamalarında da hem siyasal hem de edebi söylem yoğun bir baba arayışını yansıtır. Tanzimat’ın korunmaya muhtaç bir çocuk olduğu fikri yinelenir.” (Parla, 2018: 15, 16).

Hanım'da, aşkı ve şehveti Mehpeyker'de, huzur ve sukuneti ise Dilaşub'ta tanır. (Kolcu, 2009: 152).

Görüldüğü gibi Ali Bey'in Dilaşub'la olan evliliğinin felaketle bitmesinin sebebi aldatma zannıdır. Ali Bey, Mehpeyker ile dostu Abdullah Bey'in oyununa gelmiş ve karısına atılan iftiraya inanmıştır. Bunda şüphesiz Ali Bey'in babasının ölümüyle açığa çıkan tecrübesizliğinin yanında annesinin yanlış yönlendirmeleri ile Ali Bey'in bir şeye inhimak derecesindeki aşırı düşkünlüğü de etkili olmuştur.

Kaplan, hislerine daima yenik düşen Ali Bey'in bu zaafını şöyle ifade eder:

“Daha önce Çamlıca'da Mehpeyker'in arabasına laf atan Mesud Efendi ile kavga eden Ali Bey'in, karısı hakkında söylenilen bu sözler üzerine Abdullah'la Pertev'e bir şey dememesi, soğukkanlılığını muhafaza ederek kim olduklarını tahkik etmeyi aklına bile getirmemesi ikna edici değildir. Daima hislerine mahkûm olan Ali Bey, söylenilenlerin derhal doğru olduğuna hükmeder ve müthiş bir gazapla evine koşar, Dilaşub'u öldüresiye döver, neye uğradığını anlamayan zavallı cariyeye yere yıkılır, asabı iyice bozulmuş olan Ali Bey de çeneleri kısılarak başka bir tarafa yığılır, kalır.”

“İntibah'ın başı ile sonu arasındaki tezat, mahiyetini izah eder. Başlangıçta son derece saf olan bir genç, başından binbir macera geçtikten sonra olgunlaşmıştır. Fakat yalnız kendi hayatına değil, başkalarının hayatına da mal olan bu olgunluk hiçbir şeye yaramaz. Bütün bu hadiselerin esas sebebi nedir? Namık Kemal'in “inhimak” adını verdiği “ihtiras”. Ali Bey, bir ruh halinden başka bir ruh haline geçince onda ısrar eden insandır. Ani hiddetler, zanlar ve vehimler onu bir ruh halinden bir başka ruh haline götürür. (...)” (Kaplan, 2010: 124, 125).

Evin de Ali Bey'in düşüşünün tek sorumlusu olarak kendisini görür. Ona göre “Ali Bey sonunda, şüpheleri ve hüsrانlarının ağırlığı altında çöken bir küçük egoist” konumundadır. (Evin, 2020: 97).

1.2.2. Ahmet Mithat Efendi'nin Eserleri

1.2.2.1. Felsefe-i Zenan¹¹⁷

Felsefe-i Zenan, Ahmet Mithat Efendi'nin *Letaif-i Rivayat* serisinin üçüncü kitabı olarak 1870'te yayımlanmıştır. Eserde, Zekiye ile Sıtkı Efendi'nin evliliklerinin aldatma sebebiyle felaketle bitmesi konu edilir. Babasından tahsil gören Fazıla Hanım, onun ölümünden sonra da tahsiline devam etmiş ve felsefeye merak sarmıştır. Okuma

¹¹⁷ Ahmet Mithat Efendi, “Felsefe-i Zenan”, *Letaif-i Rivayat*, Haz. Fazıl Gökçek ve Sabahattin Çağın, Çağrı Yay., İstanbul 2001. Yapılan alıntılarda eserin bu baskısı kullanılmıştır.

ve öğrenmeye hevesli olan bu kadın, babasından kalan iki evden küçük olanında oturup daha önce babasıyla yaşadıkları büyük evi satarak geliriyle yaşamını sürdürmekte ve tüm zamanını okuma ve öğrenmeye ayırmaktadır. Öyle ki evindeki günlük işlerin bile tahsiline engel olduğunu düşündüğü için yemeğini dışarıdan getirtip çamaşırını dışarıya yıkatmaktadır. Bir gün tek görüştüğü kişi olan Ayasofya Kütüphanesi memuru yedi, sekiz yaşlarında öksüz bir kız çocuğu getirir. Fazıla Hanım'ın yalnız olması münasebetiyle bir can yoldaşı olur düşüncesiyle kendisine getirdiğini söyler. Burada, Fazıla Hanım'ın otuz beşini geçtiği halde henüz evlenmediğini, evliliği düşünmediğini ve kendisini ilme adadığını öğreniriz.

Evlat edindiği kıza Akile adını veren Fazıla Hanım, onun eğitimiyle ilgilenir. Bu sırada eski dostlarından Fatma Hanım, kızıyla beraber Fazıla Hanım'a gelir. Fatma Hanım, dört seneden fazla bir zamandan beri inzivaya çekildiği için görüşemediği Fazıla Hanım'a, başından geçenleri anlatır. Kocasının ölümünden sonra kalan emekli maaşıyla geçinemediğini bu yüzden Muhsin Paşa isminde azledilen bir valinin konağına sığındığını ancak kızının orada cahil ve haylaz büyümesini istemediğinden masrafını ödeme karşılığında onu, Fazıla Hanım'ın talim ve terbiyesine bırakmak istediğini söyler. Fazıla Hanım, okumalarına engel olur gerekçesiyle başta kabul etmek istemediyse de bu zor gününde eski dostuna yardım etmek için Zekiye'yi kabul eder ve masrafı için para talebinde bulunmaz. Bir buçuk sene sonra Fatma Hanım'ın vefat etmesi üzerine Fazıla Hanım, büsbütün kimsesiz kalan Zekiye'yi de evlat edinir ve tüm zamanını bu kızların eğitimine ayırır.

Fazıla Hanım, evlilik hakkındaki menfi fikirlerini ve dünyada her şeyden feragat edip yalnızca okuma ile meşgul olmanın lezzetini kızlarına da aşılar. Beş sene bu şekilde geçtikten sonra on yedi yaşına giren Akile'yi zengin aileler istemesine rağmen annesi gibi evlenmek fikrinde olmadığını ifade ederek taliplerini kabul etmez. Aynı şekilde on dört yaşına giren Zekiye de ablasının izinden gider. Fazıla Hanım, gördüğü rüya üzerine hisselerinin yarısını Akile'ye yarısını da Zekiye'ye satar. Gördüğü rüyayı yorumlayan Fazıla Hanım, kızlarına, çok vakti kalmadığını, sağ kaldığı müddet zarfında mevcut olan hisselerle geçinebileceklerini, vefatından sonra ise kendilerine bıraktığı servetle evlenmeden birlikte yaşamalarını arzuladığını dile getirir. Bu rüya üzerinden yedi ay kadar zaman geçtikten sonra Fazıla Hanım hastalanır ve gördüğü rüyanın çıkacağını anlayarak kızlarına öleceğini söyler ve vasiyet eder:

“İşte gözümün nuru kızlarım, tahminim gelip çıkıyor. Allah bilir ama ben bu yataktan kalkamam. Söz ölüm götürmez ya, şayet vefat eder isem beni Eyüp’e defnedersiniz ve siz dahi nefsinize galebe edip kocaya mocaya varmayarak şu evceğizde size bıraktığım eshamın iradıyla hanımlar gibi yaşayıp gidersiniz. Kocaya varmayınız diye ettiğim vasiyetin sebebini size anlatmak ıktiza etmez. Cahil değilsiniz ya! Elhamdülillah ikiniz de kemale geldiniz. Âlemde hürriyet-i şahsiyenize tamamıyla sahip olarak hanenizde kendi keyfinize yaşamak ile bir kocanın ve hele zamanımız erkekleri gibi hal ve şanları muhtaç-ı izah olmayan bir herifin dest-i tagallübü altında esirane yaşamak beyinde olan farkı elbette temyiz ve takdir edersiniz. İşte vasiyetim budur.” (*Felsefe-i Zenan*, s. 58).

Annelerinin vefatı üzerinden bir buçuk sene geçtikten sonra bir gün, Muhsin Paşa, Zekiye’yi konağına davet etmek için adamlarından birini gönderir. Muhsin Paşa, Zekiye’nin annesinin yanına sığındığı kişidir ve Zekiye’yi birkaç kez görmüştür. Akile Hanım, yan komşusu Kamile Hanım ile Zekiye’yi konağa gönderir. Döndükten sonra Zekiye, Akile’ye Muhsin Paşa’nın Halep valisi olduğunu, iki küçük çocuğuna muallime olarak kendisini de Halep’e götürmek istediğini anlatır. Zekiye, ablasından ayrılmak istemediğini ancak aylık beş yüz kuruşla eve katkı sağlayacağını düşünerek gitmek ister. Akile, kardeşinin İstanbul dışına çıkmasını yaşadıkları yerin kıymetini anlaması açısından faydalı görür ancak kalan servetle rahat bir şekilde geçindiklerinden kazanacağı beş yüz kuruşun kendileri için elzem olmadığını da ilave eder. Evlenmek istememelerinin sebeplerinden birinin özgürlüklerini muhafaza etmek olduğu halde Zekiye’nin Halep’e gitmesiyle başkalarının emri altına girerek özgürlüğünü kaybedeceğini fakat son kararı kendisine bıraktığını dile getirir.

Zekiye, Halep’e gittikten sonra Akile ile mektuplaşmaya başlar. Bu mektuplardan birinde, rahatının yerinde olduğunu, Paşa’nın otuz yaşlarında genç, güzel bir divan efendisinin bulunduğunu ve yazdığı müsveddeleri divan efendisinden tashih ettirerek kitabetini ilerlettiğini anlatır. Zekiye’nin gönderdiği ikinci mektupta, divan efendisinden bahsetmesi Akile’yi tedirgin eder. Akile, Zekiye’nin kendi fikrinden uzaklaşıp farklı bir yola girdiğini, aşkın zararlı ve yıkıcı yönlerini nazarında küçültüp kendini onun zalim pençesine bırakmak üzere olduğunu düşünür ve acı çeker. Yazdığı mektupta bu korku ve endişelerini açıkça ifade eder. Bunun üzerine Zekiye, gönderdiği mektupta ablasının endişelerinin yersiz olduğunu ve divan efendisi Sıtkı Efendi’yle aralarında aşka dair herhangi bir şey olmadığını yazar. Akile’nin “ilerisi deşt-i hevî-nâk-i aşk ve hevaya çıkan ol belalı çığırıcık” (*Felsefe-i Zenan*, s. 72) olarak düşündüğü yola girmediğini, bundan ne derece sakındığını göstermek için de gördüğü

bir rüyasını anlatır. Rüyasında, sevmeye layık bulduğu Sıtkı Efendi'nin ilan-ı aşkını kabul etmediğini ve ondan yüz çevirdiğini gördüğünü söyler. Akile ve yan komşusu Kamile Hanım, bu rüyadan Zekiye'nin iyiden iyiye Sıtkı Efendi'den hoşlandığına kanaat getirirler.

Küçüklükten beri oluşturdukları fikrin değişmesini istemeyen Akile, kardeşinin beş ay gibi kısa bir sürede fikir değiştirmesini hoş karşılamaz. Akile'nin kocaya varmaktansa fikirleriyle meşgul olarak yaşamının mutluluk getireceğine inanması ve aşkı yalnızca geçici bir heves olarak görmesi Zekiye'nin duygu ve düşüncelerini anlamasına engel olmaktadır:

“(…) Sen kocaya vardığın zaman seni hissiyat-ı şehvaniyesi hususunda bir ... bilen herifin aguş-ı hırs ve şehvetinde gerek tav'an ve gerek kerhen naz ve niyazla meşgul olduğun geceler ben burada böyle bir beliyeden azade yatağım içinde tatlı tatlı nice tasavvurat ve hayalat ile mütelezzen günöde-i habgâh-ı saadet olurum veyahut tasavvurat ve hayalatıma muharririn-i salife ve hazıranın efkârını dahi ilave edip hayalhanede bir cemiyet akdiyle cemiyetlice eğlenmek ister isem elime bir de kitap alırım. Zira âlemde saadet denilen şey bir nev' hülyadan ibarettir. Hatta dünya demek dahi bir rüyadır. Artık rüyadan ibaret olan bu dünyada benim hüsn-i hayalatımı ihlal edecek bir refiki kabul eder isem asıl akılsızlık etmiş olurum.” (*Felsefe-i Zenan*, s. 75).

Bu fikirleriyle Zekiye üzerinde etkili olacağını ve onu fena olarak gördüğü teşebbüsünden vazgeçireceğini ümit eden Akile, gönderdiği mektubun cevabını bekler. İki ay geçmesine rağmen bir cevap alamaması üzerine kardeşinin Sıtkı Efendi'yle evlendiğini düşünür. Ümidi azaldıkça yalnızlığını daha derinden duymaya başlar. Beklediği cevap dört ay sonra gelir. Zekiye, ablasından gelen mektuba geç cevap vermesinin sebebini anlatır. Bir buçuk ay önce hanımefendi ile gezmeye gittiği zaman, Muhsin Paşa'nın haremde kimseyi görmemesi üzerine odaları gezerken kendi odasına girdiğini ve Sıtkı Efendi'yle olan yazışmalarını kaydettiği defteri gördüğünü söyler. Tabiatın, akıllara hayret veren görüntüsü karşısında insanın meyilli olmasının zaruri olduğunu ve bu istek ve arzuların artarak aşk ve heves gibi duyguların da ortaya çıkmasına yol açacağı şeklindeki meselelere dair yazışmalarından Muhsin Paşa, Zekiye ile Sıtkı Efendi arasında bir aşk ilişkisi olduğunu sezer.

Bunun üzerine Muhsin Paşa'nın karısı, Zekiye'nin ağzını arar. Zekiye, her ne kadar evlenmeyi düşünmediğini söylese de hanımefendi Muhsin Paşa'ya, sevgililerin kavuşması yönünde fikir beyan edince Zekiye bu durumu kabul eder ve Sıtkı Efendi'yle evlenir. Aldığı bu haber üzerine perişan olan Akile, kardeşinin

düşündüğünün aksine mutlu olma ihtimalinin de olduğunu düşünerek teselli bulur. İki kardeş arasında devam eden mektuplardan üç sene sonra Zekiye'nin bir erkek çocuk dünyaya getirdiğini öğreniriz. Akile, artık kardeşinin mutlu olduğunu düşünerek rahat bir nefes alır. Bir gün, Sıtkı Efendi'den, Zekiye'nin rahatsız olduğunu ve kendisini görmek için Halep'e çağırdığını bildiren bir telgraf alır. Akile, Kamile Hanım'la birlikte Halep'e gidip Muhsin Paşa'nın konağına vardığında, Zekiye'nin vefat ettiğini öğrenir.

Hikâyenin bundan sonrasını, tanık sıfatındaki Muhsin Paşa'nın kızından öğreniyoruz. Zekiye'nin öğrencisi olan bu kız, hocasının başından geçenleri Akile'ye anlatır. Kız, hocasının hayatı boyunca evlenmeyi düşünmemesine, kendisine de evlilik aleyhindeki fikirlerini aşılmasına rağmen Sıtkı Efendi'nin kalemine aldandığını ifade eder. Zekiye, Sıtkı Efendi'nin diğer erkeklerden farklı olduğu ve evlendikleri takdirde mutlu olacakları kanaatindedir. Gelin olacağı zaman Muhsin Paşa, cihaz halayığı olarak vereceği cariye'nin seçimini Zekiye'ye bırakır. Kız, evlerinde bulunan Mah-ı Tâbân isminde bir cariye'nin, Zekiye'ye kendisini götürmesi için dil döktüğünü ancak o cariye'yi seçmemesi konusunda hocasını uyardığını ifade eder. Mah-ı Tâbân'ın, Halep'e geldiğinden beri Sıtkı Efendi'yi sevdiğini, hatta kendisini çirak ettirmek suretiyle Muhsin Paşa'dan istemesini söylediği halde Sıtkı Efendi'nin kabul etmediğini bildiğinden hocasını ikna etmeye çalışır. Ancak Zekiye, Mah-ı Tâbân gibi bir aşüfteyi kabul etmemesini Sıtkı Efendi'nin, namuslu bir adam olmasına bağladığından öğrencisinin uyarılarını dikkate almamış ve onu beraberinde götürmüştür.

Zekiye, bir gece uyandığında kocasını yanında bulamaz. Kalkıp kocasını aramaya başlar ve Mah-ı Tâbân'ın yattığı damın perdesinin arkasında bir fısıltı duyar. Yavaş yavaş perdenin yanına sokulup içeri baktığı zaman, kocasını Mah-ı Tâbân'la el ele görür. Konuşmalarından, Sıtkı Efendi'nin Mah-ı Tâbân'a “Bir şey ki muvafık-ı şariat olduktan sonra onu kabul etmemek olur mu?” (*Felsefe-i Zenan*, s. 85) dediğini işitir. Perdeyi kaldırdığı zaman Zekiye'ye yönelttiği “Ne oldun?” (*Felsefe-i Zenan*, s. 85) sorusu, Sıtkı Efendi'nin bu durumu ne kadar normal karşıladığını ve rahat tavırlı olduğunu gösterir. Ancak durum Zekiye için bu kadar rahat ve vurdumduymaz olamayacak kadar ağırdır. Nitekim kocasının “Ne oldun?” sorusuna karşılık olarak verdiği “Ne olacağım? Sen beni bir erkekle bulmuş olaydın ne olur idiysen ben de

ayniyle öyle oldum” (*Felsefe-i Zenan*, s. 85) sözleri bunu doğrulamaktadır. Bu duruma daha fazla dayanamayan Zekiye, o gece öksürdüğü zaman kan tükürür ve bir süre sonra da ölür.

Felsefe-i Zenan’ın yazıldığı tarih göz önünde bulundurulursa yazarın, Fazıla Hanım’ın fikirlerinin yaşanılan toplum nezdinde yeni ve dikkat çekici olduğunu dile getirdiğini söylemek mümkündür. Eserdeki fikirlerin erkek egemenliğine karşı çıkma ve şahsi özgürlüğe sahip olma noktalarında feminizmle de ilgili olduğu, aynı bağlamda bu fikirlerin Akile ve Zekiye üzerinde de etkili olduğu görülmektedir. Pencereleeri önünden geçen her erkeği, kadınları esaret altına alan ve kendi arzuları doğrultusunda harekete mecbur bırakan zalimlerden biri olarak görmeleri iki kız kardeşin inzivaya çekilmesine yol açmıştır. Anneleri tarafından bırakılan servet nedeniyle kimseye muhtaç olmamaları, Akile ile Zekiye’nin herhangi bir erkek egemenliği altında yaşamak istememelerini etkileyen faktörlerden biridir. Nitekim hayatlarına yön verme noktasında bu durumu konuşmuşlardır. Maddi imkânlarının olmaması durumunda farklı seçenekler söz konusu olabilirdi. Söylemek istediğimiz, bu durumda tüm kadınların aynı şartlara sahip olamayacağı ve eldeki imkânların şartları değiştirebileceğidir.

Böylece kadınlar, kütüphanelerden, sahaflardan getirtilmiş kitaplarla dolu “kendine ait oda” sayesinde nefret ettikleri evliliğe, efendilik taslayan erkeklere ve hane içindeki köleliğe meydan okuyabileceklerdir. (Gürbilek, 2016: 40).

Burada dikkat edilecek husus, erkeklere karşı mesafeli duran Zekiye’nin, divan efendisinin gençliğine ve güzelliğine dikkat etmesidir. Bu dikkat, hikâyenin devamı hakkında bize ipucu vermektedir. Zekiye’nin Halep seyahatine dair izlenimlerini aktardığı ilk mektubunda tabiata karşı hislerinin uyanması bu dikkatin başlangıcını oluşturur:

“(…) Canım bu kadınlar o kadar ulviyet-i fikirleriyle beraber ne derece denîü’t-tab bir şey imişler. Vakıa erkeklerden nefret edişlerine hak vermeye sen de ben de mecburuz. Lakin hiç olmaz ise “tabiidir” diye tefsiri mümkün olan bir halden teneffür edip de tabiatın dahi hilafını iltizam etmek sahihan denaet-i tab denilecek bir şey değil midir?” (*Felsefe-i Zenan*, s. 63).

Romantizmden gelen bu duygu taşkınlığı daha sonra Zekiye’nin aklı ile ruhu arasında çatışmaya neden olacaktır. Nitekim Halep seyahatinde, tabiata karşı duyduğu hislerin Zekiye üzerinde etkili olması ve Sıtkı Efendi’yle olan yazışmalarında da bu

konuyu ele almaları Zekiye'nin duygularının yoğunlaşmasına sebep olmuştur. Burada, üzerinde durmamız gereken diğer bir husus, Akile'nin kardeşini görmek üzere Halep'e doğru yola çıkışında gözlemlediği tabiatın, Zekiye'de olduğu gibi onun üzerinde de etkisini göstermesidir. Bu etki karşısında Akile'nin hisleri coşar fakat daha sonra fikrini değiştirip bu güzelliğin aldatıcı olduğunu, Zekiye'nin de buna kanıp hürriyetini ve saadetini kaybettiğini dile getirir. Geçici olana değil, ebedi olana bel bağlamanın saadet getireceğine inanır. Dolayısıyla Zekiye üzerinde etkili olan tabiata karşı duyulan yoğun hislerin İstanbul dışına ilk kez çıkan Akile üzerinde kısa bir süre etkili olduğunu ve Zekiye'de olduğu gibi bir duygu taşkınlığına yol açmadığını söylemek mümkündür.

Yazar, şahsi hürriyet fikrinin bütün gündemi oluşturduğu bu yıllarda, kadını özgür kılmak adına onu, esaretten/evlilikten uzak tutmak ister. Bu nedenle Fazıla, Zekiye ve Akile'ye ihtiyaçları kadar para ve kendilerine ait evde evlenmeden sürdürebilecekleri bir hayat bırakır. Onlar için evlilik bir zorunluluk değildir. Böylece “esaretten eşed bir hâl” olarak gördükleri evlilikten uzak, mutlu bir şekilde yaşarlarken hesaba katmadıkları bir şey vardır. O da yine insana özgü bir hal olarak duyguların ortaya çıkması veya şimdilik bastırılmış olan sevilme ihtiyacını hissetmeleridir. Bu bağlamda Zekiye, bilginin hayata taşınması ve sınanması durumunda neler olabileceğini deneyecek kadar cesaret sahibidir. Bunun için de merakla evin dışındaki hayata açılır. Böylece Akile'nin tersine sadece kendisinden istenenleri yapan kağıt bir kimlik olmaktan çıkar, duyup düşünen, acı çeken, seçme hakkını kullanan trajik kimliğine ulaşır. Önüne konulan, kitaplarda öğrendiği farklı coğrafyaları ve insanlık hallerini tecrübe etme imkânını kullanmayı, bilgisini kitaptan çıkararak hayata eklemlenmek fırsatını yaşamayı seçer. Bu noktada Zekiye'nin trajedisi, kozanın dışına adım atmasıyla başlar. Böylece genç kadın aklın alanından çıkıp kalbin hâkimiyet alanına girerek duyguları tarafından esir alınır. (Argunşah, 2016: 107, 112). Zekiye, kitabın yatıştırıcı dünyasından ayrılıp arzularına kapıldığı için gerçekte bağını kaybedip felakete sürüklenir. (Gürbilek, 2016: 41).

Bundan sonra Zekiye'nin felaketine sebep olacak kişinin, Mah-ı Tâbân olduğu anlaşılır. Ahmet Mithat Efendi, hikâyeyi nakleden kızın ağzından Sıtkı Efendi'nin, Mah-ı Tâbân'ın güzelliği karşısında kayıtsız kalamayışını toplumda yerleşmiş olan âdetler çerçevesinde anlatmaya çalıştığı görülmektedir:

“(...) Bahusus âdet-i umumiye bir kadını yalnız bir erkeğe tahsis ederek erkeği müteaddit kadınlara tamim edip durur ve erkekler dahi bu nimetin kadrini takdir etmemekte kusur etmemekte bulunur iken hazır kendilerine arz-ı hahiş eden bir kıza iffet-füruşluk edebilirler mi?” (*Felsefe-i Zenan*, s. 85).

Sıtkı Efendi, İslam dininin erkeklere belirli şartlar dâhilinde tanıdığı çok eşliliği tamamen şehvî arzularını tatmin etmek amacıyla kullanmıştır. Bu da Zekiye’nin felaketine sebep olmuştur.

Yazarın diğer kahramanlarının adlarında olduğu gibi Sıtkı adında da bir isim sembolizasyonu yaptığı görülmektedir. Dolayısıyla Sıtkı adı yazarın erkeklerin durumuna dayanarak bir tezat unsuru olarak kullandığı küçük bir oyundur. Sadakatli adam Sıtkı, evlendikten kısa bir süre sonra karısını bir başka kadınla aldatmıştır. Böylece yazar bu isim sembolizasyonu ile erkeklerin sadakati ile alay etmiştir. (Kolcu, 2009: 33).

Dolayısıyla yazar, erkeğe ve kadına biçilen roller çerçevesinde sosyal hayat içerisinde yerleşmiş olan kuralları tenkit eder. Bir kadını, yalnız bir erkeğe tahsis edip bir erkeği birçok kadınla evlenmeye yönelten sistem üzerinden çok eşliliği eleştirir. Hikâyedeki kadın karakterlerin felsefesi, hürriyetlerini muhafaza yolunda evliliği düşünmemeleri ve saadeti yalnızlıkta bulmalarıdır. Fazıla Hanım, bu şekilde yaşamış ve kızlarına da aynı şekilde yaşamalarını vasiyet etmiştir. Zekiye, benimsediği fikri, Halep seyahatiyle değiştirirken Akile, fikrinde sebat etmiş ve kardeşinin ölümüyle birlikte bu fikri daha da kuvvetlenmiştir. Zekiye’nin mezarını ziyaret ettikten sonra “Esselâmetü fi’l-vahdeti”¹¹⁸ (*Felsefe-i Zenan*, s. 86) hükmü gereği İstanbul’a dönüp kalan ömrünü münzevi bir şekilde geçirmiştir.

Romanda eleştiri konusu edilen teorik olarak evlilik kurumu değil; erkek egemen toplumun kadına bakışıdır. Bu bakış açısı diğer Tanzimat dönemi romanlarında da yaygın bir eleştiri konusu olmaya devam edecektir. (Gökçek, 2017: 107). Bu bakış açısı Ahmet Mithat’ın kadınlar konusunda gençliğindeki yenilikçi ve eşitlikçi tarafını ortaya çıkarır. Ahmet Mithat Efendi, eserin birçok yerinde kadın ile erkeği eşitleyen ifadeler kullanır. (Esen, 2014: 43).

¹¹⁸ “Selametlik yalnızlık içindedir.” Bkz; Mehmet Emin Bars, Veysel Karanî ile İlgili Menkıbeler ve Romanlar Üzerine Metinlerarası Bir İnceleme, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Erzurum 2013.

1.2.2.2. Yeniçeriler¹¹⁹

Yeniçeriler, Ahmet Mithat Efendi'nin *Letaif-i Rivayat* serisinin altıncı kitabı olarak 1871'de yayımlanmıştır. Eserde, Osman Çorbacı'nın aldatma zannıyla evliliğinin felaketle bitmesi anlatılır. Yeniçeri Ocağı'nda, çorbacılık rütbesiyle görev yapan Seyfullah Ağa'nın vefatından sonra rütbe ve memuriyeti, oğlu Osman Çorbacı'ya bırakılır. Küçüklüğünden beri babası tarafından bu yolda yetiştirilen Osman Çorbacı, geldiği göreve layık biri olduğunu etrafındakilere gösterir. Yirmi iki yaşındayken Ocak çorbacılarından merhum Hüseyin Çorbacı'nın kızı Ayşe ile evlenir. Evlilikleri üzerinden uzun zaman geçmesine rağmen çocuk sahibi olamazlar. Bunun için her yolu deneyen çift, doktorların çocuk sahibi olamayacaklarını söylemesi üzerine tamamen ümitlerini keserler. Tek eksik olarak gördükleri evlat sahibi olma dışında hiçbir sıkıntıları olmadan mutlu mesut yaşamaya başlarlar. Bu sırada Osmanlı-Rus Harbi'nin patlak vermesi üzerine Osman Çorbacı cepheye gider. Yazarın, burada geçici olarak görülen bu ayrılığın karı koca için ebedi bir ayrılık olacağını ifade etmesinden olayların farklı bir yöne doğru gideceği anlaşılır.

Cepheye gidişinin on birinci ayında karısından bir mektup gelir. Mektupta karısı, nur topu gibi bir erkek çocuk doğurduğunu yazmış ve çocuğun bir tutam saçını da mektupla beraber göndermiştir. Bu haberi alan Osman Çorbacı, bir evlat sahibi olduğu için başta çok sevinir. Daha sonra çocuğunun olmayacağı aklına gelince bu durumdan şüphelenmeye başlar. Karısının kendisini aldattığını, namusunu ayaklar altına aldığını düşünür. Kendisini öldürmeyi bile aklından geçirir ancak daha sonra aklını başına topladığında, ölmesi gereken kişinin kendisi değil karısı olduğunu anlar. Yazar, burada mektubu yazan kâtibin tarih atmadığını, onun yerine yalnızca bir koca (mim) çektiğini, mektupta çocuğun ne zaman doğduğunu belirtmeyip sadece “Şükür Mevla'ya nur topu gibi bir evlat ihsan eyledi” (*Yeniçeriler*, s. 168) ibaresini yazmasının karışıklığa yol açtığını dile getirir. Bu açıklamadan, çocuğun, Osman Çorbacı'nın cepheye gitmesinden sekiz ay yirmi beş gün sonra doğduğunu, dönem şartlarına göre mektubun kendisine geç ulaştığını ve karısından boş yere

¹¹⁹ Ahmet Mithat Efendi, “Yeniçeriler”, *Letaif-i Rivayat*, Haz. Fazıl Gökçek ve Sabahattin Çağın, Çağrı Yay., İstanbul 2001. Yapılan alıntılarda eserin bu baskısı kullanılmıştır.

şüphelendiğini anlıyoruz. Yazar, bu durum karşısında, Osman Çorbacı'nın Yeniçeri olmasının, bu işte yanlışlık olabileceğini düşünmesine engel olduğu kanaatindedir.

Gelen mektuptan sonra huzuru ve rahatı kaçan Osman Çorbacı, uykusunda bile karısının kendisini aldattığını görür. Birkaç gün bu şekilde geçtikten sonra bir gece, yine gördüğü kâbuslardan sonra fırka kumandanından karısının vefat ettiği bahanesiyle İstanbul'a gitmek için izin ister. Kumandanından aldığı ruhsatla beraberindeki Hasan Pehlivan isimdeki topçu arkadaşıyla İstanbul'a doğru yola çıkar. Yolda, Osman Çorbacı gerçeği Hasan Pehlivan'a anlatır. İstanbul'dayken karısının hamile olmadığını, cepheye geleli yaklaşık bir sene olduğu halde bir kadının bu sürede doğum yapamayacağını, doktorların teşhisine göre kısır olduğunu ve bu durumda mutlaka aldatılmış olacağını ileri sürer. Rüyalarında, karısını sürekli başı sarıklı bir adamın yanında görmesinin de hayra alamet olmadığını ve bunu kendisine Allah'ın gösterdiğini söylemesi, Osman Çorbacı'nın zannında ne derece ileri gittiğini göstermektedir. Zannettiği gibi karısı, kendisine ihanet etmese bile yüreği böyle çürüdükten sonra artık onunla birlikte olamayacağını belirtir. Boşanmanın namusunu temizleyemeyeceği ancak öldürdüğü takdirde namusunu temizleyebileceği kanaatindedir. Başta bu işte yanlışlık olabileceğini düşünen Hasan Pehlivan, Osman Çorbacı'nın şüphelerini açıklamasından sonra kadını itham etmeye başlar. Osman Çorbacı, karısına kıyamayacağını anladığından bu işi Hasan Pehlivan'ın yapmasını ister. Hasan Pehlivan ise önce çocuğu görüp babasına benzeyip benzemediğini teyit ettikten sonra karar vermenin daha doğru olacağını dile getirir.

İstanbul'a vardıktan sonra karısı, Osman Çorbacı'yı sevinçle karşılar. Kocasının aniden gelmesine şaşırان Ayşe, hal ve tavırlarından hasta olduğunu düşünür. Sonraki gün Osman Çorbacı, hava değişikliği için geldiğini ve ocak arkadaşlarından birisinin Kozyatağı'nda bulunan bağında istirahat edeceğini söyleyerek karısını, Hasan Pehlivan'la önden gönderir, kendisinin de sonradan geleceğini söyler. Kocasının bu davranışına anlam veremeyen Ayşe, gitmeyi mecburen kabul eder ve Hasan Pehlivan'la beraber yola çıkarlar. Bir ağaç altında dinlenmek için oturduklarında, Ayşe olanları Hasan Pehlivan'dan sorar. Hasan Pehlivan, Ayşe'nin yüzünden onun masum olduğunu anlar ve onu öldürmeye kıyamaz. Çocuğun babasına olan benzerliğini fark edince de gerçeği itiraf eder. Ayşe, kocasının kendi hakkındaki suikastını öğrendiğinde çok üzülür. Hasan Pehlivan'ın, durumu

Osman orbacı'ya uygun bir dille anlatarak suçsuzluğunu ispat edebileceğini söylemesi üzerine Ayşe, bundan sonra kocasının kendisini affetse bile onunla birlikte olamayacağını dile getirir:

“İşte yalnız bunu kabul etmem. Bundan sonra beni affetse de ona karı olamam. Çünkü o karı koca ne demek olduğunu bilir bir adam olmuş olsa idi, bir kere işi anlar, dinler idi. Mademki bir kere katlimi gönlü hükmetmiş, artık o iş bitti. Şimdi sen beni ne yapacak isen yap. Onun hükmü yerini bulacaktır.” (*Yeniçeriler*, s. 175, 176).

Böylece Ayşe, evlilikte, güvenin ve birbirini anlayıp dinlemenin önemini vurgulamaktadır. Hasan Pehlivan, düşünüp taşındıktan sonra Ayşe'ye, kendisini kocalığa kabul etmesi şartıyla onu kurtaracağını söyler. Hasan Pehlivan bu teklifi yaparken kocası tarafından gözden çıkarılan bir kadının artık kocasına geri dönemeyeceğini düşünmekte ve onu boşanmış kadın statüsünde görmektedir:

“Yok, ama taaccüp etme. Çünkü orbacı seni bir kere gözünden çıkardı. Ölümüne razı oldu. Demek ki artık sen onun karısı olamazsın. Ben ise sana koca değil kul köle olurum.” (*Yeniçeriler*, s. 176).

Hasan Pehlivan, bu sırrı tutacağı için çocuğu kabul edemeyeceğini ve onu bir bakkal dükkânı kepengine bırakmak gerekeceğini belirtir. Çaresiz bu teklifi kabul eden Ayşe, Hasan Pehlivan'dan, çocuğun arkasına bıçağın ucuyla bir iz bırakmasını ister. Bu sayede belki bir gün yavrusuna kavuşacağını ümit etmektedir. Verilen karar üzerine akşam ezanından sonra çocuğu bakkal dükkânı kepengine bırakırlar.

Hikâyenin bundan sonrası Civelek Hüsni ile devam eder. Üsküdar iskelesinde, kayıkçılıkla geçinen bir yeniçeri olan Civelek Hüsni, işini bitirdiğı bir akşam, ihtiyarca bir kadın ile bir genç kızın iskeleye geldiğini görür. İhtiyar olan kadın, Civelek Hüsni'ye, kendilerini Bahçekapısı'na geçirmesini ister. Civelek Hüsni, böyle geç bir saate kadar kadın kısmının sokakta işi olamayacağını söyleyip başta götürmeye yanaşmaz. Kız dikkatini çekince beklemediğı bir kısmetin ayağına geldiğini düşünerek denize açılır. Evlenmek arzusunda olan Civelek Hüsni, kızıdan etkilenince onu babasından isteyeceğini, kızın annesine söyler ve nişan olarak kolundaki pazubendi verir. Kızıdan da kendisine bir nişan vermesini ister.

Civelek Hüsni'nün, işi oldubittiye getirip kızını nişanlısı olarak görmesine anlam veremeyen kadın, bu durum karşısında ne yapacağını bilemez. Yanlarında,

kızının nişan olarak verebileceği herhangi bir şey olmadığını söylemesi üzerine Civelek Hüsnü, kızın vereceği sözü nişan yerine kabul edebileceğini söyler. Hüsnü'nün hem güzelliğinden hem de hal ve tavrından etkilenen kız, annesinin sözünü beklemeden hemen pazubendi alıp nişanı kabul ettiğini söyler. Yazar, yeniçeri zamanında bir kızın bu kadar cüretli olmasının mümkün olup olmaması üzerine kalpte var olan tabii hislerin, hiçbir zaman ve koşulda değişmeyeceğini dile getirir:

“Ama diyeceksiniz ki yeniçeri zamanında bir kızın bu dereceye kadar cür’eti mümkün müdür? Acaip! Yeniçeri zamanı olmakla yüreklerin hissi başka bir halde bulunmak olabilir mi? Yeniçeri asrı hükm-i tabiatı da değiştirmiş mi idi? Kız yalnız buna cür’et değil, bakınız daha nelere cesaret eyledi.” (*Yeniçeriler*, s. 180).

Şahap Hanım ile Civelek Hüsnü arasındaki aşk zaman geçtikçe artar. Daha kayıkta iken Civelek Hüsnü’ye kanı kaynayan, hal ve tavırlarını beğenen Şahap’ın annesi, kızının hislerine hak verir. Ancak Şahap’ın, Hüsnü ile serbest bir şekilde konuşup nişan meselesini oldubittiye getirmesini hoş karşılamaz. Kocasının durumdan haberdar olmamasının karışıklığa neden olduğunu dile getirip kızını vazgeçirmeye çalışır. Bu sıralarda Yeniçeri Ocağı’nda, Vak’a-i Selimiye’nin baş göstermesi ve sevdiği kızın babası Cellat Hasan’dan korkması nedeniyle Civelek Hüsnü, bir süre Şahap’la görüşemez. İki aydan fazla bir zaman sonra Hüsnü, Şahap ve annesiyle yolda karşılaşır. Şahap’ın annesi, Hüsnü’yü sevdiğini ancak ani gelişen bu durumu kocasına henüz söyleyemediğini ifade eder.

Civelek Hüsnü, Şahap’tan ayrıldıktan sonra Galata’da, Apostol’un meyhanesine gider. Yan tarafında oturan iki dayının konuşmalarına kulak kabartır. Ertesi Cuma günü Levent Sahrası’nda birkaç dayı ile vuruşacaklarını duyunca içkinin de tesiriyle konuşmaya dâhil olur. Dayılar, başta Hüsnü’yü önemsemezler ancak Civelek Hüsnü’nün sözü uzatması üzerine Kanlı Mustafa isminde bir yeniçeri, ona haddini bilmesini söyler. Bu yeniçerinin, Hüsnü’ye oğlum şeklinde hitap etmesi üzerine aralarında geçen diyalogda, Hüsnü’nün Kadıköyü’nde bir bakkal dükkânı kepenginde bulunduğunu bildiği için bu kelimeyi, onu aşağılamak amacıyla söylediğini anlıyoruz. Dolayısıyla bu diyalogdan Civelek Hüsnü’nün, Osman Çorbacı’nın Hasan Pehlivan’a, karısıyla beraber katli için emir verdiği çocuk olduğunu öğreniyoruz.

Tartıştığı kişilerden birinin Şahap'ın babası olduğunu anlayan Civelek Hüsni, ettiği hakaret üzerine yalnızca Kanlı Mustafa ile vuruşmak ister. Kayınpederi Cellat Hasan, buna engel olur ve onları barıştırır. Civelek Hüsni'nün sakinleştiğini görünce ona durumu izah eder. Sultan Selim'in, Frenk icadı olarak görülen Nizam'ı Cedit adlı orduyu kurarak Yeniçeri Ocağını ortadan kaldırmayı amaçladığı ve bu ordunun himayesi altına girmeyi reddettiklerinden, kendilerine karşı gelen diğer yeniçeri arkadaşlarıyla vuruşacaklarını anlatır. Yeniçerinin yeniçeriyle dövüleceği Ok Meydanı'nda, Hüsni'nün de bulunması kararlaştırılır. Bu karar üzerine Civelek Hüsni, Şahap'ı görmeye gider ve yarın yeniçerilerle dövüleceklerini söyler. Dönememe ihtimaline karşı helallik ister.

Civelek Hüsni, kararlaştırılan Cuma günü Ok Meydanı'nda, önceden belirledikleri taşın dibine varır ve vuruşacakları adamları beklemeye koyulur. Biraz zaman geçtikten sonra yaklaşık iki yüz kişinin toplanmasıyla çarpışma başlar. Bu çarpışma esnasında Civelek Hüsni, aynı tarafta olduğu Kanlı Mustafa'nın yaralandığını görüp yardımına koşar ve onu sırtında taşıyarak kendi tarafına getirir. Bu sırada Kanlı Mustafa, belinden çıkardığı bıçakla Civelek Hüsni'yü iki omzunun arasından yaralar. Buna sebep ise Civelek Hüsni'nün, Kanlı Mustafa'yı kurtarıırken "Dün akşam meyhanede hor gördüğün Hüsni bugün senin canını kurtarıyor" (*Yeniçeriler*, s. 190) demesi üzerine Kanlı Mustafa'nın, Hüsni sağ kaldıkça namusunu ayaklar altına atacağını düşünmesidir. Aldığı yara üzerine bayılan Civelek Hüsni'yü Cellat Hasan, oradaki yoldaşlarından biri yardımıyla evine götürür. Civelek Hüsni'nün gitmesinden sonra taraflar arasında barış sağlamak amacıyla müzakere başlar. Bu müzakere esnasında fırka kumandanı olan Osman Çorbacı, Cellat Hasan'ı üzgün bir halde görmesi üzerine keyifsizliğinin sebebini sorar. Bunun üzerine Cellat Hasan, Kanlı Mustafa'nın yaptığı kancıklığı anlatır. Bu olaydan etkilenen Osman Çorbacı, Civelek Hüsni'yü ve durumunu merak eder ve bu çocuğu mutlaka görmek istediğini söyler. Yirmi beş seneden fazla bir zamandan beri yüreğinde gizlediği sırrı daha fazla saklamak istemeyen Cellat Hasan, müzakerenin neticesini beklemeden Osman Çorbacı'yı evine götürür. Bu sırrın yani Civelek Hüsni'nün Osman Çorbacı'nın oğlu olduğu ve onu Kadıköy'ünde bir bakkal dükkânının kepengine bırakan kişinin de Cellat Hasan yani Hasan Pehlivan olduğu ortaya çıkmıştır. Osman Çorbacı'nın karısı ve oğlunu katletmesi için emir verdiği Hasan'ın lakabı, bu olay

üzerine Cellat olmuştur. İşin en acı ve vahim tarafı Cellat Hasan'ın karısı Ayşe Dudu'nun, Hüsnü'nün annesi olması ve Cellat Hasan'dan dünyaya gelen kızı Şahap'ın Civelek Hüsnü'nün üvey kız kardeşi olmasıdır.

Henüz kimsenin haberdar olmadığı bu sırrı Ahmet Mithat Efendi “*Kara Gün*” adlı bölümde ortaya çıkarır. Bu kara gün, Hüsnü'nün yaralanmasıyla başlamış ve Cellat Hasan onu bir yeniçeri sırtında evine göndermiştir. Şahap, Hüsnü'yü kapının önünde baygın bir halde görünce kendinden geçip bayılmış, annesi ise çocuğun yarasını baktıracak bir yer bulamadığı için buraya geldiğini zannetmiş ancak kocasının durumdan haberi olmadığı için Hüsnü'yü evde görmesinin iyi olmayacağını düşünerek korkmuştur. Ayşe'nin, Cellat Hasan'dan bu kadar korkmasının sebebi, hayatını bağışladığı adamı, küçük bir meseleden dolayı darıltacak bile olsa darb ve boşanmayla kalmayıp kendisini öldüreceğini düşünmesidir. Bunun dışında diğer ihtimal olarak sırrı meydana çıktığı zaman eski kocası Osman Çorbacı'nın onu öldüreceğini düşünmesidir. Bir yandan bunları düşünürken bir yandan da Hüsnü'ye acır ve onu içeri alır. Berber Ali isimli cerrahla yarasına bakmak için Hüsnü'yü soyarlar. Bu sırada iki küreğinin orta yerinde bulunan yarasını yıkamaya başladıklarında Ayşe, Hüsnü'nün omzundaki haçvari işareti gördüğünde onun, Kadıköy'nde bir bakkal dükkânı kepengine bıraktığı oğlu olduğunu anlar.

Bunun üzerine kendinden geçen Ayşe'nin bu hareketlerine anne sevgisi görmediği için Hüsnü, anlam veremez. Bu sırada kapı çalınır ve Cellat Hasan ile yanında getirdiği Osman Çorbacı, Hüsnü'nün odasına girer. Misafirleri, Berber Ali karşıladığı için Ayşe ve Şahap yandaki diğer odaya geçer. Bu durum karşısında yazar, bütün kahramanlarının farklı bir ruh hali içinde olduğundan ve bunu tasvir etmenin zorluğundan bahseder. Hüsnü, kendinden habersiz bir halde yatmakta ve sırtından aldığı yara akciğerlere sirayet ettiğinden ölümü bekler bir vaziyette yatmaktadır. Cellat Hasan, yaranın tehlikesini fark ettiği için ümidini tamamen kaybetmiş ve hiç olmazsa son nefesinde, babası nazarında çocuğun, “veled-i zina” olmadığını göstermek arzusuyla onu, anne ve babasıyla kavuşturmak istemiştir. Osman Çorbacı ise görmeye geldiği kişinin kim olduğunu bilmeden Hasan'ın, çocuğu methetmesi üzerine merak edip gelmiştir.

Diğer odada bulunan Ayşe ise Hüsnü'yü henüz kocasının tanımadığını ve tanıdıktan sonra onu evlatlığa kabul edip etmeyeceğini düşünmekte, kocasıyla birlikte

gelen kişinin eski kocası Osman Çorbacı olduğunu bilmemektedir. Böyle bir ruh hali içinde olan Ayşe, yirmi beş senedir kesilen ümidinin, oğluna kavuştuğu anda yenilendiğine sevinememektedir. Sevinememesinin diğer sebebi ise kızı Şahap'tır. Bu durum, kızının sevdiği adamla kardeş olduklarını öğrenmesi üzüntüsünü bir kat daha arttırır. Şahap ise Hüsnü'nün iyileşeceğinden ümitli bir şekilde babasının, onu evine getirtip yaralarına baktıracak kadar sevmiş olduğunu ve iyileştiği zaman evlenmelerine izin vereceğini düşünmektedir. Ayrıca annesinin, bu zamana kadar Hüsnü hakkındaki hislerini göstermediği halde onu yaralı ve baygın gördüğü zaman kendinden geçecek kadar üzülmeye anlam veremez. Hatta bir ara annesinin, Hüsnü'ye sevdalandığını bile düşünür. Hüsnü'nün odasındaki konuşmaları, Şahap ve annesi yan odadaki yükün içinden duymaktadır. Cellat Hasan, hastanın iyileşeceğine dair ümidini kestiğinden Osman Çorbacı'nın Hüsnü'yü, ölüm döşeginde gördüğü zaman üzüldüğünü görmesini vesile ederek ona gerçekleri anlatır. Böylelikle Osman Çorbacı'nın alçaklığını ve yaptığının yanlışlığını ortaya koyar. Bu konuşmaları yan odadan duyan Ayşe, kocasıyla gelen adamın eski kocası Osman Çorbacı olduğunu anlaması üzerine kapıyı tekmeleyerek kendini odanın ortasına atar. Eserin sonunda Hüsnü ölür, Şahap ise çıldırır. Böylece aldatma zannı ile yıkılan bir evlilik beraberinde başka felaketlere de sebep olur.

Ahmet Mithat Efendi, *Yeniçeriler*'de, yeniçeri zamanı kavramıyla Yeniçeri Ocağı'nın ordu ve halk için faydalı olduğu dönemden ordu ve halk için zararlı olmaya başladığı ve isyanların çıkmasına sebep oldukları zaman dilimini kastederek hikâyenin bu karışık dönemde vuku bulduğunu belirtir.

Ayşe'nin, felaketin müsebbibi olarak gördüğü eski kocasına karşı söyledikleri hem kendi hislerini hem de dönemin siyasi panoramasını vermesi açısından önem taşımaktadır:

“Evet! Evet! Burada can çekişen... yok işte... işte can veren şu Balkan gibi yiğit benim senden doğurduğum kahramandır. Evet! Senin ve benim oğlumdur! Kanlı herif! Katil herif! Allah'tan korkmaz herif! Böyle bir evlada ana baba muhabbeti ne olduğunu göstermedin. Benim gibi dünyasını bilmez bir kadının katline ne ile hükmettin idi? Bu biçare çocuk henüz kendisini öldürecek celladın yüzüne güler, sırttır bir masum iken bunun kanına girmeye Allah'tan korkmadın mı idi? Karını çocuğunu bir yeniçeriye verip de öldürtmeye göndermek hem de aldata aldata göndermek yiğitliğe yakışır bir hal mi idi? Bu adamın adı Hasan Pehlivan iken lakabı Cellat kaldı. Sebebi sensin. Sizin yiğitliğiniz bundan ibaret midir? Yarabbi! Nedir dünyanın bu alçak heriflerden çektiği? Padişah bunların elinde mütehayyir! Halk bunların elinde esir! Karıları esirden beş beter! Kimse canından ırzından emin değil! Kendi ırzlarını kendi elleriyle ayaklar altına

atarlar! Alçak herifler! Namussuz herifler! Kahrolsunlar, dünyadan adları sanları kalsın!” (*Yeniçeriler*, s. 194).

Ahmet Mithat Efendi, Ayşe’nin bu sözleriyle dönemi, özellikle Yeniçerilerin devlet ve halk için zararlı olmaya başladıkları dönemi tenkit etmektedir. Bunlardan biri olan Osman Çorbacı, hem ailesine zarar vermiş hem de düzenli orduya karşı isyanlar çıkaran tarafta olmasıyla devlete ve halka zararı dokunmuştur. Nitekim kendisi de birkaç gün sonra yine bir yeniçeri mücadelesinde yaralanarak vefat etmiştir. Ayşe bu sözleri söylemek için odanın ortasına atıldığında Hüsnü vefat etmiş, gerçekleri öğrenen Şahap ise Hüsnü’nün öldüğüne bir türlü inanamayarak aklını kaybetmiş ve hayatının geri kalanını cinnet halinde geçirmiştir. Yazar, annelerin her ne kadar zayıf kalpli görünseler de acıya tahammül göstermede fazlasıyla dayanıklı olduklarını ifade ederek Ayşe Dudu’nun akıbetinin de diğer anneler gibi bağrına taş basıp bu felakete katlanmak olduğunu belirtmektedir.

Yeniçeriler, mesnetsiz bir şüphe üzerine yıkılan bir evliliği ve bu evlilikle bağlantılı olarak diğer felaketleri de beraberinde getirmesini konu edinmektedir. Osman Çorbacı’nın şüphesini arttıran ve körükleyen sebeplerden biri, dönemin hekimlerinin koyduğu teşhis, diğeri ise karısından gelen mektubu yazan kâtibin, yazım ve imla konusundaki bilgisizliğidir. Yazar, bunlar üzerinden okumuş kesimin eleştirisini de yapmaktadır. Osman Çorbacı’nın, Yeniçeri olması nedeniyle işin önünü arkasını düşünmeden karar vermesi, astığı astık kestiği kestik bir karakter olmasının da şüphelerinin aşırıya kaçmasında etkili olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim yazar ve Ayşe Dudu da bunu dile getirmişlerdir. Şahap’ın, Hüsnü’yle vedalaşırken söyledikleri de Yeniçeri karısı, kızı ya da sevgilisi olmanın zorluğunu göstermektedir:

“Evet, günümüz ağlayacak gündür. Çünkü yeniçeri karısı, yeniçeri kızı, yeniçeri sevgilisi olanlar hiçbir vakitte gülmemişlerdir. O nişanlar sizin kolunuzda, o yatağanlar belinizde iken biz her vakitte ağlarız. Gündüzü akşam edeceğinize emin değiliz. (...)” (*Yeniçeriler*, s. 187).

Yeniçeri Ağası Osman Çorbacı’nın kendisini aldattığından şüphelendiği karısı Ayşe’yi öldürme kararını rahatlıkla vermesi, arkadaşı Hasan Pehlivan’ın da bu işi normal ve sıradan bir olaymış gibi aynı rahatlıkla kabul etmesi, yeniçerilerin hayatına egemen olan şiddet duygusunu göstermektedir. (Kolcu, 2009: 89).

Halk hikâyelerindeki aynı evde büyüyenlerin birbirlerine âşık olması motifi, Ahmet Mithat'ın eserlerinde görülen sevgililerin sonradan kardeş olduklarını öğrenme motifiyle benzerlik taşır. *Yeniçeriler*'de de bu motif vardır. Ayşe Dudu ile Osman Çorbacı'nın şüphe üzerine yıkılan evlilikleri, bir zincirin halkaları gibi Şahap ve Hüsnü arasındaki ilişkiyi de etkilemiş ve bu ilişkinin felaketle sonuçlanmasına sebep olmuştur. Ahmet Mithat Efendi, *Esaret* ve *Firkat* isimli eserlerinde de bu konuya değinmiştir.

1.2.2.3. Bir Gerçek Hikâye¹²⁰

Bir Gerçek Hikâye, *Bir Fitne-kâr* ile birlikte Ahmet Mithat Efendi'nin, *Letaif-i Rivayat* serisinin dokuzuncu kitabı olarak 1876'da yayımlanmıştır. Eserde, aralarında din farklılığı bulunan bir çiftin evliliğinin felaketle bitmesine sebep olan K.,'nin, ilahi adalet tarafından kendi yaptığı hileye benzer şekilde aldatma zannıyla evliliğinin felaketle neticelenmesi konu edilir. Bu felaketi hikâyenin üçüncü ve son kısmında orada hazır bulunanlardan H. Bey anlatır. Bu son kısım, yazarın da belirttiği gibi K.,'nin akıbetini gösteren kısımdır. K., görevli bulunduğu K. adasından azledildikten sonra İstanbul'da, Aksaray taraflarında bir ev kiralayıp burada yaşamaya başlar. Yeni bir memuriyet bulmak için üst makamlara başvurmasına rağmen olumlu bir cevap alamaz. Yazar, burada K.,'nin yaptığı kötülükleri düşünmeden İstanbul'da bir memuriyet elde edememesini talihsizliğine ve kadere bağlamasını onun gafletine verir. Kötülük yapanın bir gün mutlaka cezasını bulacağına inanan Ahmet Mithat Efendi, K.,'nin da yaptığı cezasını göreceğine emindir. Yazarın Ali'nin sevdiği kıza K.,'nin attığı iftiranın kendi karısı üzerinden yerini bulacağını hiçbir zaman düşünmediğini söylemesi, K.,'nin karısından asla şüphelenmediğini gösterir. Yazarın, K.,'nin zevcesinden “El habîsât li'l-habîsîn sırrınca yine maye-i hilkatı kendi mayasından alınıp yoğurulmuş” (*Bir Gerçek Hikâye*, s. 240) bir kişi olarak bahsetmesi, eşinin K.,'nin avarında bir kadın olduğunu düşünmesinden kaynaklanır.

Bir gece, akşam yemeğinden sonra çok güvendiği ve aileden biri gibi gördüğü uşağı, K.,'nin yanına gelir. Efendisine olan sadakati gereği şahit olduğu bir olayı anlatmak ister. Bugün, ikindi üzeri bir iş için Ayasofya taraflarına gittiğini ve oradan

¹²⁰ Ahmet Mithat Efendi, “Bir Gerçek Hikâye”, *Letaif-i Rivayat*, Haz. Fazıl Gökçek ve Sabahattin Çağın, Çağrı Yay., İstanbul 2001. Yapılan alıntılarda eserin bu baskısı kullanılmıştır.

Sultanahmet taraflarına gitmesi icap edince yol üzerindeki Millet Bahçesi'nde dinlenmeye karar verdiğini anlatır. Bahçenin bir köşesinde oturan üç nefer asker zabitlerinin arka tarafında oturduğunu ve onların konuşmalarını rahat bir şekilde duyduğunu ifade eder. Genç zabitler, başlarından geçen olayları anlatırken sıra içlerinden bir diğerine gelince bu zabıt, dün yaşadığı bir olayı anlatmaya başlar. Aksaray taraflarındaki bir konakta, bir hanımla yaşadığı aşk macerasından bahseder. Hanımın evli olması nedeniyle bir türlü baş başa kalamadıklarından şikâyet eder. Hanımın, kocasını sevmediğini, kendisini sevdiğini bu yüzden de uygun bir zamanda kendisiyle görüşeceğini söylediğini belirtir. Bir gece, aracının, hanımın kocasının davetli olarak gittiği yerde misafir kalacağını ve hanımın o gece kendisini beklediğini haber vermesi üzerine genç zabıt, hanımın konağına gider. Bu geceden sonra en küçük bir fırsatta buluşmayı âdet edinirler. Bu buluşmaların kanıtı olarak kadının göze görünen yerlerinde morluklar oluşunca genç zabıt ve hanım, bunu kocasının görebileceğini düşünüp endişeye kapılırlar. Kocasının, hanıma muhabbeti olmamasından bu morlukları, hanımın kocasına isnat etmenin mümkün olmaması iki âşığın endişelerini arttırır.

Vakayı bu şekilde anlatan uşağın, genç zabitin bahsettiği konağın kendi konakları olduğunu ve bahsi geçen hanımın da efendisinin zevcesi olduğunu söylemesi, K.,'yı oldukça sinirlendirir. Bunun üzerine hareme, karısının yanına gider ve durumu izah etmesini ister. Kadın, masum olduğuna kocasını bir türlü inandıramaz. Bunun üzerine K., uşağını çağırır ve karısını boşayacağını söyleyerek onu Rumeli'ye, memleketine götürmesini söyler. Uşak, efendisinden aldığı emir üzerine hanımı, Rumeli'ye götürmesi gerekirken oraya götürmeyip Üsküdar'a götürür ve iddet zamanı dolduktan sonra kadının rızasını alarak onunla evlenir. Bundan da anlaşılacağı üzere uşak, K., Efendi'yi kandırmış ve boşadığı karısıyla bir süre sonra kendisi evlenmiştir. Bu olay ile Ahmet Mithat Efendi'nin "*Yeniçeriler*" eserinde benzerlik söz konusudur. İki vakada da bir şüphe üzerine yıkılan evlilik ve karısı tarafından aldatıldığını düşünen kocanın, karısını bir başka kişiyle başka bir yere göndermesi sonucunda kadının, bu kişiyle evlenmesi motifi vardır.

K., Efendi'nin karısı, uşağın anlattığı gibi bir iffetsizlik yapmamıştır. Uşağıyla evlenmesi de meşru yolla gerçekleşmiş, kendisine eş ve dost olamayan bir adamdan meşru yolla boşanıp yeniden evlenmesi için gerekli olan süre bitiminde, güvendiği ve

namuslu bulduğu uşağıyla yine meşru bir şekilde evlenmiştir. Dolayısıyla bu kurguyu K., Efendi'nin karısı uşağıyla önceden tertip etmiş ve uygun bir zamanda icra etmişlerdir. Dönemin yürürlükte olan yasaları gereği kadının, kendi isteğiyle boşanamaması nedeniyle böyle bir oyun tertibi sonucu boşanabildiğini söylemek mümkündür. Her ne kadar ahlaki görünmese de K., Efendi'nin hak ettiği cezayı görmesi için bunun olması gerekmiştir. K., Efendi, attığı iftirayla Ali Onbaşı ve sevdiği kızı ayırdığı gibi kendisi de benzer bir iftiraya uğramış ve karısından ayrılmıştır. Aynı şekilde Ali Onbaşı'yı, zaptiyelikten ihraç ettirdiği gibi kendisi de İstanbul'a, eski görevinden azledilmiş olarak gelmiş ve başka bir memuriyet de bulamamıştır. Yazar, K., Efendi'nin, manevi cezasını bulması için bu sonun gerçekleşmesinin gerekli olduğunu tekrar eder:

“Bu hâl K. cenapları için bir ceza-yı manevî olacak olduktan sonra zaten de işin böyle olması lazım gelmez mi idi ya?” (*Bir Gerçek Hikâye*, s. 243).

Sonuç olarak İlahi adaletin tecelli etmesiyle K., yaptığı kötülüklerin cezasını bulmuştur. Ali ve sevdiği kızın, birbirlerine kavuşmaları için gerekli olan tüm şartlar sağlandığı, şer'an ve kanunen hiçbir engel olmadığı halde araya hile katıp onların ayrılmasına sebep olan K., da benzer bir hileyle eşinden ayrılmıştır. İffet ve ismetine bütün köy halkının şahit olduğu masum bir kız hakkındaki suizanlarının benzeri daha sonra en ufak bir şüphe duymadığı karısı için de ortaya atılmış ve böylece “El-ceza min cinsü'l-amel”¹²¹ (*Bir Gerçek Hikâye*, s. 225) sırrı gereği, işlediği kötü amel sonucu kötü bir cezayla cezalandırılmıştır. Ahmet Mithat Efendi, kötülük yapanın, yaptığı kötülükle bir müddet için kazanmış gibi görünse de eninde sonunda yaptığı kötülüğün cezasını çekeceğine inanır. Bu nedenle insanların kendi yaşantılarında, yaptıkları amellere göre muamele göreceklerini idrak edip ona göre amellerde bulunmalarını tavsiye eder:

“(…) Çünkü K. cenapları gibi hiçbir vicdanın tecviz etmeyeceği fenalığa mütecasir olanlar bir aralık muvaffak olabilseler bile ceza-yı manevîden yakayı kurtaramayacaklarına dair ortada bin misal görülmüş, bin tecrübe sebkât eylemiştir. Hatta kendi hususiyet-i ahvalini kendileri için bir ibret olmak üzere tetkik edenler her kime bi-gayri hakkın ne fenalıkta bulunmuşlar ise aynıyle öyle bir fenalığa duçar olmak

¹²¹ Ceza, amelin cinsindendir.

suretiyle cezasını çekmiş olduklarını dahi nazarlarında bulabilirler.” (*Bir Gerçek Hikâye*, s. 238).

1.2.2.4. Kısmetinde Olanın Kaşığında Çıkar¹²²

Kısmetinde Olanın Kaşığında Çıkar, Ahmet Mithat Efendi’nin *Letaif-i Rivayat* serisinin on sekizinci kitabı olarak 1887’de yayımlanmıştır. Eserde, Madam Darjikor’un kocasını aldatması neticesinde trajikomik bir şekilde biten evliliği anlatılır. “Heva-perest” olarak tasvir edilen bir şehir olan Paris’te, tüm vaktini sefahat âlemlerinde işsiz güçsüz bir şekilde geçiren kişilerden biri Dük de Parizi isimindeki bir delikanlıdır. Bu ismi taşıyan Oktav’ın mensup olduğu aile, Fransa’nın en eski ve köklü ailelerinden olması itibarıyla kendisine yüklü bir servet miras kalır. Ancak yazarın hem Paris’i hem de orada yaşayan züppe tipleri anlatışına bakılırsa Oktav da kendisine kalan bu mirası iyi değerlendiremeyerek o züppe tipler arasına girer. Yazarın “işsiz” ve “yaşapçı” olarak adlandırdığı tiplerden olan Oktav, asrının Don Juan’ıdır¹²³.

Bir gün Oktav de Parizi’yi, yakın dostlarından biri olan Mösyö Kilyom de Monberon, ziyarete gelir. Genç, güzel ve asilzade bir kızla evleneceğini söyler. Ancak metresi Madam de Revilli’nin, bunu öğrendiğinde sorun çıkarmasından korktuğu için arkadaşından yardım ister. Kilyom, başkasıyla evlendiğini öğrendiğinde metresinin intihar edebilecek kadar kendisini çok sevdiğini söylediğinde Oktav, arkadaşının saflığına güler. Oktav, bin erkek tarafından sevilleceğini bilen hiçbir kadının, ayrılık acısıyla kendisine kıymayacağı kanaatindedir.

Kilyom, bir yandan evleneceği kızın diğer Parisli kızlara benzemediğini söyleyip onu melek olarak nitelerken diğer yandan da metresinin kendisine olan sadakatini metheder. İki kadının da asilzade olması nedeniyle Kilyom’un, evleneceği kızı metresine tercih etmesinde, kızın iffetli oluşunun etkili olduğu söylenebilir. Kilyom, metresine yazdığı mektupların başına bela olacağını ve onu evleneceği kadına göndermesinden korktuğunu söylediğinde de Oktav, yine alaycı üslubunu takınır. İki âşığın birbirlerine yazdığı aşk dolu mektuplardaki sözlerin yalan olduğunu, bu mektupların iki taraf için de amaçlarına ulaşınca kadar bir anlam taşıdığını ondan sonra hükümsüz olduğunu ifade eder. Bu sözlerle tatmin olamayan Kilyom, Oktav’ın,

¹²² Ahmet Mithat Efendi, “Kısmetinde Olanın Kaşığında Çıkar”, *Letaif-i Rivayat*, Haz. Fazıl Gökçek ve Sabahattin Çağın, Çağrı Yay., İstanbul 2001. Yapılan alıntılarda eserin bu baskısı kullanılmıştır.

¹²³ Kadınların ilgisini çekme ve onları etkileyebilmesinden dolayı bu sıfat verilmiştir.

metresini baştan çıkarmasını ve ona yazdığı mektupları geri almasını ister. Oktav, kadınlar hakkındaki tecrübelerinden hareketle Madam de Revilli'nin kalbini çalmanın zor olmadığı kanaatinde dir.

Böylece Mösyö Oktav de Parizi, Madam de Revilli'nin konağına gider. O gün madamın kabul günü olması nedeniyle yanında bulunan kadın misafiri gittikten sonra kendisiyle görüşür ve her şeyi olduğu gibi anlatır. Duyduklarına inanamayan Madam, fenalaşır. Oktav, daha önce bir kadının, âşığından ayrıldığı için bu kadar üzüldüğünü görmediğinden, madamın üzüntüsü karşısında şaşırır ve ne yapacağını bilemez:

“(…) Zira Oktav o zamana gelinceye kadar bir kadının âşıkından ayrıldığı için bu kadar ciddi olarak müteessir olabileceğine asla ihtimal vermez idi. Salt buna değil, bir kadının yalnız bir âşık olacağına da ihtimal veremez idi. Onun şimdiye kadar icra eylediği tettebbuat ve tecarib neticesinde peyda etmiş olduğu kanaate göre müteahhil bulunan kadınların bile birkaç âşık bulunur. Hiç kadın kısmının nesi yalnız bir tane olur ki âşık bir tane olsun. Bir fistan, bir şapka, bir elmas hâsılı her şeyin yalnız biriyle iktifa eden kadın var mıdır ki âşıkın da yalnız bir tanesiyle iktifa edebilsin?..” (*Kismetinde Olanın Kaşığına Çıkar*, s. 575).

Evli kadınların bile birkaç âşığı olabileceğini tecrübe eden Oktav, Madamın üzüntüsünde samimi olmadığını, kendisini aşûfte durumuna düşürmemek için bu şekilde bir yapmacıklık tavrı takındığını düşünür:

“(…) Zira kadın kısmı kendisini mevki-i mukaddes-i masumîden çah-ı hevl-nâk-i fuhuşa düşürmüş olmasından dolayı mazur göstermek için daima gönül mecburiyetini ileriye sürer. Gönülüne mukavemet edemediği için bu sukuta katlandığını dermeyen eyler. Kadın bu iddiada bulunduğu halde bir âşık tarafından terk olunmasından Oktav gibi bir zata karşı hiç fütursuzluk gösterebilir mi? Elbette kendisini adı bir aşûfte menzilesinden kaldırıp yükseltmek için bu yolda teessürler taklit eder durur.” (*Kismetinde Olanın Kaşığına Çıkar*, s. 575).

Bu nedenle ilk önce kadının numara yaptığını zanneder ancak benzinin solduğunu ve vücudundan buz gibi terler döktüğünü gördüğünde, bu duruma gerçekten üzüldüğünü anlar. Madamı teselli etmek için arkadaşının kendisini çok sevmesine rağmen mecburiyetten terk etmek zorunda kaldığını ve bu yüzden onu mazur görmesini söyler. Bunun üzerine kadın, onun için birçok fedakârlıklarda bulunduğunu, aralarındaki ilişkinin evliliğini bitirdiğini ve memleketi olan Britanya'yı terk etmek zorunda kaldığını söyleyerek onu mazur göremeyeceğini dile getirir.

Madam, sevdiği adamın gelmeyip de vekil olarak gönderdiği Oktav'ın, elinde herhangi bir belge olmadan söylediklerine inanmak istemez ve bunların bir şaka olma

ihtimalini düşünür. Bunun üzerine Oktav, arkadaşının beraberinde gönderdiği mektupların belge yerine geçeceğini ve kendisinde olan mektupların da iade edilmesi ricasında bulunduğunu söylediğinde ve mektupları ona teslim ettiğinde Madam, bunun şaka değil gerçek olduğunu anlar. Ancak uğrunda birçok fedakârlıkta bulunduğu adamın, mektuplarında dile getirdiği duygulara inandığını ve aldatıldığını düşündüğünden mektupları vermek istemez. Âşığının tekliflerine, ısrarlarına karşı direndiği halde yazdığı ateş dolu mektuplarla bu direncini kırdığını ve kendisini kandırdığını dile getirir.

Madam, âşığı uğrunda her şeyi feda edip Paris'e geldiği zaman, kibar takımından yakışıklı birçok erkeğin rağbetini kazanmış ancak kendisi hiç kimseye yüz vermemiştir. Evinde herkesten uzak yaşamayı tercih ettiğini söyleyen madamın, âşığına gösterdiği sadakat ve sebat Oktav'ı etkiler. Madamın, daha önce tanıdığı bütün kadınlardan farklı olduğunu ve böyle bir kadını Paris'te görmenin mümkün olmadığını bildiğinden, onu elde etmenin kendisi için büyük bir galibiyet olacağını düşünür. Madamın, âşığına gösterdiği sadakat ile kocasına ettiği hıyanet arasında bir tezat olduğunu da belirtmek gerekir. Madamın, Oktav'ı etkileyen tarafı ise yalnızca bir erkeğe bağlı olmasıdır. Dolayısıyla Oktav için madamın kocasına ihaneti, çok da önemli değildir. Onun içinde yaşadığı Paris toplumunda, bu durum olağandır ve madam sonrasında âşığı için birçok fedakârlıkta bulunup ona sadık kalmıştır. Paris'te yaşayan bir kadında, bu sadakati görmek sıradışıdır.

Madam ile Oktav arasındaki konuşmalarda, Mösyö Kilyom de Monberon'un adının açıkça geçmemesi dikkat çekicidir. Düğüm tam da bu esnada çözülür. Oktav, arkadaşını affetmesi için madama ısrarda devam eder. Böylece madam, metresinden gelen mektupları vermeyi kabul eder ancak onu asla affetmeyeceğini ve evlenmesine izni olmadığını söyler. Sevddiği adamdan ayrılmanın ölümden beter olduğunu, bu uğurda gerekirse intikam bile alacağını ve kendi iradesiyle Horas'tan ayrılamayacağını dile getirip âşığını üstü kapalı tehdit etmesi karşısında Oktav, neye uğradığını şaşırır. Madamın Kilyom'dan başka bir de Horas adında bir âşığının olduğunu, asıl onu sevdiğini ve kendisini terk eden kişinin Horas olduğunu düşündüğü için bu tepkileri verdiği zannına kapılır. Böylece kadının daha önce takdir ettiği sadakatiyle bu kez içinden alay eder.

Oktav'ın bu şaşkınlığını fark eden madam, durumu öğrenmek istediğinde gerçekler ortaya çıkar. Oktav, evlenmesi için kendisinden ruhsat istediği arkadaşının Horas değil, Mösyö Kilyom de Monberon olduğunu söylediğinde, kadın kahkaha ile güler. Adının Madam Darjikor olduğunu öğrendiğimiz kadın, Oktav'a yanlış adrese geldiğini, aradığı kişinin alt katta olduğunu söyler. Oktav, konağa gelip Madam de Revilli ile görüşeceğini söylediğinde, Madam de Revilli'nin Madam Darjikor'un yanında bulunması nedeniyle kapıcı tarafından üst kata yönlendirildiğini öğrenir. Oktav'ın geldiği esnada Madam Darjikor'un misafiri bulunan Madam de Revilli, Oktav'ı arkadaşının kabul gününe gelen misafiri zannettiğinden onları yalnız bırakıp gitmiştir. Madam Darjikor böylece tesadüfen metresi olan Horas'ı itiraf etmiş ve kendi adını saklama gereği duymamıştır. Britanya vilayetinin en zengin çiftçilerinden birinin kızı olan Madam Darjikor, kocası Mösyö Darjikor ile baron olduğu için evlenmiş ve amacına ulaşınca da kocasını Horas ile aldatmıştır. Britanya'dan Paris'e gelmek istediğinde kocası engel olmaz.

Madam Darjikor, Oktav'ın bakışlarından ve sözlerinden kendisinden hoşlandığını anlar. “Nev'-i nisvan için bir afet” (*Kısmetinde Olanın Kaşığında Çıkar*, s. 583) olarak gördüğü Oktav'ı, sevgilisi Horas'la kıyaslamaya başlar ve ondan daha üstün bulur. Horas'la mutlu bir beraberliği olan Madam Darjikor, sırrını öğrenen Oktav'ın, mutluluğunu bozacağından endişe duyar. Oktav, endişelenecek bir durum olmadığını temin ederek bundan kimseye bahsetmeyeceğinin sözünü verir. Böylece Madam Darjikor, uğrunda birçok fedakârlıkta bulunduğu adamı da cazibesine karşı koyamadığı Oktav'la aldatır. Böylece Oktav, arkadaşı Mösyö de Monberon gibi saflıkla nitelendirdiği Madam Darjikor'un da aslında diğer kadınlardan bir farkı olmadığını tecrübe etmiş olur. Ayrıca Madam Darjikor'un Oktav'a söylediği “Siz Hazret-i Havva'yı iğfal eden şeytana ders-i şeytanet verecek bir iblis imişsiniz” (*Kısmetinde Olanın Kaşığında Çıkar*, s. 584) sözler de Oktav'da şeytan tüyü olduğunu gösterir. Oktav de Parizi, Madam de Revilli ile Avusturya sefirinin verdiği baloda karşılaşır ve çok beğenir. Kilyom'un, böyle güzel bir metresi bırakıp başkasıyla evlenmesine şaşar. Her çiçekten bal almayı seven Oktav, evlilik gibi çözülmez bir bağla bağlanmayı göze alamadığından metres hayatı yaşamayı kendisi için daha uygun bulur:

“(…) Zira Oktav’ın itikadınca bir adam ya her çiçekten bal almalı veya her yalnız bir çiçeğe burnunu sokmalı ise de o çiçek kendi zevce-i menkuhası olmamalı. Ta Fransa’da talak kanunu teessüs edinceye kadar öyle hiç çözülmez bir bağ ile kendisini bir kadına rabtettirmemeli. Kilyom için ise işte tevhül derecesinde bir merbutiyeti göze aldırması olduğuna nazaran bir matmazeli tezevvüç etmekten ise bu madam Dö Revilli ile yaşayıp gitmek daha müreccah olduğunu Oktav o kadar hükmeylemekte idi ki eğer o aralık Kilyom gözüne ilişmiş olsa idi hemen bu tavsiyede bulunur idi.” (*Kısmetinde Olanın Kaşığında Çıkar*, s. 588).

Oktav, Madam de Revilli’ye Kilyom’un evleneceğini ve arkadaşının karşılıklı mektupların iade edilmesini istediğini söyler. Kilyom’un söylediğinin aksine metresi, evlilik haberini aldığı zaman o kadar üzülmeyiz ve bu evliliğe engel olmaya çalışmaz. Bunca zahmete gireceğine kendisinin gelip mektuplarını istemesinin ve bir hoşça kal demesinin yeterli olacağını ifade etmesi bu tür ilişkilerin saman alevi gibi olduğunu gösterir. Dolayısıyla Oktav’ın, kadınlar hakkındaki tecrübelerinde yanılmadığını Madam de Revilli’nin hal ve tavırları da ispat eder. Oktav, mektupları almak için madamın konağına gitmek istediğı zaman kadının ev halkından çekindiğini ve tüm bakışları kendi üzerine çekeceğini söylemesi ilginçtir. Çünkü evli olmasına rağmen metresi Kilyom’un, sabah akşam kendisini ziyaret etmesine ses çıkarmaması Oktav’ın bildiğı bir şey olduğundan bunu kendi lehine kullanınca Madam de Revilli ikna olur. İkna olmasında Oktav’ı, metresi Kilyom’dan daha liyakatli bulmasının tesiri büyüktür.

Ahmet Mithat Efendi, eserlerinde genellikle Paris’i sefahat merkezi olarak gösterir. *Kısmetinde Olanın Kaşığında Çıkar* adlı eserinde de Paris’i “heva-perest” bir şehir olarak tasvir eder:

“Heva ve hevase ittiba Avrupa’nın her tarafında umumiyete karip bir surette görülen ahvelden ise de heva-perestlik hususunda Paris bütün dünya yüzünde bir misali daha bulunmayan bir şehirdir. Paris şehrine herhangi bir roman isnat olunur ise esası heva-perestlik üzerine bina edilmemek kabil olamaz. Bir romancının şayan-ı bahs göreceğı hemen başka hali yoktur ki o hal üzerine roman binası mümkün olabilsin. Paris’te gerek kadınlardan gerek erkeklerden öyle bir sınıf halk vardır ki hiçbir işi gücü olmadığı halde gecesini gündüzünü yalnız sevda-perestliğe hasretmişlerdir. Bunlar ekseriya en büyük familyalardan olurlar. İradları, servetleri dahi kendilerine böyle işsiz güçsüz vakit geçirebilmeye müsaade verir.” (*Kısmetinde Olanın Kaşığında Çıkar*, s. 563).

Ahmet Mithat Efendi’nin konusu Avrupa ülkelerinde geçen eserlerinden biri olan bu eserde mekân Paris şehridir. Burada dikkat çeken bir husus, Avrupa’da görülen

drahoma¹²⁴ meselesidir. Madam, aşkında gösterdiği fedakârlıkları anlatırken âşığı ile olan ilişkisini kocası öğrendiği zaman rezalet çıkarmamasını hem terbiyeli bir adam olmasına hem de servetçe kendisine muhtaç bulunmasına bağlaması bu bağlamda değerlendirilebilir. Dolayısıyla iş rezalet boyutuna varmadan evliliğin bitmesiyle neticelenmiştir. Bu noktada madamın asilzade olması nedeniyle kocasının onun drahomasına muhtaç olması yüzünden karısının başkasıyla olan ilişkisine ses çıkarmadığını söylemek mümkündür.

Yazar, Madam Darjikor'un Oktav'a karşı koyamamasını, zayıflık ve güçle bağdaştırdığı iki cinsin çarpışmasında, kadının erkeğe mağlup olmasıyla ilişkilendirir:

“(…) vakıa mübarezat-ı âşıkane meydanında Madam Darjikor dahi sahip-kıranlık iddiasıyla karşısındaki mübarizin her hamlesine müdafaa gayretinde kusur etmemeye çalıştı ise de, zaaf-ı nisvanîyet erkeklik kuvvetine karşı nihayet tab-aver olamadı.” (*Kismetinde Olanın Kaşığında Çıkar*, s. 584).

Fransa'da boşanma kanunu olmadığı için evliliğin süreklilik arz ettiğini ve bu durumda da metres hayatının yaygınlaştığını söylemek mümkündür. Ahmet Mithat Efendi, kimi eserlerinde Avrupalıların bu durumunu Osmanlılarla karşılaştırır ve bunun Avrupa'da metres hayatını yaygınlaştırdığını ifade eder. Osmanlıları bu açıdan üstün bulur. Dolayısıyla burada da Oktav, boşanamayacağını bildiği için daimi olan evlilik kurumuna yanaşmak istemez ve metres hayatı yaşamayı daha kolay bulur. Nitekim bu hikâyede de evlilik akdi devam ettiği halde diğer taraftan metres hayatının yaşandığı görülür. Karılarının bir başka erkekle aşk yaşadığını bilen kocalar, bu duruma ses çıkarmak yerine yalnızca kocalık vazifelerini terk etmeyi tercih ederler.¹²⁵ Diğer taraftan evlilikleri devam eder. Ahmet Mithat Efendi'nin tenkit ettiği nokta işte burasıdır. Osmanlılarda kadınlar rahatça boşandıkları için böyle onur kırıcı durumlar yaşanmadığını dile getirmeye çalışır. Netice olarak bu hikâyede metres olgusunun evlilik kurumuna zarar verdiğini, eşleri felakete sürüklerken aynı zamanda trajikomik durumlara düşürdüğünü söyleyebiliriz. Mösyö Kilyom de Monberon'un, evlendiğini

¹²⁴ Musevilerde ve Hristiyanlarda evlenirken gelin tarafından güveye verilen para, mal veya mülk. Bkz; Kubbealtı Lugatı.

¹²⁵ Ahmet Mithat Efendi *Peder Olmak Sanatı* 'nda bu meseleye değinir: “ (...) Evet, kocanın iyisi her memleketin ahval-i medeniye ve usul-i maişetine göredir. Parisli bir madam için kendisine hürriyet-i kâmile veren kocadan âlâsı olamaz. Hele bu müsaadeye bir de karısını zekâ ve irfan cihetiyle kendisine faik tutarak her emrine mahkûmmuşça itaat dahi gösterirse var ya, o adam bir iyi koca modeli olmak üzere bütün kadınların dillerinde destan olur. (...)” (*Peder Olmak Sanatı*, s. 61).

duyduğunda metresinin üzüleceğini hatta kendi canına bile kıyacağını düşünürken kendisinden bu kadar kolay vazgeçtiğini öğrendiği zamanki şaşkınlığı bu trajikomikliği gösterir. Aynı şekilde Madam Darjikor'un, yanlışlıkla metresini ifşa etmesi komedyası da yazarın alaycılığını gösterir. Eserin başlığında da bu alaycılığını sezme mümkündür.

Kilyom'un metresini, uzaktan üç katlı siyah bir duvak içinde görmesine rağmen birçok erkek tarafından sevebilecek güzellikte bir kadın olduğunu fark ettiğini dolayısıyla böyle güzel bir kadının bu yüzden canına kıyabileceğini düşünmediğini söylemesi, Oktav'ın kadın-erkek arasındaki ilişkiye farklı bir perspektiften baktığını gösterir:

“(...) Bir erkek ile bir kadın sevişirler, bir daha yekdiğerinden ayrılmayacaklarına dair bin yemin ederler. Sonra erkeğin gönlü başka bir kadına ve kadının gönlü başka bir erkeğe meyleder. Evvelce edilmiş olan yeminler üzerine mahcubiyet elvermesin diye güya birkaç gün kıskançlık komedyasını oynarlar. Nihayet birisi diğeri terkte daha tez davranır. Diğeri onu hıyanetle, sebatsızlıkla, vefasızlıkla falanla itham eder ise de medar-ı tesliyeti olacak gönül eğlencesi zaten hazırlanmış bulunduğundan üç gün sonra yine zevk ve safasına koyulur. Eski aşkını unuttur.” (*Kısmetinde Olanın Kaşığında Çıkar*, s. 568).

Ahmet Mithat Efendi, medeniyet âleminin merkezi olmakla şöhret bulan Paris'te, istatistiklerden hareketle evliliklerin azalmasına mukabil gayr-i meşru ilişkilerin arttığına ve tenasülün bozulduğuna dikkati çeker:

“Elyevm Paris'in ahval-i tenasüliyesi yine Paris etıbbasını duçar-ı hayret etmektedir. Bir kere medeniyet-i hazırâ âleminin güya merkezi olmak şöretiyle müştehir olan o şehir-i cesimde tenasül hem azaldıkça azalmakta hem de bozuldukça bozulmaktadır. (...) Bunun sebebi izdivacatın azalmasıdır. Tenasülün bozulmasının sebebi de odur. Her hafta Paris şehremaneti tarafından neşrolunan tevellüdat ve vefeyat cetvelinde gösterildiği üzere tevellüdatın tamam bir sülüsü evlad-ı tabiiye yani piç olarak doğmaktadırlar. On dört, on beş yaşlarında evlad-ı tabiiye doğurmuş kızlar yüzlerce tadad olunabildikleri gibi bunları iğfal edenler meyanında yine o yaştaki oğlanların miktarı dahi bundan aşağı değildir. Bel soğukluğundan bed' ile emraz-ı zühreviyenin envaı bu sefih gençler arasında salgın hastalıklar hükmünü almıştır. Paris heyet-i tıbbiye ve sıhhiyesinin hakikaten layık-ı tahsin ve aferin olan ikdam ve gayretleri de bu fenalığın önünü almaya kifayetten yine acizdir. (...)” (*Peder Olmak Sanatı*, s. 57).

Aşta, hem kadının hem de erkeğin sadakatine inanmayan Oktav'ın, sadakatin henüz medeniyet dairesine girmeyen milletlerde olabileceğini, medeni milletlerde ise sadakatten söz edilemeyeceğini dile getirmesi, içinde yaşadığı Paris toplumu için doğru bir sav olabilir. Oktav, evlilik hakkında Kilyom ile konuşmalarında drahoma

mesalesine değinir ve evliliğı, alınan drahomayla borçların ödenmesine yarayacak bir tür senet olarak görür. Bunun dışında yapılan evliliğı en büyük cinayetlerden kabul eder:

“Yok, bak kuzum ben teehhüle müsaade veririm. Ama insan ecdadından kalan serveti kâmilten yemeli, badehu birkaç yüz bin frank da borca girmeli. O borçları ödemek için çare kalmayınca, karısının drahomasıyla ödemek için teehhül etmeli! Bundan başka bence teehhül denilen şey en büyük cinayetlerden maduttur...”
(*Kismetinde Olanın Kaşığında Çıkar*, s. 567).

Kilyom’un ise metresine elçi olarak göndereceğı Oktav’a, yapacağı evlilikten mutlu olmadığını, kendisini sonsuza kadar seveceğini ancak çoğalan borcunu ödemek için yüklü bir drahomaya muhtaç olduğundan bu evliliğe razı olduğunu söyletmesi de drahomanın, erkekler tarafından kişisel çıkarları için kullanıldığını göstermektedir.

Dışarıdan bakıldığında evli gibi görünen ancak gerçekte aralarında evlilik bağı olmayan bu tür evliliklerde ihanet kaçınılmazdır. Ahmet Mithat Efendi, eserlerinde Avrupalıların evlilik adı altındaki bu ilişkilerinden bahseder. Görünürde karı-koca izlenimi veren ancak resmiyette evliliğin hükümsüz olduğu bu çiftlerden biri de Mösyö ve Madam Darjikor’dur. Kocasını, karısının ilişkisini öğrendiğı halde sesini çıkarmamış ve evlilik bağını koparmayı yeterli görmüştür.

1.2.2.5. Dolaptan Temaşa¹²⁶

Dolaptan Temaşa, Ahmet Mithat Efendi’nin *Letaif-i Rivayat* serisinin yirminci kitabı olarak 1890’da yayımlanmıştır. Eserde, Süslü Leyla ile Suranîzen Ahmet Ağa’nın aldatma neticesinde felaketle biten evliliğı anlatılır. Hikâye, Yeniçeri zamanının eğlencelerinden biri olan helva sohbetiyle başlar. Balat mahallesinin Yukarı tarafında Kesmekaya denilen civarda esnaftan bir zat, helva sohbeti yapmaya karar verir. Bu sohbe uzaktan yakından bazı dostlarını davet eder. Davetliler arasında Süleymaniye ve Kantarcılar civarı ahalisinden, esnaf olan üç arkadaş da bulunmaktadır. Bunlar, davet edilen yere uzak bir mevkide bulunduklarından geceyi, helva sohbeti veren zatın evinde geçirmeyi düşünürler. Böylece davete gitmek için buluşan üç arkadaş, öncesinde işret etmeye karar verir. Her gün gittikleri meyhane

¹²⁶Ahmet Mithat Efendi, “Dolaptan Temaşa”, *Letaif-i Rivayat*, Haz. Fazıl Gökçek ve Sabahattin Çağın, Çağrı Yay., İstanbul 2001. Yapılan alıntılarda eserin bu baskısı kullanılmıştır.

dışında, o akşam “Yahudice bir işret etme” (*Dolaptan Temaşa*, s. 667) isteğiyle bindikleri bir kayıkla Balat’a geçerler.

Üç arkadaş, Balat iskelesine çıktıkları zaman iskeleye en yakın meyhaneye girip işrete başlarlar. Saat on ikiye yaklaştığı sırada arkadaşlardan biri meze alma bahanesiyle çıkar. Geri dönmeyince diğer arkadaşlarından biri de onu aramaya gider ancak o da geri dönmez. Bunun üzerine Süleymaniyeli Behram Ağa, arkadaşlarının kendisine oyun ettiğini düşünür ve hesabı ödeyerek meyhaneden çıkar. Arkadaşlarının ettikleri oyuna mukabil kendisi de onlara bir oyun oynamak ister. Böylece üstünü başını paralayıp kendisine, Yahudiler tarafından dayak yemiş süsü verir. Daha sonra helva sohbetinin verileceği Kesmekaya semtine doğru yürümeye başlar. Mevsimin kış olması ve saatin gece yarısı olması nedeniyle sokakların karanlık ve تنها olması Behram Ağa’yı korkutur. Bu korku ile bütün kuvvetini toplayarak helva sohbetinin verileceği evi bulmaya çalışır.

Behram Ağa, “kırkını geçmiş ellisine yaklaşmış bir adam” (*Dolaptan Temaşa*, s. 672) olduğundan güzergâhı olan yokuşu çıkmak onu epeyce yorar. Bu yüzden dinlenmek için duvar zannettiği bir yere dayanır. Ancak bu yer duvar değil kapı olduğundan ve tamamen kapalı olmadığından Behram Ağa, kapıya yaslanır yaslanmaz evin avlusuna düşer. Gürültü üzerine yukarıdan elinde şamdanla ev sahibi kadın görünür. Behram Ağa, kadının kendisini azarlayacağını ve kocasını beklerken yabancı bir adamla karşılaştığı zaman korkacağını düşündükçe kendisi de korkmaya başlar. Oldukça genç, güzel ve süslü olan kadın, Behram Ağa’nın düşündüğünün aksine ona karşı hiçbir tepki vermez. Üstelik Behram Ağa’yı içeri davet eder. Gördükleri karşısında şaşkına dönen Behram Ağa, buna bir anlam veremez.

“Evli barklı, yaşlı başlı, çoluk çocuk sahibi bir adam” (*Dolaptan Temaşa*, s. 675) olan Behram Ağa, kadının davetini kabul etmek istemez. Bu davetin, kendisi için hakaret demek olacağını bu yüzden de kendisine yakışmayacağını, kadına anlatmaya çalışır. Ancak kadın bu sözlerden alınacak biri olmadığından, ayağına gelen bu fırsatı tepecek kadar aptal olmadığını söyleyip gitmesine izin vermez. İçeri gelmezse avazı çıktığı kadar bağırıp cümle âlemi başına toplayacağını söyleyerek Behram Ağa’yı tehdit eder. Neye uğradığını şaşırان Behram Ağa, başına bela gelmesinden ve esnaf içinde itibarının zedelenmesinden korktuğu için mecburen kadının davetini kabul eder.

Behram Ağa, böylece kadına arzu ettiği parayı vererek bu geceyi en azından rahat geçireceğini düşünür. Süslü Leyla ise Behram Ağa'yı ikna ettiğine memnun bir şekilde türlü iş ve nazlarla ona iştret sofrası hazırlar. Kazara geldiği bu evin yukarı odasına da gönül rızasıyla çıkmayan Behram Ağa, Süslü Leyla'nın yavaş yavaş cazibesinden ve güzelliğinden etkilenerek ona ısınmaya başlar. Eşinde görmediklerini Süslü Leyla'da görünce etkisine kapılır ve ona boyun eğer. Birkaç kadeh içtikten sonra ortama gereği gibi ayak uydurup eğlenmeye başladığı sırada kapı çalınır. Bunun üzerine korku ve telaşa kapılan Behram Ağa'yı teselli etmeye çalışan Süslü Leyla, gelen kişinin kocası olduğunu düşünür. Fakat kapıyı vuran kişi kocası değil, belalı Zorlu Mustafa'dır. Bunun üzerine telaşa kapılan Süslü Leyla, Behram Ağa'yı yüklüğe saklar. Bu durumdan, Süslü Leyla'nın evli olduğu halde bir de dostu olduğunu aynı zamanda bunlar dışında başka erkekleri de gizlice eve aldığını anlıyoruz. Behram Ağa, yükün içinden, iri yarı, dev gibi, cüsseli Zorlu Mustafa'yı görünce ve yeniçeri olduğunu anlayınca ödü kopar. Zorlu Mustafa'nın, Leyla'ya olan aşkını ve özlemini kendine özgü yeniçeri edasıyla dile getirmesi ve onu açık açık tehdit etmesi Behram Ağa'yı iyice tedirgin eder:

“Özledim bre Leyla! Gözlerini sevdiğim yosma! Ah nazlım. Şu bıçağımı çeksen şu bağrımı yarsan da içine baksan. Ciğerlerimin her köşesine bin çuvaldız ile yed-i kudretle Leyla ismi dövülmüştür. Yanıyorum be gözünü sevdiğim yanıyorum!... Yok mu Leyla! Benden başka birisinin yüzüne baktığın saat yok mu? Benliğime gürlük seni de onu da birer bıçakta çıkarmaz isem şu bıyıkları tıraş ederim de bilmem ne diye gezerim.” (*Dolaptan Temaşa*, s. 681).

Behram Ağa, meyhanede kendisini bırakıp giden arkadaşlarına yalancıkdan bir oyun tertip etmeyi düşünürken gerçekten başına gelen bu felaketten bir an önce kurtulmak ister. Zorlu Mustafa, Süslü Leyla'nın evli olduğunu bildiği halde onunla dost hayatı yaşar. Leyla'nın kendisinden başka birine bakması durumunda hem onu hem de rakibini acımadan öldüreceğini söylemesi üzerine Süslü Leyla, gönlünde kendisinden başka kimse olmadığına âşığını inandırmaya çalışır. Kendisine kalsa kocaya bile varmayacağını ancak geçinebilmek için buna mecbur olduğunu dile getirir:

“Aaa! Mustafa'cığım! Niçin böyle söylüyorsun? Hiç benim gönlüm senden başkasına akar mı? Gönlüme kalsa idi kocaya bile varmaz idim. Fakat ne yapayım geçinmek belası! Sende yok bende yok.” (*Dolaptan Temaşa*, s. 681).

Süslü Leyla, kocasından aldığı paralar dışında bir de eve yabancı erkekleri alıp eğlendirerek onlardan da beş, on para kazanır. Tabii kocası haricinde diğer erkekleri eve alıp işret âlemi hazırlamasından Zorlu Mustafa'nın haberi yoktur. Haberi olması durumunda her ikisini de katledeceğini Süslü Leyla gayet iyi bilir. Zorlu Mustafa, Süslü Leyla'nın kocasından daha fazla para koparmasını aksi halde onu da çekemeyeceğini söylediğinde kadın, kocasının daha fazla yapabileceği bir şey olmadığını söyler. Kocasını, kırk yaşından fazla olan Suranîzen Ahmet Ağa'dır. Suranî¹²⁷ vurmakta meşhur olduğu için bu lakapla anılır. Süslü Leyla, kocasının, yanında çalıştığı Paşanın henüz istediği rütbeyi elde edemediğinden, kocasının aylığı olmadığını bu yüzden daha fazla para veremediğini söyler. Paşa, istediği mevkiye geçtiğinde taşraya gitmesi durumunda yanında kocası Ahmet Ağa'yı da götürme ihtimali vardır. Zorlu Mustafa, Süslü Leyla'nın da kocasıyla taşraya gitme ihtimalini düşününce öfkelenir ve ondan ayrılamayacağını söyler. Burada evli olduğunu hatırlayan Leyla'nın, karısı olarak kocasının yanında bulunacağını söylemesi ilginçtir:

“Ben kocamla dışarıya gider isem ne mi yapacaksın? Meramın sanki beni erkeklerde vefakârlık bulduğuna mı inandırmaktır? Hehey! Ben o ağızlara gelemem kuzum! Şüphe yok ki o zaman bir Leyla daha bulup seveceksin.” (*Dolaptan Temaşa*, s. 682).

Bu sözler üzerine Zorlu Mustafa, her ne kadar yeminlerle, vaatlerle Süslü Leyla'ya olan sadakatini ispata çalışsa da feleğin çemberinden geçmiş bir kadın olan Leyla, bu vaatlere inanmaz. Tüm bu olanları dolaptan temaşa eden Behram Ağa, gece evinden ayrıldığı için başına bu felaketlerin geldiğini düşünüp bir daha geceleri evinden, sıcak yuvasından ayrılmamaya tövbeler eder. Yazar da bu konuda Behram Ağa'ya hak verir:

“(…) Bir daha helva sohbeti ve sair hiçbir vesile ile gece hanesinden ayrılmamak tövbesini tekrar ve takviye ediyor ki belanın her biri ve her türlü işte böyle gece hanesinden tebaüd ettiği için vaki olduğundan hanesinden dışarı çıkmamayı her türlü selametın vesile-i yegânesi addeyiyor. Hakkı da yok mudur?” (*Dolaptan Temaşa*, s. 683).

Zorlu Mustafa'nın, Süslü Leyla'nın hazırladığı işret sofrasında demlendiği esnada, kapı bir kez daha ve kuvvetlice çalar. Tekrar paniğe kapılan Leyla, bu kez

¹²⁷ Yarım kılıç kadar büyük ve eğri bir hançer (*Dolaptan Temaşa*, s. 685).

kocasının geldiğinden emin bir şekilde, Zorlu Mustafa'yı diğer odaya saklamak ister. Ancak Zorlu Mustafa, hiçbir korku emaresi göstermeyip aksine saklanmayı, kabadayılığına yediremez. Kapı önünde bekleyen koca, içerdeki konuşmaları duyunca daha fazla sabredemeyip kapıyı kırarak paldır küldür yukarı kata çıkar. Karısı ile yeniçeriye basar. Karısı, durumu izah etmeye çalışınca evini fuhuş mahalline çeviren böyle bir aşüftenin söz söylemesine izin vermeyip onu tersler. Zorlu Mustafa ile birbirlerini tepeden tırnağa kadar süzdükten sonra karısının güzelliğini bildiğinden dolayı rakibinin ona âşık olmasını mazur göreceğini belirtir. Çünkü Ahmet Ağa da, Süslü Leyla'nın güzelliğinden etkilenmiş ve henüz taze bir dul iken görücü gönderip yaklaşık bir ay önce evlenmiştir:

“Birader! Şu aşüfte karı pek güzel olduğu için buna âşık olduğundan dolayı seni mazur görürüm. Ben de bir defa at ile bu sokaktan geçer iken kendisini şu pencereden görmüş, pek beğenmiş idim de gönderdiğim kılavuzlardan ırzı, namusu yerinde bir taze dul olduğunu haber alarak tehhül eylemiş idim. Kendisini tezevvüç edeli daha bir ay olmamıştır. İhtimal ki bunu siz de bilirsiniz.” (*Dolaptan Temaşa*, s. 686).

Bunun üzerine Ahmet Ağa, bu meseleyi anlaşmalı bir şekilde, erkekçe halletmek ister. Zorlu Mustafa'ya, elini karısının pis kanıyla kirletmek istemediğini aynı şekilde kendisine de kıyamayacağını söyleyerek karısını boşamasının daha doğru olacağını söyler. Bunun için de beraber dışarı çıkıp orada karısını boşadıktan sonra namusunu kurtaracağından, karısı üzerinde herhangi bir hak iddiası kalmayacağı için kendisini istediği şeyi yapmakta özgür bırakacağını anlatır. Aksi halde karısı kendi karısı ve ev de kendi evi bulunduğundan, yabancı bir erkeğin karısının yanında olmasının namusuna dokunacağını güzellikle söylemeye çalışır:

“Ben sana meramımı izah edeyim. Şu dakikada ev benim evim ve şu karı benim karımdır. Evime, karımın yanına gelmiş olan bir yabancıyı dışarıya çıkartmayacak olur isem gayretsiz, namussuz bir adam sayılırım. Fakat dışarıya çıktıktan ve karıyı tatlik eyledikten sonra ne bu hane ve ne içindeki karı benim olmayacağından sen buraya girip kırk yıl da çıkmayacak olsan yine benim namusuma taarruz etmiş sayılmazsın. Anladın mı karındaşım!” (*Dolaptan Temaşa*, s. 687).

Zorlu Mustafa, Ahmet Ağa'nın teklifini mertçe bir teklif olarak görmesine rağmen reddeder. Gerekçe olarak yiğitlik vazifesinin onda kalmasını, kendisinin ise kepaşe olmasını ve bunun da kabadayılığına dokunmasını gösterir. Zorlu Mustafa'nın lakabından da anlaşılacağı üzere kendisi terbiyesiz, kaba saba, serseri bir tip

olduğundan dışarı çıkmamakta diretir. Paşalı Ahmet Ağa, teklifini kabul etmeyen Zorlu Mustafa'yı suranîsi ile öldürür. Ardından karısına kahve yapmasını söyler. Bunun üzerine Dilber Leyla, kocasının kendisini öldürmeyeceğini düşünerek ümitlenir. Ancak Ahmet Ağa, katil olmasına sebep olan kişinin karısı olduğunu düşündüğünden ona karşı öfkesini yenemez. Kahve yapıp getirdikten sonra suranîsini ensesine saplayıp kafasını vücudundan ayırır. Dilber Leyla, her ne kadar kocasına yalvarıp yakarsa da Paşalı Ahmet Ağa, karısını katli vacip aşüftelerden görmesi ve onu öldürdüğünde katil değil gazi olacağını düşünmesi nedeniyle affetmez. Zorlu Mustafa'nın kibir ve gururu yüzünden boş yere ölüp gittiğini düşünürken karısının bu feci sonu hak ettiğine inanır. Neticede gayri meşru ilişki yaşayan sevgililerin hak ettikleri cezaya çarptırılmalarından dolayı da bir rahatlama hissi duyar.

Behram Ağa, istemeden şahit olduğu iki cinayet üzerine kendisini kaybedip bayılır. Uyandığında, Paşalı'nın dolapta gizlendiğini öğrendiği zaman kendisini de öldüreceğini ve tesadüfen başına gelen bu felaketleri ona nasıl anlatacağını düşünür. Çok geçmeden odada bulunan kedinin yüke doğru miyavlayıp Paşalı'nın dikkatini o tarafa çekmesiyle Paşalı Ahmet Ağa, yük dolabının kapısını açar ve Behram Ağa ile karşılaşır. Behram Ağa, olanları izah etmek için ondan izin ister ve her şeyi olduğu gibi anlatır. Ahmet Ağa, bu gece yaşananları hiç kimseye anlatmaması ve kendisi sağ olduğu müddetçe saklaması için Behram Ağa'ya yemin ettirir. Daha sonra Behram Ağa'nın anlattıklarının doğruluğunu teyit etmek için onunla Kesmekaya semtindeki helva sohbetinin yapıldığı eve gider. Orada, arkadaşlarının Behram Ağa'ya oyun ettiklerini ve söylediklerinin doğru olduğunu anlar. Verdiği söz gereği o gece, başından geçenleri hiç kimseye anlatmayan Behram Ağa, bu olaydan sonra Paşalı Ahmet Ağa ile dost olur. O gece, arkadaşlarının bütün ısrarlarına rağmen başından geçen olayı anlatmayan Behram Ağa, Paşalı Ahmet Ağa'nın ölümüne kadar da bu garip olayı kimseye anlatmaz. Behram Ağa, dostu Ahmet Ağa'yı birkaç kez evlendirmek istemişse de Ahmet Ağa'nın "nev'-i nisvandan yılgınlığı hasebiyle bir daha teehhül mümkün değil zihnine sığdırıma[dığından]" (*Dolaptan Temaşa*, s. 702) kabul ettiremez. Aralarındaki sırrı, Ahmet Ağa'nın vefatından sonra da uzun bir süre saklayan Behram Ağa, daha sonra bu sırrı, vakayı yazara nakleden kişiye anlatır. Onun da yazara anlatması, hikâyenin bu şekilde kaleme alınmasını sağlar.

Dolaptan Temaşa'da Ahmet Mithat Efendi, "Mevlâ cümleyi karı şerrinden esirgesin!" (*Dolaptan Temaşa*, s. 676) cümlesiyle böyle tehlikeli kadınların insanın başına her türlü iş açabileceği için onlardan uzak durmak gerektiğini belirtir. Adının Süslü Leyla olduğunu öğrendiğimiz kadın da yazarın uzak durulmasını salık verdiği kötü kadınlardandır. Burada dikkati çeken bir diğer nokta, Süslü Leyla'nın kadın sıfatıyla yabancı bir erkekle yalnız kalmaktan çekinmeyip Behram Ağa'nın bir erkek sıfatıyla yabancı bir kadınla baş başa bulunmaktan hayâ etmesi ve kadının davetini iffetine taarruz olarak görmesidir. Süslü Leyla'nın, Behram Ağa'nın kazara evine girmesine ses çıkarmayıp aksine bunu fırsata çevirmek istemesi, onun hafifmeşrep bir kadın olduğunu gösterir. Behram Ağa'yı tehdit edip de onu mecbur bıraktığı zaman, yaşayışının bu şekilde olduğunu, bu sayede evine aldığı erkeklerden beş, on para kopardığını ve bunu kendine meslek edindiğini konuşmalarından anlamak mümkündür:

"Sizi burada çiğ çiğ yiyecek değiliz a! İzzet ve ikramımızda kusur etmemeye sizi elden geldiği kadar eğlendirip memnun eylemeye çalışacağız. Tayip etmeyiniz. Ne yapalım! İşte bizim de kesbimiz bundan ibarettir. Dükkânımız yok destgâhımız yok! Sizin gibi şanlı şerefli ağaların da beş on parasını almayacak olur isek kimden ne ümidimiz olabilecek? Korkmayınız efendim! Endişe etmeyiniz. Bir geceyi şöyle bir zevk uğrunda geçiriniz. İhtimal ki hoşunuza gider de bundan sonra daha birçok defalar bu zevkin tekrarını arzu edersiniz." (*Dolaptan Temaşa*, s. 676).

Yirmi iki, yirmi üç yaşlarında gösteren genç dilber Süslü Leyla'nın güzelliği karşısında büyülenen Behram Ağa, ister istemez onu karısı ile mukayese etme fikrine kapılır. Yirmi senelik hayat arkadaşında, genç yaşında bile böyle bir cazibenin ve tatlı dilin olmadığını üzümlere hatırlar:

"İşin bizcesi sizcesi buncası şuncası ne lazım! Asıl Behram Ağacasına bakalım. Behram Ağacasına ki biçarenin hanesindeki kaşık düşmanı tazeliği zamanında bile çehre züğürdü iken yirmi senelik bir muaşeret-i zevciye ile bu çehre züğürtlüğünü iflâs-ı külli derecesine vardırılmış. Hele dört lakırdıyı bir yere getirip de ağzından bir tatlı sohbet çıktığı yok. Böyle bir refika ile ömür geçirmiş olan biçare Behram Ağa şu anda karşısında en dil-pesend, en nazar-rüba, dilbaz, kurnaz, şen şatır, cerbezeli elhâsıl mükemmel bir karıyı görür de yüreği ısınmaz olur mu?" (*Dolaptan Temaşa*, s. 679).

Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere Ahmet Mithat Efendi, kadınların bakımsızlığını aldatılma sebebi görmektedir. Kadınların, kocalarına karşı süslenmeleri, cazibeli görünmeleri ve güler yüz gösterip tatlı dille muamele etmelerinin kocalarının başka kadınlara gitmesini engelleyeceği görüşündedir.

Böylece Süslü Leyla, gayri meşru ilişkilerine bu şekilde kılıf uydurur. Ayrıca Zorlu Mustafa'nın, Leyla'nın kocasından aldığı paralarla geçinen bir asalak olduğunu da belirtmek gerekir. Bir piyade yeniçeri neferi olması nedeniyle aldığı ulufe maaşının kendi masraflarına yetmediği için bu yola başvurduğu söylenebilir. Leyla'ya, kendisinden başka kimsenin yan gözle bakamayacağını söylerken kocasını bunun dışında tutar. Evlenmesine izin verdiği için bu duruma ses çıkarmayacağını söyler. Ancak Leyla'nın, kocasından alıp kendisine verdiği paraların rakı parasına bile yetişmediğini bu nedenle de daha fazla para koparması gerektiğini dile getirmesi aralarındaki ilişkinin çıkar ilişkisi olduğunu gösterir:

“Hayır korkma! Kocan için hiçbir ziyanım dokunmaz. Zaten ona varmak için ben sana bir kere izin verdim mi vermedim mi? O iş bitti. Şu kadar ki heriften parayı biraz ziyadece yolmalısın. Bana verdiğin para rakıya bile yetişmiyor. Tütünü veresiye almaya mecbur oluyorum. Anladın mı? Eğer bu dediklerimi yapmayacak olur isen işte o zaman kocanı da çekemez olurum.” (*Dolaptan Temaşa*, s. 682).

Dolayısıyla Süslü Leyla'nın evlenmeden önce Zorlu Mustafa ile olan ilişkisini evlendikten sonra da her iki tarafın menfaati için devam ettirdiği görülmektedir. Burada, dikkati çeken bir diğer husus, Ahmet Ağa'nın kabahatin tamamını karısına yüklemesidir. Nitekim Ahmet Mithat Efendi, bu olayın Leyla'ya tesirini anlamaya çalışarak kafa yormanın lüzumsuzluğunu dile getirip onu “esafil-i nisvan”[dan] kabul etmesi bunu doğrular:

“Bu iki erkek arasında teati olunan sözler Dilber Leyla'ya ne surette tesir ediyorlar idi diye düşünmeye gönül yormaya lüzum yoktur. Arslan gibi adamların namuslarını paymal eden o esafil-i nisvanda ne yürek kalmıştır ki onun hissiyatı hakkında it'ab-ı efkâra lüzum görülsün. Ne kocasının namusunu ne kendi haysiyetini takdis istidadından tecerrüd eylemiş bulunan bu misilli çirkeplerle fikir ve nazarı asla it'ab etmemelidir. Onların çirki, keraheti fikre, nazara da serpilip bulaşacak imiş gibi bir ihtimal ile televvüslerinden de korkulur.” (*Dolaptan Temaşa*, s. 687, 688).

Dolayısıyla yazar, *Dolaptan Temaşa*'da aile yuvasının namusa dayandığını, namusun ancak kanla temizleneceğini, kadının yuvasının idaresinden sorumlu olduğunu ve kocasına saygı borçlu olduğunu anlatır. (Akı, 1974: 41).

1.2.2.6. Hasan Mellah Yahut Sır İçinde Esrar¹²⁸

Bu çalışmanın konusu açısından ilişkiler ağına bakılacak olursa eserde aldatmalar neticesinde felaketle biten üç evlilikle karşılaşılır. Bu evlilikler, sırasıyla Alfons'un, Madame İlia'nın ve Bekir Bey'in kızının evlilikleridir. Bunlardan ilki Cartagenalı Alfons'un hikâyesidir. Cartagena'nın yerlisi olan bu adam, Cezayir, Mısır ve Memâlik-i Osmaniyye taraflarını uzun müddet dolaştığı için Cartagenalılar tarafından “Şarklı” diye anılır. Alfons, on altı yaşındaki kızı Cuzella ile yaşamaktadır. Alfons, kızı ile karısının ölüm sebebi hakkında konuşurken hayatı boyunca iki kişiyi sevdiğini, bunlardan birinin karısı, diğerinin ise kızı Cuzella olduğunu söyler. Karısı ile on, on iki sene mutlu bir hayat sürdürdüklerini, görenlerin kendilerini yekvücut zannettiklerini ancak bu mutluluklarının daha sonra nasıl yok olduğunu kızına en başından anlatmaya başlar.

Gemici olması nedeniyle Alfons, her yaz nisan ayında denize çıkar, ağustos sonuna kadar kazancını temin edip memleketine döner. Yine bir yaz denize açıldığı sırada bazı sebeplerden dolayı gittiği seferden uzun bir süre dönemez. Döndüğünde ise eşini sararmış, solmuş, gözleri çukurlaşmış bir halde bulur. Alfons, bu durumu önce eşinin kendisini özlemesine yorar ancak gerçeği sekiz sene sonra öğrenir. Eşi, bu haline gerekçe olarak Alfons'a olan özlemine gösterir ve bu yüzden tebdil-i hava için Cartagena'ya karadan bir günlük yol olan Murcia şehrine gittiğini ve orada bir, iki ay ikamet ettiğini söyler. Daha sonra kızları Cuzella doğar ve beş yaşına girer. Alfons, tekrar sefere çıkar ve Cezayir'e gider. Orada Malagalı bir geminin kaptanlarıyla geceleri sohbet ederler. Bu sohbetlerin birinde, görülen ve işitilen garip şeyler hikâye edildiği esnada diğer geminin hocası ilginç bir fıkra anlatır:

“Murcia şehrinde Pascal isminde bir dostum vardı. Gayet yakışıklı, cesur, oldukça da zengin bir adamdı. Ahz ü ita için Cartagena kasabasına gider gelirmiş. Orada gemici tayfası mı, hoca mı, kaptan mı, hâsılı Alfons isminde bir adamın zevcesini tanır. Ama karı bir ehl-i ırz imiş ki Hazret-i Meryem kadar. Pascal nasılsa karının zihnini çeler. Karının kocası hizmet-i bahriye arefesinde denize çıkınca Pascal dahi husûl-i emele muvaffak olur.” (*Hasan Mellah yahut Sır İçinde Esrar*, s. 25).

¹²⁸ Ahmet Mithat Efendi, *Bütün Eserleri Romanlar II Hasan Mellah Yahut Sır İçinde Esrar*, Haz. Ali Şükrü Çoruk, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara 2020. Yapılan alıntılarda eserin bu baskısı kullanılmıştır.

Daha sonrasında bu sevgililerin bir erkek çocukları olur. Bu çocuk Cartagena’da değil Murcia’da dünyaya gelir. Doğumdan bir sene sonra Alfons döner, zevcesinden şüphelenmediği için yine mutlu bir şekilde yaşamaya devam ederler. Alfons döndüğünde karısını doğumdan sonraki zafiyet içinde gördüğü zaman buna üzülmür ve karısı Murcia’nın havası kendisine yaradığını söylediğinden yazın bir iki ayını kadın, Murcia’da sevgilisi Pascal ile geçirir. Çocuğa sütüne bakar. Üç sene bu şekilde geçer. Kadın bir yaz yine Pascal’ın yanına Murcia’ya geldiğinde onu bir başka kadın ile birlikte görür. Bunun üzerine kendisini aldatan Pascal’ı öldürür. Pascal o an hemen ölmez, birkaç gün daha yaşar. Ancak daha sonra hayatından ümidini kesince bir vasiyetname kaleme alarak kendisinin yaralanmasına yine kendisi sebep olduğunu, büyük bir kabahati üzerine bu cezaya uğradığını ve vefatından dolayı kimsenin suçlu gösterilmemesini hikâyeyi nakleden dostuna söyler.

Pascal’ın dostu tarafından anlatılan bu hikâye ile gerçeği öğrenen Alfons, Murcia’ya gelir, karısını sütünün evinde bulup “piç” tabir ettiği oğlunun, sekiz, on yaşına varmış koca bir çocuk olduğunu görür. Bunun üzerine bıçağını çıkarıp eşine ve çocuğuna bir kere saldırır. Kadın ölür ancak çocuk ölmez. Hikâyede bu çocuğun Hasan Mellah’ın kendisiyle birlikte haydut gemisinden kurtarmaya çalıştığı daha sonrasında yakın arkadaşlarından olacak olan Alonzo olduğunu öğreniriz.

İkinci hikâye, Madame İlia’nın hikâyesidir. Hasan Mellah, Pavlos [Dominico Badia] tarafından kaçırılan sevgilisi Cuzella’yı aramak için denize açıldığında, Korsika Adası’nın merkez vilayeti olan Ajaccio’ya demirler. Oranın valisi tarafından verilen ziyafete davet edilir. Bu davette tanıştığı valinin yengesi Madame İlia’nın hikâyesinde de bir aldatma vardır ve bu aldatma olayı evliliğinin faciayla bitmesine yol açacaktır. Madame İlia’nın eşi Mösyö İlia, namus uğruna işlediği bir cinayet sebebiyle Fransa’dan kaçır. Bu cinayette hem annesini, babasını hem de kız kardeşini öldürmüştür ve kanunen idamına hükmolunmuştur. Hasan Mellah, yemek esnasında salona asılmış bir resme dikkat eder ve bu resmi bir yerlerde görmüş olduğunu düşünür. Bu resmin haydutlar gemisinde, tembelliğinden dolayı bir işe yaramadığı düşünülüp denize atılacak iken kendisinin kurtarmış olduğu Korsikalı olduğunu anımsar.

Hasan Mellah, Madame İlia’nın bu duruma çok üzüldüğünü görünce kendi derdini unuttur ve ona yardım etmek ister. Onu bu düşünceye sevk eden şey Madame

İlia'nın iffetliliği ve kocasına olan sadakatidir. Ayrıca vali konağında adeta yanaşma gibi bir halde bulunduğunu öğrenmesi, Madame İlia'ya yardım etme fikrini daha da pekiştirir ve kocasını bulmak için onu gemisine davet eder:

“Hasan Mellah, Ajaccio Limanı'nda o güne kadar geçirmiş olduğu zamanı zencir-bend bir arslanın tahammülsüzlüğü gibi bir tahammülsüzlükle geçirmiş idiyse de Ajaccio vali familyası gibi saadet-i halleri namusları pahasına kazanılmış olan bir familya içinde, kemal-i iffet ve masumiyetiyle beraber, namusu uğrunda peder ve validesini ve bir hemşiresini kurban etmiş olan kocasının muhabbet-i mukaddese-i zevciyyesini dahi muhafazaya çalışmakta bulunan yengenin sûziş-i hali yüreğine ziyadesiyle tesir ederek o güne kadar “Ah! Bir gün evvel şuradan lenger-i ikameti kaldırıp Cuzella'nın arkasına düşseydim!” demekte iken bir gün sonra “Cuzella şimdiye kadar varacağı yere varmıştır. Artık onu ustalıkla ve yavaş yavaş taharri etmelidir ve bu taharri işinin içine yengenin kocasını dahi katmalıdır” demeye başlamıştı.” (*Hasan Mellah yahut Sır İçinde Esrar*, s. 181).

Madame İlia, bu daveti kabul eder ve Marsilya'ya doğru yola çıkarlar. Orada Hasan Mellah aradığı adamın Paris'te olma ihtimali olabileceğini haber alınca durumu Madame İlia'ya anlatır ve iki aya kadar döneceğini söyler. Madame İlia'yı gemide bırakıp kaptanlara ve güverte zabıtine emanet eder. Bundan dolayı geminin çorbacısı tarafından verilen emir üzerine gerek kaptanlar ve gerek güverte zabiti Trillo, Madame İlia'yı rahat ettirmek için ellerinden geleni yaparlar. Her ihtiyacı karşılanan Madame İlia, zamanını karaya çıkarak gerek Marsilya şehrinin içinde ve gerek civarda bulunan Catalan karyesinde geçirir. Bu seyahatlerden birinde bir Pazar günü gittiği kilisede dilenen adamın kocası İlia olduğunu görür. Kocasının boynuna sarılmaya çalıştığı sırada kocası ondan kaçır ve izini kaybettirir. Kocasından bir iz bulamayan Madame İlia, şaşkın şaşkın gemiye döner ve kocasının böyle bir hareketi niçin yaptığını anlam vermeye çalışır:

“Kocam canından korktuğu için böyle yaptı ise ben de hemen kendisini tutup hükûmete teslim edecek değildim ya? Benim kendisine ne kadar sadık olduğumu bilmez mi? İkimiz baş başa verip buradan firarı kararlaştırdıktan sonra Hasan Mellah'ın dahi sâye-i inayetinde nerede olsak rahat rahat yaşayamaz mıydık? O sâyeden haydi kendisinin haberi yoktur diyelim. Beni yalnız ikbal halinde iken mi zevce tanıyacaktı? Hal-i idbar zevciyetimizi de ihlâl mi etti?” (*Hasan Mellah yahut Sır İçinde Esrar*, s. 200).

Tefekkürleri bir neticeye varmadığından hiçbirleriyle tatmin olmaz. Sonraki günler özel olarak kiraladığı araba ile kocası İlia'ya rastlamak amacıyla şehri gezmeye çıkar ancak eşine bir daha rastlayamaz. Sonunda kocasının ondan kaçmasının sebebi

olarak “erkeğin heveslerini görür.” (*Hasan Mellah yahut Sır İçinde Esrar*, s. 201). Bir erkeğe hiçbir şekilde inanmamak gerektiğine hatta Hasan Mellah’ın, Cuzella’yı aramak için yaptığı bunca fedakârlığın bile sadece bir hevesten ibaret olduğuna kanaat getirir. Kocasının arkasından bu zamana kadar döktüğü gözyaşlarının boşuna olduğuna inanır.

Madame İlia böyle bir ruh hali ve perişanlığı içindeyken geminin mürettebatlarından güverte zabiti, otuz beş, kırk yaşında bir İtalyan olan Trillo, Madame İlia’nın bu durumunu fırsat bilerek ona yaklaşır. Ancak “hovarda-meşrep” (*Hasan Mellah Yahut Sır İçinde Esrar*, s. 201) olan Trillo’nun amacı Madame İlia’ya sahip olmaktır. Söylediği sözlerle Madame İlia’nın aklını karıştırmaya başlar. Ona, eşini aramasına anlam veremediğini ve bu kadar fedakârlıkta bulunmasının israf olduğunu söyler. Trillo’nun bu sözleri zayıf yürekli bir kadın olan Madame İlia’ya fazlasıyla tesir eder:

“Va-esefâ, sad-hezâr esef ki bir kadının asabiyet-i mukaddesesine bu kadcârcık hâlel gelmek, bütün bütün muhtel olup gitmesi için kâfi ve vâfi idi!” (*Hasan Mellah yahut Sır İçinde Esrar*, s. 205).

Bir gece etkisinde kaldığı hislerle boğuşurken yazarın ifadesiyle “iffet ve şehvet muharebelerini seyrederken” (*Hasan Mellah yahut Sır İçinde Esrar*, s. 207) Trillo’nun kamarasına gelmesiyle ihtiyarı elden gider ve kendini ona teslim eder. Hasan Mellah, Marsilya’dan ayrılışının otuz dokuzuncu günü geri döner. Marsilya’dan Paris’e hareketi üzerinden üç buçuk ay kadar bir zaman sonra Madame İlia, iffetsizliğinin meyvesi olan bir çocuğun içinde kımıldanmaya başladığını anlar.

Bu durum karşısında pişmanlığı gittikçe daha fazla artan Madame İlia, kendisi gibi iffetin kıymetini bilmeyen bir kadının cezasının ölüm olduğunu düşünür. Karnındaki çocuğun masum olduğunu ancak hayatı boyunca “piç” damgası yiyeceğini düşündükçe işlediği kabahatin cezası olarak kendisiyle beraber çocuğun da ölmesi gerektiği fikrinde karar kılar. Hasan Mellah’ın Marsilya Limanı’nda gördüğü Pavlos’un uskunasını¹²⁹ tetkik etmek için gönderdiği adamlarından Trillo, uskunanın tayfalarından olan miskin bir adamla dostluk kurar ve onu gemiye getirir. Bu adam, Hasan Mellah’ın tanıdığı üzere Madame İlia’nın kocası Monsieur İlia’dır. Hasan

¹²⁹ Bir yelkenli türü.

Mellah bu adamı tanıyıp tanımadığını Madame İlia'dan sorar. Kocasını tanıyan Madame İlia bayılır. Kendine geldiğinde her şeyi itiraf eder ve kendisinin ölüme layık bir kadın olduğunu söyler. Bu utançla daha fazla yaşayamayacağını düşünerek kendini denize atar ve ta “denizin ka‘rına” (*Hasan Mellah yahut Sır İçinde Esrar*, s. 241) gömülür.

Diğer aldatma hikâyesini yazar, onuncu bölümde anlatır. Uzleti Efendi'nin Aksaray'daki konağında yapılan kış sohbetlerinin birinde, huzzârdan Osman Çelebi, Küçükayasofyalı Bekir Bey meselesini açar. Mecliste bulunanlardan bazılarının bu meseleyi işitmemiş olması nedeniyle Uzleti Efendi hikâyeyi anlatmaya başlar. Bekir Bey, bir sene önce kızını “hem dangalak hem de pintilikle tanınan” Memiş Çelebi'ye verir:

“Zavallı kızcağız, böyle bir kocaya düşünce nâr-ı cahîme, azab-ı elîme düşmüş oldu.” (*Hasan Mellah yahut Sır İçinde Esrar*, s. 361).

Ancak kızın gönlü babasının kölesi olan Arslan'dadır. Kız, hislerini yavaş yavaş Arslan'a açmaya başlamış ancak Arslan buna karşılık vermemiştir. Kız, Arslan'ın aşkıyla yandığı sıralarda Memiş Çelebi kıza talip olur ve cimriliği kendisiyle uyduğu için Bekir Bey kızını, bu adama nikâhlar. Memiş Çelebi, “ne yüzüne ne kıyafetine bakılır bir koca” (*Hasan Mellah yahut Sır İçinde Esrar*, s. 361) olmadığı ve kızın cinsel ihtiyaçlarını tatmin edemediği için Arslan'da gözü olan kızın gönlünü kendisine çekemez. Kız, Arslan'a olan muhabbetini arttırdığı sırada Bekir Bey'in kölesinin kızını baştan çıkardığı ve kızın kocasının bunları bastığına dair bir haber yayılır. Bunun üzerine Paşakapısı'na kaldırılan Arslan'a beş yüz sopa vurulmasına karar verilir. Arslan tomruk ağasına suçsuz olduğunu ve kızın çağrılıp sorguya çekilmesini söylemesi üzerine tomruk ağası onun ricasını kabul eder. Kız, İstanbul kadısının huzuruna çağrılır ve sorguya çekilir. Arslan'ı kendisinin baştan çıkarmaya çalıştığını, her şeyi kendisinin planladığını ve onun suçsuz olduğunu söyler. Bu rezalet üzerine Memiş Çelebi'nin karısını boşaması hadisesi Bekir Bey'in yüreğine iner ve vefat eder.

Hasan Mellah Yahut Sır İçinde Esrar'da Ahmet Mithat, suçluya suçunu itiraf ettirir ve kötülük yapanın bir gün mutlaka cezasını çekeceğini gösterir. Alfons'un karısı, eşini aldattığı için kendisi de aynı şekilde aldatılmış ve felakete sürüklenmiştir.

Pascal da bir başkasının meşru olan zevcesiyle birlikte olduğu için o da bunun cezası olarak feci bir sona uğramıştır. Ahmet Mithat, hayat sahnesi üzerinde meydana gelen olaylardan ibret alınması gerektiğini savunur. Fena muamelede bulunanların, yaşananlardan ibret almamaları halinde bir gün mutlaka kendilerinin ibretlik duruma düşeceğini gösterir.

Alfons, namus meselesinde kocaların elinde yetki olduğunu söyleyerek bu konuda karısının ihanetini affetmez:

“(…) Zira bilirsin ki dünyada her şaka makbuldür yalnız ırz, namus hususunda laubalilik bile çekilemez. Kocalar elinde bu bapta büyük bir salahiyet vardır.” (*Hasan Mellah yahut Sır İçinde Esrar*, s. 22).

Cuzella da annesinin başından geçenleri öğrendiği zaman ona acımasına rağmen uğradığı sonu hakettiğini ve babasının bütün dünyaya bir namus dersi verdiğini düşünür:

“(…) validesinin kocası hukukunu bir ehl-i şehvetin ayakları altına atıvermiş olmasıyla ölümü kendisi davet eylediği mülâhazası, kendisini gerçekten müteselli etmiş olduğu derkârdı.” (*Hasan Mellah yahut Sır İçinde Esrar*, s. 28).

Aynı eserde Cuzella’nın eğitimiyle meşgul olan iki rahibeden Sipros isimli rahibenin hikâyesine de değinmek gerekiyor. Vaka arasında kısaca değinilen bu hikâye çalışmanın konusu açısından önemlidir. Bahsi geçen hikâyede de feci bir son vardır. Alfons, karısını öldürdüğü zaman henüz beş, altı yaşlarında olan Cuzella’nın talim ve terbiyesi için iki rahibe tutar. Bu rahibelerden Sipros, rahip ve rahibelerin evlilikten tecrit edilmelerine bir türlü anlam verememekte ve evliliği tabiatın tabii bir unsuru olarak düşünmektedir. Bu fikirde bulunan Sipros, politika âleminden bir adama âşık olur ve evlenmeye karar verirler. Bu nedenle Sipros rahibeliği bırakmayı düşünür. Tam da bu sıralarda sevdiği adam hükümet tarafından bir anda tutuklanır ve kurşuna dizilerek öldürülür. Sipros da bunun üzerine verem olur ve Cuzella’yı diğer arkadaşı Marie’ye emanet ederek ölür. Rahibe Marie ise kalplerin sırrına vâkıf olunamadığı için aşk konusunda kesin bir hüküm vermekten kaçınır.

Yazar, Madame İlia’nın ne kadar namuslu, iffetli, kocasına sadakatle bağlı bir kadın olduğunu Hasan Mellah’a da tasdik ettirerek bizlere tanıtmıştı. Vakanın devamında yazar, Madame İlia gibi iffetine bu denli düşkün bir kadının, iffetine halel

getirmesinin bu kadar kolay olduğu halde buna kendiliğiyle razı olan kadınların daha da kolay aldanabileceklerini ifade eder:

“Milel-i mevcûdeden bazılarının, zenânı erkeklerden kaçırıp bazılarının kaçırmamasında olan fayda ve mazarratı muhakeme eden bazı nakıs fikirli feylesoflar, kadınları perde-i istitâre çekmek, âdeta kıskançlıktan gelir bir nevi taassup olduğunu hükmederler. Ancak işte Madame İlia gibi bir kadının taassub-ı afifânesine halel vermek bu kadar kolay bir iş olduğu halde bu inhilâle kendiliğiyle müstait bulunan kadınların, ne kadar sade bir şeytanetle mahvolup gideceğini mûlahaza buyurmalıdır.” (Hasan Mellah yahut Sır İçinde Esrar, s. 205).

Madame İlia, daha sonra yaptığından pişman olup o gece sabaha kadar ağlar ancak iş işten geçmiştir. Ahmet Mithat Efendi bu pişmanlığın fayda etmediğini söyler:

“Evet, ağladı. Zira iz’an ve muhakeme dahi iffet ve namusuyla beraber pâymâl olmamıştı. İnsan bir saniye evvel kendisini melek, vücudunu nur görüp durduğu halde gaşy ve bîhuşundan ibaret olan bir saniye müddet-i şehvetten sonra kendisini ifrit, vücudunu cife olmuş görünce elbette bu hal gayretine dokunur. Elbette ağlar! Gayreti dahi muzmahil oluncaya kadar ağlar! Eyvah! Eyvah ki bir kere gayret dahi muzmahil olursa artık onun nazarında cihan muzmahil olsa dahi bir tesiri kalmaz.” (Hasan Mellah yahut Sır İçinde Esrar, s. 208).

Ahmet Mithat Efendi, meydana gelen bu musibetlerde, erkeklerin payının az zannedilmesine karşın kabahatlerinin kadınlardan daha büyük olduğunu da ifade eder:

“Zâhir-i hale bakılırsa bu musibetlerden erkeklerin hissesi pek az zannolunur. Lakin büyüktür, pek büyüktür! Zira karı, ne kadar olsa erkekten daha masum olduğu ve hiç olmazsa erkeğe taarruz etmek cibilleti iktizasından bulunmadığı halde, bu felaketleri kendine erkek kabul ettirmiştir. “Sen gebe kal da sonra ciğerpareni meydana çıkarmaktan hayâ edersen onu boğ, öldür, katil ol. Tek şu benim galeyana etmiş olan şehvetimi teskin et!” ricasını nice tatlı sözlerle kariya arz etmiş, yalvarmış, yakarmıştır da bu felaketi zuhura getirmeye himmet etmiştir.” (Hasan Mellah yahut Sır İçinde Esrar, s. 230).

Ahmet Mithat Efendi’nin bu eserine zeyl olarak yazdığı *Zeyl-i Hasan Mellah yahut Sır İçinde Esrar* isimli romanında Monsieur İlia, karısının intikamını Trillo’dan alacak ve düello sonucunda onu öldürecektir.

Hasan Mellah, Paris’te Pavlos’un izini sürerken gittiği Hotel de Moscova’nın yemek salonunda hazır bulunan yirmi kadar kadın-erkek arasında aşk hakkında müzakere edildiğini duyar. Bu mecliste Michelet isminde bir ihtiyar Fransız, “aşk denilen şeyin âdeta insanın kendi kendisini aldatmasından ibaret” (Hasan Mellah yahut Sır İçinde Esrar, s. 209) olduğunu söyler. Mecliste bulunanlardan bazılarının

aşkın, insan için yaratılıştan gelen tabii bir duygu olduğunu ileri sürmesi üzerine Michelet, bu alakanın “şehvet-i hırs” olduğunu ısrarla savunur. İddiasını güçlendirmek için bir fıkra anlatır. Bu fıkra İstanbul’da oturan bir dostunun, Eski Acem muharrirlerinin yazdıkları romanların Türkçe’ye tercüme edilenlerini Fransızca’ya çevirdiğini ve bu hikâyelerden birinin ise Kerem ile Aslı hikâyesi olduğunu söyler. Bu hikâyeye yaklaşımı oldukça alaycıdır:

“Kerem namında bir âşık varmış. Aslı namında bir maşukasını babası kendisinden kaçırdığı için o da arkasına düşmüş. Maşukası kaçmış, o takip eylemiş. Âdeta herif dünyayı dönüp dolaşmış. Nihayet karnında gaz madeni mi varmış neymiş? Bir gün ateş alıp cayır cayır yanmış. Nasıl? Aşk gayretinde bulunanlar artık Kerem Ağa’yı yahut Efendi’yi, Kerem Bey’i, Kerem Paşa’yı, pek isterseniz Kerem Han’ı, kim bilir ne kadar tahsin ve takdis ederler. Ben ne dedim? Hay ahmak budala hay! Dünyada karı kıtlığına kıran mı girdi ki bir karının arkası sıra dünyayı dolaşmayı göze aldırın. Aslı Hanım olmazsa Faslı Hanım. Biraz çirkince olur ise de bari arkasından koş a koş insana dünyayı dolaştırmaz ya? Her halde daha muti, daha munis olur.” (*Hasan Mellah yahut Sır İçinde Esrar*, s. 214).

Monsieur Michelet’in alaycı tutumu, Ahmet Mithat Efendi’nin *Muhayyelat-ı Aziz Efendi, Elfü’l-Leyl* gibi hikâyelere olan tutumuna benzer. *Çengi ve Karı Koca Masalı*’nda bu alaycı tutumunu açıkça görmekteyiz. Hasan Mellah’ın Cuzella’ya olan aşkının azalmasında ve Esmâ’ya farklı bir gözle bakmasında Alonzo ve İhtiyar Pavlos’un aşk hakkındaki fikirlerinin yanında Michelet’in fikirlerinin de etkili olduğunu söyleyebiliriz.

Ahmet Mithat’ın eserlerinde iyilerin sabredip mükâfatlandırılacağı, kötülerin ise ilahi adaletten kaçamayacağı ve bir gün mutlaka cezalandırılacağı fikri hâkimdir. Bu eserin hatimesinde de yine aynı fikir vardır:

“Herkes muhakeme-i mahsûsasında hür olduğu cihetle ihtimal ki tashih-i ahlakın ol kadar lüzumunu göremeyenler ve insan denilen hayvanın iftirâs hususundaki istidadı önünü açık bırakmak sevdasında sebat edenler dahi bulunabilir. Fakat vukuât-ı âlemin suret-i cereyanını bunlara irae edersek “Her edenler bulmuş” olduklarını görerek hâlâ dünyada bir dest-i manevinin icra-yı hükm ile edilecek kısasları ettirmekte olduğuna yakın hâsıl ederler. Ama bu babdaki hikmeti bizden sormamalıdır. O dest-i manevi, işte öyle bir dest-i manevi ki insanların birisini diğeri aleyhine katil ettiriyor, derken diğeri birisini o katilin celladı ediyor. Hâsılı herkese bir iş ettirip, onun cezasını dahi verdiriyor. Âlemi bir mezraa ve ehl-i âlemi zürra‘ etmiş, her birinin eline birer avuç mütenevvi tohumlar vermiş, herkese kendi tohumunu ektirip herkese dahi ektiğini biçtiriyor. Elimizdeki tohumu ekmemeye muktedir miyiz, değil miyiz, onu da bilemiyoruz. Lakin şunu rey’ül-ayn görüyoruz ki insan ettiğini buluyor vesselam!” (*Hasan Mellah yahut Sır İçinde Esrar*, s. 464).

Bu eserde değinilmesi gereken bir nokta daha vardır. O da Hasan Mellah’ın hem Cuzella’ya hem de Esmâ’ya âşık olmasıdır. Sevdiği kadını bulmak için diyar

diyar dolaşan Hasan Mellah, bu yolculukta karşılaştığı Esmâ'dan da hoşlanır ve ona sahip olmak ister. Cuzella'ya verdiği vaadi kendisine vazife bilen Hasan Mellah, başlangıçta kuvvetli görünen vaadini sonrasında yavaş yavaş gevşetir. Bunda yakın arkadaşı Alonzo ve kendisine baba gibi davranan ihtiyar Pavlos'un kadınlar hakkındaki fikirleri ile Paris'te bir cemiyette tanıştığı Monsieur Michelet'in aşk hakkında söylemiş olduğu sözlerin de etkisi vardır. Ayrıca bir numune olarak da önünde Madame İlia meselesi vardır. Madame İlia'nın sadık görüldüğü halde kocasına ihanet etmesine, Hasan Mellah gerekçe olarak onun kandırılmasını gösterir. Bunun üzerine Alonzo'nun, Madame İlia'nın kandırıldığı gibi Cuzella'yı da kandırabilecek bir adam bulunabileceğini ve bir kadının o kadar güvene layık olmadığını söylemesi daha sonra Esmâ ile olan münasebetlerinde Hasan Mellah'ın fikirlerinin bir süreliğine değişmesine neden olacaktır.

Bu mesele üzerine Ahmet Mithat Efendi de fikrini söyler:

“Âlemde başından aşk geçmemiş kaç kişi bulabilirsiniz? Hele, benden beş on kadarı geldi geçti. İşte bu gibi sergüzeşt-i ahval, hissiyatımla bilmutâbaka bana bu babda şu fikri verir: İnsan bittabi âşıktır, bittabi maşukadır. Sevmek ister, sevilmek ister. Bir kere sevdiğini daima sever. Bir kere sevildiğine daima sevilmek ister. Bu muaşakayı unutmak mutasavver değildir. Bin yıl sonra hatıra gelse yüreğinin cızladığını duyar. Lakin bir kere kendisini bir afetin pençesine kaptırmış olan insan ilâ-ahiri'l-ömr o pençenin mağlubu ola gitmez. Bunun gibi nice pençeler, insanın yüreğini tiftik tiftik eder. Hangisi daha galip gelirse yürek onun zebunu olur.” (*Hasan Mellah yahut Sır İçinde Esrar*, s. 304).

Hasan Mellah'ın Cuzella'ya verdiği vadin kuvveti, Esmâ'nın güzelliği karşısında azalır. Hasan Mellah kıza kul olma derecesine varır. Madame İlia da genç ve güzel bir kadın olduğu halde Hasan Mellah ona sadece merhamet duyar, aşk hissine benzer bir his hiçbir zaman duymaz. Başından geçenleri Esmâ'ya anlattığında Cuzella'dan hiçbir şekilde bahsetmeyip onun muhabbetini kazanmaya çalışması, Esmâ'ya olan hislerinin derecesini gösterir. Ancak Esmâ, Timurtaş-zâde Timur Bey'e olan sevdasını Hasan Mellah'a anlatır ve onun hislerine hiçbir şekilde karşılık vermez. Esmâ, köle olarak geldiği Mısır'dan Murat Bey'in haremine girdiği zaman da Murat Bey'in şehvi duygularına karşılık vermemiş ve sonrasında onun evlatlığı olarak kalmıştı.

Bunun üzerine Hasan Mellah'ın hislerinde bir değişiklik daha olur ve Cuzella'ya olan aşkı tekrar eski derecesini bulur. Bundan sonrasında Cuzella'yı takipte

devam ederken Esma ile Timur Bey'i de kavuşturur ve Esma'ya kız kardeş nazarıyla bakar. Dolayısıyla bu ilişkiler ağında olası faciaların Esma ve Timur Bey'in birbirlerine olan sadakatleri nedeniyle önüne geçilmiştir. Eserin sonunda Esma ile Timur Bey, Cuzella ile Hasan Mellah birbirlerine kavuşmuştur. Madame İlia'nın yaptığı gibi Esma da bir anlık şehvet duygusuna kapılmış olsa ya da Ahmet Mithat Efendi kendi fikirleri doğrultusunda eseri sonlandırsaydı olası kıskançlık krizleri baş gösterip olaylar trajik sona dönüşebilirdi. Nitekim daha sonra Timur Bey, Esma'yı kendisini açık artırma yoluyla satın alan Hasan Mellah'ın yanında görünce efendisinin haremi zanneder ve ondan uzak durur. Bunun üzerine Hasan Mellah meseleyi izah eder:

“Vakıa, her kim görse Esma'ya hevesleneceği tabii olmaktan fazla zaruri de olduğundan ben de heveslendim ise de kız senin aşkın yolunda ölüme çoktan hazırlanmıştı.” (*Hasan Mellah yahut Sır İçinde Esrar*, s. 388).

Köleliğin vermiş olduğu itaat duygusu nedeniyle Esma da Timur Bey de¹³⁰ eriştikleri saadete efendileri Hasan Mellah'ın nail olmasını istemişler ve onun üzüntüsüne sebep olarak kendilerini görmüşlerdir. Bunun üzerine Hasan Mellah, kendi nefisini feda etmek gibi bir fedakârlıkta bulunup Cuzella'yı takipte devam eder ve sevdiği kadına kavuşur. Esma ile olan macerasını Cuzella'ya anlatır. Başlangıçta Cuzella, Esma'yı kıskanırsa da Hasan Mellah'ı reddetmesinden dolayı ona karşı muhabbet duymaya başlar. Olayların akışına göre bu iki kadının daha sonra dost olduklarını öğreniriz. Hasan Mellah'ın kadınların sadakatinin erkeklerden fazla olduğunu ve bir kadına erkek tarafından taarruz edilmediği sürece kadının sadakatinde sebat edeceğini bildiren sözleri Cuzella'nın güvenini kazanır:

“Âlemde aşkın en büyük tesirat-ı sadıkanesini kendimde müşahade eylemiş olduğum halde, kendimde dahi zaaf ve sebatsızlık gördüm. Âşık olarak iki kadına tesadüf eyledim ki birisi Cuzella'dır, birisi de Esma. Allah için ikisini de kendimden daha sebatlı, daha metanetli, daha mert, daha cesur gördüm. Ve işte bu tecrübemle karıların sadakatini erkeklerden ziyade buldum. Bahusus bir karıya erkek tarafından taarruz edilmedikten sonra karının sıdk u hulûstaki sebatına ilâ yevmi'l-kıyâme hâlel gelmeyeceğine eminim.” (*Hasan Mellah yahut Sır İçinde Esrar*, s. 451).

¹³⁰ O da Arslan ismiyle satılmıştır.

Köle Arslan diğer adıyla Timur Bey, Murat Bey'in açtığı yarışmada Hasan Mellah'ın kazandığı cariye Esma'nın sevdiği adamdır. Arslan, Esma'ya olan sadakati ve bağlılığı nedeniyle Bekir Bey'in kızının şehvî arzularına karşılık vermediği gibi Esma da Arslan'a olan sadakati ve bağlılığı nedeniyle iffetini muhafaza etmiş ve Hasan Mellah'ın hislerine karşılık vermemiştir. Böylece ikisi de bunun mükâfatını alacak ve birbirlerine kavuşacaklardır. Bekir Bey'in kızı ise hislerine yenik düştüğü için amacına ulaşamamış, evliliği boşanmayla neticelenmiş ve babasının ölümüne sebep olmuştur. Bu hikâye ayrıca bize *Yusuf ile Züleyha* kıssasını da hatırlatır.

Kadının iffeti bahsinde titiz davranan Ahmet Mithat Efendi, kadınları kötü yola düşmekten korumak için onları eve kapamanın her zaman bir çözüm yolu olmadığını anlatmaya çalışır. Bunu da Esma ile Cuzella'nın dünyayı dolaştıkları halde iffetlerini korumalarına karşın Bekir Bey'in kızının dört duvar arasında her türlü fenalığa yeltenmesiyle açıklar. (Has-Er, 2000: 66, 67).

Yazar, “Allah ihmal etmez, imhâl eder” (*Zeyl-i Hasan Mellah yahut Sır İçinde Esrar*, s. 404) hükmü gereğince herkesin yaptıklarının bedelini ödeyeceğine inanmaktadır. Bu netice Ahmet Mithat Efendi'nin iyilerin mükâfatlandırılacağı, kötülerin ise mutlaka cezalandırılacağı fikrine uymaktadır. Bu fikrini Hasan Mellah'ın ağzından dile getirir:

“İbret alalım ey ihvan! İbret alalım ki işte dört günlük ömrünün saadetini temin için ömürler yıkan mel'unun âkıbet-i hali böyle olur. Allah bunu âlemde bir ders-i ibret olmak üzere yaratmış. Vakıa, pek kanlı, pek pahalı bir derstir. Ondan da pahasına göre ibret alıp istifade edelim.” (*Zeyl-i Hasan Mellah yahut Sır İçinde Esrar*, s. 404).

İlk kitapta da, bizim sabırsızlığımıza göre Allah'ın sabrının çok olmasından dolayı mükâfat ve cezanın uzayıp gitmesinin canımızı sıktığını ancak bu hükmün mutlaka tecelli edeceğini yine Hasan Mellah'a söyler:

“Âlemde doğruluğun, iffetin, istikamet, fedakârlığın da mükâfatı olmazsa neden mükâfat bekleyeceğiz? Siz Cenabıhakk'ı zulmeder diye mi itikat edersiniz? Hâşâ, sümme hâşâ! Allah hiçbir veçhile zalim olamaz. Zira zulüm denilen şey, bir istifadeye mukabil hakkın haricine çıkmak demek olup hâlbuki Cenabıhakk'ın hiçbir şeyden, hiçbir gûne istifadesi olmayıp dünya ve ahireti yine mâfihânın yekdiğerinden istifadesi için yaratmıştır. Şu hale göre zât-ı ulûhiyet için adalet yaraşır, adalet. Lakin onun sabrı, bizim sabırsızlığımıza nispetle pek uzun olduğu için dünyada mükâfat ve mücazat denilen şeyin biraz uzayıp gitmesi bizim canımızı sıkır. Yoksa er geç mutlaka mükâfat ve mücazat kaidesi hikmetini icra edecektir.” (*Hasan Mellah yahut Sır İçinde Esrar*, s. 222, 223).

1.2.2.7. Hüseyin Fellah¹³¹

Romanda, Hüseyin Fellah'ın başından geçen bir evliliğin aldatma sebebiyle felaketle bittiği görülür. Şehlevend'ten önce başından geçen sevdaları anlatan Hüseyin Fellah, bunca zenginliğine rağmen aşk konusunda yüzünün bir türlü gülmediğini ve Şehlevend ile mesut olmak istediğini söyler. İlk aşkı, henüz on altı, on yedi yaşlarındayken tanıdığı, av arkadaşlarından birinin kız kardeşi Cemile'dir. Bir gün ziyaretine gittiği arkadaşının evinde gördüğü Cemile'ye âşık olan Hüseyin Fellah, sık sık bu arkadaşını ziyarete gider. Araplar arasında kaçgöçün olmadığını söyleyen Hüseyin Fellah, Cemile ile yakınlaşır ve kızın da kendisini sevdiğini ve eğer evlenmek arzusundaysa babasına söylemesini ister. Hüseyin Fellah da bu durumu babasına iletir ancak babası bu evliliğe razı olmaz. Gerekçe olarak oğlunun evlenecek yaşta olmadığını ve kızın ondan büyük olduğunu gösterir. Hüseyin Fellah, Cemile'nin kendisinden bir, iki yaş küçük olduğunu ispat etmesine rağmen babası birkaç sene daha bekleyip münasip bir kızla evlenmesi konusunda ısrar eder. Bunun üzerine babasının dostlarını araya koyan Hüseyin Fellah, bundan da olumlu bir cevap alamaz. Babasının karşı çıkmasına bir türlü anlam veremeyen Hüseyin Fellah, Cemile'nin soyca ve malca kendisine denk olmadığından ve fakir olduğundan dolayı babasının bu şekilde davrandığını düşünür. Birkaç ay sonra Cemile'ye başka yerden bir talip çıkar ve kız nişanlanır.

İlk aşkında umduğunu bulamayan Hüseyin Fellah, on dokuz yaşına geldiğinde babası kız aramaya başlar. Tunus'tan, tüccardan bir zatın kızını oğluna nikâhlar. Kendisini “pür ateş bir delikanlı” (*Hüseyin Fellah*, s. 198) olarak gören Hüseyin Fellah, bu kızı sever ancak kız evlenmeleri üzerinden bir ay geçmesine rağmen Hüseyin Fellah'a soğuk davranır. Hüseyin Fellah, kıza bir türlü yanaşamaz. İki ay sonra bir gece Hüseyin Fellah, karısının yanında bir adam görür. Bu adamın, karısının eskiden beri görüştüğü âşığı olduğunu ve onun Mısır'da olduğu bir zamanda, sevdiği kızı Tunus'tan Cezayir'e kaçırdıklarını ancak birbirlerine verdikleri sözü kızın bozmayacağından emin olduğu için onu bulmak üzere peşinden geldiğini öğrenir. Karısının da hâlâ âşığını sevdiğini söylemesi, Hüseyin Fellah'ın canını yakar ve onda büyük bir şaşkınlık yaratır. Gelen adam, Hüseyin Fellah'a, sevdiği kadınla beraber

¹³¹ Ahmet Mithat Efendi, *Bütün Eserleri Romanlar I Hüseyin Fellah*, Haz. M. Fatih Andı, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2020. Yapılan alıntılarda eserin bu baskısı kullanılmıştır.

gitmek istediğini, gerekirse bu uğurda kendisiyle savaşıacağını ve izin verdiği takdirde ise kızla evlenebilmesi için onu boşamasını söyler. Savaşmaktan çekinmeyen Hüseyin Fellah, kendisini sevmeyen bir kadın için hem kendi canını hem de karşısındaki adamın canını tehlikeye atmak istemez ve gitmelerine izin verir.

Hüseyin Fellah romanındaki aldatma olayında ise aldatan tarafın akıbeti belli değildir. Olayın, Hüseyin Fellah için güven zedeleyici olduğunu ve sonraki ilişkilerini etkilediğini söylemek mümkündür. Nitekim Hüseyin Fellah, yaşadığı acı olaydan sonra karısına olan hisleri hâlâ devam ettiği için kendisine tavsiye edilen kızlardan hiçbirisiyle evlenmez. Bir, iki sene serseri gibi gezen Hüseyin Fellah'ın, babasını da kaybedince kendisine uygun eş aramada tek başına kaldığını dile getirir. İkinci ümidi de boşa çıkan Hüseyin Fellah'ın iç çekişlerinden, bundan sonra yaşadığı aşkta da istediği mutluluğa kavuşamadığı anlaşılmaktadır. Bundan sonra anlatacağı aşkında da kendisi için bir bela, bir musibet bulduğunu söyler.

1.2.2.8. Süleyman Muslî¹³²

Yazarın iç içe hikâyelerden meydana getirdiği bu eserinde, Margerit ve Latin İmparatoru Rober di Kortney'in aldatmalar neticesinde felaketle biten evlilikleri anlatılır. Ahmet Mithat Efendi'nin, tarihte mevcut olduğunu söylediği hikâyenin bu kısmı, İstanbul'da Hristiyanlar arasında geçer. Leon di Burkinyon isimindeki bir şövalye kendisine eş için Margerit adındaki bir prensesi seçer. Bulunduğu aile asilzadelik bakımından Margerit'in ailesinden üstündür. Ancak Leon di Burkinyon, kızı çok beğendiği için buna önem vermez. Dolayısıyla Margerit'e kavuşacağına dair şüphesi yoktur. Margerit ise Leon di Burkinyon'a âşık değildir. Ancak rütbece kendisinden üstün olması, kızın menfaatine uyduğu için şövalyenin teklifini kabul eder:

“(…) Böyle derece-i küfviyyetleri pek nispetsiz olan izdivaçlarda muhabbet rütbece azam olanda aranıp küçük olanda ise muhabbetten ziyade menfaatperestlik aranmak hemen tabiiyattan gibi bir şeydir.” (*Süleyman Muslî*, s. 531).

¹³² Ahmet Mithat Efendi, *Bütün Eserleri Romanlar V Çengi Kafkas Süleyman Muslî*, Haz. Erol Ülgen-M. Fatih Andı, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara 2000. Yapılan alıntılarda eserin bu baskısı kullanılmıştır.

Diğer taraftan İstanbul Latin İmparatoru Rober di Kortney, evlenmeye karar verir ancak yüzlerce kız arasından hiçbirini beğenmez. Bu esnada Yafa'da yaşayan Margerit'in methini duyar, kızı ve ailesini İstanbul'a davet eder. Margerit ve ailesi bu davetin sebebini bilmedikleri için hem sevinç hem de endişe içinde İstanbul'a gelirler. İmparator, Margerit'i gördüğü zaman hakkında söylenenlere hak verir ve kıza hemen evlenme teklif eder. Margerit, Leon di Burkinyon'a karşı ciddi bir alaka ve sevgi duymadığından koca bir imparatorun zevcesi olmak şerefine kayıtsız kalamaz. Leon di Burkinyon'a karşı ufacık bir hevesi varsa da Şark İmparatorluğunun imparatoriçesi olma fikri karşısında bu heves etkisini kaybeder ve imparatorun evlenme teklifini kabul eder. Yazar, Margerit'in imparatora karşı da duygusal anlamda hiçbir şey hissetmediğini, tamamen menfaati için hareket ettiğini tekrardan dile getirir.

Her türlü fedâkârlığı göze alacak kadar Margerit'i seven şövalye Leon di Burkinyon, bu haberi aldığı zaman aklı başından gider. İntikam almak için tebdil-i kıyafetle İstanbul'a gelir. İlk önce İmparator Rober di Kortney'den intikam alma fikriyle hareket ederken etrafıca düşündüğünde bu fikrinden vazgeçer. Kendisine ihanet edenin Margerit olduğunu bu nedenle de ondan intikam alması gerektiğini hatırlar:

“İmparatorun ne kabahati var? Bu adam mahza kendi hazz-ı mahsusunu istifa etmeyi istedi. Ona çalıştı. Muvaffak dahi oldu. Benim aşkıma riayet imparatorun vazifesi değildi. Bu suret Margerit'in vazifesi idi. Benim arz ettiğim muhabbete rûy-ı kabul gösterdiği ve bana sadakat ve sebat vaad eylediği halde imparator tarafından edilen imparatoriçelik teklifine red ile mukabelede bulunmalıydı. Rûy-ı rıza ve muvafakat göstermemiş olsa idi, Rober di Kortney onu cebren firâş-ı izdivacına sokamaz idi ya? Kabahat Margerit'indir. Margerit'in... İntikamımı ondan almalıyım. Ben de Leon di Burkinyon isem bu intikamımı bırakmam, alırım.” (*Süleyman Muslî*, s. 532).

Yazar, bu şekilde düşünen şövalye Leon di Burkinyon'un, tarafsız bir gözle bakıldığında intikam meselesinde mazur görülebileceğini söyler.

Öte yandan Margerit'in evlendikten sonra etrafında gördüğü örnekler, evliliğe bakış açısını değiştirir. Bu örneklerden biri de kocasıdır. Margerit, kocasının kendisi dışında Rozali adında saray hizmetine bakan bir kadınla yakınlaştığını görünce o da aynı şekilde davranmak ister. Aslında bu durum, kocasına baştan beri büyük bir aşkla bağlı olmayan Margerit'in gönlünü serbest bırakması için bir bahane olur. Kocasını kıskandığından değil, kendisinde de bu yolda bir meyil gördüğünden kendini

eğlendirmenin yolunu başkalarında arar. Sonunda aradığı kişiyi bulur. Bu kişi, sarayın sır kâtiplerinden Teodor’dur. Şair, bilgili, güzel ahlaklı ve kendi halinde olan Teodor, bütün bu vasıflarıyla imparatoriçenin etrafındakilere benzemediği için onun dikkatini çeker. İmparatoriçe Teodor’un, diğer çapkın erkekler gibi kadınlarla ilgilenmediğini görünce duygularını açmak ister. Teodor’u has adamları içine aldıktan sonra bir fırsatını bulup muhabbetini gösterir. Burada, Teodor’un halim selim kişiliği ile evli bir kadınla birlikteliği arasındaki tezattan da söz etmek gerekir.

Bu gizli ilişkiden Rozali dışında kimsenin haberi olmaz. Rozali’nin gözü imparatoriçelik tacında olduğundan Margerit’i göz hapsine alır. Rozali, imparatorun gönlünü çelmekle Margerit’in yerine geçmeye çalışır. Ancak imparator için bir gönül eğlencesinden başka bir şey olmadığının farkında değildir. Rozali, amacına ulaşmak için her tedbire başvurur. Son olarak Kuzey Afrika ülkelerinden gelen Mağripli bir Yahudi sihirbaza müracaat eder. Bir müddet imparatoru sihir ile etkilemeye çalışır ancak başarılı olamaz. Durumu sihirbaza anlatır ve bir çare bulmasını ister. Sihirbaz, bazı adamlara sihrin etki etmediğini bu nedenle de bir hile tertip etmeleri gerektiğini söyler. Rozali “rakib ölsün de ne yüzden ölse ölsün” (*Süleyman Muslî*, s. 537) düşüncesinde olduğu için Yahudi’nin bu fikrini destekler.

Bir süre düşündükten sonra Yahudi’nin aklına bir hile gelir. İmparatoriçeyi ortadan kaldırmak için imparatora, Margerit’in sır kâtibi Teodor ile bir ilişkisi olduğunu ve sevgilisini kocasının makamına getirmeyi planladığını anlatıp böylece amaçlarına ulaşacaklarını düşünür. Rozali, bu hileyi yavaş yavaş meydana koyar. Önce imparatora, Margerit’in Teodor’a ilgisinden bahsederek dikkatleri onun üzerine çeker. Daha sonra bu ilginin aşka dönüştüğünü hatta imparatorun nefret edecek boyutlara ulaştığını ve sonunda da el birliğiyle imparatorluğu yok edeceklerini haber verir. İmparator, Margerit’e olan aşkı yüzünden bu söylenenlere kulak vermez. Yahudi’nin de devreye girmesiyle durumu fiilen isbata karar verirler.

Bu karar üzerine Rozali, Teodor’un her zamanki gibi Margerit’in dairesine geldiği bir gece, durumu imparatora bildirir. İmparator, Margerit’in kapısı arkasından içerideki vaziyetlerini görür ve konuşulanları işitir. Aklı başından giden imparator, hemen o anda kapıyı tekmeleyip içeri girmek ve âşıkları suçüstü yakalamak ister. Ancak karısına olan aşkı bunu yapmasına engel olur ve başka bir çözüm yolu bulmaya çalışır. Bu fırsatı kaçırmayan Rozali, Margerit aleyhine imparatoru kışkırtmaya devam

eder. İmparator, karısının aklını Teodor'un çeldiğini düşündüğünden bu konuda karısını mazur görür. İffet meselesinde, bu kayıtsızlığın imparatoriçeler için âdet yerine geçtiğinden hareketle durumu genelleştirmeye çalışır. Dolayısıyla şimdilik tek çözümü, Teodor'u saraydan uzaklaştırmakta bulur. Verdiği emir üzerine Teodor, adalardan birine sürülür.

Tertip edilen hilenin, sihirbaz Yahudi'nin planladığı gibi işlemesi üzerine sıra Margerit'in ortadan kaldırılmasına gelir. Bu iş için Teodor'un sürüldüğü adada, muhafazasına memur olan zabitlerden biri araya konur. Bu zabıt, Teodor tarafından gizlice haber getirmiş gibi davranarak Margerit'e sokulur. Getirdiği haber, kavuşmalarına yardım edecek tek kişinin sihirbaz Yahudi olduğuna dairdir. Zabıt, Margerit'e, güya Teodor'un sürgünde çok rahat olduğunu, istediği zaman firar edebileceğini, bunun için bir Venedik gemisinin hazır beklediğini, kendisiyle bir ömür mutlu mesut yaşamak istediğini ve bunun için lazım olan servete sahip olduğunu anlatır. Kavuşmalarını sağlayacak kişi olan sihirbaz Yahudi ile müzakere edip kendisine biraz fazla para verince bu yardımı esirgemeyeceğini de ilave eder.

Böylece sihirbaz Yahudi, Margerit'i tuzağına düşürmeyi başarır. İmparatoriçe, Yahudi'ye bu iş için müracaat ettiğinde sihirbaz, böylesine mühim bir işe cesaret edemeyeceğini söyleyerek başta naz etse de Margerit'in teklif ettiği meblağ karşısında ona yardım edeceğini vaad eder. Bu plan dâhilinde Margerit, Ortaköy taraflarında düzenlenen av cemiyeti sonrası izini kaybederek kendisini bekleyen haydut kıyafetli iki adam tarafından bir sandala bindirilir. Margerit'in, bu adamların kendisine verdiği kocaman bir şapka ve geniş bir mantoyu giyip itiraz etmeden kendini onlara teslim etmesi bu işin planlı bir şekilde tertip edildiğini gösterir. Av cemiyeti, Margerit'i her yerde arayıp bulamayınca daha detaylı aramaları için adamlar bırakarak döner. Ancak bıraktıkları adamlar Margerit'in hiçbir izine rastlamaz. Aradan birkaç gün geçtikten sonra bir miskin rahip imparatorun huzuruna bir sandık getirir. Sandık açıldığı zaman içerisinden bir insan burnu, bir çift dudak ve bir de mektup çıkar. "İşte seni öpen dudaklarla koklayan burnu yine gönderdim." (*Süleyman Muslî*, s. 530) yazılı mektup Şövalye Leon di Burkinyon imzasını taşır. Mektubu okuduktan sonra çılgına dönen imparator yerinden fırlar, tacını ve tahtını henüz sabî olan oğluna terk ederek kalan ömrünü Roma'da geçirmek üzere yola çıkar. Fakat yolda kahrından vefat eder.

Şövalye Leon di Burkinyon'un Margerit'ten alacağı intikam düşünüldüğünde, bu cinayet kendisine isnad edilebilir. Leon di Burkinyon, intikam hissiyle hareket edip İstanbul'a geldikten sonra Margerit aleyhindeki fikirleri değiştirmeye başlar. Rober di Kortney'in hem yakışıklı hem de imparator olmasının ve imparatoriçelik makamının Margerit'i etkilemesinin doğal olduğunu bu nedenle de imparatoru tercih etmesinde mazur görülebileceğini düşünür. Bu düşüncesi, İstanbul'a gelmeden önceki düşüncesinin tam tersidir. Ancak daha sonra Margerit'in imparatora da muhabbeti ve sadakati olmadığını, gönlünü sır kâtibine kaptırdığını öğrenince o zaman intikam hissi yeniden uyanır ve Margerit'ten nefret boyutuna ulaşır:

“Ya! Seni gidi ciğeri dört paralık kahbe seni! Demek oluyor ki senin nazarında hiçbir meziyyet-i kahramanâne ve bahadırânenin, hiçbir yararlığın kadri yoktur. Demek oluyor ki sen şehvet-perest bir kahpesin. Öyle ise ben de sana bir iş yapayım ki âlem beğensin.” (*Süleyman Muslî*, s. 542).

Yazar, bu kez Şövalye Leon'u, bu fikrinde haksız bulur:

“(…) Zira bir âşık aşkında tali'siz çıktıktan sonra velev ki mahbubesini bir adam sevsin, velev ona birkaç kimse çarpılsın, kendisi için bunların müsavi olması lazım gelir.” (*Süleyman Muslî*, s. 542).

Bunun üzerine Leon, İstanbul'a geldikten sonra bir müddet gizlice Margerit'i araştırır. Saray teşrifatçısına bir mektup yazar ve kendisini Kudüs-i Şerif'ten yeni gelmiş göstererek imparator ile görüşmek istediğini bildirir. O dönem, şövalyelerin görüşme talebi reddedilmediği için imparator, Leon di Burkinyon'a kabul cevabı verir. Karısına da durumu bildirerek ziyaretine gelecek olan kişiyle görüşmesinde, onun da karısı olarak yanında hazır bulunmasını söyler. Margerit, şövalyenin adını duyunca keyifsiz olduğunu bahane edip savuşmayı düşünür ancak imparatorun ısrarı üzerine mecburen görüşmeyi kabul eder. Bu görüşmede Leon, her ne kadar Margerit'i tanıdığını ima etse de imparator için aslına vakıf olmaz.

Leon di Burkinyon, görüşme sonrasında saray senyorları dairesinde dinlendiği esnada, sihirbaz Yahudi'yi görür. Onu, gizli emelleri için kullanabileceğini düşünür ve saraydan ayrılırken onunla yeniden görüşmek istediğini söyleyerek ikametgâh adresini alır. Yahudi, şeytana külâhı ters giydirecek zekâyâ sahip olduğundan, şövalyenin niyetini derhal anlar. Aradan iki gün geçtikten sonra Şövalye Leon di Burkinyon,

Yahudi'nin evine adamlarını gönderip davet eder. Nezakette ve riayette kusur etmez hatta aşırıya kaçır. Nihayet meramını anlatır ve işin gizli yapılmasını tembih eder. Yahudi, bu mühim mesele için düşünmeye ihtiyacı olduğunu söyler. Etraflıca düşündüğü zaman hem Rozali'nin hem de şövalyenin Margerit'i ortadan kaldırma isteklerinin aynı amaca hizmet etmesinden dolayı bu meseleyi kolayca halledebileceğine inanır. Böylelikle bir yandan imparatoriçeyi, sevgilisinin sürüldüğü Hayırsız Ada'ya gönderip orada sevgilisiyle birlikteyken imparatora bastırıp Rozali'nin arzusunu yerine getirmeyi diğer yandan da tüm bunları şövalyeye anlatıp Margerit'i sevdiği adamın yanına götürmek üzere kandırdıktan sonra doğruca kendi eline teslim etmeyi planlar. Şövalye Leon di Burkinyon bu planı pek yerinde bulur ve Yahudi'ye yedi yüz elli tane düka altını verir. Bu taltiften sonra Yahudi, yukarıda bahsedildiği şekilde planını icra eder.

Yahudi'nin planını uygulamaya koymadan önce uzunca düşündüğü monologda, bu planda kendisinin de bir emeli olduğunu ve bundan kimsenin haberi olmadığını anlıyoruz. Bu muğlaklık kitabın altıncı bölümünde netleşir. Burada, sihirbaz Yahudi'nin gerçekte Süleyman Muslî olduğu açıklığa kavuşur. Süleyman Muslî'nin bu işteki asıl amacı, sevgilisi Mariya Konstanse'yi kurtarmaktır. Süleyman Muslî, ilk bölümde Kudüs-i Şerif'in güney batısında bulunan Kerek karyesinde, Baptistin adıyla karşımıza çıkar. Bu isimle kendisini Hristiyan olarak tanıtan Süleyman Muslî, onlara bir oyun oynar. Bu hile, Müslümanlarla savaşan Haçlılar aleyhinedir. Daha sonra hilesi ortaya çıkınca Mariya Konstanse'yi beraberinde götürmek ister. Ancak Haçlılara karşı savaşmak lüzumu ortaya çıkınca sevdiği kızı terk etmek zorunda kalır. Bunun üzerine Mariya'yı Baptistin ile görenler, kızın onunla işbirliği içinde olduğunu düşünüp onu itham ederler. Öfkeli halk, Baptistin'den alamadıkları intikamı Mariya'dan almak ister. Tutuklanan Mariya, Engizisyon Mahkemesi'ne çıkarılır ve Hristiyan dinine ihanet ettiği gerekçesiyle yarı beline kadar toprağa gömülerek recm suretiyle idam edilmesine karar verilir.

İdam günü beklenmedik bir olay meydana gelir. Silahlı iki Arap, Mariya'yı gömüldüğü çukurdan kurtarır. Bu Araplar, Bâtıniyye fırkasının reisi olan Şeyhü'l-cebel Hând Alaeddin'in adamlarıdır. Bunlar, Mariya'yı yanlışlıkla kaçırıp Alamut Kalesi'ne getirirler. Şeyhülcebel, kızı gördüğü zaman aradığı kişinin o olmadığını anlar. Yine de Mariya'yı “dünya cennetine” koymalarını ister. Bu fırkanın “dünya

cenneti” olarak adlandırdığı yer, akıl ve mantığın haricinde hayal âleminde yaşanan ve iffet ehli için uygun olmayan bir sefahat âlemi olduğundan bu durum Mariya Konstanse için ölümden besbeter bir felaket olur. Diğer yandan Süleyman Muslî, Mariya Konstanse’nin izini bulup Alamut Kalesi’ne kadar gelir. Şeyhülcebel’e, kızı götürmek istediğini söyler. Şeyhülcebel, adamlarının kızı yanlışlıkla buraya getirdiklerini ifade ettikten sonra bu yanlış düzeltebilirse kızı götürmekte serbest olacağını şart koşar. Süleyman Muslî, bu şartı kabul eder. Bunun üzerine Şeyhülcebel, Süleyman Muslî’ye kapalı bir kağıt vererek bu kağıdı yola çıktıktan dört gün sonra açmasını ve yerine getirmesi gereken vazifenin ne olduğunu o zaman öğreneceğini söyler. Vazifeyi yerine getirmesi halinde ise kıza kavuşabileceğini aksi halde buna izin vermeyeceğini açıkça dile getirir.

Süleyman Muslî, verilen emri yerine getirmek için belirlenen günde, Şeyhülcebel’in mektubunu açar. Mektupta, Filistin’de Margerit adında bir kızın Alamut’a getirilmesi yazılıdır. Kız kaçırma işinin kendisini zorlamayacağını düşünen Süleyman Muslî, bu işi başarıp Mariya’ya kavuşacağından ümitlidir. Şam’a geldikten sonra Yahudi kıyafetinde tebdil-i kıyafet eder. Yafa’da, Margerit’in Bizans İmparatoriçesi olduğunu öğrenir ve oraya gelen bir İstanbul gemisine biner. O sırada imparatorluk sarayına girmek için en kestirme yolun, sihirbazlıktan geçtiğine karar verir ve daha gemideyken bu meslektenmiş gibi görünür. İstanbul’a geldiklerinde gemiciler, hükümet tarafından gemileri yoklamakla görevli memurlara, sihirbaz Yahudi’nin şöhretini bire bin katarak anlatır. Bu şöhret kısa zamanda saraya kadar ulaşır ve Rozali, malum emelini gerçekleştirmek üzere bu sihirbazı saraya davet eder.

Sihirbaz Yahudi’nin hem Rozali hem de Leon di Burkinyon’un amaçlarına hizmet edip aslında kendi emeline hizmet ettiği böylece daha iyi anlaşılır. Bu çerçevede Süleyman Muslî, Mariya’ya kavuşmak için düzenlediği hile ile Margerit’i Alamut Kalesi’ne getirir. Şeyh, getirilen kadının yüzüne dikkatlice baktığında bunun aradığı kadın olduğunu anlar ve boynuna sarılır. Tüm bu olanlardan şaşkına dönen Margerit’in de konuşulnlardan hareketle şeyhi tanıdığı anlaşılır. İlk şaşkınlığı geçtikten sonra Margerit’in Şeyhülcebel’in “dünya cennetine” hiç de yabancı olmadığı ve Mariya gibi bir felaket görmediği dikkati çeker. Öyle ki kendisi için tertip edilen ziyafeti gördüğü zaman bu ihtişamı Bizans İmparatorluğu sarayında bile görmediğini Süleyman Muslî’ye itiraf eder.

Şeyhülcebel ile Margerit'in tanışıklıkları, Şeyhülcebel'in gençliğinde henüz fedayi rütbesinde iken Hristiyanlar'a esir düşmesine dayanır. Birkaç esirci değiştirdikten sonra Margerit'in ailesi tarafından kızlarına Arapça'yı öğretmesi için satın alınır. Margerit'in ailesi, bu esire Pihero adını koyar. Pihero'nun, Margerit'e duyduğu gençlik hisleri aşka dönüşür. Aynı şekilde Margerit de Pihero'ya ilgi gösterir. Bir Şeyhülcebel'in oğlu olan Pihero, babasının büyük bir adam olduğunu Margerit'e söyleyerek kendisini daha çok sevmesini sağlar. Babasının nüfuzundan faydalanarak Bâtıniyye tarîkini geniş bir şekilde anlatır. Babasının da bu tarîkin reisi olduğunu ifade eder. Ancak bu mezhebin kurallarını ve kendi içerisinde mevcut olan sırlarını açıklamaz. Dolayısıyla Margerit, anlatılardan Pihero'nun babasının padişah, hükümdar gibi büyük bir adam olduğu sonucunu çıkarır. Pihero da bunu tasdik eder. Ancak Margerit, bir hükümdarın oğlunun esir olmasına bir anlam veremediğinden Pihero'nun yalan söylediğini düşünür. Tüm ısrarlarına rağmen Margerit, bu gerçeğe inanmaz.

Pihero, Margerit'e bunu ispat etmek için bir gün, Şeyhülcebel olursa bu gücünü kendisine göstereceğini ve o zaman kendisinin mahcup olacağını söyler. Margerit, Pihero'ya, Şeyhülcebel olduğu zaman gücünü göstermek için her nerede olursa olsun kendisini bulup huzuruna çağırmasını, işte o zaman kendisine inanacağını vaad eder. Bir buçuk sene birlikte yaşadktan sonra Pihero'nun babası, oğlunu esaretten kurtarınca birbirlerinden ayrılırlar. Aralarındaki dava ise Pihero'nun Şeyhülcebel olunca gücünü görmesi için Margerit'i buldurup huzuruna getirtmesiyle çözülür.

Açıklığa kavuşması gereken diğer bir mevzu ise Leon di Burkinyon'un Margerit'ten alacağı intikam meselesidir. Konu buraya geldiğinde Süleyman Muslî, işin bu kısmını Şeyhülcebel'e ve Margerit'e anlatır. Leon di Burkinyon'un Margerit aleyhine tertip edeceği plana, sihirbaz Yahudi'yi katması neticesinde Margerit, bu plan dâhilinde saraydan çıkarılmıştı. Ancak Süleyman Muslî'nin kendi emeline ulaşabilmesi için Margerit'i sağ salim Alamut'a getirme vazifesi gereğince ona bir şey olması, amacına ulaşamamasına neden olacağından bu konuda oldukça titiz davranır. Tetkikleri sonucunda Leon di Burkinyon'un Margerit'e olan intikam hırsının, onu öldürmeye kadar varacağını anlar. Bunun üzerine ihtiyatlı davranır ve Margerit'e benzer bir kız aramaya başlar. Galata'da bulduğu bir Latin kızını kendisine bağlar.

Margerit'i, Ortaköy'deki av cemiyeti sonrası aldığı gün, aynı şekilde Galata'ya gidip Latin kızını da kaçıır.

Şövalye Leon ile daha önceden kararlaştırdıkları Haliç'teki yoksul bir evde buluşur. Yahudi, bu eve Margerit'i getireceğini söylediğinden Leon, kendini onunla karşılaşmaya hazırlar. Sihirbaz Yahudi, bu eve, Margerit yerine Galata'da tanıştığı Latin kızıyla gelir. Kız, sihirbaza âşık olduğundan onunla kaçtığı için mutludur ve hiçbir şeyden haberi yoktur. Yahudi, bu intikamda, Leon'un ne kadar ileriye gideceğini kestiremediği için şövalyenin niyetini anlamak amacıyla onun Margerit zannettiği kızı buluşma yerine getirir. Eğer düşündüğü gibi bir cinayet gerçekleşmezse o zaman imparatoriçeyi, şövalye ile görüştürüp ondan sonra Margerit'i onun elinden kurtarmayı planlar. Şövalye, karşısına getirilen Latin kızını, benzerliğinden ötürü Margerit zanneder ve kız içeri girdiği anda üzerine saldırıp elindeki bıçak ile burnunu ve dudaklarını keser. Daha sonra intikamını almanın rahatlığıyla bunları bir sandığa koyup imparatora gönderir. Gördükleri karşısında şaşkına dönen Süleyman Muslî, hatasını anlar ve büyük bir pişmanlık duyar. Ömrü boyunca sebepsiz yere işlemiş olduğu tek cinayetin bu olduğunu ancak sevdiği kadına kavuşma yolunda istemeyerek ve bir şüphe üzerine işlendiğini dile getirir. Nitekim Süleyman Muslî, bu meselenin bu şekilde sonuçlanacağını tahmin etmesine karşın olayları net olarak kestiremediğinden Latin kızının boş yere öldürülmesine sebep olur. Şövalye Leon di Burkinyon da kendisini terk eden Margerit'ten intikamını aldığını zanneder.

Bu olayda, Latin kızı gibi sır kâtibi Teodor'a da yazık olur. Sürgüne gönderildiği adada Margerit'in gelmesini beklerken Süleyman Muslî, Margerit'i Alamut'a doğru yola çıkarır. Şeyhülcebel, amaçlar uğruna böyle hatalar yapılmasını ve bu yolda bazı adamlar harcanmasını normal karşılar hem Süleyman Muslî hem de Margerit kendi açılarından suçsuz buldukları masum kişiler için üzülür. Süleyman Muslî, Latin kızına karşı büyük bir pişmanlık duyar ancak sır kâtibinin, efendisinin namusuna taarruz ettiği için bu cezaya layık olduğunu ifade eder. Margerit ise kendi yerine öldürülen Latin kızının bu cezayı hak etmediğini aynı şekilde Teodor'u da kendisinin baştan çıkardığını ve onun da masum olduğunu söyler:

“Hayır, öyle değil. Her latife bir tarafa kalsın, âlemde yalnız haksızlığı kabul edemem. İnsan fenalık ettiği zaman bile mürüvvetten ayrılmayarak haksızlığı itiraf etmelidir. Bu işte sır kâtibinin hiçbir kabahati yoktur. O biçareyi baştan çıkaran benim. Binaenaleyh gerçekten burnu, dudakları kesilmek suretiyle ceza-yı sezaya ben duçar

olmalıydım. Kızcağız pek beyhudeye gittiği gibi Teodor dahi benim seyyiemle o belaya duçar oldu.” (*Süleyman Muslî*, s. 568).

Böylece verilen emri yerine getiren Süleyman Muslî, Mariya’yı da alarak Şeyhülcebel’in “dünya cennetinden” çıkar. Süleyman Muslî, Mariya’nın Alamut Kalesi’ne yanlışlıkla getirildiğini bilmesine rağmen namusunu muhafaza edemediğini düşündüğünden ona karşı soğuk davranır. Mariya, durumu anladığında Süleyman Muslî’yi, düşündüğü gibi bir şey olmadığına ve ona olan sadakatinden asla ayrılmadığına inandırır. Böylece Konya’ya yerleşip mutlu bir hayat sürerler. Koca bir imparator sarayını terk edip Şeyhülcebel’in “dünya cennetine” yerleşen Margerit ise bu durumdan memnundur. İlk zamanlar gördüğü şatafat ve riayet başını döndürür. Mariya’nın orayı “habs-i ebedi” görmesine karşın Margerit, “zevk ve safa âlemi” olarak görür. Süleyman Muslî ve Mariya Konstanse, Konya’ya yerleştikten iki buçuk sene sonra Margerit’ten bir mektup alırlar. Margerit, bu mektupta Şeyhülcebel’in gösterdiği iltifatların geçici olduğunu anladığını ve kendisine karşı kayıtsızlığını anlatır:

“Şeyhülcebel’in bana ilk gösterdiği riayet meğer pek muvakkat imiş. Sizin müfarakatinizden üç ay sonra Şeyhülcebel’de benim için pek büyük bir kayıtsızlık görmeye başladım. Bu adam adeta maymun gibi bir şeydir. Hele ol kadar deniyyü’t-tab’, o kadar fevâhiş-perverdir ki dünyada onun bir misli daha olmadığını dava edebilirim. Harekât-ı vakiasını tarif ve izahtan hayâ eylerim. Bu ahvalden dolayı kendisine bazı mertebe şikâyetler etmişim. Şikâyetim benim hakkımdaki kayıtsızlığı adeta gazab ve husumete tahvil eyledi. Şimdiki halde siz burada iken tertip eylediği ziyafette raks eden cariyelerden benim hiçbir farkım kalmadı gibidir (...)” (*Süleyman Muslî*, s. 587).

Eserin yedinci ve son bölümünde Şeyhülcebel Hând Alaeddin’in çıldırıp fuhuş ve diğer türlü rezilliklerini arttırdığı anlatılır. Margerit’in mektubunda anlattığı üzere kendisine cariyeye muamelesi yapar. Az bir zaman sonra da Alamut Kalesi melikesi makamında olan Margerit’in katledilmesi emrini verir. İdam edileceği esnada Süleyman Muslî, Kürt Bey’i Mahmud Şeymûn ile kaleyi basar ve Margerit’i kurtarır. Şeyhülcebel’i ise göğsünden hançerleyip öldürür. Margerit, başına gelen bu felaketten Süleyman’ı sorumlu tutar. Bunun üzerine Süleyman Muslî, kendisine sadık bir âşığı yüz üstü bırakıp ardından evlilik hukukunu ihlal eden bir kadın olarak bu kadarcık bir cezayı çekmiş olmasında bir sakınca görmediğini söyler:

“Efendim! Bu işte şu tekdirinizden kurtulmak için kendi mazuriyyet-i bî-nihayemi arz etmem. Zira ihtimal ki bu mazuriyet sizin için makbul olamaz. Lakin şunu hem de maa’l-mahcubiyye arz ederim ki bir âşık-ı sadıkın kudsîyyet-i aşkını ayaklar altına aldıktan sonra bir muhibb-i zevcin hukuk-ı zevciyyesini de ihlal eden kadının kâffe-i mücazat-ı müntakimanelen kurtulmuş bulunmasına mukabil şu kadarcık bir ceza-yı manevîyyesini çekmiş bulunması çok görülmemelidir.” (*Süleyman Muslî*, s. 603).

Süleyman Muslî, bu yaşananlardan hem Margerit’i hem de sır kâtibi Teodor’u sorumlu tutmasına rağmen en sonda Margerit’i, Teodor’a kavuşturmayı vaad eder. İmparator Rober di Kortney’in aklını kaybedip kahrından ölmesi üzerine Teodor sürgünden döner. Romanın sonunda Süleyman’ın söz verdiği bu işi de hallettiğini anlıyoruz. Böylece gönlü tek bir kişiye bağlı olmayan Margerit, kocasının felaketinden sonra eski aşkı Teodor’a geri döner.

Ahmet Mithat Efendi, *Süleyman Muslî*’de, Margerit’in ahlaksızlığı vesilesiyle Doğu Roma İmparatorluğu saraylarında yaşanan rezaletlerin normal kabul edildiğini söyleyerek bu roman vasıtasıyla Bizans’ın çürümüşlüğüne göstermeyi amaçlar. (Üner, 2011: 61, 62). Aldatma hadisesinin evlilik kurumuna yaptığı tahribatı ve ilişkilerdeki çarpıklığı seçtiği gayrimüslim kahramanları aracılığıyla gözler önüne serer.

1.2.2.9. Müşahadat¹³³

Yazarın deyimiyle millî değil yerli olarak kaleme alınan bu romanda, çalışmanın konusunu teşkil eden bölüm üçüncü bölümdür. Burada Antuvan Kolariyo ile Novart’ın aldatma neticesinde sonu felaketle biten evlilikleri anlatılır. Romanın kahramanlarından biri olan Ahmet Mithat Efendi, Beykoz’dan İstanbul’a gittiği bir gün, bindiği Şirket-i Hayriye vapurlarının birinde karşılaştığı üç kadını vapurdan indikleri zaman takip eder. Kadınların hem konuşmalarından hem de vapur içindeki hareketlerinden zihninde tasarladığı hayali romanı için malzeme konusu olabileceklerini düşündüğünden bu takibe karar verir. Galata taraflarından Beyoğlu’na kadar kadınları takip eder. Daha sonra kartvizitini bırakıp bir görüşme ayarlar. Onları takipten maksadının ne olduğunu söyleyerek özellikle Ağavni ve Siranuş adındaki iki genç kadının tercüme-i hâllerini öğrenmek istediğini dile getirir. Yazarın bu tercüme-i hâllerden büyük büyük romanlar çıkacağına dair öngörüsü doğrudur.

¹³³ Ahmet Mithat Efendi, *Müşahadat*, Haz. Necat Birinci, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara 2000. Yapılan alıntılarda eserin bu baskısı kullanılmıştır.

Ahmet Mithat Efendi'nin dostlarını dediği roman kahramanları ile müşterek yazdıkları bu eserin “*Antuvan Kolariyo*” başlıklı üçüncü bölümü, sarışın olarak tasvir edilen Ağavni'nin tercüme-i hâliyle bağlantılıdır. Bu bölüm, babası İtalyan annesi Ermeni asıllı olan Ağavni'nin anne ve babasının felaketle biten evliliklerini anlatır. Otuz beş sene kadar önce Antuvan Kolariyo adında bir İtalyan, Novart adında Ermeni Katoliği olan bir kızla evlenir. Kız, zengin bir aileden gelmediği için evlendiği zaman kocasına dırahoma veremez. Kolariyo, yirmi beş yaşını geçkin bu genç kadına âşık olur ve yirmi seneden beri ticaretle uğraştığı için kızın dırahoma veremeyecek durumda olmasını dert edinmez. Novart, çok güzel olmasına ve birçok talibi çıkmasına rağmen yirmi beş yaşına kadar evlenememiştir. Bunun nedenlerinden biri, ailesinin servetini kaybetmesidir. Buna karşın pek kibirli olan bu aile, aynı zamanda bu yaşantılarına göre müsrif insanlardır. Ailenin bu yaşantısı, Novart'la evlenmek isteyenlerin kafasında ayrıca bir soru işareti olarak kaldığı için bu durum onunla evlenmek isteyenlerin cesaretini kırar. Ancak Antuvan Kolariyo, başkalarını düşündüren ve korkutan bu hallere önem vermez ve Novart'la hemen evlenir. Kızdan dırahoma istemez üstüne kendisi kıza beş yüz karamiç altını vererek eksiklerini tamamlamasını ister. Henüz bir haftalık, on beş günlük evlilerken Antuvan Kolariyo, karısının üç aylık hamile olduğunu anlar. Zavallı adam, bunu görünce çıldırmak derecesinde üzülür ve nikâhını feshetmek ister. Ancak bu o kadar kolay değildir. Burada Ağavni, Katolik mezhebinde bunun mümkün olmadığını söyler:

“Katolik mezhebinde fesh-i nikâh mümkün değildir ki davaya kıyam etsin. Hem kıyam dahi etmemiştir. Sesini bile çıkarmamıştır. Müşahede ettiği hali zevcesine anlatmak dahi istememişse de Novart Dudu pek âlâ anlamış. Artık ne derecelerde mahcup kaldığı bilinmezse de, o da kocasına karşı sesini çıkarmamış.” (*Müşahadat*, s. 106).

Bunun üzerine Antuvan Kolariyo, bu duruma çaresiz katlanmak zorunda kalır. Onu buna mecbur eden bir başka şey, nikâhtan önce üç, beş ay kadar buluşup görüşmelerinde, her ne kadar aralarında bir yakınlık oluşmamışsa da Antuvan Kolariyo'nun kendisinden ayrılması durumunda, Novart'ın bu meseleyi dalandırıp budaklandırarak karnındaki bebeğin ondan olduğunu ima edebilecek olmasıdır. Bütün ihtimalleri böylece zihninde oluşturduktan sonra buna dair hiçbir şey söylemez. O günden sonra Novart'la sadece sofrada birleşip diğer zamanlar kendi odasından çıkmaz. Evdekilere, aralarındaki bu meseleden bahsetmezler ve onların yanlarında

mutlu aile izlenimi uyandırır. Aradan iki buçuk, üç ay kadar zaman geçtikten sonra Novart, kocasının ayaklarına kapanarak af diler. Ancak Antuvan Kolariyo bunu kabul etmez. Novart, kocasının kendisini affedeceğinden ümidini kestikten sonra ondan intikam almak ister. Bir oğlan çocuk doğurduktan sonra onu sütnineye bırakır. Kendisi de süslenip püslenerek sokaklarda gezip gününü gün eder. Böylece günlük meşguliyetlerinden olan bu sefahat ve israf âlemlerinde boy göstererek kocasından intikam almayı kendinde bir hak görür. Antuvan Kolariyo ise Novart'ın bu durumuna kayıtsız kalır. Onu karısı olarak görmediği için gezip tozmasına karışmaz. Başta bu işleri gizlice yapan Novart'ın, sonrasında yaptıklarının etraftan bilinmesi ve bazı dostlarından karısının ahlaksızlığına dair imzasız mektuplar almasına rağmen Antuvan Kolariyo'nun bu meselede takındığı tavır değişmez.

Antuvan Kolariyo, karısının alenen yaptığı rezillikleri kendi lehine çevirerek nikâh feshinin mümkün olduğunu düşünse de aradan sekiz, on ay kadar zaman geçtikten sonra karısının ikinci hamileliği üzerine bu hesabını gerçekleştiremez. Novart'tan tamamen nefret eder ve bu nefretini bu kez ev halkından gizlemez. Nitekim Novart da etrafındakilere karşı fütursuzluğu nedeniyle kocasıyla arasındaki bu soğukluğu herkese hissettirir. Novart, ikinci hamileliğinde bir kız doğurur. Antuvan Kolariyo, karısının doğurduğu bu iki çocuğun da gerçek babası olmadığı halde yasalar gereği bu çocukların babası olmak zorunda kalır. Bu vahim durum, Kolariyo'nun büsbütün canını sıkar ve bu can sıkıcı duruma katlanmaktansa kiliseye ve İtalya kançılıryasına¹³⁴ müracaat edip tamamen kurtulamadığı eşinden hiç değilse yalnız “vücutça müfarakattan ibaret bulunan” (*Müşahadat*, s. 109) ayrılığı talep eder. Ancak “spörsasyon dü kurp” (Séparation du corps) (*Müşahadat*, s. 109) adı verilen bu ayrılığı ya eşinin de kabul etmesi veyahut bunun için kilise ve kançılıryaca meşru görülebilecek bir sebep göstermesi gerekir. İki şartın ikisinin de olmaması, Antuvan'ı bu teşebbüsünde de başarısız kılar.

Bununla birlikte Antuvan'ın arzu ettiği “müfarakat-ı cismaniye” (*Müşahadat*, s. 110) yine de gerçekleşir. Aldığı imzasız bir mektupta intihar etmesi istenir. Kırk beş, elli yaşlarında olan Antuvan, her ne kadar bunu düşünmüşse de yaşının verdiği olgunlukla bu fikri kafasından atmıştır. Gelen mektubu iyice incelediğinde, bunun

¹³⁴ “Konsoloshanelerde vatandaşlara ait muamelelerin, noterlik işlerinin yürütüldüğü yer.” Bkz; Kubbealtı Lugati.

karısı tarafından yazıldığını anlar. Bunu da karısının genellikle yanlış yazdığı kelimelerin bu mektupta da aynı kelimeler olmasına dikkat etmesinden meydana çıkarır. Novart'ın bu mektubu karalayıp bir çocuğa temize çektiirmesi ortaya çıkınca “müfarakat-ı cismaniye” mümkün olur. Antuvan Kolariyo, karısının el yazısıyla karşılaştırdığı bu mektubu kançılaryaya gösterip bunu yazanın Novart olduğunu ispatlayarak makul bir sebep sunabilecek olmasına rağmen bu işi kançılaryaya aracılığıyla yapmaz. Mektubu karısına geri verir. Daha özgür hareket etmesi için cismen müfarakatın her iki taraf için de daha iyi olacağını düşündüğünden evi terk eder. Böylece Novart, kocasını intihara sürükleyip elde edeceği mutlak özgürlüğü onun evden uzaklaşmasıyla da sağlamış olur. Antuvan Kolariyo, Novart'a idare edeceği kadar da maaş vereceğini vaat eder. Hikâyenin bundan sonrasında Kolariyo'nun, bir metresi olduğunu öğreniyoruz. Kolariyo'nun, karısından ayrıldığı zamana kadar bir metresi olduğu kimse tarafından bilinmez.

Kolariyo'nun, karısı yüzünden başına gelenleri bilenler ve bunlar içerisinde samimi olduğu dostları, bu konuda Kolariyo'yu desteklemiş hatta onu uyarma ihtiyacı hissetmişlerdi. Ancak hikmetten dem vuran bu kişiler, Antuvan'ın metresi olduğu ve ondan bir kız çocuk dünyaya getirdiği, karısından ayrıldıktan sonra duyulunca farklı konuşmaya başlarlar. Antuvan'ın karısından ayrılmasına sebep olarak metresi gösterilir. Bu sefer de herkes Novart'ın, bu duruma katlanmak zorunda kaldığını düşünerek ona acımaya başlar. Bu çerçeveden bakılınca da Novart'ın, hal ve hareketleri de mazur görülmeye başlanır. Kolariyo'nun evlendikten sonra da çapkınlıklarına devam etmesi ve karısıyla ilgilenmemesi neticesinde Novart'ın başıboş hareket ettiğine dair söylentiler ayyuka çıkar. Hatta bazıları, Novart'a isnad edilen ahlaksızlıkları da kabul etmez ve bunları Antuvan'ın kendi çapkınlıklarını örtbas etmek için uydurduğu yalanlar olarak kabul eder.

Antuvan ile Novart'ın ayrılmasına sebep olarak gösterilen metres, yirmi yedi, yirmi sekiz yaşlarında, fakir bir Ermeni dulu olan Mâryâm'dır. Bu kadın, Novart'ın dikişlerini diktiği için eve girip çıkan tanıdık biridir. Antuvan Kolariyo, bu kadınla bir ilişki kurmak istediği zaman bunu münasip bir dille Mâryâm'a söyler. Mâryâm, iffetli bir kadın olduğu için bu sözlerden utanır. Korkusundan Kolariyo'ya red cevabı da veremez. Bunun üzerine Antuvan, kadının üstüne gitmez. İkinci, üçüncü konuşmalarında Antuvan, “zahiren müteahhil, hükmen bekâr bir adam” (*Müşahadat*,

s. 112) olduğunu söyleyerek kadını ikna etmeye çalışır. Mâryâm, Novart'ın gizli ilişkilerine şahit olduğu için Antuvan'ın, evliliği hakkında söylediği sözlerin doğru olduğunu düşünür. Böylece Kolariyo, iffetinden emin olduğu Mâryâm'a, teklifini kabul ettirir. Bir süre ilişkilerini gizli yaşarlar. Bu sırada Mâryâm hamile kalır. Utancından ve korkusundan çocuğu düşürmeyi ya da intihar etmeyi aklından geçiren Mâryâm'a, Antuvan engel olur. Bunu sezdiği zaman ne kendine ne de çocuğa zarar vermemesini, evladını kabul edip bağrına basacağını söyler. Bu vaadi vermesine rağmen Mâryâm, ikna olmaz. Yüz karası olarak gördüğü o masum çocuğu, yanında bulunduramayacağını söylemesi üzerine Antuvan, çocuğu başka yerde baktıracağını söyleyince Mâryâm, ikna olur.

Bir süre sonra Mâryâm, güzel bir kız çocuk dünyaya getirir ve çocuğu Feriköy taraflarında bir Rum karısına bırakırlar. Çocuğu sütannesinin yanından sık sık getirtip severler. Antuvan Kolariyo, Novart'tan ayrıldıktan sonra Mâryâm ile olan ilişkisini kimseden saklama ihtiyacı duymaz. Aynı şekilde Mâryâm'ın da bu konuda rahat olmasını sağlar. Aradan dört, beş sene geçtikten sonra Kolariyo, kızı rahibe mektebine verir. Bu kız daha sonra göreceğimiz üzere yazarın, sarışın olan arkadaşı Ağavni'dir. Hristiyan medeniyetinin boşanma hakkını tanımaması gibi bir başka garip tarafı da Novart'ın nikâhlı karısı olması nedeniyle gayr-i meşru çocuklarının babası olarak Antuvan Kolariyo'nun tanınması meselesidir. Kolariyo, bir gün Novart'ın ilk çocuğunu sokakta görmüş ve yanında bulunan dostu, bu çocuğun kendi çocuğu olduğunu haber vermesine rağmen Kolariyo, onu tanıyamamıştır. Kendisiyle hiçbir bağları bulunmayan bu çocukların, Hristiyan yasaları nedeniyle babası sayılması ve kendi öz çocuğunun babası olarak tanınmaması, bu açıdan bakıldığında oldukça üzücü bir durumdur.

Antuvan Kolariyo, elli beş yaşını geçtikten sonra bir hummaya yakalanır ve dokuz gün içinde vefat eder. Mâryâm'la yaklaşık beş, altı sene birlikte yaşarlar ve bu süre zarfında Novart'la hiç görüşmez. Son nefesini de Mâryâm'ın kucağında verir. Halk nazarında da Mâryâm, Kolariyo'nun gerçek karısı görüldüğü için bu şekildeki yaşantıları yadırganmaz. İtalya kançılıryası, Kolariyo'nun vefatından sonra Mâryâm'ı dışarı atarak yaşadığı evi mühürler. Ancak Kolariyo'nun evrakları arasında kançılıryaya hitaben yazılı vasiyetnamesi çıkınca işler değişir. Vasiyetnamede, eşyasıyla birlikte oturduğu evi ve servetinin yarısını Mâryâm'a, diğer yarısını ise

Novart'a bıraktığı yazılıdır. Vasiyetname haricinde biri Mâryâm'a, diğeri de Novart'a yazılı iki mektup çıkar. Kolariyo, Mâryâm'a yazdığı mektubunda, kızının tahsilini bitirinceye kadar rahibeler mektebinden çıkarılmamasını ve kendisine bıraktığı servetin yarısının kızı evlendiğinde ona dırahoma olarak verilmesini vasiyet eder. Bu vasiyetinin yerine getirilmesi için de kançılaryanın vasi olduğunu bildirir. Novart'a yazdığı mektupta ise ölümüyle birlikte hal ve hareketinde tamamen özgür olduğunu ve sefahat âlemlerinden yorulup bıkması durumunda, kendisine bıraktığı servetle rahatça geçinebileceğini söyler. Bununla birlikte her ne kadar kendi soyundan olmasa da kendi adını taşıyan çocuklarının talim ve terbiyelerine dikkat etmesini ve özen göstermesini rica eder. Bu vasiyeti için kançılaryanın vasiliğini talep etmeyerek onu, davranışında özgür bırakır.

Antuvan'ın, Novart'ın çocukları için arzu ettiği talim ve terbiye ne yazık ki mümkün olmaz. Büyük olan çocuk, sekiz yaşında olmasına rağmen okul ve öğretmen yüzü görmez. Yedi yaşına yaklaşan kız da abisiyle aynı durumdadır. Bu beş, altı sene müddetinde Novart, büsbütün itibarsızlaşır ve eski dostları tarafından unutulur. Yeni edindiği dostlarını alt tabakalardan seçmek durumunda kalması, bu unutuşu hızlandırır. Mâryâm ise Kolariyo'nun vefatı sırasında otuz üç, otuz dört yaşında genç ve güzel bir kadın olarak hayatına devam eder. Genç ve güzel, üstelik hali vakti yerinde bir kadın olması nedeniyle zengin, fakir birçok yerden talipleri çıkar. Ancak Mâryâm, bunların hiçbirini kabul etmez. Yazar, Mâryâm'ın, Kolariyo'nun teklifini kabul etmesinde ise fakirliğinin etkili olduğunu ve kıt kanaat geçinmekten bıktığı için bu yola girdiğini hatırlatarak iffetli oluşuna bir kez daha vurgu yapar. Dolayısıyla Kolariyo ile olan münasebetinin ciddi bir hesap ve etraflıca düşünmeye dayandığını ve samimi bulduğu bu teklifi kabul etmesinin ayıplanamayacağı kanaatindedir. Şimdi ise Kolariyo'nun bıraktığı servet, kızının geçimine ve eğitimine yetmesi yanında, bu paradan ayda yedi, sekiz altın da kendisine kalması, Mâryâm'ın bir başkasına muhtaç olmasını engeller.

Böylece Mâryâm, sonradan yavaş yavaş Kolariyo'ya duyduğu muhabbeti, ömrünün sonuna kadar gönlünde saklayarak bir köşeye çekilir. Geçinmek için bir endişesi de kalmadığından, kendini kızına adar. Onun yetişmesinde özenli davranır. Kolariyo ile olan beş, altı senelik yaşantısının kızı için bir utanç olmaması adına kendini etraftakilere unutturmaya çalışır. Bunu başardığı takdirde kızının on sekiz,

yirmi yaşına geldiği zaman mahcup olmayacağını düşünür. Bu düşünceyle ömrünün sonuna kadar “siyah dibetten başka fistan giymeme[ye]” (*Müşahedat*, s. 118) karar vererek Hasköy taraflarında ufacık bir evde sakin bir hayat sürer. “Beyoğlu denilen memleket-i menhûseye” (*Müşahedat*, s. 118) ise bir daha ayak atmaz. Arada bir özlemi arttıkça rahibeler mektebine kızını görmeye gider. Rahibeler, bazı yortu ve özel günlerde kızı, kendi yanına da gönderirler.

Ağavni, on iki yaşına geldiği zaman, kırk, kırk iki yaşlarında genç bir kadın olan Mâryâm, yakalandığı zatürreden iyileşemeyerek vefat eder. Bunun üzerine İtalya kançılıryası, vasilik görevini yerine getirir. Ağavni, on altı yaşına kadar rahibeler mektebinde kalır. Daha sonra bazı kibar, ecnebi ailelerin kızlarına edebiyat dersi veren bir ihtiyar, Fransız muallimesinin yanına pansiyoner verilir. Yirmi bir yaşına kadar Madam C.’nin pansiyonunda kalan Ağavni, burada rahibe mektebine göre daha serbest hareket eder. Kalbi “pür ihsas” (*Müşahedat*, s. 121) olduğu için rahibe kızları gibi dört duvar arasına sıkışıp kalmak istemez. Bu nedenle onlardan aldığı terbiye yerine, hayatı kendi kendine keşf eder. Yirmi bir yaşına gelip rüşdünü ispat ettiği zaman Madam C.’nin pansiyonundan ayrılır. İtalya kançılıryasından aldığı viladet varakası ve pasaportunu, ayak bağı olur gerekçesiyle yırtar. Bu da “cemiyyet-i medeniyyenin” onu, kendi babasının kızı olarak tanımamasına verdiği tepkidir:

“Bunlar da benim için mukayyetlik demektir. İtalya tabiiyeti demek ne oluyor? Babam Antuvan Kolariyo’nun bile terk-i vatan etmesi üzerinden kırk yıl geçmiş. Hem bu kavânin-i medeniyye beni kendi babamın kızı tanımadığı halde neden İtalyan olacağım? Ben, Mâryâm’ın kızı Ağavni’yim.” (*Müşahedat*, s. 126).

Novart ise kocasından ayrıldıktan sonra istediği gibi yaşamaya başlar. Kocasının bıraktığı paraları, sefahat âlemlerinde tüketir. Bu zaman zarfında şöhreti Beyoğlu’nu doldurur. Çocuklarını da kocasının vasiyeti gereği değil, yanından def etmek için pansiyona verir. Novart’ın şaşaalı devri bir buçuk, iki sene kadar devam eder. “Grand şık” (*Müşahedat*, s. 136) derecesine vardığı zaman ise kumara alışır. Kazandıklarını hemen o anda harcayıp bitirdiği için kaybettiklerini yerine koyamaz. Böylece alacaklılar tarafından evine haciz konulur. Pansiyon ücretini ödeyemediğinden, çocukları da yanına almak zorunda kalır. Parmakkapı sokağında küçük bir ev tutar. Bundan sonra Novart’ın düşüşü hızlanır. Geçirdiği hastalıklardan biri ağzını, burnunu, dudaklarını çürütüp döker ve ölümüne yol açar. On üç yaşında

olan Karnik ile kendisinden bir buçuk yaş küçük kardeşi Takuhi ise anasız babasız ortada kalırlar. Takuhi'yi, bir aile beslemeliğe alır. Takuhi'nin sonu, kendisiyle aynı yaşlarda Beyoğlu'nda beslemeliğe çıkan diğer öksüz kızların sonu gibi olur. Büyüyüp serpiildiği zaman hanımı onu kocasından kıskanmaya başlar. Madamayı, bu kıskançlığında haklı gösterecek olayların tekrarı üzerine kocasına bir şey yapamayan madam, intikamını Takuhi'den alır ve onu kovar. Takuhi, bundan sonra gittiği diğer yerlerde de dikiş tutturamaz. Gittiği her yerden ya “eli uzun” ya da “pek aşüfte” laflarına maruz kaldığından dolayı kovulur. Kendisine yakıştırılan aşüfteliğinin neticesinde iki defa çocuk düşürür, üçüncüsünde ise beceriksiz bir ebeden dolayı çocuğu düşürürken kendi ölümüne neden olur.

Müşahadat'ta yazar, eşlerinin türlü rezillikleri alenen yapmasından faydalanarak bu durumu kendi lehlerinde kullanacak kocalar olduğunu ve o zaman nikâh feshinin mümkün olabileceğini dile getirerek Hristiyanlardaki boşanmanın zorluğuna dikkat çeker:

“Şu biçare Kolariyo halindeki bedbahtlardan bazıları hain zevcelerine bu müsaadeyi bir hesap üzerine verirler. O hesap dahi haine meydan-ı müsaadeyi büsbütün açık bırakarak cüretini tamamiyle arttırdıktan sonra artık dikkate, ihtiyata da lüzum görmeyerek binaenaleyh tamam irtikab-ı cinayet etmekteyken yakasını ele geçirebilmek hesabıdır. Bu surette yakasını ele geçirebilirse o zaman bilküllüye fesh-i nikâh ile müfarakat-ı tamme dahi mümkün olabilir.” (*Müşahadat*, s. 108).

Yazar, Kolariyo'nun, eş denilecek bir karısı olmadığı için metres tutmasına kimsenin bir şey söylemeyeceği kanaatindedir:

“(…) Lakin adamcağızın, karı denilecek bir karısı olmadığı halde, bir metresi bulunduğu velev ki şayi olmuş olsun, kim ne diyebilecek. O yaştaki kâmil bir insan, gençler için bile tayibe şayan yerlerde düşüp kalkacak değil a?” (*Müşahadat*, s. 111).

Burada, Mâryâm'ın, Antuvan Kolariyo ile nikâhsız yaşamasına ve bu beraberliğinden bir çocuk dünyaya getirmesine rağmen yazar tarafından iffetli, dul bir kadın olarak yüceltildiğini de belirtmek gerekir:

“Mâryâm yirmi yedi, yirmi sekiz yaşında bir taze ve hakikaten ak pak bir yosma olduğuna göre dikişçilik, işçilik ile kanaat etmesi, o altmış paralık basma nev'inden bir fıstanı, canfesler, gronlar derecesinde nazar-ı şükranla telaki eylemesi, işte iffetinin en büyük medar-ı istidlâlidir. Meziyyat-ı nisvaniyyece onun ka'bına varamayan bazı esâfil, gronlar, dantelalar içinde müstağrak görünüyorlar. Antuvan

Kolariyo dahi bu mukayesede, bu dikkatte kasır olmadığından işte Mâryâm'ın iffetine olan emniyetini itiraf eylemiştir.” (*Müşahedat*, s. 113).

Yazar, Antuvan Kolariyo'nun kendinden olmayan gayrimeşru çocuklara babalık yaptığı halde kendi öz kızına babalık yapamamasını eleştirir. Bu durumun Hristiyan medeniyetinde yaygınlığına karşın o medeniyete mensup kişilerce de yadırgandığını ve tartışıldığını söyler. Nitekim roman kahramanlarından Siranuş da Ağavni'nin, babasız ve adsız bir kız olarak görülmesine sebep olan bu medeniyeti eleştirirken yazara hak verir:

“Hakkı da yok mu ya? Kavânin-i medeniyyenin bazı garaibi böyle Antuvan Kolariyo'nun sulb-i sahih kızını evlad-ı zinadan add ettirerek hiç kendi dahil olmayan evlad-ı zinayı öz evlat add ettirmek derecelerine varırsa o medeniyete tapmak mümkün olabilir mi?” (*Müşahedat*, s. 123).

Yazar, diğer roman kahramanlarıyla konuşmasında, bu tür garip hadiselerin, İslam medeniyetinde olmadığını, boşanma hukukunun varlığından dolayı istenmeyen evliliklerin kolayca sonlandırılabilirdiğini dile getirirken aynı zamanda şeriat kanunlarını, suiistimal etmemek kaydıyla çok eşliliği de savunur. Bunun üzerine Ağavni de tek bir evliliğe bağlı olup da bu evliliğin sorunlarını çözemeyen bir medeniyete karşı dört zevceye kadar alabilen, bununla birlikte çözüm önerileri de sunan İslam medeniyetini üstün bulduğunu dile getirir:

“Ağavni — Şimdi bu hikâye İslamiyet âleminde gûzar eylemiş olsaydı, ne olurdu?

Refet — Ne olacaktı? Antuvan Kolariyo, Novart'ı o halde ilk gördüğü gün “irâdetin elinde olsun” diye kapı dışarı ederek kışına da bir de şamar indiriverirdi. Badehu Mâryâm Dudu ile bir nikâh kıyarak onun kocası oluverirdi.

Ağavni — Bu kadar kolay ha?

Ben¹³⁵ — Öyle ya. Vuku bulan akd, en ciddi bir mukaveledir. Şartı da iffet üzerine mebnidir. Şartın fıkdanı halinde âkîdinden mutazzarın olanı derhal akdi fesh eder.

Refet — Hâlbuki Antuvan Kolariyo'nun yerinde ben olsaydım o yüzsüz karyı inadıma tatlik dahi etmezdim. Hürriyetini niçin eline vereyim? Murdar varsın sürünsün. Bir nikâh da Mâryâm Dudu ile kıyar, kendisinden mütevellid olan sulb-i sahih kızımı veled-i gayr-i meşru olmak şeyninden kurtarırdım.

Siranuş — Novart hâlâ zevceniz olduğu halde ha?

Ben — Öyle ya. Bir Novart değil, daha üç zevcesi olduğu halde bile Mâryâm'ı dördüncü ittihaz edebilirdi.

Ağavni — Bir kere bağlandık diye bir daha her kepezeliğe katlanarak çözülmemektense vallahi bu pek âlâdır.

¹³⁵ Yazarın kendisi.

Ben — Şerait-i şer'iyyesi dâhilinde suistimale uğratılmamak hükmüyle hakikaten kanunun bundan âlâsı tasavvur bile olamaz.” (*Müşahadat*, s. 123, 124).

Yazar, Novart'ın verdiği terbiyenin çocuklarını da felakete sürükleyeceğine dikkati çekerek onların vaziyetlerini ve asıl vazifelerinin ne olduğunu ifade ederken aynı zamanda çocukların bu duruma düşürülmemesi gerektiğinin altını çizer:

“(…) Bunların en büyük hüneryi validesinin bezm-i sefahat ve melanetine müdâvim olanlara mini mini elleriyle hizmet etmekten ibaret: Neüzübillah.” (*Müşahadat*, s. 116).

Yazar, bu noktada İslamiyet'teki cariyelik müessesesi ile Avrupa'daki beslemelik müessesesini karşılaştırır ve cariyelik müessesesini üstün bulur. Cariyelerin, ev bark sahibi olup hayatlarını kurtarmalarına karşın beslemelerin, sefalet ve sefahat âlemlerinde süründüklerini, sonunda da Takuhi'nin düştüğü duruma düştüklerini ifade eder. Dolayısıyla bizde tenkit edilen esaretin hükümsüz olduğunu anlatmaya çalışır:¹³⁶

“Frenk ukalâsı, bizdeki esareti muaheze ederler ha? “Esaret” kelimesindeki hüküm, bizim maişet-i İslamiyemiz âleminin neresinde görülmüştür? Hangi cariyeye esaretten dolayı duçar-ı sefalet olmuştur? İçlerinde kaç tanesi kocasız kalmağa mahkûmdur? Bilakis bizdeki cariyelerin ev bark, çoluk çocuk sahibi olmak yüzünden nail olageldikleri bahtiyarlık, Beyoğlu'nca değme nîk-baht familya kızlarında bile görülemiyor. Hele cariyeye istihdamını terviç-i esarettir diye redd ederek beslemeler istihdamını, muvafık-ı medeniyettir diye kabul eyleyen alafrangalık âleminin, besleme biçareleri meyanında kendisini o sefaletten kurtarabilip de ev bark sahibi olabilenleri güç tahattur edilebilecek, parmakla sayılacak kadar nevadirdendir. Bunların birtakımı Karnik'in hemşiresi Takuhi ve birçoğu validesi Novart'a peyrev olup birçoğu da sefalet

¹³⁶ Fatma Aliye Hanım, *Nisvan-ı İslam* adlı eserinde cariyelerin, hizmetçilerden daha iyi bir konuma sahip olduklarını ifade eder: “(…) Hizmetçilere karşı o kadar borçlu değiliz. Hizmetçi yalnız aylığını alır. İstemediğimiz zaman izin veririz çıkar gider. Kocaya varırsa kendi kendisini çeyizler. Kocasıyla geçinemeyip ayrılacak olursa yine kendi kendisine yer arar. Lakin cariyeye böyle değil! Cariyeyi gelin ettik mi kocasıyla geçinemeyip ayrılacak olursa doğrudan doğruya babasının hanesi gibi efendisinin hanesine gelir. Münasip bir zevç bularak tekrar evlendirmek efendisinin vazifesi olur. Yetiştirdikleri evlatları efendileri himaye eyler. Talim ve tedrisleri için muavenet eyler. Zevcinden zulüm görürse kendisini müdafaa eyleyecek olan efendisine şikâyet eder. Zevci vefat edip de kendisini idareye kâfi miras bırakmazsa işte madam şu pencereden aşağı bakınız şu küçücük oğlunun elinden tutup gezinen azatlı cariyeye gibi çocuğuyla beraber efendisinin hanesine gelir. Çünkü bir azatlı cariyeye kendisini idareden aciz kaldığı takdirde her kim azat etmişse onu infak etmesi şer'an vacip olur. İmtina ederse kadı onu cebren infak ettirir. Bilakis bir cariyeye servet ve sâmana malik olduğu halde bilâ-veled fevt olursa azat eden kimse onun mirasından hisse alır. Demek oluyor ki bunlar familya azasından madut gibidir. Bir hizmetçiye çekmecemizi, sandığımızı emniyet edemeyiz. Lakin cariyemize hepsinin anahtarlarını teslim ederiz. Çünkü hıyanet etmez. (...) Cariyeler azat olduktan sonra nereye isterlerse gitmek kendi yed-i ihtiyarlarında olduğu halde şimdiye kadar hiçbir efendisinin kendisine ölünceye kadar olacak himayesini terk ile peder ve akrabasının yanına avdet eylememiştir.” (*Nisvan-ı İslam*, s. 42, 43).

âlemlerinde sürüne sürüne yakasını pençe-i vereme vererek eriyip gitmektedir.”
(*Müşahadat*, s. 138, 139).

Ahmet Mithat Efendi, Batı’nın kölelik anlayışı karşısında Doğu’nun, insana değer vermekte daha üstün ve daha yapıcı olduğunu savunur. Avrupa’da metres kaynağı olarak düşünülen köleliğin, Doğu’da evin veya harem kadını seçmede bir yol olduğunu ileri sürer.¹³⁷ (Parlatır, 2012: 71).

Ayrıca yazarın, bu romanda ele aldığı gayr-i meşru ilişkilerin kahramanlarını, diğer eserlerinde olduğu gibi gayrimüslimlerden seçtiğini ve bu tür ilişkiler ağına Müslüman aile yaşantısına sahip kahramanları dâhil etmediğini de söylemek gerekir. Rezillik ve ahlaksızlık olarak nitelendirilen bu özellikleri şahsında toplayacak gayrimüslim kahramanlar bulunmaması durumunda ise kahramanlarını Türk ve Müslüman aile içerisinde fakat alafranga yaşayışa mensup aileler arasından seçer.

1.2.2.10. Ahmet Metin ve Şirzat¹³⁸

Ahmet Mithat’ın “Hakayık-ı tarihiye üzerine müesses roman” olarak adlandırdığı bu romanı en hacimli romanıdır. Romanda Neofari ile Akilo’nun aldatma sebebiyle sonu felaketle biten evlilikleri anlatılır. Yazar, Ahmet Metin’i, donanımlı bir Türk denizcisi sıfatıyla Türklük ve Müslümanlık gibi iki önemli haslete sahip Osmanlılar için bir örnek olarak karşımıza çıkarır. Yirmi yedi, yirmi sekiz yaşlarındaki bu delikanlı, bir gün eski bir Yahudi dükkânından aldığı bir kitap üzerine bu kitaptaki Türk şövalyesi Şirzad-ı Selçukî’nin izlerini aramak maksadıyla o coğrafyaya seyahat etmek ister. Bunun için de Meliketü’l-Bahr adını verdiği ve İstanbul’da yaptırttığı gemiyle İtalya taraflarına doğru yola çıkar.

¹³⁷ Stockholm Müsteşrikler Kongresi’ndeki tebliğinde de Avrupalıların Şark kadını, bir sedir üzerine gelişigüzel uzanan, çıplak ayaklarına giydiği incili terliklerin birisi yerde ve diğeri parmakları ucunda olan, perişan saçları çıplak omuzlarıyla sedirden aşağı uzattığı kol üzerine doğru büküm büküm dağılan, bir murassa nargilenin yılan gibi kıvrımlı marpucu elinde olduğu şeklindeki tasvir ve tasavvurlarının doğru olmadığını dile getirir: “ (...) İşte şimdiye kadar Avrupa’nın tasvir eylediği Şark nisvanı budur. Vakıa bu levha temaşası gözlere letafet verir güzel şeylerdense de bir hakikat olmayıp bir hayal, bir şiirdir. O kadar hayaldir ki ondan mütevellid fikir ve itikat dahi mahz-ı hayal olur. Zira zannolunur ki bu vücut kendi hanesinin sahibesi, zevcinin zevcesi ve evladının validesi değil belki yalnız hane sahibi olan erkeğin huzuzatına hizmetkâr bir eğlencesidir. (...)” (*Avrupa’da Bir Cevelan*, s. 185). Daha sonra Türklerin önemli şahsiyetler yetiştirmesinde en büyük âmilin, anneler olduğunu söyleyerek bu savını destekler.

¹³⁸ Ahmet Mithat Efendi, *Bütün Eserleri Romanlar XVII Ahmet Metin ve Şirzat*, Haz. Fazıl Gökçek-Özlem Nemutlu, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara 2013. Yapılan alıntılarda eserin bu baskısı kullanılmıştır.

Ahmet Metin, deniz yolculuğu esnasında Pire Limanı'nda tanıştığı Mösyö Le Boyar Çokogano ve Madam Çokogano çiftinden Madam Çokogano'yu daha önce bir yerde gördüğünü ve tanıdığını hatırlar. Ancak nerede gördüğünü bir türlü çıkaramaz. Boyar'ın, Romanyalıların büyük arazi ve emlak sahibi zenginlerine verilen bir unvan olduğu düşünüldüğünde, Romanyalı oldukları anlaşılan bu çiftin de tıpkı Ahmet Metin gibi deniz seyahatine çıkmış oldukları görülür. Bunun için de Valsko isimindeki bir vapuru kiralamışlardır. Madam Çokogano'nun Ahmet Metin'e, Mora Yarımadasını birlikte gezme teklifine kocasının canı sıkılır. Durumu fark eden Ahmet Metin, rotasının İtalya olduğunu söyleyerek bu teklifi nazik bir şekilde geri çevirir. Boyar Çokogano, misafiri Ahmet Metin gittikten sonra karısıyla bu serbest tavırları nedeniyle kavga eder. Aralarında geçen konuşma, Madam Çokogano'nun karakteri hakkında ipucu vermesi açısından önemlidir:

“— Canım sen bu hafifmeşrepliğe ne zaman nihayet vereceksin? Bir yabancı adam yanında beni mahcup bırakmakta ne zevk umuyorsun, dediği zaman güzel madam dahi:

— Ya sen de bu cehaletin ile beraber her mühim meseleye niçin burun sokuyorsun? Cehlini âleme göstermekten ne zevk umuyorsun, demiş idi ki Boyar'ın gazabı bir kat daha artarak:

— Fakat bilir misin ki bir kadının hiffet-i şuhaneyi bu derecelere kadar vardırması bir erkeği bıktırır, sözünü gayet ekşi bir surat ile söylemesini müteakiben dahi hırçın kadın:

— Usanır ise ne yapalım? Şu muhtariyet-i medeniye âleminde kimse kimseye zincir ile bağlı değildir ya (...)" (*Ahmet Metin ve Şirzat*, s. 151, 152).

Madam Çokogano, ertesi gün, kocasının vizite kağıdıyla Ahmet Metin'i kuşluk taamına davet eder. Ahmet Metin, daveti kabul edip gittiği zaman kendisini Madam Çokogano yalnız karşılar. Bunun üzerine Ahmet Metin, bu işte bir hile olduğunu anlar. Her ne kadar Madam Çokogano, kocasının ilim züğürdü olduğunu söyleyip dünkü konuşmaları üzerine Ahmet Metin'e karşı kendisini eksik hissettiği için bugün onu karşılamaya gelmediğini ve sabah erkenden Atina civarını gezmeye gittiğini söylese de işin aslı farklıdır. Mösyö Çokogano'nun, dünkü kavgadan sonra karısının bir de yarınki kuşluk taamına Ahmet Metin'i davet edeceğini öğrenmesi, iplerin iyice gerilmesine neden olur. Karısının bu davette ısrarcı olduğunu görünce de bu sabah gezme bahanesiyle evden çıkar. Bu şekilde davranmasının sebebi, kendisi olmadığı zaman karısının yalnız başına bir erkeği davet etmeye cesaret edemeyeceğini düşünmesidir. Ancak Madam Çokogano'nun serbest mizaçlı olması, bu işte de başarılı olmasını sağlar.

Ahmet Metin, bu sırada Madam Çokogano'nun, babası ölmeden önce birlikte Moldova taraflarına gittikleri zaman bir haftadan fazla evlerinde misafir kaldıkları kadın olduğunu hatırlar. On bir, on iki sene önceki bir olay olmasına rağmen hafızasını biraz daha zorladığında bu kadının o zamanlar yeni gelin olduğunu da anımsar. Ancak kadının isminin Çokogano olup olmadığı konusunda şüpheye düşer. Çünkü Ahmet Metin'in hatırladığı isim Koçagari'dir ve o zaman bu kadının yanında gördüğü adam da şimdiki kocası değildir. O zaman yanında gördüğü adamın yaşını başını almış bir adam olmasından hareketle şimdi yaşaması durumunda ihtiyar olacağını tahmin eder. Şimdiki kocası Mösyö Çokogano'nun ise hatırladığı adama kıyasen daha genç olduğunu, bu durumda da onun Madam Çokogano'nun ikinci kocası olma ihtimalinin yüksek olduğunu düşünür. Tahminlerinde bir neticeye varamadığında, Eflak ve Boğdan'a dair açılan bir meseleyi fırsat bilerek Koçagari familyası ile olan anısını anlatır. Madam Çokogano, bu ismi duyduğu zaman şaşırır ve yüzü bembeyaz olur. Her ne kadar bu ismi hiç duymadığını dile getirirse de Ahmet Metin, kadının yalan söylediğini anlar. On dört, on beş yaşlarında gördüğü kadının Madam Koçagari olduğuna hiç şüphesi kalmaz.

Yazar, Madam Çokogano'nun gerçek kimliğini itiraf etmemesinin haklı sebepleri olduğunu belirttikten sonra onun sergüzeştini anlatır. "*Madam Çokogano*" başlıklı bölüm, hem bu kadının hayatını hem de Romanya halkının ahvalini tasvir etmesi bakımından romanın önemli bir bölümünü oluşturur. Ardından geriye dönüş tekniğiyle asıl kimliği Neofari olan Madam Çokogano'nun hayat hikâyesini anlatır. Boğdan'da, Avrupa medeniyetini ilk benimseyen ailelerden biri Bruslavo ailesidir. Bu familyanın reisi, Andri adındaki bir ihtiyardır. Andri'nin tam eski Boğdanlı olmasına karşın oğlu Stefano, yeni Boğdanlılar'ın modelidir. Oğlunu Viyana'da okutan Andri, onun Nemçeleşmiş¹³⁹ olduğunu düşünür. Stefano, Yaş şehrindeki çiftlikleri ile evlerini, Avrupa usulüne göre düzenler. Babasını da alafranga tarzda giydendir. Andri, artık kabuğuna çekilip etrafındaki yeniliklere ayak uydurmaya çalışır. Stefano, yedi, sekiz seneden beri annesinin ölümüyle yalnız kalan babasını bir de evlendirmek ister. Andri'yi, taze bir dul ile evlendirir. Andri'nin iki sene sonra bu kadından, Neofari adında bir kızı dünyaya gelir.

¹³⁹ Osmanlılarca Avusturya'ya ve Avusturya halkına verilen isim.

Stefano, çocuğu doğar doğmaz, Andri'nin tüm müdahalelerine rağmen sütanneye verir. Madam Bruslavo da kızının sütanneye verilmesi taraftarı değildir ancak bu konuda Stefano'ya karşı gelemmez. Neofari, yürümeye başladığı zaman ihtiyar Andri ölür. Çocuğa yirmi beşinci ayda Fransız muallime tutulur. Stefano, Neofari'nin küçük yaştan itibaren medeniyet lisanı olarak benimsediği Fransızca'yı öğrenmesi taraftarıdır. Annesi, kızının kendi dili olan Moldovancayı öğrenmeden yabancı bir dil öğrenmesini ve bu durumda kızıyla tercüman vasıtasıyla konuşmaya mecbur kalacağını doğru bulmaz. Bu nedenle Neofari, bir yandan kendi dilini öğrenip diğer taraftan Fransızca'yı öğrenmeye başlar. Bir süre sonra Stefano alafranga bir kadınla evlenir. Neofari'yi doğduğu günden itibaren kendi kızı gibi seven Stefano'nun evliliğinin üzerinden iki sene geçtiği halde henüz bir çocuk sahibi olamaması, Neofari'ye olan ilgisini daha da arttırır.

Neofari, beş yaşına geldiği zaman eğitimi için Paris'te yatılı okula gönderilir. İlk ve ikinci senenin yaz tatillerinde Stefano ve karısı, Neofari'nin yanına giderler. Üçüncü senenin tatil zamanı sekiz yaşına girmiş olan Neofari, ailesinin yanına Yaş'a getirilir. Buradaki evlerini kızın Paris'teki yaşantısına göre düzenlerler. Neofari, evin düzenlenmiş halini bile beğenmez. Bir buçuk aylık zamanını burada zor geçirir. Köylüler ve annesi, Neofari'yi her ne kadar şımarık ve terbiyesiz bulsalar da Stefano ve karısı onun alafranga hallerine bayılır. Aynı şekilde Akilo adındaki bir Boyar da Fransa'da tahsil gördüğü için Neofari'nin alafranga tavırlarını yadırgamaz tam tersine hayran olur. Neofari, okullar açıldığı zaman Paris'e geri döner ve ordaki arkadaşlarına kendi vatanını övmek yerine yerer. Öz vatanını yabancı bir memleket olarak görüp Paris'i gerçek vatanı kabul eden Neofari, yozlaşmış ve memleketine adeta bîgâne kalmıştır:

“Lakin tekrar ve tekid edelim ki, Neofari gerek kendi familyası ve gerek Boğdan milleti için artık bilkülliye kaybolmuş bir kız sayılsa bile Fransız medeniyeti için tamamıyla kazanılmış bir harika hükmünü almış idi.” (*Ahmet Metin ve Şirzat*, s. 175).

Böylece memleketinde aradığını bulamayan Neofari, sonraki iki senenin tatil zamanlarında gelmez. Bu ikinci senede Stefano ve karısı ile birlikte Akilo da Neofari'yi ziyarete gider. O zaman on yaşında olan Neofari'ye karşı Akilo'nun muamelesi büyük bir matmazele edilecek muamelelerdendir. Bu durum Stefano'nun da dikkatini çeker. O zaman otuz yaşlarında olan Akilo'nun beş, altı sene sonra on beş,

on altı yaşında olacak bir kızla evlenmesinin gayet normal karşılanacağını söylemesi, Neofari hakkındaki hislerinin farklı olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

Neofari, on altı yaşını bitirdikten sonra mektepten çıkarılır. Yaş'ta, bir seneden beri kendisi için özel olarak yaptırılan ve tamamen alafranga döşenen bir köşke yerleştirilir. Ayrıca hizmetine tahsis için de kendisiyle beraber iki kız hizmetçi ile bir erkek uşak getirtilir. Bu kadar külfet ve özen bile Neofari'yi mutlu etmez. Neofari'nin kendi halkına bu denli yabancılaşması, birbirlerini karşılıklı benimsememelerine sebep olur. Bu yüzden de Neofari'nin anlaştığı ve “nazarında biraz insana benze[yen]” (*Ahmet Metin ve Şirzat*, s. 177) tek kişi Mösyö Akilo'dur. Yazarın halim selim olarak tanıttığı Akilo ile aralarındaki münasebet evliliğe doğru gider. Neofari için aralarındaki yaş farkı önemli değildir. Yaşlı bir kocaya varmayı şıklık kabul ederek evlenilecek erkeğin yaşça büyük olmasının ona tecrübe kazandıracağını, bu nedenle de genç kızların erken evlenmeleri kanaatindedir. Neticede bu ilişkiyi Neofari'nin ailesinin de kabul etmesi sonucunda evlenirler. Dolayısıyla Ahmet Metin'in Madam Çokogano olarak tanıdığı kadının, Madam Koçagari olduğunu hatırlaması doğru bir tespittir. Balayıdan sonra yeni evli çift, ilk kışı Viyana'da geçirir. Burada Neofari, yavaş yavaş kocasının ilgisinden sıkılmaya başlar. Paris'e gittikleri zaman ise bir süre sudan mahrum kalan balığın yeniden suya kavuşması gibi kendini tamamen eğlencelere kaptırır. Akilo, bu durumdan şikâyetçi olmaya başlar.

Neofari'nin bu lakayt tavırlarından, alafranga olan Akilo bile rahatsız olur. Karısı gibi tamamen Fransız olmadığı için onun, salonlarda başka adamlarla gülüp eğlenmesini kabul edemez. Her ne kadar gençliğinde bu tür yerlere girip çıkmışsa da evlendiği zaman şaşıaalı görünen bu yerlerin ve gördüğü hal ve tavırların kocalar için acı verici bir durum olduğunun farkına varır. Ancak bu rahatsızlığını karısına bir süre göstermez. Neofari, bu şekilde Paris salonlarında gönlünü eğlendirdikten sonra her seferinde kocasının yanına döner. Akilo Koçagari, Neofari'nin kendisine zaman ayırmamasını, karısının sevgisinin bitmesine bağladığından onun gönlünü yeniden kazanmak için uğraşır. Neofari ise bu durumu kıskançlığa yordduğu için kocasının baskılarından iyice bunılır. Neofari'nin Akilo ile yaptığı evlilik, aşk evliliği değil mantık evliliğidir ve Akilo bunun farkında değildir. Neofari, Akilo'nun yaşını başını almış ve safa sürme konusunda ayak uydurabileceği bir kişi olduğunu düşünerek onun

bu meziyetlerini kendisi için artı kabul etmiştir. Kocasının tembih ve nasihatlerini bir zulüm olarak gördüğü için de evliliğinde aradığını bulamamaya başlar.

Memleketleri Yaş'a döndükten üç ay sonra Neofari, Roza adında bir kız çocuk dünyaya getirir. Bir müddet onunla vakit geçirir. Akilo'nun da bu süre zarfında karısı ile ilgili şüpheleri yok olur ve ona yeniden güven duyar. Ancak bir yaz mevsiminde Akilo'nun, Bükreş'teki arkadaşlarından birinin oğlu olan Nikolso adındaki genç bir delikanlının çiftliklerine misafir gelmesi, Mösyö ve Madam Koçagari'nin rahatını kaçırrır. "Bu şık ve genç Boyar" (*Ahmet Metin ve Şirzat*, s. 186), âdeti Neofari'nin erkek versiyonudur. O da tıpkı Neofari gibi doğduğu günden beri Fransız süt valideleri ve Fransız muallimleri elinde büyüyerek Fransızlaşmış bir kişidir. Bükreş'te, Cizvitler mektebini bitirdikten sonra askerliğe olan merakı nedeniyle Fransa'nın Saint Sör Mektebi'ne girmiştir. Hoppa ve çapkın olarak tasvir edilen Nikolso, ahlaksızlığı, terbiyesizliği ve kendini beğenmişliğiyle de kadınlar arasında tanınır ve rağbet görür. Babasının tavsiye namesi ile Akilo'nun çiftliğine gelen Nikolso'nun cazibesine Neofari de kapılır.

Çiftlikte kaldığı süre boyunca karısı ile Nikolso arasındaki yakınlaşmayı fark eden Akilo, bu duruma içten içe üzülür. Nikolso'yu çiftlikten uzaklaştırmanın çaresini arar fakat bulamaz. Kendileri de bu süre zarfında başka bir yere gidemezler. Mekteplerin açılmasına kadar Nikolso, çiftlikte kalır. Çiftlikten ayrıldığı zaman da üzgün ayrılır. Nikolso'nun çiftlikte kaldığı süre boyunca karısına hiçbir şey söyleyemeyen Akilo, onun gidişiyle beraber kendisi gibi genç bir kadının yine genç ve serbest bir delikanlı ile bu kadar laubali olmasının doğru olmayacağını söyleyerek onu uyarır. Neofari ise buna fazla tepki gösterir. Akilo yaşındaki bir kocanın, kendisi gibi genç ve kibar olan karısını eğlendirmek için Nikolso gibi gençleri bizzat kendisinin davet etmesi gerektiğini söyleyerek kocasını yine zor durumda bırakır.

Olaylar bu şekilde ilerlerken kışı geçirmek üzere Paris'e gidilir. Gittiklerinin ilk haftası Nikolso da gelir. Neofari, Paris eğlencelerine Nikolso ile devam eder. Bu hareketleri ve hakkında çıkan dedikodular, salonlara devam eden mutaassıp aileler tarafından hoş karşılanmaz ve bu familyalar Neofari ile irtibatlarını koparırlar. Nikolso

ile Neofari, böylece Avrupalıların “amant”¹⁴⁰ tabir ettikleri bir dost hayatı yaşar. Neofari, Nikolso’nun yanı sıra başka kişilerle de görüşür. Bu noktada Nikolso’nun da Neofari’ye tam anlamıyla güvenmediği görülür. Bu da Neofari yüzünden birkaç düelloya girmesinden anlaşılabilir. Neofari, güven konusunda kocasına herhangi bir teminat vermezken Nikolso’ya verilen teminata da onun inanmayacağı açıktır. Karısının bu davranışları üzerine Akilo da nispet yapmak için gözüne kestirdiği birkaç kadınla yakınlaşır. Ancak bu tür ilişkilerin gerçek yüzünü kısa sürede görüp anlayınca ve kabarık faturaları görünce bu işten vazgeçer. Neofari’nin bazı dostları, bunu kendisine söyledikleri zaman hiçbir şekilde kıskanmaz aksine bu durumdan memnun bile olur. Kocasının kendisine yine nasihat verdiği bir gün, bunu ayrıca kocasına karşı koz olarak da kullanır:

“— Maaşallah! Ne güzel ahlak dersi veriyorsun! Fakat ellisini geçmiş, altmışına takarrüp eylemiş olan bir efendi, hâlâ sevda-perdazlıkta bulunur ise daha yirmi beşine gelmesi için epeyce zaman isteyen karısına bu dersleri veremez, deyince baba Akilo, mahcubane, mağlubane bir surette önüne bakıvermeye mecbur olmuş idi.” (Ahmet Metin ve Şirzat, s. 195).

Kış Paris’te bu şekilde geçirdikten sonra Akilo, ticari işleri için yazı memleketi Yaş’ta geçirmek ister. Neofari, kocasıyla birlikte gitmez, Paris’te kalır. Kocası gittikten sonra meydanı boş bulan Neofari, Nikolso ile birlikte istediği gibi at koşturur. Bu hareketlerinden dolayı kendisiyle ilişkilerini koparan aile dostları yerine daha aşağı tabakadan insanlarla arkadaşlık eder. Nikolso, bu süre zarfında okula uğramadığı için imtihanlarını veremez ve okuldan atılır. Bu durumu hem babasından hem de metresinden gizler. Bir müddet sonra bunun acısını çıkarmak için hovardalığının dozunu arttırır. Neofari’nin yanı sıra başka kadınlarla da metres hayatı yaşar. O zamana kadar metreslerini “Fam de mond” (Ahmet Metin ve Şirzat, s. 197) yani kibar

¹⁴⁰ Sevgili. Ahmet Mithat Efendi, *Karnaval* isimli eserinde de bu tabirden bahsetmiş ve bunun Avrupa’da evli erkekler arasında da normal karşılandığını dile getirmiştir.

“(…) Zira şövalyeler zamanında her şövalyenin ”dame“ unvanıyla bir sevgilisi olup ekseriya bu sevgililer en kibar kadınlardan intihap olunmuş. Fakat muaşakaları pek halisane olup şövalye kendisini o kadının kulu kölesi addedermiş. Allah’tan sonra o kadına perestiş eyleyerek muharebelerde onun aşkından onun isminden istimdat edermiş. Hatta bu muaşakaları o kadınların akrabası ve kocası dahi bilerek halisiyet ve safvetinden dolayı buna ilişmedikten maada bilakis zevcesinin amant’ı olan şövalyenin kibarlığı ve fütühatı ile kendisi dahi iftihar eylemiş. Gerek kadınlar gerek kocaları vesair chibba ve taallukatı bu muaşakalara pek ziyade ehemmiyet vererek bir amant’ı olmayan kadını âdeta kibardan addetmezlermiş (...) (Karnaval, s.69, 70).

kadınlar arasından seçmesine rağmen daha sonra aşağı tabakan kadınlara kadar tenezzül eder. Diğer yandan da Neofari ile ilişkisini devam ettirir. Bu sırada babasının vefat ettiğine dair bir telgraf almasıyla memleketine döner. Nikolso'nun gittiği esnada Akilo da memleketindeki işlerini yoluna koyup karısının yanına döner.

Neofari'nin özgürlüğünü bu kadar ele alması artık kocasını çileden çıkarma ve ayrılma raddelerine getirir. Neofari'nin kocasından bağımsız hareket etmesi, aralarındaki evlilik akdinin hükümsüzlüğünü gösterir. Akilo, her ne kadar karısını hâlâ sevse de bu rezalet içinde yaşamayı gururuna yediremez. Karısının kabul edeceğinden korktuğu için de ayrılma teklifini söyleyemez. O kışı da ilkbahara kadar karısının yanında Paris'te geçirir. Bahar mevsimi geldiği zaman bu sefer karısına teklif etmeden kendisi memleketi Moldova'ya döner. Çünkü Neofari'nin gelmeyeceğinden emindir. Bu sıralarda Neofari'nin şöhreti bütün Paris'e yayılır ve etrafında her kesimden adamlar peyda olur. Neofari, bunun üzerine kızı Roza'yı bir pansiyona yerleştirip sorumluluğundan kurtularak eğlence hayatına daha çok vakit ayırır. Yaşadığı evi değiştirip daha büyük bir eve geçer. Böylece Paris'in en çok aranan kadını mertebesine ulaşır. Akilo, o sene karısının yanına geç gelir. Gördüğü muamele koca olmasından ziyade misafir muamelesidir.

Gördüğü bu itibarsızlık karşısında daha fazla tahammül edemeyip kış bitmeden şubat sonlarında tekrar memleketine gider. Karısına karşı duyduğu hisler de bu süre zarfında değişmeye başlar. Ayrılmayı bu sefer de karısının ona karşı bir intikam fikrine yoracağı gerekçesiyle düşünmez. Bu esnada Nikolso ile Neofari, yaz tatili için gittikleri Almanya'da karşılaşırlar. Neofari, başta Nikolso'ya karşı serzenişte bulunsa da yalanlarına kanıp tekrardan affeder. Nikolso, babasından kalan yüklü miktardaki mirası, sefahat âlemlerinde Viyanalı bir aktrisle yedikten sonra kaybettiği paraları telafi etmek için kumara başlar. Böylece yeniden bir araya gelen âşıklar, Akilo'dan da herhangi bir ses çıkmaması üzerine beraber yaşarlar. Neofari'nin kocasıyla olduğu gibi ailesi ile de irtibatı kesilir. Pansiyona bıraktığı kızıyla da Akilo aracılığıyla görüşür.

Neofari ile Nikolso Çokogano arasındaki ilişki iki, üç sene kadar devam eder. Çıktıkları seyahatlerde kendilerini etraflarındakilere karı koca olarak tanıtırlar. Neofari, bir süre sonra Nikolso'ya da kocası Akilo'ya davrandığı gibi davranır. Bu sırada Neofari'nin, İngiliz Madam Brasey adındaki bir kadının seyahatnamesini okuması, onda bir deniz seyahati yapma fikri uyandırır. Bu arzusunu gerçekleştirmek

için bir müddet daha Nikolso ile beraber olur. Ahmet Metin'in, Madam ve Mösyö Çokogano olarak tanıdığı bu çift böylece İstanbul'da kiraladıkları Valsko vapuru ile deniz seyahatine çıkarlar. Yazar, Madam Çokogano'nun asıl kimliğini Ahmet Metin'e açıklayamamasını, tüm yaşananlara rağmen yine de kendisinde kalmış olan “bakıye-i insaf’a (*Ahmet Metin ve Şirzat*, s. 209) bağlar.

Madam Çokogano'nun yapmayı planladığı deniz seyahati için Ahmet Metin'in biçilmiş kaftan olduğunu düşünmesi, bu seyahati onun refakatinde gerçekleştirmesini sağlar. Nikolso, tüm itirazlarına rağmen Neofari'yi bu isteğinden vazgeçiremeyince kabul etmek zorunda kalır. Ahmet Metin ise Neofari'yi mühim bir romanın ve kendi seyahatinin en önemli kahramanı olarak gördüğü için teklifin onun tarafından yapılmasını sağlayarak neticede kabul eder. Seyahatleri boyunca Ahmet Metin'in her konudaki donanımına hayran kalan Neofari'nin gözünde Nikolso, büsbütün düşmeye başlar. Hatta Neofari, bu adamı bir zamanlar cidden nasıl sevmiş olduğuna şaşırır. Bu noktada Ahmet Metin'e olan hisleri de değişmeye başlar. Ahmet Metin'in, Neofari'ye yaklaşımı ise mesafelidir. Her ne kadar güzel, alımlı ve bilgili bir kadın olduğunu takdir etse de aldığı alafranga terbiyenin her halinde ve tavrında görülmesi ve “düzme kocası[na]” (*Ahmet Metin ve Şirzat*, s. 353) olan davranışlarını göz önüne aldığı anda ulaştığı netice onu ikaz eder:

“Yazık ki şu güzel kadın bir merd-i kâmilin eline düşmemiştir. En mükemmel bir kadın olabilecek iken o mükemmeliyete bir suret-i makusede vasil olmuştur.” (*Ahmet Metin ve Şirzat*, s. 356).

Nikolso da bu konuda Ahmet Metin gibi düşünmektedir. Neofari'ye, bu kadar güzel vasıflarının yanında biraz daha ciddi davranmasını söylediğinde aldığı cevap manidardır ve Neofari'nin gerçek kimliğini yansıtır:

“— Biraz da ciddiyeti artıracak olsam seninle sürtüp duracağıma meşru kocama zevce ve ciğerpareşi kızına valide olur idim. Budala herif, bunu düşünsene!” (*Ahmet Metin ve Şirzat*, s. 212).

Yazar, “*Roman İçinde Roman*” başlıklı bölümde, bu hacimli eser içerisindeki diğer roman katmanlarıyla bağlantılı olan bir başka romanı anlatır. Neofari'nin Ahmet Metin'e duyduğu hislerin zamanla büyümesi, bu romanın zeminini oluşturur. Bu da Neofari'nin, Ahmet Metin'i gemideki Rum hizmetçi Vasiliki'den kıskanmasına neden olur. Ahmet Metin'in Vasiliki'ye olan ilgisi ve hoş muamelesi, onun metresi olduğunu düşünmesine ve ondan nefret etmesine yol açar. Bu nefret, daha sonra Vasiliki'nin vücudunu ortadan kaldırma isteğine kadar gider. Miçoluk hizmetine alınan Katrina

aracılığıyla Vasiliki ile iletişim kuran Neofari, metres mevzusunu ona da açar. Ancak Vasiliki, efendisiyle arasında böyle bir şey olmadığını, onun hizmetkârı olmak şerefiyle yetindiğini söyler. Nitekim Vasiliki'nin bu konuda söyledikleri doğrudur. Çünkü Vasiliki'nin gönlü hesap memuru Süreyya'dadır. Aynı şekilde Süreyya da Vasiliki'ye âşıktır. Ahmet Metin'in Vasiliki'ye olan yaklaşımının, tıpkı Neofari'ye olan yaklaşımı gibi olduğunu belirtmek gerekir.

Neofari ile Katrina, işbirliği içerisinde Vasiliki'yi ortadan kaldırma planları yapar. Ancak Korfu'dan maiyetlerine aldıkları İtalyan kılavuz, bu hain planı iştir. Vasiliki'yi uyarmak ister fakat İtalyanca konuştuğu için derdini anlatamaz. Katrina buna şahit olur ve durumu Neofari'ye bildirir. Neofari, cinayet işleme konusunda her şeyi göze almış ve gittikçe canavarlaşmış olduğundan, işbirlikçisi Katrina ile kılavuzu, sarhoş olup sızdığı bir gece denize atıp öldürür. “Vasiliki gibi bir masumun masumiyeti gayret-i ilahiyeyi tahrik ederek” (*Ahmet Metin ve Şirzat*, s. 456) onun için tertip ettiği planı gerçekleştiremez. Romanın ilerleyen bölümlerinde, Ahmet Metin'in fırsat buldukça anlattığı ibretlik hikâyeler, Neofari'yi bir vehimden ibaret olan bu emelinden vazgeçirir. Vicdanı ile hesaplaştığı zaman zavallı İtalyan kılavuzu “bir emel-i fahişane” (*Ahmet Metin ve Şirzat*, s. 686) uğrunda boş yere öldürdüğünü de itiraf eder.

Ahmet Metin, Süreyya ile Vasiliki'yi nişanladığı zaman Neofari'ye, Osmanlı düğünleri hakkında bilgi vererek Osmanlı evlilik âdetlerini Avrupa âdetleri ile mukayese eder. Avrupa “hezeyan-nüvisanının” (*Ahmet Metin ve Şirzat*, s. 429) yazdıkları kitaplarda Osmanlıyı yanlış tanıtmaları, Şarklıların haremeleri, odalıkları hakkında türlü yalanlar uydurmaları nedeniyle bu meselede, Neofari'nin gözünü açmaya çalışır. Nitekim Neofari de bu tür Avrupalılardan olmasından dolayı Ahmet Metin'in Vasiliki'ye olan muamelesini, onun metresi olduğu şeklinde yorumlamış ve Ahmet Metin'in de bunu gizlemek için bu tür hükümlerde bulunduğunu düşünmüştür. Bu doğrultuda onun, Müslümanlıkta böyle genç hizmetçi ve cariyelerin aile ferdinden sayıldığını, evlat gibi kabul edildiklerini ve onların mutluluğunu ve geleceğini düşünmenin aile reisinin vazifeleri arasında olduğunu söylemesine inanmamış, bir süre daha Vasiliki hakkındaki hüsnükuruntusuna devam etmiştir. Ahmet Metin'in, nişan dolayısı ile verdiği izahat, Neofari'nin yaşadıkları ve gördüklerini akıl süzgecinden geçirip muhakeme etmesiyle kendi bildiğinin aslında yanlış olduğunu kabul etmesini

sağlar. Nitekim Vasiliki'nin de Ahmet Metin'i efendisi, babası gibi görüp kendini de ona kızı ve sadık hizmetkârı olarak kabul ettirmesi, Ahmet Metin'in söylemlerini destekleyici niteliktedir.

Neofari, bunun üzerine Korfu'da, Ahmet Metin'den ayrılır ve gelecek sene için planlanan Cezayir-i Bahr-i Sefid seyahatine kocasıyla birlikte geleceği sözünü verir. Ancak bu sözünü gerçekleştiremez. Neofari, Ahmet Metin'den dinledikleri üzerine nefisini ıslah edip memleketine, kocasının yanına döner. Kızını da pansiyondan alarak bakımını üstlenir. Bu yeni yaşantısında mutludur ve üstelik seyahatnamesini de “Etuan de Karpat” adıyla Yaş'ta, Fransızca olarak çıkan bir gazetede yayınlamaya başlar. Övgüyle bahsettiği arkadaşı Ahmet Metin'e de bu gazetenin nüshalarını sırasıyla gönderir. Ahmet Metin, bir gün yine bu gazeteden gelen bir nüshada Neofari'nin akıbetine dair bir fıkra görür. Bu fıkra, Neofari'nin seyahatnamesinin hitamı olduğu kadar kendi hayatının da hitamıdır. Fıkra, Neofari'nin elim bir kazaya uğradığını ve bunun sonucunda da öldüğünü haber verir. Neofari, geçen Pazar günü kocası ve kızı ile hava almak için gittikleri Porg Nehri kenarında, olta ile balık avlarken nehre düşer ve kurtarılamayarak boğulur. Neofari'nin başına gelen bu talihsiz kazaya, onu tanıyan ve okuyucusu olan diğer kişiler gibi Ahmet Metin de üzülür. Ancak Neofari'nin suda boğulma şekli, öldürdüğü zavallı İtalyan kılavuzla benzerlik gösterir. Ahmet Metin'in bu cinayetten haberi olmadığı için bunun üzerinde fazla düşünmez ve dostunun ölümüne üzülür.

Neofari, romanın sonunda her ne kadar hatasının farkına varıp kocasına ve yuvasına dönse de işlediği cinayet nedeniyle ilahi adaletten ve kendisi için hazırlanan acı sondan kaçamamış ve bu uğurda evliliği de felaketle neticelenmiştir. Nikolso'nun da akıbeti farklı değildir. Ahmet Metin ile seyahatleri esnasında Neofari'nin mücevherleriyle kaçmak isterken yakalanır ve gemiden kovulur. İlahi adalet onu da yakalar ve başarılı bir asker olacakken Neofari ile olan ilişkisi ve sefih yaşantısı nedeniyle hayatını berbat etmesi, nihayetinde de bir İtalyanla yaptığı düelloda hayatını kaybetmesiyle muhtemel sonunu hazırlar.

Ahmet Metin ve Şirzat'ta yazar, Avrupa medeniyeti ile İslam medeniyetini kadınlar üzerinden mukayese eder:

“Osmanlı nisvan-ı maarifmendanından birisinin ağzından işitilmiş olduğu gibi kalemiyle dahi yazılmıştır ki Avrupa medeniyetinin mertebe-i kemaline vusul ile

müftehir olan yerlerde cümle-i fezail-i maneviyeden olmak üzere nisvan hakkında edilen hürmetler, riayetler, tazimler, tekrimler nazar-ı gıptamıza arz olunmakta iseler de bunların künh ve hakikatine vasıl olmuş bulunan bir Osmanlı hanımı tazim ve tekrimin o türlüşünü şan-ı mukaddes-i nisvanisine hiç de layık bulmaz. Onların şeriat ve kanunları nazarında nisvan için tayin olunmuş bulunan hukuk-ı sahiha ve cedide bizim şeriat ve kanunumuzdaki hukuktan nakıstır. Erkeklerden gördükleri temellük ise derecesi ya asaletlerine, ya servetlerine, ya hüsnerine, gençliklerine göre artmak, eksilmek suretinde bir nezaket-i şathiyeden ibaret olup ona kapılan kadınların bilâhare mutazarrır ve mahcup kalmaları pek mümkündür. Kocalar zevcelerinin severek korkmaları ve korkarak sevmeleri lazım gelen “eş” hükmünü kaybederler. Zevç, zevcenin hem hâmisî, hem bakıcısı hem yâri yaveri olmak lazım gelir iken bu kaide-i esasiye ve tabiiyenin hükmü unutulmuştur. Zevî'l-erhama muhabbet ve onlara medyun olmak mürüvvetleri çoktan zail olmuştur. Severek, bayılarak tezevvüç eyledikleri kadınların refakatinden aldıkları lezzet yalnız balayı müddetinde daim olabilmek badehu zamanlarını kulüplerde, serkillerde filanlarda geçirirler. Ondan sonra bir baika kadının dizlerine kapanıp perestîş etmeyi şan-ı merdanelerine gayr-ı layık bulmazlar. Tabiat her hayvanın erkeğini dışısından daha mümtaz kılmış olduğu halde onlar bu imtiyazlarını nisvana pamal ettirmekle güya nisvanı tazim etmiş zannederler ise de bu sahte tazimler âkilât-ı nisvanı memnun edemezler. Zira öyle erkeklere itminan-ı tam ile kalp bağlamak mümkün olamayacağını her akıllı kadın cezm eder.” (*Ahmet Metin ve Şirzat*, s. 164, 165).

Yazar, “âlâ parizyen” (*Ahmet Metin ve Şirzat*, s. 174) olarak yetişen bir kızın, Parisli olmadığı halde birçok Parisli’den daha Parisli olduğunu, bu nedenle de gözünü Paris’te açan birinin mutlu olmasının zorluğundan bahseder:

“ (...) Gözünü Paris’te açmış olan bir adam artık bütün dünya yüzünde yine Paris’ten başka yaşayacak yer bulamaz. Meğerki Paris’in maneviyatındaki kubhiyatı görmüş ve onlardan ürkmüş, istikrah etmiş olsa da o duzah-ı behişt-nümadan firara mecbur ola. O halde dahi kendisini bir köylü kulübesine götürseler, orasını pek tabii, pek bahtiyarane bir yer bulur. Parisli için evsat-ı umur yoktur. Tabii ya ifrata ya tefrite meftundur. An-asıl, Parisli olmadıkları halde Neofari gibi orada yetişenler ise Parisliden daha Parisli olurlar.” (*Ahmet Metin ve Şirzat*, s. 176).

Böyle bir yaşam tarzıyla yetişen Neofari’nin evliliğe bakış açısı kişiliğini yansıtmaları bakımından önemlidir:

“— Acayip! Gece gündüz başbaşa, burun buruna oturacak değiliz ya! Hangi zevç ve zevce böyle yaşar? Bakınız erkekler için de türlü eğlenceler var. Senin gibi zengin bir erkek için biraz kağıt oyunları lazımdır. Biraz avcılık ister. Erkekliği de sana ben öğretecek değilim ya? Başka erkekler için şan olan şeyler sana ayıp sayılmazlar ya? Sair kibar zevç ve zevceler nasıl yaşıyorlar, eğleniyorlar ise biz de öyle yaşayalım, eğlenelim diye kocasına dahi mesela tiyatrolarda bir meşhur aktrisi himaye etmek ve salonlarda sevdiği bir kadının iffetini muhafaza yolunda düellolara bile girişmek gibi şeylere kadar hep erkekliğin kibarlık şanından olduğunu ihtara başladı.” (*Ahmet Metin ve Şirzat*, s. 181, 182).

Yazar, burada bu tür hareketlerin Paris'teki normal yaşantıya sahip aileler tarafından da kabul edilmediğini ifade ederek¹⁴¹ Neofari'nin yaşantısının aşırılığını gözler önüne serer:

“(…) Paris bu! İyisi de var, fenası da! Fenası ne kadar fena ise iyisi de o kadar iyi! Paris'te öyle familyalar dahi vardır ki şanlarına sürülebilecek lekeyi, hun-ı intikam ile yıkamakla bile mutmain olamayarak şu âlemde yüzü leke-i ayıpla siyah yaşamaktan ise hun-ı intihar ile kıpkırmızı olduğu halde mezara gitmeyi tercih ederler.” (*Ahmet Metin ve Şirzat*, s. 193).

Bu bağlamda Neofari ile Akilo'nun evliliklerinin resmen devam etmesine karşın fiilen bitmiş bir evlilik olduğunu söyleyebiliriz:

“Avrupa medeniyetinin böyle acip ve garip ne kadar hurdeleri vardır! İki bir hane içinde yaşadıkları ve herkes nezdinde zevç ve zevcedir diye tanındıkları halde, hakikatte birbirinden müfark olan karı kocalar hiç de nevadirden değildir. İki birini yalnız sofralar başlarında görüp hele bazılarının hallerine hizmetkârları bile pek de vakıf değildirler. Bir memleket, bir medeniyet ki her köşesinde bin roman mütecelli!” (*Ahmet Metin ve Şirzat*, s. 202).

Ahmet Mithat Efendi, “âlâ parizyen” (*Ahmet Metin ve Şirzat*, s. 191) olan bir evlilikte, neticenin böyle olmasının kaçınılmaz olduğunu belirtirken Akilo'nun, bu durumda yalnız vücutların ve malların ayrılması olarak adlandırılan “separation de cour du bien” şekilde ayrılmayıp boşanma için gerekli sebeplerin mevcut olması halinde karşılıklı anlaşma sonucunda “talak-ı küllî” ile evliliğini sonlandırmasının, Fransız hükümeti kanununda mümkün olduğunu ifade eder:

“Bakınız, bunu ihtar ettikte, aklımıza neler geldi? Fransız hükümeti, talak-ı küllî kanununu vaat etmiş ise de talak için bazı esbap dahi derç eylemiş. O esbap mevcut olmaz ise talak caiz olamıyor. O halde yekdiğerinden gönül rızasıyla ayrılacak olan zevç ile zevce ne yapacaklar? Esbab-ı mezkureden birisi hakikat-i halde vaki değil iken vaki gibi gösterecekler. Mesela herif karısını kendi hukuk-ı zevciyesine hıyanette iken tutmuş olacak. Veyahut bu hıyaneti kendisi ederken karısı güya onu tutacak. Artık “skandal”, yani rezaletten hangisi daha az mütessir olacak ise kabahati o kendi üzerine alacak. Hâkim huzurunda da inkâr edemeyecek. Nihayet talak hükmolunacak. Fransızlar bu âdeti Ruslardan ahz etmiş olmalıdırlar. Zira Rusya'da siyasi bir talak kanunu olmayıp Ortodoks kilisesinin bu babdaki kanun-ı ruhanisi meri ise de yekdiğerinden ayrılacak olan zevç ve zevce bu kanunda dahi talak-ı küllî için bir girizgâh bulmaktadırlar. Zevç ve zevceden birisi diğeri hıyanet halinde basmış ve birkaç şahit dahi göstermiş oluyor. Bastığı gösterdiği de yok ya? Kilise huzuruna

¹⁴¹ Bu görüşünü *Müşahedat*'ın önsözünde de dile getirir. Paris'in sadece iğrençliklerini gösterdiği gerekçesiyle Emile Zola'yı tenkit eder. İnsanda var olan yüce duyguların sefahat ve sefalet âlemlerinin çirkinliklerinde bile tamamen kaybolmadığı fikrini savunur.

götürülen dava böyle tasvir ve dermiyan olunuyor. Kilise dahi zinadan başka bir şey ile tefrik kabil olamayan zevç ve zevceyi işte o sebeb-i muhiş ile birbirinden tefrik ediyor.” (Ahmet Metin ve Şirzat, s. 191).

Yazar, kahramanı Ahmet Metin’i, okuyucularına melek diye tavsiye etmediğini, “her şeyin güzelini sever bir ehl-i tabiat” (Ahmet Metin ve Şirzat, s. 355) olarak tasvir ettiğini dile getirirken aynı zamanda örnek olarak çizdiği kahramanının iffet sınırları dışına çıkmadığını özellikle belirtir. Ahmet Mithat Efendi, diğer eserlerinde de örnek erkek kahramanları için bu fikirdedir. Dolayısıyla Neofari’nin, Ahmet Metin için düşündüklerinde yanıldığını söylemek mümkündür. Nitekim Neofari de Ahmet Metin’de gördüğü bu iffetliliği takdir eder ve onu Avrupalı bir erkekten ayıran en önemli özelliğinin bu olduğunu kendi kendine itiraf eder:

“ (...) Bu adam en fazıl Avrupalılar gibi bir şey! Bir mükemmel Avrupalıdan bir farkı var ise o da yalnız iffet-i fevkaladesinden ibarettir. Eğer bir Avrupalı olsa idi şimdiye kadar bana bin defa ilan-ı aşk ederek benim de gönlümü celp için bin türlü yaltaklıklara müsaraat etmesi lazım gelir idi. Avrupa kıtası üzerinde gezip gördüğüm yerlerde böyle genç ve dinç olarak hiçbir adama tesadüf etmedim ki ikinci mülakatta aşktan, sevdadan bahsetmeye başlamasın. Hele üçüncü, dördüncü mülakatta cesaret aldığı tekliflere karşı kayıtsızlık ile mukabele edecek olsam ya benim duygusuzluğuma, merhametsizliğime hüküm verirler yahut kendilerine kıyacıklarından bahisle ricalarını tehdit derecelerine kadar vardırırılar. Bu genç Osmanlı’da ise bu yolda bir tavır bile göremedim.” (Ahmet Metin ve Şirzat, s. 346).

Ahmet Metin, Neofari’nin asıl kimliğini ve Nikolso ile evliliklerinin sahte olduğunu öğrendikten sonra onun kocasına ve yuvasına dönmesi için uğraşır. Taaddüd-i zevcat, boşanma, karı-koca hukuku ile ilgili verdiği detaylı bilgileri, Avrupa’daki şekilleriyle karşılaştırarak daha kolay öğrenmesini sağlar. Ahmet Mithat Efendi, böylece sözcüsü konumunda olan Ahmet Metin aracılığıyla Osmanlı’daki çok eşliliğin, Avrupa’daki tek eşliliğin yerine geçtiğini ve bunun kadınların haklarını koruyucu kalkan görevi üstlendiği tespitinde bulunur. Ayrıca birçok eserinde dile getirdiği gibi İslamiyet’te kadınlara boşanma hakkının verilmesi sonucu bir başkasıyla nikâhlanabileceğini ancak Avrupa’da nikâhlanan kadının boşanamaması nedeniyle eşlerinden vücutça ve malca ayrılıklarının, gayrimeşru ilişkilere yönelmelerine sebebiyet verdiğini izaha çalışır.¹⁴²

¹⁴² Nitekim Mrs. Max Müller’in ziyaret ettiği nâzırın karısı da benzer sözler söyler: “ (...) Evet ama biz sizden daha mesuduz. Zira bizim kocalarımız tanıdığımız cariyelerimizden birini alabilir. Hâlbuki sizin kocalarınız hiç tanımadığınız bir Fransız artisti ile ilişki kurabilir.” (Müller, 2010: 121).

Ahmet Mithat Efendi, Avrupa’da tek eşlilik adı altında birçok gayrimeşru ilişkilerin yaşanmasının toplum ahlakını bozduğu görüşündedir. Dolayısıyla İslamiyet’te bir erkeğin dört zevce alabilmesini bu tür rezilliklerin önünü alacağı gerekçesiyle daha uygun görmektedir. Nikâh altına alınan her kadının meşru olduğu da göz önüne alındığında, Avrupalı kadınlardan daha hür ve haklarının yasal güvence altında olduğunu belirtmektedir. Böyle bir hak tanınmasına karşın Osmanlıda, bilinenin aksine tek eşliliğin yaygın olduğunu, iki ve daha fazla eşle evlenme durumunun ise nadir olduğunu ifade eder. Bunun olması durumunda da meşru olan böyle bir hakkın, Avrupa’nın gayrimeşru “metres” statüsünden üstünlüğü ortadadır:

“(…) Zira taaddüd-i zevcat ve talak ve hukuk-ı zevç ve zevceye dair kâffe-i ahkâm-ı şer’iye ve âdat-ı İslamiyeyi bi’l-etraf nakl ve hikâyeden maada bunların Nasraniyet ahkâmı ve Avrupa âdatı meyanındaki mukabilleriyle mukayesesine dahi girişerek ispat eylemiş idi ki bizdeki taaddüd-i zevcat Avrupa’daki vahdet-i zevce ahkâmına nispetle bilakis zevce-i vahide ile kanaat demek olup Avrupa’daki zevce-i vahide ile kanaat usulü ise zevcat-ı gayr-ı madude ile maişet demektir. Kezalik bu mukayesattan sabit oldu ki bizdeki talak Avrupa’daki fıkdan-ı talaka nispetle münakehede yine devam demek olup Avrupa’daki memnuiyet-i talak ise nisvan için hemen bir talak-ı daimi hükmündedir. Kezalik mertebe-i tahakkuka vardı ki bizdeki nisvanın hukuku Avrupa erbab-ı vukufunun zünunu hilafına olarak tamamen mahfuz bulunduğu halde Avrupa nisvanının hukuku bize nispetle la-şey menzilesindedir. Vakia zahir-i hale nazaran bu netayic müsellemtan değil gibi görünüyor ise de hakayık-ı ahval maddiyat nokta-i nazarından telakki edilecek olursa Ahmet Metin’in haklı çıkmaması kabil değildir. Çünkü bizde yüz familyada doksan beşi belki daha ziyadesi zevç ve zevce-i vahideden ibaret olup iki zevce sahibi familyalar nadir ve ikiden ziyadesi büsbütün ender olmakla beraber bir adamın velev dört zevcesi olsa bile bunların dördü dahi yegân yegân zevcat-ı meşruadan iken Avrupa’da yüz binlerce genç kadınların yüz binlerce bekâr veya müteehhil erkekler ile muamele-i serbestaneleri işte zevcat-ı gayr-ı madude ile çiftleşmek demektir. Kezalik bizde esbab-ı meşruası dairesinde bir kadın kocadan tatlik olunur ise diğerine tenkih olunabileceğinden bu talaklarına münakehatta devam demek olup Avrupa’da ise mutallakanın bir daha tenkih olunamaması ve familyadan pek çoklarının bilâ-talak yekdiğerinden tefrik-i vücut etmesi işte en fena mutallaka ve mütarekelerdendir. Kezalik Avrupa’da bir kadın kocaya vardığı zaman kendi ismine bile malik olmadığı, kocası kendisini nereye davet eder ise gitmek mecburiyetinde bulunduğu halde bir Müslüman kadını bu misilli mecburiyetlerde bulunmak şöyle dursun şer’-i şerifin kendisine tarh eylediği vezaiften maada hür, müstakil bir şahıs olduğundan hukuk-ı nisvana elbette Avrupa’dan ziyade bizde riayet edilmektedir.” (Ahmet Metin ve Şirzat, s. 712, 713).

Yazarın poligamide aradığı şey şehvet değil, his ve sevgidir. Bu nedenle de çokeşlilikten yana bir tavır sergiler. (Kolcu, 2009: 105).

Yazar, Ahmet Metin gibi tecrübeli, ilişkilerinde tatminliği yakalayan kendi deneyimiyle doyum noktasında “mide fesadına” (Ahmet Metin ve Şirzat, s. 722) ulaşan bir kişinin rehberliğinde Neofari’yi irşad eder. Dolayısıyla o da “Avrupa’nın şimdiki usul-i maişeti benibeşerin selamet ve refah ve mesudiyetini temin edecek yolda

olmadığı[nı]”¹⁴³ (*Ahmet Metin ve Şirzat*, s. 713) ve bu âdetlerin düzenlenmesi gerektiğini kabul etmek zorunda kalır.

Neofari, tüm yaşananlardan sonra kocasının karşısına ne yüzle çıkacağını düşünür. Ahmet Metin, bu konuda da Neofari’ye yardımcı olur. Kadınlar için genç, güzel ve her şeyiyle mükemmel görünen erkeklerle evlenmenin her zaman saadet getirmeyeceğini, bunları elde tutmanın zor olması nedeniyle ihtiyar ve çirkin bir koca ile evlenmenin daha iyi olabileceğini ve bu anlamda mutluluğu yakalayabileceğini söyler. Anlaşamadığı durumda böyle bir kocadan ayrılabilceğini ancak Nasraniyet’te bu ayrılığın dul ve serbest kalmak şartıyla gerçekleşmeyip diğer bir kocaya varmak şartıyla gerçekleşeceğini de ilave eder. İslamiyet ise her ne kadar boşanmaya izin verse de evlilik birliğinin devamını daha doğru bulur. Her şeye rağmen evdeki kocanın, dışardaki yabancı bir erkeğe üstünlüğünü vurgular:

“ (...) Lakin bade’l-müfaraka dul ve serbest yaşamak şartıyla değil. Vakıa böyle bir müfarakata Nasraniyetin müsaadesi yoktur ama biz zaten insanların mesudiyet-i maddiyesi ve maneviyesi için Nasraniyeti kâfi göremiyoruz ki! Ondan daha tabii olan bir kanun-ı medeniyet nazarında bu da caizdir. Lakin tekrar ederim ki bade’l-müfaraka dul ve serbest kalmayıp diğer bir kocaya varmak şartıyla! Zira erkek için bile eşsiz yaşamak hüsrân olup hele kadın için bu yalnızlık muhakkakan hüsrândır. Peder ve birader ve amca ve dayı gibi bir velisi bulunmak bir dereceye kadar mucib-i tadil olabilir ise de kadın için bir zevç bu velilerin vücudu halinde dahi husul-i istiğna mümkün olamayacak mübremat-ı beşeriyedendir. Şu hali nazar-ı dikkate alarak bir kadın kocasında kendi tab’ına muhalif gördüğü ahvale yavaş yavaş kendini alıştırmak ve bu mesai esnasında kocasını da bi’t-tedric ıslah eylemek suretiyle yine onunla refakatte devamı tercih eyler ise daha ziyade akıllılık etmiş olur. Çünkü ikinci ve üçüncü varacağı kocaların da tamamıyla tab’ına muvafık çıkacakları kendisine temin olunmamıştır. İzdivaç denilen şeydeki şairiyet, ciddiyet, hikmet ise ilk izdivaçta mütemmim olup izdivaçlar taaddüd eyledikçe bunların hükmü de bittabi tenakus eder. Bu hikmete mebnidir ki şeriat-ı İslamiye nazarında talak caiz olmakla beraber mutallak yani çok talak edenler asla memduh değildir. Peygamberimiz Hâkim-i Aliyyü’l-âlâ ve Hâce-i Dâna Efendimiz Hazretleri buyurmuşlardır ki yeryüzünde bir talak vukua geldikçe

¹⁴³ Ahmet Mithat Efendi, Avrupa’nın maddi ilerlemesine karşın manevi çürümesini göstererek İslam medeniyetinin üstünlüğünü savunur: “ (...) bizim Şarklılar gibi henüz müteahhir bulunan memleketler tedenniyat-ı maneviyeden masuniyetle bu yüzden bittabi mütehassıl olan bahtiyarlıklarını muhafaza edebilecekleri halde Avrupalıların o bahtiyarlığa nail olamayacakları kaziyesidir. Biz kudretimiz yettiği kadar çalışarak terakkiyat-ı maddiye de peyderpey nail olabiliriz. Hele asıl bahtiyarlık hususunda Avrupaca gıptamızı, hasedimizi mucib olabilecek bir hal bulunmadığına kanaat dahi bizim için büyük bir bahtiyarlıktır. (...) ama terakkiyat-ı maneviyesine gelince (...) bizim için Avrupa’nın terakkiyat-ı maneviyesini arzu eylemek medeniyet-i kadimemizin ve diyanet-i İslamiyemizin bizde peyda eylediği maneviyatı feda demek olacağından buna vicdanımız bir veçhile rıza gösteremez. Zira Avrupa’nın maneviyatı ekseriyet üzere esas-ı mayubeye mübtên olduğundan onlar memduhiyetçe bizim maneviyatımıza kıyas bile kabul edemez. (*Avrupa’da Bir Cevlan*, 2020: 772, 1001).

Böylece maddeten ilerlemiş ama manen çürümüş Avrupa’nın dengi, maddeten fakir ve geri ama manen zengin ve bozulmamış bir Osmanlı dünyasıdır. (Findley, 1999: 54).

asuman titrer. Bundan maksad-ı âli izdivaç denilen şeyin ciddiyetine, hikmetine tatarruk eyleyen noksandır. Velew ki tab‘a muvafık olmasın. Koca değil mi? Her halde ecanipten olan rical müreccaktır. Ne kadar bîvefâ olsa yine yârinizdir. Kendisi için her iyiliği, fenalığı tecviz edebildiği halde sizin için hiçbir fenalığı tecviz edemeyip hep iyiliğinizi ister. (...)" (*Ahmet Metin ve Şirzat*, s. 735, 736).

Yazarın bu düşünceleri evlenilecek kadınlar için de geçerlidir. Kadınlarda iffetliliğin güzellikten ve cazibeden daha etkileyici ve önemli olduğu üzerinde durur.

Yazar-anlatıcı, kahramanının tüm sırrına vakıf olduğu için Neofari'nin başına gelenleri, ilahi adaletin tecellisi olarak değerlendirir:

"Ceza amel cinsindendir. Her kim zerre miktarı hayır yapar ise onu görür. Ve her kim zerre miktarı şer yapar ise onu görür." (*Ahmet Metin ve Şirzat*, s. 743).

Roman içerisinde Ahmet Metin'in seyahatleri esnasında uğradıkları yerlerle ilgili anlattığı mitolojik hikâyelerden birine de değinmek gerekir. Bu hikâye, Neofari ile Akilo'nun evliliklerinden izler taşıması açısından önemlidir. Ahmet Metin ve arkadaşlarının yolu Yunanistan'dan geçerken Kastri Koyu'na uğrar ve buraya demirlerler. Ahmet Metin, burada civardaki adaların en büyüğü olan ve aynı adlı prensese tesmiye olunan Stratonizi'den hareketle Neofari ve Nikolso'ya, Stratoniz hikâyesini anlatır. Olay, eski adı Eskihişar olan ve şimdiki adıyla Stratonise olarak adlandırılan Anadolu sahilinde geçer. Stratonis adındaki prenses, buranın kralı olan Dimitriyos'un kızıdır. Çok güzel bir kız olan Stratonis, o zaman Suriye kralı bulunan Selukus Nikator adındaki hükümdarla evlendirilir. Selukus, ellisine yakın bir adam olması nedeniyle genç ve güzel Stratonis ile denk değildir. Stratonis'in babası, Selukus'un nüfuzundan yararlanmak maksadıyla kızını onunla evlendirmiştir.

Stratonis, böylece evlenip Suriye'ye gelin gittiği zaman kocasının yetişkin bir oğlu olduğunu görür. Anitokus Suter adındaki bu delikanlı, zamanla genç ve güzel üvey annesine âşık olur. Sonunda da bu dertle yataklara düşer. Doktor Arasistrat, bir gün hastayı muayene ederken içeri Stratonis girer. Bu sırada hastanın kalbinin çarpmaya ve nabzının hızlı bir şekilde atmaya başlaması, doktorun dikkatinden kaçmaz. Bunu, birkaç gün sonra Stratonis'i çağırttırıp onun yanında da yapınca hastanın yine aynı tepkileri vermesi üzerine şüphesinde haklı olduğunu anlar. Delikanlıyı sorguya çekip cevap alamayınca durumu babasına bildirir ve nabız tecrübesini Selukus'un yanında da yaparak fikrini ispat eder. "Ya karınızdan

vazgeçmelisiniz ya oğlunuzdan” (*Ahmet Metin ve Şirzat*, s. 286) diyerek ondan bir seçim yapmasını ister. Selukus, oğlunun bu dertten kurtulamayacağını anlayınca gönlü buna razı olmaz ve o zamanın kuralları gereği Stratonis’i boşayıp oğluyla evlendirir.

1.2.2.11. Karnaval¹⁴⁴

Romanda, aldatma neticesinde sonu felaketle biten birkaç evlilik anlatılır. Bunlar, Madam Hamparson ile Şehnaz Hanım’ın evlilikleridir. Zekâyî Bey’le bağlantılı olarak Nizami adında bir adamın metres tutma sebebiyle sonu felaketle biten evliliğine de yer verilir. Yazar, ilk bölümde Zekâyî ve Resmi adında iki arkadaşı tanıtır. Bunlar Felatun Bey ve Rakım Efendi gibi iki zıt karakterlerdir. Resmi, birçok sanatla uğraşması, yetkin ve donanımlı kişiliğiyle yazarın kendisiyle örtüşür. Daha sonra yazar, kahramanları ile münasebetleri açısından zengin ve alafranga bir aile olan Arslangözyan familyasını takdim eder. Hamparson Arslangözyan Ağa’nın genç, güzel ve şuh meşrep bir karısı vardır. Beyoğlu’nda Katolik kilisesinin bozulan orgunu tamir eden ve hezarfenliğini burada da gösteren Resmi, Arslangözyan familyasıyla dost olur. Zekâyî de arkadaşı Resmi Efendi aracılığıyla bu aileyle tanışır. Hem Resmi hem de Zekâyî, Madam Hamparson’un güzelliğinden etkilenir. Aslen Cezayir Dayızadelerinden olan Bahtiyar Paşa ise Fransızlar aleyhine düzenlenen bir isyanda dahil olduğu gerekçesiyle Fransa hükümeti tarafından Cezayir’den sürülmüş ve sonrasında İstanbul’a gelip yerleşmiş zengin bir kişidir. Bahtiyar Paşa’nın dört zevcesi vardır.

Bahtiyar Paşa’nın üçüncü ve dördüncü zevcelerinden çocuğu yoktur. İkinci eşinden bir buçuk yaşında bir kızı ile üç buçuk yaşında bir oğlu ve ilk eşinden de Şehnaz adında, on yedi yaşında bir kızı vardır. Alafranga bir adam olan Bahtiyar Paşa, konağını da alafranga usulde düzenlemiştir. Kızı Şehnaz da bu düzenin bir parçası olarak alafranga terbiye ile büyütülmüştür. Şehnaz Hanımefendi’nin hizmetinde cariyelerden başka mürebbiye ve muallimlik sıfatıyla Madame Mirsak bulunur.¹⁴⁵

¹⁴⁴ Ahmet Mithat Efendi, *Karnaval Vah*, Haz. Kâzım Yetiş, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara 2000. Yapılan alıntılarda eserin bu baskısı kullanılmıştır.

¹⁴⁵ Yazar, bu eserinde de yabancı mürebbiye tehlikesinden bahsetmektedir. Mürebbiye Madam Mirsak’ın balolarda uygunsuz vaziyette bulunmasını tenkit eder: “ (...) Zira feylesof Mirsak cenaplarının her günlük vakarı ve ciddiyeti konaktaki her günlük elbisesi ile beraber yine konakta kalıp burada ise onun ile Benli Helena arasında hiçbir fark yoktu. Eğer bir fark varsa elbette

Müzika ve raks muallimesi de Madame Gabat'tır. Oda hizmetçisi ise Sofi adında bir Fransız kıızıdır. Bu kadar muntazam bir terbiye içinde yetişen bir kızıdan beklenen mükemmeliyet, Şehnaz Hanım'da yoktur. İçinin kötülüğü dışına aksetmiş kişilerdendir. Karakterinden dolayı da Resmi Efendi'den hoşlanmaz, Zekâyî Bey'den hoşlanır. Resmi'nin ağırbaşlı ve doğru sözlü olmasına nazaran Zekâyî'nin kibirli ve yılışık tavırları dikkatini çeker. Resmi'nin annesinden yadigâr kalan beslemesi Hasna'nın, Bahtiyar Paşa'nın kızı Şehnaz'a arkadaşlık etmesi için konağa gönderilmesinden dolayı bu aile ile münasebeti bulunan Resmi, Hasna'nın velinimetisi olması nedeniyle hem Bahtiyar Paşa'ya hem de kızı Şehnaz'a hoş muamelede bulunmaktadır.

Hasna, hem güzellik hem de ahlak yönünden Şehnaz'ın tam zıddıdır. Bundan dolayı Şehnaz'ın sevmediği diğer kişi de Hasna'dır. Kendisine arkadaş olması için getirtilen bu kızıdan hoşlanmayan Şehnaz, kibirli olduğu için de onu kendine rakibe görmez. Zekâyî, riyakâr ve yalancı olması nedeniyle bir yandan Şehnaz'a iltifatlar ederken diğer yandan da onunla alay eder. Hasna'nın güzelliği karşısında, bu iltifatların hiç menzilesinde kaldığını ve bir anlam ifade etmediğini itiraf eder:

“Acaba Şehnaz Hanım'a söylediğim sözlere gerçekten inanıyor mu? Hiç sizin kadar güzel bir zat kendi karşısında iken kendi güzelliğine bu kadar mağrur olmalı mıdır? Zarafet zanneylediği arsızlıkların nasıl farkına varamıyor ki sizin hüsn-i terbiyeniz, zekânız ve zarafetiniz onun zevzekliğini, çılgınlığını ve âdeta terbiyesizliğini kendi nazarında dahi isbat etmelidir!” (*Karnaval*, s. 54).

Zekâyî, Madam Hamparson'a ilan-ı aşk edip ondan red cevabı aldıktan sonra hem Şehnaz hem de Hasna ile gönlünü eğlendirmek ister. Bu eğlencelerine daha sonra Kâğıthane'de tanıştığı Helena adındaki bir yosma da katılır. Benli Helena olarak nam salan bu aşüfte kadının, Nizami adında evli ve iki çocuk babası bir dostu vardır. Dairelerin birinde sandık emini olarak görev yapan Nizami, melek gibi karısı ve çocuklarını bırakıp Helena ile düşüp kalkmaktadır. Zekâyî, Benli Helena'yı kendisine metres tutup gündüzleri görüşür. Helena'nın geceliği ise diğer dostu Nizami'nin dir. Zekâyî, Madam Hamparson'a nispet yapmak için tuttuğu yeni metresine birçok masraf yapar. Benli Helena, “Paris'in bir La Dame aux Camelia'sı derecesine” (*Karnaval*, s.

Mirsak'ın daha açık ve daha ziyade muhrık-i heves bir halde olmasından ibarettir. Zira Mirsak Paris'in hakiki bir yosması ve Helena ise İstanbul'un Paris taklidi bir uydurmasıdır.” (*Karnaval*, s. 151).

175) ulaşır. Bunun Madam Hamparson için bir ehemmiyeti yoktur. Zekâyi'nin bu rezil hareketleri ondan daha fazla nefret etmesi dışında Madam Hamparson üzerinde hiçbir etki uyandırmaz.

Zekâyi, muallime Madam Mirsak'ın yardımlarıyla Şehnaz'la da yakınlaşmaktadır. Bir yandan Şehnaz'a kur yaparken diğer yandan da Hasna'yı elde etmeye uğraşır. Madam Hamparson'a yazdığı mektup gibi bir mektubu bu sefer Hasna'ya yazar. Hasna, mektubu okuyunca öfkesinden deliye döner ve mektubu Resmi'ye gösterir. Resmi, mektubun isimsiz gönderilmesinden hareketle onu tekrar zarfa koyup yapıştırarak Şehnaz Hanım'ın odasına koymasını ister. Böylece bir aşk macerasının yönünü bu şekilde değiştirirler. Bunda Resmi'nin dostu olarak kabul ettiği Zekâyi'yi -her ne kadar o Resmi'yi bu şekilde görmese de- ona uygun gördüğü biriyle evlendirmek istemesinin payı vardır ve bunda samimidir. Şehnaz Hanım, üzeri yazısız olarak bulduğu bu mektubu açıp okuduğunda, o zamana kadar böyle bir aşk mektubu almamış olmasının etkisiyle kendini fazla kaptırır. Bunda tabiki okuduğu romanların da etkisi yadsınamaz. Bunun üzerine Şehnaz, durumu Madam Mirsak'a bildirir. O da Bahtiyar Paşa'ya iletir. Bahtiyar Paşa, alafrangalığı nedeniyle kızını bu kültüre mensup birine vermeyi istediği ve Zekâyi'yi de bu anlamda beğendiği için evlenmelerine rıza gösterir. Bahtiyar Paşa, bu onayı Madam Mirsak'ın, Şehnaz Hanım'ın da Zekâyi Bey'de gönlü olduğunu söylemesi üzerine vermiştir. Çünkü Bahtiyar Paşa, kızının kendi seçtiği biriyle evlenmesi taraftarıdır.

Bahtiyar Paşa, bunun üzerine Uzleti Efendi'ye giderek durumu ona da haber verir. Alafranganın kişilere tanıdığı serbestlik nedeniyle her iki tarafın aileleri de çocuklarının bu özgürlüğünü kısıtlamayıp kararı onlara bırakır. Zekâyi, Bahtiyar Paşa'yı evlerinden çıkarken görünce şaşırır. Uzleti Efendi, durumu oğluna izah edince ve Bahtiyar Paşa'nın beraberinde getirdiği mektubu gösterince Zekâyi durumu anlar. Fakat o, bu mektubu Hasna'ya yazdığı için evleneceği kişinin o olduğunu düşünmektedir. Babası ile konuşmaları ilerleyince gerçeğe vakıf olur ve zor duruma düşer. Bu işteki yanlışlık yüzünden çirkin, kibirli ve terbiyesiz bir kız olarak gördüğü Şehnaz ile evlenmek istemez ve gerçeği babasına anlatır. Mektubu Şehnaz'a değil Hasna'ya yazdığını ve bunun nasıl olup da Şehnaz'ın eline geçtiğini bilmediğini söyler.

Oğlunu Bahtiyar Paşa gibi güçlü ve nüfuzlu bir adamın damadı olarak görmekten mutluluk duyacağını söyleyen Uzleti Efendi, oğlunun itirazını kabul etmez. Bunun üzerine Zekâyi, soluğu Bahtiyar Paşa'nın konağında alır. Bu işte bir yanlışlık olduğunu ve mektubu Hasna'ya yazdığını Madam Mirsak'a söyler. Madam Mirsak da Şehnaz'a söyleyince işler karışır. Şehnaz bayılmak derecesine gelir ve olay kısa sürede konaktakiler tarafından da duyulur. Bahtiyar Paşa, gerçeği öğrendiği zaman öfkelenir ve Hasna'yı sorguya çeker. Hasna, kendisinin cariye olması sebebiyle Zekâyi Bey ile denk olmadığını ve bahsi geçen mektubu kendisine yazmış bile olsa kabul etmeyeceğini ifade eder. Bahtiyar Paşa, Zekâyi ile bizzat görüşüp bu işte bir yanlışlık olsa bile kızına olan ilgi ve alakası üzerine tutup bir de Hasna'ya mektup yazmasını, kızına hakaret olarak kabul eder. Bu durumda kızını zorla vermeyeceğini ancak alafrangada bu tür meseleleri çözmenin tek yolunun düello olduğunu belirterek Zekâyi'yi düelloya davet eder. Düello sözünü işiten Zekâyi ölmekten ve öldürmekten ise Şehnaz ile evlenmeyi mecburen kabul eder. Böylece Bahtiyar Paşa karşısında bu yanlışlığı kendisi için mesut bir yanlış olarak görmek zorunda kalan Zekâyi için Şehnaz Hanım ile olan evliliği “ıztırârî bir namzetlik”[ten] (*Karnaval*, s. 127) ibarettir. Zekâyi, daha sonra etraflıca düşündüğünde şu kaniya varır:

“Zadegânın yine kendisi gibi kibardan bir karısı olmak onun eğlencelerini men edemez. Elbette Madam Hamparson ile izdivaç edecek değildim ya! Benli Helena ile dahi tehhül edemem. Hasna gibi herhalde bir hizmetkâr addolunan kıza nispetle prensesler mertebesinde bir hanımefendi ile izdivaç elbette müreccahtır. Bu servet, bu sâ mân (...)” (*Karnaval*, s. 137).

Zekâyi'nin Benli Helena ile olan ilişkisi nişanlılığı ve evliliği müddetinde de devam eder. Helena'nın öteki dostu Nizami, metresinin Zekâyi ile olan ilişkisini kıskanmaya başlar. Nizami Efendi, bütün malını Helena uğrunda harcamış ve bu fedakârlığına karşılık üzerinde hak iddia etmeye başlamıştır. Bir süre Helena'nın gündüzleri Zekâyi ile görüşüp geceleri kendisiyle görüşmesine katlanarak bu duruma ses çıkarmaz. Ancak karnaval mevsimi geldiği zaman Zekâyi'nin geceleri de Helena ile görüşmesi sabrının tükenmesine sebep olur. Bir gece yine Helena'nın Zekâyi ile baloda olduğunu öğrenmesi üzerine sarhoş bir vaziyette baloya gider. Ancak Zekâyi, Nizami'yi fark edince metresi ile beraber baloyu terk eder. Nizami, onları evde bulacağını düşünüp oraya gitmeye karar verir. Gelmeyeceklerini anlayınca da

öfkesinden evi ateşe verir. Etraftakilerin haber vermesiyle zaptiyeler tarafından yakalanarak hapsedilir.

Nizami'nin âkıbeti yavaş yavaş kendini göstermeye başlar. Hapisten çıktıktan sonra Zekâyî ile rekabetten vazgeçerek Benli Helena'nın kendisine gösterebildiği ilgiyle yetinir. Ancak Helena'nın Zekâyî ile beraber Avrupa'ya gitmesi Nizami'yi altüst eder. Ayrılığa tahammül için rakıya sığınır. Sabah akşam içmeye başlar. Emanetinde bulunduğu sandığın hesabını incelediğinde seksen bin kuruş borcu olduğunu görür. Bu süre zarfında birkaç maaşının da elden çıktığını, çarşıya pazara borçlandığını ve bunlarla birlikte borcunun yüz yirmi bin kuruşa ulaştığını fark etmesi, üzüntüsünü ve ümitsizliğini iyice arttırır. Kıt kanaat geçinip aylıktan arttıracığı parayla borçlarını kapatmasının dört, beş senesine mal olacağını düşündükçe tek çıkar yol olarak meyhaneyi görür. Sonunda da işretin tesiriyle çıldırmak derecesine varır. Bu hali üzerine çalıştığı dairenin reisine haber verilir ve emanetindeki sandık mühürlenir. Nizami, her ne kadar itiraz edip avazı çıktığı kadar bağırırsa da zaptiyeler tarafından tımarhaneye gönderilmesine engel olamaz. İki, üç ay kadar hastanede tedavi olunca biraz düzelir gibi olur. Tımarhaneden çıktıktan sonra karısı ve çocuklarını yersiz yurtsuz ve bir parça ekmeğe muhtaç görmesi yeniden rakıya başlamasına sebep olur. Bir sabah kara sevda illetiyle civarda bulunan bir caminin minaresinden kendini aşağıya atar.

Bahtiyar Paşa'nın, Şehnaz Hanım'ın baloya gittiğini öğrenmesi üzerine sonraki hafta düğün merasiminin yapılmasını kararlaştırır. Uzleti Efendi de birtanecik oğlu için kesenin ağzını açar. Kasasında biriktirdiği paradan kullanmak üzere kasayı açtığı zaman gördükleri karşısında şaşırır. Kasada mevcut nakit paralar ve mücevherlerin eksik olduğunu görür. Zekâyî, uydurduğu anahtar ile metresine sarf ettiği para ve mücevherleri aşırırmıştır. Üstelik bunu sirkat olarak görmeyip “Bu paralar zaten benim! Babamın başka varisi yok ya?” (*Karnaval*, s. 275) diye yaptığı işi meşrulaştırmaya çalışır. Uzleti Efendi, kendi terbiye ettiği evladının hırsızlık yaptığını anlayınca kahrından üç gün içinde vefat eder. Mirasyedi olmadan mirasını yemeye başlayan Zekâyî, evlendikten sonra da kalan servetini Benli Helena'ya yedirir.

Şehnaz Hanım, her ne kadar hoppa ve alafranga terbiye ile yetişmişse de Zekâyî'yi sevdiği için kendisine karşı gösterdiği kayıtsızlığa tahammül edemez. Üstelik Zekâyî, bunu kibarlık ve centilmenliğin şartlarından zannetmektedir. Kış

mevsimi geldiğinde Zekâyî, karısına doktorların tavsiyesi gereği, sağlığı için Avrupa'ya, sulara¹⁴⁶ gideceğini söyler. Şehnaz Hanım böyle bir mecburiyete şaşırır ve gitmesini istemese de Zekâyî'ye engel olamaz. Zekâyî, yanında metresi Benli Helena olduğu halde Marsilya vapuruna biner. Avrupa'ya metresi ile giden ilk Türk centilmeni olarak Avrupalıların dikkatini çeker. Orada hem Benli Helena hem de Zekâyî, karşı cinse iltifat etmeyi ve aynı şekilde iltifat görmeyi alafrangalığın esası kabul ettiklerinden bu durumu birbirleri için ihanet saymazlar:

“Vay Zekâyî'ye böyle hıyanette edilirdi ha? Hayır! Kibarlık âleminde buna hıyanet denilmez. Metresi güzel kabiliyetli, liyakatlı olduğu için herkes bu heveste bulunur. Buna memnun dahi olmak centilmenlik muktezasındandır.” (*Karnaval*, s. 278).

Zekâyî, son mirasını Paris'te yiyip bitirdikten sonra sefahat âlemlerinde birkaç yüz bin frank da borca girer. Helena'yı, orada bir Amerikalı ile ilişkisini bahane ederek terk edip İstanbul'a döner. Şehnaz Hanım, kocasından soğuduğu için dönüşüne sevinmez. Aradan birkaç gün geçtikten sonra Zekâyî, karısından para istemeye başlayınca işin rengi değişir. Bir süre sonra da Paris'teki alacaklıların, borçlarını Fransa kançılıryasına ilettikleri dilekçe ile talep etmeleri, Zekâyî'yi köşeye sıkıştırır. Zekâyî, borca karşılık son çare olarak Şehnaz'ın elmaslarını ister. Şehnaz kabul etmez aksine çok öfkelenir. Zekâyî, bunun üzerine Şehnaz'ın annesinin yanına gitmesini fırsat bilerek çekmecesinden elmaslarını çalar. Şehnaz odasına geldiği zaman çekmecesinin kırıldığını ve elmaslarının çalındığını görünce deliye döner. Babasına her şeyi anlatır. Bunun üzerine Bahtiyar Paşa, durumu zabıtaya bildirir. Zekâyî, bir mendil dolusu elmasla yakayı ele verir. Bahtiyar Paşa, Zekâyî'den hiçbir şey istemediğini, sadece edeceği bir kelimeyle kızını boşamasını ister. Kabul etmeme durumunda hapisaneye göndereceğini söyler. O kelime ise “Boş ol” dur. Zekâyî, hapisten kurtulmaktan çok Şehnaz'ı tahkir için boşanmayı kabul eder. Kendisine zorla verilen bir kızı istemediğini belirtir:

“Ben de kendisiyle maişet mümkün olmadığını daha teehhülden mukaddem anlamıştım. Zor ile verdiğiniz bir kızı zor ile ayırmak sizin terbiyeniz muktezasından imiş!” (*Karnaval*, s. 294).

¹⁴⁶ Deniz hamamı.

Romanda, felaketle biten evliliklerden biri de Madam Hamparson'un evliliğidir. "Soeurs de Charité"ler mektebinde (*Karnaval*, s. 30) eğitim gören kimsesiz bir kız olan Madam Hamparson, on yedi on sekiz yaşlarındayken kırk yedi, kırk sekiz yaşlarında olan Hamparson Ağa ile evlenir. Hamparson Ağa, gençliğinde Avrupa ve İstanbul'un sefahat âlemlerinde boy göstermiş, yaşı ilerleyince de bu işlerden elini, eteğini çekip evlenmeye karar veren oldukça zengin bir adamdır. Yazar, bu nedenle ilk bölümün ikinci kısmında Hamparson Ağa'yı, ununu eleyip eleğini asmış olmasından ötürü "durmuş oturmuş bir koca" (*Karnaval*, s. 31) olarak tanıtır.

Resmi, Arslangözyan ailesiyle dost olduktan sonra Madam Hamparson ile aralarındaki dostluk aşka dönüşmeye başlar. Alafrangada kocaların kıskanç olmaları ayıp sayıldığından¹⁴⁷ Hamparson Ağa, ilk başta eşini Resmi'den kıskanmaz. Çünkü Resmi, Hamparson Ağa'nın yanında aşk ve muhabbete dair sözler söylemeyeip daha çok teknik konulardan söz açar. Nitekim Hamparson Ağa, eşine diğer zendostlarla konuşmaktan ise Resmi ile konuşmasını tavsiye edecek kadar ona güvenmektedir.

Resmi ile Madam Hamparson arasındaki yakınlaşma, karnaval mevsimi ile birlikte hız kazanır. Yazarın mukaddime kısmında günah, pislik ve fuhşun kol gezdiği ve tüm sınırların ortadan kalktığı eğlence yerleri olarak tasvir ettiği karnavallar, metres tutmak için uygun yerlerdir. Bu balolara gelen kadın ve erkekler, yüzlerine geçirdikleri çeşitli nikaplarla türlü rezillikler yapmaktadırlar. Karar verilen bir cumartesi akşamı bu balolardan birine Resmi ve Madam Hamparson da katılır. Madam Hamparson, kocasını şüphelendirmemek için o uyuduktan sonra çıkar. Arkadaşı Madam Küpeliyan da bu sırra vakıftır ve dostunu bu ilişkisinde destekler. Madam Hamparson, birlikte

¹⁴⁷ Ahmet Mithat Efendi, "*Esrâr-ı Cinâyât*" adlı romanında bu konuyla ilgili olarak kahramanlarından Halil Sûri ve karısı arasındaki bir olayı anlatır. Olay, bu defa Müslümanlar arasında cereyan etmesiyle dikkat çekicidir: "Halil Sûri'nin pek güzel bir karısı vardı. Hem görünüşçe güzel hem yaradılışça... Elçilerden birisinin balosu olur. Hangisi olduğu hatırıma gelse belirtirdim. Onun da bir başkonsolosu vardır ki kançılaryahanede mühim bir miras davasından dolayı Halil'in konsolosla münasebeti varmış.

Konsolos, Halil'in karısına abayı yakar. Kur yapmaya başlar. Kadıncağız öyle kurdan, muaşakadan anlayan şeytanlık erbabı olmadığı için konsolosun yaltaklıklarından çok sıkılır. Durumu Halil'e söyler. Halil "Sen alafranga âdetleri bilmiyorsun. Onun sana yaltaklanması benim için bir şereftir. Herife surat asma" diye nasihat eder. Kadın iyiden iyiye şaşırır. Konsolosa yine iltifat etmez. Birkaç gün sonra Halil Sûri kendi evinde konsolosa bir ziyafet verir. Fakat misafir gelmeden önce, eğer bu akşam da herife güler yüz göstermeyecek olursa şöyle darılacağını, böyle takdir edeceğini söyledikten başka şu sözü ağzından çıkarıp der ki: — Senin bu ahmaklığın bana dört bin liraya mal olacak. Konsolos gelir. Yemekten önce, yemek sırasında ve yemekten sonra zavallı kadıncağızı o kadar bezdirir, bu haller kadının o kadar namusuna dokunur ki hemen o geceden bir hastalığa tutulur; sekizinci gün biçareyi Feriköy'e defnederler." (*Esrâr-ı Cinâyât*, s. 150).

gittikleri ilk balo gecesi sabaha karşı döndükleri zaman Resmi'yi eve davet eder. Alafrangada karı koca ayrı odalarda uyudukları için Hamparson Ağa'nın bundan haberi yoktur. Yazar, Madam Hamparson'un "bahusus böyle kâinatın muhatap olmak için can vermeye hazır olduğu halde kimseye verilmemiş olan emir" (*Karnaval*, s. 158) gördüğü davetine Resmi'nin kayıtsız kalamamasının, emre muhalefet göstermemesinin tabii bir durum olduğu kanaatindedir.

Yazar, bundan dolayı ikinci bölümün ilk kısmında Madam Hamparson'u, kocasının aksine "durmamış oturmamış bir kadın" (*Karnaval*, s. 139) olarak tavsif eder. Nitekim Madam Hamparson, Resmi'yi gönderdiği sabah, arkadaşı Madam Küpeliyan'ın karşısında yaptığından dolayı kendini suçlu hisseder. İffet ve ismetiyle iftihar eden bir kadın olarak bu vasıflarını sorguladığı görülür. Buna karşın yaptığı şey, her ne kadar ayıplanacak olsa da Resmi'nin hiçbir kabahati olmadığını, ilk adımı atan kişinin kendisi olduğunu dile getirerek bu konuda affını ister. Madam Küpeliyan'ın tavrı burada da destekleyicidir. Arkadaşının Resmi için söylediği sözleri tümüyle tasdik eder. Madam Hamparson bundan cesaret alarak hizmetçisi Mariyanko'yu da durumdan haberdar eder. Resmi'yi eve alacağı zamanlar, kendisine yardımcı olmasını ve kocasını oyalamasını ister. Mariyanko, para karşılığı bu hizmeti kabul eder. Sadakatının ilk işareti olarak da Zekâyi'den Hamparson Ağa'ya gelen mektubu verir. Mektupta, Madam Hamparson'un adının çıktığı ve kocası olarak Mösyö Arslangözyan'ın buna bir çare bulması gerektiği yazılıdır.

Madam Hamparson, hiç panik yapmadan mektubu kocasına verir. Bundan maksadı, kendinden emin olduğunu kocasına göstermektir. Mösyö Hamparson, karısından bu zamana kadar hiç şüphelenmediği için yazılanlara itibar etmez. İftira attığı gerekçesiyle Zekâyi'ye öfkelenir ve ertesi akşam buluşmak için haber gönderir. Bu görüşmelerinde Zekâyi, Hamparson Ağa'ya yakın dostlarından birinin, karısının metresi olduğunu söyler. Karısının güzelliğinden, cazibesinden emin bulunan hatta etrafındakilerin karısına olan ilgisinin de farkında olan Hamparson Ağa, bunu gayet normal ve sıradan bir durum kabul ettiğinden, Zekâyi'nin söylediklerine inanmaz. Fakat ondan ayrıldıktan sonra içine bir kurt düşer. O zamana kadar karısına gösterilen ilgiyi "göze yasak olmaz" (*Karnaval*, s. 164) diyerek normalleştiren ve alafrangada kıskanç kocaların eşek olduğunu kabul eden Hamparson Ağa, içini kemirmekte olan kuşkudan kolayca kurtulamaz. Bunun üzerine Hamparson Ağa, birkaç gece karısını

kontrol eder. Kocasındaki değişikliği ve kontrolcölüğü fark eden Madam Hamparson, Zekâyi'nin kendisine olan düşmanlığını, ona yüz vermediği için yaptığını söyler ve bunu ispat etmek için de kendisine önceden yazdığı aşk mektubunu gösterir. Hamparson Ağa, mektubu okuyunca karısına hak verir ve Zekâyi'ye bir daha evine ayak basmamasını tenbihler.

Böylece kocasının önceki güvenini kazanan Madam Hamparson, Madam Küpeliyan ve Mariyanko'dan Resmi ile görüşme ayarlamalarını ister. Tertipledikleri plan ise Resmi'nin yemeğe geldiği akşam kalkacağı vakit gitmeyip doğruca Mariyanko'nun odasında saklanması ve Hamparson Ağa uyuduktan sonra madamın odasına gelmesidir. Madam Hamparson, bu şekilde bir süredir görüşemediği âşığıyla bir halvethanede hem-bezm olmayı arzular. Bu haber Resmi'ye ulaştığı zaman o da severek kabul eder. Ancak bu sırlarına Mariyanko'nun vakıf olmasını hoş karşılamaz. Her ne kadar Madam Hamparson, teminat verse de Resmi, Mariyanko'ya güvenmez. Bu tedbir sayesinde Resmi ile Madam Hamparson haftada iki, üç defa görüşürler. Zekâyi, bu görüşmelerden haberdar olsa da Mösyö Hamparson Arslangözyan nazarında emniyetini kaybettiğinden ilişkilerini kanıtlayamaz.

Rum halkına yardım maksadıyla düzenlenen baloya, Bahtiyar Paşa dairesinin yanı sıra Beyoğlu'ndaki aileler de katılır. Bu ailelerden biri de Arslangözyan ailesidir. Fakat Madam Hamparson baloya kocasıyla değil Resmi ile katılır. O günün akşamı Hamparson Ağa, uyumaya gittiği zaman başucundaki masa üzerinde bir mektup görür. Mektubu yazan Zekâyi'dir. O gece gerçekleşecek olan Rum balosuna karısının mor kadifeden yapılmış gayet güzel ve şık bir balette kıyafeti ile gideceğini haber verir. Hamparson Ağa, uyumak için odasına geldiği zaman Madam Hamparson, tarif edilen mor kadife kıyafetini giyip Resmi ile baloya gitmek üzere evden çıkmıştır. Resmi de planladıkları gibi misafir olarak geldiği bu evden çıkar gibi yaparak Mariyanko'nun odasına gelmiş ve Madam Hamparson'un hazırlanmasını beklemiştir. Hamparson Ağa uykuya çekildiği zaman da evden çıkmışlardır. Zekâyi'nin bu sırta vakıf olması, şüphe oklarını Mariyanko üzerine çeker. Dolayısıyla Resmi, Mariyanko'ya güvenmeme konusunda haklı çıkar.

Hamparson Ağa, mektubu okuyunca gözleri kararıp başı dönmeye başlar. Zekâyi'nin önceki davranışlarını göz önüne getirdiğinde bunda da bir hile yaptığını düşünür. Karısının odasına gidip yoklamak isterse de daha önce yaptığını gibi zor

durumda kalmaktan ve karısına mahcup olmaktan korkar. İçine düşen şüpheden kurtulamayınca baloya gitmeye ve bunun doğru olup olmadığını gözleriyle görmeye karar verir. Lancier'nin¹⁴⁸ son figürü oynanırken Hamparson Ağa, mor kadife balette kıyafetine girmiş olan kadını kolundan yakalayıp hırpalamaya başlar. Yüzündeki peçeyi kaldırdığı zaman bu kadının karısı değil, hiç tanımadığı genç ve güzel bir kadın olduğunu görünce büyük bir hata yaptığını anlar. Hamparson Ağa'nın bu kadını hırpaladığı esnada Resmi, Madam Hamparson'u arabaya bindirip evine götürür, kendisi de baloya geri döner. Madam Hamparson, evden çıktığı zaman üzerinde mor kadifeli balette kıyafetiyle çıkmıştır. Bu, Resmi'nin evdekilere ve Zekâyi'ye karşı aldığı bir tedbirdir. Daha sonra bir mağazada Madam Hamparson, başka bir kıyafete bürünür. Baloda giydiği kıyafet ise siyah dominodur. Mağazacı mor kadifeli balette kıyafetini ise mağazaya gelen Beyoğlu'nun frenk hovardalarından birinin genç ve güzel metresine kiralamıştır.

Hamparson Ağa'nın karısı zannedip hırpaladığı kadın ve sevgilisi ondan şikâyetçi olurlar. Bu rezilliği yapanın Hamparson Arslangözyan Ağa olduğu zabıta tarafından anlaşıncı kendisine kefil olduklarını söyleyip hürmeten serbest bırakırlar. Hamparson Ağa, bunun üzerine Zekâyi ile yeniden konuşur ve ailesinden uzak durmasını ister. Zekâyi, söylediklerinin doğruluğu konusunda ısrarcı olunca bir anlaşma yaparlar. Bu anlaşmaya göre Zekâyi, eğer Madam Hamparson'un masumiyeti ispat edilirse her türlü cezaya razı olacağını ve bütün âleme karşı namussuzluk ile itham edilmeyi kabul edeceğine dair bir kağıt yazıp imzalar. Bu iş için de Hamparson Ağa'ya para karşılığında Mariyanko'yu kendi tarafına çekmesini söyler. Böylece Hamparson Ağa, eve geldiğinde olanları Mariyanko'ya anlatır ve hizmetine karşılık yüklü miktarda para teklif eder. Mariyanko, para konusunda hırslı ve tamahkâr olması ayrıca Nikolaki adındaki sevgilisiyle evlenebilmesi için de paraya ihtiyacı olması nedeniyle Hamparson Ağa'nın teklifini kabul eder. Zekâyi de bu meselede Hamparson Ağa'ya yardım etmesi için Mariyanko'yu uyarır. Mariyanko, diğer yandan da Madam Hamparson'a sadakatinde kusur etmez.

Mariyanko, aradan bir hafta geçtikten sonra planını uygulamaya koyulur. Eve geldiği zaman Hamparson Ağa'ya, bu gece karısı uyuduktan iki saat sonra odasına

¹⁴⁸ Eski bir İrlanda dansı.

gidip dostuyla yakalayabileceğini söyler. Karar verilen gece Mariyanko, daha önceki tertip üzere Resmi'yi Madam Hamparson'un odasına alacak ve ondan sonra kendisi de sevgilisi Nikolaki ile kaçacaktır. O gün Resmi, Arslangözyan ailesi ile oturduktan sonra Hamparson Ağa keyifsiz olduğunu söyleyerek erkenden yatmaya gider. Resmi de izin isteyerek çıkar ancak evine değil Madam Hamparson'un odasına gider. Resmi'nin yukarıya çıkmasından on dakika sonra da Nikolaki gelir ve Mariyanko'yu götürür. Hamparson Ağa, bu zamana kadar Resmi'den şüphelenmemiş ancak Mariyanko'nun o akşam için karısını dostuyla yakalayabileceğini söylemesi üzerine salonda Resmi'yi görmesi, zihninde dostunun o olabileceğini düşündürmüştür. Nitekim Zekâyi Bey de madamın dostunun kim olduğunu açıkça söylememiştir.

Hamparson Ağa, iki saat bekleyemeyerek karısının odasına gelir. İçeriden gelen gülüşmeleri duyduğunda aldatıldığından emin olur ve kapıyı çalar. O sırada Resmi soyunup yatağa yeni girmiştir. Kapının vurulduğunu duyduklarında içerdekiler panikler. Resmi, açık kalan pencereden aşağı atlar ve kıyafetlerini Hamparson Ağa'nın sorması durumunda, Madam Küpeliyan ile baloya gidecekleri zaman onu erkek kıyafetine sokmak için ödünç aldığını söylemesini tenbihler. Fakat Resmi fesini, saatini ve ayakkabılarını da unutunca Madam Hamparson inkâra fırsat bulamaz. Çılgına dönen Hamparson Ağa, karısını feci bir şekilde Resmi'nin bastonuyla döver. Yazar, Hamparson Ağa'nın bu davranışını “merhamet etmemekte dahi yerden göğe kadar hakkı var!” (*Karnaval*, s. 238) şeklinde destekleyici bir tutum sergiler. Madam Hamparson'un imdadına arkadaşı Madam Küpeliyan yetişir. Aldığı darbelerle bayılan Madam Hamparson kendine geldiğinde kaybettiği iffetine ağlar.

Madam Küpeliyan, o feci geceden sonra Madam Hamparson'u kendi evine getirir. Üç ay Resmi'den hiçbir haber alınamaz. Bu sıralarda Zekâyi, Madam Hamparson'u ziyarete gelir ve bazı hediyelerle gönlünü almaya çalışır. Ancak Madam Hamparson, başına gelen felaketlerden sorumlu tuttuğu Zekâyi'ye hakaret eder ve onu evden kovar. “Zekâyi gibi bir şehvetperestin keyfi uğruna mahvolmaktan ise kendi gönlünün icbarıyla mahvolmuş bulunduğu” (*Karnaval*, s. 248) sevinerek kendini aklamaya çalışır. Ortadan kayboluşunun üçüncü ayında Resmi gelir. Hamparson Ağa'nın baskın yaptığı gece pencereden atlarken düşüp kafasını yarmış ve kolunu kırmıştır. İyileşmesi ve kendini toparlaması zaman aldığı için ortalıkta görünmemiş ve Madam Hamparson'un yanına gelememiştir. Hamparson Ağa ise patrikhaneye

müracaat edip karısını “talâk-ı küllî” ile boşama peşindedir. Ancak kilise buna cevaz vermeyip sadece vücutça ayrılığa onay verir.¹⁴⁹

Mösyö Arslangözyan, karısının ihaneti üzerine ondan intikam almak maksadıyla başka bir kadınla evlenmek ister. Bu uğurda da servetini feda etmekten çekinmez. Kilise heyetinden bazı muteber papazlar Mösyö Hamparson’un başka bir kadınla nikâhlanmasını İncil’in hükümlerine aykırı bulurken diğer bazıları ise buna itiraz etmez. Sonunda da kesenin ağzını açar ve bir papaza gizlice nikâh kıydırır. Madam Hamparson bunu duyduğu zaman kendisini suçlu bulduğu için kocasını bu davasında haklı bulur ve sesini çıkarmaz. Ancak Mösyö Hamparson, bu evliliğinde de ihanete uğrar. Genç ve güzel karısı henüz birkaç aylık yeni gelin olduğu halde iki adamla birden ilişkiye başlar. Bu iki rakibin birbirini kıskanması, birinin bir diğerini bıçaklamasına sebep olur. Bu yaralama, madamın hususi odasında gerçekleşir. Hamparson Ağa da gürültülere koşup geldiği zaman yaralayan kişi madamı sevdiğini ve diğer adamın da onu baştan çıkarması üzerine bu şekilde intikam aldığını söyler. Hamparson Ağa, bunun üzerine beyninden vurulmuşa döner. Odasına döndükten kısa bir süre sonra da beyin kanaması geçirir ve ölür.

Madam Hamparson, kocasının vefat haberini aldığı zaman çok üzülür. İhaneti nedeniyle sarstığı eşinin ölümünden kendini sorumlu tutar. Böylece rahibe cemiyetlerinden birinde, kalan ömrünü rahibe Anjelik adıyla kocasından ve Cenabıhak’tan af dileyerek geçirir. Madam Hamparson’la ilişkileri dostluğa evrilen ve onu hemşiresi olarak görmeye başlayan Resmi de cariyesi Hasna ile evlenir.

Ahmet Mithat Efendi, *Karnaval*’da karı-koca arasındaki ilişkinin tamamıyla alafranga usulde olduğunu ve bunun sonucu olarak da bir serbestiyeti barındırdığını ifade eder:

“Alafrangayı bilmiyor musunuz? Alafrangada kibar olanlar ekseriya ayrı ayrı odalarda yatarlar. Ekseriya değil kibar beyninde hemen umuman böyledir. Madamın dairesi başka olur mösyönün başka. Bizim Hamparson Ağa Avrupa’da bir değil birkaç lâmelif çevirmiş ve kendi davası veçhile âdeta frenk olmuş bir adam olduğu gibi zevcesi dahi frenk mektebinde terbiye görmüş bulunduğundan alafrangaya cümleden ziyade riayet edenlerden idiler. Hamparson Ağa şayan-ı gıpta bir koca idi dediğimize iyi dikkat buyurunuz. Zevcesini asla sıkımadı. Mevsimine göre ziyafetler, souppeler, ballar¹⁵⁰

¹⁴⁹ Ahmet Mithat Efendi, bu meseleyi *Müşahadat* romanında dile getirmişti.

¹⁵⁰ Bir tür balo çeşididir: “Balonun türlü sü olur. Evvela demincek dediğimiz veçhile karnaval azadeliğini icra için bir salonda toplanmak suretiyle tertip edildiği gibi bir bahçede, bir kırdaki dahi balolar tertip olunur ki buna bal champetre derler.” (*Karnaval*, s. 5).

verip hele her moda değiştikçe zevcesine birkaç kat elbise yapmak ve tuvalet takımlarını bizzat ikmal eylemek Mösyö Arslangözyan'ın birinci derecelerde ehemmiyet verdiği bir şeydir. İster idi ki zevcesi modacıların kitaplarına derç eylediği resimler kadar süslü bir kadın olsun!" (*Karnaval*, s. 32).

Yazar, iki arkadaşın Madam Hamparson'a karşı duydukları ilgi ve alakanın farklılığına vurgu yaparak aralarındaki zıddiyeti belirginleştirir:

"Şu halde Zekâyi ile Resmi arasında bir mukayese icrası lazım gelirse deriz ki Resmi'nin en büyük hayreti elinden çekicin düştüğü ilk mülakatta olup ondan sonra Madam Arslangözyan ile mülakatı taaddüt ve tekessür eyledikçe o hayret itidal kesb ede ede gayet safalı ve lezzetli bir ahbaplık suretini almış ve Zekâyi'nin en küçük hayreti ise Taksim Bahçesindeki ilk mülakattan hâsıl olan derece olup ondan sonra Madam Hamparson ile mülakatı taaddüt ve tekessür eyledikçe derecesi arta arta hemen kadının hayaline sarılıvermek mertebelerini bulmuştur." (*Karnaval*, s. 38).

Bununla birlikte Ahmet Mithat Efendi, diğer romanlarındaki erkek kahramanlarında da görüldüğü üzere Resmi'yi de "ıffet-i mücesseme ve müşahhasa olmak üzere" (*Karnaval*, s. 37) tavsiye etmez. Aksine sefahat âlemlerinde bulunduğunu ve kadınları da bu âlemlerdeki izlenimlerine dayanarak tecrübe etmiş biri olarak tanıtır. Dolayısıyla onun bu tecrübesini Madam Hamparson'a karşı muamelesinden görmek mümkündür. Resmi'nin bu tutum ve davranışı, Madam Hamparson nezdinde, onu Zekâyi'den farklı bir konuma yükseltmiş ve kadının güvenini ve dostluğunu kazanmasını sağlamıştır. Zekâyi'nin ise hisleriyle hareket edip Fransızca bir mektupla duygularını açıklamaya kalkışması, Madam Hamparson nezdinde de kabul görmez. Her ne kadar onun kendisine karşı baştaki teveccühlerinden hoşlanmışsa da Zekâyi'nin ilan-ı aşk etmesini bayağı bulur ve bu teklifin kabulü durumunda ise bunun fuhuşla aynı manaya geleceğini söyler:

"— Beni her arzu edenlerin kucağına atılacak olsam cihanın kucağına atılmalıyım. Bana her olanca varını feda edecek olanın hevesine mutâbaat etmeli isem bütün dünyayın olanca varını ben cem etmeliyim. Hâlbuki bende en ziyade arzusu olan kocamdır. Bana varını ve hatta ismini vermiş olan da odur. Öyle ise herkesten ziyade kocamın maruzatını kabul etmeliyim. Ama başında saç, ağzında diş, yüreğinde şevk kalmamış bir ihtiyar olup sevilmezmiş. Zaten bana arz-ı iştiyâk edenler benim kendilerini sevdiğim için arz-ı hâhiş etmiyorlar ya? Kendileri beni sevdikleri için arz-ı heves ediyorlar. Mesele benim sevmekliğimde değil sevilmecliğimde olduğına göre sevilmecliğim için en büyük müsaadeyi ve hatta müsaade-yi yegâneyi kocama vermeliyim. Ama mutlaka bir töhmet-i muhabbetle müttehim olacak isem bari benim seveceğim veyahut sevdiğim bir adam olsun ki hiç olmazsa başkalarının heva ve hevesine kurban olmayım da kendi heva ve hevesim yolunda mahv olayım." (*Karnaval*, s. 42, 43).

Madam Hamparson'un bu görüşlerini destekleyen yazar, Resmi'nin Madam Arslangözyan'a karşı takındığı dost tavrını yerinde bulur. Bunu tasvip edenlerden biri de Hamparson Ağa'dır. O da karısının birkaç zendost adamlar ile görüşmesi yerine Resmi ile görüşmesini uygun bulmaktadır. Aşk ve muhabbet meselelerine yaklaşımı nedeniyle Resmi'den, kocalar için hiçbir tehlike gelmeyeceğini düşünmektedir. Fakat daha sonra karısının, kendisini Resmi ile aldattığını öğrendiğinde işin rengi değişecektir. Bununla birlikte Madam Hamparson'un bu düşüncelerini gerçek hayatta ne derece uyguladığı da tartışmalıdır. Aynı şekilde yazarın, Resmi'yi hem Madam Hamparson'a âşık hem de bu aşkıdan habersizmiş gibi göstermesinde de bir tenakuz söz konusudur. Roman kahramanlarının münasebette bulunduğu bir diğer aile, Cezayirli Bahtiyar Paşa ailesidir. Bu ailenin önemi, özellikle Arslangözyan familyasından dışlanan Zekâyî'nin, bu ailenin kızı Şehnaz tarafından kabul görmesi ve aralarındaki ilişkinin evliliğe kadar gitmesidir. Ancak bu evlilik saadet getirmeyecek aksine sonradan görülecek hadiselerle boşanmayla neticelenen bir felakete doğru gidecektir.

Ahmet Mithat Efendi, çok eşlilik hakkındaki görüşlerini dile getirir ve bu konu üzerinden Bahtiyar Paşa ile Hamparson Ağa'yı mukayese eder:

“Vay şimdi karilerimiz hanımlardaki gazap! Bir adamın dört karısı olmak bahtiyarlık mı imiş? Bu ne yanlış fikir! Bu ne garip zehap! Yazılacak şeyler bitti de bir de erkekleri dört kadın almaya teşvik mi kaldı? Karilerimiz böyle birden bire hiddetlenmezler ise kendileriyle pek çabuk musalaha edebiliriz. Biz bu taaddüd-i zevcat bahsini pek çok yerlerde ettik. Ezcümle bir tarafı Türkçe diğer tarafı Fransızca olarak neşredilmekte bulunan Osmanlı gazetesinde mufassal ve meşruh olarak bahse çektik. Onlarda görülmüştür ki fikrimizin esası zevcat-ı taaddüdü iltizam cihetinde değildir. Ancak erkek olmak ve elli yaşına varmış bulunmak nokta-i nazarınca bir adamın evvelce numunesi görülen Hamparson Ağa misillü yalnız bir zevceyi dahi çoğumsanması o erkek için elbette bahtiyarlık addolunamaz. Belki kadın için bile! Öyle ise kaziyenin nakizi dahi müsellemler olur yani o yaşta bulunan bir erkeğin yalnız bir değil dört kadına koca olabilecek kadar genç bulunması bir nimet addolunmak lazım gelir. Ya bir erkek bu surette dinç ve zinde olur da “Ben yalnız bir zevce ile iktifa ederim” derse bu söze kolay kolay inanmak mümkün olur mu? Dünyanın kıtaât-ı hamsesi gözümüzün önündedir. Görüyoruz ki bu sözü söylemeyen erkeklerin hemen yüzde yine yüzü o söz ile “Ben havayicimi hariçte dahi tesviye edebilirim” demiş oluyorlar. Taaddüd-i zevcattan bahseden bir zat demiştir ki fuhuş haneler ağılebiyyet üzere müteehhil bulunanlar içindir. Bekâr olan gençler ise bu mahallerdeki muvaffakiyyatını şayan-ı tefehhur-ı muvaffakiyet addetmezler. İmdi bir erkek gönlünü, malını, namusunu hanesinden hariçte pâmâl ettireceğine serveti, hevesi hep kendi hanesine münhasır olsa daha müreccah sayılmaz mı? Hariçteki sefahetleri kendisi için ayıp ve rezalet addolunduğu halde hanesindeki taaddüd-i zevcatı böyle bir ayıp ve rezalet addolunmak şöyle dursun bilakis o adam için herhalde ehilperverlik addolunur.” (*Karnaval*, s. 46, 47).

“Elhasıl Hamparson Ağa yalnız bir kadınla müteehhil bulunurken alafrangada karı ve kocanın ayrı ayrı odalarda yatmasından pek memnun olduğu halde Bahtiyar

Paşa'nın dört zevcesi olup hiçbir gece yalnız yatmayı dahi tecviz etmezdi.” (*Karnaval*, s. 45).

Ahmet Mithat Efendi, bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere çok eşliliği gerekli görmemekle birlikte bazı durumlarda, özellikle fuhşu önlemede tercih etmektedir. Nitekim bu fikrini gerek romanlarında gerekse de diğer türdeki eserlerinde fırsat buldukça tekrarlar ve Avrupa'nın metres anlayışına karşı savunur.

Yazar, karı-koca arasındaki yaş farkını, kundaktaki bir çocuk ile yirmi yedi, yirmi sekiz yaşlarındaki bir delikanlı örneği üzerinden iyice belirginleştirir:

“Madam Hamparson tuvaletini ikmal ederek geldi. Kırk sekiz elli yaşındaki bir süslü ihtiyar ile yirmi yaşında olan bir süslü tazı arasındaki farkı şimdi görmeli idi. Bu farkı daha ziyade parlak olarak görmek isterseniz adetleri küçültünüz. O halde görürsünüz ki Hamparson Ağa bu kadının şimdiki taravetine mütenasip olmak için yirmi yedi yirmi sekiz yaşlarında bir babayiğit iken bu kadın henüz kundakta bir çocuktü. Bir ayağı çukurda ve binaenaleyh nimmürde olan bir ihtiyar henüz hayat bile ne olduğunu layıkıyla öğrenmemiş bulunan bir genç arasındaki fark bu karı ve kocayı yan yana görmek suretiyle mümkün olabilir.” (*Karnaval*, s. 101).

Yazar, karı-koca arasındaki münasebetin âşık ve âşık arasındaki münasebetten daha değerli olduğunu dolayısıyla bir kadının uğruna her şeyini feda ettiği âşığı nazarında da en fazla bir “metres” ya da “amante”¹⁵¹ sıfatıyla kabul göreceğini belirterek son pişmanlığın fayda etmediğini ve iffetli olmanın önemini bir kez daha vurgular:

“(…) Vakıa gözyaşları çok lekeleri yutar çıkarır. Fakat iffetçe, namusça olan bir lekeyi çıkarabilecek kuvvet bütün cihanın eşk-i nedameti bir araya getirilse de tekrar takdir edilse yine hâsıl olamaz. İffet bir mürğ-i bâlâ-pervazmış. Kafesten uçtuktan sonra onu ele geçirebilmek bir daha mümkün olamıyor.” (*Karnaval*, s. 243).

Burada şunu da belirtmek gerekir ki yazar, evlilikle taçlanan ilişkileri bu söylediklerinin haricinde tutar ve bu tür ilişkileri destekler. Bir başka belirtilmesi gereken husus da yazarın Resmi'ye olan tutumudur. Yazardan izler taşıdığını söylediğimiz Resmi'yi, Ahmet Mithat Efendi, ilk bölümde bir topluluk önünde cereyan eden “*Madame Angoie'nın Kızı*” isimli dünyaca ünlü bir opera üzerine gelişen Fransız aşkları bahsinde örnek bir kişi olarak tanıtır. Resmi, bu konudaki görüşleriyle salondaki kişilerin özellikle kadınların ilgisini çeker. Bu konuşmalarının birinde,

¹⁵¹ Sevgili, dost.

kıskanma duygusunun tabii bir duygu olduğunu ve bu hissin hayvanlar arasında da bulunduğunu ifade ederek evli bir metresin kocasının hakkını çalıp dostuna takdim etmesini de sirkat olarak adlandırır:

“ (...) Her bahis için bir metin esas lazım ise bu kıskanmak bahsinde dahi tabiat-ı beşeriyyeyi esas ittihaz etmeli. Onu takiben bir de edep ve terbiyeden münbais vazife meydana çıkar. İmdi evvela nazar-ı dikkate olmalıdır ki insan âdetâ hayvandır. Hayvanat meyanında muaşakaları hususunda eşini kıskanmayan âdetâ hiçbir hayvan tanımıyorum. Horozlar, tavuklar gibi bazı hayvanlarda zevcatın taaddüdünü gördüğüm halde kıskanmak vardır. Köpekler ve kediler gibi bazı hayvanlarda dahi izdivacın taaddüdünü gördüğüm halde yine kıskanmak vardır. Tab-ı beşerde dahi kıskançlık var olduğu Avrupa’dan maada bütün cihanın milletleri ahvaline nazarla malum ve sabit olur. Hatta Avrupalılarda dahi haset pek çok görülür. Kıskançlık uğrunda ya kendini ya rakibini veyahut sevdiğini kıyanlar bulunuyor. Demek oluyor ki kıskanmak esasda yani tabiat-ı beşeriyyede vardır. Fakat kıskanç görünmeyen adam edep ve terbiyeden münbais bir vazifeye riayete mücerret cebr-i nefisle def-i tesir-i hasede muvaffak olur.” (Karnaval, s. 73).

“— Edep ve terbiye bir amant’ın kıskanmak hakkını birkaç veçhile taksir eder demiştik. Bahsin bu cihetini biraz ızah edelim. Evvela bir amant ile bir metres arasında iki ihtimal vardır. Ya o metres müteehhil bir kadındır ya değildir. Değil ise mesele aynıyla bir zevç ve zevce meselesidir. Zira bir papazın kıydığı nikâh ile iki gönlün kıydıkları nikâh arasında bir fark yoktur. Varsa iki gönlün kıydıkları nikâhın daha kuvvetli olmasından ibarettir. Ama metres müteehhil ise? ... Bu halde sevdalı efendi onu kıskanmaklıkta yani kıskançlığını göstermekte nasıl haklı olabilir ki zaten metresi kocasının hakkını çalıp dostuna takdim ediyor demektir. Sirkat insanı bir mal o malın sahib-i muhakkakı, malik-i meşru kadar malik ve sahip edebilir mi?” (Karnaval, s. 75).

Resmi’nin bahsettiği kıskançlık meselesi için mahall-i tatbik olacak yer Bahtiyar Paşa dairesidir. Yazar, bu meseleyi Bahtiyar Paşa dairesindeki hizmetçiler arasındaki ilişkiler ağı üzerinden ele alır. Ahmet Mithat Efendi, şüphesiz diğer erkek kahramanları gibi Resmi’yi de kusursuz ve melek olarak göstermez. Dolayısıyla yazar, örnek olarak gösterdiği Resmi Efendi’yi, metres yaşantısıyla da tenkit eder:

“Madam Hamparson’a Resmi’den bir medet ummaya gelince ne baîd medet ki böyle bir karıyı en evvel rûspilik ile itham edecek bir kimse tasavvur olunabilirse o dahi kendisine fedâ-yı iffet eylediği çapkındır. Farz-ı baîd ile farz ediniz ki Resmi’den bir medet olabilsin. Ne sıfat ile olacak? Birisi metres, diğeri amante sıfatıyla değil mi? Zaten ikisini dahi tel’ine sebep olan sıfatlar bunlar değil miydiler?” (Karnaval, s. 242).

Alafrangada kızlara roman okutmanın yasak olması, ilerde kızları bunları okumak için daha fazla hırslandıracağı ve bunun da meydanda bulunan her çeşit romanları okumaya sebep olacağı fikrinden hareketle yazar, bu konuda baskıcı olmak yerine daha ılıman davranılması gerektiği görüşündedir. Roman okuyan kızların, yaradılışları gereği bu tür eserlerde iyi ya da kötü durumlara yönelmeleri veya bunları

kendi yaşantılarına uygulamaları söz konusudur. Dolayısıyla bu noktada da yazar, Şehnaz ile Hasna'nın zıtlığını meydana koyar. Şehnaz, yaradılışındaki kötülük nedeniyle kendini, okuduğu romanlardaki kahramanlardan biri gördüğü için Zekâyi'nin yaltaklanmalarına kapılmıştır. Hasna ise yaradılışında bulunan doğruluk nedeniyle okuduğu romanlardaki kötü durumlardan ibret alarak roman kahramanlarına benzemek yerine onlardan apayrı bir karaktere bürünmeyi tercih etmiştir. Nitekim Zekâyi'ye aldanmaması ve ondan nefret etmesi bunu ispat eder. Yazar, bu noktada Şehnaz Hanım'ın aldanışının, onun felaketini hazırlayacağı kanaatindedir. Buna sebep olarak da okuduğu zararlı romanları görür. Şehnaz, muallimesi Madame Mirsak'ın kütüphanesinde bulunan roman ve tiyatroları ondan habersizce çalıp geceleri odasında okumaktadır.

Yazar, son bölümün beşinci kısmında “*Katoliklerin İtlak Meselesi*” başlığı altında Katoliklerde boşanma meselesini ele alır. İncil'in boşanmayı yasaklaması nedeniyle her ne şekil ve sebeple olursa olsun talâk-ı küllîyi kilise kabul etmemektedir. Bununla beraber Katolik mezhebini kabul edenlerin kendilerine özgü âdetleri ve kanunları gereği ayrılık tam olarak gerçekleşmese de cismen müfakat söz konusu olabilir. Bu durumda da nikâh her şekilde geçerlidir. Karı ile koca evlerini ayırsa bile kadın hâlâ kocasının nikâhlı eşi olmaya devam edecektir. Ahmet Mithat Efendi, Hristiyanlığın bu hükümlerinin kocasından ayrılan bir kadının yabancı bir erkekten doğurduğu gayrimeşru çocuğun nikâhlı kocasının meşru çocuğu olarak görünmesi, onun adını taşıması ve malına varis olması gibi birçok felakete sebep olacağını dile getirir. Bu felaketle ilgili gerçek ve garip bir hikâye de anlatır.

Meşhur General Garibaldi, bir kızla evlenir. Zifaf gecesi kızın altı, yedi aylık gebe olduğunu görür. Durumu kızdan sorduğunda kız, generalin yaverlerinden birisiyle seviştiğini ve o kişiyi hâlâ sevdiğini söyler. Böylece generalden af diler. General kızı affeder hatta sevdiği ile görüşmesine de izin verir ve kendisi kıza elini sürmez. Kızın generalin nikâhı altına girmiş olması ve Hristiyanlığın bu meseledeki kesin hükmü nedeniyle kızın yaverden doğurduğu çocuklar, generalin meşru çocukları olarak görünür. Böyle bir durumda general, yaverin “nîm-hurdesine tenezzül edemeyerek” (*Karnaval*, s. 261) o da başka bir kız ile görüşmeye başlar. Generalin de bu kızdan çocukları olur. Ancak Hristiyanlık yasalarına göre taaddüd-i zevcat mümkün olmadığından ve nikâhsız bir kadından doğan çocukların meşru sayılamayacağından

hareketle zavallı Garibaldi, bundan dolayı başkasının evlad-ı zinâsına kendi evlad-ı meşruası nazarıyla bakıp kendi sulbünden doğan çocuğuna da evlad-ı gayr-ı meşrua bir diğer tabirle piç nazarıyla bakmaya mecbur olur.

Bu örnekten hareketle Ahmet Mithat Efendi, Hristiyanlıkta boşanmanın caiz olmamasının daha birçok faciaya yol açacağını belirttikten sonra bunu göz önüne aldığı zaman İslamiyet'in bu konudaki hürriyetini büyük bir nimet olarak görür ve şükreder:

“Bu garabetlerden maada şariat-ı Nasraniyyede talâkın caiz olmaması daha ne kadar vukuat-ı faciayı mucip olur ki niam-ı celile-i İslamiyyeden yalnız bu bapta hürriyet nimet-i celilesiyle mütene'im olduğumuzdan dolayı Cenabıhakkı ne derecelerde teşekkür etmiş olsak yeri vardır. Mesela bir katoliğin karısı bir erkeği sevip mercimeği fırına verir. Kocasını hissedinceye ve iş yüze çıkıncaya kadar bunlar mercimeği mestur olarak fırına verirlerse de herif haberdar olup da karısıyla cismen müfarakat eyledikten sonra madaması mercimeğini açık olarak dahi fırına verebilir. Ve hâlâ dahi kocasının “Hristiyanlar tabirince” benim diğer mevcudiyeti zevce-i meşruası canı cananını addolunur gider.” (*Karnaval*, s. 261).

Hristiyanlığın bazı mezheplerinde ve Katoliklerin bazı cemaatlerinde koca, karısının fuhuş yaptığını ispat ettiği takdirde talâk-ı küllî ile başka bir kadınla evlenmesi mümkündür. Fakat Şark Katolikleri Roma ile irtibatını arttırdığı zamandan beri bunlar arasında da boşanma yasal zemin bulamamış ve her ne kadar talâk-ı küllî uygulamada var gibi gözüke de karı ve kocanın yeniden evlenmelerine izin verilmemiştir. İşin içine Mösyö Hamparson'un serveti girince kilisenin kanunları değişir.

Ahmet Mithat Efendi, *Mesâil-i Muğlaka* adlı eserinde de bu meseleye değinir:

“(...) Fransa'da vakıa talaka müsaade olunmuş ise de onun için o kadar şerait konmuştur ki o şeraitin külfet ve suûbet-i fevkalâdesi talaka muhtaç olanları yine men etmektedir. Ezcümle Monsieur De Rose Bouton halinde bulunan bir adam için talak istidasını verebilmek karının fuhşunu resmen isbat etmeye mütevakkıf olup bunun için dahi karısının halini bir cürm-i meşhud derecesine vardiirmek yani bir polis memuruna re'yu'l-ayn göstermek lazımdır. Ondan sonra dahi müddei-i umumînin ve nihayet mahkemenin o cürm-i meşhudu bilkabul sebeb-i talak addetmesi icab eder ki bu muamelatın külfet ve suubeti de kendi kendisini ortaya koyacak ahvaldendir.” (*Mesâil-i Muğlaka*, s. 432).

Kahramanlarını ele alış tarzı ve olay örgüsü itibarıyla romanın bazı yönleri yazarın *Felatun Bey ve Rakım Efendi* romanıyla benzerlik gösterir. Ahmet Mithat Efendi, bu eserinde de alafranga yaşam tarzını yanlış yorumlayan kahramanını

mutluluğa sürüklerken alaturka hayat tarzını seçen kahramanını mutluluğa kavuşturur.

1.2.2.12. Paris’te Bir Türk¹⁵²

Ahmet Mithat Efendi’nin Paris’e gitmeden kitabî bilgilerine dayanarak kaleme aldığı bu romanda, aldatma neticesinde sonu felaketle biten birkaç evlilik anlatılır. Bunlar, Madame De la Chaisne ile Madame De Trouville’in evlilikleridir. Bunlara ilaveten tarihi gerçekliği olan Kral Chilpéric’in karısının aldatması sonucu felaketle biten evliliği de konu edilir. Nasuh Efendi, yazarın Türklük ve Müslümanlık vasıflarını taşıyan idealize ettiği bir tiptir. Rakım Efendi, Resmi Efendi gibi yazarın diğer eserlerindeki kahramanlarla olduğu kadar yazarın kendisiyle de özdeşleştiği taraflar vardır. Beş kısımdan oluşan bu romanın ilk kısmı, Nasuh’un Paris seyahati için yola çıkışını anlatır. Nasuh, bu yolculuk esnasında vapurda tanıştığı Lehli Gardiyanski ile Marsilya’dan Paris’e gitmek üzere bindiği Lyon şimendiferinde de karşılaşır. Bu yolculukta, şimendiferin yoldan çıkıp sarsıldığı zaman yolcular arasından bir kadının bu iki arkadaş tarafına fırlaması, onu vagonların altında kalmaktan kurtardığı gibi bu iki adamla dost olmasını da sağlar. Kendini Madame Mapercine olarak tanıtan kadın, şimendiferden indikten sonra tekrar görüşmek için bu iki arkadaşına adresini verir.

Ertesi gün Nasuh, Madame Mapercine’in verdiği adrese gider. Kapıyı açan genç uşağa “Madame Mapercine” ismini verdiği zaman uşak şaşırır ve yanlış geldiğini, burasının Madame Mapercine’in evi olmadığını söyler. Nasuh, kendisini daha iyi tanıtmak için birlikte Lyon şimendiferinde yolculuk ettiklerini söylemesi üzerine uşak daha da şaşırır. Bu seferki şaşkınlığı ise hanımının altı aydan beri Paris’ten dışarıya çıkmadığını bildiği halde Nasuh’un birlikte seyahat ettiklerini söylemesinden dolayıdır. Fakat orada bulunan başka bir uşağın Nasuh Bey’in geldiğini hanıma haber vermesi üzerine teşrif buyrulması istendiğinde Nasuh, huzuruna kabul edildiği kadının şimendiferde tesadüf ettiği kadın olduğunu görür. Madame Mapercine, hali vakti yerinde, oldukça zengin bir kadındır. Nasuh’u güzel karşılayan Madame Mapercine, Gardiyanski ile beraber onu her salı akşamı konağında verdiği müsamereye davet eder.

¹⁵² Ahmet Mithat Efendi, *Paris’te Bir Türk*, Haz. Erol Ülgen, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara 2000. Yapılan alıntılarda eserin bu baskısı kullanılmıştır.

Nasuh, konaktan çıktıktan sonra genç uşağın söylediklerini hatırlayarak bu işte bir gariplik olduğunu düşünür. Bu gariplik fazla sürmeden meydana çıkar. Madame Mapercine'in verdiği davete çok sayıda kibar aileler katılır. Nasuh'un vapurda tanıştığı Catherine ve Catrisse isimli kadınlar da oradadır. Nasuh, Catrisse ile Madam Mapercine hakkında konuşurlarken gerçek adının Madame De la Chaisne olduğunu öğrenir. Catherine, yakın dostu olan bu kadınla “piçhane” (*Paris'te Bir Türk*, s. 149) tabir edilen aynı mektepte okumuştur. Catrisse, aralarında kalması şartıyla Nasuh'a, Madame De la Chaisne'in gerçek kimliğini açıklar.

Catherine ile De la Chaisne, aynı mektepte iken Catherine'in adına bir hazine gönderilmesine karşın De la Chaisne'in adına gelen bir şey yoktur. Dolayısıyla bu mektepten çıktıktan sonra modistlik eden grisetler¹⁵³ arasına katılır. Grisette olarak adlandırılan bu kızlar, geçimlerini ellerinin emeği ile kazanmaları yanında sevdikleri delikanlılar ile aşüftelik yapmaktan da geri kalmazlar. De la Chaisne da birkaç sene bu âlemde gezip tozar. Bu sırada Prés-Saint-Gervais'li bir fakir delikanlıya âşık olup evlenir. Bunun üzerine De la Chaisne, kocasının köyüne giderek orada bahçıvanlık yapmaya başlar. De la Chaisne'in bu isme sahip olması bu köyde gerçekleşir. Bu ismin asıl sahibi olan Monsieur De la Chaisne adında altmışlık bir ihtiyar, köye tebdil-i hava için gelir. Bu ihtiyar Bretagne asilzadelerindendir ve hâlâ çapkınlığıyla bilinmektedir. Bundan dolayı da genç bahçıvana âşık olur. Madame De la Chaisne, kocasına ihanet etmemek için epeyce direnirse de adamın saçtığı altın ve mücevherler karşısında direncini kaybeder.

İşin asıl ilginç yanı ihtiyarın, kadını metresi olarak almayıp kilisede öz kızı olduğunu tasdik ettirerek almasıdır. Kız, asilzadeler mertebesine vardığı için bahçıvan kocasıyla denk düşmediğinden ayrılmakta serbest kalır. Ayrıldıktan sonra da başka bir kocaya varamaz. Böylesine garip bir vaziyette Monsieur De la Chaisne ile görünürde baba-kız fakat hakikatte karı-koca hayatı yaşar. Birkaç sene sonra Monsieur De la Chaisne vefat edince serveti ve adı kadına kalır. Böylece ortaya milyonlara malik bir Madame De la Chaisne çıkar. Kadının kocası, Monsieur De la Chaisne'in karısının babası olarak ortaya çıkması üzerine buna inanıp kendisini de kabul etmelerini ve hiç değilse uşak olarak almalarını rica etse de kabul edilmez. Gerçekte baba-kız ilişkisi

¹⁵³ Fakir ve hovarda kızlar. (*Paris'te Bir Türk*, s. 155).

yaşamadıkları için böyle hareket etmişlerdir. İhtiyar vefat ettikten sonra da kocası dönmesi için yalvarır. Ancak De la Chaisne “Ben bu kadar asilzadeler ve kibar içine senin gibi bir bahçıvanı nasıl çıkarayım” (*Paris’te Bir Türk*, s. 156) diyerek kocasının yalvarmalarına kulak asmaz.

Nasuh, Madame De la Chaisne’i ziyaret ettiği bir gün, hakkında öğrendiklerini anlatır. De la Chaisne, bu bilgileri Catherine’in verdiğini öğrendiğinde boşboğazlığına öfkelenir. Onun da gizlediği bir sırrı olduğundan hareketle görüldüğü gibi biri olmadığını göstermeye çalışır. Bu sır, Catherine’in “piçhaneye atılmış bir bîçare” (*Paris’te Bir Türk*, s. 149) olması ile ilgilidir. Madame De la Chaisne, bu konuşmalarında Nasuh’a, Lyon’a yaptığı gizli seyahatin sırrını verir. “Çılgıncasına bir sevdanın yadigârı olan bir ciğerparesini”, (*Paris’te Bir Türk*, s. 172) Lyon’da bir daireye teslim ettiğini itiraf eder. Yirmi iki yaşında dul kalan bir kadının, bu gibi şeylerde mazur olduğunu belirterek ayıplanmamasını ister.

Madame De la Chaisne, Nasuh’un dul komşusu Madame Garnold ile ilişkisini hatırlatarak kendisiyle de ilgilenmesini istemesi üzerine Nasuh, hürriyet noktasında onun Garnold ile denk olmadığını söyler. Güzellik yönünden De la Chaisne’in Garnold’tan üstün olmasına karşın hâlâ kocasının nikâhı altında bulunması onu bir başka kişiye bağlamaktadır. De la Chaisne’in bir başkasıyla nikâhlı iken gayri meşru çocuk doğurduğu ileride görülecektir. Nasuh, Garnold ile aralarındaki eşitsizliği anlatırken bunu sirkat üzerinden örneklendirir:

“Nasuh — (...) Garnold’un kocası onu istemeyip terk etmiş. Sizin kocanız ise hâlâ sizi ister. Siz onu reddediyorsunuz. Bu halde sizin üzerinizde elan bir hakk-ı zevciyyet vardır. Garnold’da böyle bir hak kalmamış. Elyevm kendi salâhiyetini istediği gibi istimal ve ondan istediği gibi istifade edebilir.

De la Chaisne — (Şap kesilerek) Ey!

Nasuh — Eyisi şu ki bir tabak elma var ki başkasının hakkı olduğu halde gasben ve cebren o başkasını hakkından men ederek şimdi onunla bana ikram etmek istiyorsunuz. Ben ise mal-ı mağsûbu benimseyemem. Garnold kendi malı olan meyveyi bana arz eyledi. Kabulünde asla tereddüt etmedim.” (*Paris’te Bir Türk*, s. 223).

Nasuh, evli bir kadınla ilişki yaşama taraftarı değildir ve kriterlerini ona göre belirlemiştir. Garnold gibi hürriyetine mâlik olan bir kadınla şehvî duygular yaşayabileceğini de söyler. Bunun için temel şartı ilişki yaşayacağı kadınlar üzerinde hak iddia edilmemesidir:

“(…) Karı hususunda işte mezhebim: Mütעהhil bulunur isem kendi karımdan maada âfet-i cihana dahi meyl etmem. Bu perhizkârlığa tahammül yok ise teehhül de etmem. Bekâr bulunur isem Garnold gibi kendisi kendisine sahip olan bir karı ile tarik-i şehvaniyyede refakat edebilirim. Bir kız ile değil. Zira başkasının malı olmağa hazırlanmaktadır. Bir zevce ile hiç değil. Zira başkasının hakkıdır. Gayrin hakkına taarruz hıyanettir. Bir fahişe ile de değil. Zira fahişe yoktur ki fuhşu ihtiyarî olsun. Muaşaka ise ıztırarî olamaz. Elimden gelir ise fahişeyi fuhşundan kurtarmaya çalışırım.” (*Paris’te Bir Türk*, s. 223).

Romanda anlatılan diğer bir aldatma hikâyesi ise ilk bölümde İstanbul’dan Paris’e giden vapurda seyahat eden yolculardan “kırkını mütecaviz fakat hâlâ oynak ve şişman” (*Paris’te Bir Türk*, s. 4) bir kadın olarak tasvir edilen Madame De Trouville’in hikâyesidir. Vapurda oğlu yaşındaki bir gence karşı şuh hareketleriyle dikkat çeken bu kadının, yolculardan Catherine’in tanımadığı annesi olduğu ortaya çıkar. Yazar, Nasuh’un çok eşliliğe dair görüşleri esnasında Catherine’i “piçhaneye atılmış bir biçare” (*Paris’te Bir Türk*, s. 149) olarak göstermişti. Dolayısıyla Nasuh’a göre Catherine’in kibirli ve azametli olmasının nedeni, babasızlığın vermiş olduğu bir etkiyle erkeklere karşı duyduğu güvensizlik sorunu olduğu söylenebilir. Catherine’e göre erkeklerdeki şehvanî duygu ortak olduğu için din, mezhep ve millet ayırt etmeksizin hovardalık yolunda refakat edecek bütün erkeklerde mevcuttur:

“Catherine — Öyle ise şu iki kelimeciği dahi arz etmekliğime müsaade et ki senin bunca senelik tecrübelerin hiçbir netice hâsıl etmemiş demektir. Zira hovardalık tarikinde refakat edecek olan iki erkeğin ikisi bir din, bir mezhep ve milletten olmak ve öteden beri bu işte ittifak ve ittihat etmiş bulunmak lazımdır zannediyorsun. Demek oluyor ki bir maksad-ı şehvanî uğrunda iki erkeğin derhal ittifak edebileceklerini muhalattan addeyliyorsun.” (*Paris’te Bir Türk*, s. 57).

De Trouville, bugünkü varlıklı haline ve bahtiyarlığına rağmen aslında işin iç yüzünün farklı olduğunu ve bu bahtiyarlığının içinde bahtsızlığının gizli bulunduğunu ifade ederek söze başlar. De Trouville, fakirliği nedeniyle Paris’in eski bulvarlarından birisinde mağazacılık yapar. Kimsesi yoktur. Çok güzel olduğu için talipleri de çoktur. Şuh-meşrepliğinden dolayı henüz on altı yaşındayken kendi tabiriyle “fındıkçılık”¹⁵⁴ yaptığını itiraf eder. Bu sayede birçok erkeği dize getirip keselerini boşaltmıştır. Bu sıralarda mağazaya gelen bir İngiliz lordu, De Trouville’e âşık olur. Birkaç gün daha mağazaya gelip gider ve sonunda âşkını ilan eder. Sevgisini ispat için kızın çalıştığı

¹⁵⁴ Argoda cilveli, işveli, oynak kadın anlamına gelen sıfat, hafifmeşrebin eş anlamlısı.

mağazayı satın alıp ona vermeyi teklif eder. Kız alım satım işlerinden hoşlanmadığını söyleyerek bu teklifi geri çevirir.

De Trouville'e mükellef bir daire tutan lord, hizmetkârları da emrine verir. Fakat haşarı ve hoppa bir kadın olan De Trouville, Mister Habbes adındaki daire müdürüyle lordu aldatır. Bu yasak ilişkisinden bir de gebe kalır. İngiliz lordu, doğacak çocuğu kendisinden bildiği için sevinmektedir. Bir gün De Trouville'i, Mister Habbes ile birlikteyken yakalar. Âşıklar suçüstü yakalandıkları için inkâra kalkışamazlar. Bunun üzerine lord, Mister Habbes'ı evden kovar. De Trouville'e hiçbir şey söylemez. Kadın, bu durumu affedilmesine yorar. Fakat durum zannettiği gibi değildir. Lord, De Trouville çocuğunu doğurunca çocuğun sırtına çakı ile istavroz çizer. İsmini Catherine koyduktan sonra "işte iftihar-ı mahzım olarak intizar eylediğim çocuğu piçler dairesine götürmedeyim. Fakat bu çocuğun benim çocuğum olduğu meşkûk olmakla mesut olacağına şüphe etme. Sen ise var birkaç Mister Habbes daha bul da fiilini icra et" (*Paris'te Bir Türk*, s. 266) diyerek De Trouville'i da evden kovar.

Romanlara konu olan ve facia ile neticelenen bir evlilik de tarihi bir vakaya dayandırılarak anlatılır. Bir gün Nasuh'un yanına elli yaşında, kır saçlı ve orta boylu bir ihtiyar adam gelir. Saf ve aptal izlenimi uyandıran bu adamı, Nasuh nazık bir şekilde karşılar. İhtiyar, Nasuh'u, bütün Avrupa'da emsali nadir olan bir âlim olarak haber aldığı için önemli bir meseleden dolayı rahatsız ettiğini söyler. Nasuh'u, hezarfen bir zat olarak tanıtan kişi, isminin verilmemesini tembih ettiği için ihtiyar adam kim tarafından gönderildiğini söylemez. Danışmak istediği meseleyi anlatır. Chelles karyesi taraflarında bir yazlık satın aldığını anlatarak söze başlar. Satın aldığı yerde vaktiyle bir kralı idam ettiklerini öğrenince korkmaya başlar. Tarihteki bazı vakaların tekerrür edeceğini düşündüğünden o civarda kendisinden daha zengin biri olmadığını da hesaba katarak sıranın kendisine geleceğini düşünmektedir. Bu nedenle de o civarda yazlık ev aldığına pişman olur. Kuruntularıyla da rahatını bozmak istemediği için Nasuh'tan bu konu hakkında fikir almak ister. Chelles'de öldürülen kralın Chilpéric olduğunu öğrenen Nasuh, o vakanın miladın altıncı asrında yani bundan bin iki yüz belki bin üç yüz sene önce yaşandığını belirterek vakanın doğruluğuna inanmamak gerektiğini söyler. Ardından ihtiyarın vakayı tam olarak bilmediğini söylemesi üzerine etraflıca anlatır.

İki karısı olan Kral Chilpéric'in Frédégonde adındaki karısının, Landry isminde bir başvekillle yasak ilişkisi vardır. Bunlar kralın ava gittiği zamanlarda Frédégonde'un dairesinde buluşurlar. Kralın mutadı üzere ava çıktığı bir gün, kraliçe Frédégonde başvekillin geleceğini bildiği için âşığına daha güzel görünmek maksadıyla hazırladığı bir leğen su ile odasında başını yıkamaya başlar. Kraliçe bu şekilde başını yıkarken ayak patırtılarından odaya bir erkek girdiğini anlar. Bu kişi, şaka niyetine eğilmiş olan karının kışına baston ile yavaşça vurur. Bu şakayı kendisine âşığı olan başvekil haricinde başka kimsenin yapamayacağını düşünerek gelen kişinin Landry olduğundan şüphe etmez. Bu nedenle “İlişme Landry! İlişme. Başımı yıkayıp bitireyim de seninle sarmaş dolaş olalım!” (*Paris'te Bir Türk*, s. 414) şeklinde bir söz söyler. Gelen kişi düşündüğü gibi Landry değil kralın kendisidir. Ava gitmek üzere çıktığı halde pişman olup geri dönmüştür. Kraliçe, başına suyu döküp gözlerini açtıktan sonra karşısında duran kişinin kocası olduğunu görür. Kral duydukları karşısında herhangi bir tepki vermez. Kraliçe, kocasının bu sessizliğinden işkillenerek Landry'ye durumu haber verir. Landry, kralın kendilerini öldüreceğini düşünerek ondan evvel davranmak için topladığı adamlarla Chilpéric'i avdan döndüğü akşam bıçakla öldürür. Diğer bir rivayet ise Chilpéric'in iki karısının birbirlerini kıskanması yüzünden ikisinden birinin bu suikastı gerçekleştirdiği şeklindedir.

Paris'te Bir Türk'te Nasuh, bu konudaki fikrini katıldığı bir davette dile getirir. Türklük ve İslamiyet'in savunuculuğunu yapan ve yazarın sözcüsü konumunda olan Nasuh, gayri meşru çocukların Avrupa'da “piçhane”¹⁵⁵ olarak adlandırılan belli

¹⁵⁵ Ahmet Mithat Efendi, “*Acâyib-i Âlem*” adlı romanında da bu dairelerden bahseder. Roman kahramanlarından İngiliz seyyah Miss Haft ile Suphi Bey, Moskova seyahatlerinde “insaniyet ve medeniyet nokta-i nazarlarınca” önemli gördükleri bu daireyi ziyaret etmek isterler. Bundan hareketle yazar, bu dairelerin işlevlerini anlatır:

“Her sene buraya binlerce evlad-ı zina alınır ki eğer bu daire bulunmayacak olsa validelerinin yüz karası olan bu çocukların hemen kâmilan helak olacakları ve daha faci bir surette bililtizam helak edilecekleri bedihî ve aşikârdır. Bu çocuklara hizmet edenlerin yani uzaktan yakından bu piçhaneye mensup olarak o sayede geçinenlerin miktarları yirmi beş bini tecavüz eyliyor. Daire-i mezkureyi idare için pek külliyyetli varidat tahsis olunmuştur. Alınan çocuklar bir ay kadar orada bakılıp eğer vücutça sağlam şeyler ise köylerde vücutları nadir olmayan fukara kadınlara ücretle süt validelik etmek üzere çocuklar taksim olunurlar ve vücutça zayıf olanları ise daire-i mezkurede müdâvât-ı tıbbiyye ile bakılıp hastalıktan kurtarılmak için lüzumu kadar zaman alıkonulurlar. Şimdiye kadar tutulmuş olan istetiştik cetvelinden anlaşıldığına göre her sene kabul olunan çocuklardan yüzde yirmi beşi delikanlılık zamanlarına vasil olup yüzde yetmiş beş nispetinde vefat vukua gelmiştir. Genç kızlar onlara mahsus bir hastanede dahi etyâma mahsus olan dairesinde talim ve terbiye edilirler. İşbu piçhanede talim ve terbiye görmüş olan delikanlılar ekseriyet üzere çiftçi olup senevî yüz elli kadarı Moskova mekteb-i sanayiine verilerek türlü türlü sanatlar tahsil ederler. Her sene iki

dairelere teslim edilmesi noktasında, İslamiyet'teki taaddüd-i zevcatı Avrupa'nın metres yaşantısına tercih eder. Bu görüşlerini de müsameredeki birkaç kadın ve zevzek olarak adlandırılan bir efendi ile yaptığı tartışmada dile getirir:

“Nasuh — Öyle ise bir karı koca farz ediniz ki kocası on yedi ve karısı on dört yaşında iken tezevvüç etmişlerdir. Zira bizim memleketlerde tezevvüç ekseriya böyle erken olur. Bunlar otuz sene beraber yaşamışlar. Karısı kırk dördüne ve kocası kırk yedi yaşına gelmiş. Şarkta kırk dört yaşına gelen bir kadın burada altmış yaşına gelenler derecesinde ihtiyar olur. Kırk yedi yaşındaki erkek ise hâlâ genç kalır. Zira doksan yaşında birkaç adamı ismiyle, resmiyle, şanıyla, şöhretiyle haber verebilirim ki hâlâ çocuk tevlit etmektedirler.

Zevzek — Yaşasın Türkler! Gördünüz mü karılar Marseillaise şarkısının nâzımı tarafından “Allah'ın en liyakatli oğulları” diye vasf edilen Türkleri!

Nasuh — Şimdi karılıktan çıkmış olan bu zevce hâlâ kocalığında sebat eden zevcine mukabil ne menzelette kalır? Bu halde o kocanın Avrupa usulünce kendisine bir metres (kapatma) tedarik etmesi ve varidatının bir kısm-ı küllisini mezbure ile olan maişet-i fuhşiyyanesi uğrunda sarf etmesi ve binaenaleyh hanesine nazar-ı bikaydî ile bakması ve şayet bir çocuğu dünyaya gelir ise onu kendisine evlat olarak kabul edemeyip bu misillü evlad-ı nâ-meşruaya mahsus olan mevâlara terk etmesi mi!... muvafık-ı akl u hikmettir? Yoksa karısını otuz yıllık dost bilerek bu müddet zarfında kendisine göstermiş olduğu hürmet ve riayete asla hâlel gelmemek üzere havâyic-i tabiiyyesini istifa edeceği kadını meşruan kendi hanesine alması ve binaenaleyh hânümânını perişan edecek bir maişet-i sefihaneye mecburiyet görmemesi ve şayet evlad-ı olur ise onları dahi evlad-ı sairesi gibi bağrına basması mı evlâdır?” (*Paris'te Bir Türk*, s. 148, 149).

Meseleye tabîi, felsefî ve siyasî noktalardan bakan Nasuh, görüşleriyle meselenin bu yönlerini de aydınlatır:

“Nasuh — Siyaset cihetine gelince: Bu taaddüd-i zevcata bir din cevaz veriyor... Ama dikkat isterim. Emretmiyor, cevaz veriyor. Zira Avrupa'yı yanıltan işte asıl bu noktadır. Buna bir din cevaz veriyor ki gayrin ırzına taarruz eden erkeği de ve ırzını muhafaza edemeyen karıyı eşna'-ı mevt ile idam ediyor. Eğer namus bu kadar kıymetli olduğu teslim edilmeyecek ve bu ceza ağır görülecek ise onu da başkaca bahs edelim.

Ekseriyet — Namussuz yaşamaktan namuslu ölmek evlâdır.

Nasuh — Öyle olduğu surette o din taaddüd-i zevcata müsaade vermez ise hükümde tenakuz etmiş olmaz mı? Bizim şariat-ı Muhammediyye, şariat-ı İseviyye gibi insanı insanlığın fevkinde yani melek olarak farz edip de ahkâmını dahi ona bina etmiyor. İnsanın her ihtiyacının önünü açık bırakmaya lüzum görüyor. Eğer bir karı ile mümkün değil iktifa edemeyecek olan erkeğe taaddüd-i zevcat için cevaz göstermemiş

yüz elli kadarı dahi gurebâ hastanesinde cerrahlık öğrenmek için çırak verilirler. Avrupa medeniyet-i cedidesinin fuhşa açmış olduğu meydan münasebetiyle pek çok genç kızlar henüz gelin olmaksızın valide olduklarından ve doğurdukları çocukları bittabi hiçbir kimseye göstermeyerek gizlice büyötmeye dahi hal ve vakitleri müsait olmadığından gizlice boğup bir tarafa atmak mecburiyetindedirler. İmdi âlem-i medeniyet sekenesini böyle mecburi bir katillikten kurtarmak için Avrupa'nın hemen her tarafında evlad-ı zinayı terbiyeye mahsus daireler yapılmıştır ki bazı kadınlar çocuklarını birer âlamet-i mahsusa ile bu daireye bırakıp büyöydükten sonra o âlametler ile yavrularını buldukları dahi olur.” (*Acâyib-i Âlem*, s. 180, 181).

olsa idi fuhşu namussuzluk addetmemesi lazım gelirdi. Böyle olmaktan ise insanı hür bırakıp da mürüvvet-i merdaneyi dahi ona terk etmek...

Zevzek — Yaşasın hürriyet!

Müstehziye — Şu cevaz-ı mürüvvet-i merdane bahislerini anlayamadık.

Nasuh — Pek kolay bir şey. Hazret-i Kuran emretmiş ki eğer size bir karı kifayet etmez ise iki alabilirsiniz. O da kifayet etmez ise üç, nihayet dört alabilirsiniz ve illa bir karıdan başka karı alamazsınız! İşte cevaz şundan ibarettir. Yani mutlaka birden ziyade karı almak lazım gelmeyecek. Lüzum ve ihtiyaç görülür ise almak dahi men olunmayacak yani bu bapta insan hürriyet-i tamme içinde bulunacak. Mürüvvet-i merdane ise karılar miyanında adlin tavsiyesi oluyor. Cümlesine muamele-i âdilânede bulunamayacak olan insanda mürüvvet-i âdilâne dahi olamayacağını hükümle böyle mürüvvetsiz bir şehvetperestten o hürriyeti dahi men ediyor.

Zevzek — Yaşasın mürüvvet-i merdâne!

Müstehziye — Ya acaba sizin hazret-i Kuran bir kere de işin içini dışına çevirmiş mi?

Nasuh — Ne gibi Madam?

Müstehziye — Bir karının birkaç kocaya varmasını?

Nasuh — Evet! Bu da hikmet-i İslamiyyenin nazar-ı dikkatinden uzak kalmamıştır. Kuran hayal âleminde gezinmez. Hakikat âleminde gezinir. Binaenaleyh şimdi arz eylediğim gibi insanı, insanlığının fevkinde tasavvur etmez. İnsan ise bir nev'i hayvandır. Hayvan mevalid-i selasenin en mükemmelidir. Tenasül-i tabii babında erkeklik tohum ve dişilik tarla olmak üzere tasavvur edilmek zaruridir. Kuran dahi böyle tasavvur eder. İmdi bir tarlaya birkaç çiftçi tohum rez etse sonra herkes kendi tohumunun mahsulünü derk etmek lazım gelse tefrike ne cihetle imkân bulunabilir?

Catherine — Tayin veya taharri-i übüvvet hikmet-i hukuk nazarında memnudur. Bir karı bir erkeğin taht-ı nikâhında olur ise o karının tevlit edeceği çocuğa kocasının kendisinden başka bir adamın çocuğu olmak üzere davaya hakkı yoktur. Kezalik...

Nasuh — Bu aynıyle bizim fıkıh-ı Muhammedide mevcut bir meselenin Fransızcaya tercümesinden ibarettir. Ama hikmet-i hükûmet bu hükmü ne fikir ve tasavvurla koymuş bilirsiniz ya? Kadın kendi kocasından maada erkekten çocuk tevlit edemeyeceği bir kere esaslandıktan sonra bu hükmü koymuştur. Edilen sual ise bu değildir. Karının kendi zevc-i vahidinden başka ezvâcdan ne sebebe mebnî çocuk tevlit edememiş olmasının esaslandığı soruluyor. İşte onun sebebi mutlaka tefrik ve tayin-i übüvvet meselesidir. Bir karının kendi zevcinden başka ezvâctan çocuk tevlit edememsi esaslandıktan sonra übüvvet tayin ve takarrür etmiş olacağından artık tekrar taharri-i übüvvet hacet kalmayacağı cihetle hikmet-i hukuk dahi tayin veya taharri-i übüvveti men etmiştir. Yoksa kadınların yüzlerini kızartmamak için değil!" (*Paris'te Bir Türk*, s. 150, 151).

Aslında Nasuh da yazarın diğer erkek kahramanları gibi melek olarak tasvir edilmemiştir. Bunu, Gardiyanski ile konuşmalarında kendisi de dile getirir:

"Ama vukuf ve malumatı yalnız yukarıda saydığım mukaddes kapılardan dilendim zannetmeyiniz. Meyhane kapılarına, kârhane kapılarına da başvurdum. Gizli hovardalık âleminde ölümleri gözüme kestirmek derecelerini buldum. Tulumbacılar ile de görüştüm. Kağıthane zendostlarıyla da refik oldum. Fakat şu sözümü de sahih olarak kabul etmelisiniz ki bu âlemleri cevelânım fesad-ı hale esir olmak mecburiyetinden değildi. Dünyayı görmek ve âlemin her türlü gavâmızına vukuf peyda eylemekti. Hulya ediniz ki Naum'un operasında perdeciliğe ve Fransız tiyatrosunda makinistliğe kadar girdim. Bundan maksadım ne para kazanmaktı ne aktrislerle yeşillenmek. Vakıa oyunculara çatmak arzusundaydım. Ama mücerret o âlemi dahi görmek için." (*Paris'te Bir Türk*, s. 108).

Yazar, Nasuh'un ağzından bu tür ilişkilerde Hristiyanların mukaddes kitabı İncil'in, anne ve babanın günahından çocukları sorumlu tutmasına karşın İslam dininin bu sorumluluğu yüklediğini bundan dolayı da "melekü'l-aşkın" kıydığı nikâhı papazın kıydığı nikâhtan daha üstün bulduğunu dile getirir:

"Nasuh — (...) Vakıa mukaddes İncillerde evlat, pederin ve validenin günahlarından mesul olacağı yazılmış ise de ben Hristiyan değilim Madam Müslümanım! Benim kabul eylediğim kitapta hiçbir nefsin, nefs-i âhir için mesul olmayacağı yazılmıştır. Hakikat dahi bundan ibarettir zannederim. Binaenaleyh gerek sizin ve gerek Catherine'in valideniz veya pederiniz bir hata etmişler ise ben ondan dolayı sizi tayibe asla mahal bulmam. Bilakis papazın kıydığı nikâhtan melekü'l-aşkın kıydığı nikâhı daha mukaddes bularak öyle bir nikâhtan tevellüt eden çocuğu daha ziyade takdis ederim." (*Paris'te Bir Türk*, s. 168).

Paris'te, Palais Royale Tiyatrosu'nda ilk defa oynanacak olan "*Familyasız Bir Asilzade Grisette*" isimli komedyada anlatılanlar, gerçek hayatta Catherine'in başından geçen olaylardır. Bu nedenle yazar, araya De Trouville'nin hikâyesini koyarak bu meseleye açıklık getirir. Oyunun sonunda familyasız asilzade grisette Mademoiselle Georgette'nin, sevgilisi Monsieur Paul ile evlenerek bir familya sahibi olduğu gibi Catherine de ressam çırağı Paul ile olan ilişkisinde kibir ve gururunu yenerek bunu başarır. Böylece Catherine'in Batılıların yanlış tanıttıkları Osmanlılar - bunlar nezdinde de Nasuh- hakkındaki fikirleri de değişir.

Kalabalık şahıs kadrosunu gayrimüslimlerin oluşturduğu romanda, Paris'in sefih¹⁵⁶ yaşantısının evlilik ilişkilerine de yansıdığına dair bir başka hikâye, De la Chaisne tarafından anlatılır. Jandarma yüzbaşlarından biri, çevresindekiler tarafından ehl-i ırz sahibi olarak tanınmaktadır. Yirmi yıllık karısından bıkip usandığı halde,

¹⁵⁶ Ahmet Mithat Efendi, diğer romanlarında da Paris'in bu özelliğine değinir: "Öyle ya! Paris bu! Orada birkaç gün ve nihayetü'n-nihaye birkaç hafta zarfında her şeyin hızı geçer. Bir şeyin bir kere hızı geçti mi artık onun bakıyyesi, serpintisi olan kırıkların döküklerin de hiçbir ehemmiyeti kalmaz." (*Altın Aşıkları*, s. 235).

"Koca Paris! Avrupa'nın terakkiyat-ı maneviyyesini! tettebbu etmek için feylesoflar sana müracaat etmelidirler. Bu tettebbu için senden âlâ zemin bulamazlar." (*Mesail-i Muğlaka*, s. 325).

"Bu tehlikeli memleket halli güç bir muammadır. Bilad-ı sairenin hiçbirisine kıyas kabul edemez. İyilikten fenalıktan her ne ararsanız orada bulursunuz. En garibi şu ki iyiliklerin pek çoğunu fenalık ve fenalıkların da pek çoğunu iyilik suretinde tecelli etmiş görerek telakki ve muhakemenizde kendinizi hatadan güç kurtarırsınız. (...) Zira insan bu şehri bihakkın tettebbu edeyim derken Paris şehri o insanı daha çabuk tettebbu ederek bir daha iltiyam-pezir olması kabil olamayacak ceriha-i maneviyeyle dil-haste edip bırakabilmesinden pek havf olunur. (...)“ (*Avrupa'da Bir Cevlan*, 2020: 792).

iffetlilik vasfını korumak adına dışarıdan elini eteğini çekmiştir. Ailesi, saf ve aptal bir köylü hizmetçiyi yüzbaşıya tavsiye eder. Diğer hizmetçi kızlardan bazıları efendisini bazıları da komşu efendiyi kendilerine bağladıklarını iftihar ederek anlattıkları zaman bu ahmak kız da kendi efendisini bağlayamadığı için üzülür. Kız bu hevesini içten içe büyütür ve bunun için gizli ve tenha yerlerde işve ve naz yapmak gerektiğini öğrenip bu şekilde davranmaya başlar. Yüzbaşı, buna dünden razıdır. Fakat ilişkilerini karısının bilmesini istemediğinden kıza, hanımının suyuna gitmesini ve aralarındaki ilişkiden haberdâr olmamasını tembihler. Yüzbaşı, kızla buluştuğu geceler jandarma neferi kıyafetine girer. Bundan maksadı kızın dairesine girip çıkarken görülürse kızın amcaoğlu olduğunun bilinmesini istemesidir. Çünkü kızın arada bir görüştüğü jandarma neferi bir amcaoğlu vardır.

Yüzbaşının karısı sık sık gelip gitmekte olan amcaoğlunu gözüne kestirir ve bu sırrını hizmetçi kıza açar. Kız, efendisinden aldığı emir üzerine hanımın suyuna gitmeye devam ettiği için amcaoğlunun geldiği bir akşam, hanımın yanına göndereceğinin sözünü verir. Kız, gerçek amcaoğlu ile ileride evlenmeyi düşündüğünden, onu hanımdan kıskanır. Böylece amcaoğlu kılığına giren efendisini yani hanımın kocasını göndermek ister. Yüzbaşı durumu anlayınca kızı gönderip hanımı çağdırtırır. Hanım, süslenmiş bir vaziyette gelince kocasıyla karşılaşır. Yüzbaşı, hiç istifini bozmadan “Akşam ben seni âdi bir tuvalet ile bırakmıştım karı! Şimdi gece yarısı bu kadar mükellef süslere ne hacet? Kızın emmizadesi böyle ağır tuvaletten ne anlar?” (*Paris’te Bir Türk*, s. 378) sözleriyle kendisini haklı çıkarıp karısını zor durumda bırakır. Hanım, utancından ve hayretinden kendi odasına döner. Yüzbaşı ise ertesi sabah kızı göndererek böylece kendi rezaletini örtbas eder.

Benzer bir olay da Jardin Mabilie Bahçesi’nde geçer. Paris’in eğlence mekânlarından olan bu yerde, Madame Rougepierre kocası Monsieur Rougepierre’e yüzünde kalın bir siyah tül olduğu halde yanaşarak aklını çelmeye başlar. De la Chaisne, adamın buraya gelmesindeki maksadın “kendi hanesinde her günkü taamı tatsız geldiği için mücerret çeşni değiştirmek” (*Paris’te Bir Türk*, s. 375) olduğunu belirterek bundan dolayı onu baştan çıkarmanın kolay olduğunu anlatmaya çalışır. Madame Rougepierre, baştan çıkardığı kocasını koluna takıp evine götürür. Kapıdan girdikleri zaman kocasına kendini tanıtır. Ardından bir de tokat atar. “Seni gidi hain herif seni! Sanki senin ettiğin işlerden benim haberim yok mu zannediyorsun? İşte dört

beş defa vardır ki ben senin arkan sıra Mabille gibi rezaletanelere kadar gidiyorum! Hele bu akşam rast getirdim. Artık inkâra mecalin yoktur!” (*Paris’te Bir Türk*, s. 375) diyerek kendisini koruyarak kocasını cezalandırır. Çünkü kadın da oraya, kocasının gittiği amaçla gitmiş fakat kendisi daha kurnaz ve atik davrandığı için bu şekilde haklı çıkmayı başarmıştır.

Yazar, Paris için sıradan bir özelliğe sahip olan bu durumu yine Parisli bir kadının ağzından dile getirerek gerçekte birer roman olmaya layık bu tür vakaların, her ne kadar komik görünse de düellolar gibi birçok faciaya da yol açabileceğini göstermeye çalışır:

“De la Chaisne — Böyle oyunlar Paris’te ilk defa olarak oynanmamıştır. Lakin kocaların haberi olmaz. Ama kocalar da karılarına yine bunun emsali oyunlar oynamaktan hali kalmazlar ya? Hatta birisi bir oyun oynamış ki gerçekten roman olur.” (*Paris’te Bir Türk*, s. 376).

1.2.2.13. Yeryüzünde Bir Melek¹⁵⁷

Ahmet Mithat Efendi, bu romanında aldatma zannı neticesinde Raziye ile İskender Bey’in felaketle biten evliliğini anlatır. Şefik, İstanbul’da ulema arasında Hacı Hafız Mehmet Singapurî diye şöhret bulan bir zatın oğludur. Bu zatın fakir ve ihtiyaç sahibi olması nedeniyle Raziye’nin kazasker olan babası Mehmet Hulusi Efendi’nin evinde misafir olması ve oğlunun da bu evde doğup büyümesi, Şefik’in Raziye’yi velinimetini olarak görmesine sebep olur. Dolayısıyla yazar, Şefik’in Raziye’ye isnat ettiği zadelikle kendisine isnat ettiği pespayeliği ve bu pespayeliğinin Raziye ile evlenmesine mani olduğunu düşünmesini doğru bulmaz. Her ne kadar evlilikte küfüv olma şartı aranırsa da şimdiki durumda kimsenin buna riayet etmediği kanaatindedir.

Hintli bir adam olan Hacı Hafız Mehmet Singapurî’nin ilim merakıyla çıktığı Asya ve Avrupa seyahatinden sonra yolu İstanbul’a düşer. Tesadüfen, Raziye’nin babası Mehmet Hulusi Efendi’nin konağına misafir olur. Mehmet Hulusi Efendi, bu fazilet sahibi ve hoşsohbet adamı çok sevdiği için birkaç günlük misafirliğini birkaç seneye kadar uzatır. Bunun için de onu, kendi konağında terbiye görmüş ve Singapurî’nin hizmetine tahsis ettiği Safiye isminde, azatlı, Çerkez bir cariyeye

¹⁵⁷ Ahmet Mithat Efendi, *Yeryüzünde Bir Melek*, Haz. Nuri Sağlam, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara 2000. Yapılan alıntılarda eserin bu baskısı kullanılmıştır.

evlendirir. İstanbul’da “ayaklı kütüphane” (*Yeryüzünde Bir Melek*, s. 24) olarak tanınan Singapurî, o zamanlar kırk beşini bitirip ellisine yaklaşan bir adamdır. Safiye ise otuz beşini geçkin bir cariyedir. Evlilikleri üzerinden on ay geçtikten sonra Mehmet Hulusi Efendi’nin konağında Şefik dünyaya gelir.

Şefik üç yaşındayken Raziye doğar. Raziye, Mehmet Hulusi Efendi’nin biri erkek ve diğeri kız olan iki evladının ölümünden sekiz, on sene sonra dünyaya geldiği için büyük bir heyecanla karşılanır. Mehmet Hulusi Efendi, kızına isim konulmasını Singapurî’ye havale eder. Singapurî’nin bebeği gördüğü zamanki şaşkınlığı herkesin dikkatini çeker. Şaşkınlığının nedeni sorulduğunda ise daha önce bu kadar güzel bir mahlûk görmediği ve bunun insan değil âdetâ bir melek olduğu cevabını verir. Mehmet Hulusi Efendi, Singapurî’nin bu övgüsünü fazla abartılmış bulur. Çünkü çocuk onun bahsettiği gibi fevkalade bir güzelliğe sahip olması bir yana çirkin sayılabilecek bir görüntüye sahiptir. Bunun aksine Singapurî’nin, kızın güzelliği karşısında şaşkınlıktan kurtulamaması, Mehmet Hulusi Efendi’nin canını sıkarak ve “Canım güzel çirkin her neyse bir isim tak da ben razıyım... Ha işte ismi Raziye olsun!” (*Yeryüzünde Bir Melek*, s. 29) diyerek kızına isim vermesi için acele ettirir. Bunun üzerine Singapurî, kızın adını güzellik tanrıçasının ismi olan Zühre koyar. Mehmet Hulusi Efendi, bu ismi beğenmeyip kendisi Raziye isminde ısrar eder. Singapurî ise Zühre isminde inat eder ve ölünceye kadar da kıza bu isimle hitap eder. Fakat babası kızın adını Raziye koyduğu için diğer kişiler de kıızı bu isimle çağırırlar. Raziye, üç yaşına gelinceye kadar Singapurî’nin bahsettiği şekilde “dest-i hilkatin en mükemmel mahlûku olduğuna dair” (*Yeryüzünde Bir Melek*, s. 30) herhangi bir işaret görünmez. Ondan sonra bir süre daha Raziye güzel sıfatını taşımaz. Raziye, altı, yedi yaşlarına geldiği zaman Singapurî’ye hak verenler olur ve kız bundan sonra her sene geçtikçe güzelleşmeye başlar. Herkes Raziye’nin bu güzelliğine şaşırırken Singapurî, tahmininin henüz tamamen ortaya çıkmadığını ve kızın asıl güzelliğinin otuz yaşından sonra görüleceğini söyler. Singapurî, Şefik ve Raziye’nin terbiye ve tahsillerine önem verdiği için gece gündüz onlarla ilgilenir.

Raziye’nin on bir, Şefik’in ise on dört yaşında olduğu bu zamanlarda, duygularındaki bu değişikliği zihinlerinde tam anlamıyla kavrayamazlar. Raziye’nin hasta olarak yattığı bir gün, aralarındaki konuşma ilk defa olarak bu durumu netleştirir. Bu konuşmada Raziye, Şefik ile yalnız kalamadıklarından yakınlık hastalığının

bunun için iyi bir fırsat olduğunu ve yemeğe gitmeyerek bu fırsatı değerlendirebileceklerini söyler. Ertesi gün de Raziye iyileştiği halde hasta numarası yaparak yemeğe gitmez. Fakat bu görüşmelerinde de sevgilileri, cariyeler yalnız bırakmadığından istedikleri gibi bir buluşma gerçekleşmez. Bundan sonra sevgililer, bahçede تنها vakitlerde kol kola gezindikleri esnada, birbirlerine sarılmak gibi kendileri için küçük fırsatlar yakalamaya çalışırlar.

Kısa aralıklarla hem Şefik'in annesi Safiye ve babası Hacı Hafız Mehmet Singapurî'nin hem de Raziye'nin annesinin vefat etmeleri, çocukları bu zor günlerinde birbirlerine iyice yaklaştırır. Fakat Singapurî'nin vefatı esnasında, Şefik'in Avrupa'ya tahsile gönderilmesi ve doktor olarak yetiştirilmesi ile ilgili Mehmet Hulusi Efendi'ye bıraktığı vasiyetinin ortaya çıkması, sevgililerin ayrılığına zemin hazırlar. Mehmet Hulusi Efendi, Şefik'i Avrupa'ya acemi göndermemek için Beyoğlu'nda, o zamanın en meşhur doktorlarından bir mösyöye talebe verir. On beş yaşını geçtiği için de harem dairesinden çıkarılır. Masrafları Mehmet Hulusi Efendi tarafından karşılanan Şefik, böylece geceli gündüzlü Beyoğlu'nda doktorun evinde hem Fransızca'yı hem de tıp ilmini tahsille meşgul olur. Doğdukları günden beri birbirlerinden hiç ayrılmayan sevgililer, bu şekilde ayrılmış olurlar. Bundan sonra Şefik konağa haftada ya da on beş günde bir kere gelmeye başlar. Mehmet Hulusi Efendi, Şefik ile Raziye'yi kardeş olarak gördüğü ve bu konuda Şefik'e güvendiği için Şefik konağa geldikçe mabeyin dairesinde ya da harem bahçesinde Raziye ile görüşmesine izin verir. Raziye, on ikisini bitirip on üçüne doğru gitmekte olduğu halde on beş, on altı yaşındaki gelinlik kızlar gibi görüldüğünden selamlığa çıkması yasaklanıp ev kadını olmak üzere haremden tutulur.

Bu şekilde haftada ya da on beş günde bir görüşmeleri esnasında da cariyelerin yanlarında olmaları istedikleri gibi hareket etmelerini engellediği için buna bir çözüm aramaya başlarlar. Bunun için buldukları tedbirlerin ilki, bir hafta ya da on beş günde bir, birbirlerine karşı düşündüklerini ve söylemek istediklerini bir kağıda yazıp görüştükleri zaman bunları okumak ikincisi ise Şefik'in konağa geldiği gece birinin, diğerinin yanına gelmesidir. Raziye için bu tedbirlerden ilki daha zordur çünkü cariyeler sürekli yanında olduğu için Şefik'ten gelen mektupları rahatça okuyup cevap yazamaz. Yattıkları odalarda da başka kişiler bulunduğu için odada buluşmak imkânsızlaşınca herkes uykuya daldıktan sonra mabeyin kapısı yanında görüşürler. Bir

seneden fazla bu şekilde görüşmeye devam ederler. Şefik, Beyoğlu'nda Fransızca'yı iletirip tıp tahsili için hazır olduğu zaman Avrupa yolu görünür. O zamana kadar Şefik, Raziye ile aralarındaki mevkii mukayese edince kendisini ondan aşağı görmektedir. Bundan dolayı Paris'e, tıp tahsiline gidip İstanbul'da emsali görülmeyen bir doktor çıkarak kendini Raziye'ye ispat etmek ister. Şefik, vedalaştıkları zaman Raziye'ye, evliliğe dair herhangi bir söz vermez. Yazar, bu sözün verilmesinin ayrılığın kısa sürmesini sağlayacakken verilmemesi nedeniyle ayrılığın uzun olmasına sebep olduğunu ifade eder. Nitekim cumba altı görüşmelerinde Raziye de bu meseleyi gündeme getirir:

“Raziye — (...) Eğer Paris'e giderken izdivacımız için bir ahit ve misak bağlamış olsaydın, onu muhafaza için her fedakârlığı ihtiyara kendimi mecbur bilirdim. On altı on yedi yaşına gelip de artık yüreğimdaki Şefik'i şakağımdaki gül gibi ve göğsümdeki güvercinin mahubiyeti gibi bir sevdâ-yı melekâne ve masumaneyle değil belki ruhumun gıdası ve ömrümün refiki gibi telakkiye başladığım zaman hatta beni öldürseler şehrah-ı hayatta senden başkasını refakata kabul edemezdim. Fakat böyle bir ahit ve misak yoktu. Değil mi Şefikim! Bahusus ki benimle ahit ve misakı olmayan bir Şefik'in senelerce müddet Frengistanda ömür geçirmesi üzerine sebat-ı kalbinden dahi şüphelensem mazur görülmez miyim? Yüreğine soruyorum Şefikim. Yüreğindeki insafla cevap ver.

Şefik — Ah! Ben de mazurdum Raziye! Sen on dört yaşında ben on yedisindeyken acaba ben dahi seni melekâne ve masumane bir sevdadan başka bir hisle seviyor muydum? Sırf bir emr-i ruhaniden ibaret bulunan aşkıma bir maksad-ı cismani katabilir miydim? Bu halde izdivacı düşünmek bana ne kadar uzaktı. Benim için Raziye'nin yüreğinde bulunması, yüreğimi zihnimi büyünlüğümü ol kadar işgal eylemişti ki yüreğinden başka bir halvetane-i visal tasavvur edip de Raziye'nin onun içinde bulmayı hayalimden bile geçirmiyordum. Visal denilen şey bir takarrüpe birbirimizin yüreği içine girmiş olmaktan büyük takarrüp mü olur? Ah Raziye! Paris'e vardikten bir sene sonra aklıma geldi ki seni yalnız yüreğimde saklamak resmen ve maddeten mümkün olamayıp bu hiss-i mukaddesi bir zifafhâne-i şer'i mahfazasında saklamak lazımdır.” (*Yeryüzünde Bir Melek*, s. 14, 15).

Şefik, Paris'te dört seneden fazla kalır. Bu süre zarfında Paris'in sefih yaşantısına kapılmayarak tahsiliyle meşgul olur. Geldiğinin ilk senesi Raziye'ye mektup gönderir fakat daha sonra ilim aşkı Raziye'ye olan aşkına galip gelince mektuplarının arkası kesilir. Raziye ise Şefik'ten ayrıldığı günden itibaren bir hafta, on gün kadar zamanını üzüntü içinde geçirir. İki ay sonra Şefik'ten ilk mektubun gelmesiyle üzüntüsü hafifleyip özlemi artmaya başlar. Ayrılıklarının ilk senesi Raziye, Şefik'ten bir buçuk, iki ay arayla mektup almaya devam eder. Ancak ikinci senede mektupların ardının kesilmesiyle hayal kırıklığına uğrar. Ayrıca on beş yaşında gelinlik kız çağına girmiş olması nedeniyle etraftan görücüler de gelmeye başlar. Bu durum Raziye'de birtakım yeni meşguliyetlere yol açtığından aşkına da bir itidal gelir.

Raziye, ayrılıklarının üçüncü senesinde ulemazadelerden İskender Bey ile evlenir. Yaşı otuz beşi geçkin olan İskender Bey, ilk ve ikinci eşinin vefat etmesi üzerine Raziye'yi üçüncü eşi olmak üzere ister. Mehmet Hulusi Efendi, kızının Şefik'le olan ilişkisini bilmediği ve İskender Bey'i de ilmiyye sınıfına mensup kibarzadelerden olması nedeniyle damatlığa kabul eder. Ayrıca İskender Bey'in iki defa evlenmiş olması nedeniyle yaşı gereği üçüncü eş olarak alacağı Raziye'yi diğerlerinden daha çok seveceğini, onun kıymetini bileceğini düşünmektedir. İskender Bey'in bu tavrına mukabil kızının da onu seveceği kanaatindedir. Bu nedenle Raziye'nin bu evliliği kabul etmesini ister. Raziye, isminden de anlaşılacağı üzere babasına karşı gelebilecek bir karakterde değildir. O dönemi düşündüğümüzde bu, pek mümkün değildir. Dolayısıyla babasına itaat ederek kaderine razı olur. Onun bu teslimiyetçi tavrını nikâh için vekâlete gelen adamlara verdiği cevapta da görmekteyiz. Nitekim kendisi de gayri ihtiyârî verdiği bu cevap karşısındaki çaresizliğini cumba altı görüşmelerinde Şefik'e de anlatır:

“ (...) Kocaya kendisi mi varacak yoksa pederi mi? Bu izdivaç Şefik'ten mufârakat-ı külliyyeyi mi icap eyleyecek yoksa visali mi? Raziye henüz buralarını tanımayarak en büyük vazifesi pederin emrine riayet ve tatbik-i hareketten ibaret olduğunu nazarı dikkate almakta olduğundan bir aralık ledetteemmül Şefik'in böyle bir izdivaçtan memnun olmayacağını kestirmiştiyse de ilhâh ve ibram-ı peder, her işi şemşîr-i re'y-i hodiyla kestirmek derecesine vardırıldığından, kız pederi elinde naçar olup nikâh için vekâlete gelen adamlara “Olunuz” ve “Olsunlar” cevab-ı malum ve meşhurunu vermişti. (...)” (*Yeryüzünde Bir Melek*, s. 51).

“Raziye — Hain! Sebatsızlığımı, kusurumu, kabahatimi, cinayetimi, hıyanetimi neden setredeyim. Bir vekille iki şahit kapıya gelip de “Vekilin olayım mı?” sualine “Olunuz” ve “Efendiler şahit olsunlar mı?” sualine “Olsunlar” cevabını verdiğim gün vakıa sana karşı bir büyük cinayet etmiş olduğumu derhatir edememiştim. Lakin bir cinayet ki oldu! Bir söz ki ağızdan çıktı! Bir ok ki atıldı! Artık geriye döner mi?...” (*Yeryüzünde Bir Melek*, s. 9).

Mehmet Hulusi Efendi'nin hem İskender Bey hem de kızı hakkındaki tahminleri doğru çıkar. İskender Bey'in Raziye'ye, ilk iki karısından daha fazla sevgi ve saygı göstermesi, Raziye'yi memnun etmiştir. Buna karşın İskender Bey'in yaşını başını almış bir adam olması ve bir kadına karşı yaklaşımlarının yetersizliği gibi nedenlerle gelecekte “büyük büyük inkılâplara” (*Yeryüzünde Bir Melek*, s.51) yol açacağı sezdirilir. Burada İskender Bey'in yumuşak başlılığı aşırıya kaçtığı gerekçesiyle eleştirilir. Raziye, evlendikten aylar sonra evliliğin ne demek olduğunu anlamaya başladığında karı koca arasındaki hukuku da idrak etmeye başlar. Bir kadının hukuk-ı zevciyyeti muhafaza etmekle yükümlü olduğunun bilincine

vardığında ise Şefik'i hayalinden uzaklaştırıp kocasına sadık bir eş gibi hareket etme gereğini duyar. Bununla birlikte Raziye'nin her ne kadar Şefik'in dönüşünden ümidini kestiği için bu evliliğe razı olduğu gerçeğinden söz edilebilirse de aynı şekilde Şefik'i unutmadığından da söz etmek mümkündür. Nitekim Raziye, cumba altı görüşmelerinde bunu Şefik'e itiraf eder. Bu konuşmalarında Raziye, cismen İskender Bey'e, ruhen ise Şefik'e ait olduğunu söyleyerek evliliğini mazur göstermeye çalışır:

“Şefik — Ben o mukaddes yüreği delemem Raziyeceğim, o mübarek kanı akıtamam. O yürek hâlâ benim aşkımla çarptığını, o kan hâlâ benim için kaynadığını görüyorum. Senin yalnız vücudun İskender Bey'e varmış. Yüreğin hâlâ bakır! Değil mi?”

Raziye — (...) Evet Şefikim! Yalnız vücudum İskender Bey'e vardı. Yüreğim bakirdir. Yalnız cismaniyetim gelin oldu. Ruhaniyetim hâlâ sana nişanlıdır. Fakat sen bunun böyle olduğunu da istemezdin. Değil mi Şefikim? Çünkü ben de istemiyorum. Yürekllerimiz bir olduğu cihetle benim istemediğim bir şeyi sen de istemezsin. İnsan ruhaniyet ve cismaniyetiyle beraber mükemmel insan olur. Ruhsuz vücut insandan addolunamayacağı gibi vücutsuz ruh dahi insandan addolunamaz. (...)” (*Yeryüzünde Bir Melek*, s. 11).

“Raziye — (...) Senin avdetinden ümitsizliğim bana o mahut “Olunuz!” ve “Olsunlar!” cevabını verdirdiye de işte şimdi her hal ve şanım bana ispat ediyor ki yüreğim hâlâ on dört yaşındaki Raziye'nin yüreğidir, hâlâ da onda Şefikim hüküm sürüyor. Hal ve şanımin bana ispat eylediği bu hakikate, sen şüphe eder misin Şefikim?” (*Yeryüzünde Bir Melek*, s. 13).

“Şefik — (...) Sen şimdi İskender Bey'in zevcesisin. O senin kocandır. Ah hem de bahtiyarlar padişahı kocandır. Çünkü şurada yüreğin beni havi olduğunu temin eylediğin halde dahi yine kocanı mesut ve bahtiyar etmek için ne lazımsa yaparsın değil mi Raziyeceğim!

Raziye — Şüphe mi edersin? Vazife-i insaniye ve şer'iyeme zerre kadar...

Şefik — Ah benim meleğim! Öyle olduğunu bilirim. Bildiğim içindir ki esbâb-ı mâniaya şimdi teessüf ve telehhüf etmeye de lüzum göremem. İskender Bey, İskender Bey oldukça sen benim olamazsın. Ben yalnız senin gönlünde bulunmakla iktifa ederim. İktifa değil, bunu en büyük devlet bilirim. Koynunda İskender Bey yüreğinde dahi ben olayım. Şimdiki halde senin hakkında olan hissiyatım, hariçte bana maddeten bir Raziye tecsim ve teşkil edemez. Ruhaniyet ve hissiyat âlemindeki Raziye'yle cismaniyet ve şahadet âlemindeki Raziye'nin arasında hiçbir münasebet yoktur. Olsaydı, izdivacını haber aldığım zaman ye'simden helâk olmalıydım. Hatta bu akşam bana açtığın yürek, yalnız yürek içinde bulunmakla dahi iktifa edememeliydim. Bilakis ben şimdi pek mesut pek bahtiyar, belki İskender Bey'den daha ziyade bahtiyarım. Belki değil hakikaten bahtiyarım. Zira o senin yalnız bir kocandır. Bense kocandan başka her şeyinim! Öyle değil mi Raziyeceğim? Kocandan başka her şeyin değil miyim? Senin de gönlün böyle söylemiyor mu? Yoksa ben yalnız kendi gönlümü mü tercüme ediyorum?

Raziye — Benim gönlümü tercüme ediyorsun Şefikim! Hatta seni dinledikçe gönlüm tecessüm ve teşahhus etmiş karşıma çıkmış da o söylüyor zannediyorum. Ah gönlüm de senin vücudum da senin Şefikim! Dedğin gibi kocamdan başka her şeyimsin! Hatta kendimi senden ve seni de kendimden ibaret buluyorum.” (*Yeryüzünde Bir Melek*, s. 16, 17).

Mehmet Hulusi Efendi'nin de vefat etmesiyle Raziye'nin, kocası İskender Bey'den başka kimsesi kalmaz. Şefik ise Paris'te tahsilini derece ile tamamlayıp

İstanbul'a döner. Yolda, Raziye yeniden zihnini işgal etmeye başlar. Ona layık bir koca olduğunu ispat etmiş olmanın rahatlığıyla bıraktığı gibi bulma durumunda evlilik teklif edeceğini düşünerek türlü hayaller kurar. Fakat İstanbul'a vardığı zaman Mehmet Hulusi Efendi'nin vefat ettiğini ve Raziye'nin evlendiğini öğrenince hayalleri suya düşer. İstanbul'a geldiğine pişman olur. Raziye'yi aramak istese de İskender Bey'in "üzlet-nişîn" (*Yeryüzünde Bir Melek*, s. 53) bir adam olması nedeniyle izini bulamaz. Sirkeci'deki konağı öğrenmesi ise tamamen tesadüfidir. Bahçekapısı'nda bir şekerçi dükkânına uğradığı esnada çarşı içindeki gürültülü kalabalığın aniden sessizleşerek yoldan geçen birine tazimde bulunmaları dikkatini çeker ve kalabalığın pür dikkat kesildiği kişinin Raziye olduğunu görür. Takip edip evini öğrenir. Sonraki gün gitmesine ise hastalığı engel olur. Çünkü Raziye'yi gördüğü gün kanının galeyana gelmesiyle şiddetli bir hummaya tutulup yatağa düşmüştür. İki ayda ancak kendini toplayıp bulduğu bir bohçacı kadın aracılığıyla kendini Raziye'ye bildirir. Bohçacı kadın vasıtasıyla mektuplaşmaları, bahsi geçen cumba altı mülakatını hazırlar.

Romanın ikinci bölümünde Aksaraylı Arife olarak tanınan bir fahişenin vakaya dâhil olmasıyla olay farklı bir boyut kazanır. Şefik, Raziye ile cumba altındaki görüşmelerinden kısa bir süre sonra Aksaray'da, hasta bakmak için gittiği evde Arife ile tanışır. Otuz yaşından fazla göstermeyen bu kadın, daha on altı yaşında iken dul kalmıştır. Babıâli'de görevli çapkın Lâ Bey tarafından terk edildikten sonra yataklara düşmüştür. Şefik'in ilgi ve alakası Arife üzerinde etkisini göstermeye başlar. Lâ Bey ile gönül macerasını unutup Şefik'le ilgilenmeye başlar. Şefik, Lâ Bey'le konuşmalarında Arife'ye karşı temkinli olmasını gerektirecek tavsiyelerde bulunmasını da dikkate alarak bu kadının tehlikeli bir kadın olduğunu anlayınca tedavisini bitirip ondan kurtulmaya çalışır. Fakat Arife mektuplarıyla Şefik'i tacizde devam eder. Bunun üzerine Şefik, başka birini sevdiğini söyleyerek hislerine karşılık veremeyeceğini ifade eder. Şefik'in sevdiği kadını melek sıfatıyla tavsif etmesi, Arife'nin aşüftelik konumunu iyice belirginleştirdiği için Şefik'e ve Raziye'ye içten içe kin besler.

Arife, fattan ve kötücül kadın tipiyle Mehpeyker'i andırır. Şefik'e olan aşkı hırsa dönüşünce ondan intikam almak ister. Onu sevdiği kadar düşmanlığı da artar. Bir zamanlar melek gibi bir kadın olduğunu, bulunduğu bu konuma evliyken dost hayatı yaşadığı Abdülkerim ismindeki sevgilisinin sebep olduğunu söyleyerek kendini

aklamaya çalışır. Bunun mümkün olmadığını görünce de Şefik'i, sevdiği kadını kendi derecesine indirmekle tehdit eder. Şefik'e, ikisi arasında bir seçim yapması için bir hafta mühlet verir. Şefik, Raziye'nin evli olmasından dolayı ondan bir şey beklememektedir fakar Arife ile de birlikte olmak istemez. Cumba altı görüşmelerinin birinde durumu Raziye'ye anlatır. Raziye, evliliğinde mutlu olmadığı için Şefik'ten hâlâ ümitlidir. Diğer taraftan Arife, Şefik'in sevdiği kadının kim olduğunu öğrenmek için uşağı Şakir Ağa'yı görevlendirir. Şakir Ağa, Şefik'in yakın dostu olan Arzuhalci İsmail'in ağzını arar. Arzuhalci İsmail, yakın dost olmalarına rağmen Şefik'in gönül işlerinden haberdar değildir. Bir yandan da Şefik'in sevdiği kadının kendi sevgilisi olma ihtimalinden kuşkulandır. Bu kuşkuyu gidermek için Şefik'le sevdiği kadını birbirlerinden habersiz bir şekilde bir araya getirmeyi planlar. Şefik'i ikna ettiği bir gün, sevdiği kadın olan Cevriye ile buluştukları eve götürür. Cevriye'nin şekli, siması ve tavırları Raziye'ye çok benzemektedir. Nitekim romanın ilerleyen bölümlerinde Arife, bu benzerliği Raziye'nin aleyhine kullanacaktır. Bu yönüyle de Arife, Mehpeyker'i hatırlatır. İsmail, bu karşılaşmada ikisine de dikkat edince şüphelerinde haksız olduğunu anlar.

Arife, hem uşağı Şakir Ağa hem de Şefik ile Raziye arasında haberleşmeyi sağlayan bohçacı kadın aracılığıyla Şefik'in sevdiği kadının kim olduğunu öğrenir. Bundan sonra Şefik'e karşı tehditlerini iyice arttırır. Raziye de bu tehditlerden nasibini alır. Arife, onu evli bir kadın olduğu halde kocasının hukukunu ayaklar altına almasıyla suçlar. Kocasına hıyanet eden böyle bir kadının, Şefik tarafından iffetli ve melek olarak görülmesi karşısında aşüfteliğiyle adeta övünür. Bununla birlikte Şefik'in kendisine göstereceği cüz'î bir ilginin varlığı durumunda Raziye ile ortaklığı kabul etmeye hazır olacağını da dile getirir:

“Arife — (...) Müteehhil öyle mi? Aferin hanımefendi hazretleri! Buna doğrusu pek memnun oldum. Kocasını da var ha! Öyle ise ben kendi bulunduğum vadiden pek memnunum. Aşüfteyim efendim aşüfteyim! Zira kocasına hıyanet eden bir hanıma nispetle benim aşüfteliğim yüzü suyu nispetinde kalır. Ah! Ben ise sevdiğim bir adama hıyaneti kendi gönlüme hıyanet addederim. Zira o adamı seviyorsam kendi gönlüm o adam demektir. Ona hıyanet gerçekten gönlüme hıyanettir. Eğer sevmiyorsam yani sevmediğim halde ona seviyor gibi görünüyorsam yine gönlüme hıyanet etmiş olurum. Zira gönlümü sevmediği bir yere cebren sevk etmiş olurum. Eğer gönlüm başkasında iken o adamı seviyor gibi görünüyorsam hıyanetin katmerlisini etmiş olurum. Bak Şefik bak! Aşüftelik vadisinde püân olmakla itham eylediğin şaki bir kadın neler düşünüyor, senin melek diye tahsin ettiğin ifrit ne yolda hıyanetlerde bulunuyor. Zararı yok kuzum. Sen onu yine sev! Benim de bir kocam yok ki ben de kocama hıyanet etmiyorum ki beni

de sevesin. Merakınız benim gibi aşüfteleri değil hakk-ı zevciyyeti tanımayan hanımları sevmekmiş! Anladık.” (*Yeryüzünde Bir Melek*, s. 110).

“Arife — (...) Merâmım şu ki erbab-ı ismet ve iffetten olan hanımların ya edepleriyle oturmalarını yahut Aksaraylı Arife gibi gönüllerini saklamamalarını isterim. İffet, ismet perdesi altındaki aşüfteliğin daha büyük bir cinayet olduğunu herkese ve bilhassa Raziye Hanımefendi hazretlerine bildirmek isterim. (Raziye’ye hitaben) Hanım, hanım! Biz sizin gibi cinayet-i mesture erbabı olan hanımlar nezdinde müstekreh kadınlar, değil mi? Fakat siz, yalnız bizim nazarımızda değil Allah nazarında bile daha ziyade mesulsünüz! Ben, gönlümün mağlubu isem hiçbir kimsenin hukukunu ayaklarımın altına almıyorum. Fakat siz, melek gibi kocanızın hukukunu ayaklar altına alıyorsunuz. Ama aklınızca bir muaşakayı safi ve halis buluyorsunuz. Fakat doğrusu bu değildir. O hakkı telvis etmeğe muktedir olamıyorsunuz da onun için böyle masumiyyet-i mecbure içinde kalıyorsunuz. Yavaş yavaş cüretinizi arttırdığınız zaman şimdi elde yegâne medar-ı tesliyet ve gururunuz olan o ismet dahi bir levs-i azîme mübeddel olmayacak mı? Evet, ben caniyim. Fakat dağda gezen haydut, şekaveti uğrunda canını da merdâne feda eylediği gibi ben dahi işte şanımı gönlüm uğruna feda etmişim. Fakat siz iffetlisiniz. Ol iffetli hırsızlar gibi ki gizlice çalarlar yahut insanın cebindeki eşyayı çarparlar. İntikam! İntikam! Ceza! Ceza! Affetmek ihtimaalim yoktur. Merhamet mi? Size merhamet etmek ahlak-ı umumiyyeye hıyanet sayılır!” (*Yeryüzünde Bir Melek*, s. 182, 183).

Arife’nin, kocasını Abdülkerim adındaki dostu ile aldatması, söylediklerinin tutarsızlığını göstermektedir. Nitekim hem yazar hem de Şefik onun gibi düşünmedikleri için Raziye’yi melek sıfatıyla görmeye devam ederler. Bu sırada Arife, bohçacı kadını ele geçirince sevgililer bu defa Şefik’in Arap aşçı dadısı Neşe Kalfa aracılığıyla haberleşir. Fakat Neşe Kalfa da Şefik’e ihanet eder. Şefik ve Raziye’den aldığı mektupları Arife’ye gösterir. Karşılığında da para ve mücevher alır. Neşe Kalfa, Süleymaniye’deki evinde görüşme ayarladığı Şefik ve Raziye’yi Şakir Ağa vasıtasıyla Arife’ye gammazlar. Şefik ve Raziye’nin görüşmelerinin masumiyetini ve edebe mugayir olmadığını görünce yaptığından pişman olur. Her şeyi itiraf eder fakat bunun için çok geçtir. Çünkü içinde bulundukları ev mahalle sakinleri tarafından basılmıştır. Halkı galeyana getiren hiç şüphesiz Arife’nin uşağı Şakir Ağa’dır. Yazar, Şefik ve Raziye’nin masumiyetinden emin olduğu için onlara isnat edilen söz ve hareketleri tasvip etmez. Nitekim Raziye, Şefik’e yazdığı bir mektubunda, birbirlerine duydukları muhabbetten dolayı ayıplanamayacaklarını ve Allah’ın merhametinden ümitli olduğunu dile getirmiştir:

“ (...) Bizi birbirimize muhabbetten dolayı taayyüp etmek iki öz kardeşi taayyüp etmek kadar baîddir, ikimizin dahi kâffe-i hissiyyat-ı derûnumuza vakıf olan Cenabıhakk’ın da bizi mazur göreceğini kemal-i lütfundan ümit ederim. (...) ” (*Yeryüzünde Bir Melek*, s. 193).

Neşe Kalfa da evde yalnız oldukları halde aralarındaki ilişkinin bir dost ve kardeş ilişkisinden öteye gitmediğini gördüğü zaman iki âşığın günahına girdiğini anlamıştır.

Mahalle kahvesinde, yaşı elliye geçkin nizamiye çavuşu olan Salih Çavuş, zinânın ispatı için şeriatın bazı şartları¹⁵⁸ olduğunu ileri sürerek öfkeli kalabalığı yatıştırmaya çalışır. Fakat mahalleliyi sıkı sıkıya bağlı olduğu cehalet ve taassuptan kurtarmak kolay değildir. İmam ve Kol Ağası'nın da içlerinde bulunduğu mahalleli, Neşe Kalfa'nın evini basar. Zaptiyelerden birini öldürüp diğerini yaralayan Şefik, güç bela yakalanır. Bu esnada Raziye'nin yakın dostu Nimetullah, Raziye'nin bayılmasını fırsat bilip onu yüklüğe saklar. Raziye yerine kendini feda etmek için öne atılır. Şakir Ağa'nın, asıl aradıkları kişinin Raziye olduğunu öne sürmesi üzerine imam tarafından yukarıya gönderilen adamlar, Raziye'yi saklandığı yerden çıkarırlar. Şefik, Paşakapısı'na götürülüp sorgulanır ve işkenceye maruz kalır. Öldürme ve yaralama suçlarından ötürü üç sene müddetle Vidin Kalesi'ne sürülerek kürek cezasına çarptırılır. İskender Bey, karısının başına gelenleri ertesi sabah kendisine gönderilen jurnalle öğrenir. Dünyası başına yıkılarak uğradığı felaket karşısında az kalsın vefat edecek iken son anda kurtulur. Karısını sevmesine rağmen namusunu iade ve muhafaza etmek için yalnızca “Bir daha gözüm görmesin! İstemem!” (*Yeryüzünde Bir Melek*, s. 209) diyerek Raziye'ye hiçbir şey vermeden boşar. Böylece Raziye'nin İskender Bey'le olan evliliği felaketle neticelenmiş olur.

Yazar, *Yeryüzünde Bir Melek*'te Şefik ile Raziye arasında filizlenmeye başlayan aşkı anlatırken bundan saf ve masumane olarak bahseder:

“Hüsni-âşıkane, bu çocuklarda sair ebna-yı Âdem benat-ı Havva'dan daha evvel inbisata gelmeğe başladığını haber verirse evail-i hallerine dair vermiş olduğumuz malumat üzerine bu habere istiğrap olunur mu? Zaten Şefik'in tıynetinde herkese nazar-ı muhabbetle bakıp ona göre muamele etmek cibilleti olduğunu evvelce haber vermiştik. Hâlbuki Raziye, o herkes diye tamimen zikrelediğimiz bir şâzz bir istisnaydı. Kız daha kundaktayken üç yaşındaki Şefik ona bir hususiyet peyda ederek yanından ayrılmadığı gibi yeni ayak sürümeye başlayan Raziye'nin her zaman elinden tutan dört buçuk yaşındaki Şefik ve üç beş kelimeyi bir araya getirip söyleyebilmek iktidarını alan Raziye ile lâ-yenkati' mükâlemeler eden beş buçuk yaşındaki Şefik ve üç yaşındaki Raziye'yi bahçede gezdiren altı yaşındaki Şefik hâsılı beş altı yaşındaki

¹⁵⁸ Salih Çavuş — “(...) Her cinayet için iki şahit kâfi olduğu halde isbat-ı zina için dört şahit lazım olduğunu ve bu dört şahidin dahi öyle bir adamı bir haneye girerken görmesi kifayet etmeyip zinayı tabir-i şer'îsi veçhile muhakkaku'l-vuku olmak üzere görmeleri lazım geldiğini ve o halde dahi şahitlere hadd-i şer'î vurulduğu ve hadden maada manen dahi bir azim günah kazandıklarını biliyor musunuz? (...)” (*Yeryüzünde Bir Melek*, s. 198).

Raziye ile derste şirket, taamda refakat her şeyde ittihat eyleyen hep sekiz dokuz yaşındaki Şefik'ti. Binaenaleyh sekiz dokuz yaşına gelip de artık emrâz-ı nefsanîye kendi kuvvetini göstermeğe başladığı zaman, Raziye'nin bahçede gülfidanları arasında on iki on üç yaşındaki Şefik ile kol kola gezindiğini görseydiniz, bunlara hiçbir vakitte yekdiğerinin kardeşi, kızkardeşi diyemeyip yekdiğerinin üzerlerine titremelerinden kendilerine birbirinin canı cananını demeye mecbur olurdunuz.” (*Yeryüzünde Bir Melek*, s. 33).

Yazar, Şefik ve Raziye'nin ilk yakınlaşmalarını da masumane göstererek şehvî hisler barındırmadığını ifade eder:

“Şefik ile Raziye'nin birbirini bellerinden sararak iki vücudu tevhide çalışmalarına bakıp da daha o esnada iken muvâsala-i cismanîye heveslerine vardıklarını hükmetmemelidir. Bunlar o esnada değil hiçbir vakitte hevesin bu derecesine varamamışlardır. Onu taakkul edemeyeceklerine kadar iddiada bulunamayız. Fakat enzar-ı ağıyardan hali bulunup da yekdiğerine yalnız “Şefikim” ve “Raziyecğim” demeleri, o kadar manalı o kadar tatlı bir sözdü ki bundan ziyade harf-i vahid teati etmeyecek olsalar dahi kendilerini mesut etmek için yalnız bu kelimecik kifayet eylerdi. İnsanın sevdiğini kendisine nispet ve mal etmesine mukabil ondan dahi aynı mukabeleyi görmekten büyük mesudiyet mi olur? O halde “Şefikim” ve “Raziyecğim” lafızlarının mana-yı mahlûbu “Ben senin Raziyenim!” ve “Ben senin Şefikim” demek çıkar ki her biri dahi kendisini diğere mal etmesi hakikaten bahtiyarlığın nihayeti addolunur. Bundan maada birbirinin beline kol sararak vücudunu vücuduna mukabil sıkması, yalnız birisinin değil ikisinin de en büyük hazz-ı vicdanîsini ikmal eylediğinden şu bir çift âşık ve âşıkâ huzuzat-ı âşıkânenin yalnız bu derecesini kemal-i bahtiyarî olmak üzere kâfî görürler ve hatta bu saadete her istedikleri zaman ferih ve fahur nail olamadıklarına müteessif kaldıklarından bir fırsat bulup ol suretle muvasala ederlerse o günkü günü sair günlerden, aylardan, senelerden daha mesut bulurlardı.” (*Yeryüzünde Bir Melek*, s. 35, 36).

Ahmet Mithat Efendi, Şefik ile Raziye'nin aşklarının masumiyetini ve mukaddesliğini, Raziye'nin evli bir kadın olarak Şefik ile gizlice cumba altında konuşmalarında da savunur. Maraz-ı aşkın nüksetmesinin ilk zamanki derecesine oranla daha fazla şiddetlendiğini, bununla ilgili yüzlerce vakanın ortaya çıkışıyla doğrular. Fakat aşkın nüksetmesiyle meydana gelen bu şiddetin, Şefik ve Raziye'nin cumba altındaki muşakalarında değil zihni uyuşturan şehvanî tutkulara görüleceğini özellikle belirtmeye çalışır:

“Hem de dikkat buyurulur mu ki nükste bu kadar şiddeti öyle Raziye ile Şefik'in numunesini cumba altında görmüş olduğumuz pak muşakaları gibi bir muşaka-i mukaddese değil adeta hissiyat ve hevesat-ı şehvet-perestinin dimağı ihlal edecek mertebelerde şiddetinden ibaret bulunan bir muşakada tasvir ediyoruz. Ya bu nüks kuvvetinin Raziye ve Şefik gibi yürekleri pak ve nazif bir hisle meşhun olanlardaki derece-i şiddeti, ona nispetle daha başka bir surette olarak mülâhazaya şayan görülmez mi?” (*Yeryüzünde Bir Melek*, s. 19).

Bununla birlikte şehvetin ön plana çıktığı bir aşkın, aşk olmadığını iddia etmenin de doğru olamayacağını söyler. İlerleyen zamanlarda Şefik ve Raziye’de de bu türden bir hissin oluştuğunu dile getirir. Nitekim Raziye’nin, cumba altındaki konuşmalarında, on altı, on yedi yaşlarına geldiği zaman Şefik’i, şakağındaki gül ve göğsündeki kumru gibi sevmeyip ruhunun gıdası ve ömrünün refiki gibi görmeye başladığını söylemesi bunu açıkça göstermektedir. Dolayısıyla yazarın saf ve masum bir sevda olarak anlattığı aşk, başlangıçta saf bir şekildedir:

“ (...) Beşeriyet dairesinde aşkın bir heves-i müştehiyânede şiddet-i fevkalâdeden ibaret olması yine bir aşk olduğunu kabulde ne maddeten ne de manen hiçbir tehlike, hiçbir fenalık olmak şöyle dursun belki cemiyet-i medeniyenin bir cemiyet-i mesude ve mübareke olmak üzere yegâne rabıta-i kıvamı da bu aşk olduğunu etraflıca bir muhakemeye bilmek dahi bir güzel “sadet” addolunamaz mı? (...) ” (*Yeryüzünde Bir Melek*, s. 21, 22).

“ (...) On dört yaşında bir Raziye ile on yedi yaşında bir Şefik bulunur ve bunlar hakikaten ahlak-ı melekiyye ile mütehallik olur da yekdiğeri hakkındaki hissiyyat-ı âşıkaneleri dahi melekiyet derecesinde pak bir halde başlar. Ama dikkat etmelidir ki yalnız “başlar” sonra Raziye’nin kendisi dahi itiraf eylediği veçhile işin üzerinden birkaç sene geçince artık o masumiyyet-i melekâne sahibi olan Raziye kendi Şefik’ini şakağındaki gül ve göğsündeki kumru gibi sevmeyip ruhunun gıdası ve ömrünün refiki gibi telakki etmeğe başlar.” (*Yeryüzünde Bir Melek*, s. 20).

“Raziye — (...) Evet! O sinnim muhabbet ne olduğu bilinmeyecek bir yaş değildi. Muhabbet bilirdim. Bildiğim içindir ki seni sevdim. Fakat o yaştayken sanki ayn-ı muhabbet denilen şey bendim. Yalnız seni değil her şeyi severdim. Sevmekten başka bende hiçbir şey yoktu. Bir güvercin, bir kırmızı karanfil, bir nev-şükûfte goncayla bir melek Şefik, nazarımda hep mahbubtular. (...)” (*Yeryüzünde Bir Melek*, s. 11).

Burada eserin adından da anlaşılacağı üzere yazarın, Raziye’yi, yeryüzünde bir melek olarak tasvir ettiği görülmektedir:

“Raziye (tabire istiğrap buyurulmasın ama) kanatlarını gökte bırakarak yeryüzüne inmiş bir melektir.” (*Yeryüzünde Bir Melek*, s. 83).

Böylece Raziye roman boyunca “yeryüzünde bir melek” olarak kurgulanır ve sorunun baş suçlusu olarak toplumda o dönem var olan evlilik âdetleri eleştirilir. Anlatıcı, hikâyede olup bitenlerden sorumlu değildir. O, sadece gerçek yaşamda olup biten gerçek olayları bize aktarmaktadır. Bu nedenle gerçek yaşamda olanları değiştirmek de mümkün değildir. (Esen, 2020: 30).

Bununla birlikte yazarın, evli Müslüman bir kadını böylesi yasak ilişkilerin içerisine sokması, dönemin matbuatınca eleştirilir ve Ahmet Mithat, bir daha hiçbir romanında Müslüman bir kadını ihanete karıştırmaz. (Tüzer, 2014: 294).

Yazarın bu romanı, dönemin ünlü kadın şairlerinden Fıtnat Hanım ile aralarındaki tutkulu ve yasak aşka atfedilir.¹⁵⁹ Bu bağlamda Ahmet Mithat Efendi, romanın ilerleyen bölümlerinde sık sık aşk kavramına dair düşüncelerini dile getirirken romanın ana izleğini oluşturan ve adaba aykırı bulunan yasak aşkın, insanın doğasından kaynaklandığını ispat etmek ve gerçek hayatta kendi yaşadığı yasak aşkı meşru göstermek için aşkın çeşitli hallerine dair birtakım açıklamalar yapmak zorunda kalır. Bunu yaparken zaman zaman içine düştüğü çelişkilerle bunalır ve böyle durumlarda okuyucusunu derhal karşısına alarak kendisine inandırma ve ikna etme telaşına düşer. Ahmet Mithat Efendi, bu muhakemelerle ahlaka ve adaba aykırı görülen hikâyesine karşı yapılan eleştirileri geçiştirerek kendi yaşadığı yasak aşk macerasını meşrulaştıracak ve “muaşaka münâkehadan daha mühimdir” gibi devri için oldukça ileri sayılabilecek düşüncelerini rahatça ifade edebilme imkânı bulur. (Sağlam, 2017: 88, 99). Dolayısıyla *Yeryüzünde Bir Melek* romanına yapılan eleştiriler yoğun olarak romanın toplumsal ahlaka aykırı olduğu özellikle gençlere ve kadınlara kötü örnek teşkil ettiği noktasında toplanır. (Sağlam, 2017: 106).

O zamanın ve ondan önceki dönemin hayatında kocasını aldatan, kocası varken başka birini seven kadın yok değildi. Fakat eski hikâyelerde bu durum, evli bir kadının sevmek hakkı şeklinde değerlendirilip ayrıntılarıyla geliştirilmemiştir. (Özön, 1985: 205).

Şefik, Raziye ile Arife’yi ruh ve cisim, melekiyet ve şehvâniyet gibi birbirine zıt kavramlarla mukayese eder:

“ (...) Ah benim melek Raziyecğim! Dünyada sen birsin bir! Yeryüzünde bir meleksin! Arife ile senin aranızda ne kadar fark var! Kadınlığın iki hal-i mütezâddı her birinizde ayrı ayrı tecelli eylemiş. Kadınlıkta melekiyetten her ne varsa sende ve şehvaniyetten her ne varsa onda cem olmuş. (...) ” (*Yeryüzünde Bir Melek*, s. 89).

“Raziye bir ruh idi. Zaten Şefik ona “benim yeryüzünde bir meleğim!” dememiş miydi? Meleğin bir manası da ruh değil midir? Hâlbuki Arife dahi bir cisim idi. Hem de ne cisim! Nazar-ı iştîyak ve tahassürde tecessümden hiçbir an hali kalmayan bir cisim! (...) ” (*Yeryüzünde Bir Melek*, s. 97).

Burada ilginç olan bir diğer husus, yazarın, ihtiraslı ve gerçek sevgiyi bilmeyen Arife’yi, aşüfte sıfatıyla tanımlamasına karşın evli olan Raziye’nin normal şartlarda aldatma sayılabilecek Şefik’e ilgisini olumlumasıdır. Yazara göre sevmeden yapılan

¹⁵⁹ Gerçek hayatta her ikisi de evlidir. (Sağlam, 2017: 89).

bir evlilik, gerçek bir sevgi adına gerekirse feda edilebilir. Aşk her şeyin üstündedir ve aşk evlilikle, evlilik ise aşkla tamamlanır. Böyle bir bakış açısı özellikle Namık Kemal gibi diğer Tanzimat romancılarına göre fahişelik olmasa bile düpedüz şıpsevdilik ve sadakatsizliktir. Dolayısıyla yazarın bu noktada, mevcut ahlaki normların içinde yerleşik bulunan bazı değerleri sorguladığını ve bu değerler karşısında aşkı yücelttiğini söylemek mümkündür. Yine aynı şekilde yazarın Raziye'ye olan sahici bakış açısı, çağdaşı romancılarca kadına giydirilmiş kesin ve katı rolleri kırmaya çalışacağının, onu bir insan olarak ele alıp bir dönüşümün, bir evrimin içinde değerlendireceğinin ilk göstergelerinden biridir. (Kütükçü, 2006: 174, 178).

Ahmet Mithat Efendi, Arife'nin hikâyesinde araya girerek iffetin sadece kadınlarda aranacak bir meziyet olmadığını, kadınların düşmesindeki en büyük payın erkeklere ait olduğunu söyler. Ona göre güzel kadınlarla ilişki kurmak için uğraşıp emellerine ulaştıktan sonra onları ortada bırakan erkekler de iffetsizdir. (Üner, 2011: 64).

1.2.2.14. *Cellat*¹⁶⁰

Cellat romanının tamamında değil sadece bir bölümünde anlatılan bir hikâye çalışmanın konusu ile ilişkilidir ve bir çilingirin aldatma neticesinde felaketle biten evliliği anlatılır. Tarihe isnat edilen bu hikâyeyi, Simon Garas adındaki ihtiyar cellat oğlu Léandré'ye anlatır. XVI. Louis'nin krallığı zamanında asilzadegândan bir Baron, çilingir esnafından bir genç adamın karısına ilgi duyar. Kadın, iffetli olmasına rağmen barona teslim olur. Baron, kadını, kocasını politika töhmetiyle itham ederek ya müebbeden sürgüne veyahut işkence edip idam ettirmekle tehdit eder. Kadın, kocasının durumu öğrendiği zaman bir çılgınlık yapmasından korktuğu için ona bir şey söylemez.

Kocası, bir gün eve geldiği zaman karısını bulamaz. Kadın, gece yarısından sonra sarhoş bir vaziyette gelir. Çılgına dönen çilingir, karısını sorguya çektiği zaman kadın her şeyi itiraf eder. Karısının, birkaç aydan beri baronun metresi olduğunu ve onunla sefahat hayatı yaşadığını öğrenen çilingir, karısına bir şey yapmaz. Ertesi gün

¹⁶⁰ Ahmet Mithat Efendi, *Cellat*, Haz. Semih Doğan, Dergâh Yay., İstanbul 2017. Yapılan alıntılarda eserin bu baskısı kullanılmıştır.

baronu bir köşede sıkıştırıp hançerler. Daha sonra polise gidip teslim olur. Savunmasında, namusu uğruna bu cinayeti işlediğini söyler:

“Zadegânımız fukara takımında hiç namus ve gayret kalmadığını hükmederek cihanın namusunu pamal ediyorlar. Namus uğrunda kurban olacak erbab-ı gayret Paris’te tükenmiş olmadığını göstermek için onu öldürmek suretiyle kendimi dahi kurban etmeye karar verdim.” (*Cellat*, s. 119).

Çilingir, bu sözleriyle XVI. Louis zamanında, asilzadegân takımının sarkıntılıklarını ve istedikleri gibi hareket etmelerini kastetmektedir. Diğer taraftan kral, en has adamlarından birini katlettiği için çilingirin işkence ile öldürülmesini emreder. Bunun için de cellat Simon Garas görevlendirilir. Cellat, öldürdüğü birçok mahkûm arasında en çok bu genç adama acır. Çilingir, öldürüleceği gün cellattan merhamet isteyerek işkenceyi uzatmadan göz açıp kapayıncaya kadar kısa bir sürede öldürülmesini diler. Cellat, işin içinde kralın emri olduğu için emrin yerine getirilmeme durumunda kendi başının kesileceği korkusuyla dikkatli davranır. Etrafindakilere ve muavinlerine çaktırmadan küçük hançerini mahkûmun kalbine saplar. Çilingir ruhunu teslim edince de güya işkence ediyormuş gibi hareket etmeye başlar. Ruhu tamamen çıktıktan sonra cesedini parçalayıp kafasını keserek delikanlının dediği gibi ona acı çektirmeden ve çevresindekilere sezdirmeden vazifesini yerine getirir. İdam sonunda mahkûmdan çok az kan çıkması şüphe çekse de hekimlerin korkudan vefat etme ihtimalini göz önünde bulundurmalarından dolayı cellat sorumlu tutulmaz. Böylece genç adam karısının namusunu kurtarmak uğruna can alıp can vererek hem evliliğinin hem hayatının sonunu hazırlar.

1.2.3. Nâbizâde Nâzım’ın Eseri

1.2.3.1. Zehra¹⁶¹

Romanda, kıskançlık duygusunun yol açtığı felaketler, Zehra ekseninde realist ve natüralist bir çerçevede ele alınır. Suphi’nin önce Zehra’yı Sırrıcemal’le ardından da Sırrıcemal’i Urani ile aldatması beraberinde iki evliliğin de felaketle neticelenmesine sebep olur. Roman, Boğaziçi tasviriyle başlar. Ardından yazar,

¹⁶¹ Nâbizâde Nâzım, *Zehra*, Haz. Necat, Tonga, Can Sanat Yay., İstanbul 2019. Yapılan alıntılarda eserin bu baskısı kullanılmıştır.

mehtaplı gecelerden birinde, bu latif manzaranın tadını çıkaran kahramanları Zehra ve Suphi'yi tanıtır. Suphi, talim ve terbiyesine dikkat edilerek büyütölmüş genç ve güzel bir delikanlıdır. Rüştüyeyi bitirip diplomasını aldıktan sonra babası daha sağken oğlunu Asmaaltı'nda, namuslu ve zengin bir tüccarın yanına kâtip sıfatıyla yerleştirir. Ondan sonra vefat eder. Suphi, annesi Münire Hanım ile birlikte yaşar. Babasının, Suphi'yi yanına kâtip olarak verdiği tacir, Şevket Efendi'dir. Çalışkan ve dürüst bir adam olan Şevket Efendi, sermayesini arttırarak tüccarlar arasında itibar kazanır. Zehra adında bir kızı vardır. Zehra doğuştan kıskanç bir kızdır.

Bu tabiatla olan kadınların, ileride feci olaylara sebep olacaklarını bilmesinden dolayı kızının bu hırçın tabiatı babası Şevket Efendi'yi düşündürür. Zamanla kızının bu vahşi tabiatının değişeceğini ümit ederek teselli bulur. Fakat Zehra'nın yaşı ilerledikçe kıskançlığının da artması, babasının ümitlerini boşa çıkarır. Eğitimle de Zehra'yı bu huyundan vazgeçiremezler. Kızının kıskançlığı gittikçe şiddetlenmeye başlayınca Şevket Efendi, üzüntüsünü “mahrem-i esrarı” (*Zehra*, s. 25) gördüğü Suphi'ye anlatır. Suphi, o zamana kadar henüz Zehra'yı görmediğinden, onun hakkında bildikleri Şevket Efendi'den duyduklarıyla sınırlıdır. Aldığı duyumlarla Zehra'nın, bu haliyle kalmaya devam etmesi durumunda, ileride acı çekeceğini düşünerek kıza acımaya başlar. Böyle düşünmesinin nedeni, “sevimli bir kardeş olamayan kız[ın], bahtiyar bir zevce de olama[yacağına]” (*Zehra*, s. 25) olan inancıdır. Bundan sonra sık sık Zehra'yı düşünmeye başlar. Zihnini, hiç görmediği bir kızın bu kadar işgal etmesinin, merhametinden ileri geldiğini zanneder fakat yine de bu meşguliyetten zihnini bir türlü kurtaramaz. Suphi'nin dalgınlığını fark eden Şevket, bunun, sevdadan meydana geldiğini anlar. Suphi'yi, bazı hesapların tahsili için evine çağırdığı bir gün, âşık olduğu kişinin kızı Zehra olduğunu öğrenir. Suphi, o cuma günü Zehra'yı, evin bahçesinde görür ve onu pencereden izler. Seyretmek konusunda tereddütte kalsa da merakını bir türlü yenemediğinden, Zehra'yı bir müddet baştan aşağı dikkatle inceler.

Suphi'yle göz göze gelen Zehra, bir müddet sonra kaçarak uzaklaşır. Suphi, bu sırada dönmek üzereyken Şevket'e yakalanır. Hamisinin mahremine bu şekilde bakarken yakalanmasından rahatsızlık duyar. Fakat Şevket, Suphi'nin korktuğu gibi bir tepki vermez. Hatta Suphi'nin, kızına olan ilgisini fark ettikten sonra ona karşı daha sıcak davranmaya başlar. Fırsat düştükçe de Suphi'yi bu yolda cesaretlendirir. Bir gün,

mağazada cebinden kağıtları çıkarırken kazara Zehra'nın fotoğrafını düşürmüş gibi yapar. Suphi, resmi yerden alırken Zehra'nın resmi olduğunu görünce resimden etkilenir. Tecrübeli Şevket, Suphi üzerinde oluşturduğu bu etkiden istifade ederek konuyu Zehra'ya ve huysuzluğuna getirir. Bunun üzerine Suphi, bütün cesaretini toplayarak içinden geçenleri dile getirir ve kızına talip olduğunu ima eder. Şevket de zaten bunu beklediği için imayı sezer sezmez kızıyla evlenmesini teklif eder. Suphi, sevincinden Şevket'in ayaklarına kapanır. Suphi, Zehra'yı ilk gördüğü zaman, sebebini bilmediği bir meyil ve arzu dürtüsüyle onu mutlu etme isteği duyar. Bununla birlikte onu sevip sevmediği konusunda gelgitler yaşamaktadır. Zehra'yı mutlu etmesinin onu sevmeye ve kendisini sevdirmeye bağlı olduğunu ve karşılıklı muhabbetin de evliliğe doğru gideceğini hesaba kattığında hislerindeki tenakuz daha açık bir şekilde ortaya çıkar. Bu noktada Suphi'yi, Zehra hakkında beslediği ümitlerin boşa çıkmaması için mücadele etmeye karar verirken görmekteyiz.

Zehra ise Suphi'yle göz göze geldiği anda, ondan etkilenir. İsmi ve kim olduğunu henüz bilmediği bu delikanlıya sahip olma arzusu, tabiatındaki hırçınlığı bir dereceye kadar azaltır. Bu yumuşama ve mülayimliği iki sene önce annesini kaybettiği zaman da geçici bir süreliğine görünmüştür. Yaradılıştan kıskanç ve hırçın olan Zehra'nın, bu kötü huyunu düzeltmek amacıyla alınan tüm tedbirler boşa çıkınca Şevket, son çareyi kızını evlendirmekte görür. Ardından kızının hem kendisine hem de kocasına acı çektireceğini düşünmesi, bu ihtimalden de ümidini kesmesine neden olur. Fakat Suphi'nin Zehra'ya olan hislerini öğrendiği zaman, bu ümidi yeniden canlanır. Aşkın gücüyle kızının iyileşeceğine inandığı için gerekli adımları atar ve Zehra'yı Suphi'ye nikâhlar. Aynı şekilde Zehra da tabiatındaki marazın farkında olduğu halde bu tehlikeden nasıl kurtulacağına dair bir fikri yoktur. Suphi'yi gördüğü ve ona âşık olduğu zaman, tıpkı babası gibi kurtuluş ümidini ona kavuşmakta görür.

Nikâhtan sonra düğüne kadar Zehra, musiki dersleri alır. Şevket, Zehra'yla daha çok ilgilenmesi ve ahlakını iyiye doğru değiştirmesi için Suphi'ye rahatça yaşaması maksadıyla yeterli miktarda para vererek işten çıkarır. Ayrıca düğün hediyesi olarak Bulgurlu'da, güzel bir köşk hazırlatır. Nikâhlıların düğüne kadar birbirlerine görünmesi, İstanbul'da âdet olmadığı için iki sevgili düğüne kadar ayrı kalır. Bu ayrılıkları aşk ve muhabbetlerini arttırır. Bu süre zarfında da Zehra'nın tabiatında yumuşa görülür. Herkes bu durumdan son derece mutludur. Böylece Suphi ve Zehra

şavaşlı bir düğünle evlenir. Evliliklerinin ilkyazını, Şevket'in hazırlattığı Bulgurlu'daki köşkte geçirirler. Daha sonra Libade taraflarında küçük bir köşke naklediler. Burada mutlu bir aile hayatı sürdürürler. Yazar, Suphi ve Zehra'nın bu balayı devresi için "saadet-i mağbute" (Zehra, s. 44) ifadesini kullanır. Birbirlerine olan aşkları imrenilecek derecededir ve Suphi karısını kaybetmekten çok korkar. Yazarın burada "Gafil çocuklar!" (Zehra, s. 44) ikazı işin renginin değişmeye başladığını işaret eder.

Bu değişikliğin ilk adımı, Zehra'nın kıskançlığının nüksetmesidir. Suphi'nin gezintiye çıktığı bir gün, Zehra da ihtiyar dadısı Nazikter ile birlikte Çamlıca'ya doğru gezmeye gider. Köşklerine yakın bir mevkide, eşinin hayvanını bir ağaca bağlı görür. O tarafa doğru gidip de kocasını göremeyince şüphelenmeye başlar. Etrafa göz gezdirdiği sırada, bağ içerisinde birisi erkek diğeri kadın olmak üzere iki kişinin başbaşa sohbet ettiklerini görmesi, bir süredir sükûnet halinde olan kıskançlığını aniden ortaya çıkarır. Panik ve korku ile kendisini bağın içine atarak zihninde suç işlediğine karar verdiği kocasını suçüstü basmaya yönelir. Ağaçlar içerisinde kendilerini yabancı gözlerden sakındıklarını düşünen iki âşık, koyu bir sohbe daldıkları sırada birdenbire karşılarında kendilerini alçak olmakla itham eden Zehra'yı gördüklerinde neye uğradıklarını şaşırırlar. Fakat daha sonra Zehra'nın, yanıldığını anlamasıyla utancından kıpkırmızı olduğunu gördüklerinde, olayın yanlış anlaşılardan ibaret olduğunu anlayarak rahatlarlar. Zehra ise hislerinde yanıldığını ve kocası zannettiği kişinin, hiç tanımadığı bir delikanlı olduğunu görerek olduğu yerde donup kalır.

Zehra, her ne kadar hislerinde yanılmışsa da maruz kaldığı heyecan onu derinden sarstığı için tüm vücudu titrer bir halde köşke gelir ve şiddetli bir sıtımdan yatağa düşer. Bu beklenmeyen hadise, Zehra'nın Suphi'ye güvenini arttırsa da eski huyunun böyle zamansız bir şekilde nüksetmesi canını sıkır. Nitekim Zehra, evliliğinde her yönden mutlu olmasına karşın tabiatındaki kıskançlık duygusunun her fırsatta başkaldırmaya müsait olmasının, hayatından lezzet almaya engel olacağı ve ümitlerini altüst edeceğinin farkındadır. Bu nedenle duygularındaki bu karışıklığı kocasına yansıtmak istemez. Öte yandan da yeni bir vukuatla karşılaşma düşüncesinden bir türlü kurtulamaz. Beş, altı gün sonra soğukların başlamasıyla İstanbul Cağaloğlu civarında güzel bir eve nakledilir. Ancak Zehra'nın endişeleri

bütün bir kış artmaya devam eder. Suphi, arkadaşlarının ısrarıyla bazı geceler Beyoğlu'na eğlenmeye gidip geç döndüğü zaman Zehra, içini kemiren şüphelerle “sekere-i mevt” (*Zehra*, s. 47) derecesine gelir.

İlkbaharda, Boğaziçi'nde bir yalıya nakledilir. Zehra, gereksiz vehimleriyle mutlu giden evliliğine gölge düşürerek hem kendisine hem de kocasına işkence eder. Bir, iki hafta daha bu şekilde geçtikten sonra Suphi'nin annesi Münire Hanım, oğlu ve gelininin istirahatini düşündüğünden, ev hizmetinde Nazikter'e yardım etmesi için Sırrıccemal adında bir cariye alır.

Zehra, Sırrıccemal'i kendisinden daha güzel bulduğu için ilk gördüğü andan itibaren ondan hoşlanmaz. Sırrıccemal'in eve girişinden sonra Zehra, evlenmeden önceki hırçın ve vahşi tabiatına geri döner. Suphi, bu durumu farkedince karısına daha çok iltifat eder ancak bu tedbir de Zehra'yı iyileştirmeye yaramaz. Zehra, günden güne hırçınlığının dozunu arttırarak eline geçen her şeyi kırmaya ve önüne çıkan herkesi azarlamaya başlar. Sırrıccemal, Zehra'nın bu tavırlarından, kendisinden hoşlanmadığını ve girdiği ailenin huzurunu kaçırdığını anlayarak üzülür. Bu nedenle günlerce ne Zehra'nın ne de Suphi'nin gözüne görünmemek için çaba sarfeder. Bununla birlikte Suphi'nin, kendisini Zehra'ya tercih etmesi durumunda, hanımının mutluluğu için kendini fedaaya hazır olduğunu Zehra'nın bilmesini ve ona göre muamele etmesini de arzu eder. Bir gün, Suphi'nin evde olmadığı bir zamanda, Zehra'ya bu meseleyi açar. Zehra, hayalinde yarattığı dünyada suçlu konumunda gördüğü Sırrıccemal'in, gerçekte masum olduğunun farkındadır. Fakat bir cariye karşısında bunu itiraf etmeyi gururuna yediremediği için onunla bir husumeti olmadığını söyleyerek konuyu kapatmak ister.

Bundan sonra Zehra, Sırrıccemal'i sürekli gözetim altında tutarak onu evden göndermenin yollarını aramaya başlar. Suphi ise karısının Sırrıccemal'e olan aşağılayıcı muamelesinin farkında olup Zehra'yı, hırçınlığı zamanlarında kendi haline bırakmayı tercih ederek rahatsızlığını belli etmemeye çalışır.

Münire Hanım, Suphi'nin eve erken döndüğü ve Zehra'nın sokakta olduğu bir gün, oğlunun hizmetini görmesi için Sırrıccemal'i odasına gönderir. Bu durum, iki sevgilinin yaklaşmasına ve birbirlerine ilan-ı aşk etmelerine fırsat verir. Dolayısıyla Münire Hanım, eve getirdiği cariye, oğlunun hizmetine vererek ikinci defa istemeden evliliğinin tehlikeye girmesine sebep olur. Suphi, bu yakınlaşmaları esnasında Sırrıccemal'le karısını yeniden mukayese eder ve bir kez daha Sırrıccemal'i

hem bünye hem de cazibe noktasında daha üstün bulur. Böylece Suphi için Zehra büsbütün anlamsızlaşmaya başlar.

Kendisini, “hanımının bir çaker bendesi ve beyinin kemter hizmetçisi say[an]” (Zehra, s. 50) Sırrıcemal, Suphi’nin iltifatına mazhar olunca değişmeye başlar. Güzelliği sayesinde nail olduğunu düşündüğü bu mutluluk, gururunu okşar. Bu tavırları sonradan Zehra ile çatışmaya neden olacaktır. Sırrıcemal’in bu tutumu, evin ihtiyar hizmetçisi Nazikter tarafından da hoş karşılanmaz. Nazikter, ailenin emektar hizmetçisi olması hasebiyle Sırrıcemal’i gördüğü iltifattan dolayı kendisine rakip görmektedir. Sırrıcemal ise her fırsatta bu iltifatı lehine kullanarak Nazikter’i, aleyhine hırslandırır. Sırrıcemal’in neşeli halleri, Zehra’nın kahırlanmasına sebep olduğundan ayrıca kocasının hal ve hareketlerinde de farklılıklar sezdiğinden ikisini de göz hapsine alır. Nazikter’i de bu yolda kullanmaya çalışarak hem Sırrıcemal’i hem de kocasını daha yakından gözetim altında tutar. Zehra, Suphi’nin Sırrıcemal’e olan muamelesini gördükçe intikam hırsıyla yanıp tutuşur.

Zehra, çektiği işkencelerin sebebi olarak gördüğü kayınvalidesi Münire Hanım’a da kin duymaya başlar. Münire Hanım, nasıl bir felakete yol açtığını anladığında, yaptığından pişman olur fakat iş işten geçmiştir. Suphi’nin gözü Sırrıcemal’den başkasını görmez, tek arzusu ona sahip olmaktır. Nitekim çok geçmeden bu emeline nail olur ve Sırrıcemal hamile kalır. Suphi’ye olan aşkıyla ahlakı da değişmeye başlayan Sırrıcemal, kendinde ikinci hanım olma hakkı görür. Bu nedenle de Zehra’nın hakaretlerine eskisi gibi boyun eğmeyip karşılık vermeye başlar:

“Fakat bu sevda, kızın ahlakını da tağlit eylemişti. Evvela mütevazı ve belki mahviyetli olan tab’ı şimdi kesb-i gurur etmişti. Sade Nazikter’i değil, Zehra’yı bile pây-ı tahkiri altında ezmek iştihakına düşmüştü. Bu iştihakını her haliyle, her kaliyle meydana da koymaktaydı. Hatta bir kere Zehra, en ufak bir bahaneyle celallenerek Sırrıcemal’i dövmeye davranmışken Sırrıcemal’den adeta layıklica bir mukabele bile görmüştü. İşte bu hal Zehra’yı bilküllüye kudurtmaktaydı.” (Zehra, s. 67).

Bu sırada babası Şevket Efendi’nin vefatıyla Zehra iyice sarsılır. Diğer tarafta Suphi, karısı ile Sırrıcemal’in kendisini paylaşamamalarından ve bunun için sürekli birbirleriyle çekişmelerinden memnundur. Bu yüzden ikisi arasındaki kavgaya müdahil olmaz. Sırrıcemal’le gözlerden uzak yaşamak için ona, Makriköyü’nde beş odalı bir ev tutar. Bununla birlikte Zehra’ya karşı da hâlâ bir meyli olduğundan onu boşamaz. Sırrıcemal, “öteki” olarak adlandırdığı kadına karşı Suphi’nin, bu meylinin

mutluluğuna gölge düşürmesinden korkar. Bu nedenle Suphi'nin, İstanbul'a, mağazaya gittiği günler diken üstündedir. Her akşam eve geldiği zaman Suphi'yi sorguya çeker. Suphi'den şüphelerinin yersiz olduğuna dair aldığı cevaplarla her ne kadar rahatlarsa da içindeki kuşkuyu tamamen yok edemez. Suphi'nin yaptığı fedakârlıklarla birlikte kendisini de bir gün Zehra uğruna feda edebileceği fikri, zihnini sürekli meşgul eder. Mutluluklarının devamı için Suphi'nin, Zehra'dan boşanması gerektiğinin farkındadır ancak bunu söylemeye cesaret edemez. Bir hile tertip etmeye de kendinde maharet ve kudret göremez. Suphi, Sırrıcemal ile Zehra arasında bir seçim yapmak zorunda kalınca istemeyerek de olsa Zehra'yı boşar. Annesini de Zehra'nın yanında bırakır. Bu olay, Zehra'nın düşmanlığını iyice arttırır. Onlardan alacağı intikam ve nefretle yaşar. Habibe Molla adındaki bir kadın aracılığıyla Suphi'nin, Sırrıcemal'le birlikte yaşadığı evi öğrenir. Bundan maksadı, Makriköyü'ne gidip Sırrıcemal'i öldüresiye dövmekse de bunun bir fayda getirmeyeceğini anlayarak vazgeçer. Tesadüfen yolunun kesiştiği Marika adındaki bohçacı kadın aracılığıyla intikamını almanın daha iyi olacağına karar verir. Marika da zaten bu işlerin erbabı olması hasebiyle Zehra için doğru kişidir. Yapılan müzakere sonucunda Marika'nın, Beyoğlu'nda tanıdığı aşüfte kadınlardan birini Suphi'ye musallat etmesiyle Sırrıcemal'den ayırmaya karar verilir. İki gün sonra Marika, yanında Urani ile gelir. Zehra, yapması gerekenleri detaylı bir şekilde Urani'ye anlatır. Böylece Urani ile Marika vakit kaybetmeden planlarını icra etmeye başlarlar. Emanet bırakacakları gerekçesiyle Suphi'nin mağazasına giderler. İşleriyle meşgul olan Suphi, Urani'nin cilveli ve işveli tavırlarını önce görmezden gelir. Sonraki gün tekrar geldikleri zaman Suphi, Urani ile ilgilenmeye başlar. Ertesi gün de Urani, Suphi'yi isim gününe davet eder.

Suphi, Sırrıcemal'i düşünerek başta daveti kabul etmez ancak Urani'nin şuhane ısrarlarına daha fazla dayanamayarak davetini kabul eder. Sırrıcemal'e, gecikeceğine dair bir telgraf yazıp uşakla gönderir. Urani, akşam Suphi'yi açık saçık bir şekilde karşılar. Bunun üzerine Suphi, tuzağa düşürüldüğünü anlar fakat bu kapandan kurtulmaya istekli değildir. Urani'nin hazırladığı işret sofrasıyla sefahat âlemine dalarak zevk ve neşe içerisinde kendini kaybeder. Aklına ne Sırrıcemal ne de Zehra gelir. Sabah uyandığında Sırrıcemal, bir an hatırına gelse de Urani karşısında etkisini kaybederek kısa sürede unutulur. Suphi, sefahat âlemlerinin yabancısı olduğu halde

Urani'nin ne meşrepte bir kadın olduğunu anlar. Buna rağmen yalanlarına kanmaktan da kendini alamaz. Dolayısıyla bu zevk girdabına kendisini bile isteye atar. Ayrıca Zehra ve Sırrıcemal'de olduğu gibi Urani'nin ilgisinden de erkeklik gururu okşanır. Böylece ertesi gün de Urani ile birlikte kalır. Sarhoşluktan uyandığı zaman sağlam kafayla düşündüğünde bir yandan Urani'den nefret ettiğini diğer yandan da bu nefret içinde bir aşkın filizlenmeye başladığını anlayarak duygularında gelgitler yaşar:

“Sanki Suphi, artık Sırrıcemal'i de Zehra'yı da unutmuş gitmişti. Urani'nin şüphelerine karşı muhabbetini kaselemlerle temine çalışmaktaydı. Fakat kendisine muhabbeti varsa bugün ve bu gece de burada kalması teklifi varit olunca aklı başına geldi. Sohbetü's-sefine tarzında bir gecelik muarefenin gönül üzerindeki tesirini hiç menzilesinde bularak verdiği hararetle teminata içinden gülmekteydi. Bahusus şu karşısındaki karının ebleh-firibane dillerle kendisini iğfale uğraşmasını pek tuhaf bulmaktaydı. Artık bunda da gönül, muhabbet olduktan sonra! Öyle gönlü, öyle muhabbeti doğrayıp köpeklere atmalı.” (Zehra, s. 95).

“Suphi o cereyan-ı buhrana tutulmuştu. Urani'ye karşı içinden doğru yükselen nefret, şüphe yok ki bir muhabbetin mukaddeme-i tevellüdüydü. Adeta Suphi'nin Urani'ye muhabbeti, nefret içinde peyda olmaktaydı. Suphi sokağa çıktığı zaman Urani'yi sevmiş gitmişti.” (Zehra, s. 99).

Sırrıcemal, Suphi'nin telgrafını aldığı zaman işlerinin yoğunluğundan dolayı o gece gelmeyişi anlaşıyla karşılar. Fakat aradan on beş gün geçtiği halde Suphi'nin gelmemesi üzerine şüphelenmeye başlar. Sırrıcemal'in de vehim noktasında tıpkı Zehra gibi hareket etmeye başladığını söyleyebiliriz. Suphi'nin, Zehra'ya döndüğünü düşünmesi -Zehra'daki gibi- intikam hırsını körükler. Bu vehimler, aslında Sırrıcemal'in, Suphi'yle birbirlerine ilan-ı aşk ettikleri günden itibaren yavaş yavaş kendini göstermeye başlamış ve Suphi'nin ortadan kaybolmasıyla da en üst seviyeye ulaşmıştır. Bu süre zarfında Suphi'nin kâtibi Muhsin bir, iki defa gelip bir miktar para bırakır. Sırrıcemal, Muhsin'den de net bir cevap alamayınca yanına hizmetçi kadını alarak Zehra'nın Hocapaşa'daki evine gider. Suphi'yi orada bulacağından emindir. Münire Hanım'dan, oğlunun üç aydan beri uğramadığını haber alınca yalan söylediğini ve Suphi'yi sakladıklarını düşünür. Zehra'nın da gelmesiyle işler iyice kızışır.

Zehra, intikamını almış olmanın sevinciyle Sırrıcemal'i tahrik eder. Suphi gibi çapkın bir adamın ona da yar olmadığını söyleyerek başka bir kadınla birlikteliğini kahkahalarla anlatır. Sırrıcemal, Suphi'yi yabancı bir kadına kaptırmış olmanın üzüntüsüyle oradan ayrılır. Zehra'yı kendisine rakip görürken bir anda intikamının yönünün değişmesi ve Suphi'nin bu uğurda Zehra'yı da feda ettiğini anlaması, her şeyi

altüst eder. Rakibinin Zehra olması durumunda, Suphi'yi yeniden elde etmenin imkânı varken hiç tanımadığı birinin sevdiği adamı elinden alarak tüm kapıları kapatması, Sırrıcemal için tahammül edilemez bir hal alır. Suphi'nin, kendisini bir fahişe uğruna terk ettiğini, Muhsin'den öğrenince de intikam sevdasına düşer fakat bu yolda nasıl davranması gerektiğini bilemez. Aklına gelen birkaç fikrin de para yüzünden hayata geçirilememesi, bütün ümitlerini yok eder.

Birkaç günden beri ara sıra geçirdiği baygınlık nöbetleri, son zamanlarda iyice artar. Bebeğini kaybetmesiyle de derin bir boşluğa düşer. Suphi'yle arasındaki tek bağı ve son dayanağı olan çocuğunun kaybı, Sırrıcemal'i yalnızlığa iter. Ayrıca Suphi'nin ortada olmaması nedeniyle başgösteren para sıkıntısı da buna eklenince aşçı kadın da evi terk etmek zorunda kalır. Mutfak hizmetine de bakmaya mecbur kalan hizmetçi kadın ise Sırrıcemal'in dalgınlığından faydalanarak kıymetli eşyalarını çalar. Sırrıcemal, çoktan beri etrafıyla tüm bağlantılarını kopardığı için hiçbir şeyin farkında değildir. Sonunda dayanamayıp intihar eder. Ondan geriye gazetelerin birinde ilan edilen intihar havadisi kalır:

“Makriköyü'nde istasyon civarında bir hanede Sırrıcemal Hanım namında birisi kendisini hanenin sarnıcına atarak intihar etmiş olduğu işitilmiştir.” (*Zehra*, s. 113).

Öte yandan Suphi, olanlardan habersiz “high life” (*Zehra*, s. 114) bir yaşantıya kapılıp işlerini de ihmal eder. Muhsin, mağazanın idaresinde serbest kalınca işleri istediği gibi yönetir. Bu da Suphi'nin, maddi açıdan kötüye gitmesi demektir. Urani ile sürdürdüğü sefahat hayatı da elinde avucunda olanları hızla tükettiğinden, Suphi için tehlike çanları çalmaya başlar. Urani'nin, Suphi'yle ilişkisi aşka değil menfaate dayalıdır. Dolayısıyla Suphi ile olan macerası da öncekilerden farksızdır. Suphi ise Urani'ye bağımlı hale gelmiştir. Her ne kadar bu hevesinin adı bir heves olduğunun farkındaysa da bu iptilasından bir türlü kurtulamaz.

Nitekim eğlence mekânlarına gittikleri zaman, Urani'nin diğer erkeklerle samimi olmasından rahatsız olur ve onu kıskanır. Fakat bu Urani için sıradan bir durumdur. Küçük yaştan itibaren fuhşun içindedir. Annesini beş, babasını ise on iki yaşında kaybeder. Halası Fani, güzelliğinden faydalanmak ve sermaye olarak kullanmak için onu yanına alır ve beraberinde fuhuşhanelere götürür. Dolayısıyla daha çocuk sayılacak yaşta bu tür yerlerin müdavimi sayılan Urani, zamanla içinde

bulunduğu bu âlemlerden lezzet alır. Halasının sermaye gözüyle baktığı Urani, on dört yaşına varmadan para kazanmaya başlar. Urani'nin birlikte olduğu erkeklerle ilişkisi, duygusal olmaktan çok menfaate dayalıdır:

“ (...) İki seneden beri on-on beş âşık değiştirmiş ve hiçbirisinde dikiş tutturamamıştı. Şimdiye kadar hiçbir erkek sevmiş değildi. Herkesin teminat-ı âşikanesini bila-fütur dinler, içinden güler geçerdi. Bir-iki aylık maişet-i âşikanedan sonra iki “sevdazede” birbirinden bila-heyecan ayrılırlardı. Yalnız sokakta tesadüf ettikçe bir soğuk aşinalıkla iktifa ederlerdi. Bazen bir âşığın bir kere daha avdet ve rücu ettiği vaki olur, birkaç ay muaşakadan sonra yine bila-fütur yekdiğerinden ayrılırlardı. Şu ahvale bakılırsa o erkeklerin de, bu Urani'nin de kalp ve gönül denilen şeyden asla haberdar olmadıklarına hükmolunabilir; onlarca “muhabbet” bayağı bir hevesten ibaret olmalı ki bir müddet sonra geçer giderdi.” (Zehra, s. 118).

Zehra, Sırrıcemal'den kurtulduktan sonra Suphi'nin de perişan olması ve ortada kalması için elinden gelen her şeyi yapar. Suphi'nin başına Urani'yi musallat ederek sefahat âlemine alıştırdıktan sonra mağazayı da elinden almak için harekete geçer. Muhsin'le evlenip mağazayı ele geçirdiği takdirde, Suphi'nin beş parasız kalarak kendisine döneceğini düşünmektedir. Ayrıca bununla Suphi'nin kıskançlığını üzerine çekeceğini ve gönlünde kabuk bağlamış yarayı tazeleyeceğini de ümit etmektedir. Muhsin, mağaza sahibi olacağını öğrenince Zehra'nın evlilik teklifini tereddüt etmeden kabul eder. On beş, yirmi gün içinde de evlenirler. Babasından kalan mirasa mağazanın kazancı da eklenince Zehra, maddi yönden iyice güçlenir. Anlaşmaları üzerine Muhsin, Suphi'nin hesabına düşen hisseyi verdikten sonra daha büyük bir sermaye ile işe başlar. Suphi, eline geçen iki yüz, üç yüz lira kadar para ve ayda dört lira iradıyla da kendini içinde bulunduğu hayattan kurtaramaz. Bu paralarını da Urani'nin lüks yaşantısına harcar. Suphi, Zehra'nın Muhsin'le evliliğini öğrendiğinde Zehra'nın düşündüğü gibi bir tepki vermez. Aksine bu durum Suphi'de hiçbir etki uyandırmaz. Muhsin'e rakip olmak yerine lakayt bir vaziyette omuz silkerek Urani ile zevk ve safaya dalar.

En uzun ilişkisi birkaç aydan ibaret olan Urani ise böyle uzun ilişkilere alışkın olmadığı için bir süre sonra Suphi'den de sıkılmaya başlar. Ayrıca Zehra'nın intikamı için istenen kıvama getirildiğini gördüğünde de Suphi'yi, baştan savma zamanının geldiğini düşünür. Suphi'nin elindeki son paraları da yedikten sonra onu kapının önüne koyar. Kendine başka bir dost bulur. Suphi, gerçeklerle yüzleştiği bu zor zamanında annesi Münire Hanım'ı hatırlar. Daha öncesinde de birkaç kez Sırrıcemal ve çocuğu

aklına gelmişse de bunu idrak edecek konumda olmadığı ve Urani'nin hayaliyle fazlaca meşgul olduğu için hatıraları zihninde fazla yer tutmaz. Üstelik Sırrıccemal'in akıbetinden de habersizdir. Başına gelen felaketlerin müsebbibi olarak gördüğü annesine bu kez acımaya başlar. Hemen Hocapaşa'daki eve koşar. Ancak Zehra Muhsin'le evlenip Cağaloğlu'nda güzel bir eve geçince Münire'yi yalnız bırakmıştır. Münire Hanım, yalnız başına borç harç içinde bir süre yaşasa da biriken borçlarını ödeyemeyecek duruma gelince sokaklarda dilenmeye başlamıştır. Annesinin akıbeti Suphi için ikinci bir darbe olur. Böylece bir süre üçüncü sınıf otel ve hanlarda konaklayarak sonunda tulumbacı kahvelerine kadar düşer. Burada edindiği arkadaşlarının teşvikiyle meyhane âlemlerine girip çıkarak sarhoş oluncaya kadar içer. Bu “sefihane ve sefilane” (Zehra, s. 159) yaşam tarzı, ahlakını da değiştirir. Serseri ve sabıkalı takımı arasına karışıp birkaç kez hapishaneye de girer. Suphi, böylece Zehra'nın arzu ettiği gibi hem maddi hem de manevi bir çöküş sürecine girer.

Zehra, Marika vasıtasıyla Suphi'yi yakın takibe alır. İçinde bulunduğu durumdan memnundur fakat son bir arzusunu da gerçekleştirmek ister. O da Suphi'nin ayaklarına kapanarak ağlaya ağlaya af dilemesidir. Muhsin'le evlenmiş olmasına rağmen hâlâ Suphi'yi sevmektedir. Muhsin'le Suphi'yi kıskandırmak için evlenmiş fakat bundan bir netice alamamıştır. Muhsin'in, Suphi'nin boşluğunu dolduramaması, geç de olsa Zehra'nın kendisini bu uğurda boşuna feda ettiğini de anlamasına sebep olur. Bu huzursuzluğu da ayrıca Suphi'ye olan nefretini arttırmaktadır. Fakat o, işin bu boyutunu sağlam kafayla düşünebilecek biri değildir. Zehra, bu öç meselesinde kendini mazur görerek yaptıklarını makul bir zemine oturtma peşindedir. Bu nedenle de kendisini yerden göğe kadar haklı bulmakta ve hiçbir mesuliyet kabul etmemektedir. Bununla birlikte Sırrıccemal'in ölmesi, Münire'nin sokaklarda dilenmesi ve Suphi'nin sefaleti de Zehra'ya tatmin etmez aksine intikam hırsını daha çok tahrik eder. İçindeki intikam ateşinin, Suphi'nin pişmanlık gözyaşlarıyla söneceğine kendini inandırır.

Suphi, Beyoğlu'nda yine serseri gibi dolaşp çarpacağı birilerini gözetlediği bir zaman, Urani'yi araba içerisinde yanında bir adamla görür. O anda, duyguları galeyana gelerek içinde Urani'yi öldürme hevesi uyanır. Cinayete hemen o anda karar verir. Kendini cesaretlendirmek için epeyce alkol alır ve akşamüstü Urani'nin geçeceği sokağın başına gizlenir. Mösyö Kostaki ile Urani'nin geldiğini görünce elindeki

kamayla üzerlerine saldırır. İkisi de derhal ölür. Suphi, elde yeterli delil olmadığından serbest bırakılır. Fakat sabıkası olması hasebiyle Zaptiye Nezareti tarafından İstanbul'da kalması tehlikeli görülerek Trablusgarp'a sürülür. Zehra, bu olayı da Marika'dan öğrenir. Suphi'nin akıbeti, Zehra'nın tasarladığı gibi olmayınca yaptıklarına pişman olur. Suphi'yi, yeniden elde edeceğine dair son umudu da böylece yok olup gittikten sonra Muhsin, gözüne daha çirkin bir şekilde görünmeye başlar. Hiçbir zaman sevmediği, nefret ettiği ve tiksindiği bir adamla yaşamak Zehra için dayanılmaz bir hal alır. Zaten Muhsin de Zehra'nın karmaşık duygularını görmezden gelmektedir. İçinde bulunduğu karamsar ruh hali, Zehra'yı intihar fikrine sürüklese de dini inancı sayesinde bu kötü düşünceden kurtulmayı başarır. Takdir-i ilahiye boyun eğip kaderine razı bir şekilde, kalan ömrünü acı ve keder içinde geçirir.

Muhsin'den bir erkek çocuğu olur fakat çocuk ancak iki hafta kadar yaşar. Zehra, bunu kendisi için ilahi bir cezanın işareti olarak sayar. Bu olaydan bir, iki ay sonra da Muhsin vefat eder. Bundan sonra çıkan taliplerini reddederek yalnız yaşamayı tercih eder. Alışverişe çıktığı bir gün, çarşıda büyük bir kalabalığın toplandığını görür. Merakla kalabalığa sokularak kadınlardan birine meselenin ne olduğunu sorar. Fakir ve ihtiyar bir kadının sokakta düşüp öldüğünü öğrenir. Aklına derhal kayınvalidesi Münire Hanım gelir. Daha sonra sedye üzerindeki ihtiyar kadının, Münire olduğunu teşhis eder. Felaket sebebi olarak gördüğü kayınvalidesinin akıbetine Zehra'nın yüreği dayanmaz. Üzüntüsünden yataklara düşer. Doktor çağırmayıp hastalığının şiddetini arttırır. Komşularının zoruyla getirtilen doktorun verdiği ilaçları da kullanmayarak bir tür intihar girişiminde bulunur. Akli başına geldiği zaman da her şey için çok geçtir. Vicdan azabı peşini bırakmayıp hastalığını da tetikler. Böylece yatağa yattığının otuz beşinci günü şiddetli bir nöbet geçirerek ölür.

Ali İhsan Kolcu, *Zehra* romanının *İntibah* ve *Muhadarat* romanları ile *Aşk-ı Memnu* arasında bir köprü metin konumunda olduğunu belirtir. (Kolcu, 2018: 195).

Görüldüğü gibi Suphi'nin, karısı Zehra'yı Sırrıcemal ile aldatması bütün felaketlerin başlangıcını oluşturur. Suphi'nin Sırrıcemal ile olan evliliği de yine bir aldatma neticesinde felaketle biter. Bunda Zehra'nın kıskançlık ve sanrılarının yanı sıra Suphi'nin şehvî duygularının da etkisi vardır.

Nitekim İsmet Emre de buna değinerek Suphi'nin felaketine sebep olan şeyin bedene olan eğilimi olduğunu söylemektedir:

“Zaten onu yıkacak olan, silip süpürecek ve bütünlüğünü ortadan kaldırıp boşluğa savuracak olan da bu bedene olan eğilimdir.” (Emre, 2006: 394).

1.2.4. Fatma Aliye Hanım’ın Eserleri

1.2.4.1. Muhadarat¹⁶²

Romanda, aldatma neticesinde sonu felaketle biten üç evlilik anlatılır. Bunlardan ilki Sai Efendi ile Calibe’nin, ikincisi Remzi Bey ile Fazıla’nın ve sonuncusu da Remzi Bey’in Fazıla’dan sonra yaptığı evliliğidir. Dört bölümden oluşan eser, bir düğün tasviriyle başlar. Düğünde, yazarın dikkatlere sunduğu kişi romanın başkahramanlarından genç ve oldukça güzel bir kız olan Fazıla’dır. Dikkati çeken bir diğer kişi ise yirmi yedi, yirmi sekiz yaşlarında güzel bir kadın olan Fazıla’nın üvey annesi Calibe’dır. Yazar, daha sonra bu kişileri detaylı olarak tanıtır.

Fazıla Hanım’ın babası Sai Efendi, zengin ve dürüst biridir. Herkesi kendi gibi iyi niyetli zannettiği için kandırılmaya müsait bir yapısı vardır. Nitekim bu zafiyetinin sebep olduğu felaketi ileride göreceğiz. İlk evliliğini kendi gibi güzel ahlaklı bir kadınla yapmış ve bu evlilikten Fazıla ve Şefik isimlerinde iki çocuğu dünyaya gelmiştir. Fazıla sekiz ve Şefik bir yaşındayken anneleri vefat eder. Sai Efendi, çocuklara bakacak kimse olmadığı için yeniden evlenmeye karar verir. Bu teşebbüsü üzerine kendisine birçok taraftan kızlar tavsiye edilir. Bunlardan biri de eski mutasarrıflardan İhya Efendi’nin kızı Calibe’dır. Calibe Hanım’ın güzelliği, hamaratlığı ve zekâsı hakkında duydukları, Sai Efendi’nin arzusuna uygun düşer. Calibe’nin babası İhya Efendi, azledildiğinden memuriyet almak için sık sık geldiği İstanbul’da, ailesiyle birlikte uzun süreler kalır. İhya Efendi’nin ölen kardeşinin oğlu Süha da amcasıyla yaşamaktadır. İhya Efendi, Süha’yı öz oğlu Nabi’den ayırmayıp evladı gibi büyütmüş ve Mekteb-i Tıbbiye’ye devam etmesini sağlamıştır.

İhya Efendi, kızına damat olarak Süha’yı düşünür. Bunun için de çocukların ağzını aramak ister. Calibe, bu zamana kadar Süha hakkında böyle bir şey düşünmediğini söyleyerek cevap için annesinden ertesi güne kadar izin ister. On dokuz yaşında bir genç kız olan Calibe’nin, Süha ile ilgili annesine söyledikleri yalandır.

¹⁶² Fatma Aliye Hanım, *Muhadarat*, Haz. Fazıl Gökçek, Özgür Yay., İstanbul 2014. Yapılan alıntılarda eserin bu baskısı kullanılmıştır.

Gerçekte ise Calibe, Süha'ya âşıktır fakat tereddüt etmesinin sebebi zengin ve rahat bir hayat istemesidir. Bu hayatı Süha'nın kendisine veremeyeceğini düşündüğü için duygularında gelgitler yaşar. Zenginliğe olan hırsı ve kibri yüzünden Süha'yı küçük görür. İhya Efendi, çocukların kararını onlara bırakıp beklemeye başlar. Süha ise Calibe'nin kendisini kabul etmesi durumunda bu evlilikten mutluluk duyacağını bildirir. Calibe, her ne kadar Süha'yı sevse de annesine, onu istemediği cevabını verir. Süha, bu cevabı zaten beklediği için çok şaşırmaz. Bunun üzerine Calibe'den uzaklaşır. Bu olanlardan sonra İhya Efendi, kızı ile Süha arasında kardeşlik ilişkisinin bulunduğunu düşünerek fazla ısrar etmez. Kızının Süha'ya görünmesinde ve birbirleriyle görüşmelerinde aralarındaki süt bağına vesile kılıp bu durumun herhangi bir engel teşkil etmediğini düşünür ve çevresindekilere de bu doğrultuda cevaplar verir.

Altı ay sonra Sai Efendi, Calibe'nin istediği gibi bir talip olarak ortaya çıkınca evlilik akdi gerçekleşir. Sai Efendi, akitten önce Calibe Hanım'a, evlatlarına annelik vazifesini yapması ve onları hiçbir şekilde hırpalamaması şartını ortaya koyar. Calibe ve ailesi bu şartı memnuniyetle kabul ederler. İkinci evliliğini yaptığı zaman Sai Efendi, otuz beş, otuz altı, Calibe Hanım ise on dokuz yaşındadır. Calibe, başlarda çocuklara iyi davranır hatta güler yüz ve tatlı dilliliğine Sai Efendi'yi de inandırır. Sai Efendi, böylece bir yıl önce kaybettiği eşini ve onun hatırasını şimdiden unutmaya başlar. Sai Efendi'nin yeniden evlenmesinin amacı, evini idare edecek ve çocuklarına annelik yapacak bir kadın getirmek iken Calibe'nin işvesine kapılarak ona bağımlı hale gelmeye başlar. Bu nedenle konağın idaresi için bir kethüda kadın ve çocukların bakımı için de bir mürebbiye tutar. Calibe'nin vazifesi ise ev işlerinde hizmetçilerine emretmek ve çocuklara babalarının yanında hoş muamele edip tenhada onları azarlamaktan ibaret kalır.

Mürebbiye olarak alınan kadın, merhametli olduğu ve çocukları bir dereceye kadar koruduğu için Calibe tarafından kovulur. Yerine, kendisi gibi kötü ahlaklı bir mürebbiye aldırır. Bu mürebbiye, terbiye bahanesiyle üvey annenin yaptığı eziyetlere ortak olur. Calibe, evliliğinin ilk senesi bir erkek ve ikinci senesi bir kız çocuk dünyaya getirir. Kendi çocukları büyüdükçe Sai Efendi'nin çocuklarına eziyeti de büyümeye başlar. Bu şekilde Fazıla on iki, Şefik de beş yaşlarına gelir. Bu sıralarda Calibe'nin babasının tayininin çıkmasıyla birlikte Calibe, annesini yanına çağırır. Oğlu Nabi ve

yeğeni Süha'nın okulları için İstanbul'da kalmaları, bunun için de bir küçük ev ile uşak tutulması icabettiğinden Calibe'nin annesi dertleşmek için kızına gelir. O sırada Sai Efendi Calibe'yi üzgün görüp nedenini sorduğunda durumu öğrenir. Nabi ve Süha'yı kendi konağına davet eder. Nabi, bu daveti memnuniyetle kabul eder. Süha ise başta gitmek istemez. Tıbbiye'den henüz mezun olmadığı için ayrı eve çıkmaya bütçesi müsait değildir. Yengesinin de bedavadan Sai Efendi'nin konağına yerleşmek varken onun için ayrıca masraf edemeyeceklerini açıkça ifade etmesi, Süha'yı zor durumda bırakır. Etraflıca düşündüğünde ise gitmek istememesinin halk arasında yanlış yorumlanacağına ve dedikodulara sebep olacağına kanaat getirerek teklifi kabul etmek zorunda kalır. On beş gün sonra Nabi ile birlikte Sai Efendi'nin konağına yerleşirler.

Sai Efendi'nin komşusu ve ilk eşinin yakın dostu olan Münevver Hanım, Fazıla'yı oğlu Mukaddem Bey'le evlendirme niyetindedir. Calibe'nin çocuklara karşı hakaretini bildiği için durumu Sai Efendi'ye üstü kapalı bir şekilde anlatmaya çalışır. Oğlu Mukaddem'in tahsilini bitirdikten sonra Fazıla'yla evlendirme niyetini de açar. Münevver Hanım, Fazıla'yı kendi konağına gelin getireceği zaman Şefik'i de beraberinde getirtme arzusundadır. Sai Efendi, Mukaddem Bey'i damadı olarak kabul edeceğini fakat şimdilik bu meselenin çocuklara duyurulmamasını rica eder. Eve geldiği zaman Münevver Hanım'ın ikazlarını hatırlayıp çocuklarıyla ilgilenmeye başlaması, Calibe'nin dikkatinden kaçmaz. Çocuklarla ilgilenmesi, Sai Efendi'ye, Calibe'nin sarhoşluğuyla birkaç senedir aklından çıkardığı ilk eşini de hatırlatır. Calibe, bu durumdan hoşlanmasa da entrikalarını çevirmek konusunda içindekileri dışı yansıtmamakta marifetli olduğundan kocasının suyuna gitmeyi tercih eder.

Sai Efendi'nin Münevver Hanım'la kararlaştırdıkları çocuklarının evlilik meselesi, gizli kalmayıp Fazıla ve Mukaddem Bey tarafından da öğrenilir. Calibe, Fazıla'nın Mukaddem Bey'le evlenmesini istemez. Bunun nedeni, Fazıla ve Şefik'i konaktan uzaklaştırma isteğine engel olacağını düşünmesidir. Çünkü bu evliliğin gerçekleşmesi durumunda Fazıla, yakın komşularına gelin gidecektir. Bu da Münevver Hanım'ın Sai Efendi üzerindeki nüfuzunun entrikalarını çevirmesine engel olması anlamına gelmektedir. Çekindiği bir diğer mesele de konak içindeki sırlarının ortaya çıkmasıdır. Bunun için Fazıla ve Şefik'i konaktan uzak bir yere gönderme peşindedir. Fazıla, henüz on beş yaşında olduğundan kararlaştırılan evlilik için üç sene kadar

zaman olması, Calibe'nin entrikalarını rahatça çevirmesine fırsat verir. Calibe'nin sırrı ise Süha'ya olan aşkıdır.

Süha, Sai Efendi'nin konağına kendi iffetinden emin bir şekilde gelmiştir. Geldiği zaman da Sai'yi gerçek eniştesi, Calibe'yi ise kızkardeşi gibi görüp saygıda kusur etmez. Süha, Sai'yi rakip olarak görmediği için Calibe'yi kıskanması söz konusu değildir. Aksine Sai Efendi'nin Calibe'yi rahat ettirdiğini gördükçe memnun bile olur. Fakat Süha'nın bu rahatı çok sürmez. Arzu ettiği her şeye kavuşan Calibe'yi, bu da tatmin etmeyince bütün gün iç sıkıntısından bahsederek Süha ile yakınlaşmaya çalışır. Hal ve tavırlarıyla Süha'ya bir şey anlatamayınca duygularını açıktan göstermeye başlar. Onu baştan çıkarmak için çok uğraşır. Calibe'nin serbestliği karşısında Süha, öfkesine hâkim olamayıp onu istemediğini yüzüne karşı açıkça söyler. Calibe, Süha'dan beklemediği bu tepki karşısında çılgına döner. Gece, Süha'yı oda kapısının anahtar deliğinden gözetlerken valizini hazırlayıp toparlandığını görür. Sabah erkenden Süha gitmeden onunla konuşmak ister. Böyle aniden gitmesinin konak içinde farklı lanse edileceğini söyleyerek iki ay sonra mektebi bittiği zaman gitmesinin daha uygun olacağına ısrar eder. Aşkın zoruyla böyle bir şeye kalkıştığına ve yaptığından pişman olduğuna Süha'yı inandırır. Süha, iki ay sonra diplomasını aldığı zaman ayrı eve çıkmasını bahane edebileceğini ve ancak o zaman kendini geçindirebileceğini düşündüğü için gitmekten vazgeçer.

Calibe, bundan sonra Süha'ya pişman olmuş ve aklını başına almış olgun bir kadın gibi davranmaya başlar. Bir buçuk ay sonra Sai'nin evde olmadığı bir gece, elinde bir kitap olduğu halde telaşla Süha'nın odasına gelir. Elindeki romanın imlasının hatalı olup olmadığı konusunda misafiri olan bir hanımla bahse tutuştuklarından bahsederek kitabı incelemesini söyler. Fakat kitabın tashih edilecek yerini kendisi okuyup Süha'nın yazmasını rica eder. Süha, Calibe'nin okuduğu yeri aynen yazmaya başlar. Bu tedbir, Calibe'nin Süha'yı evde tutmak için yaptığı bir hiledir. Süha'nın bundan haberi olmadığı için iki ay sonra diplomasını alır almaz ayrı eve çıkmak istediğini Calibe'ye söyleyerek kocasına bildirmesini söyler. Bunun üzerine Calibe, gitmesi durumunda başına gelecekleri anlattığı zaman Süha, kendisine kurulan tuzağın farkına varır. Bu olay, Calibe'den iyice nefret etmesine neden olur. Calibe'nin kendisine yazdırdığı mektubu ele geçirip yok etmenin tek kurtuluş yolu

olduğunu düşünerek ona göre hareket eder. Bunun için de Calibe'nin güvenini kazanarak işe başlaması gerektiğinden nefretini gizleyip yüzüne gülmeye başlar.

Bu süre zarfında Süha'nın hisleri yön değiştirerek Fazıla'ya yönelir. Onun Mukaddem Bey'le evleneceğini bilmesine rağmen duygularına engel olamaz. Bunun için Calibe ile işbirliği yapar. Calibe, Fazıla'nın Mukaddem Bey ile evlenmesine engel olmayı, sevdiği adamla rahatça görüşmek için isterken Süha ise bunu, Fazıla'ya kavuşmak için istemektedir. Amaçları bir gibi görünse de hedefleri farklıdır. Bu nedenle Süha, bu hedefine Calibe'den gizli ulaşmak arzusundadır. Bu arzusuna ulaşması durumunda Calibe'den de intikamını alacağını düşünmektedir. Süha, bu sayede Calibe'nin güvenini kazanınca hile ile kendisine yazdırdığı kağıdı elinden alıp yok etmeyi başarır. Artık serbest olduğu için konaktan ayrılmasına engel bir durum yoktur. Fakat bu sefer de Fazıla'yı sevdiği için konaktan gitmek istemez.

Mukaddem Bey ile Fazıla'nın düğünlerine iki ay kala Calibe ve Süha, aradıkları fırsatı bulur. Düğünden önce Sai Efendi, bir ay için ailesiyle birlikte Büyükada'da dayalı döşeli bir yazlık ev kiralayıp sonrasında İstanbul'a dönmeyi planlar. Bu sırada Fazıla'nın halayığı Reftar, Nabi'nin kendisini iğfal ettiğini Calibe'ye söyleyerek ondan yardım ister. Calibe, böyle bir şeyin olacağını bildiği için Reftar'ı, özellikle Nabi'nin hizmetine vermiş ve entrikasını çevirmek için gerekli malzemeyi bu sayede bulmuştur. Calibe'nin planı, adadan döndükten sonra Reftar'ı düğün hazırlıklarına yardım etmesi bahanesiyle Münevver Hanım'ın konağına gönderip Mukaddem Bey'e iftira atmasını sağlamaktır. Fakat Mukaddem Bey tuzağa kendi ayağıyla düşer. Kayınpederiyle görüşmek için adaya geldiği zaman Calibe, bu fırsattan istifade etmeye çalışır. O gece Mukaddem Bey'in yatıya kalmasını sağlar ve hizmetine Reftar'ı tahsis eder.

Ertesi gün, Mukaddem Bey gittikten sonra Süha, Sai Efendi'ye, Mukaddem'in dün gece epeyce içki içtiğini söyleyerek olaya zemin hazırlar. Sonrasında Calibe devreye girerek Mukaddem Bey'in, Reftar'ı iğfal ettiğini anlatır. Sai Efendi, olayı bir de Reftar'dan dinleyince nişanı bozar. Fazıla sesini çıkarmadan babasına itaat eder. Mukaddem Bey ise suçsuz olduğuna Sai Efendi'yi inandıramaz. Münevver Hanım, Sai Efendi'nin geri adım atmayacağını anlayıp Fazıla'ya gizlice gelmesini teklif eder. Fazıla, bu teklifi kabul etmemekte mazur olduğunu, babasına karşı gelemeyeceğini

söyler. Bununla birlikte babasının da evlenmek istemediği adama kendisini vermeyeceği kanaatindedir:

“— Mukaddem Bey’e varmak için tereddüt etmiyorum. Onun, bu dediğinizden başka çaresini bulunuz, ben memnunum fakat bu teklifleri kabul etmemekte mazurum. Sizin her bir emriniz başım üzerine lakin ben firar edemem. Ben pederime beni filanca adama veriniz diyemem. O pederimin hakkıdır. Ben kimsenin hakkını gaspa kalkışmam! Evet, nineciğim, sizden mahrumiyetim bana pek büyük kederdir, bu kederden ölmeye razı olurum fakat pederime isyan edemem.” (*Muhadarat*, s. 129, 130).

“(…) Pederine “Ben filanca adamı isterim” diyemez ise de “Ben filanca adamı istemem” diyebilecektir. (...)” (*Muhadarat*, s. 133).

Diğer taraftan Fazıla, kendisine ilan-ı aşk eden Süha’yı, üvey annesi Calibe ile sarmaş dolaş bir vaziyette yakalar. Calibe, Süha ile gayrı meşru ilişkisini öğrendiği için Fazıla’yı bir an önce evden göndermenin çaresini arar. Süha, Fazıla’dan kurtulmanın tek yolunun, onu nefret ettiği biriyle evlenmeye zorlamak olduğunu söyleyerek bunun için kendini öne atar. Amacı, Calibe’yi buna inandırıp yardımını alarak hem ondan intikam almak hem de Fazıla ile evlenmektir. Calibe, Süha’nın bu planından habersiz bir şekilde ertesi gün Sai Efendi’ye, Fazıla’nın Münevver Hanım’la gizlice buluşarak nikâh için anlaştıklarını ayrıca bununla ilgili olarak Mukaddem Bey’le de mektuplaştıklarını söyleyerek Fazıla’nın dillere düşmesinin önüne geçmek ve olayı örtbas etmek için Süha ile evlenmesini teklif eder. Fazıla, kendisi için dönen entrikayı anlar fakat Calibe’nin sütkardeşi ile olan münasebetini kimseye ispat edemeyeceğini ve inandıramayacağını düşününce kahırlanır. Babasına, Süha ile evlenmeyeceğini söyler. Sai Efendi, kızından ilk defa muhalefet gördüğü için bunun sebebini sorar. Fazıla, dayısı olarak gördüğü bir adamı koca olarak kabul edemeyeceğini dile getirir. Calibe, bunun üzerine güya Mukaddem adıyla gönderilen bir mektubu, Sai Efendi’ye vererek onu, Fazıla’nın Mukaddem’le kaçma planları yaptığına inandırır. Öfkeden gözü dönen Sai Efendi, bu zamana kadar el kaldırmadığı kızını feci şekilde döver. Olaydan bir ay sonra Sai Efendi, Şefik’i asker çıkması için Mekteb-i İdadi’ye kaydettirerek onu Fazıla’dan ayırır. Böylece Fazıla’nın Şefik’i bahane ederek evlenmemesinin önündeki engeli kendince kaldırmış olduğunu düşünür. Fazıla’nın, Şefik’ten acıklı bir şekilde ayrılmasından sonra kendisine yabancı olan insanlar arasında yaşayamayacağını ve orada kalması için hiçbir neden olmadığını anlaması hayatında yeni bir dönemi başlatır. Bu kararından sonra kendisine talip olacak kişiyi beklemeye başlar.

Çok geçmeden ortaya çıkan bu talip, zengin bir tüccarın oğlu olan Remzi Bey'dir. Remzi Bey, babasından kalan miras sayesinde kibar âleminde tanınmaktadır. Sai Efendi, babalık vazifesi gereği Remzi Bey'i araştırıp zengin ve yakışıklı olması ayrıca yirmi sekiz, yirmi dokuz yaşlarında olmasından dolayı her şeyden hevesini almış bulunmasını göz önüne alarak kızına uygun bir koca olduğuna karar verir. Şefik'in mektepten izinli olduğu günler ve tatil zamanlarıyla mektebi bitirdikten sonra da ablasıyla beraber kalması, Remzi Bey tarafından kabul edilerek nikâhları kıyılır. Süha ise Fazıla'nın Mukaddem'le olan nişanının bozulmasına, onunla evlenebilmek için yardım etmiş ancak işin neticesi umduğu gibi çıkmamıştır. Fazıla'nın kendisiyle değil bir başkasıyla evlendiğini görünce şaşırır. Fazıla'nın başka biriyle evlendiğini duyan Mukaddem ise intihar etmek ister fakat annesi Münevver Hanım buna engel olur.

Fazıla'nın, Mukaddem Bey'le evlenmeyi kabul etmesinde, onlardan gördüğü iyiliğin karşılığını bu vesileyle ödeme fikri hâkimdir. O zamana kadar da aşk ve muhabbet hislerini kocasına sakladığından Remzi Bey'i sevmesi zor olmamıştır. Evlendiği adamın değişmiş olması, bunu değiştirmez. Dolayısıyla Fazıla, Remzi'nin bayağı ve sonradan görme biri olmasına rağmen bütün muhabbetini ona vererek bunu tabiatına kabul ettirir. Bunun faydası, Remzi'nin hareketlerinde de görülür. Fakat Remzi'nin bayalığı fikirlerinde de kendisini gösterdiği için Fazıla, bunu kolayca değiştiremeyeceğini anlar. Böylece mizaçlarının uyumsuzluğu kısa sürede kendini göstererek aralarında derin uçurumlar açar. Fazıla, her ne kadar bu konuda gayret sarfetse de bir türlü kocasının ilgisini üzerine çekemez. Remzi, bir süre sonra neredeyse tüm vaktini selamlıkta, daha sonra ise dışarıda geçirmeye başlar. Karısına değer vermeme konusunda Remzi'den dokuz, on yaş büyük abisi Rıfkı da aynıdır.

Fazıla, kocasının eve geç gelmelerinden ve kendisine karşı kayıtsızlığından şüphelenmeye başlayınca kocasını sorguya çeker. Remzi Bey, başta geçiştirmeye çalışsa da çok geçmeden geç gelmelerinin sebebi anlaşılır. Bir gece Fazıla, Remzi'nin cebindeki mendilin bir kadın mendili olduğunu görünce kocasının kendisini aldattığını öğrenir. Sarhoş olduğu bir akşam Remzi de bunu itiraf eder. Kocasını sevdiği için onu diğer kadınlardan kıskanan Fazıla, üzüntüsünü Remzi'ye doğrudan açar ve ondan hesap sorar. Remzi'nin açık açık kendisini sevmediğini söylemesi canını iyice yakar. Bu evliliğe daha fazla katlanamayacağını anlayarak bir an için babasının yanına

dönmek ister. Fakat üvey annesinden kurtulmak için bu evliliğe razı olduğu aklına gelince çaresiz katlanmak zorunda kalır. Sai Efendi de Fazıla'yı, Calibe'nin doldurushuna gelerek aceleyle evlendirmek istediği için kızına hiçbir şekilde denk olmayan Remzi Bey'le evliliğine göz yummuştı. Daha dikkatli ve sağlıklı düşünebilmesi durumunda Remzi Bey'in, ailelerine uygun bir damat olmadığı anlaması mümkün olabilirdi.

Fazıla, bundan sonra Remzi ile aynı evin içinde iki yabancı gibi yaşamaya başlar. Fazıla'nın yakın arkadaşı Fevkiye de aynı durumdan muzdariptir. O da Nabi ile evlenmiştir. Fazıla'nın ziyarete geldiği bir gün, Nabi'ye para yetiştiremediğini söyleyerek şikâyet eder. Fazıla, "Eğer zevcinle geçineceksen onu zemmetme!" (*Muhadarat*, s. 205) diyerek konuyu kapatmaya çalışır. Olaylar bu zeminde ilerlerken Fazıla, bir kez daha aldatıldığını öğrenir. Bu sefer buna delil olarak bulduğu şey, bir fotoğraf ve ona ilişik olan bir mektuptur. Bundan sonra Fazıla'nın Remzi'ye olan sevgisi yavaş yavaş azalmaya başlar. Aynı evin içinde sadece geçinmek amacıyla yaşar. Fakat Remzi yaptıklarından utanan bir adam olmadığı için taşkınlıklarına devam eder. Her gece gittiği sefahat âlemlerinden bıkmaya başlayınca bu sefer eğlencesinin şeklini değiştirmeyi düşünür. Gittiği iğrenç yerlerden midesi bulanmaya başladığında konağında, cariyeleriyle eğlenmeye merak salar. Cariyeler, Fazıla'yı sevip saydıkları ve ondan çekindikleri için Remzi'ye yüz vermezler. Remzi, cariyelere yaklaşmak için çocuğu olmamasını bahane eder. İki senedir evli olmalarına rağmen evladı olmamasına üzüldüğünü, Fazıla'nın yüzüne karşı söyler. Fazıla, bir süre sessiz kalmayı tercih etse de Remzi, annesi aracılığıyla bu meseleyi yeniden gündeme getirir.

Fazıla, düşünüp taşındıktan sonra kocasının bazı şartları yerine getirmesi durumunda bunu kabul edeceğini söyler. Öne sürdüğü şartlar, çocuk oluncaya kadar kocasının odalık aldığını kimsenin duymaması ve çocuk olmaması durumunda odalığın çırak¹⁶³ edilmesidir. Remzi, her türlü şartı kabul etmeye hazır olduğu için bu şartları da kabullenmekte zorlanmaz. Fazıla, çocuk olması durumunda ise cariyeyi kendisine ortak kabul edebileceğini de belirtir. Her ne kadar gönlü bunu istemese de hakkaniyete uymak gerektiğinden bahsederek çaresiz katlanmak zorunda olduğunu bildirir. Bununla birlikte konaktaki hukuk ve itibarının da muhafaza edilmesini ve

¹⁶³ Evlendirilerek evden çıkarılması. (*Muhadarat*, s. 210).

ileride kendisine ortak olma ihtimali olan cariyeyi kendisinin seçeceğini ifade eder. Bu durumdan Remzi'nin hoşlanmadığını yüzündeki ifadeden anlayan Fazıla'nın söylediği sözler, aralarındaki evlilik hukukunun uygulamada geçersizliğini açıkça göstermektedir:

“— Merak etme, iğrenç bir şey seçmem! Zaten bizim evde çirkin cariyeye yok!”
(*Muhadarat*, s. 210).

Böylece Fazıla, kendisi için büyük bir azap olan bu iş için bir cariyeye seçerek Remzi'nin hizmetine tahsis eder. Kendisi de bir hafta babasının evinde kalır. Aradan altı ay geçtikten sonra cariyeye hamile kalmayınca çırak edilir. Bunun üzerine Remzi, önceden beğendiği fakat Fazıla'nın seçmediği oynak cariyeye Mehpare'yi odalık alır. Mehpare, diğer cariyeye gibi olmayıp Fazıla'ya büyüklük taslamaya kalkışır. Bu şımarıklığını Remzi'ye de yapmaya başlayınca şıpsevdi olan bey tarafından kısa bir süre sonra o da çırak edilerek kocaya verilir. Birkaç ay sonra ilk çırak edilen cariyenin bir çocuğu olduğu haberi gelir. Ardından da Mehpare'nin hamile olduğu duyulur. Böylece sorunun Fazıla'da değil Remzi'de olduğu anlaşılır. Fakat Remzi, çocuk meselesini, eğlencesine alet ettiği için bundan sonra da çocuk bahanesiyle yine bir cariyeye almaya kalkışınca Fazıla bu kez itiraz eder.

Bir türlü akıllanmayan Remzi'nin, son olarak sefahat âlemlerinde tanıdığı bir kadına kapılması dengeleri alt üst eder. Remzi'nin, bu kadın uğruna birçok paralar sarfettikten sonra onu eve kadar getirmek istemesi, Fazıla'nın sabrını tüketir. Bu evliliğe daha fazla tahammül edemeyeceğini anlayarak babasının evine gider. Sai Efendi'ye, o zamana kadar çektiği tüm sıkıntıları ve kocasının son yaptığıının kabul edilir bir yanı olmadığını anlatarak yanına gelmek için müsaade ister. Sai Efendi, kızının haline acır ve biraz düşünmek için izin ister. Calibe, bunu fırsat bilip Sai Efendi'yi, Fazıla hakkında doldurur. Fazıla, üvey annesinin eziyetlerine katlanmayı kabul edip geldiği bu evde yerinin olmadığını bir kez daha anlar. Çünkü Sai Efendi, kızına onu “ölünceye kadar geçinsin diye kocaya verdi[ğini]” (*Muhadarat*, s. 219) söyleyerek ayrılmasını kabul etmez. Fazıla da babasına o niyetle evlendiğini fakat kocasının son yaptığıyla sabrının tükenmiş olduğunu anlatmaya çalışırsa da bir sonuç alamaz. Sığınacak bir yer ve tek çıkış yolu olarak intiharı görür. Şefik'in büyümesi ve yakın zamanda asker çıkarak kendi ayakları üzerinde duracak olması, gözünün arkada

kalmayacağını ve kendisine ihtiyacı olmayacağını düşünmesine yol açar. Bunun üzerine Şefik'in imtihan tatili için kendisine geldiği bir gece, ona hitaben yazılmış bir mektup bırakıp gider.

Sabah olup Fazıla'nın evde olmadığı anlaşılnca odasında, ablasının kendisine bıraktığı mektubu okuyan Şefik, Fazıla'nın intihar ettiğini anlar ve ikinci defa öksüz kaldığına kederlenir. Fazıla, mektupta, denize atlayıp intihar edeceğini yazdığından Şefik ve Remzi, köşke yakın sahilleri aramaya gittiklerinde deniz kenarındaki kayaların bir tarafında Fazıla'nın kolundan hiç çıkarmadığı bir altın bilezik ile F.R. harfleriyle işlenmiş bir mendil bulmaları, Fazıla'nın intihar ettiğine şüphe bırakmaz. Remzi, olaydan yirmi gün sonra görüştüğü kadını eve getirir. Remzi'nin annesi, oğlunun eve getirdiği kadının çirkinliğine rağmen Remzi'yi elinde tutmasına şaşırır. Fazıla'nın, bu kadından daha genç ve güzel olmasına rağmen Remzi tarafından iltifat görememesine bir anlam veremez. Remzi'nin, hiç şüphesiz bu kadının aşüfteliğine vurulmuş olması, durumu izah etmesi ve her iki tarafın kişiliğini göstermesi bakımından önemlidir. Nitekim Remzi için tahmin edilen son, çok geçmeden gerçekleşir. Fazıla'dan sonra evlendiği karısını, dostu olan zamparayla yakalar. Silahını çekip adamı öldürmek istese de iyi nişan alamadığından kurşun zamparaya isabet etmez. Bir hamle daha yapacakken bu sefer zamparanın kendini müdafaa amacıyla sıktığı kurşun, Remzi'nin ölümüne sebep olur.

Romanın üçüncü bölümünde Fazıla, Beyrut'taki bir konakta cariye Peyman olarak karşımıza çıkar. Fazıla, intihar etmek için evden çıktığı gece, denize kendini bırakmak üzereyken annesinin hayali buna engel olur. Fazıla, kendine geldiğinde intiharın, İslam dininde de yeri olmadığını ve kendisini ebediyen günahkâr duruma düşüreceğini fark edip kendini öldürmekten vazgeçer. Böylece yeni hayatına Beyrut'ta cariye olarak başlar ve hayatının bu döneminde mutlu bir aile hayatına kavuşur. Bu kısım, konumuzla ilgili olmadığı için üzerinde durmayacağız. Bu noktada Sai Efendi ile Calibe'nin felaketle neticelenen evliliklerini dikkate alacağız.

Süha Bey, Fazıla gelin gittikten sonra da Sai Efendi'nin konağında kalmaya devam eder. Fazıla'nın, kendisini kabul etmemesinin sebebi olarak Calibe'yle olan iğrenç ilişkisini gördüğü için Calibe'den intikam almak ister. Bunun için de Reftar'la yakınlaşır. Reftar, Calibe'nin kendisini, kardeşi Nabi'ye alacağına dair verdiği sözü tutmamasından ötürü ona karşı bilenmiş olduğu için Süha'nın yanında yer alır. Calibe,

Reftar'ı, sırrının ortaya çıkmaması için evlendirileceği güne kadar konakta tutar. Fazıla, evlendikten sonra Reftar için de bir koca arayışına girer. Fakat Reftar, Calibe'nin sözüyle hareket etmediği için bu durumla ilgilenmez. Böylece Calibe'nin, başkalarına zulmetmek için kullandığı Reftar'ı, bu kez Süha onun aleyhinde kullanır. Bunun için de yüzüne gülmesi yeterlidir. Reftar, bu gülümsemelerden kendince birçok mana çıkarır. Süha ile Reftar'ın bu samimi davranışları, Calibe'nin canını yakar. Bundan rahatsız olduğunu Süha'ya anlatarak onu tehdit eder.

Süha, Calibe'den çoktan soğuduğunu ve nefret ettiğini yüzüne karşı söyler. Bunun üzerine Calibe, Fazıla'nın evden gitmesi üzerine Süha ile mutlu olacaklarını düşündüğü bir zamanda ondan bu sözleri duyunca aldatıldığını anlar. Diğer taraftan cariyeye konumundaki Reftar'ın, kendisine akran muamelesi yapması ve hanımı sıfatıyla ona hükmedememesi ayrıca canını sıkmaya başlar. Reftar'ın, Calibe'ye karşı tavırları, konağa gelip giden misafirler tarafından Sai Efendi'nin odalığı şeklinde yorumlanır. Bu da Calibe'nin gururuna dokunur. Hizmetkârlığını yapan bir cariyeyi, böyle işlerde kullandığına ve onun yanında suçlu görülüp hiçbir hareketine müdahale edemediğine pişman olur. Bu sıkıntılarla Calibe, günden güne zayıflayıp çökmeye başlar. Üzüntüsünden konuşmayıp bütün gün iç sıkıntısından bahsetmesi, kocasını da kendinden uzaklaştırır. Bundan dolayı da büsbütün yalnız kalıp genç kızlığında hayal ettiği servete nail olduğu halde onlardan lezzet alamamaya başlar.

Süha, Calibe'nin hakettiğini yaşadığını görünce bu cezayı yeterli bulur ve dostlarının aracı olduğu namuslu bir kızla evlenerek Sai Efendi'nin konağından ayrılır. Süha'nın aralarından çıkmasıyla Calibe ile Reftar, eskisi gibi samimi olmaya başlarlar. Süha'nın vefasızlığına teselli olması için kendilerine başka eğlence bulurlar. Calibe, Reftar'la birlikte parayla tuttuğu bir ailenin evine çağırdığı adamlarla âlem yapmaya başlar. Kimseye kendini tanıtmadan gizlice bu işi tertipler. Burada görüştüğü adamlardan biri Calibe'ye tutulur ve peşini bırakmaz. Calibe, ondan da kısa sürede usandığı için bir başkasıyla gönlünü eğlendirmek ister. Fakat adam belalı çıkınca işin rengi değişir. Adam, gizlice Calibe'yi evine kadar takip edip kimliğini öğrenir. Onu kışkandığından yalnızca kendisiyle görüşmesi için tehdit eder. Calibe, bu tehditleri dikkate almayıp gözüne kestirdiği bir diğer adamla gizlice buluşur. Belalı adam, bunu haber alınca peşlerine düştüğü bir gün, Calibe'yi yeni âşığıyla basar. Calibe'nin âşığı, bir yolunu bulup kaçar. Kaçarken Reftar'ın, kendilerini müdafaa etmesi için yakasına

yapışıp gitmesine engel olduğu zaman Reftar'dan da kurtulmak için tepesine bir yumruk indirmek zorunda kalır. Yediği yumruğun etkisiyle Reftar'ın gözlerine perde iner. Calibe ise kendisini kurtaramayıp belalı adam tarafından dayak yer. Hırsını alamayan adam, Calibe'yi merdivenden aşağıya atar. Calibe'nin yüzü avlunun kırık ve keskin mermer taşları tarafından kesilir. Kendinden geçip bayılınca adam da bu fırsattan yararlanarak kaçar.

Ev sahibi, Calibe'nin ölmesinden korktuğu için polise haber verir. Sai Efendi de bu vesileyle durumdan haberdar olunca karısını boşar. Reftar ise gözlerini kaybetmesine sebep olarak Calibe'yi gördüğü için her şeyi en baştan Sai Efendi'ye anlatır. Sai Efendi, kızının ve Mukaddem'in suçsuz olduğunu bu itiraf sırasında öğrenir. Bunun üzerine Reftar'a çeyiz parası olan yüz lirasını vererek onu da konağından defeder. Reftar'ın bu kötürüm haliyle akıbeti dilencilik olur. Sai Efendi ise üzüntüsünden felç geçirir. Calibe, bu elim olaydan sonra hayatta kalırsa da eski güzelliğini kaybeder. Yüzüne bakılmayacak bir hale gelir. Süha, amcasının hatırı için sokakta kalan Calibe'yi evine alır. Calibe, Süha'nın karısı ile mutlu olduğunu görünce daha fazla acı çeker. Yüzüne bakılmayacak durumda olduğu için de kalan ömrünü bir sığıntı olarak sürdürür. Zevk ve sefası uğruna ihmal ettiği çocukları da Fazıla'nın terbiyesine verilir.

Muhadarat, ilk kadın yazar olarak kabul edilen Fatma Aliye Hanım'ın, Ahmet Mithat Efendi ile birlikte yazdıkları *Hayal ve Hakikat*'ten sonra kendi adıyla kaleme aldığı ilk romanıdır.¹⁶⁴ Ali İhsan Kolcu, *Muhadarat* romanının Halit Ziya Uşaklıgil'in *Aşk-ı Memnu* romanını önceleyen bir eser olduğunu söyler. (Kolcu, 2018: 267). Ogün Kırtıl ise *Muhadarat*'ın bir ahlak romanı olduğuna dikkat çekmektedir. (Kırtıl, 2003: 124).

Muhadarat'ta yazar, Süha'yı, Calibe'nin “şerik-i cinayeti” olmasından ziyade onu, arzularına alet etmeye zorladığı bir mazlum olarak gösterir:

¹⁶⁴ Bundan önce ilk olarak Fransız yazar Piyer Loti'nin *Volonte* isimli romanını *Meram* adıyla Türkçe'ye çevirmiş fakat kendi imzası yerine “Bir Kadın” müstearını kullanmıştır. Bu durum, o dönem büyük bir yankı uyandırmış ve böyle Fransızca'dan çeviri yapacak bir kadının Osmanlı Türkleri arasında bulunamayacağı söylentileri yayılmaya başlamıştır. Ahmet Mithat'ın, Fatma Aliye'nin de iznini alarak kimliğini açıklaması, edebiyat kamuoyu tarafından inandırıcı bulunmayarak yaptığı çeviri, ya babası Ahmet Cevdet Paşa'ya ya da kardeşi Ali Sedat Bey'e isnad edilmiştir. Daha sonrasında Ahmet Mithat Efendi'nin teşvikleriyle eserlerinde kendi imzasını kullanmıştır. (Gökçek, 2014: 5). Konu ile ilgili ayrıca bkz; Ahmet Mithat Efendi, *Fatma Aliye Hanım Yahut Bir Muharrir-i Osmaniye'nin Neşeti*, Haz. Ayşe Aşır, Dergâh Yay., İstanbul 2016.

“Calibe’nin şerik-i cinayeti ve daha doğrusu berbat ve telvis eylediği mazlumu kim? Süha’yı bilirsiniz ya! Haniya pederi zevç olmak üzere Calibe’ye teklif edip de onun red ve tahkir ettiği Süha’yı? İşte o bedbaht delikanlıydı.” (*Muhadarat*, s. 67, 68).

Dolayısıyla Fatma Aliye Hanım, Calibe’nin, Süha’yı iğfal ettiği görüşündedir:

“Calibe gibi bir iblis etrafın[ı] almamış olaydı b[u] türlü ahval-i kerihle delikanlının hiç niyetinde yoktu.” (*Muhadarat*, s. 68).

Calibe, haz ekseninde kendiliğinden uzaklaşmış ve Sai Efendi’yle olan evliliğinde parayı tercih ederek toplumca onaylanan üst benliğinde kalmıştır. Ancak kadınlarda psişik benlikten uzaklaşma hayatın bir noktada donmasına ve mutsuzluğa sebep olur. Bu nedenle Calibe’nin mutsuzluktan kurtulma ve psişik benlikle tekrar bağlantı kurma çabaları, kültürün yasasına karşıt bir tavır almasına ve kendisi için yasak olan Süha ile tekrar aşk yaşamasına yol açar. Daha sonrasında Calibe’nin kötücüllüğü yasak aşk yaşadığı Süha’yı da içine alarak trajik unsuru daha da güçlendirir. (Karaca, 2019: 132, 133).

Calibe, kötülüğü paratoner gibi kendine çekmesi bakımından cazibeli bir entrika-kadındır. Ali İhsan Kolcu’nun değerlendirmesiyle o, bu romanda vamp karakterdir. İsteddiği birçok şeyi elde ettiği halde aşırı tutku ve her istediğini elde etmeye çalışan kadın tipinin saçtığı bütün virüslere sahiptir. (Çıkla, 2016: 55).

Yazar, Remzi ile Rıfkı’nın bakış açılarından kadınlığın durumunu tenkit ederek Fazıla ile Remzi arasındaki farklılığa bir kez daha dikkat çeker:

“(…) Rıfkı ile Remzi gibi pederlerinin karşısında validelerinin ağzını açmaya cesaret edemeyip zevcinin getirdiği bir basma elbiselik için birkaç kere el etek öptüğünü ve külbastı tuzsuz olmuş diye sille tokat yediğini gören adamların indinde zevce denilen şeyin kadir ve kıymeti neden ibaret olabilir? Bu gibi erkekler, zevç zevcenin refik-i hayatı, canı olduğunu iddia eyleyen bir kadını hiç affa layık olmayacağı derecede had na-şinasî addeylerler. Belki onu divane zannederler! Hatta bunlar zevcelerinin sabreylemeyeceği suretteki cevri ve zulümlerini para ve hediye ile örtmek isterler ki onlara da öylelikle gönülleri hoş edilen zevce lazımdır. Fakat Fazıla gibi pederinin zevcesi Calibe’yi başının üzerinde taşımak gibi bir derecede izaz eylediğini ve gözünün içine bakarak muhabbetini izhar ettiğini gören ve akran ve emsalinin zevçleri ile olan muamele ve muhabbetlerini dinleyip işiten Sai Efendi’nin kerimesinin, zevcinden bekleyeceği muamele ve muaşaka bu olamaz!” (*Muhadarat*, s. 185, 186).

Fazıla, kocasının odalık almasına şeriatın sunduğu imkânlar dâhilinde müsaade eder. Fakat Remzi, bu imkânı keyfi olarak kullanmakla ihlâl etmektedir. Bunun üzerine Fazıla, Remzi ile odasını ayırır. Remzi ise üçüncü cariyeden de bıkıp eski işret

âlemine geri döner. Fazıla, Remzi'den büsbütün soğuduğu için dört yıla yaklaşan evliliğinden hiçbir lezzet alamaz. Çok defa kocasından ayrılmak ister ancak boşanmayı çirkin bulduğu ve çevresi tarafından hoş karşılanmayacağını bildiği için Remzi'nin ıslahına ümidini bağlar. Fakat bu ümidi gerçekleşmez. Böylece evliliği felaketle bitmiş olur. Fazıla, kocasının odalık almasına çocuk için rıza gösterdiğini fakat kocasının bunu suistimal etmesinin çevresi tarafından hoş karşılanamayacağını gerekçeleriyle beraber detaylı bir şekilde izah eder:

“— Beyefendi! Ben bu işe çocuk için rıza göstermiştim. Zira o halde âlem beni ayıplamazdı. Fakat şimdi tecrübe görüldükten sonra ben sizin odalık almanıza razı olursam o vakit herkes bana hayvan nazarıyla bakar. Beni divane zannederler.

— Acaip! Âlemde karısının üzerine evlenen, odalık alan yok mu? Hepsini çocuk için mi alıyor?

— O da başka mesele beyefendi! Mesela bir erkeğin karısından ziyade bir şeyi olur. Gerek güzelliğinden gerek ilminden, fazlından, akıl ve zekâvetinden veyahüt asalet ve necabetinden fazlası olur ki o erkek bir karı daha alabilir. Eğer o iki karı da o erkekteki sıfat-ı memduha ve fezaili dolduramayacak olur da erkekte yine fazla kalırsa o erkek bir daha alabilir. O üç kadın bir yere geldiği halde yine o erkeğin değerinde bulunmaz ve ona denk gelmezlerse o adamın bir dördüncü de almaya hakkı vardır. O dört kadının mecmuu dahi o erkeğin kıymetine varamazsa artık o erkek de ondan sonra odalık namıyla pusulanın aşağısına doğru istediği kadar hesap yürütmeye hakkı vardır. Lakin gelelim bize! Şu seninle bana bir fiyat biçilmeye kalkışılса acaba benimle kıyas olunabilir misin?” (*Muhadarat*, s. 212, 213).

Ogün Kırtıl bu bağlamda Fazıla'nın itaat etmeye yönlendirilen terbiyesi sayesinde kocasını sevmeye görevini yerine getirdiğini, ezilmiş, kişiliği yok edilmiş bir birey olarak mutluluk oyunu oynamaya ve Allah'a dayanmaya ihtiyacı olduğunu ifade etmektedir. Bununla birlikte yazar, Remzi ile Fazıla'yı mukayesesinde Fazıla'nın, Remzi'den her bakımdan üstünlüğünü de vurgular. (Kırtıl, 2003: 120). Nitekim Fazıla'nın bu üstünlüklerinden birini Remzi'den ayrılmadaki kararlılığında görmek mümkündür.

1.2.4.2. Levayih-i Hayat¹⁶⁵

Mektup tekniğiyle yazılan romanda Sabahat'in aldatma sebebiyle felaketle biten evliliği anlatılır. Dokuzuncu mektupta Sabahat, kocasının kendisini aldatmasına bizzat şahit olduğunu anlatır. Daha öncesinde de kocasının bu süflî zevklerini

¹⁶⁵ Fatma Aliye Hanım, *Levayih-i Hayat*, Haz. Ayşe Demir, Kesit Yay., İstanbul 2012. Yapılan alıntılarda eserin bu baskısı kullanılmıştır.

bilmesine ve bu konuda onu uyarmasına karşın bu kez durum farklıdır. Bir gün arkadaşı Macide, kardeşi Nebahat ve görümcəsi İtimat ile Büyükada'ya giderler. Sabahat, vapurda karşılaştıkları hafifmeşrep iki kadının iskeleye çıktıklarında kocası ve bir arkadaşı tarafından karşılandığını görür. Vapurda kadınlardan birinin diğerine, kendisine tutulan bir adamdan övgüyle söz ettiğini de işitmiştir. Son gördükleri de bu adamın kocası olduğunu doğrular. Kendisine tercih edilen bu kadının yapmacık hareketleri karşısında kocasının midesizliğine bu kez yakından şahit olur. Sabahat ve beraberindekiler adada daha önceleri de geldikleri “Ma...” nın denize nazır evine giderler. Orada, çardağın altında kahvaltı yapmak isterler. Fakat “Ma...”, yanlarındaki evde birkaç kadın ile erkek bulunduğunu söyleyerek o gün bahçeye sofraya kuramayacağını söyler. Bunlar Sabahat'ın kocası ile vapurda gördüğü kadınlardır. Sabahat, bu çirkin tesadüften hoşlanmaz. Bunların, yanlarındaki iki genç kız için kötü örnek teşkil ettiğini, onların evlilikten korkmalarına ve soğumalarına sebep olduklarını düşünür.

Sabahat'ın evliliğini bitirip bitirmediği romanda belli değildir. Sabahat, Ada'dan döndükten sonraki günün gecesini gelen kocasına, nerede olduğunu sorup ondan, Boğaziçi'nde bir arkadaşına davetli olduğu cevabını alır. Bunun üzerine kocasının Ada'ya gittiği gün kendilerinin de orada olduğunu ve onu ne şekilde gördüklerini söyleyince yalanını ortaya çıkarır. Sabahat'ın kocasına karşı soğuk muamelesi ve alaycı bakışları bu yüzleşmede kocasının mahcubiyetiyle sonuçlanır. Fakat son mektupta kız kardeşi İtimat'ın, abisinin ıslah olmadığını ve aynı hareketleri gösterdiğini söylemesi, bu evliliğin devam edemeyeceğini gösterir. Fehme ise evliliğinde her ne kadar Sabahat ile aynı sorunları yaşasa da o, evliliğini devam ettirmeye karardır. Ancak bu evliliğin de mutluluk getirmediği ve olası felaketleri çağrıştırdığı ortadadır.

Sabahat'ın, kendi evliliğinin kötü örnek oluşturduğuna ilişkin söylemleri doğrudur ve bu endişesinde haklıdır. Kitaptaki son iki mektup, evlilik çağında olan Nebahat ve İtimat arasındadır. Birine göre ablası, diğerine göre abisinin numune olarak önlerinde bulunan evliliğinden korkuya kapılmaları tabiidir. Bundan dolayı Fatma Aliye, evlilikte tahsil ve terbiyenin uyuşması kadar fikirlerin de uyuşması gerektiği kanaatinde. Bu görüşünü de Nebahat'ın ağzından dile getirir:

“ (...) Evet, bu tahsil ve tedris, bu emek ne için! Bir gün olup da eş, yoldaş olacağımız bir adama beğendirmek, dinletmek, onun takdirine mazhar olmak için değil mi? Ablam da bu kadar çalıştırıldı. Şimdi kime dinletiyor, kime beğendiriyor? Okumuş, yazmış, mektep görmüş, ikmal-i tahsil ile çıkmış bir adam! Elbet benim için de böyle şey arayacakları malum! Fakat ahlaka, meyl-i istidada ne galebe edebilir? (...)” (Levayih-i Hayat, s. 75).

Hem kız kardeşi hem de görümcesi için kendi evliliğinin bir numune olarak ortada olması ve onların bu evliliğe göre fikir yürütmeleri Sabahat’te endişe uyandırır. Evlilik gibi önemli bir meselede hem kadın hem de erkek açısından büyüklerin küçüklere örnek olması gerektiği görüşündedir:

“ (...) Bu kızların ümid-i istikballerini böyle şek ve şüpheyi düşüren, fikirlerini tesmim eyleyen, onları bahtiyarlığa isale çalışmak, istikballerini temine uğraşmak ile mükellef bulunan büyükleri değil miydi? Anlıyorum ki hüsnüimtizaca riayet etmeyen, vezaif-i mukaddese-i zevciyeyi düşünmeyen erkân-ı aile, yalnız bir kendi zevcelerine yani yalnız bir kadına fenalık etmek, onun hayatını zehirlemek ile kalmıyorlar, mesudiyetlerine çalışmaya vazifeten borçlu oldukları kimselere de böyle yazık ediyorlar. O kadarla da kalmıyor, belki karısını mesut edecek ve kendisi de mesut olabilecek bir adama böyle zevceler hazırlıyorlar. Daire-i izdivaca girmeden evvel izdivaçtan nefret ettiriyorlar. Bu türlü zevcelerden çeken zevçler de çok görüyoruz. Kabahat bu kızlarda mıdır yoksa onlara çirkin dersler gösteren büyüklerinde mi?” (Levayih-i Hayat, s. 73, 74).

Sabahat’in Fehame’ye yazdığı yedinci mektupta dikkat çeken bir ifade vardır. O da “Seninle görüşmeyeli bu taraftaki cefalar çoğaldı azalmadı! Öbür taraftaki ısrarlar tazyikler ise daha ziyade kesb-i şiddet eyledi.” (Levayih-i Hayat, s. 61) ifadesidir. Bundan, Sabahat’e başka bir erkek tarafından mektuplar geldiği anlaşılır. Nitekim bundan Fehame’nin de haberi vardır. Sekizinci mektupta bu ifadeye de açıklık getirir ve arkadaşına tecrübesi gereği nasihat eder. Fehame’nin anlattıklarından, Sabahat’in bu mektuplardaki sözlere meyilli olduğunu ve tasavvuratına uygun düştüğü anlaşılmaktadır. Fehame, arkadaşının üzülmelerini istemediği için bu meselede onu dikkatli davranmaya sevk eder. Hatta bu tür tazyiklerin örneklerini göstererek bundan istifade etmesini ve yanlış bir harekette bulunmamasını arzular. Dolayısıyla ileriki mektuplarda bu duruma başkaca değinilmediğinden meselenin kapandığını tahmin edebiliriz. Aynı şekilde bu durumun Sabahat’in kocasını sevmediğini ve evliliğinin çıkmazda olduğunu gösterdiğini de söyleyebiliriz. Sabahat’in bu tazyiklere kapılması durumunda ise evliliğinin felaketle neticelenmesi kaçınılmaz olacaktır.

1.2.5. Mustafa Reşid'in Eserleri

1.2.5.1. Bir Kızın Hatası¹⁶⁶

Roman, aldatma sebebiyle Kont F., ile Valeri'nin felaketle biten evliliğini konu edinir. İstanbul'da bir memuriyette bulunan Kont F., tren istasyonunda karşılaştığı kiliseye giden bir kıza âşık olur. Babası, Kont'u, sefih yaşantısı nedeniyle düzelmesi için yabancı memleketlerde memuriyetlere gönderir. Fakat Kont F., gittiği her yerde eski yaşantısını devam ettirdiği için bu memuriyetlerinde tutunamaz. Son olarak geldiği İstanbul'da ise babasının tenbihleri üzerine daha dikkatli bir şekilde yaşamaya başlar. Arkadaşlarından biri vasıtasıyla yolda karşılaşmış beğendiği Valeri'ye takdim edilir.

İstanbul'da doğup büyüyen Valeri, orta halli bir aileye mensuptur. Babasının ölümü üzerine annesiyle birlikte yaşamaya başlar. Küçüklüğünden beri amacı paraya ve ve asil bir unvana sahip olmaktır. Kont F., ile karşılaşması da kasıtlıdır. Çok zengin olduğunu duyduğu Kont'un, Ayastefanos'a geldiğini haber aldıktan sonra av dönüşü zamanını tahmin ederek karşısına çıkmıştır. Kont'un kendisini kiliseye kadar takip ettiğini ve güzelliğinden etkilendiğini anladığı için de bu fırsatı kaçırmak istemez. O akşam en güzel kıyafetlerini giyip istasyona gider. Burada Kont ile bir arkadaş meclisinde tanışır. Yakınlaşmaları esnasında Valeri, Kont'un her ne kadar çirkin, cahil, ahmak ve sefih olduğunu anlasa da bunları evlenmesine engel olarak görmez. Onun için önemli olan servet ve unvan-ı asalettir.

Beyoğlu'nda verilen bir baloda tanıştığı Doktor Jul de Valeri'ye âşık olur. Fakat Valeri doktora yüz vermez. Doktor Jul, birkaç kere Valeri'yi evinde ziyaret ederek ilgisini çekmeye çalışır. Bu ziyaretler esnasında Valeri, söyledikleriyle para ve asalete verdiği değeri tekrar gündeme getirir. Valeri için servet ve asalet olmadan yapılan evlilikler mutluluk getirmez. Bu nedenle “İkimiz de sınıf-ı âliye-i nasta bulunmaya layığız.” (*Bir Kızın Hatası*, s. 23) gerekçesiyle doktorun evlenme teklifini reddeder. Doktorun başarısı ve ileride yükselme ihtimali de onun için önemli değildir. Çünkü Valeri bir ömür ümit ederek yaşamayı arzu edenlerden değildir.

¹⁶⁶ Mustafa Reşid, *Bir Kızın Hatası*, Akt. Dr. Aydoğan Kara, Kitapyurdu Doğrudan Yayıncılık, İstanbul 2022. Yapılan alıntılarda eserin bu baskısı kullanılmıştır.

Kont F., ailesinin karşı çıkmasına rağmen Valeri ile evlenir. Heves ettiği şeylerden çabuk usanan bir karaktere sahip olan Kont F., aynı zamanda isteklerine ulaşmak için her türlü zorluğu göze alacak cesarete de sahiptir. Valeri, evlendikten sonra Kontes unvanıyla Viyana’da arzu ettiği şatafatlı hayatı yaşamaya başlar. Geceleri konağında birçok davet verir, davetlere katılır, güzdüzleri ise mesirelere gider. Bir gece davet edildikleri bir baloda Baron von Fogel adında biri Valeri’ye, kocasının onu aldattığını söyler. Baron von Fogel, Kont ile İngiltere sefareti ikinci kâtibinin karısı Nelli arasındaki ilişkiyi tesadüfen öğrenip onları takip etmiş ve Nelli’nin yakın arkadaşı Matmazel Sofi’den para karşılığı gerekli havadisleri almıştır. Bu havadislerin en önemlisi sevgililerin Amerika’ya kaçacakları haberidir. Kont’un bir süredir habersizce ortadan kaybolması ve o gece gidecekleri baloya da son anda yetişmesi Valeri’nin dikkatini çekse de üzerinde çok durmaz.

Çok geçmeden Baron von Fogel’in sözleri doğru çıkar. Ertesi günün akşamı Kont F., ile Nelli’nin kaçma haberini tüm Viyana halkı duyar. Kont F., ardında tutulduğu cazibeye karşı koyamadığını bildiren bir mektup bırakarak Valeri’yi terk eder. Valeri, dedikoduların yatışması için Viyana’dan ayrılmak zorunda kalır. İsviçre’ye annesinin yanına gider. Vevey kasabasında gösterişten uzak sakin bir hayat sürer. Bu sırada kayınpederinden gelen telgrafta kocasının öldüğü haberini alır. Kont F., Amerika’da Madam Nelli’nin kocasıyla girdiği kavgada aldığı yaradan dolayı ölür. Valeri, “Ceza-yı sezasını bulmuş, şimdi serbestim.” (*Bir Kızın Hatası*, s. 48) sözleriyle kocasının bu sonu hakettiğini söyler.

Miralay olduğunu gazete haberlerinden öğrendiği Doktor Jul ile yolları Vevey’de tekrar kesişir. Valeri evlendikten sonra Jul, onu sevmeye devam etmiş, bu karşılaşmalarında ise duyguları yeniden canlanmıştır. Aralarında geçen konuşmada Valeri, başına gelen felaketin kendisi için bir ceza olduğunu söyleyerek Jul’dan bir zamanlar onu reddettiği için af diler ve onunla evlenmeyi talep eder. Jul ise her ne kadar Valeri ile evlenmeye can atsa da teklifini kabul etmez. Bununla birlikte onu ömrünün sonuna kadar seveceğini söyler ve Vevey’den ayrılır. On gün sonra bir doktor arkadaşı tarafından gönderilen mektupta Vevey’den ayrıldıktan bir gün sonra Valeri’nin hastalandığını ve ertesi sabah da vefat ettiği haberini alır. Valeri’nin son sözleri ise hatasını ve pişmanlığını gösterir: “Hata ettim, Jul’ü vaktiyle reddetmemeli idim. Sonra o da beni reddetti. O haklıdır.” (*Bir Kızın Hatası*, s. 62).

Mustafa Reşid, *Bir Kızın Hatası*’nda servet ve unvan-ı asaleti evlilik için yeterli gören Valeri’nin kocası tarafından aldatılmasını işler. Valeri gibi Kont F., için de bu evlilik bir çıkar evliliğidir. Yazar, Kont’un Valeri’ye çılgıncasına âşık olmadığını, garip bir itkiyle onunla evlendiğini dile getirir:

“Vakıa genç Kont, kalbinde Valeri’ye müteallik bir aşk-ı mukavemet-güdâz hissetmiyordu. Ancak kendisinin de anlayamadığı bir saika-i garibenin tesiriyle bu izdivaca niyet eylemişti.” (*Bir Kızın Hatası*, s. 26).

Valeri’nin hizmetçisi Thérèse ile aralarında geçen konuşma da bu evliliğin bir tür çıkar evliliği olduğunu yeniden hatırlatır:

— Asla! Asla! Ben onu sevmedim... Sevmedim...
— Öyle ise niçin onunla izdivaç ettiniz?
— Pederim, validem fakir idi. Ben ise sınıf-ı aliyye-i nasta yaşamak arzusunda isim. Emelimin husulü servet, unvan-ı asalet istihsaline tevakkuf ediyordu. Kont bana bunları verdi. Ben de ona cismimi verdim. İşte bu kadar... Adeta bir alışveriş! Sevmek, pazarlıktan hariçtir.” (*Bir Kızın Hatası*, s. 31, 32).

Valeri, kocasının ihaneti üzerine güzel ahlak sahibi olmanın değerini anlayacaktır. “Servet ve unvan-ı asaletle beraber hüsn-i ahlak sahibi bir zevç aramalı idim.” (*Bir Kızın Hatası*, s. 43) sözleriyle pişmanlığını dile getirir. Kont F., ise birlikte kaçtığı Madam Nelli’nin kocası ile girdiği düelloda hayatını kaybeder. Böylece yazar, evlilikte her açıdan denkliğin önemine işaret eder.

Bir Kızın Hatası’nda yazar, sosyolojik yönden toplumsal katmanların alt tabakasına mensup bir bireyin, üst sınıf yaşantısına öykünmesinin sosyal düzende yol açabileceği sağlıklı ilişki biçimlerini gösterir. (Karagülle, 2004: 56).

1.2.5.2. Küfrân-ı Nimet¹⁶⁷

Kahramanların tamamının yabancıardan oluştuğu romanda Sir Charles’in karısını aldatması sebebiyle felaketle biten evliliği anlatılır. Charles, Lady Furçin ile on seneden beri evlidir. Biri beş, diğeri sekiz yaşında iki kız çocuğuna sahip olan çiftin mutlu giden bir evlilikleri vardır. Bu mutlu evlilikleri bir gece İngiltere Sefarethanesi’nin verdiği baloya gitmeleriyle bozulur. Baloda Miss Lola, Charles’i,

¹⁶⁷ Mustafa Reşid, *Küfrân-ı Nimet*, (Dersaadet: Yuvanaki Panayotidis Matbaası, 1314/1896). Yapılan alıntılarda eserin bu baskısı kullanılmıştır.

teyzesinin kızı Miss Lizi ile tanıştırır. Genç ve güzel bir kız olan Lizi, İrlanda'dan yeni gelmiştir. Charles, balo gecesi dans ettiği bu kızı etkilenir. Bu gecedan sonra "Charles'in kalbi bir aşk-ı diğeri perestişkârâne istikbal" (*Küfrân-ı Nimet*, s. 16) etmeye başlar. Aynı şekilde Lizi de Charles'dan hoşlanır. İkisi de kapılmaktan korktukları için bir süre birbirlerinden kaçarlar. Fakat tesadüfen karşılaşmalar ve ziyaretler aşklarını artırır. Bir gün Belgrad Ormanı'nda karşılaştıklarında ise aşklarını itiraf ederler. Her ne kadar Lizi, Charles'i sevse de evli olduğu için bu ilişkiden çekinmektedir ve aradan çekilmek ister. Fakat Charles ısrar eder. Karısına rağmen bu ilişkiyi sürdürme niyetindedir. Bu niyetini de Lizi'ye açıkça söyler. Bunun için bulduğu çözüm ise ticaret bahanesiyle karısına İngiltere ve Amerika'ya gideceğini söyleyerek Lizi'yle buluşmaktır. Bu yalana Furçin'i inandıracağını düşünür:

— " — Kalbim okyanus-i aşkın sahil-i pür-sükûnunda şinah eyler iken hâsıl ettiğiniz dalgalara kapılıp en müthiş girdaplara düştü. Halasım yine himmetinize mütevakıftır. Bunu diriğ etmeyeceğinizden emin olamadığım içim nükedderim.
— İstihsal-i emeliniz için size ne suretle muavenet edebilirim efendim?
— İla-nihaye dest-girim olmak suretiyle.
— Zevceniz olduğunu unutuyorsunuz.
— Bunu siz unutturdunuz.
— Hayır, hayır efendim. Bu bir hıyanettir. Buna müşareket edememekte mazur addedilmekliğimi rica ederim. Unutulması lazım gelen birisi varsa o da muhlisenizdir. Birkaç güne kadar İstanbul'dan infikâk edeceğim. Pek az vakit içinde beni unutacağınızı, bir gün gelip tasdim ettiğiniz cinayete iştirak etmeyişimin isabetini tasdik edeceğinizi temin ederim.
— Zaman her şeye muvaffak olabilir. Lakin sizi bana unutturmaya asla! Bendenizi redd ü terk ederseniz bais-i helakim olursunuz.
— İddianızın kizbine kail olmak küstahlığında bulunamayacağım için halinize acımamak elimden gelmez. Fakat çaresiz...
— Çaresi vardır efendim.
— Zevceniz ber-hayat olduğu halde mi?
— Evet.
— Nasıl?
— Bazı umur-ı ticariyeyi takip etmek bahanesiyle zevcemi burada bırakır, İngiltere'ye, Amerika'ya giderim. Siz de ilk istasyonda kulunuza mülaki olursunuz. İla ahirü'l-ömr beraber seyahat ederiz. Bütün âlemi devr eyleriz. Rica ederim..." (*Küfrân-ı Nimet*, s. 30, 32).

Lizi'nin bu kararlılığı çok sürmez ve Charles'in teklifini kabul eder. Charles, iş görüşmesi için Londra'ya gideceğini söyleyerek karısından izin alır. Lizi de teyzesine İrlanda'ya gideceği yalanını söyler. Böylece iki âşık Londra'da buluşur. Oradan İtalya, İsviçre ve Paris'e geçerler. Bu süre zarfında Charles, karısına yalnızca iki mektup gönderir. Mektuplardaki soğuk üslup Furçin'in dikkatini çekse de aldatıldığından şüphelenmez. Charles, Lizi ile birlikteyken sürekli kızlarını düşünerek

vicdan azabı çeker. Aynı şekilde Lizi de huzursuzdur. Bu sırada Charles, büyük kızının hastalığı üzerine İstanbul'a döner. Bundan sonra Lizi ile Büyükkada'da tuttukları köşkte görüşmeye başlarlar. Charles'ın bazı geceler eve gelmemesi karısının dikkatini çeker. Güvendiği bir hizmetçi kızı, kocasını takip etmekle görevlendirir. Hizmetçi kız birkaç gün içinde tahkikatında elde ettiği bilgileri Furçin'e iletir. Furçin duyduklarına inanamayarak bayılır. O günden sonra vereme yakalanır. Acı çekmesine, sararıp solmasına rağmen kocasının gizli ilişkisinden haberdar olduğunu belli etmez. Fakat Charles, karısının halinden her şeye vakıf olduğunu anlar. Buna rağmen Lizi'yi terk edemez. Lizi ile olan münasebeti sağlıklı düşünmesini engeller. İntihar etmeye karar verir. Bunun üzerine Lizi, mezara kadar ayrılmayacaklarının hatta oraya da beraber gideceklerinin sözünü verdiklerini hatırlatarak birlikte intihar etmeyi teklif eder. Ciddi olduğunu göstermek için de revolverini çıkarır.

Charles, Lizi'yi intihardan vazgeçiremeyince arkalarında üç mektup bırakıp intihar ederler. Mektuplardan biri polise yazılmış olup diğeri Charles tarafından karısına ve Lizi tarafından da teyzesine yazılan mektuplardır. Polise yazılan mektupta bunun bir cinayet değil intihar vakası olduğu yazılıdır. Lizi, teyzesine yazdığı mektupta Charles ile olan ilişkisini itiraf eder ve onun yanına gömülmeyi vasiyet eder. Kuzeni Lola'ya da yaşadıklarını bütün genç kızlara ibret olsun diye anlatmasını vasiyet eder. Lizi, genç kızlara nasihat makamında söylediği şu sözlerle macerasını özetler: “Meşru bir neticeye vasıl olamayacak aşktan korkunuz, kaçınız.” (*Küfrân-ı Nimet*, s. 67). Bu söz aynı zamanda romanın vermek istediği mesajı iletmesi bakımından da önemlidir. Son mektupta ise Charles, karısını aldatmakla onunla geçirdiği günlere nankörlük ettiğini söyleyerek hem kendisinin hem de Lizi'nin affını talep eder:

“Azizem, on sene beni evc-i ala-yı saadette kamran etmiş olmaklığına mukabil seni eyyam-ı ahirede muzdarip ettim. Bu küfran, beni cehennemi azaplara duçar eyledi. Hem seni hem de vicdanımı tahlis için mevte iltica eyliyorum. Manen öldürmüş olduğum masume, maddeten ölmekle de bana refakat ediyor. Aşkın safiyetini, şiddetini feda-yı can ile ispat etmiş olan bu kadını afv eyle. Kerimelerimizi benim tarafımdan der-ağuş et. Onları bahtiyar etmeye çalış. Son arzum budur.” (*Küfrân-ı Nimet*, s. 67, 68).

Çok geçmeden Furçin de yakalandığı hastalıktan kurtulamayarak vefat eder. Böylece Charles, yaşadığı gayrimeşru ilişki uğruna mutlu evliliğinin felaketle bitmesine sebep olur.

1.2.6. Emine Semiyye Hanım'ın Eserleri

1.2.6.1. Bîkes¹⁶⁸

Emine Semiyye Hanım'ın, *Hanımlara Mahsus Gazete*'de tefrika ettiği bu roman, beş bölümden oluşur. Bu çalışmanın konusuyla bağlantılı olan kısım, ilk kısımdır. Burada Müstakim ile Gülşen'in aldatma neticesinde sonu felaketle biten evlilikleri mektup tekniği ile anlatılır. Mektuplaşmalar Müstefid ile Müstakim adlı iki yakın arkadaş arasındadır. On iki yıldır görüşmeyen bu yakın dostlardan Müstefid çiftlikte, Müstakim ise memuriyeti nedeniyle şehirde yaşamaktadır. Müstefid'in Raci adında bir oğlu ile Teveccüh adında bir kızı vardır. Teveccüh, karısının üzerine aldığı cariyedendir. Teveccüh, henüz iki yaşındayken annesi Dilşad vefat etmiştir. Bu nedenle Müstefid'in karısı Teveccüh'ü pek sevmez. Müstefid, bu konuda karısına hak vermekle beraber muamele konusunda kızına kötü davranılmasını istemez. Bunu da Müstakim'in karısı ile yaşadığı sıkıntıları ve onun kendi öz kızına olan kötü muamelesini anlattığı mektubuna cevap mahiyetinde dile getirir. Raci ile Teveccüh arasında bu konuda bir sıkıntı yoktur. Raci, Teveccüh'ü öz kardeşi gibi görüp gözetir:

“ (...) Evladını sevmeyen bir valide! Doğrusu bir hane içinde azim bir bela sayılır! Eğer zevcem Teveccüh'e böyle bir muamelede bulunacak olsa cezasız bırakmam! Pekiyi biliyorum ki zevcem Teveccüh'ü sevmez. Kendi üstüne aldığım bir cariyenin mahsul-i hayatı olduğu için sevmemekte hakkı vardır! Lakin evlat benimdir. Teveccüh babasının hanesinde hırpalanamaz. Oğlum Raci ne derece kıymetli ise Teveccüh de aynı surette kıymetlidir! Zevcem buralarını biliyor, Teveccüh'e hakaret etmez. Raci de öz kardeşinden farklı bilmez. Hemşiresini kendi okutuyor ve bir gün görmese göreceği geliyor. (...)” (*Bîkes*, s. 12).

Teveccüh'ün ilerleyen bölümlerde anlattığına göre babası, üvey annesinin ısrarıyla annesini, halasının evine göndermiş ve annesi bunun üzerine üzüntüsünden verem olmuştur. Halası Şahide Hanım, annesini iyi tedavi ettirmeyince de Dilşad, bu hastalıktan vefat etmiştir. Teveccüh, yedi yaşına kadar halasının evinde dadılar elinde büyümüş, bundan sonra da babası onu yanına almıştır. Fakat Teveccüh, annesinin ölümünden babası ve halasını sorumlu tuttuğu için Raci dışında diğerlerine karşı soğuk davranır. Bu nedenle de sürekli üzgün ve kederli görünür.

¹⁶⁸ Emine Semiyye, *Bîkes ve Hiss-i Rekabet*, Haz. Ayşe Hümeysra Eken, IQ Kültür Sanat Yay., İstanbul 2019. Yapılan alıntılarda eserin bu baskısı kullanılmıştır.

Müstakim ise mektepten çıktıktan sonra tebdil-i hava için geldiği çiftlikte tesadüfen gördüğü bir yanaşma kızıyla babasına karşı çıkararak evlenir. Evliliklerinden sonra babası Müstakim'i affedip Gülşen'i de kızı gibi görür. Gülşen beş, on sene içerisinde okuma yazmayı öğrenip köylülük halini terk eder. Bu süre zarfında gittikçe de güzelleşir. Müstakim, karısına olan muhabbetinden dolayı onun her isteğini yerine getirir. Bu mutlu evliliklerinden biri erkek olmak üzere dört çocuk sahibi olurlar. Büyük oğlu Muti ile büyük kızı Me'mune, annelerinden çok babalarını sever. Gülşen, öz anneleri olmasına rağmen ona pek sokulmazlar fakat saygıda da kusur etmezler. Annelerine karşı muameleleri resmidir. Gülşen ise daha çok küçük kızı Teyise'yi¹⁶⁹ sever. Teyise de aynı şekilde annesine düşkündür.

Bir süre sonra Gülşen, evi çalgı ve çengillerle eğlence meclisine çevirir. Müstakim, her gece bu gürültülerden rahatsız olduğu ve evinde sükûnet istediği için karısını uyarır fakat Gülşen aynı yaşantısına devam eder. Gülşen'in bu hallerinden dolayı Teyise'ye, doğduğundan beri Me'mune annelik yapar. Müstakim, Gülşen'in bu hallerini görmemek üzere her gece komşulara giderek vakit geçirir. Bir gece rahatsızlandığı için alışkın olduğundan daha erken evine döndüğü zaman karısını sarhoş bir vaziyette görür. Bu duruma daha fazla sabredemeyip Gülşen'i boşayarak evden çıkarır. Bunun üzerine Gülşen, Teyise ile birlikte komşuya gider. Müstakim, çocuklarının hatırı için “ifrit”¹⁷⁰ olarak gördüğü Gülşen'i tekrar alır. Gülşen, bunu fırsat bilerek kendisini kocasına affettirir fakat Muti ve Me'mune'ye kötü davranmaya başlar. Bundan dolayı Muti, tahsil bahanesiyle Avrupa'ya giderek evden uzaklaşınca Gülşen, bu sefer Me'mune'ye eziyetlerini sıklaştırır. Her ne kadar Müstakim'in yanında iyi davranırsa da gerçekleri Müstakim'den gizleyemez.

Müstakim, sonraki mektubunda, Gülşen hakkında yeniden şüpheye düştüğünü yazar. Müstefid, arkadaşına yazdığı üç mektuba da cevap gelmemesi üzerine endişelenir. Sonraki mektup, Müstakim'in oğlu Muti tarafından gönderilir. Muti, bu mektupta başlarına gelen felaketi anlatır. Müstakim'in Gülşen'den şüphelenmesi, bazı

¹⁶⁹ Burada Teyise'nin adı Naime olarak geçmektedir. Romanın sonlarına doğru Naime adına rastlanmaması, okuma hatası olabileceğini göstermektedir. Bundan dolayı biz Teyise adını kullanmayı uygun gördük.

¹⁷⁰ Müstakim, aynı zamanda, Gülşen'i “hâr-ı zehirnâk ile memlu olan bir kadın” (*Bikes*, s. 13) sıfatıyla da görür.

arkadaşlarının ikazıyla başlar. Ardından Temiye'nin¹⁷¹ “Babacığım! Annem seni öldürürüm dedi. Yoksa ben sana neler söyleyecektim.” (*Bikes*, s. 20) sözleri bu şüpheyi arttırır. Bunun üzerine zihni bulanık Müstakim, dokuz yaşındaki çocuğun lafına inanmak istemese de ailesi içinde ciddi tehlikelerin mevcudiyetini sezer. Her gece yalıya geldiğinde evi gözetlemeye başlar. Bu gözetlemeleri esnasında gece yarısından sonra kayıkhaneye kapısının yavaşça açıldığını görür fakat buradan çıkan kişinin yüzünü teşhis edemez.

Bir gece komşuya gider gibi yapıp evden çıkar. Çıkmadan önce de Temiye'den kayıkhaneye kapısını gizlice açmasını ister ve orada beklemeye başlar. Aynı saatte yine o adamın geldiğini görür. İçeri girmesine fırsat vermeden bıçağını omzuna saplayınca adam kaçır. Müstakim, üstü başı kan içinde olduğu halde yıkanmak için kullanılan kayıkhaneye bitişik harem kapısını şiddetle açar. Beyazlar giyinmiş bir kadını yakalar. Elleriyle kadını boğmaya çalışırken bu kadının kızı Me'mune olduğunu görür. Derhal odasına çıkarak Gülşen'i bulur ve hesap sorar. Gülşen, suçlu olarak Me'mune'yi gösterir. Sonraki gün de Müstakim'in kayıkhaneye taraflarına gözcü olarak koyduğu Temine'nin denize düşüp boğulduğu haberi gelir. Gülşen ve Teyise, Me'mune'nin Temiye'yi kasten denize attığını gördüklerini iddia ederler. Temine'nin cansız bedenini bütün gece kucağında tutan Müstakim ise bu elim olay karşısında felç geçirir. Me'mune'nin tüm suçlamalara karşı sessiz kalması, babası nazarında da onu kabahatli kılar. Bu olay üzerine Me'mune evden kaçır. Romanın ilerleyen bölümlerinde Me'mune, *Bikes* adıyla bir cariye olarak karşımıza çıkacaktır. Fakat burası çalışmanın konusu dışındadır.

Muti tarafından gönderilen son mektup ise gerçekleri ortaya çıkarır. Temiye'nin vefatı, Müstakim'in felç geçirmesi ve Me'mune'nin ortadan kaybolması Gülşen'in işine yarar. Muti, kardeşi Me'mune ile arasıra Gülşen'in uygunsuz hareketlerine şahit olsa da bir felakete sebep olmamak için sessiz kalmayı tercih eder. Hatta Muti sırf bu yüzden tahsil bahanesiyle Avrupa'ya gider. Annesine “Gülşen” diye hitap etmesi, onu annesi olarak kabul etmediğini ve ondan utandığını göstermektedir. Nitekim bunu kendisi de dile getirir:

¹⁷¹ Bu isim de bazı yerlerde Temine şeklinde okunmuştur. Biz ilk yazıldığı Temiye şekliyle kullanmayı uygun gördük.

“Cidden Hicabizadelerden olan bir erkek Gülşen gibi erazil makulesi bir kadına hiçbir vakitte valide nazarıyla bakamaz! Eğer bî-günah Me'mune'yi bulup pederinin son sözü olan (af) kelimesini tebliğ için vazifedar olmasaydım ölecektim! Hicab ve hiyabını yaşadığım hal günde bin defa öldürmektedir.” (*Bikes*, s. 22).

Me'mune, Muti'ye gönderdiği mektuplarda annesinin bu uygunsuz davranışlarını rumuzatla anlatarak bu duruma tahammül edemediği için dönmesini ister. Muti, dönmeden önce bir dereceye kadar olanlardan haberdar ise de yine de annesinin sokaklarda sürünmesine gönlü razı olmaz. Fakat Gülşen, yaptıklarından pişman olmadığı gibi bir gece, Müstakim'in kasasını soyup sevgilisiyle kaçar. Çok sevdiği kızı Teyise'yi de terk eder. Teyise, annesinin kendisini terk etmesi üzerine üzüntüsünden ne söylediğini bilemeyerek işlediği cinayeti itiraf eder:

“— Anneciğim! Ben senin emrinle Temiye'yi denize attım! Sen beni niçin bırakıp kaçtın!” (*Bikes*, s. 23).

Bu itiraftan Me'mune'nin masum olduğu anlaşılır. Aradan on sekiz gün geçtikten sonra Bulgurlu taraflarında bir cinayet işlendiği haberi gelir. Maktulenin koynundaki bazı evraklardan Gülşen olduğu tespit edilir. Bu haber üzerine Muti, Teyise ile beraber olay mahalline gider. Teyise, annesinin parçalanmış vücudunu görünce fenalaşarak bayılır ve bir daha kalkamaz. Böylece annesi ile birlikte yaptıklarının cezasını öder. Üç gün sonra da katil yakalanarak mahkemeye çıkarılır. İflas etmiş mirasyedilerden yakışıklı bir delikanlı olan katil, Gülşen'le yaklaşık bir seneden beri görüştüğünü, daha sonra Müstakim Bey'in kasasını soyup kaçtıklarını itiraf eder. Bu paralara tek başına sahip olmak istediği için de Gülşen'i aldatıp başka bir memlekete kaçma planları yapar. Fakat Gülşen, bundan haberdar olunca uğruna kızını öldürmeyi göze aldığı sevgilisini tehdit eder. Bu tehdit üzerine adam, aralarında çıkan tartışma sonucu Gülşen'i öldürür. Bütün bu olayları duyan Müstakim Bey, üzüntüsünden vefat eder. Muti, babasının vasiyeti olan bu son mektubu Müstefid'e gönderir. Bu mektuba cevap ise Müstefid'in oğlu Raci tarafından gelir. Raci, Müstakim Bey'in vefatını haber alması üzerine babasının da üzüntüsünden vefat ettiğini yazar. Olaylar bundan sonra iki yakın dostun, küçükken birbirlerine nişanladıkları çocukları arasında (Raci-Me'mune, Muti-Teveccüh) cereyan eder ve onlar sonunda birbirlerine kavuşarak mutlu bir hayat yaşarlar.

Bikes’de, Gülşen’in yasak haz ekseninde anneliğinden vazgeçmesi hatta çocuğunun ölümünü bizzat hazırlaması, onun kötücüllüğünü daha da belirginleştirmektedir. (Karaca, 2019: 129). Dolayısıyla Gülşen’in hedonist kişiliğe sahip olduğunu söylemek mümkündür.

1.2.6.2. Muallime¹⁷²

Emine Semiyye Hanım’ın, *Hanım Kızlara Mahsus Gazete*’de tefrika ettiği bu roman, dokuz bölümden oluşur. Kalabalık şahıs kadrosu ve birbiriyle bağlantılı olaylar çerçevesinde aldatma sebebiyle sonu felaketle biten birden fazla evlilik söz konusudur. Bunlardan ilki Muhasıl Bey ile Saadet Hanım’ın evliliğidir. Saadet Hanım, henüz on üç yaşındayken taşra hanedanından Muhasıl Bey’le evlenir. Gayet mutaassıp bir üvey anne elinde büyüdüğü için de tecrübesizdir. Saadet, muhabbet ve şefkatten mahrum büyüdüğü evden birdenbire Muhasıl Bey gibi zengin bir adamın konağına gelince kocasının sevgi ve şefkatiyle “bir tavr-ı serbestaneye” (*Muallime*, s. 16) alışır. İki sene sonra da kızı Refah’ı dünyaya getirir. Saadet Hanım’ı, bu mutlu aile yuvasında düşündüren bir şey vardır. O da kocası Muhasıl Bey’in kendinden önceki eşine olan sevgisidir. Muhasıl Bey, ilk evliliğini akrabası olan bir kızla yapmış, iki sene sonra da karısını veremden kaybetmiştir. Karısının defnedildiği çiftlik uzak ve tehlikeli bir yerde olmasına rağmen Muhasıl Bey, her sene mezarını ziyarete gider. Saadet’in canını sıkıyan taraf ise kocasının kendinden önce bir başka kadını sevmesi, onu hürmet ve muhabbetle yâd etmesi ve mezarını ziyaret için türlü tehlikeleri¹⁷³ göze almasıdır. Muhasıl Bey, karısını kederlendiren ve aralarında dargınlığa neden olan bu meselede de karısını hoş görüp gönlünü almaya çalışır. Fakat bu rekabet hissi, Saadet’in kalbinde siyah bir nokta meydana getirerek kocası hakkında fena fikirlere kapılmasına sebep olur. Bu meseleyi de kızının eğitimi için gelen muallimeye açar. Muallime ise ölümlerin kıskanılmasına şaşırdığı için bunun önemli bir mesele olmadığını ve bir felakete sebep olmayacağını uygun bir dille anlatır. Saadet ise kocasının kendisinden çok ölen karısını sevdiğini düşünerek acı çeker.

¹⁷² Emine Semiyye, *Muallime*, Haz. Ayşe Hümeysra Eken, IQ Kültür Sanat Yay., İstanbul 2020. Yapılan alıntılarda eserin bu baskısı kullanılmıştır.

¹⁷³ Bu tehlikelerden biri de mutadı üzere gittiği mezarlık ziyaretinde haydut Çakır Fırat’ın eline düşmesidir. Dostlukları burada başladığı için Muhasıl Bey, sonrasında Çakır Fırat’ı yanına hizmetkâr olarak almıştır.

Bir gün Saadet Hanım, civar köşklere birine taşınan Kastamonu Hanedanından Aziz Bey'in haremî Meşhude Hanım ile tanışıp dost olur. Bir hafta sonra da Meşhude Hanım iade-yi ziyarete gelir. Muallime Behbude¹⁷⁴ ve Refah bu kadından hoşlanmaz ancak Saadet Hanım'ı üzmemek adına ses çıkarmazlar. Meşhude, genç ve güzel olmasına rağmen gözleri ve bakışı insana korku verir. Nitekim yazar da bu tezada dikkati çeker:

“ (...) Zira gelen misafirin tombul vücuduna, tenasübü endamına, lâl gibi dudaklarına, inci gibi dişlerine mukabil iri mai gözlerinin bakışı Melahat-i cismanîyesini hükümsüz bırakıyordu. Kıvrık kumral kirpiklerle müzeyyen iri gözleri, aşağıya matuf iken bu kadından güzel ve mükemmel diğer bir kadının yeryüzünde mevcudiyetine insanın inanamayacağı geliyor. Hâlbuki nazarını muhatabına çevirince o muhatap gözlerden ürkmek kabil olamıyor. Bütün letafet-i vechîyesi, zarafet-i kelâmı ve onlara zamîme olan eda-i şühanesi o ürkekliği kalplerden çıkaramıyordu. (...)” (Muallime, s. 33, 34).

Saadet Hanım ile Meşhude'nin arkadaşlığı bir ay içerisinde ilerler ve sık sık görüşürler. Meşhude'nin ziyaretlerinde Behbude sürekli bir bahane ile ondan uzak durmaya çalışır. Bir Cuma günü, Muhasıl Bey ailesi bahçede iken Meşhude Hanım'ın ani gelişi üzerine Behbude, bu sefer kaçamaz ve onunla oturmak zorunda kalır. Behbude'nin Meşhude'ye nefret dolu bakışları onu tanıdığını ima eder. Nitekim kardeş oldukları da ikinci bölümde “İki Hemşire” başlığıyla ortaya çıkar. Bu akrabalık ilişkisinde de felaketle biten ayrı evlilikler vardır. Yeri geldiğinde bunlardan da bahsedilecektir. Saadet Hanım'la Meşhude'nin arkadaşlığının ilerlemesi üzerine Saadet Hanım'daki değişiklik muallimenin dikkatini çeker. Saadet, Meşhude'yi görmediği günler pek muzdarip olup akşamları bahçenin sokağa bakan tarafında bulunan bir sedde vakit geçirir. Kocasını köşke döndüğü zaman onu eskisi gibi karşılamaz üstelik Muhasıl Bey'i gördüğü zaman kaşları çatılır. Muhasıl Bey'in geç geldiği vakitler, akşamları alacakaranlıkta duvar dibinden geçen bir insan gölgesini görmek için eğilir ve o gölgeyi gördüğü zaman mutlu olur. Bunun üzerine muallime, Meşhude'nin, Saadet'i tuzağa düşüreceğini anlayınca hanımını uyarmayı düşünür.

Meşhude Hanım, bir akşam köşke gelir ve Saadet Hanım'ın ısrarıyla o gece kalmaya razı olur. Meşhude, kocasına haber göndermek için arabacısıyla konuştuğu sırada Behbude, Aziz Bey'in alil olması nedeniyle Meşhude'nin onu yalnız

¹⁷⁴ Bazı yerlerde bu isim Behbude olarak geçer fakat biz ilk hali olan Behbude'yi kullandık.

bırakmasının uygun olmayacağını söylese de Saadet, muallimenin sözlerine ehemmiyet vermez. Gece herkes uyuduktan iki saat sonra muallime, Saadet ve Meşhude'nin merdivenden inip bahçeye çıktıklarını görür. Yavaşça onları takip eder. Saadet, bahçe kapısı tarafında biriyle konuşurken Meşhude de etrafı kollar. Meşhude, takip edildiklerini anladığı için muallimenin gizlendiği tarafa yönelir. İki kardeşin konuşmaları esnasında Meşhude, Saadet'in ayağını kaydırıp kocası Muhasıl Bey'in servetine sahip olmak için bu tehlikeli işe giriştiğini itiraf eder:

“ — Ne yaparsın. Aziz Bey'in gözlerini tedavi uğrunda elde avuçta bir şey kalmadı. Hem alil hem fakir bir koca artık çekilmez oluyor. Sen eski budalasın. Öyle anlıyorum. Saadet gibi bir sersem kadının ayağını kaydırıp Muhasıl Bey'in bunca mamelekine sahip olmayı göze aldırması olsa idin belki biz de Süheyl Bey gibi Saadet'e peşkeş çekmez, senin sayende geçinir giderdim. (...) Ben Muhasıl Bey'i gözüme kestirdim. Zaten eniştenin bir sıkımlık canı kaldı. Olmaz ise ayrılacağım. Saadet Hanım'ı zevcine hıyanete teşvik ettim muvaffak da oldum. Bu ahmak kadın, zevcinin fevt olmuş bir kadını elan sevmekte olduğunu kışkandığından güzel Süheyl'in iğfalatına hemen kapılıverdi. Muhasıl Bey'e, zevcesinin hayatını göstereceğim o da onu terk edip beni alacak. İster ise Saadet de Süheyl'e varsın, nasıl güzel olur değil mi?” (*Muallime*, s. 40, 42).

Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere Meşhude, sevgilisi Süheyl'i kullanarak Saadet'i baştan çıkarmak ve Muhasıl Bey'le evlenmek niyetindedir. Bunun için de Saadet'in, kocasının ölen karısına duyduğu kıskançlık hissinden faydalanarak Süheyl'le yakınlaşmalarını sağlar. İlerleyen bölümlerde Süheyl'in, Aziz Bey'in üvey kardeşi ve Behbude'nin kocası olduğu görülecektir. Bu nedenle kardeş olmalarına rağmen Meşhude, Behbude'nin düşmanıdır. Behbude, gördüklerinden sonra Saadet Hanım'ı kurtarmak ister fakat Meşhude onu evden kovdurmakla tehdit eder. Bunun üzerine Behbude, sessiz kalacağını söyleyerek onu Allah'a havale eder. Fırsat buldukça da ibret verici hikâyelerle Saadet Hanım'ın gözünü açmaya çalışır fakat hiçbir faydasını görmez. Saadet'in gözünü sevda bürüdüğü için ne kocasını ne de kızını düşünecek durumda değildir.

Meşhude, sinsi planını tatbik için Vesile Hanım isminde kırk yaşlarında bir kadını, Saadet Hanım'ın desteğiyle kâhya kadın olarak köşke kabul ettirir. Saadet, bu kâhya hanım dışında kimseyle sokağa çıkmaz. Böylece kimsenin dikkatini çekmeden Meşhude'nin evinde Süheyl'le görüşür. Refah, annesindeki bu değişikliği fark edince her sokağa çıkışında peşine takılır. Saadet Hanım, Meşhude'nin ihtarıyla kızının kendisiyle gelmesine ses çıkarmaz. Muhasıl Bey, tesadüf eseri Süheyl'i karısının

yanında gördüğü zaman Meşhude, burada da devreye girip Saadet'in yakayı ele vermemesi için kaynının Refah'a talip olduğunu söyler. Böylece Saadet büyük bir tehlikeyi atlattmış olur. Fakat korkuyu savuşturunca Meşhude'nin söylediği yalandan hoşlanmaz. Sevdiği adamın, kızıyla nişanlanmasını istemez. Bunun üzerine Meşhude, buna bir çare bulacağını söyleyerek Saadet'i teselli eder. Diğer yandan Muhasıl Bey, üç gün devam eden tahkikatı sırasında Süheyl Bey'in, Aziz Bey'in aynı babadan kardeşi ve terbiyeli, memuriyetine devam eden bir genç olduğunu öğrenince kızı için iyi bir damat olacağını düşünür. Saadet, bu durumdan hoşlanmasa da kocasına meseleyi belli etmemeye çalışır. Bunun üzerine Refah ile Süheyl'in evlenmesine karar verilir.

Süheyl, Refah'la nişanlandıktan sonra köşke sık sık gelmeye başlar. Saadet'in bu vesileyle Süheyl'i yakından ve kimseden çekinmeden görmesi, kızıyla nişanlanmasının acısını bir nebze hafifletir. Refah ile Süheyl'i yalnız bırakmak istemese de bazen kocasının emrine karşı gelemediği için onları başbaşa bırakmak zorunda kalır. Diğer yandan Süheyl, Refah gibi masum bir kızın karşısında vicdan azabı duyar. Refah'ın, onun bu hallerini temiz kalpliliğine ve utangaçlığına atfetmesi, Süheyl'in fiziki güzelliği yanında ruhi güzelliğini de tasdik etmesine neden olur. Süheyl, babasının ikinci evliliğinde aldığı bir Gürcü kızından dünyaya gelmiş ve annesinin cihaz olarak getirdiği güzelliğini kendine miras edinmiştir. Süheyl'in fiziki güzelliği ilk bakışta onun ruhunun ve kalbinin de güzel olduğunu düşündürse de bunun böyle olmadığını ve Süheyl'in gençlik belasıyla yengesi Meşhude'nin kötü emellerinin kurbanı olduğunu görmekteyiz. Behbude ise mümkün mertebe eski kocasıyla karşılaşmamaya dikkat eder. Behbude ile Süheyl'in evliliğinden de ileride bahsedilecektir. Behbude, bir yandan da Refah'la Süheyl'in evlenecek olmasını, Saadet Hanım için bir kurtuluş olarak görür. Saadet'in, ailesini ayaklar altına alıp aşkında ileri gidecek olmasına ihtimal vermediğinden hatasının bu kadarla son bulacağı kanaatindedir. Ona göre Süheyl'in Refah'la evlenmesi durumunda Saadet Hanım da kocasına olan muhabbetini hatırlayacaktır. Muallime, “mayası ar ve hicab ile yoğrulmuş bir alicenab” (*Muallime*, s. 54) olduğu için böyle düşünmektedir. Ne yazık ki olaylar düşündüğü gibi cereyan etmez.

Kış yaklaşınca Muhasıl Bey ailesi konaklarına iner. Meşhude de doktorların tensibi üzerine kışın şehre inmemek lüzumu olduğundan bahsedip Saadet'in isteğiyle

Muhasıl Bey'in köşküne yerleşir. Saadet, bunu daha çok güzel havalarda Meşhude'yi ziyaret bahanesiyle Süheyl'le görüşeceği için kabul eder. Saadet, fırsat buldukça köşke gider ve Meşhude'yi de beraberinde götürür. Bu vesileyle o da birkaç gece konakta kalır. Meşhude, Saadet'in bir iş için salondan çıktığı zamanlarda Muhasıl Bey'le yalnız kaldıkça fırsattan istifade ederek onunla yakınlaşmaya çalışır. Muhasıl Bey, "her ne kadar metin ve müstakim bir erkek ise de" (*Muallime*, s. 59) Meşhude'nin oynaklığı karşısında bazen kendini kaybettiği olur. Fakat bu açık bir ilişkiye ya da aldatma boyutuna varmaz. Meşhude, ayrıca Saadet'in ev içindeki dekolte giyiminden cesaret alıp konağın bu rahatlığına vakıf olunca kendisi de aynı şekilde giyinmeye dikkat eder. Şuh ve cilveli hareketlerle Muhasıl Bey üzerinde etkili olmaya çalışır. Muhasıl Bey, karısının düştüğü tuzağa düşmekten son anda kurtularak Meşhude'nin baştan çıkarmalarını bertaraf eder. Diğer yandan Saadet, kızına karşı duyduğu rekabet hissiyle Süheyl'i elde etmeye çalışır. Bunun için de her şeyden vazgeçmeye hazırdır. Yazar, bu durumun ileride Saadet için büyük bir pişmanlığa yol açacağını dile getirerek yaklaşmakta olan tehlikeye işaret eder:

" (...) Gafil kadın. Nedamet denilen manevi bir acının ileride kendisini nasıl bir ca-yi hatırnâke düşüreceğini taakkul edemiyor işte bunun için sevda-i mekruhenin ilcaatına tabi olarak yalnız maşukunu düşünüyor, hususiyle el âlem içinde rezil ve bed nam olacağından bile hayâ etmiyor idi." (*Muallime*, s. 66).

Saadet Hanım'ın, Vesile ile köşkte bulunduğu bir gün, bahçıvan kızı Elena, Refah'la muallimeyi acilen köşke götürür. Elena daha önce de şüphelendiği bir durumu Refah'a anlatmış, Refah bu olaydan sonra annesine nefretle bakmaya başlamıştı. Elena'nın tam olarak Saadet'in Süheyl'le ilişkisine vakıf olup olmadığı bilinmemekle beraber bazı şeylerden şüphelendiği için Refah'ı uyarmak zorunda hissetmiştir. Çocukluk arkadaşı olmaları hasebiyle de Refah'ın, Elena'ya itimadı vardır. Köşke geldiklerinde Elena, onları arka kapıdan kaldığı kulübeye götürerek ev halkından gizler. Gece saat üçe kadar orada beklerler. Bu esnada iki kişinin kulübenin önünden yavaşça geçtiklerini görürler. Bunlar Muhasıl Bey ile hizmetkârı Çakır Fırat'tır. Bunlar yavaşça köşke girer. Orta kat sofasının sonuna geldiklerinde Meşhude ve Vesile'nin konuşmalarını dinlerler. Bu konuşmalarında Meşhude, Vesile aracılığıyla yazıp gönderdiği tezkerenin Muhasıl Bey'e ulaşip ulaşmadığını sorar. Vesile ise tezkereyi Çakır Fırat aracılığıyla Muhasıl Bey'e ulaştırdığını söyler. Bahsi

geçen tezkerenin içeriği, Saadet Hanım'ın gayr-i meşru ilişkisine dairdir ve “minnettar bir bendeniz” (*Muallime*, s. 70) imzasıyla Muhasıl Bey'e gönderilmiştir. Meşhude bu vazifesi karşılığında Vesile'ye yüz lira vaat etmiştir. Meşhude'nin bu itirafını Muhasıl Bey ile Çakır Fırat duyar.

Bu sırada Meşhude, Aziz Bey'i kontrol amacıyla odasına gider. Köşkte Çakır Fırat'a mahsus gizli bir kapı olduğundan haberleri olmadığı için suçüstü yakalandıklarının farkında değillerdir. Vesile de çıktıktan sonra acele ile aşağıya inip büyük kapıya yönelirler. Vesile, gelenleri karşılayıp Meşhude'nin yanına götürür. Meşhude, kendine ağlamak süsü vererek Saadet'le Süheyl'in yasak aşkını ifşa eder ve tezkereyi yazan kişinin kendisi olduğunu söyler. Ardından âşıkları suçüstü yakalatmak için Muhasıl Bey'i üst kata çıkarır. Bu sırada Refah ile Behbude de bulundukları yerden çıkıp köşke girer. Üst katta Saadet Hanım'ın hususi odasına geldiklerinde Elena perdeyi kaldırıncı Saadet ile Süheyl, sarmaş dolaş bir vaziyette yakalanır. Bu manzarayı görenlerden biri de Aziz Bey'dir. Gözlerinden ameliyat olalı yirmi beş gün olduğu halde henüz gözleri açılmamıştır. Bu elim olaya ne yazık ki onunla birlikte Muhasıl Bey ve Çakır Fırat da şahit olur. Yazar, bu yüzleşmeyi “*Biri muhib diğeri feci iki manzara*” başlıklı üçüncü bölümde anlatır ve bu ilk olayı muhib manzara olarak çizer. Bu manzaraya karşı Meşhude'nin “Hainler ettiklerini bulurlar” (*Muallime*, s. 76) şeklinde kahkaha ile söylediği söze, Çakır Fırat elindeki kama ile karşılık verir. Meşhude'nin kanlar içinde kalan vücudunu gören Aziz Bey, hem ışığın keskinliğinden hem de gördüğü manzaranın korkunçluğundan dolayı açılan gözlerini bir daha iyileşmemek üzere tamamen kaybeder. Sadece kardeşi olarak değil aynı zamanda kıymetli bir evlat gibi büyüttüğü kardeşinin bu ihanetiyle derinden sarsılır. Velinimetinin ve ağabeyinin sitem dolu sözleri üzerine Süheyl, kendisini Meşhude'nin iğfal ettiğini söyleyerek af talebinde bulunur. Aziz Bey, buna inanmaz ve karısına iftira attığını düşünür. Bunun üzerine Süheyl'in “Yalnız hanım nenenin¹⁷⁵ son sözünü hatırlayalım. Meşhude, Samur Ferhat Bey'in kızıdır, babasına çeker...”¹⁷⁶ (*Muallime*, s. 76) sözleri yeni bir sırrı ortaya çıkarır. O da Meşhude'nin Çakır Fırat'ın kızı

¹⁷⁵ Hanım nene olarak bahsedilen kişi Samur Ferhad Bey'in karısı Kevser Hanım'dır. Yani hem Meşhude'nin hem de Behbude'nin annesidir. Fakat iki kız kardeş farklı babalardandır.

¹⁷⁶ Bu söz laytmotif olarak olayın geçtiği yerlerde sıkça tekrar edilecektir.

olmasıdır.¹⁷⁷ Dahası Çakır Fırat'ın gerçek adı Samur Ferhat Bey'dir. Bu olay ve felakete sebep olan evlilik ikinci bölümde anlatılmıştır. Dolayısıyla Çakır Fırat bu sözleri işitince öz kızını kendi elleriyle öldürdüğünü anlar ve beyninden vurulmuşa döner. Diğer yandan Meşhude ise Süheyl'i yoldan çıkardığını ve attığı iftiralarla Behbude'yi boşamasına sebep olduğunu son nefesinde itiraf ederek af diler:

“Bey, Cenab-ı Haktan, sonra senden af talep ederim. Ben ettiklerimi buldum. Hem de uzun zamandır görmek arzusunda bulunduğum babamın eliyle cezalandım. Anamın dediği sahihtir. Ben Samur Ferhat Bey'in kızı olduğum için damarlarımda fenalık dolaşıyormuş. İşte Süheyl'i iğfal eden ben olduğum gibi kardeşim Behbude'ye de mukaddema azim bir iftira atarak hanemizden tardına ve Süheyl'in onu ıtlakına sebep oldum. (Gözlerini Fırat'a çevirerek) Sen benim babam imişsin ha. Pek âlâ işte sana layık bir evlat... Anamın son sözleri; “Samur Ferhat Bey'in kızı babasına çeker, (Taleb-i af makamında elini muallimeye uzatarak) Molla İdris'in kızından hiçbir vakit fenalık çıkmaz.” (*Muallime*, s. 77, 78).

Süheyl, iki ailenin de şerefini muhafaza için kendini feda eder ve suçu üzerine alır. Aziz Bey de pişmanlığından ve fedakârlığından dolayı kardeşini affeder. Aynı şekilde Muhasıl Bey de gösterdiği cesareten dolayı Süheyl'i affeder. Bu elim olaydan sonra Refah, annesine tiksiniyor bakar. Saadet Hanım ise yaptıklarına bin pişmandır. Çok geçmeden bu pişmanlığın ve vicdan azabının altında ezilir. Ardında bir veda mektubu bırakıp kocasından ve kızından af dileyerek kurtuluşu intihar etmekte bulur. Böylece hem Muhasıl Bey'in hem de Aziz Bey'in evlilikleri aldatma sebebiyle felaketle neticelenir. Yazar, hem Meşhude'nin hem de Saadet'in ölümlerini feci bir manzara olarak çizer. Bundan sonraki bölüm geriye dönüş tekniğiyle kırk altı sene öncesine giderek romanın başkahramanı Behbude'nin doğumundan bu zamana kadar olan hayatını anlatır. Behbude'nin annesi Kevser Hanım'ın, Samur Ferhat Bey'le olan evliliği ile Behbude'nin Süheyl'le olan evliliklerinin felaketle neticelenmesi ikinci ve altıncı bölümlerde incelenmiştir. Romanın sonraki bölümlerinde Samur Ferhat Bey, önce haydut Çakır Fırat daha sonra da Muhasıl Bey'in hizmetkârı olarak görünür. En sonunda ise öz kızının katili olarak karşımıza çıkar. “Bey ve haydut bozuntusu bu ihtiyar hizmetkâr” (*Muallime*, s. 162) en sonunda tüm yaptıklarına pişman olsa da iş iştenden geçmiştir.

¹⁷⁷ Nitekim Refah, Meşhude'yi ilk gördüğü zaman benzerliklerine dikkat çekerek ikisinin de gözlerindeki dehşete vurgu yapar: “ — Hakkınız var. O güzel pembe sima, sanki bir meşumiyet saklıyor. Aman muallimeciğim, hele gözleri, dikkatle bakılınca insana dehşet veriyor. Çakır Fırat'ın gözleri de ancak bu kadar korkunçtur.” (*Muallime*, s. 33).

1.2.7. Ahmet Rasim'in Eserleri

1.2.7.1. Leyâl-i Izdırâb¹⁷⁸

Ahmet Rasim'in 1891'de yayımlanan bu romanı, Gülistan ile Şevket'in yapılan bir yanlışlığın aldatma zannını da beraberinde getirmesiyle felaketle neticelenen evliliklerini anlatır. Hassas ve naif bir genç kız olan Gülistan, annesiyle birlikte yaşamaktadır. Bir yaz günü annesiyle beraber gittikleri Büyük Çamlıca'da gördüğü bir delikanlıya âşık olur. İlk kez tattığı bu duygu onda birtakım değişiklikler meydana getirir:

“İşte maraz-ı manevi denilen bu beliyat-ı hevesin en müthişlerinden olan aşk mikrobu biçarenin saf ve latif gönlüne girerek asab-ı zaifesi tahrîşe başladı. Melal-i intizar gül yanaklarında bir humret-i acibe husule getirdi. Devr-i hayalin istikbal denilen hufre-i mechulesi kapandı. Fikr-i intizam tabiiyyesinden inhıraf ederek dalgınlık denilen gubar-ı kudûretle âlûde oldu.” (*Leyâl-i Izdırâb*, s. 151, 152).

Bu ruhsal ve fiziksel değişiklikler bir hafta kadar devam eder. Bir gece yandaki köşkten gelen müzik seslerini duyan Gülistan, annesini ikna ederek köşkteki eğlenceye gider. Âşık olduğu delikanlıyı orada da görür. Eve döndükleri zaman sürekli delikanlıyı düşünmekten gözüne uyku girmez. Cuma günü annesiyle gittiği tiyatrodan da bu delikanlıyla karşılaşır. Bakışlarıyla dile getirdikleri aşkları, Gülistan'ın annesinin de dikkatini çeker. Fakat kızının bu halini çocukluk olarak değerlendirdiği için çok fazla üzerinde durmaz. Kızının namus ve iffetini koruyacağı kanaatindedir. Gülistan ise aşkın verdiği cesaretle o gün eve döndükten sonra sevdiği delikanlıya ilan-ı aşk ettiği bir mektup yazar. Bununla birlikte mektubu nasıl göndereceği konusunda kararsızdır. Ertesi sabah hava almak için bahçeye çıktığında iki köşkü birbirinden ayıran bahçe duvarında yine o delikanlıyı görür. Delikanlının konuşmasına fırsat vermeden dün akşam yazdığı mektubu bahçe duvarı üstüne bırakıp oradan hızlıca uzaklaşır.

Eve döndüğünde pencereden dürbünüyle yandaki köşkü gözetlemeye başlar. Bu esnada delikanlının bahçe duvarından aşağıya bir zarf attığını görür. Kimseye

¹⁷⁸ Ahmet Rasim, “Leyâl-i Izdırâb”, *Ahmet Rasim Hikâye ve Romanları*, Akt., Özgür İldeş, C. 1, Kurgan Edebiyat Yay., Ankara 2019. Yapılan alıntılarda eserin bu baskısı kullanılmıştır.

sezdirmeden gizlice bahçeye iner, mektubu alıp tekrar içeri girer. Bir anlık cesaretle ilan-ı aşk ettiği delikanlıya karşı gösterdiğini düşündüğü zaaf nedeniyle endişesi ve heyecanı artar. İçini bir anda reddedilme korkusu kaplar. Fakat mektubu okuduğu zaman bu korku yerini büyük bir sevince bırakır. Delikanlının, aşkına karşılık vermesiyle umudu daha da artar. Ertesi sabah delikanlı ile gizlice görüşürler. Tecrübelerinin artması haberleşmelerinin de gizliliğini arttırır. Geceleri ılık aracılığıyla haberleşme yolunu bulurlar. Annesinin bir süre rahatsızlanması da Gülistan için bir fırsat olur. Delikanlıdan en son gelen bir mektup üzerine fırsat buldukları bir gece görüşmeye karar verilir. Aradan on beş gün geçtiği halde bunun için uygun bir zaman gerçekleşmez. Sonunda ağustos ayının en sıcak gecelerinden birinde bu buluşma gerçekleşir.

Gidip gitmeme konusunda sürekli kendisiyle hesaplaşma içinde olan Gülistan, arzu ve hevesinin galip gelmesiyle bu doğrultuda hareket eder. Gece karanlığında beliren bir kibrit alevinin olduğu tarafa yönelir. Gözüne ilişen bir gölge, onu iki kolundan tutup kendisine doğru çeker. Böylece ilk yakınlaşmaları gerçekleşir. Bu olay, Gülistan'ın hareketlerine ve düşüncelerine bir serbestlik verir. Gülistan ile Şevket'in bu görüşmeleri eylül ortalarına kadar düzenli olarak devam eder. Bu sırada Gülistan'ın annesinin hastalığı gittikçe ilerler ve yatağa bağımlı hale gelir. Gülistan, gündüzleri annesiyle ilgilenip geceleri bir, iki saat de Şevket'le görüşür. Annesinin baygın olduğu bir akşam, yandaki köşkten kararlaştırdıkları işareti alması üzerine telaşla bahçeye çıkar. Bu heyecanının nedeni ise iki gecedan beri Şevket'le görüşmemesidir. Bu nedenle arzularının taşkınlığıyla biraz sonra kameriyeye giren birinin kollarına atılır. Böylece Gülistan, Şevket zannettiği kişiyle o gece beraber olur. Ne yazık ki bu elim olay, sonradan onun felaketine yol açacaktır. İçini kaplayan bir utanç hissiyle eve döndüğü zaman annesinin ölüm haberini alır. Bu müthiş gecedan dokuz ay sonra da Şevket'le evlenir. İşin aslı gerdek gecesi ortaya çıkar. Yazar "*leyl-i ızdırâb*" adını verdiği bu geceyi üçüncü bölümde anlatır. Karı-koca bir hileye kurban gittiklerini anlarlar. Gülistan, annesinin öldüğü gece kendisini kameriyeye çağıran ve birlikte olduğu kişinin Şevket olmadığını anlayınca çılgına döner. Şevket ise eylülün on sekizinci akşamı bir şeyler döndüğünü ve bunun Gülistan'ın bir hilesi olduğunu düşünür. Dolayısıyla sevdiği kadın tarafından ihanete uğradığını zanneder:

“Bu, Gülistan’ın bir hilesidir. Zaten ben onun cesaretini beğenmemiş idim. Fakat seviyordum. Kendi aşkımı kıyas-ı bin-nefs ile onda da mevcuttur farz eyledim. Şimdi ne yapmalı?” (*Leyâl-i Izdırâb*, s. 175).

Gülistan, namus ve şerefini sevgilisi uğruna feda etmiş bir kadın olduğunu düşündüğü için kocasının bu durumu kimseye anlatmayacağı kanaatindedir. Nitekim Şevket de böyle düşünür. Bununla birlikte Gülistan’ı affetmesinin de çok zor olduğunu söyler. Bu olaydan sonra aralarında bir soğukluk başlar. Şevket’in kendisine namussuz gözüyle bakmasına daha fazla dayanamayan Gülistan, üzüntüden hastalanır ve yatağa serilir. Bunun üzerine Şevket’in acıma duyguları artar ve karısının gönlünü almaya çalışır. Fakat Gülistan yaptığı yanlıştan ötürü kendisini affetmediği için iyileşmek de istemez. Nitekim kısa bir süre sonra da vefat eder. Böylece yaptığı küçük bir hatanın bedelini önce evliliğinde başgösteren mutsuzlukla ardından da hayatıyla öder. Romanda, Gülistan’ın o gece beraber olduğu kişinin kim olduğu, Gülistan’a bir ilgisi olup olmadığı hakkındaki belirsizlik açıklığa kavuşmaz. Vaka bu şekilde sonlandırılır.

Yazar-anlatıcı *Leyal-i Izdırâb*’ta, Gülistan’ın aşka olan eğilimi, tabiatı ve iradesizliği yüzünden geleceğini düşünmeden hareket etmesini terbiye eksikliğine bağlar:

“Zaten tab‘en münfail yaratılmış olduğu gibi terbiye-i hâzırâsının şu ciheti dahi biraz noksan olduğundan her kararını icra etmek tasviri adeta cây-gîr-i hatırı olmuş idi.” (*Leyâl-i Izdırâb*, s. 164).

“(…) Görülmek? İşte pek müthiş bir hal! Amma müthiş ha! Gülistan görülürse kiminle görülecek? Sevgilisi ile değil mi? Bunun ne zararı var? Terbiye-i ahlakiyyenin tekemmülü bu noktalar için arzu olunur. Bir zaman yalnız başına sofaya çıkamayan şu genç hanımdaki cüret görülüyor a. Her hatvesi onu sefalet-i maneviyyeye doğru sevk ediyor. Hayfâ ki müktesebat-ı içtimaiyye nokta-i nazarından pek gafil davrandığı halde haberdar değildir.” (*Leyâl-i Izdırâb*, s. 165).

Gülistan, Şevket’le ilk yakınlaşmasından sonra bu durumun başına ne tür bir felaket getirebileceğinden ziyade bunun tekrarı için fırsat kollamaya başlar. Yazar, burada da Gülistan’ın bu değişimini ve gizli duygularını ahlaki terbiyenin eksikliğiyle açıklamaktadır. Ayrıca okuduğu romanların da bu duygularını tetiklediği kanaatindedir:

“Taassub-ı afifâneye iras-ı zarar eden muaşakat-ı mezmûmeyi burada muhakeme etmek beyhudedir. Yalnız Gülistan’ın serair-i vicdaniyyesini icmal edersek terbiye-i ahlakiyyenin noksanından dolayı ne türlü garaib-i faciaya meydan vereceğini tahmin ile bulabiliriz. (...) Bu inkılap onda en vahim tebeddülât-ı iffet-şikenâneyi peyda eyledi. O gece, o der-ağuştan duyduğu zevk-i hafî asab-ı ismetini mahveyledi. Vicdani

teessürat-ı hâliyye arasında adeta menzûl bir halde idi. Delikanlıdan kendine sirayet eden raşe-i heves revabıt-ı ahlakiyyesini ihtizazat-ı müdhişe içinde kesr etti.” (*Leyâl-i Izdırâb*, s. 167).

“Gündüzü ne ile imrar edeceğini düşündü. Manon Lesko tercümesini okumaya başladı. Genç şövalyenin sevgilisini takipte gösterdiği metaneti fevkalade bir surette takdir etti. Hele o Amerika âlemini, kızın suret-i vefatını, sahranın o iki vücut-ı sevda-âlûde hâb-geh-i ebedi olmasını bir suret-i hazinânede muhakeme ederek hissiyyat-ı beşeriyyede bir ulviyyet-i mahsusa ibdâ eden aşk ve hevayı takdir eyledi. Mükemmeliyyet-i hissiyyenin ancak hissiyyat-ı ibtilâkârâne olabileceğini bir karar-ı gafilâne ile tasdik ederek hevesatına tevessü-i tâm verdi.” (*Leyâl-i Izdırâb*, s. 168, 169).

Gerdek gecesi bir hileye kurban gittiklerini anladıklarında Şevket, Gülistan’ın cesaretini ve serbest hareketliliğini beğenmez. Nitekim yazar da bunun, Gülistan için bir leke olduğunu söyleyerek Şevket’i destekleyici bir tavır sergiler:

“Kemal-i cesaretle bağın kapısını açarak tehâlûk-i arzu ile bilmediği bir adamın kucağına atılarak hayat-ı faniyyesini ilelebet mahvedecek bir leke ile karın-i zeval etmiş idi. Fakat burada Gülistan başka şeylerle müteessir oluyordu. Bu şeyler hep nevâkıs-ı ahlakiyyeye ait idi.” (*Leyâl-i Izdırâb*, s. 175).

Yazar, ibretli olaylar sunarak toplumu bilinçlendirmek istediği için romanda ahlakî bir nasihat ve yozlaşmaya karşı bir uyarı söz konusudur. Toplumun değer yargıları, iffet ve ahlak duygusunun önemi verilen mesajlardır. (Nerkiz, 2021: 218, 221).

1.2.7.2. Endişe-i Hayat¹⁷⁹

Ahmet Rasim 1891’de yayımladığı bu romanında aldatma sonucu gerçekleşen bir aile faciasını anlatır. Aldatma eylemini gerçekleştirenler Hasene ile Nüzhet’tir. Bunlardan biri kocasını, diğeri ise karısını aldatan iki sevgilidir. Genç ve güzel bir kadın olan Hasene, Şevki ile evlidir. Fakat Şevki, karısının iffeti uğruna işlediği bir cinayet nedeniyle on iki yıldır hapis yatmaktadır. Roman, bir genç kadının bir erkekle beraber olduğu bir gece tasviriyle başlar. Bu kadın Hasene’dır. Kocasını hapiste olduğu için Nüzhet adında bir delikanlı ile yasak aşk yaşar. Üstelik Nüzhet de evlidir ancak Hasene’nin bundan haberi yoktur. Vaka ilerledikçe bu durum da netlik kazanacaktır. O gece Hasene’nin birlikte olduğu kişi Nüzhet’tir. Başlarına gelecek felaketlerden habersiz bir şekilde uyurlar. Hasene, gördüğü rüya üzerine yataktan kalkar.

¹⁷⁹ Ahmet Rasim, “Endişe-i Hayat”, *Ahmet Rasim Hikâye ve Romanları*, Akt., Özgür İldeş, C. 1, Kurgan Edebiyat Yay., Ankara 2019. Yapılan alıntılarda eserin bu baskısı kullanılmıştır.

Huzursuzluğunun sebebi kocasını aldatmasıdır. Bu nedenle sürekli endişe içerisinde. Duyduğu vicdan azabıyla duyguları sürekli değişkenlik gösterir. Bir yandan Nüzhet'e karşı sevgi beslerken diğer yandan da ondan nefret eder. Bu düşüncelerle uzun süre cebelleşir.

Hasene, bu düşüncelerle yan odadaki konsolun çekmecesinden kocasının fotoğrafını alır ve gönderdiği mektupları yeniden okumaya başlar. Kocasının kendisine "lisan-ı sadakatle" (*Endişe-i Hayat*, s. 296) yazdığı ve sevgisini dile getirdiği bu mektuplar, pişmanlığını daha da artırır. Ölmek ile yaşamak arasında kalınca bu pişmanlığının affedilmesine sebep olabileceğini düşünerek bir nebze de olsa rahatlamaya çalışır.

Aradan çok geçmeden Nüzhet de uyanıp Hasene'nin yanına gelir. Tıpkı Hasene gibi Nüzhet de aynı dertten muzdariptir. Karısını aldattığı için vicdan azabı çekmektedir. Bu vicdan azabı, karısını öldürmesiyle daha da şiddetli bir hal alır. Bu nedenle birbirlerine ızdıraplarından bahsederlerken kendisinin Hasene'den daha kötü durumda olduğunu anlatmaya çalışır. Nüzhet, Hasene'yi gördüğü ilk gün çok etkilenmiş ve ondan da karşılık görünce bu ilişkiye başlamıştır. Nitekim Nüzhet bunu açıkça söyler. Hasene ile tanışmadan altı ay önce evlenen Nüzhet'in, güzel ve sadakatli bir karısı vardır. Ancak Nüzhet'e göre tek eksiği cazibeli ve işveli olmamasıdır. Bu nedenle bir arayış içerisinde olan Nüzhet, bu cilveli tavırları Hasene'de bulur. Karısının serzenişlerinden bıktığı ve gözü Hasene'den başkasını görmediği için eve her akşam körkütük sarhoş bir halde gelir. Yine eve sarhoş geldiği bir gece, karısını merdivenlerden iterek ölümüne sebep olur. O gece aynı zamanda Hasene'nin kocası Şevki de bir cinayet işler ve hapse atılır.

Bütün bu olanlardan habersiz olan Hasene, Nüzhet'le ilişkisini bitirmek ister. Aslında buna üç ay önce karar vermiştir. Nüzhet de Hasene ile aynı fikirdedir. Yaptıklarının bedeli olarak bir an ölmeyi düşünürler. Hatta Nüzhet yanında getirdiği zehir dolu şişeyi içmeyi teklif eder. Bu sırada Hasene'nin hamile olduğu ortaya çıkar. Bu nedenle intihar etmeye cesaret edemez. En nihayetinde yine çareyi ayrılmakta bulurlar. Verdikleri bu karar üzerine Nüzhet sofaya çıkar. Tam o sırada karşiki duvardan gelen bir silah sesiyle alınının ortasından vurulur. Ateş eden kişi Hasene'nin kocası Şevki'dir. Gecedan beri içini bin türlü korku ve endişe kaplayan Hasene, duyduğu silah sesiyle irkilir ve heyecana kapılır. Bundan sonraki vaka, Hasene'nin

kocasıyla yüzleşmesi ekseninde gelişir. Bu yüzleşmede Şevki, karısından tek beklentisinin sadakat ve iffet olduğunu dile getirir. Fakat kıymet verdiği bu hasletleri karısında görememesinin üzüntüsüyle ikinci cinayetini işler. Bu cinayeti de ilki gibi karısının namusu uğruna işlemiştir. Hasene ise hâmisiz kaldığını söyleyerek kabahati kocasına yükler. Bu şekilde birbirlerinin mağduru olduklarını dile getiren karı-koca önce birbirlerini affeder ardından da intihar ederler.

Endişe-i Hayat'ta, yazar, Hasene ile Nüzhet'in birlikteliğinin ileride sebep olacağı faciayı uyudukları bir zamanda bu tablo üzerinden haber verir:

“Gecenin sükûn-ı müthiş, bu iki vücudun pâs-bân-ı esrarıdır. Nazar-ı şeriat burada bir cinayet görüyor. Nazar-ı hikmet bunu muhakeme ediyor. Şu mahkeme-i sükûn-âverde verilen hüküm pek korkunçtur. Lakin mücrimler hâlâ bî-haber. Onlar uykuda.” (*Endişe-i Hayat*, s. 286).

Kocasını aldatan Hasene, vicdan azabı duyar. Sürekli kendisiyle hesaplaşma içindedir. Heves, arzu ve şehvetle girdiği bu yol, eskisi gibi onu cezbetmeyip aksine ızdırabını ve üzüntüsünü arttırır:

“Heves! Arzu! Şehvet! Bu üç emel-i menhus şimdi birtakım hakayık-ı hissiyyeye tahavvül etmişti. Kadın bu tahavvülden, bu inkılaptan müteessir oluyor idi. Evvelki gibi şâd değil idi. Evvelce âmâl-i kalbiyye addettiği o zevk-i visal, meraret-bahş-ı hayat olmuş, evvelce ruh-ı ten zanneylediği arzu kalbini yemiş çürütmüş, evvelce bir hazz-ı nâ-mütenâhî diye telakki ettiği şehvet bünye-i ikbalini yıkmış, teravet-i hayatiyyesini kaçırmış idi. Âğuş kelimesi ona muzîk-i takat-sûz, bir buse bir dağ-ı ciğer-düz gibi görünüyor, nefha-i ateşin visal, gül cemalini soldurmuş, her kelam-ı nefsanî derununu zedelemiş olduğundan avâkib-i haline intizar ediyordu.” (*Endişe-i Hayat*, s. 295).

Yazar, Hasene'nin dramını bireysel ve ahlakî boyutlarıyla toplumsal bir sorun olarak ortaya koyar. (Nerkiz, 2021: 262).

Pişmanlığının affedilmesine vesile olacağını düşünerek rahatlamaya çalışsa da yazar, bu noktada Hasene'yi, bir “heves fedaisi” addederek cemiyyet-i beşeriyye içinde her türlü fenalığa yol açan fuhuş âlemi içerisinde olduğunu ifade eder:

“Terbiye-i beşeriyyenin noksanını, terbiye-i zihniyenin nâ-tamam kaldığını beyan ederek makhur kalan hakîm, en büyük ispatını buldu. Şu delil-i zî-ruh, heves fedaisidir. Bir lerziş-i asab ile bu hale düştü. Bir günlük zevk-i hayattan naşı böyle muzdarip, beş dakikalık bir hazz-ı nefsaniden dolayı muazzeb, bir su-i nazar sebebiyle makhur, bir kelam-ı iffet-şikenâne ile mağdur oldu. (...) Cemiyyet-i beşeriyye içinde her türlü efal-i cinaiyyeye meydan açan âlem-i fuhuş içinde bulunduğunu söylüyor. Bu hitap pek elemli!” (*Endişe-i Hayat*, s. 301).

Aynı şekilde Nüzhet de karısını aldattığı ve ölümüne sebep olduğu için vicdan azabı duymaktadır. O zaman işlediği cinayetten hiçbir üzüntü duymadığını söyleyen Nüzhet için bu felaket daha sonra vicdanını rahatsız eden bir ızdıraba dönüşür:

“Hasene! Sizi ilk defa gördüğüm zaman hissettiğim tesiri anlamışsınızdır. Ben ahval-i vicdaniyyeye vakıf olduğumu iddia edemem. Fakat sizden de ruy-ı rıza görmeye idim işin ilerisine varamazdım. (...) Bu sözüme taaccüb etme. Zira benim çektiğim ızdırabı anlatacağım. Bakalım hangimizinki müthiş? Sizi görmeden altı ay evvel teehhül etmiş güzel bir karıya sahip olmuştum. Lakin sizin etvar-ı dil-şikârâneniz onda yok idi. Yüzündeki safvet beni memnun etmiyordu. Ben her muamelesiyle bana bir zevk-i diğer verecek yar-ı can arıyordum. Bir kadeh rakı içişimden müteessir, bir ah edişimden endiş-nâk, bir damla gözyaşından mahzun olacak kadından hazzettim. Bana bu etvar, bu evza sahte göründü. (...) Sizi görünceye kadar bu evza-ı müsterhamâneneden bana usanç gelmişti. Gördüğüm zaman da bütün bütün bıktım. Her akşam haneme geldiğimde ağlayan iki didenin sitemini çekmeye başladım. Bu hal beni üzdü. Artık kör kütük gelmekte ısrar ettim. Onun nazar-ı şefkati, kelim-ı rahm-âveri beni iğzab ediyordu. Ben hiddetimden gittikçe soğudum. Zira kalbimi sizin aşkınız istila etmişti. Ben divane idim. Ne yaptığımı bilmiyordum. (...) Evet! Sarhoşluk ile onu merdivenden atarak. Üç gün yattı. Dördüncü gün ağlayarak “Beni sen değil, ben öldürdüm. Seni affederim.” sözleriyle gözlerini kapadı. Ben o vakit müteessir olmamıştım. Çünkü seni seviyordum. Bu sözler bana bir sâilin duası gibi tesirsiz geldi. Lakin müzmin bir hastalık husule getirdi. O da ızdırap! (...) Ben her gece o şehid-i muhabbeti görerek sıçraya sıçraya uyanıyorum. Kalbim paralanıyor. (...)” (*Endişe-i Hayat*, s. 305).

Şevki, ikinci cinayetini de karısının namusu uğruna işler. Dolayısıyla bir “hakk-ı meşru” ile geldiği evinde yabancı olarak gördüğü bir adamı öldürmenin, bu meşruiyetten kaynaklandığı görüşündedir:

“(...) Ben buraya bir hakk-ı meşru ile duhul ettim. Ben sizden kemal-i saffetle açılmış bir ağış, sadakatle memzuc bir söz, letafetlere bürünmüş bir çehre, iştibah ile nazar eden göz, sevincinden titreyen vücut isterim.” (*Endişe-i Hayat*, s. 310).

“(...) İşte bu hayat sahibinin mucib-i felaketi sizsiniz. Ben sizi aldığım günden beri hiçbir günâ emelde bulunmadım. Her türlü âmâlinize hizmet etmeyi arzu ettim. Size nazar-ı taarruz ile bakan bir çapkını öldürdüm. Ve ne için? Şu hayat-ı faniye içinde kazandığım refika-i hayatıma hizmet için değil mi? Ben bu hizmete mukabil sizden bir şey istiyor idim ki bu benim hak-ı meşruumdur. O da iffet ve salah halinizdir. (...) Evet. İffet, eğer ben sizi afif diye telakki etmeye idim bu cinayeti irtikâb etmezdim. Siz hayatınızı benim rağmıma sevdiğiniz ağışlarda geçirdiniz. Ben hayatımı sizin uğrunuzda nemli topraklarda, siyah çehreli insanlar yanında, nazar-ı telin altında, mahkemelerde, zindanlarda, seferlerde, hidemat-ı şakkada, hastanelerde, bin türlü mezahim-i insaniyyenin ictimagâhı olan mahallerde, sefillerle hem-ağış, eshab-ı cinayet ile pençe pençeye, ölülerle yan yana, hastalarla inleye inleye geçirdim. Zannedersem bu kadar zahmete mukabil dinin, şeriatın, insaniyetin, cemiyetin, milletin emrettiği iffeti muhafaza edilmek lazım gelirdi değil mi? (...) Ben bu çektiklerimin cümlesine katlandım. Lakin sizi dediğim rütbede bulamadım. (...)” (*Endişe-i Hayat*, s. 311, 312).

Şevki, hapse girdiğinde karısına boşanmayı teklif ettiği zaman Hasene'nin bunu kabul etmeyip kendisini bekleyeceğini vaat etmesi, karısında görmeyi arzu ettiği sadakat ve iffet beklentisini arttırır. Bu beklentinin gerçekleşmeyişi, hayal kırıklığını da aynı oranda etkiler. Hasene'nin bu konudaki müdafaası ise hâmisiz kalmasıdır. Hâmisiz kalan bir kadının mutlaka sefil olacağı ve düştüğü kötü yoldan çıkamayacağı kanaatindedir:

“ (...) Siz kadınların bir kere düştüğünü, şu girîveden bir daha reha-yâb olmayacağını bilmiyorsunuz. Hâmisiz kalan bir kadının mutlaka sefil olacağını anlamıyorsunuz. Ben en seni bir cinayet sahibiyim. Fakat bu kabahat kimin?” (*Endişe-i Hayat*, s. 314).

Böylece yazar, cemiyetteki ahlakî yozlaşmanın yol açtığı feci sonun, üç ceset üzerindeki yıkıcı etkisini dikkatlere sunarak ibretlik bir manzara çizer.

1.2.7.3. İlk Sevgi¹⁸⁰

Ahmet Rasim'in 1890'da yayımladığı bu romanı, Nadire adında bir kadının ilk aşkı uğruna yıktığı evliliğini ve pişmanlığını konu edinir. Sebebi meçhul bir intiharla başlayan romanda, geriye dönüş tekniğiyle vaka zamanına gidilir. Romanın bu ilk bölümünde, bir bahar günü Kadıköyü'ne gezintiye çıkan Nadire ile Nedim arasında vuku bulan aşk anlatılır. İlk yakınlaşmaları ise Nedim'in halasının evinde gerçekleşir.

O gecedен sonra aradan dört sene geçer. Nedim, devam ettiği mektepten diplomasını alarak mezun olur. Gençlik döneminin baharında olması hasebiyle kadınlara olan ilgisi de artmaya başlar. Böylece Nadire'yi unuttur. Bu süre zarfında Nadire de evlenir ve bir çocuğu olur fakat ilk aşkını unutamaz. Nedim'i arasına hatırlasa da müşfik ve sevgi dolu kocası ile masum yavrusu karşısında bu hayal tutunamaz. Nadire, bu şekilde “bir ismet-i mütereddide” (*İlk Sevgi*, s. 27) halinde yaşamaya devam eder. Diğer yandan Nedim, yaradılışındaki temayül nedeniyle mektepten çıktığının haftasında Beyoğlu'na atılır. Kadınlara ve işrete olan aşırı düşkünlüğü nedeniyle ahlakında bozulmalar başgösterir:

¹⁸⁰ Ahmet Rasim, “İlk Sevgi”, *Ahmet Rasim Kitaplığı I*, Haz. Yılmaz Daşcıoğlu, Vakıfbank Kültür Yay., İstanbul 2020. Yapılan alıntılarda eserin bu baskısı kullanılmıştır.

“Kanıyla beraber cevelan eden iptilası, bir şeyle sükûnyâb olmuyordu. Nerede bir bedia-yı cemal görse derhal ona gönül verir, pişgâh-ı nazarından uzaklaşınca o anda unuturdu. Nihayet daldığı o âlem-i zenperestî, asabını fena halde zedeledi. Meta-ı vaslını pazara çıkarmış aşüftelerle imrar-ı vakt ede ede onlar tarafından gördüğü muamelat-ı lakaydâneye kapıla kapıla redâet ü isâit-i ahlak denilen seyyiatın cümlesini kazandı. Alnında, yüzünde hâsıl olan siyahımsı çizgiler, kendinin âlem-i işret müdavimi olduğunu da gösteriyordu.” (*İlk Sevgi*, s. 26).

Bir müddet sonra bu sefahat âleminden bıkarak halasının zoruyla evlenir. Karısı iffetli ve güzel bir kadındır ve kocasına aşırı muhabbet gösterir. Nedim, karısının gösterdiği bu aşırı sevgiden hoşlanmaz. Üstelik bunu fuhuş âlemiyle kıyaslamaya başlaması, onda eski günlerine dönme arzusu uyandırır. Bunun üzerine karısı, ardında bir kız evlat bırakarak kahrından iki sene sonra vefat eder. Nedim, kızına arasına uğradığı için çocuğun bakımını halası üstlenir. Bir yaz günü Nadire ile Nedim’in Çırpıcı Çayırı’nda karşılaşmaları, olayları farklı bir mecraya sürükler. Bu tesadüf ikisini de dört sene öncesine, birlikte oldukları o ilk geceye götürür. Bu hissin etkisiyle her iki taraf, duyguları arasında gelgitler yaşar.

Nedim’le karşılaştığı o gün, eve döndüğü zaman kocasına aşırı bir sevgi gösterir. Birkaç gün sonra yeniden Çırpıcı’ya gitme arzusu hisseder. O gün de Nedim’le karşılaşması ve onun “Beni unutmayacağına yemin etmiş idin” (*İlk Sevgi*, s. 30) sözleri zihnini iyice karıştırır. Hem nefret hem de muhabbet duyguları arasında kalır ve o geceyi kötü geçirir. Aradan iki gün geçtikten sonra bir sabah eve, bohçacı bir kadın gelir. Gittiği zaman minder üzerine bir mektup bırakır. Nedim, mektupta Nadire’nin yokluğunda çektiği acılardan bahseder. Nadire’yi evlendiği için vefasızlıkla suçlar fakat kendi evliliğinden bahsetmeyerek vefalı olduğunu göstermeye çalışır. Nadire, mektubu okuduktan sonra büyük bir sevinç ve gurur duyar. Perşembe günü bohçacı kadın yine gelir. Verdiği nutuklarla Nadire’nin aklını çeler. Bohçacı kadının aldattıcı sözleri üzerine Nadire, kocasından nefret etmeye başlar. Kadın, her hafta gelerek bu melun fikirlerini Nadire’ye aşılar. Bu gayretinin semeresini de çok geçmeden elde eder. Nadire, önceleri kocasına iyi muamele edip sadakat gösterirken daha sonra bu safiyetini kaybederek onu sürekli azarlamaya başlar. Kocasını, karısının bütün bu hakaretlerine sabırla karşılık verir. Nadire, kocasını biraz incinmiş veya gurur yapmış görse onu evden kovmaya kalkışacak kadar cüretkâr tavırlar sergiler:

“Nadire başkalaşmış idi. Nazarında zevci, mücessem-i nefret kesilmiş, yalnız Nedim’in tebessümünde hayat aramaya başlamıştı.” (*İlk Sevgi*, s. 35).

Bunun üzerine Nadire ile Nedim'in görüşmeleri sıklaşır. Çırpıcı Çayırı'ndaki görüşmelerin yanında evde de görüşmeye başlarlar. Sonunda bu gizli görüşmeleri bir karara bağlanır ve Nadire çocuğunu da yanına alarak Nedim'e kaçar. Kocasını, karısının değişen hareketlerine bir mana veremediği için yine ona eskisi gibi iyi muamelede bulunup vazifelerini aksatmamaya çalışır. Ancak akşam eve geldiği zaman karısının çocuğuyla beraber evi terk ettiğini öğrenince çılgına döner. Hizmetçiyi evden gönderir ardından kendini asmak suretiyle intihar eder. Romanın başında anlatılan sebebi meçhul intiharın sırrı böylece çözülmüş olur.

Nadire, evini terk ettikten sonra Nedim'in kendisi için hazırladığı Kadıköyü'ndeki eve gider. Nedim ise yolda Nadire'nin evden çıkarken yanına almayı unuttuğu eşyalarını alacağını vaat ederek döner. O gece eve gelmez. Nadire, evini terk ettiği için pişmanlık duysa da henüz tam anlamıyla içinde bulunduğu tehlikenin farkında olmadığı için bu pişmanlığı sürekli değildir. Sabah olduğunda Nedim'in gecikmesinden şüphelenmeye başlar. O sırada gelen polis memurları tarafından karakola götürülür ve ifadesi alınır. Üç ay hapse mahkûm edilir. Bu süre zarfında kocasının intihar ettiğini, evine hırsızlık maksadıyla giren Nedim'in duvardan atlarken ayağının kırıldığını ve bütün bunlardan dolayı kendisinin itham edildiğini anlar. Nitekim Nedim, Nadire'den ayrıldıktan sonra gece ikiye kadar bir meyhanede bekledikten sonra göreceği iş için eve gizlice girer. Nadire'nin kocasını asılmış bir vaziyette görünce korkup kaçar. Bu korku ile bahçe duvarından atlarken de ayağı kırılır. Nadire, hapse girdiği zaman oğlunu kayınvalidesi yanına alır. Hapisten çıktıktan sonra da nereye gideceğini bilemez. Hakkında söylenenlerden sonra kimsenin kendisine yardım eli uzatacağını düşünmez. Böyle çaresizce yürüdüğü sırada bohçacı kadınla karşılaşır. Bohçacı kadın, Nadire'nin bu çaresizliğinden istifade ederek güya yardım ediyormuş gibi evine götürür. Evi diye gösterdiği yer aslında bir karhânedir. Yazar, "bu hane tarih-i şübbânda büyük hatıralar bırakmış bir hanedir" (*İlk Sevgi*, s. 44) ifadeleriyle bu evin geçmişine gönderme yapar. Nadire ise tanıdık bir simaya rastlamanın mutluluğuyla bohçacı kadının davetini mecburen kabul eder. Böylece sefaletle atılan Nadire çok geçmeden yaşadığı evin bir fuhuş yuvası olduğunu anlar. Bununla birlikte gidecek başka bir yeri olmadığı için bu sefih hayata katlanmak zorunda kalır.

Diğer yandan bahçe duvarından atladığı gece Nedim'i, sabaha karşı oradan geçen bir yolcu bulup hastaneye götürür. Nedim, yapılan ilk müdahaleden sonra gelen polis ekipleri tarafından tevkif edilir. Altı ay sonra çıkarıldığı mahkeme tarafından üç sene hapis cezası verilir. Hapiste yattığı süre boyunca Nadire'yi düşünür. Nedim'in Nadire'ye olan hisleri shehevîdir:

“Hapiste iken yalnız Nadire'yi düşünüyordum. Zavallı kızın istikbaline sürdüğü lekeyi hâlâ görmüyordum. Hayali gözünün önüne geldikçe gözleri lema-i şehvetle parlayarak raşesinden dişleri birbirine çarpardı.” (*İlk Sevgi*, s. 61).

Hapiste ziyaretine yalnız halası, kızıyla birlikte bir defaya mahsus olmak üzere gelir. Kısa bir süre sonra da üzüntüsünden vefat eder. Nedim, hapishaneden çıktıktan sonra halasının vefatını, kızının da amcazadesiyle birlikte Selanik'e gittiğini öğrenir. Böylece altı ay kadar serseri bir halde gezer. Amcazadesinden aldığı bir miktar para ile üstünü başını düzeltir. Bu sırada çarşıda bohçacı kadınla karşılaşır. Nedim bu tesadüfe sevinir. Bohçacı kadından Nadire'nin, kötü yola düştüğünü öğrenince beyninden vurulmuşa döner fakat bunu kadına belli etmez. Nadire'nin fahişe olduğunu öğrenmesi, içinde intikam arzusu uyandırır. Kendisi vaktiyle sefahat âlemlerinin müdavimi olduğundan Nadire'nin bu gibi yerlerde bulunmasını ve başkalarıyla beraber olmasını kabullenemez. Hapisten çıktıktan sonra ahlakı iyice bozulan ve her türlü cinayeti işlemekten çekinmeyen Nedim, hemen aklından geçeni uygulamaya koyar. Kiraladığı bir araba ile “Acem” adıyla meşhur olan karhâneye gelir.

Nadire, dört sene içerisinde fuhuş hayatına alışmış ve Gülcemal adıyla dostlarını da kabule başlamıştır. Sarışın, genç bir delikanlı ile birlikte olduğu bir gece, Nedim tarafından odada basılır. Nedim, elindeki kamayla önce dostunu öldürür sonra da kamayı Nadire'nin yüzüne saplar. Nadire, bu acı olay üzerine hayatta kalmayı başarır ancak eski güzelliğini kaybeder. Yüzüne saplanan kama burnunun ucuyla birlikte sol avurdunu da parçaladığından eskiden gördüğü rağbeti bir daha göremez. Nitekim bir hafta sonra bohçacı kadın Nadire'yi ziyaret ederek elmaslarının, borcuna bedel alıkonulduğunu söyler ve bir miktar para bırakıp gider. Nadire, hastaneden çıktıktan sonra gidecek yeri olmadığı için bir süre surlarda yatar. Daha sonra Kıptilerin yaşadığı kulübelerden birini kiralar. Parasızlıktan ve açlıktan dilenciliğe kadar düşer. Artık tüm yaptıkları için pişmandır.

Nedim, işlediği cinayet sonrası tutuklanır. Hapsinin ikinci senesi Sinop’a sürülür. On beş sene prangabent olur. Cezası bittiği zaman da Sinop’tan İstanbul’a gelir. Hapiste yattığı süre boyunca çok değiştiği için kimse tarafından tanınmaz. Cebinde beş parası olmadığı için bir süre sokaklarda, cami avlularında ve şadırvanlarda yatıp kalkar. Sefalet, onu da tıpkı Nadire gibi dilencililiğe sevk eder. Kısa sürede İstanbul’un en mahir dilencilerinden olur. Hapishanede iken iltihap kapan sol gözünü bir hamalın tavsiye ettiği ilaçla kaybeder. Böylece hem total hem de kör bir dilenci olarak insanların merhametini cezbeder. Nadire, bir gün tesadüfen rastladığı bu dilenciye sesinden tanır. Nedim’den alacağı intikamın hazzı ile onu takip etmeye başlar. Nedim’in takip edildiğinden haberi yoktur. Nedim, Yedikule surundaki Mermer Kale burcuna geldiği zaman işaret koyduğu yeri kazıp paralarını saydıktan sonra tekrar aynı işaretle toprağı örter. Tam doğrulacağı sırada Nadire, Nedim’in gırtlacağına yapışır ve onu boğarak öldürür. Kendisi de orada vefat eder. Böylece ilk sevginin şiddeti hem Nadire ve kocasının hem de Nedim’in felaketine sebep olur.

Ahmet Rasim, *İlk Sevgi*’de meşru bir evliliği olan genç bir kadının kocasını aldatması sonucu felaketle biten evliliğini işler. Nadire’nin ilk yaklaşması Nedim’le olur. Nadire, yıllar sonra da bu ilk temasın etkisini aynı şiddetle hissedecektir. Nitekim yazar da “lakin istikbal zulmetini, dehşetini, felaketini daha göstermemiş olduğundan” (*İlk Sevgi*, s. 25) ifadesiyle bu durumun, Nadire’nin sonraki hayatını da etkileyeceğinin ve onu felakete sürükleyeceğinin sinyalini verir. Nedim’le yıllar sonra karşılaşması kocasına sadakat ile şehvî arzuları arasında bocalamasına yol açar:

“(...) O hayalî çehredeki tebessüm evvelki gibi saf olmayıp manidar idi. Lakin bu hayal devam etmiyordu. Onun yerine her tebessümünden bir gönce-i şehvet hâsıl olan bir hayal kaim oluyor, beşuş, mültefit velakin mâhî-i iffet ü ismet tebessümler içinde görünüyordu. Kız, bir nefreti müteakip bir teslimiyet-i kâmile ile o çehreyi temaşaya, derhal kendine gelerek saadet-i aşîyanesini düşünmeye daldı.” (*İlk Sevgi*, s. 29).

İlk sevgi uğruna yuvasını terk ettikten sonra çektiği vicdan azabı sonrası sürekli mazisini düşünerek acı çeker:

“ (...) Bu azabı çekmek, bu itap altında yaşamak ne için? İşte mazi bunun esbabını ona gösteriyordu. Erbab-ı namus için mazi mahvolmuştur. Onlar istikbalden ümitvardır. Lakin o kadın böyle değil idi. Çünkü onun istikbali mahvolmuş maziden şefaât umuyordu.” (*İlk Sevgi*, s. 40).

Nadire, romanda iyi olanı yüceltmek için kullanılan kötü bir örnektir. Bu olumsuz örneğin romandaki hâkimiyeti kötünün kötü olarak verilse bile örnek teşkil edebileceği fikriyle de açıklanabilir. (Doğru, 2003: 26).

1.2.7.4. Bir Sefilenin Evrak-ı Metrukesi¹⁸¹

Ahmet Rasim'in 1891'de yayımladığı bu romanı, mektup roman tekniği ile yazılmıştır. Aldatma neticesinde eşlerden birinin ölümüyle son bulan bir evlilik anlatılır. İlk on yedi mektup S., adındaki erkeğin, sefile olarak tanıtılan Neyyir adındaki kadına yazdığı aşk mektuplarından oluşur. Genç adam, bu mektuplarda daima Neyyir'i taparcasına sevdiğinden, onsuz yaşayamayacağından, birkaç günlük ayrılığa bile tahammül edemediğinden bahseder. Sevmeye olan bu istidadı ve teessürünün aşırılığı yaradılışından gelen bir özelliktir. Nitekim bu acziyetini "Sevilmek istiyorum fakat sevmeye âşığım" (*Bir Sefilenin Evrak-ı Metrukesi*, s. 193) şeklinde izah eder. İç ve dış tesirlere maruz kalması, onda ruhsal yorgunluğa yol açar:

"Teessürümün hadd-i gayede olduğunu bilirsiniz. Bu hâl ta mektepten beri hatır-nişanımdır. Bir kelebeğin pervaz-ı mesrurânesi, bir yaprağın reng-i hazini, bir çemenin vaz-ı mütelâtımı, bir kuşun avaz-ı tenhaîsi beni müteessir kılar. Saatlerce dalar, düşünürüm. Gözlerim bî-fer kalarak taab-ı ruhaniden dolayı bir tarafa kımıldanamazdım." (*Bir Sefilenin Evrak-ı Metrukesi*, s. 196).

"(...) Cenab-ı Hak kimseyi mezellet-i tahassüsata uğratmasın." (*Bir Sefilenin Evrak-ı Metrukesi*, s. 221).

Bununla birlikte sevdiği kadının önceki yaşantısı, erkeğin sürekli zihnini meşgul eder. Bu yaşantısından dolayı kavânin-i içtimaiyenin, aile namusunun ve haysiyet-i zâtiyesinin Neyyir'le evlenmesine engel olduğunun farkındadır. Tüm bunlara rağmen yine de onunla evlenmek ister. Hatta bu uğurda annesinin ve kardeşinin ölümüne de sebep olur. On yedinci mektupta evlilik teklifinin Neyyir tarafından geldiği anlaşılır. Bir hafta içinde de evlilik gerçekleşir. Fakat çok geçmeden S., aldatıldığını anlayacak ve bu evliliği bitirecektir. Aldatma on dokuzuncu mektupta ortaya çıkar. S., lakaydî âleminde büyüyen ve önceki yaşantısına vakıf olduğu karısının böyle bir faciaya sebebiyet vereceğini evlenmeden önce tahmin etse de bu öngörünün artık işe yaramayacağını bilir. Evliliklerinin beşinci ayında erkek, karısının

¹⁸¹ Ahmet Rasim, *Bir Sefilenin Evrak-ı Metrukesi*, Haz. Samet Çakmaker, Vakıfbank Kültür Yay., İstanbul 2022. Yapılan alıntılarda eserin bu baskısı kullanılmıştır.

dolabında mektup parçaları bulur. Bir akşam karısının göğsünde bulduğu son mektup ise bütün gerçekleri gözü önüne serer. Rakibi olan kişi bu mektupta, Neyyir'in evliliğinin aşkına engel olmadığını aksine kıskançlığını arttırdığını dile getirmektedir:

“O menhus izdivacı terk etmeyecek misiniz? O menhus âlemden vazgeçmeyecek misiniz? Şu halinizin ızdırarı olduğunu biliyorum. Fakat izdivaç benim aşkıma nihayet veremez. Belki kıskançlığımı tezyit eder.” (*Bir Sefilenin Evrak-ı Metrukesi*, s. 227).

Karısının dostundan gelen mektubu okuduktan sonra genç adam bayılır. Neyyir, durumu fark edince meseleyi tamir etmeye çalışır. Böyle bir mektubu kocasına göstermekteki amacının onun vefalı olup olmadığını ölçmek olduğunu söylese de kocasını kandıramaz. Bunun üzerine S.,'nin aşkı nefrete dönüşür. Bu sırada Neyyir'in hamile olduğunu öğrenir. Yirminci mektup olan son mektup ise S.,'nin ölmeden bir gün önce Neyyir'e yazdığı vasiyetidir. Ayrılıklarından sonra ölüm döşegine serilen S., Neyyir'den yaptıkları için tövbekâr olmasını ve kızını iyi yetiştirmesini vasiyet eder. S., üç yıllık evliliğini bitirdikten sonra Neyyir'den uzak kalır ve kızını hiç göremez. Fakat Neyyir'i son nefesine kadar sevmeye devam eder. Bu mektuplar yazarın eline ulaştığında, mektubun sahibesi yani Neyyir de vefat etmiştir. Sadece kızı hayattadır.

Ahmet Rasim, *Bir Sefilenin Evrak-ı Metrukesi*'nde serseri bir ömür süren sefilenin [Neyyir] hayatının felaketle neticelenen kısmını gözler önüne sererek bu şekilde yaşayanlara acımanın yanında bundan ibret alınması gerekliliğini de dikkatlere sunar. Ahmet Rasim, bir arşın boyunda siyah canfesten mamul bir torba içinde kendisine ulaştırılan bu evrak-ı metruke ile sefile olarak tanıttığı bir kadının yaşantısına dikkat çekerek bununla okuyucuya ahlak dersi verme amacı güder. Romanda yer alan yirmi mektup, bahsi geçen kadının bütün yaşantısını değil önemli taraflarını aydınlatmaktadır. Üstelik bu mektuplar kendisi tarafından değil âşığı, daha sonra kocası olacak kişi tarafından yazılmıştır:

“Hayat denilen şu mübareze-i daime içinde öyle edvar-ı tarihiye vardır ki nazar-ı hikmet ondan birtakım netayic-i mühimme istihsal eder. İstihsal edilen netayic sırf ahlaki olduğu için ehemmiyeti bâlâdır. Sefile! Şu kelime-i müdhişe bile sımâh-ı takayyüdü tahriş eder. Müddet-i ömrü sefalet denilen beliye-i menhuse içinde geçen bir kadının evrak-ı metrukesi elbette dâi-i meraktır. İşte enzar-ı kârîine vaz edilen şu eser onlardan birtakımını ihtiva edecektir. Evrak-ı mezkure kendi tarafından yazılmış değildir. Belki kendisine yollanmıştır. Bir arşın boyunda siyah canfesten mamul bir torba şu evrak-ı perişanı havidir. Bu mektupların hâl-i intizama vazı ömr-i güzesteyi tahrirdir. Hâlbuki bu sırr-ı hayata vukuf bizim için mümkün değildir. Binaenaleyh

şayan-ı dikkat olanları birer birer şuraya kaydediyorum.” (*Bir Sefilenin Evrak-ı Metrukesi*, s. 183).

Genç adam, arzu ve hevesinin mağlubiyetiyle “başkalarının taht-ı tasarrufundan” (*Bir Sefilenin Evrak-ı Metrukesi*, s. 225) aldığını ve ebediyen kendisine ait olduğunu zannettiği karısının ihanetiyle sarsılır. Ahmet Rasim, bu tür evliliklerin genelde aynı feci sonları hazırladığından hareketle genç adam için de bunun farklı olmadığını altını çizerek. Her ne kadar evlendikten sonra arzu ve hevesleri yatışsa da karısının önceki yaşantısı S.,’yi sürekli rahatsız eder:

“Gencin lakaydı âlemi diye kelam-ı zarafetle beyan ettiği o âlem-i müthiş insanın hayat-ı vicdaniyesi üzerine öyle bir jeng-i ıstırap kondurur ki bunu belki bir müddet-i medide-i salah izale edebilir. Bu âleme “manyetik” demek daha caizdir. Hissiyat-ı insaniyeyi ayrı ayrı tetkik edenler daima mazarrat-ı nefsanıyeyi ser-i kârda bulurlar.” (*Bir Sefilenin Evrak-ı Metrukesi*, s. 223).

S., düşkün bir kadınla yaşadığı aşk ilişkisinde bireysel arzuları ile toplumsal, ahlakî ve dinî kurallar arasında sıkışıp kalır. Mantığının ve vicdanının onaylamadığı bu gayrimeşru ilişkinin ağır yükü yıpranmasında etkili olur. Aklı ve vicdanı arasında yaşadığı ikilemler ve tabiatındaki hassasiyet onda ruhsal yorgunluğa yol açar. Neyyir’in gerçek yaşantısını bilmesine rağmen onunla evlenir. Evliliğinde yaşadığı güven sorunları onu karamsarlığa iter. Neyyir’in geçmişi hakkında her ne kadar ayrıntılı bilgi verilirse de onun S., ile evlenmeden önce, evliliği sırasında ve S.,’nin vefatından sonra da yaşadığı hayattan kopamamıştır. (Nerkiz, 2021: 212, 213).

1.2.7.5. Biçare Genç¹⁸²

Ahmet Rasim, 1894’te kaleme aldığı bu eserini hatıra türünde yazmıştır. Yazarın da roman kahramanlarından biri olarak yer aldığı bu eserde, bir kadının kocasını aldatması sebebiyle felaketle biten evliliği anlatılır.

Bir gün matbaada bulunduğu sırada Ahmet Rasim’e, eski ve yakın dostu Salim tarafından bir mektup gelir. Salim, hasta olduğunu, kendisine anlatacağı sırları ve teslim edeceği mühim evrakları olduğunu söyleyerek Rasim’i yanına çağırır. Rasim, mektubu okuduktan sonra meraka kapılır ve vakit kaybetmeden Salim’e gider. Bir

¹⁸² Ahmet Rasim, “Biçare Genç”, *Ahmet Rasim Hikâye ve Romanları*, Akt. Özgür İldeş, C. 3, Kurgan Edebiyat Yay., Ankara 2019. Yapılan alıntılarda eserin bu baskısı kullanılmıştır.

kalemde memur olan ve yalnız yaşayan Salim, aynı zamanda şairdir. Yaradılışındaki ifrat, şairliğinin de etkisiyle onu hassas bir kişiliğe sevk eder. Biraz da safça olması “suver-i hariciyye” (*Biçare Genç*, s. 35) ile fazlaca ıştırıl etmesine neden olduğundan dış tesirlere açıktır. Nitekim kendisi bu hassasiyetini ve yaşam tarzını “Ben sevda için yaratılmış adamım. Kalbim تنها bulduğu zaman hayatım tatsız geçiyor” (*Biçare Genç*, s. 34) şeklinde izah eder. “Hissin seni değil sen hissini taklit edersin” (*Biçare Genç*, s. 43) sözü de duygusal yanını açıkça göstermektedir. Ahmet Rasim, arkadaşının tabiatını bildiği için yeni bir aşka yelken açtığı ve bu aşka aldatıldığı zannıyla onunla alay etmek ister. Fakat karşılama esnasında Salim’in hasta ve solgun hali onu üzer. Salim, kendisini bu derece üzen ve arkadaşının mukaddematına biraz vakıf olduğu meseleyi anlatmaya başlar.

Önce Kağıthâne’de sonra da Fener’de rastladığı bir kadın, Salim’e iltifat etmeye başlar. Salim de bu iltifatlardan hoşlanır. Fener’de gezinti sırasında kadın, Salim’in arabasıyla kendisini takip etmesini işaret eder. Yol tenhalaştığında da arabaya yaklaşp yarın için randevu verir. Bu olaydan sonra Salim’in duyguları yoğunlaşmaya başlar. Ertesi gün saat beşte Haydarpaşa’da buluşurlar. Kadının serbest hareketleri Salim’in dikkatini çeker. Hatta bunu konuşmalarında da dile getirir. Bununla birlikte bu kadının, görüştüğü diğer kadınlardan daha şeytan ve daha zeki olduğunun da farkındadır:

“(...) “Beni seviyor musunuz?” dedi. O zaman nazarı sönerek göz kapaklarını indirdi. Teneffüsü sıklaştı. Bir şeye intizar ediyordu. Ben şaşırdım. Birdenbire görmemişler gibi: “Seviyorum!” demek âdâb-ı muhabbete muvafık gelmedi. Ben de onun hareketini taklit eder gibi önüme baktığım halde: “Bunu zaman ispat eder.” dedim. Ciddi bir suretle davrandı. Fakat ben sözün ardını bırakmayarak: “Sualinizin fazla olduğunu söylemeye müsaade eder misiniz?” dedim ki: “Öyle ise teşekkür ederim. Sizin sormadığınız suale verdiğiniz cevapla mukabele ederim diyerek fikr-i zerafetini gösterdi. Karşımdaki kadının ne kadın olduğunu anladım. Hatta bu mücadelede müthiş bir mukâbile tesadüf ettiğimi de hissettim.” (*Biçare Genç*, s. 46, 47).

Böylece Salim’in kadınla münasebeti ilerler. Bu süre zarfında kadının babasını da bir defa ziyaret eder. Salim, bu gizli görüşmelerinde “muamelat-ı gayr-ı meşruayı” (*Biçare Genç*, s. 48) icap edecek herhangi bir davranışta bulunmadıklarını özellikle belirtir. Nitekim yazar, Salim’i tanıtırken “Aşifte-i hâl ise de aşifte meşrep değildir. Hicap onu saatlerce kıpkırmızı bırakır. Nâtıkasını keser. Günlerce tazib eder.” (*Biçare Genç*, s. 35) ifadeleriyle onun bu söylemlerini destekleyici bir tavır takınır. Kadın da

Salim'den kendisini iğfal etmeyeceğine dair söz alır. Bununla birlikte Salim, hislerinin etkisiyle kavuşmaya istekli olduğunu ancak kadının bu konuda bir arzu göstermediğini de ilave eder. Yaklaşık bir sene bu şekilde görüştüktan sonra kadından bir süre haber alamaz ve endişelenir. Bu bekleyiş süresi onun için hazırlanan felaketi ortaya çıkarır.

Dört gün önce gece saat birde, genç bir adam Salim'i görmeye gelir. Bu adam, Salim'in görüştüğü kadının kocasıdır. Paltosundan bir demet kağıt çıkarıp Salim'e uzatır. Bu kağıtlar Salim'in, karısına yazdığı aşk mektuplarıdır. Beklemediği bu durum karşısında şaşkına dönen Salim, bir müddet konuşamaz. Daha sonra ilişkilerini tasdik eder. Adam, bu tasdik üzerine öfkelenmek yerine hıçkırığa hıçkırığa ağlar. Bu feci manzara karşısında Salim, üzüntüsünden hastalanır. Adam, karısının ihanetini öğrenir öğrenmez karısını boşamış ve yüzleşmek için de Salim'e gelmiştir. Kendine geldiğinde ise ona da aynı şekilde hareket etmesini tavsiye eder:

“ (...) Ben yarın çiftliğime çekiliyorum. Onu tatlık ettim. Sordum. Fakat namussuzluğu kabul edemedim. Eğer siz de benim hissime iştirak ederseniz siz de namus sahibi iseniz benim gibi hareket edersiniz.” dedi. Elimi şiddetle sıkarak: “Allah'a ısmarladık. Benim namusum size vedî'adır!” kelimini söyleyerek ayrıldı.” (*Biçare Genç*, s. 51).

İşlediği kabahate karşı genç adamdan gördüğü bu “muamele-i lutufkârane” (*Biçare Genç*, s. 51) Salim'i etkiler. Her ne kadar kadını sevse de bu meselede namussuzluk göstermenin kendisi için daha zor olduğunu itiraf eder. Bunun üzerine ertesi gün evine kadar gelen kadını kovar ve bir daha kendisini aramaması için ikaz eder. Salim, bu vazifeyi namusu icabı yaptığı için huzurludur. Kadın da hem kocası hem de sevgilisi tarafından terk edilmenin üzüntüsü içindedir:

“Sizde mi kovuyorsunuz!” dedi. Ben bu acı tekdiri reddederek: “Namusum öyle icap ediyor.” diye mukâbele ettim. Fakat o bir tavr-ı zaif göstererek: “Benimki mahvolduktan sonra mı?” diyerek çıktı. Beni şedid teessürler içinde bıraktı.” (*Biçare Genç*, s. 52).

Biçare Genç'te Ahmet Rasim, yakın arkadaşlarından birinin başından geçen bu “hikâye-i müessireyi” naklederken vaka kişilerini mümkün mertebe değiştirdiğini söyler. Böyle davranmasının nedeni, kendi tabirince, vaka kişilerinden birinin toplum içerisinde maruz kalacağı utanmaya ve diğerinin de halk nazarında kazanacağı nefrete vesile olmak istememesidir:

“Size bir hikâye-i müessire nakledeceğim. Fakat eşhas-ı vakayı mümkün mertebe tadilen tarif etmekliğim iktiza eder. Zira ikisi de el-ân ber-hayattır. Birinin - kendi tabiri vecihle- bu hayat-ı ictimaiyye içinde uğrayacağı hicâba, diğerinin enzar-ı âmmede kazanacağı nefrete ben vasıta olamam.” (*Biçare Genç*, s. 33).

Eserde, Salim’in evli olduğunu bilmediği bir kadınla yaşadığı ilişkinin yol açtığı felaketler ele alınarak ibret dersi verilir. Salim, romanın sonunda sağduyulu davranırken onu iğfal eden kadın ise cezalandırılır.

1.2.7.6. Güzel Eleni¹⁸³

Ahmet Rasim’in 1891’de yayımladığı bu romanda aldatma sebebiyle felaketle biten bir evliliğin yol açtığı aile faciası işlenir. Yani ve Eleni annelerinin ölümü üzerine sefaletе düşen iki arkadaştır. Eleni, sarı saçlı bir adamın, annesini bıçaklayarak öldürdüğünü hayal meyal hatırlar:

“(...) Tahatturât-ı maziyyesi arasında validesinin sarı saçlı bir herif tarafından katledildiğini anladı. Bu adamın esna-yı tehevürde “Beni aldattın ha! Al sana da.” diyerek elindeki kamayı anasının karnına sapladığını görüyordu. (...)” (*Güzel Eleni*, s. 152).

Sonrasında ise kimsesiz kalan Yani ve Eleni’nin yolları kesişir. On dört yaşında olan Yani, meyhanelerde kibrit satarak geçimlerini sağlar. Eleni de kazandığı birkaç kuruşla kardeşine yardımcı olur. Böylece bir evin bodrum katında yaşarlar. Bir gün zengin olacakları ümidiyle bu sefaletе katlanmaya çalışırlar. Yani, büyüdüğü zaman daha çok para kazanacağını düşünerek bununla teselli bulur. Eleni ise yaradılış itibarıyla kardeşinden farklıdır. Henüz on bir yaşında olmasına rağmen sokakta süslü ve güzel bir kadın gördüğü zaman anlamadığı bir üzüntü ile onları kıskanır. Bu kadınların her türlü hareketlerine dikkat ederek onlar gibi olmak ister. Bu nedenle de kısa yoldan zengin olma hayali kurar. Yani, yaşadıkları bodrum katından kurtulmak ümidiyle daha çok çalışır. Eleni de bu konuda elinden gelen gayreti sarf eder. Böylece biriktirdikleri paralarla daha iyi bir yere taşınırlar. Burası Anna Maringo adında bir kadının evidir. Bu evin bir odasını elli kuruşa kiralarlar.

¹⁸³ Ahmet Rasim, “Güzel Eleni”, *Ahmet Rasim Hikâye ve Romanları*, Akt. Özgür İldeş, C. 2, Kurgan Edebiyat Yay., Ankara 2019. Yapılan alıntılarda eserin bu baskısı kullanılmıştır.

Yani bu sırada ayakkabı boyacılığına da başlar. Yaşam standartlarının eskiye oranla bir nebze de olsa iyileşmesi, hem fiziksel hem de ruhsal özelliklerine yansır. Eleni'nin gittikçe güzelleşmeye başlaması, Yani'nin dikkatini çeker. Onu “Güzel Eleni” (*Güzel Eleni*, s. 159) diye çağırmaya başlar. Anna Maringo'nun vasıtasıyla Eleni'nin bir modistra yanında çıraklığa başlaması ile hayatları daha düzenli bir hale girer. Eleni, kardeşine maddi destekte bulunacağı ve sefaletleri hafifleyeceği için mutludur. Böylece maddi kazançları artar ancak bu sefer de manevi sefalet başgösterir. Yani'nin yavaş yavaş içkiye, Eleni'nin ise hafif meşrepliğe başlaması, bu sefaletin derecesini arttırır. Yani'nin Galata sokaklarında büyümesi, daha on altı yaşında iken işrete alışmasına sebep olur. Eleni ise devam ettiği modistradan “ahval-i işvebâzâne”yi” (*Güzel Eleni*, s. 162) öğrenir:

“Fakat onlar derece-i saadete yaklaştıkça sefaletin daire-i müdhişesi büyüyordu. Yani, azar azar içkiye, Eleni yavaş yavaş hafif meşreb sahibi olmaya başladı.” (*Güzel Eleni*, s. 161).

Eleni'yi bu yola sevk eden Anna Maringo, ahlak yönüyle düşmüş bir kadındır. Gençliğinde içinde bulunduğu fuhuş âlemini ihtiyarlığında da yapmaya devam eder. Bu noktada Eleni'ye verdiği nasihat, gerçek kişiliğini ortaya çıkarması bakımından önemlidir. Eleni, arada sırada dükkâna gelen müşterilere, ustasının yaptığı reveransları, cilve ve işveleri gördüğü için kendisini rahatsız edenlere ses çıkarmaz. Bu nedenle de başta bakışlarından hoşlanmadığı Maringo'nun, “Kızım! Para kazanmak isteyen herkesle hoş geçinmelidir.” (*Güzel Eleni*, s. 162) nasihatini, sonrasında can kulağıyla dinler. Fakat öğrendiği şeylerin felaketine sebep olacağının henüz farkında değildir. Dolayısıyla yazarın bu kadın hakkında söyledikleri, onun tehlikeli olduğuna işaret etmektedir:

“Anna Maringo, seyyiât-ı beşeriyyenin, ahlak-ı reddiyenin en müthişine uğramış bir kadındır. Zaten gençliğinde âlem-i lâ-kaydı içinde bulunarak bütün ömrünü heba etmiş, ihtiyarlığında da sâlik olduğu tarik-i fuhşî mürevviç-i efkâr ve icraata koyulmuş idi. Nazar-ı tedkik onun çehresinde görünen her tebessümden iğrenir. Vicdan-ı sahih, sözlerinden havf eder. Çehre-i masum yüzünde gördüğü alâim-i müdhişeden korkar.” (*Güzel Eleni*, s. 160).

Yani'nin bu manevi çöküşü onu adam vurmaya kadar götürür. Böylece iki arkadaşın mutlu hayatları, Yani'nin hapse girmesiyle kesintiye uğrar. Bu süre

içerisinde Eleni, Amerika Tiyatrosu'nda oynar ve halk nazarında oldukça rağbet kazanır. Yani, hapisten çıktıktan sonra Eleni'nin kötü yola düştüğünü ve bir dostu olduğunu öğrenir. O akşam hıncının dolu olan tiyatrodaki Eleni'nin kanto gösterisini izler. Orada bulunan erkeklerin Eleni'ye hırs ve şehvet dolu bakışlarını ve kendisine atılan çiçeklere gülümseyerek reveranslarda bulunmasını hazmedemez. Verdiği emeklerin boşa gittiğini ve Eleni'nin kendisini unuttuğunu düşünür. “İnsanlar için en fena bir tarîk” (*Güzel Eleni*, s. 172) olarak gördüğü oyunculuğa girmesini kabullenemez. Eleni, onunla kucaklaşmak istediği sırada, belindeki bıçağı karnına saplayarak kardeşini öldürür. Bu olay üzerine ikinci kez yakalanıp hapse girer. Böylece Ahmet Rasim, “sefaletin sinn ile kesb-i şiddet” (*Güzel Eleni*, s. 173) ettiğini, Yani ile Eleni'nin yaşantısı üzerinden anlatarak ibret dersi vermeyi amaçlar.

Güzel Eleni'de, Eleni'nin annesi birlikte yaşadığı adam tarafından bıçaklanarak öldürülür. Bu adam, Eleni'nin babası değildir. Romanda baba figürünün hayatta olup olmadığı belli değildir. Ancak Eleni'nin annesinin yaşantısı göz önüne alındığında babanın hayatta olma durumunda onu aldattığı sonucuna ulaşmak mümkündür. Nitekim birlikte yaşadığı adam da aldatıldığını gerekçe göstererek kadını öldürür. Aldatma yüzünden yaşanan bu facia sonrasında Eleni'nin de benzer şekilde öldürülmesine yol açacaktır.

Dolayısıyla Eleni ve Yani'nin düşüşlerinde kaderin, şartların ve toplumun etkisi söz konusudur. Düzgün bir hayat yaşamaları durumunda namuslu ve erdemli bir insan olarak yaşayabilecekken tam tersi bir hayat yaşamışlardır. Kurban kadın tipi olan Eleni, kendi istekleri, bedensel arzuları, kaderi, toplum ve taşıdığı kalıtım sonucu felakete sürüklenir. (Nerkiz, 2021: 286, 297).

Küçükken ve yoksulken verdikleri hayat mücadelesi, büyüdükleri ve maddi kazanç elde ettikleri zaman onları manevi sefaletle sürükler. Bunda şüphesiz aile yaşantılarının etkisi büyüktür. Eleni, annesinden tevarüs eden aşüftelikle akıbetini hazırlarken Yani de sefih yaşantısıyla katil kimliğini kazanır.

1.2.7.7. Mektep Arkadaşım¹⁸⁴

Ahmet Rasim, 1893'te yayımladığı bu romanında, arkadaşının başından geçen ve aldatılma zannı sebebiyle karısının ölümü ile neticelenen evliliğini anlatır. Yazar, *Mektep Arkadaşım* adlı eserinin mukaddimesinde etkilendiği bir hikâyeyi kaleme aldığını ifade eder:

“İşte tahririne ibtida ettiğim şu satırlarda def-i melâl için dinlediğim bir sergüzeştin bende hâsıl ettiği tahassüsât-ı şedideden ibarettir.” (*Mektep Arkadaşım*, s. 237).

Yazar, mektepte tanıştığı ve dost olduğu Ziya ile hatıralarını anlatmaya başlar. Buluş çağına girdiklerinde Ziya'nın tavırlarında bir değişiklik meydana geldiğini dile getirir. Çok geçmeden bunun bir aşk meselesi ile ilgili olduğu ortaya çıkar. Ziya, Kadıköyü'ne halasının evine gittiği günlerden birinde, karşı evin penceresinde gördüğü bir kıza âşık olur. Bu kıızı daha sonra mektebe gitmek üzere bindiği vapurda da görür. Kızın da Ziya'ya ilgisi vardır ve ona gülümser. Ziya, izin günü mektepten çıkıp tekrardan Kadıköyü'ne gider ve yine o kızla karşılaşır. Ertesi sabah eğlenmek için Kuşdili'ne çıktığında kız da arkadan takip etmeye başlar. Ziya arkasına döndüğünde kız, gözleri ile “yürü” işareti verir. Kuşdili'ne geldiklerinde kız, yaklaşıp konuşmaya başlar. Daha sonraki günlerde Ziya'nın anlattıklarından kızın kendisine bir gül takdim ettiği ve daha serbest konuştukları öğrenilir. Bu durum Ziya'nın hassas mizacı üzerinde etkili olur. Burada kızın serbest hareketlerinin, o dönem için yeni ve dikkat çekici olduğunu da belirtmek gerekir.

Ahmet Rasim, mektepten çıktıktan sonra Ziya ile eskisi kadar sık görüşemez. Bir zamana kadar görüştiklerinde de Ziya'nın hâlâ Kadıköyü'nde tanıştığı kızla birlikte olduğunu öğrenir. Bundan sonra iki sene kadar görüşemezler. Romanın başlarında tesadüfen karşılaştıkları zaman ise Ahmet Rasim, Ziya'yı değişmiş bulur. Ziya, bu değişiminin ve üzüntüsünün sebebini anlatır. Yazarın, mukaddimesine vakıf olduğu aşk, evliliğe dönüşmüş, Ziya Kadıköyü'nde görüştüğü kızla evlenmiştir. Mektepten çıktıktan sonra ilişkileri ilerleyince ailelerin de araya girmesiyle evlenirler. Evlilikleri ilk başta güzel gider. Ziya bu esnada annesini kaybeder. Kendi kendini idare

¹⁸⁴ Ahmet Rasim, “Mektep Arkadaşım”, *Ahmet Rasim Hikâye ve Romanları*, Akt. Özgür İldeş, C. 2, Kurgan Edebiyat Yay., Ankara 2019. Yapılan alıntılarda eserin bu baskısı kullanılmıştır.

edecek dereceye geldiği için de ayrı bir eve çıkar. Ziya, evliliklerinin üçüncü ayından sonra karısını düşünceli görmeye başlar. Bu düşünceli halleri ilk önce dikkatini çekmez. Bu noktada yazar, durumdan şüphelenmeye başlar ve içinden “bu kadar serbest bir kızın elbette başka bir rabıtaya dahi düşeceğini” (*Mektep Arkadaşım*, s. 266) geçirir. Fakat Ziya, arkadaşının düşüncesini anlayarak işin aslının düşündüğü gibi olmadığını ve bu meselede acele etmemesi gerektiğini söyleyerek onu uyarır. Dolayısıyla Ziya’nın bu uyarısından ve karısına hâlâ devam eden hürmetinden işin aslının bir yanlış anlaşılardan ibaret olduğu anlaşılmaktadır.

Bir hüznün tablosu olarak gördüğü karısının değişen hal ve hareketleri ile ilgisiz tavırları Ziya’nın canını sıkır. Bu üzüntüsü zamanla endişeye ve şüpheye dönüşerek karısı hakkında beslediği iyi niyeti bozar. Onunla geçirdiği günleri ve serbest tavırlarını düşününce kendi kendinden bile kıskanacak dereceye gelir ve sebepsiz yere karısından intikam almaya kalkışır. Ziya’nın bu aşırı hiddeti, onu, karısını darb etmeye kadar götürür:

“ (...) Bir zaman oldu ki artık ben bilâ-sebeb ahz-ı intikama kalkıştım. Kimden? Şu halime rakip olan eski halimden. Evet. Ben çıldırmış idim. Ben hem onun hem de kendimin tabib-i canı olacağıma, adeta müthiş fikirler besleyici bir canı olmuş idim. Hiddet en birinci muavin-i intikamım oldu. Ufacık şeyden adeta kızarak bağıra bağıra onu takdir eder hatta içimden gelen bir hisse tâbi’em onu darba kadar kalkışır idiysem de onun ricat-i hazinânesi teskin-i hiddet edemediğimden mütevellid gözyaşlarına bir katre-i diğer daha ilave ederdi. Garibâne odasına çekilir. Galiba ağlardı. Ben bu girye-i mazlumâneyi hissettiğim halde bile teşfiye-i kalbine, teselliye-i hatırına gitmezdim. Mahzun olurdum. Lakin bilmediğim bir emel ile derhal azm-ı vakıamdan dönerek kendimi dışarıya atardım.” (*Mektep Arkadaşım*, s. 268, 269).

Evliliklerinin bir buçuk senesi bu şekilde geçtikten sonra Ziya, çektiği ızdıraba son vermek için işrete başlar ve eve geç gelir. Kendine başka eğlenceler bulur ve karısına ilgisiz davranır. Kadın, kocasından gördüğü bu aşağılayıcı muameleye her ne kadar ses çıkarmasa da içten içe kendini yer, bitirir. Hem fiziksel hem de ruhsal çöküntü yaşar. Ziya, karısındaki bu değişikliğe ve günden güne erimesine aldırılmaz. Bundan sonra aralarında soğukluk başgösterir. Ziya, sarhoş olduğu bir gün, karısına bu soğukluğunun sebebini sorunca ondan “hiç” yanıtını alır ve bu lakayd cevaba fena halde sinirlenir. Karısına karşı her türlü fedakârlığı yaptığı halde ondan gördüğü lâubâlîyâne hareketlerin sebebi olarak bir başkasını görür. Bundan dolayı aralarındaki bu soğukluğa son vermek adına ertesi gün karısına ayrılmak istediğini söyler. Bunun üzerine kadının rengi değişir ve birkaç yeri kan içinde olan mendilini gösterip buna

tahammül edemeyeceğini söyleyerek bayılır. Bunun üzerine Ziya, yaptığı hatayı fark eder ancak iş işten geçmiştir. Karısı iki ay hasta yattıktan sonra veremden ölür. Ziya, bu iki ayı karısının başucunda af dileyerek geçirir. Karısı her ne kadar affettiğini söylese de Ziya, kendini bir türlü affedemez. Böylece aldatıldığı zannıyla istemeden de olsa karısının ölümüne ve evliliğinin felaketle bitmesine sebep olur.

1.2.7.8. Tecrübesiz Aşk¹⁸⁵

Ahmet Rasim'in 1893'te yayımladığı bu roman, genç bir delikanlı olan Faiz Bey'in, ilk aşk tecrübesinden sonra yaptığı evliliğinde de hayal kırıklığına uğramasını ve aldatılmasını konu edinir. Faiz Bey, mutlu sandığı evliliğinde, karısı ölüm döşeğindeyken aldatıldığını öğrenmesiyle büyük bir şaşkınlık yaşar. Mekteb-i Sultani'den iyi derecede mezun olup Mekteb-i Mülkiye'ye giren Faiz Bey, genç ve yakışıklı bir delikanlıdır. Anne ve babasını kaybedince halası, kız kardeşini evlendirip kalan mirası bölüştürmüştür. Faiz Bey'e de bu mirastan iki bin liralık bir servet kalmıştır. Faiz Bey, bazı aile meselelerinden dolayı halasına ve kız kardeşine darılınca babasından kalan eve yerleşir. Bir Rum hizmetçi ve Arap aşçı ile birlikte yaşar. Serveti ayda yirmi, yirmi iki lira kadar bir gelir getirdiği için refah içinde yaşamını sürdürür. Hayatının özel bir devresi olan bu inziva âlemi, hayal gücünü genişleterek bir nevi hayal âleminde yaşamasına yol açar ve onu daha hassas ve melankolik yapar. Bu tefekkür ve teessür hali, onda bir tür “alamet-i asabiyye” gösterir:

“(…) Fakat genç henüz şu âlem-i inzivanın hissiyyat ve âmâli üzerine tahmîl edeceği bâr-ı girân-ı melâli bilmiyordu. Bir anda husule gelen geçici bir heves üzerine şu karar-ı za'îfde sebat etmeyi musîb gördü. Henüz hatır-güzârı olmayan ilcâât-ı saireden bî-haber bulunduğundan zihnen âlem-i hüyanın cihat ve mümkinât-ı vasiyasına kadar tefekküratını terakki ettirdi.” (*Tecrübesiz Aşk*, s. 283, 284).

“Genç zeki idi. Fakat bu zekâvet zaman zaman parlayarak dimağın ulviyyet-i muhteri-ânesine delalet edecek surette âsâr-ı şedide gösterirdi. Sade zeki değil şiddet-i tefekküre de mâlik idi. Lakin bu şiddet, şiddet namına mâ-sadak olarak faaliyeti iktisab etmek için vakit vakit sönerek onda garip bir zalâm husule getirirdi. Hele cümle-i asabiyesinin fevkalade müteyakkız bulunması inhimâk, teessür, hiddet gibi hallerinde insilâb-ı irade gibi ahval-i mahsusanın tecellisine hizmet ettiğinden bazen kendi hülyasınâa kızarak akşama kadar mahzun, makhur gezinir. Bu bir nevi alamet-i asabiyyedir. (...)” (*Tecrübesiz Aşk*, s. 286).

¹⁸⁵ Ahmet Rasim, “Tecrübesiz Aşk”, *Ahmet Rasim Hikâye ve Romanları*, Akt. Özgür İldeş, C. 2, Kurgan Edebiyat Yay., Ankara 2019. Yapılan alıntılarda eserin bu baskısı kullanılmıştır.

Faiz Bey, mektepten çıktıktan sonra Kınalı Adası'na yerleşir. Oturduğu evin bahçesine bitişik olan diğer evde ikamet eden bir Rum ailesinin Katina adındaki kızına âşık olur. Katina'dan başka bu evde biri ihtiyar olmak üzere iki kadın daha yaşamaktadır. Bazı geceler bu evden çalgı eşliğinde birkaç erkek sesi işitilir. Faiz Bey, bir gece yandaki evden Katina'nın dayak yediğini duyar. Ertesi gün de yüzünün morardığını görünce meraklanır ve durumu öğrenmek ister. Bu arada Rum komşularıyla yakınlaşması ve sıkça görüşmesi üzerine Katina'ya olan ilgisi de artmaya başlar. Aynı şekilde Katina'da Faiz Bey'e tebessüm ederek ilgisini göstermeye çalışır. Faiz Bey, bu yakınlaşmanın verdiği cesaretle Katina ile yalnız görüşmek için fırsat kollar. Yazın gelmesiyle birlikte yaptıkları sandal ve kayık gezintileri aralarındaki teklifsizliği arttırır. Rum hizmetçisinin de araya girmesiyle Katina'nın, Beyoğlu'ndan gelme ve dost hayatı yaşayan bir kadın olduğunu öğrenir. Nitekim yalnız görüştüklerinde Katina da bunu itiraf eder. Kimsesizliği yüzünden birlikte yaşadığı iki kadın tarafından iğfal edildiğini, ihtiyar kadının kendisini esir gibi kullandığını ve tanımadığı erkeklerin yanına sokarak bu hale getirdiklerini anlatır. Hatta geçen gece bu adamlardan birinin yüzüne karşı kendisini sevdiğini söyleyince dayak yediğini de söyler. Burada, Faiz Bey'in kadınlara olan duygularında bir değişiklik meydana geldiğini ve Katina'nın serbest hareketlerine kayıtsız kalamadığını da belirtmek gerekir. Bu da Faiz Bey'in arzu ve heveslerine yenik düştüğünü göstermektedir.

“Fakat o vaz-ı serbesti, o tebessüm-i manidâr, o nazar-ı hafif genci ezdi. Mağlup etti. Zira o kızarmış, dudaklarına kadar sirayet eden râşeden bî-tâb kalmış idi. (...) Fakat hissiyyat-ı umumiyyesi bu sefer onu başka türlü kabul ediyordu. Katina'yı hâdim-i emel edinmek istiyordu. Lakin nasıl?” (*Tecrübesiz Aşk*, s. 296).

“Katina o perestâr-ı emel, o nur-ı dide gencin metâf-ı hissiyyatı olacak, o demde duyduğu o lezzet-i ruh-feza, bir zamandan beri kalbinde beslediği âmâline tamamen hâdim olduğundan lezaiz-i hayat namına ondan mahzuz kalacak imiş gibi tahassüsât-ı şedide içine atıldı. Bu arzunun avdeti hülyasıyla kendi kendini aldattı.” (*Tecrübesiz Aşk*, s. 299).

Katina'ya duyduğu acıma hissi sevgiye dönüşerek onda “cemiyet-i beşeriye” (*Tecrübesiz Aşk*, s. 298) içinde bu gibi sefil kızları koruma dürtüsü uyandırır. Zaman geçtikçe Faiz ile Katina arasındaki ilişki ilerler ve evde yalnız görüşmeler sıklaşır. Münasebetleri diğer evden de duyulunca Katina tehdit edilir. Bunun üzerine Katina, bir pazar günü Faiz Bey'le birlikte kaçır ve Beyoğlu'nda bir otele yerleşirler. Bu süreçte Faiz Bey, Katina'ya yüz elli lira kadar bir masraf yaparak onu istediği gibi

giydirip kuşatır. Böylece “bir âfet-i dil-firîb” (*Tecrübesiz Aşk*, s. 303) haline koyduğu Katina’ya dışarıdan ilgi ve iltifatlar da yoğunlaşır. Faiz Bey, başta bu ilgi ve alakalara önem vermediği için Katina’yı kıskanmaz. Fakat daha sonra Katina’nın serbest tavırları dikkatini çekince bu durumdan hoşlanmaz ve onu birkaç kez uyarır. Bunun üzerine Katina’nın kendisine olan muhabbeti üzerine yeminler etmesiyle bir dereceye kadar ferahlasa da içini kemiren şüpheden bir türlü kurtulamaz. Bu durum ve yaşadığı sefil hayat, hem ruhî hem de fizikî özelliklerine etki eder. Hassas ve asabi mizacı, duyguları arasında gelgitler yaşamasına yol açar:

“Beyni o derece bir gazap içinde idi ki bu hali hem kalbine hem nefesine kadar îrâs-ı zarar ediyor, bir meşgale-i hayat, orada bin velvele-i ıztırâb husule getirmiş olduğundan tefekküratı bir şey üzerine taalluk edemiyor, şu hal-i nev-civânîde bir hayal-i latif, tahassüsât-ı vicdaniyyesi arasına girmiş, beyninde, fikrinde, kalbinde bir tahavvül-i şedîd ikâ eylemiş olduğundan duyduğu her fikr-i mahsus bu cihetten telakkiye hazırlanmış idi. Kader gariptir! Bazı hayat erbabı hayâlât ile de müteezzi olur. Çünkü vâhime o hayâlâtı bir kisve-i dehşete sokarak gösterir. Dimağın faaliyyet-i mahsusası daima endişeyi müvellid olduğundan hayalin büründüğü kisvenin altından ekdâr ve âlâm birer birer çıkar, bir ıztırâb-ı manevî husule gelir ki ondan heyet-i umumiyye-i vücud fena halde rencide olur.” (*Tecrübesiz Aşk*, s. 305).

Faiz, Katina’nın “hayat-ı sabıkasını” (*Tecrübesiz Aşk*, s. 307) bildiği halde ondan kolayca vazgeçemez. Bu yüzden işi doğal akışına bırakır. Bununla birlikte Katina’nın her haline dikkat eder. Katina, evde sürekli Faiz’in her arzusunu yerine getirir gibi davranır. Böylece Beyoğlu âlemlerine girip çıkarlar. Bu süre zarfında Katina, eğlence âlemlerinin aranan ismi olur. Kendisine Faiz’den daha fazla fedakârlık edecek talipleri çoğalır. Bunun üzerine Katina, daha serbest hareket etmeye başlar. Aradan iki, üç ay geçip de karnaval mevsiminin gelmesi, Faiz’i korkutur. Günlük masraflarının artması üzerine Katina’ya daha ölçülü davranmasını tavsiye eder. Katina ise “Ben böyle yaşarım” (*Tecrübesiz Aşk*, s. 308) ifadesiyle lüks yaşantısından taviz vermeyeceğini kesin bir dille anlatır. Faiz Bey’in, bu masrafa tahammül edemeyeceğini söylemesi buna mukabil Katina’dan “Siz bilirsiniz” (*Tecrübesiz Aşk*, s. 308) cevabını alması, gözlerindeki perdenin kalkmasını ve gerçekleri görmesini sağlar. Böylece sefalet âlemine düşmüş bir kadına duyulan hevesle hayat ve nefsi her türlü lekeden uzak olan bir kadını sevmek arasındaki yüce duygunun farkına varır:

“Ben sevmek kelimesinin tazammun ettiği manayı pek âlâ anladım. Fakat hayat ve nefsi her türlü lekeden ârî olan bir kadını sevmekteki lezzet kadar âlî bir şey olamaz. Hâlbuki ben sefalet âlemine düşmüş bir kadına tekmil heves ve hissimle merbut oluyorum. Bu rabîta o kadar şedid ki kendimi pek tahlis edemeyebilirim.” (*Tecrübesiz Aşk*, s. 309).

Nitekim düşündüğü gibi de olur. Faiz Bey, gece saat yedide eve geldiğinde Katina’yı bulamaz. Açılan dolap çekmecelerinden kaçtığını anlar. Yaşadığı bu tecrübeden ders aldığını umarak ertesi sabah otelden ayrılır ve kız kardeşinin yanına yerleşir. Yaşadığı bu sefil hayatın etkisi birdenbire yok olmadığı için yedi, sekiz ay daha işrete devam eder. Fakat daha sonra çekildiği bu inziva âleminden çıkıp zihnine yerleştirdiği aile kurma fikriyle gerekli hazırlıklara başlar. Ailesinin uygun gördüğü bir kızla evlenir. Zamanla karısını sevince Katina’yı tamamen unuttur. Evlilik âleminin bahşettiği bu mutluluğu takdis eder ve her akşam evine büyük bir sabırsızlıkla döner. Aynı şekilde karısı da Faiz Bey’e alışı ve sever. Böylece mutlu bir şekilde hayatlarını devam ettirirler. Evliliklerinin üçüncü ayında Adalara çekilirler. Faiz’in bu sürede karısına olan sevgisi gittikçe büyür. Bir gün, akşamüzeri eve geldiğinde karısını evde bulamayınca üzüntüsü artar. Kızkardeşinin gelip aldığını, birkaç gün sonra geleceğini ve ertesi akşam da kendisini davet ettiklerini bildiği halde yine de içi rahat etmez. Bu melankolik ruh halinde şüphesiz ilk aşk tecrübesinin hüsrarla neticelenmesinin de büyük payı vardır.

Faiz’in endişe ve korkuları onun hem beden hem de ruh sağlığını bozar. Bu da sürekli yorgunluk ve tahammülsüzlüğe neden olur. Bu endişeli ruh hali, karısına olan sevgisini arttırmakla birlikte ondan şüphelenmesine de yol açar. Karısının hal ve hareketlerinden, kendisine olan davranışlarından çeşitli anlamlar çıkarmaya başlar:

“Kadın bir hüzn-i tabiiye mazhar imiş gibi endiş-nâk görünür, ona karşı gösterdiği etvar-ı mütemâyil-ânede maziden endiş-nâk, o hatıradan korkmuş gibi sevgisi de bir tehâlûk gösterdi.” (*Tecrübesiz Aşk*, s. 317, 318).

“Endişe zaten bu dimağ-ı rencidenin mihmân-ı ebedisidir. O dimağ altı aydan beri düşüne düşüne adeta yorulmuş idi. Bu düşüncesi hayat-ı cismaniyyesini ihlal ettiği gibi maneviyatını dahi ihlal ederek taab ve inkisar-ı tahammül gibi bir netice-i mühimme husule getirmiş idi. Bu endişe zevcesinde gördüğü etvar-ı temayül-kâr-ânenin bir sâik-i garib tarafından talim edildiğini ihtar eden ahval-i mahsusaya mübteni idi. Kadın ona sarıldığı zaman kemal-i şiddetle sarılarak güya nazarı bir muakkib-i hayaliyi görüyormuşçasına arkaya doğru inat ederdi. Faiz bunu hissediyor. Fakat bir sebep-i mücbir bulamıyordu. Kadın afif idi. O sadegî-i etvar ona leke süremeyecek derecede insanda kanaat-i vicdaniyye hâsıl ediyordu. Fakat bu tehâlûk ne? Bu havf-ı ricat neden hâsıl oluyor? Yoksa Faiz mi şaşırıyor, şüpheleniyor. Eğer Faiz’in düşündüğü gibi ise netice pek müthiş. (...)” (*Tecrübesiz Aşk*, s. 319, 320).

Adalar'dan sonra İstanbul'a taşındıkları hafta karısı hastalanır. Hastalık vereme dönünce kadının hayatından ümit kesilir. Bu durum Faiz'i derinden sarsar. Karısının kendinden geçtiği bir akşam Faiz, kalbini dinlemek üzere göğsünü açtığında orada bir resim görür. Kadın vermemek için dirense de Faiz, eline geçen bu resmi hızlı bir şekilde alır. Bu resim, Faiz'in aldatıldığının resmidir. Karısı son nefesini verirken bu acı gerçeğe yüzleşmesi, onu bir kez daha hayal kırıklığına uğratar.

Yazar, *Tecrübesiz Aşk*'ta, hayatın kitaplarla öğrenilemeyeceğini, kitaptaki bilgilerle gerçek hayatın birbirinden farklı olduğunu vurgular. (Kolcu, 2018: 51).

Faiz Bey, henüz on dokuz, yirmi yaşlarında olması hasebiyle hem hayat-ı umumiyye hem de hayat-ı içtimaiyye konularında tecrübesizdir. Bunlar arasında kadınlar da vardır. Kadınlara yaklaşma hususunda her zaman ölçülü davranır:

“Kadın kelimesi onun için pek muamma değil idi. Ne olduğunu bilir idiye de suret-i muâşeretinden acemi olduğundan tekarrüb hususunda ihtiyat ederdi. Arada sırada gözüne ilişen bir güzel kız veyahut bir endam-ı latif mübtelalarında görülen gaşy ve istiğrak hislerini husule getirmezdi. Fakat dikkatli dikkatli de bakamazdı. Hatta bir gün aşüfte-meşreb bir kadın yüzüne bakıp da tebessüm ettiği zaman yüreği hoplamış, benzi derhal uçarak hareketini şaşırmış, o hevâiyi kendine güldürmüştü idi. Genç tabirat-ı âmiyâneneden olan sinsi de değil idi. Açılmamış idi. Bunun için tereddüt ve havf ile mümtezic bir halde bulunarak kendine arz-i cemal edecekleri de düşündürtürdü.” (*Tecrübesiz Aşk*, s. 289).

Karşı cinsle olan ilk önemli tecrübesi, hisleriyle hareket etmesine ve onu yanlış yönlendirmesine sebep olur. Nitekim ileride görüleceği üzere Faiz Bey, bunun sıkıntısını çekecektir:

“Kadın, bir mahlûk-ı tabiidir. Fakat onun nokta-i tahassüsata olan tesiri büyüktür. İnsan en güzel bir şeyi kucığına, eline alınca yalnız zihnen müteessir olarak bir müddet temaşa ediyor. Fakat kadın ağışına düşer düşmez bütün kuva-yı zindegânî bir inkılâb-ı serî'a dönerek heves ve arzu gibi mukavemeti müşekkel şiddetler baş gösteriyor. Müfekkire-i hatîrât mâziye ve hâliyyeden kurtularak bir müddet tatil-i iştilal ediyor. Binaenaleyh kadın ârâm-ı candır. Ruh-perverdir.” (*Tecrübesiz Aşk*, s. 299).

Roman, Faiz Bey'in, karısının ölüm döşegindeyken göğsünde sakladığı fotoğrafı görmesi ve aldatıldığını anlamasıyla son bulur. Evliliklerinin nasıl bir felakete sürüklendiği açık değilse de Faiz'in, sevilmediğini, bundan sonra mutlu olamayacağını ve bu üzüntüyle ömür boyu yaşayacağını söylemesinden evliliğinin felaketle neticelendiği sonucuna ulaşılabilir. Nitekim karısı vefat eder ve Faiz Bey bu

acı gerçeği karısı ölüm döşeğindeyken öğrenir. Ancak bu aldatma süreci romanda üstü kapalı bir şekilde anlatılır. Sadece romanın sonlarında bir fotoğraf ile açığa çıkar:

“Muvaffak oldum. Ölürken olsun. Ah benim şu hal-i meyusiyetim senin dimağında karar etti. (...) Beni sevmiyormuş, beni sevmiyormuş, artık ben de mesut olamam.” (*Tecrübesiz Aşk*, s. 328).

Romanda fizikî aldatmadan ziyade manevî anlamda bir aldatma söz konusudur. Aldatmanın maddi olarak tek delili kadının göğsünde sakladığı fotoğraftır.

Karısının ihaneti Faiz Bey’in beklemediği bir durum olduğu için onda yıkıcı bir etki yaratır. İffetli ve ahlaklı bir kadın olarak çizilen Faiz Bey’in karısının bu beklenmedik ihaneti Faiz’in suçu veya tecrübesizliğinin sonucu değildir. (Nerkiz, 2021: 345).

1.2.7.9. Nâ-kâm¹⁸⁶

Roman, aldatma sebebiyle Kerim ile Münibe’nin felaketle biten evliliğini anlatır. Küçük yaşta anne ve babasını kaybeden Kerim’i, büyük validesi büyütür. Babasının vaktiyle ticaretten kazandığı servetle rahat bir şekilde geçinen Kerim, ninesinin yalısında ihtiyar dadısı ve onun kocası olan lalasıyla beraber yaşamaktadır. Yazı bu yalıda kışı da İstanbul’daki evlerinde geçirirler. Büyük validesi, torununun izdivacını görmek istediği için bu meseleyi birkaç defa Kerim’e açar. Kerim, büyük validesinin ricasını kıramadığı için uygun gördüğü bir kızla evlenmek isteğini kabul eder. Ninesinin bulduğu bir kızla nikâhları kıyılır. Ancak daha düğünleri olmadığı için ayrı yerlerde yaşarlar. Kerim, nikâhlandığı gün Adalara gezintiye gitmek üzere bir vapura biner. Bu seyahat boyunca zihninde evlilik meselesini irdeler.

Vapurda bu düşüncelere dalmışken mektep arkadaşlarından Ziya’nın omzuna dokunmasıyla bu dalgınlığından uyanır. Ziya, arkadaşının dalgınlığını vapurdaki kadınlara atfederek Kerim’i o tarafa yönlendirir. Kerim, dalgınlığından dolayı vapurda kadın olduğunu fark etmez. Ziya’nın işaretiyle kadınlar tarafında gördüğü sarışın, uzun boylu, güzel bir kadın dikkatini çeker. “İnsan heves ile yaşar fakat heves için ölmez” (*Nâ-Kâm*, s. 151) fikrine sahip olan Kerim, henüz bu âlemde tecrübeli olmadığı halde

¹⁸⁶ Ahmet Rasim, *Nâkâm*, Haz. Birol Bulut, Vakıfbank Kültür Yay., İstanbul 2020. Yapılan alıntılarda esrin bu baskısı kullanılmıştır.

bu kadınla eğlenmek ister. Vapurdan çıktıktan sonra da arkadaşı Ziya ile birlikte kadını takip etmeye başlar.

Takip ettikleri kadın, bir evin önünde durunca iki arkadaş vakit geçirmek için Ada'yı gezer. Ziya, kadınlar konusunda Kerim'den daha tecrübelidir. Servetinin yarısını sefahat âlemlerinde tükettiği için evliliğinden bir lezzet bulamayıp yeniden bu âlemlere düşmüştür. Servetinin diğer yarısı da elden gitmek üzereyken aklını başına toplayarak kendini bu âlemlerden biraz geri çekmiştir. Bu tecrübelerinden dolayı takip ettikleri kadını bir yerden hatırlar gibi olur. Kerim, bu mesele üzerinde çok durmaz. Gece sandalla gezerlerken vapurda görüp takip ettikleri kadının sandalına rastlarlar. Kadın, vapurda olduğu gibi burada da birkaç hareketiyle Kerim'e ilgisi olduğunu belli eder. Kerim, aradan dört gün geçmesine rağmen bu kadından başka bir haber alamaz. Beşinci gün ise İstanbul'a dönmeye karar verir. Vapurda yine o kadınla karşılaşır. Kadının tebessümleri ve işaretlerinden cesaret alan Kerim, bu sırada duygularını da dile getirme fırsatı bulur.

Kerim ile Münibe, üç gün sonra kararlaştırdıkları yerde buluşurlar. Bu buluşmadan sonra aralarındaki münasebet ilerler. Kerim, Münibe'yi yakından tanıdıkça onun Ziya'nın dediği gibi kötü kadın olmadığını düşünür. Tecrübesizliği nedeniyle yan yana yürüdüklerinde bile Münibe hakkında dedikoduya davetiye çıkaracağı ve onun namusuna leke süreceği endişesi taşır. Bir yandan da üzerindeki nikâhtan kurtulma çareleri aramaya başlar. Hislerinin ve arzularının peşinden giden Kerim, düğünü uzatmayı bu süre içerisinde de bu yükten kurtulmayı planlar:

“ — İnsan sade para ile mesut olamaz a. Biraz da hissiyatı memnun olmalı. Fakat ben tehhüle karar verdim. Hatta nikâhım bile oldu. Bu yükü üzerimden nasıl atmalı? Kolay. Velîmeyi uzatırım. Onlar ısrar ederse vaktim yok derim. Nihayet usanırlar, ben de bırakıveririm.” (*Nâ-Kâm*, s. 164).

Ertesi gün Münibe ile tekrar buluşup babasının mezarını ziyaret ederler. Münibe, babasının mezarı üzerine yemin ederek aşk bahsinde acemiliğinden hareketle Kerim'e olan sadakatini ispatlamaya çalışır. Bu durum Kerim üzerinde olumlu izlenim bıraktığı için Münibe'ye olan hislerinin daha da artmasına sebep olur. Böylece bir buçuk ay sonra kadının “hacle-i visaline” (*Nâ-Kâm*, s. 164) atılır. Kerim, bu mutlu zamanında büyük validesini kaybeder. Üzüntüsünü Münibe'nin sevgisiyle kısa sürede atlatır. Zamanla ona bağımlı hale gelir. Ancak bu düşkünlüğünün ileride başına ne gibi

felaketler getireceğinden habersizdir. Münibe, aralarındaki ilişkinin resmileşmesini istediği için altı aydan beri mektuplaşmalar ve buluşmalarla devam eden bu görüşmelerden sıkılır. Maksadını açıkça Kerim'e anlatır. Fakat Kerim o anda başındaki nikâhtan kurtulma çareleri düşündüğü için Münibe'nin maksadını anlayamaz. Çok geçmeden çare kendiliğinden gelir. Bir gün, nikâhlı olduğu kadın tarafından gelen bir adam, kayınpederinden bir mektup getirir. Münibe ile olan ilişkisinin duyulmasından dolayı karşı tarafın izdivacı bozduğu ve her türlü “hakk-ı zevciyetten” (*Nâ-Kâm*, s. 166) vazgeçildiği yazılıdır. Bunun üzerine Kerim, hemen bir talakname yazarak gelen adamla gönderir. Böylece kendisi için ayak bağı olan bu evlilikten kurtulur.

Bundan sonra Kerim ile Münibe'nin ilişkileri doludizgin devam eder. Birlikte oldukları bu altı ay içerisinde Kerim'in Münibe'ye bağlılığı, sürekli onu düşünmesi ve işreti iyice arttırması, denge ve düzenini sarsar. Nitekim Münibe de bu süre zarfında Kerim'den gördüğü bu aşırı sevgiden yorulur. Bir ara Kerim'in, şehvî arzularını teskin etmek amacıyla kendisine yaklaştığını düşünerek bir süre ondan uzak durur. Kerim'in davetlerine icabet etmez. Münibe'nin bir anda kendisinden uzaklaşmasına bir anlam veremeyen Kerim, büyük bir üzüntüye kapılır. Bir gün gece saat üçte Münibe'nin evine giderek bu soğukluğun sebebini öğrenmek ister. Münibe, ilişkilerinin bu şekilde devamından hem utandığını hem de korktuğunu söyleyerek kendisini “taht-ı nikâhına” (*Nâ-Kâm*, s. 172) almakla namusunun tamir edilmesini ister. Kerim, bu teklifi tereddütsüz kabul eder ve bir ay içerisinde de evlenirler. İlişkilerinin böylece “bir meşrutiyet-i mutlaka” (*Nâ-Kâm*, s. 172) altına girmiş olmasıyla her ikisi de mutlu olur.

Aradan bir sene geçtikten sonra Kerim, Münibe'nin geçmişini etraftan öğrenince büyük bir hata yaptığını anlar. Her ne kadar bu dedikodulara inanmak istemese de içindeki şüphe onu rahat bırakmaz. Evde yalnız olduğu bir gece, karısının çekmecelerini karıştırır ve sandığının altında bir demet mektup bulur. Aralarında kendi gönderdiği kağıtların da bulunduğu bu mektuplar, karısının eski âşıkları tarafından gönderilen aşk mektuplarıdır. Üstelik bu mektuplar, tarih olarak kendi yazdığı mektuplarla benzerdir. Münibe eve döndüğü zaman takip edildiğini anlar ve ufak bir kavgaya çıkarır. Yazar, bu kavganın müthiş bir netice ile son bulacağını ifade ederek bizi feci sona hazırlar.

Nihayet Kerim, içini kemiren şüphelere daha fazla dayanamayarak yalısına çekilir. Münibe ise hiçbir şey olmamış gibi davranmaya devam eder. Kerim, iki ay yalısından çıkmayıp işreti arttırır. Yine sarhoş olduğu bir akşam, karısıyla yaşadığı eve gelir. Onunla barışmak istediğini söyler fakat Münibe sadece sözden hoşlanmadığı için kocasının yalvarıp yakarmasını beklediğinden kalkıp yandaki odaya geçer. Karısının bu lakayt hareketi, Kerim'in sinirlerini bozar. Yaradılıştaki aşırı hassasiyet ve öfkenin etkisiyle Münibe'nin girdiği odaya girerek belinden çıkardığı revolveri alınca doğrultur. Kocasının intiharı üzerine yaptıklarından büyük bir pişmanlık duyan Münibe ise gözü önünde cereyan eden bu intiharı unutamaz. Bu acı olaydan iki sene sonra o da vefat eder.

Nâ-kâm'da Kerim'in ahlaksız bir kadınla evlenmesi, evliliğinin felaketle bitmesine neden olur. Burada yazar ahlakçı tutumu ile ahlaksız kadınlarla evlenen erkeklerin mutlu olmasına izin vermez. Kelime anlamı olarak “maksadına erişememiş, yoksun kalmış, nasipsiz” anlamına gelen “Nâ-Kâm”, bu bağlamda Kerim'in kişisel özellikleriyle de ilişkilidir. Ahmet Rasim, eserinde hayat karşısında tecrübesiz bir gencin başına gelen felaketleri anlatarak kitabî olanla gerçek olan bilginin farklılığını vurgular. (Nerkiz, 2021: 388).

Roman başkışisi Kerim, evliliğin bir yandan insanı mutlu edeceğini düşünürken diğer yandan da heves ve arzuların da bu meselede önemli rolleri olduğunu kabul eder. Aldığı terbiye nedeniyle kendisini bu hislerden bağımsız zannetse de olayların akışı ile birlikte işin iç yüzünün aslında böyle olmadığını farkına varacaktır. Nitekim yazar da bu duruma işaret eder:

“ (...) Vapurda düşündüğü zaman izdivaç âleminin insan için enva-ı bahtiyarîyi ihzar edeceğini tetkik ederek zihnen tasdik ediyordu. Fakat? İnsan tetkik-i hayatta ilerledikçe bazen garip nümayişlere tesadüf ediyor. Bazı hayat için serder-hevâ-i emel olmak heves-i mücbiri mevcut olduğunu tasdik etmemek kabil değildir. Bu heves bidayetinde ne kadar sükûn izhar ederse tezahür ve tecellisini müteakip bir şiddet-i fevkalade ile bir zindegî-i seria mazhar olur. Zaten sükûn hayatın düşmanı olduğundan mıdır nedir hayat bir cihette faaliyetini ispata başlar başlamaz mecbur-ı sükûn olmamaya bezl-i ikdam ederek ilerliyor. Gördüğünü daima benimsemeye meyyal oluyor. Bhusus hayvaniyet-i beşeriyenin ikaz ettiği cihatta bu hal daha ziyade terakki ettiğinden insan inkisâr-ı emele kadar durmayıp yürüyor. Nokta-yı inkisâra geldi mi ahzedeceği tavır, beyninin tahassüsü derecesinde kalıyor.” (*Nâ-Kâm*, s. 153).

“Genç küçükten beri gördüğü terbiyede mahrumiyet namına hiçbir şeye tesadüf edememiş yahut daha o dem-i hırmân hulul etmemişti. Bunun için ilk tesadüfünde fevkalade müteessir olacaktı. Kütüphanesi serâpâ asar-ı edebiye ile memlû, okuduğu, arada sırada yazdığı şeyler dahi sırf mücazebât-ı kalbiye asarı üzerine idi. Lakin kendisi galat-ı tahassüsata uğramış olduğundan ahval-i maneviyesinin revâbıt-ı

âşıkanneden azade bulunduğuna hükmediyordu. Bunun için kalbinde hâsıl olan ufak emare-i helecâmı muvakkat bir tehey yüce attetti. (...)” (*Nâ-kâm*, s. 154).

Yazar, “İnsan heves ile yaşar fakat heves için ölmez” (*Nâ-Kâm*, s. 151) fikrine sahip olan Kerim’in, vapurda gördüğü kadını takibi sırasında Kerim’deki değişikliğe dikkati çeker ve bu değişikliği aile fikrinden heves fikrine geçiş olarak değerlendirir:

“(…) Genç fikr-i aileyi unutmuş idi. O, şimdi bir yola saparak önünde hıramân olan hevesi düşünüyordu.” (*Nâ-Kâm*, s. 155).

“Hüsn ü cemal, tenasüp, cazibe, muhabbet, sevda hakkında evvelden beri ne kadar nazariyat okumuş, arada sırada bunları haiz bir vücuda baktığı zaman neler hissetmiş ise cümlesini tasdiğe kadar vararak tabi olduğu şu fikr-i iptidaiyi şuaranın hafızasında kalan bazı ebyâtıyla dahi kendi kendine serd ve ityâna kalkışmış idi. Nazarının bu ana kadar bir madde üzerinde dakikalarca durduğu vaki olmamış iken şimdi vapur kamarası gibi bir tengnâ-yı hususide hemen baş sığacak bir pencereden ayakta durarak bir vücudu seyre dalmasına türlü türlü manalar veriyordu. Gâh gözleri, yorulduğundan kapanıyor, gâh kadın tarafından vuku bulan birtakım harekât-ı lakaydâneyi ahzederek muhakematını büyütüyordu.” (*Nâ-Kâm*, s. 160).

Kerim’in, Münibe’ye olan hislerini dile getirdiğinde heves fikrine iyiden iyiye alıştığını ve kendini bu fikre kaptırdığını söylemek mümkündür. Nitekim galeyana gelen bu hislerle insanın iç huzuru yakalayabileceği kanaatindedir:

“— İzdivaç olsun olmasın, insanın maneviyat-ı mesudanesi mutlaka hissiyyat-ı umumiyesinin bir madde hakkında helecanlara, heyecanlara düşmesiyle oluyor. Ben beş gün evvel adeta hissiz imişim gibi yaşıyordum. Binaenaleyh bugünkü meşguliyet-i latifeyi bana kazandıran kadına karşı minnettarım.” (*Nâ-Kâm*, s. 162).

Öyle ki “İnsan heves ile yaşar fakat heves için ölmez” (*Nâ-Kâm*, s. 151) diyen Kerim, eserin sonunda arzuları uğruna intihar eder. (Nerkiz, 2021: 393).

Münibe’nin, gayrimeşru ilişkilerden sıkılıp Kerim’le evlenmek istemesi ile roman sonunda felakete sebebiyet verdiği tavrı arasında bir çelişki olduğunu da söylemek gerekir. Ancak bu çelişkinin nedeni romanda belli değildir. Nitekim onun bu çelişkili halleri Ziya’nın dikkatini çeker. Münibe’yi bir yerden tanıdığını ancak çıkaramadığını ve isminin de takma olabileceğini söyleyerek Kerim’i uyarır.

1.2.8. Mehmed Celal'in Eserleri

1.2.8.1. Nedamet Yahud Bir Şairin Ser-nüvişti¹⁸⁷

Mehmed Celal'in "Kadınlara nasihat! Erkeklerle ibret!" olarak okuyucuya sunduğu bu romanı, bir şairin, karısı tarafından aldatılmasını ve bunun sonucunda evliliklerinin felaketle neticelenmesini konu alır. Altı bölümden oluşan romanın ilk bölümünde yazar, bir arkadaşının başından geçen evliliğini anlatır. Bu şair arkadaşı - şairliğin verdiği duygusallığın da etkisiyle- hassas yaradılışlı bir kişiliğe sahiptir. Bundan dolayı karısına da büyük bir aşkla bağlıdır. Özellikle sevda hissiyle birlikte tabiatındaki bu hassasiyetin kendisini daha çok bedbaht ettiğinin ve bu durumun onu türlü kıskançlıklara sevk ettiğinin farkındadır:

"On sekiz yaşında sevdim. En evvel şunu anladım ki sevda herkesten ziyade zavallı şairler için pek mühliktir. Muhabbet, hilkaten bedbaht olan bu zavallı mahlûkları bir tufan-ı giryeye boğar. Hayal, onlara türlü kıskançlıklar, medid ızdıraplar âmâde eder. Uzun ızdıraplar çekmemek için hakîm, ciddi olmak her şeyden iyidir." (*Nedamet Yahut Bir Şairin Ser-Nüvişti*, s. 11).

Bu nedenle de kendini "zavallı ser-nüvişt şair" (*Nedamet Yahut Bir Şairin Ser-Nüvişti*, s. 12) olarak görür.

Şair, romanın ikinci bölümünde mutlu bir evlilikleri olduğundan ve karısına duyduğu aşktan bahseder. Bu mutlu evliliklerinden bir çocukları dünyaya gelir fakat hastalıktan dolayı vefat eder. Şair, çocuğun ölümünden karısını sorumlu tutmaktadır. Çocuğa bakmadığından, onu hizmetçi kızın eline teslim etmesinden şikâyet eder. Kendisi çocuğunun ölümüyle sarsılmışken karısının birkaç gün sonra hiçbir şey olmamış gibi Kâğıthane seyrine gitmesini doğru bulmaz. Karısının süslenmelerinden de türlü manalar çıkarır.

"Çok süslenen kadın esas-ı hilkati bozar!" (*Nedamet Yahut Bir Şairin Ser-Nüvişti*, s. 31) atasözünden hareketle karısının süse, sokağa çıkmaya ve gezmeye olan düşkünlüğü şüphelerinin artmasına sebep olur. Karısının bu serbestliği ve uygunsuz gördüğü kılık kıyafeti, aralarında tartışma konusu olur. Şair, bu durumun namusunu lekelediğini düşünmektedir.

¹⁸⁷ Mehmed Celal, "Nedamet Yahud Bir Şairin Ser-Nüvişti", *Mehmed Celal'in Hikâye ve Romanları*, Haz. Nurcan Şen, Kurgan Edebiyat Yay., Ankara 2014. Yapılan alıntılarda eserin bu baskısı kullanılmıştır.

Şair, şüphelerinde haklı olduğunu çok geçmeden anlar. Oda anahtarları içerisinde karısının sandık anahtarlarının olduğunu farkedince sandığı açar. İçerisinde karısına alınmış çeşitli hediyelerle birlikte altın ve paraların olduğunu görür. Dostlarından birinin evinde kaldığı bir gecenin sabahında, evine erken geldiği zaman hizmetçi kızla karısının telaşa kapıldıklarını da anımsayınca aldatıldığını anlar. Daha sonra bir gün, akşamüzeri, kaba saba bir adamın pencerelerinin baktığı sokaktan hafif bir öksürükle geçmesi ve bunu diğer günlerde de tekrarlaması kıskançlığını yeniden gün yüzüne çıkarır. Karısının bu adamla ilişkisi olduğunu düşünür. Kıskançlığını çok sevmesine bağlayarak bunun normal bir duygu olduğunu, asıl karılarını kıskanmayan kocalara ve kocalarının kıskançlıklarını muhabbetlerine bir delil olarak görmeyen kadınlara hayıflanmak gerektiğini belirtir:

“ (...) Çok sevmek hastalığı, kıskançlığı davet eder. Kıskançlık da şüpheyi icab ettirir. Ben sevmeseydim, kıskanç olmazdım kıskanç olmasaydım şüphe etmezdim. Veyl o kocalara ki karılarını kıskanmazlar! Hayf ol karılara ki kocalarının kıskançlıklarını isbat-ı muhabbet olmak üzere telakki etmezler!” (*Nedamet Yahud Bir Şairin Ser-Nüvişti*, s. 29).

Bir gün köprüden geçerken rakibiyle karşılaşır. Kendisiyle kıyasladığı bu adamın gerçekte alçak yaradılışlı, hırsız ve korkak bir adam olduğunu anlar. Rakibinin bütün bu süflî özelliklerine rağmen karısının bu adama kaçmasını engelleyemez. Şair, daha sonra bu adamın karısını kötü yola düşürdüğünü duyduğunda üzülmez. Çünkü ona göre bu kaçınılmaz sonu hazırlayan bizzat kendisidir. Şair, yedi yıllık evliliğinin bitmesinin ardından çektiği azapları unutturacağına inandığı başka bir kadınla yeniden evlenir. Eski karısını da bütün yaşananlara rağmen affederek Allah’a havale eder.

Nedamet Yahud Bir Şairin Ser-nüvişti’nde, kadının kocasına ihanetinin nedeni çok roman okumasıdır.¹⁸⁸ Erkek, eşinin ihanetinin sebebinin bu olduğu görüşündedir.¹⁸⁹ Eserde, ailedeki çözülmenin sebepleri; erkeğin romantik tutumu,

¹⁸⁸ Fatih Andı da bu meseleye değinir: “Mehmed Celal, kadınların roman okumasına kesinlikle rıza göstermez. Çünkü hemen her romanda bir aşk ilişkisi vardır. Bu ise bunları okuyan ve ve tabiatları gereği kolay müteessir olan kadınların ve genç kızların düşünce ve duygu dünyalarını bulandırmaktan başka bir şey hâsıl etmez. Oysa kadının vazifesi zevceliktir, anneliktir.” (Andı, 1995: 60).

¹⁸⁹ Mehmed Celal, erkek kahramanın şahsında roman hakkındaki fikirlerini söyler: “Roman okumak meselesine gelince bugün -birkaç eser-i edebî müstesna- hiçbir namuslu kadın yoktur ki romanın ilk sahifesini çevirirken kızarmasın.” (*Nedamet Yahud Bir Şairin Ser-nüvişti*, s. 13).

kadının aşırı süslenme hevesi, müstehcen romanlar okuması ve bir başka erkeğe duyduğu ilgidir. (Uç, 2000: 88, 90).

Roman, şairin, karısı tarafından aldatılmayı kabullenmeyişi ve bunun nedenini sorgulaması ekseninde ilerler. Bir tür iç dökmedir. Bu sitem ve öfke dolu sözlerden evliliklerinin, nasıl bir güzergâhı takip ettiğini ve aralarındaki ilişkinin ne boyutta olduğunu öğrenmek mümkündür. Erkek, karısının ahlakını bozduğu gerekçesiyle okuduğu açık saçık romanları tenkit eder:

“Süs! Benim itikadımca kadının ziyneti iffetinden ibarettir. Ben tesadüf ettiğim kadınlarda süste ifratı sevenleri görmediğim için her kadını böyle tanırdım yahud her kadının böyle olmasını isterdim. Sade, temiz bir libas, saçları toplayan mai bir kurdela. Bir çift küpe yahud bir bilezik, bir kısım sade teferruat daha. İşte benim nazarımda süs! Meğer süs bundan ibaret değilmiş! Sen onu bana gösterdin. Cenab-ı Hakk’ın öyle tabii, öyle güzel yarattığı çehreler kozmetiklerle, pudralarla, rastıklarla, sürmelerle telvis edilmiş de benim haberim yok! Ben bunu istemezdim. Sen kimin için süslenirdin? Her zaman olduğu gibi şu zamanda da kadınlarımızın -ekseriyet itibariyle- yazı öğrenmesine, roman okumasına muteriz idim. Kadınlarda bu derece tekemmül henüz yoktur. Bir kadının kocasına yazacağı mektubu arzuhalcilere yazdırmasına da kâni değilim. Bilmeli... Fakat su-i istimal etmemeli. Roman okumak meselesine gelince bugün -birkaç eser-i edebi müstesna- hiçbir namuslu kadın yoktur ki romanın ilk sahifesini çevirirken kızarmasın! Yazıyı muavenetimle öğrendin. “Elf-i leyle” yi okumayı sana kim tavsiye etti? Müsaade edersen şunu anlamak isterim. “Paul ve Virginie”, “Rafael” daha iyi değil miydi? Bunlar dururken... (..)” (*Nedamet Yahut Bir Şairin Ser-Nüvişti*, s. 13).

“Roman okumak! Hiçbir şeyde, hatta hüsn-i terbiyede tekemmülünü temin edememiş bir kadın için bundan muhlik, bundan fena bir şey olamazdı. Temelsiz mi söyledim? “Vezaifü’l-enâs” daha birçok hükmü, edebi kitaplar kütüphanemde dururken şu açık saçık şeyleri neden okurdun? İşte bunların seyyiatı doğrudan doğruya şimdi sana ait kaldı! Çünkü ahlakın bütün bütün değişti, bütün bütün bozuldu!” (*Nedamet Yahut Bir Şairin Ser-Nüvişti*, s. 36).

Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere şair, karısına güvenmemektedir. Karısının bütün bu uygunsuz hal ve hareketlerine rağmen hastalıklı bir şekilde onu sevdiğini itiraf etmekten de geri kalmaz:

“Düşünelim, arayalım, bakalım şu münasebetsiz arzuların ne idi? Erkenden uyanmak, ber-mutad süslenmek, erkekli olan bir komşu hanıma sabah kahvesine gitmek! Ben bunu istemezdim. Sen yine yapardın. Beni, muhabbetime karşı mağlup ederek her ümidimi, her saadetimi ezdin, bitirdin! Zavallı ben! Seni seviyordum! Yine de severim! Bu bitmez tükenmez bir hastalıktır! Allah vere de her ikimiz için de mühlik olmasa! (..)” (*Nedamet Yahut Bir Şairin Ser-Nüvişti*, s. 15).

Adam, karısının süse ve gezmeye olan merakından şüphelenince karısını bazı düşünürlerin sözlerinden örneklerle¹⁹⁰ uyarır:

“Yüzünü ört! Nasıl? Bu istirahata aşına çıkıyor musun? Babanın evine, Acıbadem, Çamlıca’ya hatta Silahtarağa’ya giderken dudaklarım bu istirahamı tekrar etmekten usanmazdı. Sen, teşrin-i evvelde bile sıcaktan şikâyet ederek şöyle bir “of” diyerek ince, siyah peçeni kaldırırken ben “kapa kapa” derdim. Ne muztaribâne ne şikâyet-aver bu peçeni tekrar indirirdin! Kadınların tabirince serbestlik, açık saçık gezmek, fena romanlar okumak mesela aşçı çırağıyla yahud bir seyis ile şakalaşmak namusa dokunur şeylerden değilmiş! Ben bundan ziyade namusa dokunur bir şey tasavvur edemem ki... Şimdi işitiyorum: Cemiyet-i beşeriye içinde “yüzünü aç! Âleme görün! Ne yaparsan yap!” diyen bedbahtlar da varmış ekseriya sana sorardım:

“Rica ederim bana söyle, bana anlat şu kadınlar... Şu benim “mahlûkat-ı semaviye” addettiğim kadınlar terbiyeli, nazik, namuskâr olduğu belli olan bir beye karşı peçelerini ya burunlarının üstüne koyarlar ya bütün bütün indirirler! Pek güzel! Diyelim ki Silahtarağa’ya gidecekler, kemal-i iştiha ile görünecekken kayıkçıya karşı niçin yüzlerini açarlar? Bu neden? Sen de bana güle güle cevap verirdin:

— Onları adam yerine komazlar da onun için...

Bu cevap mı ya? Bizim esafil-i nas addettiğimiz bir kısım zavallı adamlarda kalp, his, iştiha, sevdâ yok mudur? Bunlar hayvan mıdır? Şimdi ne cevap vereceksin?” (*Nedamet Yahut Bir Şairin Ser-Nüvişti*, s. 25, 26).

Kocasına yar olmayanın dostuna da yar olmayacağı gerçeğinden hareketle karısının mutlu olmasına tabiatındaki süfliliğin engel olacağı kanaatindedir. Bundan dolayı evlilikte özellikle “küfüv” noktasına dikkat çeker. Bu denklik servet, ahlak, yaş ve geçim gibi birçok meselede önem arz etmektedir:

“Şeriat-ı garra-yı İslamiyye izdivaç meselesinde yalnız bir kelime ile her müşkili iktihâm etmiştir: Küfv! Bu kelimenin içinde servet, ahlak, sinn, maişet gibi birçok şeylerin nazar-ı dikkate alınmasına dair kati bir mantık, ciddi bir emir vardır. Bilmem, bizler bu cihetleri niçin düşünmüyoruz? Hâlbuki düşünmeye borçluyuz. Bana gelecek zengin kadın, benim gibi fakir bir şairin servet-i mevcudesini az görerek “sen benim sayemde zenginsin!” diyecektir! O halde ben, bir zevç değil bir uşak olur(um)! Zevcin ahlakı garip! Derecesini lüzumundan ziyade aşan süsün aleyhinde bulunuyor. Zevcesini -mücerred süsün yardımıyla- yapma bir bebek gibi görünce kaşları çatılıyor! On beş yaşında gelen bir gelin kocasını almış beş yaşında görünce kalbinden ince bir

¹⁹⁰ Bu örnekler, hem yazarın hem de toplumun kadına bakış tarzını göstermesi bakımından önemlidir. Bu bakımdan birkaçını vermekte fayda vardır: “Alphonse Karr: “Kadınlar sokaklarda herkesin dikkatini celbedecek ahvalden ictinab etmeye çalışmalıdırlar!” (...) Diğer biri: “Kadınlar hiçbir şeyde üryan olmamalıdır. Perde-i hayâ veedep ile fikirlerine kadar mestur olmalıdır.” “Bir zevkin arzu-yı şedidine giriftâr olan bir kadında sebat ve istikametın pâyımâl olmaması nadirdir.” Marmontel: “Kadınlarda süs ve ziynete olan dikkat hemen daima beğenilmek arzusunun ileri gelir.” (...) Daniel Stern: “İşve-i naz, cilve-i sun’i hep avlamak için açılmış birer tuzaktır. Bunlar hakikaten silah intikamdırlar.” Adolf Richard: “Dokuz yüz kadını kırk sekiz saat müddetle bir mahalde bulundurup hallerini nazar-ı teftişe alınız. Cümlesinin fikirlerini meşgul eden aynı bir maddeye, süs ve ziynete dair mükâfat ve müzakeratta bulunmakta olduklarını görerek hayrette kalırsınız.” Hezidot: “Bir kadına emniyet edilmez, bir hırsızdan da emin olunmaz.” (...) Madame Riccoboni: “Kalb-i nisvan bir uçurumdur ki âmâkını kimse musahhar edemez.” (...) (*Nedamet Yahut Bir Şairin Ser-Nüvişti*, s. 31, 32).

damarı kopararak bu kopuştan açılan cerihaların kanları ruhuna dökülüyor! Terbiyeli bir zevç “zevce” diye telakki ettiği bir kadının daha haftasında hırçınlık ettiğini, yayla mahallesinden numune-nüma olduğunu, münasebetsiz kanatlar terennüm ettiğini görünce tam kalbinden vuruluyor! “Küfüvv” kelimesi nazar-ı dikkate alınmadan vuku bulan bu izdivaçların neticesinde, büyük bir edibimizin dediği gibi nikâh, nafaka davaları mahşere kadar sürüyor! Diyebilirim ki: “Mizan-ı tahammül bu kadar sıkleti çekmez!” (*Nedamet Yahut Bir Şairin Ser-Nüvişti*, s. 47).

1.2.8.2. Muhabbet-i Mâderâne¹⁹¹

Mehmed Celal’in 1891’de yayımladığı bu romanı, Fahriye ile Fikri Bey’in aldatma neticesinde felaketle biten evliliklerini anlatır. Çocukken anne ve babasını kaybeden Nesibe Hanım’ı, teyzesi büyütür. Gelinlik çağına geldiği zaman da münasip bulduğu biriyle evlendirir. Nesibe Hanım’ın, bu evlilikten Fahriye adında bir kızı dünyaya gelir. Talihsiz Nesibe Hanım, daha anne ve babasının acısını unutamadan teyzesi ve kocasını da kaybeder. Kızı Fahriye’den başka kimsesi kalmayınca tüm sevgisini kızına verir. Öyle ki kızını kaybetmekten korktuğu kadar evlenmesinden de korkar.

Annesinin, aşırı düşkünlüğünün ve hassasiyetinin farkında olan Fahriye, bir yandan annesini teselli ederken diğer yandan da bir genç kız olarak evlilik hayali kurar. Çok geçmeden kendisinde bu hissi uyandıran delikanlıyı da bulur. Bu delikanlı, komşularından Fikri Bey’dir. Fahriye’nin erkekler içinde pek namuslu ve pek terbiyeli bulunduğu Fikri Bey’in yaşantısı onun bu düşüncesini desteklememektedir. Bununla birlikte Fikri Bey de Fahriye’ye karşı ilgi duymaktadır. Onunla evlenmek istediği için de görücü yollar fakat Nesibe Hanım kızını şimdilik evlendirmeyi düşünmediğini söyleyerek Fahriye’yi görücülere göstermeden onları geri gönderir. Böyle davranmasının bir diğer sebebi de Fikri Bey’i “hal-i hazırı meşkûk bir adam” (*Muhabbet-i Mâderâne*, s. 68) olarak görmesidir. Bundan dolayı ne idüğü belirsiz bir adama kızını vermeyeceği gibi bir paşa oğluna da vermek istemez. Bütün bu koruyucu muamelelerine karşın kızıyla Fikri Bey arasındaki mektuplaşmalara engel olamaz. Bu vasıtayı gören kişi mendil satan bir Hristiyan kadındır. Bu bohçacı kadın Nesibe Hanım’a geldiği bir gün, Fikri Bey tarafından yazılan mektubu gizlice Fahriye’ye verir. Fahriye’nin aldığı bu mektup, Fikri Bey’e olan duygularının yoğunlaşmasına sebep olur. Bu nedenle mektubu annesine göstermeyerek çekmecesinde saklar.

¹⁹¹ Mehmed Celal, “Muhabbet-i Mâderâne”, *Mehmed Celal’in Hikâye ve Romanları*, Haz. Nurcan Şen, Kurgan Edebiyat Yay., Ankara 2014. Yapılan alıntılarda eserin bu baskısı kullanılmıştır.

Bir pazar günü yeniden gelen bohçacı kadın, Nesibe Hanım'ın dikiş dikmekle meşgul oluşunu fırsat bilip Fahriye'nin odasına girer. Fikri Bey'in gönderdiği mektubu verir. Fahriye, mektubu okuduğu sırada kapı arkasından onları dinleyen Nesibe Hanım bayılarak yere düşer. Kendine geldiğinde bohçacı kadını kovar. Kızı olmadan yaşayamayacağını düşünen Nesibe Hanım için el bebek gül bebek büyüttüğü Fahriye'nin evlenip yuvadan uçması kolay kabulleneceği bir durum değildir. Kızında bir zamandan beri gözlemlediği değişiklikler ise şüphelerinde haklı olduğunu gösterir. Fahriye inkâr etmeye çalışsa da Nesibe Hanım, kızının sevdiği delikanlının Fikri Bey olabileceğini düşünmektedir. Nitekim bu düşüncesini Fahriye'ye söylediği zaman kızının hal ve tavırlarından meselenin doğruluğunu anlar. Çok sevdiği bir komşu kadına danışarak bir karar vermeye çalışır. Komşu hanım da Fikri Bey'i, eve geç gelme ve işret etme alışkanlıklarından dolayı Fahriye için doğru kişi olarak görmez.

Nesibe Hanım, bu muhabbetin kızı için geçici bir heves olduğunu düşünse de Fahriye'nin gece yarısı sayıklamalarından durumun vehametini anlar. Fikri Bey'e olan aşkının, kızının sağlığını olumsuz etkileyeceğini düşünerek geleceği belirsiz görünen bu evliliğe çaresiz razı olur. Tekrar gelen görücüye Fikri Bey'le bizzat görüşmek istediğini söyler. Ertesi gün Fikri Bey geldiğinde ona bazı şartlar ileri sürer. Bunlardan biri, kızına olan düşkünlüğü nedeniyle ondan ayrılmasının mümkün olmadığı bu nedenle de evlenmeleri halinde Fikri Bey'in iç güveysi olarak gelmesidir. Fikri Bey'in çalıştığı kaleme devam etmediğini haber aldığı için diğer şartı da kızının istikbali için kaleme devam etmesidir. Ayrıca evlendikleri zaman karısını ihmal etmemesini, her gece eve gelmesini ve işret meclislerinde bulunmamasını da tembihler. Buna dair bir de söz ister. Bunun üzerine Fikri Bey, sözünde duracağına dair yemin eder. Nesibe Hanım, bu yemini Kuran-ı Kerim üzerinde tasdik ettirir. Böylece bir hafta sonra evlenirler.

Bu evlilikle birlikte Fahriye'nin, kocasına olan muhabbeti günden güne artar. Fikri Bey de yeni damat olması hasebiyle hem karısına hem de Nesibe Hanım'a hümmette kusur etmez. Üç ay böyle geçtikten sonra bir gece Fikri Bey, eve sarhoş bir vaziyette gelir. Fahriye, rakı kokusunu almasına rağmen sesini çıkarmaz. Kocasına olan aşkına mukabil bu kadarcık bir kusurunu hoş görür. Sonraki gece Fikri Bey - alışkanlığı olmadığı halde- odasında bir şarkı tutturur. Fahriye buna şaşırırsa da yine bir şey söylemez. Kızının aksine Nesibe Hanım, damadının bu tavırlarından oldukça

rahatsızdır. Fikri Bey'in bir gece eve hiç gelmemesi, Nesibe Hanım'da bir öfke uyandırır. O gece, ana-kız beraber yemek yiyip odalarına çekilirler. Fahriye'nin aklına bir an kocasının kendisini aldatma ihtimali gelir ancak çok geçmeden zihninden bu düşünceleri uzaklaştırır. Kocasını sonraki gün akşama yakın geldiği zaman Fahriye, geceyi nerede geçirdiğini sorar. Fikri Bey, arkadaşlarından birinin ısrarıyla geceyi orada geçirmek zorunda kaldığını ve haber gönderecek kimseyi bulamadığını söyler. Fahriye bu yalana inanır fakat Nesibe Hanım inanmaz. Ona göre Fikri Bey, verdiği sözde durmamış üstelik buraya esir olarak gelmediğini söyleyerek asıl amacını belli etmiştir. Buna rağmen Nesibe Hanım, kızının üzülmelerini istemediği için bir süre daha sabreder. Ne yazık ki Fikri Bey bu geç gelmelerini sürdürür. Yine eve sarhoş bir halde geldiği bir gece, kendisini sorguya çeken karısını azarlar ve kayınvalidesine de hakaret eder.

Fahriye, kocasının hakaretlerine ve aşağılamalarına rağmen hâlâ onu sevmektedir. Öyle ki kocasının bir başkasını sevmesi durumunda onun mutluluğu için aradan çıkmayı bile kabul edecek durumdadır. Gece aleyhindeki konuşmaları işiten Nesibe Hanım, kızının rahatı için ortalık sakinleşinceye kadar evden ayrılmaya karar verir. Fikri Bey ise kayınvalidesinin evden gitmesine üzülmeyiz. Fahriye, o gece yine sarhoş dönen kocasının "Mari! Fahriye sana kurban olsun!" (*Muhabbet-i Mâderâne*, s. 82) şeklinde sayıklamalarından hayatında başka bir kadın olduğunu anlar. Aldığı bu darbenin etkisiyle bir gece içinde çöker ve üzüntüsünden yataklara düşer. Bir ay bu şekilde geçer. Bu süre zarfında Nesibe Hanım da birkaç kez kızını ziyarete gelir ve durumunun günden güne kötüleştiğini görür. Bir akşam şiddetli bir nöbet geçiren Fahriye, ertesi sabah kocasına doktor çağırmasını söyler. Fikri Bey, karısının hava değişimine maruz kaldığını düşündüğü için hastalığına önem vermez. Ancak doktor muayenesinden sonra Fahriye'nin verem olduğu anlaşılır. Bunun üzerine birazcık da olsa karısına karşı içinde bir merhamet hissi uyanır gibi olur fakat bu durum çok uzun sürmez. Fikri Bey'in felsefesi, eninde sonunda toprak olacak bir vücuda acımak gerekmeceği üzerinedir. Bu nedenle eski yaşantısını terk etmeyip yine eve geç gelmeye ve sarhoş oluncaya kadar içmeye devam eder. Kızının hastalığını öğrenen Nesibe Hanım eve döner. Fahriye, bir gün laf arasında Fikri Bey'e Mari'nin kim olduğunu sorar. Böyle bir soruyu beklemeyen Fikri Bey, sırrının ortaya çıkmış olmasından rahatsız olduğu halde anlamamazlığa gelir ve bir cevap vermeden çıkıp

gider. Akşamüzeri fenalaşan Fahriye, gece saat birde vefat eder. Eve sarhoş dönen Fikri Bey, Nesibe Hanım'ın hazırladığı zehirli içkiyi içmesinin ardından bir titreme sonucu son nefesini acı çekerek verir. Kızının ölümüyle çılgına dönen Nesibe Hanım, Fikri Bey'in can çekişini izledikten sonra aynı zehirden içer ve kızına sarılmış bir şekilde ruhunu teslim eder.

Muhabbet-i Mâderâne, adından da anlaşılacağı üzere bir annenin kızına olan sevgisini anlatır. Nesibe Hanım'ın kızına olan aşırı düşkünlüğü, ileride evlenip yuva kuracağı kişiyi de kıskanmasına yol açar. Bu nedenle de her an kızını kaybetme korkusuyla yaşar:

“ (...) Yalnız bir kızı var! Bütün muhabbetleri onun üzerinde içtima ediyor. Bunu da elinden alamazlar ya! Hayır hayır! Artık bu son darbeye hedef olmaya tahammülü yoktur! Çıldırır! Ölü! Mahvolur! Fahriye'nin bir babası, bir kardeşi, akrabası yoktur ki onu elinden alsın! Ya ecel? Ah bu müthiş nida! Lakin bu mümkün olabilir mi? Daha pek taze! Bir bahar kuşundan daha latif! Bir nisan sabahından daha parlak! Validenin elinden bu güzel kızı kimse alamayacak! Ya bir zevç? Fahriye'nin istikbalini temin edecek bir zevç? Ondan da kıskanıyor! Gelinlik zamanına kadar koynunda büyüttüğü, pederinin, validesinin, zevcinin muhabbetlerini gözünün içinde okuduğu sevgili Fahriye'sini niçin bir yabancıya teslim etsin? Asla! Ya Fahriye öyle istiyorsa? İşte bu derin mütalaat arasında zavallı mader, asabi bir raşeyle titriyor, gözlerinin karardığını hissediyor! Fahriye'yi kimseye vermeyecek! Ah onu pek seviyor! Onsuz yaşayamayacak!” (*Muhabbet-i Mâderâne*, s. 67).

Nesibe Hanım, her ne kadar kızını koruma içgüdüleriyle hareket etse de Fikri ile evliliğini engelleyemez. Fikri, evlendikten kısa bir süre sonra eski yaşantısına geri döner. Yazar, Fikri Bey'i tasvirinde özellikle güvensizliğine vurgu yapar:

“Fikri Bey, orta boylu, tıknazca, çehresinin heyet-i mecmuası güzel bir delikanlı idi. Fakat açık mai gözlerinin bakışında garip bir nişane-i ihanet meşhud olurdu. Göz kenarlarının kırmızılığı, gözlerinin biraz bulanıklığı çok rakı içtiğine delalet ediyordu.” (*Muhabbet-i Mâderâne*, s. 75).

“ (...) Cemiyet-i beşeriyede “sarhoş!” hitab-ı tahkîresinden başka bir şeye nail olmayan bu sefil...” (*Muhabbet-i Mâderâne*, s. 80).

Fikri'nin, karısı Fahriye'yi Mari adında bir kadınla aldatmasının ortaya çıkmasıyla birlikte evlilikleri felaketle biter.

1.2.8.3. Leman¹⁹²

Romanda, Leman ile Servet Bey'in aldatma neticesinde sonu felaketle biten evlilikleri anlatılır. Romanın başkahramanı Leman, on altı yaşında genç ve güzel bir kızdır. Annesi Nebire Hanım ve kardeşi Ömer ile birlikte yaşamaktadır. Nebire Hanım'ın kocası Hikmet Efendi vefat etmiştir. Elli yaşında olduğu tahmin edilen bu kadın, evini bir eğlence mekânına çevirerek çalgılı, çengili âlemler düzenler. Getirdiği kadınları ve dostlarını çocuklarına, akrabası olarak tanıtır. Ayrıca Ramiz Efendi adında bir kişiyle de ilişkisi vardır. Leman da yaratılış itibarıyla tıpkı annesine benzemektedir.

Nitekim yazar, Leman'ın şehvet-perestliğini Füsunsâz'la olan ilişkisinde daha da belirginleştirir. Leman'ın, Kafkasya'dan getirtilen bu cariye ile ilişkisi vardır. Haydarpaşa'da gittikleri mesire yerinde başlayan yakınlaşmaları gece yarıları köşkte de devam eder. Fırsat buldukları her gece sevişirler. Lezbiyen ilişkisinin yanı sıra Leman, kardeşi Ömer'in arkadaşı bestekâr Ferit Bey'den de hoşlanmaktadır. Ömer Bey, kardeşinin isteğini yerine getirerek bestelerini dinlemek üzere Ferit Bey'i eve davet eder. Meyhanede sarhoş bir halde bulduğu Ferit Bey'i bir akşam eve getirir. Ferit Bey, Leman ve annesinin hal ve tavırlarına âşina olduğu için onların serbestliklerini yadırgamaz. Çapkın ve işrete düşkün bir genç olan Ferit Bey, köşkte misafir kaldığı süre boyunca hem Leman'ı hem de Füsunsâz'ı düşünür. İkisi arasında bir karar veremez. Heves ve arzularının esiri olan Nebire Hanım ise oğlu yaşındaki Ferit Bey'i gözüne kestirir. Bir gece, herkes uykudayken gizlice Ferit Bey'in odasına girer ve yanan kandili söndürür. Ferit Bey, yatağında başka bir vücudun kıpırdadığını hissedince bu kişinin Leman ya da Füsunsâz olabileceğini düşünür. Fakat pencereden akseden ayın solgun ışığı Nebire Hanım'ın yüzünü aydınlattığında tahmininde yanlış olduğunu anlar. Nebire Hanım'ın Ferit'le birlikte olurken onu kızı için düşündüğünü söylemesi ise daha da şaşırtıcıdır.

Ertesi geceyi de aynı şekilde Ferit Bey'in odasında geçirir. Sonraki gün ise Leman'a, evlilik meselesini açarak onun için Ferit Bey'i düşündüğünü söyler. Leman, beklemediği bu durum karşısında şaşırsa da karara itiraz etmez. Öte yandan Füsunsâz ile Ömer arasında bir yakınlaşma başlar. Ferit Bey cephesinde de işler değişmeye başlar. Ferit Bey, arkadaşı Servet Bey'in evlenmek niyetinde olduğunu öğrenince

¹⁹² Mehmed Celal, "Leman", *Mehmed Celal'in Hikâye ve Romanları*, Haz. Nurcan Şen, Kurgan Edebiyat Yay., Ankara 2014. Yapılan alıntılarda eserin bu baskısı kullanılmıştır.

Leman'ı önerir. Sarhoşken söylediği bu sözlerden, sonradan pişman olsa da iş işten geçer. Servet, yalıya geldiğinde büyük bir heyecanla ablası Piraye Hanım'a, Leman'ı istemesini söyler. Dul bir kadın olan Piraye Hanım, ertesi gün kethüda kadını da yanına alarak Ömer Bey'in köşküne gider. Nebire Hanım ve Leman'ın da onay vermeleriyle bir süre sonra nikâhları kıyılır ve Servet Bey köşke iç güveysi olarak girer. Leman'ın evlenmesinden sonra Füsunsâz hastalanır. Leman durumu anlayınca Füsunsâz'ı kardeşi Ömer'le evlendirmek ister. Bu teklifi aile meclisi tarafından da kabul görür. Böylece evlenmeleri için Füsunsâz'ın iyileşmesi beklenir. Füsunsâz, kendini biraz toplayınca evlenme meselesi yeniden gündeme getirilir ve çok geçmeden de düğünleri icra edilir. Mutlu geçen birkaç seneden sonra Füsunsâz'ın verem hastalığı yeniden nükseder. Ömer, karısını tebdil-i hava için Heybeli'ye götürür. İlk aylarda Heybeli'nin havası Füsunsâz'a iyi gelmeye başlayıp sıhhati yolunda giderken sonraki aylarda yine nöbet geçirmeye başlar. Ondan sonra da yavaş yavaş hastalığı ağırlaşır ve nihayetinde vefat eder. Karısının ani ölümüyle sarsılan Ömer, bunalıma girer. Bunalımın etkisiyle akli melekelerini kaybedince bir gece yarısı karısının mezarı başında intihar eder. Silah sesini duyan polisler, mezar başına geldiklerinde Ömer'in cansız bedeniyle karşılaşır. Ertesi sabah tüm adaya yayılan bu intihar haberi, Ömer'in ailesine de ulaşır. "Vaktiyle hevesat-ı nefsanîyesinden, şimdi ihtiyarlıktan çökmüş olan" (*Leman*, s. 360) Nebire Hanım, oğlunun ölümünden bir gün sonra felç geçirir. Diğer taraftan Leman, kardeşinin ölümüyle sarsılrsa da üzüntüsü çok sürmez. Yazar, Leman'ın lakayd tavırlarını insafsızca bulur ve tenkit eder:

"(...) Hizmetçilerin bu kayıtsızlığına Leman'ın insafsızlığını da ilave edelim: Zavallı Ömer'e acımak için kalbinin en derin yerlerini aradı... Bedbaht kadın! Bulamadı, bulamadı... O zavallı için biraz merhamete tesadüf edemedi! Fakat ne kadar mahzun, endişe-nâk görünmek, lakaydlığını birdenbire belli etmemek lazım ise öyle yapmak için cebr-i nefs etti." (*Leman*, s. 361).

Leman'ın şehvet düşkünlüğü çok geçmeden Füsunsâz'ın yerine koyduğu Rum hizmetçi Eleni ile ilişkisinde de görülür. Annesi ile kocasından gezmek için izin aldığı bir gün, Eleni'yle sevişir. Köşke döndüğü zaman annesinin fenalaştığını öğrenir. Ertesi gün Nebire Hanım vefat eder. Yazar, Leman'ın, annesi için gösterdiği üzüntüyü ve döktüğü gözyaşlarını da sahte bulur. Nebire Hanım'ın vefat etmesi üzerine Servet Bey'in ablası Piraye Hanım köşke taşınır. Servet Bey, bir gün tesadüfen vapurda Ferit Bey'le karşılaşır. Uzun zamandır görüşmeyen iki arkadaş böylece hasret giderir.

Servet Bey, eski günleri yâd etmek için o gün Ferit'i eve davet eder. Ertesi sabah Servet Bey'e, mektep arkadaşından bir telgraf gelir. Hikmet adındaki bu arkadaş, telgrafta, Beyrut'tan İstanbul'a döndüğünü ve kendisiyle mutlaka görüşmek istediğini haber verir. Servet, fırtınalı havaya rağmen arkadaşıyla görüşmek için aşağıya iner. Piraye Hanım da uzun zamandır görüşmediği bir arkadaşında kalacağını söyleyerek Servet'le beraber gider. Servet, arkadaş Ferit'e güvendiği için kendisi gelinceye kadar onu evde karısıyla birlikte bırakmakta bir sakınca görmez. Ferit Bey'in, kahvaltıdan sonra istasyondaki gazineye gideceğini, evde kalması halinde ise kütüphanede vakit geçireceğini düşünür. Kocasını gittikten sonra Leman, Ferit Bey'i salona çağırır. İktikler konyanın etkisiyle yakınlaşırlar. Servet, uygunsuz hava şartlarından dolayı eve döndüğü zaman Ferit hâlâ gitmemiştir. O akşam da beraber sarhoş oluncaya kadar içerler. Servet Bey, rakının etkisiyle sızar. Gece yarısına doğru uyandığında karısı yanında yoktur. Köşkün her tarafını arar fakat bulamaz. En sonra Ferit'in yattığı odadan bir ses duymasıyla oraya doğru gider. Vahşi bir tebessümle tekrar odasına gelip konsoldan tabancasını alır. Oda kapısını açtığı zaman karısıyla Ferit'i uygunsuz bir vaziyette yakalar. Bunun üzerine Servet Bey, tabancasıyla önce Leman'ı ardından da Ferit'i vurur. İki saat sonra olay yerine gelen polisler Servet'i tutuklar. Olanları duyan Piraye Hanım ise üzüntüsünden ölür. Neredeyse bütün ev halkının ölümüyle birlikte köşk, Rum hizmetçiler Mariyanko Tuti ile Eleni'ye kalır.

Mehmed Celal, *Leman* romanında aile arasındaki sapkın ilişkileri konu edinir. Yazar, Leman'ın dış güzelliğinin aksine kalp güzelliğinden noksan oluşunu annesinin terbiyesine bağlar. Ona göre Leman'ı, feci sona hazırlayan da bu terbiye eksikliğidir:

“O güzelliğin o bedâyi'in yarısı olsun kalbinde bulunaydı belki muharrir şu hikâyeyi yazmazdı, belki kalem, nakîsa-cû olmak için yürümezdi, kalp güzelliğini biz de bahşederdik lakin kimin kızıydı nasıl terbiye görmüştü! Ahlaksız validelerin kızları için hazırladıkları istikbalden haberi olsa!” (*Leman*, s. 280).

Yazar, Nebire Hanım'dan imalı sözlerle bahsederek şuh-meşrepliğine ve iffetsizliğine vurgu yapar. Ayrıca Nebire Hanım ile Leman'ın evlerine gelen bir erkek misafiri karşılama şekillerini ve tesettüre uygun olmayan kıyafetlerini eleştirerek anne ile kızın serbest hareketlerine dikkati çeker:

“Burada kârî ve kârielerimin aflarını temenni ile diyeceğim ki memleketimize şeref-bahş olmayan bir kısım hanımlarımız şöyle hafifçe bir başörtü ile erkekler yanına

çıkma rezaletini kabul ettikleri günden beri şıklar şıllıklar -daha doğru bir tabir-i âmiyâne ile- yılmışlar ismet-i umumiyyeye karşı birer baş belası olup kalmışlardır! İşte bunun için teyze hanım ile Leman, yeni misafirlerine kıyam ettikleri zaman Ferit pek çok emsalini gördüğü için hanımlar tarafından gösterilen açıklığa saçıklığa bir nazar-ı tabii atfederek serbestçe selamlaştı.” (*Leman*, s. 291).

Anne Nebire Hanım’ın sadakatsizliği ve ahlaksızlığının sebebi olarak da yaşlı bir adamla evlenmesi gösterilir. Bu açıdan *Aşk-ı Memnu*’daki Bihter ile *Nur Baba*’daki Nigar’la benzer yönleri vardır. (Uç, 2000: 143).

Nebire Hanım’ın, Ferit Bey’le birlikte olurken onu kızı için düşündüğünü söylemesi ise ilişkilerdeki yozlaşmışlığı gösterir:

“— Sus eşim... Bütün halk duyacak... Leman’ı senin için hazırlıyorum fakat arada sırada benim de gönlüm hoş olmasın mı? Doğru! Hoş olmasın mı ya? Hoş olması içindir ki işte yaylı karyolanın üstündeki şilte aheste aheste inip çıkmaya başladı!” (*Leman*, s. 298).

Nebire Hanım’ın bu sözlerinden şehvet düşkünlüğünün ne derecelerde olduğunu çıkarmak mümkündür. Füsunsâz, Nebire Hanım’ın, Leman’ı Ferit Bey’le evlendireceğini duyduğunda bu teklifini “müşterekü’l-menfaa bir izdivaç” (*Leman*, s. 302) olarak düşünür. Böyle düşünmesinin sebebi, Nebire Hanım’ı ilk gece Ferit Bey’in odasına girerken görmesidir. Dolayısıyla annesinin Leman’a yaptığı teklifin aslında kendi menfaatine hizmet etmek olduğunu derhal anlar. Nitekim Nebire Hanım, bu maksadını açıkça Ferit Bey’e söylemiştir.

Himmet Uç’a göre *Leman* romanı, meşru ve geleneksel bir zemine oturtulamamış bir aile anlayışının nasıl yıkılacağını anlatır. Roman, toplumsal ve geleneksel kayıtlardan sıyrılmış bir konak halkının yasak ilişkiler ağıdır. (Uç, 2000: 146, 148).

Leman’ın, uzun zaman sonra Ferit’le karşılaşması onda bir heyecan uyandırır. Bu heves ve heyecan onu, kocasına ihanet etmeye kadar götürecek bir şiddetli arzudur. Nitekim yazar bunun sinyalini verir:

“Şimdi bilmem, kaçınıcı defa Leman’ın âmâk-ı kalbinde, sevimli Ferit için bir heves, bir ihtiras-ı mecnunâne tutuşuverdi. O -bilmem niçin- istiyordu ki Ferit’i Servet’e tercih etsin ve bu cinayette korkunç bir intikamın vahşi bir lezzetini bulsun!” (*Leman*, s. 369).

Aynı arzuyu Ferit Bey de Leman'a karşı duyar. Böylece iki eski âşık arasında bir etkileşim meydana gelir. Yazar, aralarındaki bu duygu yoğunluğunu “erkek gözleriyle ister kadın gözleriyle verir!” (*Leman*, s. 369) şeklinde ifade eder.

Romanda, Leman'ın, Ferit Bey'i kocasına tercih etmesinin tatmin edici bir izahı yapılmaz. Yazar, bu tercihi bir intikam duygusu olarak açıklar: (Uç, 2000: 142).

“ (...) Leman'ın amak-ı kalbinde sevimli Ferit için bir heves bir ihtiras-ı mecnunâne tutuşuverdi. O -bilmem niçin- istiyordu ki Ferit'i Servet'e tercih etsin ve bu cinayette korkunç bir intikamın vahşi bir lezzetini bulsun.” (*Leman*, s. 369).

1.2.8.4. Elvah-ı Sevda¹⁹³

Romanın üçüncü bölümünde Nana'nın kocasını, kardeşiyle aldatması neticesinde felaketle biten evliliği anlatılır. İlk aşk tecrübesinde umduğunu bulamayan Cemil, daha sonra Makriköyü'nde ikamet eden Margerit adında bir Fransız kıızıyla aşk yaşamaya başlar. Bir gün Margerit'in babası Mösyö Alfred, yakın dostunun oğlu Mösyö Armand'dan bir mektup alır. Mösyö Armand, bu mektupta babasının vefat ettiğini, biraderinin karısı tarafından aldatıldığını ve bu ihaneti yakalayan biraderinin hem karısını hem de kendisini öldürdüğünü bu nedenle Paris'ten İstanbul'a geleceğini ve bir müddet onlarda kalacağını yazmaktadır. Mektubu okuduğu zaman Mösyö Alfred'in yanında olan Cemil, bu davetsiz misafiri kıskansa da bunun bir vehimden ibaret olduğunu düşünerek gönlünü ferah tutar. Nitekim böyle düşünmesinde kıskançlık yüzünden önceki ilişkisinin Cemil'i acı tecrübelerle sevk etmesi ve gönlünde derin yaralar açması etkili olmuştur. Bu nedenle Cemil, Margerit'in her türlü tecavüze karşı namusunu koruyacağı kanaatindedir.

Mösyö Armand çok geçmeden İstanbul'a gelir. Mösyö Alfred ve ailesi, yaşadıklarından dolayı Armand'a acır ve onu güzel bir şekilde karşılarlar. Cemil de Armand'la tanışır. Mösyö Armand'ın misafirliğinin ikinci ayında Cemil, birdenbire Armand'tan kuşkulanmaya ve Margerit'i ondan kıskanmaya başlar. Bir akşam Mösyö Alfred'lerden evine dönerken içindeki bu şüpheyile cebine küçük bir tabanca koyar ve tekrar aynı yere gider. Sayfıyenin bahçe cihetine açılan kapısından Margerit'in yatak odasını gözetler. Olağan dışı bir şey görmediği için dönmeye karar verir. Tam bu

¹⁹³ Mehmed Celal, *Elvah-ı Sevda*, (Kostantiniyye: Âlem Matbaası, 1308/1890). Yapılan alıntılarda eserin bu baskısı kullanılmıştır.

esnada perdenin arkasında Margerit'in aksi dışında başka bir hayal daha görür. Bunun üzerine bahçe duvarından atlayarak içeri girer. Margerit ile Armand'ın konuşmalarını işitir ve bir budak deliğinden onları gözetlemeye başlar. Margerit ile Armand, sarmaş dolaş bir şekilde kanepede oturmaktadır. Gördükleri karşısında şaşkına dönen Cemil, tabancasıyla Armand'ı vurmak istese de bu kararından vazgeçer. Gerisin geri merdivenlerden inmeye başlar Bu sırada ayağına bir şey takılır. Gecenin karanlığı içinde bulduğu bu şeyi koynuna koyar. Dışarı çıktığı zaman bunun bir defter olduğunu görür. Bu defter Mösyö Armand'ın günlüğüdür. Cemil'in defterdeki itirafları okumasıyla Mösyö Armand'ın gerçek yüzü de ortaya çıkar. Armand'ın, İstanbul'a gelmek için Mösyö Alfred'e yazdığı mektupta söylediği sözler tamamen yalandır. Fena bir kadın olarak nitelendirdiği kardeşinin karısı Nana ile farklı bir ilişkisi vardır. Kendisi bir sahtekâr ve katildir. Konumuzu ilgilendiren aldatma bahsi de burada ortaya çıkar.

Armand, tebdil-i hava için gittiği İtalya'da, Nana adında genç ve güzel bir kızla tanışır. Bir müddet sonra Nana Paris'e döner. Bu sırada Armand, babasını kaybeder. Erkek kardeşi ise babasının vefatı üzerinden henüz bir sene geçmeden bir mektupla evlendiğini haber verir. Bunun üzerine Armand, memleketine döner. Kardeşinin evlendiği kadının sevgilisi Nana olduğunu öğrenir. Karşılaşmalarında ikisinin de eski hisleri uyanır. Kocasının kıskançlığı nedeniyle Nana, hislerini açığa vurmaz. Bir akşam, Nana'nın kocası bazı arkadaşlarıyla tiyatroya gideceğini söyleyerek Armand'a da gelmesini teklif eder. Fakat Armand başka bir tiyatroya gideceğini söyleyerek teklifi reddeder. Amacı Nana ile başbaşa kalmaktır. Nitekim kardeşi gittikten sonra uzun zamandır beklediği fırsat ayağına gelir. Fakat Nana kocasının kıskanç olduğunu bildiği için endişelidir ve bunun kendisini sınamak için bir tuzak olabileceğini düşünür. Söylediğine göre kocası tiyatroya gitme hilesini daha önce de yapmıştır:

“— Ah ben bilirim, biraderiniz bir kere daha böyle yapmıştı. Tiyatroya gideceğim demişti. O gittikten sonra ben de odama girdim. Öyle bir zamanda avdet etti ki o zaman tiyatrunun henüz ilk perdesi açılmıştır. Kendisine erken geldiniz dedim. Bana cevap olarak “Sana göreceğim geldiği için” dedi. Ne kadar kıskançsınız demeye korkuyordum. Anlıyor musunuz Armand? Böyle bir şeyin vukuundan korkuyorum.” (Elvah-ı Sevda, s. 92).

Armand, Nana'nın endişesi üzerine tiyatroya kadar gidip biraderinin orada olup olmadığını kontrol eder. Locada, birkaç arkadaşıyla sohbet ettiğini görünce eve

geri döner. Kardeşi döndüğü zaman kapıyı kendisinin açacağını söyleyerek uşağa uyumasını tenbihler. Bunun için de Nana ile aralarındaki münasebeti tam olarak dile getirmese de eline iki altın bırakarak bu münasebeti ima eder. Gavroş'u başından savdıktan sonra Nana'nın odasına çıkar ve ona, kocasını güzel bir kadınla gördüğü yalanını söyler. Amacı, Nana'nın kocasından nefret etmesini sağlayarak amacına ulaşmaktır. Nitekim bunda başarılı olur.

Gavroş'un uyuduğuna emin olduktan sonra sevişmeye başlarlar. Aradan beş dakika geçtikten sonra bir ayak sesi işitilir. Gelen Nana'nın kocasıdır. Kapıya şiddetli bir şekilde vurarak açmasını söyler. Bunun üzerine Armand, korkudan yatağın altına saklanır. Kardeşi de bu sırada kapıyı kırarak içeri girer. Anahtar deliğinden karısının bir adamla yattığını görmüş fakat yatağın cebinliğinden dolayı adamın yüzünü görememiştir. Oda içerisindeki şapka ve baston da oda içinde yabancı biri olduğunu doğrulamaktadır. Çılgına dönen koca, tabancasıyla karısını öldürür. Ardından karyolanın altında kardeşini görür ve "Ne? Evime hırsız gibi giren, karımın namusunu çalan, Allah'tan bulsun, istikbalimi öldüren katil kardeşime mi benziyormuş? Armand, Armand..." (*Elvah-ı Sevda*, s. 100) sözleriyle şaşkınlığını ifade eder. Armand, kardeşinin kendisini de öldüreceğini anlayınca derhal yerinden kalkarak tüm gücüyle karşı koymaya çalışır. Bu sırada tabancanın yönü kardeşine döndüğü için parmağının tetiğe dokunmasıyla tabanca patlar. "Kardeşim sen idin öyle mi? Emin ol ki vicdan da vardır. Allah da vardır." (*Elvah-ı Sevda*, s. 100) diyerek biraderi son nefesini verir.

Bu vahim olay üzerine Armand, Gavroş'u uyandırarak durumdan haberdar eder. Nana'nın nabzını yoklamak üzere onu odaya götürür ve kardeşinin tabancasıyla onu da öldürür. Böylece cinayete, uşakla yaşanan yasak aşk izlenimi verir. Daha sonra tabancayı yerine koyarak olay yerinden uzaklaşır. Böylece kimse kendisinden şüphelenmez. Cemil, Armand'ın itiraflarını okuduktan sonra vakit kaybetmeden Mösyö ve Madam Alfred'e durumu anlatır. Ne yazık ki geç kalmıştır çünkü Margerit, ardında bir mektup bırakarak Armand'la beraber kaçmıştır. Cemil, Margerit'i bulmak için peşinden Paris'e gider ve Armand'ı polise ihbar eder. İşlediği cinayetleri itiraf ettiği günlüğünün ele geçmesiyle suçu kesinleşen Armand, tutuklanır. Margerit ise Armand tarafından zehirlenir ve ölür. Paris'te cereyan eden bu olayları gazetelerden takip eden Margerit'in annesi Madam Alfred üzüntüsünden vefat eder babası da çıldırır. Böylece Cemil, ikinci aşk girişiminde de umduğunu bulamaz.

Mehmed Celal, *Elvah-ı Sevda*'nın mukaddimesinde eserinin aşka dair olduğunu, kadınların iç dünyasını, kıskançlığın müthiş neticelerini anlattığını ifade ederek eserinin acıma uyandıran taraflarına işaret eder:

“*Elvah-ı Sevda* muhabbete aiddir. Kadınların hafaya-yı kalbiyesine vukuf için taharri-yi esrar-ı muhabbet etmek isteyenler şu eserde gözyaşlarıyla neşvünema bulmuş bir muhabbet-i samimeyi, kıskançlığın müthiş neticelerini, sevdiği tarafından iğfal edilmiş zannolunan bir bedbahtın ne yolda imrar-ı hayat ettiğini göreceklerdir. Eserimin meziyeti bundan ibarettir.” (*Elvah-ı Sevda*, s. 4).

Bu müthiş neticelerden birini romanın üçüncü bölümünde Nana'nın evliliğinde gösterir. Nana'nın bir anlık zaafıyla kocasının kardeşi ile birlikte olması, evliliğinin felaketle bitmesine yol açacaktır. Nana, kocasının bir başka kadınla başbaşa olduğu yalanına kanarak kendini Armand'a teslim etmeye hazırdır. “Hain kocalara karşı namussuz olmalıdır.” (*Elvah-ı Sevda*, s. 95) sözleriyle buna hazır olduğunu gösterir. Ayrıca Gavroş'un uyuyup uyumadığına emin olamayıp içinde bulunduğu tereddüt hali de Nana'nın, Armand'la birlikte olmayı arzuladığını gösterir. Nitekim Armand da böyle düşünmektedir:

“ (...) Nana “Ya Gavroş, Gavroş uyumuyorsa?” dedi. O anda sevincimden az kaldı haykıracaktım. Bir kadının lisanından “birisi gelir, birisi görür” kelimelerini işittiniz mi artık emin olabilirsiniz; o sizin olmuştur.” (*Elvah-ı Sevda*, s. 95).

1.2.8.5. Kuşdili'nde¹⁹⁴

Mehmed Celal'in bu romanında, metres yüzünden işlenen bir cinayet anlatılır. Refet, yakın arkadaşı Remzi ile dönemin meşhur mesirelerinden Kuşdili'ne gezmeye çıktıkları bir gün, arabada gördüğü bir kıza âşık olur. Kızı evine kadar takip eder. Kız da bakışlarıyla Refet'ten hoşlandığını belli eder. Böylece Refet, Remzi'nin teyzesi Bedriye Hanım'ı görücü gönderir. Görücü, Nurhayat'ı beğenir ve Refet'e olumlu bir cevap verir. Nurhayat, Abdülhamid devri paşalarından Ahmet Ruhi Paşa'nın kızıdır. Kendisi hürriyet taraftarı olduğu ve babasını müstebid olmakla suçladığı için aralarında sürekli bir çatışma vardır. Nurhayat'ın evlilik hakkındaki sözleri hem

¹⁹⁴ Mehmed Celal, *Kuşdili'nde*, Haz. Nuri Akbayar, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2021. Yapılan alıntılarda eserin bu baskısı kullanılmıştır.

babasıyla aralarındaki çatışmayı hem de kendi kararlarını özgür bir şekilde vermesi bakımından önemlidir:

“— (...) Fakat şurasına inanınız ki beni alacak koca asla müstebit olmayacaktır. Hür doğmu, hür yaşamış, hür olarak ölmeye hazırlanmış bir insanoğlu insanla evleneceğim! Fakat hafiyeoğlu hafiyeyle değil!” (*Kuşdili'nde*, s. 26).

Çok geçmeden Nurhayat ile Refet evlenir. Evliliklerinin ilk günleri mutlu ve huzurlu bir şekilde geçer. Aşk sarhoşu olan çiftin ne yazık ki bu mutlulukları çok sürmez. Nitekim yazarın, “Hemen felek düzenlerini bozmasın! Evet! Hemen felek düzenlerini bozmasın ama bozacak gibi geliyor!” (*Kuşdili'nde*, s. 31) ifadeleri de buna işaret eder.

Refet, eve geç gelmeye, bazı geceler de hiç gelmemeye başlar. Eve yine geç geldiği bir gece Nurhayat'ın kendisini beklemekte olduğunu görür. Nurhayat, kocasından eve geç gelişlerinin sebebini öğrenmeye çalışır. Refet, geç gelişlerinin sebebi olarak arkadaşlarıyla görüşmesini gösterir ve bundan sonra geç gelmeyeceğine dair karısına söz verir. Fakat gerçekte olan ise Refet'in Tepebaşı Bahçesi'nde gördüğü Rozali adındaki hafifmeşrep kadına ilgi duymasıdır. Doğduğu zaman annesini kaybeden Rozali, teyzesinin de vefat etmesiyle yetimhaneye verilir. Oradan çıktıktan sonra da ihtiyar bir terzi kadının himayesine girer. Şehrin tanınmış büyük ailelerinden Tunuslu Ferhat Bey'in ailesi de diğer tanınmış aileler gibi bu ihtiyar kadının terzihanesinden alışveriş yapmaktadır. Bu münasebetle Rozali, Ferhat Bey'in Nişantaşı'ndaki konağına gidip geldikçe hem güzelliği hem de terbiyesiyle konak halkının dikkatini çeker. Ferhat Bey'in hanımı Feriha ile kızı Mediha, Rozali'yi ailelerinden biri gibi görürler. Terzi işlerinden dolayı da yanlarında alıkoyarlar. Ferhat Bey de Rozali'nin namuslu ve terbiyeli bir kız olduğunu bildiği için evlerinde kalmasına ses çıkarmaz. Rozali, sabah gezmelerinde bahçıvan çırağı Perikli ile yakınlaşır. Bu günlerden birinde de onunla birlikte olur. Aralarındaki ilişkinin ev halkı tarafından duyulması korkusuyla kaçmaya karar verirler. Perikli, Rozali'yi hizmetçi tellalı Katina'nın evine götürür. Bir müddet burada yaşarlar. Ancak paraları bitmeye başlayınca hayatın acı gerçekleriyle yüz yüze gelirler. Rozali, terziliğe dönmeye, Perikli de yeni bir bahçıvanlık işi aramaya karar verir. Fakat bu teşebbüslerinde başarılı olamazlar. Böylece araları açılmaya başlar ve Perikli günlerce eve gelmez. Bu durumdan istifade etmek isteyen Katina, Rozali'nin aklını çeler ve onun kötü yola

düşmesine sebep olur. Günler sonra eve dönen Perikli'ye de Rozali'nin kaçtığını ve kötü yola düştüğünü söyler.

Refet, bir süre daha Nurhayat'a verdiği sözü tutarak karısının güvenini yeniden kazanır. Akşamları eve erken gelip ailesiyle ilgilenir. Fakat bu ilgisi çok sürmez. Rozali'nin, Todoraki adındaki âşığından ayrıldığını duyunca fırsattan istifade ederek Rozali ile yakınlaşır. Yazar, “Eyvah! Refet'in saadet ufku yavaş yavaş kararıyor, yavaş yavaş lekeleniyordu.” (*Kuşdili'nde*, s. 69) ifadeleriyle bu yakınlaşmanın tehlikesine dikkati çeker. Rozali, Refet'in evli olduğundan haberdardır. Bunu ona söylediğinde Refet'ten “Öyle ama iki gözüm, dünyada her adam evlendiği günden itibaren kalp taşımasın mı? Kendi iradesinin üstünde olan bir güce karşı mı koysun?” (*Kuşdili'nde*, s. 70) şeklinde bir cevap alır. Bunun üzerine Rozali de evlenmenin başka sevmenin yine başka olduğunu söyleyerek Refet'e hak verir. Bununla birlikte sevmeyi ve seilmeyi bildiği kadar terk edildikten sonra intikam almayı da iyi bildiğini söyleyerek Refet'e gözdağı verir. Refet, buluştukları bir gün Rozali'nin çekmecesinde kendi yazdığı mektupları görüp yanına alır. Eve gitmeden önce de Galata'da bir birahaneye girip sarhoş oluncaya kadar içer. İki gün sonra ancak kendine geldiği zaman pardösösünün cebine koyduğu mektupları bulamaz. Nurhayat bu mektupları bulup tercüme ettirmiş ve ihaneti öğrenmiştir. Mektupları Refet'in yüzüne fırlatır.

Nurhayat, alacağı intikamı düşündükten sonra babasının eski emektarlarından bir arabacının karısı olan Eftimya'nın yanına gider. Ona, kocasının metresine yazdığı mektupları yakaladığını ve bu iş için kendisine yardım etmesini söyler. Nurhayat, kocasının kapatmasıyla Eftimya'nın evinde karşı karşıya gelmeyi planlar. Önce onu güzelce ikaz edeceğini, dinlemediği takdirde tehdit edeceğini anlatır. Böylece kocasının ağzından Rumca bir mektup yazıp Rozali'yi buraya davet eder. Rozali, davet edilen yere geldiğinde Refet yerine Nurhayat'la karşılaşınca şaşırır. Nurhayat, yakında anne olacağını söyleyerek kocasının peşini bırakmasını söyler. Rozali, Nurhayat'ın bu isteğini kabul etmez. Refet'in onu bırakmadığını, kendisinin de ondan ayrılmak istemediğini açıkça ifade eder. Bunun üzerine çılgına dönen Nurhayat, Rozali'nin üzerine atılarak boğmaya çalışır. Bu sırada Rozali, masanın mermer taşının keskin tarafına başının isabet etmesiyle ölür. Nurhayat, Refet, Eftimya adalete teslim olurlar. Böylece metres yüzünden bir evlilik felaketle neticelenir.

Kuşdili’nde, Nurhayat’ın şahsında hayata karşı direnen, iradeli, metin bir kadın portresi çizilir. Bu kadın tipi ve namus bahsinin bu şekilde ele alınması Türk romanı için yenidir. (Uç, 2000: 158).

İçinde bulunduğu durum, Nurhayat’ı “facialı, kanlı mevzular” (*Kuşdili*’nde, s. 80) hazırlamaya iter. Yazar, seven bir kadının intikamının da o derece şiddetli olacağının sinyalini verir:

“Nurhayat, geleceğini karanlık gördükçe bazen dimağında intikam hissiyle karışık bir cinnet volkanının, bir düşmanlık ateşinin tutuştuğunu hissediyor, şu Rozali’yle karşı karşıya gelmek, onu yakmak, öldürmek istiyordu. İntikam fikri bu! Hususiyle kadındaki intikam fikri! En büyük romanların mevzuları hep bu intikam fikri değil midir?” (*Kuşdili*’nde, s. 80).

1.2.9. Mehmed Vecihî Efendi’nin Eserleri

1.2.9.1. Mehçure¹⁹⁵

Mehmed Vecihî’nin 1895’te kaleme aldığı *Mehçure*, trajik bir evliliği konu edinir. Romanda, aldatma neticesinde hem Mehçure ile Mükerrerem’in hem de Mükerrerem ile Rana’nın sonu felaketle biten evlilikleri anlatılır.

Romanın başkişisi Mehçure, sahaf esnafından Akif Efendi’nin kızıdır. Akif Efendi, eşi Şefika Hanım ve kızı ile birlikte sakin ve mutlu bir hayat sürmektedir. İlim ve tahsile önem verdiği için kızını da bu yolda terbiye eder ve tahsiline son derece özen gösterir. Altı yaşında mektebe başlayan Mehçure, kısa zamanda yaşitlarını geçerek çalışkanlığını ve zekâsını ispat eder. Mektepten çıktıktan sonra da tahsiline evde devam eder. On sekiz yaşına geldiğinde ise evlenme çağı geldiğinde görücüye çıkarılır. Güzelliği ve meziyetleri sayesinde talipleri artar. Akif Efendi, kızının kendisi gibi mutlu bir evlilik yapmasını istediğinden onun geleceği için doğru karar verebilmek adına titiz davranır. Çıkan talipler içerisinde kızının geleceğini temin edecek kimseyi göremez. Bu nedenle de bunları uygun bir dille reddeder. Tesadüfe bırakılamayacak kadar hassas bir mesele olan evlilik hakkında karısına söylediği sözler de bu konuda ne kadar ince düşündüğünü gösterir:

¹⁹⁵ Mehmed Vecihi, *Mehçure*, Haz.Hümevra Zerdecı, Selis Yay., İstanbul 2003.

“— Sen evlenmeyi o kadar kolay mı sanıyorsun? Birbirini tanımayan iki kişinin hayatını, günlerini birleştirmek ne kadar zor bir meseledir, biliyor musun? Bir insan, özellikle bir kadın bir anda ömrünü, istikbalini, gönlünü, arzusunu tamamen bir erkeğe teslim edecek, sonra onunla ömrü oldukça beraber olacak... Eğer kaderinin yardımı olursa mesut olur. Evlenmek bir haftalık, bir aylık yol arkadaşlığı gibi değildir. Evlilik bir ömür boyunca sürecektir bir arkadaşlıktır. Onun için bu konuya önem verilmesi ve her zaman kaderin yardımının istenmesi gerekir. Bu iş tesadüfe bırakılmaz...” (Mehcure, s. 9).

Mehcure, böylece yirmi yaşına kadar görücüye çıktığı halde kimseye verilmez. Akif Efendi, ailesini mesire yerlerine göndermediği için Şefika Hanım ve Mehcure, birkaç komşu dışında kimseye görüşmezler. Bu komşulardan biri Fitnat Hanım ile kız kardeşi Aliye Hanım’dır. Fitnat Hanım’a göre daha genç olan Aliye, Mehcure’yi kendine yakın gördüğü için onu çok sever. Görüştikleri zaman da ona, mesire yerlerinden bahseder. Mehcure de babası Akif Efendi gibi mesire yerlerinden hoşlanmaz. Akif Efendi, gezinti yeri olan mesirelerin, medeniyetten habersiz bazı kişiler tarafından hava almak maksadıyla değil, farklı amaçlar için kullanıldığını düşündüğünden, ailesini bu tür yerlere göndermez. Mehcure de kalabalıktan hoşlanmadığı için bu tür eğlencelere yabancısıdır. Aliye ise Mehcure’nin eve kapanmasını doğru bulmadığından bir gün beraber gitme teklifinde bulunur. Mehcure, kabul etmeyince تنها bir günde gitmek için ısrar eder. Böylece Mehcure, sıradan bir günde gitmelerine babasının ses çıkarmayacağını düşünerek salı günü Çırpıcı Çayırı’na gitmek üzere söz verir.

O gün, havanın güzelliği ve etrafın tenhaliği Mehcure’nin çok hoşuna gider. Bir ağacın gölgesine oturarak etrafı seyreder. Gördüğü güzellikler karşısında adeta büyülediğinden bulunduğu yeri unutarak çimlere uzanır. Bir saat kadar bu vaziyette eğlendikten sonra bir ağacın arkasına gizlenerek kendisini seyreden birini fark eder. Gözetlendiğini anlayınca hemen toparlanır. Aldığı terbiye gereği bir erkeğe görünmenin büyük bir suç olduğuna inanan Mehcure, burada kendisinin değil, kendisini gizlice gözetleyen kişinin utanması gerektiğini düşünerek rahatlar. Bu adamın akşam dönene kadar hatta sonrasında da kendilerini takip etmesinden, Fitnat ve Aliye Hanım’ların yeğeni Mükerrerem Efendi olduğu anlaşılır. Bunun üzerine Mehcure, Mükerrerem hakkında kötü düşünmez. Mükerrerem’in, kendisi orada olduğu için ailesinin yanına gelemediğini ve bu şekilde davrandığını düşünerek geldiğine pişman olur. Fakat meselenin Mehcure’nin düşündüğü gibi olmadığı daha sonra ortaya çıkacaktır.

Yirmi dört, yirmi beş yaşlarında kalem kâtiplerinden olan Mükerrerem, çocukken annesini kaybetmiştir. Babası tarafından tahsil ve terbiyesine dikkat edilerek büyütülür. Üç sene önce de babasını kaybedince birlikte büyüdüğü teyzesi Aliye ile elli beş yaşındaki diğer dul teyzesi Fitnat Hanım'la beraber yaşar. Yaşından ve ev geçindirmeye yetecek kadar maaş almasından dolayı evlenme zamanının geldiğini düşünür. Bu fikrini teyzelerine de açar. Fitnat ve Aliye'nin geçimlerini Mükerrerem sağladığı ve ondan başka kimseleri olmadığı için teyzeleri, yeğenlerinin evlenince kendilerine karşı tutumunun değişmesinden korktukları için bu evlilik meselesinden hoşlanmazlar. Evlilik fikrini bir sene daha ertelemeye çalışırlar. Fakat Mükerrerem'in gerekli teminatı vermesi ve ısrarları üzerine kabul etmek zorunda kalırlar. Yine de tereddütlerinden tam olarak kurtulamadıkları için ahlakını bildikleri bir kızı almanın iyi geçinmeleri açısından daha iyi olacağını düşünürler. Bunun için de akıllarına gelen ilk isim Mehcre olur.

Komşu olmaları nedeniyle Mükerrerem, çocukluğundan beri Mehcre'yi tanır. Altı, yedi seneden beri kızı görmemesine rağmen güzelliği ve ahlakı hakkında söylenenleri işitmiştir. Uzun zaman sonra mesire yerinde görünce de güzelliğinden etkilenererek evlenmeye karar verir. Fakat Akif Efendi, bu evliliği uygun bulmadığı için kızını vermez. Mükerrerem'in terbiyeli, tahsilli ve çalışkan olmasına rağmen evlilik konusundaki sebatlılığı Akif Efendi nazarında önemli bir kusurdur. Bu nedenle Mükerrerem'in, kızını mutlu edemeyeceği kanaatindedir. Mükerrerem'in ise aldığı red cevabıyla Mehcre ile evlenme arzusu daha da artar. Kendi rahat ve menfaatleri için teyzeleri de bu evliliği desteklemektedir. Bu yüzden de Mehcre'yi, Mükerrerem'e karşı sürekli methederler. Bunun üzerine Mükerrerem, araya başka kişileri koyarak şansını bir kez daha dener. Fakat bu müracaatlarından da olumlu bir yanıt alamaz. Mehcre'nin ise Mükerrerem'in kendisiyle evlenmek istediğinden ve bunun için de görücüler gönderdiğinden haberi yoktur.

Diğer yandan Mükerrerem, Mehcre'nin bir şekilde dikkatini çekmenin yollarını aramaya başlar. Bir kadını cezbedecek güzelliğe sahip olmasına rağmen bunun, Mehcre gibi iffetli bir kadın nazarında etkili olamayacağının farkındadır. Sevgisini doğrudan doğruya söylemenin mümkün olmadığını anlayınca da teyzesi Fitnat vasıtasıyla Mehcre'nin evliliğe bakış açısını öğrenmek ister. Fitnat, Şefika Hanım'ın evde olmadığı bir akşam Mehcre'yi görmeye gider ve meseleyi uygun bir zeminde

evliliğe getirir. Sonrasında da Mükerrerem'in ona karşı duygularını anlatır. Mehçure, evlilik meselesinde babasının onayının mühim olduğunu söyleyerek bu işi ona bırakır:

“— Fakat şimdi beni sevmekle, düşünmekle iyi bir harekette bulunmuş sayılmaz. Ben henüz babamdan başka bir erkeğin sevgisini istemiyorum. Şimdi beni düşünecek olan yalnız babamdır...

— Ne yapsın? İnsan gönlüne hükmedebilir mi?

— Ben gönlüme hükmedebilir miyim? O nasıl gönlünü hakkı olmayan bir aşktan men edemiyorsa ben de yabancı bir erkeğin sevgisine gönlümü alıstıramam. (...)” (Mehçure, s. 24).

“— O halde bana söylemenize ne gerek var? Onlar ne derse ben onu yaparım...

— Ay sen evleneceğin adamın hiçbir şeyine karışmaz mısın?

— Niçin karışayım... Babam beni düşünmeyecek bir kimse mi ki ben kendimi düşüneyim? Babamın her halinden eminim ve onun sözüne uyarım...

— Fakat evlenmek önemli bir şeydir. Baban değil sen geçineceksin.

— Orası doğru fakat evleneceğim adamda aranacak en mühim şey ahlak değil mi? Babam onu benden fazla gözetir, düşünür. Eğer uygun görürse sonra bana sorar. Ondan sonra ben düşünür, eğer arzuma ters bulursam istemediğimi söyleyebilirim. Fakat arada hiçbir münasebet yokken ben filanı isterim diyemem. (...)” (Mehçure, s. 24, 25).

Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere Mehçure'nin, dönemi de göz önünde bulundurduğumuzda, itaatkâr bir kişilik sergilediğini söyleyebiliriz. Mükerrerem, Mehçure'nin Fitnat'a verdiği cevaplardan ufak da olsa kendisine karşı bir meyli olduğunu düşünür. Fakat Akif Efendi'nin her seferinde kendisini reddetmesinden büyük bir üzüntü ve endişe duyduğu için kısa sürede hastalanıp yatağa düşer. Bundan istifade ederek hastalığını Mehçure'ye bildirmek ister. Böylece onun merhametini kazanacağını düşünmektedir. İki, üç gün içinde de Mükerrerem'in, ağır hasta olduğu herkes tarafından duyulur. Mehçure de bunu duyduğunda Mükerrerem'e gerçekten acır ve bu olaydan sonra ona karşı bir yakınlık duymaya başlar. Kendisine olan aşkı yüzünden yatalara düşmesini vicdanı kabul etmez. Bununla birlikte babasına da karşı çıkamayacağı için işi akışına bırakır. Mükerrerem ise Mehçure'nin isteği üzerine bir kez daha görücü gönderir. Akif Efendi, Mükerrerem'in hastalığını duyunca üzülür ve kesin cevabını vermek için üç gün süre ister. Bu evliliği onaylamamasına rağmen bu sefer karısı aracılığıyla kızının da fikrini almayı düşünür. Mehçure, kimsenin felaketine sebep olmak istemediğini söyleyerek açık kapı bırakır. Akif Efendi, kızının da Mükerrerem'e ilgisi olduğunu düşündüğünden sonunda bu evliliğe razı olur ve söz kesilir. Bir hafta sonra nikâhları, bir ay sonra da düğünleri olur.

Mükerrerem'in, hem kendilerine hem de eşine karşı muameleleri Akif Efendi'yi fazlasıyla mutlu eder. Damadının düşündüğü gibi çıkmamasına sevinir ve bu sevincini

kızı ve karısıyla da paylaşır. Mehçure'nin düğününden sekiz ay sonra da Aliye, akrabalarından biriyle evlenir. Evliliklerinin ikinci senesi Mehçure ile Mükerrerem'in Hikmet adını verdikleri bir oğulları dünyaya gelir. Hikmet, bir yaşına girmeden Akif Efendi, şiddetli bir hastalığa yakalanarak ölür. Birkaç ay sonra da Fitnat, Aliye'nin yanına gider. Böylece Mehçure yalnız kalınca annesi Şefika Hanım'ı yanına getirtir. Hikmet üç yaşına girince Enise isminde bir de kız çocukları olur. Enise'nin doğumundan dört ay sonra da Şefika Hanım vefat eder. Henüz babasının acısını yeni atlatmışken bir de anne acısıyla sarsılan Mehçure, bir senesini matem ve üzüntü ile geçirir. Bu kederli zamanında Mükerrerem, Mehçure'ye karşı son derece iyi muamele ederek sevgisini göstermeye çalışır. Mehçure ise evlendiğinden beri bağlandığı kocasının bu zor zamanında gösterdiği şefkatten dolayı onu daha çok sevmeye başlar. Karı koca arasındaki muhabbet ve sadakat böylelikle devam eder. Enise iki yaşına gelene kadar Mükerrerem, evine olduğu kadar işine de bağlı olarak ailesinin rahat bir şekilde yaşaması için elinden gelen her şeyi yapar. Maaşının artması nedeniyle hizmetçi yanında çocuklar için de ayrı bir yardımcı kadın ile bir de aşçı tutar. Böylece maddi ve manevi olarak Mehçure'nin yanında olur. Ne yazık ki evliliklerinin altıncı senesinde, bu mutlu ve huzurlu yaşantıları bozulmaya başlar: “ (...) Kader Mehçure'nin altı senelik mutluluğunu yeterli görmüş olmalı ki onun için müthiş bir gelecek hazırlamıştı.” (Mehçure, s. 48).

Evdeki huzursuzluk, Mükerrerem'in içki içmesiyle başlar. Âdetinin dışında sarhoş olana kadar içmesi ve bazen gece yarılarna kadar bazen de haftada bir, iki gece eve gelmemesi, Mehçure'nin dikkatinden kaçmaz. Bir derdi olduğunu ve bunun için hüznlendiğini anlar fakat onu bu hale getiren sebebin ne olduğunu bir türlü anlayamaz. Mükerrerem, memuriyetine devam ettiği ve maaş aldığı halde evine eskisi gibi bakmaz. Hizmetçiler, maaşlarını alamadığı için de birer, ikişer evi terk etmek zorunda kalırlar. Bu nedenle evin ve çocukların tüm hizmeti Mehçure'ye kalır. Bir pazar akşamı Mükerrerem, meyhaneden yine sarhoş bir vaziyette döner. Ertesi sabah uyandığında Mehçure, kocasını yazı yazarken görür. Yanına yaklaşıp yazdıklarını okumak istese de Mükerrerem, gizli olduğunu söyleyince mecburen dışarı çıkar. Mükerrerem, kaleme gittikten sonra Mehçure, odayı toplarken yerde bir kağıt parçası bulur. Kağıdın bir tarafına yazılı “Evet. İhtiyarım elimde değil. Bir ateş içindeyim.” (Mehçure, s. 51) kelimelerini görür.

O zamana kadar kocasından şüphelenmeyen Mehçure için bu olay, felaketinin başlangıcıdır. Mehçure, önce kocasının bu mektubu bir başkasının ağzından yazdığını düşünür. Ancak içindeki şüpheyi yenemediği için bunu gizlice öğrenmeye karar verir. Çünkü kocasına sorması durumunda merakını giderecek bir cevap alamayacağını farkındadır. Mükerrerem, gece yarısına kadar içip sızdıktan sonra Mehçure, paltosunun ve pantolonunun ceplerini arar. Bir şey bulamayınca çekmecesinin anahtarını alır. Çekmeceye, küçük, pembe bir zarf içerisinde R. imzalı bir mektup bulur. Bir kadın tarafından yazıldığı ve açık bir davet anlamı taşıyan bu mektup, Mehçure'nin kocasına olan güvenini sarsar. Çekmeceyi karıştırıp en altta başka bir zarf daha bulunca asıl mesele anlaşılır. Bu mektup, Mükerrerem tarafından yazılmıştır. Mektuptaki “İki gözüm!” (*Mehçure*, s. 53) hitabı durumu anlamak için kâfidir. Mehçure, içinde uyanan rekabet hissiyle bunun hesabını Mükerrerem'e sormak istese de bu duygusunu bastırıp çocukları için Mükerrerem'in merhametini çekmenin daha doğru olacağına karar vererek ona göre hareket eder. Mükerrerem, yazdığı mektupta ailesinin zoru ile evlendiğini söyleyerek bunda mazur olduğunu kanıtlamaya çalışır. Üstelik mektupta nikâha dair de bir mevzu söz konusudur. Mehçure, bu meseleden, işin ilerlediğini ve bu aşamada kavga çıkarmanın Mükerrerem için iyi bir vesile olacağını düşündüğünden çocukları için bu felakete katlanır. Dolayısıyla Akif Efendi'nin, Mükerrerem için düşündüğü sebatsızlık, karısına duyduğu ilk muhabbetin geçmesiyle birlikte yavaş yavaş ortaya çıkmıştır.

Mükerrerem'in gönlünü kaptırdığı Rana, Âkil Efendi adında saf bir adamın kızıdır. “Şeytan mahsulü denilecek kadar melun, insan şeklinde bir şeytan” (*Mehçure*, s. 55) olarak tasvir edilen bu kadın, on sekiz yaşında evlenmiş ancak bazı uygunsuz davranışları yüzünden kocası tarafından boşanınca yeniden baba evine dönmüştür. Babası Âkil Efendi, kızının yanlış bir şey yapmayacağına inandığı ve kabahati damadında bulunduğu için kızının serbest bir şekilde gezip dolaşmasına karışmaz. Güzellik ve ahlak bakımından Mehçure'ye kıyasla aşağılarda olan Rana, cilve ve işvesiyle gönül aldatmada maharetlidir. Babasından aldığı müsaadeyi de fırsat bilip her cuma ve pazar günleri seyir yerlerine giderek gönlünü eğlendirir. Mükerrerem'le de böyle bir yerde karşılaşır. Sonraki günlerde ilişkileri daha yoğun bir şekilde devam eder. Mükerrerem'in bu ilişkisi gönül eğlencesi olmaktan çıkıp ileride görüleceği üzere evliliğe doğru gidecektir. Fakat bu isteğini gerçekleştirmesi için karısını ikna etmesi

gerekmektedir. Rana ise Mükerrerem'in evli ve iki çocuk sahibi olduğunu öğrendikten sonra da ilişkisinde devam eder. Mesire yerlerinde sıkça gezip dolaşmasından dolayı evlilik için tercih edilmeyen bir kadındır. Mükerrerem'in, Rana'nın ne meşrepte bir kadın olduğundan haberi yoktur.

İşi akışına bırakan Mehcre, Rana'nın kocası için geçici bir heves olmadığını aksine bir iptila olduğunu anlayınca üzüntüsünden vereme yakalanır. Gelen doktorlar da hastadan ümitli değildir. Mükerrerem, Mehcre'nin hastalığına, Rana'yla evlenmesini geciktirdiği için üzülür. Diğer taraftan Rana, evlenmek için Mükerrerem'e baskı yapar. Yazdığı mektupta on gün süre tanıdığını, bu süre sonunda kendisiyle evlenmediği takdirde babasının baskısı yüzünden evleneceğini söyleyerek Mükerrerem'i kandırır. O sırada Mehcre ağırlaşınca hastaneye yatırılır. Mehcre, her ne kadar gitmek istemese de Mükerrerem'in, son davranışlarından pişman olduğunu ve çocuklarına bakacağını düşünerek hastaneye yatmayı kabul eder. Ne yazık ki Mükerrerem hakkında düşündükleri doğru değildir. Mükerrerem, karısının hastalığına üzüleceği yerde kendi heveslerini gerçekleştirme peşindedir. Bunun için de Mehcre'nin hastaneye yatmasını fırsat bilerek Rana ile evlenir. Rana'nın tanıdığı on günlük sürenin dolmasını beklemeden Mehcre'yi hastaneye yatırır yatırmaz Âkil Efendi'den Rana'yı ister. Âkil Efendi'ye, Mükerrerem'in karısının iki ay önce öldüğü ve iki de çocuğu olduğu söylendiğinden Âkil Efendi, kızının yeniden evlenmesini arzu ettiği için bunun üzerinde çok durmayıp olur cevabı verir. Üç, dört gün sonra da nikâhları kıyılır.

Mehcre ise kocasının evlendiğini koğuş arkadaşlarından Ayşe Hanım'ın ziyaretine gelen kız kardeşi Halime Hanım'la konuşmalarından işitir. Halime Hanım, ablası Ayşe Hanım'ı her gün ziyaret ettiği halde önceki gün gelemediğinden ablası kendisine sitem eder. Halime Hanım ise önceki gün nikâha davet edildikleri için gelemediğini söyler. Gittikleri nikâh ise komşuları Rana'nın nikâhıdır. Rana, genellikle kötü ahlakı yüzünden komşular tarafından sevilmediği için Ayşe Hanım ve kardeşi tarafından da sevilmez. Böyle bir kadının evlenmesine ihtimal verilmediğinden Rana'nın evlenmesi Ayşe Hanım'ı şaşırtır ve evlendiği kişiyi merak eder. Bu adamın nasıl olup da Rana'nın yaptıklarından habersiz olduğuna anlam veremez. Bu sırada konuşmaları işiten Mehcre, Rana isminin geçmesiyle konuşmaya kulak kesilir. Bahsedilen kadının, kocasıyla ilişkisi olan kadın olma ihtimalini düşünerek başka

biriyle evlendiğini düşünür. Fakat kadınlar arasındaki konuşmalar, evlendiği adamın kendi kocası Mükerrerrem olduğunu doğrular. Mehçure, böyle bir şeyin olabileceğini hiçbir zaman aklından geçirmediği için duyduklarına inanmakta güçlük çeker. Diğer tarafta Mükerrerrem ise hastaneye yattıktan sonra birkaç gün Mehçure'nin ziyaretine gitmiş, ondan sonra bir daha uğramamıştır. Mehçure, kocasının Rana ile olan münasebetini bildiğini söylemediği için Mükerrerrem, karısının nikâh meselesinden ölünceye kadar haberi olmayacağını düşündüğü için bu işe kalkışmıştır.

Mehçure, birkaç kere haber gönderip Mükerrerrem'i çağırır fakat bir netice alamaz. Bunun üzerine durumdan haberdar olduğuna dair bir mektup yazar. Bu mektubuna da cevap alamayınca ikinci bir mektup daha yazar ve Rana hakkında bildiklerini anlatarak Mükerrerrem'i uyarır. Ancak Mükerrerrem, Rana'yı bir melek gibi gördüğü için karısına iftira atıldığını düşünür. Rana ise basit bir kadın olmasına rağmen Mükerrerrem'i etkisi altına aldığından onu her seferinde kolayca kandırmayı başarır. Mehçure, mektubu gönderdikten sonra durumu daha da kötüye gider ve Mükerrerrem'in düğününün olduğu perşembe gecesı sabaha karşı vefat eder. Mehçure'nin vefatı, Mükerrerrem'e tesir etmez. Hikmet, yaşı gereği olanları az çok kestirebildiğinden, annesinin ölümüne babasının sebep olduğunu bildiği için ona karşı büyük bir öfke duyar. Enise'nin ise annesinin öldüğünden haberi yoktur. Rana, eve alıştığı zaman çocuklara kötü davranmaya başlar, onları hırpalır. Mükerrerrem, bu konuda da Rana'ya sesini çıkarmaz, huyuna gider. Bununla birlikte Rana'nın, Mükerrerrem'e olan sevgisi kısa sürer. Üç ay geçmeden ondan da bıkar. Mükerrerrem'in her konuda alttan almasına rağmen Rana'nın eziyetleri artar. Bu haliyle o, "sanki Mehçure'nin intikamını almak için gelmiş bir zebani" (*Mehçure*, s. 119) gibidir.

Rana'nın, evlendikten sonra da mesire yerlerine sık sık gitme alışkanlığını devam ettirmesi, Mükerrerrem'in şüphelenmesine yol açar. Bu şüphe, onu bazı araştırmalar yapmaya sevkeder. Bir cuma günü, giyinip süslenerek evden çıkan karısını takip eder. Bu takip esnasında Rana'nın, söylediği gibi mesire yerine gitmediğini, dar bir sokağın sonundaki bir eve girdiğini görür. Bakkal dükkânından, evin kâtip Rıfkı Bey'e ait olduğunu öğrenir. Rana, Rıfkı Bey'le de Mükerrerrem'le olduğu gibi mesire yerinde tanışmıştır. Mükerrerrem, Rıfkı Bey'in, kendisinden daha genç ve yakışıklı olduğunu görünce kıskançlığı artar. Rıfkı'nın cazibesini kullanarak karısını aldattığını düşünür ve yine Rana'yı suçlamaz. Kendisini terk edeceğinden

korktuğu ve onsuz yaşamayı göze alamadığı için karısına hiçbir şey söylemez. Bununla birlikte etraftan dedikodulara sebebiyet verdiği gerekçesiyle mesire yerlerine gitmemesini uygun bir dille anlatır. Fakat Rana, bu sözlere kulak tıkayıp yine kendi bildiğini okur. Nasihatlerinin ve ricalarının tesir etmediğini gören Mükerrerem, Rana'nın evde olmadığı bir gün -bir zamanlar Mehcre'nin yaptığı gibi- odasındaki çekmeceleri ve sandığı karıştırır. Rana, bugüne kadar Mükerrerem hiçbir şeyini karıştırmadığı için sandığını kilitleme gereği duymadığından, o gün evden çıkarken de kilitlememiştir. Mükerrerem, çekmecedeki aradığı şeyi bulamayınca sandığa yönelir. Orada ipek mendile sarılı bir mektup bulur. Bu mektup, Rıfkı tarafından yazılmıştır.

Annesi ve kız kardeşiyle birlikte yaşayan Rıfkı, onların evde olmadığı zamanlarda Rana ile görüşür. Bunun için de evin müsait olup olmadığı, tütüncü dükkânına bıraktığı kağıttan anlaşılarak Rana, kararlaştırılan günlerde Rıfkı'nın evinde buluşmaya gider. Nitekim Mükerrerem, Rana'yı takip ettiği zaman Rıfkı'nın evine girmeden önce bahsi geçen tütüncü dükkânına uğradığını ve bir kağıt okuduğunu görmüştür. Mektupta, ayrıca ortak maksatlarında muvaffak olmak adına dikkatli olmaları gerektiğinden bahsedilmesi, Mükerrerem'in dikkatini çeker. Rana'nın kendisinden ve çocuklarından şikâyet etmesi, Rıfkı ile gitmeye hazırlandığını açık bir şekilde gösterir. Mükerrerem, karısını kaybetmek istemediği için meseleyi bildiğini ondan gizler. Sonraki gün, Hikmet hasta olduğu için mektepten erken çıkıp eve gelir. Rana, o gün âşığı Rıfkı'yı eve aldığı için Hikmet'in aniden gelmesine öfkelenir ve çocuğa birkaç tokat yapıştırdıktan sonra yaka paça dışarı atar. Kapıda kalan Hikmet, evin kapısına yakın bir harabenin önüne düşer. Aradan bir saat geçtikten sonra evlerinden, elinde şemsiye ile gayet süslü ve şık bir adamın çıktığını görür. Hikmet, bu adamı ne annesinin ne de babasının akrabaları arasında görmediği için tanıyamaz. Ayrıca tanımadığı bir adamın evlerinden çıkmasına da şaşırır. Akşam olunca yemekten sonra babasına durumu anlatır. Mükerrerem, oğlunun anlatımından adamın Rıfkı olduğunu anlar. Bu nedenle işi meydana çıkarmanın tedbirsizlik olacağını düşündüğünden susmayı tercih eder. Oğlunun yanlış gördüğünü söyleyerek konuyu kapatmaya çalışır. Bu sırada Rana, Hikmet'in kendisine olan bakışlarından Rıfkı'yı görüp görmediğini merak ettiği için çocuğun babasıyla konuşmalarını dinler.

Güya kendisine iftira atılmış gibi bağırarak içeriye girer ve ortalığı birbirine katar. Mükerrerem, çocuğun sözlerine inanmadığını ispat etmek için Hikmet'e, annesine

iftira attığı gerekçesiyle tokat atar. Hem üvey annesinin hem de babasının eziyetlerine daha fazla dayanamayan Hikmet, o gece herkes uyuduktan sonra evden kaçır. Babasına bıraktığı mektupta ise durumu bildirerek kardeşinin de bir yere besleme verilmesini ister. Mükerrrem, oğlunun bıraktığı mektubu okuyunca içinden ona acısa da gözü Rana'dan başka kimseyi görmediği için Hikmet'in ortadan kaybolmasına aldırış etmez. Onun için varsa yoksa Rana'dır ve bu uğurda herkesi feda etmiştir. Böylece işten döndükten sonra zihninde, karısının Rıfkı ile görüşmesini engellemek amacıyla bir daha sokağa çıkmamasını kesin bir şekilde tembih etmek vardır. Rana, anahtarı bakkala bırakıp evi çoktan terk etmiştir.

Rana, karısı vefat ettikten sonra komşuları Abdullah Efendi'nin kızıyla söz kesen Rıfkı ile bir süre görüştüktan sonra onunla evlenmeye karar verir. Bu nedenle Rıfkı'yı, Abdullah Efendi'nin kızıyla evlenmekten vazgeçirir. Fakat Mükerrrem'le evliliği, Rıfkı ile evlenmesine engel olduğu için öncelikle bu bağdan kurtulması gereklidir. Bunun için de Mükerrrem'i zor durumda bırakarak kendisini boşamasını sağlamak için Rıfkı'yla birlik olup hile yapmaya karar verirler. Hikmet'in evden kaçtığı gün, Rana da babasının evine gelir. Âkil Efendi'ye bin türlü yalanlarla Mükerrrem'i şikâyet eder. Hikmet'in evden kaçmasına, babasının zulmünün neden olduğunu da ilave eder. Mükerrrem, ertesi sabah kayınpederinin evine gittiğinde kimseyle görüşemez. Rana, Rıfkı ile tertip ettikleri planı uygulamak için uygun zamanı beklediğinden, Mükerrrem'i gördüğü halde kapıyı açmaz. Sonraki gün, Rana evin hizmetçisi ile Mükerrrem'e haber göndererek onu çağırır. Mükerrrem, hiçbir şeyden haberi olmadığı için kendi ayağıyla tuzağa düşer.

Rana, Mükerrrem'i tahrir ederek tartışmaya sürükler. Rıfkı'nın getirttiği adamlar, güya bu kavga sırasında, Mükerrrem'in karısını boşadığını duyduklarını söyleyerek yalancı şahitlik yaparlar. Kavga sırasında Âkil Efendi ve karısı evde olmadığı için Rana, olayları kendi istediği şekilde anlatır. Hatta babasını inandırmak için biri Rıfkı olmak üzere yalancı şahitlerle de görüştürür. Bunun üzerine Âkil Efendi, bu uydurma boşanma meselesine inanır ve kızıyla hiçbir münasebeti kalmadığına, onu rahat bırakmasına dair Mükerrrem'e bir mektup yazar. Mükerrrem, boşanma meselesinden haberdar olmadığı için mektupta yazılanlara anlam veremez. Bununla birlikte karısını boşamadığını iddia ederek bunun ispat edilmesini ister. İş, mahkemeye intikal edince Rıfkı ve arkadaşlarının yalancı şahitlikleri üzerine mahkeme kadısı, karı

koca arasındaki nikâhın düştüğüne dair bir karar verir. Mükerrerem, birkaç kez barışmaya teşebbüs ettiyse de her seferinde reddedilir. Tüm ümitleri tükendikten sonra kızı Enise'yi, yakın dostlarından birine emanet ederek intihar eder. Böylece yaptıklarının bedelini hayatıyla öder. Son nefesinde Mehçure'ye yaptıklarından dolayı pişmanlık duysa da ne yazık ki son pişmanlık fayda etmez. Rana ve Rıfkı'nın akıbetleri ile Hikmet ve Enise'nin son halleri romanın devamı olan "*Hikmet Yahud Mehçure'nin Kısım-ı Sânisî*" isimli eserde anlatılmıştır. Yazarın, kötülerini cezalandırma tutumundan hareketle Rana ile Rıfkı'nın da bu eserde cezalandırılacağını tahmin etmek mümkündür.

Vecihî'nin iyi kadın kahramanlarının hepsi anneye, babaya, kocaya itaatkâr, hassas, ince ruhlu ve pasif kişilik özelliğine sahiptirler. Acizliklerinin farkında oldukları için kendilerini olayların akışına bırakırlar. Sabırları tükendiği zaman mücadeleye başlarlar. Bu mücadeleleri mektup yazıp öfkelerini dile getirmekten öteye gitmez. Yazar, onların pasifliğini yüceltir. Kader onların intikamını alır. Kötü kahramanların hepsi yaptıklarının bedelini öder. (Çiftçi, 1999: 42). Yazar, Mehçure'nin acizliğini ve trajedisini arttırıp okuyucuda merhamet hissi uyandırmak için ölümünü Rana ve Mükerrerem'in evlendiği güne denk getirir. (Çiftçi, 1999: 43).

Vecihî, *Mehçure*'de, Mükerrerem'in başına gelen felaketleri Mehçure'ye yaptıklarının cezası olarak ilahi adaletin tecelli etmesi şeklinde değerlendirir:

"(...) Zaman çok çabuk geçmiş, Mehçure'nin ölümüne sebep olan vücut şimdi onun intikamını almak için bir vasıta olmuştu. Mükerrerem'in Rana'dan gördüğü muamele, Mehçure'nin Mükerrerem'den çektiklerinden daha beterdi. Mükerrerem'in o akşamki hali Mehçure'nin hastanedeki halinden daha kötüydü. Öyle ki Mükerrerem'in içinde bulunduğu mezar, Mehçure'nin bu dünyadan kurtulup rahat etmek için gittiği yer gibi değil, Allah'ın en fazla azabı müstahak kullarına layık gördüğü ceza kuyusuydu." (*Mehçure*, s. 138).

Eserin sonunda da yaptıklarının bedelini hayatıyla öder. Son nefesinde Mehçure'ye yaptıklarından dolayı pişmanlık duysa da ne yazık ki son pişmanlık fayda etmez. Rana ve Rıfkı'nın akıbetleri ile Hikmet ve Enise'nin son halleri romanın devamı olan "*Hikmet Yahud Mehçure'nin Kısım-ı Sânisî*" isimli eserde anlatılmıştır. Yazarın, kötülerini cezalandırma tutumundan hareketle Rana ile Rıfkı'nın da bu eserde cezalandırılacağını tahmin etmek mümkündür.

1.2.9.2. Hikmet Yahud Mehcure'nin Kısım-ı Sânisî¹⁹⁶

Mehcure'nin devamı olarak kaleme alınan bu eserde, Rana ile Rıfkı'nın aldatma neticesinde felaketle biten evlilikleri anlatılır. Rana, Mükerrerem'in ölümünden sonra iddet süresi bitince Rıfkı ile evlenir. Rıfkı, Rana gibi bir kadınla evlenebilecek karakterde biridir. Fakat Mükerrerem gibi onun her sözüne inanacak, onun için gözyaşı dökerek meşrepte değildir. Bu nedenle evlenmelerinin üzerinden iki ay bile geçmeden Rana'ya karşı tavırları değişmeye ve garipleşmeye başlar. Böylece Rana, Mükerrerem'in ölümüne sebep olduğu için pişman olur. Ancak kötü ahlaklı bir kadın olan Rana için bu his de gerçek değildir. İnsanlığa ait hiçbir hissi kendisinde barındırmadığından kocasından da bir, iki ay içinde sıkılmaya başlar. Kocasını, gözüne düşman gibi çirkin ve ölü kadar soğuk görünür. Bu nedenle ona da Mükerrerem'e yaptığı gibi davranmaya hazırlanır. Fakat Rıfkı, Mükerrerem gibi bir heves hatırına bu hakaretleri hazmedecek biri değildir. Rana, evliliklerinin ikinci ayının sonunda gezmeye gitme meselesi üzerine kocasıyla tartışır. İzin alamayınca kocasına çıkışır. İki evliliğinde de kocalarının, kendisine bu şekilde muamele etmediğini ve her arzusunu yerine getirdiklerini söyler. Buna mukabil Rıfkı'nın sözleri alaycıdır. Mükerrerem'den mesire yerine gitmek için izin aldığı zamanlar kendisinin yanına geldiğini hatırlatarak Rana'ya güvenmediğini açıkça söyler:

“— Pek âlâ gider misin? Bu kapıdan çıkamazsın. Karşıdakini Mükerrerem mi zannettin? Ona oynadığın oyunu bana da mı yutturacağını sanıyorsun? Mükerrerem'den mesireye gitmek için müsaade aldığın zaman nereye gittin? Sen de biliyorsun ya! Onu düşün de benden de ona göre izin iste. Hem öyle kendi başına istediğin yere gitme sevdasından vazgeç. Sen karı kocalık ne demek bilmiyorsan da ben biliyorum. Sonra vücudunda sağlam kemik kalmaz.” (*Hikmet*, s. 178).

Rana, bir hafta sonra kocasından izinsiz babasının evine gidince Rıfkı, dediği gibi onu feci şekilde döver. Rana, ne babasından ne de eski eşlerinden böyle bir muamele görmediği için Rıfkı'nın bu hareketi zoruna gider ve kocasından daha da nefret etmesine sebep olur. Babasının evine kaçıp ayrılmak ister ancak bu üçüncü ayrılığını babası kabul etmez. Rıfkı'nın tehditlerinden korktuğu için de bu seferki ayrılığının kolay olmayacağını anlar ve mecburen katlanmaya çalışır. Karı-koca arasındaki bu nefret ve hakaretler düşmanlık boyutuna ulaşmasına rağmen Rıfkı,

¹⁹⁶ Mehmed Vecihi, *Hikmet*, Haz. Hümeysra Zerdecî, Selis Yay., İstanbul 2003.

Rana'dan ayrılmaz. Bununla birlikte keyfince gezmeye ve haftalarca eve gelmemeye başlar. Rana da bunu fırsat bilip o da aynı şekilde gezip eğlenir. Karı-koca birbirlerinden habersiz başka kişilerle düşüp kalkarlar. Rıfkı, bu süre içerisinde Münire adında zengin bir kadınla görüşür. Ona değer vermesinin sebebi parasıdır fakat Münire bu ilişkiyi devam ettirmez. Rıfkı ise menfaate dayalı bu ilişkisinden vazgeçmez ve Münire'yi tehdit eder.

Münire, Rıfkı'dan ayrıldıktan sonra Raci Bey adında biriyle görüşmeye başlar. Raci Bey'le mesire yerlerinde değil, Boğaziçi'nde ağabeyi ile birlikte oturduğu köşkte buluşur. Raci'nin ağabeyi Hadi de bu sıralarda Rana ile görüşmektedir. Hadi Bey ile Raci Bey, birbirlerinden hiçbir şey saklamadıkları için bu görüşmelerinde hep bir arada olduklarından Münire ve Rana da bu meclislerde birbirlerini tanıyıp dost olurlar. Rıfkı'nın, Rana'nın köşke devam ettiğinden haberi yoktur. Rıfkı, namus kadrini bilen biri değildir. Buna rağmen sırf mertlik iddiasında bulunduğu için karısının bu tür meclislerde bulunduğunu öğrenmesi halinde daha farklı davranacağı kesindir. Rıfkı'nın gözü sadece Münire'nin servetini gördüğü için karısının durumundan haberi yoktur. Bir gölge gibi sürekli Münire'yi takip eder. Münire de takip edildiğinin farkında olduğu için dikkatli davranır. Hadi, Raci, Münire ve Rana ayın on beşinci gecesı köşkte buluşmak üzere sözleşirler. Rıfkı, eve haftada iki kez uğradığından Rana için evden çıkmak zor değildir. Nitekim Rana sözleşilen gün tesadüfen evde olan Rıfkı'yı, annesinin evine gitmek bahanesiyle kandırıp köşke gider. Rıfkı ise o gün köşke gitmek üzere evden çıkan Münire'yi takip eder. Köşke girdiğini görünce de civardaki meyhanelerden birinde beklemeye başlar.

Köşkte gece eğlence başladığı zaman Rıfkı da iyice sarhoş bir vaziyette meyhaneden çıkar. Duvarıdan gizlice atlayarak bahçede bir ağacın arkasına gizlenir ve oradan eğlence meclisini gözetler. Bu sırada Rana beş dakika önce içeriye girdiği için Rıfkı henüz onu görmemiştir. On beş, yirmi dakika sonra geri döndüğünde Rıfkı, karısını fark eder. Nikâhında bulunan bir kadını o vaziyette görünce çılgına döner. Üzerinde daima silah bulundurduğu için de tam alnının ortasından Rana'ya ateş eder. Silah sesi üzerine irkilen meclistekiler, sağa sola koşuşurlar. Olayın ardından Rıfkı, kaçmaya teşebbüs etse de başarılı olamaz. Çıkan arbedede yaralanır ve zabıtaya teslim edilir. Sorguda, maktulenin kocası olduğunu, bir süredir hakkında işittiği şeylerden dolayı onu takip ettiğini ve uygunsuz bir vaziyette gördüğü zaman da öldürdüğünü

anlatır. Rıfki, Rana'dan bir, iki yaş ancak büyük olduğu halde genç ve kuvvetli görüldüğü için zabıtalara onu, elli yaşındaki bir kadının kocası olarak görmezler ve söylediklerine inanmazlar. Böylece hapishaneye gönderilir fakat aldığı yaradan dolayı bir ay sonra ölür. Yazar, bu yaşananları ilahi adaletin tecellisi olarak yorumlar:

“Rana'nın, Mükerrerem'in nikâhında iken kendisiyle görüştüğü düşünmüyordu. Bugün kanını başına çıkaran şey bundan evvel kendi tarafından yapıldığında da Rana'nın bir kocası olduğunu hatırlamıyordu. En sonunda Mükerrerem'in Rana'yı boşadığına dair mahkemede yalancı şahitlik yapmıştı. Mükerrerem divane gibi gündüz akşama kadar sokaklarda sürüldüğü zaman onlar başarılarından dolayı birbirlerini tebrik ediyorlardı. Mükerrerem, Âkil Efendi'nin kapısına gelip de yakasını yırtarak feryat ettiği vakit biri pencereden, biri köşe başından birbirlerine bakıp gülüşüyorlardı. Mükerrerem'in kendi cezasını kendi eliyle verip kanlı kefenler içinde toprağa gittiği gün, büyük bir engelden kurtulduk diye memnun olmuşlardı. Zaman o kadar kudretsiz midir ki derhal unutsun? Mehçure'nin intikamını Mükerrerem'den hatır ve hayale gelmeyecek bir şekilde alan kudret, bunu Rana'da bırakır mı? Mükerrerem'e kendi cezasını kendi eliyle verdiren, Rıfki'yı cezasız mı bırakır? O bir meydan-ı iberetti ki kemiklerinden bile eser kalmamış bir vücudun ruhu dünyaya dönüp Rıfki'yı oraya göndermiş ve kendi nefsi için bir ev yıkıp bir can yakıp yalancı şahitlik ettiği Rana'nın o halini ona göstermişti.” (*Hikmet*, s. 215, 216).

Bununla birlikte yazarın, romanlarında kötü ahlaklı kadınları cezalandırdığını da unutmamak gerekir. Yazara göre kader, kötülerin cezalandırılmasıyla Rıfki ve Rana'dan Mehçure ile Mükerrerem'in intikamını alır.

1.2.9.3. Müjgân¹⁹⁷

Roman evli bir kadının kocasını aldatması sebebiyle felaketle biten evliliğini anlatır. Müjgân, Haki Bey adında zengin bir adamın kızıdır. Bu nedenle iyi şartlarda yetişir. Terbiyesine özen gösterilir. Yedi, sekiz yaşlarına kadar aldığı terbiyeyi muhafaza eder. Yazar, Müjgân'ın bu terbiyesinin geçici olduğunun, mizacının daha sonra ortaya çıkacağını sinyali verir:

“Hayfa ki Müjgân'ın o hali kâmil sârif olup cibillet nokta-i nazarından nefrete hatta tel'ine seza bir mahlûk idi ki o vakte kadar çocukluğu hasebiyle hiçbir şey anlaşılmamış ise de ahval-i atıyesinden ibaret olan şu sergüzeşt-i mahiyetini tarif eder.” (*Müjgân*, s. 24).

¹⁹⁷ Mehmed Vecihi, *Müjgân ve Mesude (İnceleme Metin)*, Haz. Seda Çetin-Bariş Berhem Acar, Sonçağ Yay., Ankara 2022. Yapılan alıntılarda eserin bu baskısı kullanılmıştır.

Haki Bey de kızında olan eksikliğin farkındadır. Büyük bir servetin tek varisi olmak Müjgân'ın kibrini artırır. Ahlakındaki önemli bir değişiklik de sefih bir kişiliğe sahip olmasında kendini gösterir. Özellikle on üç, on dört yaşlarına geldiği zaman bu meyli “pederinden, validesinden başka her kimle beraber bulunsa ülfet ve sohbeti gelin olmak, kocaya varmak” (*Müjgân*, s. 28) gibi konuları konuşmaya kadar varır. Mesire yerlerinde boy gösterir. On altı yaşında görücüye çıkarılır. Haki Bey her ne kadar kızının evliliğini erken bulsa da Müjgân'ın kötü ahlakının yol açacağı muhtemel sonuçları düşününce karşı gelmez. Fakat gelen görücülerden uygun biri bulunamaz.

Haki Bey'in köşkte verdiği eğlenceye yakın dostlarından Şem'i Efendi, evlatlığı Mihri ile katılır. Mihri'nin güzel ahlakı Haki Bey'in de dikkatini çeker. Böylece köşkündeki sohbetlere onu daha sık çağırır. Müjgân, Mihri'yi ilk gördüğü anda âşık olur. Müjgân, kethüda kadın aracılığıyla Mihri'yle evlenmek istediğini annesine iletir. Annesi de Haki Bey'e söyler. Haki Bey, kızının Mihri'ye layık bir eş olamayacağını düşündüğü için başta razı olmaz. Fakat çok geçmeden kararını değiştirir. Böylece Şem'i Efendi vasıtasıyla mesele Mihri'ye açılır. Mihri o zaman evlenmeyi düşünmediği için red cevabı verir. Bunun üzerine Müjgân, Mihri'ye başkası tarafından yazılmış izlenimi veren bir mektup gönderir. Bu mektup Mihri'nin fikrinin değişmesine sebep olur. Bu süre zarfında tekrar edilen evlenme teklifine bu kez olumlu yanıt verir. Çok geçmeden de evlilik gerçekleşir.

Altı, yedi aya kadar Müjgân'ın kocasına sevgisi devam eder. Bundan sonra sevgisinde azalma görülür. Mihri ise Müjgân'ı ilk gördüğü andan itibaren aynı muhabbetle sever. Evliliklerinin ikinci senesinde Mesude Mihriban adını verdikleri kızları dünyaya gelir. Babası ve diğer aile üyeleri çocuğu sevinçle karşılarken Müjgân'ın “Az kaldı bir candan oluyordum. Götürün bana lüzumu yok.” (*Müjgân*, s. 79) şeklindeki sözleri annelik duygusundan mahrum olduğunu gösterir. Nitekim yazarın “Karının nazarında kadr-i aile, kıymet-i izdivaç, şeref-i hayat, mahiyet-i beşeriyet ne demek olduğu malum değildi ki evlat ne demek olduğunu bilsin.” (*Müjgân*, s. 80) sözleri de bunu doğrulamaktadır. Böylece Mesude, annesinin ilgisizliğine karşın babası tarafından ilgi ve sevgiyle büyütülür. Bu nedenle de ahlakı annesine benzemez. Müjgân ile aralarındaki soğukluğa rağmen Mesude, annesine saygıda kusur etmez.

Ergenlik çağına geldiğinde komşuları Burhan Efendi'nin oğlu Nevzad Bey'i sever. Nevzad Bey ise servetinden dolayı Mesude ile evlenmek istemektedir. Yazar, onun bu ilgisini “âşıkane değil yalnız harisane idi” (*Müjgân*, s. 97) şeklinde izah eder. Aynı şekilde Burhan Efendi de oğlunun Mesude ile evlenmesini yüklü bir mirasa konacakları için istemektedir. Haki Bey'in bu evliliği desteklemesine rağmen Mihri, kızının küçük olduğunu söyleyerek meseleyi birkaç sene sonraya erteler. Böylece aradan iki sene daha geçer. Bu esnada Haki Bey'in vefatı ve ardından Mihri'nin geçici bir süreliğine miras işlemleri için İstanbul'dan ayrılması evlilik meselesinin bir süre daha ertelenmesine neden olur. Bu durum hem baba hem de eşinin gözetiminden kurtulan Müjgân'ın serbest hareket etmesine de imkân hazırlar. Bu sırada Burhan Efendi'ye ilgi duymaya başlar. Yolda birkaç kere karşılaşmaları da bu ilgiyi artırır. Burhan Efendi, başta Müjgân'a karşılık verip vermemekte tereddüt etse de oğlunun nail olamayacağını düşündüğü servete ulaşmak amacıyla ilgi göstermeye başlar. Yazar, onun mal hırsını şöyle izah eder:

“İndinde servet kadar şayan-ı perestiş, nakit kadar calib-i nazar hiçbir şey yoktu. Öyle ki nakit ve servetten mahrum olanları adeta ruhsuz ceset telakki eder ve kendi fakr u servet arasında mutavassıt bir halde bulunduğu için kendini bi-ruh değil fakat alîl yerine ko[ya]rdı.” (*Müjgân*, s. 94, 95).

Müjgân ile Burhan Efendi, kethüda kadın aracılığıyla mektuplaşırlar ve görüşürler. Tesadüf eseri Müjgân'ın, Burhan'a yazdığı mektuplardan birinin Mesude'nin eline geçmesiyle bu yasak aşk ortaya çıkar. Bundan sonra olaylar farklı şekilde ilerler. Yazar, bunun Mesude'nin felaketi olacağını sezdirir:

“Hayfa ki talih-i nâ-saz biçare kıza bahar sabahlarından, şebab rüyalarından tatlı gördüğü istikbalinin ne acı, ne muzlim bir şam-ı felaket olduğunu anlatmak için o vakte kadar mesudane ümitlerle güzere eden eyyamını o geceden itibaren tebdile azmetmiş olmalıdır ki kağıt o suretle ele geçti.” (*Müjgân*, s. 263).

Mesude, bu olay üzerine babasına derhal gelmesi için bir mektup yazar. Mihri döndüğünde de her şeyi anlatır. Müjgân'ın, Burhan Efendi'ye yazdığı son mektubun da ortaya çıkmasıyla Mihri, karısını boşar. Kızını da alarak evi terk eder. Müjgân ise bundan hiçbir şekilde rahatsızlık duymaz. Amacı kocasından boşanıp Burhan Efendi'yi de karısından ayırdıktan sonra onunla evlenmektir. Müjgân böylece kocasına

iharet ederek evliliğinin felaketle bitmesine sebep olmuştur. Müjgân ve Burhan Efendi'nin akıbetleri ise romanın zeyli olan *Mesude* 'de gösterilir.

Müjgân romanının başkahramanı olan Müjgân, kocasından boşanıp başka bir adamın ikinci karısı olacak kadar hırs ve şehvet düşkünüdür. Bu uğurda ailesini feda etmekten çekinmez. Modern zamanların hastalığı olan hedonizmin ilk örneği Müjgân tipinde görülür. Çağın anı yaşama ve hayattan zevk alma hastalığı kişilik bozukluğu olan Müjgân'ı, geleceğin sadakatsiz kadını yapar. (Safi ve Arslan, 2018: 145).

Bu tipe Burhan Efendi'yi de dâhil edebiliriz. Her ne kadar maksadı Müjgân'ın servetine konmak olsa da oğlunun kayıvalidesi olmaya aday bir kadına duyduğu arzu yazar tarafından uygun bulunmaz. Bu da onu Müjgân gibi arzu ve isteklerinin esiri bir tip haline dönüştürür:

“ (...) maksat Müjgân gibi bir mahlûka servet ve yesarı hatrı için intisap sevdasından ibaret olursa akıl ve vicdana derece-i tebaüdü nispetinde merdud ve melun bir emel yolunda ihtiyar edilen fedakârlık velev sûrî olsa hatta bir heves-i gayr-ı meşrua ima-yı iştirake dair de bulunmasa şayan-ı ret ve tayip iken bunu mesela bir bîkesin tamir-i viranhane-i hatrı için bir mukallibin eğlencesine kavuk sallamak kadar meşruiyet dâhilinde telakki etmek, o telakki üzerine mahremi olmayan bir kadının, bhusus evladının kaim valideliğine namzet olan kadının haremğâhına davetine meyl-i icabet arz eylemek her biri ayrı ayrı bir melanet, bunda özü ise helada tecdid-i iman etmek gibi küfürden şenî bir redâet idi.” (*Mesude*, s. 435).

Nitekim Vecihi, bu görüşünü *Mesude*'nin sonunda Burhan'ı cezalandırarak destekler. Yazar, Müjgân'ın akıbetini ise *Müjgân* romanının mukaddimesinde haber verir:

“Müjgân, bu âlem-i pür-mihnete güya perişan olmak için gelmiş, yetmiş dört seneden ibaret olan müddet-i ömrü zarfında yetmiş türlü maişet görmüş, yetmiş türlü tahavvüle uğramış bir Müjgân'dır ki evâil-i hayatında hâb-ı seherîsini dağıtmaktan ihtiraz ile tehiz-i zülfünden içtinap eden rüzgâr akıbetinde rahat bir nefes bile aldırnamıştır.” (*Müjgân*, s. 1).

Yaşadıklarının kendi eylemlerinin sonucu olduğunu söyleyerek macerasını öğrenenlerin ona merhamet duymayacaklarını belirtir:

“Müjgân'ın uğradığı sadme-i tahavvülde hakikaten vekayi-i beşeriye içinde nadirü'l-vuku denilecek kadar hadisat-ı garibeden olmakla beraber yalnız kendi fiiliyat ve icraat-ı gayrı layıkasının mahsulüdür ki bugünkü maişetini nazar-ı tetkikten geçirenler içinde haline acıyan ne kadar çoksa sergüzeştini anladıktan sonra layık-ı ef'al-i olduğu için o hiss-i rikkatten kurtulanlar da o nispette bulunacaktır zannederim.” (*Müjgân*, s. 21).

Müjgân'ın, babasının ölümünden sonra büyük bir servete sahip olmasıyla birlikte sınıfsal statüsü eşinin otoritesinin önüne geçer. Böylece Müjgân gayriahlaki ilişkilerde bulunmakta bir sakınca görmez. Bu durum ayrıca kötü ahlak sahibi kişilerin servet sahibi olmaları durumunda yol açacakları felaketlere de işaret etmektedir. (Karagülle, 2004: 61).

Yazar, Müjgân'daki aşkın geçici ve nefsani bir arzu olduğunu söyleyerek bu münasebetin ileride yol açacağı felaketin habercisi olduğunu söyler:

“Ne bilsin ki oraya gelip gitmesi kendisi ile bir münasebet-i muhabbetkârane husulüne bâdî ve o münasebet velev suret-i meşruada neticelendirilse de yine azim bir musibete mukaddime olacaktı.” (*Müjgân*, s. 49, 50).

“Dirigâ ki velev o maksat husul-pezir de olsa onun hâsıl edeceği şaşaa-i meserret, nur-ı sihr, ziya-yı şafak, zevk-i muhabbet gibi serîü'l-mürur olacaktı. Nasıl olmasın ki o iştîyak, o iptila, o temayül, o tahassür yalnız huzuzat-ı nefsanîye ilcası, yalnız zevk-i hevâ-perestane mahsulü idi. Yoksa o zamana kadar yaşadığı âlem-i hayat içinde sıfat-ı mahsusası olan insanlığa dair hiçbir vazife düşünmemiş bir Müjgân'da ondan sonra teşkil edeceği ailenin kıymetini anlamak istidadı tasavvur olunabilir mi?” (*Müjgân*, s. 52).

1.2.9.4. Mesude¹⁹⁸

Kocasını aldatarak evliliğinin felaketle bitmesine neden olan Müjgân'ın akıbeti bu romanda gösterilir. Mesude, annesinin ihanetinden sonra babasıyla beraber evi terk ettikleri gece bir yakınlarının evinde kalırlar. Ertesi gün tuttukları iki odalı bir evde yaşamaya başlarlar. Bu olanlardan sonra Mesude, Nevzad'tan tamamen ümidini keser. Diğer taraftan Müjgân bu durumdan memnundur. Hiçbir pişmanlık duymamaktadır. Aksine Burhan'la evlenme yollarını arar. Burhan ise oğlunu Mesude ile evlendirme arzusunda olduğu için Müjgân'ın evlilik teklifini kabul etmez. Bunda otuz yıllık eşini terk etmek istememesinin de payı vardır. Mesude'nin eve dönmekte diretmesi Nevzad'ı hayal kırıklığına uğratar. En baştan beri Mesude'nin serveti için onunla evlenmek istediğinden kızın şimdi içinde bulunduğu durum izdivaçlarına engel teşkil eder. Bunun sorumlusu olarak babasını görür. Bu yüzden aralarında hakaret boyutuna ulaşan birkaç tartışma yaşanır. Meselenin Burhan Efendi'nin gururuna dokunması, Müjgân'ın evlilik teklifine olumlu yanıt vermesiyle sonuçlanır.

¹⁹⁸Mehmed Vecihi, *Müjgân ve Mesude (İnceleme Metin)*, Haz. Seda Çetin-Barış Berhem Acar, Sonçağ Yay., Ankara 2022. Yapılan alıntılarda eserin bu baskısı kullanılmıştır.

Müjgân ile Burhan Efendi'nin nikâhları kıyılınca köşktekiler de durumdan haberdar olur. Üzüntüsünden yataklara düşen Mesude ise yaşam şartlarının elverişsizliği nedeniyle kurtulamaz ve Müjgân ile Burhan Efendi'nin zifaf gecesi hayata veda eder. Bunun üzerine Mihri de İstanbul'u terk ederek Akdeniz taraflarına gider. Burada kalan dokuz buçuk aylık ömrünü kâh dilenerek kâh arzuhal yazarak tamamlar. Mesude gibi o da garip bir şekilde dünyadan ayrılır. Öte yandan Müjgân, hem Mesude'nin hem de Mihri'nin ölüm haberini aldığı zaman ondan beklenmeyecek bir şekilde üzülür. Bu haber üzerine Müjgân'ın annesine de inme iner. Üç ay bu şekilde yaşadktan sonra vefat eder. Müjgân çok geçmeden Burhan'dan da sıkılmaya başlar. Kethüda kadını da evden kovar. Burhan ise daha tedbirli davranarak Müjgân'ın tüm mal varlığını ele geçirir. Köşkü de kendi üzerine yapar. Aralarındaki tartışma şiddetlenince Burhan, ilk eşine geri döner. Ona pişman olduğunu söyler. Oğlu ve karısını Müjgân'la yaşadıkları köşke götürmeye karar verir. İlk eşi, “kıyamet bir araya gelse benim için o kadın ile bir yerde oturmak mümkün değildir.” (*Mesude*, s. 499) şeklinde cevap verse de sonradan Müjgân'dan intikam almak için köşke gider. İlk eşin, kocasının üzerine evlenmesi ile ilgili görüşleri net değilse de kadının sonraki tutumunu Burhan Efendi ve Nevzad'ta var olan para aşkıyla açıklamak mümkündür. Oğlunun istikbalinin Mesude ile gerçekleşmemesi üzerine tüm aile Müjgân üzerinden bu arzularını gerçekleştirmek isteyecektir.

Burhan, karar verdikleri gibi karısını ve oğlunu köşke getirtir. Müjgân bunu kabul etmeyince köşkten kovulur. Tüm mal varlığının hile ile elinden alındığını mahkemede de ispatlayamayınca büsbütün ortada kalır. Kötü şöhreti nedeniyle kendisine yardım eden kimse olmaz. Altı sene sonra Burhan Efendi yakalandığı hastalıktan kurtulamayarak vefat eder. Yazar yaptıklarının bedeli olarak onu böyle bir hastalıkla cezalandırır. Müjgân ise dilencilığe kadar düşer. Yıkık bir harabede yetmiş yaşına kadar vicdan azabı içinde yaşar. Ne yazık ki son pişmanlık fayda sağlamaz.

Müjgân'ın devamı olan *Mesude*'de ise yazar, Müjgân'ın akıbetini ibret dersi için gözler önüne serer:

“Vücudu orada toprak, ceza-yı ef'al olan sergüzeşti ise bir muhtıra-i ibret ve intibah olmak üzere bilenler, işitenler nazarında payidar oldu.” (*Mesude*, s. 508).

Romanda kethüda kadının yaptıklarının karşılığını görmemesi ise eserin zayıf tarafıdır.

1.2.10. Abdülkerim Hâdi'nin Eseri

1.2.10.1. Fakire¹⁹⁹

Eser, soğuk bir kış gecesi eski bir kulübede yaşayan anne ile oğlunun tasviriyle başlar. Otuz, otuz beş yaşında olan Vedia ismindeki kahraman hastadır ve sürekli mazisiyle hesaplaşma içindedir. Bu hesaplaşmalarından birinde, oğlu Hicri'ye kaderinden şikâyet ederek yaşadıklarından ibret almasını ister. Vedia'nın bu sözlerinden iğfal edildiğini ve buna sebep de kendisinin olduğunu öğreniyoruz:

“Oğlum! Hayat, Allah'ın bir vediasıdır. Cenab-ı Hakk'ın ihsan buyurduğu vediaya hakaret eden insanlar felah bulmazlardır ki ben de onlardanım. Sen, benim gibi kendi halıkının evamir ve nefahisine iltifat etmeyen bir validenin oğlu olduğun için ağla. Yok, yok ağlama, ibret al. Âlemde en büyük hâce-i ibret netice-i sefalettir. Ben bir vakitler bin türlü naz u naim içinde perverde oluyor bir dürr-i ismet iken iğfal olundum fakat kabahat bendedir. Kabahati kendime isnat ettiğime taaccüb etme. Çünkü Hüda-yı müteal nev-i ben-i beşere hüsn-i istimal için akıl ihsan buyurmuştur ki her ferd o akıl sayesinde hemcinsinin kendisini ilka edeceği, edebileceği tehlikeden kurtarır, kurtarabilir. Ben her vecihle müttehemim, nasıl müttehemliğimi inkâr edeyim. Birincisi gencine-i marifet-i Allah olan hayat-ı kıymetdarı pâymâl, ikincisi muvazene-i hakikat olan aklı sû'i istimal ettim. Bak yavrum bak, bu halime kendi gafletim, kendi ihtiyatsızlığım sebep oldu. Bugün beni kanun-ı adaletten evvel vicdanım itham ediyor. (...)” (*Fakire*, s. 7, 9).

Vedia'yı muayeneye gelen doktorlar hastaneye naklini uygun görürler. Fakat Vedia, oğlunu bırakacak kimsesi olmadığını söyleyerek hastaneye yatmayı kabul etmez. Bunun üzerine doktorlardan biri, oğluna kendi oğlu gibi bakacağına ve mektebe göndereceğine dair söz verir. Vedia böylece hastaneye yatmayı kabul eder. Doktor, Vedia'ya verdiği sözü tutar. Hicri, iki ay zarfında kendini toplar. Doktor, Hicri'yi kendi çocuklarından ayırmaz. Diğer yandan Vedia'nın sağlığı da düzelir. Doktor, çok geçmeden Vedia'yı evine getirip tedavisine burada devam eder. Vedia, bu tedavilerin ardından gittikçe iyileşir. Bu sırada doktor da livalık makamına yükselir ancak mütevazılığından bir şey kaybetmez. Bir nasihatname özelliği gösteren eserde, doktorun, karısına çocuk terbiyesi ve kadının kocasına karşı vazifeleri hakkında

¹⁹⁹ Abdülkerim Hâdi, *Fakire*, (Kostantiniyye: Hacı Hüseyin Efendi Matbaası, 1310-1312/1892-1894). Yapılan alıntılarda eserin bu baskısı kullanılmıştır.

verdiği nasihatler dikkati çeker. Doktorun karısının ısrarıyla Vedia'nın sefih yaşantısı hakkında bazı bilgiler ediniriz fakat bu bilgiler eserde çok net değildir. Doktorun karısı, Vedia'nın geçmişini ibret almak için merak etmektedir. Bunu da Vedia'ya açıkça söyler:

“— Sergüzeştinizi anlamaktan maksadım bir hisse kapmaktır. Yoksa sizi itham etmek değil. Siz benim hemşiremsiniz, size keder verecek şeyi sizden ziyade sizden daha evvel ben reddederim.” (*Fakire*, s. 40).

Mazisini “bir mevt-i ebedi” (*Fakire*, s. 41) olarak gören Vedia'nın, doktorun karısına söylediği sözlerden kocasıyla karşılıklı olarak birbirlerini aldattıklarını öğrenmekteyiz. Vedia, altı sene içinde bu sefahat hayatında hem güzelliğini hem de sağlığını kaybeder. Dostlarından hiçbiri yüzüne bakmaz:

“— (...) Her gece bir başka türlü mecliste bulunurdum. Zevk u safa içinde imrar-ı evkat ederdim. Hâlbuki zevk u safa içinde uykusuz kalırdım. Fakat uykusuzluğa rahmetli beyimi beklediğim geceler idman peyda etmiş olduğumdan dayanırdım. Yüzüm sararsa bile ibraz-ı muhabbet eden sürüyle olduğundan ehemmiyet vermezdim. Altı sene mürur etti. Her vecihle tedenniye başladım. Mağrur olduğum cemalin letafeti zayi oldu. Ben yine halat-ı nâ-layıkamda sebat ederdim. Birkaç sene daha cereyan etti. Bir akşam bir yere eğlentiye gittik. Orada güzelce soğuk aldım. Ertesi sabah güç bir hal ile eve geldim, yatağa yattım. Dört ay yüzükoyun kaldım. Beşinci mah ev sahibi kira vermiyorsanız evimden çıkınız dedi. Çarnaçar çıktım. Viranenin birinde bir kulübe bulup tahassun ettim. Hastalığım kesb-i iştidad etti. Yüzüme gülenlerden bana kurban olacaklarını yeminlerle arz edenlerin kimse gelip de (Nasılsın?) bile demedi. Bir lokma ekmeğe varıncaya kadar muhtaç oldum. (...)”

Eserin sonunda Vedia'nın kocasının akıbeti tam olarak belli değilse de bu sözlerden öldüğünü ve Vedia'nın sefahatten sefaletе geçen bir hayata doğru yuvarlandığını anlıyoruz. Eser, “insan ölür fakat insaniyet bâkidir” (*Fakire*, s. 60) tezi üzerine kurulmuştur.

1.2.11. Halid Ziya Uşaklıgil'in Eseri

1.2.11.1. Sefile²⁰⁰

Halid Ziya'nın, Edebiyat-ı Cedide'nin kuruluşundan önce İzmir'de yazdığı gençlik ve hazırlık devrine ait (Cevdet Kudret, 2016: 150) romanı *Sefile*'nin, çalışmanın konusunu ilgilendiren kısmı, İkbâl'in fuhuş yüzünden felaketle biten evliliğidir. Mihriban Hanım, sokakta pejmürde bir halde bulduğu kimsesiz bir kız olan Mazlume'yi ev işlerine yardımcı olması için yanına alır. Mihriban Hanım, kızı İkbâl ile birlikte yaşamaktadır. Anne-kız yaşadıkları muhiti bir geneleve çevirmişlerdir. Mazlume'nin bundan haberi yoktur. Nitekim eve geldikten on gün kadar sonra bu duruma vakıf olur. Bir gece, İkbâl'in odasına bir genç adamın girdiğini görmesi üzerine şüpheye düşer. Önce gelen adamın İkbâl Hanım'ın akrabalarından biri olabileceğini düşünür. Fakat İkbâl'in misafiri karşılama şekli bunun doğru olmadığını gösterir. Sabahleyin İkbâl'i odasında yarı çıplak bir vaziyette görünce de işin aslını anlar. Bundan sonra İkbâl ve annesine tiksinti ile bakar. Bir annenin nasıl olup da kızının fuhuş yapmasına aracılık ettiğine anlam veremez. Aralarındaki soğukluğu fark eden İkbâl Hanım, Mazlume'ye, kendisini felakete sürükleyen hayat hikâyesini anlatır.

Adi, sefil bir fahişe olduğunu söyleyerek söze başlar.²⁰¹ İkbâl, babasını küçük yaşlarda kaybetmiştir. Annesi Mihriban Hanım, babasının odalığı olup vefatına yakın bir zamanda nikâhına geçmiştir. Kocasının ölümünden sonra Mihriban Hanım, serbest bir şekilde yaşamaya başlar. İkbâl, on dört yaşındayken bir gün annesini hiç tanımadığı bir erkekle sarmaş dolaş bir vaziyette yakalar. Bu olay üzerine Mihriban Hanım, İkbâl'i bir hafta odaya hapseder. İkbâl, annesinin ne meşrepte bir insan olduğunu anlayınca ondan nefret eder:

“ (...) Keşke ölseydim! Çünkü kaderin bana valide olmak üzere halkettiği bu kadının ne olduğunu anlamış, mahiyetine vakıf olmuşum. On dört yaşında bir çocuktum fakat pederimin muhabbetini ayaklar altında ezen, hatırasını telvis eden bir kadına valide nazarıyla bakmaktan ikrah ediyordum.” (*Sefile*, s. 44, 45).

²⁰⁰ Halid Ziya Uşaklıgil, *Sefile*, Haz. Ö. Faruk Huyugüzel, Özgür Yay., İstanbul 2016. Yapılan alıntılarda eserin bu baskısı kullanılmıştır.

²⁰¹ İkbâl'in, bu itirafı bir tür günah çıkarmadır. (Çıkla, 2016: 97, 98).

Nitekim öz annesine “Mihriban” (*Sefile*, s. 44) şeklinde hitap etmesinden de aralarındaki soğukluğu hissetmek mümkündür.²⁰² Zamanla İkbâl, annesinin bu yaşam şekline istemeden de olsa alışır. Bu sefahat hayatı karşısında babasından kalan servet de yavaş yavaş tükenmeye yüz tutar. İkbâl, on beş yaşına girdiği zaman daha küçük bir eve taşınırlar. Bu süre zarfında Mihriban Hanım’ın dostlarından da hiçbir ses çıkmaz. İkbâl, bu durumu sefaletlerine ve annesinin servetlerinin gücüyle örttüğü yaşlılığının ortaya çıkmasına yorar. Etrafında cereyan eden olayları sorgulamadan kendini hayatın akışına bırakan İkbâl, yaşamaktan hiçbir lezzet alamaz. Evin nasıl idare edildiği ve geçimlerini ne şekilde sağladıkları konusunda da bir fikri yoktur. Tek bildiği annesinin birkaç saatini dışarıda geçirdiğidir. Çok geçmeden Mihriban Hanım, kızını kendi bulduğu biriyle evlendirmek ister. İkbâl, yaşam tarzının değişeceğini ümit ederek bu evliliğe razı olur. Bununla birlikte terbiye eksikliği nedeniyle evlilik gibi ciddi bir meselenin önemini idrak etmekten acizdir. Nitekim bunu kendisi de itiraf eder:

“— (...) Benim indimde bir zevcin hiçbir ehemmiyeti yoktu ki... Bende hissiyat-ı insaniye tedricen mahvolup gitmişti. Evvela Mihriban’ın dağdağalı hayatında geçirdiğim zamanlar ile bilâhare ihtilâttan tamamen mahrumiyet içinde cereyan eden hayatım kalbimde çirkin çirkin yeisler, fena fena hisler uyandırmıştı. Artık hissiyat-ı ulviyeden tecerrüt etmiş, mertebe-i insaniyetten hayvaniyet derekesine inmiştim. Biraz düşünmek zahmetini ihtiyar etseydim, izdivacın nasıl mühim bir mesele-i hayat olduğunu takdir ederdim. Lakin ben hiçbir şeye bahş-ı ehemmiyet etmemek, her şeyi nazar-ı istihfafla görmek gibi mecnunane fikirlere düşmüştüm. (*Sefile*, s. 49).

Böylece İkbâl, kırk beş yaşlarında ticaretle uğraşan Ali Bey adında biriyle evlenir. Fakat Ali Bey, karısı üzerinde olumlu bir izlenim bırakmaz. İkbâl, kocasını yaşlı, şişman ve çirkin bulduğu için bir türlü sevmeyiz. Mazlume ise İkbâl’in söylediğinin aksine şehvî duygularının yoğun olması yüzünden kocasını sevemediği kanaatindedir. Nitekim İkbâl’in daha sonra yaptıkları, Mazlume’nin bu zannını kuvvetlendirir. Şehvet hisleriyle hareket eden İkbâl’de hem annesine hem de kocasına karşı bir intikam arzusu uyanır. Annesini döver, kocasına da kötü muamelede bulunur. Ali Bey, çok geçmeden “esbab-ı istirahatini ihzar edecek bir genç kızla değil, takat-sûz, tahammül-güdaz bir afetle” (*Sefile*, s. 52) evlendiğini anlar. İkbâl, kocasından

²⁰² Yazarın daha sonra kaleme aldığı *Aşk-ı Memnu*’da Firdevs Hanım ile Bihter arasında da bu tür bir ilişkiden söz edilebilir.

intikam almak uğruna birçok adamla gayrimeşru ilişkiler yaşar. Hiçbirini gerçek anlamda sevmeyiz. Bu zelilâne ve sefilâne hayatı bile isteye tercih eder. Ali Bey ise karısının bu ilişkilerinden habersizdir. Sabah evden çıktıktan sonra İkbâl ve annesi istedikleri gibi hareket eder. Ali Bey can çektiğinde bile İkbâl'in yukarıda fuhuş yapması, içinde bulunduğu sefaletin derecesini gözler önüne serer. Yirmi sekiz yaşlarında genç bir kadın olduğu zaman arzulayarak girdiği bu fuhuş âleminde artık zevk alamadığını anlar. Kocasına yaptıklarından dolayı vicdan azabı duyar ve şimdiki halde bunu para için yaptığını söyler. Fuhuş, İkbâl için artık müstekreh bir kelimedir:

“Fuhuş! Ne müstekreh kelime! Ecnebi birtakım adamların enîsi olmak, nefret ettiğin kimselere en tatlı sözleri ibzal etmek, muhabbet göstermek; onları memnun etmek için her türlü yeisleri, kederleri unutmaya çalışarak gülmek; ağlamak istediğin zamanlar sürur göstermek, sevinç izhar etmek; vücudunu bir ecnebinin huzuzat-ı nefsanîyesine hadim etmek; kendi zatından tecerrüt ederek başkası için yaşamak; dünyada her türlü lezzetten mahrum olup da sairlerinin sürurunu husule getirmek... Ah Mazlume, çıldıracağım... Sen beni mesut mu yaşıyor zannediyorsun?” (Sefile, s. 55).

Mazlume, fuhuş uğruna evliliğini felakete sürükleyen İkbâl'e, nefretle karışık acıma hissi duymaya başlar. Annesinin fuhuşa sürüklediği bu bedbaht kadının adı bir fahişe değil de feci bir kurban olduğunu düşünse de özellikle kocasına karşı yaptığı iğrençlikleri düşününce ondan tiksindir. İkbâl, bundan sonra tanıştığı İhsan Bey'le fuhuş hayatını devam ettirir. Daha temiz ve düzgün bir hayat yaşamakta kendinde güç bulamaz. Hastalanıp yine bu hayatın içinde son nefesini verir. Mihriban Hanım, kızına yaptıklarından dolayı pişman olsa da iş işten geçmiştir. O da hayatına sefil bir kadın olarak devam eder. Roman bundan sonra Mazlume ile İhsan Bey arasındaki ilişki ekseninde cereyan eder. Mazlume de bir zamanlar tiksinti ile baktığı fuhuş hayatının içinde kendini bulur. Nitekim hem İhsan Bey'in hem de kendisinin akıbetleri feci olur. Bu kısım evlilik üzerine bina edilmediği ve gayrimeşru bir ilişki zemininde gerçekleştiğinden çalışmanın konusu dışındadır.

İkbâl'in vahşileşme süreci duyarsız eşle/evlilikle başlar. İkbâl'in intikam duygusuyla gerçekleştirdiği ilk iş annesini dövmek, bir anlamda anneyi öldürmektir. İkincisi ise kendi bedenini metalaştırarak kendisinden de intikam almak istemesidir. İkbâl, bu intikam duygusuyla tıpkı annesi gibi fuhuş bataklığına düşer. İkbâl'in, annesinin yaşantısına karşı beslediği iğrenme duygusu, sonrasında ona benzememek için kendisinden yaşça büyük hiç tanımadığı bir adamla evlenmesine sebep olmuş ve

annesinin yaşadığı hayattan iğrenmesine rağmen kendisi de aynı bataklığa düşmekten kurtulamamıştır. Anne-kız arasındaki bu durum, yazarın daha sonra kaleme alacağı *Aşk-ı Memnu*’nun prototipini oluşturmaktadır. (Karaca, 2019: 213, 214). İkbâl’in anneye benzemek hadisesi, Halit Ziya’nın determinizme inanması ve bunu eserlerinde ispat etmesi ile ilgilidir. İkbâl de Bihter gibi annesine benzemekten ve onun gibi yaşamaktan kurtulamamıştır. (Arslan, 2020: 145). İkbâl, yazar tarafından kendisine verilen ada uygun olarak talih ve mutluluk aramış fakat aradığını bulamamıştır. (Üner, 2011: 203).

1.2.12. Ahmet İhsan Tokgöz’ün Eseri

1.2.12.1. Ülfet²⁰³

Romanda, aldatma sebebiyle Ülfet ile Ramiz Efendi’nin felaketle biten evlilikleri anlatılır. Ülfet, esirci Emine Kadın tarafından Ramiz Efendi konağına satılan henüz on altı yaşında genç bir kızdır. Fakirlikten kurtulup refah içinde yaşamak için bu yolu kendisi seçmiştir. Esircinin genç ve yakışıklı bir beyle evlendirme vaadiyle evden kaçmış ve sonunda arzu ettiği bir yaşama kavuşmuştur. Altmış yaşını geçkin bir ihtiyar olan Ramiz Efendi, iki yıl önce otuz yıllık karısını kaybeder. Bu nedenle yeniden evlenmek ister. Bu evliliğinden hiç çocuğu olmamıştır. Kızkardeşi Habibe Hanım’ın teşvikiyle Ülfet, odalık alınır. Evin hanımı olacağı için Ülfet, bu durumdan memnundur. Ramiz Efendi’yi evlendiği beyin babası zanneder. Fakat genç bir beyle evleneceğini zannedip karşısında yaşlı bir adam görünce hayal kırıklığına uğrar. Çok geçmeden gördüğü bir rüya üzerine aklını kullanarak Ramiz Efendi’yi kendisine bağlamayı böylece kalan mirasa konarak arzu ettiği genç ve yakışıklı biriyle evlenmeyi düşünür. Verdiği karar üzerine Ramiz Efendi’nin karısı olur. Ramiz Efendi, bu sürede Ülfet’e iyice bağlanır. Bu ilgi zamanla Ülfet’i sıkmaya başlar.

Habibe Hanım, dul kaldıktan sonra iki oğluyla birlikte Ramiz Efendi’nin yanında yaşamaya başlar. Ramiz Efendi, çocuğu gibi büyüttüğü yeğenlerini tahsillerini tamamlamak üzere Paris’e gönderir. Nail ve Âkil adındaki bu çocuklar ikiz olmalarına

²⁰³ Ahmet İhsan Tokgöz, *Ülfet*, Haz. Şener Şükrü Yiğitler, Gece Akademi Yay., Ankara 2018. Yapılan alıntılarda eserin bu baskısı kullanılmıştır.

rağmen ahlak bakımından birbirlerinin zıddıdır. Zeki ve akıllı olan Nail'in aksine Âkil, hoppa ve uçarıdır. Yazar, iki kardeş arasındaki tezadı şöyle ifade eder:

“ (...) Şimdiki avdetlerinde Nail, Paris Hendesehânesi'nden birinci derece şehadetname ile geliyor Âkil ise devam ettiği Mekteb-i Hukuk'ta tahsil-i fenn-i hukuk eyleyecek yerde esafil-i nisvan ile peyda-yı hukuk-u fenni tahsile hasr-ı zaman etmeyi muvafık görmüş olduğundan İstanbul'dan götürdüğü boş kafa ile avdet eyliyordu.” (Ülfet, s. 40).

Böylece Âkil ismiyle yapılan isim sembolizasyonunun ironik bir anlam ifade ettiğini söyleyebiliriz.

Çocukların döneceklerine dair aldığı telgraf Ramiz Efendi'yi sevindirir. Bu sayede Ülfet'in oyalanacağını düşünür. Ülfet, bu haberi başta ilgisiz karşılarsa da “sanki bunlar tarihçe-i hayatında büyük tesir gösterecekler imiş gibi” (Ülfet, s. 40) bir yandan da zihnini meşgul eder. Böylece yazar ikiz kardeşlerin gelmesini olası felaketlerin başlangıcı olarak düşünmektedir.

Ülfet, Nail'i ilk gördüğü zaman ondan etkilenir. Âkil'e ise hiç yüz vermez. Nail, yengesinin bakışlarından rahatsız olmaya başlar. Ülfet'in şehvî hislerine karşı koymaya çalışır. Ülfet ise sevmediği bir adamla evlendiği için bu aşkta kendisini mazur görmektedir. Yazar, aşk ve sevgi bağı olmayan evliliklerde sadakatsizliğin kaçınılmaz olduğunu ifade eder:

“Onun kavlince bir adamı sevmemiş olduktan sonra ona biraz sadakate imkân yoktur, binaenaleyh nafiye yere sadık olacağım diye kendini yormaktan ise şu adem-i imkânı evvelden takdir eyleyip ilcâât-ı sevdaya tevfiik hareket daha makuldur. (...) Vazifesi çocuk oyalamaktan ibaret olan bir kadında hiç vazife-i sadakat bulunur mu? (...)” (Ülfet, s. 54).

Nail, Ülfet'in ilgisi üzerine bir süre ondan kaçır. Ülfet, yalnız kaldıkları bir zaman Nail'e olan aşkını itiraf eder. Nail, Ülfet'e âşık değilse de onun cazibesinden etkilenmiştir. Bir ara şehvetine yenik düşüp ona sahip olmak ister. Diğer yandan da dayısına ihaneti kabullenemediği için Ülfet'i ikaz ederek birkaç ay Bursa'ya amcasının yanına gitmeyi düşünür. Böylece Ülfet'in aşkına karşılık verip vermemek arasında gelgitler yaşar:

“ (...) Fakat burada pîş-gâhında bahçe manzarası tecessüm etti, beyaz gerdanı, mahmur ve harîsâne gözleri, kemal-i arzusundan inip çıkan göğsü, gelişigüzel dağınık saçları gördü. Tekrar damarlarında sıcakkanın cvelanını hissetti. Mülâhazat-ı

gafilaneyi unuttu, Nail'in dimağını heves bürüdü, Ülfet'e malik olmak sefasını her şeye müreccah buldu, gözü döndü. İnsandaki hissiyyat-ı hayvaniyye işte böyledir. Fikren ne kadar afif ve masum olursa da öyle anlar gelir ki hissiyyat-ı afifâne külliyyen muattal kalarak yalnız ilcaât-ı hayvaniyyeye muti bulunur. İnsan her türlü cinneti icraya müheyya olur, bu hali de hissiyyat-ı hayvaniyye ve şehvaniyyeyi tahrik eden manzaralar icab eder. Manzarayı meydana getiren mahlûkun meclub ve sevdakârı olmasak bile ondaki halavet-ı tabiiyye yirmi yaşındaki erkeği meclub etmekten hiçbir zaman hâlî kalamaz. (...)" (Ülfet, s. 61).

Nail, bu karışık duygular içindeyken Ülfet, gayet açık saçık bir kıyafetle Nail'in odasına gelir. Nail bir anlık zaafın etkisiyle Ülfet'le birlikte olur. Bu olay üzerine Ülfet, Nail'e birlikte kaçmayı teklif eder fakat Nail reddeder. Bu sırada Âkil'in, Nail ile Ülfet arasındaki ilişkiye vakıf olması olayın akışını değiştirir. Üstelik Âkil'in, bu yasak aşka dair elinde maddi delil de vardır. Ülfet'in Nail'e yazdığı mektuplardan birini ele geçirmiştir. Bundan cesaret alarak Ülfet'i tehdit eder ve onunla birlikte olmak ister. Bunun için fırsat kollar. Dayısının hasta olduğu bir gece gizlice Ülfet'in odasına girer ve onu zorla dudağından öper. Tam bu sırada Ramiz Efendi, oda kapısını kırarak içeri girer. Karısı ile yeğenini uygunsuz bir vaziyette görünce üzüntüsünden vefat eder. Ölmeden önce vasiyetini Nail'e bildirir.

Ramiz Efendi'nin vasiyeti, olayı kimseye duyurmadan Ülfet ile Âkil'i evden çıkarmak ve hiçbir maddi yardımda bulunmamaktır. Böylece Ramiz Efendi'nin tüm serveti Nail'e kalır. Nail, dayısından kalan menkul nakdin iki bin lirasıyla Ülfet ve Âkil için iki akar satın alır. Bununla her ne kadar dayısının vasiyetini kısmen ihlal etse de bu felakette kendi payının da olduğunu düşünerek bu şekilde hareket eder. Olaydan sonra İstanbul'dan ayrılır. İzmir'e dadısının yanına gider. Orada İzmir tüccarlarından Hayri Efendi'nin kızıyla evlenir. Bu evlilikten bir de oğlu dünyaya gelir. Böylece Nail, kurduğu mutlu ailesi ve çıktığı seyahatlerle dayısına karşı işlediği suçu vicdanında hafifletmeye çalışır. Ülfet ise Nail'in bıraktığı parayla ayrı eve çıkmak istese de Habibe Hanım buna izin vermez ve Ülfet'i evlendirmek ister. Âkil'in Ülfet'le evlenmek istemesi üzerine ana-oğul arasında tartışma yaşanır. Fakat Habibe Hanım bu evliliği kabul etmek zorunda kalır. Çok geçmeden Ülfet, Âkil'den mahkeme kararıyla ayrılıp iki gün sonra başka biriyle evlenir. Buna dayanamayan Âkil, intihar eder. İntihar etmesinin diğer sebebi de tüm malını sefahat hayatında kaybetmiş olmasıdır. Böylece Ülfet ve Âkil yaptıklarının bedeli olarak yazar tarafından cezalandırılır.

Ahmet İhsan Tokgöz'ün 1892'de *Servet-i Fünun*'da tefrika edilen romanı *Ülfet*, yasak aşkı konu edinmesiyle Halit Ziya'nın *Aşk-ı Memnu*'sunun habercisidir.

Bu bağlamda Ülfet ile Bihter, Bovarizm etkisinde femme fatale özellikler gösteren kadın kahramanlardır.

Bilge Ercilasun, Ahmet İhsan Tokgöz üzerine yaptığı monografi çalışmasında romanda evlilik müessesesindeki yanlışlıklara dikkat çekmektedir. Yaşlı adamların genç kadınlarla evlenmesinin aile içinde felaketlere yol açtığını belirtir. Bu bağlamda Halit Ziya'nın romanının edebi seviye bakımından daha üstün olduğunu söylemekle beraber Ahmet İhsan'ın eserini sosyal ve didaktik özellikler açısından daha zengin bulur. (Ercilasun, 1996: 36).

İsmiyle müsemma bir kişiliğe sahip olan Ülfet, görüşmesi ve konuşmasıyla olaylara zemin hazırlayan kişidir. Bu nedenle ismiyle hafif meşrep kişiliği arasında yakın bir ilişki vardır. (Kılıçkaya, 2008: 61).

Nitekim yazar onun “fesad-ı ahlaka düşmüş, âmâl-i sevdakâraneleri uğruna her şeyi fedaya hazır asabi meşrepli kadınlardan” (*Ülfet*, s. 69) olduğunu söyler. Yazarın Nail'e tutumu ise daha farklıdır. Nail'in, Ülfet'e âşık olmadığını ona duyduğu hissin hayvanî bir his olduğunu sürekli hatırlatır. Nitekim romanın sonunda Nail, büyük bedeller ödese de nihayetinde mutlu bir aile kurmayı başarır. Âkil ile Ülfet kadar feci bir sona uğramaz.

Yazar-anlatıcıya göre Nail'in, yengesine karşı cinsî bir arzu duymasında bir kabahati yoktur. Onun bu duyguları hissetmesine sebep Ülfet'in kendisidir. Cinselliğin uyanması Tanzimat sonrası Türk romancılarına göre kişiyi süfli lezzetlere götüreceği için kaçınılması gereken bir durum olarak görülür. Nail bir bakıma cinselliği uyandığı için felakete sürüklenmiştir. (Kılıçkaya, 2008: 70, 71).

1.3. Genel Değerlendirme

İntibah 'ta, Ali Bey'in Dilaşub'la olan evliliği aldatma zannı sebebiyle felaketle biter. Mehpeyker, dostu Abdullah Efendi'nin yardımıyla Dilaşub'un gizli bir ilişkisi olduğu yalanını ortaya atar. Olayın aslını araştırma gereği duymayan Ali Bey ise Dilaşub'u darbederek evden gönderir. Yazar, onun yıldırım gibi konağın içine düşmesini, hem evinin düzenini yerle bir etmesi hem de gelecek emellerini tamamen yok etmesi bakımından bir felaket olarak görür. Nitekim Ali Bey için art arda gelecek felaketler de bundan sonra başgösterir. Ali Bey'in böyle davranmasının nedeni Tanzimat romanlarında sıkça görülen babasızlığın beraberinde getirdiği

tecrübesizliktir. Ali Bey bu tecrübesizliği nedeniyle mutlu giden evliliğini felakete sürüklemiştir. Katı bir ahlakçı olan Namık Kemal, bunun sorumlusu olarak gördüğü Mehpeyker ile Ali Bey'i romanın sonunda cezalandırır. Dilaşub ise adeta masum olduğu ispatlanmak üzere öldürülmüş gibidir. Bu feci sonla aldatma eylemi kadar aldatma zannının da yıkıcılığı gözler önüne serilir.

Ahmet Mithat Efendi de çağdaşı Namık Kemal gibi ahlakçı bir tavır sergiler. Bu tavır gereği kötü eylemlerde bulunan kahramanlarını cezalandırırken iyileri de mükâfatlandırır. Bu başlık altında incelenen on dört (14) romanında aldatma ve aldatma zannının aile kurumuna verdiği tahribatı göstererek ibret dersi verir. Ahmet Mithat Efendi'nin aldatma eyleminde bulunan kadın kahramanlarını genellikle gayrimüslimlerden seçtiği görülmektedir. Bunda Müslüman bir kadının fuhuş olaylarına alet edilmesinin toplum ve din nazarında hoş karşılanmayacağı düşüncesi hâkimdir. Nitekim yazarın *Yeryüzünde Bir Melek* romanında evli bir kadın olan Raziye'nin Şefik'le ilişkisi ahlaka ve adaba aykırı olduğu gerekçesiyle eleştirilmiştir. Ahmet Mithat Efendi her ne kadar Raziye ile Şefik'in cumba altı görüşmelerini masum olarak gösterse de eleştirilerin hedefi olmaktan kurtulamamıştır. Fazıl Gökçek²⁰⁴, *Dolaptan Temaşa*'da kocasını aldatan Süslü Leyla'nın Yahudi olduğunu söyler. *Hüseyin Fellah*'ta ise kocasını aldatan kadın Müslüman bir kadındır. Ancak ifade edildiği üzere bu eylemi gerçekleştiren Müslüman kadın sayısı azdır.

Ahmet Mithat Efendi, eserlerinde ibret dersi vermeyi amaçladığı için aldatma eylemini gerçekleştiren kadın ya da erkek kahramanlarını cezalandırır. İntihar ve cinayet bu noktada öne çıkan iki cezalandırma yöntemidir. *Dolaptan Temaşa* ve *Hasan Mellah Yahut Sır İçinde Esrar* romanlarında işlenen cinayetler namus uğruna işlenen cinayetlerdir. Dolaptan Temaşa'da Suranîzen Ahmet Ağa, hem karısını hem de dostu Zorlu Mustafa'yı öldürür. Ahmet Ağa, aslında öldürme taraftarı değildir. Bunu Zorlu Mustafa'ya da söyler. Fakat Zorlu Mustafa, Ahmet Ağa'nın teklifini kabul etmeyince öldürmek zorunda kalır. Burada dikkati çeken husus, Ahmet Ağa'nın aldatma meselesinde tamamen karısını suçlu görmesidir. Rakibinin kabahati olmadığını, çağrıldığı için geldiğini söylemesi ayrıca "Erkekler arasında karılar laf söylemezler.

²⁰⁴ Detaylı bilgi için bkz; Fazıl Gökçek, *Küllerinden Doğan Anka Ahmet Mithat Efendi Üzerine Yazılar*, Dergâh Yay., İstanbul 2017. Fazıl Gökçek, *Osmanlı Kapısında Büyümek Ahmet Mithat Efendi'nin Hikâye ve Romanlarında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşları*, Dergâh Yay., İstanbul 2019.

Bahusus senin gibi bir aşüfte!” (*Dolaptan Temaşa*, s. 686) diyerek karısını susturması, Zorlu Mustafa’yı aklamak için tertip edilmiş gibidir. Ahmet Mithat Efendi’nin bu sözleri, Dilber Leyla için doğru kabul edilse de yaşanan dönem göz önünde bulundurulduğunda üslupta eril söylemin egemen olduğunu da belirtmek gerekir. Kanaatimizce bu yasak ilişkide Süslü Leyla kadar Zorlu Mustafa da suçludur.

Hasan Mellah Yahut Sır İçinde Esrar’da, kocasını aldatan Madame İlia, duyduğu suçluluk ve vicdan azabı sonrası intihar eder. Kocasını Mösyö İlia ise onu iğfal eden Trillo’yu öldürür. Burada yazar, hem iğfal edeni hem de şehvet hislerine yenik düşeni cezalandırmıştır. Şehvet hissiyle hareket eden Madame İlia için tek kurtuluş yolu intihardır. Aynı eserde Alfons’un, gayrimeşru ilişkisini öğrendiği karısını öldürmesi de aynı sebebe dayanır. Cuzella, annesinin başına gelenleri öğrendiğinde bu konuda babasını haklı bulur ve annesinin bu sonu hakettiğini düşünür. Eserdeki bir başka cinayet de Alfons’un karısının, dostu Pascal’ı başka bir kadınla gördüğü zaman işlediği cinayettir. Burada kadın hem aldatmış hem de aldatılmıştır. Dostu Pascal’ı öldürmüş, kendisi de kocası tarafından öldürülmüştür. *Cellat* romanında ise bir çilingir, kendisini aldatan karısını değil onun dostu olan baronu öldürür. Karnaval’da, Nizami, metresi Helena uğruna yuvasını yıkar ve sonunda da intihar eder. Zekayi’nin aynı metresle ilişkisi onu intihara sürüklemese de Şehnaz’la olan evliliğinin felaketle bitmesine yol açar. Ahmet Mithat Efendi, böylece toplumun değer yargılarıyla çatışan kahramanlarını cezalandırır. Onun romanlarında aldatma eylemini gerçekleştirenler çoğunlukla kadınlardır. Bu nedenle onlara verilen ceza daha şiddetlidir. Ahmet Mithat Efendi, erkek kahramanlarını cezalandırmakla birlikte idealize ettiği bazı kahramanlarını bunun dışında tutar. Mesela *Karnaval*’daki Resmi ile *Yeryüzünde Bir Melek*’teki Şefik bu şekilde çizdiği kahramanlardır. Yazar, idealize ettiği bu kahramanlarının melek olmadığını özellikle belirterek insanî zaafırlara dikkat çeker.

Ahmet Mithat Efendi’nin evlilik hakkında dikkat çektiği önemli bir husus da iki semavî dinin (Hristiyanlık ve İslamiyet) evliliğe olan bakışlarıdır. Hristiyanlık’ta evliliğin bir sır (sakrament) olarak kabul edilmesi ve boşanma kanununun olmaması evlilikleri sürekli kılmakta bu da metres hayatının yaygınlaşmasına neden olmaktadır. Ahmet Mithat Efendi, Hristiyanlık’taki evliliklerin aldatma eyleminin gerçekleşmesi durumunda bile sonlanmasının zor şartlara bağlı olduğundan hareketle İslamiyet’in böyle bir meselede boşanma hakkı tanımasını bir nimet olarak kabul eder. Böylece

İslamiyet'in üstünlüğünü savunur. Avrupalıların normalleştirdiği dost hayatının evlilik birliğine verdiği zararları *Kismetinde Olanın Kaşığında Çıkar*'da Mösyö Darjikor, *Müşahadat*'ta Antuvan Kolariyo'nun, *Ahmet Metin ve Şirzat*'ta Akilo'nun ve *Karnaval*'da Mösyö Hamparson Arslangözyan'ın evliliğinde somutlaştırır.

Felsefe-i Zenan'da, erkeğin kendinde meşru hak olarak gördüğü cariye ile ilişkisinin Zekiye'nin felaketine yol açmasından hareketle toplumda yerleşmiş olan adetleri tenkit eder. Ahmet Mithat Efendi'nin gençliğinde kaleme aldığı, yenilikçi ve eşitlikçi tarafını ortaya koyan bu eserindeki görüşleri sonraki eserlerinde görülmez. Bununla birlikte sonraki yıllarda kaleme aldığı eserlerinde cariyelik kurumunu Avrupa'nın metres statüsüne karşı savunduğu görülür.

Zehra romanının başkahramanı Zehra, hırçın tavırlarıyla hedef aldığı Sırrıccemal'in, kocasının ilgisini çekmeye başladığının farkında değildir. Suphi, karısının haksız muameleleri karşısında o zamana kadar dikkatle bakmadığı Sırrıccemal'e karşı bir ilgi duymaya başlar. Önceleri bu ilgi ve alakayı merhamete ve acımayla atfeder fakat zamanla hislerinin farklı bir yöne doğru gittiğini anlaması, Zehra'nın korkusunu duyduğu felaketlerin ortaya çıkmasına zemin hazırlar. Suphi, her ne kadar yaptığının yanlış olduğunu düşünse de duygularına ket vuramaz. Sırrıccemal'in, Suphi'nin ilgisini çekmesinde güzelliğinin yanı sıra ahlakı da etkili olur. Suphi, Sırrıccemal'in kendi yüzünden maruz kaldığı hakaretlere karşı gösterdiği sabır ve tahammülden etkilenir. Sırrıccemal'le karısını ahlak yönünden mukayese ettiği zaman ise Sırrıccemal'i üstün bulması, evliliğinde mutsuz olduğunu ve yeni bir arayışa yöneldiğini gösterir. Suphi'nin Sırrıccemal'e olan ilgisinin başlaması Zehra'yı, Urani'ye olan ilgisi de Sırrıccemal'i öteki konumuna düşürür. Bununla birlikte Suphi, Zehra gibi kıskanç bir kadını aldatmanın zor olduğunun ve bunun olası facialara yol açacağının farkındadır. Karısını boşamayı da bir ailenin felaketine sebep olacağı gerekçesiyle göze alamamasına rağmen nihayetinde bu durum Suphi için kaçınılmaz olacaktır. Zehra'nın, Suphi'yi Sırrıccemal'den ayırmak için Urani'yi musallat etmesi de Sırrıccemal-Suphi evliliğini felakete sürükleyecektir. Romanda hem Zehra'yı hem de Sırrıccemal'i aldatan kişi Suphi'dir. Eserin sonunda kadın kahramanlar ölürken Suphi ise sürgüne gönderilir. Sırrıccemal de hiçbir sosyal konumu gereği intihar etmeyi seçer.

Fatma Aliye Hanım, hocası Ahmet Mithat Efendi'nin izinden gider. Ahmet Mithat Efendi'nin eserlerinde görüldüğü üzere iyilerin ödüllendirilip kötülerin

cezalandırılmasıyla ibret dersi vermeyi amaçlar. *Muhadarat* romanında, kocasını aldatan Calibe'nin cezalandırılmasını yaptığı ameller neticesinde ilahi adaletin tecelli etmesi şeklinde değerlendirir. Aynı şekilde Fazıla'yı defalarca aldatan Remzi de karısı tarafından aynı muameleye maruz kalarak yaptıklarının bedelini feci bir şekilde öder. Yazar, kötülerin hak ettikleri cezaya kavuşmalarını Allah'ın bir inayeti olarak görür. Ahmet Mithat Efendi'nin manevi kızı olan Fatma Aliye Hanım da tıpkı manevi babası Ahmet Mithat gibi düşünmektedir. İlahi adaletin tecellisiyle kötülerin bir gün mutlaka cezalandırılacağına olan inancı eserlerinde görülür.²⁰⁵

Romanın sonunda Süha, mutlu bir evlilik yapar. Burada dikkati çeken şey ise Süha'nın, Calibe ile olan yasak ilişkisinin cezalandırılmamış olmasıdır. Fatma Aliye, Süha'yı, Calibe'nin arzularına alet etmeye zorladığı cinayet ortağı olarak gösterir. Dolayısıyla Süha'nın, Calibe tarafından iğfal edildiği görüşündedir. Bu nedenle de romanın sonunda cezalandırılmaz. Süha, her ne kadar Calibe'nin entrikalarıyla bu yasak ilişkiye başlasa da ilişkiyi devam ettirmede suçlu konumuna düşer. Fakat bu suçluluk Calibe ya da Remzi'de görüldüğü üzere yıkıcı bir eyleme dönüşmediği için cezayı gerektirmemiş olabilir.

Levayih-i Hayat'ta yer alan mektupların konusu erkeklerin ihanetidir. Yazar, Mehabe, Fehame ve Sabahat adlı kadınların evlilikleri üzerinden evlilik ile ilgili meseleleri ve bu meselelere kadın kahramanlarının yaklaşımını ele alır. Bu kadınlardan Sabahat, kocası tarafından aldatılmaktadır. Sabahat, aldatıldığına Büyükkada'da şahit olur. Eserde her ne kadar Sabahat'ın kocasının, karısının bu durumdan haberdar olduğunu bildiren bir ifade yoksa da Sabahat'ın bu evliliği devam ettirmeyeceği anlaşılır. Bunun bir diğer sebebi de Sabahat'e başka bir erkek tarafından gönderilen mektuplardır. Fehame bu konuda arkadaşını uyarır. Sabahat'ın her iki durumda da evliliğini devam ettirmeyeceğini söylemek mümkündür.

Fatma Aliye Hanım, aldatmanın sadece evlilikleri yıkmakla kalmayacağını, evlenmek üzere olan gençleri de evlilikten uzaklaştıracağını düşünmektedir. Roman kahramanlarından Sabahat, kızların evlenmek istememelerinde en büyük

²⁰⁵ *Muhadarat*'ta bunu şöyle izah eder: “ (...) Fakat iş bir nazar-ı hikmetle telakki edilecek olursa şaşılacak hiçbir cihet görülmez. Bazı böyle en zeki adamların kurdukları tedabirin netice-i makûse intaç etmesi, o tedbirler kurulurken gözleri yalnız kendi hedef-i hususî-i garaz ve matlaplarına münatıf ve münhasır kalarak işin sair etrafını görememelerinden neşet eder. Bu da Hak Taala'nın bir inayeti sayılsa becadır. Ve illa fikr-i şeytanet ve melanet erbabının kahrı bütün cihanı makhur eder de kendileri daima sahip-kıran olarak kâmrân olurlardı.” (*Muhadarat*, s. 172).

sorumluluğun kocası ve kocası gibi davranan erkeklere ait olduğunu söyler. Böylece yazar, gayri meşru ilişkilerde öteki kadını da suçlamakla beraber asıl sorumluluğu erkeklere yüklemektedir. Eşine sadık olmak öncelikle eşlerin vazifesidir. Metres konumundaki kadın ise her şeyden önce kendine ihanet etmektedir. (Canbaz, 2005: 58, 59).

Mustafa Reşid'in de aldatmaya karşı tavrı dönem yazarlarıyla benzerdir. *Bir Kızın Hatası*'nda karısını aldatan Kont F., bunun bedelini girdiği düelloda hayatıyla öder. Onu öldüren kişi birlikte kaçtığı kadının kocasıdır. Yazar, gayrimeşru ilişkilerin Avrupa'da düello gibi facialara yol açacağını hatırlatarak bu konuda dikkatli davranılması gerektiğini vurgular. Nitekim bu tür ilişkiler aile kurumuna değer veren tüm milletler nezdinde hoş görülmez. Diğer yandan Valeri de servet ve unvan-ı asalet yüzünden yaptığı evliliğinde hüsrana uğrar ve hatasını anlar. Fakat bu hatası ölümüne neden olur. Yazar, böylece evlilikte denkliğin önemine işaret eder.

Küfrân-ı Nimet 'te ise Charles'in karısını aldatmasını nankörlük olarak gösterir. Nitekim eserin adı da bu nankörlükle ilişkilidir. Charles, karısına ihanet etmekle ona nankörlük ettiğinin farkına varınca tek kurtuluş yolu olarak intiharı görür. Lizi ile beraber intihar ederler. Furçin de kocasının yasak ilişkisini öğrendiği zaman yakalandığı verem hastalığına yenik düşer. Yazar, "Meşru bir neticeye vasil olamayacak aşktan korkunuz, kaçınız." (*Küfrân-ı Nimet*, s. 67) mesajıyla özellikle genç kızları uyarır. Evli bir adamın meşru eşi olmak yerine gayrimeşru ilişki yaşadığı kadın konumuna düşmenin olası sonuçlarını gözler önüne sererek ibret dersi verir.

Emine Semiyiye Hanım, iyileri ödüllendirip kötülerini cezalandırma noktasında dönemin diğer yazarları özellikle ablası Fatma Aliye Hanım ile ortak bir tavır sergiler. *Bikes* 'de Gülşen, *Muallime* 'de Meşhude ile Saadet'in romanın sonunda cezalandırılmaları bu bağlamda değerlendirilebilir. Yazarın, halkı eğitme isteği ve ahlakçı tavrı aldatan kadınları toplum nazarında hoş görmez. *Bikes* 'de Gülşen, aşığı tarafından öldürülürken *Muallime* 'de Saadet, toplumsal kabullere ters davrandığı için romanın sonunda utancından ve vicdan azabından intihar eder. Kötülük yapanların da pişman olabilecekleri vurgulanmakla beraber son pişmanlığın fayda getirmeyeceği fikri esastır.

Emine Semiyiye, romanlarında düşmüş kadınları en ağır şekilde cezalandırırken sefih erkekler toplumsal statülerini kaybetmeden hayatlarına devam ederler. Böylece

yazar, ataerkil düzenin erkeğe sağladığı rahatlığın toplumda oluşturduğu çelişkiyi tenkit eder. (Karaca, 2010: 124). Süheyl'in romanın sonunda işlenen cinayeti aile şerefi uğruna üstlenmesi onu, okuyucuya affettirme çabasıdır. Nitekim bu fedakârlığı üzerine Aziz Bey, Süheyl'i affeder.

Ahmet Rasim, incelenen dokuz (9) eserinde, ibret verici olaylarla toplumu bilinçlendirmeyi amaçlar. Bu nedenle aldatmaya karşı bakışı menfidir. Aldatma ve aldatma zannının yol açtığı yıkımları göstererek evlilik birliğini savunur. Eserlerinde aldatma eylemini gerçekleştirenler genellikle kadınlardır. Yazar, kadınların arzu ve hevesleri uğruna felakete sürükledikleri evliliklerini bireysel ve ahlakî boyutlarıyla ele alır. Aldatma sonucu ortaya çıkan dramlar toplumsal bir mesele etrafında ele alınarak cemiyetteki ahlakî yozlaşmaya dikkat çekilir. Bazı kadın kahramanların kendi iradesiyle evliliğini felakete sürüklediği de görülür. Bunlardan biri *İlk Sevgi* romanının kahramanı Nadire'dir. Nadire, ilk sevgi uğruna yuvasını yıkmıştır. Nadire'nin evliliğinin felaketle bitmesinde kendi iradesi kadar çevre koşullarının özellikle bohçacı kadının olumsuz etkileri de söz konusudur. Romanda bohçacı kadının arabozuculuk işleviyle birçok felakete sebep olduğu görülür.

Aileye dışardan giren ve onu dış ilişkilere açan bohçacı gibi unsurlar, aile düzenini bozar. (Esen, 1991: 12, 17). Geçen yüzyıllarda bir bela sayılan bohçacı kadınlar, örflerin ve ekonomik şartların yarattığı bir tiptir. Mizancı Murat Bey, bu zararlı tiplerden şöyle söz eder: “Görücü tipi, bohçacı tipi, Hristiyan kız, hakiki düşmanlarımızdır.” (Akı, 1974: 85, 88).

Endişe-i Hayat'ta ise kadın kahraman Hasene, sadakatsizliğini hâmisiz kalmasıyla müdafaa eder. Ona göre hâmisiz kalan bir kadın mutlaka kötü yola düşer. Yazara göre bu, yaptığı eylemi haklı kılmaz. Hasene'nin fuhuş âlemi içerisinde olduğunu söyleyerek eserin sonunda onu cezalandırır. Şevki de karısının sadakatsizliğini namusuna sürülen bir leke olarak gördüğü için karısının aşığı Nüzhet'i öldürür. Böylece ikinci cinayetini de namus uğruna işler. Kendisi de karısıyla birlikte eserin sonunda intihar eder. Nüzhet de Hasene ile olan gayrimeşru ilişkisi yüzünden karısını merdivenlerden iterek ölümüne sebep olur.

Ahmet Rasim'in erkek kahramanları Tanzimat romanlarında görülen tecrübesiz gençlerdir. Bu tecrübesizlik beraberinde aldatılmayı da getirir. Bu noktada yazar, kitabî olanla gerçek olan bilgi arasındaki farklılığa dikkat çeker. Nitekim bu

tecrübesizlik *Nâ-kâm*'da, düşmüş bir kadınla evlendiğini bilmeyen Kerim'i intihara sürükler. *Tecrübesiz Aşk*'ta da Faiz Bey, karısı ölüm döşeğinde oluncaya kadar aldatıldığından haberdar değildir.

Leyâl-i Izdırâb'ta ise farklı bir durum söz konusudur. Gülistan, gerdek gecesi birlikte olduğu kişinin Şevket değil de başka biri olduğunu öğrenir. Yazar, onun serbest hareketlerinden dolayı aldatma zannını da beraberinde getirdiği kanaatindedir. Gülistan, annesinin kayıtsızlığı, terbiye eksikliğinden kaynaklanan arzu ve hevesleri nedeniyle toplumun değer yargılarını hiçe saymıştır. Bu da beraberinde aldatma zannını getirdiği için evliliğinin felaketle bitmesine yol açmıştır. Aynı bakış açısı *Mektep Arkadaşım*'da da vardır. Yazarın, Ziya'nın evlendiği kızın serbest hareketleri hakkındaki fikirleri okuyucuda aldatma eylemini çağırıştırır. Nitekim Ziya, daha sonra sevdiği kızı yazar arkadaşıyla tanıştırdığında Ahmet Rasim'in, o zamanlar henüz on üç, on dört yaşlarında olan kızın bu serbest hareketlerine şaşırması ve bunu ahlaki özgürlüğüne vermesi fikrini doğrulamaktadır. Yazarın böyle düşünmesinin nedeni ise o zamanlar yaşı gereği bu meselede toplumun “şerait ve kavaid-i esasiyyesi” (*Mektep Arkadaşım*, s. 258) hakkında bilgi sahibi olmamasıdır. Kendince ikisinin de birbirlerini sevdiğini düşünür. Bu durum, kızın serbest hareketlerinin toplum için ne kadar cesurâne olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Yazarın bu intibaları daha sonra Ziya'nın da evliliğinde karısından şüphelenmesine yol açacaktır. Nitekim ileride görüleceği üzere Ziya'nın evliliğinin felaketle neticelenmesine bu zannı sebep olacaktır.

Fakat karısı serbest davranışlarda bulunmasına rağmen eşine sadık bir kadındır. Öldükten sonra da kocası tarafından saygıyla anılması da bunu göstermektedir. (Nerkiz, 2021: 329).

Mehmed Celal, incelenen beş (5) eserinde aldatma eylemini gerçekleştiren kadın ve erkek kahramanlarını cezalandırır. Kadınlara nasihat, erkeklere ibret olarak okuyucuya sunduğu romanı *Nedamet Yahud Bir Şairin Ser-nüvişti*'nde, ailedeki çözülmeyle kadın üzerinden anlatır. Kadının roman okumasını ve aşırı süslenmesini ihanet sebebi olarak görür. Nitekim romanda şair, karısını böyle bir gerekçe sonucu boşar. *Muhabbet-i Mâderâne*'de, karısını aldatan ve ölümüne neden olan Fikri Bey, kayınvalidesi Nesibe Hanım tarafından zehirlenerek öldürülür. *Elvah-ı Sevda*'da,

kocasının kardeşi ile gayrimeşru ilişki yaşayan Nana, dostu Armand tarafından öldürölür. Armand ise işlediği cinayetlerden dolayı tutuklanır.

Mehmed Celal, kadınların kocalarını aldatmasında terbiye eksikliğine vurgu yapar. Bunu da Leman'ın şahsında somutlaştırır. Yazar, "İtimad etmeli ki bu "kadın" dediğimiz "kitap" bizim âzâm ettiğimiz kadar şayan-ı tedkik ve ehemmiyet değildir!" (*Leman*, s. 303) ana fikriyle Leman nezdinde bir ailenin yıkılışını gözler önüne serer. Aynı şekilde "Maişet-i hâzıramızı güzelce tedkik edenler bu teklifsizliklerinin şimdi umur-ı tabiiyye eseri addolunduğuna kânîdirler." dipnotuyla da Leman ile Ferit Bey arasındaki teklifsizliğin, o dönemin sosyal hayatında da mevcut olduğunu ve üstelik bunun sıradan kabul edildiğini belirterek dönem eleştirisi yapar.

Tanzimat dönemi romanlarında olduğu gibi Mehmet Celal'in romanlarında da ölümle çoğu zaman mantıkî olmayan gerekçelerle meydana gelir. Bu bağlamda yazar, trajik sonuçlar elde etmek için vakaları tutarsız yollara zorlar. Roman kahramanlarını denetimsiz bırakmak için kullanılan ölüm, aynı zamanda namus problemlerini çözmek için bir duygusal ve toplumsal arınma mekanizması işlevi görür. Dolayısıyla Mehmet Celal'in romanları sosyal ve ahlakî değişmelerin vesikalarıdır. (Uç, 2000: 145, 149).

Kuşdili'nde romanında namus cinayetini işleyen bu kez bir erkek değil kadındır. Nurhayat, kocasının metresi Rozali'yi öldürür ve hapse girer. Böylece metres yüzünden Nurhayat-Refet evliliği felaketle biter.

Popüler roman yazarı Mehmed Vecihî'nin incelenen dört (4) romanında, aldatma eylemini gerçekteştirenler ilahi adaletin tecelli etmesi sonucu cezalandırılır. Mehçure'yi aldatan ve ölümüne sebep olan Mükerrrem aynı şekilde Rana tarafından aldatılır. Son nefesinde Mehçure'ye yaptıklarından pişman olsa da iş işten geçmiştir. Rana ile Rıfkı'nın akıbeti ise *Mehçure*'nin devamı olan *Hikmet*'te gösterilir. Gayrimeşru ilişkilerine devam eden Rana, Rıfkı tarafından öldürölür. Rıfkı da aldığı yaradan dolayı hapisshanede ölür. *Müjgân* romanının hırs ve şehvet düşkünü kahramanı Müjgân da kocasını aldatarak yuvasını dağıtır. Müjgân ve Burhan Efendi'nin akıbeti de *Mesude*'de gösterilir.

Vecihî'nin romanlarındaki kadınlar, genellikle erkekler tarafından ezilen, üzülen ve terkedilen kadınlardır. Erkeklerin sadakatsizliğini, bunun sonucunda duyulan yalnızlığı, fakirliği, himayesizliği ve sosyal baskıları en çok kadın kahramanlar hisseder. Böylece Vecihî, kadınların acı hayat hikâyelerini ve duygularını

dile getirerek onlardan yana bir tavır sergiler. Kadınların acılarına sebep olan erkekleri cezalandırır. Bu açıdan yazarın, romanlarında kadınların problemlerinin erkeklerden kaynaklandığını göstermesi önemlidir. (Çiftçi, 1999: 89).

Hikmet'te, Rıfkı'nın her türlü ahlaksızlığı yapmasına karşın nikâhlı karısı Rana'yı namus uğruna öldürmesi dikkat çekicidir. O dönem toplumunda namus ve iffet sadece kadınlarda olması gereken bir özellik olarak görüldüğü için her türlü ahlaksızlığı yapan Rıfkı gibi kişilere verilecek somut bir ceza yoktur. Toplum ahlaksız erkeğe karşı daha toleranslıdır. Aldatan kadın ise ölmeye mahkûmdur. Vecihî'nin bu çarpık durumu gözler önüne sermesi romanlarında kadın haklarına önem veren bir yazar olduğunu göstermektedir. (Çiftçi, 1999: 63).

Abdülkerim Hâdi, *Fakire* romanında bireyin mutlu, huzurlu yaşamasında aile hayatının rolünü vurgular. Aile sorumluluğunun bilincinden uzak bir eşin ilgisizliği sonucu kötü yola düşen kadın kahramanının karşısına aile mefhumunun bilincinde olan bir erkek kahramanı çıkararak ideal aile tipine örnek verir. Bu, ataerkil aile modelinin izdüşümüdür. (Karagülle, 2004: 34). Dolayısıyla yazarın bu eseri bir nasihatname özelliği taşımaktadır. Vedia ve kocasının birbirlerini karşılıklı olarak aldatmalarına karşın Doktor ve eşinin mutlu aile tablosu verilerek saadetin aile bilinciyle mümkün olduğunu gösterir.

Encümen-i Teftiş ve Muayene Komisyonu tarafından “şêâir-i İslamiye'ye mugayereti hasebiyle” (Uşaklıgil, 2017: 188) basımı yasaklanan²⁰⁶ *Sefile*'de, kocası ölüm döşeğindeyken üst katta fuhuş yapan İkbâl, yıllar sonra kocasıyla aynı kaderi paylaşır. Bu kez kendisi üst katta son nefesini vermek üzereyken sevdiği erkek tarafından bahçede aldatılır. *Sefile*'de diğer eserlerden farklı olarak İkbâl'in kocasını aldatması determinizm ilkesi gereği annesi Mihriban Hanım'dan intikal eden bir

²⁰⁶ Halit Ziya, bu yasağa tepkisini şöyle ifade eder: “Şêâir-i İslamiyeye mugayir olan ne idi? Bir genç kızın yalan söyleyen bir aşka kurban olarak sefaletten sefalet düşe düşe nihayet çamurların kurbanı olması mı? Bu kazaların ihtimalini def edebilmek için herhangi bir dinin nüsha-i imanını vicdanın üstüne yapıştırmak kâfi miydi? Eserin baştanbaşa gayesi bir ahlak dersi iken onu okuyanlarda kalacak tesir bir gafletten nasıl vahim facialar tevellüt edeceğinin bir levhasına karşı duyulacak ihtiraz ve tehâşî hissinden ibaret iken Encümen-i Teftiş ve Muayene'nin riyakâr âzâsı ihtimal kitabın kendi haris mahrumiyetleri arasında teheyycatına hizmet eden yerlerini gece evinde mükerreren okuduktan sonra -müsveddelerin pek örselenmiş olmasından doğan bir fikir- bunu şêâir-i İslamiyeye mugayir bulmaya mukteza-yı siyaset, hususuyla encümende mevkiini tahkim edecek bir eser-i dirayet nazarıyla bakmıştı.” (Uşaklıgil, 2017: 188).

özelliştir. İkbal, her ne kadar annesine benzememek istese de o da aynı bataklığa düşmekten kurtulamamıştır.

Ülfet romanında da Ülfet-Ramiz Efendi evliliği yasak aşk yüzünden felaketle biter. Ülfet, zengin bir hayat yaşama isteğiyle evlendiği Ramiz Efendi'yi yeğeni ile aldatır. Aslında Ülfet'in, ikiz yeğenlerden hem Nail hem de Âkil ile ilişkisi vardır. Ramiz Efendi karısının Nail'le ilişkisini bilmez. Ülfet'i, Âkil ile birlikteyken yakalar ve hastalanarak vefat eder. Yazar, Ülfet'i hafif-meşrep kadınlardan göstermesine rağmen Nail'e olan tavrı farklıdır. Nail'in, Ülfet'e duyduğu hissin hayvanî bir his olduğunu sürekli hatırlatır. Nitekim eserin sonunda büyük bedeller ödemesine rağmen Nail'in mutlu bir aile kurması yazarın onun masumiyetine inandığını göstermektedir. Yasak ilişkide suçlu olarak görülen Âkil cezalandırılır. Ülfet'ten ayrılmaya dayanamayarak intihar eder. Ülfet ise Âkil'den boşandıktan iki gün sonra başka biriyle evlenir. Bu evliliğindeki akıbeti bilinmemekle birlikte Ramiz Efendi ile olan evliliği felaketle bitmiş olur.

Bu başlık altında incelenen eserlerde aldatma eylemini genellikle kadınların gerçekleştirdiği görülmektedir. Romanlarda geçen aldatma olaylarından 35'ini kadınlar, 15'ini erkekler gerçekleştirmiştir. Beş (5) olayda ise aldatma zannının yine kadın kahramanlar üzerinden gerçekleştiği görülmektedir. Bu da değişimin kadın üzerindeki etkisini göstermektedir. Aldatma olayları yukarıda değinildiği üzere intihar, cinayet, boşanma, vereme yakalanma gibi durumlara neden olmuştur.

2. TANZİMAT DÖNEMİ TÜRK ROMANINDA KISKANÇLIK SEBEBİYLE SONU FELAKETLE BİTEN EVLİLİKLER

Bu başlık altında on beş (15) roman incelenmiştir. İncelenen bu eserlerde kıskançlık genellikle bir rakibin ortaya çıkmasıyla başlar. Bu rakip evlilik birliğini tehdit eden bir güce sahip olduğu için cinsel kıskançlığı da beraberinde getirir. Bu tür eserlerde rakibin hilesi sebebiyle sonu felakete biten evlilikler görülür. *Kapı Kethüdası Behçet Efendi ile Makbule Hanım'ın Sergüzeşti, İntibah, Cezmi, Hüseyin Fellah, Süleyman Muslî, Mehâlik-i Hayat, Zehra* (Mehmed Celal), *Aurora, Haver* bu bağlamda değerlendirilecektir. Bu eserlerden yalnızca *Zehra*'da (Mehmed Celal) evliliği felakete sürükleyen kişi bir cariyedir. Bazı eserlerde de roman kahramanlarının doğuştan sahip oldukları ırsî duygular ile sonradan gelişen vehimlerin de kıskançlık duygusunun daha yoğun olarak yaşanmasında etkili oldukları görülür. *Zehra* (Nâbizâde Nâzım), *Vah, Muallime, Ferdi ve Şürekâsı ve Nadide* romanları ise bu bağlamda değerlendirilecektir. İbret dersi vermeyi amaçlayan dönem yazarları her iki durumda da evliliği felakete sürükleyenleri cezalandırır. Sadece *Zeyl-i Hasan Mellah Yahut Sır İçinde Esrar* romanında rakibin hilesi sonucu felakete bitmek üzere olan bir evlilik engellenir. *Cezmi* romanında diğerlerinden farklı olarak Şehriyar'ın, Adil Giray'a olan aşkı ve onu Perihan'dan kıskanması kendi evliliğini felakete sürükler. *Ferdi ve Şürekâsı*'nda Hacer ile *Nadide*'de Nadide'nin kıskançlıkları da kendi evliliklerinin felakete bitmesine yol açacaktır. Rakibin hilesi sebebiyle sonu felakete biten diğer evlilikler rakip tarafından yıkılan evliliklerdir. Genetik kıskanç ya da septik kişiler de kendi evliliklerinin felakete bitmesine sebep olur. Genetik kıskanç çoğunlukla kadınlar olurken *Vah* romanındaki Talat Bey ise olayların akışı içerisinde septik kişiliğe bürünerek evliliğini felakete sürükler.

Romanların incelemesine geçmeden önce kıskançlık psikolojisine değinilecektir.

2.1. Kıskançlık Psikolojisi

Hakan Sazyek, çatışmayı en az iki kişi arasında somut ve fiziksel bir mücadele şeklinin dışında bu kişilerin temsil ettiği kavramların, düşünce ve değerlerin olay örgüsündeki dolaşımı şeklinde tanımlamaktadır. Ona göre bu değerler, bir kişilik özelliği, bir psikolojik sorun, bir toplumsal konum, bir insani durum ya da bir kavram olabilir. Dolayısıyla çatışmanın niteliği kurmaca içeriğin entrik yapısını belirler. (Sazyek, 2023: 110).

Hem felsefi, hem sosyolojik, hem de psikolojik niteliğe sahip olan çatışma, insan ilişkilerinin ortaya çıkış şekillerinde itici bir nedene sahiptir. Gerilim, mücadele, çekişme, rekabet gibi hisler çatışmaya neden olur. Çatışmanın nedenlerinden biri kıskançlık, diğeri ise rekabettir. Bir erişme veya elde etme meselesi söz konusu olduğunda hasetten, muhafaza etmenin söz konusu olduğu yerde ise kıskançlıktan bahsedilir. (Uç, 2006: 91, 93).

Kamus-i Türki'de “diğeriyle aynı şeye talip ve hâhiş-ger olan, bir mahbubeye dildâde olan âşıkların yekdiğerine nispeten beheri” (2015: 995) şeklinde geçen rakip, âşık ile sevgilinin beraberliklerini ve görüşmelerini engelleyen kötü ruhlu şahıstır. (Şentürk, 1995: 26). Behiştî'ye göre insan soyundan olmayan rakibin silsilesi Hz. Âdem'e değil İblis'e bağlanır. Rakip insan olarak kabul edildiği zaman ise nâ-halef yani soyuna çekmeyen hayırsız bir evlat ya da haram-zâde konumundadır. Bununla birlikte hayvana benzetilen rakibin aşkı da hayvani yani şehvanidir. Şehvani aşk ise divan şiirinde her zaman kötülenmiştir. (Aydın, 2018: 16, 23). İlk yazılı anlatılarda, halk anlatılarına göre daha güçlü ve derinlikli rakip karakterlerinin yaratıldığı görülmektedir. Kötü kişiler, artık sadece belirli işlevleri yerine getirip sahneden çekilen saldırganlar değil, anlatı içinde duygusal bir ağırlıkları olan geliştirilmiş karakterler halinde yer almaktadırlar. (Gökalp Alpaslan, 2002: 847).

Adam Phillips, eşe olan ihtiyacımızın beraberinde bir rakibi de getireceğini ve bize eşimizin kim olduğunu bu rakiplerin söylediğini belirtir:

“ (...) Yalnızca bir eş bulmamız yetmez, bir de rakip bulmalıyız. Ve bu ikisini ayırt etmemiz de yetmez, onları ayrı tutmalıyız. Rakiplere ihtiyacımız var çünkü bize eşimizin kim olduğunu onlar söyler. Eşe ihtiyacımız var çünkü onun sayesinde bir rakip bulacağız.” (Phillips, 2021: 118).

Cinsel kıskançlık, romantik ilişkiyi tehdit eden bir rakiple başlar. Asıl mesele bir rakibin varlığına inanmaktır ve bu rekabetin gerçekten var olup olmadığı daha az önem taşır. Bu bağlamda kıskançlık, bireyin gerçek ya da hayali bir rakibin tehdidi yüzünden değerli bir ilişkiyi kaybetmesi veya kaybetmekten korkması üzerine ortaya çıkar. Bu da abartılı bir duygusal tepkinin ortaya çıkmasına neden olur. (Toohey, 2014: 30).

Celal Nuri ise karı koca hususunda beşeriyetin mizacına dâhil olan kıskançlığın yıkıcı etkilerine değinir:

“On beş, yirmi, yirmi beş asırdan beri beşeriyetin mizacına karı koca hususunda kıskançlık dâhil olmuştur. Bu his o kadar ileridir ki ekser kavânin cürm-i meşhut halinde zevcin veya pederin zâniyeyi katlini bile muaf görmüştür. Bu haslet tab-i insanîden kolay kolay silinemez. Binaenaleyh zevcini diğer kadının mahremiyetinde gören bir zevce ne büyük bir inkisâr-ı hayale uğrar. Mizaç, seciye, hulk artık büsbütün bozulur. Hayat, daimi bir azab mahiyetini iktisap eder.” (İleri, 2017: 128).

Engels, kıskançlık duygusunun insanlık tarihinin geç bir döneminde ortaya çıktığını belirtir. Özel mülkiyetin ortaya çıkışıyla ve erkeğin ailede üstün konuma geçmesiyle doğal yapısını kaybeden kadın kıskançlığı tanımıştır. Kadını, erkeğe bağımlı kılan toplumsal ilişkiler nedeniyle kadın, erkeğe sahip olduğuna inanır. Böylece erkek, kadının bireysel kimliği içinde her zaman merkezde yer alır. Erkek kadını aldattığı zaman kadın, kişilik yapısının zedelendiğini, hakarete maruz kaldığını ve var oluş nedeninin elinden alındığını düşünür. (Aktaş, 2011: 23).

Şemseddin Sami de özellikle kadınların kıskançlıklarına dikkati çekerek akıl ve bilinç kaybı sonucu gerçekleşen bu kıskançlıkların birçok vahim durumlara ve cinayetlere yol açtığını belirtir. Kocasını seven bir kadının dünyada en büyük düşmanının, kendisine rakip gördüğü diğer bir kadın olduğunu söyleyerek bu durumun aile saadetini engelleyeceği kanısındadır:

“Birkaç karı alan adam her birine ayrıca bir ev veya bir idare tahsis etmeye muktedir olsa bile o karıların her biri kendisini kendi tarafına çekip diğerlerinden uzaklaştırmaya, nefret ettirmeye ve her biri rakibeleri hakkında birtakım iftiralara kurup kendisini kandırmaya çalışacağından o adamın hiçbir saat rahat edemeyeceği ve nihayet ya karılarından birini sevip diğerlerini bir nevi esaret altında tutmaya ve kıskançlık gibi bir azap elemiyle eziyet çektirmeye veyahut hiçbirini sevmeyip hayvani bir hayat geçirmeye mecbur olacağı şüphesizdir.” (Şemseddin Sami, 1996: 61).

Kıskançlık pek çok kişinin davranışlarını belirleyen, onları şekillendiren ve ileri boyuta vardığı zaman yaşamını olumsuz yönde etkileyen bir duygudur. Kıskançlığın ileri boyutu âdeta bir paranoya etkisi uyandırır. (Yeşilyurt, 2014: 354).

Tanzimat romanında insanın irdelenişi bir anlamda onun kişilik ve karakter çözümlemesinin yapılmasıdır. Kıskançlık, şiddet, sevgi gibi insanî hisler, bireyin başkalarıyla kurduğu ilişkilerdeki tepkinin ve kendini kanıtlamasının belirtisidir. (Baki, 1993: 138). İnsansal, doğal bir duygu olan kıskançlık, dizginlenemeyen tarafla insanda çoğu kez engellenemez yıkımlara sebep olur. Tanzimat romanında kıskançlık duygusuna sahip kişiler, bu duyguyu yoğun ve sağlıklı bir şekilde yaşarlar. Kıskançlığın ele alınışında aşk önemli bir öge olarak gösterilir ve kıskançlık aşkla koşut ya da iç içe gelişir. (Baki, 1993: 153). Kıskançlığın ortaya çıktığı koşulları dikkate almak, kıskançlığın ne olduğunu anlamaya ve duygunun tanımını daha objektif yapmaya yardımcı olur. (Toohey, 2014: 27).

Theodor Reik, kıskançlığın duygusal niteliğini belki de en iyi şekilde bir depresyon, saldırganlık ve imrenme karışımı olarak tanımlar. Kadının kıskançlığında sahip çıkmanın rolü çok büyüktür. Kıskançlık kadın için ona güç veren bir uyarıcı ve elindeki bütün imkânları kullanarak rakiple savaşmak için bir dürtüdür. Bu olanaklar çok çeşitli ve etkileyicidir. Bu durumda kıskançlığın amacı, rakibin planlarını bozmak ve sevilen adamı yeniden kazanmaktır. Bu savaşta her şey mubahtır, hiçbir çareye aşılayıcı gözle bakılmaz. Bu durumda kadının endişe duyduğu şey, erkeğinkinden farklı olarak, erkeğin diğer kadınlarla cinsel ilişkisinin görüntüsü değil onun rakip kadın uğruna boşa harcadığı sevgisinin, terk edilme önsezisinin, erkeğinin ona olan aşkını yitirmenin ve duygusal güvenlik kaybının görüntüleridir. Kadının korktuğu, kocasının ya da âşığının duygusal olarak kendisini kaptıracağı ya da cinsel bir serüvenin nesnesinin aynı zamanda onun aşkının da nesnesi olabileceğidir. (Reik, 2009: 89, 92).

Zehra romanında kıskançlık, depresyon ve saldırganlık etrafında işlenerek kıskançlık ve intikam duyguları kötücül kadın imgesini besleyen iki ana unsur olarak karşımıza çıkar. Roman kahramanlarını içten içe çürüten, parçalayan ve yok eden tetikleyici duygu kıskançlık ve kıskançlık etrafında ortaya çıkan intikam duygusudur. Böylece Zehra, bu duygu etrafında günden güne kötücül kadın kimliğine bürünür. Zehra'nın, annesini küçük yaşta kaybetmesi ve babası tarafından yetiştirilmesi onda

var olan kıskançlık duygusunun neredeyse hastalık derecesine ulaşmasına yol açar. Zehra, bu noktada annesiz, baba güdümünde yetişmiş hassas genç kızların prototipidir. Böylece annesiz yetişen Zehra kıskançlık psikolojisine bürünmüştür. (Karaca, 2019: 115, 117).

Bu bağlamda Freud, âşıkların kıskançlıklarının çocukluk deneyimlerine bağlı olduğunu, en azından onlar tarafından güçlendirildiğini söyler. (Freud, 1997: 99). Bununla birlikte bünye etkeninin değerlendirilmek için yaşanmış deneylere gereksinimi vardır. Dıştan gelen etken ancak bir bünye üzerine dayalı olarak hareket edebilir. Etkenlerden birinin eksilen şiddeti öbürünün artan şiddeti ile dengelendiğinde bir tamamlayıcı dizi tasarlanabilir. (Freud, 1997: 109).

Erkek kıskançlığı kadını bir cinsel arzu nesnesi olarak alırken kadın kıskançlığı daha çok aşkla ilgilidir.²⁰⁷ (Pasini, 2022: 33). Aşk, ilgili kişilerin kişiliklerinin katıldığı çapta değer kazanır ve şiddeti artar. (Russel, 1999: 7). Bu bağlamda birtakım rakiplerin varlığını bilmek hiçbir şeyi garanti görmemeyi ve partnerine sürekli yenilenen bir arzuyla bakmayı gerektirir. (Pasini, 2022: 106). Bundan dolayı ortaya çıkan bir rakiple veya vuku bulan bir ölümle sevilen kimsenin kaybı, tutkulu bir aşkla seven bir âşık için her şeyi gölgede bırakan en büyük keder ve acıdır. Bu duygu, kişiyi tüm yönleriyle etkisi altına aldığı için böylesine aşkın ve sınırsız bir tabiata sahiptir. Bu yüzden kıskançlık bu kadar acı ve azap vericidir ve sevilen kişiyi bir başkasına bırakmak zorunda kalmak fedakârlıkların en büyüğüdür. (Schopenhauer, 2022: 66).

Kıskançlık duygusu, kadına hayatı zindan ettiği gibi erkeği usandıran ve başkalarına meylettiren sonuçlar ortaya çıkarmasının yanı sıra bazen de tam bir hastalık derecesine varır. Kıskançlık duygusu kadın ve erkekte farklı sonuçlar ortaya çıkarır. Karısının kendisini aldattığını ya da başka bir erkeğe yakınlık duyduğunu gören erkek ile kocasının başka bir kadınla birlikte olduğunu öğrenen kadının hissedecekleri kıskançlık duygusunun ortaya çıkaracağı sonuçlar farklıdır. Erkek, karısından şüphelendiği zaman genellikle onu boşamaktan öldürmeye kadar varan bir dizi tepki gösterirken aynı durumda olan kadın, kocasına daha çok yapışmaya, onu elinden kaçırmamaya ve kendine bağlama çalışır. (Kalyoncu, 2014: 65).

Esther Vilar, aşkın, kıskançlık duygusunu tetiklediğini söyler:

²⁰⁷ Rakip bir kadın, adanmış bir erkek partnerin sağlayabileceği gerekli kaynakları ve korumayı tehdit ettiği için kadınlar duygusal sadakatsizliği daha fazla kıskanır. (Toohey, 2014: 36).

“Sevdiğim, sevgisiyle benden başka birini tanımlarsa ben bireyselliğimi kaybederim. Benim sevdiğimi seven öteki gibi olurum, bir tür ikiz olurum. Yeniden tek olabilmem için benzerimi öldürmem ya da başka bir sevgili aramam gerekir.” (Vilar, 1998: 84).

Nurdan Gürbilek, kadınlara aşkta, intikamda, ihanet ve intiharda tuhaf bir şekilde hep romanların eşlik ettiğini söyleyerek Zehra’nın, ihanet eden kocasından intikam alabilmek için bir intikam romanı olan Alexander Dumas’ın *Monte Kristo*’sunu okuduğuna²⁰⁸ ve felaketin romanesk nedenlerine işaret eder. (Gürbilek, 2016: 19, 28). Dolayısıyla kıskançlığın arzuyu sürekli kılması ya da onu alevlendirmesi, arzunun ortaya çıkmasının ve canlı tutulmasının ne kadar güç olduğuna işaret eder. (Phillips, 2021: 118).

Melanie Klein, haseti, arzulanan bir şeyin başka birine ait olduğu ve bize değil de ona haz verdiği inancının yol açtığı kızgın bir duygu olarak tanımlar. Kıskançlık, aslında bizim hakkımız olan bir “iyi”nin başka biri tarafından alınmasını ya da ona verilmesini içerir. Bu bağlamda hasetli itki, o istenen şeyi sahibinden çekip almaya veya bozmaya ve kirlitmeye yönelir. (Klein, 2021: 24, 25).

Descartes *Ruhun Tutkuları* adlı eserinde bu tutkunun kaynağını sahip olma içgüdüsüne ve insanın bir şeyi kaybetme korkusu ve kaygısına bağlar. İnsanın sahip olduğu maddeye olan bağlılığı ne kadar şiddetliyse kıskançlığı da o oranda şiddetlidir. (Adasal, 1979: 165).

Kıskançlık, Oidipal durumun ayrılmaz bir ögesidir ve her zaman nefret ve öldürme isteğiyle birlikte gelişir. Kıskançlığın gelişmesiyle anne memesine duyulan haset arasında dolaysız bir bağlantı vardır. Kıskançlık, baba karşısında duyulan kuşku ve rekabet duygusuna dayandığı için baba, anneyi ve annenin göğsünü alıp kaçırmakla suçlanmaktadır. Dolayısıyla bu rekabet de Oidipus kompleksinin düz ve ters biçimleriyle ilgilidir:

“Oidipus kompleksinin gelişimi, anneye o ilk yoğun ve dışa kapalı ilişkinin geçirdiği dönüşümler tarafından belirlenmiştir; bu ilişkide çok erken bir aksama olursa

²⁰⁸ Zehra, *Monte Kristo*’yu üç defa okuyarak Kont’un, düşmanlarından nasıl intikam aldığını araştırır ve bu araştırmalar tertipleyeceği entrikaların hareket noktasını oluşturur. (Çıkla, 2016: 117).

Dolayısıyla *Monte Kristo*, Zehra’nın ideallerine ulaşma serüveninde arzularına kılavuzluk eden bir rehberdir. Öteki kültüre ait bu tür romanlar, kahramanların kimliğinin şekillenmesine olumsuz etki yaparak onları bencil, nevrotik kişiler yapmıştır. (Fedai, 2012: 82).

babayla rekabet de vaktinden önce başlar. Annenin içindeki ya da anne memesinin içindeki penisle ilgili fanteziler babayı düşman ve müdahaleci bir etkene dönüştürür. Eğer bebek anneye ilk ilişkinin verebileceği haz ve mutluluğu tam olarak tadamamışsa ve ilk iyi nesneyi yeterince güvenli bir biçimde içine alamamışsa bu fantezi de özellikle şiddetli olacaktır. Hasetin de bu başarısızlıkta payı vardır.” (Klein, 2021: 46, 47).

Kıskançlık durumunda, düşmanlık duyguları ilksel nesneden çok rakiplere - babaya ve kardeşlere- yöneltilir ve böylece bir bölüp paylaşırma ögesi işin içine girer. Aynı zamanda bu ilişkiler geliştiğinde sevgi duygularına yol açar ve yeni doyum kaynaklarına dönüşürler. Bu durumda sevebilecek yeni nesnelerin -baba ve kardeşler- kazanılması ve gelişen benin dış dünyada yeni telafi biçimlerini bulması, kıskançlık ve küskünlüğü bir ölçüde hafifletir. (Klein, 2021: 47, 48).

Bu bağlamda Zehra’nın anneye olan kıskançlık duygusunun kardeşine, daha sonra da Suphi’ye yöneldiğini söylemek mümkündür. Çocuk için ilk güvence olan anne kaybının çocukluktaki travması, kendini keşfedebileceği aynadan yoksun kalması demektir. Annesini küçük yaşta kaybeden Zehra da kendilik gelişimi yarım kaldığı için aynada kendini izleyememiştir. Güvenli alandan yoksun kaldığı için de sürekli bir tekinsizlik halindedir. Zehra’nın babası Şevket Bey, yaşadığı müddetçe otoriter bir güç ve yönlendirici kimliğiyle kızının hayatının toplumsal normlara uygun, onaylanan bir süreç içerisinde devam etmesini sağlar. Nitekim babasını kaybetmesiyle baba güdümünden çıkan Zehra, duygu kontrolünü yitirerek kıskançlık krizleri yaşamaya başlar ve hayattaki tek amacı intikamdır. Böylece kötücül bir kadına dönüşen Zehra için intikamdan aldığı haz hayatının merkezidir. Baba otoritesi onu kültürün yasası içerisinde tutarken babasızlık, yasaklı haz ekseninde hareket etmesine neden olur. (Karaca, 2019: 117, 120).

Zehra’nın sevgi açlığı ve bencilliği onu kindarlığa sevk etmiş, benlik sevgisi her türlü kıskançlığın, nefretin, empati yoksunluğunun nedeni olmuştur. (Fedai, 2012: 85, 86).

Tekeşlilik isteğinin kökenini, çocukluktaki annenin ya da babanın tek sahibi olma arzusunun yeniden canlanmasında bulan psikanalist Karen Horney, bu tekelleştirmenin yalnızca evliliğe özgü olmadığını, her gerçek sevgi ilişkisinin temel koşulu olduğunu söyler. Bununla birlikte kökeninde yıkıcı eğilim ve düşmanlıklarla kopmaz bir şekilde birleşen bu istek, arkasında sevgiden geriye bu düşmanca eğilimleri bırakır. Bu arzu, başka türlü yıkıcı eğilimlerle birleştiğinde ilk günlerde anneyi ya da babayı tekelleştirme isteği engelleme ve düşkırıklığına uğrar böylece buna tepki olarak

nefret ve kıskançlık ortaya çıkar. Bu nedenle bu isteğin arkasında her zaman isteğin güçlendiği ölçüde ortaya çıkabilecek ve eski düşkünlüğü tekrarlandığında iplerini koparabilecek belli bir düşmanlık gizlidir. (Horney, 1991: 94, 95).

Yaşamın herhangi bir evresinde iyi nesneyle ilişki haset yüzünden bir sarsıntı geçirdiğinde kişinin sadece iç huzuru ve güven duygusu zedelenmez aynı zamanda karakterinde de bozulma ve çarpılmalar başgösterir. Zulmedici içsel nesnelerin ağır basması, yıkıcı itkilerin şiddetlenmesine yol açar. İyi nesnenin sağlam temeller üzerine kurulmuş olması halinde ise onunla kurulan özdeşlik, sevgi yetisinin, yapıcı itkilerin ve şükranın da güçlenmesini sağlar. (Klein, 2021: 93). Bu bağlamda Freud, aşkın kine, tatlı heyecanın düşmanlığa dönüşmesinin nedeni olarak libidodaki kıyıcılık ögesini göstermektedir. (Freud, 1997: 47).

Burjuva ahlak kuralları gereğince kötü kadın, ev kadınının aile düzenini yıkar. (Çelik, 1971: 56). Bu bağlamda Sırrıcemal'in eve gelmesiyle kıskançlık duygusu, gözle görülür, elle tutulur bir varlık ve obje üzerinde billurlaşmıştır. (Has-Er, 2000: 278). Bir rakibi baştan çıkarmak bir müttefiki baştan çıkarmaktan çok daha zordur. Bu meydan okumaya rakip daima direnir. Belki de rekabetin şifası baştan çıkarmadır. (Phillips, 2021: 121).

2.2. Tanzimat Dönemi Türk Romanında Kıskançlık Sebebiyle Sonu Felaketle Biten Evliliklerin İncelenmesi

2.2.1. Emin Nihat Bey'in Eseri

2.2.1.1. Kapı Kethüdası Behçet Efendi ile Makbule Hanım'ın Sergüzeşti²⁰⁹

Eserde, Behçet Efendi ile Makbule Hanım'ın kıskançlık sebebiyle sonu felaketle biten evlilikleri anlatılır. Behçet, Asmaaltı tüccarından Giritli Haşım Ağa'nın oğludur. Fatih'teki Taş Mekteb'e birlikte devam ettiği Makbule adında bir kıza âşıktır. Makbule Hanım'ın, babasının memuriyeti nedeniyle Akdeniz Adaları'nda bulunması

²⁰⁹ Emin Nihat, "Kapı Kethüdası Behçet Efendi ile Makbule Hanım'ın Sergüzeşti", *Müsameretname*, Ed. Sabahattin Çâğın ve Fazıl Gökçek, Özgür Yay., İstanbul 2016. Yapılan alıntılarda eserin bu baskısı kullanılmıştır.

ve Türkçe'den ziyade Rumca'ya aşina olması nedeniyle mektepte kendisine Türkçe öğretmesi maksadıyla kalfalığı Behçet'e verilir. Makbule Hanım, babasının vefatı üzerine annesiyle İstanbul'a döner. Mektebe verileceği sırada annesinin, Giritli bir aileden olan Behçet'in Rumca bildiğini haber alması üzerine aralarındaki ilişki başgösterir. Makbule, güzelliği ve zekâsıyla Behçet'in dikkatini çeker. Behçet, kalfalık sıfatına uygun düşmediği için hislerini bir türlü Makbule'ye açamaz fakat hal ve hareketleriyle bunu göstermeye çalışır. Aynı şekilde Makbule de Behçet'i sevmektedir. Bir süre sonra yalnız kaldıkları bir gün, aşklarını itiraf ederler ve birbirlerine sadık kalacaklarına dair söz verirler. Mektepteki yakınlaşmaları, asıl vazifeli kalfa efendilerin kıskançlığına sebep olduğu için bunlar, Behçet hakkında birtakım dedikodular çıkararak hoca efendiye şikâyetle bulunurlar. Bunun üzerine hoca efendi, Makbule Hanım'la aralarındaki kalfalık münasebetini men eder. Sonradan işin gerçeği ortaya çıksa da Makbule Hanım, on dört yaşına geldiğinde artık mektebe devam etmesi uygun görülmediğinden eve kapanır. Behçet Efendi ise on yedi yaşına geldiği için ticaretle meşgul olmaya başlar. Böylece ilk ayrılıkları gerçekleşir. Bu ayrılığa dayanamayan Behçet'in durumuna üzülen babası, birkaç gün sonra Makbule Hanım'ı oğluna nişanlar. Düğünlerinin ise iki sene sonra olmasına karar verilir.

İki sene sonunda düğün hazırlıklarına başlanıldığı sırada Behçet'in babasının ani vefatı düğünün ertelenmesine neden olur. Merhumun mirası da borçlarına gidince elde pek bir şey kalmaz. Bununla da düğün için gerekli şeylerin tedariki gerçekleşmeyince Behçet Efendi, para kazanmak amacıyla devlet dairesinde kâtipliğe başlar. Fakat memuriyetin kısa yoldan para kazanmaya müsait olmadığını görünce ticarete atılmaya karar verir. Bu nedenle amcazadesi Hayri Efendi ile Girit'e gider. İki sene içinde istediği gibi sermaye kazanır. Bu süre zarfında annesiyle mektuplaşmalarında nişanlısından haber alırken daha sonraları annesinden aldığı mektuplarda Makbule'ye dair haber alamaz. Bunun üzerine Behçet, İstanbul'da bulunan ahabplarından birine mektup yazarak durumu öğrenmeye çalışır. Kız tarafından nişanın bozulduğu haberini alınca apar topar İstanbul'a döner. Annesiyle görüştüğünde Makbule'nin bir kâtiple nikâhlandığını öğrenir. Behçet, sevdiği kadını ebediyen kaybettiğini anlayınca memleketi terk edip Rumeli tarafına gider. Dört sene Rumeli taraflarında hem ticaret hem de memuriyetle uğraşarak daha sonra Bosna

gümrüğünde bir memuriyete girer. Böylece tebdil-i mekân ile vatanını unutmak ve gönlündeki sıkıntıyı def etmek için zaman geçirir.

Bir seneden fazla bu şekilde geçtikten sonra gümrükçü Zeynel Bey, Behçet Efendi'yi kendine damat etmek ister. Başkâtibi aracılığıyla bu arzusunu Behçet'e bildirir. Behçet Efendi, evlenmek niyetinde olmadığını söyleyerek teklifini kabul etmez. Aradan üç ay kadar zaman geçtikten sonra annesinden, kendisini alelacele İstanbul'a çağırان bir mektup alır. Bu davete sebep ne olacağını merak ettiği için kendisi de bir mektup gönderir. Otuz beş gün sonra annesi tarafından gönderilen mektupla bu davetin sebebini öğrenir. Annesi, yazdığı mektupta Makbule Hanım'ın kocasından ayrıldığını haber vermektedir. Bu müjdeyle birlikte Behçet Efendi, bir an önce memleketine dönmek ister. Fakat memuriyeti nedeniyle bunun istifasına bağlı olduğunu anlayınca derhal bir istifaname yazarak gümrükçü Zeynel Bey'e gönderir. İstifasının sebebi sorulduğu zaman Behçet Efendi, gerçeği gizler ve sadece annesinin çağırıldığını o nedenle gitmek istediğini ifade eder. Bunun üzerine böyle bir şey için istifaya gerek olmadığı, izinle gidip gelmesinin mümkün olduğu söylenir. Bunun için de Zeynel Bey, kızıyla evlenmesi teklifini sunar. Behçet Efendi'den aldığı kesin red cevabıyla da istifasının kabulünü işlerin aksamaması bahanesiyle yerine münasip bir memur bulma şartına bağlar.

Bunun üzerine Behçet Efendi, bir süre gecikeceğini anlayınca İstanbul'a dönünceye kadar bir başka rakibe daha meydan vermemek için gelir gelmez Makbule Hanım'la evleneceğine dair annesine bir mektup yazar. Bunun için birkaç parça eşya da gönderir. Aradan sekiz, on gün geçtikten sonra gümrükçüden tekrar izin ister. Zeynel Bey, yerine birini bulamadığından bir, iki ay daha izin veremeyeceğini söyler. Behçet Efendi yaklaşık bir ay daha mecburen bekledikten sonra İstanbul'daki mahalle imamı tarafından gönderilen mektupta annesinin vefatını haber alır. Gönderdiği mektup ile hediyelerin de yerine ulaşmadığı, imam efendi tarafından alıkonulduğunu öğrenir. Bunun üzerine Behçet Efendi, kötü talihindenden bir kez daha yakını. Yeniden gümrükçüye giderek durumun aciliyetini anlatır. Zeynel Bey, İstanbul'a gitmesi için artık bir sebep kalmadığını düşünerek fırsattan istifade bir kez daha kızıyla evlenmesi teklifini yineler. Gümrükçünün tavırları karşısında iyice çılgına dönen Behçet Efendi, dikkatleri üzerine çekmemek maksadıyla teklifi geçirir. Diğer taraftan da her şeyi göze alarak bir an önce İstanbul'a dönmenin çaresini arar. Odasına gidip her şeyini

toplayarak ahırdan aldığı hayvanla birlikte o gece gizlice yola çıkar. O gün, Zeynel Bey'in kızıyla evlenme teklifini geçiştirmek amacıyla yarım ağız verdiği cevaptan kız tarafı kendi kendilerine gelin güvey olurlar. İşi bir an önce kararlaştırmak üzere sabah erkenden gümrükçü beyin dairesine gelirler. Behçet Efendi'yi görmek için odasına girdiklerinde çekmecesinin boşaltılıp eşyalarının kaldırıldığını ve ondan geriye yalnızca istifa dilekçesinin kaldığını gördükleri zaman kaçtığını anlarlar.

Buna fena halde öfkelenen Zeynel Bey, durumu derhal vali paşaya bildirir. Behçet Efendi, Bosna'dan on saat kadar uzaklaştığı halde arkasından gönderilen zaptiyeler tarafından yakalanarak hükümet konağına getirilir. Burada sorgu esnasında vali paşanın güvenini kazanan Behçet Efendi, paşanın iltifatına mazhar olur. Paşa, Behçet'i İstanbul'dan haremiyle birlikte gelecek olan emektar ağalarının yerine bir müddet mühürdarlık sıfatıyla yanında alıkoymak ister. Behçet Efendi, vali paşanın nüfuzundan çekindiği için teklifini mecburen kabul eder. Diğer taraftan da imam efendiye bir mektup yazarak daha önceden gönderdiği hediyelerin Makbule Hanım'a nişan takımı olarak verilmesini ister. Bir mektup da Makbule Hanım'a yazarak kendisine takdim edilen hediyeleri kabul etmesini rica eder. İki hafta sonra paşanın haremi ile birlikte emektar ağaların da gelmesi üzerine Behçet Efendi, vali paşadan İstanbul'a gitmek için izin ister. Fakat paşa, Behçet'in hizmetinden memnun olduğu için izin vermez. Behçet, sonraki müracaatlarından da bir netice alamaz. Paşa, sürekli yerine adam bulamadığı bahanesiyle işi yokuşa sürer. Diğer taraftan da İstanbul'a gitmekten maksadı evlenmek ise Behçet'i burada da evlendirebileceğini söyler. Bunun için de iki seçenek sunar. Bakire istemesi durumunda gümrükçü beyin kızının, dul istemesi durumunda da haremde bulunan genç bir kadının kendisi için uygun olduğunu söyler.

Behçet Efendi, bu kez de paşanın iltifat ve taltifleriyle bağlı hale gelir. Bu kadar inayetini gördüğü paşanın emrine riayet edeceğini belirterek iki ay kadar olsun İstanbul'a gitmesinin zaruretinden de bahseder. Paşa, Behçet'in muvafakatından memnun kalarak onu bu kez asaleten mühürdarlık vazifesine getirir. Yirmi güne kadar da İstanbul'a gitmesine izin vereceğini vaat eder. Bu sırada imam efendiden beklediği cevap da gelir. İmam efendi, Behçet'ten aldığı mektup üzerine orada yazılanları yerine getirmek amacıyla birkaç kere Makbule Hanım'ın evine gitmişse de evde kimseyi bulamaz. Bu haber üzerine Behçet Efendi, Bosna'dan kurtulmanın bir yolunu bulmaya

çalışır. Bu düşüncelerle muzdarip olduğu bir gece, odasının kapısı vurulur. Behçet Efendi, kapıyı açtığı zaman kimseyi göremez. Gelen kadın odaya gizlice girip içerideki mumu söndürür. Böylece Behçet Efendi, kadının yüzünü göremez. Kadının ya harem dairesinden gelen kadınlardan biri olduğunu ya da kendisini itham etmek maksadıyla hasımları tarafından tertip edilen bir hile olduğunu düşünür. Bir yandan da kadının cazibesine kapılmaktan kendini alamaz. O anda aklına Makbule'nin gelmesiyle bu etkiden kurtulur:

“ (...) Bereket versin ki cihanda sevgili Makbule'mden başkasına meyletmek ihtimalim yoğidi. Yoksa bunun da muamele-i cazibane ve diltiribanesi hakikaten insanda takat ve istikamet bırakır şey olmadığından işte tabiat-ı beşeriyeyi her fedakârlığa mecbur edecek bir hale getiren nazikâne muamele ve müsaade-i tahammül-sûzuna gönlümün sahibesi olan Makbule'min muhabbeti siper olmakta idi. Lakin kendisinin reftar-ı halâvet-nisarı da gereği gibi maşukamı andırdığından az kaldı ki ukde-i sabirim hâlel-nâk ve pirâhen-i tahammülüm çâk çâk olmak derecelerine yaklaşmakta idi. (...)” (*Kapı Kethüdası Behçet Efendi ile Makbule Hanımın Sergüzeşti*, s. 93).

Behçet Efendi, üç gece sonra yine aynı şekilde gelen kadının yüzündeki örtüyü kaldırdığında karşısındaki kadının on beş senedir hasretini çektiği Makbule Hanım olduğunu görür. Beklenmeyen bu tesadüfle şaşkına döner. Makbule Hanım ise bu sırada başından geçenleri anlatmaya başlar. Aile zoruyla yaptığı evliliğinin her ne kadar kendisini Behçet Efendi nazarında mahcup bıraksa da diğer yandan bu evliliğin gerçek bir evlilik olmadığını ve kocasına hiçbir şekilde yüz vermediğini itiraf etmesi, bu meselede mazur görülebileceği ümidini de taşıdığını göstermektedir. Nitekim annesinin ölümü üzerine Makbule Hanım bunu fırsat bilerek kocasından ayrılmıştır. İstanbul'da bulunan paşa efendinin karısından başka kimseyle görüşmeyen Makbule Hanım, paşa efendinin memuriyetinin Bosna'ya çıkması üzerine onlarla birlikte Bosna'ya gelir. Behçet Efendi'nin Bosna'da olduğundan haberdar ise de nerede ve ne memuriyette bulunduğunu bilmediğinden bu durumu onu bulmak için fırsat kabul eder. Bosna'ya geldiği zaman da Behçet'in, paşanın mühürdarı olduğunu öğrenmesi çok zaman almaz. Öğrendiği gibi de onunla görüşmenin çaresini bulur. Böylece Makbule Hanım'ın, paşanın, haremde “seyyibe” olarak bulundurduğunu söylediği ve Behçet Efendi'yle evlendirmek istediği kadın olduğu anlaşılır.

İki sevgili, böylece o geceden sonra fırsat buldukları her gece görüşmeye başlarlar. “Hayfa ki talihimin şu kadarcık müsaadesi meğer beni muahharan daha

büyük gaddarlıklarla tazip etmeye bir bahane imiş.” (*Kapı Kethüdası Behçet Efendi ile Makbule Hanımın Sergüzeşti*, s. 109) ifadesiyle bu mutluluklarının çok sürmediği ve olayların yönünün farklı bir mecraya doğru yöneldiği anlaşılmaktadır. Bir gece, paşa abdest almak için dışarı çıktığında mabeyn kapısının açık olduğunu görüp merak eder. Etrafı dolaşırken oda penceresinden Behçet ile Makbule’yi başbaşa sohbet ederken görür. Paşa, o zamana kadar Makbule’yi görmediği için görür görmez çok beğenir. Bundan dolayı onu Behçet’in elinden almak ister. Bu bahaneyle Behçet’i, daha önceden İstanbul’a gitmek için istediği izni vererek defetmek ister. Bununla birlikte karısından çekindiği için bu işi birdenbire yapmaya da cesaret edemez. İki sevgilinin gizlice bulunduğu bir gece, adamlarıyla birlikte odaya baskın yapar. Bütün olup bitenlerden habersiz olan Makbule ile Behçet, o zamana kadar etraftan gizlendiklerini düşünürken bu ani baskın karşısında şaşırırlar. Behçet Efendi, paşanın daha önceden kendisiyle evlendirmek istediği kadının Makbule olduğunu bilmeden reddettiği için bir daha bu teklifte bulunmayacağı kanaatindedir. Bu nedenle de Makbule Hanım’la evlenme çarelerini düşünürken beklenmedik bir durumla karşılaşmaları bir kez daha ayrılımlarına sebep olur.

Bu vahim olaydan sonra Behçet Efendi, İstanbul’a sürülür. Bir zaman sevdiği kadına kavuşmak için İstanbul’a gitmeyi dört gözle beklerken bu kez Bosna’dan gidişine üzülmür. Bunda da suçu feleğe yükler. Böylece kaderin cilvesiyle tesadüf eseri kavuştuğu sevgilisinden yine bir tesadüf neticesinde ayrı düşer. Baskın meselesinin İstanbul’da da duyulması üzerine Behçet, orada da duramayacağını anlayarak amcazadesi Hayri Efendi’nin yanına, Girit’e gitmeye karar verir. Bir mektup yazarak postahaneye vermek üzere yola çıktığı sırada Bosna’dan gelen bir uşak, kendisini vali paşanın acele çağırdığını söyler ve paşa tarafından gönderilen mektubu verir. Mektupta, paşanın ikisini de affettiği ve Makbule’yi Behçet’le evlendireceği yazılıdır. Bu nedenle de vakit kaybetmeden Bosna’ya gelmesi istenmektedir. Behçet Efendi, başta bu durumdan şüphelenir ve kendisini idam etmek amacıyla düzenlenen bir hile olabileceğini düşünür. Buna rağmen tüm ihtimalleri göze alarak sevdiğine kavuşabilmek ümidiyle Bosna’ya geri döner. Paşa’nın huzuruna çıktığında Makbule Hanım’ın kederinden hastalandığını ve yataklara düştüğünü öğrenir. Paşa; imam, müezzin ve birkaç kişinin daha toplanmasıyla Makbule Hanım ile Behçet Efendi’nin

nikâh akti gerçekleşir. Makbule Hanım, uyandığında kendisinin bu halde olmasına sebep olan kişinin vali paşa olduğunu söyler.

“Ah ikimizi de bu hale koyan o paşa değil mi? Akıbet beni irtihale müheyya ve sizi de bela-yı matem ve firkate müptela eyledi” (*Kapı Kethüdası Behçet Efendi ile Makbule Hanımın Sergüzeşti*, s. 123) sözleriyle ölmek üzere olduğunu ve birbirlerinden ebedi olarak ayrılacaklarını anlatmaya çalışır. Behçet, İstanbul’a sürüldükten birkaç gün sonra bir gece paşa, Makbule Hanım’ın odasına gelir ve onunla evlenmek istediğini söyler. Makbule Hanım tarafından red cevabı aldığı zaman ise baskın olayını öne sürerek onu tehdit eder. Bunun üzerine Makbule Hanım, paşadan kurtulamayacağını anladığı için teklifini kabul etmiş görünerek onu oyalamaya çalışır. Kaçamayacağını ve sürekli gözetim altında bulunduğunu anlayınca da o akşam kendini zehirler. Birkaç saat sonra paşanın, durumu anlamasıyla hekimler çağrılarak tedaviye başlanır. Zehrin şiddetinin önü alınırsa da vücuttan tamamen yok edilemediği için bu durum kısa bir süre sonra Makbule Hanım’ın ölümüne yol açar. Bu elim olay üzerine paşa, yaptıklarını bir nebze de olsa telafi etmek maksadıyla Behçet’i, kendi kapı kethüdalığına tayin ederek Bosna’dan İstanbul’a gönderir. Aradan çok zaman geçmeden vali paşa da vefat eder. Böylece yaptıklarının cezasını çeker. Yerine tayin olunan vali ise Behçet’i, kapı kethüdalığında devam ettirmek istese de Behçet Efendi görevinden istifa eder. Ömrünün sonuna kadar bir daha hiç evlenmez.

Görüldüğü gibi eserde vali paşanın kıskançlığı, Behçet Efendi ile Makbule Hanım’ın evliliklerinin felaketle bitmesine yol açar. Evlilikleri her ne kadar Makbule Hanım ölüm döşeğindeyken gerçekleşse de nikâh akdinin gerçekleşmesi nedeniyle değerlendirmeye alınmıştır. Vali paşa evli olmasına rağmen Makbule Hanım’dan hoşlanır ve onunla evlenmek ister. Yazar, vali paşanın şahsında keyfî çok eşliliği tenkit ederek vali paşanın cinsel kıskançlığının yol açtığı felaketi gözler önüne serer. Vali paşa her ne kadar yaptıklarına pişman olsa da eserin sonunda cezalandırılmaktan kurtulamaz.

2.2.2. Namık Kemal'in Eseri

2.2.2.1. İntibah

Romanda, Ali Bey ile Dilaşub'un evliliklerinin rakip kişi Mehpeyker'in kıskançlığı neticesinde felaketle bitmesi anlatılır. Ali Bey, fikirlerinin terbiyecisi ve yaşama sebebi olarak gördüğü babasının ölümünden sonra derin bir melankoliye düşer. Annesi Fatma Hanım, oğlunu içinde bulunduğu durumdan kurtarmak için Çamlıca gezintilerine çıkmasını tavsiye eder. İlk gittiği zaman Çamlıca, Ali Bey'e yabancı görünür. İkinci, üçüncü gidişleri de annesinin zoruyla olur fakat daha sonra sık sık gittiği için Çamlıca'ya alışır. Öyle ki birkaç gün çıkmazsa sıkılacak gibi hisseder. Böylelikle iki günde bir Çamlıca'ya gitmeyi alışkanlık haline getirir fakat onda da kalabalık olan tatil günleri dışındaki günleri tercih eder. Bir gün, kalemdeki arkadaşlarının kendisinden ziyafet istemeleri üzerine Çamlıca'ya, eğlenmeye gideceklerine dair sözleşirler. Ali Bey, salı günü gitmeyi teklif etse de arkadaşları cuma ve pazar günleri Çamlıca'nın en kalabalık ve eğlenceli zamanı olduğundan bahsederek o günlerden birinde gitmek istediklerini söylerler. Kalem arkadaşlarından bazıları Ali Bey'in تنها bir günde gitmek istemesini ziyafetten kaçmasına yormalarından dolayı Ali Bey, daveti cumaya erteler. Fatma Hanım, oğlunu eskisi gibi neşeli görünce gitmesine izin verir. Gittikleri gün, Çamlıca'nın en "civevli" (*İntibah*, s. 14) zamanı olduğu için mesire alanı çeşitli renklerde ferace giyinen ve yüzleri boyalı kadınlarla doludur. Ali Bey, bir çeşme başında oturup tabiatın güzelliklerini seyrederken arkadaşları, bu kadınların yanına yanaşıp beğendiklerini türlü yalanlarla tavlamaaya çalışırlar. Onların bu hal ve hareketleri, Ali Bey'in terbiyesine aykırıdır. Buna rağmen çoğunluğa uymak adına bu rahatsızlığını gizlemeye çalışır. Bir anlık refleksiyle o da içindekilere dikkat etmediği bir arabaya, arkadaşlarından yeni öğrendiği bir tarzda işaret eder. Arabadan karşılık gelmeyince yaptığından pişmanlık duyar. Böyle bir üzüntü içindeyken arabanın perdesi kısa süreliğine açılarak bir kadın Ali Bey'e bilmediği bir şekilde bir işaret gönderir.

Ali Bey, arabadan kendisine yapılan işareti masum bir işaret olarak anlar ve tabiatında mevcut olan bir şeye karşı aşırı düşkünlük nedeniyle zihninde bu işaretin ne manaya gelebileceğini irdelemeye başlar. Bir türlü bulamadığı cevabı tesadüfen öğrenir. Dönüş sırasında başka bir araba, önceki arabayla aynı işareti gönderince

arkadaşlarından birine sorar. Böylece bu işaretin “etraf tenhalaşmadığı sürece haberleşmek mümkün değildir” (*İntibah*, s. 16) anlamına geldiğini öğrenir. Aldığı bu bilgiyle, kendisine işaret gönderen kişinin masumluğuna olan inancı bir kat daha artar. Eve döndüğü zaman düşündüğü tek şey arabadaki hanım olur. Ertesi sabah, ayakları gayri ihtiyari onu Çamlıca’ya götürür.

Böylelikle Ali Bey, zihnini meşgul eden işaret sahibini bulmak maksadıyla Çamlıca’ya gider fakat aradığını bulamaz. O gün, işe gitmediği gibi eve de geç vakitte gelir. Annesine de dairedaki işlerinin yoğunluğu nedeniyle vapura yetişemediği için geç kaldığı şeklinde yalan söyler. Bu durumun yarın da tekrar edebileceğini ilave ederek endişelenmemesini belirtir. Fatma Hanım, oğlunun bu zamana kadar yalan söylemediğini bildiği için oğlunun söylediklerinden memuriyet hayatında yükselebileceği anlamını çıkardığından sevinerek Ali Bey’e izin verir. Ali Bey, bu durumda kendini yalanlamaz ve bir süre daha annesine bu şekilde yalan söylemeye devam eder. Gözüne uyku girmeyen Ali Bey, ertesi sabah tekrardan Çamlıca yolunu tutar. Pazar olması nedeniyle beklediği araba görünür. Ali Bey, arabayı görür görmez peşinden koşmaya başlar. Bu sırada arabanın içinden yine bilmediği tarzda bir işaret gelir. Ali Bey, bu kez aldığı işareti kendi amacına uygun olmasından dolayı davet manasında yorumlar. Bir müddet sonra da arabanın kapısı açılarak içinden, yanında iki cariye bulunan bir hanım iner. Ali Bey, hayalindeki sevgiliyi o anda karşısında görünce utanma duygusunun da etkisiyle konuşup konuşmamakta tereddüt ederken söze Mehpeyker başlar.

Mehpeyker, yakışıklılığı nedeniyle Ali Bey’e, daha ilk görüşünde âşık olur. Diğer erkeklerde aradığı mal ve mizaç şartlarını Ali Bey’de aramaksızın onunla görüşmeye gelir. Kendisini melek gibi göstererek Ali Bey nazarında namuslu ve masum bir kadın izlenimi yaratır. Güya kendisini rahatsız ettiğini ve namusunu lekelemeye çalıştığını ima ederek Ali Bey’i mahcup duruma düşürür. Bir yandan da Ali Bey’i “erimiş bir maden gibi her kalıba dökülmeye müsait” (*İntibah*, s. 35) görünce türlü işveli hareket ve sitemlerle sevgisini de göstermeye çalışır. Sonrasında açık açık onu sevdiğini söyler. Ali Bey, “gönül avlayan” (*İntibah*, s. 36) bu davranış karşısında kendinden geçer ve o da karşılık olarak aynı şeyleri söyler. İki saat bu şekilde konuştuktan sonra Ali Bey, birbiri için yaratılmış iki gönlün ayrı kalmasının doğru olamayacağını ifade ederek Mehpeyker’le evlenmek istediğini dile getirir.

Beklemediği bu teklif karşısında şaşırان Mehpeyker, evlenmek için bir engeli olduğunu ileri sürerek bu meseleyi tamamen kapatmak ister. Böyle söylemesinin sebebi, ciddi bir müessese olan evliliğe teşebbüs edilmesi durumunda aşüfteliğinin ortaya çıkmasından korkmasıdır. Fakat Ali Bey, bu durumu bilmediği için Mehpeyker'in evlilik teklifini neden reddettiğine anlam veremez.

Mehpeyker, evlilik haricinde Ali Bey'in her arzusunu yerine getireceğini söyleyerek açık kapı bırakır. Amacı, şehvî duygularını tatmin etmek olduğu için hal ve hareketleriyle aşkıta sınır tanımadığını göstermeye çalışır. Ali Bey, Mehpeyker'in ustası olduğu yolları tecrübe etmediği için hakkındaki iyi niyetini devam ettirir. Evlilik teklifini kabul etmemesini de kendince gösterdiği laubali hareketlerini kapatmak için uygun gördüğü bir tedbir olarak düşünür ve sevdiği kadına kavuşacağına dair ümitle ayrılır.

Ali Bey'in aşkı, Mehpeyker'le her buluşmalarında şiddetlenerek devam eder. Bu ilişkisini yalnızca kalem arkadaşlarından Atıf Bey bilmektedir. Yakın arkadaşlar, bir pazar sabahı Çamlıca'ya gitmek için sözleşir. Ali Bey, öncesinde Mehpeyker'le buluşur ardından Atıf Bey'i beklemeye başlar. Beklediği yerde oturan birkaç kişinin yanlarında duran arabadaki kadınlara laf atmasından rahatsız olur. Bu topluluk içinde Atıf Bey'in dayısı Mesut Efendi de vardır. O esnada Mehpeyker'in içinde bulunduğu arabanın karşıdan görünmesiyle Mesut Efendi'nin arabaya yanaşarak laubali sözler söylemesi, Ali Bey'i çileden çıkarır. Ali Bey, kendince Mehpeyker'i sözlüsü olarak gördüğü için bunu, namus meselesi haline getirir. Atıf Bey, tam da bu tartışmanın üzerine gelir. Mesut Efendi, Mehpeyker'in “yarı İstanbul halkından artakalma bir fahişe” (*İntibah*, s.51) olduğunu Ali Bey'e anlatır. Atıf Bey de dayısının söylediklerini doğrular. Ali Bey, Mesut Efendi'nin söylediklerine inanmak istemese de Atıf Bey'in yalan söylemeyeceğini bildiği için Mehpeyker'in iffetsizliğine kesin olarak inanır.

Mehpeyker'in değil aşkına şefkatli bir bakışa bile layık bir kadın olmadığını anladıktan sonra ondan hesap sormak ister. İnkâr ya da itiraf etmesinin bir işe yaramayacağını düşünerek sevgisinin nefrete dönüşeceğinden emin bir şekilde buluşmaya gider. Mehpeyker, Mesut Efendi'nin kendisine sataşmasından sonra Ali Bey'in gerçekleri öğrendiğini ve kendisinden hesap soracağını tahmin etmiştir. Bunun için de gerekli tedbirleri alarak gelir. Ali Bey, Mehpeyker'i beklediği süre zarfında zihninde, onu tahkir edecek sözler bulmaya çalışır. Fakat âşık olduğu kadını karşısında

süslenmiş ve beyazlar içerisinde görünce önceden zihninde hazırladığı sözler uçup gider yalnızca sitem etmekle yetinir. Bu da Ali Bey'in Mehpeyker karşısındaki acziyetini ve kandırılmaya müsaitliğini bir kez daha gözler önüne serer. Bunun üzerine Mehpeyker, Ali Bey'in üzerindeki nüfuzunu kullanarak hakkında söylenenleri doğrular. Terbiyesiz bir evde doğup büyüdüğünü, yaşı on üçe varmadan akrabaları tarafından satıldığını ifade ederek kendisini acındırmaya çalışır. O yaşta bir çocuğun bu yaşananlara bir anlam veremeyeceğinden ve kendisini koruyamayacağından hareketle çocukluğun saf ve masum dünyasına sığınır. Böylece kendi ifadesiyle düştüğü yoldan çıkmanın mümkün olmadığını görünce de feleğin sevkmesiyle bu yolda daima ilerler.

Mehpeyker, yalanlarıyla bir kez daha Ali Bey'i kandırmayı başarır. Konuşmaları esnasında Ali Bey'in nefreti yerini daha şiddetli bir sevdaya bırakır. O günün gecesi ise beraber olurlar. Ali Bey, bu visal gecesinde işrete de başlar. Bu gecedan sonra Ali Bey, Mehpeyker'le daha sık görüşmek ister. Gündüzleri işini aksatmadığı için bu yeni yaşam biçimi, Atıf Bey'in dikkatini çekmez. Fakat Mehpeyker'le buluştuğu geceler annesine sürekli yalan söylemesi ve ondan uzaklaşması, Fatma Hanım'ın dikkatini çeker. Bununla birlikte oğlunun terbiyesini göz önüne aldığında işret ve sefahat âlemlerine düşmesine imkân veremez. Yine de oğlundaki değişimi açıkça gördüğü için buna bir çare bulmak ister. Aklına gelen çare ise oğlunun yakın arkadaşı Atıf Bey'den durumu öğrenmektir. Cariyelerinden biri aracılığıyla öğrendiği Atıf Bey'in yalısına giderek derdini anlatır. Atıf Bey, Ali Bey'in evde gösterdiği değişimini kalemde göstermediği için bu konuda bir bilgisi olmadığını söyler. Aklına Mehpeyker'le olan ilişkisi gelse de Ali Bey'in tartışma yaşandığı günden sonra kendisine bu konu hakkında herhangi bir şey söylememesinden dolayı arkadaşının bu ilişkisinden bahsetme gereği duymaz. Konuyla ilgili dayısına müracaat eder.

Mesut Efendi, Mehpeyker'in Ali Bey'i esareti altına aldığına anlayınca durumu olduğu gibi Fatma Hanım'a anlatır. Oğlu için güzel bir cariye satın almasını tavsiye eder. Hanımefendi, oğlunun beğenisine uygun düşeceğine inandığı Dilaşub isminde bir cariye eve getirir. Bu kız oldukça güzel bir kızdır. Fatma Hanım da bundan dolayı oğlunu evde oyalayabileceğini düşünür. Ali Bey ise bir haftadan beri Mehpeyker'in yanında içki ve eğlence meclisinde sefa sürmektedir. Eve döndüğü zaman annesinin

aldığı yeni cariyeyle karşılaşır. Mehpeyker'e olan aşkı engel olmasa Dilaşub'u, ilk görüşte âşık olacak kadar çok beğenir. Ancak Mehpeyker'i hatırlayınca Dilaşub'a olan azıcık ilgisi de kaybolur. Bu ilgiyi, sevdiği kadına vefasızlık olarak değerlendirip nefisini ayıplar. Fatma Hanım, Dilaşub'u oğluna odalık almaya kararlı olduğu için bir cariyeye ile evlenmenin görücü usulü evliliğe göre daha kolay olduğunu söyleyerek Ali Bey'i ikna etmeye çalışır.

Ali Bey, annesinin arzusunu yerine getirmeyince Fatma Hanım öfkelenir. Bir fahişe için annesini kırmaya razı olduğunu sert bir üslupla söyler. Söylediklerinin oğlunda ters etki yapacağını hesaba katmadığı için Ali Bey'den gördüğü tepki karşısında şaşırır. Ali Bey, şehvetine yenik düştüğünden bu uğurda annesini bile fedadan çekinmeyerek evi terk eder. Bir iki saat sokaklarda dolaştıktan sonra Mehpeyker'e gider fakat onu yalıda bulamaz. Çünkü Mehpeyker, o gün dostu Abdullah Efendi'ye gitmiştir. Mehpeyker'e yaşadığı zengin hayatı sunan bu adamdır. İlk meydana çıktığı zamanlarda kendisine tutulan bu adamın, “haraç verir gibi” (*İntibah*, s. 91) takdim ettiği paralarla bu refaha kavuşmuştur. Kendisi, aileden servet sahibi olmadığı gibi bir süredir sadece Ali Bey'le beraber olduğu için güzelliği ve işvesiyle geçimini temin etmesi mümkün değildir. Ali Bey'e karşı sevgisini daha samimi göstermek istediği için de ondan herhangi bir menfaat talebinde bulunmamıştır. Dolayısıyla Mehpeyker için oturduğu muntazam yalının idaresi ve debdebesinin devamı Abdullah Efendi'ye bağlıdır.

Abdullah Efendi, Suriye'de kötü ahlaklı olarak nam salmış ve servetini ticaret yaptığı tüccarlara oynadığı hilelerle kazanan alçak yaradılışlı bir kişidir. Mısır tüccarları arasında büyük bir şöhreti olan bu adam, yetmiş yaşını geçkin olmasına rağmen kadınlarla düşüp kalkmaktadır. Yazar, Abdullah Efendi'nin fiziki özelliklerini ruhi özelliklerinin yansıması şeklinde tasvir ederek içinin kötülüğünün dışına da sirayet ettiğini göstermek ister. Bu iğrenç görüntüsünü parasının gücüyle de kapatamayınca birlikte olduğu ahlaksız kadınlara birçok altın sarf edip onları birkaç saatliğine alıkoyarak kalan vakitlerinde serbest bırakmak suretiyle elde etmeye çalışır. Şiddetli bir tutkuyla bağlı olduğu Mehpeyker'i de bu şekilde ara sıra ziyaret eder. Ali Bey'in, Mehpeyker'le geçirdiği hafta içinde İstanbul'a gelip birkaç defa buluşmak istemişse de Mehpeyker, Ali Bey'in duymasından korktuğu için buluşma talebini çeşitli bahanelerle geçiştirmiştir. Ne kadar belalı olduğunu bildiği için de ilişkisini

tamamen kesmeyi göze alamamıştır. Tüm cazibesini kullanarak dostça ayrılmak için bir iki saat görüşmeye karar verir. Bunun için de Ali Bey'den ayrı kaldığı üç günlük zamanı uygun bulur. Ali Bey'den ayrıldıkları günün ertesi sabahı Abdullah Efendi ile buluşmaya gider ve geceyi de orada geçirir. Tabi Ali Bey'in annesiyle tartıştıktan sonra kendisine gelmesi hesapta olmadığı için olacaklardan habersizdir.

Ali Bey, akşama kadar beklediği halde Mehpeyker'in eve dönmemesi üzerine şüphelenmeye başlar. Üzüntü ve can sıkıntısı esnasında annesiyle Mehpeyker'i karşılaştırma imkânı bulduğu zaman hatasını anlayıp pişman olur. Mehpeyker'in görüldüğü gibi biri olmadığını ve kendisini aldattığını düşünerek ondan intikam almak ister. Mehpeyker ise o gece Abdullah Efendi'ye, Ali Bey'le olan macerasını anlatarak başındaki sevda geçinceye kadar kendisine zaman vermesini rica eder. Abdullah Efendi, buna razı olmayınca Mehpeyker, her şeyi göze aldığını belirten bir tavırla bu konuda ne kadar ciddi olduğunu ortaya koyar. Mehpeyker'e düşkünlüğünden dolayı Abdullah Efendi, altı ay mühlet tanır. Süre bitiminde hissesini isteyeceğini, razı olmaması durumunda intikama teşebbüs edeceğini açıkça söyler. Mehpeyker, cilve ve işvesiyle altı ay sonra da Abdullah Efendi'yi kandırabileceğini düşünerek teklifini kabul eder.

Ertesi gün, yalıya döndüğü zaman Ali Bey'in dün akşamdan beri kendisini beklediğini öğrenince telaşa kapılır. Diğer taraftan da güzelliğinin ve çekiciliğinin tecrübesine güvendiğinden Ali Bey'i etkileyeceğini düşünerek rahatlar. Ali Bey, Mehpeyker'in sahte tavırlarına bu kez aldanmayıp ücreti olan dört yüz altınlık kağıt parayı yüzüne fırlatarak çekip gider. Ali Bey'in mizacı, alışkanlıktan aşırı düşkünlüğe ne kadar kolay geçiş yaparsa sevgiden nefrete de o kadar hızla geçtiği için Dilaşub'a gönlünü kaptırmakta zorlanmaz. Mehpeyker'le yaşadığı eğlence ve zevk hayatından usanması, şatafatlı görünen o sahte hayatla Dilaşub'un samimi hallerini mukayese etmesi, bu sade hayatı daha cazip bulmasını sağlar. Nitekim yazarın da Dilaşub'u, Mehpeyker'den her yönüyle üstün ve onun tam zıddı bir tip olarak ortaya koyduğunu görmekteyiz. Bu nedenle Ali Bey, hem annesinin isteğini hem de kendi arzusunu yerine getirerek Dilaşub'la evlenir.

Yaptığı evlilik Ali Bey için güzel bir başlangıç olur. Eğlence hayatından kurtulması, tabiatında var olan çalışkanlığını harekete geçirerek gündüzleri işlerinde, geceleri ise tahsilinde ilerler. Dilaşub'un aşkıyla yeniden canlanır. Mehpeyker ise Ali

Bey'den gördüğü muameleyi kızgınlığına atfederek birkaç gün beklemeye karar verir. Bu bekleme neticesinde Ali Bey'in öfkesini yenerek eskisi gibi kendisine döneceğinden emindir. On gün bekledikten sonra bir haber alamayınca şüphelenmeye başlar. Bunun üzerine sitemle dolu bir mektup yazar. Fakat Ali Bey'den bir cevap gelmez. Bu kez sitem etmek yerine daha samimi ve âşıkâne temennileri kullanarak bir mektup daha yazar. Ona da cevap gelmeyince kendisini acındırmak maksadıyla intihar tehdidi içeren başka bir mektup kaleme alır. Ali Bey'in bu mektuplar üzerine ilgisizliği öfkeye dönüşünce Mehpeyker'i tahkir etmek amacıyla cevap yazar. Yazdığı cevapta, gönlünü verecek "bir câ-yi ismet" (*İntibah*, s. 111) bulduğunu ifade ederek kendisini rahat bırakmasını söyler. Mehpeyker, beklemediği bu cevap karşısında hasedinden çatlar.

Kendisine rakip olan bu kadından ve Ali Bey'den intikam almaya kalkışır. Yazar, Mehpeyker'in bu tavrından hareketle ismetsiz bir sevginin bittiği durumda acımasız bir kine dönüşebilmesinin doğal karşılanması gerektiğini özellikle vurgular. İntikam alma fikrini kafasında netleştirdikten sonra planının ayrıntıları üzerinde çalışır ve ilk iş olarak rakibini daha yakından tanımak ve zaaflarını öğrenmek gerektiğine karar verir. Bunu da bohçacı kadınlar aracılığıyla yapar. Fatma Hanım'ın girip çıktığı daireleri ve meclisleri araştırır. Bir süre sonra da Fatma Hanım ile Dilaşub'un gittikleri bir düğünü rast getirir. Rakibini daha yakından tanıyıp kendisinden üstün bulunca kıskançlığı artar. Sevgilisini, kendisinden üstün bulduğu bu rakibe kaptırmak istemez. Bir bahaneyle düğünden çıktıktan sonra işbirlikçisi Abdullah Efendi'nin yanına gider. Maksadına ulaşması durumunda tamamen kendisine ait olacağının sözünü vererek arzusunu yerine getirmesi konusunda yardımını ister. Abdullah Efendi, tecrübesine güvenerek bu işin kendisi için çocuk oyuncağı olacağını söyler. Mehpeyker'e, rakibinin ya şüphelenecek bir hareketini ya da vücudunun gizli yerlerinde bir işareti varsa onu öğrenmesini ister. Böylece intikam alacağı kızı bir fahişe durumuna düşürerek Ali Bey'i de buna inandıracağını müjdeler.

Mehpeyker, zaman kaybetmeden bir yandan Dilaşub'u tahkik etmek ve konaktaki cariyelerden birini casusluk hizmetinde kullanmak için bohçacı kadınları görevlendirir. Diğer yandan da kendisi hamamları dolaşmaya başlar. İşe başladığının dördüncü günü Dilaşub'la bir hamamda karşılaşır. Peştamal bağının yanında biri siyah ve diğeri kumrala yakın iki büyük beni olduğunu görür. Abdullah Efendi'nin bahsettiği

gizli işaret için bu benleri amacına ulaşmak adına yeterli gördüğünden durumu hemen dostuna haber verir. Bunun yanı sıra Mehpeyker'in, Ali Bey'in konağına gönderdiği casuslardan biri, Dilaşub'un hatıralarını yazdığı bir kağıdı görür. Bu kağıdı Ali Bey istediği halde Dilaşub ona vermez. Yazdıklarından utandığı için de kağıdı yırtar. Bohçacı kadın gördüklerini Mehpeyker'e haber verir. Mehpeyker, Abdullah Efendi'nin şüphe çekecek davranış olarak sunduğu sebeplerden birini daha tesadüf eseri elde etmenin mutluluğuyla topladığı ipuçlarını cinayet ortağına sunar.

Abdullah Efendi, Ali Bey'in Çamlıca'ya gideceği bir cuma gününü, adamları aracılığıyla haber alır. Pertev Ağa adında yakışıklı bir delikanlıyı kötü emellerine alet ederek gerekli talimatları verir. Mehpeyker'i de intikamından haz alması için oraya davet eder. Ali Bey, saat altıdan sonra mesire yerine gelir ve Abdullah Efendi'nin tahmin ettiği yere oturur. Yaklaşık yirmi dakika sonra da Pertev Ağa gelerek Abdullah Efendi'nin yanına oturur. Ali Bey'in evinin adresini tarif ederek oradaki kızlardan biriyle münasebeti olduğunu ima eder şekilde konuşur. Ali Bey, evinin namusunu lekeleyen böyle bir teşebbüsün hangi cariye tarafından gerçekleştirildiğini düşünürken Pertev Ağa'nın Dilaşub'u tarif etmesi üzerine beyninden vurulmuşa döner. Sonraki konuşmaları da elde ettikleri ipuçları üzerinden Dilaşub'u hedef almasıyla Ali Bey büyük bir öfke ile konağa gider. Yazar, onun yıldırım gibi konağın içine düşmesini, hem evinin düzenini yerle bir etmesi hem de gelecek emellerini tamamen yok etmesi bakımından bir felaket olarak görür. Nitekim Ali Bey için art arda gelecek felaketler de bundan sonra başgösterir.

Ali Bey, konağa geldiği zaman hıncını Dilaşub'tan çıkarır. Onu feci şekilde döver. Kendisi de humma nöbetiyle yatağa düşer. Uyandığı zaman karşısında Dilaşub'u görmesiyle yeniden öfke krizi geçirir. Ali Bey, bu durumda sağlıklı düşünemediğinden hemen o anda bir esirci için adam gönderir. Gelen esirciye parasına bakmaksızın Dilaşub'u satar. Fatma Hanım, her ne kadar bu alışverişe engel olmak istese de oğlunun hayati tehlikesinden dolayı mecburen Dilaşub'un gitmesine razı olur. Dilaşub ise satıldığından habersizdir. Fatma Hanım, Dilaşub'a, Ali Bey iyileşinceye kadar onu birkaç günlüğüne tanıdıklarından birinin evine misafirliğe göndereceği şeklinde bir yalan söyler. Bu nedenle Dilaşub, yanındaki esirciyi Fatma Hanım'ın eski ahablarından biri zanneder ve onunla gitmeyi kabul eder. Mehpeyker, Ali Bey'e oynadıkları oyundan sonra Dilaşub'un satılacağından emin olduğu için yalıya döner

dönmez satılığa çıkarılan cariyelerden haberdar olmak üzere bütün esircileri çeşitli ihsan ve vaatlerle tembih eder. Esirci, Dilaşub için geldiği zaman bu talipliyi Ali Bey'e söyler. Bozuk takımından olduğunu da ilave eder. Fakat Ali Bey'in gözü döndüğü ve Dilaşub'u da bozuk takımından gördüğü için asıl istediğinin bu olduğunu söyleyerek bu tesadüften memnun bile olur.

Esirci, Dilaşub'u doğruca Mehpeyker'in yalısına götürür. Dilaşub ancak esirci kadının "Etek öp kız!" (*İntibah*, s. 132) ihtarıyla bu eve satıldığını idrak eder. Nitekim Mehpeyker bunu türlü eziyetleriyle Dilaşub'a sürekli hatırlatır. Böyle davranmasının sebebi, Dilaşub'u hem hakaretleriyle ezmek hem de Ali Bey'in bir daha ona dönmesini engellemektir. Dilaşub, Ali Bey'den geçici bir süreliğine değil de ebediyen ayrıldığını anlayınca dünya başına yıkılmış gibi hisseder. Bir de bunun üzerine Mehpeyker'in işkence ve dayakları eklenince zavallı kız hayatından hiçbir lezzet alamaz. Mehpeyker'in Dilaşub'a karşı hasedini tahrik eden en önemli özelliği iffetli olmasıdır. Bu yüzden onu da kendi derecesine indirmeye çalışır. Cellatları bile hayrete düşüren işkence usulleriyle aylarca uğraşmasına rağmen başarılı olamaz. Dilaşub, tüm bu eziyetlere Ali Bey'e olan sevgisiyle olağanüstü bir şekilde direnir. Mehpeyker, Dilaşub'un birkaç kere intihar teşebbüsünde bulunması üzerine ölmesinin işine gelmeyeceğini düşünerek ve onu kendisi gibi iffetsiz yapamayacağını anlayarak namusuyla uğraşmaktan vazgeçer.

Ali Bey ise tutulduğu humma hastalığından kurtulur fakat eski halinden büsbütün başka bir adama dönüşür. Kısa bir süre içinde içkiye, kumara ve kadına alışarak vaktini öldürmekle meşgul olur. Günlerce, haftalarca meyhanelerde, kumarhanelerde ve kerhanelerde vakit geçirdiğinden işini ve annesini ihmal eder. Mirasını sefahat âlemlerinde tüketir. Annesi Fatma Hanım, oğlunu uğradığı felaketten kurtarmak için her yolu dener. Oğluna büyü yapıldığına inandığı için sahte büyücülerden medet umarak farkında olmadan elde kalan malların yok olmasına sebep olur. Böylece bir yıl içinde her şeylerini kaybeden anne ile oğul, Ali Bey'in kırkar, altmışar paraya yazdığı dilekçelerle kıt kanaat geçinmeye başlar. Fatma Hanım, bu sefaletle daha fazla tahammül edemeyip üzüntü ve geçim sıkıntısının da etkisiyle kalp çarpıntısı ve mide hastalığından ölür. Ali Bey'in sefahat hayatıyla ahlakı tamamen değiştiği için annesine karşı evlatlık vazifesini yerine getiremez. Annesinin son nefesinde yanında olmadığı gibi cenazesi de azatlı kölesi tarafından kaldırılır.

Mehpeyker, Dilaşub'a yaptığı eziyetlerle yetinmeyerek Ali Bey'den de intikam almak ister. Fakat bir yandan da kalbindeki şehvet duygusuna yenik düşüp Ali Bey'i, yeniden elde etmek ister. Bunun için gönderdiği araçlarla üstü kapalı bir şekilde kendisine dönmesini teklif eder. Ali Bey, bu teklifi kesinlikle reddeder. Yazar, Ali Bey'in Mehpeyker'i reddetmesinin ileride ona uğursuzluk getireceğinden bahsederek olası felakete zemin hazırlar. Ali Bey'in kararından dönmemesi, Mehpeyker'i iyice hırslandırır ve bir kez daha dostundan yardım ister. Abdullah Efendi, Mehpeyker'in bu neşesiz hallerinin kendi cinsel zevkine engel olduğunu düşündüğü için bu teklifini de kabul eder. O da Ali Bey'i araçlarla ikna edemeyince en sonunda bir iştret meclisinde rast getirir. Mehpeyker ise tüm işve ve cilvesiyle sarhoş olan Ali Bey'i etkilemeye çalışır. Fakat Ali Bey, güzelliğinden ve cazibesinden emin olan Mehpeyker'i aşağılarak kadeh dağıtan kızlardan biriyle eğlenir. Mehpeyker'in âşıkane hisleri, Ali Bey'in tahkirinden sonra yeniden intikam hissine evrilir. Meclisi terk edip intikam hırsıyla yanıp tutuşarak Abdullah Efendi'nin yanına döner. Abdullah Efendi, son planı ile Mehpeyker'in Ali Bey'le yeniden dost olması sayesinde kendi arzularına ulaşacağını düşündüğünden Mehpeyker'in öfkeli bir şekilde gelişine mana veremez. Ali Bey yaşadığı müddetçe hem kendisinin hem de Mehpeyker'in rahat edemeyeceğini anlar ve sıradaki planını bu amaca yönelik gerçekleştirir.

Adamlarından birini gönderip Ali Bey'in bulunduğu kerhanenin sahibi kadınla ertesi gün için de böyle bir eğlence yapması konusunda anlaşır. Eğlence yeri için Üsküdar'daki bağ köşkü ayarlanır. Mehpeyker, bir taşla iki kuş vuracağını hesaplayarak kanlı düşmanı Ali Bey'in ölümünü Dilaşub'a seyrettirmek için onu da yanına alarak bağ köşküne gider. Dilaşub'u bir odaya kapatıp işinde usta olan ve bu iş için ayarlanan Hırvat'ın yanına giderek gerekli talimatları verir. Bu sırada Ali Bey ile kerhaneci kadın bağ köşküne gelir. Kerhaneci, Ali Bey'i yukarı odaya çıkarıp kız getirmek bahanesiyle gider. Bekleme süresi uzadıkça Ali Bey, can sıkıntısından işrete başlar. Gelen giden kimse olmadığını görünce sarhoş bir halde aşağıya inerek durumu Hırvat'tan sorar. Hırvat, kızların geleceğini söyleyerek Ali Bey'i oyalar. Dilaşub, bu sırada odasından bu konuşmaları duyunca Ali Bey'i tanır. Serinkanlılıkla onu bu durumdan kurtarmak için çare aramaya başlar.

Düşünüp taşındıktan sonra bulduğu çare ise Ali Bey'i tehlikeden haberdar etmektir. Mehpeyker'in Hırvat'la konuşmasını fırsat bilerek yukarı, Ali Bey'in yanına

çıkarak. Ali Bey karşısında Dilaşub'u görünce şaşırır. Dilaşub, hayatının tehlikede olduğunu söyleyerek gitmesi için ısrar eder. Fakat Ali Bey, içine düştüğü sefih yaşantının etkisiyle Dilaşub'un fedakârlığını anlayamaz. Sitemli sözler söylemeye başlar. Dilaşub, bu sözlerle kulak vermeyerek Ali Bey'e gitmesi için yalvarmaya devam eder. Söylediklerini ispat için Ali Bey'i aşağıya indirerek Mehpeyker ile Hırvat'ın konuşmalarını dinletir. Mehpeyker, bu sırada Hırvat'a, Ali Bey'i kalbinden bıçaklaması talimatını vermektedir. Ali Bey, Mehpeyker'i gördüğü anda tuzağa düştüğünü anlar. Hiç vakit kaybetmeden sokak üzerindeki bir odaya girer ve Dilaşub'un da yardımıyla döşeme örtüsünü beline bağlayarak pencereden aşağı iner. Yarım saat kadar dolaştıktan sonra rastladığı bir karakoldan yardım ister. Ali Bey'in zihni, yaşadığı heyecanla Mehpeyker'in ihanetine odaklandığından Dilaşub'un kendisi için yaptığı fedakârlığı ve onu haksız yere itham ettiğini fark etmez. Nitekim Ali Bey'in bu tavrı Dilaşub'un canını yakar. Can vermekle de sadakatini ispat etmesinin mümkün olmadığını görünce çocukluğundan beri çektiği bütün sıkıntılar film şeridi gibi gözünün önünden geçer.

Dilaşub, hayatla ölüm arasında gelgitler yaşarken o dehşetle şiddetli bir üşüme ve titreme duyar. Ali Bey'in pencereden inerken yastığın üzerine bıraktığı paltosu gözüne ilişir ve sırtına giyer. Bu sırada Mehpeyker, Ali Bey'in sızdığını düşünerek Hırvat'ı, işini bitirmesi için gönderir. Hırvat, Ali Bey'in paltosuna sarılıp uyuyan Dilaşub'u, Bey zannederek bıçağı tam kalbine saplar. Diğer taraftan Ali Bey, beraberinde zaptiyeler ve mahalle halkı olduğu halde bağa gelir. Baskına gelenlerin kapıyı zorlamaları üzerine Hırvat kaçır, Mehpeyker ise tavan arasına saklanır. O esnada tavan arasının penceresinden öteki eve geçerken Ali Bey'in sesini duymasıyla irkilir. Tekrar dolaba inerek kapı aralığundan gözetlemeye başlar. Ali Bey, Dilaşub'u paltosuna sarılmış bir halde kanlar içinde görünce masumiyetine ve sadakatine inanır. İçini büyük bir pişmanlık kaplar. Ne yazık ki bu geç uyanışı hiçbir fayda sağlamaz. Dilaşub, sadakatini ispat etmiş olmanın huzuruyla son nefesini rahat bir şekilde Ali Bey'in kollarında verir.

Bunun üzerine Mehpeyker, saklandığı yerden çıkarak alaycı bir tavırla her şeyi itiraf eder. İntikam hırsıyla yanıp tutuştuğundan acı sözleri ve kahkahalarıyla Ali Bey'i tahrik eder. Geldiği yere geri dönmek üzere iken Ali Bey'in hışmına uğrar. Ali Bey, Mehpeyker'i yakasından tutup yere çarpar ve Hırvat'ın bıraktığı bıçakla birkaç

yerinden bıçaklar. Böylece Mehpeyker, ilahi adaletin tecellisiyle döktüğü kan içinde boğulmaktan kurtulamaz. Hırvat, kaçmaya çalıştığı sırada aldığı darbelerle sorgu sırasında ölür. Abdullah Efendi, olayı duyduğu zaman korkusundan felç geçirir. Böylece yazar, felakete sebep olan kahramanlarını hak ettikleri cezaya çarptırarak olası acı sonu gözler önüne serer. Mesut Efendi, Dilaşub'u Fatma Hanım'ın yanına defnettirir. Ali Bey ise hükümete teslim olur. Birkaç ay hapisshanede kalır. Hükümet izin verdikçe annesinin ve Dilaşub'un mezarını ziyaret eder. Fakat çok geçmeden içini yiyip bitiren pişmanlığa daha fazla dayanamayarak altı ay içinde üzüntüsünden çıldırır. Yazar, neticede son pişmanlığın fayda vermeyeceğini, ibret alınmasını istediği bu feci olayla dikkatlere sunar.

Mehpeyker'in cinsel kıskançlığı Ali Bey ile Dilaşub'un evliliğinin felaketle bitmesinin yanı sıra kendi felaketini de hazırlar. Yazar, içinde bulunduğu şartları bilmesine karşın onu masum olarak görmez ve feci bir şekilde cezalandırır.

2.2.2.2. Cezmi²¹⁰

Yazar, romana Osmanlı İmparatorluğu'nun XVI. yüzyıldaki genel siyasî durumunu anlatarak başlar. Ardından romana adını verdiği kahramanı Cezmi'yi tasvir eder. Osmanlı sarayı ve devlet adamlarından sonra Kırım Hanlığı'yla birlikte şair ve asker yaradılışlı Adil Giray tanıtılır. Beşinci kısımda ise İran sarayı anlatılır. Burada Perihan ve Şehriyar adında, ilerleyen bölümlerde birbirinin rakibi olacak ve olayların akışını değiştirecek iki güçlü kadınla karşılaşırız. Bunlardan biri, elli üç sene uzun bir saltanat süren Şah Tahmasb'ın kızı Perihan ile Şah'ın sekiz erkek evladından biri olan Mehmet Hudabende'nin karısı Şehriyar Hanım'dır. Bunlar aynı zamanda devlet yönetiminde etkili kişilerdir. Şehriyar Hanım'ın oğlu Hamza Mirza da zeki ve cesur olması nedeniyle sarayda aktif bir kişiliktir. Konu ile ilgili olan kısım Şehriyar'ın evli bir kadın olarak Adil Giray'a duyduğu ilgi ve bu ilginin rakip kişi Perihan'a duyulan kıskançlıkla şiddetlenerek nihayetinde evliliğini felakete sürüklemesidir.

Osmanlı Devleti ile Safevi Devleti arasındaki anlaşmazlıkların Sünni-Şii çatışması ekseninde gelişip büyümesi, 986 senesinde iki devletin birbirlerine savaş açmasına yol açar. Tebriz hâkimi Emir Han, Gence ve Berda hâkimi İmam Kuli Han'la

²¹⁰ Namık Kemal, *Cezmi*, Haz. Yakup Çelik, Akçağ Yay., Ankara 2015. Yapılan alıntılarda eserin bu baskısı kullanılmıştır.

birleşerek Osmanlı ordusuna saldırır. O zamana kadar taarruzda bulunan Osmanlı ordusu bu saldırı üzerine savunmaya geçer. Adil Giray maiyetindeki kırk bin kadar Tatar ordusu, Osmanlı ordusuna yardıma gelir. Böylece İranlılar geri püskürtülür. Cezmi ile Adil Giray da bu vesileyle dost olur. Osmanlılar, Tatar ordusunun da yardımıyla Gürcistan ve Şirvan'ı da ele geçirerek ilerler. Bunun üzerine Tatar ordusunun büyük bir kısmı Kırım'a döner. Diğerleri de zafer sarhoşluğuna kapılarak at çayırlatmaya gider. Bunu fırsat bilen Mirza Süleyman, Hamza Mirza'nın da beraberinde olduğu birliklerle Osmanlılara saldırır. Osman Paşa, Adil Giray'a bir haberci göndererek yardım ister. Ancak haberci yolu kaybedip düşmana esir düşünce Mirza Süleyman, Osmanlıların bütün teşebbüslerinden haberdar olur. Böylece dağılan Tatar ordusu üzerine hücum ederek Adil ve Gazi Giray'ı esir alırlar. İran ordusu daha fazla ileri gitmeye cesaret edemeyip bununla yetinerek hükümet merkezleri Kazvin'e geri çekilir. Bu dönüşü en çok destekleyenlerden biri Şehriyar Hanım'dır. Bunda her ne kadar ordu içerisinde payitahttaki kadar nüfuz sahibi olamaması etkili olsa da asıl sebep Adil Giray'dır. Şehriyar, Adil Giray'ı görür görmez âşık olur ve ona sahip olmayı, İran hanedanlığının tüm dünyaya sahip olmasına tercih eder:

“Çünkü nefsine gerçekten esir olan budala-i rüzgâr, Hanzâdenin -yukarıdaki tarifinden de anlaşılacağı veçhile İran semalarında görülmesi muhal olan- hüsn-i cemalini görünce heves-i şehvet-perestânesi bir derece galebe etmişti ki kendince Adil Giray'a temellükü hanedan-ı Safeviye'nin bütün cihana malik olmasına tercih eder olmuştu.” (Cezmi, s. 119).

İran ordusu, Kazvin üzerine çekildiği zaman her konakta Şehriyar, bir fırsatını bulup Adil Giray'ın yanına gider ve siyâsî meselelerin yanı sıra kocası olan Şah'ın âmâlığını ve çirkinliğini de anlatarak ilgisini göstermeye çalışır. Şehriyar, güzel olmasına rağmen Adil Giray'ın beğeneceği “vicdanî güzellerden değil, şehvanî güzellerden” (Cezmi, s. 127) olduğu için onun cilve ve işvelerine aldırış etmez. Ayrıca aralarında yaş farkı da vardır. Kazvin'e vardıklarında Şehriyar, Şah'a, Adil Giray'ın kahramanlıklarından bahsederek onu kendi yanlarına çekebileceklerini söyler. Böylece şehzadenin saray içinde bir daireye misafir edilmesini ve göz hapsinde bulundurulmasını teklif eder. Bundan maksadı, Adil Giray'la kimsenin dikkatini çekmeden rahat bir şekilde görüşmektir. Bununla birlikte Hanzadelerden Gazi Giray'a muamelesi farklıdır. Şah'a da bu yönde bilgiler vererek Gazi Giray'ın Kahkaha Kalesi'nde hapsedilmesinin daha uygun olduğunu dile getirir. Bundan maksadı da iki kardeşin aynı yerde hapsedilmesi, Adil Giray'la başbaşa görüşmesine engel olacağı

içindir. Her ne kadar Hamza Mirza, bu teklifi kabul etmek istemese de annesine karşı gelemediği için mecburen kabul eder. Kazvin'e geldikleri günün ertesi günü Gazi Giray, Kakhaha Kalesi'ne gönderilir. Adil Giray ise sarayda tahsis edilen bir odada tutulur. Şehriyar, Adil Giray'ın muhafızlarını kendi adamlarından seçerek “dairenin etrafına kendi mahremâne sefahatini” (*Cezmi*, s. 130) yerleştirmeye çalışır. Bu hazırlığını tamamladıktan sonra Adil Giray'ı kendi yanlarına çekebileceklerine dair Şah'a verdiği umutla ondan görüşmelerinin devamını ister. Hem Şah hem de saltanat üyeleri Şehriyar'dan şüphelenmedikleri için bu hizmetini kabul ederler.

Yalnız Perihan, Şehriyar'ın bu teşebbüsünde gizli bir amacı olduğunu düşünür. Onun menfaatine hizmet eden bir kadın olduğunu bildiği için tavırlarından şüphelenir ve amacını öğrenmeye çalışır. Bunun için de Adil Giray'ın nasıl bir adam olduğunu soruşturmakla işe başlar. Bunu da yeğeni Hamza Mirza'dan öğrenir. İran Devleti için önemli olan bu meselede kendisi de görev almak ister. Hamza Mirza, halası Perihan'ı, kadınlığına rağmen yaptığı işler nedeniyle İran'ın en büyük kahramanlarından gördüğü için hanedan üyeleri içinde en çok ona güvenir. İran Şahı'nın alil olması nedeniyle devlet işlerinde söz sahibi olan bu iki kadının, diğer meselelerde olduğu gibi Kırım meselesinde de birlikte hareket etmesi gerektiğini düşünerek durumu babasına, ardından da annesine açar. Şah, kardeşi Perihan'ın da bu meselede görev almasını kabul eder. Şehriyar ise aralarındaki rekabetten dolayı bu teklifin Perihan tarafından geldiğini anlar. Bununla birlikte Adil Giray'la olan sıradan konuşmalarını, devletlerarası ilişkiler olarak lanse ettiği için bu yalanının ortaya çıkma ihtimali olduğunu düşünerek Perihan'ın teklifini istemeyerek de olsa kabul eder. Bu nedenle şüphe oklarını kendine çekmemek için Şah'ın iradesini geri aldırma da göze alamaz. Şehriyar'ın, Adil Giray'ın kendisine kalması halinde İran'ın bütün işlerini ve nüfuzunu Perihan'a bırakmaya razı olması, ondaki saplantıyı açık bir şekilde gösterir.

Şehriyar, vakit kaybetmeden hemen o gecedan Adil Giray ile görüşerek onu durumdan haberdar etmek ve bu işe birlikte bir çözüm bulmak ister. Aralarındaki sohbete bir resmiyet vermesinin ve bunu devlet meselesi haline getirmesinin sebebinin ona olan aşkı olduğunu da itiraf eder. Böylece aralarındaki sohbete Perihan'ın da katılması durumunda işin rengini belli etmemesini ve o şekilde davranmasını rica eder. Bunun üzerine Adil Giray, Şehriyar'la aralarında geçtiği varsayılan resmi müzakereleri gerçek gibi göstermeyi kabul eder. Şehriyar, Adil Giray'ın kabulünü

kendisine bir muhabbet duymasına bağlar. Ayrıca Hanzade'nin bu muvafakati hem kendisini büyük bir tehlikeden kurtardığı hem de onunla istediği kadar görüşme olanağı sağladığı için mutludur. Son olarak Adil Giray'a, Perihan'ı kötüleyerek gider. Adil Giray, yalnız kalınca Şehriyar'ın söylediklerini düşünür ve onu tehlikeli bir kadın olarak görür. Hakkında düşündükleri ise yazarın düşünceleriyle örtüşmektedir:

“Herif ne de garip Şah imiş! Zaten nazar-ı basireti alil iken biçarenin gözlerine mil çekmenin ne lüzumu vardı! Koca milletin içinde umur-ı devletini eline teslim edecek iki kadından başka kimse bulamamış! Kadınlar da ne kadın! Ötekini bilmem, ya şu gördüğüm kadın! İnsan, Hamza Mirza'nın validesi olduğunu düşündükçe kudret-i fâtıranın mucizelerine hayran olup kalıyor. Zahir süprütülükte çiçek bittiği gibi böyle kadınlaadan da öyle evlat vücuda gelirmiş! Tuhaf şey! Esir iken şurada oldukça ikram görüyoruz, kadın bize mizbânımızın zevcesini kaçırmayı, namusunu berbat etmeyi teklif ediyor! Halife-i İslam'ın bir koca mülkünde saltanat sürüyoruz, kadın bizi böyle bir velinimete isyan ettirmek istiyor! Han'ın sayesinde Kırım'ın ikinci padişahıyız, kadın bize onun mesnedine ve belki hayatına kastettirmeyi düşünüyor! Ne kadar alçak mahlûkmuş ki bir insanda bu kadar alçaklığa kabiliyet tasavvur eylemiş! Gönül iğreniyor, insanın çıldıracağı geliyor. Son karara ne diyelim! Hanımın hatırı için hayal-bâzlık edeceğiz, hiç yoktan mükâlemeler tertip edeceğiz, herkesi aldatacağız, zuhuratın önüne tutulur da geri gidemeyecek bir mevkiye düşersek ne yapacağız? Orasını ben de bilemem! Niçin bu muhataraları, bu maskaralıkları ihtiyar edelim? Şunun için ki hanım bir yalan söylemiş, şimdi yalanı sahi gibi göstermek iktiza edermiş. O da bizim tasdikimize muhtaç oluyor! Yalnız tasdik kâfi değil, yalana iştirak de lazım geliyor. Ne ihtiyaç messetmiş ki kendisi öyle hatırlı bir yalanı irtikâp eylemiş! (Hafif bir tebessümden sonra) Bizi seviyormuş da onun için yalan söylemeye zaruret messetmiş. Bedbaht! Bilmez ki validem sağ olsaydı ondan genç bulunacaktı. Ya sevip de ne yapacak? Fırarımıza çare bulacak, kendi de arkamızdan gelecek. Tuhaf şey! Gönümüzü eğlendirmek için körler bakiyesine muhtaçmışız. Başımızı kurtarmak için kocalı karı kaçırmak mecburiyetinde bulunacağız öyle ya? İnsan hayal ettikçe tüyleri ürperiyor. İnsan düşündükçe çıldıracağı geliyor!.. Ne yaparsan işin hakikatini meydana koymak kolay! Fakat karıyı öldürürler. Vakıa gebertmeye de müstahak. Fakat gönül -velev dolayısıyla olsun- cellatlığı bir türlü kabul etmiyor.” (Cezmi, s. 144, 145).

Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere Adil Giray, Şehriyar'ı, içinde bulunduğu beladan kurtarmak amacıyla istemeyerek de olsa teklifini kabul eder. Ertesi akşam, Şehriyar kararlaştıkları üzere Perihan'la birlikte gelir. Perihan, Adil Giray'a ilk görüşte âşık olur. Bu nedenle de Şehriyar'ın, Adil Giray'a olan ilgisini fark edemez. Diğer yandan Şehriyar da Adil Giray'a olan hislerinin Perihan tarafından anlaşılmadığına sevinir. Perihan, Şehriyar'ın iki, üç günde bir Şah'ın hizmetinde bulunduğunu ve nöbetçi kaldığını fırsat bilip Adil Giray'la yalnız görüşmenin mümkün olduğunu düşünür. Bu gizli görüşmeye vakıf olacak nöbetçileri de kendi adamlarından seçer. Güzelliğiyle ve birçok konudaki benzerlikleriyle Adil Giray'ı etkileyebileceğine inanır. Nitekim düşündüğü gibi de olur. Tüm bunları Şehriyar'dan gizleyerek ona, Adil Giray'a düşman nazarıyla baktığı izlenimini verir. Şehriyar ise Adil Giray ile

görüşmelerinde Perihan'ın iştirakinden başta hoşlanmasa da sonrasında onun bu tavırlarından dolayı kendisi için bir problem teşkil etmeyeceği kanaatine varır. Böylece iki rakip birbirlerinin maksatlarından haberdar olmadan Adil Giray ile iki günde bir yalnız görüşürler.

Adil Giray, buluşmalarının birinde Perihan'a, tüm gerçekleri anlatır. Devletine ve halifeye ihanet eden biri olmadığını, bu resmi müzakerelerin ise Şehriyar'ın kendisine duyduğu muhabbet nedeniyle onun tarafından tezgâhlandığını ve bu şekilde yalanlarına ortak olduğunu itiraf eder. Mevzunun, devlet meselesinden ziyade bir aşk meselesi olduğunu anlayan Perihan, bu meselede de Şehriyar'la rakip olduğunu anlar ve bu duygunun etkisiyle onu Adil Giray'dan kıskanır. Adil Giray'ın "İnsan ne kadar tabiatsız olsa yılanı da sevmek ihtimali var mıdır?" (*Cezmi*, s. 186) şeklindeki cevabı ise Şehriyar'a duyduğu nefret hissini bir kez daha gözler önüne serer. Perihan, Adil Giray'ın kendisini sevdiğine emin olduktan sonra birlikte kaçma planı yaparlar. Perihan, ardında hanedanını bırakmaya razıdır. Gerekçe olarak da Sünniliğini gösterir ve dayısı Şemhal'den yardım ister. Bu önemli vazife için Perihan'ın adamlarından Sadık adında bir Dağıstanlı ile Adil Giray'ın İbrahim adındaki kölesi görevlendirilir. Perihan dayısına, Adil Giray da Osman Paşa'ya gizli birer mektup yazıp gönderirler. Bunlar Şehriyar ile Şah'ın bilgisi dâhilinde olduğu için şüphe çekmez. Perihan ile Adil Giray, bu süre zarfında daha az görüşerek ve mektuplaşarak işlerini garanti altına almaya çalışırlar. Diğer taraftan Şehriyar ise Adil Giray'dan açık bir şekilde red cevabı almadığı için sevgisinin karşılık göreceğinden ümitlidir. Bu nedenle de yalnız görüşmelerinde maksadını açıkça göstererek Adil Giray'ın ilgisini çekmeye çalışır. Adil Giray, Perihan'la yaptıkları plan gereği Şehriyar'ı her seferinde oyalar. Bu vaatlerle tatmin olmayan Şehriyar, evlilik teklifine uygun bir cevap alamayınca Adil Giray'a üç gün süre tanır. Bu süre zarfında düşünüp taşınması ve bir karara varması için ısrar eder. Adil Giray, Şehriyar'ın kendisini zorla sevdirmek uğruna her türlü rezilliği göze alacağını ve bu konuda üzerine geleceğini iyi bildiğinden bir çıkış yolu bulmaya çalışır. Bu üç günlük süre bitiminde de Şehriyar'ı bir müddet daha oyalamayı başarır.

Bu sırada Osmanlılara karşı sefer hazırlığı içerisinde olan Vezir Mirza Süleyman'a, derviş kılığındaki bir korucu, saraydaki karışıklıkları bildiren bir dilekçe verir. Dilekçede ayrıca Perihan ile Adil Giray'ın birbirlerini sevdikleri ve İran Devleti

aleyhine girişimlerde bulunduğu de yazılıdır. Bunun üzerine Mirza Süleyman, dilekçeyi Şehriyar'a gösterir. Şehriyar, devlete karşı oynanan oyunlardan ziyade Perihan ile Adil Giray'ın birbirlerini sevdikleri meselesine takılır ve kıskançlık krizlerine girer. İçinde her ikisine karşı intikam hisleri uyanmaya başlar. Adil Giray'ın Perihan'a olan ilgisini, İran'a sahip olma amacıyla tertiplenen siyasî bir hile olarak düşünse de dilekçeyi veren korucuyla konuştuğunda işin işinde farklı amaçlar bulunduğunu anlar. Hesap sormak için Adil Giray'ın yanına gider ve onu tehdit eder. Hanzade'ye söyledikleri arasında kocasının üzerine cariye aldığına dair sitemleri de vardır. Adil Giray'ın Perihan'ı kendisine tercih etmesini de bu bağlamda değerlendirir. Fakat üslubu ve tavrı tehditkârdır:

“— Hanzade'm, beni bildiniz mi? Ben İran şahının zevcesi olan Şehriyar'ım. Sizi bu izzet ü ikbal içinde tutan benim. Perihan'ı bana tercih etmişsiniz, ikinizin de birer avuç kanıyla ellerimi kınalayacağım, haberiniz olsun. Fikir muharebesi kılıç kavgasına benzemez. Perihan seni seviyorsa ben de seviyorum. Belki ondan ziyade seviyorum! Sen de zevcem gibi nur-ı nazardan mahrum imişsin, zevcemin beni sevmeyip de üzerime cariye aldığı gibi sen de onu sevmişsin de beni arzuna bir vasıta gibi kullanmışsın. Şehriyar sersemmiş deme! Perihan da zekidir! Allah ikinizi birbirinize mübarek etsin! Fakat emin ol ki kavuşursanız ahirette kavuşursunuz. Görürsün, ne yapacağımı yakında görürsün!” (Cezmi, s. 240, 241).

“— Yok!.. Yok, Hanzade'm! Mümkün değil bu hale tahammül edemeyeceğim. Sana ben malik olacağım, ya mezar... Üzerimize bir felakettir çökmüş nihayetine kadar hükmünü icra edip gideceğim. Beni kendime mutasarrıf zannetme! Gönlüme bir kuvve-i galebe istila etmiş bana her ne isterse yaptırıyor. Ayağımla, ihtiyârımla cehenneme atılmak elden gelir, seni başkasının koynunda görmeye katlanamam. Buhran-ı muhabbet takat getirilemeyecek bir hale geldi. İkimiz de can üzerinde duruyoruz, billah hem sana hem kendime kıyarım. Hiç olmazsa felek tasavvurlarımızı insan evladının en sonraki firaş-ı müştereki olan toprak döşeginde birleştirir! Düşün! Lezzet-i hayatı hatırına getir! Herkesin dünyaya bir kerre geldiğini unutma! (...)” (Cezmi, s. 246).

Bunun üzerine Adil Giray, Şehriyar'ı oyalamak maksadıyla onu sevdiğine dair bir mektup yazar. Bununla onu birkaç gün oyalayabileceğini düşünür. Nitekim düşündüğü gibi de olur. Şehriyar, Adil Giray'ın mektubunu aldığı zaman sevinçten çıldırır. Daha önce Mirza Süleyman'a dilekçe veren korucu tekrardan ortaya çıkıp Adil Giray ile Perihan'ın birbirlerini sevdiğini söylemesine rağmen Şehriyar, bu sözlere inanmaz. Bununla birlikte Perihan'ı, mutluluklarına engel gördüğü için vakit kaybetmeden o gece Perihan'ın yanına gider ve Adil Giray'ın mektubunu gösterir. Perihan, mektubu okuduğu zaman kendini kaybeder ve acılar içinde kıvrılır. Adil Giray'ın esaretten kurtulmak ve saltanatı ele geçirmek maksadıyla kendisine ilgi gösterdiğini düşünür. Bu karışıklığa yine Adil Giray'dan gelen bir mektup son verir.

Adil Giray, Perihan'a gönderdiği mektubunda Şehriyar'la aralarında geçen olayı anlatarak onu oyalamak amacıyla sahte aşk mektubu yazdığını itiraf eder. Ardından Perihan da Şehriyar'la aralarında geçen son olayı anlatır. Adil Giray, Şehriyar'ın Perihan'a acı çektirmesine tahammül edemeyip şerrinden tamamen kurtulmak maksadıyla bu kez hakaret dolu bir mektup yazar. Adil Giray'ın bir anlık dikkatsizliğine denk gelerek gönderdiği bu mektup, Şehriyar'ı çılgına çevirir ve intikam hırsıyla yanıp tutuşur.

Bunun üzerine Şehriyar, Mirza Süleyman'la ittifak yaparak korucuları ayaklandırma planı yapar. Bundan maksatları Perihan takımını ortadan kaldırmaktır. Fakat bu işte Süleyman'ın gizli bir emeli de vardır. O da fesat çıkarma işini Şehriyar'a yaptırtıp kendi tuzağına düşürmek ve onu da diğerleriyle birlikte ortadan kaldırarak nüfuzunu korumaktır. Şehriyar'ın bundan haberi olmaması ve intikam hırsı, bunu görmesine engel olur ve Süleyman'ın beklediği yönde emir vermesine yol açar. Mirza Süleyman, hem Perihan hem de Şehriyar'ın siyasî rekabetlerinin yanı sıra Adil Giray'a olan aşklarından dolayı da birbirlerine rakip olmalarını İran Devleti adına tehlikeli bulduğu için geleceğini garanti altına almak amacıyla Şehriyar ile ittifak içerisinde hareket eder. Bu amaç doğrultusunda İran ordusu askerlerinden Rüstem Han'la görüşür. Sünni-Şii çatışması ekseninde gelişecek olayları anlattıktan sonra hükümet ve milletin namusunu lekeleyecek Adil Giray-Perihan-Şehriyar eksenindeki üçlü aşk ilişkisini de anlatır. Rüstem Han, hem Perihan'ın evlenme teklifini reddetmesi hem de Şehriyar'ın iffetsizliğinin tüm İran tarafından duyulmasından ötürü ikisine karşı bir kin duymaktadır. Bu nedenle de Mirza Süleyman'ın teklifini kabul eder. Kararlaştırdıkları gibi Mirza Süleyman, Osmanlıların hücumlarına karşı harekete geçmek maksadıyla düzenlediği hile ile orduyu Kazvin'den çıkaracak ve Rüstem Han da Adil Giray'ın köşkünü basacaktır. Ardından da Perihan, Adil Giray ve Şehriyar öldürülecektir.

Diğer taraftan da Şehriyar, intikam planları yapar. Şirvanlı Cafer adındaki korucuyu çağırır. Korucu, Perihan ile Adil Giray'ın yarın gece saat beşten önce buluşacaklarını haber verir. Bunun üzerine Şehriyar, korucuyu, buluştukları zaman silahını boşaltmakla görevlendirir. Tüfek sesiyle birlikte harekete geçileceğini bildiren bir tezkire ile de durumu Mirza Süleyman'a bildirir. Ertesi gece korucu, bir arkadaşıyla birlikte bahçede ağaçlar arasına gizlenir. Adil Giray'ın köşkü ile Perihan'ın dairesini

görebileceği bir mevkide beklemeye başlar. O sırada Ali Kuli Han takımından Abbas ve Cezmi'nin köşk ile daire arasındaki sağ tarafı tuttuklarını görünce teşebbüslerinden haberdar olmadığı için hem Cezmi'den laf almak hem de Şehriyar'dan birkaç kese altın kapmak amacıyla gözetleme işini arkadaşına bırakır. Kendisi de Cezmi'nin sözlerini duyabileceği bir yere gizlenir. Daha sonra yerine döndüğünde arkadaşından siyah çarşafı birinin Adil Giray'ın odasına gittiğini öğrenir. Bu siyah çarşafı kadın Şehriyar Hanım'dır. Perihan'ın gelmesine daha bir saat kadar zaman varken bundan istifade edip bir kez daha Adil Giray'ı görmek ve aşağılayıcı sözlerle canını yakmak ister. Adil Giray ise karşısında birdenbire Şehriyar'ı görünce şaşırır. Diğer taraftan korucu, bu gizli misafirin Şehriyar'ın oturduğu daireden görüldüğünü öğrenince tereddütte kalır. Çünkü bu kişinin Perihan olduğunu düşünmektedir. Şehriyar'ın, Adil Giray'ın yanına gelmeyeceğinden emin olduğu için Perihan'ın nöbetçilere görünmeden diğer kapıdan girdiğini düşünür. Bunun üzerine Şehriyar'la kararlaştırdıkları saatten bir saat önce yani saat dörtte silahını patlatır. Rüstem Han takımı, bu işareti alır almaz derhal hücumla başlarlar. Şehriyar ise vakitsiz atılan silah sesiyle bütün planlarının altüst olduğunu anlayarak geldiği gibi aniden odayı terk eder. Çünkü korucuların kendisini Perihan zannetmelerinden öyle olmasa bile kendisini gecenin bir vakti bir genç adamla birlikte görmelerinden endişelidir. Her iki durumda da tehlike içinde olduğunu sezer. Rüstem Han takımı, Adil Giray'ın dairesinden çıkanın Şehriyar olduğunu gördükleri zaman öfkelerinden ona saldırırlar. Şah'ın yanına sığınan Şehriyar'ı kollarından, saçlarından yakalayıp yerlerde süründürerek öldürürler. Böylece Şehriyar feci sonunu kendisi davet eder:

“Şehriyar, kendi efaliyle Cenab-ı Hakk'ın gazabını davet eden cehennemiler gibi azab-ı ahiretin en şiddetlilerini dünyada geçirerek bin feryad-ı meyusiyet, bin ızdırab-ı hırmân içinde belasını buldu. (...)” (Cezmi, s. 337).

Şehriyar'ı öldüren korucular hızını alamayıp Adil Giray ile Perihan'ı da öldürür. Böylece üçlü aşk ilişkisi herkes için trajik bir şekilde sona erer.

Namık Kemal, Perihan ile Şehriyar'ı tasvir edişinden, bunların birbirine zıt iki karakter olduğunun ve ileride aralarında düşmanlığa varacak bir rekabetin söz konusu olacağının sinyalini verir:

“O zamanlar on sekiz on dokuz yaşlarında bulunan Perihan, tabiatın fevvâre-i bedayiinden sıçramış da incimad etmiş bir amud-ı nuranî vasfına layık olacak kadar güzel bir vücut olarak cephesinde mehtaba karşı tutulmuş gümüş levhalar gibi saf bir Pertev, çehresinde güneşe doğru açılmış güller gibi pembe bir nur cevelan ederdi. Mahmur gözleri, perişan saçları sevdâ gibi, hayal-i aşıkâne gibi hazindi. Endamına bakılsa mayası elmas madenlerinden alınmış zannolunurdu. O kadar nazik, o kadar ruhani bir vücut içinde bir ateşin fikir, bir ahenin kalp mestur idi ki o fikr-i ateşin, afitâbın ziyası gibi dokunduğu yerleri tenvir edebilir, o kalb-i ahenin küre-i zeminin salabeti gibi değme bir hadise ile ezilmekten masun bulunurdu. Şehriyar Hanım ise kırkına yaklaşmış ve fakat taravetini kaybetmemiş, yılan gibi reng-amiz bir hüsn içinde görünür, yılan gibi zahirde zayıf ve fakat hakikatte kuvvetli bir bünyeye malik olmuş, yılan gibi aciz kaldığı zaman yerlerde sürünür, yılan gibi veçhe-i maksuduna vüsul için izini setredecek eğri büğrü yollara salık olmuş bir garibe-i rüzgârdı. Perihan’a nispet güzelliği, güle nispet zakkum çiçeği, ahlakı ruhaniyata nispet süfliyat-ı maddiye, arzusu hayalat-ı aliyeye nispet ağraz-ı nefsanîye, eğlencesi amâl-i masumâneye nispet müştehyât-ı menfaat-perestâne kabilindendi. Sin cihetiyle tecrübesi daha galip olduğu gibi harekâtı da maddiyat ile menfaat ile uğraşanlar yolunda bulunduğu için Perihan’a galebe edebilmesi -bu dünya-yı deninin ahvaline nazaran- tabii görünüyordu. Fakat Şehriyar Hanım’da -beşerin her nevi iktidarına birkaç kat tesir vermek şanından olan- cesaret kuvveti nâ-bud idi. Perihan’da ise o kuvvet büyük büyük kahramanlara atfolunması kabil olacak derecelerde mevcuttu.” (Cezmi, s. 33, 34).

Yazarın, Şehriyar’ı tasvir ederken kullandığı üslup *İntibah*’ta, Mehpeyker’i tasvir ederken kullandığı üslubun aynısıdır. Dolayısıyla bu romanda tavrı aldığı kişinin Şehriyar olduğunu söyleyebiliriz. Nitekim oğlu Hamza Mirza’yı tanıtırken de bu tavrın açık bir şekilde ortaya konduğunu görmekteyiz:

“Bu zat fitraten validesine hiç benzemezdi. Şehriyar yılan mizacında ise kendisi kaplan tabiatında idi. Yılandan kaplan doğabileceğini kim memul eder? Fakat kuvve-i fatıra her mehalik icadına kadirdir.” (Cezmi, s. 34).

Yazar, Adil Giray’ın Perihan’la görüşmelerini ruhların buluşması şeklinde değerlendirerek aşklarına bir kutsallık atfeder. Böylelikle kutsallık atfedilen bu masum aşk, Şehriyar’ın şehvî aşkıyla tezat teşkil eder:

“Hayalleri, fikirleri, temyizleri, vicdanları ise birbirinin temaşa-yı cemaliyle bir istiğrak-ı sarf-ı âleme düşerek ezvâk-ı muhabbetten, ruhaniyet-i sevdadan başka bir şeyle uğraşmaya vakit bulamazdı. Öyle iki sevdazede-i âfet-mizacın hiçbiri diğerinin halinden haberdar olmaksızın hüsn ü aşkın cazibe-i takat-güdâzıyla ruh ve vicdan gibi birbirinde mahv olmuşçasına geçirdikleri ezvâk-ı masumane hakikaten melekleri hande-rîz-i neşat edecek letaif-i ruhaniyeden madud olsa revadır.” (Cezmi, s. 161).

“Böyle renk ve bû-yı ismetle mestur olan mecalis-i muhabbetin ahvalini izaha kalkışmak bir gonca-yı nefesle açmaya çalışıp da soldurmak kabilinden olacağı için bu iki âşık-ı iffet-perverin o bezm-i safada hisse-yâb oldukları letaif-i muhabbeti tayin etmeye ashab-ı mütalaanın hayalini tevkîl eyledi.” (Cezmi, s. 183, 184).

Yazar, Şehriyar’ın içinde bulunduğu ruh halini tasvir ederken onu kan emici bir cadı olarak tasvir eder:

“ Şehriyar, odasına çekildi ama bir halde çekildi ki güya odası bir zulmanî mezar, kendi içinde kıskançlık gibi, kin gibi, hırs-ı intikam gibi birbirinden muzlim birçok ahlak-ı fasideden mürekkep bir kokmuş meyyit idi. Bazı nüfûs-ı habisenin geberdikten sonra cadı olduğu mesellerde işitilir, bu melune ise daha sağ iken arzusunu cadılara isnad olunan kan içmeye, can yakmaya hasreylemişti.” (Cezmi, s. 237).

“Gönlünde hasetten başka bir his kalmadı. Haset ise intikamından başka bir şey düşündürmez oldu. Hasret kadar siyah bir care büründü, intikam gibi kan renginde bir nikap örtündü, doğruca Adil Giray’ın odasına gitti.” (Cezmi, s. 240).

Böylece Şehriyar evli ve çocuklu bir kadın olmasına rağmen Adil Giray’a olan hisleri ve Perihan-Adil Giray aşkına olan kıskançlığı nedeniyle hem Şah ile olan evliliğinin felaketle bitmesine hem de Perihan-Adil Giray çiftinin felaketine sebep olur.

2.2.3. Ahmet Mithat Efendi’nin Eserleri

2.2.3.1. Zeyl-i Hasan Mellah Yahut Sır İçinde Esrar²¹¹

İç içe geçen hikâyelerden birinde çıkmaza giren bir evlilik kıskançlık sebebiyle felaketle bitmek üzereyken Hasan Mellah’ın olaya müdahale etmesiyle mutlu sona doğru evrilir. Cezayir’in bir mahallesinde, yirmi altı, yirmi yedi yaşlarında bir delikanlı intihar etmek üzereyken kapı çalınır. Israrla kapıyı çalan şahıs, evden ses gelmemesi üzerine yanında bulunan birkaç kişiyle beraber kapıyı kırarak intihar etmek üzere olan genci kurtarır. Bu kişi Hasan Mellah’tır. Eşi Cuzella, pencereden etrafı dürbünle seyrederken civardaki evlerden birinde tuhaf hareketlerde bulunduğunu gördüğü bir gence gözü ilişir. Bunun üzerine Hasan Mellah’a haber verir. O da işi anlayınca genci kurtarmaya gider. Numan İbn-i Mutahhar adındaki genç, başından geçenleri Hasan Mellah’a anlatır.

Hediyelik eşya ticareti yapan Numan, Cezayir’in eski dayılarından Zülfikar Bey’in haremının konağına, hanımefendinin emriyle birkaç kez gider. Orada, hanımın evlat edindiği İnşirah isminde bir Çerkez cariyeye âşık olur. Altı ay sonra sevgililer birbirlerine açılır ve تنها vakitlerde buluşurlar. Bir süre bu şekilde devam ettikten sonra bir gece hanımefendi, âşıkları muaşaka ederken görür. Onları çoktan beri takip ettiği için durumlarından haberdardır. Dolayısıyla onlara kızmaz ve sonraki

²¹¹ Ahmet Mithat Efendi, *Zeyl-i Hasan Mellah Yahut Sır İçinde Esrar*, Haz. Ali Şükrü Çoruk, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara 2000. Yapılan alıntılarda eserin bu baskısı kullanılmıştır.

görüşmelere hanımefendi de katılır. Bir, iki ay bu şekilde geçtikten sonra hanım, durumu oğlu Kaplan Bey’e açar ve İnşirah’ı Numan’la evlendirmek istediğini söyler. Kaplan Bey, İnşirah’ı daha önceden kendi akranı ve dostu olan Câsim Bey’e söz verdiği için başlangıçta buna itiraz eder ancak annesinin ısrarı, İnşirah’ın gözyaşları sonucunda Numan’ı da sorguya çekip halini, tavrını beğenince âşıkları destekler.

Câsim Bey, İnşirah’ı almakta ısrar edince Kaplan Bey, ilk önce kızı ona söz verdiğini hâlâ da bunda kararlı ise de kızın şimdi “hür ve azatlı” olması nedeniyle Câsim Bey’i isteyip istememekte serbest olduğunu söyler. İnşirah’ın, Numan’ı tercih etmesiyle birbirlerine kavuşurlar ve dört, beş sene böyle mutlulukla geçer. Kaplan Bey’in vefat etmesiyle felaketler baş gösterir. Kadı huzurundan gelen bir mübaşir aracılığıyla Numan, mahkemeye davet edilir. Kadı tarafından, bir gece bir kahvehanede, karısını talâk-ı selâse²¹² ile boşadığı, karısının bu durumda kendisine nâ-mahrem olduğu, birlikte yaşamalarının zina sayılacağı söylendiğinde Numan, ağzından böyle bir şey çıkmadığını hatta bahsi geçen kahvehaneye ayak bile atmadığını söyler. Hâkimin Câsim Bey tarafına çekilmesi ve iki gemicinin yalancı şahitliği üzerine, İnşirah’ı Numan’dan zorla ayırırlar. Bu durumda nikâh tazelemenin mümkün olmadığını ve hülle lazım olduğunu anlayan Numan bunu kabul etmek istemez. Ancak âlemin gözünde “zinâkâr” olarak tanınacaklarını ve birbirlerinden ayrılmak istemediklerini düşününce çaresiz hülleyle razı olurlar.

Karısını başkasıyla görmeye tahammül edemeyen Numan, hanımefendinin güvenilir bir adam bulmasından da tatmin olamaz. Hanımefendinin emrine karşı gelemeyeceğini anlayınca da intihara karar verir fakat o esnada imdadına Hasan Mellah yetiştiğinden bu işte muvaffak olamaz. Zulme tahammül edemeyen, mazlumun hakkını aramayı kendisine vazife bilen Hasan Mellah, hülle zifafının olacağı akşam Numan’ı da beraberine alır ve hüllecinin gelmesine engel olur. Böylece bir facia daha önlenmiş olur. İnşirah da Numan gibi bu duruma katlanamayacağını düşünerek tedarik ettiği bıçakla kendisini öldürmeyi planlarken karşısında sevdiği adamı ve Hasan Mellah’ı görünce sevincinden ne yapacağını bilemez.

O dönem Cezayir’de, adalet ve hakkaniyetin zorbalık ve şiddet altında ezildiği ve buna karşı koymak için zor kullanmaktan başka şansının olmadığını söyleyen

²¹² Bir kocanın karısını boşadığını üç defa söylemesiyle gerçekleşen kesin talak.

Hasan Mellah, mahkeme huzurunda yalancı şahitlerin gerçek yüzünü ortaya çıkarınca olay çözülür ve Numan'ın ilk nikâhının gerçek olduğu hakkında karar verilir. Böylece Numan ve İnşirah Şam'da, mutlu bir hayat sürer ve Yezdan isminde bir oğulları ile Kerame adında bir de kızları olur.

2.2.3.2. Hüseyin Fellah

Ahmet Mithat Efendi'nin bu eserinde, roman kahramanlarından Şehlevend'in annesi ile babasının evliliği bir hile sonucu bozulur ve felaketle biter. Yazar, bu hikâyeyi Şehlevend'in ağzından Hüseyin Fellah ve Civelek Mustafa'ya anlattırır. Şehlevend, sipahi alayı beylerinden olan babası İsmail Ağa ile bir kazasker kızı olan annesi Hasna Hanım'ı, aileleri tarafından kendilerine bırakılan servetle huzur ve refah içinde yaşayan ve birbirlerini çıldırasıya seven bir karı koca olarak tanıtır. Babasının, zabiti olduğu sipahi alayı ile Belgrad'a, sefere gitmek zorunda kaldığını ve annesinin de başlarda babasıyla gitmek istediğini ancak daha sonra alınan ortak kararla annesinin konak ve daireyle ilgilenmesinin daha doğru olacağı noktasında uzlaştıklarını söyler. Birbirlerinden bu zamana kadar ayrılmayan karı kocanın bu mecburi ayrılıkları, felaketlerinin başlangıcına zemin hazırlar. Şehlevend de felaketlerine bu Belgrad seferinin sebep olduğunu söyler:

“Ah keşke bari servetimiz kaybolsa idi de anam Belgrad'a gitseydi. Zira bize ne olduysa işte babamın Belgrad seferinde bulunduğu zaman oldu. Hem de bakınız ne acınacak hallere giriftar olduk.” (*Hüseyin Fellah*, s. 233).

Ulemadan İskelecizâde Bekir Efendi isminde bir zat, gençliğinde Şehlevend'in annesi Hasna Hanım'ı sever. Bu aşkta Hasna Hanım'ın güzelliğinin yanı sıra zenginliğinin de payı vardır. Ancak Hasna Hanım'ın babası, İsmail Ağa'nın babasıyla dost olduğu ve İsmail'i de beğendiği için kızını ona vermek ister. Bu sırada İskelecizâdeler'in birkaç kere Hasna Hanım'ı istemesi ve babasının kızını İsmail Ağa'ya vereceğini söylemesi, aralarındaki ilk düşmanlığın başlangıcını oluşturur. Hasna Hanım'ın İsmail Ağa'yla evlenmesi, bu düşmanlığı pekiştirmesine rağmen İsmail Ağa'nın nüfuzlu bir adam olmasından dolayı Bekir Efendi, aralarındaki bu husumeti daha ileri götürememiştir. Ancak İskelecizâde, Hasna Hanım evlenmesine rağmen onu ve hazinelerini sevmeye devam etmiş ve Hasna Hanım'ın bir gün mutlaka kocasından boşanıp kendisine varacağını düşünerek evlenmemiştir. Böyle

düşünmesine gerekçe olarak Hasna Hanım'ın, daha küçükken kendisine söylediği “Senden güzel hiçbir delikanlı yok. Ben varsam varsam sana varırım.” (*Hüseyin Fellah*, s. 233) sözlerini göstermektedir.

İsmail Ağa'nın Belgrad'a gitmesinden önce de Hasna Hanım'a duygularını çeşitli vasıtalarla iletmekten vazgeçmeyen Bekir Efendi, İsmail Ağa Belgrad'a gittikten sonra tacizlerini daha da artırır. Bunun üzerine Hasna Hanım, şeyhülislam efendiye şikâyet eder ancak Bekir Efendi şeyhülislamın azarlamalarına ve sürgün tehdidinde kulak asmaz, rezaletlerine devam eder. Bir zaman sonra “Rum'dan dönme köle gibi bir şey” (*Hüseyin Fellah*, s. 234) olarak tanıtılan konağın hizmetçisi Hurşid, İsmail Ağa'nın Nemçelerle yapılan muharebede şehit olduğuna dair bir mektup getirir. Bu kara haber üzerine Hasna Hanım, kocasından ebediyen ayrıldığını düşündükçe perişan olur ve iki ay kadar mecnun gibi bir halde gezer.

Onların bu üzüntüsünü fırsat bilen yağmacılar, teselli için geldiklerinde, konağın eşyalarını birer ikişer götürmeye başlarlar. Bunun üzerine Hurşid'in, Hasna Hanım'ın bu gidişata bir çare bulması gerektiğini ve bu çarenin ne kadar acı olsa da mutlaka bir kocaya varmasından ibaret olduğunu dile getirmesi, Hasna Hanım'ı çıldırtır. Ancak Hurşid'den başka güvendikleri bir adam olmadığından ve hizmetçilerinin bile evdeki eşyaları ve malları çalıp buldukları vasıtalarla kendilerini satmaları üzerine Hasna Hanım, çaresiz buna razı olur fakat bu perişan halinde bile Bekir Efendi ile evlenmeyeceğini söyler. Bunun üzerine Hurşid'in, konağın dalkavuklarından Safî Bey'i önermesi üzerine Hasna Hanım, kendisine denk olmayan ve ihtiyarca bir adam olan Safî Bey ile evlenir ve bu adamdan bir de gebe kalır.

Yaklaşık altı ay sonra İsmail Ağa'nın sipahi alayının, Belgrad'tan dönmesi ve alay konaktan geçerken Şehlevend'in atın üzerinde babasını görmesi ev halkında şaşkınlık yaratır. İsmail Ağa, hareme, karısının yanına girdiğinde Hasna Hanım'ın başına bez alması ve kendisinin ona artık nâ-mahrem olduğunu söylemesi dikkat çekicidir:

“Girme efendim, girme! Mezardan çıkıp da mı geliyorsun? Nereden geliyorsun bilmem. Fakat bir namahrem karının yanına geliyorsun ki senden başka birinden hamiledir.” (*Hüseyin Fellah*, s. 236).

Şehlevend, ulema kızı olan annesinin böyle bir harekette bulunmasını, bir kadının kocası hayatta iken bir başkasıyla evlenmesi halinde ikisinden de boş düşeceğini bildiğine bağlamaktadır.

Kendi sağlığında, karısının bir başkasıyla evlenmesine anlam veremeyen İsmail Ağa, gerçekleri öğrenince yıkılır. Safi Efendi ise büyük bir utanç yaşar. Bunun üzerine çözüm için şeyhülislama gidilir. Hasna Hanım, kocası İsmail Ağa'nın yüzüne bakamayacağını ve Safi Efendi'ye de varamayacağını söyleyip kalan ömrünü yalnız geçirmek istediğini ifade eder. İsmail Ağa ise Hasna Hanım'ın kendisini daha büyük bir rezaletten kurtardığı için bu davranışını memnuniyetle karşılar ancak bununla müteselli olamayarak kafasına sıktığı bir kurşunla kendisini öldürür. Babasının bu defa gerçekten öldüğüne, yalandan öldüğü zaman duydukları hüznü ve acıyı duyamadıklarını söyleyen Şehlevend, annesinin de bu durumda, kocasını hayatta görmektense ölmesini tercih edeceğini söyler:

“(…) Hatta valide, babamı berhayat görmekten ise vefat etmiş görmekten daha ziyade memnun olmuş ve “Sağ kalsaydı ömrümün nihayetine kadar yabancım ve belki düşmanım sayılacaktı. Şimdi ise ilelebet dostum olacak ve yadigâr-ı aşk ve muhabbeti hatırımdan çıkmayacak demiştir. (...)” (*Hüseyin Fella*, s. 237, 238).

Hasna Hanım, “veled-i zina” (*Hüseyin Fella*, s. 238) olarak gördüğü karnındaki çocuğu, aklı başında olmadığı bir zamanda, karnını yumruklayarak öldürür. Bu olaydan sonra dört ay hasta yatar ve konak henüz on, on bir yaşlarında bir çocuk olan Şehlevend'in eline kalınca âleme “yemeklik” (*Hüseyin Fella*, s. 238) olur. Şehlevend, bu felaketlerin yaşanmasına sebep olan kişinin İskelecizâde Bekir Efendi olduğunu, yanına sığındıkları Koca Veli'den öğrenir. Babasının düzenli olarak mektup gönderdiğini fakat bu mektuplara Bekir Efendi ve Hurşid el koyduklarından cevapları da onlar adına Bekir Efendi'nin yazdığını anlatır. Bu hilede Bekir Efendi'ye yardım eden, onun tarafına çekilen, İsmail Ağa konağının güvenilen hizmetçisi Hurşid'tir.

Konağı satmak derecesine kadar düşen Hasna Hanım ve Şehlevend, Koca Veli'ye sığınır. Onları velinimeti olarak gören Koca Veli, oğlu Halatçı Ömer'le beraber ev halkına bakar. Bekir Efendi ve Hurşid, yaptıklarıyla yetinmeyerek kötülüklerine devam eder. Hurşid, Ömer'i kendi yanına çekmek için konağına davet ettiği bir akşam Ömer tarafından bıçaklanır. Aldığı yara hafif olduğundan Hurşid

ölmez fakat kolluk kuvveti tarafından tutulan Ömer, tersanede kürek cezasına çarptırılır.

Ahmet Mithat Efendi'nin eserlerinde görüldüğü üzere kötüler mutlaka cezalarını çektiklerinden bu romanda da Bekir Efendi ile Hurşid yaptıklarının bedelini öder. Şehlevend'in intikamını almak amacıyla ölüme bedel kürek cezasına çarptırılan Ömer, Hüseyin Fellah'ın kendisini bağlı olduğu gemiden kaçırmasıyla yarım kalan işini tamamlamak ister. Hüseyin Fellah'ın bir an önce Cezayir'e hareket etmek istemesine karşın Ömer, Şehlevend'in intikamını almadan Cezayir'e gitmeyeceğini söyler. İlk iş olarak İskelecizâde Bekir Bey'in durumunu tahkik için bir adam gönderir. Bu adam kendisine tarif edilen adreste Bekir Bey'in konağını bulamadığını ve araştırmaları sonucunda bu konağın tamamen yandığını haber verir. Bu yangınla beraber bütün malını mülkünü kaybeden, Karun kadar zengin Bekir Efendi, buna dayanamayıp aklını kaybeder ve tımarhaneye gönderilir. Bunun üzerine Ömer “O beni müebbeden zincirlerde çürütmek istedi amma işte onu da Allah zincirlerde çürütüyor! O Hasna Hanım'ın ocağına incir dikti ama onun ocağına da Allah incir dikti.” (*Hüseyin Fellah*, s. 263) sözleriyle ilahi adaletin tecelli etmesinden dolayı Allah'a şükreder.

Böylece Bekir Efendi'den intikamı alınan Ömer, bu sefer Hurşid'ten intikamını almak ister. Prangadan kaçtıktan sonra kılık değiştirip Cezayir kıyafetiyle Hurşid'in konağına gelir. Hurşid, Ömer'i mabeyn odasında huzuruna kabul ettiği esnada Ömer, etek öpmeye davranır ve o sırada Hurşid'i bıçaklar. İki ay zarfında Hurşid, yapılan tedaviler sonucunda iyileşirse de bıçak “evvela âlet-i tenasülün kuvve-i âmiliyyetini” (*Hüseyin Fellah*, s. 271) kaybetmesine sebep olduğundan, bir zevcesi ve iki odalığı bulunan Hurşid, onların cinsel ihtiyaçlarını karşılayamaz. Daha sonrasında ise beli bükülen ve bacaklarında kuvvet kalmayan Hurşid, yataktan kalkamaz olur. Konak içindeki nüfuzu gittikçe azalır ve kadınların her birinin hakaretlerine maruz kalır. Cinsel ihtiyaçları karşılanamayan kadınlar böylece konağa başka erkekleri alırlar ve eğlence âlemi yaparlar:

“Ol kadar ki kendisi bu odada inerken, karıları öteki dairede çengiler ile çağnaklar ile ve kim bilir daha neler ile vur patlasın çal oynasın âlemini germâgerm ettiklerini görür iştir de sesini çıkaramazdı.” (*Hüseyin Fellah*, s. 271).

Malları ve konağın idaresini ele alan kadınlar karşısında otoritesini ve iradesini kaybeden Hurşid, bir lokma ekmeğe muhtaç duruma düşer ve canını alması için

Allah’a her gün dua eder. Böylece Şehlevend’in annesi ile babasının evliliğinin felaketle bitmesine sebep olanlardan Bekir Efendi gibi Hurşid de fena bir akıbete uğrar.

“Yanmamak istersen kimseyi yakma!” (Hüseyin Fellah, s. 263) itikadında olan yazar da Ömer’in, ilahi adaletin tecelli ettiğine dair söylediği sözleri destekleyici açıklamalarda bulunur:

“Bazı kere kapalı bulunan bir konağın içinden ateş zuhuruyla kapı kapamaca yanar! Biz bu ateşin nereden geldiğini mutlaka tevcih etmek için kül ile örtülmüş ve üzerine mangal kapağı kapanmış olan mangaldan kıvılcım sıçramış olduğunu hükmederiz. Sa’dî-i Şirazi’nin demiş olduğu veçhile, bu kıvılcımın cehennem gibi cayır cayır yanan kanun-ı mazlûmünden sıçramış olması ihtimalini hatıra bile getirmeyiz.” (Hüseyin Fellah, s. 262).

“(…) Bazı kere bir yangın mahallinden geçersiniz. Her taraf yanmış, kül olmuş bulunduğu halde yangın mahallinin oportu yerinde bir ahşap hanenin boyası bile bozulmayarak kalmış olduğunu görürsünüz. O zaman yalnız bir “Çok şey be! Her taraf yanmış, ittisalinde bulunan konaklar, haneler kül olmuş da şu hanecik yanmamış. Amma tuhaf ha!” der geçersiniz. Haydi bakalım bu nokta üzerinde biraz it’âb-ı zihin ediniz. O hanecik kimin hanesidir, o adam nasıl adamdır, buralarını tahkike girişiniz. Sizi temin edebiliriz ki bu babda edeceğiniz tahkikatın en çoğunda hanesi kurtulan adamların hânümânı yanıp kül olmak suretiyle ceza görmeğe şayan adamlar olmadıklarını göreceksiniz.” (Hüseyin Fellah, s. 262).

2.2.3.3. Süleyman Muslî

Ahmet Mithat Efendi’nin, vakasını tarihe dayandırdığı eserlerinden biri olan Süleyman Muslî, yazarın diğer eserlerinden âşina olduğumuz şekilde iç içe geçmiş hikâyelerden oluşur. Yazar, ikinci kısımda, kitaba adını veren başkahramanı Süleyman Muslî’nin anne ve babasının kıskançlık sebebiyle felaketle biten evliliklerini anlatır. Süleyman Muslî’nin hayatının anlatıldığı bu bölümde, kendisini Süleyman bin Cafer-i Kerhî olarak görmekteyiz. Yazar, bu durumu, kendisine müstakilen verilen “Muslî” isminin şöhretinin, babasının ismini geçmesi şeklinde izah eder.

Süleyman’ın babası Cafer-i Kerhî, Bağdat’ın en ünlü tüccarlarından. Musul şehrinde ikamet ederek uzak memleketlerden getirttiği malları Bağdat ve Basra yoluyla Hind’e, oradaki malları da Kürdistan içlerine ulaştırır. O sıralarda Osman Şemrî isminde bir serseri, ticaretle uğraşan Cafer-i Kerhî’nin yanına kapılanır. “Şeytan kadar dirayet ve fetaneti sayesinde” (Süleyman Muslî, s. 452) Cafer-i Kerhî’ye kendisini sevdirebilir ve onun en has adamları arasına girer. Ancak Osman Şemrî’nin kendi yerine geçmek istemesinden Cafer-i Kerhî’nin haberi yoktur.

Bu nedenle de hizmetini beğendiği Osman Şemrî’yi konağına kadar aldırır ve işlerini ona havale eder. Kötü yaradılışlı biri olan Osman Şemrî, baştan beri efendisinin yerine geçmek istediğinden karısına da göz koyar. Şekil ve simaca kendisine güvendiği

için bu arzusuna daha kolay ulaşacağını düşünmektedir. Bir fırsatını bulup efendisinin haremine ilan-ı âşk eder. Gürcü asıllı olan bu kadın, iffetine düşkün biri olduğundan Osman Şemrî'ye yüz vermez. Namusunu lekelemek istemediği için de durumu kocasına haber vermez ve Allah'a havale eder. Fakat Osman Şemrî, arsız ve utanmaz olduğu için kendisine boyun eğmediği takdirde kocasını aleyhinde dolduracağını söyleyerek kadını tehdit etmeye devam eder.

Bunun üzerine kadın, hakkında çıkacak iftiralara kocasının kanıp kendisini kovacağını bilmesine rağmen her şeyi göze alıp sabretmeye karar verir. Süleyman Muslî de bu sırada dünyaya gelir. Ne yazık ki dünyaya gelişi ailesi için hayırlı olmaz. O esnada babası Cafer-i Kerhî, bir büyük ticari iş için Bağdat'a gider. Osman Şemrî bunu fırsat bilip onunla birlikte gider. Dicle nehrinden Bağdat'a doğru "kelek" adı verilen salla yola çıktıklarında, Osman Şemrî gece vakti belinden çıkardığı hançerle salın bağlı olduğu tulumları keser ve içlerindeki havayı boşaltır. Böylece Cafer-i Kerhî, uykusunda boğulur. Osman Şemrî, önceden hazırladığı bir şişkin tulumla kendisini kurtarır. Salın suya battığını gören kelekçiler de kendilerini nehre atarak kurtulur.

Osman Şemrî, aradan yirmi, otuz gün geçtikten sonra Musul'a gelir ve Cafer'in karısına durumu anlatır. İlk zamanlar Cafer'in yerine geçme isteğini kadından saklayan Osman Şemrî, Cafer'in ortadan kalkmasıyla bu isteğini kuvveden fiile çıkarır. Aldığı kara haberle cinnet geçiren kadın, Osman Şemrî'nin söylediklerini dinlemeden deli gibi sokağa fırlar. Çıldırılmış bir halde kendini köprüden nehre atar. Kadını elde etmeyi amacına ulaşmak için bir basamak olarak gören Osman Şemrî, onun ortadan kaybolmasıyla maksadına daha kolay ulaşacağını düşünür. Bu nedenle de önünde diğer bir engel olarak gördüğü üç aylık bir bebek olan Süleyman'ı ortadan kaldırmayı hedefler. Bunun için bulduğu yol, Süleyman'ın bakımını üstlenen sütannesi Meymûne ile görüşüp kendisini yetim ve öksüz olan bu çocuğa vasi tayin etmek, sonrasında da çocuğu ortadan kaldırmaktır:

“(…) Bir kere vasi olduktan sonra işin ötesi kolaydır. Babasının hakkından gelen Osman üç aylık oğlunun hakkından gelemiz mi?” (*Süleyman Muslî*, s. 454).

Velinimeti Cafer-i Kerhî ve karısına sadık olan Meymûne, Osman Şemrî'nin Süleyman hakkındaki kötü niyetini sezer. Konuşmasına fırsat vermeden onu kovar.

Osman Şemrî, her ne kadar Süleyman'ı ortadan kaldırmayı başaramasa da açgözlülüğü nedeniyle Cafer'in ardında bıraktığı tüm mal varlığını yandaşlarıyla beraber ele geçirir. Bu yüzden Süleyman ve dadısı sokaklarda kalır. Meymûne, beş, altı yaşına kadar cami avlularında dilenerek Süleyman Muslî'ye bakar. Süleyman, altı yaşında dadısını da kaybedince hayatta tek başına kalır. Dadısından başlarına gelen felaketi tamamıyla öğrenmesi, on üç, on dört yaşlarına kadar çektiği sıkıntı ve sefaletler, onu, düşmanlarına karşı intikam hırsıyla besler.

Böylece aş evinde dilenerek yaşamını sürdüren Süleyman Muslî, aradığı intikam fırsatını bulur. O sırada Musul emirinin veziri olan Osman Şemrî, emiri, Kürt aşiretinin reisi Mahmud Şeymûn aleyhine kışkırtır. Emiri kandırarak Mahmud'u gizlice idam etmek ister. Bunun için de emirin üç sadık adamını görevlendirir. Haberi alan Süleyman Muslî, bu üç adamın peşine düşer. Bunlar, aşiret reisinin çadırına vardıklarında, suikastı nasıl gerçekleştireceklerini planladıkları esnada Süleyman Muslî, belinden çıkardığı kamayı üç adamın arkasına saplar. Biri ölür, diğer ikisi ise yaralanır. Bu işin faili bulunamadığı için olay Bâtînîlere²¹³ isnad edilir. Bir hafta, on gün sonra Bâtînîye eşkıyasının her tarafta aranması ve birtakım suçsuz kişilerin Bâtînîye eşkıyası olarak idam edilmesi üzerine Süleyman Muslî, bu zulme kendisinin sebep olduğunu düşünerek ortaya çıkmak ister. Ancak Osman Şemrî'den alacağı intikamı, bu düşüncesinin önüne geçer.

Bunun üzerine “insan gurbette terakki eyler” (*Süleyman Muslî*, s. 448) düşüncesiyle doğup büyüdüğü Musul şehrini terk etmeye karar verir. Yolda, kendisinden sadaka isteyen bir dervişe maddi bir yardımda bulunamayacağını ancak kendisine vereceği manevi bir sırrın faydasını göreceğini söyleyerek bu sırrı ifşa eder. Bâtînîye erbabına²¹⁴ isnad edilen olayı yapan kişinin Osman Şemrî olduğunu anlatır. Onun, emirin üç adamının arkasından başka bir adamı da onları katletmek için gönderdiğini ve emiri de bu şekilde katledip imaretin yönetimini kendi eline alacağını ifade eder. Böylece emirin, masum insanların boş yere kanına girdiğini, asıl veziri olan

²¹³ Kuran-ı Kerim'i, zahiri manası üzerinde durmayıp dini emirleri gereksiz sayacak şekilde mecâzi manalar vererek tevil ve tefsir eden batıl mezhep, bâtnîye.

²¹⁴ Bunlar romanda şöyle anlatılır: “Bunlara Aleviler Bâtîniyye ve Melâhide ve İsmailiyye ve Alamûtiyye dahi derler. İbtida-yı zuhurları 483 ve inkırazları 654 ve müddetleri 171 senedir. Alamut kalesi Kazvin nevahisinde bir müstahkem kale olup dâî-i kebir Hasan bin Zeyd Taberistan hâkimi iken bina eylemiştir. Gayet sarp bir mevkide bulunan Bâtîniyye fırkası bundan maada birkaç kaleye dahi malik idiler.” (*Süleyman Muslî*, s. 477).

Osman Şemrî'den intikam alması gerektiğinden bahsederek dervişi buna inandırır. Tüm bu gerçekleri emire söylemesi durumunda ise Osman Şemrî'nin yerine vezir olacağı vaadini verir.

Süleyman Muslî, dervişi ikna edip Musul emirinin yanına gönderdikten sonra kendisi de Horozâbâd karyesine kadar gider. Aradan üç, dört gün geçtikten sonra gelenlerden Osman Şemrî'nin bir çuvala konularak nehre atıldığını ve kimliği belirsiz bir dervişin onun yerine vezir olduğunu öğrenir. Böylece “El-cezâu mine'l-cinsi'l-amel”²¹⁵ (*Süleyman Muslî*, s. 450) mucibince, Süleyman'ın intikamı alınır. Ahmet Mithat Efendi, burada on üç, on dört yaşlarında bir çocuğun boyundan büyük işlere kalkışmasının ve bu işlerde başarılı olmasının gerçeklikten uzak olarak değerlendirilmemesi gerektiğinden bahseder. Süleyman Muslî'nin zekâsını, Arap olmasının bir getirisi olarak görür ve o taraflarda bu durumun normal kabul edildiğini ifade eder. Arabistan gibi sıcak memleketlerde, kız ve erkek çocukların gelişimlerinin erken başlamasının on yaşındaki kız çocuklarını anne ve on üç, on dört yaşındaki erkek çocuklarını ise baba yapmaya hazırladığını dile getirir. Ayrıca kimsesiz kalmasının acısıyla çektiği sıkıntıların Süleyman'ı terbiye ettiğini de söylemek mümkündür.

2.2.3.4. Vah²¹⁶

Roman, kıskançlık sebebiyle felaketle biten bir evliliği anlatır. Necati Efendi ve Behçet Bey adındaki iki arkadaş, Şirket-i Hayriyye vapurlarının birinde yolculuk yapmaktadır. Anadolu vapuru Üsküdar'a uğradığı zaman iskeleden vapura binen bir kadın, bütün yolcuların dikkatini çeker. Bu kadın oldukça uzun boylu ve güzel bir kadındır. Aynı zamanda da serbest tavrıdır. Bütün bakışlar üzerinde olduğu halde etrafına karşı kayıtsızlığı ve tebessümleriyle cüretli tavırlar sergiler. Vapurun Üsküdar'a yanaşmasını istemeyen ve buna itiraz eden Behçet Bey, kadını gördükten sonra bu fikrine pişman olur. Böylece iki arkadaş bu kadın hakkında konuşmaya başlar. Behçet Bey, kadını çok beğenir. Necati Efendi ise arkadaşının kadının serbestliğinden faydalanacağını düşündüğü için bu tavrını doğru bulmaz. Bunu Behçet

²¹⁵ Ceza amelin cinsindendir.

²¹⁶ Ahmet Mithat Efendi, *Bütün Eserleri Romanlar VIII Karnaval Vah*. Haz. Kâzım Yetiş, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2000. Yapılan alıntılarda eserin bu baskısı kullanılmıştır.

Bey'e söylediğinde, "göze yasak olmaz" (*Vah*, s. 308) cevabını alır. Necati, arkadaşı gibi düşünmemektedir. O, el malı gördüğü bu kadının göze de yasak olduğu ve bu yasağı kendi vicdanının koyduğu kanaatinde.

Behçet, Necati'nin sözlerini "teb'iyeti müşkül bir meslek-i hikmet" (*Vah*, s. 310) gördüğü için kulak asmaz. Kadının serbest hareketlerinden cesaret alarak onun Necati'nin düşündüğü kadınlardan olmadığını; aksine erkeklerin dikkatini çekmeye çalışan kadınlardan olduğunu düşünür ve ona karşı ümidini arttırır. Vapur, Köprü'ye yanaştığı zaman Necati'yi atlatıp kadını takip etmeye başlar. Galata'dan Üsküdar'a kadar takip ettiği kadının, orada, تنها bir sokaktaki açık yeşil boyalı eski bir eve girdiğini görür. Kadının evden çıkmasını beklemek için mahalle bakkalına girer. Bir yandan kahvaltısını ederken diğer yandan da mahalle bakkalı Usta Bodos'tan, kadının girdiği ev hakkında tahkikata girişir. Bakkaldan aldığı izahat neticesinde evin, doksan yaşında ihtiyar bir adam olan Hoca Kutbettin Efendi'ye ait olduğunu öğrenir. Usta Bodos'a şüphe vermemek için kahvesini içtikten sonra kadının geçeceği güzergâh olan Fındıklı'ya inip oradaki bir kahvehanede beklemeye başlar.

Uzun boylu kadını takipte inat eden Behçet Bey, o gün akşam saat ona kadar bekler. Kadının çıktığını görünce de evine kadar takip eder. Evin yolunu unutmamak için girdiği sokakları ve gördüğü ayrıntıları not eder. İskele'ye geldiği zaman hava karardığından Boğaziçi'ndeki evine gidemez. Geceyi Bağlarbaşı'ndaki şenlikte geçirmeyi düşünür. Behçet Bey, vapurda gördüğü kadını takip etmenin kendisi için bu kadar sıkıntı oluşturacağını düşünmemiş fakat sabahtan akşama kadar tüm gününü bu kadın için harcamış olmasından dolayı da işi inada bindirmiştir. Bunca zahmetinin karşılığını bir gün mutlaka alacak olmasını düşünerek kendini teselli etmektedir. Behçet Bey, pazar akşamını Bağlarbaşı'nda geçirdikten sonra ertesi sabah uykusuz bir halde evine döner. Petraki adındaki Rum hizmetçisini, peşine düştüğü uzun boylu kadını araştırması için görevlendirir. Petraki, bu işi kız kardeşi Despino aracılığıyla göreceğini söyler. Ertesi gün Despino'ya gerekli talimatı verir. Despino, mükemmel bir bohçacı olması nedeniyle elinde bulunan türlü eşyalarla konaklara rahatça girip çıkmaktadır.

Despino, aradan iki, üç gün geçtikten sonra Behçet Bey'e beklediği haberi getirir. Şemsi Paşa'da evine kadar takip ettiği kadının, Ferdane Hanım olduğunu söyler. Ferdane Hanım, Talat Bey ile evlidir. Talat Bey'in, karısına "Samurkaş" diye

hitap etmesi üzerine Ferdane Hanım'ın da kocasına “Lebbeyk²¹⁷ efendim!” şeklinde karşılık vermesinden birbirlerini seven bir çift oldukları anlaşılmaktadır. Behçet Bey, Ferdane Hanım'ın evli olduğunu öğrendiği zaman hiç istifini bozmaz. Ona karşı duyduğu ilginin adi bir meraktan ileri geldiğini, dolayısıyla Ferdane Hanım'a âşık olmadığını tekrarlayarak Despino'yu ikna etmeye çalışır. Despino, Ferdane Hanım'ın aksine kocasının çok çirkin olduğunu ancak karısının onu ilk günkü gibi bir aşkla sevdiğini de ilave eder. Ferdane Hanım, bu görüşmelerinde Despino'nun kendisine mektup getiren diğer kokona kadınlardan farklı olduğunu düşünerek özel hayatını ona açmıştır. Ferdane Hanım'ın sözlerinden iffetli ve kocasına sadık bir kadın olduğu görülür:

“ (...) Nedir efendim nedir bu birtakım erkeklerin tecavüzkarlığı? Bir kadın biraz güzelce oldu mu, sanki hüsnünü, cemalini onların istifadesine vakfetmeye mecburmuş gibi her taraftan bir hücum! Acaba bir kadın yalnız kendi kocası için güzel olamaz mı imiş? Ama kocası biraz çirkinmiş. Varsın çirkin olsun. Bir kadının kocasının çirkinliği bayağı erkeklerden bin tanesinin güzelliğinden daha iyidir. Çirkin de olsa kocası, güzel de olsa kocasıdır. Koca ne kadar çirkin olursa olsun zevcesini daima namus ve şan ve iffet cihetine celp eder. Bayağı erkekler ne kadar güzel olursa olsunlar güya hüsnüne, cemaline âşık oldukları kadını daima namussuzluk ve zillet cihetine davet ederler. Bakalım her kadın onların keyfi, zevki için kendisini mülevves ve rezil etmeye razı olur mu?” (*Vah*, s. 347).

Necati Efendi'nin Ferdane Hanım ile tanışması tesadüfidir. Cuma günü gittiği tiyatroda üç nefer şık beylerin Ferdane Hanım'a yaptıkları taşkınlığa canı sıkılır. Bu çapkınlar, kadını rahat bırakmaz ve Bağlarbaşı'ndaki Millet Bahçesi'ne kadar takip ederler. Necati de bunların peşinden gider. Ferdane Hanım'a sarkıntılık etmeleri sonucu aralarında çıkan tartışmada Necati, bu arkadaşlardan ikisini iskemle ile döver. Bunun üzerine olay yerine gelen zaptiyeler tarafından Paşakapısı'nda tevkif edilir. Karakoldan yazdığı bir mektupla Behçet'ten yardım ister. Behçet Bey, derhal Necati'nin bulunduğu karakola giderek yüzbaşının kefaletiyle arkadaşını çıkarır. Pazartesi günkü muhakemede, Necati tarafından darbedilen şık beyler ondan şikâyetçi olmazlar. Bu esnada taraflar mahkemeden çıkmak üzereyken Ferdane Hanım'ın kocası Talat Bey gelir ve Necati Efendi'den “ikmâl-i namus” davasında bulunur. Necati Efendi'nin, karısını tanıdığı için onu kurtarma teşebbüsünde bulunduğu dair garip bir iddia ortaya atar.

²¹⁷ Buyurun anlamında masallarda geçen bir seslenme sözü.

Necati Efendi, Ferdane Hanım'ı daha önceden tanımadığını ve tecavüze uğrayan bir kadına yardım etmeyi namuslu erkeğin vazifesi gördüğü için bu işe kalkıştığını söyleyerek kendini müdafaa eder. Davacı sıfatında bulunan üç beyden birisi, Ferdane Hanım'ı tanımadıklarını ve ona sarkıntılık ettiklerini itiraf edince davanın kanuna tatbik edilecek tarafı olmadığından bu garip muhakemeye son verilir. Mahkeme esnasında Talat Bey'in çirkinliğinin yanı sıra cehaleti ve kıskançlığı da Behçet Bey'in dikkatini çeker. Kıskançlığı yüzünden karısını bir kat daha rezil ettiğini düşünerek Ferdane Hanım'ı bu adama yakıştırmaz. Birkaç gün sonra çerçi Despino'nun getirdiği haberlerle de bu fikri kuvvetlenir. Despino, son görüşmelerinden sonra Ferdane Hanım'ın evine iki defa daha gitmesi ve aralarındaki samimiyetin ilerlemesi neticesinde Ferdane Hanım'ın hayatıyla ilgili sırlarına vakıf olmuştur.

Ferdane Hanım'ın Talat Bey ile nasıl evlendiği ve aralarındaki ilişkinin ne şekilde olduğu, onuncu bölümde Despino tarafından Behçet Bey'e nakledilir. Ferdane Hanım ile Talat Bey nikâh düşen akrabalarından olduklarından, babaları tarafından daha çocukken birbirlerine nikâh edilmişlerdir.²¹⁸ Despino'nun burada İslam dininin buna izin verip vermediğini sorması üzerine Behçet Bey, İslamiyet'in bu tür evliliğe şer'an izin verdiğini belirtir. Talat Bey, varlıklı bir ailenin üzerine titrediği çok güzel bir çocuktur. İsmi, Yusuf Talat olması nedeniyle Ferdane Hanım, kocasının ismiyle mütenasip bir güzelliğe sahip olduğunu söyler. Talat Bey'in bu güzelliği on yedi yaşına kadar devam eder. Babalar, çocukların düğününü bir an önce yapmak için acele ederler. O zaman Talat Bey on yedi, Ferdane Hanım on üç yaşındadır. Ferdane Hanım'ın hocası Hoca Kutbettin Efendi, talebesinin çok küçük ve derslerinde oldukça başarılı olduğunu söyleyerek okulunu bitireceği zamana kadar düğünün ertelenmesini sağlar. Fakat bir sene sonra Talat Bey çiçek hastalığına yakalanınca düğün birkaç sene daha ertelenir. Talat Bey'in çirkinliği ve yüzündeki çiçek bozuğu, bu hastalık sonucunda oluşur. Ferdane Hanım, bu süre zarfında on beş yaşına girince etraftan görücüler gelmeye başlar. Fakat arada nikâh olması bu durumu engeller. Talat Bey, bunun üzerine bir büyüklük gösterip kendisini Ferdane Hanım'a layık bulmadığı için

²¹⁸ İstemeden veya burada görüldüğü üzere mecburi bir bağla bağlanan evliliklerin Tanzimat romanlarında genellikle felaketle neticelendiği görülmektedir.

istediği kocaya varması ve bu durumda kendisini boşamaya razı olacağı haberini gönderir.

Ferdane Hanım, bu haberi alınca o da Talat Bey gibi kaderine razı olur. Bunu, Allah'ın bir takdiri görüp babaları tarafından yapılan nikâhın bozulmasını istemez. Kısmetinden memnun olduğunu bu nedenle de Talat Bey dışında başka bir kocaya varmayacağını söyler. Talat Bey, Ferdane Hanım'ın kendisine acıdığını düşündüğü için teklifini kabul etmez. Her iki tarafın babalarının vefat etmesi, düğünlerinin bir kez daha ertelenmesine sebep olur. Talat Bey, çirkinliğini sebep gösterip düğüne yanaşmaz ve Ferdane'yi özgür bırakmak ister. Bunun üzerine Ferdane, farklı bir yol dener. Talat Bey'in kendisini istememesinin nedeni olarak babasının kaybından sonra mal varlığının elden çıkıp fakir düşmesi ile ilgili olduğunu ve zengin olması durumunda kendisini kabul etmesinde bir sakınca olmayacağını ortaya atar. Diğer taraftan da aralarındaki münasebetin herkes tarafından bilindiğini, böyle gönüllü bir kızı hiçbir kocanın kabul edemeyeceğini ve bu yüzden de evde kalacağını söyleyerek Talat Bey'i tahrik eder. Talat Bey, bunun üzerine çaresiz kalıp düğün yapar. Fakat karısının kendisi için yaptıklarından, iltifat ve sevgi göstermelerinden bir türlü memnun olamaz.

Ferdane Hanım, Necati'ye kendisini kurtardığı için teşekkür mektubu yazar. Karşılıklı mektuplaşmalar Despino aracılığıyla yapılır. Fakat Despino bu mektuplardan Behçet Bey'e bahsetmez. Bunun sebebi de Ferdane Hanım'la aralarındaki samimiyetin ilerlemesinden dolayı ona olan muhabbetinin artmasıdır. Bu nedenle Despino, Ferdane Hanım'a hizmet etmekten mutluluk duyar. Ferdane de Despino'nun sevgisini saf ve çıkarsız bulduğu için onu yakın arkadaşı görmektedir. Despino, bir gün yine Ferdane Hanım'a uğradığı esnada Talat Bey'in karısına bağrışlarını işitir. Talat Bey, Kuzguncuk'ta bir kahvede Necati Efendi'nin, yanındaki adama kendisini parmağı ile işaret etmesi üzerine hiddetlenir ve eve gelerek karısına hesap sorar. Kavga sırasında Talat Bey, hem tahsil hem de güzellik yönüyle karısıyla denk olmadıklarını bu nedenle de Ferdane'nin kendisini sevmediğini tekrarlar.

Talat Bey'in bağırıp çağırdıktan sonra çıkıp gitmesi üzerine Despino, Ferdane'nin yanına gelir. Onun ağladığını görünce Talat Bey'in aleyhinde sözler söyler. Bunun üzerine Ferdane, kocasının bunu gayri ihtiyarî yaptığını bu yüzden de söylediklerini hakaret olarak kabul etmediğini anlatmaya çalışır. Despino, Talat

Bey'in karısını hem bu kadar kıskanıp hem de serbest olmasına nasıl izin verdiği konusunda şaşkınlığını gizleyemez. Talat Bey'in hakaretleri karşısında Ferdane'nin ne kadar sabırlı ve iyi niyetli olduğunu düşününce ona olan sevgisi bir kat daha artar. Bu esnada Ferdane'ye Necati ile bir seyir yerinde görüşmesini teklif eder. Böylece hanımını üzüntüsünden kurtarıp biraz olsun eğlendirmek ister. Ferdane Hanım, bunun üzerine Necati Efendi'ye görüşme talebinde bulunan bir mektup yazıp Despino vasıtasıyla gönderir.

Despino, evden çıkarken Ferdane Hanım'ın, aynanın kenarına iliştirilmiş olan resmini de yanına alır. Amacı, resmi Necati'ye gösterdikten sonra yerine geri koymaktır. Bu karar üzerine ertesi sabah erkenden Necati Efendi'nin evine gider. Necati, Ferdane'den gelen mektubu okuyunca şaşırır. Daha önce yazdığı teşekkür mektubuna memnuniyetini bildirmekle birlikte soğuk bir üslup kullanmıştı. Bundan amacı başka bir mektup gelmesini engellemektir. İkinci mektupta kadının kendisiyle görüşmek istemesini doğru bulmadığı için ne cevap vereceğini bilemez. Ferdane'nin yabancı bir erkek ile seyir yerlerinde görüşmeye cesaret etmesi, Necati Efendi'nin bir ara onu hafifmeşrep bir kadın olarak düşünmesine yol açar. Fakat Despino'nun bu konuda hanımını destekleyici tavırları üzerine bu fikrinden vazgeçer. Despino, hanımının ahlakının fizikî özelliklerine de yansıdığına dayanak olarak evden getirdiği resmini gösterir. Üstelik Behçet Bey'e, Ferdane Hanım'ın kocası Talat Bey ile mutlu olduğunu söylemesinin aksine Necati'ye gerçekleri olduğu gibi anlatır. Bunun üzerine Necati, edilen daveti kabul etmemeyi nezaketsizlik gördüğü için Ferdane'nin davetini kabul eder. Cevabını ise kimsenin eline geçmesini istemediğinden Ferdane'nin mektubunun altına yazıp gönderir.

Despino, Necati Efendi'nin evinden çıktıktan sonra Behçet Bey'e uğrar. Konuşmaları sırasında Despino'nun koynundaki mektup ve fotoğrafa resmi Behçet Bey'in dikkatini çeker. Daha dikkatli bakınca mektubun üzerindeki yazının Ferdane'ye ait olduğunu görür. Necati'nin Ferdane'den gelen ilk mektubu birahane Behçet'e göstermesinden dolayı Behçet Bey, Ferdane'nin yazısını görür görmez tanımıştır. Fakat bunu Despino'ya belli etmez ve mektubu nasıl ele geçireceğini düşünmeye başlar. Behçet Bey, Despino'nun Necati ile Ferdane arasında aracı olduğunu anlar ve ağzından laf almaya çalışır ancak başarılı olamaz. Odaya çıktıkları zaman Behçet, pencerenin önüne hızlı bir şekilde oturunca perde, kornişin çivisini

kırarak Behçet Bey'in üzerine düşer. Despino, bunu görünce beyin yardımına koşar. Behçet Bey, bu planı Despino'nun koynundaki mektubu almak için yapmıştır. O kargaşa esnasında mektubu perdenin altına düşürtür. Daha sonra da Despino'yu lafa tutar. Despino, mektubu bıraktığından habersiz bir şekilde Ferdane Hanım'ın evine döner.

O gittikten sonra Behçet Bey, acele ile mektubu açar. İçinden Ferdane Hanım'ın resmini görünce sevincinden çıldırır. Necati'nin bir başkasının eline geçmesini istemediği mektup böylece Behçet Bey'in eline geçmiş olur. Despino vapurdan inip Üsküdar'a gitmek için kayığa bindiği esnada mektubu düşürdüğünü anlar fakat tam olarak nerede düşürdüğünü hatırlayamaz. Ferdane'den habersiz resmini alıp kendi başına iş yapmasına pişman olur. Hanımın resminin kazârâ birinin eline geçmesi, onun mahvına sebebiyet vereceğinden iyilik yapmak isterken en büyük düşmanlığı yaptığını farketmesi vicdan azabı duymasına neden olur. Son çare olarak mektupta yazılanları hanıma sözlü olarak söylemeyi ve olanları Necati Efendi'ye anlatmayı uygun görür.

Kararlaştırılan Cuma günü Necati Efendi ile Ferdane Hanım, Bağlarbaşı'ndaki Millet Bahçesi'nde görüşürler. Bu görüşmeden sonra aralarında dostluk ilişkisi başlar. Behçet Bey ise görüşmelerinden haberdar olduğu için Necati'yi Ferdane'den kıskanmaya başlar. Despino'ya düşürdüğü mektup ve resim üzerinden şantaj yaparak Ferdane ile Necati arasındaki haberleşmeden kendisini bilgilendirmesini ister. Despino bu teklifi kabul etmez. Bunun üzerine Behçet Bey, Ferdane'ye resmiyle beraber Necati ile yazıştıkları mektupları gönderir. O zamana kadar Behçet Bey'i tanımayan Ferdane, gelen mektuptaki zarfın üzerinde "Samurkaş" hitabını görünce iyice şaşırır. Kocasından kendisine takılan bu ismin, evlerinin haricinde hiç tanımadığı biri tarafından bilinmesi, şüpheyi Despino tarafına çeker. Despino, gelen mektuptaki imza veya mühür makamında bulunan resmin Behçet Bey olduğunu tanır. Ferdane, Despino'nun Behçet Bey'i tanınması üzerine bütün olup biteni anlatmasını ister.

Behçet Bey, resim ve mektubu iade ederek Ferdane'den Necati'ye gösterdiği iltifatları kendisine de göstermesini istemektedir. Ferdane, Necati'nin kendisinden mükâfat beklemeden ona hizmet ettiğini bildiği için Behçet'in hizmet adı altında yaptığı bu işi terbiyesizce bulur. Üstelik Ferdane dikkati nedeniyle gönderilen resmin kendi resminin kopyası olduğunu fark eder. Mektuplar da aynı şekilde gerçek

mektupların taklididir. Ferdane Hanım, gelen evrakları aynı şekilde Behçet Bey'e geri gönderir. Behçet Bey, fotoğrafya sanatı ile kopya ettiği resim ve mektupların Ferdane tarafından anlaşılamayacağından emin olduğu için hizmetine karşılık onun tarafından mektup beklemektedir. Mektubu gönderdiği adam, üzeri yazılmamış bir zarf getirdiği zaman Ferdane'nin aceleden ismini yazmayı unuttuğunu ve kadın yazısı belli olduğu için yazısının yabancı bir adamın eline geçmesini istemediğinden böyle bir tedbir bulduğunu düşünür. Zarfı açıp baktığında gönderdiği resim ve mektup kopyaları dışında Ferdane'den gelen herhangi bir cevapname göremez. Bunu da mutlaka mektubu telaştan zarfa koymayı unuttuğuna yorar.

Ertesi sabah Despino'nun gelmesi üzerine mektubu onun getirdiğini zanneder. Despino'dan Ferdane'nin kendisine herhangi bir cevap yazmadığını öğrendiğinde ise öfkelenir. Despino, Ferdane Hanım tarafından gelmediğini; aksine hanımı için geldiğini izah ederek Behçet Bey'den Ferdane Hanım'ı rahatsız etmemesini rica eder. Burada şunu belirtmek gerekir ki Despino her ne kadar hanımını koruma taraftarı ise de istemeden de olsa ona zarar vermektedir.²¹⁹ Burada da benzer bir durum söz konusudur. Behçet Bey, Ferdane'nin bu tavrını kibir kabul eder. Despino'nun son olarak Ferdane'nin resim ve mektubun fotoğrafya sanatı ile kopya edildiğini anladığını söylemesi Behçet Bey'i iyice öfkelenendir. İçinde bulunduğu hüznün, Behçet Bey'in cüretini arttırarak daha fazla ileri gitmesine yol açar. Merhamete muhtaç olarak gördüğü Ferdane'nin bu kibirli ve azametli tavırlarını kabullenemez. İntikam almak için Ferdane'nin resmini büyülterek bu kez yine fotoğrafya sanatı ile alafranga ve dekolte giyinmiş bir kadın resmine kopyalar. Bu resmi bir mukavva kutu içerisinde Necati'ye gönderir.

Necati, Ferdane'nin alafranga usulde aldırıldığı resmi görünce hakkındaki iyi niyeti değişir. Onu hafifmeşrep bir kadın olarak görmeye başlar. Kendisiyle irtibatını keseceğine dair yazdığı mektuba ilaveten resmini geri gönderir. Talat Bey, etrafta karısı hakkında konuşulanları işittikçe evde Ferdane'ye hayatı zindan etmeye devam eder. Yine böyle bir gün evden çıktıktan sonra Necati'nin mektubu Ferdane'ye ulaşır. Ferdane, Necati'den beklemediği bu muamele karşısında şaşırır. Ancak fotoğrafya

²¹⁹ Talat Bey, romanın bir yerinde buna değinir ve bohçacı kadınların arabozucu işlevi gördüklerini ifade eder: "İşte hanımların terbiyelerini bozan bu çerçi karılar oldu. Böyle edepsiz karıları her kim hanesine uğratırsa ahmak oldu." (*Vah*, s. 452).

sanatı ile neler yapılabileceğini bildiği için bu işin de Behçet tarafından yapıldığını anlamakta gecikmez. Başına bu kadar işler açılmasının sebebi olarak gördüğü güzelliğine lanet eder:

“(…) Nihayet bu gençlik ve güzellik bana bu kadar bela olduktan sonra kendi hışım ve hiddetimi yine kendimden almaya mecbur olmamak kabil midir?” (*Vah*, s. 456).

Behçet bununla da yetinmez. Son hilesi olarak Ferdane’nin resmini Beyoğlu’ndaki resimci dükkânlarından birine satar. Necati’yi denk getirdiği bir gün, bu dükkânlardan birinin vitrininde sergilenen fotoğrafı Necati’ye gösterir. Bu resim balette kıyafetine bürünen oldukça açık bir kadının resmi. Necati Efendi, resmi görür görmez Ferdane’nin resmi olduğunu tanır. Behçet ise tanımazlıktan gelir. Necati, Behçet’in hilelerinden habersiz olduğu için resmin Ferdane’ye ait olduğunu izah etmeye çalışır. Eve döndüğü zaman da Ferdane’yi takdir edici bir mektup yazarak resimci dükkânından aldığı resmini de içine koyar fakat imzasını koymayı unuttur. Bakkal çırağı ile gönderilen mektup Talat Bey’in eline geçer. Zarfı açtığı zaman ilk önce karısının resmini görür. Ardından mektubu okur. Daha sonra resmi karısına gösterdiği zaman Ferdane, resimdeki kişinin kendisi olduğunu başta tanıyamaz ancak mektubu okuduğu zaman işin hakikatini anlar. O gün Talat Bey hiç sesini çıkarmaz. Ertesi sabah bir Arap cariye. gönderip karısını çağdırır. Ferdane Hanım, masumiyetinden emin olduğu için rahattır. Talat Bey’in üzüntüden bir gece içinde sakalları beyazlamış, gözleri tamamen çukura gömülmüştür. Hiddet eseri göstermeyen Talat Bey, bir süre sessiz kalır. Daha sonra kendisini âleme rezil eden bir kadınla beraber yaşayamayacağını ifade ederek onu boşayacağını söyler. Bu durumda da nikâhlısı olmayan bir kadının kendisine haram olmasından dolayı bu işi dinî açıdan tamamlayıncaya kadar karşısına örtülü olarak çıkmasını ister:

“(…) Binaenaleyh benim için yapacak yalnız bir şey kaldı! O da şu irtikâp eylediğin ahval sana layık ise bana layık olmadığını enzar-ı cihanda ispat eylemektir. Binaenaleyh şu ana kadar zevcemdin. Haydi artık odana git de badema beni görecektir. Bugün bazı dostlarımı çağırıp icab-ı şeriyesini dahi ikmal edeceğim!”

“— Haydi hanımefendi! Odanıza gidiniz. Menkûhem olmayan bir kadına bakmak haramdır. Beni şu son günde irtikâb-ı haram ile muazzeb etmeyiniz.” (*Vah*, s. 487).

Böylece Talat Bey, kıskançlık hislerinin tahrikiyle karısını boşadığı gece üzüntüsünden yataklara düşüp vefat eder. Ferdane ise güzelliğinin, başına bu kadar bela getirdiğini düşündüğünden ondan intikamını yüzüne kezzap sürerek alır. Necati, bütün olanları Ferdane'den gelen mektupla öğrenir. Mektupta Ferdane, istemeden de olsa Necati'nin büyük bir cinayet işlediğini söyleyerek sitem etmektedir. Bunun üzerine Necati, adliye nezaretine bir mektup yazıp Behçet Bey'in cezalandırılmasını ister. Adliye nazırının emri üzerine zaptiye tarafından Behçet Bey'in yalısı basılarak bahsi geçen fotoğrafa aletleri bulunur. Behçet Bey, Ferdane'nin resmini balette kıyafetiyle teşhir etmekle de yetinmeyip daha çirkin bir resim hazırlamak üzere iken yakayı ele verir. Alet ve edevatlarıyla birlikte Adliye Nezareti'ne götürüldükten sonra tevkif edilir. Mahkemede yedi sene müddetle prangaya atılmasına karar verilir. Bu vahim olay neticesinde sekiz yıllık evliliği biten Ferdane Hanım ise üç ay sonra Necati Efendi ile ikinci evliliğini yapar. Yüzüne sürdüğü kezzap nedeniyle eski güzelliğinden eser kalmasa da Necati Efendi, ahlakını güzelliğinden üstün bulduğu için ömrünün geri kalanını Ferdane'ye âşık bir şekilde sürdürür. Yazar, böylece romanına isim olarak koyduğu "Vah" hecesinin hükmünü ve müthiş manasını bu şekilde gösterir.

Vah romanında Necati Efendi ile Behçet Bey'in aralarında geçen konuşma, kadına bakış açılarının farklılığını ortaya koyması açısından mühimdir:

— Hayır hayır! Telaş etme! Murat eğlence değil mi? Seni ben bir hakikate vakıf edeceğim. Şu kadının yüzüne bakmak sence bir faydadır ya! Bir kârdır. Bir temettüdür.

— Öyle ya! Böyle güzel kadınlara "nazar-rübâ" demezler mi? Onlara baktığı zaman insanın gözleri revnaklanır. Bu ise büyük bir istifadedir.

— Hâlbuki her istifade bir kıymet, bir baha mukabilinde edilir. Vapura binmek dahi bir istifadedir ama bilet parası verilmeli. Hele mevkide oturmak daha ziyade bir istifadedir ama bir kuruş fazla vermeli. Ya şu kadından ettiğin veyahut edeceğin istifade için ne kıymet takdir eyledin? Kaç para verdin?

— Edeceğim istifade için mi? O! Onun kıymeti epeyce ziyadedir.

— Zevzekliğe mahal yoktur Behçet! Şu nazar-rübâ kadını temaşadan telezüz ve istifade için ne verdin? Veyahut ne vereceksin!

— Zevzeksin be Necati? Panorama mı temaşa ediyoruz?

— Panorama temaşa etsen bu kadar mütelezziz olur muydun? Hâlbuki en adi bir panorama için dahi kırk para ücret-i temaşa alırlar.

— Öyle ise sorunuz hanımefendiye de ücret-i temaşası ne ise verelim.

— Hayır hanımefendi kendisini temaşa ettirerek ticaret etmeye çıkmamış!

— Öyle ise beni ne hakla menediyorsun?

— Sen kendi kendini hakka riayet mecburiyetiyle menetmelisin! Düşünmelisin ki bu kadının mutlaka bir sahibi vardır. Herif karısını giydirmiş, kuşatmış, süslemiş, donatmış. Fakat senin için değil. Ancak kendi zevki için! Şimdi sen ona nazar-ı tama'la bakacak olursan adeta herifin kendisindeki akçeye nazar-ı tama'la bakmış olursun. Bu ise fâci bir sirkat değil midir?

— Ya bu hanımın bir sahibi yoksa? Ya mutlaka erkekler bana baksınlar diye giyinmiş, kuşanmış, süslenmiş, bezenmiş ise?

— O halde kendisini bir panorama ederek âleme temaşa ettirmekle ticarete çıkmış addedeceksin, değil mi? Hâlbuki bu kadın kendi hakkında öyle bir hüküm verebilmek için hiçbir kimseye cüret verecek bir hal ve tavırda bulunmadı.” (*Vah*, s. 308, 309).

Böylece Necati, kendisine ait olmayan bir kadına ilk bakışın vicdanen ve hikmeten yasak olmadığını ancak arzulayıcı ve hırslı bakışlarla bakmanın “hukuk-şinâslık” açısından doğru olmadığını anlatmaya çalışır. Dolayısıyla böyle bir kadına âşık olma durumunda, o kadına kavuşmanın mümkün olmaması halinde âşığın, maşukunu gerçek sahibinden kıskanmasından ise o kadına hırs ve hevesle bakmamanın daha doğru olduğu fikrindedir:

“— (...) Fakat bizim kendi elimizde olmayan bir kadına o kadar müştakane ve mütehasirane bakmayalım. Bu kadına sadece bir bakış vicdanen ve hikmeten memnu değildir. Bir güzel arabaya bakıldığı gibi bir güzel kadına dahi bakılır. Fakat göz ile muvasala derecesinde harisane ve müştakane bakmak hukuk-şinâslık nokta-i nazarından mugayir-i hikmettir. Hem de sende birazcık gayret-i merdâne varsa böyle bakışların erkeklik gayretine de yakışmayacağını hükmedersin. Zira gönlün böyle bir kadını hakikaten beğenip sevmiş olur da o kadına îsal-i dest-i râğbet mümkün olmazsa o halde maşukun elbet bir sahibi ile hem-bezm-i safâ olduğunu düşünerek hiss-i hasedle için yanar. Sen ağzının sularını akıtmakla kalırsın. Onun sahibi ise ol nazeninin safasını sürer. Böyle olmaktan ise o kadına hiç de nazar-ı hırs ve hevesle bakmamak muvafık-ı hikmet düşmez mi?” (*Vah*, s. 309, 310).

Ahmet Mithat Efendi, *Vah* romanının “*Bir Hecenin Hükümü*” başlıklı ilk bölümünde, romanına verdiği ismin önemini anlatır. Bir heceden oluşan bu kelimenin diğer kelimelerden farklı olarak telaffuz edildiğini ve bu kelimedden yalnızca bir mana çıkarılmaması gerektiğinden bahseder. Bu kelimenin şiddetlice telaffuz edildiği zaman pek büyük bir hüzne işaret ettiğini vurgulayarak hecedeki hükmün ve kuvvetin büyüklüğünü ifade etmeye çalışır:

“Hâlbuki bu hece-yi yegânenin delalet eylediği yeis öyle adi bir yeis dahi değildir. Bu lafzın bir suret-i mahsusada iradı halinde bir de büyük nedamet manası anlaşılır. Hem öyle bir nedamet ki artık elden çıkışı o nedameti mucip olan şeyin bir daha ele girebilmesine dahi ihtimal bırakmamıştır. Vah!...” denildiği zaman münfehim olan ye’s-i nâdimâne birçok ahvale göre başkalarının ye’si, başkalarının nedameti olmakla beraber bu hece-yi yegâneyi irat edenin dahi o ye’s’e, o nedamete iştirakini gösterir. Ancak bazı kere bu hececik ta insanın ciğerlerinden doğru kabarıp gelen müteessirane ve meyusane nefesle beraber o kadar acı acı çıkar gelir ki o halde ye’s-i nâdimânenin başkalarında vukua gelmiş bir şey olması ihtimali kalkarak her kusur, her kabahat bu acı kelimeyi irat edenden sadır olduğunu ifade eder. Vahın bu suretteki manası ise insanın kendi nefsinin levm etmesinden ibaret olur.” (*Vah*, s. 302).

Yazar, “netayic-i faciada irat olun[an]” (*Vah*, s. 303) bu lafız üzerinde durmasının ve onu romanının başlığı olarak kullanmasının gerekçesini şu şekilde izah etmektedir:

“Bir heceden ibaret olan şu lafzın tayin-i hükmünde sözü bu kadar uzatmış olmaklığımıza istiğrab edilmesin. Bu lafzı öyle bir hikâyeye ser levha ittihaz eyliyoruz ki neticesi en parlak bir vaha müncer olacak ve şu bir tek hecedeki asıl hüküm, asıl kuvvet dahi o zaman görülecektir. Yüzlerce sahifelik vukuata ser levha ve hatime olacak olan bir hece için şöyle mukaddime vadisinde birkaç satır yazmayı istiksâr etmek reva mıdır?” (*Vah*, s. 304).

Ahmet Mithat Efendi, kahramanları Behçet Bey ile Necati Efendi’yi beşinci bölümde daha yakından tanıtır. Behçet Bey’i, “şık” ve “centilmen” olarak tasvir eder. O, Felatun Bey muadili bir tiptir. Behçet’in özellikleri arasında en çok dikkat çeken kadınlara olan zaafıdır. Nitekim vapurda görüp takip ettiği kadına henüz âşık olmadığı halde sırf bir kuru meraktan dolayı peşine düşmesi, bu zaafını göstermektedir. Yazar, bunu şıkların, centilmenlerin geneli için gerekli şartlardan görmektedir:

“Behçet’in hususiyet-i ahvali meyanında en ziyade ehemmiyet verilecek şey bu zatın kadınlara olan râğbeti kaziyesidir. Zaten şıkların, centilmenlerin umumu için zen-dostlukta ifrat dahi cümle-i levazımdan değil mi ya? Fransızlar “beau sexe!” demezler mi? “Güzel nevi” manasına olan bu tabir nev-i nisvana mahsus olup güzelliği tazim dahi centilmenliğin birinci şiarındandır. Şu kadar ki bizim Behçet Bey bu merakta sair emsaline fâiktir. Zaten merakının ziyadeliği sebebiyle değil midir ki vapurda gördüğü bir kadını takip için bir gün sabahdan akşama kadar inat eylediği halde o geceyi de akşamdan sabaha kadar rahatsız geçirmeye razı olmuştur. Hem şıklarda bir hal daha vardır. Onlar bir kadına cüz’î âşık olmayı şayan-ı istihza bulurlar. Kadınlara pek ziyade râğbet etmeli ama âşık olmamalı. Eğer bir kadını kendisine âşık etmek mümkün olursa bunu fevkalâde bir şan sayarlar ise de kendisi kadına ciddi âşık olmayı safderunluğa hamlederler. Hatta centilmenliğin son derecesi olmak üzere ciddi âşık olmayı bir kadın hakkındaki muhabbetini istihfaf edecek olanlarla düelloya kadar da göze aldırırlar. Hikmeti? Hikmeti ne olacak? Bahis sevmemek bahsi değil. Honneur²²⁰ bahsi olduğundan honneur’u mutlaka kan ile temizlemeli imiş! Bereket versin ki centilmenliğin bu derecesi bizde pek de cari olmayıp Avrupa’ya mahsus bir haldir.” (*Vah*, s. 329).

Yirmi altı, yirmi yedi yaşlarında olan Behçet Bey, bu zamana kadar birçok kadın ile yakınlık kurmasına rağmen en ciddi ve sürekli ilişkisi iki ay devam etmiştir. Şıpsevdi olmasından dolayı vapurda gördüğü uzun boylu kadının peşine düşmesi ve bu kadar sıkıntı çekmesi yadırganmamalıdır. Necati ise Behçet’in tam tersi bir karaktere sahiptir. Rakım Efendi benzeri bir tiptir. Birisi şık ve centilmen diğeri ise

²²⁰ Onur.

feylesof olan iki arkadaş arasındaki zıddiyeti yazarın benzer birçok eserinde görmekteyiz. Aynı yerde oturmalarından dolayı aralarında bir dostluk oluşan bu arkadaşların aralarındaki bağı, ilerde görüleceği üzere bir başka olay daha da güçlendirir.

Burada, yazarın güzel ve alımlı bir kadın olan Ferdane Hanım'ı, vapurda elinde sigarasıyla yaşmağını sıyırmış ve erkeklere bakmaktan kaçınmayan tavrı nedeniyle serbest olarak tasvir ettiğinden de bahsetmek gerekir. Bu serbest kadın tipi XIX. yüzyılın son çeyreğinde Osmanlı toplumu için yenidir. Bu özellikleriyle Ferdane Hanım, Behçet Bey'de ilgi uyandırmaya başlamıştır. Yazar, romanın sonundaki felaketi Ferdane Hanım'ın serbestliğine bağlamasına karşın tek suçlu olarak onu görmez. Behçet Bey gibi erkeklerin ahlaki, dini kayıtlardan ayrılan serbestliğinin bu felaketin temel sebebi olduğunu gösterir. (Çıkla, 2016: 221).

Ferdane'nin evinden/mahrem alandan dışarı çıkması hayatını alt üst edecek, felaketine sebep olacak olaylar zincirini başlatır. Sokakta yalnız gezdiği için erkeklerin taciz edici bakışlarına maruz bırakılarak bir anlamda cezalandırılır. (Soy, 2019: 94, 103).

2.2.4. Nâbizâde Nâzım'ın Eseri

2.2.4.1. Zehra²²¹

Nâbizâde Nâzım'ın 1894'te yayımlanan bu eseri, Türk edebiyatının ilk psikolojik roman örneğidir. Romanda, kıskançlık duygusunun yol açtığı felaketler, başkahraman Zehra ekseninde realist ve natüralist bir çerçevede ele alınır. Suphi, talim ve terbiyesine dikkat edilerek büyütülmüş genç ve güzel bir delikanlıdır. Rüştüyeyi bitirip diplomasını aldıktan sonra babası daha sağken oğlunu Asmaaltı'nda, namuslu ve zengin bir tüccarın yanına kâtip sıfatıyla yerleştirir. Ondan sonra vefat eder. Suphi, annesi Münire Hanım ile birlikte yaşar. Babasının, Suphi'yi yanına kâtip olarak verdiği tacir, Şevket Efendi'dir. Çalışkan ve dürüst bir adam olan Şevket Efendi, sermayesini artırarak tüccarlar arasında itibar kazanır. Zehra adında kıskanç bir kızı vardır.

²²¹ Nâbizâde Nâzım, *Zehra*, Haz. Necat, Tonga, Can Sanat Yay., İstanbul 2019. Yapılan alıntılarda eserin bu baskısı kullanılmıştır.

Bu tabiatla olan kadınların ileride feci olaylara sebep olacaklarını bilmesinden ötürü kızının bu hırçın tabiatı babası Şevket Efendi'yi düşündürür. Zamanla kızının bu vahşi tabiatının değişeceğini ümit ederek teselli bulur. Fakat Zehra'nın yaşı ilerledikçe kıskançlığının da artması, babasının ümitlerini boşa çıkarır. Eğitimle de Zehra'yı bu huyundan vazgeçiremezler. Kızının kıskançlığı gittikçe şiddetlenmeye başlayınca Şevket Efendi, üzüntüsünü “mahrem-i esrarı” (*Zehra*, s. 25) gördüğü Suphi'ye anlatır. Suphi, o zamana kadar henüz Zehra'yı görmediğinden, onun hakkında bildikleri Şevket Efendi'den duyduklarıyla sınırlıdır. Aldığı duyumlarla Zehra'nın, bu haliyle kalmaya devam etmesi durumunda, ileride acı çekeceğini düşünerek kıza acımaya başlar. Böyle düşünmesinin nedeni, “sevimli bir kardeş olamayan kız[ın], bahtiyar bir zevce de olama[yacağına]” (*Zehra*, s. 25) olan inancıdır. Bundan sonra sık sık Zehra'yı düşünmeye başlar. Zihnini, hiç görmediği bir kızın bu kadar işgal etmesinin, merhametinden ileri geldiğini zanneder fakat yine de bu meşguliyetten zihnini bir türlü kurtaramaz. Suphi'nin dalgınlığını fark eden Şevket, bunun, sevdadan meydana geldiğini anlar. Suphi'yi, bazı hesapların tahsili için evine çağırdığı bir gün, âşık olduğu kişinin kızı Zehra olduğunu öğrenir. Suphi, o cuma günü Zehra'yı, evin bahçesinde görür ve onu pencereden izler. Seyretmek konusunda tereddütte kalsa da merakını bir türlü yenemediğinden, Zehra'yı bir müddet baştan aşağı dikkatle inceler.

Suphi'yle göz göze gelen Zehra, bir müddet sonra kaçarak uzaklaşır. Suphi, bu sırada dönmek üzereyken Şevket'e yakalanır. Hamisinin mahremine bu şekilde bakarken yakalanmasından rahatsızlık duyar. Fakat Şevket, Suphi'nin korktuğu gibi bir tepki vermez. Hatta Suphi'nin, kızına olan ilgisini fark ettikten sonra ona karşı daha sıcak davranmaya başlar. Fırsat düştükçe de Suphi'yi bu yolda cesaretlendirir. Bir gün, mağazada cebinden kağıtları çıkarırken kazara Zehra'nın fotoğrafını düşürmüş gibi yapar. Suphi, resmi yerden alırken Zehra'nın resmi olduğunu görünce resimden etkilenir. Tecrübeli Şevket, Suphi üzerinde oluşturduğu bu etkiden istifade ederek konuyu Zehra'ya ve huysuzluğuna getirir. Bunun üzerine Suphi, bütün cesaretini toplayarak içinden geçenleri dile getirir ve kızına talip olduğunu ima eder. Şevket de zaten bunu beklediği için imayı sezer sezmez kızıyla evlenmesini teklif eder. Suphi, sevincinden Şevket'in ayaklarına kapanır. Suphi, Zehra'yı ilk gördüğü zaman, sebebini bilmediği bir meyil ve arzu dürtüsüyle onu mutlu etme isteği duyar. Bununla birlikte onu sevip sevmediği konusunda gelgitler yaşamaktadır. Zehra'yı mutlu

etmesinin onu sevmeye ve kendisini sevdirmeye bağılı olduğunu ve karşılıklı muhabbetin de evliliğe doğru gideceğini hesaba kattığında hislerindeki tenakuz daha açık bir şekilde ortaya çıkar. Bu noktada Suphi'yi, Zehra hakkında beslediği ümitlerin boşa çıkmaması için mücadele etmeye karar verirken görmekteyiz.

Zehra ise Suphi'yle göz göze geldiği anda, ondan etkilenir. İsmi ve kim olduğunu henüz bilmediği bu delikanlıya sahip olma arzusu, tabiatındaki hırçınlığı bir dereceye kadar azaltır. Bu yumuşama ve mülayimliği iki sene önce annesini kaybettiği zaman da geçici bir süreliğine görünmüştür. Yaradılıştan kıskanç ve hırçın olan Zehra'nın, bu kötü huyunu düzeltmek amacıyla alınan tüm tedbirler boşa çıkınca Şevket, son çareyi kızını evlendirmekte görür. Ardından kızının hem kendisine hem de kocasına acı çektireceğini düşünmesi, bu ihtimalden de ümidini kesmesine neden olur. Fakat Suphi'nin Zehra'ya olan hislerini öğrendiği zaman, bu ümidi yeniden canlanır. Aşkın gücüyle kızının iyileşeceğine inandığı için gerekli adımları atar ve Zehra'yı Suphi'ye nikâhlar. Aynı şekilde Zehra da tabiatındaki marazın farkında olduğu halde bu tehlikeden nasıl kurtulacağına dair bir fikri yoktur. Suphi'yi gördüğü ve ona âşık olduğu zaman, tıpkı babası gibi kurtuluş ümidini ona kavuşmakta görür.

Nikâhtan sonra düğüne kadar Zehra, musiki dersleri alır. Şevket, Zehra'yla daha çok ilgilenmesi ve ahlakını iyiye doğru değiştirmesi için Suphi'ye rahatça yaşaması maksadıyla yeterli miktarda para vererek işten çıkarır. Ayrıca düğün hediyesi olarak Bulgurlu'da, güzel bir köşk hazırlar. Nikâhlıların düğüne kadar birbirlerine görünmesi, İstanbul'da âdet olmadığı için iki sevgili düğüne kadar ayrı kalır. Bu ayrılıkları aşk ve muhabbetlerini artırır. Bu süre zarfında da Zehra'nın tabiatında yumuşa görülür. Herkes bu durumdan son derece mutludur. Böylece Suphi ve Zehra şaşaalı bir düğünle evlenir. Evliliklerinin ilkyazını, Şevket'in hazırlattığı Bulgurlu'daki köşte geçirirler. Daha sonra Libade taraflarında küçük bir köşte naklederler. Burada mutlu bir aile hayatı sürdürürler. Yazar, Suphi ve Zehra'nın bu balayı devresi için “saadet-i mağbute” (*Zehra*, s. 44) ifadesini kullanır. Birbirlerine olan aşkları imrenilecek derecededir ve Suphi karısını kaybetmekten çok korkar. Yazarın burada “Gafil çocuklar!” (*Zehra*, s. 44) ikazı işin renginin değişmeye başladığını işaret eder.

Bu değişikliğin ilk adımı, Zehra'nın kıskançlığının nüksetmesidir. Suphi'nin gezintiye çıktığı bir gün, Zehra da ihtiyar dadısı Nazikter ile birlikte Çamlıca'ya doğru

gezmeye gider. Köşklerine yakın bir mevkide, eşinin hayvanını bir ağaca bağlı görür. O tarafa doğru gidip de kocasını göremeyince şüphelenmeye başlar. Etrafa göz gezdirdiği sırada, bağ içerisinde birisi erkek diğeri kadın olmak üzere iki kişinin başbaşa sohbet ettiklerini görmesi, bir süredir sükûnet halinde olan kıskançlığını aniden ortaya çıkarır. Panik ve korku ile kendisini bağın içine atarak zihninde suç işlediğine karar verdiği kocasını suçüstü basmaya yönelir. Ağaçlar içerisinde kendilerini yabancı gözlerden sakındıklarını düşünen iki âşık, koyu bir sohbe daldıkları sırada birdenbire karşılarında kendilerini alçak olmakla itham eden Zehra'yı gördüklerinde neye uğradıklarını şaşırırlar. Fakat daha sonra Zehra'nın, yanıldığını anlamasıyla utancından kıpkırmızı olduğunu gördüklerinde, olayın yanlış anlaşılmadan ibaret olduğunu anlayarak rahatlarlar. Zehra ise hislerinde yanıldığını ve kocası zannettiği kişinin, hiç tanımadığı bir delikanlı olduğunu görerek olduğu yerde donup kalır.

Zehra, her ne kadar hislerinde yanılmışsa da maruz kaldığı heyecan onu derinden sarstığı için tüm vücudu titrer bir halde köşke gelir ve şiddetli bir sıtmadan yatağa düşer. Bu beklenmeyen hadise, Zehra'nın Suphi'ye güvenini arttırsa da eski huyunun böyle zamansız bir şekilde nüksetmesi canını sıkır. Nitekim Zehra, evliliğinde her yönden mutlu olmasına karşın tabiatındaki kıskançlık duygusunun her fırsatta başkaldırmaya müsait olmasının, hayatından lezzet almaya engel olacağının ve ümitlerini altüst edeceğinin farkındadır. Bu nedenle duygularındaki bu karışıklığı kocasına yansıtmak istemez. Öte yandan da yeni bir vukuatla karşılaşma düşüncesinden bir türlü kurtulamaz. Beş, altı gün sonra soğukların başlamasıyla İstanbul Cağaloğlu civarında güzel bir eve nakledilir. Ancak Zehra'nın endişeleri bütün bir kış artmaya devam eder. Suphi, arkadaşlarının ısrarıyla bazı geceler Beyoğlu'na eğlenmeye gidip geç döndüğü zaman Zehra, içini kemiren şüphelerle “sekere-i mevt” (*Zehra*, s. 47) derecesine gelir.

İlkbaharda, Boğaziçi'nde bir yalıya nakledilir. Zehra, gereksiz vehimleriyle mutlu giden evliliğine gölge düşürerek hem kendisine hem de kocasına işkence eder. Bir, iki hafta daha bu şekilde geçtikten sonra Suphi'nin annesi Münire Hanım, oğlu ve gelininin istirahatini düşündüğünden, ev hizmetinde Nazikter'e yardım etmesi için Sırrıccemal adında bir cariye alır.

Zehra, Sırrıcemal'i kendisinden daha güzel bulduğu için ilk gördüğü andan itibaren ondan hoşlanmaz. Sırrıcemal'in eve girişinden sonra Zehra, evlenmeden önceki hırçın ve vahşi tabiatına geri döner. Suphi, bu durumu farkedince karısına daha çok iltifat eder ancak bu tedbir de Zehra'yı iyileştirmeye yaramaz. Zehra, günden güne hırçınlığının dozunu arttırarak eline geçen her şeyi kırmaya ve önüne çıkan herkesi azarlamaya başlar. Sırrıcemal, Zehra'nın bu tavırlarından, kendisinden hoşlanmadığını ve girdiği ailenin huzurunu kaçırdığını anlayarak üzülür. Bu nedenle günlerce ne Zehra'nın ne de Suphi'nin gözüne görünmemek için çaba sarfeder. Bununla birlikte Suphi'nin, kendisini Zehra'ya tercih etmesi durumunda, hanımının mutluluğu için kendini fedaya hazır olduğunu Zehra'nın bilmesini ve ona göre muamele etmesini de arzu eder. Bir gün, Suphi'nin evde olmadığı bir zamanda, Zehra'ya bu meseleyi açar. Zehra, hayalinde yarattığı dünyada suçlu konumunda gördüğü Sırrıcemal'in, gerçekte masum olduğunun farkındadır. Fakat bir cariye karşısında bunu itiraf etmeyi gururuna yediremediği için onunla bir husumeti olmadığını söyleyerek konuyu kapatmak ister.

Bundan sonra Zehra, Sırrıcemal'i sürekli gözetim altında tutarak onu evden göndermenin yollarını aramaya başlar. Suphi ise karısının Sırrıcemal'e olan aşağılayıcı muamelesinin farkında olup Zehra'yı, hırçınlığı zamanlarında kendi haline bırakmayı tercih ederek rahatsızlığını belli etmemeye çalışır.

Münire Hanım, Suphi'nin eve erken döndüğü ve Zehra'nın sokakta olduğu bir gün, oğlunun hizmetini görmesi için Sırrıcemal'i odasına gönderir. Bu durum, iki sevgilinin yakınlaşmasına ve birbirlerine ilan-ı aşk etmelerine fırsat verir. Dolayısıyla Münire Hanım, eve getirdiği cariyeyi, oğlunun hizmetine vererek ikinci defa istemeden evliliğinin tehlikeye girmesine sebep olur. Suphi, bu yakınlaşmaları esnasında Sırrıcemal'le karısını yeniden mukayese eder ve bir kez daha Sırrıcemal'i hem bünye hem de cazibe noktasında daha üstün bulur. Böylece Suphi için Zehra büsbütün anlamsızlaşmaya başlar.

Kendisini, “hanımının bir çaker bendesi ve beyinin kemter hizmetçisi say[an]” (*Zehra*, s. 50) Sırrıcemal, Suphi'nin iltifatına mazhar olunca değişmeye başlar. Güzelliği sayesinde nail olduğunu düşündüğü bu mutluluk, gururunu okşar. Bu tavırları sonradan Zehra ile çatışmaya neden olacaktır. Sırrıcemal'in bu tutumu, evin ihtiyar hizmetçisi Nazikter tarafından da hoş karşılanmaz. Nazikter, ailenin emektar hizmetçisi olması hasebiyle Sırrıcemal'i gördüğü iltifattan dolayı kendisine rakip

görmektedir. Sırrıccemal ise her fırsatta bu iltifatı lehine kullanarak Nazikter'i, aleyhine hırslandırır. Sırrıccemal'in neşeli halleri, Zehra'nın kahırlanmasına sebep olduğundan ayrıca kocasının hal ve hareketlerinde de farklılıklar sezdiğinden ikisini de göz hapsine alır. Nazikter'i de bu yolda kullanmaya çalışarak hem Sırrıccemal'i hem de kocasını daha yakından gözetim altında tutar. Zehra, Suphi'nin Sırrıccemal'e olan muamelesini gördükçe intikam hırsıyla yanıp tutuşur.

Zehra, çektiği işkencelerin sebebi olarak gördüğü kayınvalidesi Münire Hanım'a da kin duymaya başlar. Münire Hanım, nasıl bir felakete yol açtığını anladığında, yaptığından pişman olur fakat iş işten geçmiştir. Suphi'nin gözü Sırrıccemal'den başkasını görmez, tek arzusu ona sahip olmaktır. Nitekim çok geçmeden bu emeline nail olur ve Sırrıccemal hamile kalır. Suphi'ye olan aşkıyla ahlakı da değişmeye başlayan Sırrıccemal, kendinde ikinci hanım olma hakkı görür. Bu nedenle de Zehra'nın hakaretlerine eskisi gibi boyun eğmeyip karşılık vermeye başlar:

“Fakat bu sevda, kızın ahlakını da tağlit eylemişti. Evvela mütevazı ve belki mahviyetli olan tab'ı şimdi kesb-i gurur etmişti. Sade Nazikter'i değil, Zehra'yı bile pâ-yı tahkiri altında ezmek iştihakına düşmüştü. Bu iştihakını her haliyle, her kaliyle meydana da koymaktaydı. Hatta bir kere Zehra, en ufak bir bahaneyle celallenerek Sırrıccemal'i dövmeye davranmışken Sırrıccemal'den adeta layıklice bir mukabele bile görmüştü. İşte bu hal Zehra'yı bilküllüye kudurtmaktaydı.” (Zehra, s. 67).

Bu sırada babası Şevket Efendi'nin vefatıyla Zehra iyice sarsılır. Diğer tarafta Suphi, karısı ile Sırrıccemal'in kendisini paylaşamamalarından ve bunun için sürekli birbirleriyle çekişmelerinden memnundur. Bu yüzden ikisi arasındaki kavgaya müdahil olmaz. Sırrıccemal'le gözlerden uzak yaşamak için ona, Makriköyü'nde beş odalı bir ev tutar. Bununla birlikte Zehra'ya karşı da hâlâ bir meyli olduğundan onu boşamaz. Sırrıccemal, “öteki” olarak adlandırdığı kadına karşı Suphi'nin, bu meylinin mutluluğuna gölge düşürmesinden korkar. Bu nedenle Suphi'nin, İstanbul'a, mağazaya gittiği günler diken üstündedir. Her akşam eve geldiği zaman Suphi'yi sorguya çeker. Suphi'den şüphelerinin yersiz olduğuna dair aldığı cevaplarla her ne kadar rahatlarsa da içindeki kuşkuyu tamamen yok edemez. Suphi'nin yaptığı fedakârlıklarla birlikte kendisini de bir gün Zehra uğruna feda edebileceği fikri, zihnini sürekli meşgul eder. Mutluluklarının devamı için Suphi'nin, Zehra'dan boşanması gerektiğinin farkındadır ancak bunu söylemeye cesaret edemez. Bir hile tertip etmeye de kendinde maharet ve kudret göremez. Suphi, Sırrıccemal ile Zehra arasında bir seçim

yapmak zorunda kalınca istemeyerek de olsa Zehra'yı boşar. Annesini de Zehra'nın yanında bırakır. Bu olay, Zehra'nın düşmanlığını iyice arttırır. Onlardan alacağı intikam ve nefretle yaşar. Habibe Molla adındaki bir kadın aracılığıyla Suphi'nin, Sırrıcemal'le birlikte yaşadığı evi öğrenir. Bundan maksadı, Makriköyü'ne gidip Sırrıcemal'i öldürmesiye dövmekse de bunun bir fayda getirmeyeceğini anlayarak vazgeçer. Tesadüfen yolunun kesiştiği Marika adındaki bohçacı kadın aracılığıyla intikamını almanın daha iyi olacağına karar verir. Marika da zaten bu işlerin erbabı olması hasebiyle Zehra için doğru kişidir. Yapılan müzakere sonucunda Marika'nın, Beyoğlu'nda tanıdığı aşüfte kadınlardan birini Suphi'ye musallat etmesiyle Sırrıcemal'den ayırmaya karar verilir. İki gün sonra Marika, yanında Urani ile gelir. Zehra, yapması gerekenleri detaylı bir şekilde Urani'ye anlatır. Böylece Urani ile Marika vakit kaybetmeden planlarını icra etmeye başlarlar. Emanet bırakacakları gerekçesiyle Suphi'nin mağazasına giderler. İşleriyle meşgul olan Suphi, Urani'nin cilveli ve işveli tavırlarını önce görmezden gelir. Sonraki gün tekrar geldikleri zaman Suphi, Urani ile ilgilenmeye başlar. Ertesi gün de Urani, Suphi'yi isim gününe davet eder.

Suphi, Sırrıcemal'i düşünerek başta daveti kabul etmez ancak Urani'nin şuhane ısrarlarına daha fazla dayanamayarak davetini kabul eder. Sırrıcemal'e, gecikeceğine dair bir telgraf yazıp uşakla gönderir. Urani, akşam Suphi'yi açık saçık bir şekilde karşılar. Bunun üzerine Suphi, tuzağa düşürüldüğünü anlar fakat bu kapandan kurtulmaya istekli değildir. Urani'nin hazırladığı iştret sofrasıyla sefahat âlemine dalarak zevk ve neşe içerisinde kendini kaybeder. Aklına ne Sırrıcemal ne de Zehra gelir. Sabah uyandığında Sırrıcemal, bir an hatırına gelse de Urani karşısında etkisini kaybederek kısa sürede unutulur. Suphi, sefahat âlemlerinin yabancı olduğu halde Urani'nin ne meşrepte bir kadın olduğunu anlar. Buna rağmen yalanlarına kanmaktan da kendini alamaz. Dolayısıyla bu zevk girdabına kendisini bile isteye atar. Ayrıca Zehra ve Sırrıcemal'de olduğu gibi Urani'nin ilgisinden de erkeklik gururu okşanır. Böylece ertesi gün de Urani ile birlikte kalır. Sarhoşluktan uyandığı zaman sağlam kafayla düşündüğünde bir yandan Urani'den nefret ettiğini diğer yandan da bu nefret içinde bir aşkın filizlenmeye başladığını anlayarak duygularında gelgitler yaşar:

“Sanki Suphi, artık Sırrıcemal'i de Zehra'yı da unutmuş gitmişti. Urani'nin şüphelerine karşı muhabbetini kasemlerle temine çalışmaktaydı. Fakat kendisine

muhabbeti varsa bugün ve bu gece de burada kalması teklifi varit olunca aklı başına geldi. Sohbetü's-sefine tarzında bir gecelik muarefenin gönül üzerindeki tesirini hiç menzilesinde bularak verdiği harareti teminata içinden gülmekteydi. Bahusus şu karşısındaki karının ebleh-firibane dillerle kendisini iğfale uğraşmasını pek tuhaf bulmaktaydı. Artık bunda da gönül, muhabbet olduktan sonra! Öyle gönlü, öyle muhabbeti doğrayıp köpeklere atmalı.” (Zehra, s. 95).

“Suphi o cereyan-ı buhrana tutulmuştu. Urani'ye karşı içinden doğru yükselen nefret, şüphe yok ki bir muhabbetin mukaddeme-i tevellüdüydü. Adeta Suphi'nin Urani'ye muhabbeti, nefret içinde peyda olmaktaydı. Suphi sokağa çıktığı zaman Urani'yi sevmiş gitmişti.” (Zehra, s. 99).

Sırrıcemal, Suphi'nin telgrafını aldığı zaman işlerinin yoğunluğundan dolayı o gece gelmeyişi anlaşıla karşılar. Fakat aradan on beş gün geçtiği halde Suphi'nin gelmemesi üzerine şüphelenmeye başlar. Sırrıcemal'in de vehim noktasında tıpkı Zehra gibi hareket etmeye başladığını söyleyebiliriz. Suphi'nin, Zehra'ya döndüğünü düşünmesi -Zehra'daki gibi- intikam hırsını körükler. Bu vehimler, aslında Sırrıcemal'in, Suphi'yle birbirlerine ilan-ı aşk ettikleri günden itibaren yavaş yavaş kendini göstermeye başlamış ve Suphi'nin ortadan kaybolmasıyla da en üst seviyeye ulaşmıştır. Bu süre zarfında Suphi'nin kâtibi Muhsin bir, iki defa gelip bir miktar para bırakır. Sırrıcemal, Muhsin'den de net bir cevap alamayınca yanına hizmetçi kadını alarak Zehra'nın Hocapaşa'daki evine gider. Suphi'yi orada bulacağından emindir. Münire Hanım'dan, oğlunun üç aydan beri uğramadığını haber alınca yalan söylediğini ve Suphi'yi sakladıklarını düşünür. Zehra'nın da gelmesiyle işler iyice kızışır.

Zehra, intikamını almış olmanın sevinciyle Sırrıcemal'i tahrik eder. Suphi gibi çapkın bir adamın ona da yar olmadığını söyleyerek başka bir kadınla birlikteliğini kahkahalarla anlatır. Sırrıcemal, Suphi'yi yabancı bir kadına kaptırmış olmanın üzüntüsüyle oradan ayrılır. Zehra'yı kendisine rakip görürken bir anda intikamının yönünün değişmesi ve Suphi'nin bu uğurda Zehra'yı da feda ettiğini anlaması, her şeyi altüst eder. Rakibinin Zehra olması durumunda, Suphi'yi yeniden elde etmenin imkânı varken hiç tanımadığı birinin sevdiği adamı elinden alarak tüm kapıları kapatması, Sırrıcemal için tahammül edilemez bir hal alır. Suphi'nin, kendisini bir fahişe uğruna terk ettiğini, Muhsin'den öğrenince de intikam sevdasına düşer fakat bu yolda nasıl davranması gerektiğini bilemez. Aklına gelen birkaç fikrin de para yüzünden hayata geçirilememesi, bütün ümitlerini yok eder.

Birkaç günden beri ara sıra geçirdiği baygınlık nöbetleri, son zamanlarda iyice artar. Bebeğini kaybetmesiyle de derin bir boşluğa düşer. Suphi'yle arasındaki tek bağı

ve son dayanağı olan çocuğunun kaybı, Sırrıcemal'i yalnızlığa iter. Ayrıca Suphi'nin ortada olmaması nedeniyle başgösteren para sıkıntısı da buna eklenince aşçı kadın da evi terk etmek zorunda kalır. Mutfak hizmetine de bakmaya mecbur kalan hizmetçi kadın ise Sırrıcemal'in dalgınlığından faydalanarak kıymetli eşyalarını çalar. Sırrıcemal, çoktan beri etrafıyla tüm bağlantılarını kopardığı için hiçbir şeyin farkında değildir. Sonunda dayanamayıp intihar eder. Ondan geriye gazetelerin birinde ilan edilen intihar havadisi kalır:

“Makriköyü'nde istasyon civarında bir hanede Sırrıcemal Hanım namında birisi kendisini hanenin sarnıcına atarak intihar etmiş olduğu işitilmiştir.” (*Zehra*, s. 113).

Öte yandan Suphi, olanlardan habersiz “high life” (*Zehra*, s. 114) bir yaşantıya kapılıp işlerini de ihmal eder. Muhsin, mağazanın idaresinde serbest kalınca işleri istediği gibi yönetir. Bu da Suphi'nin maddi açıdan kötüye gitmesi demektir. Urani ile sürdürdüğü sefahat hayatı da elinde avucunda olanları hızla tükettiğinden, Suphi için tehlike çanları çalmaya başlar. Urani'nin, Suphi'yle ilişkisi aşka değil menfaate dayalıdır. Dolayısıyla Suphi ile olan macerası da öncekilerden farksızdır. Suphi ise Urani'ye bağımlı hale gelmiştir. Her ne kadar bu hevesinin adı bir heves olduğunun farkındaysa da bu iptilasından bir türlü kurtulamaz.

Nitekim eğlence mekânlarına gittikleri zaman, Urani'nin diğer erkeklerle samimi olmasından rahatsız olur ve onu kıskanır. Fakat bu Urani için sıradan bir durumdur. Küçük yaştan itibaren fuhşun içindedir. Annesini beş, babasını ise on iki yaşında kaybeder. Halası Fani, güzelliğinden faydalanmak ve sermaye olarak kullanmak için onu yanına alır ve beraberinde fuhuşhanelere götürür. Dolayısıyla daha çocuk sayılacak yaşta bu tür yerlerin müdavimi sayılan Urani, zamanla içinde bulunduğu bu âlemlerden lezzet alır. Halasının sermaye gözüyle baktığı Urani, on dört yaşına varmadan para kazanmaya başlar. Urani'nin birlikte olduğu erkeklerle ilişkisi, duygusal olmaktan çok menfaate dayalıdır:

“ (...) İki seneden beri on-on beş âşık değiştirmiş ve hiçbirisinde dikiş tutturamamıştı. Şimdiye kadar hiçbir erkek sevmiş değildi. Herkesin teminat-ı âşıkaneşini bila-fütur dinler, içinden güler geçerdi. Bir-iki aylık maişet-i âşıkaneşinden sonra iki “sevdazede” birbirinden bila-heyecan ayrılırlardı. Yalnız sokakta tesadüf ettikçe bir soğuk aşinalıkla iktifa ederlerdi. Bazen bir âşığın bir kere daha avdet ve rücu ettiği vaki olur, birkaç ay muaşakadan sonra yine bila-fütur yekdiğerinden ayrılırlardı. Şu ahvale bakılırsa o erkeklerin de, bu Urani'nin de kalp ve gönül denilen şeyden asla haberdar olmadıklarına hükmolunabilir; onlarca “muhabbet” bayağı bir hevesten ibaret olmalı ki bir müddet sonra geçer giderdi.” (*Zehra*, s. 118).

Zehra, Sırrıcemal'den kurtulduktan sonra Suphi'nin de perişan olması ve ortada kalması için elinden gelen her şeyi yapar. Suphi'nin başına Urani'yi musallat ederek sefahat âlemine alıştırdıktan sonra mağazayı da elinden almak için harekete geçer. Muhsin'le evlenip mağazayı ele geçirdiği takdirde, Suphi'nin beş parasız kalarak kendisine döneceğini düşünmektedir. Ayrıca bununla Suphi'nin kıskançlığını üzerine çekeceğini ve gönlünde kabuk bağlamış yarayı tazeleyeceğini de ümit etmektedir. Muhsin, mağaza sahibi olacağını öğrenince Zehra'nın evlilik teklifini tereddüt etmeden kabul eder. On beş, yirmi gün içinde de evlenirler. Babasından kalan mirasa mağazanın kazancı da eklenince Zehra, maddi yönden iyice güçlenir. Anlaşmaları üzerine Muhsin, Suphi'nin hesabına düşen hisseyi verdikten sonra daha büyük bir sermaye ile işe başlar. Suphi, eline geçen iki yüz, üç yüz lira kadar para ve ayda dört lira iradiyle da kendini içinde bulunduğu hayattan kurtaramaz. Bu paralarını da Urani'nin lüks yaşantısına harcar. Suphi, Zehra'nın Muhsin'le evliliğini öğrendiğinde Zehra'nın düşündüğü gibi bir tepki vermez. Aksine bu durum Suphi'de hiçbir etki uyandırmaz. Muhsin'e rakip olmak yerine lakayt bir vaziyette omuz silerek Urani ile zevk ve safaya dalar.

En uzun ilişkisi birkaç aydan ibaret olan Urani ise böyle uzun ilişkilere alışkın olmadığı için bir süre sonra Suphi'den de sıkılmaya başlar. Ayrıca Zehra'nın intikamı için istenen kıvama getirildiğini gördüğünde de Suphi'yi, baştan savma zamanının geldiğini düşünür. Suphi'nin elindeki son paraları da yedikten sonra onu kapının önüne koyar. Kendine başka bir dost bulur. Suphi, gerçeklerle yüzleştiği bu zor zamanında annesi Münire Hanım'ı hatırlar. Daha öncesinde de birkaç kez Sırrıcemal ve çocuğu aklına gelmişse de bunu idrak edecek konumda olmadığı ve Urani'nin hayaliyle fazlaca meşgul olduğu için hatıraları zihninde fazla yer tutmaz. Üstelik Sırrıcemal'in akıbetinden de habersizdir. Başına gelen felaketlerin müsebbibi olarak gördüğü annesine bu kez acımaya başlar. Hemen Hocapaşa'daki eve koşar. Ancak Zehra Muhsin'le evlenip Cağaloğlu'nda güzel bir eve geçince Münire'yi yalnız bırakmıştır. Münire Hanım, yalnız başına borç harç içinde bir süre yaşasa da biriken borçlarını ödeyemeyecek duruma gelince sokaklarda dilenmeye başlamıştır. Annesinin akıbeti Suphi için ikinci bir darbe olur. Böylece bir süre üçüncü sınıf otel ve hanlarda konaklayarak sonunda tulumbacı kahvelerine kadar düşer. Burada edindiği

arkadaşlarının teşvikiyle meyhane âlemlerine girip çıkarak sarhoş oluncaya kadar içer. Bu “sefihane ve sefilane” (*Zehra*, s. 159) yaşam tarzı, ahlakını da değiştirir. Serseri ve sabıkalı takımı arasına karışıp birkaç kez hapishaneye de girer. Suphi, böylece Zehra’nın arzu ettiği gibi hem maddi hem de manevi bir çöküş sürecine girer.

Zehra, Marika vasıtasıyla Suphi’yi yakın takibe alır. İçinde bulunduğu durumdan memnundur fakat son bir arzusunu da gerçekleştirmek ister. O da Suphi’nin ayaklarına kapanarak ağlaya ağlaya af dilemesidir. Muhsin’le evlenmiş olmasına rağmen hâlâ Suphi’yi sevmektedir. Muhsin’le Suphi’yi kıskandırmak için evlenmiş fakat bundan bir netice alamamıştır. Muhsin’in, Suphi’nin boşluğunu dolduramaması, geç de olsa Zehra’nın kendisini bu uğurda boşuna feda ettiğini de anlamasına sebep olur. Bu huzursuzluğu da ayrıca Suphi’ye olan nefretini arttırmaktadır. Fakat o, işin bu boyutunu sağlam kafayla düşünebilecek biri değildir. Zehra, bu öç meselesinde kendini mazur görerek yaptıklarını makul bir zemine oturtma peşindedir. Bu nedenle de kendisini yerden göğe kadar haklı bulmakta ve hiçbir mesuliyet kabul etmemektedir. Bununla birlikte Sırrıcemal’in ölmesi, Münire’nin sokaklarda dilenmesi ve Suphi’nin sefaleti de Zehra’yı tatmin etmez aksine intikam hırsını daha çok tahrik eder. İçindeki intikam ateşinin, Suphi’nin pişmanlık gözyaşlarıyla söneceğine kendini inandırır.

Suphi, Beyoğlu’nda yine serseri gibi dolaşp çarpacağı birilerini gözetlediği bir zaman, Urani’yi araba içerisinde yanında bir adamla görür. O anda, duyguları galeyana gelerek içinde Urani’yi öldürme hevesi uyanır. Cinayete hemen o anda karar verir. Kendini cesaretlendirmek için epeyce alkol alır ve akşamüstü Urani’nin geçeceği sokağın başına gizlenir. Mösyö Kostaki ile Urani’nin geldiğini görünce elindeki kamayla üzerlerine saldırır. İkisi de derhal ölür. Suphi, elde yeterli delil olmadığından serbest bırakılır. Fakat sabıkası olması hasebiyle Zaptiye Nezareti tarafından İstanbul’da kalması tehlikeli görülerek Trablusgarp’a sürülür. Zehra, bu olayı da Marika’dan öğrenir. Suphi’nin akıbeti, Zehra’nın tasarladığı gibi olmayınca yaptıklarına pişman olur. Suphi’yi, yeniden elde edeceğine dair son umudu da böylece yok olup gittikten sonra Muhsin, gözüne daha çirkin bir şekilde görünmeye başlar. Hiçbir zaman sevmediği, nefret ettiği ve tiksindiği bir adamla yaşamak Zehra için dayanılmaz bir hal alır. Zaten Muhsin de Zehra’nın karmaşık duygularını görmezden gelmektedir. İçinde bulunduğu karamsar ruh hali, Zehra’yı intihar fikrine sürüklese de

dini inancı sayesinde bu kötü düşünceden kurtulmayı başarır. Takdir-i ilahiye boyun eğip kaderine razı bir şekilde, kalan ömrünü acı ve keder içinde geçirir.

Muhsin'den bir erkek çocuğu olur fakat çocuk ancak iki hafta kadar yaşar. Zehra, bunu kendisi için ilahi bir cezanın işareti olarak sayar. Bu olaydan bir, iki ay sonra da Muhsin vefat eder. Bundan sonra çıkan taliplerini reddederek yalnız yaşamayı tercih eder. Alışverişe çıktığı bir gün, çarşıda büyük bir kalabalığın toplandığını görür. Merakla kalabalığa sokularak kadınlardan birine meselenin ne olduğunu sorar. Fakir ve ihtiyar bir kadının sokakta düşüp öldüğünü öğrenir. Aklına derhal kayınvalidesi Münire Hanım gelir. Daha sonra sedye üzerindeki ihtiyar kadının, Münire olduğunu teşhis eder. Felaket sebebi olarak gördüğü kayınvalidesinin akıbetine Zehra'nın yüreği dayanmaz. Üzüntüsünden yataklara düşer. Doktor çağırıp hastalığının şiddetini artırır. Komşularının zoruyla getirtilen doktorun verdiği ilaçları da kullanmayarak bir tür intihar girişiminde bulunur. Akli başına geldiği zaman da her şey için çok geçir. Vicdan azabı peşini bırakmayıp hastalığını da tetikler. Böylece yatağa yattığının otuz beşinci günü şiddetli bir nöbet geçirerek ölür.

Zehra'nın duygularının histerik boyuta ulaştığını söylemek mümkündür. Nitekim yazar, psikolojik tahlillerle bize bunu göstermektedir. Son tahlilde maraz haline gelen kıskançlığı kasırğa gibi etrafındakilerle birlikte Zehra'yı da içine alarak mahveder.

Bu bağlamda Peter Toohey, kişinin, kıskançlık sonucu başkalarına vereceği zararı hesaplarken aynı zamanda farkında olmadan kendisine de zarar verdiğini ifade eder. (Toohey, 2014: 165).

Robert Finn bu yok oluşu, "Sırrıcemal, kuyusuna nasıl zehir katarsa Nabizade Nazım'ın bütün kişileri de duygusal açıdan birbirlerini öyle zehirlerler; saçtıkları ağuyla hep birlikte sahneden silinene kadar." şeklinde izah eder. Dolayısıyla romanı "bir öç tragedyası" olarak niteler. (Finn, 1984: 99).

Nâbizâde Nazım'ın natüralist ve determinist görüşüne göre insanların tabiatlarına galebe çalmak mümkün değildir. Zehra da Suphi de çocukluklarında iyi eğitim gördükleri halde Zehra'nın kıskanç, Suphi'nin ise şıpsevdi tabiatını hiçbir şey değiştirmmez. Dolayısıyla bütün felaketlere bu tabiatları sebep olur. (Esen, 1991: 43).

Zehra, psikolojik düzlemdeki büyük gerilimin girdabında yaşama/sevme ve benliğini tatmin etme savaşı verir. Kıskançlığın doğurduğu acılık hissi, sadist,

mazoşist özellikleriyle devinim kazanır. Sadist Zehra, umut/umutsuzluk, huzur/huzursuzluk, tatmin/tatminsizlik çatışmasında ruhsal yönden kendini doyurmaya, erinç duymaya fazlasıyla kapıldığı için önünü almak, ona engel olmak imkânsızlaşır. Nabizâde'nin müdahalesiz nesnel tavrı karşısında öylesine özgürdür ki sonunda kendi özgürlüğünün, akıl almaz kıskançlığının kurbanı olur ve adeta canavarlaşır. Bu intikam duygusu, onda bir tür hazcılık yaratır.²²² (Baki, 1993: 41, 42).

Suphi'ye karşı tüm olanlara rağmen sempati duyan Zehra, nefret etse de onu sevimli bir düşman olarak görmektedir. Bu da ondaki hastalıklı sevginin ve sevgi açlığının göstergesidir. (Fedai, 2012: 88).

Sadizmle mazoşizmin bir bileşkesi olan sado-mazoşizm özelliği gösteren karakterler, birbirleriyle ilişkilerinde zoru, baskıyı, boyuneğmeyi ve edilgenliği bir tür iletişim gibi kullanırlar. Zehra tam anlamıyla bir sadist, Suphi Bey ise mazoşisttir. Suphi ile Urani arasındaki ilişkide de sado-mazoşit belirtiler görülür. Suphi'nin edilgen ve boyun eğen tavrı, Urani'nin sadist duygularıyla sado-mazoşit bir bütünlük gösterir. Urani, Suphi üzerindeki sadist duygularını açığa çıkardıkça Suphi bir boyun eğiş ve edilgenlik içinde bu eziyetlerden zevk almaya başlar. Suphi'nin ruhsal yalnızlığı ile cinsel gereksinimlerinin bir arada bulunmasından dolayı mazoşist eğilimi ruhsal ve bedensel bir uyum içindedir. (Baki, 1993: 158, 161).

Suphi'nin, nazariyattaki fikirleriyle bunların uygulamaya geçirilmesi arasında bir tutarsızlık söz konusudur:

“Bir bekrinin işrete iptilası neyse Suphi'nin de Urani'ye iptilası ondan ibaretti. Suphi de bekri gibi ara sıra şu sefaletle bir nihayet vermeye davranmakta ve fakat tıpkı bekri gibi sefahat-ı daimeden bir türlü vazgeçememekteydi. Bir cereyan-ı meşumeye tutulmuş, ister istemez o saikaya tebaiyet edip gitmekteydi.” (Zehra, s. 119).

“(...) Şu ciğeri beş para etmez karının, şuna buna gösterdiği yılışıklığa neden kızmak lazım geleceğini nefsinden sormaktaydı. O kadının kâla-i visali kendisine zevk vermediğini, nerede yağlı bir müşteri görürse metaini ona arz etmekte yerden göğe kadar haklı olduğunu, o kendisini sevmiyorsa kendisinin de hakikatte onun mecburu, müptelası olmadığını filanı düşünmekteydi.” (Zehra, s. 124).

Zehra'daki kıskançlığın yıkıcılığını hem kendi kişiliği hem de maruz kaldığı durumlar şekillendirmiş, öteki kadın olmak düşüncesi intikam ateşi ile yanmasına yol

²²² Nitekim Georges Bataille'in “Oysa sadizm, bir yıkımı seyretmekten zevk almaktır ve yıkımların en acısı da insanoğlunun ölümüdür.” (Bataille, 2021: 16) ifadelerinden hareketle Zehra'nın sadist bir kişilik yapısı sergilediğini söylemek mümkündür.

açmıştır. Suphi'nin hayatındaki felaketlere Zehra kadar kendi cinsel zaafı da sebep olmuştur. (Fedai, 2012: 90).

2.2.5. Emine Semiyye Hanım'ın Eseri

2.2.5.1. Muallime

Romanın bu bölümünde Behbude ile Süheyl'in kıskançlık sebebiyle felaketle biten evlilikleri anlatılır. Kevser, babasının nasihatlerini kulağına küpe edinir. Nitekim Murtaza Efendi'nin söylediklerinde haklılık payı vardır. Bundan dolayı Kevser, küçük kızı Behbude'yi sevmelere doyamazken büyük kızı Meşhude'ye karşı mesafelidir. Molla İdris ise velinimetinin kızı Meşhude'yi, öz kızı gibi sever ve bir dediğini iki etmez. Bu nedenle Meşhude şımarık yetişir. İki kız kardeş arasındaki zıddiyet, büyüdüleri zaman daha çok belirginleşir ve Meşhude'nin Behbude'ye kıskançlığı da artar. Meşhude, on dokuz yaşına geldiği zaman zengin bir aileden Aziz Bey adında orta yaşlı bir talibi çıkar. Molla İdris, Aziz Bey'i tanıdığı ve ahlakını beğendiği için iyi bir damat olacağını düşünerek kızını verir. Aziz Bey'in babası, annesi vefat ettikten sonra kimsesiz bir Gürcü kıızıyla evlenir, ondan da Süheyl adında bir oğlu olur. Aziz Bey, babası öldükten sonra küçük yaşta öksüz kalan Süheyl'i yanına alır ve kardeşten ziyade evladı gibi büyütür. Biraz büyüdüğü zaman iyi bir tahsil alması için de Molla İdris'in derslerine gönderir. Molla İdris'le görüşmeye geldikçe Meşhude'yi görmesi üzerine bu evlilik kararını alır. Aziz Bey, Behbude'nin ahlakını beğendiği için onu da kardeşi Süheyl'e almak ister. Bu isteğini Molla İdris'e de açar. İdris, damadına olan hürmetinden dolayı teklifini kabul eder. Böylece Behbude de kendisinden bir yaş büyük Süheyl'le nikâhlanır. Süheyl, bir sene sonra tahsilini tamamlamak üzere İstanbul'a gönderilir. Her sene tatil zamanları Kastamonu'ya gelir. Bu süre zarfında Behbude ile Süheyl'in ilişkileri edep dâhilindedir. Behbude'nin nikâhı üzerinden dört sene geçtikten sonra Molla İdris vefat eder. Bunun üzerine Aziz Bey, kayınvalidesi ile baldızını kendi evine götürür. Bir sene sonra da Süheyl, tahsilini tamamlayıp döner.

Meşhude, Behbude'nin genç ve yakışıklı Süheyl'le evlenecek olmasını kıskanır. Kendi kocasını Süheyl'e göre daha yaşlı bulması ve güzellik yönünden Behbude'den daha güzel olduğunu düşünmesi kıskançlığını iyice artırır. Meşhude, bu arada altı aydan beri görüştüğü komşularının oğlu Memiş Bey'le samimiyeti iyice

arttırır. Kocası ve ev halkı uyuduğu zaman sokak kapısından Memiş Bey'i içeri alarak görüşür. Annesi Kevser Hanım, bu sırada vakıf olur. Meşhude, kardeşine tuzak kurmak maksadıyla düğüne bir hafta kala Memiş Bey'le gece saat dörtte gelmesi için anlaşır. Annesi Kevser Hanım, bunu da gizlice öğrenir. Meşhude, o gün geldiğinde gece saat dörtte Behbude'nin odasına giderek aşağıda bir ayak sesi duyduğunu söyler. Ardından aşağıyı kontrol etmesi için Behbude'yi gönderir. Behbude, her şeyden habersiz bir şekilde aşağıya iner. O ininceye kadar Meşhude de Süheyl'in odasına giderek karısının, Memiş Bey'le gizli ilişkisi olduğunu ve aşağıda görüştüklerini söyler. O sırada Memiş Bey'in açık bırakılan kapıdan içeri girmesi ve karanlıkta Behbude'nin karşısına çıkmasıyla eve hırsız girdiğini zanneden Behbude, çılgılık atar. Bir hışımla aşağı inen Süheyl, Behbude'yi saçlarından yakalayarak darbeder. Gürültü üzerine aşağıya inen Aziz Bey de Meşhude ve Süheyl'in ithamları üzerine Behbude'yi evden kovar. Kevser Hanım, Meşhude'nin hilesine vakıf olmasına rağmen bildiklerini söyleyemez. Aziz Bey'in, "Meşhude ve Süheyl yalan söylemezler. Ben görmüş gibi inandım." (*Muallime*, s. 135) sözleri üzerine ona beddua ederek son nefesini verir:

“ — Sen mademki görmeden iftira atıyorsun. Allah azimüşşan senin iki gözünü de kör etsin hem iyi gün görmen için gözlerin açılmasın. Hep fena günlere kal.” (*Muallime*, s. 136).

Aziz Bey, bu olaydan sonra gözlerini kaybeder. Bir nevi Kevser Hanım'ın bedduasının tuttuğunu söyleyebiliriz. Süheyl ise gerçekleri tesadüfen öğrenir. Çiftlik yolunda, bir ağaçlık altında arkadaşlarıyla eğlenen Memiş Bey'i görünce onu tehdit etmek için yanına gider. Konuşmaları sırasında Memiş Bey, Behbude ile değil Meşhude ile ilişkisi olduğunu söyler. Bunun üzerine öfkelenen Süheyl, yengesinden hesap sorar. Fakat Meşhude dişiliğini kullanarak onu etkisi altına alır. Meşhude'nin kötülükleri bununla da sınırlı kalmayıp Saadet Hanım'ın evliliğini de felakete sürükler. En sonunda da yaptıklarının bedelini hayatıyla öder. Süheyl'in akıbeti de Meşhude ile aynıdır. Hapishanede çektiği vicdan azabına daha fazla dayanamayarak ölür. Diğer yandan Çakır Fırat yakalandığı elim bir hastalık neticesinde acılar içerisinde vefat ederken Aziz Bey de romanın sonlarına doğru vefat eder. Behbude ise Süheyl'den ayrıldıktan sonra romanın sonunda Muhasıl Bey'le evlenir.

2.2.6. Ahmet Rasim'in Eseri

2.2.6.1. Mehâlik-i Hayat²²³

Ahmet Rasim, 1891'de yayımladığı bu romanında hile ve kıskançlık sebebiyle sonu felaketle biten iki evliliği anlatır. Bu iki evlilik, aynı haftada gerçekleşir ve iki çift Boğaziçi'nde aynı yalıya yerleşirler. Çoğunlukla yemeklerde bir araya gelirler. Arkadaş olan bu iki çift arasındaki samimiyet böylelikle daha da artar. İki ay bu şekilde geçtikten sonra bir sabah Raif, Nazım'a evden ayrılmak istediğini söyler. Nazım, arkadaşının evden ayrılmasını muhiti beğenmemesine yorar. Fakat Raif'in karısı Arife'nin yüzündeki değişiklikten kendisiyle oturmak istemediklerini anlayınca onları kararlarında serbest bırakır. Bunun üzerine ertesi gün Raif ile Arife, Anadolu yakasında küçük bir köşke taşınırlar.

Nazım, karısı Sadiye'yi sevmekle birlikte geçmişini bir türlü unutamaz. Bu nedenle de ona son zamanlarda ilgisiz davranır. Sadiye, henüz on sekiz yaşında iken Nuri adında bir adamla evlenmiş ve bir sene sonra kocası tarafından terk edilmiştir. Böylece Sadiye, kendisini sevecek bir erkek bulmak maksadıyla altı sene sefil bir hayat yaşar. Kötü yola düşmesine sebep olarak gördüğü Arife'den bu yüzden nefret eder. Dolayısıyla Arife'nin birlikte yaşadıkları evden ayrılmasına sevinir. Yaşadığı sefil hayatı bırakan Sadiye, sonrasında Nazım'la evlenerek mutlu bir hayat sürer. Nazım, karısının geçmiş yaşantısı nedeniyle sürekli diken üstündedir. Aldatılmaktan korktuğu için de karısına sürekli şüpheli yaklaşır ve onu herkesten kıskanır. Sadiye'nin her hareketini, tavrını gözetleyerek ondan türlü manalar çıkarır:

“Sadiye'nin aşına-yı kadimesinden birine rast geldiği zaman adeta kızarır, bu hicab yıldırım gibi vicdanına düşerek biçareyi zebun eyler. Onu koynuna aldığı zaman birtakım uyûn-ı harisânenin şu hale nigerân olduğunu tevehhüm eder, müteessir olur. Kadında ufacık bir dalgınlık veyahut eser-i keder göreceksin olsa hayat-ı sabıkasını düşünüyor diye münfail olur. Yalıya geçerken nazar-ı dikkatle bakan bir adam görse hiddetlenir, bir şarkı parçası mırıldanırsa ondan zevcesi memnun görünürse kızar. Bir gün biraz ziyade süslense muzdarib-âne yüzüne bakar. Kendi bir kadeh iştret içse onunla beraber içenlerin buselerini, der-ağuşlarını düşünür. Aralıkta hastalansa bunu bir nevi entrika addeder. Odasında bir kitap veyahut kağıt parçası görse kemal-i tehalük ile nazar-ı dikkatini açarak okur. Her tavrına bir tecessüs-i mahsus ile bakarak cünbüş-i didesinden bile efkâr ve mütalaat-ı vicdaniyyesini anlamaya çalışıyor.” (*Mehâlik-i Hayat*, s. 254).

²²³ Ahmet Rasim, “Mehâlik-i Hayat”, *Ahmet Rasim Hikâye ve Romanları*, Akt., Özgür İldeş, C. 1, Kurgan Edebiyat Yay., Ankara 2019. Yapılan alıntılarda eserin bu baskısı kullanılmıştır.

“Beni aldatma. Sonra mahvolurum. Sen, seni şiddetle seven bir kalbin hayatına razı olmaz mısın?” (*Mehâlik-i Hayat*, s. 258).

Sadiye, kocasının “her yerde, hatta vicdanında bile kendini tecessüs” (*Mehâlik-i Hayat*, s. 257) ettiğinin farkındadır. Buna rağmen Nazım’ın kıskançlıklarından hoşlanır. Öte yandan da geçmişini düşündükçe ızdırabı artar. Nazım, Sadiye’nin şahsında, topluma iffetli bir kadın kazandırmış olmanın sorumluluğuyla hareket ettiği için bu önemli meselede aldanmamak adına alacağı tedbirlerle karısının namusunu koruyacağı kanaatindedir. Bu durum, kuruntu ve endişelerinin artmasına neden olur. Sadiye’nin pencere önünde oturmalarına kendince farklı anlamlar yükler. Bir mehtap gecesı, yalının önünden geçen bir sandaldan duyduğu “Nerde olsa âşık-ı bî-çare cananın arar” (*Mehâlik-i Hayat*, s. 259) şarkısını Sadiye’ye söylenmiş vehminde bulunur. O sırada elinde sandalye olduğu halde Sadiye, kocasının yanına oturmak ister. Bunun üzerine kıskançlık krizi geçiren Nazım, Sadiye’yi tersler ve içeri girmesini söyler. Kocasından gördüğü ve sebebini bilmediği bu hakaret, Sadiye’yi derinden üzer. Her ne kadar Nazım’ın kıskançlıklarından hoşlansa da kocasının bu ilgisizliği ve sessizliğinin evliliklerine zarar verdiğini düşünür. Nazım’ın bu ilgisizliğine Arife’nin sebep olduğunu düşünerek kocasını ondan kıskanır. Böyle düşünmesine biraz da Raif ve Arife’nin evden gittikten sonra Nazım’da gördüğü üzüntü neden olur. Hâlbuki durum düşündüğü gibi değildir. Nazım böyle davranmakla karısı ile Arife arasındaki münasebeti anlamaya çalışır. Karısının daha önceden tanıdığı ve sefih hayatında birlikte olduğu Arife ile görüşmesini istemez. Bundan dolayı Sadiye, kendince bir rakibeden kurtulduğu, Nazım da karısının hal ve hareketlerini daha iyi gözetleyebileceği için onun evden gitmesinden memnundurlar. Bununla birlikte evlendiklerinde neden birlikte yaşamak istedikleri de anlaşılmaz.

Arife, Sadiye’lerle beraber yaşadığı zaman kocasına, Nazım’ın kendisine kötü gözle baktığı yalanını söyleyerek onu yalıdan ayrılmaya mecbur bırakır. Raif, son zamanlarda karısında gördüğü birtakım değişiklikleri buna bağladığı için on yıllık arkadaşının, kendi karısına ihanet gözüyle bakmasını bir türlü kabullenemez. Arife’nin aşkından gözü hiçbir şey görmediği için karısının iftirasına kolayca kanar ve bu alçaklığı Nazım’a yakıştırır. Arife ise özgürlüğünü ele aldıktan sonra yeniden eski sefih hayatına geri dönmek ister. Bu nedenle kocasına olan ilgisi ve sevgisi de azalmaya başlar. Birkaç defa annesinin evine gidip bir iki gece kalır. Raif, bu

durumdan şüphelenmez. O, karısının kendisine itaat edeceği kanaatindedir. Fakat Arife'nin düşünceleri kocasının düşündükleriyle uyuşmaz. Arife, tabir-i caizse eski fena yaşantısına dönmek için can atmaktadır. Ömrü boyunca Raif'e bağlı olarak yaşamak istemez:

“ (...) Kendisini son bir çehreyi daima görmek, bir emele, bir arzuya, bir hayata, bir maksada hizmet etmek hoşuna gitmiyordu. Davetler, niyazlar, istirhamlar, ihtiramlar görmek, her taraftan açılmış kucaklara birer fasıla ile düşmek, hayatını iktitâf-ı âmâl ederek geçirmek tarikini düşündükçe mahzun oluyordu. Sokakta, seyir mahallinde, gezdiği yerde bir aşına aramak için daima mütecessis olan gözleri bir müddetten beri yalnız bir çehre görmekten yoruldu. (...)” (*Mehâlik-i Hayat*, s. 264).

Bir Cuma günü Küçüksu'da, eski âlem müdavimlerine rastlayarak yakında tamamen özgür olacağını müjdeler. Arife, bu uçuruma kendisiyle birlikte Sadiye'yi de sürüklemek niyetindedir. Bu nedenle bir sabah hizmetçisi zenci kadınla Sadiye'ye bir mektup gönderir ve onu Cuma günü Çubuklu'ya davet eder. Sadiye, kocasının izin vermeyeceğinden emin olduğu halde hizmetçiye bir cevap verebilmek için mektubu Nazım'a gösterir. Nazım, başta izin vermeyeceğini söyler fakat daha sonra fikrini değiştirerek gitmesini onaylar. Bunun üzerine Sadiye, birlikte gitmeyi teklif eder. Böylece iki aile kararlaştırılan Cuma günü, Çubuklu'da buluşur. Arife, Sadiye ile başbaşa kalınca onu zehirlemeye başlar. Sadiye'nin evliliğinde mutlu olduğunu öğrenince de kıskançlıktan çatlar fakat bu halini belli etmez. Diğer yandan Sadiye, konuşmalarında, Arife'nin kendisine karşı olan düşmanlığını hissedince söylediklerini destekliyormuş gibi görünür. Bundan cesaret alan Arife, kocalarının nezdinde tüm erkekleri kötüler. Onların, kadınları metres makamında tuttuğunu söyleyerek en nihayetinde terk edileceklerinin kaçınılmaz olduğunu anlatır:

“Onlar bizi adeta metres makamında tutarlar. Bizi hayat-ı evveliyyesi mahvolmuş, istikbali müşkül diye telakki ederler. Nazarlarında tecessüs, hareketlerinde tereddüt gösterirler. Bir zaman gelir ki artık bıkarlar. Çünkü onlar da tıpkı bizim gibidir. Bu âlemin erkeği de kadını da bir tabiattadır.” (*Mehâlik-i Hayat*, s. 268).

Sadiye, Arife'nin bu sözlerine delil olarak ilk evliliğini gösterir. Bu evliliğinde yaşadığı tecrübelerden hareketle Arife'yi, bu meselede tedbirli olmaya yönlendirir. Ayrıca Sadiye'nin bu ifadelerinden Nuri Bey'le iki kez evlendiği ve ayrıldığı da ortaya çıkar:

“İşte ispatı benim. Nuri ile görüştüm. Hem onu o kadar sevdim ki tarif kabul etmez. Nikâhının birinci senesi beni bıraktı. Yine aldı. Yine bıraktı. Ben bu tecrübeleri geçirdiğim için senin de müdebbir-âne hareket etmeğini ihtara mecbur olurum.”
(*Mehâlik-i Hayat*, s. 268).

Eve döndüklerinde Nazım, Sadiye’nin ağzını arar, Arife ile ne konuştuklarını öğrenmeye çalışır. Kendisi de Raif’le konuştuklarını anlatır. Arife’nin tehlikeli bir kadın olduğundan, Raif’i, hem kendi aleyhine hem de karısı aleyhine doldurduğundan bahsederek Sadiye’yi uyarır. Bu görüşmelerinde Raif’in, karısıyla ilişkileri olduğunu söylemesi üzerine durumun vehametini anlayan Nazım, bundan sonra Arife’nin yapacaklarından korkmaya başlar. Bu nedenle de karısını ikaz etme ihtiyacı duyar. Bu olaydan sonra Raif ile Nazım’ın araları açılır.

Bir buçuk ay kadar iki aile birbirlerinden habersiz bir şekilde yaşar. Bu süre içerisinde Nazım’ın, Sadiye’ye olan baskıları ve vehimleri artar. Raif ise tamamen Arife’ye bağlandığı için gözü önünde cereyan eden olaylara aldırılmaz. Arife, annesine veya kızkardeşine gitmek bahanesiyle evden çıkıp dostlarıyla buluşur. O geceyi sefahat âlemlerinde geçirir. Eve döndüğü zaman da işve ve cilteleriyle kocasını aldatır. Raif, Arife’nin bu hallerinden şüphelense de tetkik edecek güce sahip olmadığı için düşünceleri zandan öteye geçemez. Fakat Arife’nin ziyaretlerinin sıklaşması, hal ve hareketlerinin değişmesi şüphelerini iyice arttırınca bir gün karısını takip eder. Bu takip işini her ne kadar iyi yapsa da bu durum Arife’nin gözünden kaçmaz. Hatta ilerde oynayacağı oyuna ve alacağı şeytanca tedbirlere malzeme olması açısından buna sevinir bile. Raif, Arife’yi gözlemlemeye devam eder. Arife ise takip edildiğini anlayınca kocasıyla dalga geçmek için sofaya ve odaya bazı kağıt parçaları bırakır. Kocasının bunları büyük bir heyecan ve istekle toplayıp okuduğunu görünce de onunla eğlenir.

Arife’nin İstanbul’a indiği bir cumartesi günü köşke çarşafı, yaşlı bir kadın gelir. Hizmetçi ile bir süre konuştuktan sonra bir mektup verir. Raif bunu görünce mektubu hizmetçiden ister. Hizmetçi vermekte tereddüt edince Raif sinirlenir ve kadına sert bir tokat atar. Bunun üzerine hizmetçi mektubu verir. Raif, mektubu okuduğu zaman bunun bir aşk mektubu olduğunu derhal anlar. Üstelik mektupta Sadiye’nin de adı vardır. Arife’nin dostlarından biri tarafından yazılmış izlenimi veren mektupta, Sadiye’nin de arkadaşı tarafından beklenildiği yazılıdır. Bu iki kadın, akşam saat on birde Etyemez’deki haneye çağrılır. Raif, namusunu kurtardığı bir kadın

tarafından aldatılmış olmanın üzüntüsüyle doğruca Nazım'ın yanına gider. Onun hakkında kötü düşündüğünü söyleyerek af talebinde bulunur ve mektubu gösterir. Nazım, Sadiye'nin de adını görünce bunun bir hile olduğunu düşünür ve işi güzelce tahkik etmeyi uygun bulur. Bunun üzerine Raif'le beraber yalıya giderler.

Diğer yandan aynı gün Arife'nin zenciyesi²²⁴ de Nazım'ın evde olmadığı bir vakitte Sadiye Hanım'a, Arife tarafından yazılmış bir mektup getirir. Mektupta, kocalarının tuttukları dostlarıyla meşhur Etyemez'deki hanede buluştukları ve bu akşam da aynı şekilde görüşecekleri yazılıdır. Arife, baskına gideceğini ve kendisinin de gelmesi gerektiğini söyler. Sadiye, kocasının kendisine olan soğuk muamelesini ve akşamları eve son vapurla gelmesini bu olaya hamlederek Arife'nin tuzağına düşer. Nitekim ilk evliliğinde yaşadığı hayal kırıklığının da bunda etkisi vardır. Böylece işin aslını araştırmadan zenciye kadınla birlikte yalıdan ayrılır. Nazım, yalıya geldiği zaman hizmetçiden, karısının evde olmadığı ve Arife'nin halayığı ile gittiği cevabını alınca aklına kötü şeyler gelmeye başlar.

Sadiye, Arife ile annesinin evinde buluştuktan sonra kararlaştırılan yere giderler. Saat on ikide iki erkek sesinin duyulması üzerine Arife, Sadiye'yi alarak güya kocalarına baskına gider. Sadiye, kocasını suçüstü yakalayacağından emin bir şekilde odaya girer. Kocasını görmeye hazırlanırken bir de karşısında eski dostlarından birini görünce düştüğü tuzağı fark eder. Şaşkın bir halde odadan dışarı çıkacakken Arife'nin itmesiyle sendeleyerek yere düşer. Sadiye ile eski yaşantısından tanışıklığı olan kişi onu yine bu âlemlere düşmüş zannıyla öpmeye çalışır. Sadiye, bunu fark eder etmez ani bir hareketle geri çekilir. Düştüğü bu durum onu derinden üzer. Önceki hayatında da bu sefahat âlemine isteyerek girmemiş, Arife'nin iğfali neticesinde kötü yola düşmüştür. Samimi bir şekilde tövbe ettikten sonra da “ıslah-ı nefis” ederek güzel bir yuva kurmuştur. Bu nedenle kocasına ihanet etmek istemez. Talibi olan adam, Sadiye'yi sıkıştırmaya ve beraber olmak için yalvarmaya devam eder. Sonunda ıslak dudaklarıyla Sadiye'yi yanaklarından zorla öper. Sadiye, bu iğrenç duruma daha fazla tahammül edemez. Çıldırılmış gibi bir hareketle “Nazım!” (*Mehâlik-i Hayat*, s. 280) diye bağırarak açık pencereden aşağıya atlar. Tertip ettiği planın bu şekilde bir felakete yol açacağını düşünmeyen Arife ise bu elim olay üzerine çıldırır.

²²⁴ Zenci kadın.

2.2.7. Mehmed Celal'in Eserleri

2.2.7.1. Zehra²²⁵

Mehmed Celal'in 1893'te yayımladığı bu romanı, Zehra ile Rıza Bey'in evliliklerinin hile ve kıskançlık sebebiyle felaketle bitmesini konu edinir. Anne ve babasını küçük yaşta kaybeden Zehra, amcasıyla birlikte yaşamaktadır. Romanın başlarında, üç gün önce de yengesini kaybetmiştir. Amcasının oğlu Rıza, mektepte olduğu için annesinin vefatından haberdar değildir. Cuma gecesi, her mektep dönüşünde annesinin kendisini merdiven başında karşılamasına alışkın olan Rıza, bu defa böyle bir karşılama görmeyince tedirgin olur. Çok geçmeden de annesinin vefat ettiğini öğrenir.

İkinci bölümde yazar, roman kahramanlarını daha yakından tanıtır. Zehra'nın amcası Osman Bey, iyi terbiye görmüş bir kişidir. Oğlu Rıza'yı, yeğeni Zehra'yla evlendirmek niyetindedir. Karısı ise Zehra'yı çok sevmesine rağmen oğlunu, cariyeye Dilnevâz ile evlendirmek ister. Rıza Bey, Zehra ile büyümeye başladığı zaman onun güzelliğinden etkilenir. Yazar, Rıza'yı tasvirinde özellikle onun asabi mizacına değinir. Bu hassas mizaç, sonradan vereceği kararlara etki etmesi bakımından önemlidir. Ayrıca Zehra'ya olan aşkı -zihnini yorması ve perişan etmesi sebebiyle- daha sonrasında Harbiye Mektepli bu delikanlının subay olmasını da engelleyecektir:

“Rıza, esasen avârız-ı vücudiye içinde neşv ü nema bulmuş nahifü'l-bünye, rakikü'l-kalb, asabi bir çocuktur. (...) Mizacının muktezasından olarak fevkalade zeki olmakla beraber pek ehemmiyetsiz bir şeyi pek harikulade görür bazen küçük bir vaka onu içzap ederdi.” (Zehra, s. 19).

Osman Bey'in, on yaşındayken Kafkasya'dan getirilen Çerkes cariyeye Dilnevâz'a olan muamelesi, Zehra'ya olan muamelesinden farksızdır. Dilnevâz'ı esir olarak değil manevi kızı olarak kabul eder. Bu nedenle Dilnevâz da tıpkı Zehra ve Rıza gibi iyi bir eğitim alır. Bununla birlikte aldıkları terbiyeyi özümseme ve pratik hayata geçirmede Zehra ile aralarında bir zıddiyet söz konusudur. Nitekim yazar, aralarındaki

²²⁵ Mehmed Celal, “Zehra”, *Romanlar ve Büyük Hikâyeler*, Haz. Umut Düşgün, C. II, Lakin Yayınları, İstanbul 2020. Yapılan alıntılarda eserin bu baskısı kullanılmıştır.

bu tezdı aşk ve muhabbet kavramları üzerinden ele alarak bu kavramların her iki tarafta nasıl algılandığına dikkati çeker:

“ (...) Fakat şu son asrın “Terbiye-yi beşeriye” diye heyet-i içtimaiyeye irae ettiğı kitap her ruh üzerinde aynı tesiri hâsıl edemediğı için mesela Zehra’nın aşk ve muhabbete dair okuduğı birkaç sahife ruhunu derin bir masumiyete, dimağını ulvi bir tefekküre ilka ederse Dilnevâz’ın çevirdiğı birkaç sahayif muhabbet-i hevesat-ı mevnûnânenin [!] en şedidiyle o kadar kalbini müteessir eylerdi. Demek isteriz ki Zehra “muhabbet” kelimesini, bir kadının rakik-i meşru olan bir erkek için bir nur-ı teselli irae eylemesi gibi efkâr-ı meşru’a ile tevil ettikçe Dilnevâz sevmek bütün bütün başka bir şey olacağını hükmetmeye başladılar. Bu kadar hevesat-ı nefsanîyeye mail olan Dilnevâz, açılmak için bir damla yağmura arz-ı ıftikâr eden bir menekşeye benzerdi: Rıza’nın validesinin alındığı günden beri oğlu için intihab ettiğı bu kızın dimağına “Rıza” kelimesini nakşetmesi, o bir damla yağmuru isar etmişti. Rıza ise zaman sabavetinde Zehra’yı güldürmek, zaman şebabetine onu kıskandırmak için mütereddid bir latife olmak üzere “Dilnevâz çok güzeldir” gibi latifelerde bulunması o menekşeyi büsbütün inbisata getiriyordu. Osman Bey’in o kadar müsaadesine, merhum zevcesinin o kadar kayıtsızlığı, hususuyla Rıza’nın birçok kendisince muhabbetlerine, bizce latifelerine karşı odalık olmaktan da sarf-ı nazar etmek, adeta Osman Bey’in oğlunu benimsemek Dilnevâz için güç bir iş midir? (...)” (Zehra, s. 21, 22).

“ (...) Çünkü Rıza’yı Zehra’dan ziyade sevmek, ondan ziyade takdis etmek istiyordu. Fakat bu mümkün olabilir miydi? Heves ile muhabbet beyninde bir fark yok mudur?” (Zehra, s. 29).

Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere Dilnevâz, ahlak ve terbiye yönünden Zehra’nın aşağısındadır. Dolayısıyla daha çok şehvî arzularıyla ön plana çıkar. Diğer yandan Zehra da birlikte büyüdüğü Rıza’ya âşıktır. Genç kızlığa adım attığı zaman dinin emrettiğı üzere örtünür ve Rıza’yla aralarında kaç-göç başlar. Zehra’nın, amcasından başka Reşit Efendi adında bir de dayısı vardır. Her zaman sarhoş gezen bu adamla Zehra’nın ailesi ve amcası görüşmez. Kötü ahlaklı bir kişi olan Reşit Efendi, gençliğini suistimallerle geçirmiş sonrasında ise “bir aile yetiştirmek için değil belki hevesat-ı nefsanîyeye hizmet maksadıyla” (Zehra, s. 23) evlenmiştir. Bir kadeh rakıyla başladığı bu kötü yolda derece derece ilerleyerek hem fiziki hem de ruhi açıdan marazi bir hal alır. Hamdi Bey adında kendi gibi bir ayyaşla muhabbetleri vardır. Bir akşam yine içtikleri bir esnada konu evlilik bahsinden açılır. Hamdi Bey, mahalleden beğendiğı bir kızla evlenmek niyetinde olduğunu söyler. Bahsedilen kızın, yeğeni Zehra olduğunu öğrenen Reşit Efendi, aracı olacağını söyleyerek Hamdi Bey’i ümitlendirir. Ertesi gün de Zehra’yı istemek üzere Osman Bey’in konağına gider. Osman Bey, evlilik gibi ciddi ve derin bir meselenin aceleye getirilmemesi gerektiğini söyleyerek özellikle her konuda karı-koca arasındaki eşitliğe dikkati çeker. Nitekim Reşit Efendi’nin bulduğu kısmetin Zehra ile denk olmadığı aşikârdır:

“— (...) Gelelim teehhül meselesine: Sen bilir misin bu ne kadar derin bir meseledir. Böyle “Teehhül” deyip de geçmeyelim. Teehhül kelimesinde bir çocuk, bir baba, bir ana, hâsılı bir aile, bir hanedan vardır. Bir aile saadeti bu teehhül ile iptida eder. Fakat münasebetsiz olmamak şartıyla, “Küfûv” diyorlar. Fakat yalnız küfûvü servette, malda, asalette aramak lazım gelmez. Bir de ahlak ciheti vardır. Bir kadının, bir erkeğin ahlakı yekdiğeri ile imtizaç ettiği vakit bir ailenin saadetten istikbali emin olabilir. Mehasin-i ahlak olmazsa hiçbir şeyin hükmü yoktur. Dökülen gözyaşları, çıkarılan âh u feryatlar, sefaletin nazarın nüfuz edemediği karanlık köşelerinden işitilen eninler bütün ahıksızlık neticesidir. Sakın sana vaaz ve nasihat etmeye kalkıştığımıza zahib olma! Henüz kürsü şeyhi olmadık. Fakat hakikat böyledir. Zehra’yı ben alacak değilim a! Elbette birisine verilecek. Lakin verilecek adamın anasından, babasından mahrum olan bu kızcağızı mesut etmesi lazım gelir. O yolda bir adam bulunuz, ben Zehra’yı Rıza’ya vermeyi arzu ediyorum. Fakat derhal bu fikrimden cayarım. Bulduğunuz adam kız kardeşinizin kızını –hatta cehaz ile- teslim ederim. Hâlbuki Hamdi Bey diyorsunuz, ha? Kendisi bilmediğimiz bir adam olsaydı tahkik-i ahvaline lüzum görürdük. Hâlbuki kendisi mahallelerimizde olduğu için ne kaadar sefih, ne kadar rezil, ne kadar sarhoş olduğunu pekiyi biliriz. Nasıl oldu da mehasin-i ahlakına itimat edebildiniz? (...)” (Zehra, s. 31, 32).

Reşit Efendi ile Osman Bey’in konuşmalarını dinleyen Dilnevâz’ın Zehra’ya düşmanlığı ve kıskançlığı daha da artar. Zehra ile Rıza’nın evliliğine nasıl engel olacağını düşünmeye başlar. Mülazım rütbesiyle Harbiye Mektebi’nden mezun olan Rıza’nın artık her akşam eve gelmesi, Zehra ile daha çok vakit geçirmelerine neden olur. Bu durum ise Dilnevâz’ın intikam hırsını körükler. Osman Bey, Zehra ile Rıza’yı evlendirmek niyetinde olduğu için yakınlaşmalarını fırsat bilip iki sevgiliyi evlendirir. Düğünden bir hafta sonra da kalp hastalığından vefat eder. Aradan bir sene geçtikten sonra Zehra hamile kalır. Bu süre zarfında Rıza da yüzbaşı rütbesine yükselir. Diğer taraftan red cevabı alan Hamdi Bey, Zehra’yı bir başkasıyla evlendiği halde aklından bir türlü çıkaramaz. Bu nedenle neredeyse her gece Zehra’nın evinin önünde gizlice dolaşır. Bu sırada Rıza’nın itfaiye zabiti olarak geçici bir memuriyetle on beş günlüğüne Çanakkale’ye gitmesi gerekir. Rıza, karısının doğumuna az bir süre kala gelen bu göreve istemeyerek de olsa gider. Dilnevâz, Rıza’nın yokluğundan istifade ederek hemen o gece, Zehra’nın ağzından bir mektup yazarak ertesi akşam -mutadı üzere- evin önünden geçen Hamdi Bey’e verir. Mektupta gece saat ikide bahçe kapısında hazır olması yazılıdır. Bu davet Hamdi Bey’in arzularına uygun olduğu için işin aslını sorgulamaya gerek görmez. Söylenen saatte bahçe kapısına gelir. Orada kendisini karşılayan Dilnevâz, mektubu yazan kişinin kendisi olduğunu söyler. Bu

sırada bütün bu olanları Rıza'nın manevi babası olan komşusu Sami Efendi²²⁶ görür. Fakat yabancı bir erkeği eve alan kişinin Dilnevâz değil Zehra olduğunu düşünmesi istemeden de olsa bir felakete sebep olacaktır. Öte yandan Hamdi Bey, Dilnevâz'ın güzelliğinden etkilenerek Zehra'dan alacağı intikamı unuttur. İki gün sonra Rıza'nın ilk mektubu gelir. Zehra da bu mektuba cevap verir. Rıza, Zehra'dan gelen mektubu okuduğu sırada Sami Efendi'nin de mektubu gelir. Daha ilk satırı okurken hiddetlenir, sonrasında ise kendini kaybedecek hale gelir. Karısının ihanetini bildiren bu mektup, Rıza'nın Zehra'ya olan bütün güzel hislerini bir anda yok eder. Yazar, Rıza'nın bu durum karşısında asabi mizacına tekrardan değinerek bu mizacının yanlış kararlar almasında etkin bir rol oynadığını ifade etmeye çalışır:

“(…) Asabi mizaçta bulunanlar, demevî, lenfâî, hazrâî mizacında bulunanlardan ziyade efrâta maildirler. Bunu hatırdan çıkarmamalı. (...)” (Zehra, s. 45).

Rıza, mizacının aşırılığıyla Sami Efendi'ye yazdığı cevapta Zehra'nın hemen evden çıkarılmasını ve onu talâk-ı selase²²⁷ ile boşadığını beyan eder. Bu esnada Zehra'nın doğum sancıları başlar ve bir kız çocuk dünyaya getirir. Doğumdan iki saat sonra Sami Efendi, Zehra ile mutlaka görüşmesi gerektiğini söyleyerek içeri girer. Zehra, ihtiyar komşularının bu ani ziyaretinden endişelenir. Hakkında tertiplenen hileden haberdar olmadığı için aklına ilk gelen şey kocasının başına bir şey gelmesidir. Ancak meselenin kocasıyla ilgili olmadığını; bilakis kendisiyle ilgili olduğunu öğrendiğinde endişesi ve merakı iyice artar. Bunun üzerine Sami Efendi, kocasına ihanet etmekle suçlandığını ve Rıza'nın kendisini talâk-ı selase ile boşadığını söyler. Duyduklarına bir anlam veremeyen Zehra ise böyle bir şeyin mümkün olmadığını söyleyerek kendini savunur. Fakat Rıza tarafından yazılan mektubu okuduğunda kocasının çıldırdığını düşünür. Zehra için asıl acı olan şey, kocasının bütün bu olanlara sorgulamaksızın inanması ve kendisini boşamaya kalkmasıdır. Rıza'nın verdiği bu

²²⁶ Burada Dilnevâz ile Hamdi Bey'in bir sonraki hamleleri ve aralarındaki ilişki romanda belirtilmez. Sami Efendi'nin devreye girmesiyle bundan sonraki olaylar onun yanlış anlaması neticesinde gelişir. Bu durum da Dilnevâz ve Hamdi Bey'in ekmeğine yağ sürer.

²²⁷ Talâk-ı selasede nikâh yenilemenin şartı hüllüdür. Dolayısıyla Rıza Bey'in ani olarak verdiği bu kararın işi tahkik etmesi durumunda hem kendisi hem de karısı için iyi sonuçlar doğurmayacağı muhakkaktır. Nitekim yazar, Rıza'nın bunun bilincine varması durumunda ya hülle ya da intiharı seçmesi gerektiğini söyleyerek asabi mizacına vurgu yapar. Ancak Rıza, Zehra'nın ihanetinden emin olduğu için bu boşanmanın sonuçlarının ve nasıl bir felakete yol açacağının farkında değildir.

çılgınca kararı gittiği yerde bir başkasına ilgi duymasına bağlar. Kızını Dilnevâz'a emanet edip dayısının evine gider.

Karısının ihanet haberiyle yıkılan Rıza Bey, vazifesini yerine getiremeyince apar topar İstanbul'a döner. Konağa geldiğinde kızı olduğunu öğrenir. Hemen bir sütnine tedarik eder. Rıza Bey, Dilnevâz'ı sorguya çeker ve Zehra'nın Hamdi Bey'e yazdığı mektupta aracı olup olmadığını sorar. Dilnevâz, her ne kadar yaptıklarından pişmanlık duymaya başlasa da suçunu itiraf edemez. Zehra'nın yazdığı mektuptan haberi olmadığını söyler. Rıza, Hamdi Bey'in, İzmir vilayetinin bir kazasına memur olarak gittiğini öğrenince intikamını alamadığına üzülür. Sonrasında nikâh nafakasını vermek üzere Dilnevâz'ı, Zehra'ya gönderir. Fakat Zehra bu seksen altını geri çevirir. Diğer yandan Reşit Efendi, Zehra'nın başına kalmasından dolayı huzursuzdur ve bir sabah onu evinde istemediğini karısına söyler. Zehra bu konuşmalara şahit olur ve ertesi sabah erkenden evden ayrılır. Sütnine ve kadın hizmetçileri barındıran, kendisi de evinin hanımıyken hizmetçiler aldığı kolcu kadının yanına sığınır. Rıza Bey ise kızına bakması için Sami Efendi'nin tavsiyesiyle bir ay sonra yeniden evlenir. İşlerin arzu ettiği gibi gitmemesi ve Rıza'yı elde edememesi üzerine nefsanî arzularına yenik düşen Dilnevâz, vicdan azabı duyar. İçini kemiren bu azap gece uykularında da onu rahat bırakmaz. Sürekli kâbus görür. Bunun üzerine evin yeni hanımı iş göremeyecek hale gelen Dilnevâz yerine yeni bir hizmetçi alınmasını ister. Rıza Bey, hizmetçi tedariki için uşağını kolcu kadının evine gönderir. Zehra, kolcu kadından kendisini hizmetçi olarak göndermesini rica eder. Maksudı bu sayede kızını görmektir. Böylece Zehra, hanımefendi olarak girdiği eve bu defa bir hizmetçi sıfatıyla girer.

Dilnevâz, gelen kadının Zehra olduğunu anlar. Hanımını düşürdüğü durum pişmanlığını daha çok arttırır. Her şeyi göze alarak yaptıklarını itiraf etmeye karar verir. Gece, herkes uyuduktan sonra geçirdiği cinnetin etkisiyle yaptığı ihaneti itiraf ettiği kağıtla birlikte bahçedeki kuyuya atlayarak intihar eder. Sabah erkenden uyanan Zehra, kızını görmek için odasına girer. O sırada uyanan sütnine, Zehra'nın ağlamalarından ve sorduğu sorulara verdiği cevaplardan şüphelenerek durumu hanımına bildirir. Hanım da olayı sırf eğlence olmak üzere kocasına anlattığında Rıza Bey, yeni gelen hizmetçiyi görmek istediğini söyler. Bu kadının tahmin ettiği gibi eski karısı Zehra olduğunu anladığı zaman onu evden kovar. O sırada telaşlı bir şekilde içeri giren karısı bir şeyden korktuğunu belli eden bir hareketle kocasına bahçeyi işaret

eder. Roman acele bitirilmiş izlenimi uyandırdığı için neticede Dilnevâz'ın yazdığı mektubun akıbetinin ne olduğu ve Rıza Bey'in Zehra'nın masum olduğunu nasıl anladığı net bir şekilde belirtilmemiştir. Dolayısıyla bu neticeyi Rıza Bey'in karısının bu telaşlı ve korkulu hallerinden çıkarmak mümkündür. Karısının bahçeyi işaret etmesi, Dilnevâz'ın gece vakti oraya indiğini ve kuyuya atlayarak intihar ettiğini göstermesinden ve yazdığı mektubun da kendisinde bulunmasından dolayı Rıza Bey'in karısının işaretiyle Dilnevâz'ın itiraf mektubuyla karşılaştığını ve Zehra'nın suçsuz olduğunu öğrendiğini söylemek mümkündür. Ancak belirtildiği üzere bu kısım romanda net bir şekilde ifade edilmemiş, üstünkörü geçirilmiştir.

Rıza Bey, hatasını anladıktan sonra Zehra'dan af dilemek ve onunla yeniden evlenmek istese de bu hiç de kolay değildir. Yeniden evlenmesi durumunda öncelikle hülle meselesinin çözülmesi gerekecektir:

“ (...) Artık bu -bir Müslüman için- mümkün müydü? Ya hülle ya daima azab ü vicdan.” (*Zehra*, s. 83).

Rıza Bey, bu meseleyle boğuşurken bir yangın borusu çalar. İtfaiye zabiti vekâleten bu göreve gider. Yangın, Aksaray'da bir terlikçinin evinde başlayarak kolcu kadının evini tutuşturur. İtfaiye, yangın yerine ulaştığında kolcu kadının evindeki yangın büyür ve içeride de bir kadının kaldığı söylentisi işitilir. Bu kadın Zehra'dır. Bunun üzerine Rıza, kadını kurtarmak için evin en yüksek katına bir ip merdiven atarak alevlere doğru çıkmaya başlar. Pencere camını kırıp odaya geçer ve Zehra'ya masum olduğunu anladığını haykırır. Fakat odanın çökmesi sonucu hem Zehra hem de Rıza yangından kurtulamayıp enkaz altında can verirler. Böylece mutlu bir evlilik iftira ve yanlış anlama neticesinde felaketle biter.

2.2.7.2. Aurora²²⁸

Mehmed Celal'in 1886 yılında yayımladığı bu romanın başkışisi, Roma mitolojisindeki şafak tanrıçası Aurora'nın adını taşır. Fakat Aurora mitik bir karakter

²²⁸ Aurora adı Roma mitolojisindeki şafak tanrıçasından gelmektedir, esasen Aurora şeklinde yazılır. Eos, Yunan mitolojisinde[ki] karşılığıdır ve Venüs'ün annesidir. (*Aurora*, s. 121).

Mehmed Celal, “Aurora”, *Romanlar ve Büyük Hikâyeler*, Haz. Umut Düşgün, C. I, Lakin Yayınları, İstanbul 2020. Yapılan alıntılarda eserin bu baskısı kullanılmıştır.

değildir. Yazar, ilham aldığı bu tanrıçayı, güzellik yönüyle başkahramanı Aurora'yı tasvirinde kullanır. Bunu da mukaddimede dile getirir. Bu romanın bir diğer önemli özelliği ise *İntibah*'la benzerlikler taşımasıdır. Dolayısıyla onun gibi kıskançlık sebebiyle felaketle biten bir evliliği konu edinir. Fransa'da cereyan eden vakanın kahramanları da Fransız'dır.

Melek gibi bir kız olarak tasvir edilen Aurora, komşusu Rafael'e âşıktır. Yakın arkadaşı olan Eugenie de Rafael'i sever. Rafael ise başta Eugenie'den hoşlansa da hafifmeşrep kişiliği yüzünden ondan soğur ve Aurora'yı sevmeye başlar. Aurora'ya olan sevgisi, Eugenie'ye duyduğu geçici sevgi gibi değil gerçek bir sevgidir. Eugenie'yi cin, Aurora'yı ise melek olarak görmesi hem bu değişimi hem de iki kadın arasındaki tezadı göstermektedir. Nitekim yazar, Rafael'in, "şebabetin cünûnu arasında" (*Aurora*, s. 123) Eugenie'yi sevdiğini söyleyerek Rafael'in görüşünü destekler.

Eugenie, Rafael tarafından terk edildikten sonra sevgisi kine dönüşür ve ondan intikam almak ister. Yazar, Eugenie'yi cin²²⁹ ve şeytana²³⁰ teşbih ederek gaddarlığına vurgu yapar. Bununla birlikte Eugenie, Aurora'ya gösterdiği sahte muhabbetlerle gerçek yüzünü gizler. Böylece Aurora'nın emniyetini ve dostluğunu kazanır. Öyle ki Aurora, Rafael'in, Eugenie aleyhine söz söylemesini kabullenemez. Aurora'nın, Eugenie'ye duyduğu bu sonsuz güven²³¹, ileride Rafael'le evliliklerinin felaketle bitmesine sebep olacaktır.

Aurora'nın babası, François adında ihtiyar bir şairdir. Monseieur Paul adında o muhite yeni taşınan bir zat, yazdığı şiirleri zaman zaman Aurora'nın babasına tashih ettirerek tecrübelerinden istifade etmeye çalışır. François de elinden geldiği kadar Paul'e yardımcı olur. Böylece Paul'ün, François'in evine devamla başlamasıyla Aurora dikkatini çeker. Nezaketinden dolayı Aurora, Paul'e güler yüz gösterir. Paul ise kendince bu tebessümlerden mana çıkararak Aurora ile yakınlaşmak ister. Bir akşam yemeğinde masanın altından Aurora'nın ayaklarına dokunması, Aurora'nın ondan

²²⁹ "Cin Eugenie'nin yanından geçerken ona, ayin-i intikamı talim eyledi." (*Aurora*, s. 123).

²³⁰ "Kadınların gönlünü bilmez misiniz? Kendilerinden yüz çeviren erkekleri mağlup, makhur etmek için o kadar yollar düşünürler ki fikirlerine şeytanlar bile hayrette kalır! Şeytan kız o kadar kızdı ki Rafael'den intikam almayı adeta mukaddes bir vazife addediyordu." (*Aurora*, s. 129).

²³¹ "Aurora muhabbeti, refikası Eugenie hakkından teveccühünü ziyadeleştirdikçe Eugenie calı muhabbetini arttırıyordu! Zavallı Aurora! Zehirli şeker yemek tehlikesinde bulunuyordu." (*Aurora*, s. 125).

nefret etmesine neden olur. Diğer yandan Eugenie, bu küçük ayrıntıyı ve Aurora'nın mahcubiyetini fark eder.

Bir sene bu şekilde geçtikten sonra ikinci sene François İngiltere'ye gider. Paul, eve devam etmekte hiçbir sakınca görmez ancak Aurora eskisi gibi nezaket göstermez. Daha önce gösterdiği nezaketin yanlış anlaşıldığını gördüğünden geri adım atar ve soğuk davranır. Aurora'nın vakarlığına mukabil Paul de yılışıklığını arttırır. Sonunda da yazdığı bir mektupla ilan-ı aşk eder. Aurora, bu mektuba, Paul'ün şairliğini tahkir ettiği bir cevapla karşılık verir. Beklemediği bu cevap Paul'ü fena halde öfkelenendir. François, ilkbahara karşı İngiltere'den dönünce sayfiyeye taşınırlar. Aurora, babasına, Paul'le aralarında geçenleri anlatmadığından François, Paul'ü sayfiyeye de davet eder. Bunun üzerine Paul, onların sayfiyesine yakın başka bir sayfiye kiralayarak aralarındaki münasebeti devam ettirir. Görüştüğü kişiler arasında Eugenie de vardır. Paul, Eugenie'den de hoşlanır ancak aklının bir köşesinde hâlâ Aurora vardır. Aurora'ya duyduğu his, sevgiden ziyade intikam hissidir. Hakaretlerinden dolayı Aurora'nın, kendi huzurunda ayaklarına kapanmasını ve af dilemesini arzu eder. Eugenie, Rafael'le Aurora'nın seviştiklerini görünce alacağı intikama Paul'ü de alet etmek ister. Bu nedenle onun gözüne girmeye çalışır. Üstelik Eugenie'nin Paul'le ilgili bildiği bir sır da vardır. Bu sır, Paul'ün, yakın arkadaşı Laurence'ı zehirleyerek öldürmesidir. Eugenie, eline geçen bu kozu kendi lehine kullanmaya çalışır. Cinayeti polise ihbar edeceği tehdidiyle aynı şekilde Aurora'yı da zehirlemesini ister.

Paul, herkesin hazır olduğu bir akşam yemeğinde Aurora'nın şarap kadehinin içine zehir döker. Rafael, Paul'ün elinde zehir olduğunu fark eder. Şarabı içeceği esnada Aurora'nın kolundan çekerek zehirli şarabı içmesini engeller. Bunun üzerine Paul, ertesi gün tutuklanarak hapishaneye girer. Bunun üzerine Aurora, daha önceden Paul'ün kendisine yazdığı mektubu babasına göstererek her şeyi anlatır. François ve karısı, kızlarının hayatını kurtardığı için Rafael'e minnettardırlar ve Aurora'yı onunla evlendirmek isterler. Çok geçmeden de Aurora ile Rafael evlenir. Yazar, "Teelhül, sonradan görülecek felaketlerin aynı mesudiyet olacağına insanı inandıran bir şeydir!" (*Aurora*, s. 145) sözleriyle bu mutlu evliliği bekleyen tehlikeye işaret eder. Nitekim bu tehlike kısa bir süre sonra ortaya çıkacaktır. Eugenie ise gerçek duygularını gizleyerek Aurora ile arkadaşlığını devam ettirir. Evliliklerinin üzerinden birkaç ay geçtikten sonra bir gün Rafael, arkadaşlarından birinin kendisine mahsus vereceği bir ziyafet

için Paris'e gideceğini söyleyerek ev halkından izin ister. Bunu fırsat bilen Eugenie, o akşam Aurora'yı, mektep arkadaşlarına vereceği eğlenceye davet eder. Rafael'in yokluğundan dolayı üzgün olan Aurora, anne ve babasının da isteğiyle bu daveti kabul eder. Akşam gün battıktan sonra köpek saldırılarından korunmak maksadıyla mini revolverini de yanına alarak evden çıkar.

Aurora, Eugenie'nin evine geldiğinde davetlilerden kimseyi göremez. Eugenie, mektep arkadaşlarının gelmeyeceğini söyleyerek Aurora'ya buruşmuş bir gazete uzatır. Zaten maksadı eğlence değil intikamdır. Gazetenin üçüncü sayfasındaki fıkra Paul'e aittir ve hapisneden kaçtığı yazılıdır. Eugenie, Paul'ün kaçtıktan sonra evine geldiğini ve Rafael'i öldüreceğinden bahsettiğini söyler. Aurora, bunları dinlerken aynı zamanda Eugenie'nin uzattığı konyak kadehlerini peşpeşe yuvarlar. Eugenie, Paul'ü bu cinayetten men için içirdiği şaraplarla sarhoş ettirdiğini ve sonunda da sızdığını anlatır. Aurora, hem konyağın hem de Paul'e olan nefretinin etkisiyle hemen o anda onu öldürmeyi düşünür. Eugenie, anlattıklarını daha etkili hale getirmek için Paul'ün, Rafael'in evden çıkarken arkasından kurşun attığını ancak kurşunun yalnızca atının bacağına dokunduğunu ve Paris dönüşünde onu mutlak surette öldüreceğini de ilave ederek Aurora'yı iyice tahrik eder. Yemek esnasında içtiği şaraplar da Aurora'nın sarhoşluğunu arttırır. Bu nedenle de sağlıklı bir şekilde düşünemez. Eugenie, onun bu halinden istifade ederek uzunca demirli bir bıçağı çıkarıp Aurora'ya uzatır. Paul'e karşı ihtiyatlı davrandığını, yattığı odada lambaları söndürdüğünü ve perdeleri örttüğünü söyleyerek bu bıçağı iki defa kalbinden vurmasını ister. Aurora, karanlık odaya girdiği zaman düşmanının yüzünü görmeden elindeki bıçağı iki defa Paul zannettiği kişinin göğsüne saplar. Böylece Rafael'i kurtardığını ve intikamını aldığını zanneder.

Eugenie, elinde şamdanla odaya girdiğinde kahkahalarla Aurora'ya, öldürdüğü düşmanının yüzünü gösterir. Aurora, karyolada kanlar içinde yatan kişinin, kocası Rafael olduğunu gördüğünde aklı başından gider. Bunun üzerine gelirken yanına aldığı, Rafael'in yadigârı olan silahla Eugenie'yi beyninden vurur. Eugenie, bu feci sonu bir gün önceden planlamış ve bir gazete muharririni kandırıp Paul'ün hapisneden kaçtığına dair Aurora'ya gösterdiği fıkrayı yazdırmıştır. Ardından Rafael'e, onu artık rahatsız etmeyeceğine dair bir mektup yazmış ve bunun için birkaç isteği olacağından bahsederek görüşmeye çağırmıştır. Ayrıca verem hastalığına

yakalandığını ve çok az ömrünün kaldığını da söyleyerek kendisini acındırmıştır. Dolayısıyla Rafael'in, Paris'e diye Eugenie'nin evine geldiğini ve bir hileye kurban gittiği görülmektedir. Diğer kahramanların aksine Rafael'in, Eugenie'nin gerçek yüzünü bilmesine rağmen bu tuzağa düşmesi de ayrı bir paradoks olarak düşünülebilir. Eugenie, iki kadeh konyakla sarhoş ettiği Rafael'den intikamını bu vesileyle alacağını düşünmüş fakat her şeyi doğru hesapladığı halde Aurora'nın yanına tabanca alacağını hesap edememiştir. Neticede hazırladığı tuzağa kendisi de düşmüştür. Aurora ise yaşadığı bu son felakete dayanamayıp veremden ölür.

Aurora'da, iffet bakımından iki kadın arasında bir tezat söz konusudur. Aurora'nın iffetliliğine mukabil Eugenie, hafifmeşrepliliğiyle ön plandadır. Yazar, bunu, kahramanlarına olan yaklaşımında sürekli göz önünde bulundurur ve bu tavrıyla Namık Kemal'in Mehpeyker'e olan tutumunu hatırlatır:

“Aurora ayağa kalkmak tavrını aldıktan sonra âşığının yüzüne bakarak “Gidelim!” dedi, Rafael kollarını açarak gözlerini yere dikti. Aurora, “Gidelim dostum, gidelim! Bundan ziyade burada oturmak pederimin, validemin bize bahsettikleri emniyeti kaybetmek demektir!” dedi, (...)” (*Aurora*, s. 124, 125).

“Eugenie Rafael'i iki seneden beri tanıyordu. Rafael kızın yüzüne güldükçe Eugenie münbasit oldu. Rafael ile kızın birinci mülakatında Eugenie'nin ne çiçek olduğu anlaşıldı. İkinci mülakatta ise Eugenie tarafından diriğ olunmayan tatlı nigâhlar Rafael'in kalbini oynatmaya başladı. Eugenie piyanoyu Rafael'den öğreniyordu. Rafael icra edeceği nameleri kıza gösterdikçe Eugenie bu delikanlının musikideki maharetinden ziyade veçhinin melahatinden memnun oluyordu. Eugenie Rafael ile teklifsiz olacak dereceye geldi. (...)” (*Aurora*, s. 129).

Paul ve özellikle Eugenie, intikam duyguları ve entrikalarıyla canlı ve psikolojik derinliğe sahip yuvarlak karakterler olarak ortaya çıkarlar. (Daşcıoğlu, 1995: 28).

2.2.8. Halid Ziya Uşaklıgil'in Eseri

2.2.8.1. Ferdi ve Şürekâsı²³²

Halid Ziya'nın 1892'de *Hizmet* gazetesinde tefrika ettirdiği ve 1895 yılında ise kitap halinde yayımlanan bu romanı, kıskançlık nedeniyle felaketle biten bir evliliği

²³² Halid Ziya Uşaklıgil, *Ferdi ve Şürekâsı*, Can Yayınları, İstanbul 2017. Yapılan alıntılarda eserin bu baskısı kullanılmıştır.

anlatır. Kereste ticaretiyle uğraşan Ferdi Efendi, ticarethanesini yaptırdığı evin altına taşır. Karısı vefat ettiği için bu koca evde, kızı Hacer ve birkaç hizmetçisiyle birlikte yaşamaktadır. Hacer, on beş yaşına gelinceye kadar işyerinde muhasebe odasında çalışanlarla rahatça görüşmekte ve onlarla şakalaşmaktadır. Özellikle hesap işlerine bakan İsmail Tayfur’a olan ilgisi zamanla aşka dönüşür. Genç kız olduğu vakit babası, “Hacer! Sana bir dikkatli bakayım! Sen artık bir genç kız olmuştun, haberin var mı? Bundan sonra içeride oturmak lazım geliyor.” (*Ferdi ve Şürekâsı*, s. 43) sözleriyle artık daha dikkatli hareket etmesi gerektiğini söyler. Hacer, bundan sonra İsmail Tayfur’u eskisi gibi sık göremeyeceği için üzüldü ve hislerini mavi kaplı bir deftere yazar. Bu defter, Hacer’in babasıyla paylaşamadığı ve hayal dünyasında yaşadığı duygularını aktardığı kendine ait bir dünyadır. Ferdi Efendi, bir gün kızının açık bıraktığı bu defteri okuyarak duygularına vakıf olur. İsmail Tayfur, çalışkanlığı ve yakışıklılığıyla Ferdi Efendi’nin aradığı damatta bulunması gereken bütün özelliklere fazlasıyla sahiptir. Kızının, kâtibine ilgi duyması onun için gurur yapılacak bir mesele değildir. Bu yüzden de İsmail Tayfur’u damat edeceğine dair kızına söz verir.

Ferdi Efendi, kızını küçüklüğünden beri şımarık büyüttmüş ve her istediğini yapmıştır. Hacer, henüz yürümeye başladığı zaman maiyetine, Melekzat adında bir cariye ile Nedime Hanım adında bir mürebbiye tayin edilir. Melekzat, Hacer’in oynaması için eve alınan bir süs eşyası gibidir. Ev hizmeti için de Hacer’in gözetiminde memur bir kalfa bulunur. Böylece Ferdi Efendi, şımarık yetiştirdiği kızının her isteğini yerine getirdiği gibi yine onun istediği damat adayını da elde edeceğine emindir. Bunun teminatını da kızına verir. Bu durumda onun için İsmail Tayfur’un duygularının hiçbir önemi yoktur. İsmail Tayfur’a, ticaretten kazandıkları hasılatın yarısını teklif ederek onu daha yüksek mevkilerde görmek istediğini söyler. Bu teklifin altında yatan menfaati İsmail Tayfur’a, aynı işyerinde çalıştığı emektar Hasan Tahsin Efendi izah eder. İsmail Tayfur, aralarındaki servet farklılığından dolayı Hacer’le arasına “demirden bir set” (*Ferdi ve Şürekâsı*, s. 55) koymuş ve ona farklı bir gözle bakmamıştır. Hacer’in çocukluğundan itibaren kendisine duyduğu bağlılığın giderek aşka dönüştüğünü farkedince de bundan sıkılmaya başlar. Üstelik İsmail Tayfur, evlerine küçük yaşta besleme olarak giren Saniha’yı sevmektedir. Hacer’in, Saniha’dan çok daha güzel olduğunu itiraf etmesine karşın onu mutlu etmek uğruna

Saniha'yı bedbaht etmeyeceği konusunda kararlıdır. Bunun için de Ferdi Bey'in teklif ettiği yüz bin lirayı elinin tersiyle itmeye hatta kendine başka bir iş bulmaya hazırdır.

İki ay sonra Nedime Hanım ile Melekzat, İsmail Tayfur'un evine giderek annesi Besime Hanım'ı bu evliliğe ikna ederler. Saniha da Hacer'in varlığını o zaman öğrenir. İsmail Tayfur'u sevmesine rağmen velinimet olarak gördüğü bu aileye sadık olduğunu ispat etmek amacıyla aradan çekilmeye karar verir. Bunda biraz da rakibi olarak gördüğü Hacer karşısında duyduğu ezikliğin de payı vardır. Nitekim daha sonra Besime Hanım'la Hacer'i ziyarete gittiklerinde onu, kendisinin mahrumu olduğu mutluluğa layık bulur. Tüm olup bitenlerden habersiz olan İsmail Tayfur ise bunları öğrendiğinde annesine çıkışır ve Hacer'le evlenmek istemediğini söyler. Fakat Saniha'nın da bu evlilikte İsmail Tayfur'a baskı yapması ve onu sevmediğini söyleyerek aradan çekilmesi üzerine kısa bir süre sonra düğün hazırlıkları başlar. Ferdi Efendi, hem kızının arzusunu yerine getirmek hem de Ferdi ve Şürekâsı Ticaretgâhı'nın geleceğini garanti altına almak maksadıyla razı olduğu bu evliliğin, her iki tarafa da mutluluk getireceğine inanmaktadır. “Dünyada parayla satın alınamayacak bir şey varsa o da kalptir!” (*Ferdi ve Şürekâsı*, s. 48) hükmüne vakıf olmadan parasının gücüyle satın aldığını düşündüğü İsmail Tayfur'un da kızına âşık olduğunu zanneder. Hacer'in tek isteği İsmail Tayfur tarafından sevildiğini duymaktır. Fakat daha düğün gecesi İsmail Tayfur, Hacer'e soğuk davranır:

“Hacer'in şu dakikada bir şeye ihtiyacı vardı: bütün fikrini teshir eden bu adamın ağzından sevildiğini işitmek! İsmail Tayfur, her şeyden bahsetti yalnız bir garip inatla dudakları “seviyorum” kelimesini telaffuz etmiyordu; elleri genç kızın eldivenlerine bile dokunmadı. İsmail Tayfur, eski bir arkadaştan başka bir şey değildi.” (*Ferdi ve Şürekâsı*, s. 166).

“Nasıl? Tahayyülüyle mest olduğu gece böyle mi olacaktı? Gözlerinin tesiri altında eriyeceğini zannettiği bu adam böyle mi söyleyecekti? Gözlerindeki münccemat nigâh, dudaklarındaki calı tebessüm, kendisine maziden bahseden bu ses; bunlar hepsi Hacer'e, bu sarı saçlı, mavi gözlü, minimini geline sevilmediğini ihtar eder bir burhan değil mi?” (*Ferdi ve Şürekâsı*, s. 167).

Hacer, İsmail Tayfur'un soğuk muamelesi karşısında “bu gecenin büyük bir gece olduğunu, bu gecenin esrarı içinde bir saadet ile bir felaketin kendisine dikkat ederek durduğunu” (*Ferdi ve Şürekâsı*, s. 164) hisseder. Sevilmediğini anladığı zaman hayata bakışı değişir, eski şen ve neşeli hallerinin yerini kin ve nefret almaya başlar. Evlilikleri süresince kocasından arzu ettiği kelimeyi işitemez. Hacer, bir gece uyandığında yanında kocasının olmadığını fark eder. İçindeki şüpheyi def edemeyince

yatağından çıkarak aşağıya iner. Yavaş ve boğuk bir ses duyunca dinlemeye başlar. Bu ses İsmail Tayfur'un sesidir ve Saniha'ya "Dur! Saniha, beni dinleyeceksin! Mahvolmuş, çıldırmış bir adamı dinlememek istersen o adam ne yapar bilir misin?" (*Ferdi ve Şürekâsı*, s. 175) sözleriyle yalvarmaktadır. Duydukları karşısında şaşkına dönen ve "kendisine bir kere "seviyorum" demeye tenezzül etmeyen bu sesin" (*Ferdi ve Şürekâsı*, s. 176), o kelimeyi bir başkasına telaffuz ettiğini işitince öfkeden deliye döner. İsmail Tayfur, Saniha'ya birlikte kaçmalarını ve uzak bir yere gitmelerini teklif etse de Saniha, "Size bir kardeşten başka bir şey olamayacağımı söylemiştim. Zevcenizi bırakıp da gece benim odama gelerek bu lisanı istimal etmek bir ağabey sıfatıyla hiç uygun değil." (*Ferdi ve Şürekâsı*, s. 178) şeklinde karşılık vererek bu teklifi kabul etmez.

Hacer, duyduklarına daha fazla dayanamayarak perişan bir halde odasına geri döner. Sevilmediğinden emin olmakla birlikte İsmail Tayfur'un başka birini sevebileceği ihtimalini düşünmemiştir. Bu gerçeğe vakıf olduğu zaman intikam hırsıyla yanıp tutuşur. İçinden İsmail Tayfur'u öldürmek geçer, gözünü kan bürür. Zihninden bunları geçirdiği sırada İsmail Tayfur içeri girer. Hacer, Saniha ile aralarında geçenleri ima eder bir tavırla "Alçak!" diye haykırarak kocasını tahkir eder. İsmail Tayfur, Saniha ile beraber gideceğini söyleyince Hacer, öfkeyle atılarak odanın kapısını kilitler. Anahtarı iki kere çevirdikten sonra parmağına geçirir ve gitmesine engel olur. Çıldırmış bir vaziyette masaya bıraktığı mumu alıp cibinliğe tutar ve alevler bir anda her yeri sarar. İsmail Tayfur, boğuştukları sırada güç bela Hacer'in parmağından çıkardığı anahtarla kapıyı açar, vücudunun büyük bir bölümü yanan Hacer'i kucaklayarak dışarı çıkarır. Bu elim olayda Hacer yanarak can verir, İsmail Tayfur da çıldırır. Yangında servetini kaybeden Ferdi Efendi, yazıhanesini kereste deposunda yapılan bir küçük odaya nakleder. Kendisi de bu deponun bir tarafında yaptırdığı sade bir mahalde yaşar. Saniha ise deli de olsa İsmail Tayfur'a sahip olduğu için mutludur.

Ferdi ve Şürekâsı'nda²³³ henüz 15 yaşında çocukluktan yeni çıkmış bir genç kız olan Hacer'in, hayalleriyle acı gerçek arasındaki uçurumu gördükten sonra kötü

²³³ Yazar, romandaki bazı sahne ve şahısların gerçek hayattan izler taşıdığını söyler: "(...) fakat öyle zannediyorum ki hayat-ı hakikiyeye pek yakın sahifelerle, hususuyla dedemin ve babamın ticarethanesinden, banka âleminden kalmış intibalarla dolu idi. Eşhas arasında timsaller vardı ki

özneye dönüşüm süreci başlar. Hacer'in annesizliği yine eksik öznelikten kötü özneliğe dönüşüm sürecini hızlandırır. Genç kızın, babasına anlatamayacağı reddediliş, annenin eksikliğinde duygusal kontrol yitimine sebep olur. Hacer'in, İsmail Tayfur tarafından sevilmemesinin ortaya çıkardığı şiddet duygusunu yazar, romanda annesizlik ekseninde vurgular. Hacer'in annesizliği, duygusal gelişiminin eksik olmasına ve yaşadığı duygusal travmayı sağlıklı bir şekilde atlatamamasına yol açar. Hacer'in romanın sonundaki delilik hali, sevdiği tarafından sevilme ve aldatılmanın benliğinde oluşturduğu şokla oluşur. Hacer için artık ulaşılamayan aşk/eksik öznellik hali, bilinç durumunun tamamen kaybedilmesine neden olur. Çıkardığı yangının büyümesiyle oda içindeki eşyaların özellikle de aynanın çatlaması, Hacer'in gerçeklik ilkesinden koptuğunu ve toplumun yasasınca onaylanmayan hazları barındıran bilinçdışının aktifleştğini gösterir. Dolayısıyla Hacer'in bir haftalık evlilikleri süresince yaşadıkları ve biliçdışına ittiği duyguların vahşet ve kanla birleşerek büyük bir yangınla kendisini ve çevresindeki herkesi yok etme isteğine dönüştüğü görülür. (Karaca, 2019: 205, 208). Hacer, fiziksel bakımdan olduğu kadar psikolojik bakımdan da engellenmiş bir kişiliktir. Ülkenin ve dönemin göreneğine göre sınırlı eğlencelerinin bir tekinin bile elinden alınması onda derin yaralar açar. (Finn, 1984: 143, 144).

Bu noktada Ahmet Mithat Efendi, acıya tahammül göstermede kadınları erkeklere göre daha cesaretli bulur:

“Hissiyat-ı âşıkaneye ait hususât-ı müellimeden maada, hiçbir şey karıyı telef-i nefse mecbur etmemektedir. Erkek ise, mesela bir iflasın tesirat-ı faciasına dahi tahammül edemeyerek canına kasti göze aldırır. Bu meselede “Karının cesareti kendisine kıymaya kadar kâfi değildir.” diyemezsiniz. Zira bilakis biz deriz ki ahval-i feciaya tahammül hususunda erkeğin cesareti azdır. Zira cesareti bulamayarak nefsinin ölümle halâs eylediği görülür. Hâsılı en feci zamanlarda erkeğin imdadına yetişen şey karının tesellisidir. Husûsât-ı fecia ise tesirde husûsât-ı meserret ile mütenasıptır.” (*Zeyl-i Hasan Mellah yahut Sır İçinde Esrar*, s. 146).

2.2.9. Ahmet İhsan Tokgöz'ün Eseri

muayyen şahsiyetlerden münakis olmamakla beraber birer müteayyin ve bariz şahsiyet teşkil ederdi. Bunu bana söyleyenler pek çoktu, belki bu eser hakkında hâsıl olan fikirlerime, ona dair işitilmiş takdirler müessir olmuştur. (...)” (Uşaklıgil, 2017: 271).

2.2.9.1. Haver²³⁴

Eserde, Raci Bey'in evin hizmetçisi Haver ile olan evliliğinin kıskançlık sebebiyle felaketle bitmesi anlatılır. Kerkükîzade Raci Bey, yirmi beş yaşında iken babasını kaybeder. Böylece büyük bir servetin sahibi olur. Dört yıl sonra da kendi gibi zengin bir ailenin kızı Sadiye ile evlenir. Evliliklerinde tek eksikleri çocuk sahibi olmaktır. Raci Bey bu duruma çok üzülür. Birkaç kez odalık almayı veya yeniden evlenmeyi düşünse de karısına olan sevgisi buna engel olur. Sorunun kimden kaynaklandığını tam olarak bilemese de bu konuda eşini itham eder. Sadiye Hanım ise giyinmeyi, kuşanmayı, gezmeyi sevdiği için bu mesele üzerinde çok durmaz. Raci, karısını sevmekle birlikte bazı ufak çapkınlıklar yapmaktan geri kalmaz. Bu çapkınlıklarını karısına sezdirmediği için bu durum evliliklerinde bir sorun teşkil etmez. Karısını aldattığı zamanlarda ona daha çok ilgi göstererek vicdanını rahatlatır. Sadiye'nin evde olmadığı bir gün hizmetçi kız Haver dikkatini çeker. Onu uzun uzun inceler ve güzel bulur. Haver, Kastamonu'nun Küre-i Nühas köyünden kimsesiz bir kızdır. Anne ve babası ölünce köyden geçen İstanbullu yolculardan bir hanım onu yanına alır. Orada bir süre çalıştıktan sonra Raci Bey'in konağına gelir. Haver, köyde talipleri çıkmasına rağmen kimseyle evlenmek istemez. Taliplerinden köylüsü Süleyman, Haver'in evlilik teklifini reddetmesinden dolayı hırçınlaşır. Bu aşk yüzünden Mecnun olur, işini gücünü bırakır. Üç yıl göçebe gibi dağlarda serseri bir şekilde gezer. Vaktinin çoğunu Hafize Kadın'ın evinin arkasındaki sırtta geçirir. Orada evin damına bakarak Haver'i bekler. Hafize Kadın, daha sonra Haver'e yazdığı mektubunda Süleyman'ın tifo hastalığına yakalandığını ve intihara kalkıştığını haber verir. Nitekim ileride görüleceği üzere Süleyman'ın psikolojik raddeye varan rahatsızlığı Haver'in evliliğinin felaketle bitmesine yol açacaktır. Haver'in evliliğe sıcak bakmamasında ablasının yaptığı kötü evliliğin de payı vardır. Ablası İstanbul'a geldikten sonra kocası tarafından boşanmış, sonunda sokaklara düşerek vefat etmiştir. Raci Bey, hayat hikâyesine vakıf olduktan sonra Haver'le daha çok ilgilenmeye başlar. Sadiye Hanım, eğlence ve gezmesiyle meşgul olduğu için kocasının dalgınlığını fark edemez. Raci Bey, duyguları arasında gelgitler yaşar. Hizmetçi bir kızla ilişkiyi kendine yakıştıramaz. Bu aşkın ileride fena akıbetler göstereceğini düşünür.

²³⁴ Ahmet İhsan Tokgöz, *Haver*, Haz. Tuba Durmuş, Saadet Çetin, Turkuvaz Yay., İstanbul 2019. Yapılan alıntılarda eserin bu baskısı kullanılmıştır.

Raci Bey'in dalgınlığı Şöhret Kalfa'nın dikkatini çeker. Hanımını da bu konuda uyarır. Bunun üzerine Sadiye Hanım, kocasını ihmal ettiğini anlar. Eşinin çocuk yüzünden üzüldüğünü düşünür ve her ne kadar ortak istemese de ona odalık alma teklifinde bulunur. Fakat Raci Bey bunu reddeder. Diğer yandan Haver de Raci Bey'e âşıktır. Raci Bey, Haver'in bu ilgisini çok geçmeden anlar. Sadiye Hanım'ın evde olmadığı bir gün birbirlerine aşklarını itiraf ederler. Haver'in hamile kalması Raci Bey'i kafa karışıklığından kurtarır. Kendisini Haver'e bağlayan bağın karısına bağlı olduğu bağdan daha kuvvetli olduğunu düşünerek Haver'le evlenmek ister. Onu, ayrı bir eve yerleştirme fikrindedir. Haver, bir yandan evin beyinin dikkatini çektiği için mutluysen diğer yandan ise hanımına ihanet ettiğini düşündüğü için huzursuzdur. Raci Bey, Haver'i teselli ettiği sırada aniden Sadiye Hanım çıkar ve onları samimi bir vaziyette görür. Sadiye Hanım, misafirlikteyken kendisine gelen imzasız bir mektup üzerine apar topar yalıya dönmüş ve mektupta yazılanların gerçek olduğuna şahit olmuştur. Bu mektubu yazan evin hizmetçilerinden Şöhret Kalfa'dır. Şöhret, birkaç kez Raci Bey'e ilgi göstermiş fakat karşılık bulamamıştır. Kendi mevkiilerinde bulunan Haver'in evin beyinin zevcesi olma konumuna yükselmesi diğer hizmetçiler gibi onun da kıskançlığını tetiklemiş böylece Sadiye Hanım'ın dikkatini o yöne doğru çekmiştir. Kocasının bir hizmetçi ile ilişki yaşaması Sadiye Hanım'ı derinden üzer. Haver'i evden kovar. Bunun üzerine Raci Bey, bütün suçu üstlenir. Ayrıca bu meselede karısını da suçlar. Ona göre eğer karısı süsünden ve gezmesinden taviz verip kendisiyle ilgilenseydi böyle bir şiddetli aşka tutulmayacaktı. Bu noktada karısı ile Haver'i mukayese eder ve Haver'i üstün bulur:

“— Size diyeceğim ki eğer gezmelerde, eğlencede, misafirliklerde dolaşip esvabınızdan, mücevherinizden başka bir şey düşünmemek cinnetini ihtiyar etmiş olsaydınız ve zevcinizi nazar-ı takayyüd ve muhabbetiniz altında bulundursaydınız belki zevciniz duçar olduğu heves ve muhabbet-i şedideye uğramazdı; o kendini muhafaza eyler, siz de daima ona malik olurdunuz. Kendinize rakip gibi telakki edip tahkiratınıza hedef ettiğiniz şu kızcağıza bakınız; nasıl, görüştüğünüz süslü mücevherli hanımlar arasında bu kadar kalb-i safiye, nazar-ı melek-misale malik olan var mı? Söyleyiniz bakayım, eğer erkekler intihab-ı his hususunda süse, âlâyîşe kapılmayacak olsaydı sizin hanımlarınızdan kaç bununla müsabakat hissine girebilirdi? Hususa ki onda hüsünden başka safiyet-i kalb, nezaket-i ahlak var, hodbinlik şaibesinden muarra!”
(Haver, s. 210).

Bu olaydan sonra Raci Bey, Haver'i ayrı eve çıkarır ve nikâh kıyar. Sadiye ise bu olayın duyulmaması için Raci ile olan evliliğini formaliteden devam ettirir. Raci

Bey, Sadiye ile olan anlaşması gereği Haver’le evliliğini gizli tutmak zorunda kalır. Daha sonra doğum için Ayastefanos’ta bahçeli bir eve taşınırlar. Haver’in köyden annesi gibi sevdiği Hafize Kadın da yanına gelir. Bu sırada Sadiye, kocasının İstanbul’da bir başka evde rakibesiyle birlikte olma fikrine alışamadığı için Bursa’ya gider. Raci’yi de ayrılıklarının duyulmaması için on beş, yirmi günde bir kere Bursa’ya davet eder. Raci Bey, Bursa’dayken bir oğlu olduğu haberini alır ve İstanbul’a döner. Beş hafta kaldıktan sonra tekrar Bursa’ya giderek Sadiye’yi İstanbul’a dönmeye ikna etmeye çalışır. Bu sırada Hafize Kadın tarafından acil bir telgraf alır. Telgrafta yalnızca “Geliniz!” yazılıdır. Süleyman, Haver’in yalnız olduğu bir akşam onu bıçaklar. İlk darbeden sonra Süleyman’ın elinden kurtulan Haver, balıkçı kayıklarından yardım ister. Haver, aldığı yara sonucu üç gün sonra Raci Bey’in gelmesiyle son nefesini verir. Süleyman da kayıkçılardan birinin kürekle kafasına vurması sonucu ölür. Böylece Süleyman, “Benim olmadıysa da onun da olmaz!” (Haver, s. 245) sözleriyle kıskançlık ve öfke patlaması sonucu Raci-Haver evliliğinin felaketle bitmesine sebep olur.

Romanın sonunda amacına ulaşan Süleyman böylelikle hem aşkı uğruna öldürür hem de bu uğurda öldürülür. (Kılıçkaya, 2008: 139).

2.2.10. Hüseyin Cahit Yalçın’ın Eseri

2.2.10.1. Nadide²³⁵

Hüseyin Cahit’in henüz on altı yaşındayken yazdığı bu romanda, kıskançlık sebebiyle felaketle biten bir evlilik anlatılır. Zengin bir ailenin oğlu olan Ali Bey, babasından kalan serveti koruyarak birkaç çiftlik sahibi olur. Tutulduğu bir çingene kızının öldürülmesi üzerine yalnızlığı tercih ederek kırlarda, bayırlarda dolaşmaya başlar. Yine dolaşmaya çıktığı bir gün, ağaç kovuğunda ağlayan bir çocuk bulur. Fuad adını verdiği bu çocuğu evlatlık alır. İyi bir şekilde yetiştirir. Fuad büyüdüğü zaman bir konağın penceresinden gördüğü Nadide adındaki bir kıza ilk görüşte âşık olur. Ali Bey de yaşı geldiği için Fuad’ı evlendirmek niyetindedir. Fuad, Nadide’yle daha yeni tanıştığı için evlilik meselesinde babasından bir sene izin ister. Bu süre zarfında

²³⁵ Nadide, Hüseyin Cahit, (Âlem Matbaası: İstanbul, 1308/1890). Yapılan alıntılarda eserin bu baskısı kullanılmıştır.

Nadide hakkındaki tüm detayları konağın karşısındaki sütçü dükkânından öğrenir. Nadide de Fuad'a pencereden şuhane tebessümlerde bulunarak ondan hoşlandığını belli eder. Bir süre bu şekilde devam eden görüşmelerden sonra Nadide tarafından Fuad'a bir mektup gelir. Mektupta yarın gece bahçedeki çim köşkte buluşulacağı yazılıdır. Nadir Bey de Nadide'ye âşık olmuş fakat aşkına karşılık bulamamıştır. Böylece Nadide'yi gözetlemesi için peşine taktığı adamı İboş, bu buluşmayı öğrenir ve Nadir Bey'e haber verir.

Nadide, annesi ve hizmetçileri ile birlikte yaşamaktadır. Tanımadığı, adını bile bilmediği sadece pencereden gördüğü Fuad'a âşık olur. Kararlaştırılan gece ilk buluşmalarını gerçekleştirirler. Fakat Nadir Bey'in adamları bu buluşmada Fuad'ı omzundan yaralar. Bu ani baskın karşısında Nadide de bayılır. Fuad, yakın arkadaşı (gerçekte babası) Kanber tarafından kurtarılır. Nadide'nin annesi olanları öğrenince kızının birine âşık olduğunu anlar. Annesinin mutaassıplığına karşın Nadide serbest mizaçlıdır. Yazar, "Nadide'nin kalbi bir sevda mahfazası idi lakin sevda-yı pâk değil. O murdar sevdalar arasında sevda-yı ebeveyn mahv olmuştu." (*Nadide*, s. 88) sözleriyle Nadide'nin ana-baba sevgisi tanımadığını vurgular. Nitekim Nadide'nin bu duygusuzluğu annesini acımasızca öldürmeye kadar varan psikolojik bir rahatsızlık boyutuna ulaşacaktır.

Nadide, o gece Fuad'tan hamile kalır. Kızının hamileliğine annesi tepki göstermez. Ancak iffetsizliğine ceza olmak üzere kızını kimseyle evlendirmeyeceğini söyler. Hatta kendisi ölse bile bu sırrı güvendiği birine ifşa ederek yine de Nadide'nin evlenmesine engel olacağını belirtir. Ailesinin namusunu korumak için de dışarıya karşı kızının merak hastalığına yakalandığını duyurur. Nadide'nin odasından çıkmasına izin vermez ve hizmetçilerden sadece Dîlrûba ile görüşmesine izin verir. Nadide'nin bu olaydan sonra annesine karşı intikam duygusu şiddetlenir. Fuad ise o geceden sonra Nadide'yi bir daha aramaz. Nadide, tek kurtuluş yolunun Fuad'la evlenmek olduğunu düşünse de sevgilisinin vefasızlığı üzerine ümidini kaybeder. Bunun üzerine yüz karası olarak gördüğü çocuğunu düşürmeye kalkışır fakat başarılı olamaz. Nadide, bir gün pencerede gördüğü yakışıklı bir adama sırf eğlenmek için işaret eder. Bu adam Fuad'ın babası Ali Bey'dir. Ali Bey'in ertesi sabah da gelmesi üzerine Nadide, işin ciddi olduğunu anlar. Nitekim Ali Bey gönderdiği mektupta evlenmek istediğini ve hemen yarın görücü göndereceğini haber verir. Nadide, Ali

Bey’le evden kurtulmak için evlenmek istemektedir. Bunun için de her şeyi yapmaya hazırdır. Annesinin bu evliliğe engel olacağını bildiği için onu ve sırrına vakıf olduğu için de Dilruba’yı zehirlemeye karar verir. Diğer yandan annesi, gelen görücülere red cevabı verir. Bunun üzerine Nadide, tasarladığı cinayet için hazırlıklara başlar. Dilruba’ya odadaki fareler için sıçanotu aldırır. Nadide, karnını yumruklama, atlama gibi çeşitli teşebbüsleri sonrası çocuğunu düşürür. Bu da işleyeceği cinayetin on gün kadar ertelenmesine sebep olur. İyileştikten sonra önce Dilruba’yı zehirler ardından da annesini boğarak öldürür.

Annesinin ölümüyle Nadide’nin evliliği önündeki büyük engel ortadan kalkar. Böylece Ali Bey’le evliliği netleşir. Diğer yandan Ali Bey, Nadide ile evleneceğini oğlu Fuad’a ve Kanber’e söyler. Manevi babasının, sevdiği kadınla evleneceğini öğrenen Fuad, intihar etmek ister fakat Kanber buna engel olur. Fuad, bu evlilikte her ne kadar Nadide’yi suçlasa da asıl hatanın kendisinde olduğunu anlar. Çünkü birlikte oldukları gecedan sonra Nadide’yi bir daha hiç arayıp sormamıştır. Bunda Kanber’in bu olaydan sonra Fuad’ı, Nadide’den uzaklaştırmasının da etkisi vardır. Diğer yandan Nadir Bey de adamı İboş aracılığıyla Nadide’nin, bu kez Ali Bey’le görüşüğünü öğrenir ve ondan intikam almak ister. Ali Bey ile Nadir Bey uzaktan akraba olup aynı zamanda düşmandırlar. Nadir Bey, Ali Bey’in Nadide’den çocuğu olması durumunda servetine varis olacağı için çocuk doğduğu zaman onu bir şekilde ortadan kaldırmayı düşünür. Bunun için de adamı İboş’u, Cihan adıyla Ali Bey’in çiftliğine casus olarak gönderir. Çok geçmeden Ali Bey ile Nadide’nin nikâhları kıyılır ve iki ay sonra da düğünleri olur. Nadide, gelin alayında Fuad’ı görünce eski hisleri yeniden canlanır. Hal ve hareketlerinden Fuad’ın da hâlâ kendisini sevdiğini anlar.

Düğünün ertesi günü Fuad, tebdil-i hava almak bahanesiyle diğer çiftliklerinden birine gider. Amacı Nadide’den uzaklaşmak ve babasının saadetine gölge düşürmemektir. Bunun için de aşkını kalbine gömmeyi tercih eder. Ava çıktığı bir akşam bir mezarın başında ağlayan bir kız görür. Elmas adındaki bu kız köylülerden Osman adında birinin kızıdır. Babasının ölümü üzerine yalnız kalmıştır. Elmas’ın, Nadide’ye olan benzerliği Fuad’ı etkiler. Eski aşkına hürmeten onu sever. Ali Bey’e bir mektup yazarak Elmas’ı evlatlığa kabul etmesini ister. Bu sırada Cihan da Fuad’a iki mektup getirir. Biri Ali Bey tarafından diğeri de Nadide tarafından

yazılmıştır. Fuad, Nadide'den gelen mektuba şaşırır. Nadide, mektubunda Ali Bey'i sevmediğini, hâlâ Fuad'a âşık olduğunu söyleyerek birlikte kaçmayı teklif eder:

“ (...) Ona göstermeye mecbur olduğum şetaret beni ne derecelerde muazzab ediyor. İnsan sevmediği bir adama calı bir muhabbet göstermeye mecbur olduğu zaman ne kadar muzdarip oluyor. (...) Fuad, bak Ali Bey bana ne kadar ruy-ı muhabbet gösteriyor, perestiş ediyor. En ufak bir arzumu en büyük bir emir makamında telakki ediyor da onu seviyor muyum? Asla! Sen, ah sen ise istiğna gösterdiğin için seni seviyorum Fuad! Artık sabrım kalmadı, gel! Behemehal gel! (...) Bak! Ben kadın iken kendimi bu kadar tehlikelere ilka ettim de sen erkek olduğun halde sevdiğin için cüz'i bir fedakârlığı gözüne aldırıyorsun. Burada bana birtakım hukuk-şinaslıktan bahsetme çünkü onları dinleyemem. Gel, buraya gel de birlikte kaçalım. (...) Fuad seni seviyorum hem de perestiş edercesine seviyorum. Zevcim beni ne kadar severse ben de ondan yüz kat ziyade seni severim. Şüphesiz ki sen de beni seversin. (...)” (Nadide, s. 225, 229).

İboş (Cihan), Fuad'ın, Ali Bey'e ve Nadide'ye yazdığı mektupları teslim eder. Fakat Nadide'nin Fuad'a yazdığı ve Fuad tarafından geri gönderilen mektubu saklar ve bir kopyasını Nadir Bey'e gönderir. Böylece hem Nadide'nin hem de Fuad'ın sırrını ifşa etmeyi düşünmektedir. Fakat Fuad'ın, Nadide'nin aşkına olumsuz cevap vermesi buna engel olur. Bunun üzerine İboş, şimdilik sadece Nadide'yi ele vermeyi düşünür. Kanber'in, İboş'un casus olduğunu anlayıp Nadir Bey'le olan mektupları ele geçirmesi işin akışını değiştirir. Kanber, mektupları çaldığı sırada İboş için değerli olan Nadide'nin Fuad'a yazdığı mektubu düşürür. Mektupların çalınması üzerine İboş, yakayı ele verdiğini anlar. Gece yarısı Nadide'nin odasında çıkan yangından faydalanarak Kanber'in odasından mektupları alır. Fakat aceleden Kanber gibi o da bir tanesini düşürür. Ele geçirdiği diğer mektupları ise yakar. Böylece hiçbir iz bırakmadığını düşünür.

Diğer taraftan Nadide, reddedildiğini öğrenince çılgına döner ve köşkü ateşe verir. Yangında Nadide, Ali Bey tarafından kurtarılır fakat Ali Bey'in neredeyse tüm vücudu yanar. Nadide, yangını Fuad'ın gelmesi için kasden çıkarmıştır. Bu nedenle kocasının fedakârlığını göremez. Aklında sadece Fuad'tan alacağı intikam vardır. Fuad'ın başka birine âşık olduğunu ve bu yüzden kendisini reddettiğini düşünür. Diğer bir engel olarak gördüğü Ali Bey'le olan evliliğinin ise onun ölmesi halinde ortadan kalkacağını düşünerek teselli bulur:

“— Fuad! Seni seviyordum ama şimdi o sevda mahvoldu. Beni reddetmek, Nadide'yi reddetmek ha! Bu kadar güzel olayım da beni yine reddedesin ha! Senden intikam almalıyım. Sen şüphesiz birisini seviyorsun ki tekliflerimi reddettin. Bana

nimet-şinaslıktan bahsediyorsun hâlbuki bir sene evvel mev'id-i mülakataa gelmekte kusur etmedin. Bu bir cinayet değil midir? Seni de sevgilini de hem hukukuna riayete kendini mecbur bildiğin bu yılışık adamı da mahvedeceğim. Bana validelikten bahsediyorsun, nasihatler veriyorsun, kim dinler? Ne yapayım seni seviyorum. Korkaklığından, alçaklığından teklifimi reddettin de; insan iyilik gördüğü yere hıyanet etmez diyorsun. Ah senden intikam almak istediğim halde seni yine seviyorum. (...). Eğer senin birisini sevdiğini bilsem ikincisi de mahvederim. Hayır, hayır sen beni seversin nasıl ki bunu da ikrar etmişsin. Bu halde mani olarak gösterdiğin şeylerin birincisi validen makamında bulunmaklığım, ikincisi velinimetin hukukuna riayet. Bu sebeplerin birincisi usul, ikincisi fûrudur. Birinci hal mahvolduğu takdirde ikincisinin de ortadan kalkacağı bedihidir. Ah senin validen olmaktan ne ile kurtulayım? Ali Bey'den ayrılısam yine birtakım mevani serdedersin bununçün de zevcimin vefat etmesi lazımdır. Hem ölmeyeceği ne malum? Belki iyi olmaz.” (*Nadide*, s. 282, 284).

Nadide'nin düşündüğü gibi Fuad, yangın haberini alır almaz Elmas'la birlikte çiftliğe gelir. Bu sırada Nadide, kocasının baygınlık geçirmesini fırsat bilerek Fuad'la görüşür. Ona olan aşkını tekrar dile getirir. Fuad ise Nadide'nin aşkına karşılık vermez. Nadide konuşmaları sırasında bir çocukları olduğundan da bahseder. Bu haber üzerine Fuad bayılır. İntikam hırsıyla tutuşan Nadide, Fuad'ı da zehirlemek ister fakat Elmas ve hizmetçilerin Ali Bey'in uyanıp kendisini görmek istediğini haber vermeleri üzerine bu cinayeti gerçekleştiremez. Diğer taraftan Ali Bey, Fuad'a, öldükten sonra Nadide'nin bir başkasıyla evlenmesine engel olmasını ve kendisinin de Elmas'la evlenmesini vasiyet eder. Bu vasiyetname ile geleceğini garanti altına alan Fuad, Nadide'nin evlilik teklifine bu gerekçeyle karşı çıkar. Ayrıca Ali Bey, Fuad ile Elmas'ın evlenmelerine rıza göstermeyen olursa onu mirasından men edeceğini de vasiyetinde belirtmiştir.

Ali Bey bu vaziyetteyken Nadide, teyzesinin hastalanması üzerine onun yanına gider. Gitmeden önce hizmetçilerden Gülşen'e küçük bir şişe bırakarak Ali Bey'i zehirlemesini ister. Gülşen, Ali Bey'in yalnız olduğu bir zamanda bu cinayeti işler. Ali Bey'in feryadı üzerine içeri giren Elmas, Gülşen'in elindeki şişeyi fark eder. Fuad da Gülşen'in hal ve hareketlerinden şüphelenir ve babalığının zehirlendiğini anlar. Nadide bununla da yetinmeyerek yine Gülşen vasıtasıyla Elmas'ın içeceğine kattığı bir suyla onu bayıltır. Daha sonra İboş'a teslim ederek öldürmesini ister. Elmas'ın da ortadan kalkmasıyla Fuad'la aralarındaki son engelin de kalkacağını düşünmektedir. Fakat İboş, Nadir Bey'den Nadide aleyhine alacağı mükâfatı düşünerek Elmas'ı mağarada saklar. Çok geçmeden Nadir Bey ve adamları hükümet tarafından yakalanarak idam edilir ve Elmas kurtarılır. Nadide ise Ali Bey'i, Fuad'ın zehirlendiğini ve vasiyetnamenin de sahte olduğunu iddia etse de bu iddiasını ispatlayamaz. Romanın

sonunda ilahi adalet tecelli eder. Nadide, yaylaya giderken bindiği katırın tökezlemesi sonucu uçurumdan aşağı yuvarlanır. Elmas da reşit olunca Fuad’la evlenir. Böylece Nadide ne Elmas ne de Fuad için tasarladığı cinayeti icra edemeden yaptıklarının bedelini canıyla öder.

Yazar, Nadide’yi “alçak vahşiye, cani valide, katil karı, caniye, habise, alçak, hain, hınzır, melun” gibi sıfatlarla tasvir ederek ne kadar tehlikeli olduğunu anlatır. Bu tutumu, Namık Kemal’in Mehpeyker’e ve Şehriyar’a gösterdiği tavırla benzerdir.

Burada Fuad’ın, Nadide ile ilişkisinin tüm sorumluluğunu ona yükleyerek açıkça iffetsizlikle suçlaması, erkek egemen bir bakış açısını yansıtmaktadır:

“— Hanımefendi! Ben sizi iğfal etmedim, belki siz beni iğfal ettiniz. Siz beni mahall-i mülakata davet ettiniz. Ben sizi pencerede görüp bakmış idim. Sizin vazifeniz mukteza-yı iffet pencereden çekilip gitmek idi. Hâlbuki siz böyle yapmadınız. Bilakis bana birtakım işaretler ederek gönlümü cezbettiniz. Daha doğrusu çaldınız. Ben de sizden kalbimi istirdad ettim, bir masuma verdim. Beni ne hak ile tayip ediyorsunuz?” (Nadide, s. 346).

Yazarın sözcüsü konumunda olan Kanber, kızların eğitiminden annelerin sorumlu olduğunu bu nedenle ortaya çıkan olumsuz davranışların ve kötü karakterlerin sebebi olarak anneleri göstermektedir. Dolayısıyla ailenin ve özellikle annenin çocuğun olumsuz karakterli olmasında temel etken olduğu düşünülmektedir:

“— Yine başlıca sebebi de anasıdır. Evin içinde böyle haller vuku bulur da bir validenin haberdar olmaması kabil midir? Bir çocuğun ettiği haşarılığı validesi behemehâl duyar. Ya kızını utandırmamak (!) için sesini çıkarmaz yahut ne olurmuş azıcık eğleniversin onu biz de yaptık diyerek gözünü yumar. Artık yumulmamak derecesine gelirse de geçmiş ola. Bir bu türlü vardır bir de gayet ihtiyar olup da işte bu mahbube, aşkıyla perişan-hatır olduğunuz bu kız benimdir, makamında gözlerini kapar. Kapar ama nihayetinde mahcubiyetten başka bir şey hâsıl olmaz.” (Nadide, s. 58).

Yazar, romanın bir yerinde de evlatlarına iyi terbiye vermeyen annelere açıkça lanet eder ve bunların yetiştirdiği evlatların (tıpkı Nadide gibi) topluma zararlı bireyler olarak ortaya çıktığını söyler:

“Evlatlarını hüsn-i terbiye etmeyen validelere cemiyet-i beşeriye tarafından lanet edilse sezadır. Çünkü bilahire mazarratı yine cemiyet-i beşeriye ait olacaktır, tıpkı Nadide’de olduğu gibi. Vakıa Nadide’ye validesi fazileten başka bir şey öğretmemiştir. Lakin ahlak hususunda -mutaassıplığı ile beraber- yine müsamaha göstermiştir. İşte bu müsamaha da nihayet kendisinin ve bir biçare halayığın ölümüne sebep olmuştur. Niçin mi dediniz? Evet, hıyanetin mahvına sebebiyet veren kendi

müşamahasıdır çünkü kızının bu haline elbette vakıf idi. Bu haline değişimizden Ali Bey’le Fuad’a mektup yazdığını anlamayınız. Yalnız kızının hafif-meşrebâne harekette bulunduğunu bilmek lazımdı ki bunu da mutlaka bilmiştir. Şimdi bu halde görmemezlik etmeli miydi? Gayet ufak bir vukuat üzerine kemal-i şiddetle muamele etmesi lazımdı. (...)” (*Nadide*, s. 127, 128).

2.3. Genel Değerlendirme

Bu bölümde incelenen eserlerde kıskançlık genellikle rakip olarak adlandırılan üçüncü bir kişinin olaya dâhil olmasıyla mutlu giden bir evliliğin felaketle bitmesi şeklinde görülür. Burada cinsel kıskançlıktan söz etmek mümkündür. *Cezmi*, *Zehra* (Nâbizâde Nâzım), *Ferdi ve Şürekâsı*, *Nadide* romanlarında görüldüğü üzere kadın kahramanların kıskançlıkları, kendi evliliklerinin felaketle bitmesine neden olur. Bu eserlerde de evliliği tehdit eden bir rakip vardır. *Süleyman Muslî*’de ise Osman Şemrî’nin, Cafer-i Kerhî’nin yerine geçme arzusuyla şahsi menfaatlerinin cinsel kıskançlıkla birleşerek Cafer-i Kerhî’nin evliliğinin felaketle bitmesine sebep olduğu görülür.

Müşameretname, batı tarzı edebiyatın ilk hikâye ve roman örneklerinden biri olması, yapı bakımından içiçe geçmiş olay örgüsüyle yazılması bakımından Türk edebiyatı tarihinde önemli bir yere sahiptir. Bu nedenle Tanzimat romancılarının işlediği temaları ve bunlar arasında da sonu felaketle biten evlilikleri konu alması nedeniyle eserdeki birkaç hikâye de bu çalışma içerisine dâhil edildi. Bu hikâyelerden ilki “*Kapı Kethüdası Behçet Efendi ile Makbule Hanımın Sergüzeşti*” isimli aşk hikâyesidir. Bu eser, Emin Nihat Bey’in 1871-1875 yılları arasında yayımladığı on iki cüzden meydana gelen *Müşameretname* isimli eserinin ikinci hikâyesidir. Eserde, Behçet Efendi ile Makbule Hanım’ın evliliği vali paşanın araya girmesi sonucu felaketle biter. Makbule Hanım, paşanın tehditlerine dayanamayarak kendini zehirler. Behçet Efendi’nin ölüm döşeğindeyken Makbule Hanım’la yaptığı evliliği, her ne kadar kısa süreli olsa da arada nikâh olması ve felaketle bitmesi bakımından Tanzimat dönemi romanlarının genel özelliklerini yansıtır. Aradan çok zaman geçmeden vali paşanın vefat etmesiyle suçlu cezalandırılır. Paşanın bu ani ölümü Tanzimat romanlarında görülen kötülerin cezalandırılması motifi ile ilgilidir. Behçet Bey ise ömrünün sonuna kadar bir daha evlenmez.

İntibah’ta, Mehpeyker’in kıskançlığı yüzünden Ali Bey-Dilaşub evliliğinin felaketle bitmesi anlatılır.

Namık Kemal'in *İntibah*'ındaki Mehpeyker, ölümcül kadının prototipi sayılabilir. Bu bağlamda Mehpeyker'e, kıskançlık yüzünden çılgına dönen ve Machiavel'ci entrikalarla gerek sevdiği adamın gerekse rakibesinin mahvını hazırlayan ölümcül kadının prototipi olarak bakılabilir. Fransız romanını taklit eden yazarlarımız, Batı romanında da mevcut olan kurban (victim) ve ölümcül kadın (femme fatal) tiplerini toplumsal koşulların farklılığı nedeniyle Batı'da olduğu şekliyle almazlar. Bizdeki kurban tipinin kaynağını Batı romanında değil âşık hikâyelerinde aramak daha doğru olur. (Moran, 1983: 34, 35). Robert Finn, Mehpeyker'in toplumdışına itilmesinden dolayı ondaki öç duygusunun korkunç bir nefretle dışa vurulduğuna dikkati çeker. Mehpeyker'in toplumdışı olması nedeniyle zorbalığa kalkışmasına mukabil Ali Bey'in annesi toplumun araçlarını kendi denetimini pekiştirme yolunda kullanabildiği için zorbadır. (Finn, 1984: 50). Namık Kemal'in, Mehpeyker'i sadece intikam duygusuyla hareket eden bir varlık olarak ortaya koyması, kıskançlık ve şehvet duygularının onu gayr-i beşeri bir varlık haline getirmesine yol açar. (Kaplan, 2010: 123).

Namık Kemal, Mehpeyker'in, Ali Bey'in aşırı derecede üstüne düşmesini ve peşinden koşmasını kıskançlık, haset ve aşağılık kompleksiyle izah etmektedir. Bu noktada Mehpeyker, hiçbir zaman ve hiçbir bakımdan erişemeyeceği Dilâşub'u kıskanmış, tek meziyeti olan güzelliğinin etkisiz kalmasından dolayı da aşağılık kompleksine ve intikam sevdasına kapılmıştır. (Has-Er, 2000: 13). Robert Finn, bu bağlamda *İntibah*'ın romantik bir tragedya olduğunu söyler. (Finn, 1984: 41). Evin'e göre ise gerçek trajedi, köklü bir psikolojik dönüşüm geçirip güçlü bir öç alma dürtüsüne kapılan Mehpeyker'in durumudur. Böylece Mehpeyker, öldürüldüğü son ana kadar kendi kaderine meydan okur. (Evin, 2020: 97). İhtirasların korkunç sonu doğurmaları, hikâyenin faciayla sonuçlanması, kötülerin cezasını bulmaları gibi motifler, romana trajik karakterini vermektedir. (Çetin, 2002a: 39).

Romanda trajik sona sebebiyet veren bir diğer husus, Ali Bey'in aşırı kıskançlığıdır. Ali Bey'in aldatılacağı konusunda bir kıskançlık sanrısı bulunmaktadır ve bu sanrı hem Ali Bey'in kendi zihni hem de Mehpeyker tarafından beslenir. Dolayısıyla Ali Bey'in gördüğü ve duyduğu delillere inanma konusunda çok hızlı hareket edip kısa süre içerisinde aldatıldığından emin olması, zihninin hastalıklı bir şekilde kıskançlık şimşegi çakmaya meyilli olmasıyla açıklanabilir. Ali Bey'in gerek

kendi zihni aracılığıyla gerekse başkaları tarafından kışkırtılmaya müsait olan bu kıskançlığı, Othello'nun kıskançlığına benzetilebilir. Ali Bey'in kıskançlık sebepleri, gerçek zannettiği yalanlar ve kuruntulardır. Böylece Ali Bey'in kıskançlığını sorunlu kılan, gerçek gibi gördüğü bu durum karşısında kişiliğini, yaşam biçimini değiştirecek derecede bir başka kişiliğe dönüşmesi ve aldatıldığına inanmak konusundaki hazır bekleyişidir. (Solak, 2019: 85, 87). Nitekim bu durum Dilaşub'la olan evliliğinin felaketle bitmesine sebep olacaktır.

Burada değinilmesi gereken bir diğer mesele ise bohçacı kadınların casusluk göreviyle kullanılmalarıdır. Mehpeyker'in Ali Bey'in konağına gönderdiği bu kadınlardan birinin Dilaşub'un hareketlerinden birini şüphe çekici davranış olarak sunması Mehpeyker'in hilesine katkıda bulunurken Dilaşub'un felaketine zemin hazırlar. Böylece yazar bohçacı kadınların aile kurumuna verdiği zararı göstermeye çalışır.

Yazarın tarihe müstenit bir hikâye olarak adlandırdığı romanı iki cilt olarak planlanmasına rağmen ikinci cildi yazılamamıştır. Bu nedenle romanın başkahramanı olan ve romana adını veren Cezmi, ilk kitapta olaylar içerisinde çok aktif değildir. Bunun nedeni de yazılması düşünülen ikinci ciltte ön plana çıkarılmak istenmesidir. Bu nedenle Kırım Hanı Adil Giray ekseninde gelişen üçlü aşk ilişkisi ele alınacaktır. Bu ilişkinin muhatabı konumundaki Şehriyar ise İran Şahı'nın karısı olması ve Adil Giray'a duyduğu yasak aşk nedeniyle türlü entrikalar çevirerek evliliğinin felaketle neticelenmesine yol açması bakımından ayrıca önem kazanır. Şehriyar, evli ve iki çocuklu bir kadın olarak kendisinden yaklaşık on altı yaş küçük bir adama âşık olmasıyla gözünü karartmış ve evliliğinin felaketle neticelenmesine sebep olmuştur. Adil Giray'dan karşılık görmemesi üzerine aşkının nefrete ve intikama dönüşmesi, sevgisinin gerçek sevgiden ziyade şehvanî bir duygu olduğunu gösterir. Namık Kemal'in, Perihan ile Şehriyar'ı iki zıt kişi olarak tasviri aralarındaki düşmanlığa varacak rekabeti göstermektedir.

Başkasının yanında kendini küçük görmekten kaynaklanan kıskançlık örneği *Cezmi* romanında Şehriyar'da da görülmektedir. Şehriyar da sadist duyguları olan, karşındakileri egemenliği altında tutmak isteyen, onlara acı çektirip kendisine bağımlı kılmak arzusundadır. Bu anlamda Adil Giray ile Perihan'ı, kendine bağımlı kılma isteği Şehriyar'da dizginlenemez bir intikam duygusunu körükler. Perihan'a

karşı tavrında şiddetin ve sadist duyguların yoğun bir şekilde olduğu gözlemlenir. (Baki, 1993: 155, 161).

Zeyl-i Hasan Mellah Yahut Sır İçinde Esrar'da, Numan ile İnşirah'ın mutlu evlilikleri Câsim Bey'in araya girmesiyle felaketle bitmek üzereyken Hasan Mellah'ın olaya müdahale etmesi sonucu olası bir facia önlenmiş olur. Câsim Bey'in yalancı şahitlerle Numan'ın talak-ı selase ile karısını boşadığını iddia etmesi ve Numan'ın İnşirah'la yeniden evlenebilmesi için hülle şartını sağlamak zorunda bırakılması karı-kocayı zor duruma düşürür. İçinden çıkamadıkları bu durum karşısında tek kurtuluş yolunu intihar etmekte gören çift, Hasan Mellah'ın yardımıyla yeniden kavuşur.

Hüseyin Fellah'ta, Şehlevend'in anne ve babasının evliliği bir hile sonucu felaketle biter. Hasna Hanım'ın İsmail Ağa ile evlenmesi, ulemadan İskelecizâde Bekir Efendi'nin düşmanlığını artırır. İsmail Ağa'nın Belgrad'a zorunlu sefere gitmesi, Bekir Efendi'ye aradığı fırsatı sunar. Konağın hizmetçisi Hurşid, İsmail Ağa'nın Nemçelerle yapılan muharebede şehit düştüğü yalanını söyler ve Hasna Hanım'ı Bekir Efendi ile evlenmeye ikna etmeye çalışır. Hasna Hanım'ın Bekir Efendi ile evlenmeyeceğini söylemesi üzerine konağın dalkavuklarından Safi Bey'i önerir. Böylece Hasna Hanım, kendisinden yaşça büyük Safi Bey ile evlenir. Bu evliliğinden bir de gebe kalır. Altı ay sonra kocası İsmail Ağa'nın seferden dönmesi felaketlerin başlangıcını oluşturur. Karısının başka biriyle evlendiğini öğrenen İsmail Ağa intihar eder. Hasna Hanım da çok geçmeden üzüntüsünden vefat eder. Yazar, mutlu bir evliliğin felaketle bitmesine sebep olan Bekir Efendi ile Hurşid'i cezalandırır. Bir yangın sonucu tüm malvarlığını kaybeden Bekir Efendi, çıldırır. Hurşid ise Ömer tarafından bıçaklanır. Bıçak darbesi tenasül aletini kaybetmesine sebep olduğu için bir karısı ve iki odalığının cinsel ihtiyaçlarını karşılayamaz. Yatağa mahkûm hale gelir. Cinsel ihtiyaçları karşılanamayan kadınlar, konağa başka erkekleri alarak eğlence âlemleri yaparlar. Böylece Hurşid, hakettiği cezaya çarptırılır.

Süleyman Muslî'de, Süleyman Muslî'nin anne ve babasının evliliği Osman Şemrî'nin kıskançlığı sebebiyle felaketle biter. Osman Şemrî, baştan beri efendisinin yerine geçmek istediği için karısına da göz koyar. Cafer-i Kerhî'yi ticaret için gittiği Bağdat'ta öldürür. Kocasının ölüm haberini alan karısı ise çıldırarak kendini nehre atar. El-cezâu-mine'l-cinsi'l-amel (Ceza amelin cinsindendir) mucibince Süleyman Muslî, anne ve babasının intikamını alır.

Vah romanında ise Talat Bey'in kıskançlığı Ferdane-Talat evliliğinin felaketle bitmesine yol açar. Talat Bey, kıskançlık hislerinin tahrikiyle karısını boşadığı gece üzüntüsünden vefat eder. Ferdane ise bütün bu olaylara güzelliğinin neden olduğunu düşündüğü için yüzüne kezzap sürerek güzelliğini mahveder. Evliliğin felaketle bitmesinin asıl müsebbibi Behçet Bey, romanın sonunda tutuklanır.

Talat Bey, Ferdane'nin kendisine merhamet ettiği için seviyor gibi göründüğünü oysa hiçbir sevilecek tarafı olmadığını söyleyerek sürekli çirkinliğinin arkasına sığınır. Bu durum karısını kıskanmasına ve bunda da aşırıya kaçmasına yol açar. Ayrıca karısının başka erkeklerle ilişkisi olduğu şeklinde gereksiz vehimlere kapılmasına da neden olur. Her ne kadar bunu karısına söylemese de Ferdane, kocasının hal ve hareketlerinden bu şüphesini anlamaktadır. Ferdane'nin serbest tavırlı olması, sokakta rahatça gezip dolaşması Talat Bey'deki şüpheyi arttırıcı faktörlerdir. Şunu da belirtelim ki o, karısının iffetinden kuşku duymaz ondan emindir. Onu şüphelendiren karısının güzelliği, süslenmesi ve serbest tavırlarıdır. Bunların birçok kişinin dikkatini çekeceğini düşünmektedir. Bu da Talat Bey'i, karısının çekmecelerini karıştırıp âşıkları tarafından gelmiş mektuplar varsa onları bulmaya çalışması, etrafta gördüğü bir kağıt ya da gazelden farklı anlamlar çıkarması gibi vahim neticelere sürükler. Son hadise de kendini Bağlarbaşı'ndaki seyir yerinde gösterir. O gün, Ferdane'yi takip edip Necati'nin karıştığı olaya şahit olması üzerine evde kıyameti koparır. Karısının ya kendisine laf atan beylerle ya da onu müdafaa eden Necati ile bir ilişkisinin olduğunu düşünmesi, mahkemede Necati aleyhine tuhaf bir davada bulunmasına sebep olur. Ferdane'ye göre kocası, aşkından çıldırdığı için gereksiz kıskançlıklarla asıl kendisine işkence etmektedir. Bundan dolayı kocasına karşı kızgınlıktan ziyade merhamet duyar.

Descartes, *Ruhun Tutkuları*'nda, kıskançlığın bazı durumlarda haklı ve namuslu olabileceğini bazı durumlarda ise ayıplanabileceğini söyler. Karısını kıskanan bir erkek, karısını gerektiği gibi sevmediği veya kendisi ya da karısı hakkında kötü bir kanaate sahip olduğu için hor görülür. Böyle bir erkeğin asıl sevdiği karısı değil ona tek başına sahip olmanın kendisine sağlayacağını düşündüğü nimettir. Descartes, erkeğin bu nimete layık olmadığını ya da karısının sadakatsiz olduğunu düşünememesi durumunda bu nimeti kaybetmekten korkmayacağını ifade eder. (Descartes, 2023:

108, 109). Dolayısıyla Talat Bey'in kuşku ve güvensizlikleri de bu bağlamda değerlendirilebilir.

Başkalarının üstünlüklerini kabul edememenin, kendini önemsiz bulmanın, silik biri olarak görmenin kompleksi Talat Bey'i gülünç durumlara düşürür. Bu tip insanlar, başkalarının üstün varlıkları yüzünden yaşama güçlerinin bir bölümünü kaybederler. (Baki, 1993: 155). Bu bağlamda *Vah*, kıskançlığın bir aileyi nasıl sarsacağını anlattığı bir romandır. Güzel bir kadın olan Ferhunde'nin çirkin kocasının kıskançlığı ve bu kıskançlığı körükleyen olumlu ve olumsuz iki erkeğin sebep oldukları olaylarla ailenin yıkılması anlatılır. (Enginün, 2006: 203).

Yazarın Ferdane'yi serbest olarak tasvir etmesine karşın Necati ile olan ilişkisini tensel birliktelikten ziyade ruhların uyuşması şeklinde değerlendirmesi dikkat çekicidir. Böylece yazar, Ferdane'nin evliliğinde mutsuz olduğunu öne sürerek bu ilişkiyi destekleyici bir tavır sergiler. Ferdane'nin tüm güzelliğini kaybetmesine karşın Necati'nin onunla evlenmesi, aralarındaki ilişkinin tensel arzulardan kaynaklanmadığını göstermektedir.

Nâbizâde Nâzım'ın *Zehra* romanında, Zehra'nın kıskançlığı hem kendi evliliğinin hem de Sırrıcemal ile Suphi evliliğinin felaketle bitmesine neden olur. Yazar, Zehra'yı okuyucuya tanıtırken özellikle kıskançlığına vurgu yapar. Bunu özellikle belirtmesinin sebebi, romanın ilerleyen bölümlerinde bu özelliğinin onunla ne kadar bütünleştiğini ve ne gibi felaketlere yol açacağını hissettirmektir. Nitekim bu kıskançlık duygusu, Zehra'nın çocukluğundan beri irsî olarak getirdiği hastalıklı bir duygudur:

“Zehra çocukluğundan beri gayet kıskançtı. Hele kendisinden iki sene sonra doğan Bedri'yi o derece kıskanırdı ki birkaç kereler çocuğu adeta boğmak, kafasını ezmek gibi vahşetlere kadar cüreti görülmüştü.” (*Zehra*, s. 24).

“Mülayemet zamanında küçük kardeşi Bedri'yi iltifatlarına müstağrak ederse de vahşet zamanında adeta ifna-i vücuduna kadar cesaret alırdı. Bu korkunç tabiata karşı aranılan çarelerin hiçbirisi devakâr olmadı. Artık herkes de kat'-ı ümit etti.” (*Zehra*, s. 34).

Zehra'nın kıskançlığının ne boyutta olduğunu kardeşine gösterdiği bu tavrıdan anlamak mümkündür. Yazar, ayrıca Zehra'nın dış görünüşü -özellikle kaşları- üzerinden de en temel vasfı olan kıskançlığına vurgu yapmaktadır:

“ (...) Daima çatık duran kaşlarıyla enzar-ı cevvalinin tavır ve vaziyetinden kıskanç kızın ta kendisi olduğunu Suphi hükmetti. Hükümündeyse yanılmamıştı.” (Zehra, s. 28).

Zehra’nın kıskançlığının farkında olan Suphi, ona acır. Fakat ondaki bedensel güzelliği görünce içgüdüsel olarak ayartılmayla karşı karşıya gelir. Bu durum Suphi’nin kişiliğinin derinliklerinde gizlenen ayartılmaya açık yönü gösterir. (Emre, 2006: 381, 382).

Nâbizâde Nazım, Zehra tipiyle yaradılıştan huysuz, kıskanç ve intikam hırsına kapılmış namuslu aile kadınının da bir erkeğin mahvına sebep olabileceğini göstermek istemiştir. (Has-Er, 2000: 272, 273). Yazarın, Zehra’nın kıskançlığı üzerinde durması tesadüfi değildir. Olayın gelişmesi kadar şahısların mizaç ve karakterlerinin değişmesi de bu duyguya ve onun yarattığı vehimlere sıkı sıkıya bağlıdır. (Kerman, 1998: 91). Kıskanç âşık sürekli olarak kesin sadakatsizlik kanıtı arayışı içerisindedir. Sevgilisinin/kocasının ihanetini öğrenmek için büyük bir arzu duyar. (Toohey, 2014: 56). Kıskançlığın görsel temsiliinde gözler önemli bir rol oynar. Kıskançlığın tecrübe edilmesine neden olan organ da genellikle gözlerdir. Kıskanç kişi hislerini doğrulamak için sürekli görsel kanıtlar arar. Kişinin görsel kanıt arayışının sıklığı, normal ve saplantılı kıskançlık²³⁶ arasındaki farkı belirler. Kıskançlığın en yaygın görülme biçimi acıyla karışık bir endişedir. Bu da gizli ve tehlikeli durumların kolayca ortaya çıkmasına sebep olabilir. (Toohey, 2014: 85).

Zehra’nın kıskançlık krizlerinin şiddetli bir şekilde görülmesi ve nihayetinde felaketlere yol açması, Sırrıcemal’in eve girişiyle başlar. Münire Hanım ise iyi niyetinin kurbanı olacağının ve müthiş facialara yol açacağının farkında değildir:

“Zavallı Münire! Sevgili evladıyla gelini arasına böyle bir nazenin cemal koymaktan tevellüt edebilecek âfâtı hatırına, hayaline bile getirdiği yok. O sade iki evladının hizmetleri artık bundan sonra kemal-i intizamla görülecektir diye dünyalar kadar sevinip yatıyor.” (Zehra, s. 49).

Sırrıcemal’in eve gelişi, kıskançlıklarına somut bahaneler arayan Zehra’nın daha somut bir kıskançlık nesnesi edinmesine, Suphi’nin ise arzu nesnesini değiştirmesine yol açar. (Emre, 2006: 385). Yazar, Suphi’nin, Sırrıcemal’e olan

²³⁶ Freud’un patolojik tutku adını verdiği her alışkanlık ve sevginin birkaç adım sonra saplantıya ve cinnete dönüşme riski vardır. (Çıkla, 2016: 226).

sevgisiyle Zehra'ya olan sevgisine, cisim/beden ve ruh/benlik karşıtlığı ekseninde vurgu yapar. Dolayısıyla Suphi'nin, Zehra'dan farklı olarak Sırrıcemal'e olan aşkının şehvet duygusunu da barındırdığı söylenebilir:

“Suphi artık Sırrıcemal'e olan muhabbetine kesb-i kanaat ve itminan etmişti. Düşündükçe bu muhabbeti karısına olan muhabbetten başka bir lezzette bulmaktaydı. Vakıa Zehra'yı da vaktiyle sevmiştir; hem de “sevmek”ten ne mana çıkarsa o yolda sevmiştir. Fakat şimdi Sırrıcemal'e olan muhabbeti buna benzemiyordu. Evvelki muhabbet sırf hissî yani ruhani olduğu halde Sırrıcemal'i sevmesinde bazı emarat-ı cismaniye bulmaktaydı. Tabir-i diğerle, karısını maneviyeti sevmiştir, şimdi Sırrıcemal'i cismaniyeti, yani “benliği” sevmekteydi. En evvel bu fark Suphi'nin nazar-ı dikkatini açtı. Hâlbuki benliğini memnun edebilmek hususunu adeta muhal olmak üzere hükmeylemekteydi.” (*Zehra*, s. 59).

Suphi, arzu nesnesini başlangıçta acınan ve merhamet edilmesi gereken bir varlık olarak görüp daha sonra ona şehvet ve aşk duygularıyla yaklaşır. Böylece Suphi, her yeni bedenle karşı karşıya gelişinde, bir öncekini dışa iten, sonrakini ise içe alan bir mekanizma geliştirmektedir. (Emre, 2006: 387, 388). Zehra'ya ve Sırrıcemal'e bu şekilde yaklaşmıştır. Hem Zehra hem de Sırrıcemal ile olan evliliğinin felaketle bitmesinde Suphi'nin bu eğiliminin de etkisi vardır. Bu eğilim aynı zamanda her iki eşinin de kıskançlığının yoğunlaşmasına neden olacaktır.

Yazar, Zehra'daki kıskançlığı somut ve daha keskin hale getirmek için Sırrıcemal'i, Zehra'nın kıskançlığının bir aynası olarak yansıtır. Zehra'nın kıskançlık yönünün Suphi'ye çevrildikten sonra sürekli bir rakip araması, onun kendiliknesnesine duyduğu ihtiyaçla açıklanabilir. (Emre, 2006: 406, 414). Zehra'nın gündüz düşleri, daha Sırrıcemal ortada yokken Suphi'nin başka kadınlarla birlikte olduğunu düşünmesi onun bilinçdışındaki arzu ve isteklerini gösterir. Bu durum Adler'in “Hayal gücünün yarattıklarında hayat stiline ifadesi kavranabilir ve bu şekilde bu yaratıklardan ruh atölyesini görebilmek için giriş kapıları gibi yararlanılabilir.” (Adler, 2002: 116) görüşüyle desteklenebilir.

Muallime'de, Behbude-Süheyl evliliği Meşhude'nin kıskançlığı yüzünden felaketle biter. Meşhude, kardeşinin kendisinden daha genç ve yakışıklı biriyle evlenecek olmasını çekemez. Bu nedenle Behbude'nin gizli ilişkisi olduğu yalanına Süheyl'i inandırır. Annesi Kevser Hanım, olaya vakıf olmasına rağmen gerçekleri söyleyemeden vefat eder. Bunun üzerine Süheyl, Behbude'yi darbeder ve evden kovulmasına neden olur. Meşhude, Behbude'nin evliliği dışında Saadet Hanım'ın da

evliliğinin felaketle bitmesine neden olur. Saadet Hanım'ın, Süheyl'le yasak aşk yaşamasında aracı olur. Romanda laytmotif olarak tekrarlanan “Meşhude, Samur Ferhat Bey'in kızıdır, babasına çeker.” sözleri, Meşhude'nin kötülüğünün, kıskançlığının soyaçekimle ilgisi olduğunu göstermektedir. Meşhude, romanın sonunda babası olduğunu bilmediği Çakır Fırat (Samur Ferhat Bey) tarafından öldürülerek cezalandırılır. Süheyl de vicdan azabından ölecek yaptıklarının bedelini öder.

Meşhude ruhunda taşıdığı kötülük ve kıskançlık duygularıyla hem annesinin hem de Saadet Hanım'ın ölümüne sebep olmuştur. Behbude ile Refah'ın da mutluluğunu engellemiştir. Saadet Hanım ise kocasının ölen karısına olan aşkını kıskandığı için Süheyl'le aşk yaşamaya başlar. (Karaca, 2010: 114, 115).

Ahmet Rasim, “Hayatın Tehlikeleri” adını taşıyan *Mehâlik-i Hayat* adlı eserinde, hile ve kıskançlık sebebiyle felaketle biten iki evliliği anlatır. Arife, attığı iftira sonucu Sadiye'nin intiharına sebep olur. Kendisi de romanın sonunda çıldırarak cezalandırılır.

Ahmet Rasim, bu eserinde düşmüş kadına âşık olunmaması ve ve bu kadınlarla evlenilmemesi konusunda toplumsal mesaj verir. Sadiye her ne kadar kocasına sadık kalmaya çalışsa da Arife eski hayatına dönmek ister. Böylece ahlaksız, iffetsiz kadınların aile hayatına felaket getireceğini anlatır. Bu tür düşmüş kadınlar erdemli, iyi bir insan olmaya çalışsa da geçmişlerinden kopamazlar. Geçmişin hatıraları hem kendilerine hem de kocalarına acı verir. (Nerkiz, 2021: 248). Her ne kadar Sadiye kocasına sadık olsa da Arife, eski hayatına geri dönmek ister. Sadiye'nin mutlu evliliğini çekemez. Böylece Arife'nin kıskançlığı hem kendi evliliğinin hem de Sadiye'nin evliliğinin felaketle bitmesine neden olur. Sadiye'nin Arife'ye kanmasında Nazım'ın şüpheli tavırlarının da etkisi vardır.

Mehmed Celal, *Zehra*'da bir cariye'nin kıskançlığını ve Rıza-Zehra evliliğinin felaketle bitmesini ele alır. Ahlak ve terbiye yönünden Zehra'nın aşağısında olan ve şehvî arzularıyla öne çıkan Dilnevâz, Hamdi Bey'le düzenledikleri oyuna Rıza Bey'i inandırarak Zehra'yı boşamasını sağlarlar. Rıza Bey'in bu ani kararı vermesinde asabi mizacının da etkisi vardır. Dilnevâz, bu hileyi Rıza Bey'le evlenmek maksadıyla tertip etse de amacına ulaşamaz. Zehra'ya yaptıklarından dolayı vicdan azabı duyar ve

intihar eder. Böylece yazar tarafından hak ettiği cezaya çarptırılır. Rıza ve Zehra da eserin sonunda çıkan yangında ölür.

Mehmed Celal'in *Zehra* romanında, Zehra'ya duyduğu kıskançlık, gizli rekabet ve entrika ile Dilnövaz, eserin sürükleyici kişisidir. Cinnete ve intihara varan vicdan azabının roman boyunca dengeli bir şekilde arttırılarak yansıtılması onu düz bir entrikacı tipinden çıkarıp yuvarlak karakter tipi haline getirir. Sami Efendi'nin ise işin aslını araştırmadan Zehra'yı itham etmesi, dolaylı olarak sosyal çevreyi ve toplumu simgelediğini söylemek mümkündür. (Daşcıoğlu, 1995: 76).

Nabizade Nazım'ın *Zehra* romanı ile Mehmed Celal'in *Zehra* romanı kıskançlık teması üzerine kurulsa da iki romandaki Zehra'ların fonksiyonları farklıdır. İlkinde Zehra kıskanç, diğerinde ise evin hizmetçisi Dilnevaz kıskançtır. Nabizade Nazım'ın Zehra'sı mücadelecisi, Mehmet Celal'inki ise pasif bir kişiliğe sahiptir. (Uç, 2000: 118).

Aurora'da da Eugenie'nin kıskançlığı sebebiyle Aurora-Rafael evliliğinin felaketle bitmesini anlatır. Konu itibariyle *İntibah*'la benzerlikler taşıyan eserde Eugenie de Mehpeyker'i andırır. Hazırladığı tuzakla Aurora'nın, kocası Rafael'i öldürmesine neden olur. Neticede hazırladığı tuzağa kendisi de düşerek Aurora tarafından öldürülür. Aurora ise yaşadığı felaketlere dayanamayıp veremden ölür. Aurora ile Eugeni'nin tasvirleri, iffetlilik ve hafifmeşreplik yönünden karşılaştırılmaları Namık Kemal'in Mehpeyker ile Dilaşub'a karşı takındığı tavırla benzerdir.

Ferdi ve Şürekâsı'nda, Hacer'in kıskançlığı kendi evliliğinin felaketle bitmesine yol açar. Annesiz büyüyen ve babası tarafından şımartılan Hacer, Adler'in "Şımartılmış Çocuğun Hayal Dünyası" adını verdiği vakayı yaşar. Şımartılmış, bencillğe teşvik edilmiş olan çocuk bencil eğilimler geliştirir. Her şeyi ele geçirmek isteyerek kıskanç bir kişiliğe sahip olur. Başkalarına egemen olmayı, başkaları tarafından beğenilmeyi arzular. (Adler, 2002: 81, 82). Nitekim Ferdi Efendi, bu zamana kadar kızının her istediğini yapan bir baba olarak ona istediği kocayı da satın almıştır. İsmail Tayfur'un istemediği ve satın alındığı bu evlilik mutluluk getirmez. Hacer, kocası tarafından sevilmediğini üstelik onun bir başkasını sevdiğini anladığında evi yakar ve bu yangında yanarak can verir. İsmail Tayfur ise çıldırır.

Ebeveyn tarafından şımartılma durumu -her iki romanda da baba tarafından-Nâbizâde Nâzım'ın *Zehra*'sında da vardır. Adler'in "Kalıtımın ve çevrenin etkisi çocuğun malı olur." (Adler, 2002: 79) görüşü doğrultusunda Zehra'nın kıskançlığının yalnızca genetik faktörlere değil, çevre faktörlerine de bağlı olduğu söylenebilir.

Haver'de, Raci Bey'in evin hizmetçisi Haver'le olan evliliği Süleyman'ın kıskançlığı yüzünden felaketle biter. Süleyman, eserde aktif bir şekilde yer almaz. Ona dair bilgiler Hafize Kadın ve Haver aracılığıyla verilir. Buna karşın olayların yönünü değiştirmede ve romanın sonunu belirlemede önemli bir yere sahiptir. Süleyman'ın, Haver'e olan aşkının psikolojik boyutlara ulaşması Haver'i öldürmesine kendisinin de öldürülmesine yol açar. Sadiye Hanım her ne kadar belli etmese de rakibi aradan çıktığı için mutludur. Bu mutluluğu Raci Bey'in de dikkatinden kaçmaz.

Son olarak *Nadide*'de ise Nadide'nin kıskançlığı Ali Bey ile olan evliliğinin felaketle bitmesine sebep olur. Nadide, Fuad'la evlenebilmek için kocasını zehirler. Romanın sonunda da uçurumdan yuvarlanarak cezalandırılır. Yazarın Nadide'ye olan tavrı Namık Kemal'in Mehpeyker ve Şehriyar'a olan tavrıyla benzerdir. Fuad'ın, Nadide ile olan ilişkisinin tüm sorumluluğunu Nadide'ye yükleyerek onu açıkça iffetsizlikle suçlaması erkek egemen bakış açısını yansıtmaktadır. Nadide, her ne kadar işlediği cinayetlerle cani konumunda olsa da birlikte oldukları geceden sonra Fuad'ın, Nadide'yi bir daha hiç arayıp sormaması onu da bu ilişkide kabahatli kılmaktadır. Fakat Nadide'nin bu aşk uğruna kıskançlık kriziyle işlediği cinayetler evliliğinin felaketle bitmesine yol açarken yazarın da Fuad'ın tarafında yer almasını sağlamıştır.

Bu başlık altında incelenen eserlerde rakibin hilesi/kıskançlık sebebiyle felaketle biten evliliklerde cinayet ve intihar vakalarına sıkça rastlanır. Rakip kişinin araya girmesiyle evlilik birliği bozulur. Bu da öldürme ve öldürülmeyi beraberinde getirir. İncelenen romanlarda dokuz (9) kıskançlık eylemini gerçekleştiren kadın kahramanlar olurken altı (6) kıskançlık eylemini ise erkek kahramanlar gerçekleştirir. Bunlar başkalarının evliliğini olduğu kadar kendi evliliklerini de felakete sürüklerler. Evliliklerin felaketle bitmesine sebep olan kişiler romanın sonunda cezalandırılır. Mehmed Celal'in *Zehra* romanında diğerlerinden farklı olarak arabozucu kişinin bir cariye olduğu görülür.

3. TANZİMAT DÖNEMİ TÜRK ROMANINDA ANA-BABA ZORUYLA YAPILAN GÖRÜCÜ USULÜ EVLİLİK SEBEBİYLE SONU FELAKETLE BİTEN EVLİLİKLER

Bu başlık altında dokuz (9) roman incelenmiştir. İncelenen romanlarda görücü usulü evlilikler tenkit edilir. İslam dini belirli ölçüler çerçevesinde evlenecek kişilerin birbirlerini görmelerine izin vermiştir. Bunun evlilikte uyum açısından son derece önem taşımaya rağmen toplumda yerleşen yanlış âdetlerin görücü usulü evliliği yaygınlaştırdığı görülmektedir. Görücü usulü evliliğin yerleşmesinde bir bakıma aşkın toplum tarafından tehlikeli görülmesi de etkili olmuştur. Bu tür evlilikler aile baskısıyla yapıldığı takdirde birçok felakete yol açmaktadır. Batılılaşmanın etkisiyle aile hayatında meydana gelen değişiklikler dönem yazarlarını bu konu hakkında eleştirel düşünmeye yöneltmiştir. Tanzimat dönemi yazarları insan hak ve hürriyetiyle bağdaştırmadıkları ve ilkel olarak gördükleri görücü usulü evlenmenin yol açtığı felaketleri eserlerinde göstermeye çalışırlar. Böylece yaşananlardan ibret dersi alınması sağlanarak aileler uyarılır. Toplumda fikri sorulmadan evlendirilen daha çok genç kızlar olduğu için asıl kurban rolünde olan da onlardır. Fakat *Teëhhül*'de Mazlum Bey ve *Levayih-i Hayat*'ta Rezin örneklerinde olduğu gibi aynı baskı erkeklerde de görülür. Bu da genç yaşta hayatlarına son verme gibi trajik bir olaya sebep olur. *Meşakk-ı Hayat*'ta, diğerlerinden farklı bir durum söz konusudur. Firdevs, zorla evlendirildiği eşini terk ettikten sonra gerçek hayatta edindiği tecrübeler sonunda kocasının, hayalindeki erkeklerden üstün olduğunu anlar. Fakat yine de bu evlilik trajik sondan kurtulamaz. Yalnızca Türk toplumunda değil birçok farklı toplumlarda yaygınlık kazanan görücü usulü evliliği Ahmet Mithat Efendi, *Gönüllü* adlı eserinde Rum milleti nezdinde de tenkit eder. Mustafa Reşid de *Tesir-i Terbiye*'de Atinalı bir ailenin, kızları Elpida'yı istemedikleri biriyle evlendirmelerini ve bunun sonucunda Elpida'nın veremden ölmesini ele alır. Yazara göre Elpida'nın evliliğinin yürümemesinde istemediği bir evliliğe zorlanmasının yanı sıra aldığı terbiyenin de önemli bir etkisi vardır.

Görücü usulü evlilik *Taaşşuk-ı Talat ve Fitnat*'ta baba-kız, *Esaret* ve *Firkat*'te ise kardeş olduklarını öğrenme sonucu felaketle biter. *Firkat*'te kardeşlik bağının

Çerkez âdetlerine göre sonradan kazanılan bir bağ olmasına rağmen Memduh ile Guşacuk'un evliliğinin felaketle bitmesine yol açtığı görülür.

Romanların incelemesine geçmeden önce çeşitli toplumlarda görücü usulü evlilik, evlenme engelleri ve Tanzimat dönemi Türk romanında görücü usulü evliliğin tenkidi konularına değinilecektir.

3.1. Çeşitli Toplumlarda Görücü Usulü Evlilik, Evlenme Engelleri ve Tanzimat Dönemi Türk Romanında Görücü Usulü Evliliğin Tenkidi

İster ilkel bir toplumun isterse modern bir toplumun üyesi olsun evlenecek kişiler eş seçimi konusunda daima bir dizi kurallarla karşılaşmışlardır. Evlenme biçimiyle ilgili en önemli sorun, evlenecek kişilerin eş seçmede tam bir özgürlüğe sahip olmamaları konusunda ortaya çıkmaktadır. İlkel grup ya da geleneksel topluluklarda böyle bir imkân söz konusu değildir. Bu tip topluluklarda eş seçimi ve evlilik anlaşması, çiftlerin mensup oldukları gruplar arasında olmaktadır. Kapalı ev ekonomisinin hâkim olduğu aile türlerinde evliliğe aileler karar vermektedir. Evlilik yeni bir aile kurmak üzere kadın ve erkeğin bireysel tercihlerinin belirlediği bir durum olarak değil, büyük aileye yeni bir iş elemanının katılması şeklinde düşünülmektedir. Bu durum mekanizmanın tamamen aile başkanları tarafından idare edildiğini göstermektedir. Toplumsal kuralların yanı sıra aile birliğinin de yasalar çerçevesine oturtulmasıyla evlilik, eşlerin birbirini seçebildiği ve kendi iradelerine dayanarak oluşturdukları bir bağ haline gelmiştir. (Gökçe, 1991b: 386).

Yüzyıllar boyunca eş seçimi ve evlilik, toplumsal normların kontrolünde olmuştur. Birliktelikler çoğu zaman aileler tarafından kararlaştırılıp ayarlanır ve aynı toplumsal sınıf içinde coğrafi olarak yakın bölgelerde meydana gelir. Bu bağlamda evlilik, cemaatin güvenliğini sağlamayı amaçlayan bir kurum işlevi görür. (Pasini, 2022: 12). Antikçağın neredeyse tamamında evlilik ilişkisi taraflar için ebeveynler tarafından kurulur ve eşler bu evliliğe itaat ederler. Antikçağın bir nebze de olsa tanıdığı evlilik aşkı, öznel bir hoşlanma değil, nesnel bir yükümlülüktür. Dolayısıyla evliliğin temeli değil neticesidir. Antikçağda modern anlamdaki aşk ilişkileri yalnızca resmi toplumun dışında gerçekleşir. Bu aşk ilişkilerinin köleler, resmi toplumun dışında kalan kadınlar, kibar fahişeler, yabancılar ve azat edilmişlerle yaşandığını

görüyoruz. Özgür yurttaşlar olan kadın ve erkekler arasında yaşanan gerçek aşk ilişkileri ise zina şeklinde gerçekleşmiştir. (Engels, 2021: 65).

İlkel toplumlarda aileyi ya da grubu ilgilendiren evlilik özel bir ilişki sayılmaz. Kabile ya da klan, evliliği onaylamanın yanı sıra karar merciidir. Karşı cinsten iki bireyin kendi istekleriyle evlilik kararı almaları şok edicidir ve kötü karşılanır. Avustralya yerlileri bir adamla evlenmek için kaçan bir kadına, neredeyse fahişe gözüyle bakarlar. Hidatsa Kızılderilileri, aileler arasında bir anlaşma olmadan yapılan evlilik için kötü bir ad kullanırlar. Haidalar, aileleri tarafından çocukları daha bebekken ayarlanmamış evlilikleri usulsüz kabul ederler. Batı Afrikalı bir zencinin, bir mahkemede söylediği “Adam piçti çünkü ebeveynleri aşk evliliği yapmıştı” sözü de bunu doğrulamaktadır. Pataui Devletlerindeki Malayalılar için de böyle bir evlilik yasal değildir. Örneklerden de görüleceği üzere tarih boyunca tüm ilkel topluluklarda evliliğin bir aile konusu olduğu, iki birey arasındaki bir gönül serüveni ya da romantik aşkın doruğu olmadığı görüşü hâkimdir. (Reik, 2009: 9, 10).

Bu gibi toplumlarda evlilik, bir duygu meselesi değil ekonomi ve menfaat meselesidir. Kadınlar güzel, genç ya da iyi yetişmiş olduklarından dolayı değil, sağlıklı, çok çalışmaya uygun, zengin, gayretli, çocuk yapabilir olduklarından veya ailenin servetine, toplumsal mevkisine ya da politik gücüne katkıda bulunacaklarından ötürü seçilirler. Dolayısıyla geçerli olan karşılıklı seçim değil, yalnızca işe yararlıktır. Ekonomik durumdaki değişim kadının durumunu ve evliliğin niteliğini de değiştirmiştir. (Reik, 2009: 10, 11).

Tarih boyunca dünyanın neredeyse her yerinde evlilik, aileler ve akraba grupları arasında bir ittifak oluşturmuş ve evlenen çiftler bu geniş toplumsal tablonun çoğu zaman edilgin oyuncularını olarak kalmışlardır. Evlilikler bireysel doyumdan ziyade toplumsal ve ekonomik yeniden üretim amacına yöneliktir. Bu bağlamda aşk evliliği, bireyin toplumdaki aile gruplarının egemenliğine karşı radikal bir karşı çıkış olmuştur. Osmanlı toplumunda kadın ve erkeğin kendi istekleri doğrultusunda aşk evliliği yapma düşüncesinin ortaya çıkması büyük bir düşünsel ve duygusal kargaşalık yaratmıştır. Bunun yanı sıra evliliğe ilişkin geleneksel beklentiler yeni kalıplar içinde yenilikçi çevrelerde geçerliliklerini sürdürmüştür. Bunun nedeni ailelerin evlilik ve ev kurmanın toplumsal ve mali yükünü üstlenmede oynadıkları önemli rolü devam ettirmeleridir. (Duben ve Behar, 1998: 101).

Refik Halid²³⁷, Cumhuriyet döneminin başlarında sık kullanılan sevmek ve sevişmek terimlerinin Aziz döneminde (1861-76) pek kullanılmadığını, çocuklar tarafından ağza alınmadığını, alınması durumunda büyük bir rahatsızlık ve utanç vesilesi olduğunu dile getirir. Aziz döneminin kapalı koşullarında genç kadın ve erkekler için birbirini görmek zordur. Bu tür skandalı maceralar evlilikle sonuçlandığında mahallenin namus bekçileri tarafından gelin aşifte, erkek ise çapkın olarak adlandırılır. Aile ve toplumsal ahlak tarafından kontrol edilmeyen ve edilemeyen kadın, Türk toplumu için her zaman bir kâbus olmuş, romanlarda böyle bir özgürlüğü savunanlar da ahlaken düşük hatta hain olarak tasvir edilmişlerdir. (Duben ve Behar, 1998: 113, 118).

Evliliğin hâlâ ailelerin ittifakı olarak tanımlandığı toplumlarda, eş seçimi kişisel bir mesele değildir. Bu koşullarda evliliğin aşkla ilişkilendirilmesi, romantik aşk sanısı ve kadınların tam doyumu evlilikte bulduklarına ilişkin imgeler, gelişmek için uygun bir ortam bulamaz. Duygusal bağın genellikle evlilik sonrasında gelişmesi beklenir. Geleneksel bağlamda, özellikle geniş aile yaşamı söz konusu olduğunda eşlerin birbirine açıkça ilgi göstermesi pek teşvik edilmez ve mahremiyetin dışında yakınlığa çok az fırsat verilir. Karı-koca ilişkisinin göreve dayalı ve mesafeli olabilen niteliğine karşı meşru duygusal yakınlık ve dışavurum ancak çocuklarıyla ilişkide ve aynı cinsten arkadaş grupları içinde mümkündür. (Kandiyoti, 2019: 80, 81).

Türk aile sistemi başlangıçta gençlerin birbirlerini seçme sistemi üzerine kurulmuşken sonraları bu durum farklı kültürlerin tesiri altında kalınarak beraberinde farklı uygulamaları getirmiştir. Özellikle Anadolu'ya geldikten sonra aile, kent ortamında daha fazla kuralların içinde sıkışan, ailenin kuruluş aşamasında aile fertlerini, daha titiz davranmaya sevk eden bir yapıya sokmuştur. Gelenek haline gelen bu tür davranış biçimleri halkın tepkisinden çekinildiği için çok fazla dile getirilememiştir. Tanzimat yazarları, ilk olarak sosyal hayatımızın temeli olan aile kurumunu, kuruluş aşamasından itibaren ele alıp yeniden gözden geçirerek Türk aile sistemini Batılı aile modeli ile mukayese etmişlerdir. Bu mukayese neticesinde Türk ailesinde Batılı aileye göre daha katı kuralların olduğu gözlenmiştir. Bu katı kuralların varlığını da bazı gelenekler oluşturur. Ailenin kurulma aşamasında kendini gösteren

²³⁷ Detaylı bilgi için bkz; *Üç Nesil Üç Hayat*.

birtakım gelenek ve görenekler, aile kurmaya talip olan bireyleri daha başlangıçta mutsuz etmekte bu nedenle de mutsuz hatta zoraki evlilikler kurulmakta ve fert hürriyeti kısıtlanmaktadır. Bu aksamaların kaynağını geleneklerde gören Tanzimat yazarlarına göre başlangıçta sağlıklı oluşan aile ortamı cemiyetin de gelişmesini engeller. (Töre, 1992: 678, 679).

Romanların çoğunda evlilik kararını evlenecek gençlerin değil, daha çok aile büyüklerinin verdiği görülür.²³⁸ Aile büyüklerinin kararı ile evlenmenin genelde üst sınıf ailelerde yaygın olduğu gözlemlenir. Bu evliliklerin tümünün mutsuzlukla bitmesi, romancıların her dönemde gençleri zorla evlendirme usulünü şiddetle eleştirmelerine neden olmuştur. Gençlerin kendi hür iradeleriyle evlenecekleri kişiyi seçmeleri özgürlük kavramına bağlı olarak Tanzimat edebiyatından itibaren çok sık işlenir. (Esen, 1992: 661). Şinasi 1860'ta yayımlanan *Şair Evlenmesi* piyesinde, görücü usulü evliliğin mahzurlarını komedi tarzında işler.²³⁹ (Kuran, 1991: 366). Şinasi'ye göre sağlam bir yuva kurabilmek için evlenecek kadınla erkeğin birbirlerini görüp tanımaları ve haklarında fikir sahibi olmaları gerekir. Piyesin yazıldığı yıllar için çok ileri bir teklif olan bu düşünce aslında halkın bu konudaki tutucu fikirlerinin değiştirilmesi teklifidir. (Töre, 1992: 681). Nitekim Tanpınar da “edebiyatımızın o zamana kadar semtine uğramadığı yeni bir realizmin kapısını açar.” (Tanpınar, 2012: 210) ifadesiyle meselenin önemine değinir.

Evlenmelerde çoğu zaman aileler beşik kurtmesi uygulamasına başvurarak daha çocuk doğarken evlilik işlemini yaparlar. Bu durum daha sonra aileler içinde çatışmalara yol açar. Bunun yanı sıra evlenme merasimlerinin görücü gidilerek ve

²³⁸ Nitekim Ahmet Mithat Efendi'nin *Bir Fitnekâr* adlı eserinde Münevver Hanım'ın babası Mümtaz Bey'in, kızının bir erkeği severek evlenmesini, namusuna dokunan bir durum olarak kabul eder: “ (...) Vakıa böyle şeyler olağan ise de ben kızımın bir erkeği severek vardığına kail değilim. Bu benim namusuma dokunur. Eğer kızım mutlaka kocaya varmak istiyor ise o halde kendisine münasip birisini buluruz. (...)” (*Bir Fitnekâr*, s. 255).

İslam kurallarına göre bir erkeğin yabancı bir eve misafir olarak gitmesi mümkün olmadığı için genç kızın akrabaları da görücüleri hoş karşılardı. Çünkü bu, onların işiydi. Görücülere kahve, şeker ikram edilir, nazik davranılır ve havadan sudan sohbet edilirdi. (Tokmakçioğlu, 1991: 17).

²³⁹ Eserin sonunda Hikmet Efendi kıssadan çıkarılacak hisseyi şöyle izah eder: “İşte kendi menfaati için aşk ve muhabbet tellallığına kalkışan kılavuz kısmının sözüne itimat edenin hali budur. (...) Sen ve ıyâlin (karın) birbirinizi her cihetle tanıdığınız halde evlenirken ne belalara uğradın, bakındık. (...) Ya birbirlerinin ahvalini bilmeyerek ev bark olanların hali nasıl olur? Var bundan kıyas eyle.” (*Şair Evlenmesi*, s. 56).

araya aracı kadınlar konularak yapılması²⁴⁰, eş seçiminde zenginlik ve asaletin ölçü alınması, evlendirilmek istenen gençlerin daha başlangıçta ailelerinin isteklerine boyun eğmeye zorlanmaları, yeni oluşturulan aile kurumu için çatışmanın en büyük kaynağını teşkil eder. Böylece eşler arasında başgösteren gizli nefret düşüncesi, bir süre sonra aile içinde akrabalar arasında gizli aşkların doğmasına ve gayri meşru ilişkilerin çoğalmasına zemin hazırlar. (Töre, 1992: 680, 681).

Hayatı, geleneklerin şekillendirdiği devirde genç bir kızın bir erkeğe görünmesi ahlaksızlık hatta namussuzluk sayılırdı. Gençler, evlenme konusunda hem geleneklerle hem de geleneklerin temsilcisi ve uygulayıcısı görünen anne ve babalarıyla karşı karşıya gelirlerdi. Bu da çocuklarla anne ve babalar arasında sessiz bir savaşın başlamasına sebep olurdu. Her yönden ebeveynlerine bağlı olan bu çocuklar dini duygularının etkisiyle de onlara karşı mutlak itaate mecburdular. Gençlerin ekonomik özgürlüklerinin olmaması da onları mutlak itaate sevk eden hususlardandır. Bu bağlamda anne ve babaların çocuklarına karşı katı davranışlarının dört sebebi olduğu söylenebilir. Bunlar, namusla, ekonomik durumlarla, çocuklara olan güvensizlikle ve bazı anne ve babaların kötü oluşu ile ilgili sebeplerdir. Böylece esirliklerini hissetmiş bu mağlup gençlerin birkaç yerde, hiçbir şeyi değiştirmeyen ve çabucak yok olan isyankâr sesleri duyulur. Çocuklar anne ve babalarını ancak ölürken veya öldükten sonra yenerler. Bu zaferlerini hayatlarını feda ederek kazanırlar. Bu duygulu, saygılı gençler, ölürken de duygulu ve saygılıdırlar. Kendilerine kötülük eden ana ve babalarından ölürken de af dilerler, onlara haklarını helâl ederler. Yaptıkları şey sadece hafif ve içli sitemlerden ibarettir. (Akı, 1974: 63, 67).

Evlilikte sevginin rolü kabul edilmez, her iki tarafın da birbirlerini evlendikten sonra sevebileceği düşünülür ve nikâhın çiftleri birbirine sevdirecek bir güce sahip olduğuna inanılırdı. Nikâh kıyılırken genellikle genç kız bulunmaz, yerine tayin ettiği, vekil gelir, kendisi adına konuşurdu. Genç delikanlının bulunmadığı da olurdu. (Akı, 1974: 69, 70). Her iki tarafın da birbirlerini evlendikten sonra sevebileceği düşüncesi, Çağdaş Batı toplumunda tamamen yanlış kabul edilmektedir. Sevginin kendiliğinden

²⁴⁰ Mrs. Max Müller İstanbul seyahatinde Türk ailesinde bu durumu gözlemlemiştir: “ (...) bütün izdivaçlar, her iki tarafın kadın akrabaları vasıtasıyla düzenleniyor. (...) Daha eskiden hiçbir erkek evleneceği kadının yüzünü nikâhtan evvel göremezmiş. Gelin ve damat yalnız bir odaya çekildikten sonra erkek, kadının yüzünü örten duvağı açabilir ve ilk defa o zaman onun yüzünü görebilirmiş. Şimdi ise müstakbel damat evleneceği kadının yüzünü bir an için açık görebiliyor. (...)” (Müller, 2010: 118, 126).

ortaya çıkan bir duygusal tepki, insanı birdenbire pençesine alan karşı koyulmaz bir his olduğu varsayılır. Dolayısıyla evliliğin gerek başkaları tarafından düzenlenmesi gerekse de kişisel tercih sonucu meydana gelmesi, evliliğin sürekliliğinin istem tarafından güvence altına alınmasını gerektirir. (Fromm, 2021: 76).

Bunda evliliğin, cinsel tutku ve fantezinin ötesinde kutsanmış bir kurum olarak algılanmasının payı büyüktür. Evliliği kutsamanın arka planında dini amacın yanı sıra neslin devamının sağlanması fikri de etkili olmuştur. (Kurt, 2022: 87).

Celal Nuri, evlenmenin birbirini layığıyla görüp tanımaya bağlı olduğunu dile getirerek bizdeki evlilik uygulamasını tenkit eder:

“ (...) Medeni âlemde en fena, en acib ve garip, en muzır izdivac usulü bizdedir. Çünkü biz nâ-malum’larla evleniyoruz. Bizde teehhül bir netice-i meyl değil, bir zar oyunudur. Zevce zevceyi, zevce zevci bilmez. Tabiatlar, hulk, seciye, mizaç tevafuk ediyor mu, etmiyor mu? Bu cihetler asla aranmaz. Bu tarz-ı içtima ile nasıl müebbed izdivaçlar da olabildiğine taaccüb ederim. (...) İzdivaçlarımızın bu gayr-ı tabiiği bizde talakı suiistimal ettiriyor. Bundan da bünyân-ı aile, ailenin rahnedâr olmasından da millet müteessir oluyor. Evlenme büyük bir tetkik ve tefahhusun neticesi olmalıdır. Bu tetkik ve tefahhus da muzâaf olmazsa boştur. Karı kocayı, koca karıyı ananesiyle bilmeli, tanımalı, tetkik etmeli, anlamalı, imtihan etmelidir. Teehhül ne kadar büyük bir vukufa istinat ederse o derecede ciddi ve daimi olur. (...) Her şeyimiz gibi evlenmemiz de körü körünedir. Bundan butûn-ı âtiye fevkalade müteessir oluyor.” (İleri, 2017: 161, 162).

Ayrıca küçük yaşta acele ile yapılan evliliklerin hem madden hem manen meydana getireceği zararlara da değinir:

“ (...) bizde, her neden ise gerek kızlar gerek erkekler sabi iken evlendiriliyorlar. Bu yaştaki çocuklar henüz nîk ü bedi, hususiyle hayat meselesi gibi mudilât umuru tefrik edecek iktidarda değildirler. Kezalik vücutça da bu sindeki efradın teşkilatı tam değildir. Böyle acele izdivaçlardan içtimai, sıhhi birçok mazarrat zuhur ediyor.” (İleri, 2017: 166).

Selahaddin Asım, görücü usulü evliliği medeniyet ve toplumsallıktan uzak bir cinsellik olarak tanımlar:

“ (...) kızın ve kadının ebeveyni tarafından evlendirilmesi ve özellikle evliliğin de zorla icra edilmesi, bir kısırağın sahibi tarafından istenilen damızlığa çekilmesi demektir. O kadar adi bir üremecilik, o kadar medeniyet ve toplumsallıktan uzak bir cinselliktir. (...) Görücülük yalnız etinin dolgunluğundan, endamının doğruluğundan, gezişinden hayvanın cins bir damız olduğunu anlamaya çalışan hayvan cambazlarının dolaşıp koşuştukları “at pazarcılığından” başka bir şey değildir. Bu adet, bu kadar sefil ve iğrenç bir kötülüktür. (...) Bir kadınla görüşüp anlaşmadan ruhunu, aklını, ülküsünü, toplumsallık ve medeniliğini kavramadan onu hayat ortağı ve arkadaşı olmaya davet etmek, rıza ve onayına çalışmak, yalvarıp yakarmak onu bir tür fikir arkadaşı değil,

belki “yatak ortağı” yapmaktan başka bir anlam ifade edemez. (...) Evlenme meselesinde kötülükte görücülükten hiç aşağı kalmayan hatta bazı yönlerden onun da üstüne çıkan bir rezalet daha vardır ki o da “yenge” maskaralıdır. (...)” (Selahaddin Asım, 1989: 123, 125).

Grace Ellison, alaturka evliliklerde Türk erkeğinin, annesinin seçtiği kişiyle evlenmeyi alın yazısı olarak değerlendirmesine karşın alaturka evlenmek istemeyenlerin birçoğunun ise Avrupalılarla evlenmeyi tercih ettiklerini fakat bunların genellikle daha alt zümreden Avrupalı kadınlar olduğunu söyleyerek bu çözümün de tehlikeli ve yetersiz olduğuna dikkati çeker:

“Türk gelinlerinin, erkeğin annesi tarafından seçilmesi yanlış bulunabilir. Umumiyetle öyle ancak her zaman değil. À la Turque [alaturka-Türk usulü] bir evlilikte damat, kendisine uygun göreceği gelin adayı konusunda annesine güvenir. Ekseriyetle de annesinin seçiminden memnun olur ya da memnun olmasa da bunu alının yazısı olarak kabul edip durumu iyi tarafından görmeye gayret eder. Ancak artık Türk erkekleri Batılı geleneklere aşina olmaya başladıkları için à la Turque evlenmek istemiyor ve ülkesinin gelenekleri evlenmeden önce kadınlarla görüşüp konuşmasına müsaade etmediği için de pek çoğu Avrupalılarla evlenmeyi tercih ediyor. Kısa süre önce bir Türk, akli başında hiçbir Türk erkeğinin à la Turque bir evlilik yapmayacağını söyledi. Erkekler kendilerine oyuncak değil, hayat arkadaşı arıyor ve Avrupa ona evleneceği kadını tanıma imkânı sunuyor. Bana göre bu çözüm hem tehlikeli hem de yetersiz. Kibarca ifade edecek olursak bu yöntemi tercih eden Türkler kendilerine genellikle daha alt zümreden Avrupalı kadınlar seçiyor. (...)” (Ellison, 2017: 79, 80).

Ahmed Cevad, *Bizde Kadın* adlı eserinde, İslamiyet’te kadının kendi nefesine tasarrufa sahip olduğunu ve evlilik için rızasının şart olduğunu söyleyerek uygulamada ise evliliğin bu şekilde gerçekleşmediğini vurgular:

“(...) Dinimizde kadın kendi nefesine tasarrufa muktedir. İzdivaç için ancak kendi rızası muteber olmak lazım gelir. Hatta bu maksatla kendini erkeğe arz ve takdime bile mezundur. Bu hak İslamiyet’te, Şeriat’ta mevcuttur. Fakat tatbikata gelince bizde izdivaç nasıl cereyan ediyor. En hürriyetperveranesi, bir fotoğrafıyı veya ondan başka bir şey olmayan sokaktan geçen bir hayali göstermekle. Buna meşru bir rıza tahsili denilebilir mi? (...)” (Ahmed Cevad, 1988: 32).

Namık Kemal de *Aile* makalesinde kızların satılık meta gibi esirci bakışlı görücülerin huzuruna çıkarılmasını tenkit eder. Bu âdetin aile saadetini engelleyeceği görüşündedir:

“(...) Hanımın da çocukluğunda bir sevgili bebeği varmış. Teeshhülden sonra bebek gitmiş, yerine bir kız gelmiş; o da büyümüş. Bebek nasıl hanımefendinin emrettiği yerde yatmaya mecbur ise kız da öylece hanımefendinin arzu ettiği beyin koynuna girmekte muztar olmuş, nihayet teverrüm etmiş. Biçare gâh ettiğini, gâh

Cenab-ı Hakk'ın mücazatını düşünerek iki elini böğrüne koymuş. Rahat döşəğinin etrafını hazin hazin dolaşır durur. (...) Ey bahtsız valide! Derdin ne ki vücudundan ayrıldığına teessüf edecek kadar müptela olduğun ciğerpareni, kendi istediğın ve onun istemediğı bir ecnebinin yatağına vermek için hâb-gâh-ı ârâmını pamuk şiltelerden kara topraklara tahvil etmeye sebep olursun? Veyahut pederinin yanında halinden bahsetmeye hicab eden bir muhaddereyi muhızrlar ve vekâyi kâtiplerine gönlünün en aziz olan serairini faş eylemeye mecbur edersin? (...) Ne zamana kadar valideler kızlarını satılık meta gibi senelerce her gün bir esirci bakışlı görücünün nazar-ı meayib-cûyânesine arzettikten sonra hediyelik cariyeye gibi bir kerecik rızasını sormaya bile tenezzül etmeksizin kendi beğendiğı bir adamın eline teslim edecek? (...) Çocuklarımızın terbiyesine daha kendimiz evladımızın hakkını öğrenmemekle mi muvaffak olacağız? (...)” (Aile, s. 246, 250).

İsmail Doğan, Namık Kemal'in bu makalesinde Osmanlı ailesinde anne-babanın çocukluğundaki alışkanlıklarını anne-baba oldukları zaman kendi ailesi ve çocukları üzerinde sürdürdüğünü, bu genelleme ile Osmanlının çocuk anne-babalar toplumu olduğunu dolaylı olarak vurguladığını ifade eder. (Doğan, 2001: 102). Gelenek ve dinin şekillendirdiğı Osmanlı ailesinde erkek çocuk, babanın şahsında toplumsala daha yakın ve o yönde eğitilirken kız çocuk ise annenin statüsünü yakın gelecekte devralmaya aday ve ev ile sınırlı bir dünya görüşü doğrultusunda sosyalleşme imkânı bulmuştur. (Doğan, 2001: 146).

Mehmed Celal, *Elvah-ı Sevda* romanında hayatî bir mesele olan evlilik meselesinde hem erkek hem de kadının söz hakkı olması gerektiğine değinir:

“Teehhül meselesi bir hayat meselesidir. Bir erkek hayatına bir kadını şerik edeceğı gibi bir kadın da bir erkeğı aynen böyle yapacak. Ya o halde insanın kendi hayatında şerik edeceğı bir mahlûku başka bir gözün, başka bir kalbin intihab etmeye ne hakkı olabilir? Her insan istikbalini elbette başkalarından daha iyi düşünmek lazım gelir. Hal böyle iken bizde damatları pederler, kızları da analar intihab ederler. (...)” (Elvah-ı Sevda, s. 124).

İncelediğimiz romanlarda baba-kız ya da kardeş olduklarını bilmeden yapılan evlilikler de söz konusu olduğı için İslamiyet'te muharremat denilen evlenme engellerinden bahsedilecektir.

İslam'da “muharremat” denilen evlenme engelleriyle evliliğı yasak kılan durum ve ilişkiler kastedilmektedir. İslam'a göre kan hısımlığından dolayı usûl²⁴¹, fûrû²⁴², usûlün fûrûu (dede ve ninenin çocukları) ile evlenilmemektedir. Bir erkek,

²⁴¹ “Bir kimsenin anne, baba, dede ve nineleri. Karşıtı: Fûrû.” Bkz; Kubbealtı Lugati.

²⁴² “Bir kimsenin kendinden sonra gelen çocukları, torunları ve bunların sulbünden gelenler. Karşıtı: Usûl.” Bkz; Kubbealtı Lugati.

annesi ve nineleriyle, kızları ve torunlarıyla, kız kardeşleri ve yeğenleriyle, teyze ve halalarıyla evlenememektedir. Aynı şekilde bir kadının da baba ve dedeleriyle, oğul ve torunlarıyla, erkek kardeşleri ve yeğenleriyle, amca ve dayılarıyla evlenmesi haramdır. Kızkardeşlerle evlenme yasağında, kızkardeşin, öz ya da ana veya baba bir kardeş olması arasında fark yoktur. Evlenme neticesinde ortaya çıkan sıhrî hısımlıktan dolayı usûlün eşleri ve fûrûun eşleri ile eşin usûlü ve eşin fûrûuyla evlenmek de haramdır. Cahiliyye dönemi âdetlerinden olan babanın evlendiği kadınlarla (üvey anne) evlenmek Kuran'ı Kerim'de yasaklanarak fuhuş ve iğrenç bir şey olarak nitelendirilmiştir. Bu hüküm genişletilerek babanın zina ettiği kadınla hatta bu kadının annesi ve kızıyla evlenmenin de haram olduğuna dair hükümler verilmiştir. Aynı şekilde çocukların ve torunların eşleriyle evlenmek de haramdır. Kayınbabanın geliniyle evlenme yasağı daimi olup gelin boşansa bile bu yasak devam etmektedir. Zevcenin usûlüyle evlenme yasağı bir erkeğin karısının anne ve nineleri ile evlenmesini engellediği gibi aynı şekilde kayınvalideleri de damatlarıyla evlenmekten men eder. Kadın da kocasının baba ve dedeleriyle evlenemez. Sihriyet sebebiyle meydana gelen evlenme yasaklarının sonuncusu ise zevcenin fûrûuyla evlenmektir. Bu durumda erkek, üvey kızları ve torunlarıyla evlenemediği gibi aynı şekilde kadın da üvey oğulları ve torunlarıyla evlenemez. İslamiyet, süt hısımlığını da daimi evlenme engeli kabul etmekte ve Kur'an-ı Kerim'de evlenilmesi yasak olan kişiler arasında sütanneler ve sütkardeşler de zikredilmektedir. Hz. Muhammed, süt hısımlığının, doğum ve nesebin haram kıldığı her şeyi haram kılacağını ifade etmiştir. Sihriyet yoluyla haram olanların, süt yoluyla da haram olduklarına dair dört mezhep görüş birliği içindedir. (Ünal, 1998: 146, 148). Sütkardeş evliliğinden doğan çocukların anormal olacağı inancı da yaygındır. (Tezcan, 1991: 416).

Bu bağlamda incelediğimiz *Esaret*, *Firkat* ve *Taaşşuk-ı Talat ve Fitnat* adlı romanlarda baba ve kardeşler gibi birinci dereceden yakınlar arasında meydana gelen evlilikler söz konusudur. *Esaret*'te Fatin ile Fitnat'ın küçük yaşlarda esir olarak kaçırılıp daha sonra aynı konakta birleşmeleri ve evlenmeleriyle kardeş olduklarını öğrendikten sonra evliliklerinin felaketle bittiği görülmektedir. *Firkat*'de de benzer bir durum olmasına karşın Memduh ile Guşacuk'un arasındaki kardeşlik bağı sonradan meydana gelen Çerkez âdetlerine özgü batıl bir âdettir. Bununla birlikte aynı feci son bunlar için de söz konusudur. Son olarak *Taaşşuk-ı Talat ve Fitnat*'ta ise Fitnat'ın öz

babası olduğunu bilmediği Ali Bey’le olan evliliği baba-kız olduklarını öğrenmeleri sonucu felaketle biter.

İslam’ın evlenecek kişilerin birbirlerini görmelerine izin vermesi, eş seçimine verilen önemi göstermektedir. Hz. Muhammed birçok hadisinde, evlenecek kişiyi görmeyi, ona bakmayı tavsiye etmiş, bakmanın, aradaki uyum için daha iyi olacağını söylemiştir. Resulullah’a göre İslami ölçüler çerçevesinde evlenilmek istenen kişiyi görmek, evliliğin devamlı oluşuna vesile olmaktadır. (Ünal, 1998: 158, 159).

Değişen aşk ve evlilik anlayışı, Tanzimat sonrası Türk edebiyatının en çok ilgi gören ve işlenen konularındandır. Bu yeni anlayış, Fransız İhtilali sonrasında dünyaya yayılan insan hak ve özgürlükleri düşüncesiyle doğrudan ilişkilidir. Bireylerin evlenecekleri kişiye bizzat kendilerinin karar vermesi, bireysel hak ve hürriyetlerinden sayılırken eş seçiminin ebeveyn tarafından yapılması, bireyin kendi hayatını şekillendirme hakkını kullanamaması anlamına gelir. Bu da tek elden idareyi benimsemiş otoriter yapının birey dünyasındaki izdüşümü olarak yorumlanabilir. (Argunşah, 2016: 26).

19. yüzyıl İstanbul’unun toplum hayatı ve kültüründe hissedilen çalkantılar, en küçük ve en mahrem toplumsal kurum olan ailede ve kadın-erkek arasındaki özel ilişkide de görülmeye başlar. Eski âdetlerin sorgulanması bir yandan krizlerin doğmasına diğer yandan da bunları, yeni eğilimlerin anlam kazanacağı daha geniş düşünce sistemlerine bağlayarak bireylere yönelmesine yol açar. Aynı zamanda, tehdit edilen, küstürülen ve kendini ifade edememiş çoğunluğun sözcüleri tarafından dile getirilen geleneksel değerlerin savunusu da söz konusudur. Son dönem Osmanlı toplumunda görülen yeni eğilimler, eğitimin özellikle kadınlar üzerindeki ve genel olarak Batılı kurumların etkisi, nesiller arası çatışmaya sebep olmuş ve bu da bazı gençlerin evlilikte eşlerini seçme isteklerini şiddetlendirmiştir. Bu bağlamda aşk, sadece ailelerin otoritesine karşı geldiği için değil, aynı zamanda toplumun ahlaki temellerini de sarstığı için tehlikeli görülür. Aşk, toplumsal yapıları, geleneksel toplumsal kısıtlamaları ve yerleşik toplumsal biçimleri reddeder. O, iki insanı her ne pahasına olursa olsun birleştiren bir bağıdır. Bu nedenle dönemin romanlarında çoğunlukla aşk, roman kahramanlarının hayatları pahasına yaşanır. (Duben ve Behar, 1998: 102, 107).

Tanzimat dönemi romancılarımız eserlerini, imparatorluğun geri kalmışlığının nedenlerini ortadan kaldırmak ve böylece uygarlaşmayı sağlamak yolunda bir araç olarak kullandıkları için uygar olmayan görücü usulüyle evlenmenin²⁴³ yol açtığı mutsuzluklara dikkati çekmek amacıyla kurban tipi diyebileceğimiz bir roman tipi yarattılar. Bu romanlarda erkek kahramanlar da genç yaşta hayatına son verdikleri için (*Teëhhül*'de olduğu gibi) kurban rolünde iseler de yazarlarımız, toplumda asıl aşağılayıcı konumda olanın ve fikri sorulmadan evlendirilenin kızlar olması nedeniyle eserlerine kahraman olarak onları seçer. Bu romanlarda çatışma, bireysel aşkla toplum gelenekleri arasında yer alırken toplumu temsil eden ana-baba, romanın kötü kişisi işlevini, genç kız ise bu çatışmada kendini aşk için feda etmeye hazır kurban işlevini üstlenir. (Moran, 1983: 32, 34). Bu yazarlar için baskı ve geri kalmışlık açısından aile, toplumun küçük bir modeli gibidir. (Duben ve Behar, 1998: 103).

Tanzimat romanında insan, toplumsal sorunların içinde ve çoğunlukla aile çevresiyle birlikte ele alınır. Birey kimliğini kazanamamış insanın, bu bakımdan toplumsal ve fiziksel çevresinin dışında kendini yaratması zorlaştığı için romancılar, insanı bağımsız olarak değil de değişmedeki olguların bir nesnesi şeklinde göstermiştir. (Baki, 1993: 52). Tanzimat romanında aile, bir kurum olarak kendini gösterir. Ailenin birey üzerindeki etkisi vurgulanırken bireyin dramına neden olan tarafları da sergilenir. (Baki, 1993: 185). Toplumsal değişmeye paralel olarak yeniden şekillenen ailede görerek evlenme birey açısından hürriyeti, sosyolojik açıdan ise değişimi ifade eder. (Meriç, 2000: 186).

²⁴³ Boratav, bu meseleye Avrupa edebiyatında da yer verildiğinden bahseder: “Bu, Avrupa edebiyatının da asırlar boyunca sade romanda değil, başka edebi nevilerde de en çok işlediğı konulardan biridir; servet, miras, içtimâî seviye, aile rekabetleri gibi meselelerin evlenmeye müdahale ettiğı ve kadının müstahsil ve müstakil olmadığı her cemiyette, evlenmede kızla erkeğın rızası sorulmadığı ve çok defa asıl hayatlarını birleştirecek olanların istekleri dışında bu meselenin tanzim edildiğı görülür.” (Boratav, 1982: 314).

3.2. Tanzimat Dönemi Türk Romanında Ana-Baba Zoruyla Yapılan Görücü Usulü Evlilik Sebebiyle Sonu Felaketle Biten Evliliklerin İncelenmesi

3.2.1. Şemseddin Sami'nin Eseri

3.2.1.1. Taaşşuk-ı Tâlât ve Fitnât²⁴⁴

Yazar, “*Feth-i Kelam*” başlıklı mukaddimesinde, Aksaray’daki bir evi tasvir ederek romana başlar. Bu ev, roman kahramanlarından Talat’ın annesi ve dadısıyla birlikte yaşadığı evdir. Dadı, Ayşe Kadın adında bir Arap’tır. Ayşe Kadın, Saliha Hanım’a, Talat Bey’i evlendirme meselesini açar. Saliha Hanım, kocasıyla severek evlendiği için görücü usulü evliliğe karşıdır. Oğlunun da evleneceği kişiyi beğenip alması taraftarıdır. Bu nedenle dadının, kız bakma teklifine karşı çıkar.

Saliha Hanım’ın bu fikirleri, Ayşe Kadın gibi düşünenler için yenidir. Dolayısıyla dikkatini çeker. Kendi bildiği ve gördüğü şekliyle evlilikler, erken yaşta ve herkes gibi -bu genelde görücü usulü evliliktir- yapıldığından hanımının aşk evliliğini merak edip anlatmasını ister. Bunun üzerine Saliha Hanım, Rifat Bey’le olan evliliğini anlatır. Babası Saliha Hanım’ı, Rifat’a değil de Ahmet Bey adında birine vermeye kalktığı zaman sevgililer kavuşmaktan ümitlerini kesip intihar etmeyi düşünürler. Bunun üzerine Saliha Hanım’ın annesi devreye girerek kocasını ikna eder ve böylece vuslat gerçekleşir. Talat, böyle bir karı kocanın aşklarının semeresi olarak dünyaya gelir. Altı, yedi yaşlarındayken babası²⁴⁵ vefat eder. Annesi Saliha Hanım’ın da dünyada başka kimsesi kalmadığı için oğlunun üzerine titrer. Talat, on altı yaşına geldiği zaman bir kalemde çalışır. Talat Bey, üç, dört seneden beri tütüne başladığı için her gün kaleme giderken Laleli yakınlarındaki bir tütüncüden tütün almayı alışkanlık haline getirir. Bir gün, tesadüfen Hacıbaba adıyla bilinen meşhur tütüncünün dükkânının önünden geçerken merakından içeri girer ve kırk paralık tütün ister. Hacıbaba, tütünü tarttığı sırada Talat’ın gözü dükkânın üstündeki cumbaya ilişir.

²⁴⁴ Şemseddin Sami. *Taaşşuk-ı Talat ve Fitnat*, Haz. Yakup Çelik, Akçağ Yayınları, Ankara 2018. Yapılan alıntılarda eserin bu baskısı kullanılmıştır.

²⁴⁵ Babasızlık motifini burada da görmekteyiz.

Kafesin içinde bir kadın yüzü görmesiyle gözleri kamaşır. Bundan sonra zihni hep cumbada gördüğü kızla meşgul olur. Bir gün, yine tütün almaya gittiği zaman cumbadaki kızın kendisine gülümsediğini fark eder. Bir süre kafasında, kızın bu gülmesine bir mana vermeye çalışır. Bu esnada eski müşterisi olduğu tütüncüye rastlamasıyla konu tütün üzerinden Hacıbaba'ya gelince onun hakkında bazı şeyler öğrenir. Öğrendikleri içinde Talat'ın en çok dikkatini çeken, Hacıbaba'nın kızını dışarıya çıkarmaması ve görücü kadınları eve sokmamasıdır. Talat Bey'in, bütün gün bu düşüncelerle meşgul olması hem kalem arkadaşlarının hem de evdekilerin dikkatini çeker. Ayşe Kadın, Talat'ın bu dalgınlıklarından, başında bir seveda olduğunu düşünür ve bu düşüncesini Saliha Hanım'a açarak oğlunu evlendirmesini teklif eder. Saliha Hanım ise yukarıda anlattığımız üzere oğlunun henüz küçük olduğunu söyleyerek o yaşta bir çocuğu evlendirmenin hata olduğunu düşünmektedir.

Hacıbaba, dükkânının üst katında kızı Fitnat ve analığı Emine Kadın'la birlikte yaşamaktadır. On dört sene önce dul bir kadınla evlenmiştir. Zekiye adındaki bu kadının bir yaşında bir kızı vardır. Kadın, bir sene Hacıbaba'yla evli kaldıktan sonra ölür. Kızı Fitnat'a, Hacıbaba bakar. Fitnat'ın babasının kim olduğu belli değildir. Hacıbaba ve Fitnat'ın bildikleri, Zekiye Hanım'ın Hacıbaba'ya varmadan önce taşralı ve İstanbul'da memuriyette bulunan bir adamla evlenmesi ve bu adamın birkaç ay sonra vefat etmesidir. Zekiye Hanım, çocuğu kocasının vefatından sonra dünyaya getirmiştir. Fakat işin aslının böyle olmadığı daha sonra ortaya çıkacaktır. Fitnat'ın anne ve babasının evlilikleri de felaketle neticelenmiştir.

Hacıbaba, Fitnat'ın terbiyesine çok dikkat etmiş ve beş yaşına girdiğinde mektebe göndermiştir. Fakat yalnız göndermeyip beraberinde daima bir adamla gönderir. Fitnat, sekiz yaşına kadar mektebe devam eder. Sonrasında Hacıbaba, kızını mektepten alır ve eve kapatır. Fitnat, on beş yaşına kadar sokak kapısından dışarı çıkmaz. Hacıbaba gibi titiz ve öfkeli bir adamın emir ve tenbihleri haricinde hareket etmez. Hacıbaba da kızının iffetinden ve itaatkârlığından oldukça memnundur. Fitnat Hanım, tüm zamanını dikiş ve nakışla geçirir. Hacıbaba'nın evine girip çıkan tek kişi, Fitnat'ın nakış ustası Şerife Kadın'dır. Fitnat ve Emine Kadın, dışarı çıkmadıkları gibi komşularına da iade-i ziyarete gitmediklerinden bir süre sonra komşular da ayaklarını kesmeye başlar. Bundan dolayı Fitnat, tüm gün Emine Kadın'la beraberdir. Fakat bir süredir kendisine başka bir meşgale bulmaya başlamıştır. O da cumbadan dışarıyı

seyretmektir. Canı gergef işlemeyi istemediği bir gün, saat dört sularında odasında gezinirken sokaktan geçen güzel bir oğlan görür. Elinde olmadan pencereye yanaşıp onu seyrederek. Bu olaydan sonra yarım saatte bir cumbada oturmaya başlar. Saat onda çocuğun döndüğünü görür. Bir, iki gün böyle geçtikten sonra Fitnat Hanım, çocuğun saat dörtte yukarı çıktığını ve saat onda döndüğünü anlayınca bu saatlerde cumba önünde beklemeye başlar. Böylece beğendiği çocuğu günde iki defa görür.

Bu oğlan, hiç şüphesiz Talat Bey'dir. Fitnat Hanım, Talat Bey'den bir ay önce bu aşka müptela olmuştur. Bu olay, Fitnat Hanım'ın tabiatına bir değişiklik getirir. Dikiş ve gergeften sıkılmaya başlar. Bütün gün bunlarla meşgul olmaz, bazı vakitler de bir köşeye çekilip düşünür. Nakış ustası Şerife Kadın, bu durumu fark edince Emine Kadın'dan, Fitnat'ı bazı günler seyir yerlerine çıkarmasını ister. Emine Kadın, Hacıbaba'nın bu konuda ne kadar titiz olduğunu söyleyince Şerife Kadın, bu meseleyi Hacıbaba'ya açmak ister.

Talat, bir gün Şerife Kadın'ın, Hacıbaba'nın evinden çıktığını görünce onu evine kadar takip eder. Bundan maksadı, sevdiği kadına dair bir ipucu almaktır. Sokaktaki sakadan kadının, nakış ustası olduğunu öğrenince kızla görüşmenin tek çaresinin tebdil-i kıyafet olacağını anlar. Buna karar verdikten sonra üzüntüsü ümide döner. Ertesi gün, tebdil-i kıyafet için gerekli eşyaları satın alır. Bohçasını, tanıdığı bir dükkâna bırakır. Şehzadebaşı'nda, Saliha Hanım'ın babasından kalma kullanmadıkları evlerinde kıyafetini değiştirir. Güzel bir kadın kıyafetine girer. Nakış dersi için gittiği Şerife Kadın'a, kendisini Ragıbe olarak tanıtır. Ders bitiminde eve gitmek üzere çıktığında, kalemde çalıştığı arkadaşlarından biri kendisine laf atar. Talat'ın buna fena halde canı sıkılır. Böyle çapkınların, güzel kadın gördüklerinde onları taciz ederek rahatsızlık vermelerinin hem kendilerini komik duruma düşürdüğünden hem de kadınların rahat bir şekilde gezmelerine ve eğlenmelerine engel olduğundan hareketle duygularını söyleme olanağı bulur. Bu da bir erkek gözüyle kadınların hislerini anlamak bakımından önem taşımaktadır:

“— Ah biçare kadınlar, neler çekerlermiş! Biz erkekler onları kukla mesabesinde kullanıyoruz. Yolda serbest ve rahat yürümelerine mani oluruz. Bu ne rezalet! Ne küstahlık! Bir erkek, tanımadığı bir başka erkeğe rastgelse yüzüne bakmaz, söz söylemez. Lakin tanımadığı ve hiç başka defa görmediği bir kadına rastgeldiği gibi gülerek yüzüne bakmaya ve söz söylemeye başlar ve kovalar bile yanından ayrılmaz. Demek oluyor ki biz, karıları insan sırasına koymayız. Kendimizi eğlendirmek için onların ruhunu sıkırız. Serbest gezip seyr etmelerine ve eğlenmelerine mani oluruz ve bir taraftan da kendimizi onlara güldürürüz. Çünkü bazı kurnaz kadınlar bulunur ki “Bu

ne budalaymış; dur bununla biraz eğlenelim!” diyerek bizi maymun gibi oynatırlar. Seyirlerinden, evlerinin kapısına dek arabanın arkasından tozlar dumanların içinde götürürler. Ahlak ve âdâtımızı bilmez bir adam, bir kimseyi bu halde görse elbette “Deliymiş” diyecek.” (*Taaşşuk-ı Talat ve Fitnat*, s. 71).

Talat, birkaç gün bu şekilde devam ettikten sonra Şerife Kadın, Fitnat’a Ragıbe’den söz eder. Ragıbe’nin okuma yazmadaki yeteneğiyle Fitnat’ın dikiş nakıştaki yeteneğini karşılıklı olarak birbirlerine aktarabileceklerini düşündüğünden meseleyi Hacıbaba’ya da açar. Hacıbaba, Şerife Kadın’a Fitnat’ın kendisi gibi olgun, iffetli ve akıllı bir kızla görüşmesinde sakınca olmadığını hatta böyle bir kız bulduğu takdirde evlerine getirebileceğinin sözünü önceden verdiği için teklifini kabul etmekte sakınca görmez. Fitnat da çocukluğundaki gibi ders okuyacağını duyunca heyecanlanır ve Ragıbe’yi dört gözle beklemeye başlar. Şerife Kadın, durumu Ragıbe’ye de anlatır. Talat, nakış öğrenmeyi bir vasıta olarak kullandığı için asıl maksadına ulaşmak adına uygun zamanı beklemektedir ve bunun için de ne yolda hareket edeceğini düşünmektedir. Bu fikirlerle boğuşurken aradığı fırsatın ayağına gelmiş olmasının sevinciyle Şerife Kadın’ın teklifini seve seve kabul eder. İlk görüşte âşık olduğu kızla böyle zahmetsizce görüşebileceğinden dolayı mutludur. Ertesi günkü mülakatı o da Fitnat gibi dört gözle bekler.

Talat, bir süre sadece uzaktan baktığı cumba içine girdiği zaman heyecanı iyice artar. Fitnat ise Ragıbe’nin yüzünü gördüğünde, cumbadan seyrettiği çocuğa çok benzediğini fark eder. Fakat tebdil-i kıyafet aklına gelmediği için bu benzerliği kardeş olmalarına bağlar. Nitekim bu merakını Ragıbe’ye belli edip kardeşi olup olmadığını sorması üzerine ondan evet cevabını alması, bu düşüncesinin doğruluğunu ispat eder. Böylece Talat’la evlenme hayalleri kurar. Ragıbe, kardeşinden söz açtıkça Fitnat’taki değişimi fark ettiğinden, Fitnat’ın kendisine âşık olduğunu anlar. Sevddiği kızın ne tepki vereceğini bilmediği için münasip bir vakitte kimliğini açıklamayı düşünür. Yazar, bu münasip vaktin bir kara günde olacağını haber verir. Çok geçmeden on gün sonra bu kara gün gelir. Yazar, o günü “kara gün” olarak adlandırmasının gerekçesini, Talat ile Fitnat’ın saadetlerini, ümitlerini yok etmesi ve ölümlerine sebep olması şeklinde izah ederek felaketi önceden haber verir.

Yazar, bu kara haberi işaret ettikten sonra yirmi üçüncü kısımda geriye dönüşlerle Fitnat’ın babası Ali Bey’den bahseder. Kırk, kırk beş yaşlarında olan Ali Bey, Üsküdar’da bir büyük konakta yaşayan oldukça zengin bir adamdır. Yirmi dört,

yirmi beş yaşlarındayken fakir bir aileden güzel bir kızla evlenir. Birbirlerini çok sevmelerine rağmen Ali Bey'in çok küçük sebeplerden dolayı karısına darılması ne yazık ki bu mutlu evliliğin bitmesine sebep olur. Öfkeli ve titiz olması nedeniyle incir çekirdeğini doldurmayan konulardaki dargınlığı bir haftadan fazla devam eder. Yine bir gün, böyle bir sebepten dolayı karısına darılır ve darıldığı gibi de boşar. Karısı Zekiye Hanım, kocasının inadını bildiği için inadı geçinceye kadar beklemek ister. Fakat Ali Bey, buna izin vermeyip karısını evden kovar. Annesinin evine sığınan Zekiye Hanım, kocasından gördüğü hakaretlere fazlasıyla üzülür. Bu üzüntü esnasında söyledikleri ise toplum ve özellikle erkekler nazarında kadınların statüsünü ve çaresizliğini göstermesi bakımından önem arz etmektedir:

“— Ah zalim... Ah hain!... Ben onu o kadar seviyordum! O ise beni aldatmak için severim meverim, diyordu. Yalandan bir muhabbet gösterirdi. Beni gerçekten seveydi, böyle sebepsiz kovar mıydı?... Ah!... Erkeklerin muhabbetine inanmak!... Onların sadakatine aldanmak! Ne büyük kabahat!... Ah zavallı biz karılar! Biz, evlendiğimiz vakitte zannederiz ki bir koca, bir refik alıyoruz. Hâlbuki erkekler bize o nazarla bakmıyorlar. Onlar, evlendikleri vakit, karılarına verdikleri ehemmiyet, satın alacakları bir beygir yahut bir arabaya verdikleri ehemmiyetten azdır!... Evet... Hakları var a... Çünkü bir beygir alacaklar, eğer iyi çıkmazsa yine satmaya mecbur olacaklar. Lakin aldıkları fiyatla belki satamazlar. İşte bir zarar korkusu var. Fakat kadınları iyi çıkmazsa (!), tablalarına muvafık gelmezse (!), hiçbir zarar etmeksizin onları bırakırlar; başkalarını, daha iyilerini (!) alırlar. İşte bizi hayvan mesabesinde bile tutmazlar. Ne yapalım? Hüküm onların elinde. Nasıl isterlerse öyle yaparlar!” (*Taaşşuk-ı Talat ve Fitnat*, s. 94, 95).

Ali Bey, karısını kovduktan iki gün sonra pişman olur. İhtiyar bir kadın aracılığıyla geri dönmesini ister. Bu kadın gidip Zekiye Hanım'ın annesine durumu anlatır. Ali Bey'in, kızına ettiği hakaret kayınvalidesinin gururuna dokunduğu için damadının kızıyla barışma teklifini geri çevirir. Kızına da aşkından dolayı geri dönmeyi kabul etmesinden korktuğu için durumu haber vermez. Zekiye Hanım, bunu Hacıbaba ile evlendikten sonra yine annesinden öğrenecek, aldığı haberle üzüntüsünün bir kat daha artması, hastalığını tetikleyecek ve nihayetinde vefatına sebep olacaktır. Koca karı aldığı cevabı Ali Bey'e iletince pişmanlık hissiyle yanıp tutuşan Ali Bey, duydukları karşısında daha çok kederlenir. On beş ay sonra karısının evlendiği, bir sene sonra da vefat ettiği haberini alınca dünyası başına yıkılır ve karısının kahrından öldüğünü düşündüğü için vicdan azabı çeker. Karısının ölümü üzerinden on beş, on altı sene geçmesine rağmen bir daha evlenmeyen Ali Bey, karısının hatıralarıyla yaşar.

Ali Bey; on üç, on dört yaşlarında olan cariyesi Serfiraz'ın eğitimi için keman ve nakış hocası tutar. Kızın nakış ustası tesadüfen Fitnat'a nakış dersi veren Şerife Kadın'dır. İki günde bir bu konağa giderek kıza nakış dersi verir. Ali Bey'in evli olmaması Şerife Kadın'ın dikkatini çeker ve durumu konaktaki bir ihtiyar kadına sorar. İhtiyar kadın, Ali Bey'in karısı ile olan macerasını anlatır. Yeniden evlenmeye sıcak bakmadığını da öğrenince bir kez de kendisi Ali Bey'le konuşmak ve onu evliliğe razı etmek ister. Ali Bey, başta ikna olmaz. Karısından başka kimseyi sevemeyeceğini ve onun matemini tutacağını söyler. Bunun üzerine Şerife Kadın, kendisi için bulduğu kızı anlatınca Ali Bey'in fikri değişir. Ali Bey, Şerife Kadın'ın anlattığı kızın vasıflarını karısına benzetir. Bu kızda karısını bulacağını ümit ettiği için heyecanlanır. Bununla birlikte fikrinin değişmesinde, kızın kimsesiz olması da etkili olur. Ali Bey, anne ve babası olmayan bu kıza bir yandan da merhamet duyar. Dolayısıyla kızı daha görmeden sevmeye ve eski karısının hayalini unutmaya başlar. Zihnini müstakbel zevcesi olacak kız işgal edince bir anda on yedi senelik üzüntüsünden kurtulur.

Şerife Kadın²⁴⁶, büyük bir felakete yol açacağını bilmeden Üsküdar'dan döndükten sonra Hacıbaba'ya giderek durumu anlatır. Hacıbaba, Ali Bey'in zenginliğini duyduğu zaman bu talipten memnun olur. Ali Bey'in, kızı için iyi bir eş olacağını düşündüğünden meseleyi kızına açar. Fakat açmasının sebebi kızının rızasını sormak değil kendince müjde vermek içindir. Fitnat içinse bu, müjde değil kara haberdur. Nitekim babası sözünü bitirir bitirmez düşüp bayılır. Hacıbaba, kızının sevinçten bayıldığını zannederek üzerinde durmaz. Fitnat kendine geldiğinde Ali Bey'le evlenmek istemediğini Emine Kadın'a söyler. Emine Kadın, ayağına gelen bu fırsatı tepmemesi için kıza nasihat eder. Ancak Fitnat, gözünün yükseklerde olmadığını, gönlünün sevdiği kişiyle evlenmek istediğini söyleyerek Emine Kadın'ı dinlemez. Israrlar neticesinde de Ragıbe'nin kardeşi Talat Bey'i sevdiğini söyler. Emine Kadın, Fitnat'ın bu haline acır ve Hacıbaba'ya kızın evlenmek istemediğini iletir. Hacıbaba'nın "Şu karıları insan kafese de kapasa, yine fayda yok, zapt olunamazlar" (*Taaşşuk-ı Talat ve Fitnat*, s.109) sözleriyle kadınlara yaklaşımını görmek mümkündür. Nitekim Fitnat'ın kafes arkasından görüp beğendiği bir adama âşık olduğunu öğrenince bu muhabbetinin kalıcı olamayacağını düşünerek işi akışına

²⁴⁶ Bohçacı kadınların arabozculuk görevini farkında olmadan bu nakış ustası üstlenir.

bırakır. Fitnat ise her ne kadar babasının görüşlerini tasvip etmese de düşündüklerini açıkça söyleme cesareti bulamaz. Bu, o dönem romanlardaki kadın kahramanların ortak tavrıdır.

O gün Ragıbe Hanım, Fitnat’a gelmez. Ertesi gün Şerife Kadın, Ali Bey’den işin olacağına dair kesin cevap getirir. Nişan değiştirilip Ali Bey’in vekil tayin edilmesiyle mahalle imamı tarafından nikâhları kıyılır. Ertesi gün Ragıbe geldiğinde Fitnat Hanım’ı ağlarken bulur. Fitnat, burada Ragıbe’ye, kardeşini sevdiğini itiraf eder. Ardından da onunla kavuşma ümidinin yok olduğunu dile getirerek babası tarafından başka biriyle nikâhlandığını söyler. Yazar, bunu “*Kara Gün*” başlıklı bölümde haber verir. Talat duyduklarıyla yıkılır. Girdiği kadın kıyafetinden çıkarak Talat olduğunu ispat eder. Fitnat, Talat’ın kız kardeşi olarak bildiği Ragıbe’nin, bizzat Talat’ın kendisi olduğunu görmesiyle hem şaşırır hem de sevinir. Talat, işlediği kabahatten dolayı Fitnat’tan af diler. Fitnat, Talat’ın kendisiyle görüşmek için tertip ettiği bu hileden dolayı ona asla güvenmez. İtiraflarından sonra iki sevgili birbirlerine nasıl âşık olduklarını anlatırlar. Fitnat’ın bu sevinci, nikâhlandığını hatırlamasıyla yerini üzüntüye bırakır. Nikâhın kendi rızası ile olmadığını, imamın sorusuna üzüntüsünden cevap veremediği için onun yerine perde arkasından bir kızın cevap vermesiyle işin oldubittiye getirildiğini ifade eder.

Böylece Talat’ın bulduğu tek çözüm yolu, Hacıbaba’nın insafa gelmemesi durumunda intihar etmeleridir. Fitnat Hanım, o geceyi ağlayarak ve talihinden yakınlıkla geçirir. Ertesi gün, Talat’ı dört gözle bekler fakat Talat gelmez. Ondan sonraki günlerde de gelmeyince Fitnat meraklanır. O bir, iki gün içinde üzüntüsünden zayıflar. Emine Kadın, Fitnat’ın bu halini görünce istemediği biriyle evlendirmeyeceklerinin sözünü vererek durumu yeniden Hacıbaba’ya anlatır. Kızın sararıp solduğunu, zayıfladığını, hasta düşmesi halinde ise kocaya veremeyeceklerini söyleyince Hacıbaba’nın aklına bir hile gelir. Bulduğu hile, Fitnat’ı Ali Bey’le evlendirmeyeceğine inandırarak şüphelendirmeden gizlice bu işi yapmaktır. Bunun için de yapılması gereken şey, evlenecekleri gün Ali Bey’e haber gönderip onu ikna ettikten sonra Fitnat’ı, yazı geçirmek için Üsküdar’da kiraladıkları ev yerine Ali Bey’in konağına götürmektir. Hacıbaba, kızının, konağı ve Ali Bey’i gördüğü zaman yelkenleri suya indireceğini düşünmektedir. Böylece kızının yanına giderek Ali Bey’le evlendirmeyeceğini vaat eder. Bundan maksadı aynı zamanda Fitnat’ın üzülmelerini,

güzelliğinin ve sıhhatinin bozulmasını engellemektir. Nitekim Hacıbaba'nın sözleri Fitnat'a tesir eder ve yüzü gülmeye başlar. Bu sevincini Talat'la paylaşmak ister. Ne yazık ki aradan iki hafta geçmesine rağmen Talat'tan herhangi bir ses çıkmaz. Bunun üzerine Fitnat, Talat'ın intihar ettiğini düşünerek üzüntüden eski haline döner.

Bu iki hafta sonunda bir pazartesi günü Hacıbaba, sayfiye meselesini açar. Fitnat Hanım, Talat'tan haber beklediği için gitmesi halinde kendisini bulamayacağını düşünerek gitmeye razı olmaz. Fakat babasına karşı gelmeye cesaret edemediği için mecburen kabul eder. Böylece gitmek için perşembe gününe karar verilir. Bir gün öncesinde ise Şerife Kadın, Ragıbe'den bir mektup getirir. Fitnat, mektubun Talat'tan geldiğini zarfın üzerindeki yazıdan anlar. Talat, mektubunda kara haberi aldığı günden beri hasta yattığını, hastalığının sıtmaya dönüşmesinden dolayı bilinci yerinde olmadan iki hafta boyunca yattığını ve daha yeni kendine geldiğini yazar. Fitnat, Talat'ın hastalığına rağmen yaşadığına dair bir işaret aldığı için mutludur. Geçici sevincini bildiren bir mektup kaleme alarak Şerife Kadın aracılığıyla gönderir. Sayfiyeye nakledeceklerini haber verip konağın adresini de ilave eder. Böylece Fitnat'ın, Talat Bey'e kavuşacağına dair ümitleri yeniden canlanır.

Kararlaştırılan perşembe günü Hacıbaba ailesi, sözde sayfiyeye nakleder. Hacıbaba, gitmeden önceki gece, kızına, komşuların görmeye geleceklerini söyleyerek yarın için güzelce hazırlanmasını tembihler. Fitnat, ertesi gün babasının dediği şekilde tıpkı bir gelin gibi süslenir ve yola çıkarlar. Fitnat, o zamana kadar evinden dışarı çıkmadığı için vapura ilk kez biner. Vapurda birçok kadının kendisini beklediğini ve ona dikkatle baktıklarını görünce bu duruma anlam veremez. Dünya görmediği için kadınların etrafını sarmalarını vapurun âdeti zanneder. Bir kız, Fitnat Hanım'ın yanına oturarak iltifat etmeye başlar. Vapur iskeleye yanaşınca da aynı kız Fitnat'ı kolundan tutup bir arabaya bindirir. Diğer kadınlar da peşisıra diğer arabalara binerek alay oluştururlar. Fitnat, bu arabaların düğün alayı olduğunu fark edince işi anlar. Emine Kadın'dan meseleyi izah etmesini ister. Emine Kadın, konağa girdikleri zaman işin aslını anlatır. Bunun üzerine Fitnat bayılır. Cariyelerin, yüzüne soğuk su serpmesiyle kendine gelir. Vapurdan beraber geldiği cariye Serfiraz'la odada yalnız kalınca hüngür hüngür ağlamaya başlar. Serfiraz, Fitnat'ı teselli edemeyince isteği üzerine Emine Kadın'ı çağırmaya gider. Fakat Kâhya Kadın, meseleyi bildiği için Fitnat'a haber vermeden Emine Kadın'ı göndermiştir.

Fitnat, o günü bu şekilde ağlayarak geçirir. Akşam olduğunda Kâhya Kadın gelerek güveyin geldiğini haber verir. Ali Bey, odaya gelip iki rekât namaz kıldıktan sonra başını kaldırıp Fitnat'a baktığında ölen karısına olan benzerliği dikkatini çeker. Kızın ağladığını görünce yanına yaklaşıp iltifat etmek ister. Bu sefer Fitnat ürmeye ve daha fazla ağlamaya başlar. Bunun üzerine Ali Bey birkaç saat bekler. Fitnat herhangi bir tepki vermeyince ilk geceden korkutmamak amacıyla başka odada yatar. Yalnız kalıp düşündüğü zaman kızın bir derdinin olduğunu ve kendisini sevmediğini anlar. Diğer tarafta Fitnat, Ali Bey'in gitmesiyle birlikte Serfiraz'la dertleşerek başından geçenleri anlatır. Ali Bey, dün ilk defa gördüğü Fitnat'a karşı tarif edemediği birtakım hisler duymaya başlar. Öte yandan da onun bir başkasını sevdiğini düşünerek perişan olur. Bir hafta bu şekilde geçer. Ali Bey, her odaya geldiğinde Fitnat'ı ağlarken bulur ve birbirleriyle hiçbir şey konuşmadan üzgün bir halde ayrılırlar.

Ali Bey, Fitnat'ı uyurken seyretmeye gittiği zamanlarda devamlı olarak Talat ismini sayıkladığını duyunca sevdiği erkeğin bu kişi olduğunu anlar. Fitnat'ı, sevdiği kişiye verip vermeme arasında duygularında gelgitler yaşar. İşin içinden çıkamayınca kendini öldürmeyi düşünür. Fakat o sırada ziyaretine gelen bir dostu onu bu fikrinden vazgeçirir. Fitnat ise durumundan haberdar etmek için Talat'a bir mektup yazar. Serfiraz'a nakış dersi vermek için gelen Şerife Kadın aracılığıyla mektubu Ragıbe adına gönderir. Aradan üç gün geçtiği halde Talat'tan haber alamaz. Bu sırada Ali Bey, Fitnat'ın durumuna bir çözüm bulmak amacıyla onunla açıkça konuşmak ister. Aldığı cesaretle Fitnat'ın odasına gider. Doğruca Fitnat'ın ayaklarına kapanıp yalvarır. Bunun üzerine Fitnat, Ali Bey'i babası gibi sevdiğini ve gönlünün bir başkasında olduğunu söyler. O sırada Ali Bey, Fitnat'ı kucaklamak ister. Fitnat, Ali Bey'in elini göğsünde hissedince aniden fırlayarak ayağa kalkar. Odanın bir köşesine çekilir ve titremeye başlar. Fitnat, kendini geri çektiği zaman boynundaki kaytan koparak Ali Bey'in elinde kalır. Ali Bey, Fitnat'ın korktuğunu görünce üzerine fazla gitmez ve odasına döner. Fitnat ise Ali Bey çıkar çıkmaz odasını kilitler. Bu durum Ali Bey'i daha fazla üzer.

Ali Bey, odasına geldiğinde elindeki nüshayı farkedir. Merakından içini açıp bakmak ister. Bu nüsha, Emine Kadın'ın tılsımlı olarak gördüğü ve Şerife Kadın'a anlattığı, Fitnat'a, annesinden kalma nüshadır. Annesi, nüshanın, kızı on sekiz yaşına geldiği zaman açmasını vasiyet etmiştir. Ali Bey, merakına yenik düşüp nüshayı açtığı zaman bunun bir mektup olduğunu görür. Mektup, Ali Bey'in eşi Zekiye Hanım

tarafından kızı Fitnat’a yazılmıştır. Ali Bey, bu mektupla Fitnat’ın kızı olduğunu anlayınca düşüp bayılır. On dakika sonra kendine geldiği zaman Fitnat’ın odasına koşar. Kapı kapalı olduğu için içeriden sadece bir inilti duyar. Kapının açılmaması üzerine var gücüyle kapıyı kırarak çıldırmış gibi içeri girer. Yazar, romanın başından beri haber verdiği felaketi “*Facia*” adını verdiği son bölümde meydana çıkarır. Ali Bey, Fitnat’ı kanlar içinde yerde bulur. Fitnat, yarım saat önce Ali Bey’le yaşadıkları olaydan sonra Talat’tan da haber alamamasının etkisiyle dayanamayıp intihar etmiştir. Ali Bey, Fitnat’ı o halde görünce dayanamayıp bayılarak yanına düşer. Gürültüye koşan ev halkının yardımıyla kendine gelir. Son nefesini vermekte olan Fitnat’a, babası olduğunu itiraf eder. Kurtuluş ümidi olmadığını anlayan Fitnat, can çekişirken de teslimiyetçi bir tavır sergiler.

Fitnat, son nefesini vermek üzere iken içeriye kadın kıyafetiyle Talat girer. Hummadan henüz iyileşmemesine ve annesiyle dadısının tüm engellemelerine rağmen Fitnat’ın mektubunu alır almaz tebdil-i kıyafet ederek yanına koşar. Ne yazık ki Fitnat’ı o halde görünce o da sevdiği kızın yanı başına düşerek can verir. Böylece birbirlerine duygularını itiraf ettikleri günden itibaren bir daha görüşemeyen iki sevgili yanlış bir evliliğin kurbanı olur. Ali Bey ise bu ikinci felakete dayanamayarak çıldırır. Altı ay böyle acınacak bir şekilde yaşadktan sonra vefat eder. Felaketler zinciri “*Hatime*” kısmında da devam eder. Kara haberi aldıktan sonra Saliha Hanım’ın iki gözü ağlamaktan kör olur. Emine Kadın da üzüntüsünden bir hafta içinde ölür.

Görüldüğü gibi musibet-nâme özelliği gösteren bu eserde görücü usulü evlilik baba-kız olduğunu bilmeden evlenme gibi bir felakete sebep olarak her iki tarafı da bedbaht etmiştir. Görücü usulü evliliği reddederek toplumsal kabullerin dışına çıkma ve aşk evliliğini ön plana çıkarma felaketi de beraberinde getirmiştir. Geleneksel normları reddedip aşk evliliğini savunma o dönem için radikal bir karardır. Dolayısıyla toplum tarafından hoş karşılanmaz.

3.2.2. Ahmet Mithat Efendi'nin Eserleri

3.2.2.1. Esaret²⁴⁷

Esaret, Sû-i Zan ile birlikte Ahmet Mithat Efendi'nin *Letaif-i Rivayat* serisinin ilk kitabı olarak 1870'te yayımlanmıştır. Konumuz açısından oldukça önemli bir eserdir. Fitnat ile Fatin'in gerdek gecesi kardeş olduklarını öğrenmeleri ile evlilikleri felaketle biter. Zeynel Bey, bazı sebeplerden dolayı otuz beş yaşına kadar evlenmediğini ve yalnızlığı tercih ettiğini belirterek vakayı anlatmaya başlar. Bu süre boyunca annesi, erkek kardeşi ve dul kız kardeşi ile birlikte yaşayan Zeynel Bey, konakta her istediğinin yerine getirilmesinden memnun bir halde yaşamaktadır. Bu rahatlığının en büyük tarafını “bir kadının pençe-i tagallübü altında bulunmamak keyfiyetinin” (*Esaret*, s. 13) oluşturduğunu açıkça ifade eder. Eve geç geldiği gecelerin hesabını kimseye vermek zorunda olmaması nedeniyle kendisini özgür hisseder. Bir süre sonra annesi ve kız kardeşinin vefat etmesiyle yalnız kalan Zeynel Bey, her ne kadar evliliğe karşı olsa da evdeki sessizliğe alışamadığı için evlenmeye karar verir. Beş, altı ay kadar bu fikir üzerine kafa yorar ve eş dost tarafından kendisine birtakım kızlar önerilir.

Zeynel Bey, on beş, yirmi yaşından beri “fiil-i feci ve kerih” (*Esaret*, s. 14) olarak gördüğü esaretin aleyhinde bulunmasına rağmen daha sonra bunu kabul edip odalık aldığını ancak “bunu bir hüsn-i suretle tevil yolunu dahi bulup ol veçhile irtikâp” (*Esaret*, s. 14) ettiğini söyler. Zeynel Bey'in dostlarından biri, bir cariye alıp konağa gönderir. Zeynel Bey, cariyeyi hem güzellik hem de hal ve hareketleri ile ahlak bakımından beğenir ve onu esirlikten kurtarmayı insanî bir vazife gördüğünden cariyeyi satın alan dostuna, bunun karşılığında dört odalı bir ev hediye eder. Satın aldığı cariye ile evlenen Zeynel Bey, ondan memnun olduğunu, rahat ettiğini dile getirir.

Zeynel Bey, odalığı on dört, on beş yaşında bir çocuk olması nedeniyle evi çekip çevirecek birinin olmadığını ve kâhya kadın alma fikrine de gençlerin ahlakını bozduğunu gerekçe göstererek sıcak bakmadığını ifade eder. On yedi senedir hizmet ettiği Babıali'deki memuriyetinden istifa edip mevcut sermayesiyle hayatını devam

²⁴⁷ Ahmet Mithat Efendi, “Esaret”, *Letaif-i Rivayat*, Haz. Fazıl Gökçek ve Sabahattin Çağın, Çağrı Yay., İstanbul 2001. Yapılan alıntılarda eserin bu baskısı kullanılmıştır.

ettirmeye karar verir. Bu kararında, zevcesine “su-i ahlak telkin edilmesinden endişe etmesinin” (*Esaret*, s. 15) de payı vardır. Bundan sonra odalığını okutmak ve yazdırmak ile meşgul olan Zeynel Bey, bir gün yine bu işle meşgul iken daha öncesinde cariyeyi Zeynel Bey’e hediye eden Sıtkı Bey, bu sefer sekiz, dokuz yaşlarında sarışın bir kız çocuğu getirir ve Zeynel Bey’in evlatlık almasını ister. Zeynel Bey, kızı çok sevdiğinden akşamüzeri gelen esirciye iki yüz elli lira bedelini verir. Bunun üzerine esirci, bir de elinde on bir, on iki yaşlarında bir köle olduğunu ve bedeli yetim malı olduğundan yüz yirmi liraya geleceğini söyler. Zeynel Bey, hem odalığıyla beraber bu çocuklara da ders vermekten mutlu olacağını hem de odalığının yalnız olması münasebetiyle çocuklarla oyalanabileceğini düşünür. Bununla birlikte daha önce evini, birtakım cariyeler ve çocuklarla dolduran bir ahababını ayıplamasından dolayı şimdi onu taklit ettiğini ve esaret hakkındaki kötü düşüncelerinin bir kısmını kendi aleyhinde de dile getirdiğini itiraf eder. Fitnat ve Fatin adındaki bu çocuklar ile evdeki odalık çok küçük yaşlarda Kafkasya’dan getirtilmişlerdir. Zeynel Bey, bu çocuklara okuma yazma dışında fen dersleri de verir. Müzika dersini ise odalıkla beraber verirler. Dört sene bu şekilde derslerinde ilerleyen Fatin ve Fitnat, yaş bakımından da gelişmeye ve serpilmeğe başlarlar.

Zeynel Bey, Fitnat ve odalığının evde olmadığı bir gün, meşguliyet olmak üzere odaları gezerken Fitnat’ın odasına girer ve kütüphanesini karıştırır. Bu kitaplar içinde, aşk ve muhabbetten bahseden birçok kitap ve kitapların kenarlarına yazılmış beyitler görür. Fitnat’ın böyle aşk fikrine merak sarması, Zeynel Bey’i tedirgin eder ve Fatin’in haremde kalmasını doğru bulmayıp onu selamlık tarafına alır. Bu olaydan bir yıl sonra uykusunun kaçtığı bir gece, sofada işittiği bir ayak patırtısını takip ederek Fitnat’la Fatin’i yaklaşmış bir halde görür ve konuşmalarına kulak verir. Bu konuşmalarında iki sevgili birbirlerine olan aşklarını dile getirirler.

Nefsini yenmeye çalışan Zeynel Bey, Fitnat’ın çocuk sayılmasından dolayı aşkın ne demek olduğunu bilmediği, Fatin’e gösterdiği ilginin ise dünyada kendisinden ve Fatin’den başka bir erkek görmemesi ve efendisinin evli olması nedeniyle ondan bir beklentide olmadığı için bu ilginin mecburiyetten olduğunu ileri sürer. Fitnat’a, biraz yüz verse Fatin’i terk edip kendisiyle olacağından emindir. Buna gerekçe olarak da Fitnat’ın, efendi ile köle arasındaki farkı idrak edebileceğini gösterir. Bu bağlamda Fitnat’ın da bu düşüncede olup olmadığından emin olmak için onu sınamayı düşünür

ve bunun daha hayırlı ve insanlığa daha uygun olacağını ifade eder. Böylece eğer Fatin'i değil de kendisini kabul ederse onu odalık alacağını aksi halde kendisi için zor olsa da kızı Fatin'e vermeyi kararlaştırır:

“(…) Eğer yukarıki tahminim doğru çıkar, yani kalbi çürük ve Fatin'e sadakati mefkut olur da gönlünü bana rapteder ise o halde bana dahi yazık olmamak için ne olur ise olsun istifraş ederim. Zira bu kız karşımda salınıp gezdikçe nefsimi yenemiyorum ve taaddüd-i zevcat aleyhinde olan fikrim mukabilinde bile kendimi âdeti mazur görüyorum. Yok! Kız Fatin'e sadakatte sabit-kadem olur ise ciğerimden akan kanlar galebe-i hırs ve hasetle belki de gözümünden damlar ise de buna dahi bakmayarak mücerret kendisinden ümidimi kesmek için kızı Fatin'e veririm.” (*Esaret*, s. 23).

Bu karar üzerine bir gece, odalığı uykuya daldıktan sonra Fitnat'ın odasına gider ve aşkını itiraf eder. Daha sonra Zeynel Bey, Fitnat üzerinde meşru hakkı olduğunu söyleyip ona sahip olmak ister. Fitnat, Zeynel Bey'i, velinimetini olarak gördüğünden üzerinde hak iddia edebileceğini ancak bu hakkının sadece hayatıyla sınırlı olduğunu, bedenine muktedir olduğu için onu Fatin'e hediye ettiğini ve Zeynel Bey'in kendisine taarruz etme hakkının olmadığını ifade etmesi oldukça önemlidir:

“Evet, hakkınız hayatımla mahduttur demek isterim. Yani hürriyet-i şahsiyem sizin elinizde olup buna bir diyecek yok ise de hürriyet-i hayvaniyem benim elimde olduğundan, ben bunu işte görmüş ve anlamış olduğunuz vecihle Fatin'e hediye ettim. Buna taarruz edemezsiniz. Zira hamisi ölümdür.” (*Esaret*, s. 25).

Fitnat'ı sınadıktan sonra onu zorlamanın mümkün olmadığını anlayan Zeynel Bey, birbirlerine kavuşma imkânının olmadığını düşünen bu sevgililerin ölümü bile göze aldıklarını anlayınca iki genç insana yazık olmasındansa kendisi gibi bir ihtiyara yazık olmasını tercih eder. Böylece Fitnat karşısında nefsinin yenmekte güçlük çeken ve bu konuda taaddüd-i zevcat aleyhindeki fikirlerinin karşısında bile kendisini mazur gören Zeynel Bey, iki âşığı bir hafta içinde evlendirir. Zeynel Bey ve odalığı, zifaf gecesi birbiri ardınca birkaç el silah sesi işitir ve bu seslerin gelin odasından geldiğini fark ederler. Odaya girdiklerinde Fitnat ile Fatin'i, kanlar içinde yatarken bulurlar. Silahın Fatin'in elinde olduğunu gören Zeynel Bey, intihar ettiklerini anlar. Çağrılan doktor geldiğinde ise çoktan ölmüşlerdir. O sırada Zeynel Bey'in gözüne masada duran bir kağıt ilişir ve bunun Fitnat ve Fatin imzasıyla kendisine yazılmış bir vasiyetname olduğunu anlar.

İki âşık bu vasiyetnamede, kendilerini feci sona götüren sebebin esaret olduğunu dile getirirler. Zifaf gecesini Fitnat ile Fatin, iki seneden beri ümitsiz oldukları halde arzuladıkları vuslata erdiklerinde sevinçten gözlerine uyku girmez ve birbirlerini daha iyi tanımak için sohbet etmeye başlarlar. Fitnat'ın, esaret vasıtasıyla birbirlerini tanıdıklarını söylemesi üzerine ilk söz yine esaretten açılır. Bunun üzerine iki sevgili doğdukları yerden ve ailelerinden bahseder. Bu sohbet sırasında kardeş olduklarını öğrenen Fitnat ile Fatin, ne ayrılmanın ne de birleşmenin mümkün olmadığını anlarlar ve buna katlanmaktansa ölmeyi tercih ederler. Vuslattan ümidini kestiği zamanlarda, dünyaya gelirken insanın iradesinin elinde olmadığını ancak hayatından vazgeçmede iradesinin elinde olduğunu düşünen Fitnat, fikrini bu kez icra etmiştir. Vasiyetnameyi okuduktan sonra durumu anlayan Zeynel Bey kahrolur ve bir daha esir almaya tövbe eder. Eserde Fatin ile Fitnat her ne kadar birbirlerini sevseler de Zeynel Bey'in onayıyla evlenmişler ve görücü usulü yapılan evlilik sonucunda kardeş olduklarını öğrenmeleriyle evlilikleri felakete bitmiştir. Onları felakete sürükleyen esaretle birlikte görücü usulü evliliğin bu gibi felaketlere zemin hazırlaması da tenkit edilmiştir.

3.2.2.2. Teehhül²⁴⁸

Teehhül, *Gençlik* ile birlikte Ahmet Mithat Efendi'nin, *Letaif-i Rivayat* serisinin ikinci kitabı olarak 1870'te yayımlanmıştır. Yazar, bu eserde görücü usulü evliliğin zararlarını ve felakete götüren taraflarını göstermeye çalışmıştır. Vaka, dul ve kimsesiz bir kadın olan Sabire Hanım'ın hayat hikâyesini anlatmasıyla başlar. Sabire Hanım, davet edildiği hiçbir düğüne gitmemeyi alışkanlık haline getirmiş ve bunun sırrını hiç kimseye söylememiştir. El işlerindeki mahareti sebebiyle kimseye muhtaç olmadan yaşayan Sabire Hanım, bu sanatını oturduğu mahalledeki kızlara da öğretir.

Bir gün, ders verdiği kızlardan biri evlenir ve düğüne hocası Sabire Hanım'ı da davet eder. Ancak düğünlere gitmemeyi âdet edinen Sabire Hanım, bu daveti de diğer davetler gibi geri çevirir. Gelin olacak kız, davette ısrar eder ve bizzat Sabire Hanım'ın evine kadar gelip davetini tekrarlar. Sabire Hanım, düğüne gelmeme sebebini soran öğrencisine evlilikten soğumasın diye sebebini önce anlatmak istemez ancak kızı bu

²⁴⁸ Ahmet Mithat Efendi, "Teehhül", *Letaif-i Rivayat*, Haz. Fazıl Gökçek ve Sabahattin Çağın, Çağrı Yay., İstanbul 2001. Yapılan alıntılarda eserin bu baskısı kullanılmıştır.

şekilde kandıramadığını ve kendisini mutlaka düğüne götüreceğini anlayınca böyle davranmasının nedenini anlatmaya başlar.

Zengin bir adamın kızı olduğunu söyleyen Sabire Hanım, on üç, on dört yaşlarındayken oturdukları konağın karşısındaki büyük evi, bir miralayın satın aldığından ve bu adamın yirmi yaşlarında, Mazlum Bey adında bir oğlunun olduğundan bahseder. Mazlum Bey'in ikinci katta olan selamlık dairesini kendi odasının penceresinden rahatça gören Sabire Hanım, daha önce hiçbir erkek yüzü görmediği halde, ilk defa olarak Mazlum Bey'i gördüğünü ve ondan oldukça etkilendiğini anlatır. İki sene boyunca Mazlum Bey'i pencereden izlediğini ve ona gittikçe bağlandığını söyler. Bir gece, karşiki evin üçüncü katındaki odada, Mazlum Bey'in anne ve babasıyla olan konuşmalarından, onu evlendirmek istediklerini ancak Mazlum Bey'in evliliğe sıcak bakmadığını işitir. İki gün sonra, dadısı, Sabire Hanım'a, Mazlum Bey'in annesinin görücü geldiği haberini verir. Öteden beri Mazlum Bey'i seven Sabire Hanım, anne ve babasının da fikrini sorması üzerine olumlu cevap verir ve böylece nikâhları kıyılır.

Zifaf gecesi yalnız kaldıklarında Mazlum Bey, Sabire Hanım'a karşı ilgisiz davranır. Sabire Hanım, bu durumu, Mazlum Bey istemediği halde zorla evlendirilmesine ve bu yüzden kendisini sevmemesine yorar. Kendisi Mazlum Bey'i iki yıldır görüp sevmesine rağmen Mazlum Bey, evlendiği kadını ilk defa görmüştür. Sonraki günlerde de Mazlum Bey, Sabire Hanım'a karşı ilgisizliğinde devam eder. Sabire Hanım, bu duruma bir anlam veremez. Kocasının, kendisine sevgi göstermediği gibi nefret de etmediğini hisseder ancak bunun sebebini sürekli sorgular. Bir ara Bey'in, bağlı olduğunu düşünür fakat daha sonra büyüye, sihre inanacak kadar aptal olmadığını hatırlar. Aradan bir ay gibi bir zaman geçtikten sonra bir gece, Sabire Hanım, Mazlum Bey'in kendi kendine konuştuğunu işitir:

“Olursa işte nihayeti böyle olur. Vah biçare Sabire! Vah şu halde ne olduysa sana oldu. Çünkü bana ne olacak idiyse daha iki üç sene mukaddem olmuş idi. Artık olacağı kalmadı. Zira zaten ümit-var değil idim ki şimdi meyus olmuş olayım. Ne yapayım, ey biçare, sen bahtına küs ben de talihime. Öyle ya bizim memlekette henüz hürriyet-i şahsiye temin edilmemiştir ki her erkek istediği kızı alsın ve her kız da istediği erkeğe varsın.” (*Teehhül*, s. 48).

Bu sözleri duyar duymaz, bir aylık gelin olmasının verdiği cesaretle artık sabrı ve tahammülü kalmayan Sabire Hanım, uyuyor gibi görüldüğü uykusundan kalkıp

Mazlum Bey'in boynuna sarılır. Bahtının kendisine felaket değil aksine saadet getirdiğini bu yüzden bahtına küsmeyeceğini, kendi özgür iradelerine her ne kadar sahip olamasalar da tesadüfen, istediği kocaya vardığı için bu durumdan memnun bile olduğunu söyler. Fakat aynı memnuniyet Mazlum Bey için söz konusu değildir. O, anne ve babasının zoruyla evlendirilmiş ve Sabire Hanım'ı daha önceden hiç görmemiştir. Sabire Hanım ise Mazlum Bey'i, çok önceden gözetmekte olduğu için ona âşık olmuş ve kaderin cilvesiyle de sevdiği adamla evlenmiştir.

Gece yarısı kocasının söylediği sözleri tam olarak anlayamayan Sabire Hanım, Mazlum Bey'den durumu izah etmesini ister. Mazlum Bey'in kendisini sevmediğini ve gönlünün başkasında olduğunu anlayan Sabire Hanım, hem Mazlum Bey'e hem kendine yazık olmaması için bir çare bulmaya çalışır. Kendisinin bu konuda suçsuz olduğunu Mazlum Bey'in de bildiğini ancak ona kıyamadığından dinimizin erkeğin evlenmesine dörde kadar izin verdiğini göz önünde bulundurarak Mazlum Bey'in bu izni kullanmasını teklif eder. Kocasına olan muhabbeti nedeniyle kendisine de yazık etmek istemez ve Mazlum Bey'in sadece yüzünü görmeye ve küçük bir iltifatına nail olmaya da razı olacağını itiraf eder. Hatta gönlündeki her kim ise onu kocasına kendisinin alacağını söylemeye kadar varır. Bunun günah olmadığını ve dinde yeri olduğunu belirtir. Mazlum Bey, buna asla razı olmayacağını, karısı sağ iken başkasıyla evlenmenin kendisine haram olduğunu söyler.

Mazlum Bey, evlenmeden önce Meleksima isminde bir cariye, oda hizmetini görür ve Bey tüm vaktini Meleksima ile geçirirdi. Sabire Hanım, Mazlum Bey'i pencereden gözettiği zamanlarda Meleksima'nın, odalık olduğunu düşünmüş ve onu Mazlum Bey'den kıskanmaya başlamıştır. Ancak daha sonra Meleksima'nın odalık olmadığını ve Mazlum Bey'le birlikte büyüdüğü için Bey tarafından kardeş gibi görüldüğünü öğrenince rahatlamıştır. Sabire Hanım'la evlenince Mazlum Bey, iç güveyisi gelmiş ancak hem içinde bulunduğu ruh hali hem de kendi düzenine alıştığından, Sabire Hanım'ın teklifiyle Mazlum Bey'in konağına yerleşmişlerdir. Konağa yerleştikleri gece, Mazlum Bey'in Meleksima'ya tavırlarından tekrar şüpheye düşen Sabire Hanım, kocasının sevgilisinin Meleksima olduğunu düşünür ve yeniden kıskançlık krizine başlar. Meleksima'yı kolundan tutup odaya getirmesi ve Mazlum Bey'e hitaben söylediği sözler, Sabire Hanım'ın ne kadar ümitsiz olduğunu, bu

ümitsizliğinin Meleksima'yı ortağı olarak kabul etmesine kadar vardığını göstermesi bakımından oldukça önemlidir:

“Evet, istediğini biliyorum. Güya sen aklınca ben kızı kıskanırım mı zannediyorsun? Kimi kimden kıskanayım? Sen henüz bana mal olmadın ki hatırıma kıskanmak gelsin. Meleksima ortak mı olacak? Keşke bin ortağım olaydı da sen böyle dünya yıkılmış da altında kalmış gibi kemal-i yeis ve fütur içinde bulunmaya idin. Otursun, kız otursun. Belki bunun vücuduyla biraz tab'ına sükûnet, yüzüne beşâset gelir.” (*Teehhül*, s. 50).

Halk nazarında ortak, “ateşten gömlek” (*Teehhül*, s. 51) olarak görülmesine karşın Sabire Hanım, yeter ki kocası mutlu olsun, hüznün ve kederle iki tarafı da üzmesin diye Mazlum Bey'i kaybetmektense Meleksima'yı ortak olarak kabul etmeyi daha uygun bulmaktadır. Bu da Sabire Hanım'ın ne kadar çaresiz olduğunu göstermektedir. Ancak çok zaman geçmeden Sabire Hanım, kocasının Meleksima'yı da kendisi gibi gördüğünü, gönlündeki kişinin o olmadığını ve gökten gerçek melek bile inse ona da aynı gözle bakacağını anlar.

Altı ay sonra bir gece, harem kethüdası, Mazlum Bey'e bir siyah kese getirir. Kesenin içinden iki sayfalık bir mektup çıkar. Mazlum Bey, bunu okuyunca rengi değişir ve ağlamaya başlar. Daha sonra Sabire Hanım'a, hamama gireceğini ve Meleksima'ya haber vermesini ister. Ardından yazıhanesinin başına geçer ve üç saat kadar yazı yazar. Yazdığı kağıdı gelen siyah kesenin içine koyup üzerini mühürler, keseyi bir çantanın içine koyar ve çantanın anahtarını boynuna takar. Daha sonra birlikte hamama girerler. Mazlum Bey, Sabire Hanım'a, kanının hiddetinden kaynaklı midesinde bir rahatsızlık olduğunu bu yüzden kolundan kan alacağını söyler. Ancak bundan karısının korkacağını düşünerek Meleksima'yı da çağırmasını ister. Meleksima da gelince Bey, sol koluna neşteri vurur ve bayılır. Atılan çığlıklar üzerine ev halkı koşup gelir. Mazlum Bey'in kanını durdurmaya çalışırlar ancak Bey, kan kaybından ölür.

Hikâyeyi buraya kadar getiren Sabire Hanım, daha sonra Bey'in boynundaki anahtarı aldığını ve onunla siyah kesenin içinde bulunduğu çantayı açtığını anlatır. Bu kesenin içinden iki kağıt çıktığını, birinin kocasının vasiyetnamesi olduğunu, diğersinin ise Hayfa imzalı başka bir vasiyetname olduğunu ifade eder. Hayfa ismindeki bu kadının, Mazlum Bey'in sevdiği kadın olduğunu ve aralarındaki münasebetin neden ibaret olduğunu, bu vasiyetnamelerden öğreniyoruz. Hayfa, Mazlum Bey'e hitaben

yazdığı vasiyetnameyi, iki âşığın ne yolda kurban olduğunu bilmeyenlere, kendilerini ayıplamamaları için onlardan sonra gelenlere ibretlik bir numune göstermek ve onların bu hataya düşmelerini engellemek maksadıyla kaleme aldığını ve bunun bir veda-name olduğunu anlatır. Bundan sonra Mazlum Bey’le birbirlerini sevdiklerini ancak kendisinin ona denk olmadığını, Bey’in miralay oğlu olmasına rağmen Hayfa’nın, esnaftan fakir bir adamın kızı olduğunu öğreniriz. Ancak Hayfa, aşkın böyle kayıtlardan bağımsız olduğunu ve tam bir eşitlik aramadığını dile getirir. Evlerinin uzak olması nedeniyle Mazlum Bey’in haftada birkaç kere kendi evlerinin önüne geldiğini, pencereden ve kapıdan görüştüklerini, bazen de seyir yerlerinde buluştuklarını belirtir.

Mazlum Bey, anne ve babasını ikna edip Hayfa’yı istetir ancak aile, konu komşudan alacakları kızın halini, tavrını soruşturdıklarında mahalleli, kıza türlü ithamlarda bulunur. Mazlum Bey her ne kadar Hayfa’nın başkasıyla değil kendisiyle adı çıktığını anlatmaya çalışsa da ailesi, sevdiği ve görüştüğü kişi kendi oğulları bile olsa bu şekilde yüz göz olmuş ve adı çıkmış bir kızla evlenmenin doğru olmadığını anlatmaya çalışırlar. Kendileri gibi kibar bir ailenin kızı olan ve iffetli gördükleri Sabire Hanım’ı, oğullarına almak isterler ve Mazlum Bey’i de buna zorlarlar. Hayfa burada, kendi ailesinin yanlışları üzerinde de durur. Mazlum Bey’in ailesi kendisini kabul etmiş olsa bile babasının kendi hakkında verdiği karar bu evliliğe imkân vermemektedir.

Mazlum Bey’in sözünden dönmeyeceğinden ve kendisine sadık kalacağından emin olan Hayfa, ağlayarak izin verdiği evliliğe tahammül gösterebilecekken beşik kertmesi yapıldığı kişiyle evlenmesi meselesi ortaya çıkınca her ne kadar itiraz etse de babasının zorlamalarıyla bu duruma tahammül edemeyeceğini düşünür. Analık-babalık hukuku ve evlat olmak esaretinin hayatıyla baki olduğunu ve kendi hayatına sahip olduğu için bunu feda ederse yaşarken elde edemediği hürriyetine kavuşacağını düşünür ve zifaf gecesi hayatına son vermeyi kararlaştırır. Bu vasiyetnamenin Mazlum Bey’in eline geçmesi ve okumasından bir saat sonra kararlaştırdığı intiharı gerçekleştireceğini, sevdiği adamı da peşi sıra sürükleyemeyeceğini ancak “Erlik ve insaniyet neyi icap eder ise onu yapmasını” (*Teenhül*, s. 54) söyleyerek mektubuna son verir. Sevdiği kadının intiharı üzerine yaşamak istemeyen Mazlum Bey, Hayfa’ya sonsuzluk âleminde de eşlik eder.

Hikâyedeki diğer vasiyetname, Mazlum Bey'in Sabire Hanım'a yazdığı vasiyetnamedir. Bu vasiyetnamede Mazlum Bey, karısına olan ilgisizliğinin nedenini açıklar. Yaşama sebebi olarak gördüğü kadının intihar etmesi üzerine ona kavuşmak ümidini kaybettiğini ve Hayfa olmadan yaşamasının abes olduğunu dile getirir. Bu yüzden de onun ardından gideceğini söyler. Böylece görücü usulü yapılan evlilik Mazlum Bey'in Sabire Hanım'la olan evliliğinin felaketle bitmesine neden olur. İntihar eden kişinin gerek Mazlum Bey gerekse de Hayfa olması her iki cinsin de bu sistem karşısında mağduriyetini ifade etmektedir.

3.2.2.3. Firkat²⁴⁹

Firkat, Ahmet Mithat Efendi'nin *Letaif-i Rivayat* serisinin beşinci kitabı olarak 1870'te yayımlanmıştır. Eserde, Memduh ile Guşacuk'un yanlış âdetler sonucu kardeş olmaları ve bu yüzden felaketle biten evlilikleri anlatılır. Memduh Bey, fakir bir ailenin çocuğu olarak İstanbul'da dünyaya gelmiştir. Yedi yaşında babasını, sekiz yaşında da annesini kaybeden Memduh Bey, hem yetim hem de öksüz kalmıştır. Oturdıkları mahallenin zenginlerinden Ata Bey, Memduh'un haline acır ve onu evlat edinir. Memduh'tan başka çocuğu olmayan Ata Bey, evlatlığının üzerine titrer. Mektep dışında kendisi de evde, Memduh'a özel ders verir. Mahalle Mektebi'nden sonra Mekteb-i İrfan'a devam eden Memduh, dört sene sonunda mektebi bitirip Bab-ı Ali'deki mazbata odasına girer. Bir sene kadar bu odaya devam edip kitabet dersleri alır. On beş yaşında mazbata odasında kâtipliğe geçer. Üç sene bu memuriyetine devam eden Memduh, boş kalan zamanlarını değerlendirmek için Ruzname-i Ceride-i Havadis'te çalışır. On yedi yaşından yirmi üç yaşına kadar bu şekilde kendisini geliştirir ve dünyayı tanımak için seyahate çıkmaya karar verir.

Kafkasya'ya seyahat arzusunda olduğunu Ata Bey'e söyler ve ondan izin ister. Oğlundan ayrılmak istemeyen Ata Bey, Memduh'un ısrarlarına dayanamayarak seyahatinin iki seneden fazla sürmemesi koşuluyla izin verir. Böylece Memduh, mazbata odasındaki memuriyetinden istifa ederek Kafkasya seyahatine çıkar. Yazar, bundan sonra hikâyesine Kafkasya'nın Çerkezistan kısmı ve bunun da Şabsih kabilesinin meskûn olduğu Haplikal köyünde devam eder. Bu köyün ahalisinden

²⁴⁹ Ahmet Mithat Efendi, "Firkat", *Letaif-i Rivayat*, Haz. Fazıl Gökçek ve Sabahattin Çağın, Çağrı Yay., İstanbul 2001. Yapılan alıntılarda eserin bu baskısı kullanılmıştır.

Havcır, otuz beş, kırk yaşları arasında evli ve bir kız babasıdır. Yirmi senedir evli olan bu adam, henüz on dört yaşına basmamış cariyesi Hacıhan'a sevdalıdır. Memduh, Kafkasya seyahatine çıktıktan sonra yolu Havcır'ın köyüne düşer. Havcır, yol yorgunu olan Memduh'u misafir eder, halini, tavrını beğenince de onu evlat edinir. Çerkez âdetlerine göre bir kişinin evlat edindiği kız ya da erkek, o kişinin diğer çocukları ile de kardeş olur. Bu yüzden Havcır, Memduh'u kızı Guşacuk'la tanıştırır ve birbirlerini kardeşliğe kabul ederler. Havcır, Memduh'u evlatlığa kabul ettikten sonra yine Çerkez âdetine göre Memduh, Havcır'ın zevcesinin memesine sardığı ince bezi emerek onu anneliğe kabul etmiş ve böylece oğulluğa kabulü gerçekleşmiştir. Memduh'un, resmiyette kardeş olmalarından sonra Guşacuk'a olan hisleri değişmeye başlar. Çerkezistan'da bir kıza, şaka yollu bile kalpteki duygular kolaylıkla söylenemezken Memduh için Guşacuk'a olan hislerini açığa vurmak mümkün değildir.

Memduh gibi duyguları muğlak durumda olan bir diğer kişi Hacıhan'dır. Hacıhan, Havcır'ın artan iltifatları üzerine güzelliğinin farkına varmış ve Memduh'a olan hisleri yoğunlaşmıştır. Memduh'a olan aşkı nedeniyle Havcır'a yüz vermemeye başlayan Hacıhan, hal ve tavırlarıyla hislerini Memduh'a gösterir. Hacıhan'ın hislerinin farkında olan Memduh, hem gönlünde Guşacuk'un aşkı bulunduğundan hem de bir cariyeye tenezzül etmesinin uygun olmadığını bildiğinden onu görmezden gelir. Geçen bir yıl içinde Memduh'un Guşacuk'a olan hisleri de artar ve aralarındaki kardeşliği nasıl yok edeceğini düşünmeye başlar. Bu zaman zarfında Guşacuk, Memduh'a ilk gün nasıl davrandıysa o şekilde davranmaya devam eder. Hacıhan ise esaretten kurtulma ve Memduh'un dikkatini çekme arzusundadır.

Hislerine karşı koyamayan Memduh, geceleri Guşacuk'u odasının penceresinden izlemeye başlar. Penceresindeki kağıdın her sabah uyandığında yırtılmış olduğunu gören Guşacuk, birinin kendisini gözetlediğini anlar. Bu durum hizmetçiler arasında yayılınca Memduh, bir süre Guşacuk'un odasına uğramaz. Bir gece yeniden Guşacuk'u pencereden izlerken Hacıhan'a yakalanır. Hacıhan, Memduh'a olan duygularını itiraf eder ve sırrını kimseye söylemeyeceğine dair söz verir. Memduh ile Hacıhan'ı birlikte gören Havcır, ertesi gün Hacıhan'ı, bir at, yirmi beş koyun ve iki inek karşılığında satar. Memduh, her ne kadar insanların meta gibi alınıp satılmasına karşı ise de sırrının ortaya çıkmayacak olması nedeniyle bu alışverişe çok üzülmez.

Hacıhan'ın satılmasından sonra bir gece altı, yedi delikanlı Guşacuk'u kaçıır. Memduh peşlerinden gider ve Guşacuk'u kurtarır. Baş başa kaldıkları bir gün Guşacuk, Memduh'a Havcır'ın öz kızı olmadığını söyler ve böylece birbirlerini sevdiklerini itiraf ederler. Guşacuk, Memduh'un kendisine olan duygularını bildiğini ancak bir kere kardeş oldukları için birbirlerine farklı gözle bakmanın yakışık alamayacağını söyler. Memduh, aralarındaki kardeşlik bağının yalnızca Çerkez âdetlerinde bir önemi olacağını onun dışında öz kardeş olmadıkları için bu bağı muhafaza etmenin gerekli olmadığını anlatmaya çalışır. Bu sırada kaçtıkları kişiler tarafından etrafları kuşatılır, aralarında çıkan çatışmada Memduh yaralanır ve bayılır. Kendine geldiğinde bir odada olduğunu anlar. Onu yaralı halde bulan Hacıhan'dır. Efendisi hekim olduğu için tedavisi için Memduh'u eve getirmiştir. Memduh, iki ay kadar burada kalıp iyileştikten sonra Guşacuk'u bulmak üzere yola çıkar.

Burada Hacıhan, Memduh'a olan aşkını tekrar dillendirir ve onunla birlikte gitmek istediğini söyler. Guşacuk'un peşinden gitmemesini, kendisinin ona cariye, kul, köle olacağını ifade eder. Bu sözlere karşılık Memduh'un, onun için yapabileceği şeyin yalnızca bedelini verip esirlikten kurtarmak olduğunu, bu durumda istediği kişiyle evlendirebileceğini ancak kendi gönlünün Guşacuk'ta olduğunu söylemesi, Hacıhan'ı oldukça üzer. Memduh'un bu noktada Hacıhan'a karşı tamamen kayıtsız olduğunu söylemek mümkün değildir. Memduh, Hacıhan'ın durumuna üzülmemekte, onu güzel bulmakta ve onu sevdiğini söylemektedir fakat ona olan sevgisinin aşka dönüşmesinde Guşacuk'a olan hisleri engel olmaktadır.

Guşacuk'u ararken karahummaya yakalanan Memduh'un bu hastalıkla da ölmemesini yazar, onu bekleyen daha feci bir son bulunmasına bağlamaktadır. Guşacuk'tan ümidini kesen Memduh, iyileştikten sonra seyahate çıkışının beşinci senesi İstanbul'a döner. Döndükten sonra Ata Bey'in vefat ettiğini, analığının ise başka bir kocaya vardığını öğrenir. Aldığı haber üzerine üzüntüsü bir kat daha artan Memduh, artık halk arasında "Deli Memduh" (*Firkat*, s.157) unvanıyla geceleri han odasında, gündüzleri çarşı ve pazarda serseri gibi bir hayat sürmeye başlar. Bir gün kaldığı hana, Rumeli beylerbeyliğinden emekli S. Paşa isminde zengin bir adam gelir. Eski arkadaşlarından zekâsına, ahlakına dair güzel şeyler duyduğunu ve kendisiyle arkadaş olmak istediğini dile getirir. Kimseyle çok fazla görüşmediğini, görüştüğü dostlarının da servetinden istifade için yanında bulunduklarını bu yüzden samimi bir

dosta ihtiyacı olduğunu söyleyerek Memduh'un arkadaşlığını talep eder. Servetinin ikisine de yeteceğini, zamanlarını sadece ilim ve felsefe üzerine sohbet etmekle geçireceklerini ilave eder. Bir gazeteye girme veya hocalık yapma kabiliyetine sahip olan Memduh, bir ara bunları yapmayı düşünürse de S. Paşa ile ilim ve felsefe üzerine edecekleri sohbet ilgisini çekince Paşa'nın teklifini kabul eder.

Bu şekilde üç sene daha geçtikten sonra S. Paşa, Memduh'u evlendirmek ister. Bu isteğini toplandıkları zaman mecliste de dile getirir. Bunun üzerine mecliste bulunan S. Paşa'nın samimi arkadaşlarından biri, evlerindeki Çerkez cariyeden ve güzelliğinden bahseder. Memduh'un, böyle güzel bir cariyenin şimdiye kadar odalık olmamasının imkânsız olduğunu söylemesi üzerine adam, kızın odalık olmaya layık olduğunu ancak hiçbir şekilde kabul etmediğini anlatır. Laf arasında bu adamın da kızı, odalık etme fikrinde olduğunu ancak annesinin izin vermediğini anlıyoruz. Adam, bu kızın daha önce başka bir Paşa'nın konağında olduğunu ve Paşa'nın odalığı olmayı kabul etmeyince esirci evine kaçtığını anlatır. Annesinin, kızın dayak yediğini gördüğü zaman acıdığını, onu Paşa'dan alıp azat ettiğini ve adını Feride koyduğunu belirtir. Memduh, Feride ile evlenmeyi kabul eder ve ertesi gün onu annesinden ister. Annesi ve Feride'nin onayıyla düğün yapılır. Zifaf gecesi Memduh, evlendiği Çerkez kızı Feride'nin, sevdiği kadın Guşacuk olduğunu anlar.

Guşacuk, Memduh'a başından geçenleri anlatır. Kendisini evlenmek için değil satmak için kaçırdıklarını, Moskoflu bir generale sattıklarını ancak generalin odalık arzusuna karşı geldiği için geri gönderildiğini söyler. Bundan sonra Guşacuk, Anapa'ya getirilir ve kaçıranlardan biri tarafından satın alınarak İstanbul'da tekrar satılır. Guşacuk, Memduh'la İstanbul'a giden aynı gemide olduklarını ancak yanındaki adamlardan dolayı ona, kendisini bildiremediğini ifade eder. Burada, Memduh'un İstanbul'a gelirken bindiği gemide birkaç Çerkez adamın yanında gördüğü ağlayan kızın Guşacuk olduğunu öğreniyoruz. Bir konakta aşçı olmayı odalık olmaya tercih eden Guşacuk, daha çok odalık olma amacıyla satın alınır. Buna razı olmayınca dövülür ve sürekli yer değiştirir. En sonunda kendisini azat eden kadının yanına geldiğini ve onun yanında mutlu olduğunu söyler. Kadının kendisini evlendirmek istediğini, birkaç yerden istendiği halde kabul etmediğini ve Memduh'un talip olmasıyla onunla evlenmeye karar verdiğini dile getirir.

Guşacuk'un, en son geldiği yerdeki hanımın evinden, Memduh'un gelip geçtiğini gördüğünü ve evleneceği kişinin Memduh olduğunu bildiğini anlıyoruz. Memduh ise Feride'nin Guşacuk olduğunu, zifaf gecesi duvağını kaldırdığı zaman anlar. Guşacuk, Memduh'la evlenmeyi çaresizliğinden kabul ettiğini ve hayatını sonlandırma kararını bu şekilde icra edeceğini söyler. Memduh, evlendiği kişinin Guşacuk olduğunu anladıktan sonra ona sarılmak ister ancak Guşacuk, buna engel olur. "Acele etme, karındaşa bu muamele caiz değildir" (*Firkat*, s. 162) demesi aralarındaki sevgiye, kardeşlik bağının engel olduğunu söylemek istediğini gösterir. Aynı şekilde Memduh'tan başkasıyla evlenmeyeceğine dair Allah'a söz verdiğini fakat aralarında kardeşlik bağı olması nedeniyle sevdiği adamla da evlenemeyeceğini dile getirmesi Guşacuk'un içinde bulunduğu çaresizliği gösterir:

"(...) Sen karındaşımsın, sana varamam. Seni sevdiğim ve senden başkasının koynuna girmeyeceğime dair Allah ile ahdettiğim için senden başkasına da varamam..." (*Firkat*, s. 163).

Bu şekilde yaşayamayacağını anlayan Guşacuk, daha önceden hazırladığı zehri içerek hayatına son verir. Aynı şekilde zehrin diğer yarısını da Memduh içer. O esnada Hacıhan, engel olmaya çalışır ancak iş işten geçmiştir. Guşacuk'a düğün için çeyiz halayığı olarak verilen cariye, Çerkezistan'dan İstanbul'a satılan Hacıhan'dır. Ertesi gün bu acı olay duyulduğu zaman ve S. Paşa hikâyeyi Hacıhan'dan dinledikten sonra kardeşlik bağı ile ilgili şu yorumda bulunur:

"Sulb-i sahih oğulluk kızlık, öz karındaşlık kız karındaşlık üzerine bir de sutoğlu, süt karındaşı, ahret oğlu, ahret kızı, ahret karındaşı gibi sıhriyet-i ca'liyelere riayet encamı bu gibi yürekler dayanmaz hâlâta sebebiyet gösterir." (*Firkat*, s. 164).

Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere Memduh ile Guşacuk'un sonradan calı olarak edindikleri hısımlık evliliklerinin felaketle bitmesine sebep olmuştur. Yazar, sonradan edinilen bu calı sıhriyeti birçok feci olaya sebep olması nedeniyle tenkit eder.

3.2.2.4. Gönüllü²⁵⁰

Yazarın, milli roman olarak ortaya koyduğu bu eser, 1897 Osmanlı-Yunan savaşını anlatır. Bu tarihi olay, roman çerçevesi içerisinde yerini alırken arka planda sonu felaketle biten bir evlilik anlatılır. Konumuzu ilgilendiren kısım bu kısımdır. Rum kızı Filomene'in babasının zoruyla yaptığı evliliğinin felaketle bitmesi anlatılır. Filomene'in sevdiği Müslüman Türk genci, romanın başkahramanı Recep Köso'dur. Yazar, onu dördüncü bölümde tanıtır. Aslen Yenişehirli olan Recep Köso, babası Köse Osman Efendi'nin ölümünden sonra annesi Çelebi Molla ve iki kız kardeşi ile birlikte yaşamaktadır. Yaşı geldiği zaman annesi, Recep Köso'yu evlendirmek ister. Ancak bu konuda oğlunu zorlamak istemez. Çelebi Molla, akıllı ve bilgin bir kadın olması nedeniyle evliliği, oğlunun isteğine bırakır. Oğlu evlenmeyi arzu ettiği takdirde, bu arzusunu kendisine dile getireceğinden emindir. Nitekim çok geçmeden Recep Köso, evlenmek istediğini annesine söyler. Çelebi Molla, oğlunun evlenmek istediği kızın Sonkur Yankos'un kızı Filomene olduğunu öğrenince şaşırır.

Çelebi Molla, her ne kadar Filomene'in terbiyeli, güzel ve muteber bir aileye mensup olduğunu bilirse de kızın Hristiyan olması nedeniyle bu evliliği imkân dâhilinde görmez. Recep Köso ise etrafında bu şekilde birçok örneğin mevcut olması nedeniyle aralarındaki din farkının evlenmelerine engel olamayacağını düşünmektedir. Fakat Çelebi Molla, bu evliliği zihninde netleştiremediğinden oğlundan birkaç gün düşünmek için izin ister. Filomene'in babası Sonkur Yankos, Recep Köso'nun babası Köse Osman Efendi'nin çiftlik ortağı olmasından dolayı iki aile arasındaki münasebet nedeniyle bunlar, çocukluklarından beri birbirlerini tanırlar.

Sonkur Yankos, Hristiyan bir Rum olduğu için her ne kadar Recep'in baba dostu olsa bile kızının bir Müslüman'la evlenmesine karşıdır. Böyle bir evlilik, henüz payitaht gibi büyük şehirlerde bile pek nadirken Teselya gibi daha küçük yerlerde buna imkân verilmez. Recep ile Filomene de evlenmelerinin mümkün olamayacağını farkındadırlar. Filomene, inançlı bir Hristiyan olmasına rağmen İslamiyet'i kabul edip Recep'le evlenmek istemektedir. Bunun üzerine Recep Köso'nun, din konusunda İslamiyet'in baskı yapmadığını ve evlendikleri zaman da kendi dinini yaşamakta

²⁵⁰ Ahmet Mithat Efendi, *Gönüllü*, Haz. Erol Ülgen, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara 2018. Burada yapılan alıntılarda eserin yeni harflerle yapılan 2018 baskısı kullanılmıştır.

serbest olduğunu söylemesi üzerine bu isteği iyice kuvvetlenir. Recep Köso, durumu annesi Çelebi Molla'ya anlatır ve onun da rızasını alır.

Recep Köso ve yedi arkadaşı, yanlarında Çelebi Molla'nın da olduğu bir gece, Filomene'i kaçırlılar. Anne ve babası, ertesi sabah kızlarını arayıp bulamadıkları zaman durumu anlarlar. Ancak merakları uzun sürmez. Akşam gün battıktan bir buçuk, iki saat sonra Filomene tarafından yazılmış bir mektup gelir. Mektupta, sevdiği adamla evlenebilmek için ihtida maksadıyla kaçtığını söyler. Bunu da Hristiyanlığı beğenmediğinden değil, sevdiği adamın Müslüman olması nedeniyle onunla evlenebilmek için yaptığını anlatır. Recep Köso, Filomene'e, Hristiyanlık ile İslamiyet arasındaki farkı anlatırken kendi önlerindeki engelleri aşabilmeleri için ihtida etmesini istediğini ancak İslam dinini kat'i bir surette öğreninceye kadar kendi âdetlerini icra etmede serbest olduğunu söylemişti. Öte yandan Filomene'in bu mektubu, işlerinin bozulmasına yol açar.

Sonkur Yankos, Müslüman bir kocaya varmak için yapılacak ihtidayı, hâkime kabul ettirebilmenin mümkün olduğunu düşünür. Böylece Filomene'in ihtida için yazdığı resmi arzuhal ile kızının kaçırıldığına dair bir gün önce kendi yazdığı arzuhal hükümete verilir. Sonkur Yankos, kızının din değiştirmek için reşit olmadığını ayrıca kendi isteğiyle değil evlenmek istediği kişi tarafından aldatıldığı için bu yola başvurduğunu ifade ederek bu işi iyice araştırmalarını ister. Bunun üzerine Filomene, hâkim karşısına çıkarılır. Müslüman dininde, bir Hristiyan kızını nikâhlamanın caiz olduğu, bunun için din değiştirmeye gerek olmadığı bir papaz tarafından kendisine söylenir. Hristiyan olduğu halde Müslüman bir gençle evlenecek olması durumunda, atalarının dinini terk etmek mecburiyetinde olmadığı ve bu durumda evlenmeyi kabul edip etmediği sorulur. Bunun üzerine Filomene, Hristiyan olduğu halde sevdiği olan Müslüman'a vermeyeceklerini düşündüğü için din değiştirmek istediğini söyler. Kendi dininden bir fenalık görmediğini, sevdiği adamla evlenmesine onay vermeleri durumunda kendi dinini terk etmeyeceğini bildirir.

Mahkeme, ihtida kararını kızın rüşünü ispatlayacak zamana bırakır. O zaman kanuna uygun hareket edileceğinden evlenmeleri için bir engel olmayacağı söylenir. Böylece Filomene, ailesinin yanına döner. Sonkur Yankos, verilen vaadin gerçekleşeceğine dair kızını oyalamaya çalışır ve ona iyi davranır. Ancak kızını İslam dinine mensup hiç kimseye vermek istemediği için Recep Köso ile görüşmelerini

engeller. Bunun üzerine iki âşık, bazı satıcılar vasıtasıyla gizlice mektuplaşma yolunu bulurlar. Bu görüşmelerinde kaçmayı kararlaştırırlar. Ancak Çelebi Molla, Hristiyan halkı ile Müslüman halkı karşı karşıya getireceği gerekçesiyle bu işe onay vermez. Diğer taraftan Sonkur Yankos, kızının bazı satıcılar aracılığıyla Recep'e mektuplar gönderdiğini öğrenir. Satıcılara daha fazla para vererek birbirlerine gönderdikleri mektuplardan haberdar olur. Satıcılar, hem Sonkur Yankos'dan hem de âşıklardan aldıkları paralarla irtibatı devam ettirirler.

Filomene'in Recep'ten vazgeçmediğini anlayan Sonkur Yankos, kızının kendi başına bela getireceğini düşünerek bu işe bir çözüm bulmaya başlar. Bulduğu çözüm, kızını evlendirmektir. Bunun için bulduğu damat da Andrea Kostopolo'dur. Yunan askeri zabitanından bir yüzbaşı olan Andrea, gizli bir memuriyetle Yenişehir'e gelmiştir. Sonkur Yankos, böyle bir adamın binbaşılığa, miralaylığa ve generalliğe yükselebileceğini düşündüğünden hem kızı ile ilgili hem de kendi birtakım emellerini gerçekleştirmek istediği için Andrea'yı damatlığa kabul eder. Andrea ise yüzbaşılık maaşına ilaveten Yankos gibi zengin bir kayınpederin servetini de eklemeyi ve nüfuzundan yararlanarak önemli mevkilere gelmeyi düşünür. Tek varisin de Filomene'in olacağını bildiği için Yankos'un teklifini kabul eder. Andrea'nın bu teklifi kabul etmesinde tamamen menfaatinin etkisi vardır. Filomene'e karşı herhangi bir aşk hissi duymaz. Atina mekteplerinde yetişmiş olan böyle bir züppenin, Filomene gibi güzellikte orta derecede ve sade olan bir kızı beğenemeyeceği âşikârdır. Hatta Recep Köso'nun Filomene'e âşık olduğunu öğrendiği zaman "O Müslüman da onun gibi bayağı bir şey olmasa o kızı sevemezdi ya!" (*Gönüllü*, s. 70) şeklinde düşünmesi bunu açıkça gösterir.

Filomene, Andrea Kostopolo ile evlenmeyi kabul etmez. Sonkur Yankos, kızını Recep'ten kurtarmak için başka bir tedbir düşünür. Durumu dostlarıyla müzakere ettiğinde içlerinden birisi, Filomene'i bir manastıra kaldırma fikrini öne sürer. Sonkur Yankos, bu fikri beğenir ve derhal uygulamaya koyar. Diğer yandan Filomene, babasının kendisini Andrea Kostopolo ile evlendireceği haberini bir koca karı ile Recep'e ulaştırır. Recep Köso da arkadaşlarıyla birlikte ne pahasına olursa olsun Filomene'i kaçırmaya karar verir. Bunun için kararlaştırdıkları gece, Sonkur Yankos ve arkadaşlarının da kararlaştırdığı gecedir. Ancak Recep ve arkadaşları o

gecenin sabahında planlarını icra etmeyi kararlaştırırlar. Daha önce davranan ise Sonkur Yankos olur.

O gece saat iki sularında bir ihtiyar Rum, Filomene'e Recep Köso'nun kendisini dışarıda beklediğini söyleyerek evden çıkarır. Filomene, Recep tarafından böyle bir harekete muntazır olduğu için inanarak adamın peşinden gider ve yolda rastladıkları kağına binerler. Filomene, kervan içinde Recep'i ararken babasıyla karşılaşır ve kandırıldığını anlar. Sonkur Yankos, bu kervan ile kimsenin dikkatini çekmeden kızını Kalabaka Manastırına götürür. Recep ve arkadaşları da planlarını icra etmek üzere sabaha karşı Filomene'i kaçırmak için gelseler de Filomene, çoktan kaçırıldığı için elleri boş dönerler. Recep, Filomene'in kaçırıldığını iki, üç gün sonra öğrenir fakat izini bulamaz.

Filomene, kapatıldığı Kalabaka'daki Aghia Triadha manastırı, kuş uçmaz kervan geçmez bir yerde olduğu ve etrafı sarp kayalıklardan oluştuğu için Recep Köso'ya yerini bildiremez. Dokuz hafta bu şekilde geçtikten sonra kendisine hizmet eden Despina adındaki kadının oğlu Petros'la Recep'e haber göndermeyi düşünür. Bunun üzerine Petros, Tırhala'ya kadar inerek Filomene'nin yazdığı mektubu, orada bulduğu bir Müslüman ile beraber Recep Köso'ya gönderir. Aradan bir hafta geçtikten sonra bu kez Recep Köso tarafından bir mektup gelir. Böylece iki âşık Petros vasıtasıyla görüşmeye başlarlar. Recep Köso, daha sonra manastıra girmenin bir yolunu bulur.

Recep ve Filomene'in mutlulukları çok sürmez. Üç hafta bu şekilde devam ettikten sonra Sonkur Yankos, kızını görmeye gelir. Bunu haber aldıkları zaman Filomene ve Petros bir yolunu bularak Recep'i manastır dışına çıkarmayı başarırlar. Filomene, babası gittikten sonra bir şekilde tekrar Recep'i manastıra çıkarabileceğini düşünürken işler umduğu gibi gitmez. Sonkur Yankos, kızını manastırdaki mahpus hayatından çıkarıp beraberinde Teselya'ya götürür. Recep Köso, bunu haber aldığı zaman çaresiz bir şekilde memleketi Yenişehir'e döner. 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı'nın patlak vermesi üzerine annesi Çelebi Molla ile birlikte Serfiçe'ye hicret ederler. Hicretin ilk senesinden sonra Recep Köso, Yenişehir'den, Sonkur Yankos'un kızı Filomene'i Andrea Kostopolo ile evlendirdiği haberini alır. Memleketi ile son bağı da bu şekilde koptuktan sonra kendisi de Serfiçe'de evlenir. Recep Köso, evliliğinde mutlu olur ve çocukları dünyaya gelir.

Recep Köso, ailesi ile bu şekilde mutlu mesut yaşarken Osmanlılar ile Yunanlılar arasında Meçöve hadisesinin meydana gelmesi üzerine gönüllü olarak harbe gitmek ister. Bu isteğinde vatanına hizmet etmenin yanı sıra bir seveda gönüllülüğü de söz konusudur. Aradan on beş, on altı sene geçtikten sonra bir gece gördüğü kâbus üzerine Filomene'in tehlikede olduğunu düşünür. Memleketine gidip hasret gidermeyi ama aynı zamanda Filomene'i de içinde bulunduğu zor durumdan kurtarmayı arzular. Böylece askerlik hizmeti için yola çıkan Recep Köso'yu, Müşir Paşa, iyi Rumca bilmesi nedeniyle Yunanlılar arasına, muhbirlik sıfatıyla ajan olarak gönderir. Recep, tebdil-i kıyafet ile Golos'ta askeri casus olarak görev yaptıktan sonra harbi Osmanlıların kazanmasıyla memleketi Yenişehir'e döner. Burada eski âşıklar tekrar karşılaşır. Recep Köso, Filomene'i yıllar sonra tekrar gördüğü zaman tanıyamaz. Bu bedbaht halinden mutsuz olduğunu anlar:

“(...) Yalnız şu fark ile ki bıçak silimi ziyafetinin gecesinde gözleri önünde tecelli eyleyen Filomene, Kalabaka'nın Aghia Triadha manastırında bırakmış olduğu Filomene'in aynı iken ahiren Yenişehir'de gördüğü Filomene başka bir Filomene idi. Manastırdaki bir şükûfe-i ter ü taze idi. Bu ise gereği gibi pejmürde bir çiçek. Âdeta orta yaşlı denilebilecek bir kadın. Vakıa yaşça otuzun üzerine henüz birkaç daha ilave edebilmiş ise de apaşikâre görülüp duruyor ki Filomene, sevgili Recep Köso'sundan sonra geçen senelerini bahtiyarlık seneleri olarak geçirmeyip bedbahtlık seneleri olarak geçirmiş olduğu için böyle yıpranmış, solmuş...” (Gönüllü, s. 199).

Recep Köso, Yenişehir'e galip girdiklerinin ikinci günü, Filomene'i görmeye gider. O sırada rüyasının aynen çıktığını görür. Yazar, bunu “*Bu Kâbus Değil Hakikattir*” başlıklı on yedinci bölümde anlatır. Filomene'in tıpkı gördüğü kâbustaki gibi bir durumda olduğunu ve Andrea Kostopolo'nun onu ve oğlunu öldürmeye çalıştığını görünce yardımına koşar. O sırada Recep Köso ile birlikte içeri giren bir genç piyade mülâzımı, Andrea'yı öldürür. Böylece Filomene ve oğlu Marko kurtulur. Bundan sonra Marko'nun, Recep Köso'nun oğlu olduğunu öğreniriz. Filomene, bunu Recep Köso ve oğluna da itiraf eder. Marko, on beş, on altı yaşına kadar Hristiyan âdetleriyle büyümesine rağmen annesi küçüklüğünden itibaren kendisine Müslüman oğlu olduğunu ve büyüdüğü zaman babasını bulması gerektiğini söylemiştir. Marko, babasını bulduğu zaman kendi isteğiyle Müslüman olur. Recep Köso, oğluna Osman Halis adını verir.

Filomene, istemediği ve babasının zoruyla yaptığı, sonunda da kocasının öldürülmesiyle biten evliliğini Recep Köso'ya anlatır. Sonkur Yankos, kızını Kalabaka

manastırından çıkardıktan sonra Yenişehir'e getirir. Manastırda kızı ile Recep Köso'nun birlikte olduğundan haberi yoktur. Çok geçmeden bu olayı etraftan duyar ve Andrea ile evlenmesi için baskı yapar. Filomene, manastırdaki birlikteliğinden hamile olduğunu anlayınca kendine yakın gördüğü teyzesi Katina'ya durumu anlatır. Katina, Filomene'e doğum yapıncaya kadar yardım eder ve bu süre boyunca ablası ile eniştesi Sonkur Yankos'u oyalar. Doğum yaptıktan sonra çocuğu civar köylerden birine gönderirler. Sonkur Yankos, bu oyalamalar ve eşinin ölümü nedeniyle yeterince bekledikten sonra Filomene'i Andrea ile zorla evlendirir.

Andrea Kostopolo, evlenmelerinden önce Filomene'e, alafranga evliliklerde gelin ile damadın birbirini sevme şartı olmadığını ve aralarında anlaşmaları durumunda, evlendikten sonra da karı ve kocanın istedikleri gibi yaşamakta serbest olduklarını söylediğinden evlilikleri "mariage de convenance"²⁵¹ tabir edilen evliliktir. Filomene, bunu daha zifaf gecesi Andrea'ya hatırlatır ve onunla yaşadığı sürece bu kararından dönmez:

“— Mösyö! “Mariage de convenance” yaptık değil mi? Avrupa civilisation'u dâhilinde yaşıyoruz değil mi? Öyle ise senin odan ayrı, benim odam ayrıdır. Sen bildiğin gibi yaşayacaksın ben de bildiğim gibi yaşayacağım.” (*Gönüllü*, s. 234).

Andrea Kostopolo, Filomene'e âşık olmadığı için bu anlaşmayı kabul eder ve bu şekilde yaşamaya başlarlar. Sonkur Yankos'a da mutlu karı koca izlenimi verirler. Andrea'nın, kayınpederi Yankos'tan haftada veya on beş günde bir cep harçlığı adı altında yüklü miktarlarda para istemesi, Yankos'un her ne kadar canını sıkırsa da damadından hâlâ kendi menfaati için ümitli olduğundan istediği parayı verir. Ancak ümitlerini gerçekleştiremeden kısa süre sonra vefat eder. Filomene, babasının ölümünden sonra ondan kalan servetin tek varisi olduğu için kocasına cep harçlığı vermez. Böylece onun paraları sefahat âlemlerinde yemesinin önünü alır. Kısa bir süre sonra da onu evden kovar. Andrea'nın şiddetli hücumlarına karşı kendisini “Yeni civilisationa girmedik mi ya? “Séparation de cour” (İki vücudun birbirinden ayrılması)” usulünü icra ettik sayınız” (*Gönüllü*, s. 235) sözleriyle savunur. Ahmet Mithat Efendi, birçok eserinde, Avrupa medeniyetinde normal karşılanan bu tür evliliklerden ve olası sonuçlarından söz eder.

²⁵¹ Anlaşmalı evlilik.

Filomene, daha sonra köyden getirttiği oğluyla yaşamaya başlar. Çocuğun, Recep'ten olduğu söylentileri Andrea'ya da ulaşır. Bunun üzerine Andrea, Filomen'den alacağı intikamı çocuğundan almaya kalkışır ve sarhoş olduğu bir zaman Marko'yu birkaç yerinden yaralar. Etraftan yetişenlerin yardımıyla Marko ölümden kurtarılır ve Andrea, jandarmaya teslim edilir. Yunan ceza kanunu gereği yirmi bir sene prangaya atılır. Ancak Osmanlı-Yunan Savaşı'nın patlak vermesi üzerine Yenişehir'in tahliye edilmesiyle mahkûmlar da serbest bırakılır. Bu mahkûmlar arasında bulunan Andrea Kostopolo, serbest bırakıldıktan sonra Filomene ile beraber Atina'ya gitmek ister. Filomene kabul etmeyince Recep Köso'nun yetişmiş olduğu kanlı arbede meydana gelir. Böylece istenmeyen ve menfaatler üzerine kurulu bu evlilik, eşlerden birinin öldürülmesi nedeniyle felaketle neticelenir.

Bundan sonra karşımıza başka bir durum çıkar. Filomene, Recep Köso'yu kendi gönlünden ömür boyu koca olarak kabul ettiği için kavuşmalarına engel olarak gördüğü kocası Andrea'nın da aradan çıkmasıyla sevdiği adamın karısı olmayı kendisinde hak görür. Üstelik aralarındaki bağı kuvvetlendiren bir de çocukları vardır. Etraf da onları bu nazarla görmektedir. Recep Köso ise evli olduğu için hemen karar vermez. Her ne kadar “zevcesinin kendi üzerindeki hakkı, zevcelerin taaddüdü için şer'an malik olduğu hakka mani olamaz idiyse de” (*Gönüllü*, s. 237) Recep, gerçeği Filomene'e anlatır. Filomene, Recep'in evli olduğunu öğrendiği zaman bunun kendisi için herhangi bir sorun teşkil etmediğini ve karısını “ortağı” olarak görmeyi kabul ettiğini dile getirir:

“— Ben kendimi sana kabul ettirmek emelindeyim Köso! Seni benim kabulüm lüzumunu hatır ve hayalden bile geçirmek iktiza etmez. Şimdi her şeyi öğrendikten sonraki hissimi soruyorsan derim ki: Bahtiyardır o kadın ki sana zevce olmuştur! Elbet seni sevmekte bana iştirak etmiştir. İkimiz dahi bir muhabbetin hâmil ve haiziyiz. O beni reddetmeyecek olur ise benim onu hüsn-i kabulüme hiç şüphe etmemelidir.” (*Gönüllü*, s. 238).

Böylece Recep Köso, babasının zoruyla evlendirilen ve evliliği felaketle biten Filomene'i ikinci eş olarak nikâhlar. Romanda her ne kadar kocasının ikinci eş almasına dair Recep'in ilk eşinin görüşlerine yer verilmese de dönemi ve şartları ayrıca kadının konumunu göz önüne aldığımızda onun da Filomene gibi bu evliliği kabul etmesinin mümkün olduğu düşünülebilir. Bununla birlikte durumun böyle olmadığı, “ortağın” kabul edilmediği ve bunun da beraberinde getirdiği kıskançlığın çeşitli

felaketlere yol açtığı örnekler de bulunmaktadır. Tabiki bu konuda İslamiyet'in, erkeğin dört eşe kadar almasına belirli şartlarla müsaade ettiğini de hatırlatalım.

3.2.3. Fatma Aliye Hanım'ın Eseri

3.2.3.1. Levayih-i Hayat

Fatma Aliye Hanım'ın bu romanı adından da anlaşılacağı üzere "hayattan sahneleri" yansıtır. Mehabe, Fehame, Sabahat, Nebahat ve İtimat adlı kadınların birbirlerine yazdıkları 11 mektuptan oluşan eser, Rezin ve Fehame'nin görücü usulü yaptıkları evliliğin felaketle bitmesini konu edinir.

İlk mektup, Mehabe'den Fehame'ye gönderilen mektuptur. Çocukluk arkadaşı ve yakın akraba oldukları anlaşılan Mehabe ve Fehame, evlendikten sonra ayrılmışlardır. Mehabe, iyi bir evlilik yaparken Fehame ise evliliğinde mutlu değildir. Mehabe, yazdığı mektupta kendi evliliğinden değil kardeşinin evliliğinden şikâyetçidir. Yine Fehame'ye yazdığı beşinci mektubunda da bu meseleye değinir ve gelin hanımın kocasına olan davranışlarını tenkit eder. Bu davranışlarından biri alafrangalıktır ve Mehabe'ye göre gelin hanım onu yanlış anlayanlardandır:

"(...) Zavallı kardeşçigimiz!.. Geçen gün bizim gelin hanımın, bize geldiğinde zevcinden pek büyük olan şikâyeti neydi biliyor musun? Hanım sandal ile mehtaba çıkacakmış da beyin kürek çekmesini teklif eylediği halde Rezin nezlesi bulunduğu o akşam affını rica etmiş ve kayıkların çekmesini söylemiş, bu ise hanımın vakarına dokunurmuş. Bu muamele-i reddiye karısına hürmetsizlik addolunurmuş. Bu da alafrangaya asla yakışık alan şeylerden değilmiş! Zevcinin rahatsız bulunduğu zamanda kendisi dahi gezmeyi düşünmemek lazım iken bu hale ne demeli? O şikâyet eyledikçe az kaldı, "Hanım vazife ve insaniyet icabı o gün hanenizde kalmanız, zevcinizin yanında bulunmanız [lazım] iken nasıl müteşekki bulunuyorsunuz?" diyecektim lakin bu şirret kadına karşı sükûtu ihtiyar eyledim. Zavallı, evet bu türlülerine de zavallı demeli, hem de pek zavallı!.. Alafrangalığı yanlış anlayanlardan biri de o!.. (...)" (*Levayih-i Hayat*, s. 52, 53).

Rezin'in evliliğine dair Mehabe'nin anlattıkları bu kadardır. Rezin ve karısı arasındaki fikir ayrılığının evlilikleri için büyük bir problem teşkil etmesinden ve benzeri örneklerinden hareketle bu evliliğin de ayrılıkla ya da olası bir felaketle neticelenmesi muhtemeldir. "Yalnız Rezin bahiste mağlubiyeti evvelce azamet-i merdanesine yakıştıramayıp biraz inat göstermek isterdiyse de hakikatperestliği yine onu yola getirir ve asıl hareket-i merdane doğruyu teslim olduğunu anlardı." (*Levayih-i Hayat*, s.52) ifadelerinden de bu neticeyi çıkarmak mümkündür.

İkinci mektup, Fehame'den Mehabe'ye yazılan mektuptur. Bu mektupta Fehame, mutsuz evliliğini anlatır. Mutlu evlilikte aranan mizaçların uyumu, karı kocanın birbirlerine olan muhabbet ve sadakatin kendi evliliğinde olmadığını söyler. Ona göre evliliği “bahtiyarlık mukavelesi değil bir taayyüş kontratosudur.” (*Levayih-i Hayat*, s. 35) Bunu da kimsesizliğinden ötürü büyük ninesinin kendisini zorla evlendirmesine bağlar. Büyük ninesi kocasını, evini idare edecek ve karısını geçindirecek bir koca olarak gördüğü için Fehame'nin olurunun almadan bu evliliğe sebep olmuştur.

Bir sonraki mektupta Mehabe, bir erkeğin evlilik akdini gerçekleştirdikten sonra yükümlü olduğu vazifeleri yerine getirmekle mükellef olduğunu dile getirirken Fehame'nin kocasını bu noktada eleştirir. Onun, evliliğin ne olduğunu bilmeden evlenmesine anlam veremez. Dördüncü mektupta Fehame, bunun cevabını verir. Kocasının kendisini yedirmek ve giydirmek maksadından fazla olarak memnun etme, arzu ve heveslerine hizmet etme mecburiyetinin olmadığını yine aralarındaki verilmemiş vaatle ilişkilendirmeye çalışır. Fehame'ye göre kocasına bunları yaptıracak şey kendisine olan muhabbeti, meftuniyeti ve mecburiyetidir. Kocasını böyle bir iddiada bulunmadığına göre ondan bu tür davranışları beklemek gerekmez. Fehame, mutsuzluğunun diğer sebebi olarak büyük ninesini görür. O da kendi hevesleri uğruna Fehame'yi feda etmiş ve başından def etmiştir.

Kocasını kendisi için bir eş, yoldaş makamında görmediği gibi çocukları için iyi ve örnek bir baba konumunda da göremez. Yine de onlar için evliliğini devam ettirme niyetindedir. Bu yüzden de hem kocasının hem de kayınvalidesinin hakaretlerine katlanma mecburiyeti duyar. “Geçinmek için ben onların emirlerine tabiyete, haklı haksız hükümlerine inkıyada mahkûmum! Ah bu ne zillet! Fakat evlatlarım!” (*Levayih-i Hayat*, s. 39) sözleri de bu çaresizliğini ve mecburiyetini açık bir şekilde göstermektedir.

Böyle bir evlilikte tabii olarak karşılıklı sevgiden söz edilemez. Nitekim Fehame, dördüncü mektupta buna değinir ve aşk bahsinde tarafsız olduğunu söyler. “Ben âşık olmadığım için bu baptaki mütalaatım daha başka olur değil mi? Bahtiyar bir âşık aşkın lezzetinden, bedbaht olanı da zahm u eleminden bahseylediği halde âşık olmayan kimse onların yanında bî-taraf addolunmaz mı?” (*Levayih-i Hayat*, s. 49) ifadelerinden de anlaşılacağı üzere bu tarafsızlık kocasına âşık olmamasıyla ilgilidir.

“Sevmeksizin, sevilmeeksizin yaşanabildiğine işte ben bir numune bulunuyorum.” (*Levayih-i Hayat*, s. 58) sözleri de bunu doğrulamaktadır.

Fehame, tüm yaşadıklarına rağmen kocasına karşı sükûta ve itaate mecbur olduğunu söyler. Yedinci mektup Sabahat’ten Fehame’ye yazılan bir mektuptur. Sabahat de Fehame gibi kocası tarafından aldatılmakla birlikte bu durum karşısında aldığı tavırla ondan ayrılır:

“Ben senin gibi cihana küsmüş, dünyasından vazgeçmişlerden değilim. Bu dünyaya bir kere daha gelecek değilim. Sen ömrünü fedakârlıkla geçirmeye kail olmuşsun. Lakin ben dünyayı da severim, hayatı da severim. Fedakârlığı beni seven adama edeyim. Lakin beni fedadan çekinmeyen kimsenin uğruna fedakârlık! Oh! Bu artık fazla!..” (*Levayih-i Hayat*, s. 62).

Böylece Sabahat, bu rezilliğe daha fazla katlanamayacağını ve bu konuda Fehame ile aynı fikirde olmadığını gösterir.

3.2.4. Mustafa Reşid’in Eseri

3.2.4.1. Tesir-i Terbiye²⁵²

Mustafa Reşid’in bu eseri ana-baba zoruyla evlendirilen Elpida’nın felaketle biten evliliğini anlatır. Atinalı zengin bir aileye mensup olan Hristo, babasından kalan serveti sefahat âlemlerinde tükettikten sonra İzmir’e gelir. Burada rastladığı babasının yakın arkadaşlarından Atanasyadi’nin kızı Asina ile evlenir. İzmir’de bir vapur şirketinin müdürü olan Atanasyadi, damadını da aynı şirkette bir memuriyete getirir. Hristo, daha sonra İstanbul’da bir vapur şirketinin genel müdürü olur. Annesini küçük yaşta kaybeden ve büyükannesi ile dadısı tarafından yetiştirilen Asina, şımarık bir şekilde yetiştirilir. Süse düşkünlüğü zamanla cinnet derecesine varır. Babasının ölümünden sonra da kendisine kalan mirası ölçsüzce harcar. Kocasını Hristo, karısının müsrifliğine ses çıkarmaz. Kızları Elpida yedi yaşına geldiğinde Marta adında Almanyalı bir mürebbiye tutarlar. Hristo, kendilerine tavsiye edilen bu mürebbiyenin ecnebi olmasından dolayı onu istemez. Fakat karısının ısrarlarına dayanamayarak kabul eder.

²⁵² Mustafa Reşid, *Tesir-i Terbiye*, (İstanbul: Estepan Matbaası, 1311/1893). Yapılan alıntılarda eserin bu baskısı kullanılmıştır.

Marta, Herman adında genç bir asker tarafından iğfal edilmiş ve gayri meşru bir erkek çocuk dünyaya getirmiştir. Daha sonra İtalya’da tanıştığı bir başka adam tarafından da ihanete uğramıştır. İki erkek tarafından da aldatılması, Marta’nın bütün erkeklerden nefret etmesine sebep olmuştur. Marta’nın bu durumundan Hristo ve karısının haberi yoktur. Marta, erkeklere olan nefretini, Elpida’ya da aşılar. Elpida, erkeklerden nefret eder bir şekilde büyür. Annesinin aksine balolarda, eğlence yerlerinde görünmekten ve süslenmekten hoşlanmaz. Erkeklerde vefa ve sadakat olmadığına inandığı için evlenmeyi hiçbir zaman düşünmez. Bunu da “Benim zevcim kitaplarım olacaktır.” (*Tesir-i Terbiye*, s. 24) şeklinde ifade eder. Böylece Marta ve Elpida evlenmeyeceklerine dair birbirlerine söz verirler.

Bataille des fleurs²⁵³ adını verdikleri çiçek muharebesinde Elpida’ya çiçek atan Aleksandros adındaki delikanlı Asina’nın dikkatini çeker. Kızına gösterilen ilgiden son derece memnun kalır. Paris’ten tahsilini tamamlayarak dönen Aleksandros, Elpida’dan çok hoşlanır ve bir hafta sonra onu ziyarete gider. Annesinin iltifatına karşın Elpida, Aleksandros’a soğuk davranır. Aleksandros ise Asina’dan gördüğü iltifat üzerine ziyaretlerini sıklaştırır. Bu ziyaretlerin birinde Aleksandros, Elpida’ya ilan-ı aşk eder. Fakat Elpida erkeklere olan nefretinden bahsederek teklifini kabul etmez. Elpida’nın hastalığı olayların akışını değiştirir. Viyanalı doktorun tensibiyle Elpida’nın zihnini yoran tedrisatla uğraşması yerine gezmesi, eğlenmesi hatta acilen evlendirilmesi tavsiye edilir. Aleksandros’tan daha iyi bir damat bulamayacaklarını düşünen Hristo ve Asina evlenme meselesinde Elpida’ya baskı yaparlar. Ayrıca Viyanalı doktor, Elpida’nın terbiyesinin sadece muallimesine bırakılmasını doğru bulmaz ve Asina’nın anne olarak kızına nezaret etmesi gerektiğini söyler. Böylece Marta ile Elpida bir müddet eskisi gibi sık görüşmezler. Bu süre zarfında Asina, kızını dışarı gezmelere ve eğlence yerlerine götürür. Elpida zihnini meşgul eden kitaplardan uzaklaştıkça iyileşir. Çok geçmeden de anne ve babasının kendisi için uygun gördüğü Aleksandros’la evlenir. Evlilik meselesinde Asina, kızının erkekler hakkındaki düşüncelerini insan doğasına aykırı bulur ve bu hayati meselede kızların, anne ve babalarının isteklerine tabi olduklarını belirtir:

²⁵³ Bir tür eğlence.

“— Ne batıl zehab! Rûkn-i rekin aşka müstenid olan bina-yı izdivaç pek çok zaman tabiatın en şedid sadematına mukavemet edebilir. Sen daha çocuksun. Buna aklın ermez. Hem de kızlar validelerinin, pederlerinin arzularına tabidir. Elbette seni bahtiyar etmek isteriz. Binaen aleyh gerek benim gerek pederinin ehass-ı âmâli seni hemen tezviç etmektir. İkimiz de Aleksandros’u intihab ettik. Sen de kabul etmelisin.” (*Tesir-i Terbiye*, s. 53, 54).

Elpida’nın aksine Aleksandros bu evlilikten mutludur. Fakat üç ay sonra kendisini Elpida’ya sevdirememiş olduğunu anlar ve bunun nedenini sorgulamaya başlar. Böylece karısını sürekli kontrol eder. Büyükada’da komşuları olan Mösyö Emil, sık sık ziyaretlerine gelir. Aleksandros, işleri nedeniyle her gün İstanbul’a gittiği için Mösyö Emil daha çok Elpida ile görüşür. Ünlü bir bestekâr ve şarkıcı olan bu adam Elpida’ya âşık olur. Aleksandros, evlendiklerinden beri karısında kendisine karşı en ufak bir sevgi görmediği için onun başka birine âşık olduğunu düşünür. Bu nedenle Mösyö Emil’den şüphelenir. Marta’nın da aralarındaki ilişkiden haberi olduğunu düşünür. Mösyö Emil, çok geçmeden Elpida’ya ilan-ı aşk eder. Fakat Elpida kocası da dâhil olmak üzere bütün erkeklerden nefret ettiğini tekrarlayarak ona karşılık vermez. Aleksandros, bu konuşmaları duyar ve çok üzülür. Karısının erkeklere olan nefretinin sebebi olarak Marta’yı görür. Nitekim Mösyö Emil de bu batıl fikirleri Elpida’ya mürebbiyesinin aşıladığını, bunun bir “tesir-i terbiye” olduğunu Marta ile olan tartışmalarında dile getirir:

“— Anladım matmazel, erkekler hakkındaki itikad-ı batılınızı tashih mümkün değil. Teessüf olunur ki madam Elpida dahi sizinle hem-efkârdır. Buna taaccüb olunmaz zira talebenizdir. Tesir-i terbiye.” (*Tesir-i Terbiye*, s. 79).

Bununla birlikte Aleksandros, Mösyö Emil’in, karısına ilan-ı aşk etmesi üzerinde çok durmaz. “Safiyet-i aşkından” (*Tesir-i Terbiye*, s. 81) dolayı Emil’i affeder, asıl suçlu olarak Marta’yı görür. “Hüsnün kemaline numune olan bu kadın vaktiyle sahibe-i hüsn-i ahlak bir mürebbiye tevdi olursa idi bu izdivaç ne kadar mucib-i mesudiyet olacaktı.” (*Tesir-i Terbiye*, s. 84) şeklindeki düşüncesi Marta’ya olan kin ve düşmanlığını arttırır. Marta’yı yanlarından uzaklaştırarak Elpida’nın ahlakını düzeltereğini ve evliliğini kurtaracağını düşünür. Nitekim çok geçmeden meseleyi Elpida’ya açar. Elpida her ne kadar buna asla rıza göstermeyeceğini söylese de Aleksandros’a ve babasına karşı gelemez. Böylece Marta, Paris’e gönderilir. Bundan sonra iki dost mektuplaşmaya başlarlar. Kısa bir süre sonra da Elpida, kocasını

terk ederek Marta'nın yanına gider. Aleksandros'a yazdığı mektupta, ailesinin zoruyla yaptığı bu evlilikte mutlu olmadığı için onu terk ettiğini ve kendisini aramaması gerektiğini söyler:

“Efendi! Sevmediğim, sevmeyeceğim bir adamı terkte mazurum. Sizinle izdivaca beni mecbur eden pederimin ısrarıdır. Lakin artık tahammül edemeyeceğim. Ebediyen elveda. Beni takibiniz abes olacağını ihtarla lüzum göremem. İmza Elpida.”
(*Tesir-i Terbiye*, s. 90, 91).

Bu beklenmedik olay Aleksandros'u derinden yaralar. Durumu Elpida'nın babasına bildirir. Kızlarını ikna etmek için ailenin çabası da sonuçsuz kalınca Aleksandros, Elpida'yı boşar. Böylece Elpida tamamen serbest kalır. Bir sene sonra da Paris-Yunan Konsolosluğundan Elpida'nın veremden öldüğüne dair bir mektup gelir. Kızının ölüm haberini aldığı zaman Hristo'nun yanında Viyanalı doktor da vardır. Elpida'nın ölümü üzerine yaptığı değerlendirmede tesir-i terbiye üzerinde durur:

“— Bu facianın müsebbib-i hakikisi zevcenizdir. Evet. Kızının terbiyesine hiç olmazsa nezaret etse idi bu haller vukua gelmezdi. İşte su'i terbiyenin neticesi.” (*Tesir-i Terbiye*, s. 93, 94).

3.2.5. Emine Semiyye Hanım'ın Eseri

3.2.5.1. Terbiye-i Etfale Ait Üç Hikâye²⁵⁴

Emine Semiyye Hanım, 1895/1896 yılları arasında *Hanımlara Mahsus Gazete*'de tefrika edilen bu ilk romanında, Fatine'nin görücü usulü evliliğinin yanlış terbiye ve batıl inançlar nedeniyle felaketle bitmesini ele alır. *Havf, Felaket* ve *Zekâvet* başlıklı üç bölümden oluşan romanda bu görücü usulü evlilik “*Havf*” başlıklı ilk bölümde anlatılır.

Zengin ve asil bir kişi olan Zülali Bey, Hanife adında cahil bir kadınla evlenir. Kendisi de eski kafada olduğu için karısının bu taassubunu hoş karşılar. Birkaç sene sonra Mutekit adını verdikleri bir erkek çocukları dünyaya gelir. Mutekit Bey, çeşitli dadılar ve sütanneler elinde validesinin gözetimi altında büyümeye başlar. Konaktaki

²⁵⁴ Emine Semiyye, *Terbiye-i Etfale Ait Üç Hikâye*, Ed. Fatih Altuğ, Turkuvaz Yay., İstanbul 2020. Yapılan alıntılarda eserin bu baskısı kullanılmıştır.

dalkavuk kadınlar ve cariyeler tarafından sürekli cin ve peri hikâyeleriyle şımarık yetiştirilen Mutekit Bey, yine evdekilerin cehaleti sebebiyle yakalandığı çiçek hastalığının da etkisiyle çirkin ve asabi olarak büyür. Hanife Hanım, Mutekit biraz büyüdükten sonra Fevziye adını verdikleri bir kız çocuk doğurur. Fevziye, Feraset Kalfa tarafından büyütüldüğü için Mutekit'e benzemez. Daha sonra alafranga terbiye ile yetişmiş Cedit Bey'le evlenmesi de zihni gelişimine etki edecektir. Mutekit yirmi yaşına gelince anne ve babası oğullarını evlendirmek ister. Fakat delikanlının hem çirkinliği hem de cinler ve perilerle ilgili batıl inançlarından ve cahilliğinden dolayı Mutekit Bey'e kimse kızını vermek istemez. Yüklü bir ağırlık karşılığında kibar düşkün bir efendiyi kızını vermeye ikna etseler de Şeker Bayramı günü Mutekit'in nişanlısını görmeye gitmesi ve kız tarafının damadın çirkinliğini görmesi üzerine bayramın ikinci günü nişan bozulur. Bunun üzerine Mutekit Bey üzüntüden yataklara düşer. Hanife Hanım'ın etrafındaki dalkavukların aracılığıyla yeniden görücü gitmeye karar verilir. Bu dalkavukların başı olan Memnune, bir cariye alınması fikrini ortaya atar. Böylece uzun uğraşlar sonunda hoca Pembe Hanım'ın evlatlığı olan Safdil adında bir cariyeyi münasip görürler. Bu sırada on beş yaşında olan Fevziye de Cedit Bey'le evlenir. Mutekit Bey, genel anlamda birçok konuda eksik olduğu için karısına güzel söz söyleme konusunda da noksan olmasına rağmen Safdil, iyi ve alicenap olduğu için kocasını sever. Mutekit Bey'in bir sene sonra bir kızı dünyaya gelir. Cedit Bey, çocuğa Fatine adını verir. Bundan başka Mutekit'in iki oğlu daha dünyaya gelmişse de her ikisi de doğumları sırasında vefat ettiğinden Fatine tek evlatları olarak kalır.

Cedit Bey ise çocuklarının terbiyesi konusunda kayınvalidesi ile anlaşılamadığı için dört sene sonra ayrı eve çıkar. Mihri ve Dürri adındaki kızlarını iyi terbiye ettiği için bu kızlar ileride mutlu evlilikler yapacaklardır. Böylece Hanife Hanım'ın alaturka usuldeki terbiyesine yalnızca torunu Fatine maruz kalır. Mutekit ve Safdil, isimlerinden de anlaşılacağı üzere her şeye inanan, temiz kalpli ve saf kişiler oldukları için büyükvalide torununu istediği gibi büyötmeye başlar. Cedit Bey, her ne kadar Mutekid'e benzememesi için kızının adını Fatine koysa da çocuğun cehalet içerisinde büyümesini engelleyemez. Dolayısıyla Fatine, isminin haiz olduğu zeki sıfatını kazanamaz. Evlilik çağı yaklaştığında da büyük pederinin kendisi için hazırladığı mükemmel çeyize ve büyükvalidesi tarafından hibe edilen kıymetli mücevherlere rağmen hiç talibi çıkmaz. Bunun nedeni de Fatine'nin, büyükninesinin kendisine

gösterdiği aşırı ilgi ve sevgisi neticesinde sıhhatini kaybedecek bir şekilde büyümesi ve bu marazın vücudunda gözle görülür bir şekilde ortaya çıkmasıdır. Hanife Hanım'ın, batıl inançları nedeniyle Fatine'yi daha küçükken yazın ve kışın türlü bahanelerle dışarıya çıkarmayıp havadan ve güneşten mahrum bırakması, aynı şekilde kirli ve pis kıyafetler içerisinde gezdirmesi verem başlangıcına yol açar. Bu nedenle çocukluğunda zayıf ve çelimsiz olan Fatine, yaşı ilerledikçe boynunda oluşan yumrulardan rahatsız olmaya başlar. Doktorların uygun görmesiyle tebdil-i hava için Moda'da bir köşk kiralanarak Zülali Bey ailesi oraya nakleder. Yazın da Yakacık'a giderler. Böylece bir sene sonra Fatine yavaş yavaş iyileşir. Cedit Bey'in yardımıyla gerçekleştirilen ameliyatla da tamamen sağlığına kavuşur.

Fatine, konak içinde şımarık büyüdüğü ve servetine güvendiği için kendisini de güzel bulur. Bu nedenle taliplerinin çıkacağını düşünmektedir. Fakat zaman geçtikçe bu düşüncesinin aksi zuhur etmeye başlayınca ve gelen görücüler bir daha gelmeyince Fatine iyice telaşa kapılır. Bunun üzerine dalkavuk Memnune Hanım, durumu Hanife Hanım'a bildirir. Böylece kılavuz hanımlar görücü getirmek üzere işe koyulurlar ve öksüz bir delikanlının evleneceği haberini işitirler. Evlenecek beyin teyzesi, kılavuzlardan birinin komşusu olduğu için fakir bir kadın olan teyze hanımın, Paris'ten dönen yeğenini kibar bir yere iç güveysi vermek istediğini Beşaret Hanım'a söyleyince o da meseleyi doğruca Hanife Hanım'a açar. Zülali Bey konağından gelen müsaade üzerine de teyze hanım görücü gider. Beşaret Hanım da komşu hanımla birlikte yardım için gelir. Görücüler, Fatine'nin mücevherlerinden ve gördükleri iltifattan ziyadesiyle memnun kalarak kızın yüzüne fazla dikkat etmeden dönerler. Kendilerini sabırsızlıkla bekleyen Sabri Bey'e, konağın halini, gördükleri ikramı ve kızın mücevherlerini anlata anlata bitiremezler. Sabri Bey, biraz da kızın şahsı hakkında bilgi vermelerini isteyince teyze hanım, kızın yüzüne pek dikkat etmediği için bir şey söyleyemez. Güç de olsa sonradan "Allah için güzel kız!" (*Terbiye-i Etfale Ait Üç Hikâye*, s. 65) şeklinde kestirme bir cevap verir. Sabri Bey'in ısrarıyla Beşaret Hanım, "İşte güzel dedik ya! Bir güzel nasıl olmak lazımsa bu da öylece güzel vesselam!" (*Terbiye-i Etfale Ait Üç Hikâye*, s. 65) sözlerini söyler. Sonrasında da komşu hanımla birlikte Fatine'yi iyice methederler. Bunu tabiki hem Sabri Bey'den hem de başkâhya kadın Memnune Hanım'dan alacakları para ve hediye karşılığında yaparlar. Zülali Bey, damadı beğendiği için beş gün sonra nikâhın, on beş gün sonra

da düğünün yapılmasına karar verilir. Böylece kılavuz Beşaret Hanım, her iki taraftan vadedilen altınlara, komşu hanım da Sabri Bey'in hediye ettiği altın saatine kavuşur.

Sabri Bey, evlendikten sonra Fatine'deki kusurları “Ne yapayım kaderimmiş” (*Terbiye-i Etfale Ait Üç Hikâye*, s. 74) diye kabullenip karısına hürmet ve muhabbette kusur etmez. Fatine de kocasını sever. Fakat büyükvalide ikinci kez alafranga damada sahip olduklarından dolayı mutlu olmaz ve torununu, kocasına karşı her fırsatta doldurarak kalbindeki sevgiyi yok etmeye çalışır. Bundan dolayı karı kocanın arası bozulmaya başlar. Fatine, kibri nedeniyle kocasının iltifatlarını kaybeder. Kocasının, kendisi için Beyoğlu'ndan aldığı elmas taklidi iğneleri, konaktaki dalkavukların dolduruşuyla hizmetçilere vermesi Sabri Bey'i kırdığı için bir daha Fatine'ye bir şey almaz. Bu kez dalkavuklar Fatine'yi, kocasının cimriliği aleyhine doldurmaya başlar. Fatine, kocasını sevmesine rağmen dalkavukların fitnelerine uyarak ona soğuk davranır. Evliliklerinin üzerinden dokuz ay geçince Fatine'de hamilelik belirtileri görülür. Çağrılan ebenin bu konuda yetkinliği olmadığı anlaşılınca bir hekim çağrılmasına karar verilir. Sabri Bey, burada beklenmedik bir şey yapar ve hekim çağrılmasına karşı gelir. Ancak Sabri Bey'in engellemeleri dikkate alınmayarak doktor çağrılır. Böylece Fatine ölümden kurtulur fakat bebeği almak zorunda kalırlar. Fatine bebeğini kaybetmesinin yanında bir de kocasının kendisini görmeye gelmemesi üzerine üzgün bir haldeyken Hanife Hanım torununa, doğum sırasında kocasının yaptığı münasebetsizliği bire bin katarak anlatır:

“Gözümün bebeği Fatineciğim! Canın sağ olsun! Kocan adam değil! Böyle fena bir herifin kahrını niye çekeceksin? Gençliğine, güzelliğine yazık değil mi? Sana göre başka koca mı yok? Allah büyükbabana çok ömürler versin, onun sayesinde kocan gibi bin tane it köpek senin ayağını öper! O alçak herif seni istemiş, dilemiş olsa ölümüne çalışmazdı!” (*Terbiye-i Etfale Ait Üç Hikâye*, s. 77).

Diğer dalkavuklar da Hanife Hanım'ı destekleyici sözler söylerler. Bu sözler Fatine'nin azamet damarlarını tahrik ettiğinden böyle bir adamı istemediğini söyler. Büyükvalide bu sözleri ciddi zannedip hemen Zülali Bey'in yanına gider ve Fatine'nin kocasını istemediğini mübalağalı bir şekilde anlatır ve etrafındaki dalkavukları da şahit olarak gösterir. Nihayetinde Memnune Hanım'ın, Zülali Bey'i Fatine'nin intihar edeceği ile ilgili mesnetsiz sözlerle kandırması sonucu Zülali Bey, bu kararı Sabri'ye bildirir. Sabri Bey, bunu da “Kader kısmet böyleymiş” (*Terbiye-i Etfale Ait Üç Hikâye*, s. 78) diyerek kabullenir ve karısını görmeden konaktan çıkıp gider. Fatine'nin annesi

ve babası da kızlarının Sabri Bey'i evden kovduğuna inanırlar. Diğer yandan Fatine ise kocasının gelip ayaklarına kapanacağı günü beklerken Sabri Bey tarafından boş kağıdının geldiğini duyunca sinir krizi geçirir. Fatine, kocasıyla dargın olmasına rağmen onunla barışmayı ümit ederken büyükvalidesinin olayları kendi istediği şekilde idare etmesi üzerine annesine gerçekleri söyler. Bunun üzerine Safdil, kızının kocasıyla barışmak istediğini Memnune Hanım aracılığıyla büyüknineye bildirir. Hanife Hanım, araya adamlar koyup Sabri Bey'i nikâh tazelemeye davet etse de başarılı olamaz. Sabri Bey, böyle bir beladan kurtulduğu için mutludur ve karşı tarafa da bu minnettarlığını şöyle ifade eder:

“Kızları gibi büyük bir belayı başımdan attığı için Cenabıhakk’a nasıl hamd u senalar edeceğimi bilemiyorum!” (*Terbiye-i Etfale Ait Üç Hikâye*, s. 80).

Fatine, Sabri Bey'in kendisiyle yeniden evlenmeyeceğini anlayınca yarı mecnun bir hale düşer. Böylece görücü usulü ile yapılan evlilik mutluluk getirmez.

3.2.6. Ahmet Rasim'in Eseri

3.2.6.1. Meşakk-ı Hayat²⁵⁵

Ahmet Rasim'in 1891'de yayımladığı bu roman, bir Anadolu köyünde yaşayan Firdevs adındaki bir kadının görücü usulü yaptığı mutsuz evliliğini ve bu evliliğinin felaketle bitmesini konu edinir. Firdevs, daha on yedi yaşındayken annesini kaybeder ve amcasının yanına yerleşir. Altı ay sonra da zorla amcasının oğluyla evlendirilir. Küçükken geçirdiği çiçek hastalığı, kocasının yüzünde kalıcı hasar bıraktığı için çirkin bir görüntüye sahiptir. Yazar, bu adamı “bir levha-i zîştî” (*Meşakk-ı Hayat*, s. 190) olarak tasvir eder. Fiziki görüntüsündeki bozukluklar ruhi durumuna da sirayet ettiği için sürekli kendi içinde iç hesaplaşmalar yaşamaktadır. Bu haliyle insanlarda acıma duygusu oluşturur. Ruhunda daimi olan acı ve ıstırap, biçimsiz yüzünü daha da çirkin gösterir. Bunun nedeni ise karısı Firdevs'in kendisinden tiksinsesidir. Yüzündeki kusurun farkında olmasına karşın gençlik heveslerine de ket vuramayacağını düşündüğü için ruhsal arzularını, karşı cinste ahlâksal ve bilimsel bilgilerle telafi

²⁵⁵ Ahmet Rasim, “Meşakk-ı Hayat”, *Ahmet Rasim Hikâye ve Romanları*, Akt., Özgür İldeş, C. 1, Kurgan Edebiyat Yay., Ankara 2019. Yapılan alıntılarda eserin bu baskısı kullanılmıştır.

edeceğini düşünerek teselli bulur. Fakat bunu kendi bakış açısından mukayese ettiğinde fiziksel kusurunun ruh güzelliğiyle kapatılamayacağını dolayısıyla savının geçersizliğini anlar. Nitekim bunu evlendiği zaman karısının, kendisine olan davranışında acı bir şekilde tecrübe edecektir:

“Halimi düşündükçe bir netice-i acıbe ile teselli bulmaya başladım. Buna en ahmak adam bile güler. Güya bana hem-ser olacak kadını müktesebat-ı ahlakiyye ve fenniyyem ile hoşnut edeceğim. Onun letafet-i vechiyye matlabından maada her arzusuna ittiba edeceğim. Hiç düşünmedim ki bir kadın benim çehremde olsa bana şu neticeyi söylese kabul eder mi idim? Hem de neden edeyim? Hem veçhen güzel hem de tab'an güzel birini arardım. Dört seneden beri benim ile beraber yaşayan haremim şimdi nerede? Ben onu bûs eder, buruşuk dudaklarım yüzünde işmizâzlar husule getirir. Nazar-ı âşikâne ile bakarım. O seyyale-i arzu onda bir nefret-i hafiyye tevlid eder. Kollarım arasına alırım. Yüzünü göğsüme istinad ettirir. Nazar-ı haifâne bir surette benimki ile telakki eder. Daha o güzel dudakları bir kere beni bûs etmedi. Seni severim demedi. Nazarı bir dakika bana inhisar eylemedi. O benim neşve-i hayatım. Ben onun gazab-ı hissiyatıyım. Bunların cümlesini hissettim.” (*Meşakk-ı Hayat*, s. 194, 195).

Dört yıllık evliliklerinde karısından en ufak bir yakınlık göremeyen adamın, özellikle son haftada karısının kendisinden gittikçe uzaklaştığını görmesi çektiği ıstırapı daha da arttırır. Bu nedenle karısının davranışlarını görmemek için üç gün eve hiç uğramaz ve sonraki gece gelir. Firdevs, soğuk tavrını muhafaza etmekle birlikte üç gün boyunca evde yalnız kalmaktan korktuğu için kocasına sitem eder. Adam, kendini karısına layık bulmadığı için bu evliliğe son verme kararındadır. Bu düşüncesini karısına açar ve hemen o gece evi terk eder. Firdevs bir yandan kocasının haline üzüldürken diğer yandan da çoktan beri karı koca münasebetlerinin olmadığı bu evliliği yürütmenin kendisi için de zor olduğunu farkındadır. Buna rağmen kocasının ayrılma teklifine kadar son noktayı koyacak herhangi bir hal ve harekette bulunmamıştır.

Firdevs, sabah olduğu zaman yalnız kaldığını anlayıp üzülse de kesin kararını verir. Bu esnada gelen görümcesi, ne kadar uğraşsa da Firdevs'i ikna edemeyince evi boşaltmasını söyler. Bunun üzerine Firdevs, çarşafını ve diğer kıyafetlerini alarak dört yıldır yaşadığı köyünü terk eder. Bundan sonra hayatını ne şekilde idame ettireceğini düşünmeden öfke haliyle aldığı ani karar onu, sütkardeşine götürür. Fakat sohbet esnasında sütkardeşinin, kocasının memuriyeti nedeniyle ev halkıyla birlikte üç güne kadar Halep'e gideceğini öğrendiği zaman bütün ümidi bir anda yok olur. Orada fazla kalamayacağını anlayarak ertesi sabah sütkardeşine veda ederek oradan ayrılır.

Geleceğini düşünmeden çıktığı bu yolda bir an evliliğini sebepsiz yere yıktığını düşünecek gibi olur. Çok geçmeden kocasının çirkin yüzünü hatırlaması, bu

düşüncesine mani olur. Sütkardeşinden çıktıktan sonra eski dostu Nuriye Hanım'a gider. Üzerindeki paralarla burada bir müddet yaşayabileceğini düşünür. Nuriye Hanım'ın misafirlğe gittiğini öğrenince havanın kararması üzerine bu kez Eyüp'teki başka bir tanıdığına gider. Makbule Hanım, otuz yaşlarında güzel bir kadındır. On yaşında Şadiye adında bir de kızı vardır. Kocas Şükrü Bey, gece yarıları sarhoş bir halde geldiği için on iki senelik evliliğinde mutsuzdur. Bu nedenle Firdevs'in kocasından ayrıldığını duyduğunda ona nasihat eder. Kendi evliliğini onunkiyle kıyasladığında daha kötü bir durumda olduğunu anlatmaya çalışır. Nitekim Firdevs, gece yarısı bu duruma bizzat şahit olacaktır.

O gece Şükrü Bey, eve zil zurna sarhoş bir halde gelir. Firdevs, Makbule Hanım'ın bu durumda bile kocasına olan sevecen tavırlarını hayretle karşılar. Ertesi akşam Şükrü Bey, bir eğlenceye davet edildiği için eve gelmeyince Firdevs o geceyi rahat geçirir. Cuma günü de Makbule Hanım'la Kağıthâne'ye giderler. Sonraki gün eve gelen Şükrü Bey, karısının Kağıthâne seyrine gittiğini öğrenince küplere biner ve Makbule Hanım'a saldırır. Ardından da Firdevs'i bu evde istemediğini onun da duyabileceği bir şekilde ifade eder. Bu hakaret üzerine Firdevs, evinden ayrıldıktan sonra ilk defa olarak kocasını iyimser bir şekilde anımsar. Şükrü Bey'le kıyasladığında kocasının muameleleri ve yaptığı fedakârlıkları gözünün önüne gelir. Duygularındaki bu ani değişimler yeniden kendi içinde bir hesaplaşma zemini hazırlar. Umduğunu bulamadığı bu evden de sabahleyin erkenden apar topar ayrılmak zorunda kalır.

Evden ayrıldıktan sonra beş gün boyunca kapı kapı dolaşır. Sonunda Sultanahmet'te beyaz boyalı büyük bir konağın kapısını çalar. Ev hanımı, annesinin sütkardeşi olan yaşlı bir kadındır. Oğlu Halit ve gelini ile birlikte yaşamaktadır. Firdevs, bir aydan beri yerleştiği bu konakta rahat bir şekilde yaşamaya başlar. Fakat çok geçmeden burada da huzursuzluklar başgösterir. Halit'in genç ve güzel bir karısı olmasına rağmen kadınlara fazlaca düşkündür. Firdevs'in bu eve gelmesiyle de ilgisi ona yönelir ve tavırlarında birtakım değişiklikler meydana gelir. Akşamları eve erken gelmeye, selamlıkta fazla oturmamaya, geceleri gezmeye ve Firdevs'in kaldığı odanın üstündeki odada şarkılar söylemeye başlar. Kimsenin dikkatini çekmeden yeri geldiğinde Firdevs'i savunmaya ve korumaya da dikkat eder.

Bir gün, selamlığa gizlice girip oradan hareme açılan koridordan Firdevs'i gözetler. O sırada karısı, Halit'in Firdevs'e olan tutkulu bakışlarını sezer. Firdevs de

bunu farkedince odasına çekilir. Namusunun tehlikeye düştüğünü fark edince içini korku ve endişe kaplar. Bu olaydan sonra Firdevs’le gelin hanımın arası açılır ve aralarında çekişme başlar. Gelin hanım bu huzursuzluğunu Dilefza Kalfaya da anlatır. Kocasını baştan çıkaran kişinin Firdevs oluğunu düşündüğü için bu yönde şikâyetlerde bulunur. Bunun üzerine Firdevs, gelin hanım dışında bir de Dilefza Kalfa’nın tahkir edici bakışlarına hedef olur. Halit’in geceleri sofada gezinmesi Firdevs’i iyice telaşlandırır. Kendi kabahati olmadığı halde iffetsiz kadın durumuna düşmeyi bir türlü kabullenemez. Nitekim o gece odasında bulduğu aşk mektubu bardağı taşıran son damla olur. Mektubu iyice incelediği zaman bunun Halit tarafından değil gelin hanım tarafından yazıldığını anlar. Bunun üzerine büyükhanımın yanına giderek her şeyi anlatır ve evden gitmek istediğini söyler.

Böylece rahatını kendi eliyle kaçırdığını anlayan Firdevs’in kocasını hatırlaması onu, yeniden yaptıklarıyla yüzleşmeye iter. Kocasının fedakârlıklarını düşününce pişmanlığı daha da artar. Bu zamana kadar sadece dış görünüşe önem veren, güzelliğin her şey olduğunu zanneden Firdevs, yaşadığı bu son olayla güzelliğin aynı zamanda bir felaket getirebileceğinin de ayrımına varır:

“Kendi kendine: “Kocam!” dediği zaman onun her türlü taarruzat ve tecavüzat-ı ağyare karşı girilmiş bir cenah-ı zî-iktidar, yüzü çirkin idiyse de kalbi temiz himayetkâr olduğunu hisseyledi. O zaman bir meyl-i mahsus ile ona teveccüh etti. Fakat bir gurur-ı taze azm-i kalbiyyesini mahveyletti. (...) Bütün mal ve mülkü cebindeki birkaç liradan, koltuğundaki bohçadan ibaret olduğu gibi cemel ve Melahat dahi yalnız hissiyyat-ı insaniyyeyi bir lahza işgal edecek derecededir. Fakat bu cemel onun hayat-ı müstakbelesini temin etmiyor. Zira başkalarında hissiyyat-ı mahsusa-i şehvaniyyeyi intibaha davet ediyor. Hâlbuki kocasında bu hal yok idi. O, onu perestîş edercesine seviyor, ona bir istikbal-i müzeyyen ihzar eyliyordu. Artık hangi haneye gitmiş olsa rekabet-i hayatiyyeden kurtulamayacağına hükmeyleyiyordu. Her hanede erkek bulunduğu cihetle bir gün olup da yine namusuna taarruz edileceğini düşündükçe tesirine pâyan olmuyordu..” (*Meşakk-ı Hayat*, s. 238, 239).

Firdevs, bu gelgitlerle cebelleşirken aklına son çare olarak dadısının yanına gitme fikri gelir. Elli, altmış yaşlarında olan bu zenci dadı, iki odalı harap bir evde kiracı olarak yaşamaktadır. Bu evin de yalnızca bir odası oturulacak durumdadır. Firdevs’in eve gelmesiyle dadının kocası sofada yatar. Firdevs, her ne kadar dadısının misafirperverlikte kusur etmediğini görse de yoksulluğundan dolayı ona yük olmak istemez. Dadı da hem yaşlılığı hem de kocasının huysuzluğu nedeniyle Firdevs’e gereği gibi bakamayacağını düşünür.

O gece Firdevs'in midesinin bulanması dadısının dikkatini çeker. Ertesi sabah muayeneye gelen ebe, Firdevs'in gebe olduğunu söyler. Bunun üzerine Firdevs, kocasının yanına dönmeye karar verir. Bir mektup yazarak dadısıyla beraber gönderir. Aradan beş saat geçtikten sonra kapının hızlı bir şekilde çaldığını duyar. Gelen kişi görünmesidir. Firdevs, görünmesinin ağladığını gördüğünde telaşa kapılır. Kocasının vefat haberini alınca da bayılır. Kendine geldiği zaman duyduğu acıyla birlikte köyüne döner. Fakat kocasını bıraktığı yerde bulamaz. Kocası, ölürken²⁵⁶ de karısını düşündüğü için vasiyetnamesinde evin yarısını ona bırakmıştır. Firdevs, iğrendiği kocasının fotoğrafındaki yüzünü bu defa ağlayarak öper ve hayatının geri kalanını vicdan azabı içinde sürdürür.

3.3. Genel Değerlendirme

Türk edebiyatının ilk roman denemelerinden biri olan *Taaşşuk-ı Talat ve Fitnat*, 1872 yılından 1873 yılına kadar *Hadika* gazetesinde tefrika edilmiştir. Halk hikâyelerinden izler barındıran roman, aile baskısıyla yapılan görücü usulü evliliğin tesadüfler zinciriyle felaketle neticelenmesini konu alır. Bir musibetname özelliği gösteren eserde Fitnat, üvey babasının zoruyla öz babası olduğunu bilmediği Ali Bey'le evlendirilir. Gerçekler ortaya çıktığında da Fitnat çoktan intihar eder, Ali Bey de çıldırır.

Taaşşuk-ı Talat ve Fitnat'ta, kadının erkekler tarafından bir meta gibi alınır satılır bir varlık olduğu fikri dile getirilir. (Gökçek, 2017: 107). Şemseddin Sami, *Taaşşuk-ı Talat ve Fitnat*'da trajediyi fert ve cemiyet, dolayısıyla fert ve aile çatışması üzerine inşa etmiştir. Aşk her şeyden üstün tutan, aşksız mutlu bir evliliğin mümkün olmayacağına inanan Şemseddin Sami, boşanma meselesinde oldukça katı davranmıştır. Ali Bey'in Zekiye'yi boşamasını neredeyse bütün felaketlerin ana sebepleri arasında görmesine karşın Kâmile'nin kendisine ve yavrusuna hiçbir faydası olmayan; aksine ailenin servetini tüketen kocasından boşanmasını asla uygun görmemiştir. Kadının sevdiği ve beğendiği erkekle evlenme hakkına saygı duymakla beraber bir defa evlendikten sonra ne kadar kötü, zalim bir kocaya düşerse düşün boşanmasını ya da ikinci bir aşk yaşamasını kabul etmez. Bu tavır, cemiyetin nüvesini

²⁵⁶ Kocasının üzüntüden mi vefat ettiği yoksa intihar mı ettiği romanda açık değildir. Her ikisi de ihtimal dâhilindedir.

teşkil eden aileyi ayakta tutma, ruh ve beden sağlığı mükemmel nesiller yetiştirme idealinin bir belirtisi olarak daha sonraki muharrirlerde de görülecektir. (Has-Er, 2000: 213, 230).

Taaşşuk-ı Talat ve Fitnat, üç kişinin ölümüyle sonuçlanan bir tragedya olarak biter. Genç âşıklar, çağın törelerini çiğnemeye, Ali Bey ise parasıyla aşk satın almaya kalkıştıkları için başarısızlığa uğrarlar. Bu kişilerin istediklerini elde etme çabalarının ayrı ayrı ama hep yenilgiyle sonuçlanması, ilk dönem Türk romanında sık tekrarlanan bir dokuyu oluşturur. (Finn, 1984: 22). Böylece Türk romanı ancak dışarıya kapalı bir dünyanın yaşayabileceği ev içi felaketleriyle tanışmış olur. (Argunşah, 2006: 39).

Bu eserde tesadüflerin kullanılması, dayandığı ve yansıttığı kültürel arkaplanla bağdaşmaktadır. Kahramanlar, tesadüfî hayatın bir gerçeği, insanı alın yazısının basit bir tezahürü olarak kabullenip egemen olan kültürel bakışı yansıtır. Doğu kaderciliği diye adlandırılan sendrom romanda mahalle geleneğinin bir parçası olarak gösterilir. (Evin, 2020: 80). İlk Osmanlı Türk romanı sayılan *Taaşşuk-ı Talat ve Fitnat*, yeni toplumun şekillenmesinde romantik aşkın önemini vurgular. (Sancar, 2020: 131).

Taaşşuk-ı Talat ve Fitnat romanı tamamen eski örf ve âdetlerin baskısına, ailenin gençler üzerindeki baskısına karşı bir protestoyu ifade eder. Yazara göre “bir emr-i tabii” olan aşkın, kimse önüne geçemez ve onu yok edemez. Aile ve cemiyetin aşka karşı çıkardığı engeller, faciadan başka bir şey doğurmaz. Yazar, romanda bu fikri hem kahramanlarına söyler hem de kendisi sıklıkla tekrar eder. (Kaplan, 2010: 79).

Saliha Hanım’ın, anne ve babaların çocuklarını hiç görmedikleri kişilerle evlendirmelerinin ileride problemlere yol açacağını bu nedenle de halkın çoğunluğuna uymak zorunda olmadığını dile getirmesi, o dönem için yeni ve oldukça dikkat çeken bir davranıştır. Yazar, böylece dördüncü bölüm ile dokuzuncu bölüm arasını Talat’ın nasıl bir ailede yetiştiğinden hareketle Saliha Hanım’ın evliliğine ayırarak hem annesinin hem de oğlunun aşka bakış açılarını gösterme olanağı sunar:

“— Aa!... Dadı, şimdi beni kızdırırsın. Yirmi bir sene var, beraber yaşıyoruz; tabiatımı anlamadın mı? Hiçbir defa sormadın. Merhum kocam beni öyle mi almıştır? Ben bir kızı bir kere görmekle ne tanıyacağım? Çehresini bile anlayamam. Sonra gelin yalnız güzel mi olmak lazım? Ben, bir kız, akıllı olmadıkça, afife olmadıkça, tabiatı iyi olmadıkça ben hiç onu kendime gelin yapar mıyım? Sonra benim beğendiğimi, senin beğendiğini oğlum beğenir mi bakalım? Hep âlem nasıl yaparsa biz de öyle yapalım diyorsun. Lakin görmez misin ki halkın çoğu bugün evlenir, yarın kocası karısını yahut karısı kocasını bırakır. Bin türlü rezalet olur. Olacak a, görmedik –bilmedik bir kız alırlar, hiç sormaksızın bilmediği bir kocaya verirler. Acaba çocuk o kızla imtizaç

edecek mi? Beğenecek mi? Sevecek mi? Kız da onu isteyecek mi? Babası, anası buraları hiç düşünmüyorlar.” (*Taaşşuk-ı Talat ve Fitnat*, s. 18, 19).

Burada, Saliha Hanım’ın fikirlerini annesinden aldığı görülür. O da ailelerin, kızlarını zorla evlendirmelerinin olası sonuçlarını, Rifat Bey’in annesi Kamile Hanım’ın çapkın kocasının eziyetlerine maruz kalması üzerinden anlatmaya çalışır. Bu noktada kadın-erkek arasındaki eşitsizliğe de vurgu yapar:

“ (...) Ah biçare biz karılar!... Bizi hiç insan sırasına koymazlar. Babalarımız, istedikleri adamlara bizi hediye verircesine verirler. O adamların tabiatını sormazlar. Biz o adamlarla geçinecek miyiz? Orasını hiç düşünmezler. Bize bir defa “Filan adamı koca ister misin?” yahut “Kimi koca istersin?” diye bir sormak yok. Bize derler: “İşte seni filan adama vereceğiz.” Biz sükût ederiz. Ama gönlümüz ne der? Yarabbi, babamın bu söylediği efendi genç olsun, güzel olsun, iyi tabiatlı olsun. Filvaki bazı defa öyle çıkar. Lakin bazı kere de bütün bütün zıddına... Gider bakarız ki bize koca olacak adam altmış yaşında yahut bir gözden kör yahut burunsuz yahut sarhoş yahut ahmak... Ah siz erkekler ne zalimsiniz! Bir kızcağızın bir gözü biraz şaşılırsa yahut bir ayağı cüz’i topal olsa biçare evlenmeksizin ihtiyarlar gider. Kimse almaya tenezzül etmez! Ama sizin en fenası, en uğursuzu, en sakatı bakarsın ki kızların en güzelini, uslusunu alır da biçareyi esir eder! (...)” (*Taaşşuk-ı Talat ve Fitnat*, s. 25, 26).

Nitekim babası, Saliha Hanım’ı Rifat’a değil de Ahmet Bey adında birine vermeye kalkışınca Rifat Bey gönderdiği mektupta, ailelerin bu tutumunun esaretten faksız olduğunu dile getirir:

“ (...) Ah biçare Rifat!... Ah!... Zavallı Saliha!... Ah!... Ne yapalım?... Esiriz!... Kendimize malik değiliz. Lakin hayatımıza, mematımıza malikiz!... Kendimizi sahra-yı ademe atabiliriz. Orada hür yaşayabiliriz... Bu dünyada hürriyet yokmuş!... Dünyanın en ziyade hürleri esirmişler!... Hemen bu dünyadan kurtulalım!... Saliha’m! (...)” (*Taaşşuk-ı Talat ve Fitnat*, s. 42).

Burada aşkın insan şahsiyeti ve hürriyet fikriyle birleştiği görülür. Bu bağlamda roman, insan şahsiyetine, hürriyetine ve tabiatına aykırı olan eski örf ve âdetlerin insanları felakete sürüklediği tezine dayanır. (Kaplan, 2010: 80, 81).

Böylece Rifat Bey ile Saliha Hanım, geleneksel normlara karşı çıkararak aşk evliliği yaparlar. Fakat aynı durum Talat ve Fitnat için gerçekleşmez. Saliha Hanım ile Rifat Bey’in aşklarında bir felaketten dönülürken Talat ve Fitnat’ın aşklarında ise felaket kaçınılmaz olur.

Akgül, Ali Bey’in bilmeden kendi kızıyla evlenmesini ve hatasını fark ettiği zaman ensestest kırıyısından dönülmesini “kazasız atlatılan felaket” (Akgül, 2017: 171) olarak yorumlamaktadır.

Modern düşüncelere sahip olmasına rağmen Saliha Hanım'ın oğlu Talat Bey'in karşılaştığı meseleyle en ufak bir ilgisinin olmaması dikkat çekicidir. Bunun sebebi çekingен bir genç olan Talat'ın, eski terbiye nedeniyle annesine duygularından hiç bahsetmemesi ve meseleyi bizzat halletmeye kalkışmasıdır. Talat ile Fitnat arasındaki aşk macerası başladıktan sonra Saliha Hanım ortadan kaybolur. (Kaplan, 2010: 70).

Esaret'te, Zeynel Bey'in görücü usulü evlilik hakkındaki menfi fikirleri dikkate çarpar. Zeynel Bey, körü körüne evlenmeye güvenemediğini ve evlenmek istediği bir kızın mizacının kendisine uymadığını anladığında onu boşamanın hiç görmediği, terbiyesini, hal ve tavırlarını, fikirlerini bilmediği bir kızla evlenmekten daha zor bir durum olacağını dile getirir:

“(...) Ben ise gönlümün ber-minval-i muharrer ilhah ve ibramı üzerine biraz yola yattım ve âdeta tehhül kurdum ise de doğrusu öyle denizdeki balığı pazarlık edencesine körü körüne evlenmeye güvenemedim. Çünkü bir biçareyi istinkâh edip de muahharen ahval ve etvârı matluba muvafık çıkmadığı gibi tatlik etmek benim için bir kızı görmeksizin ve derece-i terbiyesini ve etvârını ve efkârını lüzumu vecihle tecrübe ve imtihan etmeksizin alıvermeye razı olmaktan daha güç idi.” (*Esaret*, s. 14).

Zeynel Bey, bu fikirleriyle aynı zamanda Tanzimat dönemi roman ve hikâyesinde çokça işlenen bir tema olan görmeden evlenmeyi de eleştirmektedir.

Ahmet Mithat'ın ilk eserlerinde, birbirine âşık olan veya evlenen gençlerin aslında kardeş olduklarını keşfetmeleri “ensest” göndermeli dramlara neden olur. *Esaret* ve *Firkat* bu konudaki anlatılardır. (Esen, 2014: 40, 41). *Esaret*'te, kardeşlerin birbirini sevme motifi eski trajedi ve destanlarda görülen bir yazgı unsurudur. Erkek kahramanın evlenmekteki tereddüdü ve odalıkla yaşaması da evlenme müessesesinin o zamanki şekillerine karşı o devirde başlayan isyandır. (Tanpınar, 2012: 455). Bu bağlamda topluma biçilecek cezanın büyük olması için travmanın da büyük olması gerekir fikrinden hareket edilir. (Özdemir, 2013: 136).

Evlenmelerin görmeden, aracılar, görücüler ve kılavuzlarla yapıldığı o devirde evlilikten beklenen mutluluk şansa kalır ve bu tarz evlenmelerin çoğu kötü biterdi. Bunun başlıca sebebi ise kadınların kapalı yaşam tarzıydı. Ahmet Mithat Efendi, evliliklerinde mutlu olmayan kadınların, saadeti okumada ve kendilerini ilme vermede bulabilecekleri görüşündedir. *Teahhül*'de görmeden evlenmenin faydalı ve zararlı yönlerini tartışır. (Akı, 1974: 40).

Teehhül'de Sabire Hanım verdiği derslerde, sanatını icra etmekle birlikte yeri geldikçe evlilik hakkındaki fikirlerini de dile getirir. Bizde evliliğin, yalnızca anne ve babanın onay ve arzusuyla gerçekleşmesi neticesinde, bu evliliklerin saadet yerine felaket getirdiğini söylemesi, konumuz açısından oldukça önemlidir. Aynı zamanda acı bir tecrübe geçiren birinin ağzından dökülmüş izlenimi veren bu satırlar, bize hikâyenin nasıl biteceğini de az çok gösterir:

“Aman kızlarım, imkânı olsa sakın kocaya varmayınız! Vakıa âlemin dolab-ı idaresinin mihveri tezevvüçtür ve tezevvüç ve teeħhül âlemde en büyük bir saadet olduğunu inkâr edemem. Lakin ne çare ki bunda bazı kere canlı yürekler tahammül edemeyecek derecede felaketler de vukua geliyor. Hâlbuki bizim memleketlerde teeħhül ve tezevvüç yalnız peder ve maderin rey ve arzuları mucibince icra edilegeldiğine mebnî bizde teeħhül mucib-i saadet olmaktan ziyade müstevcib-i felaket ve ukubet oluyor.” (*Teeħhül*, s. 42).

Diğer yandan Sabire Hanım, Mazlum Bey'in anne ve babasının, evlenmediği takdirde Mazlum Bey'e haklarını helal etmeyeceklerini söylediklerini hatırlayınca üzüntüsü daha da artar ve bu hayatî meselede çocuklara özgürlük tanınması gerektiğini dile getirir:

“(...) Anası babası zor ile evlendirdiler. Hakkımızı helal etmeyiz dediler. Biçare ne yapsın? Ne yapacak? İşte böyle yapar. Allah'tan bulsunlar! Hem çocuğun başını ateşe yaktılar hem benim. Canım böyle evlenmek mi olur? Ne olur idi, çocuklara bu bapta biraz hürriyet verseler fena mı olur idi? Vakıa ben beyi seviyorum. Çünkü iki senedir kendini görüyorum. Ahvaline dikkat ediyorum. Fakat o beni nasıl sevsin ki beni ilk defa olarak görüyor.” (*Teeħhül*, s. 46).

“Sebeplerin gözleri kör olsun” (*Teeħhül*, s. 47) şeklindeki bedduası da çocuklarını düşünmeyen anne babalara özellikle Mazlum Bey'in anne ve babasına isyanını göstermektedir.

Mazlum Bey'in sevdiği kadın olan Hayfa'nın, aşklarına nasıl bir gözle bakıldığını ve aralarındaki tabii muhabbetin, mahalleli tarafından ayıplandığını söylemesi, dönemin sosyal panoramasını vermesi açısından önemlidir:

“Bizim memleketin halini tarif iktiza etmez ya. Böyle bir hal bir kızın iffet ve ismetini kaybetmiş olması hükmüne medar olabildiğinden konu komşu nazar-ı dikkatini ve lisan-ı ta'n ve teşnii bize hasrettiler. Keyfiyeti peder dahi duydu. Kıyametleri kopardı. Lakin kıyamet koparmaklığın faydası ne? Bu bapta beni veyahut Mazlum'u tayip etmeğin ne lüzumu var? Şu hal tabii bir şeydir. Tabiatın hükm-i ceberutisi altından çıkabilmek mümkün ve mutasavver midir? Ama bunu kim anlar kim dinler? Biz mahalle içinde müşarbi'l-benan olduk gittik.” (*Teeħhül*, s. 53).

Hayfa, bu önemli meselede, çocukların içinde bulunduğu şartları kabullenmek istemez ve anne babanın evlat üzerindeki bu zorbalığına isyan eder:

“(…) Şimdi bu analara babalara sormuş olsak ki, “Canım kocaya vereceğiniz kız veyahut evlendireceğiniz çocuğun refik veya refikasıyla siz mi taayyüş edeceksiniz? Bakalım sizin istediğiniz kimseyi çocuğunuz sevecek mi? Buna verecekleri cevap, “Evlat benim değil mi? İstedigime veririm” kelimelerinden başka bir şey olamaz. Artık işin yok ise anlatmaya çalış ve “Hayır evlat senin değildir. Cenab-ı Hak onu senin sulbünden getirdiği cihetle olsa olsa evlat üzerinde hukuk-ı übüvvet olabilir yoksa her çocuk bereket versin ki henüz ismi kaybolmamış olan “fail-i muhtar” olduktan sonra hukuk-ı şahsiyesine tamamıyla sahip olur” de. Kim anlar, kim kabul eder.” (*Teeshül*, s. 54).

Dolayısıyla Hayfa, daha beşikteyken babasının uygun gördüğü biriyle beşik kertmesi yapılır ve Mazlum Bey’in anne ve babasının dayatmaları neticesinde, sevdiği adamın bir başkasıyla evlenmesine razı olur. Mazlum Bey, Sabire Hanım’la evlense bile Hayfa’dan başka kimseyi sevmeyeceğini ve evlendiği kadının da onun ilgisizliğine tahammül edemeyip kendisini terk edeceğini ve sonra kendileri için bir çözüm yolu bulacaklarını söylemesi iki sevgiliyi bu kararı vermeye mecbur eder. Ancak Sabire Hanım, isminden de anlaşılacağı üzere sabretmeyi ve tahammülü zor olsa da tercih etmiş ve Mazlum Bey’e olan aşkından vazgeçmemiştir. Mazlum Bey ve Hayfa’nın isimleri de uğrayacakları feci sonla bağlantılı olarak ümitsizliği simgelemektedir. Hayfa’nın bu sözlerinden, aşkın tabii bir şey olduğunu ve yaradılıştan gelen bu tabiiğin dışına çıkabilmenin pek mümkün olmadığını anlıyoruz. Nitekim Mazlum Bey ve Hayfa hatta Sabire Hanım da bu hükmün dışına çıkamamışlardır. Mazlum Bey’in, bu elim olayda kimsenin suçu olmadığını hatta anne ve babasını bile mazur gördüğünü, kabahatin yalnız mevcut olan âdetler olduğunu dile getirmesi, sosyal hayatın eleştirisini göstermesi açısından önemlidir. Bu bağlamda Ahmet Mithat Efendi, kahramanları aracılığıyla bu yerleşik âdetin eleştirisini yapar:

“(…) Kabahat yalnız âdet-i cariyenindir. O biçareler de ne yapsınlar, hukuk-ı şahsiye ne olduğunu ve evlenmek ve kocaya varmak ne kadar mühim bir madde bulunduğunu ve böyle bir emr-i ehemmi yalnız kendi vicdanlarında kararlaştırmayarak esas-ı dinimizin dahi tavsiyesi mucibince bu bapta evlenecek ve gelin olacakların dahi muvafakatlarını istihsal lazım idüğünü bilemeyerek nazar-ı ehemmiyetleri önüne yalnız zamanenin âdetini getiriyorlar. Sen bu hale taaccüp etme kuzum. Bu yolda mahv ve berbat olanlar yalnız biz değiliz. Şu halin vahamet-i akıbetini çekenler pek çoktur. Bazı biçare kızları bir kocaya verirler ki koca karısını sevebilip karı kocasını sevmeyi cihetle ya müfakat vuku bularak biçare koca ila-nihaye karısı için yanar durur veyahut müfakat vuku bulamaz ise zavallı karı huzurundan hoşlanmadığı bir adamın aguş-ı izdivacında mustarip kalır gider. Ve işin aksi sureti dahi vuku bulur. Eğerçi her ikisi

birbirini istemeyerek ayrılıp da mücerret âdet-i câriye seyyiesiyle bir familya söner ise bu suret ehven-i şer sayılır.” (*Teëhhül*, s. 55).

Teëhhül’ün konusu, evlenmede aşk meselesi ve eski örfün genç kız hayatına tasarrufta gösterdiği şiddettir. Devir, ana-baba hakkının devridir ve bu hikâye de bu otoriteye karşı ilk itirazdır. Ahmet Mithat Efendi’nin ilk eserlerinde kurşun, damar kesme, zehir gibi intiharın her çeşidi vardır. Bunu, ferdiyetin bir nevi ikrarı, hiç olmazsa kadere karşı şeklini bulmamış bir isyan olarak kabul edebiliriz. Şahıs, böylece bütün acemiliğine rağmen kendi hayatına menfi bir şekilde de olsa tasarruf eder. (Tanpınar, 2012: 456). *Teëhhül*’de aşk ve özgürlük arasında açık bir bağ kurulur. Osmanlıların ondokuzuncu yüzyıl sonlarında tanımaya başladıkları bireycilik, geçmişin, aile baskısı, cemaat ve otoritenin inkârının bir ifadesidir. (Duben ve Behar, 1998: 107, 109).

Ahmet Mithat Efendi, diğer eserlerinde de görücü usulü evlilik bağlamında eşlerin birbirlerini görmeden evlenmelerini tenkit etmiş ve zararlarını anlatmaya çalışmıştır. Bundan görücü usulü evliliği tamamen tenkit ettiği anlaşılmamalıdır çünkü bazı eserlerinde, görücü usulü evliliği Avrupa’daki evlilik özgürlüğüne (mariage libre) tercih ettiğini görüyoruz. Bu tercih daha çok karı-koca arasındaki ilişkilerin ve evlilik süresinin uzun ömürlü oluşuyla ilgilidir. Dolayısıyla yazar, bu eserinde anne ve babaların zorlamaları neticesinde birbirini tanımadan yapılan evliliklerin felaket getireceğini ve bu hayatî meselede çocukların fikirlerinin sorulmasının ayrıca önemli olduğunu dile getirmektedir. *Teëhhül* ile birlikte yayınladığı *Gençlik* adlı eserinde de bu konuya değinmiştir:

“(…) Farz edelim ki ben âteş-i derunumdan onun kalbine dahi bir şerarecik isarına muvaffak olayım. Yani kız da benim için yansın yakılsın. Bundan ne fayda hâsıl olur ki? Bizim memlekette kızlar istediği ve sevdiği kocaya varamazlar. Babalar kimi isterler ise onu kendilerine damat ederler. Eğerçi bir kızın bir delikanlıya izhar-ı measir-i muhabbet ettiği görülse, “Vay bu kız perde-i iffeti çâk çâk etmiş” derler.” (*Gençlik*, s. 33).

Ahmet Mithat Efendi’nin, *Gençlik* adlı eserinde kahramanı genç erkeğe söylediği sözler, dönemin Türk toplumunda kadın-erkek ilişkilerindeki dini/geleneksel sınırlamaların gençler açısından doğurduğu zorluklara işaret etmekle birlikte onun geleneksel ahlak anlayışında gerçekleşmesini arzu ettiği bir değişimi de yansıtmaktadır: (Gökçek, 2017: 104).

“ (...) Bir hanımın karşısına geçip göz kırpış, temenna ediş, bıyık büküş, söz atış... Buna arz-ı muhabbet mi derim? Bu âdeta rezalet hem de ne büyük rezalet. Muhabbet ve meveddetini celbe çalıştığımız hanımı âleme teşhir ediyoruz. Doğrusu buna denaetten başka bir şey denmez. Denmez amma a gözüm, böyle olmaz ise başka ne yolda arz-ı muhabbet edelim. Mektup yazmış olsak okumak bilmezler. Okusalar cevap yazamazlar. Böyle yazar okur hanım binde bir bulunmaz. Vakıa çerçi ve bohçacı kadınlar vasıtasıyla bir dereceye kadar yol çıkarılabilir ise de bu da bir emr-i asîr. (...)” (Gençlik, s. 32).

Böylece Ahmet Mithat Efendi, toplumun genel kabullerinin dışında gençlerin birbirlerini namus ve iffet dairesi içerisinde kalmak şartıyla tanıyarak evlenmelerinin gerekliliğini savunmaktadır. (Gökçek, 2017: 105). Ahmet Mithat, bu sözleriyle ayrıca kadın eğitiminin önemine de değinmektedir. Nitekim kendisi de ilk eşi Servet Hanım’la görüş severek evlendiğini *Menfa*’da anlatır:

“Nihayet ailem, en son çareye başvurdu ve beni şimdiki refikam Servet Hanım’la evlendirdiler. Bereket ki bu işi yaparken bir hayat arkadaşı seçmek hakkını elimden almamışlardı. Nitekim bu sayededir ki görüş severek aldığım refikamla kurduğum yuva bedbaht olmadı. (Yazgıç, 2020: 41).

Firkat’te, mukaddimede yazarın Memduh Bey ile Feride (Guşacuk) arasındaki maceranın okuyanları müteessir edeceğini haber vermesi, hikâyenin felaketle biteceğine dair ipucu vermektedir. Yazar, Çerkezistan’da kaç-göç olmadığını ve Çerkez kızlarının oldukça serbest bir şekilde yetiştirildiklerini ifade eder. Nikâhlı kadınların bir beyaz boyunbağı sarıp gezdiklerini, bekâr kızların da evlenene kadar erkeklerden kaçmadıklarını söyler. Kızların, delikanlılarla arkadaşlık kurmalarının normal bir davranış olduğunu, Havcır’ın kızı Guşacuk’un da böyle serbest bir şekilde yetiştiğini dile getirir. Âdetleri gereği ister hemcinsi isterse erkek misafiri bulunsun bir kızın odasına, babası izinsiz girip onu rahatsız edemez. Önceden haber vermesi ya da gönderdiği cariye ile izin istemesi gerekmektedir. Havcır da Memduh’u Guşacuk ile tanıştıracığı zaman kızının misafirleri olması dolayısıyla bu şekilde davranmış, bir cariye ile haber göndermiştir. Aynı şekilde köyün erkeklerinin otururken yoldan geçen kadınlara hürmeten ayağa kalkmaları da kadınlara verilen değeri göstermektedir. Bu serbestliği o dönem İstanbul’undaki kaç-göçle karşılaştırdınca oldukça dikkat çekici olduğunu söylemek mümkündür. Yazar, Memduh’la Guşacuk’un kardeş olmasıyla ilgili şöyle bir yorum yapar:

“(…) Vakıa Guşacuk ile karındaş oldular. Doğrusu ya eğer ben olsaydım karındaş olduğuma pişman olur idim. Zaten karındaş olsam bile bir hükmü olabilir mi? Bir tülbent üzerinden memeyi öptüm diye karındaşlığın hâsıl oluşu Çerkezistan’a mahsus bir şey. Ne yalan söyleyeyim, ben olsam Guşacuk ile karındaş olmamak için o Çerkezliği de kabul edemez idim, o âdet-i melufeyi de. Lakin bakalım Memduh nasıl çıkacak.” (*Firkat*, s. 133).

Yazarın bu yorumundan, Memduh ile Guşacuk arasındaki kardeşlik ilişkisinin başka bir boyuta geçeceği tahmin edilebilir. Memduh’un, Guşacuk ile kardeş oldukları zaman dikkatinin Hacıhan’a yönelmesi üzerine yazarın, Hacıhan’ın yüzünden aşk ve sevdaya dair kelimelerin okunabileceğini ve bunu ileride meydana çıkaracağını söylemesi dikkat çekicidir. Yazar, Hacıhan’dan etkilenmemenin mümkün olmadığını fakat Memduh’un bulunduğu konum itibarıyla bir cariyeye itibar etmeyeceğini düşünmesi, ondan etkilense bile bu etkiyi derhal yok edeceği kanaatinde olduğunu göstermektedir. Guşacuk’la kıyasladığında ise Memduh’un, Hacıhan’dan etkilenmesinin mümkün olmadığını belirtir. Hacıhan, her ne kadar güzel olsa da cariyeye olması ve Havcır’ın onu seyislik hizmetinde kullanması nedeniyle pespayeliği, güzelliğini gölgelemektedir. Dolayısıyla Havcır’ın âşık olduğu cariyeye Hacıhan’ın, görüntüsü üzerinden yapılan yorumlar çerçevesinde onun ilişkiler ağında etkili olacağını söylemek mümkündür.

Yazar, Guşacuk’un güzelliği karşısında Memduh’un hislerinin değişmesini gayet doğal karşılar ve iki kişi arasındaki sevda ve muhabbeti, her türlü bağlardan ayrı, serbest bırakmanın daha iyi olacağını savunur:

“Evet, eğer bu sevda ve muhabbeti tabiat takyit eylemiş ise ona bir diyecek kalmaz. Mesela ikisi bir zatın sulbünden inmiş veyahut bir rahimden çıkmış olan iki kimse yekdiğeri hakkında sevda-yı uhuvvetten başka bir sevda da bulunamazlar. Lakin her ikisi yekdiğerinden ayrı tabiatların mahsulü olup da iptida-yı telâkide sevda-yı mutlak veya mukayyetten herhangi biri olur ise tercihte muhtar olan iki zat muhabbet ve meveddetlerini behemehâl sevda-yı uhuvvet yoluna dökmekte mecbur ve muztar mıdırlar?” (*Firkat*, s. 136).

Ahmet Mithat Efendi, aynı anneden doğma iki kardeş arasındaki bağla, aşk ve muhabbet hissiyle bağlı olan iki sevgili arasındaki bağın farklı olduğunu bu yüzden sevda-yı mutlakı sevda-yı mukayyetten daha üstün bulduğunu dile getirir:

“(…) Bir adam sevda-yı uhuvvetiyle suzan olduğu hemşiresini mukteza-yı insaniyet ve medeniyet budur diye kendi eliyle ve memnunen bir eniştenin aguş-ı izdivacına verebilir. Lakin öte taraftan velev cüz’i olsun bir sevda-yı mutlak ile

kendisine merbut olan mahbubesini kimlere verebilir? Kimseye veremez. Canını verir de onu veremez.” (*Firkat*, s. 136).

Ahmet Mithat Efendi, bu eserinde medeniyet ile bedeviyet arasındaki farklılığa temas eder. Guşacuk’un biri tarafından gözetlendiğini anlaması üzerine yazar, bedevilerin medenîler gibi akıllarının karışık olmadığını, tek bir nokta üzerinde düşündükleri için fikirlerine daha çok yoğunlaştıklarını belirtir. Bedevilerin serbest yetiştikleri için bir delikanlıyla rahatça görüştiklerini ve bir kişiyi sevdikten sonra ondan ayrılmasının mümkün olmadığını buna karşın medenilerin birçok kişiyle rahatça görüşebildiklerini ifade eder. Medenilerin bu şekilde davranmalarını, ayrılmasının kolaylığına bağlamaktadır:

“Tecrübesiz bir Çerkez kızı bu dereceye kadar imal-i fikr edebilir mi derler? Evet, imal-i fikr eder. Belki daha ziyadesine bile. Hatta medenilerin akıl erdiremeyeceği bu gibi şeylere onlar akıl erdirir. Çünkü onların fikirleri medeniler gibi perişan değildir. Komşu hanımın melakoflu (?) entarisi, tüylü şapkası, ruganlı potini, kupa arabası, ispirinin gençliği, nezafeti, zarafeti, bundan başka Kalpakçılarbaşı ahz ve itası, Beyoğlu seyahati, Kağıthâne seyri, bugün kaç kişiden temenna almak hesabı, portakal muhabbeti gibi şeyler bunların fikirlerini perişan etmemiştir. Kendileri gayet serbest olduklarından sevdikleri bir delikanlı var ise onunla dahi serbest görüşürler, onlar ile medeniler beyninde şu kadar fark olabilir ki onlar bir delikanlıyı pek güçlükle sevip bir kere seviştikten sonra bir daha ayrılmak mümkün olduğunu hatıra bile getirmezler. Berikiler ileride ayrılmak suhuleti dahi baki olduğunu mebniün-aleyh ittihaz ederek pek kolaylıkla sevişebilirler. (İşte bu da medeniyetle bedeviyetin ve tabir-i diğerle istitar ile inkişafın muvazenesidir.)” (*Firkat*, s. 139).

Memduh’un Kafkasya seyahatine çıktığı zaman yolu Haplikal’a uğradığında, orada kalıp Havcır’ın evlatlığı olmayı kabul etmesi, medenilikten bedeviliğe geçmek istediğini göstermektedir. Haplikal’da geçirdiği ilk gece, her ne kadar medeni doğmuş olsa da kendisini bu halde esir kabul edip hürriyetine kavuşmayı nimet olarak görmesi, hürriyetin medeniyette değil bedeviyette olduğunu anlamasına neden olur:

“(…) Hatta Memduh’un vird-i zebanı gibi bir lakırdısı, bir sözü var idi ki, “Medeniyet hami-i hürriyettir derler. Lakin hami değil mahî olduğu bedihidir.” der ve “Zira âlemde en büyük kanun bir kavmin âdât-ı melufesidir. Âdât-ı melufe kanun-ı hürriyeti mahvedemez. Çünkü o kanunu yapan yine o hürriyettir. Kanun o hürriyetten çıkmıştır, hürriyet o kanundan değil. Kavanin-i siyasiye denilen şeyler ise hami-i hürriyet olamaz. Çünkü bunu bir hükümdar irade-i müstakilesine tevfiқан vaz’ etmiş olabilir. O kanunla halkı kendisinin tahdit eylemiş olduğu bir hürriyet-i mahdude içinde bulunmaya icbar eder. Âdât-ı kavmiye kanunu ise bunun aksinedir. Bedeviyette hürriyeti kanun tahdit etmeyip bilakis hüküm-i kanunu hürriyet tahdit etmiştir. O kanun hürriyet-i kavmiyenin kabul edemeyeceği bir şey hükmedemez. Kavanin-i siyasiye ise hürriyet-i kavmiyenin kabul edeceği şeyleri hükmetmeyip ona muhalif olanları cibr eder. Binaberin hami-i hürriyet olan kanun âdât-ı kavmiye ve milliyenin meydana

koyduğu kanundur. Kavanin-i siyasiye ağılebi mahi-i hürriyet olur ” muhakematıyla ispata çalışır.” (*Firkat*, s. 129).

Ahmet Mithat Efendi’nin, erkek kahramanları için dile getirdiği melek olmama durumu Memduh Bey için de geçerlidir. Kalbinde Guşacuk’un aşkı olmasa ya da onu kardeşi gibi görmeye devam edebilse Hacıhan’ın hislerine karşılık verebilecektir.

Öz kardeş olmadıkları halde sonradan âdet haline getirilen sahte bağların son tahlilde ne tür felaketlere sebep olduğu ortadadır. Sevddiği adamın, kucağında can vermesine dayanamayan Hacıhan da bu olaydan on beş, yirmi gün içinde üzüntüsünden aklî dengesini kaybedip vefat eder. *Firkat*, adından da anlaşılacağı üzere bir ayrılık hikâyesidir. Memduh, hür olmak arzusuyla çıktığı Kafkasya seyahatinden kardeşlik bağı gibi sevdiği kadına kavuşma yolunda kendine ayak bağı olacak bir esaret zinciriyle İstanbul’a geri dönmüştür. Her ne kadar bedeviliği medeniliğe üstün görüp, bir kavmin âdetlerini insanların hürriyetlerini temin eden kanunlar olarak görse de Çerkez âdetleri gereği, evlatlığı olduğu kişinin kızıyla kardeş olması bu noktada sevdiği kadına kavuşmada kendisine hak tanımamış aksine engel olmuştur. Dikkat edilmesi gereken bir diğer önemli husus ise o dönemde toplumun yarası haline gelen esarettir. Hacıhan, esir olduğu için sevdiği adama kavuşamamış, bulunduğu konum itibarıyla Memduh onu kendine layık bulmamıştır. Aynı şekilde Guşacuk da esir olarak satılırken odalık olmak için zorlanmış ve kabul etmeyince de acımasızca kamçıyla dövülmüştür. Sonuç itibarıyla Ahmet Mithat Efendi’nin her iki durumda da toplumu tenkit ettiğini söylemek mümkündür.

Bahtiyarlık’ta aşırı Batılılaşmış bir kadın tipi olarak kurgulanan Nusret Hanım, evlilik meselesinde yazarın sözcülüğünü yapar. Alafranga hallerinden dolayı yazar tarafından romanın genelinde eleştirilse de tanımadığı bir insanla evlenerek mutsuz olunan bir evliliği reddetmesi yazar tarafından kabul görür: (Tüzer, 2014: 269).

“Hissiyyât-ı nisvaniyece bizim Nusret Hanımla sair Osmanlı kızları arasında bir fark vardı. Malumdur ki bizde kızlar ağılebiyet üzere zevciyet hakkında bir fikr-i metin peyda etmeksizin kocaya varırlar. Zaten on üç on dört nihayet on beş yaşında teehhül ederek bu zamanlarsa henüz çocuk sayılacaklarından hayatın en mühim bir hali olan bu meselede bir fikr-i metin peydasına yaşları dahi müsait olmamıştır. Kocaya varmayı onlar gelin olmak tabiriyle yadederler. Ne kadar dikkat edilecek bir tabirdir! Ayşe Hanım gelin oldu derler ki ‘Tellendi, pullandı giyindi kuşandı’ demektir. Ve böyle olmak hevesiyle bir kız gelin olur. (...) Bizim Nusret Hanım ise böyle değildi. Yalnız gelin olmayı düşünmüyordu. Kocaya varmayı düşünüyordu. Bir kız kocaya varmayı düşündüğü zaman varacağı adamın kim olduğunu da düşünür. Hâlbuki Nusret Hanım’ın bu düşünce için dahi fikrine delalet edecek şeyler vardır. Bunca romanlar okumuş. (...)” (*Bahtiyarlık*, s. 64).

Yazarın burada Nusret Hanım'ın bilinçlenmesini “gelin olmayı düşünmek” ile “kocaya varmayı düşünmek” sözdizimleri arasındaki farkı işaret ederek ifadelendirmesi oldukça ilgi çekicidir. “On üç, on dört nihayet on beş yaşında gelin olmak” bireyin iradesini ortadan kaldıran ve buna maruz kalanı pasifize eden, silikleştiren, sahiciliğinin üstünü örten bir eylemdir. Böylece yazar, toplumun kabullerinin tam aksine huzurlu ve mutlu olunabilecek bir dünyaya rızasız girişi, onaylamaz. Diğer yandan “kocaya varmayı düşünmek” söz grubunun ifade ettiği anlam alanı, bilinçli bir seçişi işaret etmektedir. Bir kız, kocaya varmayı düşündüğü zaman varacağı adamın kim olduğunu da düşündüğü için bu eylem düşünme merkezlidir ve derinliği, teferruatı, beğeniye de içinde taşır. (Tüzer, 2014: 270).

Yeryüzünde Bir Melek romanında yazar, Raziye'nin Şefik'i sevmesine rağmen takındığı teslimiyetçi tavrın şaşılacak bir durum olmadığını ifade ederek memleketimizdeki görücü usulü evliliği tenkit eder:

“ (...) Lakin bizim memleketimizce, kızlardan sevdikleri adamlara varmış olanları pek nadir olup ağılebi sevdiğini değil henüz yüzünü bile görmediği adamlara varırlar. Hatta kızlar nasıl bir koca istediklerini hülya eyledikleri zaman, zihinlerinde karar verdikleri gibi kocalara da nadir varabilirler. Zira onlar kocalarına kendileri varmazlar. Hatta kocaları dahi karılarını kendileri almazlar. Evlenecek olan herifler kız intihabını akrabasına havale eyledikleri gibi onlar dahi alacakları kızı kendisinden değil akrabasından isterler. Sanki kocaya varacak ve evlenecek olanlar kendileriymiş gibi onlar neye karar verirlerse delikanlıyla kız dahi ona razı olurlar. Binaenaleyh Raziye'nin Şefik'le izdivaca dair bir güne ahit ve misakı olmadığından ve muhabbetleri dahi nihayet-i izdivaca müncer olacak muhabbetlerden bulunmadığından, kız Şefik ile izdivacı aklına getirmediği gibi başka birisini de zihnine ve yüreğine koyamayıp yalnız “Acaba babam beni hangi adama verecek!” merakı kızı iştiğal eylerdi.” (*Yeryüzünde Bir Melek*, s. 50).

Ayrıca yazar, bizim cemiyetimizde evlilik kararı verilirken çoğu zaman fikri alınmayan genç kızların gönüllerinde sakladıkları birtakım hislerin, aile saadeti ve kadının iffeti açısından büyük tehlikeler ve acı neticeler doğurabileceğine işaret eder. (Has-Er, 2000: 111).

Ahmet Mithat Efendi, *Gönüllü* adlı eserinde görücü usulü evliliği bu kez Rum aile üzerinden tenkit eder. Rum kızı Filomene'in babasının zoruyla yaptığı evlilik felaketle biter. Andrea Kostopolo da Filomene ile çıkar evliliği yapmıştır. Dolayısıyla Andrea ile Filomene'in evliliği anlaşmalı evliliktir. Bu da mutluluk getirmeyecektir. Andrea, Filomene'i öldürmek isterken Recep Köso ile çıkan arbedede öldürülür.

Yazar, *Gönüllü* romanında iki âşık arasındaki ilişkinin iffet dairesi içerisinde yaşandığını ve bunun dışına çıkmadığını belirtir. Bu noktada kendi fikirlerini söyleme fırsatı bulur. Evlilik müessesesine adım atmadan önce kadın ile erkeğin birbirlerini tanımaları gerektiğini, buna şer‘an dahi izin verildiğini ifade eder. Ancak verilen bu müsaadenin suistimal edilmemesi gerektiğinin de altını çizerek. Özellikle bu tür ilişkilerin, Avrupa’da belirlenen kurallar çerçevesinin dışına çıkması durumunda türlü tehlikeler barındırdığını ve Avrupalıların bile bu durumdan muzdarip olduklarını dile getirirken bu konuda özellikle Müslüman ve Osmanlıların daha dikkatli davranmaları gerektiği kanaatindedir:

“(…) Evet, Avrupa’da bir delikanlının alacağı kıza “kur” yani mülâzemet etmesine müsaade olunur ama bunun ne kadar kuyud ve şeraiti vardır. Evet! Evet! İngiltere’de ve Amerika’da bu kurlar, mülâzemetler için hemen hiçbir şart kayıt dahi yoktur. Fakat orada yalnız kızların terbiyeleri kendilerini korumaya kâfi olmakla kalmayıp delikanlıların terbiyeleri dahi kızları mehâlik-i heva-perestiden muhafazaya kâfidir. Hele biraz mütehayyiz olan familyalar nezdinde bu bapta zerre kadar suistimalin müthiş muhakemelere, külliyyetli zarar ziyanlara mahkûmiyetlere kadar yol açacağından maada neticesi mutlaka ölüme müncer olmak şartıyla düellolara dahi yol açar ki ilcâ-yı hevese mukavemet için metanet-i kalbiyyesi kâfi olmayanlara bu neticeleri düşünmek dahi büyük bir mani hükmünü alır. Bununla beraber Avrupa’nın her tarafında ve hatta İngiltere’de, Amerika’da dahi hiç suistimal görülüyor mu? Bunu kim iddia edebilir? Fakat bizim İslamiyet’imize mahsus olmak lazım gelen hasâlimize kıyasen gönül ister ki bizde bu yolda hiç suistimal olmasın. Oralarda vukua gelen suistimalat bu gibi hususatta mezhepleri epeyce vasi olan Avrupa erbab-ı kalemini dilhun ederek onlara dair olan muahezelerini kanla yazarcasına âsâr-ı teellüm gösterdikleri halde bu yoldaki ahvalin Müslüman ve Osmanlı erbab-ı kalemini ne kadar dilhun edecekleri mülâhaza buyurulmalıdır. Şimdiye kadar bin romanımızda beyan edilmiş olduğu veçhile bir delikanlı tehhül hususunda yalnız validesinin veya kendine müteallik olan kadınların keyfine tabi olmamak ve alacağı kızı kendisi dahi tanımak öğrenmek ister ise biz kendisiyle beraberiz. Hatta bu bapta şer‘an dahi büyük büyük müsaadeler vardır ki müsaadat-ı mezkureden hüsn-i istifade iki tarafın dahi hukukunu, ismetini, şanını muhafaza ile beraber maksutlarına vusullerini temin edebilir. Lakin bu müsaade-i makuleyi suistimal ile Avrupa’nın mülâzemat-ı âşıkânesi kuyud ve şurutunun da haricinde olarak kızlara etvar-ı âşıkâne göstermek bilahare izdivaç vukua gelmeyip de o cümlece mucib-i teellüm olan ahvale meydan açılmayacak ve izdivaç vukua gelecek bile olsa yine tehlikeden salim değildir. Bunun en ehven tehlikesi insanın zevcesi olacak kadına muaşaka yollarını kendisi göstermiş, öğretmiş olması demektir ki bilahare kadının bu yollardan ne gibi menâzil-i mühlikeye kadar varacağı hakikaten derin derin düşünmeye layık bir meseledir.” (*Gönüllü*, s. 56, 57).

Yazar, böylece eş seçiminde bireyin kendi söz hakkının olmasını savunduktan ve bu konuda kahramanlarını desteklediğini belirttikten sonra eş seçiminin öneminden de bahseder. Bu konunun, sosyoloji ilminin büyük ve önemli bir bölümünü teşkil edecek bir madde olduğu ve eş ile metresi birbirinden ayırmak gerektiği ile ilgili fikirlerini de söyler. Kızlar için “bıkr” denilen bekâretin sadece cismen ve maddeten

değil aynı zamanda fikren ve ruhen de önemli olduğunu vurgular. Bu noktada kocalara önemli görevler düştüğünü ve karılarının hal ve hareketlerinden sorumlu olduklarını ifade eder:

“(…) Kızlar için “bıkr” denilen şeyi yalnız cismen ve maddeten tasavvur etmeyip fikren ve ruhen dahi bunlarda bir bıkr tasavvur etmelidir. Bunlar maddeten bir mazruf-ı memhure benzedikleri gibi manen dahi öyle olmalıdırlar. Öyledirler. Bu halde müstakbelleri için peyda edecekleri evza ve etvar yavukluları ve kocaları tarafından tertip ve teşkil edilecek suretlerden başka bir şey olamazlar ve bir zevce ile bir metresin arasındaki farkı takdire muktedir olabilecek derecelerde hak ve vazife-i merdanesini nazar-ı hikmetinde henüz tayin etmemiş bulunan bir adam, gerek izdivaçtan mukaddem nişanlısı ve gerek bade’l-izdivaç yeni zevcesi olan zatı “kadın” denildiği zaman bu kelimeden münfehim olacak mananın bir metrese dahi şümulü olabilecek suretini telakki eder de bilahare o zevce kendisine bir baş belası olur kalır ise kabahat kimindir? O bilahare beklenilmeyen hallerin dersini kadın kendisinden almış olacağı cihetle bunun mesulü yine kocadır. Asıl şayan-ı teellüm bir haldir ki kocalar bu dersleri kendileri vermiş olduklarını unuturlar. Zevceleri tebdil-i ahval, tağyir-i etvar etmişler diye şikâyetle başlarlar. Birtakımları da artık böyle bir kadın ile geçinmek kabil olamayacağından müfârekata kadar varırlar işte bir vukufsuzluk, tedbirsizlik karyı da, kocayı da bedbaht eyledi, gitti. Koca kendi bedbahtlığını tamir için hakk-ı müfârekatından istifade edebilir. Ya kadın? İşte o biçare ilânihaye bedbaht olur kalır.” (Gönüllü, s. 57, 58).

Yazarın, romanın başından beri bize iffetli olarak tanıttığı iki âşık, bir gece birlikte olur. Yazar, buna gerekçe olarak âşık ve âşıkanın sonu ölüm olacak bir işe teşebbüs etmelerinden dolayı kendilerini her türlü hal ve harekette özgür kabul etmelerini gösterir. Nitekim Recep Köso’nun Filomene ile bu zamana kadarki görüşmelerinde, kavuşmaları için eline birçok fırsat geçtiği halde bundan istifade etmemesi, birbirlerinden ümitvâr olduklarını gösterir. Bu ümidin, Filomene’in manastıra kaçırılmasıyla yok olması üzerine bu manastır odasını “beytü’l-visal[e]” (Gönüllü, s. 118) çevirmeleri, yazar için tenkit edilecek bir durum değildir. Bununla beraber yazar, Recep Köso ile Filomene’in bu cesaretlerinin çocukça olduğunu ve ileride onları zor duruma düşürüp yeniden ayrılmalarına yol açacağını da söyler.

Filomene ile ayrılıklarından sonra Recep Köso’nun yaptığı evlilik, yazarın ifadesiyle “âşıkâne ve maşukâne bir izdivaç değil alelâde, salihâne, muslihâne bir izdivaç[tır].” (Gönüllü, s. 150). Yazar, burada bazı romanlarda ebediyen ayrılan âşıklar için yazılan sonu beğenmez. Bu âşıklardan birini veya ikisini, eserin sonunda çıldırtmanın veya öldürtmenin gerçekliği bozacağı kanısındadır. Dolayısıyla vefakârlığın sadece sevgiliye karşı değil, hayat içerisinde birçok kişiye hatta eşyaya kadar uzanabileceğini, bu nedenle bu kişilerin başka sorumlulukları olduğunu da

göstermek ister. Bu fikri doğrultusunda, başkahramanı Recep Köso'yu evlendirir ve onu mutlu eder. Ancak diğer kahramanı Filomene için bu mutluluk gerçekleşmez.

Demir Bey Yahut İnkişâf-ı Esrâr romanında ise farklı bir durum söz konusudur. Mustafa Kamerüddin ile Polini'nin durumu, diğer Tanzimat romanlarında gördüğümüz sevgililerin, sonradan kardeş olduklarını öğrenme motifinden ayrılır. Polini, Mustafa Kamerüddin'e duygusal yakınlık hissetmezken Mustafa Kamerüddin'in de Polini'nin kardeşi olduğunu öğrendikten sonra duyguları kardeşlik duygusuna yönelir. Böylece faciayla neticelenmeye müsait olan bu tema, olası bir faciayı önler.

Levayih-i Hayat; Mehabe, Fehame, Sabahat, Nebahat ve İtimat adlı kadınların birbirine yazdığı 11 mektuptan oluşan bir “epistolary novel” yani mektup romandır. Mektuplarda evlilik kurumu ve evlilik ekseninde kadının ekonomik durumu tartışılır. (Esen, 2020: 174). Roman, evlilikte kadın sorunlarına eğildiği için mektupların tümü kadınlar arasında yazılmış mektuplardır. Bu nedenle romanda hiçbir erkeğin ismi geçmez, onlardan sadece koca veya erkek işlevleriyle bahsedilir. Tek tek kişilikleri önemli değildir. (Esen, 2020: 346). İsim sembolizasyonunun yapıldığı eserde, kadın kahramanların isimleri ile yaşamları arasında ilginç bir benzerlik söz konusudur. (Kefeli, 1998: 313). Yazarın anlatım tekniği olarak mektuptan yararlanması ve o dönem için toplumsal meselelerin kadın kahramanların mektuplarında cesurca dile getirilmesi, bu tekniğin kadın için bir itiraf dili olduğu kadar bir itiraz dili olduğunu da göstermektedir.²⁵⁷ (Kefeli, t.y.: 4).

Fatma Aliye Hanım, evlilik hakkındaki fikirlerini ve tenkitlerini kadın kahramanları aracılığıyla dile getirir. Kahramanlardan Mehabe, Fehame ve Sabahat evlidir. Nebahat ve İtimat ise henüz evli değildirler. Onların evliliğe bakış açısı, diğer kadınların tecrübeleri doğrultusunda şekillenir. Fehame ve Sabahat'ın evliliklerinde mutsuz olmaları ortaya koydukları tavır açısından farklılık gösterir. Fehame, ekonomik durumu nedeniyle yaşadıklarını sineye çekerken Sabahat aktif ve başkaldıracı kişiliğiyle ön plana çıkar. Kuşkusuz bu bakış açısındaki farklılıkta iki kadının maddi durumları da etkili olmuştur. Nitekim sonraki mektupta Fehame bu

²⁵⁷ Lanson'un “mektup insandır ya da daha iyisi insan mektuptur daha da iyisi mektup kadındır” görüşü bu bağlamda değerlendirilmiştir. Detaylı bilgi için bkz; Emel Kefeli, “*Romanda Kadının İtiraf Dili Olarak Mektuplar*” isimli bildirisi. <https://docplayer.biz.tr/21109054-Romanda-kadının-itiraf-dili-olarak-mektuplar-emel-kefeli.html>

meseleyi dile getirir. Sabahat'in kocasından ayrıldıktan sonra da hem kendisini hem de çocuklarını geçindirmeye gücü varken Fehame bu ekonomik güce sahip değildir.

Her konuda olduğu gibi eşler arasında eğitim yönünden de bir eşitlik olmalıdır. İyi bir eğitim alan, ortak zevk, düşünce düzeyinde paylaşım gibi yeni bir medeniyet dairesinden gelen fikir ve kavramlarla tanışan kadın, aile içindeki konumunu sorgulamaya başlar. Böylece farkındalığı gelişen, bilinçlenen kadın, kocasıyla ortak zevklerle hareket ettiği bir hayat beklentisi içine girer. (Kefeli, t.y.: 3).

Bunun gerçekleşmemesinin, Nebahat'in, ablasının evliliğinde tecrübe ettiği felaketi ve mutsuzluğu beraberinde getireceği şüphesizdir:

“ (...) Evet, bu tahsil ve tedris, bu emek ne için! Bir gün olup da eş, yoldaş olacağımız bir adama beğendirmek, dinletmek, onun takdirine mazhar olmak için değil mi? Ablam da bu kadar çalıştırıldı. Şimdi kime dinletiyor, kime beğendiriyor? (...)”
(*Levayih-i Hayat*, s. 75).

Mehabe, evlilik hususunun hem kadın hem de erkek için önemli bir mesele olduğundan bahsederek kardeşi Rezin'in bu konudaki talihsizliğinden yakınır. Rezin için görücü gittikleri kızın güzelliği ve tahsiline aldanarak mizacını araştırmadan bir anlık gaflet neticesinde onay verdikleri bu evlilik, Rezin'e pahalıya mal olmuştur:

“Kendi elimle başını ateşe yaktığım kardeşçigimiz Rezin için de ne kadar üzülüyorum. O vakit sen sözünde haklı imişsin de bunu şimdi anlıyorum. “Dur kardeşim, acele etmeyelim, biz bu kızın güzelliğini gördük, tahsilini işittik. Lakin asıl lazım olan cihet, bunun bir de fikrini anlamak, mizacını öğrenmektir,” dediğin zaman “Amma yaptın Fehame! Biz piyanosunu da dinledik, Fransızcasını da işittik. Herkes bu kadar da öğrenebilir mi, bir görücülükte görmekle alır. Herkes gibi biz de soruşturduk. Senin dediğin gibi olmak için birkaç seneler ahbablık etmeli,” dediğimde ne kadar yanıliyormuşum! Papağan gibi birkaç lisan bellediğini işitmek, babasının zoru, anasının tokadıyla meydana gelen piyanosunu dinlemekle ben onu mükemmel tahsil görmüş diye tamah ettim. Tahsil ettirilen insanın mükemmel olacağı zannında bulunuyordum. Suret-i tahsilini bile düşünememişim. Bu ne gaflet! Evet, bu gafletim, zavallı Rezin'e pek pahalı oturdu. Zavallı çocuk ne zahmetler çekiyor!.. Evet, bu izdivaç meselesindeki bedbahtlık pek fenadır.” (*Levayih-i Hayat*, s. 31).

Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere Mehabe, Fehame'nin, evliliğin aceleye getirildiğine dair fikirlerini dinlemediğine pişman olmuştur. Fakat iş işten geçmiştir.

Fatma Aliye Hanım'a göre gençler evlenmeye karar verirken duyguları ile değil akıllarıyla hareket etmelidirler. Fatma Aliye Hanım, evlilik öncesi aşkı bir zaaf ve hastalık olarak görmesine karşın görücü usulü evliliği de onaylamaz. Ona göre eşler birbirini tanıyarak evliliğe karar vermelidir. (Canbaz, 2005: 43).

Nitekim görücü usulü evliliğin zararlarını Rezin'in ve Fehame'nin evliliğinde gösterir. Evlilik öncesi aşk hakkında "Aşk ister bir hastalık olsun ister bir çeşit cinnet olsun öyle bir illet varsa ona yakalanmaktan sakınmalı! Taki bize sevebileceğimiz birini gösterecekleri zamana kadar!" (Canbaz, 2005: 36) şeklinde düşünen Fehame, yaptığı görücü usulü evlilik sonucu aldatılmıştır. Bu tezatla evlilikte birbirini tanımanın önemine dikkat çekilmiştir.

Eserde adı geçen tek erkek kahraman Rezin'dir. Böylece evliliklerde sadece kadının değil erkeğin de mutsuz olabileceğine dikkat çekilir. (Canbaz, 2005: 46).

Roman kahramanlarından Fehame de yazarla aynı görüştedir. Fehame mektuplardan birinde aşkın tehlikeli bir hastalık olduğunu, toplumu sarsan bu hastalığın aile düzenini bozarak istenmeyen evliliklere yol açtığını ifade eder. Hastalığın devasının vuslat olduğunu ancak vuslattan sonra da âşıkların birbirlerine kayıtsız kaldıklarını söyler. (Canbaz, 2005: 36, 37).

Bununla birlikte ninesinin zoruyla evlendirilen Fehame'ye göre kocası ile muhabbet ve sadakat konusunda birbirlerine herhangi bir vaatte bulunmamaları, böyle bir hakkı birbirlerinden talep etme durumunu ortadan kaldırır. Dolayısıyla bu evlilik Fehame için bir geçim evliliğidir. Kendisini de bu maksatla aldıkları kanaatindedir:

"Vakıa hiçbir şeye malik olmayan bir fakir kızı, hatta parasını da sayıp bir cariyeye olarak onu giydirip donattıktan sonra da yine ona eş, yoldaş, can, canan muamelesi eden, öylece tanıyan zevçler de bulunduğu malumdur. Fakat bunlar zevceyi kendisine eş, yoldaş etmek fikriyle alan erkeklerdir. Bizim izdivaç ise oğullarını hanesine celp etmek için bir gelin aranılmıyor muydu? Familyası halkını nice kahırlarla üzen, hanesinden tebaütle çirkâb-ı sefahat ve kerahette yüzen bir adamı hanesine celp etmeye, hayat-ı müstakbelesini birkaç bin kuruşluk düğün mesarifi ile satın aldıkları bir zavallının, etvar ve ahval-i masumane ve pak-dilanesi kâfi midir? Bizim nazarıımızda zevç ne idi, ben ise buna bedel ne buldum? (...)" (*Levayih-i Hayat*, s. 36).

Üstelik Fehame, kocasının kendisine ihanet ettiğinin de farkındadır. Aralarında sevgi bağı olmasa da evlilikte "hüsnürefakat" olması gerektiğini düşündüğü için kocasından nefret etmediği sürece onunla geçinebileceği fikrindedir. Ancak kocasının kendisini aldatması, Fehame'de tiksintiye ve nefrete yol açtığı için bunun da mümkün olmadığını anlar. Bu durum Fehame'de kıskançlığa yol açmaz. Ona acı veren ve huzursuzluk yaratan şey kıskançlık duygusu değil, kocasının gayri meşru ilişki yaşadığı kadınları kendine layık görmemesidir. Fehame, sadakat konusunda her ne kadar kocasıyla aralarında bu meseleye dair verilmiş bir söz olmasa da bir kadın olarak

böyle onur kırıcı bir duruma düşmeyi kabullenemez. Kocasının birlikte olduğu kadınları kendine layık görmez, onlardan tiksinti duyar. Evlilik meselesinde seçme hakkı verilmeyen bir kadının, kocasının kabahatleri yüzünden mahcup olamayacağını savunur. Bu rezaletlere göz yummayı, takdire şayan bir kocanın kıymetini bilmemekle eş değerde bir alçaklık olarak görür:

“(…) Lakin ben muhayyel sözler söylemiyorum. Nefsimde olan tecrübelerimi anlatıyorum. Sizin aşkınızı muhabbetinizi ortadan kaldırmadık mı ya? Muhabbet olmazsa kıskançlığın ne hükmü olur? Şimdi kıskançlık denilen şeyi ne kadar özensem bezensem yapamam. Bu cihetten pek zahmetim yoktur. Beni muazzap eden, mustarip kılan şeyler zevcimin vaktini nerelerde geçirdiğini ve başka karılarla eğlendiğini düşünmek değildir. O gece yarılarından sonra gelen adamın ne kadar mülevves ve ikrah mahallerden gelerek şu hücre-i pak ve nazifi kirletmekte olduğunu düşünmek, hasbelvazife hizmetinde bulunacağım cihetle soymak için tuttuğum, topladığım elbiselere ne türlü murdarların temas eylediğini hatırlamak ve öyle karılarla bulunduğu için onu kendime layık görememek keyfiyetleridir. Ah, bu azap hiçbir şeye benzemiyor kardeşim. Zira ben sevmemeyi de, kıskanmamayı da hepsini gördüm geçirdim. Beni yalnız bu ikrah öldürüyor. Adem-i sadakatin, hıyanetin yüreği yaralaması filan gibi meseleler nerede kalıyor azizem? Ben onları da çektim. Onda yalnız kalp sızlıyor. Nefretten ise insanın bütün varlığı, mevcudiyeti tiksiniyor. Bununla beraber o adama karşı sükûta, itaate mecburiyet!.. Lakin iş o kadarla dahi kalmıyor. İlerledikçe bunlar dahi işin tahayyülat ve şairiyet suretine veriliyor. Mesele daha ciddiyet, daha ehemmiyet kesbediyor. Bu nefrete bir de havf ve dehşet ilave olunuyor. O âlemin müdâvimleri, o yolun salikleri için tabii olan netice!.. Kanını telvis edecek, vücudunu mahvedecek, hayatını zehirleyecek, artık nedametle telafisi kabil olamayacak, tedavi ile tasfiye olunamayacak müddetül-ömr menfur ve mekruh bırakacak emraz! O pislik, o murdarlık hatıra geldi mi artık kadın için ne tahammülün hükmü oluyor ne de mecburiyetin ehemmiyeti kalıyor!.. Artık hüsnürefakat binası da temelinden sarsılarak enkazı da yere seriliyor!..” (Levayih-i Hayat, s. 60, 61).

Meşakk-ı Hayat’ta, henüz on yedi yaşındayken amcasının oğluyla zorla evlendirilen Firdevs, kocasının çirkinliği nedeniyle onu sevemez. Duygusal ve cinsel istekleri karşılanamayınca da evi terk eder. Fakat dış dünyada yaşadığı acı tecrübeler onun dış güzelliğin değil iç güzelliğin önemli olduğunu anlamasını sağlar. Hayatın zorlukları anlamına gelen ve esere adını veren “*Meşakk-ı Hayat*”, bu tecrübeler sonucu oluşur.

Bir yanda kocasının büyük aşkı diğer yanda ise artık özgür olmanın verdiği rahatlık arasında debelenen Firdevs, kendi içinde çatışma yaşar. Yaptığı vicdan muhasebesinde her ne kadar kocasına üzülsede bunun bir namus meselesi olmadığına kanaat getirerek evliliğini bitirmenin her iki taraf için de doğru bir karar olacağını düşünür. Nitekim yolda gördüğü yakışıklı bir erkeğe bakışlarının kayması ve ona karşı kocasına hissetmediği duygular hissetmesi, karı koca arasındaki münasebetlerin yokluğunu göstermesi bakımından önemlidir. Firdevs Hanım’ın gerdek gecesi

yaşadığı travma da onu, kocasından uzak durmaya zorlamıştır. Bu nedenle kocasının görüntüsünden nefret ve tiksinti duyması, onu aşagılmasına kadar varır. Dolayısıyla kocasının tek taraflı aşkı Firdevs için hiçbir anlam ifade etmez aksine üzüntüsünü ve hırçınlığını artırır:

“ (...) Gözleri zevç namıyla tanıyamayacağı erkeğin eşkâl-i hariciyyesini bir suret-i müteneffirâne, hissiyyat-ı refik-i hayatının ihsasat-ı âşıkânesini halet-i mezbuhânede dimağına arz ederek fasl-ı şebabın zaman-ı güşayışını bir müddet için tehire sebep oldu. Ne garip haldir ki kadın her gün kendisine karşı serd edilen kelimat-ı âşıkânenen asla müteessir olmamış, etvar-ı sevdakârânenen kat’an hoşlanmamıştır. (...) Sabahtan akşama kadar beklediği adamın kapıyı çalar çalmaz çirkin çehresini görmek zevcin[de] güzellik arayan bir kadın için pek müessir bir levhadır. Bahusus sevimli olmayan çehreden akseden maâni-i âşıkâne ne kadar soğuk olur? Kulub-ı sevdaperverde bir hall-i mahsus vardır ki o da tekâbül-i hissiyyat vaki olduğu halde vuku bulacak her türlü ahval ve esrar-ı kalbiyyeden memnuniyet hulule gelmesidir. Hâlbuki böyle sevmediği bir adama sabahtan akşama kadar hizmet etmek, geceleri sabaha kadar onun koynunda yatmak gibi azab-ı hissiyyatı dâi bir hal çekilmez.” (*Meşakk-ı Hayat*, s. 205, 206).

“Kocasının eşkâl-i umumiyyesi onun için bir hayal-i muakkib haline girmiş idi. (...)” (*Meşakk-ı Hayat*, s. 218).

Mustafa Reşid’in *Tesir-i Terbiye* ve Emine Semiyte Hanım’ın *Terbiye-i Etfale Ait Üç Hikâye* adlı eserlerinde görücü usulü evlilik tenkit edilmekle beraber aile terbiyesinin önemine de değinilir. *Tesir-i Terbiye*’de, aile baskısıyla sevmediği bir adamla evlendirilen Elpida veremden ölür. *Terbiye-i Etfale Ait Üç Hikâye*’de de Fatine’nin Sabri Bey’le yaptığı görücü usulü evlilik mutluluk getirmez. Aracılar tarafından gerçekleştirilen evlilik yine onlar tarafından bozulur. Sabri Bey, bu evlilikten kurtulduğuna sevinirken Fatine, romanın sonunda yarı mecnun bir hale düşer.

Görüldüğü gibi bu bölümde incelenen eserlerde görücü usulü evlilik mutluluk getirmemiş aksine birçok felakete yol açmıştır. Bu da dönem yazarlarının konu ile ilgili fikirlerini söyleme olanağı sağlamıştır. Görücü usulü yapılan evliliklerde kardeş olduklarını öğrenme sebebiyle felaketle biten evliliklere *Esaret* ve *Firkat*’te rastlanırken *Taaşşuk-ı Tâlât ve Fitnât*’ta ise baba-kız olduklarını öğrenme sebebiyle felaketle biten evlilik söz konusudur. Bu şekilde yapılan evlilikler çıkış yolu bulamayan çiftleri intihara sürükler. *Taaşşuk-ı Tâlât ve Fitnât*, *Esaret* ve *Firkat*’te kadın kahramanlar intihar ederken *Esaret*, *Teahhül*, *Firkat* ve *Meşakk-ı Hayat*’ta erkek kahramanlar intihar eder. *Meşakk-ı Hayat*’ta ise Firdevs’in zorla evlendirildiği amcasının oğlu olan kocası romanın sonunda intihar eder. Bunun haricinde vereme

yakalanma, çıldırma da görülen diğer vakalardandır. *Tesir-i Terbiye*'de, Elpida vereme yakalanarak ölür. *Taaşşuk-ı Tâlât ve Fitnât*'ta öz kızıyla evlendirildiğini bilmeyen Ali Bey, Fitnat'ın intiharından sonra çıldırırken *Terbiye-i Etfale Ait Üç Hikâye*'de de Fatine, kocası Sabri Bey'den ayrıldıktan sonra çıldırır. *Levayih-i Hayat*'ta, Rezin'in yaptığı görücü usulü evliliğin neticesi belli değilse de anlatılanlardan hareketle bu evliliğin muhtemel felaketleri çağrıştırdığı ortadadır. *Gönüllü* romanında ise Andrea ile Filomene'in aile baskısıyla yapılan evlilikleri Andrea'nın öldürülmesi sonucu felaketle biter.

4. TANZİMAT DÖNEMİ TÜRK ROMANINDA ESARET SEBEBİYLE SONU FELAKETLE BİTEN EVLİLİKLER

Bu başlık altında altı (6) roman incelenmiştir. İncelenen eserlerde Osmanlı toplumunda yerleşmiş bir kurum olan esaret, insan hak ve hürriyetiyle bağdaşmadığı gerekçesiyle eleştirilir. Hissî bir mevzu olarak ele alınan bu tema eserlerde trajik yönleriyle gösterilir. Özellikle Kafkasya'dan kaçırılıp getirilen esirlerin memleketlerine olan özlemleri ve bazılarının da kardeş olduklarını bilmeden yaptıkları evlilikler romanların konusunu oluşturur. Esaret konusu ile bağlantılı olarak cariyeye, odalık ve müstefreşeler de gündeme gelir. *Esaret*'te, kölelik kurumunun kardeş olduklarını bilmeyen Fitnat ve Fatin'in evliliklerindeki yıkıcı etkisi gözler önüne serilir. *İntibah*'ta da Dilaşub'un cariyeye kimliği kolayca elden çıkarılmasına ve evliliğinin felaketle bitmesine yol açar. *Felsefe-i Zenan*, *Eski Mektuplar*, *Zehra* ve *Bir Çiçek Demeti* romanlarında ise cariyeye ve odalıkların aile kurumu üzerindeki olumsuz etkileri verilir. Evin beyinin gözüne girme ve onunla evlenmeyi ikbal kapısı olarak gören cariyeye ve odalıklar bu eserlerde evin hanımı ile çatışma yaşarlar. Yaşanan çatışmalar genellikle evin hanımının aleyhine olur. *Felsefe-i Zenan*'da, kocasını evin cariyesi Mah-ı Tâbân ile yakalayan Zekiye vereme yakalanarak ölür. *Eski Mektuplar*'da ise Meliha, cariyeye Peyman'ın eve gelmesinden sonra evini terk etmek zorunda kalır. *Zehra*'da, evin hanımı ile cariyeye arasındaki çatışmanın daha şiddetli bir hale geldiği görülür. Zehra, kocasını elinden aldığı için Sırrıcemal'den intikamını alır. *Bir Çiçek Demeti*'nde ise L Hanım, kocasının aldığı iki odalıkla yaşamak zorunda kalır. Boşanamayınca intihar etmek ister fakat çocuklarının üvey anne elinde kalmalarına razı olmadığı için vazgeçer. Cariyelerin dönem yazarları tarafından bir yandan aile düzenini bozan yönleri tenkit edilirken diğer yandan da bu kurumun Avrupa'nın gayrimeşru ilişkilerine nazaran üstün tarafları savunulur. Bunda şüphesiz cariyelerin, evin hanımıyla eşit haklar elde etmelerinin ve daha iyi yaşam şartlarına sahip olmalarının da payı vardır.

Romanların incelemesine geçmeden önce çeşitli toplumlarda esaret, esaretin Osmanlı sosyal hayatındaki yeri ve Tanzimat dönemi Türk romanında esaret eleştirisi konularına değinilecektir.

4.1. Çeşitli Toplumlarda Esaret, Esaretin Osmanlı Sosyal Hayatındaki Yeri ve Tanzimat Dönemi Türk Romanında Esaret Eleştirisi

Bir insanın bütün varlığı ile bir başkasının tasarrufunda bulunması olan köleliğin insanlık kadar eski bir geçmişi vardır. Önceleri savaş esirliği ile ortaya çıkan ve sosyal hayata yerleşen kölelik kurumu zamanla toprağa bağlı kölelik, toplu kölelik ve ev içi hizmeti köleliği şeklinde geniş bir kullanım alanına yayılmıştır. Bu yapısı itibarıyla de yüzyıllar boyu varlığını sürdürmüştür. XIX. yüzyılın ikinci yarısından sonra Batı kültürüne ve edebiyatına yönelen Tanzimat yazarları kölelik kurumunu, eski bir geçmişi olması ve sosyal hayatta varlığını sürdürmesi bakımından önde gelen temalar arasında ele alıp eserlerinde sıklıkla işlemişlerdir. (Parlatır, 2012: 11, 12).

Kısaca hürriyeti, özgürlüğü olmayan, başkasının efendiliğini kabul etmek zorunda kalan köle, alınıp satılarak, miras bırakılarak, borç karşılığı gösterilerek mali yönü itibarıyla hukuki işlemlere konu olan ancak iman, namaz, oruç gibi şahsi meselelerde hür insanlardan farkı olmayan kişidir. (Yağcı, 2022: 155). Türkçe’de köleden başka kul, bende, halayık, esir ve “kadın köle” anlamında câriye, odalık; Farsça’da bende, gulâm, kadın köle için kenîz; Arapça’da abd, rakik, memlûk, kinn, gulâm, rakabe, vasîf, milkü’l-yemîn ve kadın köleler için memlûke, vasîfe, câriye, eme ve gurre kelimeleri kullanılmıştır. Belirli dönemlerde memlûkün daha ziyade beyaz, abdin ise zenci köleler için kullanıldığına rastlanmaktadır. İspanya’da siyah köleler için hâdim kelimesi tercih edilmiştir. (Aydın ve Hamidullah, 2002: 237). Bunun yanı sıra savaşta ele geçirilen kadın ve çocuk esirler için seby kelimesi de kullanılmaktadır. Seby hiçbir zaman erkekleri ifade etmemektedir. (Yağcı, 2022: 156).

Kadın kölenin yaşam şartlarını belirleyen en önemli olgulardan biri ırkî yapısıdır. Bir beyaz köle ile zenci kölenin hayat standardı aynı değildir. Doğu köle algısında beyaz köleler neredeyse her zaman itibarlı konumda bulunurken zenciler daha aşağı konumda yer almışlardır. Siyah kölelerin kaynağı Afrika iken beyazların kaynağı Karadeniz’in kuzeyi, Kafkasya, Balkanlar ve Avrupa’dır. Osmanlı Devleti’nin ilerleyişine paralel olarak 16. yüzyılın ortalarına kadar köle ticareti için Balkanlar ve Avrupa ilk sırada yer almıştır. Batı’ya ilerleyişin azalması ile birlikte bu kaynak azalmıştır. Avrupa’da ilerleyişin yavaşladığı ve durduğu dönemde Karadeniz’in kuzeyi ve Kafkasya devreye girmiştir. Böylece tüccar eliyle yürütülecek olan köle ticaretinin en önemli kaynağı Kafkasya olmuştur. Bu nedenle Osmanlı

sarayında Çerkes ve Gürcü köle sayısında bir hayli artış olmuştur. (Yağcı, 2022: 160, 162).

Osmanlı İmparatorluğunda esir ticareti, fertleri için ekonomik yönden olduğu kadar devlet için de önem taşımaktadır.²⁵⁸ Esirciler emini unvanıyla anılan bir memur, esir pazarlarının²⁵⁹ düzeni, alışverişin gözetim ve denetimi, devlet hissesinin toplanması gibi hizmetlerden sorumludur. Esirciler emininin, esirciler kethüdası denilen bir yardımcısı vardır. Esirciler şeyhi olarak adlandırılan reis ise esir ticaretinin kurallarına göre yapılmasını sağlayarak esir borsasını yönetir. Diğer yandan esirci denilen esnaf sınıfı da ikinci elden köle alım satımı ve köle ana-babadan doğan çocukları yetiştirerek bunları sonradan satışa çıkarmakla ilgilenir. Kölelerin iyi para etmesi için beslenme, giyim ve eğitimlerine özen gösterip yüksek fiyatla zengin konaklarına satarlar. Ayrıca herhangi bir nedenden dolayı elden çıkarılmak istenen köleleri, konaklardan ucuz fiyatla toplayıp esirler üzerinde değiş tokuşa dayalı bir ticaret faaliyeti de yürütmüşlerdir. (Tokmakçioğlu, 1991: 118).

19. yüzyılda Osmanlılar arasında köle sahipliği, çoğunlukla bir kent olgusu olduğu için kölelerin çoğunluğunun alınıp satıldığı yerler, Rumeli'nin, Anadolu'nun, Doğu Akdeniz'in ve Balkanların büyük kentleridir. Elit ve zengin kesimin konak sahibi oldukları İstanbul, kölelerin talep ettiği ve birçoğunun sürekli bir kapı bulduğu bir kenttir. Yönetici sınıfın daha az zengin üyeleri ile orta sınıflar da köle sahibi olmaktadır. Köleler; savaşlarda esir alma, akınlar ve kaçırma ile satın alma yoluyla elde edilir. Satın alma yoluyla edinimde, bazı durumlarda kölelik statüsü gönüllülük esasına dayanır. Kıtlik dönemlerinde birçok Afrika toplumunda, çocuk ve yetişkinlerin tahıl ile takas edildiğinin yanı sıra borcunu ödeyemeyenler veya bir cinayetten dolayı suçlu sayılanların köle olarak satıldığı görülmektedir. Yaşam koşullarını iyileştirmek maksadıyla kendilerini ve çocuklarını köle olarak satanlara da rastlanır. Çerkeslerde

²⁵⁸ “Şeriatın tasvip ettiği ve örfün onayladığı kölelik, Osmanlı toplumunda yaşamsal önemi olan bir kurumdur ve askeri-idari biçimi sayesinde devlet aygıtında sağlam bir yere sahipti. Ev kölesi ve cariye istihdamı nedeniyle harem düzeniyle neredeyse eşanamlı olan kölelik, siyasetten Müslüman tebaanın özel yaşamına dek çeşitli alanlarda etkili olmaktadır.” (Erdem, 2023: 43).

²⁵⁹ “İmparatorluktaki en büyük ve işlek köle pazarı İstanbul'dakiydi. Esir pazarı, Kapalıçarşı'nın Nuruosmaniye kapısının kuzeyinde Tavukpazarı yakınlarındaydı.” (Toledano, 1994: 44).

sahibin, ebeveynin ve esir kızın kendisinin onaylaması ile genç kızların satılarak İstanbul haremlerine götürüldüğü görülmektedir.²⁶⁰ (Toledano, 1994: 12, 15).

Yunanlılarda ve aralarında kan davası bulunan diğer kavimler arasındaki muharebeler, kadınların sürekli bir kabileden diğer kabileye esir olarak gitmelerine neden olduğundan istifraş ve cariyeliğin ölüme tercih edilen “bir hal-i tezellül” olmak üzere ortaya çıktığı görülmektedir. Bundan dolayı bir esire ve bir cariyeden başka bir sıfatı olmayan kadın, bu şartlar dâhilinde poligami yoluyla bir zengin haremine girmeyi bir fakirin kulübesinde çalışmaya tercih etmektedir. (Ahmed Cevad, 1988: 22).

İslam öncesi Arap toplumunda ise evlilikte denklik/kefâet esastı. Hasep ve nesep yönünden üstün kabul edilenler kendileriyle aynı statüde olanlarla evlenirlerdi. Hasep ve nesep yönünden düşük olan (hecîn) kişiler de kendileriyle aynı statüyü paylaşanlarla evlenirlerdi. Bundan dolayı hür erkeklerin cariyelerle evlenmeleri zül kabul edilirdi. Bu anlayış özü itibarıyla İslam’da da muhafaza edilmiştir. Nisa 4/25. ayette hür kadınlarla evlenmeye ekonomik gücü yetmeyenlerin, mümin cariyelerle evlenebilecekleri belirtilmiş ancak ayetin sonunda cariyelerle evlenmek yerine bekârlığa sabretmenin daha hayırlı olduğu vurgulanmıştır. Bu ayetin tefsirinde, “Kim Allah’ın huzuruna temiz pak çıkmak isterse hür kadınlarla evlensin.” “Hür kadınlarla evlilik evin salahı, cariyelerle evlilik evin helakı/fesadıdır.” gibi hadislerin yanında “Hangi hür erkek cariye ile evlenirse kendi yarısını/çocuğunu köleleştirmiş olur”. (Hz. Ömer), “Cariye ile evlenen kişi zinadan çok da farklı bir iş yapmış sayılmaz.” (İbn Abbas), “Cariye ile evlenmek zina değilse de zinaya yakındır.” (Said B. Cübeyr), “Cariye ile evlenmek leş, kan, domuz eti gibidir; ancak darda/zorda kalan için helaldir/mubahtır.” (Mücahid) gibi ilginç sözler nakledilmiştir. (Öztürk, 2019: 26). Kuran’ın nazil olduğu dönem dikkate alındığında, o dönemin toplumsal yapısında hürler ile köleler arasında ciddi bir statü farkının bulunduğu ve ayette mevcut toplumsal yapının dikkate alındığı anlaşılmaktadır. (Öztürk, 2019: 171). Dolayısıyla bahsi geçen ayet, nesep ve hasebi üstünlük ölçütü sayan, cariye olan annesini hecîn diye aşağılayan Arap toplumuna, iman noktasında hür ile kölenin eşit olduğunu bildirmektedir. Bununla birlikte hür kadınlarla evlenme imkânı bulunması durumunda

²⁶⁰ “Zira Çerkez kadınlarının bazıları kızlarını tâ beşikten: “Padişah haremi olup ihtişam ve elmaslar içinde hayat süreceğine” dair ninnilerle büyütürlerdi.” (Saz, 1974: 47).

cariyelerle evlilik kerih görülmüştür.²⁶¹ Bunun nedeni de hür erkeğin cariyeden dünyaya gelen çocuğunun nesep yönünden itibarsız olmasıdır. Ayrıca cariyelerin, erkeklerin işret meclislerinde bulunmaları da onlarla evlenecek erkekler için kabul edilebilir bir durum değildir. (Öztürk, 2019: 198, 199).

Kölelik (esaret), İslamiyet'in kabulünden sonra Türk sosyal hayatında, din ve devletin sağladığı hoşgörü ile yeni değerler ve kullanım alanları kazanmaya başlar. Osmanlıların genişleme politikası gereği hem Anadolu'ya hem de Rumeli'ye düzenlenen akınlar sonucunda elde edilen esirler, genellikle devlet ve saray hizmetinde kullanılmıştır. (Parlatır, 2012: 27, 29). Türk toplumunda esirleri yetiştirerek devlet ve memlekete faydalı kişiler haline getirme, başta padişahlar ve hanedan olmak üzere, bütün Osmanlı ileri gelenlerince imparatorluğun hayatı boyunca devam ettirdiği bir gelenek halini almıştır. (Türk Ansiklopedisi, 1968: 403). Genellikle zengin evlerin konaklarında bulunan köle ve cariyeler, zaman içerisinde iyi bir eğitim almış, efendilerinin gönlüne girerek onlarla evlenmişlerdir. (Aytaş, 1996: 244).

Osmanlı toplumunda esir satın almak normal karşılanır ve yadırganmazdı. Osmanlı tebaanın tümünün, padişahın kulu sayılmaları ve İslam dininin esirlere iyi davranılması konusundaki kesin buyruğu²⁶², diğer toplumlardaki özgür insan ile köle arasındaki derin uçurumu kapatmıştır. Kölenin, Müslümanlığı kabul edip efendisinin günahlarının en büyük kefareti karşılığında azat edilmesi, cariyelerin, sahiplerine çocuk doğurmaları, esirlik kavramını ortadan kaldırır. 1847'de ise Türkiye'de esir ticareti resmen yasaklanır. (Tokmakçioğlu, 1991: 119). Dünyada köle ticaretinin yasaklanması ve köleliğe karşı alınan tedbirler, başlangıçta Osmanlı Devleti başta olmak üzere Müslümanları ilgilendiren bir konu değildi. Çünkü İslam Hukukunda kölelerin durumu Batı ülkeleri ve Amerika'daki hür olan beyazlar dışındaki insanlardan daha iyiydi. Buna karşın köleliğin vahşet anlamına geldiği Batı'da ve

²⁶¹ Kınalızâde Ali Çelebi, *Ahlak-ı Alâî* isimli eserinde hür kadınlarla evlenmenin cariyelerle evlenmekten üstün ve faziletli olduğuna değinir. Detaylı bilgi için bkz; Hüseyin Öztürk, *Kınalızâde Ali Çelebi'de Aile*, Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yay., Ankara 1991.

²⁶² "Allah'a kulluk edin ve O'na hiçbir şeyi ortak koşmayın. Ana-babanıza iyilikte bulunun. Akrabaya, yetimlere, yoksullara, yakın komşuya, uzak komşuya, yakın arkadaşına, yolda kalmışlara, elinizin altında bulunan köle, câriye, hizmetçi ve işçilere iyilik yapın. Çünkü Allah, kendini beğenen ve çokça övünüp duran kimseleri kesinlikle sevmez." (Kuran-ı Kerim, Nisa Suresi, 36. Ayet).

"Allah kiminize kiminizden daha fazla rızık verdi. Ama kendilerine fazla verilenler, rızıklarını ellerinin altındakilerle paylaşp da onları bu hususta kendileriyle eşit hale getirmeye yanaşmıyorlar. Peki, onlar Allah'ın nimetini inkâr etmiş olmuyorlar mı?" (Kuran-ı Kerim, Nahl Suresi, 71. Ayet).

Amerika’da köle ticareti XIX. yüzyıldan itibaren yasaklanmaya başlar. Başta İngiltere olmak üzere Batılı devletler hem zayıf durumdaki Osmanlı Devleti’ni bundan dolayı yıpratmak hem de sanki köle ticaretini dünyada yapan tek milletin Müslümanlar ve tek devletin de Osmanlı Devleti olduğunu göstermek için imparatorluğa baskı yapmaya başladılar. (Akgündüz, 1995: 175). Nitekim Batılı muasır yazar Toledano’nun ifadesiyle “Osmanlı’da köleliğin sosyal ve bir ölçüye kadar da ekonomik önemi, görece ılımlı yapısı ve İslamca onaylanması, Osmanlıların bu kurumu kaldırmak için istek göstermemelerinin nedenlerini” açıklamaktadır. (Toledano: 1994: 77).

1839 Tanzimat fermanı ile padişah, insan hakları bakımından tebaasına bazı hususları tanıdığı olduğundan Sultan Abdülmecid, 1847 senesinde Bâb-ı âliyi ziyareti sırasında esir pazarlarının kaldırılmasını emreder.²⁶³ (Türk Ansiklopedisi, 1968: 403). İstanbul esir pazarı, 1847 yılında kaldırılmasına rağmen köle ticareti arka sokaklarda, esircilere ait özel evlerde sürdürülmüştür. (Toledano, 1994: 45). Pazarın kapatılmasından sonra satıcılar kent içinde dağılır. Siyah köleler, Fatih mahallesi ve çevresindeki bazı hanlarda satılırken çoğunluğunu Çerkezlerin oluşturduğu beyaz köleler de Tophane’de Karabaş²⁶⁴ sokağında bulunan esirci evlerinde satışa çıkarılır. Bu durum köle satışlarının denetlenmesini neredeyse imkânsız bir hale getirmiştir. (Erdem, 2021: 629). I. Meşrutiyet’ten sonra bu alışveriş, evlatlık edinme adı altında 1908’e kadar devam etmiştir. (Türk Ansiklopedisi, 1968: 403).

1847’den sonra da İngiliz hükümetinin köle ticaretinin yasaklanması konusunda Osmanlı Devleti üzerindeki baskılarının devam ettiği görülmektedir. 1851 tarihli Ceza Kanunnamesi’nin 19. maddesindeki kölelerle ilgili düzenlemeler, köleliğin Osmanlı’da hâlâ yasal bir kurum olduğunun göstergesidir. 1854’te İngiltere’nin yoğun baskıları sonucunda Çerkez ve Gürcü köle ticareti yasaklanmıştır. 1857, 1889, 1891 ve 1909 tarihlerinde çıkarılan ferman ve kanunlarla köle ticareti yasaklanmaya çalışılmıştır. 1889’da bu konuda uluslararası bir antlaşma olan Brüksel Antlaşması’nı Osmanlı Devleti de imzalar. 1917 tarihli Hukuk-ı Aile Kararnamesi tasarısını hazırlayan komisyonun mazbatasında ilgi çekici bir ifadeye yer verilmiştir.

²⁶³ Bunda, Batılılaşan bir başkentin ortasında, açık köle ticaretinin artık zamanın görüşleri ile uzlaşamamasının da etkili olduğu söylenebilir. (Toledano, 1994: 91). Bazı yazarlara göre de Abdülmecid, Avrupa’ya hoş görünebilmek için esir ticaretini yasaklamıştır. (Kurnaz, 2015: 67).

²⁶⁴ “Karabaş”, kadın köle demektir. Bu sokak, köle tüccarlarının ve dolayısıyla kölelerin burada yoğun olarak bulunmasından dolayı bu ismi almış olsa gerektir. (Erdem, 2021: 629).

Bu ifadeye göre 1856 Paris Barışı ile Osmanlı Devleti'nin Avrupa Cemiyeti Düveliyesine dâhil olması ve böylelikle köleliğin ayakta kalan tek sebebi olan daimi harbîliğin ortadan kalkması nedeniyle Osmanlı'da artık köleliğin varlığından söz edilemez. Buna rağmen İmparatorluğun sonuna kadar kölelik kurumu ilga edilmemiştir. (Akyılmaz, 2004: 231, 237).

İslam hukukunda kölelik müessesine bakış tarzı, diğer dinler ve hukuk sistemlerinden tamamen farklıdır.²⁶⁵ İslamiyet, daha önce toplumlarda vahşi bir şekilde yerleşmiş olan bu müesseseyi medeni bir kalıba sokmuştur. Bunlardan birincisi, köleliğin sebeplerini hafifletirerek insanlığın fıtratına aykırı olan bu müesseseyi ortadan kaldırmak için çeşitli tedbirler almasıdır. Bu tedbirlerin başında ise köle azad etmenin manen teşvik edilmesi, kölelere bedelini ödemek şartıyla azat olabilme imkânının verilmesi (mükâtebe), kölelerin esaretten kurtarılması için onlara zekât verilmesinin tavsiye edilmesi, dini bir müeyyide olarak konulan kefaretlere alternatif olarak köle azad etmenin şart koşılması gibi uygulamalar yer almaktadır. İkincisi ise mevcut kölelere meşru dairede güzel muamele edilmesini tavsiye etmektir. Dolayısıyla İslam hukuku, İslamiyet'ten önce sosyal ve ekonomik bir vakıa olan köleliği, aldığı bu tedbirlerle daha istisnai bir müessese haline getirmiştir.²⁶⁶ (Akgündüz, 1995: 105, 106). Yalnız İslam hukukunda görülen bir uygulama olarak devlet, gelirlerinin büyük bir bölümünü köle azadına tahsis etmiştir. İslamiyet, kölelere birçok noktada hürlere yakın bir hukukî statü vermiş ve bunu sosyal hayatta uygulamaya koyarak onlara hürriyetlerine kavuşuncaya kadar insanca yaşama hakkı

²⁶⁵ “Şark âdet ve ahlakını bilmeyen Avrupalılar, İstanbul'daki köle ve cariyeleri Amerika esirleri gibi zannederler.” ifadeleriyle Ali Suavi, Batı'nın, Doğu'daki köleliği bilmediğini bundan dolayı da yanlış değerlendirmeler yapıldığını söyler. (Has-Er, 2000: 16). Nitekim Batılı yazar Fontmagne de bu meseleye değinir: “Türkiye’de köle kelimesinin manası bizdekinden çok farklı. Haremin hizmetinde bulunanlara köle denmesi sizleri şaşırtmasın. Bu insanlar aslında esircilerden satın alınmış ama öylesine hoş tutuluyor ve öylesine az iş yapıyorlar ki gören onları ailenin bir ferdi sanır. Bu cariyeler, hanımlarının etrafında küçük bir topluluk teşkil ediyor. Onunla birlikte gezmeye çıkıyorlar. Bir seviyeye gelmiş kadının araba ile dahi yalnız çıkması hoş görülmez. Kısacası bu ülkede kölelik, genç kızların küçük yaşta aileye alınarak yetiştirilmesi, büyüyünce de aile içinde ya da dışında evlendirilmesi manasını taşıyor. Büyük bir güzelliğe sahip olan cariyeye bazan da hediye olarak takdim ediliyor.” (Fontmagne, 1977: 245).

²⁶⁶ “İslam, ebeveyni olan iki tektanrılı din, Musevilik ve Hristiyanlık gibi köleliğin ilgasını bir doktrin olarak hiçbir zaman öğretmedi, onları (çok değişik biçimde de olsa) izleyerek kurumu ılımlı bir duruma getirmeye, yasal ve ahlaki yönlerini hafifletmeye çalıştı.” (R. Brunschvig, “Abd”, EI, I, Leiden, 1960, s. 25'ten aktaran Ehud R. Toledano, *Osmanlı Köle Ticareti 1840-1890*, İstanbul 1994, s. 3).

tanımıştır. Köle ve cariyelerle evlenmenin teşvik edilmesi²⁶⁷, kölelere karşı kötü muamelenin yasaklanarak onlara iyi davranmanın dinî ve hukukî bir sorumluluk haline getirilmesi²⁶⁸ bunun örnekleridir. (Aydın ve Hamidullah, 2002: 238, 239). Böylece İslam, azad edilen köle ile onu azad eden kişi arasında bir nevi akrabalık bağı (velâ) kurmuş, karşılıklı yardımlaşma ve dayanışma imkânı sağlamıştır.²⁶⁹ (Karaman, 1992: 389). Osmanlı yönetici tabakasının üçte birinin hane halkı arasında bulunan cariyeler, köle ve azatlı cariyeler ve köleleri vakıf yoluyla miraslarına ortak etmeleri de bu bağlamda değerlendirilebilir. (Yüksel, 1992: 490). Osmanlı asırlarında sıkça rastlanan bu örnekler, cariyeler ve erkek kölenin endüstri ve tarımda değil, ev hayatında kullanılmasından kaynaklanan bir yakınlaşmadır. (Ortaylı, 2021: 165).

Zengin Türk evlerine alınan köleler aslında belli bir sosyal ihtiyacın karşılanmasına ve ailede birtakım dengelerin sağlanmasına hizmet etmişlerdir. Bu köleler, aileye en büyük yardımcı, çeşitli becerileri ile harem hayatına canlılık ve neşe katan birer eleman durumundadırlar. (Cebeci, 2017: 170, 171). Dolayısıyla cariyeler, Avrupalıların zannettikleri gibi pek bedbaht değildirler. Yiyecekleri, giyecekleri hanımlarinkine yakın olup her açıdan iyi muamele görürler. Sert efendilere rastladıkları zaman eğer memnun olmazlarsa başka bir eve satılmayı teklif ederler. İstekleri yerine getirilmediği zaman da kaçarlar ve kendilerini sattırırlar.

²⁶⁷ El-Bakara 2/221, en-Nisa 4/25. ayetler.

²⁶⁸ İlk Müslümanların bir kısmını Habbâb, Bilâl, Suheyb gibi kölelerle Lübeyne, Zinnire, Nehdiyye, Ümm-i Abs gibi cariyelerin oluşturması, İslam dininin bu mazlum sınıfın elemelerini, ızdıraplarını hafiflettiğini göstermektedir. İslamiyet, dünyanın her tarafında yerleşen bu köklü âdeti tamamen ortadan kaldırmaya da tabi tuttuğu şartlarla köle istihdamını en az düzeye indirmiştir. Nitekim Cevdet Paşa'nın "Müslümanlıkta köle almak, köle olmaktır." sözü, bu güçlüğü ifade etmektedir. (*Sahih-i Buhari Muhtasari Tecrid-i Sarih Tercemesi ve Şerhi*, s. 466).

²⁶⁹ Nitekim Fatma Aliye Hanım, Avrupa asilzadeğânından Madam F., ile yaptığı konuşmada bu noktaya temas ederek cariyelerin, evin kızı gibi yetiştirildiklerini gösterir: "Bir de aylık demiştiniz. Cariyelere aylık verir misiniz?" "Şüphe yok! Vakıa cariyelerin elbise vesaire misillü her türlü ihtiyacatını efendileri tesviye eder ise de onlarda dahi can var. Her canın da arzu ve hevesi vardır. Belki o gün hanede bulunmayan bir yemişi canları ister. Belki efendisinin yaptığı elbiseden başka türlüüne özenir. Bunları da aylığıyla ve aylığından biriktirdiği para ile alır." "Bundan başka eskidikçe hediye verirsiniz öyle mi?" "Yalnız hediye değil madam. Bir cariyeye çıkarıldığı zaman onu çeyizleriz. Eğer efendisini pek hoşnut eden bir cariyeye ise efendisinin de iktidarı varsa o cariyeye bir de ev alır." "Siz cariyeleri para ile satın almıyor musunuz?" "Evet! Lakin verdiğimiz parayı onu satana veriyoruz. Ondan cariyeye bir fayda yok. Satan akrabasına veya efendisine fayda var. İslamiyet'te ise cariyelerin haklarını üzerimizde bırakmamaklığımız emrolunmuştur. Onun için her cariyenin emeğine mukabil hediye ve para ve çeyiz verilir." "(...) Demek oluyor ki bunlar familya azasından madut gibidir. (...)" (*Nisvan-ı İslam*, s. 40, 41).

Malik'in, memlûküne kölem, cariyem gibi izzet-i nefsinin rencide edecek bir kelime ile hitap etmemesi; oğlum, kızım diye çağırması İslam dininin kölelerle sahipleri arasındaki eşitliği göstermektedir. (*Sahih-i Buhari Muhtasari Tecrid-i Sarih Tercemesi ve Şerhi*, s. 467).

Evlenmelerinden sonra da kendilerine yardım edilir, kocaları memuriyete yerleştirilir ve mutlu bir şekilde yaşayıp hanım olurlar. Hanımlarını ve büyüttükleri çocuklarını cidden sevip o evden ayrılmayanlar da vardı. Bunlar, Dadı, Bacı, hacca gitmişse Hacı Bacı isimleriyle çağrılır ve hürmet görürlerdi. (Saz, 1974: 47, 53).

İslam-Osmanlı hukukunda, köleliğin sona erdirilmesi konusunda birçok yol mevcuttur. Köleleri özgürlüğe kavuşturan yollardan ilki ve en yaygın olanı "ıtk"tır. Efendinin kölesini kendi rızasıyla karşılıksız olarak azat etmesi anlamına gelen bu uygulama aynı zamanda gönüllü azad da demektir. Kuran ve Sünnet'te gönüllü azad teşvik edilmiştir. Kölelerin bu yolla azad edilmeleri için mahkemenin tesciline gerek yoktur, köle sahibinin iki şahit huzurunda "sen hürsün" demesi yeterlidir. Fakat Osmanlı uygulamasında ileride herhangi bir probleme neden olmaması için genellikle bu tür köle azadlarının iki şahidin varlığıyla mahkemeye tescil ettirildiği ve azad edilmiş köleye bu durumu belgeleyen bir "ıtkname" verildiği görülmektedir. (Akyılmaz, 2004: 226, 227). İkincisi, efendisinin köleye sağlığında *bundan sonra hürsün* deme şartı ve üçüncüsü de kişinin *bedelini* ödemesidir. Bu üç yol haricinde efendinin cariyeye evlenmesi ya da onu başkasıyla evlendirmesi de kölelerin hürriyetine kavuşmasını mümkün kılmıştır. (Özsoy, 2010: 2).

Abbasilerden itibaren halife ve hükümdar saraylarında cariyelerin önemli bir yeri olmuş özellikle halife adayını veya şehzadeyi doğuran cariyelerin itibarı ve etki alanı genişlemiştir. Abbasi halifelerinin belli bir kısmının ve Osmanlı padişahlarının belli bir dönemden sonra tamamına yakınının annesi cariyeye veya azatlı cariyedir. (Aydın ve Hamidullah, 2002: 244).

Kadın kölelerin istihdam edildiği en önemli kurum ve mekân saray haremidir. Harem, devlet adamı yetiştiren bir kurum olan Enderun'un bir tür simetrisidir. Harem, sadece padişaha eş olabilecek kadınların istihdam edildiği bir yer değildir. Burası aynı zamanda çeşitli konumlardaki devlet adamlarına da eş yetiştiren bir kurumdur. Eğer cariyelerin kaderlerinde padişah eşi olmak yoksa haremde kalma süreleri 9 yıldır. Bu süre dolduğunda ıtknameleri verilerek azat edilmişlerdir. Saraya köle olarak giren kızlar, haremden evlenmek için çıktıklarında özgür olurlar. Hareme girdikleri zaman genellikle Farsça isim alan cariyeler, evlenip özgür olduklarında ya ilk isimlerini ya da Arapça bir isim almışlardır. Boşanmaları ya da kocalarının vefatı durumunda saray tarafından bu kadınlara her zaman sahip çıkılmıştır. (Yağcı, 2022: 163, 165).

Orhan Bey zamanından itibaren Osmanlı haremde kölelerin mevcut olduğu bilinmektedir. Özellikle Fatih döneminde haremdeki cariyelerin sayısında bir artış söz konusudur. II. Bayezid döneminin ortalarında padişahların Türk kızlarıyla evlenme usulü kalkmış ve padişahların cariyelerle evlenmeleri veya onlarla düşüp kalkmaları gelenek halini almıştır. Bu yüzyıldan itibaren haremde esasını ve hanedanın temelini cariyeler oluşturmuş ve bu gelenek hanedanın kaldırılmasına kadar devam etmiştir. İlk cariyeler, savaşlarda esir edilen güzel ya da tam âzatlı kızlar arasından seçilerek hareme alınır, diğerleri ise satılırdı. Esir, sahibinin malı görüldüğü için efendisi, evinin bir eşyası gibi köleyi istediği şekilde kullanabilme, satabilme, hibe edebilme, hediye olarak başkasına verebilme ve nikâhsız olarak onunla düşüp kalkabilme hakkına sahiptir. Bunun için sahibinin, cariyesini odalık olarak alması yeterli olur. Bu durumda cariyeye verilen mihir de -diğer şeylerde olduğu gibi- sahibine aittir. (Uluçay, 2017: 43, 46). Cariyelik kurumunun oluşması ve gelişmesiyle padişahlar Türk kızlarıyla evlenme geleneğini terk etmişlerdir. Kanuni'nin Hürrem Sultan'la evlenmesiyle başlayan cariyelerle evlenme geleneği, II. Osman tarafından kaldırılmaya çalışılmışsa da daha sonraki padişahlar cariyelerle evlenmeye devam etmişlerdir.

İslam Hukuku'na göre hür kadınla beraber veya onun üzerine başkasına ait bir cariyeye ile evlenmek yasaktır. Evlenme durumunda cariyenin nikâhı batıl olur. Bununla birlikte cariyenin üzerine hür kadınla evlenmek mümkündür. (Ünal, 1998: 152). Eğer satın alınacak cariyeye odalık ise satın alacak kişi, onun göğsünü, kollarını, bacaklarını kısacası her tarafını iyice kontrol ettikten sonra alır ve buna karşı çıkanlar cezalandırılırdı. Aynı durum erkek köleler için de söz konusudur. Erkek köleyi satın alacak kişi, onu en ince ayrıntısına kadar gözden geçirip erkeklerin en güçlü, kuvvetli olanlarını seçerdi. Bu nedenle köleler, efendileri ya da satıcıları neye karar verirlerse ona uymak mecburiyetindedirler. (Parlatır, 2012: 33).

Gayrimüslim köleler satın alındıktan sonra Müslümanlaştırılır. Müslüman adları onların kölelik kimliklerini ele verir. Gülfidan, Karanfil, Gülendâd gibi çiçek adları yaygındır. Müslümanlaştırılan kölelerin anne ve baba adları da kayıtlarda Abdullah ve Havva olarak değiştirilerek geçmişleri ile ilgili bağlar bütünüyle koparılır. Onlar artık A. Paşa'nın konağında kalfa, B. Bey'in haremde odalık olarak tanınırlar. Azad edilip evlendirilinceye kadar o evin bir üyesi olduklarını simgeleyen bu tanımlamalarla anılırlar. (Özbay, 2012: 15). Bu bağlamda esaret yoluyla alınan ve

cariye işleviyle karşımıza çıkan insanlar, kültürlenme²⁷⁰ olgusunu yaşarlar. Aynı şekilde ilk kültürlerin insanları olan hizmetçiler, odalıklar, beslemeler de kültürlenme yoluyla farklı kültürel kazanımlar, konumlar içine girerler. (Baki, 1993: 108, 109).

Efendinin cariyesini istifraş etmesi onun hakkı, kölenin de vazifesi olarak kabul edilmiştir. Köleliğin yaygın olduğu bütün toplumlarda bu tür bir ilişki biçimi sürekli var olmuştur. Diğer toplumlarda bu ilişkiden doğan çocuklarla babaları arasında bir nesep bağı kurulmayıp çocuklar köle olmaya devam etmiştir. Amerikan toplumunda cariyelerin, çocuklarının babalarını belirlemeye yönelik beyanları suç sayılmıştır. İslamiyet bu vakıayı kabul ederek efendinin belirli şartlarda cariyesinden bu yolla faydalanmasına izin verirken bundan yine köle lehine bazı sonuçlar çıkararak istifraşı, köleliği azaltma yollarından biri haline getirmiştir. Bu durumda efendi ancak bekâr ve Ehl-i Kitap olan cariyesini belli esaslar dâhilinde istifraş edebilir. Efendisinden çocuk doğuran cariye hürriyetini garanti altına alır ve cariye olarak kaldığı sürece diğer kölelerden hukuken ve fiilen farklı bir statüde bulunur. Bu cariye artık satılamaz, hibe vb. hukukî muamelelere konu edilemez. Efendisinin ölümünden sonra da başka bir işleme gerek kalmadan hürriyetini kazanır. (Aydın ve Hamidullah, 2002: 241). Hâlâ köle olarak tutulmasına karşın ümm-i veled (çocuk annesi) sıfatıyla özgürlüğe doğru büyük bir adım atmış olur. (Erdem, 2023: 227). Böylece İslam hukuku cariye statüsünü bile köle kadınların hürriyetlerine kavuşmaları için vesile kılmıştır. (Akgündüz, 1995: 305).

Padişahın çocuğu olan ve çırağ edilmeyen cariyelere has odalık veya ikbâl denir. Çocuk doğurduğu zaman hürriyetine kavuşur. Has odalıklar kıdemlerine göre baş, ikinci ve üçüncü ikbâl olarak adlandırılır. Duraklama ve gerileme dönemlerinde ikbâller, tahta çıkan padişahların odalıkları olan hanımlardır. Padişahın genellikle dört ikbâli olurdu ve ikbâller Tanzimat'tan sonra padişahın meşru zevceleri oldular. İkbâllerden sonra gelen dört gözde, dört peyk ise hanım denilen odalıklardır. (Cebeci, 2017: 175, 176).

Osmanlı sosyal hayatında özellikle konak, köşk ve zengin ailelerin evlerinde kadın kölelerin önemli bir yeri vardır. Çeşitli yollardan elde edilen ve çoğunlukla

²⁷⁰ “(...) bireyin içinde doğup büyüdüğü, geliştiği, benimsediği, toplumsallaştığı kültürden ayrılıp değişik bir kültüre geçmesi ve bu kültürü benimsemesi sürecine kültürlenme denir. Kültürlenmeler oldukça toplumsallaşma da sürer.” (Bozkurt Güvenç'ten aktaran Hayati Baki, *Tanzimat Edebiyatında Roman ve İnsan*, s. 108).

odalık olarak alınan cariyeler yüzünden birçok ailelerde kıskançlıklar sonucu büyük geçimsizlikler ortaya çıkmış ve bu gergin ortamlardan en çok etkilenenler de cariyeler olmuştur.²⁷¹ Türk sosyal hayatına iyiden iyiye yerleşen kölelik kurumu, biraz da dünya devletleri politikasının zorlamasıyla XIX. yüzyılın ortalarından itibaren Osmanlı yönetimince de birtakım tepkilerle karşılaşmıştır. Böylesine köklü bir kurumun birdenbire ortadan kalkması düşünülemeyeceği için bu müessese ilk tepkilerden²⁷² ancak 50-60 sene sonra Türk sosyal hayatından yavaş yavaş kaybolmaya başlamıştır. (Parlatır, 2012: 35, 37).

Celal Nuri de aile fikrinin bizde yerleşmesi, çocukların hukukuna daha çok saygı gösterilmesi, parasızlık ve hayatın güçleşmesi gibi nedenlerle odalık kurumunun modadan düştüğünü ve eskiden olduğu gibi haremli cariyelerle dolu olmadığını ifade eder. Ahlakı aykırı olan ve aile esasını temelden sarsan bu tür uygulamaların, kanun-i esasinin getirdiği hürriyet fikriyle herkesin hür olduğu memalik-i Osmaniyye’de ortadan kaldırılmasını ister. (İleri, 2017: 128, 132).

Siyasi ve sosyal hayattaki hürriyet düşüncesinin edebi alana özellikle Tanzimat edebiyatının ikinci kuşağında, insan hürriyeti ve insan eşitliği şeklinde geçtiği görülür. Bu, bir anlamda Tanzimat’ın birinci kuşağından itibaren edebiyatın sosyal sorunlara açıldığının açık bir ifadesidir. Sosyal hayat içinde en büyük değer olarak insan kabul edildiğine göre bu noktadan hareketle gene insana bağlı olan kölelik temasının edebi eserlere girmesi normal karşılanır. Nitekim kölelik, o dönemde hem siyasi hem sosyal hayatta tartışılırken bazı yazarlarımızın bu kurumu yakın çevrelerinden tanıdıkları da²⁷³ Batı’dan gelen edebi türlere uygun konu bulmakta güçlük çekmemelerini ve

²⁷¹ Padişah haremi olmak arzu ve ümidiyle İstanbul’a gelen bazı Çerkez cariyeler, evin beyinin ilgisine karşılık vermeleri nedeniyle hanımlarının felaketine sebep olmuşlardır. Bu nedenle kıskançlıkla evin hanımı tarafından hırpalanmışlardır. Bunun dışında ev sahibi ne kadar sert olursa olsun en azından verdiği parayı düşünerek cariyesinin sıhhatine dikkat eder ya da esir pazarlarında sattırırdı. Evinde alıkoyup ona eziyet etmezdi. Bu cariyeler arasında hanımının saadetini bozmamak için başka sebeplerle evden ayrılan sadık cariyeler de vardı. Bunlar eski ise çırak çıkmak, yeni ise satılmak suretiyle hanımını kurtarırdı. (Saz, 1974: 47).

²⁷² Osmanlı İmparatorluğunda cariyeliğin kaldırılması, bu işi geçim kaynağı haline getirenlerin hoşnutsuzluğuna sebep olmuş; Hicaz, Cidde ve Kafkasya’da yer yer isyanlar ortaya çıkmıştır. (Kurnaz, 2013: 161).

²⁷³ Tanzimat yazarlarımızın bazılarının annelerinin kadın esirler olması ve bu kurumun işlerliğini o dönemde halen sürdürmesi, onların bu durumu daha net gözlemlmelerine ve daha duyarlı davranmalarına neden olmuştur. (Namlı, 2010: 250). Samipaşazade Sezai de babasının konağında gördüğü birçok esir kadınları yakından tanıdıktan sonra *Sergüzeşt*’i yazmıştır. (Cevdet Kudret, 2016: 103). Sezai’nin esaret hakkındaki görüşlerinde annesinin satın alınmış bir esir olmasının da payı

köleliğin özellikle hikâye ve romanda bir sosyal tema olarak yer almasını sağlamıştır. (Parlatır, 2012: 50). Avrupa’da Fransız İhtilali’nin getirdiği insan hakları beyannamesinin tesiri²⁷⁴ Tanzimat edebiyatında da görülmüş ve Namık Kemal’den başlayarak Halit Ziya’ya kadar birçok romancılar esaret temini işlemişlerdir. Ancak Tanzimat romanında çok sık rastlanan bu tema sosyal bir problem olarak değil daha çok romantik ve melankolik bir duygunun temeli olarak ele alınmıştır. (Okay, 1991: 151). Hissî bir mevzu olarak ele alınan kölelik kurumu²⁷⁵, Batı’nın romantik akımı ve edebiyatı ile beslenen ve kuvvetli bir acıma duygusuna sahip olan Tanzimat yazarının tutumuyla bağdaşmaktadır. (Parlatır, 2012: 260). Bu devir esaret edebiyatının konuları arasında Kafkasya’dan kaçırılıp satılan kız ve erkek çocuklar, kölelerin memleketlerine duydukları özlem, beklenmedik tesadüflerle birleşen kardeş veya cariyeler ile efendileri arasında bazen tek taraflı kalan aşklar yer almaktadır. Esaret konusu Tanzimat sonrası Türk romanında genellikle acıklı bir son bulan maceralar şeklinde işlenmiştir. (Ülgen, 1994: 100).

Saliha Hanım ile konuşmalarından Ayşe Kadın’ın, memleketinden kaçırılıp esir olarak satıldığını anlıyoruz. Şemsettin Sami de Tanzimat romancılarının sıklıkla dile getirdikleri bir konuyu, vaka arasına serpiştirerek anlatır. Annesinden, babasından küçük yaşta koparılıp esir pazarlarında satılan bu insanların, sonraki yaşantılarında vatan ve aile hasretiyle yanıp tutuşmaları ve talihlerinden şikâyet etmeleri, bu kurumun insani ve vicdani duygulardan yoksun olduğunu gözler önüne serer. Yazar, bu haklı isyanı, Ayşe Kadın’ın ağzından yine onun mahalli şivesiyle verir:

vardır. Güler Güven, bunu şu şekilde ifade eder: “Annesinin esir oluşunu ve bu duruma katlanışını bir türlü hazmedemeyen Sezayi bunu kendisine söylediği zaman “esir olmasaydım sizin gibi çocuklarım olmazdı” tesellisiyle karşılaşmış. Sezayi daha dokuz, on yaşlarında bir çocukken konaktaki halayıkları toplayarak onlara kendine göre konferanslar verir; kafesleri kaldırmaktan, güneşe çıkmaktan, serbest olmaktan söz edermiş.” (Güven, 2009: 38).

²⁷⁴ 1852’de Harriet-Beecher-Stowe’un *Tom Amcanın Kulubesi* adlı romanının yayımlanması, kölelik sistemini aktüel bir mesele haline getirir. Devrinde *İncil*’den sonra en çok okunan roman olma özelliği taşıyan bu eser, çeşitli ülkelerde pek çok yazarın bu konuya eğilmesine neden olur. Bu eser ve onu takip eden tenkitlerin Avrupa’da esaret müessesesinin kaldırılmasında büyük rolü olmuştur. (Kerman, 35).

²⁷⁵ Tanpınar, bu temin ilk muharrirlerimiz tarafından hissî bir mevzu olarak ele alındığına ve sosyal hayattaki varlığına dikkati çeker: “İçtimai hayatta tarih boyunca yaptığı tesirleriyle ayrıca mütalaa edilmesi lazım gelen bu müessese, şark hikâye ve masalını öteden beri beslemişti. *Binbir Gece* başta olmak üzere şark hikâye ve masallarının çoğunda, pazardan satın alınan esir veya ayrıldığı sevgiliyi bulmak için kendisini cariyeye gibi satılığa çıkartan sultanlar vardır. Bu kadar zengin ve hüznü tarafı bulunan böyle bir mevzuu, bu kadar yerli ve köklü imkânı ilk hikâyecilerimiz kaçırmayacaklardı. Kaldı ki hayatta mevcuttu. İlk ve acele denemeler onlarla yapıldı.” (Tanpınar, 2012: 292).

“— Ne bilir ben, hanım. Ben ufak kız idi. Mamlakatta ana var, baba var, karındaş, büyük kız karındaş, ev dolu benim. Bir gün ben başka kızlar beraber seyre şıkdi. Kasabadan uzak, uş saat, dört saat uzak... Orada uş adem galdi. Ederha gibi at binmiş. Uzun sungu elde. Bizi aldı. Amma aldattı bizi, “Anaya gıder babaya gıder”, dedi. On gün, on beş gün gitdik, Mısır’a galdik! Ah Mısır! Büyük kasaba, güzel. Başka kız Mısır’da sattı. Beni aldı, gamiye kodi, Tunus’a goturdi. Tunus da guzel kasaba. Ah, Tunus’ta beni sattı. Bir efendi aldı. Büyük efendi. Büyük saray var. İki yuz hâlâyık arab... Bayaz... Uşak, kul şok... Atlar ne kadar... Ne kadar... Kırk sofrâ, elli sofrâ kurulur her gün. Orada yirmi sene oturdi ben. Sonra azad oldi. Buraya galdi. Şimdi kaç sene oldi, hanım aman?”

— Peki, yirmi sene Tunus’ta oturdun, yirmi bir sene de burada, oldu kırk bir. Seni esir tuttukları vakitte kaç yaşındaydın?

— Ah hanım, ben ne bilecek? Ben kız idi. Ufacık bir kız. Mamlakati az hatırlar. Amma baba, ana beni şok sever o vakit. Bana gerdanlık yabmış, küpe yabmış, bilezik yabmış. Heb gumuş, bayaz. Şok zengin var bizim mamlakatta... Şok mak, deve, koyun, ne kadar... Ne kadar... Amma bu koyun gibi değil. Büyük koyun bizde. Dört okka, beş okka süt bir koyun.

— Demek olur ki tahminen on -on bir yaşında olacaktın.

— Ha ha, oyle. On, dokuz, on bir ne bilir? (...)” (*Taaşşuk-ı Talat ve Fitnat*, s.

16).

Ahmet Mithat Efendi, *Hüseyin Fellah* romanında, Şehlevend üzerinden esaretin ne kadar zor ve önemli bir mesele olduğunu göstermek ister. Bu yüzden Şehlevend’in Laz Mehmet Ali’ye kendini satarken düşündükleri önemlidir. Şehlevend, vakti zamanında kendi konağındaki cariyelere yapılan muameleleri, onların insan yerine konulmadığını, parayla alıp satılır bir eşya gibi görüldüklerini hatırlamasına rağmen annesi için bu fedakârlığı yapmaya razı olur:

“(…) Ya bir vakit Şehlevend dahi ol küçük hanımlardan değil miydi ki konaklarında bir cariye şayet kırbaç altında helak olursa yalnız onun kıymeti kadar bir meblağ telef olmuş idüğü hesap olunarak yoksa bir nefis helak olduğı asla hesaba katılmaz. Niçin katılsın? Telef olan şey insan değildir ki! Cariyedir! Kuldur! Esirdir! Paraları saydıkları gibi yerine dört tane daha mübayaa olunur. İnsan odur ki akçe ile satın alınamaz. Şehlevend işte bu halleri de görmüş bir kız idi. Şehlevend’in nazarında esaret yarı ölüm sayılırdı. Vakıa ölümün yarısına değil rub’una, öşrüne bile razı olmak pek müşkil ise de kızcağız hatta validesiyle beraber ölümün tamamına dahi razı olmuş bulunduğundan bir aralık iki adamın tamamı tamamına helak olmasına nisbetle ikisinden birisinin nısf-ı memata razı olması daha kârlı çıkacağını hesaba başladı. (...)” (*Hüseyin Fellah*, s. 40).

Tanzimat romancılarının sıkça işlediğı esaret temi, Mehmed Celal’in *Leman* romanında Füsunsâz üzerinden anlatılır. Küçükken esir olarak satılan bu kızcağız, esaretin ezikliğini sürekli hissetmekte ve bunu Ömer’le yakınlaşmalarında da dile getirmektedir:

“Faytonun karşısında oturan eyyam-ı hayatının yirminci baharında bulunduğu tahmin edilen şu zavallı Füsunsâz’a gelince o, meçhul bir maziden geliyor, meçhul bir istikbale giriyordu. Hatırasında, memleketine zînet-bahş oluyor sema-yı kebûd, mürğân-ı hoş-elhan, çağlayan dereler bile kalmamıştı! O bilirdi ki pek küçük iken bir esir olarak satılmıştır! İşte o kadar!” (*Leman*, s. 281).

“— Yani bir yabancı... Bir hiç! Buruşmuş tozların içine atılmış bir çiçek! O kadar değersiz! Allah bizi esarete terk ettiği vakit gönlümüzü de esir etmiş! Biz bir azad kağıdıyla kurtuluruz! Bu kolay! Fakat hiçbir türlü meram anlamayan bu alçak gönüllerimiz ise... Zavallı gönüller! Daima aldatılan, daima ezilen, daima tahkir edilen bu meysus ve talihsiz gönüller!” (*Leman*, s. 305).

Halit Ziya Uşaklıgil de *Ferdi ve Şürekâsı*’nda esareti Melekzat üzerinden anlatır. Hacer’e oynaması için alınan bu kızıdan bir oyuncak gibi bahsedilir:

“Melekzat, Hacer’in refikasıdır. Bu kız, o kızlardandır ki onlar, evin bir köşesine konacak tuhaf bir heykel yahut arabanın bir tarafına atılacak güzel bir ziynet gibi alınır. Evde hâkim olanlar birisini sevmek isterlerse o hazırdır, onu sevebilirler; birisini dövmek isterlerse o hazırdır, onu dövebilirler; o öyle bir şeydir ki her ihtiyaca hizmet etmek için bulundurulur; dövülür, sevilir, okşanır, azarlanır! Hacer, oynamak için birisine muhtaçtı; işte ona Melekzat’ı vermişlerdi. Hacer, çocuklarda cibillî hıyanet hissi saikasıyla birisini dövmeye, ırmaya, çimdiklemeye, oyuncağına hiddet ettiği vakit bir şeyden öfke çıkarmaya, canı sıkıldığı vakit birisiyle uğraşmaya yahut arasına doğan muhabbet ihtiyacı icabıyla birisini öpmeye, ona sarılmaya, halıların üstünde iki kedi yavrusu gibi yuvarlanmaya muhtaçtı; işte ona Melekzat’ı vermişlerdi. Hacer, Melekzat’ı muhtelif heveslerine yarar bir oyuncak, Melekzat da Hacer’i kafası okşanan yahut kulakları çekilen bir kedinin sahibini sevmesi gibi severdi.” (*Ferdi ve Şürekâsı*, s. 50).

Kölelik, romantik ilişkileri parçalayan, efendiyi zulmünü arttırmaya götüren ahlaka aykırı bir kurum olarak nitelendirilir. Romanlarda, doğadışı bir temele dayanması gerekçesiyle efendi-köle ilişkisinin eninde sonunda bozulacağı vurgulanır. (Finn, 1984: 211). Cariyelik konusu, yazarlar tarafından, hürriyet fikrine en rahat ulaşma imkânı olarak kullanılmıştır. (Kurnaz, 2015: 85). Batılılaşma hareketi ile başlayan siyasî özgürlük isteği, aşkın önem kazanması, kadının toplumsal statüsünü iyileştirme düşünceleri gibi nedenler Osmanlı döneminde edebiyatta kölelik kurumuna eleştirel bakışta etkin olmuştur. Kölelerin, evlerde öteki kadın durumundaki marjinallikleri, tutarsız bir biçimde, baştan çıkarıcı kadın düşüncesi etrafında işlenmektedir. (Özbay, 2012: 7).

Tanzimat yazarları, medenileşme çabasına rağmen esaretin ortadan kaldırılamadığı bir toplumda, cariyelerin aşk ve ailedeki yerini toplumsal bir eleştiri çerçevesinde vermekle beraber özümleyemedikleri bir çağdaşlaşma süreci içinde sık

sık eski düzeni savunurlar. Örneğin Ahmet Mithat Efendi²⁷⁶, esareti eleştirir fakat Batı ile mukayesede bu müessesenin insanî taraflarını savunur. (Timur, 1991: 285). Dolayısıyla Tanzimat romanında esaret ve kölelik meselesinin iki şekilde ele alındığı görülür. Birincisi *Sergüzeşt*, *İntibah*, *Zehra* ve *Müsameretname*'de görüldüğü üzere kölelik tamamen olumsuz yönleriyle verilir. İkincisi Osmanlıdaki kölelik kurumunun Batı'dan farklı olduğu, çekilen sıkıntıların yanında kölelerin bir süre sonra evlendirilerek azat edildiği, eğitildikleri, meslek sahibi yapılarak istikballerinin sağlandığı anlatılır. Tanzimat romanlarında esaret temine bağlı olarak kadın ve kadının eğitilmesi meselesine büyük bir önem verilmiştir. Bu tema dönemin bütün romanlarında doğrudan ya da dolaylı bir şekilde yer almıştır. Tanzimat yazarları kadının eğitilmesi konusuna onların sosyal hayata katılması anlamında değil, geleceği hazırlayacak nesillere ilk eğitimi verecek olan kadınların eğitilmiş ve kültürlü olmaları gerektiği düşüncesiyle yönelmişlerdir. Bu bağlamda cariyeler sadece güzellikleriyle tercih edilmezler. Onlar okuma yazma bilen, piyano çalan, yabancı dil dersleri alan akıllı ve iyi birer ev kadınıdır. (Çağın, 2020: 18, 20).

Herhangi bir efendinin mülkiyeti altında bulunan köle veya cariyeye kadınlar, efendilerine veya diğer yabancı erkeklere görünmelerinde, onlarla konuşmalarında sakınca bulunmayan kişilerdir. Tanzimat dönemi yazarları roman ve hikâyelerinde kadın-erkek ilişkilerini düzenlerken toplumun bu realitesine uymak kaygısıyla eserlerinin kadın kişilerini daha çok cariyelerden seçmişlerdir. Bunun bir sonucu olarak da kölelik kurumu, Tanzimat dönemi roman ve hikâyelerinde öne çıkan konulardan biri olmuştur. (Gökçek, 2017: 90). Nitekim Berna Moran da Tanzimat romanında yer alan cariyenin bu işlevine değinir:

“Tanzimat romanında cariyenin ayrı bir işlevi daha vardır. İslam dinindeki kaç-göç dolayısıyla romanda kadın ve erkek arasında sevgi ilişkileri düzenlemek zordu. Batı edebiyatında olduğu gibi evlilik öncesi dostluk, flört ya da sevişme olamazdı. Evlilik dışı kadın erkek ilişkisi için başlıca üç olanak vardı: Türk erkeği ya Rum, Ermeni, Fransız gibi başka dinden bir kadınla ya fahişe olan bir Türk kadınıyla ya da bir cariyeye ile sevişebilir, ilişki kurabilirdi. Bunun için özellikle temiz bir aşkı konu edinmek isteyen yazar, cariyeye başvurmak zorundaydı. (İntibah, Felatun Bey ile Rakım Efendi, *Sergüzeşt* vb.).” (Moran, 1985: 413).

²⁷⁶ “Çerkezistan’da Usul-i Hükümet ve Medeniyet” adlı eserinde “Öteden beri ben esaretin aleyhindenim. Beni beşer hür doğmuş olduğundan yine hür yaşaması ve hür olduğu halde vefat etmesi lazım olduğunu iddia ederim.” ifadeleriyle kölelik kurumuna karşı açıkça muhalefet etmeye başlamıştır. (Gürer ve Bay, 2013: 98).

4.2. Tanzimat Dönemi Türk Romanında Esaret Sebebiyle Sonu Felaketle Biten Evliliklerin İncelenmesi

4.2.1. Namık Kemal'in Eseri

4.2.1.1. İntibah

Romanda, Dilaşub'un esaret sebebiyle sonu felaketle biten evliliği anlatılır. Mesut Efendi, Mehpeyker'in Ali Bey'i esareti altına aldığını anlayınca durumu olduğu gibi Fatma Hanım'a anlatır. Oğlu için güzel bir cariye satın almasını tavsiye eder. Hanımefendi, oğlunun beğenisine uygun düşeceğine inandığı Dilaşub isminde bir cariye e eve getirir. Bu kız oldukça güzel bir kızdır. Fatma Hanım da bundan dolayı oğlunu evde oyalayabileceğini düşünür. Ali Bey ise bir haftadan beri Mehpeyker'in yanında içki ve eğlence meclisinde sefa sürmektedir. Eve döndüğü zaman annesinin aldığı yeni cariyeyle karşılaşır. Mehpeyker'e olan aşkı engel olmasa Dilaşub'u, ilk görüşte âşık olacak kadar çok beğenir. Ancak Mehpeyker'i hatırlayınca Dilaşub'a olan azıcık ilgisi de kaybolur. Bu ilgiyi, sevdiği kadına vefasızlık olarak değerlendirip nefisini ayıplar. Fatma Hanım, Dilaşub'u oğluna odalık almaya kararlı olduğu için bir cariye ile evlenmenin görücü usulü evliliğe göre daha kolay olduğunu söyleyerek Ali Bey'i ikna etmeye çalışır.

Ali Bey, annesinin arzusunu yerine getirmeyince Fatma Hanım öfkelenir. Bir fahişe için annesini kırmaya razı olduğunu sert bir üslupla söyler. Söylediklerinin oğlunda ters etki yapacağını hesaba katmadığı için Ali Bey'den gördüğü tepki karşısında şaşırır. Ali Bey, şehvetine yenik düştüğünden bu uğurda annesini bile fedadan çekinmeyerek evi terk eder. Bir iki saat sokaklarda dolaştıktan sonra Mehpeyker'e gider fakat onu yalıda bulamaz. Çünkü Mehpeyker, o gün dostu Abdullah Efendi'ye gitmiştir. Mehpeyker'e yaşadığı zengin hayatı sunan bu adamdır. İlk meydana çıktığı zamanlarda kendisine tutulan bu adamın, "haraç verir gibi" (*İntibah*, s. 91) takdim ettiği paralarla bu refaha kavuşmuştur. Kendisi, aileden servet sahibi olmadığı gibi bir süredir sadece Ali Bey'le beraber olduğu için güzelliği ve işvesiyle geçimini temin etmesi mümkün değildir. Ali Bey'e karşı sevgisini daha samimi göstermek istediği için de ondan herhangi bir menfaat talebinde

bulunmamıştır. Dolayısıyla Mehpeyker için oturduğu muntazam yalının idaresi ve debdebesinin devamı Abdullah Efendi'ye bağlıdır.

Abdullah Efendi, Suriye'de kötü ahlaklı olarak nam salmış ve servetini ticaret yaptığı tüccarlara oynadığı hilelerle kazanan alçak yaradılışlı bir kişidir. Mısır tüccarları arasında büyük bir şöhreti olan bu adam, yetmiş yaşını geçkin olmasına rağmen kadınlarla düşüp kalkmaktadır. Yazar, Abdullah Efendi'nin fiziki özelliklerini ruhi özelliklerinin yansıması şeklinde tasvir ederek içinin kötülüğünün dışına da sirayet ettiğini göstermek ister. Bu iğrenç görüntüsünü parasının gücüyle de kapatamayınca birlikte olduğu ahlaksız kadınlara birçok altın sarf edip onları birkaç saatliğine alıkoyarak kalan vakitlerinde serbest bırakmak suretiyle elde etmeye çalışır. Şiddetli bir tutkuyla bağlı olduğu Mehpeyker'i de bu şekilde ara sıra ziyaret eder. Ali Bey'in, Mehpeyker'le geçirdiği hafta içinde İstanbul'a gelip birkaç defa buluşmak istemişse de Mehpeyker, Ali Bey'in duymasından korktuğu için buluşma talebini çeşitli bahanelerle geçiştirmiştir. Ne kadar belalı olduğunu bildiği için de ilişkisini tamamen kesmeyi göze alamamıştır. Tüm cazibesini kullanarak dostça ayrılmak için bir iki saat görüşmeye karar verir. Bunun için de Ali Bey'den ayrı kaldığı üç günlük zamanı uygun bulur. Ali Bey'den ayrıldıkları günün ertesi sabahı, Abdullah Efendi ile buluşmaya gider ve geceyi de orada geçirir. Tabi Ali Bey'in annesiyle tartıştıktan sonra kendisine gelmesi hesapta olmadığı için olacaklardan habersizdir.

Ali Bey, akşama kadar beklediği halde Mehpeyker'in eve dönmemesi üzerine şüphelenmeye başlar. Üzüntü ve can sıkıntısı esnasında annesiyle Mehpeyker'i karşılaştırma imkânı bulduğu zaman hatasını anlayıp pişman olur. Mehpeyker'in görüldüğü gibi biri olmadığını ve kendisini aldattığını düşünerek ondan intikam almak ister. Mehpeyker ise o gece Abdullah Efendi'ye, Ali Bey'le olan macerasını anlatarak başındaki sevda geçinceye kadar kendisine zaman vermesini rica eder. Abdullah Efendi, buna razı olmayınca Mehpeyker, her şeyi göze aldığını belirten bir tavırla bu konuda ne kadar ciddi olduğunu ortaya koyar. Mehpeyker'e düşkünlüğünden dolayı Abdullah Efendi, altı ay mühlet tanır. Süre bitiminde hissesini isteyeceğini, razı olmaması durumunda intikama teşebbüs edeceğini açıkça söyler. Mehpeyker, cilve ve işvesiyle altı ay sonra da Abdullah Efendi'yi kandırabileceğini düşünerek teklifini kabul eder.

Ertesi gün, yalıya döndüğü zaman Ali Bey'in dün akşamdan beri kendisini beklediğini öğrenince telaşa kapılır. Diğer taraftan da güzelliğinin ve çekiciliğinin tecrübesine güvendiğinden Ali Bey'i etkileyeceğini düşünerek rahatlar. Ali Bey, Mehpeyker'in sahte tavırlarına bu kez aldanmayıp ücreti olan dört yüz altınlık kağıt parayı yüzüne fırlatarak çekip gider. Ali Bey'in mizacı, alışkanlıktan aşırı düşkünlüğe ne kadar kolay geçiş yaparsa sevgiden nefrete de o kadar hızla geçtiği için Dilaşub'a gönlünü kaptırmakta zorlanmaz. Mehpeyker'le yaşadığı eğlence ve zevk hayatından usanması, şatafatlı görünen o sahte hayatla Dilaşub'un samimi hallerini mukayese etmesi, bu sade hayatı daha cazip bulmasını sağlar. Nitekim yazarın da Dilaşub'u, Mehpeyker'den her yönüyle üstün ve onun tam zıddı bir tip olarak ortaya koyduğunu görmekteyiz. Bu nedenle Ali Bey, hem annesinin isteğini hem de kendi arzusunu yerine getirerek Dilaşub'la evlenir.

Yaptığı evlilik, Ali Bey için güzel bir başlangıç olur. Eğlence hayatından kurtulması, tabiatında var olan çalışkanlığını harekete geçirerek gündüzleri işlerinde, geceleri ise tahsilinde ilerler. Dilaşub'un aşkıyla yeniden canlanır. Mehpeyker ise Ali Bey'den gördüğü muameleyi kızgınlığına atfederek birkaç gün beklemeye karar verir. Bu bekleme neticesinde Ali Bey'in öfkesini yenerek eskisi gibi kendisine döneceğinden emindir. On gün bekledikten sonra bir haber alamayınca şüphelenmeye başlar. Bunun üzerine sitemle dolu bir mektup yazar. Fakat Ali Bey'den bir cevap gelmez. Bu kez sitem etmek yerine daha samimi ve âşıkâne temennileri kullanarak bir mektup daha yazar. Ona da cevap gelmeyince kendisini acındırmak maksadıyla intihar tehdidi içeren başka bir mektup kaleme alır. Ali Bey'in bu mektuplar üzerine ilgisizliği öfkeye dönüşünce Mehpeyker'i tahkir etmek amacıyla cevap yazar. Yazdığı cevapta, gönlünü verecek "bir câ-yi ismet" (*İntibah*, s. 111) bulduğunu ifade ederek kendisini rahat bırakmasını söyler. Mehpeyker, beklemediği bu cevap karşısında hasedinden çatlar.

Kendisine rakip olan bu kadından ve Ali Bey'den intikam almaya kalkışır. Yazar, Mehpeyker'in bu tavrından hareketle ismetsiz bir sevginin bittiği durumda acımasız bir kine dönüşebilmesinin doğal karşılanması gerektiğini özellikle vurgular. İntikam alma fikrini kafasında netleştirdikten sonra planının ayrıntıları üzerinde çalışır ve ilk iş olarak rakibini daha yakından tanımak ve zaaflarını öğrenmek gerektiğine karar verir. Bunu da bohçacı kadınlar aracılığıyla yapar. Fatma Hanım'ın girip çıktığı

daireleri ve meclisleri araştırır. Bir süre sonra da Fatma Hanım ile Dilaşub'un gittikleri bir düğünü rast getirir. Rakibini daha yakından tanıyıp kendisinden üstün bulunca kıskançlığı artar. Sevgilisini, kendisinden üstün bulduğu bu rakibe kaptırmak istemez. Bir bahaneyle düğünden çıktıktan sonra işbirlikçisi Abdullah Efendi'nin yanına gider. Maksudına ulaşması durumunda tamamen kendisine ait olacağını sözünü vererek arzusunu yerine getirmesi konusunda yardımını ister. Abdullah Efendi, tecrübesine güvenerek bu işin kendisi için çocuk oyuncağı olacağını söyler. Mehpeyker'e, rakibinin ya şüphelenecek bir hareketini ya da vücudunun gizli yerlerinde bir işareti varsa onu öğrenmesini ister. Böylece intikam alacağı kızı bir fahişe durumuna düşürerek Ali Bey'i de buna inandıracağını müjdeler.

Mehpeyker, zaman kaybetmeden bir yandan Dilaşub'u tahkik ve konaktaki cariyelerden birini casusluk hizmetinde kullanmak için bohçacı kadınları görevlendirir. Diğer yandan da kendisi hamamları dolaşmaya başlar. İşe başladığının dördüncü günü, Dilaşub'la bir hamamda karşılaşır. Peştamal bağının yanında biri siyah ve diğeri kumrala yakın iki büyük beni olduğunu görür. Abdullah Efendi'nin bahsettiği gizli işaret için bu benleri amacına ulaşmak adına yeterli gördüğünden durumu hemen dostuna haber verir. Bunun yanı sıra Mehpeyker'in, Ali Bey'in konağına gönderdiği casuslardan biri, Dilaşub'un hatıralarını yazdığı bir kağıdı görür. Bu kağıdı, Ali Bey istediği halde Dilaşub ona vermez. Yazdıklarından utandığı için de kağıdı yırtar. Bohçacı kadın, gördüklerini Mehpeyker'e haber verir. Mehpeyker, Abdullah Efendi'nin şüphe çekecek davranış olarak sunduğu sebeplerden birini daha tesadüf eseri elde etmenin mutluluğuyla topladığı ipuçlarını cinayet ortağına sunar.

Abdullah Efendi, Ali Bey'in Çamlıca'ya gideceği bir cuma gününü, adamları aracılığıyla haber alır. Pertev Ağa adında yakışıklı bir delikanlıyı, kötü emellerine alet ederek gerekli talimatları verir. Mehpeyker'i de intikamından haz alması için oraya davet eder. Ali Bey, saat altıdan sonra mesire yerine gelir ve Abdullah Efendi'nin tahmin ettiği yere oturur. Yaklaşık yirmi dakika sonra da Pertev Ağa gelerek Abdullah Efendi'nin yanına oturur. Ali Bey'in evinin adresini tarif ederek oradaki kızlardan biriyle münasebeti olduğunu ima eder şekilde konuşur. Ali Bey, evinin namusunu lekeleyen böyle bir teşebbüsün hangi cariyeye tarafından gerçekleştirildiğini düşünürken Pertev Ağa'nın Dilaşub'u tarif etmesi üzerine beyninden vurulmuşa döner. Sonraki konuşmaları da elde ettikleri ipuçları üzerinden Dilaşub'u hedef almasıyla Ali Bey

büyük bir öfke ile konağa gider. Yazar, onun yıldırım gibi konağın içine düşmesini, hem evinin düzenini yerle bir etmesi hem de gelecek emellerini tamamen yok etmesi bakımından bir felaket olarak görür. Nitekim Ali Bey için art arda gelecek felaketler de bundan sonra başgösterir.

Ali Bey, konağa geldiği zaman hıncını Dilaşub'tan çıkarır. Onu feci şekilde döver. Kendisi de humma nöbetiyle yatağa düşer. Uyandığı zaman karşısında Dilaşub'u görmesiyle yeniden öfke krizi geçirir. Ali Bey, bu durumda sağlıklı düşünemediğinden hemen o anda bir esirci için adam gönderir. Gelen esirciye parasına bakmaksızın Dilaşub'u satar. Fatma Hanım, her ne kadar bu alışverişe engel olmak istese de oğlunun hayati tehlikesinden dolayı mecburen Dilaşub'un gitmesine razı olur. Dilaşub ise satıldığından habersizdir. Fatma Hanım, Dilaşub'a, Ali Bey iyileşinceye kadar onu birkaç günlüğüne tanıdıklarından birinin evine misafirliğe göndereceği şeklinde bir yalan söyler. Bu nedenle Dilaşub, yanındaki esirciyi Fatma Hanım'ın eski ahabplarından biri zanneder ve onunla gitmeyi kabul eder. Mehpeyker, Ali Bey'e oynadıkları oyundan sonra Dilaşub'un satılacağından emin olduğu için yalıya döner dönmez satılığa çıkarılan cariyelerden haberdar olmak üzere bütün esircileri çeşitli ihsan ve vaatlerle tembih eder. Esirci, Dilaşub için geldiği zaman bu talipliyi Ali Bey'e söyler. Bozuk takımından olduğunu da ilave eder. Fakat Ali Bey'in gözü döndüğü ve Dilaşub'u da bozuk takımından gördüğü için asıl istediğinin bu olduğunu söyleyerek bu tesadüften memnun bile olur.

Esirci, Dilaşub'u doğruca Mehpeyker'in yalısına götürür. Dilaşub ancak esirci kadının "Etek öp kız!" (*İntibah*, s. 132) ihtarıyla bu eve satıldığını idrak eder. Nitekim Mehpeyker bunu türlü eziyetleriyle Dilaşub'a sürekli hatırlatır. Böyle davranmasının sebebi, Dilaşub'u hem hakaretleriyle ezmek hem de Ali Bey'in bir daha ona dönmesini engellemektir. Dilaşub, Ali Bey'den geçici bir süreliğine değil de ebediyen ayrıldığını anlayınca dünya başına yıkılmış gibi hisseder. Bir de bunun üzerine Mehpeyker'in işkence ve dayakları eklenince zavallı kız hayatından hiçbir lezzet alamaz. Mehpeyker'in Dilaşub'a karşı hasedini tahrik eden en önemli özelliği iffetli olmasıdır. Bu yüzden onu da kendi derecesine indirmeye çalışır. Cellatları bile hayrete düşüren işkence usulleriyle aylarca uğraşmasına rağmen başarılı olamaz. Dilaşub, tüm bu eziyetlere Ali Bey'e olan sevgisiyle olağanüstü bir şekilde direnir. Mehpeyker, Dilaşub'un birkaç kere intihar teşebbüsünde bulunması üzerine ölmesinin işine

gelmeyeceğini düşünerek ve onu kendisi gibi iffetsiz yapamayacağını anlayarak namusuyla uğraşmaktan vazgeçer.

Ali Bey ise tutulduğu humma hastalığından kurtulur fakat eski halinden büsbütün başka bir adama dönüşür. Kısa bir süre içinde içkiye, kumara ve kadına alışarak vaktini öldürmekle meşgul olur. Günlerce, haftalarca meyhanelerde, kumarhanelerde ve kerhanelerde vakit geçirdiğinden işini ve annesini ihmal eder. Mirasını sefahat âlemlerinde tüketir. Annesi Fatma Hanım, oğlunu uğradığı felaketten kurtarmak için her yolu dener. Oğluna büyü yapıldığına inandığı için sahte büyücülerden medet umarak farkında olmadan elde kalan malların yok olmasına sebep olur. Böylece bir yıl içinde her şeylerini kaybeden anne ile oğul, Ali Bey'in kırkar, altmışar paraya yazdığı dilekçelerle kıt kanaat geçinmeye başlar. Fatma Hanım, bu sefaletle daha fazla tahammül edemeyip üzüntü ve geçim sıkıntısının da etkisiyle kalp çarpıntısı ve mide hastalığından ölür. Ali Bey'in sefahat hayatıyla ahlakı tamamen değiştiği için annesine karşı evlatlık vazifesini yerine getiremez. Annesinin son nefesinde yanında olmadığı gibi cenazesi de azatlı kölesi tarafından kaldırılır.

Mehpeyker, Dilaşub'a yaptığı eziyetlerle yetinmeyerek Ali Bey'den de intikam almak ister. Fakat bir yandan da kalbindeki şehvet duygusuna yenik düşüp Ali Bey'i, yeniden elde etmek ister. Bunun için gönderdiği aracılarla üstü kapalı bir şekilde kendisine dönmesini teklif eder. Ali Bey, bu teklifi kesinlikle reddeder. Yazar, Ali Bey'in Mehpeyker'i reddetmesinin ileride ona uğursuzluk getireceğinden bahsederek olası felakete zemin hazırlar. Ali Bey'in kararından dönmemesi, Mehpeyker'i iyice hırslandırır ve bir kez daha dostundan yardım ister. Abdullah Efendi, Mehpeyker'in bu neşesiz hallerinin kendi cinsel zevkine engel olduğunu düşündüğü için bu teklifini de kabul eder. O da Ali Bey'i aracılarla ikna edemeyince en sonunda bir işret meclisinde rast getirir. Mehpeyker ise tüm işve ve cilvesiyle sarhoş olan Ali Bey'i etkilemeye çalışır. Fakat Ali Bey, güzelliğinden ve cazibesinden emin olan Mehpeyker'i aşağılarak kadeh dağıtan kızlardan biriyle eğlenir. Mehpeyker'in âşıkane hisleri, Ali Bey'in tahkirinden sonra yeniden intikam hissine evrilir. Meclisi terk edip intikam hırsıyla yanıp tutuşarak Abdullah Efendi'nin yanına döner. Abdullah Efendi, son planı ile Mehpeyker'in Ali Bey'le yeniden dost olması sayesinde kendi arzularına ulaşacağını düşündüğünden Mehpeyker'in öfkeli bir şekilde gelişine mana veremez.

Ali Bey yaşadığı müddetçe hem kendisinin hem de Mehpeyker'in rahat edemeyeceğini anlar ve sıradaki planını bu amaca yönelik gerçekleştirir.

Adamlarından birini gönderip Ali Bey'in bulunduğu kerhanenin sahibi kadınla ertesi gün için de böyle bir eğlence yapması konusunda anlaşır. Eğlence yeri için Üsküdar'daki bağ köşkü ayarlanır. Mehpeyker, bir taşla iki kuş vuracağını hesaplayarak kanlı düşmanı Ali Bey'in ölümünü Dilaşub'a seyrettirmek için onu da yanına alarak bağ köşküne gider. Dilaşub'u bir odaya kapatıp işinde usta olan ve bu iş için ayarlanan Hırvat'ın yanına giderek gerekli talimatları verir. Bu sırada Ali Bey ile kerhaneci kadın bağ köşküne gelir. Kerhaneci, Ali Bey'i yukarı odaya çıkarıp kız getirmek bahanesiyle gider. Bekleme süresi uzadıkça Ali Bey, can sıkıntısından işrete başlar. Gelen giden kimse olmadığını görünce sarhoş bir halde aşağıya inerek durumu Hırvat'tan sorar. Hırvat, kızların geleceğini söyleyerek Ali Bey'i oyalar. Dilaşub, bu sırada odasından bu konuşmaları duyunca Ali Bey'i tanır. Serinkanlılıkla onu bu durumdan kurtarmak için çare aramaya başlar.

Düşünüp taşındıktan sonra bulduğu çare ise Ali Bey'i tehlikeden haberdar etmektir. Mehpeyker'in Hırvat'la konuşmasını fırsat bilerek yukarı, Ali Bey'in yanına çıkar. Ali Bey karşısında Dilaşub'u görünce şaşırır. Dilaşub, hayatının tehlikede olduğunu söyleyerek gitmesi için ısrar eder. Fakat Ali Bey, içine düştüğü sefilh yaşantının etkisiyle Dilaşub'un fedakârlığını anlayamaz. Sitemli sözler söylemeye başlar. Dilaşub, bu sözlerle kulak vermeyerek Ali Bey'e gitmesi için yalvarmaya devam eder. Söylediklerini ispat için Ali Bey'i aşağıya indirerek Mehpeyker ile Hırvat'ın konuşmalarını dinletir. Mehpeyker, bu sırada Hırvat'a, Ali Bey'i kalbinden bıçaklaması talimatını vermektedir. Ali Bey, Mehpeyker'i gördüğü anda tuzağa düştüğünü anlar. Hiç vakit kaybetmeden sokak üzerindeki bir odaya girer ve Dilaşub'un da yardımıyla döşeme örtüsünü beline bağlayarak pencereden aşağı iner. Yarım saat kadar dolaştıktan sonra rastladığı bir karakoldan yardım ister. Ali Bey'in zihni, yaşadığı heyecanla Mehpeyker'in ihanetine odaklandığından Dilaşub'un kendisi için yaptığı fedakârlığı ve onu haksız yere itham ettiğini fark etmez. Nitekim Ali Bey'in bu tavrı Dilaşub'un canını yakar. Can vermekle de sadakatini ispat etmesinin mümkün olmadığını görünce çocukluğundan beri çektiği bütün sıkıntılar film şeridi gibi gözünün önünden geçer.

Dilaşub, hayatla ölüm arasında gelgitler yaşarken o dehşetle şiddetli bir üşüme ve titreme duyar. Ali Bey'in pencereden inerken yastığın üzerine bıraktığı paltosu gözüne ilişir ve sırtına giyer. Bu sırada Mehpeyker, Ali Bey'in sızdığını düşünerek Hırvat'ı, işini bitirmesi için gönderir. Hırvat, Ali Bey'in paltosuna sarılıp uyuyan Dilaşub'u, Bey zannederek bıçağı tam kalbine saplar. Diğer taraftan Ali Bey, beraberinde zaptiyeler ve mahalle halkı olduğu halde bağa gelir. Baskına gelenlerin kapıyı zorlamaları üzerine Hırvat kaçar, Mehpeyker ise tavan arasına saklanır. O esnada tavan arasının penceresinden öteki eve geçerken Ali Bey'in sesini duymasıyla irkilir. Tekrar dolaba inerek kapı aralığından gözetlemeye başlar. Ali Bey, Dilaşub'u paltosuna sarılmış bir halde kanlar içinde görünce masumiyetine ve sadakatine inanır. İçini büyük bir pişmanlık kaplar. Ne yazık ki bu geç uyanışı hiçbir fayda sağlamaz. Dilaşub, sadakatini ispat etmiş olmanın huzuruyla son nefesini rahat bir şekilde Ali Bey'in kollarında verir.

Bunun üzerine Mehpeyker, saklandığı yerden çıkarak alaycı bir tavırla her şeyi itiraf eder. İntikam hırsıyla yanıp tutuştuğundan acı sözleri ve kahkahalarıyla Ali Bey'i tahrik eder. Geldiği yere geri dönmek üzere iken Ali Bey'in hışmına uğrar. Ali Bey, Mehpeyker'i yakasından tutup yere çarpar ve Hırvat'ın bıraktığı bıçakla birkaç yerinden bıçaklar. Böylece Mehpeyker, ilahi adaletin tecellisiyle döktüğü kan içinde boğulmaktan kurtulamaz. Hırvat, kaçmaya çalıştığı sırada aldığı darbelerle sorgu sırasında ölür. Abdullah Efendi, olayı duyduğu zaman korkusundan felç geçirir. Böylece yazar, felakete sebep olan kahramanlarını hak ettikleri cezaya çarptırarak olası acı sonu gözler önüne serer. Mesut Efendi, Dilaşub'u Fatma Hanım'ın yanına defnettirir. Ali Bey ise hükümete teslim olur. Birkaç ay hapisnede kalır. Hükümet izin verdikçe annesinin ve Dilaşub'un mezarını ziyaret eder. Fakat çok geçmeden içini yiyip bitiren pişmanlığa daha fazla dayanamayarak altı ay içinde üzüntüsünden çıldırır. Yazar, neticede son pişmanlığın fayda vermeyeceğini, ibret alınmasını istediği bu feci olayla dikkatlere sunar.

Romanda gördüldüğü üzere Dilaşub'un esir kimliği bağlayıcıdır. Esir kimliği yüzünden kolayca elden çıkarılmış ve evliliği sonlandırılmıştır. Eserin sonunda pasif kişiliğine uygun olarak kendini feda eder.

4.2.2. Ahmet Mithat Efendi'nin Eserleri

4.2.2.1. Esaret

Bu eserde, esaret sebebiyle Fatin ile Fitnat'ın felaketle biten evliliği anlatılır. Zeynel Bey, on beş, yirmi yaşından beri “fiil-i feci ve kerih” (*Esaret*, s. 14) olarak gördüğü esaretin aleyhinde bulunmasına rağmen daha sonra bunu kabul edip odalık aldığını ancak “bunu bir hüsn-i suretle tevil yolunu dahi bulup ol veçhile irtikâp” (*Esaret*, s. 14) ettiğini söyler. Zeynel Bey'in dostlarından biri, bir cariye alıp konağa gönderir. Zeynel Bey, cariyeyi hem güzellik hem de hal ve hareketleri ile ahlak bakımından beğenir ve onu esirlikten kurtarmayı insanî bir vazife gördüğü için cariyeyi satın alan dostuna, bunun karşılığında dört odalı bir ev hediye eder. Satın aldığı cariye ile evlenen Zeynel Bey, ondan memnun olduğunu, rahat ettiğini dile getirir.

Zeynel Bey, odalığı on dört, on beş yaşında bir çocuk olması nedeniyle evi çekip çevirecek birinin olmadığını ve kâhya kadın alma fikrine de gençlerin ahlakını bozduğunu gerekçe göstererek sıcak bakmadığını ifade eder. On yedi senedir hizmet ettiği Babialî'deki memuriyetinden istifa edip mevcut sermayesiyle hayatını devam ettirmeye karar verir. Bu kararında, zevcesine “su-i ahlak telkin edilmesinden endişe etmesinin” (*Esaret*, s. 15) de payı vardır. Bundan sonra odalığını okutmak ve yazdırmak ile meşgul olan Zeynel Bey, bir gün yine bu işle meşgul iken daha öncesinde cariyeyi Zeynel Bey'e hediye eden Sıtkı Bey, bu sefer sekiz, dokuz yaşlarında sarışın bir kız çocuğu getirir ve Zeynel Bey'in evlatlık almasını ister. Zeynel Bey, kızı çok sevdiğinden akşamüzeri gelen esirciye iki yüz elli lira bedelini verir. Bunun üzerine esirci, bir de elinde on bir, on iki yaşlarında bir köle olduğunu ve bedeli yetim malı olduğundan yüz yirmi liraya geleceğini söyler. Zeynel Bey, hem odalığıyla beraber bu çocuklara da ders vermekten mutlu olacağını hem de odalığının yalnız olması münasebetiyle çocuklarla oyalanabileceğini düşünür. Bununla birlikte daha önce evini, birtakım cariyeler ve çocuklarla dolduran bir ahababını ayıplamasından dolayı şimdi onu taklit ettiğini ve esaret hakkındaki kötü düşüncelerinin bir kısmını kendi aleyhinde de dile getirdiğini itiraf eder. Fitnat ve Fatin adındaki bu çocuklar ile evdeki odalık çok küçük yaşlarda Kafkasya'dan getirtilmişlerdir. Zeynel Bey, bu çocuklara okuma yazma dışında fen dersleri de verir. Müzika dersini ise odalıkla

beraber verirler. Dört sene bu şekilde derslerinde ilerleyen Fatin ve Fitnat, yaş bakımından da gelişmeye ve serpilmeye başlarlar.

Zeynel Bey, Fitnat ve odalığının evde olmadığı bir gün, meşguliyet olmak üzere odaları gezerken Fitnat'ın odasına girer ve kütüphanesini karıştırır. Bu kitaplar içinde, aşk ve muhabbetten bahseden birçok kitap ve kitapların kenarlarına yazılmış beyitler görür. Fitnat'ın böyle aşk fikrine merak sarması, Zeynel Bey'i tedirgin eder ve Fatin'in haremde kalmasını doğru bulmayıp onu selamlık tarafına alır. Bu olaydan bir yıl sonra uykusunun kaçtığı bir gece, sofada işittiği bir ayak patırtısını takip ederek Fitnat'la Fatin'i yakınlaşmış bir halde görür ve konuşmalarına kulak verir. Bu konuşmalarında iki sevgili birbirlerine olan aşklarını dile getirirler.

Nefsini yenmeye çalışan Zeynel Bey, Fitnat'ın çocuk sayılmasından dolayı aşkın ne demek olduğunu bilmediği, Fatin'e gösterdiği ilginin ise dünyada kendisinden ve Fatin'den başka bir erkek görmemesi ve efendisinin evli olması nedeniyle ondan bir beklentide olmadığı için bu ilginin mecburiyetten olduğunu ileri sürer. Fitnat'a, biraz yüz verse Fatin'i terk edip kendisiyle olacağından emindir. Buna gerekçe olarak da Fitnat'ın, efendi ile köle arasındaki farkı idrak edebileceğini gösterir. Bu bağlamda Fitnat'ın da bu düşüncede olup olmadığından emin olmak için onu sınamayı düşünür ve bunun daha hayırlı ve insanlığa daha uygun olacağını ifade eder. Böylece eğer Fatin'i değil de kendisini kabul ederse onu odalık alacağını aksi halde kendisi için zor olsa da kızı Fatin'e vermeyi kararlaştırır:

“(…) Eğer yukarıki tahminim doğru çıkar, yani kalbi çürük ve Fatin'e sadakati mefkut olur da gönlünü bana rapteder ise o halde bana dahi yazık olmamak için ne olur ise olsun istifraş ederim. Zira bu kız karşımda salınıp gezdikçe nefsimi yenemiyorum ve taaddüd-i zevcat aleyhinde olan fikrim mukabilinde bile kendimi âdeta mazur görüyorum. Yok! Kız Fatin'e sadakatte sabit-kadem olur ise ciğerimden akan kanlar galebe-i hırs ve hasetle belki de gözümden damlar ise de buna dahi bakmayarak mücerret kendisinden ümidimi kesmek için kızı Fatin'e veririm.” (*Esaret*, s. 23).

Bu karar üzerine bir gece, odalığı uykuya daldıktan sonra Fitnat'ın odasına gider ve aşkını itiraf eder. Daha sonra Zeynel Bey, Fitnat üzerinde meşru hakkı olduğunu söyleyip ona sahip olmak ister. Fitnat, Zeynel Bey'i, velinimetisi olarak gördüğünden üzerinde hak iddia edebileceğini ancak bu hakkının sadece hayatıyla sınırlı olduğunu, bedenine muktedir olduğu için onu Fatin'e hediye ettiğini ve Zeynel Bey'in kendisine taarruz etme hakkının olmadığını ifade etmesi oldukça önemlidir:

“Evet, hakkınız hayatımla mahduttur demek isterim. Yani hürriyet-i şahsiyem sizin elinizde olup buna bir diyecek yok ise de hürriyet-i hayvaniyem benim elimde olduğundan, ben bunu işte görmüş ve anlamış olduğunuz vecihle Fatin’e hediye eyledim. Buna taarruz edemezsiniz. Zira hamîsi ölümdür.” (*Esaret*, s. 25).

Fitnat’ı sınadıktan sonra onu zorlamanın mümkün olmadığını anlayan Zeynel Bey, birbirlerine kavuşma imkânının olmadığını düşünen bu sevgililerin, ölümü bile göze aldıklarını anlayınca iki genç insana yazık olmasındansa kendisi gibi bir ihtiyara yazık olmasını tercih eder. Böylece Fitnat karşısında nefsinin yenmekte güçlük çeken ve bu konuda taaddüd-i zevcat aleyhindeki fikirlerinin karşısında bile kendisini mazur gören Zeynel Bey, iki âşığı bir hafta içinde evlendirir. Zeynel Bey ve odalığı, zifaf gecesi birbiri ardınca birkaç el silah sesi işitir ve bu seslerin gelin odasından geldiğini fark ederler. Odaya girdiklerinde Fitnat ile Fatin’i, kanlar içinde yatarken bulurlar. Silahın Fatin’in elinde olduğunu gören Zeynel Bey, intihar ettiklerini anlar. Çağrılan doktor geldiğinde ise çoktan ölmüşlerdir. O sırada Zeynel Bey’in gözüne masada duran bir kağıt ilişir ve bunun Fitnat ve Fatin imzasıyla kendisine yazılmış bir vasiyetname olduğunu anlar.

İki âşık bu vasiyetnamede, kendilerini feci sona götüren sebebin esaret olduğunu dile getirirler. Zifaf gecesi Fitnat ile Fatin, iki seneden beri ümitsiz oldukları halde arzuladıkları vuslata erdiklerinde sevinçten gözlerine uyku girmez ve birbirlerini daha iyi tanımak için sohbet etmeye başlarlar. Fitnat’ın, esaret vasıtasıyla birbirlerini tanıdıklarını söylemesi üzerine ilk söz yine esaretten açılır. Bunun üzerine iki sevgili doğdukları yerden ve ailelerinden bahseder. Bu sohbet sırasında kardeş olduklarını öğrenen Fitnat ile Fatin, ne ayrılmanın ne de birleşmenin mümkün olmadığını anlarlar ve buna katlanmaktansa ölmeyi tercih ederler. Vuslattan ümidini kestiği zamanlarda, dünyaya gelirken insanın iradesinin elinde olmadığını ancak hayatından vazgeçmede iradesinin elinde olduğunu düşünen Fitnat, fikrini bu kez icra etmiştir. Vasiyetnameyi okuduktan sonra durumu anlayan Zeynel Bey kahrolur ve bir daha esir almaya tövbe eder. Eskiden beri esaretin aleyhinde olan Zeynel Bey, böyle küçük yaşlarda çocukları ailelerinden ayırıp onlar üzerinden gelir elde eden ve bunun gibi birçok faciaya sebep olanlara lanet eder.

4.2.2.2. Felsefe-i Zenan

Felsefe-i Zenan, Ahmet Mithat Efendi'nin *Letaif-i Rivayat* serisinin üçüncü kitabı olarak 1870'de yayınlanmıştır. Romanda Zekiye ile Sıtkı Efendi'nin evliliklerinin odalık yüzünden felaketle bitmesi konu edilir.

Zekiye, Halep'e gittikten sonra Akile ile mektuplaşmaya başlar. Bu mektuplardan birinde, rahatının yerinde olduğunu, Paşa'nın otuz yaşlarında genç, güzel bir divan efendisinin bulunduğunu ve yazdığı müsveddeleri divan efendisinden tashih ettirerek kitabetini ilerlettiğini anlatır. Zekiye'nin gönderdiği ikinci mektupta, divan efendisinden bahsetmesi Akile'yi tedirgin eder. Akile, Zekiye'nin kendi fikrinden uzaklaşıp farklı bir yola girdiğini, aşkın zararlı ve yıkıcı yönlerini nazarında küçültüp kendini onun zalim pençesine bırakmak üzere olduğunu düşünür ve acı çeker. Yazdığı mektupta bu korku ve endişelerini açıkça ifade eder. Bunun üzerine Zekiye, gönderdiği mektupta ablasının endişelerinin yersiz olduğunu ve divan efendisi Sıtkı Efendi'yle aralarında aşka dair herhangi bir şey olmadığını yazar. Akile'nin “ilerisi deşt-i hevl-nâk-i aşk ve hevaya çıkan ol belalı çığırıcık” (*Felsefe-i Zenan*, s. 72) olarak düşündüğü yola girmedikçe, bundan ne derece sakındığını göstermek için de gördüğü bir rüyasını anlatır. Rüyasında, sevmeye layık bulduğu Sıtkı Efendi'nin ilan-ı aşkını kabul etmediğini ve ondan yüz çevirdiğini gördüğünü söyler. Akile ve yan komşusu Kamile Hanım, bu rüyadan Zekiye'nin iyiden iyiye Sıtkı Efendi'den hoşlandığına kanaat getirirler.

Küçüklükten beri oluşturdukları fikrin değişmesini istemeyen Akile, kardeşinin beş ay gibi kısa bir sürede fikir değiştirmesini hoş karşılamaz. Akile'nin kocaya varmaktansa fikirleriyle meşgul olarak yaşamının mutluluk getireceğine inanması ve aşkı yalnızca geçici bir heves olarak görmesi Zekiye'nin duygu ve düşüncelerini anlamasına engel olmaktadır:

“(…) Sen kocaya vardığın zaman seni hissiyat-ı şehvaniyesi hususunda bir ... bilen herfin aguş-ı hirs ve şehvetinde gerek tav'an ve gerek kerhen naz ve niyazla meşgul olduğun geceler ben burada böyle bir beliyeden azade yatağım içinde tatlı tatlı nice tasavvurat ve hayalat ile mütelezzizen günde-i habgâh-ı saadet olurum veyahut tasavvurat ve hayalatıma muharririn-i salife ve hazıranın efkârını dahi ilave edip hayalhanede bir cemiyet akdiyle cemiyetlice eğlenmek ister isem elime bir de kitap alırım. Zira âlemde saadet denilen şey bir nev' hülyadan ibarettir. Hatta dünya demek dahi bir rüyadır. Artık rüyadan ibaret olan bu dünyada benim hüsn-i hayalatımı ihlal edecek bir refiki kabul eder isem asıl akılsızlık etmiş olurum.” (*Felsefe-i Zenan*, s. 75).

Bu fikirleriyle Zekiye üzerinde etkili olacağını ve onu fena olarak gördüğü teşebbüsünden vazgeçireceğini ümit eden Akile, gönderdiği mektubun cevabını bekler. İki ay geçmesine rağmen bir cevap alamaması üzerine kardeşinin Sıtkı Efendi'yle evlendiğini düşünür. Ümidi azaldıkça yalnızlığını daha derinden duymaya başlar. Beklediği cevap dört ay sonra gelir. Zekiye, ablasından gelen mektuba geç cevap vermesinin sebebini anlatır. Bir buçuk ay önce hanımefendi ile gezmeye gittiği zaman, Muhsin Paşa'nın haremde kimseyi görmemesi üzerine odaları gezerken kendi odasına girdiğini ve Sıtkı Efendi'yle olan yazışmalarını kaydettiği defteri gördüğünü söyler. Tabiatın, akıllara hayret veren görüntüsü karşısında insanın meyilli olmasının zaruri olduğunu ve bu istek ve arzuların artarak aşk ve heves gibi duyguların da ortaya çıkmasına yol açacağı şeklindeki meselelere dair yazışmalarından Muhsin Paşa, Zekiye ile Sıtkı Efendi arasında bir aşk ilişkisi olduğunu sezer.

Bunun üzerine Muhsin Paşa'nın karısı, Zekiye'nin ağzını arar. Zekiye, her ne kadar evlenmeyi düşünmediğini söylese de hanımefendi Muhsin Paşa'ya, sevgililerin kavuşması yönünde fikir beyan edince Zekiye bu durumu kabul eder ve Sıtkı Efendi'yle evlenir. Aldığı bu haber üzerine perişan olan Akile, kardeşinin düşündüğünün aksine mutlu olma ihtimalinin de olduğunu düşünerek teselli bulur. İki kardeş arasında devam eden mektuplardan üç sene sonra Zekiye'nin bir erkek çocuk dünyaya getirdiğini öğreniriz. Akile, artık kardeşinin mutlu olduğunu düşünerek rahat bir nefes alır. Bir gün, Sıtkı Efendi'den, Zekiye'nin rahatsız olduğunu ve kendisini görmek için Halep'e çağırdığını bildiren bir telgraf alır. Akile, Kamile Hanım'la birlikte Halep'e gidip Muhsin Paşa'nın konağına vardığında, Zekiye'nin vefat ettiğini öğrenir.

Hikâyenin bundan sonrasını, tanık sıfatındaki Muhsin Paşa'nın kızıdan öğreniyoruz. Zekiye'nin öğrencisi olan bu kız, hocasının başından geçenleri Akile'ye anlatır. Kız, hocasının hayatı boyunca evlenmeyi düşünmemesine, kendisine de evlilik aleyhindeki fikirlerini aşılmasına rağmen Sıtkı Efendi'nin kalemine aldandığını ifade eder. Zekiye, Sıtkı Efendi'nin diğer erkeklerden farklı olduğu ve evlendikleri takdirde mutlu olacakları kanaatindedir. Gelin olacağı zaman Muhsin Paşa, cihaz halayığı olarak vereceği cariyenin seçimini Zekiye'ye bırakır. Kız, evlerinde bulunan Mah-ı Tâbân isminde bir cariyenin, Zekiye'ye kendisini götürmesi için dil döktüğünü ancak o cariyeyi seçmemesi konusunda hocasını uyardığını ifade eder. Mah-ı Tâbân'ın,

Halep’e geldiğinden beri Sıtkı Efendi’yi sevdiğini, hatta kendisini çırak ettirmek suretiyle Muhsin Paşa’dan istemesini söylediği halde Sıtkı Efendi’nin kabul etmediğini bildiğinden hocasını ikna etmeye çalışır. Ancak Zekiye, Mah-ı Tâbân gibi bir aşüfteyi kabul etmemesini Sıtkı Efendi’nin, namuslu bir adam olmasına bağladığından öğrencisinin uyarılarını dikkate almamış ve onu beraberinde götürmüştür.

Zekiye, bir gece uyandığında kocasını yanında bulamaz. Kalkıp kocasını aramaya başlar ve Mah-ı Tâbân’ın yattığı damın perdesinin arkasında bir fısıltı duyar. Yavaş yavaş perdenin yanına sokulup içeri baktığı zaman, kocasını Mah-ı Tâbân’la el ele görür. Konuşmalarından, Sıtkı Efendi’nin Mah-ı Tâbân’a “Bir şey ki muvafık-ı şariat olduktan sonra onu kabul etmemek olur mu?” (*Felsefe-i Zenan*, s. 85) dediğini işitir. Perdeyi kaldırdığı zaman Zekiye’ye yönelttiği “Ne oldun?” (*Felsefe-i Zenan*, s. 85) sorusu, Sıtkı Efendi’nin bu durumu ne kadar normal karşıladığını ve rahat tavırlı olduğunu gösterir. Ancak durum Zekiye için bu kadar rahat ve vurdumduymaz olamayacak kadar ağırdır. Nitekim kocasının “Ne oldun?” sorusuna karşılık olarak verdiği “Ne olacağım? Sen beni bir erkekle bulmuş olaydın ne olur idiysen ben de aynıyle öyle oldum” (*Felsefe-i Zenan*, s. 85) sözleri bunu doğrulamaktadır. Bu duruma daha fazla dayanamayan Zekiye, o gece öksürdüğü zaman kan tükürür ve bir süre sonra da ölür. Böylece Sıtkı Efendi’nin kendisine tanınan imkân dâhilinde gördüğü odalık Zekiye’nin felaketine sebep olur.

4.2.3. A (Elif) M. (Mim)’in Eseri

4.2.3.1. Eski Mektuplar²⁷⁷

Yazarının gerçek bir olaya dayandığını belirttiği bu romanı, mutsuz bir evliliği ve bu evliliğin sonradan gelen odalık yüzünden felaketle bitmesini anlatır. Yazar, daha

²⁷⁷ Ahmet Mithat Efendi, *Bütün Eserleri Romanlar XVI Eski Mektuplar Altın Âşıkları Mesâil-i Muğlaka Jön Türk*, Haz. Ali Şükrü Çoruk-M. Fatih Andı-Kâzım Yetiş, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara 2003. Yapılan alıntılarda eserin bu baskısı kullanılmıştır.

Fazıl Gökçek, A. (Elif) M. (Mim) rumuzuna ait bu romanın Ahmet Mithat Efendi’ye isnat edilmesinin yanlış olduğunu gerekçeleriyle birlikte bildirmektedir. Bkz; *Küllerinden Doğan Anka Ahmet Mithat Efendi Üzerine Yazılar* içerisinde “Ahmet Mithat Efendi’nin Romanlarının Yeni Yayınları ve Ona Isnat Edilen Bir Roman” başlıklı yazısı. Biz Ahmet Mithat Efendi’nin Türk Dil Kurumu tarafından yayımlanan külliyatı arasında yer aldığı için bu baskısını kullandık.

ikinci sayfada sergüzeştini anlatacağı Meliha'nın talihinin bedbahtlığından söz ederek bize bu trajik sonu haber verir. Annesinin dünyaya getirirken vefat ettiği Meliha, öksüz bir kız olarak büyür. Babası Saim Bey, eşinin ölümünden sonra on altı sene hiç evlenmemiş ve hayatının sonuna kadar yalnızlığı tercih etmiştir. Meliha ile Kenan teyze çocuklarıdır. Kenan, anne ve babasını kaybettikten sonra tek akrabası olan eniştesi Saim Bey'e sığınır. Böylece Saim Bey, hem kızının hem de Kenan'ın talim ve terbiyesiyle ilgilenir. Birbirleriyle çok iyi anlaşılan Meliha ile Kenan, zaman geçtikçe yakın iki arkadaş olur.

Birlikte mektebe gidip gelen Meliha ile Kenan, rüştiyede ayrılırlar. Sekiz, dokuz yaşında iken on bir, on iki yaşlarında görünen Meliha, o sene mektepten çıkar ve devrin şartlarına göre tahsili tamamlanmış kabul edildiğinden ev işleriyle uğraşır. Meliha'dan iki yaş büyük olan Kenan ise rüştiyeye devam eder. Birlikte büyüyen Meliha ile Kenan'ın arkadaşlıkları zamanla aşka dönüşür. Saim Bey, bir gün çocukların aşkına şahit olur. En büyük arzusu, kızını Kenan'a vermek olan Saim Bey için bu durum sevindiricidir. Ancak o, bu işi meşru yollarla yapmak arzusundadır. Kenan'ın tahsilini tamamlaması için onu, İstanbul'da yatılı bir okula gönderir. Göndermeden önce de Meliha ile nişanlar.

Saim Bey'in kardeşi Daim Bey ve onun karısı, romanın kötü karakterlerindendir. Şeytani ve fesat bir karaktere sahip olan bu karı koca, büyük bir servetin tek varisi olması nedeniyle Meliha'yı, oğulları Sadık'la evlendirmek isterler. Saim Bey, kardeşinin ne meşrepte olduğunu iyi bildiğinden onun bu teklifini kabul etmez. Kızını Kenan'la nişanladığı zaman bütün görücülere, kardeşi de dâhil, damat olarak Kenan'ı arzuladığını açıktan açığa söyler. Bunun üzerine Daim Bey'in karısı, kocasına sabırlı olması gerektiğini tembihler ve bu işin eninde sonunda kendi arzularına göre gerçekleşeceği vaadini verir. Saim Bey'in, eşini kaybettikten sonra başlayan hastalığı, Kenan'ın İstanbul'a gidişiyile artar. Kenan'a yazdığı bir mektubunda bu hastalığından bahseder. Kenan, durumu mektep müdürüne bildirir ancak müdür izin vermez. Bunun üzerine İstanbul'a gelirken eniştesinin kadim dostu olduğunu söylediği ve kendisini mektebe yazdırması için mektup yazdığı, nüfuz sahibi bir zat olan Faiz Bey'e müracaat eder. Ne yolda hareket etmesi gerektiğini sorar. Konuyla ilgileneceğini söyleyen Faiz Bey, Daim Bey'in yazdığı sahte mektuplara kanarak üç bin lira karşılığında onun pis emellerine alet olur. Daim Bey tarafından

Faiz Bey'e yazılan mektuplar, Kenan'ın okuldan bir yere ayrılmamasını tembihler. Kenan adına gelen mektuplara Faiz Bey el koyar. Diğer taraftan Meliha'nın, Kenan'a yazdığı mektuplar da Daim Bey'in eline geçer ve Daim Bey, cevapları kendi amacına hizmet edecek şekilde yazarak vakit kazanır.

Daim Bey karısının da yardımıyla Saim Bey'in şiddetli bir nöbet geçirmesini ve Meliha'nın odada bulunmamasını fırsat bilip her zaman üzerinde taşıdığı mührünü ele geçirir ve sahte bir vasiyetname düzenler. Kısa bir süre sonra da Saim Bey vefat eder. Babasından ümidini kesmesi ve tek kurtuluş yolu olarak gördüğü Kenan'dan da hiçbir haber alamaması, Meliha'nın aşkını kin ve garaza dönüştürür. Böylece Kenan'a karşı öfke duyan Meliha, onu vefasızlıkla suçlar. Yazar, bu noktada Meliha'nın böyle düşünmesini saflığına bağlar ve bundan dolayı hislerinin değişmesini mecburi bulur:

“ (...) Bunun gibi Meliha'nın da sıdk-ı ifadesi bittecrübe müspet olmayan Faiz Bey'in yazdığı bir mektup ile Kenan'ın vicdansızlığına kadar hükmetmesi fikr-i âcizâneme göre galeyan-ı muhabbet, hal-i asabiyyetle beraber kalbinin saf, pak olmasından ve bu kadar şeytaneti havsalasının istiap ve idrak edememesinden ileri gelmekte idi. Hakikat aranılacak olursa bu derece melanet tasavvur eden bir insanın her türlü harekâtınca, hele Faiz Bey'i ne türlü hile ve desise istimal ederek kandırdığına vakıf olmak Meliha gibi dört duvar arasında büyümüş genç bir kızın değil, oldukça acı tecrübeler tatmış her erkeğin bile kârı değildir. Binaenaleyh Meliha'nın tebdil-i hissiyyat edişi mecburi idi.” (*Eski Mektuplar*, s. 68).

Olaylar bu şekilde ilerlerken yazar, ikinci kısmın sekizinci bölümünde, Şöhret Bey adında bir sefihi tanıtır. Yaşamını zevk ve safa ile geçiren Şöhret Bey, çalıştığı daireden tanıdığı Muhsin Bey'le dostluğunu ilerletir. Muhsin Bey, içmek için buluştukları bir gece Şöhret Bey'e mühim bir meseleden bahseder. Kızının Daim Bey'in oğlu Sadık'ı sevdiğini, ona varmazsa intihar edeceğini ancak kızının bakire olmadığını söyler. Bu duruma bir çare bulmasını ve Meliha'yı da oğluna almasını ister. Daim Bey'in eski dalkavuklarından olan Şöhret Bey, eski dostuyla iflasından sonra bağını koparmış ancak kardeşi Saim Bey'in vefatıyla büyük bir servete konacağını bildiğinden nabız yoklamak için ara sıra Daim Bey'i ziyareti ihmal etmez. Muhsin Bey de Saim Bey'in varisi olması nedeniyle gözünü Meliha'ya dikmiş ve onu oğluna almak istemektedir.

Meliha ise Daim Bey ve karısı ile oğulları Sadık'ın tüm çaba ve ısrarları karşısında direnmeye çalışır. Sadık'ın eve girmeye başlaması, ardından yazdığı aşk mektubu, Meliha'yı iyice rahatsız etmeye başlar. Açıktan açığa yapılan tüm bu

saldırılarına karşı kendini güvende hissetmemesi ve tek kurtuluş ümidinin de yok olması sinirlerini iyice yıpratır. Meliha'dan tamamen ümidini kesen Daim Bey ve karısı içten içe ona karşı kin ve nefret besler. Böylece Şöhret Bey'in, Meliha'yı Muhsin Bey'in oğlu Arif Bey'e istemesi ve karşılığında iki bin altın hediyesi üzerine Daim Bey, bu teklifi kabul eder. Meliha da başka şansı kalmadığı için Kenan'ı sevmesine rağmen Arif Bey'le evlenme teklifini kabul eder. Önce Sadık'ın düğünü ardından da Meliha'nın düğünü yapılır. Böylece Saim Bey'in ve ölen karısının biricik kızları için gerçekleşmesini arzu ettikleri vasiyetleri gerçekleşmez. Üstelik Meliha, büyük bir servetin tek varisi olmasına rağmen elinden hile ile alınan bu servetini de koruyamaz ve kaderine boyun eğer.

Kenan, okuldan çıkamadığı için Meliha'nın başına gelenlerden habersizdir. Tüm gerçekleri yakın arkadaşı Sabit'ten gelen mektupla öğrenir ve derhal memleketine döner. Meliha'nın zorla evlendirildiğini ve ondan ebediyen ayrıldığını anlayan Kenan, Arif Bey'i gördüğü zaman Meliha'yı mesut edemeyeceğini sezdiği halde her şeyi bırakıp uzaklara gider. Böylece çocukluklarından beri birbirlerinden hiç ayrılmayan bu âşıklar, Kenan'ın tahsili sebebiyle ayrılır ancak bunu geçici bir ayrılık görüp yeniden kavuşma ümidini içlerinde taşırlar. Ne yazık ki bu ümitleri gerçekleşmez ve yolları tamamen ayrılır. Meliha'nın, bu kadar zaman Sadık'a direnıp Arif Bey'i kabul etmesinde bir tutarsızlık olduğu düşünülebilir. Ancak Meliha, yazdığı mektuplara Kenan'ın cevap vermemesi ve babasının ölümünden sonra namusunun tehlikede olduğunu düşünmesi üzerine bu evliliği kabul etmek zorunda kalır. Nitekim daha sonra Kenan'ın döndüğünü haber aldığı zaman Sabit'in annesiyle konuşmalarında bundan bahsederken “namusu aşka feda edenlerden” (*Eski Mektuplar*, s. 123) olmadığını dile getirir. Aynı şekilde zorla yaptığı evlilik her ne kadar sevdiği adamdan ebediyen ayrılmasına sebep olsa da bu durumun, Kenan'ın kendisini vefasızlıkla itham etmesine engel olacağını düşünerek teselli bulur.

Meliha, bir yandan Kenan'ı unutmaya çalışırken diğer yandan da kocası Arif Bey'i sevmeye gayret eder. Amcasının, kendisi için seçtiği kocanın “Sadık'a belki de rahmet okutacak derecede ahlaksız, namussuz bir vücut-ı habis olduğunu” (*Eski Mektuplar*, s. 121) anladığı zaman başta korksa da sevgi ve şefkate olan ilgisi onu kocasına yakınlaştırır. Ancak “zevç namıyla karşısında duran, etvarından muamelatından bir bû-yı girye-şehvet istişmam olunan o vücut-ı habis” (*Eski*

Mektuplar, s. 128) Meliha'ya aynı yakınlığı göstermez. Babası Muhsin Bey'in vefat etmesiyle sefahat âlemlerine daha sık gitmeye başlayan Arif Bey, böylece Meliha'dan iyice uzaklaşır. Karısı doğum yaptığı zaman kendisi gibi dalkavuklarla âlem yapan Arif Bey, karısının hamileliğinin de farkında değildir. Bir erkek evladı olduğu müjdelendiğinde “dünyaya gelecek yerde keşke yerin dibine geçseydi” (*Eski Mektuplar*, s. 171) diyecek kadar ilgisiz bir kocadır.

Dalkavuk arkadaşları, Arif Bey'in karısı hakkında söylediği sözleri işitince onun, karısını sevmeyişi ve ondan nefret ettiğini düşünürler. Bunun üzerine Bey'in gözüne girmek için ona Beyoğlu âlemlerinden bahsederler. Mektepte, Beyoğlu eğlencelerine dair dinlediği hikâyelerden etkilenen Arif Bey, tabiatı gereği içinde karşı konulamaz bir meyil hissettiğinden bu eğlencelere kayıtsız kalamaz. Kendisine engel olacak ve yol gösterecek otoriter bir baba figüründen yoksun kalan Arif Bey, kötü arkadaşlarının kurbanı olarak bu sefih hayatta serbestçe hareket eder. Öyle ki bu zaman zarfında yeni doğum yapmış ve lohusa yatağında yatan karısını ve yeni doğan çocuğunu bile görmeye gitmez. Bu durum Meliha'yı derinden üzer.

Arif Bey, bir sene kadar Beyoğlu âlemlerinde gününü gün ettikten sonra bu tür eğlencelerden zevk alamaz. Bunu farkedenden dalkavuk arkadaşlarından biri, bir cariye satın alıp onunla vakit geçirmesini tavsiye eder ve onu esirci pazarına götürür. Arif Bey, her ne kadar buna sevinse de cariye satın alacak kadar parası olmadığından, emlakının büyük bir kısmı da rehin tutulduğundan, etrafında kendisine borç para verecek kimseyi bulamaz. Bu arzusunu gerçekleştirebilmesi için tek çaresi, karısının elmaslarıdır. Meliha'nın tek serveti olan elmaslarını çalmak için eve dönen Arif Bey, vazgeçemediği eğlencelerini selamlıkta yapmaya başlar. Bulduğu ilk fırsatta da karısının elmaslarını çalar ve dul bir cariye satın alır.

Bunu karısına nasıl söyleyeceğini kara kara düşünürken Kumkapı'daki meyhanelerden birinde kafayı çektikten sonra eve döner ve karısına bir cariye satın aldığını söyler. Altı yüz lira karşılığında alınan bu cariye için fiyatını, hizmet için alınan cariyelerin fiyatından daha fazla bulan Meliha şaşırır. Ancak daha sonra işin gerçeğini öğrendiği zaman bu cariye için alındığına şüphesi kalmaz:

— Bizim bildiğimiz hizmet için alınan cariyelerin fiyatı yüz elli, nihayet iki yüz liradır. Altı yüz liralık cariye hiç hizmete yakışır mı?

— Zaten ben onu hizmet için değil, sana refika olmak üzere aldım.

— Bir valideye göre evladından güzel, munis, refik tasavvur olunur mu? Niçin sözlerinizle hem kendinizi hem de beni aldatmak istiyorsunuz? Bunu mahza odalık olmak üzere aldığınız gün gibi aşıkâr. Bari açıktan açığa söyleyiniz ki bizim de malumatımız olsun. Belki muamelede kusur ederiz.” (*Eski Mektuplar*, s. 175).

Meliha, altı yüz liraya alınan cariye'nin güzelliği sebebiyle bu parayı hak ettiğini düşünürken karşısında, yirmi beş yaşını geçkin ve tahmin ettiği kadar güzel olmayan bir cariye gördüğünde, elmaslarının boş yere gitmesine acır. Yazar, Meliha ile cariye Peyman'ı, güzellik bakımından şöyle kıyaslar:

“ (...) Meliha neydi? Bir ruh-ı latif, bir gül-gonce-i melahat. Diğeri ise mensup olduğu kavme nispetle güzel değildi. Fakat hilkatin ona bahşeylediği fevkalâdelikle beraber mai gözlerinde öyle bir hasa-i mîknatîsiyye mevcuttu ki görenler ona müncezib olmaktan kurtulamazlardı. Garibi şu ki bu letafet, bu harikuladeli çok devam etmeden mahvolur, söner. Bu sebepten Arif Bey ilk defa olarak arz-ı endam eylediği zaman cariye'nin hüsn-ü ânına hayran olmuştu.” (*Eski Mektuplar*, s. 173).

Meliha, kocasının odalık almasını ölümden beter görse de ahlakını değiştirir ümidiyle Peyman'a iyi davranır. Ancak “esirci elinde kahr ve sitem içinde büyümüş olan Peyman” (*Eski Mektuplar*, s. 176) bu hoş muameleden anlamaz. Kendisini satan esirci ona, bekâr, genç bir beye odalık gittiğini söyleyerek kandırır, satıldığı eve geldiğinde beyin karısı ve iki yaşındaki çocuğunu görünce öfke ve kıskançlık krizlerine girer. Böylece Arif Bey'den, kendisine olan zaafını kullanarak ikisi arasında bir seçim yapmasını ister. Meliha'nın iyi niyetli yaklaşımlarına karşın Peyman'ın Meliha'yı çekememesi, olayları farklı noktalara taşır. Arif Bey, Meliha'nın evladına olan sevgisini bildiğinden, bunun ileride Meliha'yı terk etmek için güzel bir sebep olacağını düşünmektedir. Nitekim bu düşüncesinde haklı çıkar. Peyman, Meliha'nın çocuğunun yanlışlıkla bardağını kırmasını bahane ederek çocuğu azarlar ve tokat atar. Bunu kendisine yediremeyen Meliha, evi terk etmek ister. Arif Bey'in gösterdiği tavır ve verdiği cevap oldukça lakayttır:

“ (...) Fikrini bir defa da zevcine açacak, Peyman ile bir yerde ikametlerinin adem-i imkanını bildirecekti. Akşam olup da Meliha zamanını düşürerek efkârını zevcine anlattığı ve fikrinin kat'î olduğunu beyan eylediği zaman Arif Bey sürekli bir kahkaha koparak: — Allah yolunuzu açık etsin. Demişti.” (*Eski Mektuplar*, s. 178).

Meliha, bu pervasızlık karşısında daha fazla dayanamayarak evi terk eder. Peyman ise rakibinden kurtulduğu için mutlu mesut bir şekilde hayatına devam eder. Kocasının kendisine olan meyli nedeniyle evin idaresini iyice ele geçirir. Zafer

sarhoşluğu içinde olan Peyman'ın, bundan sonra tek eğlencesi, kendi gibi cariyeleri karşısına dizip azarlamaktır. Arif Bey'in kendisine olan bağlılığından hiç şüphesi olmayan Peyman, onun yavaş yavaş bu hayattan da bıktığının ve eski yaşantısına geri döndüğünün farkında olmaz. Arif Bey, Peyman'ın bu durumdan şikâyetçi olmadığını gördükçe bir, iki gece konağa gelmemeye başlar. Bu saadet içinde kendini kaybeden ve mutluluğuna gölge düşürecek hiçbir şeyi hatırına getirmeyen Peyman, acı gerçeklerle yüzleşmek zorunda kalır. Arif Bey'in haftalarca eve uğramaması üzerine iyice şüphelenir ve bu gelmemelerin hesabını sorduğu zaman “yüzüne, gözüne öyle bir sille in[er] ki” (*Eski Mektuplar*, s. 180) neye uğradığını şaşırır. Arif Bey, odadan çıktığında, hizmetçilere Peyman'ın bir daha huzuruna çıkmamasını emreder. Bu olaydan bir gün sonra Peyman, çeyiz halayığı olarak yüz elli altına satılır.

“Hatime” kısmında Arif Bey'i, yaptıklarına pişman bir şekilde vicdan azabı çekerken görürüz. Arkadaşı Muhip vasıtasıyla yazar-anlatıcıya, başından geçenleri anlatırken bunun, kendinden sonrakilere ibret olmasını ister. Arif Bey, hayat hikâyesinden hareketle bir roman meydana getirmek isteyen yazara, “evrak-ı perişanım” (*Eski Mektuplar*, s. 187) dediği birkaç eski evrak verir. Roman meydana çıktıktan sonra da bu kağıtların, romanın bir nüshasıyla beraber kendisine iade edilmesini ve bu evraklardan dolayı romana “*Eski Mektuplar*” başlığının verilmesini rica eder. Arif Bey için bu kadar mühim olan evraklar, Kenan'ın Meliha'ya hitaben kendi başından geçenleri yazdığı günlük ile Meliha'nın son defa kendisine yazdığı uzun bir mektuptan oluşur. Kenan, bu günlüğü ilerde yayınlaması için Sabit'e bırakmış, Sabit'in annesi de Meliha'ya vermiştir. Meliha'nın mutsuz evliliğinde, teselli bulmak için ara sıra çıkarıp eski günleri yâd ettiği bu kıymetli emaneti, Arif Bey, Dadı Kalfa aracılığıyla ele geçirmiştir.

Meliha'nın evi terk ettikten bir sene sonra Arif Bey'e yazdığı mektup, bir yardım çağrısıdır. Bu mektubunda yaşadıklarına daha fazla tahammül edemeyeceğini yazan Meliha, çocuğuna sahip çıkması için kocasına yalvarır ve ikametgâh adresini de verir. Ancak sefahat âlemlerinde yuvarlanan Arif Bey, bu çağrıya kulak vermez ve mektubu diğer evrakları içine atar. Daha sonraları sefahat âlemlerinden uyanıp aklını başına aldığı ve yaptıklarına pişman olduğu zaman bir karısı ve çocuğu olduğunu hatırlar ancak iş işten geçer. Meliha'nın bıraktığı adrese gittiğinde, karısının sefalet ve perişanlık içerisinde vefat ettiğini öğrenir. Çocuğunun akıbetine dair ise hiçbir haber

alamaz. Arif Bey, sonradan aklını başına almasının kendisine hiçbir şey kazandırmadığının ve yaptıklarını tamir edemediğinin farkına vardığı zaman artık her şey için çok geçtir:

“ (...) Güya o sefalet âlemleri, bütün velveleri, rezaletleri ile bir yere cemolmuş, müthiş, pek müthiş bir surette başımda patlayarak etrafa şerareler saçmıştı. O muhrik şerarelerin şedidi, müessiri kalbime yapışarak orada olan bütün soğuklukları hissizlikleri silip süpürmüş, sonra da beni var kuvvetiyle yakıp yıkmaya başlamıştı. Diğerleri işte dostlarım, benim şimdi çekmekte olduğum meşakkatler, elemeler, ıstıraplar, harekât-ı vakı‘amın müthiş bir aks-i tesiridir. Ancak o zaman biraz yerine gelir gibi olan aklıma kâmil malik olduğumu hissetmişim. Bu malikiyet pek feci, pek dilsûz değil mi? Evet bu mariz kalp, bu viran, perişan vücutla o aklın, idrakin ne ehemmiyeti olur? Çünkü ben yaptıklarımı tamir için sa’y ve amelden de mahrum kalmıştım.” (*Eski Mektuplar*, s. 188).

Meliha’nın acılarla geçen hayatının son safhasını, Arif Bey’e yazdığı ve eski evraklar arasına atılan mektubundan öğreniriz. Meliha, Peyman’la aynı evde yaşayamayacağını anladığı zaman çocuğunu da alarak evi terk eder ve o gün akşama kadar sokaklarda dolaşır. Tüm gururunu ayakları altına alarak ilk bulduğu kapıyı çalıp bir gece misafir kalmaya karar verir. Aksaray taraflarında karşısına çıkan ilk evin kapısını çalar ve çıkan ihtiyar kadına yalnız bir gecelik Tanrı misafiri olduğunu söyler. İhtiyar bir anne ve kızından oluşan bu eve, Tanrı misafiri olarak gelen Meliha, evin yerlisi olur. İhtiyar kadın ve kızı, Meliha’ya ve çocuğuna kucak açar, onları ev halkından kabul eder. Meliha ise ihtiyar kadını annesi, kızını da kardeşi yerine koyar. Evin kızı olan kadının başından bir evlilik geçmesi ve kötü yaradılışlı bir kocanın kurbanı olması, bu kadınla Meliha’nın daha da yakınlaşmalarına sebep olur.

Bir seneden fazla bir zaman bu şekilde yaşamına devam eden Meliha, kaderinin burada da yakasını bırakmayacağını ve güzel günleri kendisine çok gördüğünü söyler. Kardeşi gibi gördüğü evin kızı olan kadına, güzel bir kısmet çıkar. Annesini yalnız bırakmamak için şimdiye kadar çıkan kısmetlerini geri çeviren kız, önceki evliliğinin kötü hatıralarını da zihninden silemediğinden evliliğe sıcak bakmaz. Meliha’nın nasihatleri doğrultusunda bu defa çıkan kısmetini kabul eder ve mutlu bir evliliği olur. Meliha, kardeşinin evlendiği kişinin adının Kenan olduğunu duymuş ancak onunla hiç karşılaşmamıştır. Kardeşinin, kocasına neden görünmediğini sorması üzerine serbest olmadığını ve bir başka kişinin nikâhı altında bulunmasından dolayı bu şekilde çıkması halinde günah işlemekten korktuğu cevabını verir.

Kocasıyla bir daha birleşme ihtimali olmadığı halde Meliha’nın şeriat yolundan ayrılmaması, bu durumda bile kocasına olan sadakatini gösterir. Kocasıyla arasında

olan nikâh bağının olmaması durumunda da, adının Kenan olduğunu öğrendiği kişinin karşısına çıkmaya cesareti olmadığını dile getiren Meliha, ismini duyduğu zaman ürküttüğü kişinin tahmin ettiği kişi olduğunu çok geçmeden anlar. Evlendiğinin ertesi günü teşekkür için geldiği zaman Kenan'ın, tahmin ettiği gibi hala-zadesi olan Kenan olduğunu görür ve düğüm tam da burada çözülür. Kenan'ın karşısına çıkması durumunda kardeşinin ona, kendisinden bahsedeceğini dolayısıyla her şeyin ortaya çıkacağından korkar. En nihayetinde de kardeşinin rahatının bozulacağını düşünür.

Babasının evinde geçirdiği rahat ve huzurlu günlerden sonra hasret kaldığı huzuru, evlerine sığındığı bu ailede bulan Meliha, orayı da terk etmeye mecbur kalır. Evlenmesi için yapılan ısrarlara karşı çocuğunu bahane eder ve bir gece annesi ve kardeşine bir mektup bırakıp evi terk eder. Çocuğunun kendisiyle beraber mahvolmasına gönlü razı olmadığından, Kenan'ın her şeyi öğrendiği zaman bu kimsesiz çocuğa yardım elini uzatacağını düşünerek yavrusunu beraberinde götürmez. Arif Bey'e de çocuğuna sahip çıkması için bir mektup bırakır. Ancak yukarıda bahsedildiği üzere Arif Bey, bundan çok geç haberdar olur. Bu mektubun mahiyetini anladığı zaman ise belirtilen adrese gittiğinde çocuktan bir iz bulamaz. Meliha'nın çocuğunun akıbeti romanda netlik kazanmaz. Meliha'nın peşini bırakmayan kötü kaderi, böylece “atinin zuhuru melhuz olan vakayi-i müdhişe” (*Eski Mektuplar*, s. 93) şeklinde bir kez daha tezahür eder. Odalık olarak alınan Peyman, Meliha'nın evliliğinin felaketle bitmesine sebep olur.

4.2.4. Nâbizâde Nâzım'ın Eseri

4.2.4.1. Zehra

Cariye Sırrıcemal'in, Suphi'nin odalığı olarak Zehra'nın evliliğinin bitmesine yol açması beraberinde kendi evliliğinin de felaketle bitmesine sebep olacaktır.

Suphi'nin annesi Münire Hanım, oğlu ve gelininin istirahatini düşündüğünden, ev hizmetinde Nazikter'e yardım etmesi için Sırrıcemal adında bir cariye alır. Zehra, Sırrıcemal'i kendisinden daha güzel bulduğu için ilk gördüğü andan itibaren ondan hoşlanmaz. Sırrıcemal'in eve girişinden sonra Zehra, evlenmeden önceki hırçın ve vahşi tabiatına geri döner. Suphi, bu durumu farkedince karısına daha çok iltifat eder ancak bu tedbir de Zehra'yı iyileştirmeye yaramaz. Zehra, günden güne hırçınlığının

dozunu arttırarak eline geçen her şeyi kırmaya ve önüne çıkan herkesi azarlamaya başlar. Sırrıccemal, Zehra'nın bu tavırlarından, kendisinden hoşlanmadığını ve girdiği ailenin huzurunu kaçırdığını anlayarak üzülür. Bu nedenle günlerce ne Zehra'nın ne de Suphi'nin gözüne görünmemek için çaba sarfeder. Bununla birlikte Suphi'nin, kendisini Zehra'ya tercih etmesi durumunda, hanımının mutluluğu için kendini fedaya hazır olduğunu Zehra'nın bilmesini ve ona göre muamele etmesini de arzu eder. Bir gün, Suphi'nin evde olmadığı bir zamanda, Zehra'ya bu meseleyi açar. Zehra, hayalinde yarattığı dünyada suçlu konumunda gördüğü Sırrıccemal'in, gerçekte masum olduğunun farkındadır. Fakat bir cariyeye karşısında bunu itiraf etmeyi gururuna yediremediği için onunla bir husumeti olmadığını söyleyerek konuyu kapatmak ister.

Bundan sonra Zehra, Sırrıccemal'i sürekli gözetim altında tutarak onu evden göndermenin yollarını aramaya başlar. Suphi ise karısının Sırrıccemal'e olan aşağılayıcı muamelesinin farkında olup Zehra'yı, hırçınlığı zamanlarında kendi haline bırakmayı tercih ederek rahatsızlığını belli etmemeye çalışır. Zehra, hırçın tavırlarıyla hedef aldığı Sırrıccemal'in, kocasının ilgisini çekmeye sebep olduğunun farkında değildir. Suphi, karısının haksız muameleleri karşısında, o zamana kadar yakından dikkatle bakmadığı Sırrıccemal'e karşı bir ilgi duymaya başlar. Önceleri bu ilgi ve alakayı merhamete ve acıma atfeder fakat zamanla hislerinin farklı bir yöne doğru gittiğini anlaması, Zehra'nın korkusunu duyduğu felaketlerin ortaya çıkmasına zemin hazırlar. Suphi, her ne kadar yaptığının yanlış olduğunu düşünse de duygularına ket vuramaz. Sırrıccemal'in, Suphi'nin ilgisini çekmesinde güzelliğinin yanı sıra ahlakı da etkili olur. Suphi, Sırrıccemal'in kendi yüzünden maruz kaldığı hakaretlere karşı gösterdiği sabır ve tahammülden etkilenir. Sırrıccemal'le karısını ahlak yönünden mukayese ettiği zaman ise Sırrıccemal'i üstün bulması, evliliğinde mutsuz olduğunu ve yeni bir arayışa yöneldiğini gösterir. Bununla birlikte Suphi, Zehra gibi kıskanç bir kadını aldatmanın zor olduğunun ve bunun olası facialara yol açacağını farkındadır. Karısını boşamayı da bir ailenin felaketine sebep olacağı gerekçesiyle göze alamamasına rağmen nihayetinde bu durum Suphi için kaçınılmaz olacaktır.

Münire Hanım, Suphi'nin eve erken döndüğü ve Zehra'nın sokakta olduğu bir gün, oğlunun hizmetini görmesi için Sırrıccemal'i odasına gönderir. Bu durum, iki sevgilinin yaklaşmasına ve birbirlerine ilan-ı aşk etmelerine fırsat verir. Dolayısıyla Münire Hanım, eve getirdiği cariyeyi, oğlunun hizmetine vererek ikinci defa

istemeden evliliğinin tehlikeye girmesine sebep olur. Suphi, bu yakınlaşmaları esnasında Sırrıcemal’le karısını yeniden mukayese eder ve bir kez daha Sırrıcemal’i hem bünye hem de cazibe noktasında daha üstün bulur. Böylece Suphi için Zehra büsbütün anlamsızlaşmaya başlar.

Kendisini, “hanımının bir çaker bendesi ve beyinin kemter hizmetçisi say[an]” (Zehra, s. 50) Sırrıcemal, Suphi’nin iltifatına mazhar olunca değişmeye başlar. Güzelliği sayesinde nail olduğunu düşündüğü bu mutluluk, gururunu okşar. Bu tavırları sonradan Zehra ile çatışmaya neden olacaktır. Sırrıcemal’in bu tutumu, evin ihtiyar hizmetçisi Nazikter tarafından da hoş karşılanmaz. Nazikter, ailenin emektar hizmetçisi olması hasebiyle Sırrıcemal’i gördüğü iltifattan dolayı kendisine rakip görmektedir. Sırrıcemal ise her fırsatta bu iltifatı lehine kullanarak Nazikter’i, aleyhine hırslandırır. Sırrıcemal’in neşeli halleri, Zehra’nın kahırlanmasına sebep olduğundan ayrıca kocasının hal ve hareketlerinde de farklılıklar sezdiğinden ikisini de göz hapsine alır. Nazikter’i de bu yolda kullanmaya çalışarak hem Sırrıcemal’i hem de kocasını daha yakından gözetim altında tutar. Zehra, Suphi’nin Sırrıcemal’e olan muamelesini gördükçe intikam hırsıyla yanıp tutuşur.

Zehra, çektiği işkencelerin sebebi olarak gördüğü kayınvalidesi Münire Hanım’a da kin duymaya başlar. Münire Hanım, nasıl bir felakete yol açtığını anladığında, yaptığından pişman olur fakat iş işten geçmiştir. Suphi’nin gözü Sırrıcemal’den başkasını görmez, tek arzusu ona sahip olmaktır. Nitekim çok geçmeden bu emeline nail olur ve Sırrıcemal hamile kalır.

Bu sırada babası Şevket Efendi’nin vefatıyla Zehra iyice sarsılır. Diğer tarafta Suphi, karısı ile Sırrıcemal’in kendisini paylaşamamalarından ve bunun için sürekli birbirleriyle çekişmelerinden memnundur. Bu yüzden ikisi arasındaki kavgaya müdahil olmaz. Sırrıcemal’le gözlerden uzak yaşamak için ona, Makriköyü’nde beş odalı bir ev tutar. Bununla birlikte Zehra’ya karşı da hâlâ bir meyli olduğundan onu boşamaz. Sırrıcemal, “öteki” olarak adlandırdığı kadına karşı Suphi’nin, bu meylinin mutluluğuna gölge düşürmesinden korkar. Bu nedenle Suphi’nin, İstanbul’a, mağazaya gittiği günler diken üstündedir. Her akşam eve geldiği zaman Suphi’yi sorguya çeker. Suphi’den şüphelerinin yersiz olduğuna dair aldığı cevaplarla her ne kadar rahatlarsa da içindeki kuşkuyu tamamen yok edemez. Suphi’nin yaptığı fedakârlıklarla birlikte kendisini de bir gün Zehra uğruna feda edebileceği fikri, zihnini

sürekli meşgul eder. Mutluluklarının devamı için Suphi'nin, Zehra'dan boşanması gerektiğinin farkındadır ancak bunu söylemeye cesaret edemez. Bir hile tertip etmeye de kendinde maharet ve kudret göremez. Suphi, Sırrıcemal ile Zehra arasında bir seçim yapmak zorunda kalınca istemeyerek de olsa Zehra'yı boşar. Annesini de Zehra'nın yanında bırakır. Bu olay, Zehra'nın düşmanlığını iyice arttırır. Onlardan alacağı intikam ve nefretle yaşar. Habibe Molla adındaki bir kadın aracılığıyla Suphi'nin, Sırrıcemal'le birlikte yaşadığı evi öğrenir. Bundan maksadı, Makriköyü'ne gidip Sırrıcemal'i öldüresiye dövmekse de bunun bir fayda getirmeyeceğini anlayarak vazgeçer. Tesadüfen yolunun kesiştiği Marika adındaki bohçacı kadın aracılığıyla intikamını almanın daha iyi olacağına karar verir. Marika da zaten bu işlerin erbabı olması hasebiyle Zehra için doğru kişidir. Yapılan müzakere sonucunda Marika'nın, Beyoğlu'nda tanıdığı aşüfte kadınlardan birini Suphi'ye musallat etmesiyle Sırrıcemal'den ayırmaya karar verilir. İki gün sonra Marika, yanında Urani ile gelir. Zehra, yapması gerekenleri detaylı bir şekilde Urani'ye anlatır. Böylece Urani ile Marika vakit kaybetmeden planlarını icra etmeye başlarlar. Emanet bırakacakları gerekçesiyle Suphi'nin mağazasına giderler. İşleriyle meşgul olan Suphi, Urani'nin cilveli ve işveli tavırlarını önce görmezden gelir. Sonraki gün tekrar geldikleri zaman Suphi, Urani ile ilgilenmeye başlar. Ertesi gün de Urani, Suphi'yi isim gününe davet eder.

Suphi, Sırrıcemal'i düşünerek başta daveti kabul etmez ancak Urani'nin şuhane ısrarlarına daha fazla dayanamayarak davetini kabul eder. Sırrıcemal'e, gecikeceğine dair bir telgraf yazıp uşakla gönderir. Urani, akşam Suphi'yi açık saçık bir şekilde karşılar. Bunun üzerine Suphi, tuzağa düşürüldüğünü anlar fakat bu kapandan kurtulmaya istekli değildir. Urani'nin hazırladığı iştret sofrasıyla sefahat âlemine dalarak zevk ve neşe içerisinde kendini kaybeder. Aklına ne Sırrıcemal ne de Zehra gelir. Sabah uyandığında Sırrıcemal, bir an hatırına gelse de Urani karşısında etkisini kaybederek kısa sürede unutulur. Suphi, sefahat âlemlerinin yabancısı olduğu halde Urani'nin ne meşrepte bir kadın olduğunu anlar. Buna rağmen yalanlarına kanmaktan da kendini alamaz. Dolayısıyla bu zevk girdabına kendisini bile isteye atar. Ayrıca Zehra ve Sırrıcemal'de olduğu gibi Urani'nin ilgisinden de erkeklik gururu okşanır. Böylece ertesi gün de Urani ile birlikte kalır. Sarhoşluktan uyandığı zaman sağlam

kafayla düşündüğünde bir yandan Urani'den nefret ettiğini diğer yandan da bu nefret içinde bir aşkın filizlenmeye başladığını anlayarak duygularında gelgitler yaşar:

“Sanki Suphi, artık Sırrıcmal’i de Zehra’yı da unutmuş gitmişti. Urani’nin şüphelerine karşı muhabbetini kasemlerle temine çalışmaktaydı. Fakat kendisine muhabbeti varsa bugün ve bu gece de burada kalması teklifi varit olunca aklı başına geldi. Sohbetü’s-sefine tarzında bir gecelik muarefenin gönül üzerindeki tesirini hiç menzilesinde bularak verdiği harareti teminata içinden gülmekteydi. Bahusus şu karşısındaki karının ebleh-firibane dillerle kendisini iğfale uğraşmasını pek tuhaf bulmaktaydı. Artık bunda da gönül, muhabbet olduktan sonra! Öyle gönlü, öyle muhabbeti doğrayıp köpeklere atmalı.” (Zehra, s. 95).

“Suphi o cereyan-ı buhrana tutulmuştu. Urani’ye karşı içinden doğru yükselen nefret, şüphe yok ki bir muhabbetin mukaddeme-i tevellüdüydü. Adeta Suphi’nin Urani’ye muhabbeti, nefret içinde peyda olmaktaydı. Suphi sokağa çıktığı zaman Urani’yi sevmiş gitmişti.” (Zehra, s. 99).

Sırrıcmal, Suphi’nin telgrafını aldığı zaman işlerinin yoğunluğundan dolayı o gece gelmeyişi anlaşıla karşılar. Fakat aradan on beş gün geçtiği halde Suphi’nin gelmemesi üzerine şüphelenmeye başlar. Sırrıcmal’in de vehim noktasında tıpkı Zehra gibi hareket etmeye başladığını söyleyebiliriz. Suphi’nin, Zehra’ya döndüğünü düşünmesi -Zehra’daki gibi- intikam hırsını körükler. Bu vehimler, aslında Sırrıcmal’in, Suphi’yle birbirlerine ilan-ı aşk ettikleri günden itibaren yavaş yavaş kendini göstermeye başlamış ve Suphi’nin ortadan kaybolmasıyla da en üst seviyeye ulaşmıştır. Bu süre zarfında Suphi’nin kâtibi Muhsin bir, iki defa gelip bir miktar para bırakır. Sırrıcmal, Muhsin’den de net bir cevap alamayınca yanına hizmetçi kadını alarak Zehra’nın Hocapaşa’daki evine gider. Suphi’yi orada bulacağından emindir. Münire Hanım’dan, oğlunun üç aydan beri uğramadığını haber alınca yalan söylediğini ve Suphi’yi sakladıklarını düşünür. Zehra’nın da gelmesiyle işler iyice kızışır.

Zehra, intikamını almış olmanın sevinciyle Sırrıcmal’i tahrik eder. Suphi gibi çapkın bir adamın ona da yar olmadığını söyleyerek başka bir kadınla birlikteliğini kahkahalarla anlatır. Sırrıcmal, Suphi’yi yabancı bir kadına kaptırmış olmanın üzüntüsüyle oradan ayrılır. Zehra’yı kendisine rakip görürken bir anda intikamının yönünün değişmesi ve Suphi’nin bu uğurda Zehra’yı da feda ettiğini anlaması, her şeyi altüst eder. Rakibinin Zehra olması durumunda, Suphi’yi yeniden elde etmenin imkânı varken hiç tanımadığı birinin sevdiği adamı elinden alarak tüm kapıları kapatması, Sırrıcmal için tahammül edilemez bir hal alır. Suphi’nin, kendisini bir fahişe uğruna terk ettiğini, Muhsin’den öğrenince de intikam sevdasına düşer fakat bu yolda nasıl

davranması gerektiğini bilemez. Aklına gelen birkaç fikrin de para yüzünden hayata geçirilememesi, bütün ümitlerini yok eder.

Birkaç günden beri ara sıra geçirdiği baygınlık nöbetleri, son zamanlarda iyice artar. Bebeğini kaybetmesiyle de derin bir boşluğa düşer. Suphi'yle arasındaki tek bağı ve son dayanağı olan çocuğunun kaybı, Sırrıcemal'i yalnızlığa iter. Ayrıca Suphi'nin ortada olmaması nedeniyle başgösteren para sıkıntısı da buna eklenince aşçı kadın da evi terk etmek zorunda kalır. Mutfak hizmetine de bakmaya mecbur kalan hizmetçi kadın ise Sırrıcemal'in dalgınlığından faydalanarak kıymetli eşyalarını çalar. Sırrıcemal, çoktan beri etrafıyla tüm bağlantılarını kopardığı için hiçbir şeyin farkında değildir. Sonunda dayanamayıp intihar eder. Ondan geriye gazetelerin birinde ilan edilen intihar havadisi kalır: “Makriköyü’nde istasyon civarında bir hanede Sırrıcemal Hanım namında birisi kendisini hanenin sarnıcına atarak intihar etmiş olduğu işitilmiştir.” (Zehra, s. 113).

Öte yandan Suphi, olanlardan habersiz “high life” (Zehra, s. 114) bir yaşantıya kapılıp işlerini de ihmal eder. Muhsin, mağazanın idaresinde serbest kalınca işleri istediği gibi yönetir. Bu da Suphi'nin, maddi açıdan kötüye gitmesi demektir. Urani ile sürdürdüğü sefahat hayatı da elinde avucunda olanları hızla tükettiğinden, Suphi için tehlike çanları çalmaya başlar. Urani'nin, Suphi'yle ilişkisi aşka değil menfaate dayalıdır. Dolayısıyla Suphi ile olan macerası da öncekilerden farksızdır. Suphi ise Urani'ye bağımlı hale gelmiştir. Her ne kadar bu hevesinin adı bir heves olduğunun farkındaysa da bu iptilasından bir türlü kurtulamaz.

Nitekim eğlence mekânlarına gittikleri zaman, Urani'nin diğer erkeklerle samimi olmasından rahatsız olur ve onu kıskanır. Fakat bu Urani için sıradan bir durumdur. Küçük yaştan itibaren fuhşun içindedir. Annesini beş, babasını ise on iki yaşında kaybeder. Halası Fani, güzelliğinden faydalanmak ve sermaye olarak kullanmak için onu yanına alır ve beraberinde fuhuşhanelere götürür. Dolayısıyla daha çocuk sayılacak yaşta bu tür yerlerin müdavimi sayılan Urani, zamanla içinde bulunduğu bu âlemlerden lezzet alır. Halasının sermaye gözüyle baktığı Urani, on dört yaşına varmadan para kazanmaya başlar. Urani'nin birlikte olduğu erkeklerle ilişkisi, duygusal olmaktan çok menfaate dayalıdır:

“ (...) İki seneden beri on-on beş âşık değiştirmiş ve hiçbirisinde dikiş tutturamamıştı. Şimdiye kadar hiçbir erkek sevmiş değildi. Herkesin teminat-ı

âşıkaneşini bila-fütur dinler, içinden güler geçerdî. Bir-iki aylık maişet-i âşıkaneşinden sonra iki “sevdazede” birbirinden bila-heyecan ayrılırlardı. Yalnız sokakta tesadüf ettikçe bir soğuk aşinalıkla iktifa ederlerdi. Bazen bir âşığın bir kere daha avdet ve rücu ettiğı vaki olur, birkaç ay muşakadan sonra yine bila-fütur yekdiğerinden ayrılırlardı. Şu ahvale bakılırsa o erkeklerin de, bu Urani’nin de kalp ve gönöl denilen şeyden asla haberdar olmadıklarına hükmölunabilir; onlarca “muhabbet” bayağı bir hevesten ibaret olmalı ki bir müddet sonra geçer giderdi.” (Zehra, s. 118).

Zehra, Sırrıcemal’den kurtulduktan sonra Suphi’nin de perişan olması ve ortada kalması için elinden gelen her şeyi yapar. Suphi’nin başına Urani’yi musallat ederek sefahat âlemine alıştırdıktan sonra mağazayı da elinden almak için harekete geçer. Muhsin’le evlenip mağazayı ele geçirdiğı takdirde, Suphi’nin beş parasız kalarak kendisine döneceğini düşünmektedir. Ayrıca bununla Suphi’nin kıskançlığını üzerine çekeceğini ve gönlünde kabuk bağlamış yarayı tazeleyeceğini de ümit etmektedir. Muhsin, mağaza sahibi olacağını öğrenince Zehra’nın evlilik teklifini tereddüt etmeden kabul eder. On beş, yirmi gün içinde de evlenirler. Babasından kalan mirasa mağazanın kazancı da eklenince Zehra, maddi yönden iyice güçlenir. Anlaşmaları üzerine Muhsin, Suphi’nin hesabına düşen hisseyi verdikten sonra daha büyük bir sermaye ile işe başlar. Suphi, eline geçen iki yüz, üç yüz lira kadar para ve ayda dört lira iradıyla da kendini içinde bulunduğı hayattan kurtaramaz. Bu paralarını da Urani’nin lüks yaşantısına harcar. Suphi, Zehra’nın Muhsin’le evliliğini öğrendiğinde Zehra’nın düşündüğü gibi bir tepki vermez. Aksine bu durum Suphi’de hiçbir etki uyandırmaz. Muhsin’e rakip olmak yerine lakayt bir vaziyette omuz silkerek Urani ile zevk ve safaya dalar.

En uzun ilişkisi birkaç aydan ibaret olan Urani ise böyle uzun ilişkilere alışkın olmadığı için bir süre sonra Suphi’den de sıkılmaya başlar. Ayrıca Zehra’nın intikamı için istenen kıvama getirildiğini gördüğünde de Suphi’yi, baştan savma zamanının geldiğini düşünür. Suphi’nin elindeki son paraları da yedikten sonra onu kapının önüne koyar. Kendine başka bir dost bulur. Suphi, gerçeklerle yüzleştii bu zor zamanında annesi Münire Hanım’ı hatırlar. Daha öncesinde de birkaç kez Sırrıcemal ve çocuğı aklına gelmişse de bunu idrak edecek konumda olmadığı ve Urani’nin hayaliyle fazlaca meşgul olduğı için hatıraları zihninde fazla yer tutmaz. Üstelik Sırrıcemal’in akıbetinden de habersizdir. Başına gelen felaketlerin müsebbibi olarak gördüğü annesine bu kez acımaya başlar. Hemen Hocapaşa’daki eve koşar. Ancak Zehra Muhsin’le evlenip Cağaloğlu’nda güzel bir eve geçince Münire’yi yalnız bırakmıştır.

Münire Hanım, yalnız başına borç harç içinde bir süre yaşasa da biriken borçlarını ödeyemeyecek duruma gelince sokaklarda dilenmeye başlamıştır. Annesinin akıbeti Suphi için ikinci bir darbe olur. Böylece bir süre üçüncü sınıf otel ve hanlarda konaklayarak sonunda tulumbacı kahvelerine kadar düşer. Burada edindiği arkadaşlarının teşvikiyle meyhane âlemlerine girip çıkarak sarhoş oluncaya kadar içer. Bu “sefihane ve sefilane” (*Zehra*, s. 159) yaşam tarzı, ahlakını da değiştirir. Serseri ve sabıkalı takımı arasına karışıp birkaç kez hapis haneye de girer. Suphi, böylece Zehra’nın arzu ettiği gibi hem maddi hem de manevi bir çöküş sürecine girer.

Zehra, Marika vasıtasıyla Suphi’yi yakın takibe alır. İçinde bulunduğu durumdan memnundur fakat son bir arzusunu da gerçekleştirmek ister. O da Suphi’nin ayaklarına kapanarak ağlaya ağlaya af dilemesidir. Muhsin’le evlenmiş olmasına rağmen hâlâ Suphi’yi sevmektedir. Muhsin’le Suphi’yi kıskandırmak için evlenmiş fakat bundan bir netice alamamıştır. Muhsin’in, Suphi’nin boşluğunu dolduramaması, geç de olsa Zehra’nın kendisini bu uğurda boşuna feda ettiğini de anlamasına sebep olur. Bu huzursuzluğu da ayrıca Suphi’ye olan nefretini arttırmaktadır. Fakat o, işin bu boyutunu sağlam kafayla düşünebilecek biri değildir. Zehra, bu öç meselesinde kendini mazur görerek yaptıklarını makul bir zemine oturtma peşindedir. Bu nedenle de kendisini yerden göğe kadar haklı bulmakta ve hiçbir mesuliyet kabul etmemektedir. Bununla birlikte Sırrıcemal’in ölmesi, Münire’nin sokaklarda dilenmesi ve Suphi’nin sefaleti de Zehra’yı tatmin etmez aksine intikam hırsını daha çok tahrik eder. İçindeki intikam ateşinin, Suphi’nin pişmanlık gözyaşlarıyla söneceğine kendini inandırır.

Suphi, Beyoğlu’nda yine serseri gibi dolaşıp çarpacağı birilerini gözetlediği bir zaman, Urani’yi araba içerisinde yanında bir adamla görür. O anda, duyguları galeyana gelerek içinde Urani’yi öldürme hevesi uyanır. Cinayete hemen o anda karar verir. Kendini cesaretlendirmek için epeyce alkol alır ve akşamüstü Urani’nin geçeceği sokağın başına gizlenir. Mösyö Kostaki ile Urani’nin geldiğini görünce elindeki kamayla üzerlerine saldırır. İkisi de derhal ölür. Suphi, elde yeterli delil olmadığından serbest bırakılır. Fakat sabıkası olması hasebiyle Zaptiye Nezareti tarafından İstanbul’da kalması tehlikeli görülerek Trablusgarp’a sürülür. Zehra, bu olayı da Marika’dan öğrenir. Suphi’nin akıbeti, Zehra’nın tasarladığı gibi olmayınca yaptıklarına pişman olur. Suphi’yi, yeniden elde edeceğine dair son umudu da böylece

yok olup gittikten sonra Muhsin, gözüne daha çirkin bir şekilde görünmeye başlar. Hiçbir zaman sevmediği, nefret ettiği ve tiksindiği bir adamla yaşamak Zehra için dayanılmaz bir hal alır. Zaten Muhsin de Zehra'nın karmaşık duygularını görmezden gelmektedir. İçinde bulunduğu karamsar ruh hali, Zehra'yı intihar fikrine sürüklese de dini inancı sayesinde bu kötü düşünceden kurtulmayı başarır. Takdir-i ilahiye boyun eğip kaderine razı bir şekilde, kalan ömrünü acı ve keder içinde geçirir.

Muhsin'den bir erkek çocuğu olur fakat çocuk ancak iki hafta kadar yaşar. Zehra, bunu kendisi için ilahi bir cezanın işareti olarak sayar. Bu olaydan bir, iki ay sonra da Muhsin vefat eder. Bundan sonra çıkan taliplerini reddederek yalnız yaşamayı tercih eder. Alışverişe çıktığı bir gün, çarşıda büyük bir kalabalığın toplandığını görür. Merakla kalabalığa sokularak kadınlardan birine meselenin ne olduğunu sorar. Fakir ve ihtiyar bir kadının sokakta düşüp öldüğünü öğrenir. Aklına derhal kayınvalidesi Münire Hanım gelir. Daha sonra sedye üzerindeki ihtiyar kadının Münire olduğunu teşhis eder. Felaket sebebi olarak gördüğü kayınvalidesinin akıbetine Zehra'nın yüreği dayanmaz. Üzüntüsünden yataklara düşer. Doktor çağırıp hastalığının şiddetini artırır. Komşularının zoruyla getirtilen doktorun verdiği ilaçları da kullanmayarak bir tür intihar girişiminde bulunur. Aklı başına geldiği zaman da her şey için çok geçirir. Vicdan azabı peşini bırakmayıp hastalığını da tetikler. Böylece yatağa yattığının otuz beşinci günü şiddetli bir nöbet geçirerek ölür.

Romanda odalığın ortaklar arasında şiddetli bir rekabete dönüştüğü ve bununla bağlantılı olarak felaketlerin art arda geldiği görülür.

4.2.5. Mustafa Reşid'in Eseri

4.2.5.1. Bir Çiçek Demeti²⁷⁸

Mustafa Reşid'in kızlara takdim ettiği bu romanda, odalık yüzünden sonu felaketle biten bir evlilik anlatılır. Eser, *“Bir Büyük Valide Tarafından Hafidesine”* yazılan bir mektupla başlar. Büyük valide, bu mektubunda mektepten yeni çıkan torununa evlilik hakkında nasihat eder. Bundan sonra önünde daha mühim bir mektebin olduğunu ve bu mektepte okuyacağı “hikmet-i hayat” dersinin öneminden

²⁷⁸ Mustafa Reşid, *Bir Çiçek Demeti*, (Kostantiniyye: Matbaa-i Ebuzziya, 1303/1886). Yapılan alıntılarda eserin bu baskısı kullanılmıştır.

bahseder. Buradaki en önemli mesele evlilik meselesi olduğundan torununu dikkatli eş seçimi konusunda uyarır.

İkinci mektup “*L Hanım Tarafından N Hanım’a*” başlığını taşır. L Hanım, bir Cuma günü gittiği Kağıthâne’de bir beyin kendisini takip ettiğini, arabasına kadar yaklaşıp oradan ilan-ı aşk içeren bir mektup bıraktığını yazar. Adam her ne kadar çirkin ve otuzu geçkin bir kişi olsa da L Hanım ve ailesi zenginliği nedeniyle bu evliliğe olumlu bakar. Bunun üzerine L Hanım da beyin mevki ve servetini kendisini mutlu etmeye kâfi bulur. Görücülere hazır olduğunu söyler ve N Hanım’ı gelecek Cuma günü için Kağıthâne’ye davet ederek mektubunu bitirir. Sonraki mektup, “*N Hanım Tarafından L Hanım’a*” yazılan mektuptur. N Hanım, yazdığı bu mektupta evlilik gibi önemli bir konuda acele etmemesi gerektiğini söyleyerek arkadaşını uyarır. Evliliğin mezara kadar sürecektir uzun bir yolculuk olduğundan hareketle iyi bir eş seçmenin önemine dikkat çeker. L Hanım tarafından buna mukabil gelen cevap ise alaycıdır. N Hanım’ın evlilik hakkındaki nasihatlerini lakaydâne karşılar. Arkadaşının, evliliği dönüşü olmayan bir yol görmesine karşın L Hanım, evlendiği kişinin fena çıkması durumunda talak hakkından istifade edeceği kanaatindedir. Dolayısıyla N Hanım’ın görüşlerine katılmadığını açıkça ifade eder:

“ (...) Mesudiyet-i dünyeviye ve uhreviye temin etmiş olan şariat-i Muhammediye’nin saye-i celilinde böyle bir beladan da emin değil miyiz? Hayat dediğimiz yolculukta bize terfîk edilecek erkek fena çıkarsa tebdiline talak mütekeffil değil midir? Hâsılı bu babdaki mütalaatının sevab olmadığını maatteessüf beyan eylerim. (...)” (*Bir Çiçek Demeti*, s. 33, 34).

Böylece L Hanım, bu mektubu yazdığı hafta içerisinde Kağıthâne’de tanıştığı zengin beyle evlenir. Bundan sonra N Hanım’a gönderdiği mektup dört sene sonradır. Düğününden beş ay sonra arkadaşının haber verdiği felaketler ortaya çıkmaya başlayınca N Hanım’ın nasihatlerindeki gerçeklik payını kavrayabilmiş ve onu dinlemediğine pişman olmuştur. Çektiği acılardan arkadaşını haberdar etmemesinin nedeni de vaktiyle nasihatlerini dinlemediği içindir. Fakat yaşadıklarına tahammül gösteremeyince teselli bulmak için başından geçen felaketi anlatır. Evliliklerinin beşinci ayından sonra L Hanım’ın kocası, babasının vefatını ve tek varis olmasını sebep göstererek sefahat âlemlerine girer. Bununla da kalmayıp binlerce lira karşılığında odalık olmak üzere bir cariye alır. Üç ay sonra bir başkasını daha odalık alır. İki ortakla yaşamaya başlayan L Hanım için sıkıntı bundan sonra daha da artar.

Kocası, aldığı iki odalıkla da yetinmeyerek alafranga çalgı çaldırmak ve dans ettirmek bahanesiyle eve birçok Frenk kızları da getirttirir. Bunu fırsat bilen haydutlar da kadın kıyafetine girerek beyin mallarını yağmalar. Bey'in bunlardan başka üç tane de kapatması/metresi olduğu ortaya çıkar. Kocasının bu sefih yaşantısına daha fazla dayanamayan L Hanım, boşanmak ister fakat bu müracaatı sonuçsuz kalır. Kocası, bütün servetini bu sefahat âlemlerinde tüketir. Kumarın da işin içine girmesi bu çöküşü hızlandırır. On bin lira borca karşılık dükkânlarla evleri de haczedilir. L Hanım, bu acı durum karşısında birkaç kez intihar etmeyi düşünse de çocuklarının üvey anne elinde kalmalarına gönlü razı olmadığı için buna teşebbüs edemez. N Hanım ise mutlu bir evlilik yapar ve arkadaşını bu saadetini görmeye davet eder.

4.3. Genel Değerlendirme

İntibah'ta kölelik hayatının temsilcisi Dilaşub'tur. Romanın üçüncü dereceden kahramanı olan bu genç kız, güzelliğiyle Ali Bey'i eve bağlasın diye sonradan satın alınmıştır. Ali Bey'in annesi Fatma Hanım'ın, oğlu için soylu bir kadın değil de bir cariyeye alması, o dönem Osmanlı sosyal hayatındaki aile yapısı ve anlayışı ile ilgilidir. Aile, istedikten sonra bir cariyeyi satın alıyor, sonra evliliğin ilk adımı olan odalık etme yolunu seçiyor böylece evlilik kurumu gerçekleştiriliyor. Aile yapısına uymayan ya da istenilen hizmeti veremeyen cariyenin kolayca elden çıkarılabilmesi, Fatma Hanım'ın şu sözlerinden de kolayca anlaşılmakta ve Dilaşub'un vaka içine hangi amaçla katıldığını göstermektedir: (Parlatır, 2012: 171).

“— Şunun söylediği lakırdıya bak! Allah'a emanet yaşın yirmi ikiye basıyor. Ev bark sahibi olacak zamanın geldi. Şimdi sana bir kibar kızı bulsam almadan göremeyeceksin, aldıktan sonra şayet hoşlanmazsan ömrün oldukça azab içinde kalırsın, bu bir... Evde iki hanım peydah olur, biz birbirimizle geçinemezsek yine sen rahatsız olursun, bu iki... Amma bu cariyedir beğenirsen koynuna alacaksın, istediğin gibi terbiye edeceksin.” (*İntibah*, s. 88).

Tanpınar'ın da ifade ettiği üzere silik olan bu esir kızın hakikatte hiçbir şahsiyeti yoktur. O, Mehpeyker'in karşısına çıkmak için icat edilmiştir. (Tanpınar, 2012: 397, 398). Bununla birlikte Dilaşub'un Ali Bey'in konağına gelmesinden başlayarak Mehpeyker'in oynayacağı oyuna kadar geçen sürede odalık olduktan sonra efendisinin gözüne girdiğini ve yazar tarafından gerçekten bir ev hanımı gibi tasvir edildiğini söylemek mümkündür. (Parlatır, 2012: 174).

Fakat Dilaşub'un bu mutlu hayatı çok sürmeyecek, Mehpeyker'in iftirasının kurbanı olarak ilk darbeyi Ali Bey'den yiyecektir. Nitekim geliş amacına uygun bir şekilde beğenilmeyen ya da kusurlu cariyenin -ki burada efendisine ihanet ettiği gerekçesiyle- elden çıkarılması da zor olmaz. Dilaşub, elden çıkarıldığı an artık bir başkasının malıdır. Bundan sonra Mehpeyker'in tasarrufunda olan Dilaşub, türlü eziyetlere maruz kalır ve romanın sonunda Ali Bey'e olan sadakatini ispatlayarak ölür. Yazar, bu noktada Tanzimat romancılarının sıklıkla ele aldığı ve toplumun kanayan yarası olan esarete değinir:

“Beş on dakikadan ibaret olan bu zaman-ı endişede üç yaşında iken kendisini validesinin kucağından gaspeden bî-insafın pençe-i kahırla kolunda hâsıl olan acıdan, validesinin feryad-ı mütehassiranesiyle kalbine gelen helecandan, İstanbul'a gelinceye kadar sandallar içinde, esirci elinde bulundukça gördüğü sefaletlerden, eski efendisinin saye-i merhametinde birkaç yıl insanca ömür geçirdikten sonra gerek Ali Bey'in gerek Mehpeyker'in yanında müptela olduğunu bâlâda tarif ettiğimiz felaketlerden hiç biri yok idi ki en cüz'i tafsilatıyla beraber tahattur ederek her biri için zaman-ı vukuundan birkaç kat ziyade müteessir olmasın. Bir biçare ki en ziyade şefkat ve himayete muhtaç olan masumiyet zamanını esaret gibi eşna'-ı belaya denilmeye layık bir felaketin her nevi musibeti içinde geçirir; bir mazlume ki rüzgâr-ı ömrün germ ü serdi arasında bir nev-bahar-ı kâmrânî sayılan mebadi-i iptilânın bin türlü felaketiyle imrar eder, sergüzeşt-i hayatını velev ne kadar hayalattan tecerrüd halinde düşünürse düşünsün cismi ruh için dünyayı görmemek ve binaenaleyh mevdi ne derecelerde müthiş, ne derecelerde hadim-ül-lezzat addeylese yine hayata tercih etmek tabiidir.” (*İntibah*, s. 159).

Namık Kemal, bu ifadelerle esarete maruz kalanlar üzerindeki yıkımı, Dilaşub üzerinden göstermeye çalışır.

Dilaşub, hem psikolojik hem de maddi anlamda toplumun kölesidir. Bu nedenle Ali Bey'e âşık olmanın ve köle olmanın ikili ayakbağından kurtulamaz. (Finn, 1984: 51). Böylece Dilaşub, efendisinin yanlışları ve aşırılıklarını canıyla ödeyen suçsuz kurban durumundadır. Namık Kemal, bu yolla *Gülnehal* piyesinde olduğu gibi bu romanında da Osmanlı İmparatorluğu'nda en gözden düşük ve ezilmiş bir sınıfın onurunu değerlendirir. (Dino, 2008: 102, 103). Dilaşub, kadınları erkeklere devamlı olarak bağımlı yapan, erkeklerden aşağı düzeyde tutan, onların varlığını yalnızca erkeklerin refahına katkıda bulunmak olarak gören katı sosyal kuralların ve âdetlerin kurbanı olur. (Doğramacı, 1989: 38).

Dilaşub, genç erkeklerin zevklerine geleneksel Osmanlı yanıtıdır, munis ve cazip bir köledir. Mehpeyker ise denetlenemez bir arzu ve bundan ötürü kaos ve fitneye yol açan özgür kadın/fahişeyi temsil eder. Ali Bey'in pasifliği yüzünden

romanın gidişatını belirleyen Mehpeyker'in iradesidir. Bakire ve saf Dilaşub, cadı rakibesinin yanında solgun ve cansız kalır. (Kandiyoti, 2019: 152).

Tanzimat edebiyatında kölelik sorunu ilk kez 1287/1870'te yayımlanan Ahmet Mithat'ın *Esaret* adlı eserinde ele alınmıştır. *Esaret*, Ahmet Mithat'ın *Letaif-i Rivayat* serisinin ikinci ve bütün eserleri içinde kölelik temasına geniş olarak yer verdiği ilk eseridir. Vakayı tamamen eserin adından başlayarak kölelik kurumu üzerine kuran yazar, ilk denemesinde kurumun dramatik yönünü sergiler. (Parlatır, 2012: 77).

Zeynel Bey, on beş, yirmi yaşından beri “fiil-i feci ve kerih” (*Esaret*, s. 14) olarak gördüğü esaretin aleyhinde bulunmasına rağmen daha sonra bunu kabul edip bir odalık almıştır. Zeynel Bey'in dostlarından biri, bir cariye alıp konağa gönderir. Zeynel Bey, cariyeyi hem güzellik hem de hal ve hareketleri ile ahlak bakımından beğenir ve onu esirlikten kurtarmayı insanî bir vazife gördüğünden cariyeyi satın alan dostuna, bunun karşılığında dört odalı bir ev hediye eder. Satın aldığı cariye ile evlenen Zeynel Bey, ondan memnun olduğunu, rahat ettiğini dile getirir. Karısına, her ne kadar esir gözüyle bakmasa da onun bunu anlayamayacağını ifade etmesi oldukça önemlidir:

“Vakıa kızıdan memnun oldum. Pek rahat etmeye başladım. Nasıl rahat etmeyeyim? Eğerçi ben buna asla esir nazarıyla bakmamayı kalbimden pek kavi bir surette kararlaştırdım ise de biçare bu kararın keyfiyet ve derecatını takdir edebilir mi? Ne mümkün? Hatta esaret hakkındaki fikrimin küh ve hakikatine vakıf olacak olsa bu suret kendisine belki de garip görünür ve belki “Yine esir değil miyim, ister ise öldürür bile” efkârında devam eder. Zavallı kız bu fikirde bulundukça var himmetini beni memnun etmeye ve bu suretle kahr ve tedmirimden kurtulmaya nasıl çalışmaz.” (*Esaret*, s. 14).

Zeynel Bey'in bu düşüncesinde, dönemin esarete bakışının etkili olduğunu görüyoruz. İlginç olan, esirlerin de bu muameleye alıştıkları için kendilerini, alışlagelmiş kalıplar dışında hayal etmelerinin mümkün olmadığıdır. Toplumun kendilerine biçtiği rollerden kurtulmaları neredeyse imkânsız olan bu insanlar, yine bu kalıplar çerçevesinde bir hayat sürer. Bu hayata isyan edenlerin yanında, bunu sessizce kabul edenler de vardır. Nitekim Zeynel Bey'in aldığı odalık bunlardan biridir. Ahmet Mithat Efendi, bu durumu, diğer sınıfların farklı türlere ayrılması gibi cariye kısmının da birkaç türü olduğu ve esaretin ne demek olduğunu bilen büyük kısmının Zeynel Bey'in odalığı gibi düşündüğü şeklinde izah etmektedir. Aynı bağlamda Zeynel Bey'in odalık almasında, evlilik ile ilgili fikirleri de etkili olmuştur. Odalık alması Zeynel

Bey’e, hem onu tanıma ve üzerinde hâkimiyet kurma hem de tanıdıktan sonra uyuşmadığı takdirde kolayca ayrılmaya imkân tanımaktadır.

Zeynel Bey, her ne kadar kölelik aleyhinde görünse de bu kuruma başvurmaktan geri kalmaz böylece ilk evliliğini “odalık edinme” yoluyla gerçekleştirir. Bununla da yetinmeyerek daha sonra bir erkek ve bir kız köle alır. (Parlatır, 2012: 79).

Fitnat on iki, on üç, Fatin ise on beş, on altı yaşına basar. Fitnat’ın serpilip güzelleşmeye başlaması, Zeynel Bey’in dikkatini çeker ve cinsel açıdan ona haz vermeye başlar. Bu haz, bazı kere Fitnat’ın kendi soyundan olmaması ve esir konumu nedeniyle ona sahip olmada kendisinde hak iddia etmesine kadar varmakta ise de Zeynel Bey’in taaddüd-i zevcatı tasvip etmemesi bu fikrini bastırır:

“(…) Bunların kemalât-ı meşhudesi ne kadar memnuniyetimi mucip olur idiyse Fitnat’ın halâvet-i endam ve letafet-i evza’ı dahi bana o kadar lezzet vermeye başlamış idi. Hatta bazı kere hülyanın galebesiyle “Adam bunlar sulbî evladım değil ya? Bahusus kendileri halkın dediği gibi esirdir. Mesela ben Fitnat’ı istifraş edecek olsam mugayir-i şer’i şerif bir harekette bulunmamış olurum” gibi hayalde dahi bulunur idiysem de taaddüd-i zevcat pek ziyade menfur ve merdudum olduğu cihetle der-akap tebdil-i fikir ederek nefsimi tayip eyler idim. Acaba bu meselede ben mi haklı idim? Yoksa nefsim mi? Ah biçare nefis! Sen nasıl haksız olursun?” (Esaret, s. 17).

Her ne kadar kanuni haklar efendilere, kölelerine sahip olma hakkını verse de vicdan böyle bir tasarrufu engelleyebilecek tek güç olarak ortaya çıkar. Bu bağlamda Zeynel Bey’in tek taraflı aşkı ve nefesine karşı verdiği mücadele yazar tarafından övülür. (Kolcu, 2009: 27).

Diğer yandan Fitnat ile Fatin arasında başlayan aşk, esir olmaları nedeniyle yerini umutsuzluğa bırakır. Fitnat’ın, sevdiği adam uğruna vücudunu fedaya kadar hazır olduğunu söylemesi üzerine Fatin’in sözleri oldukça dikkat çekicidir ve Fitnat’a kavuşma ümidinin olmadığını göstermesi bakımından önemlidir:

“Canım Allah’ı sever isen sen ne fikirde bulunuyorsun? Senin âlemde nen var ki benim için feda etmek istiyorsun? Ben sana esaretin derecatını tarif eylediğim zamanlar neler demiş idim? Bir kere onları tahattur etsene! Sen sana malik misin ki seni bana feda ediyorsun? Şimdi ben senin teklifini kabul etmiş olsam, aherin kendi zatı için yetirtirmiş olduğu ağaçtan meyve çalmış olmaz mıyım? Buna sirkat derler. Bunu ben istemiş olsam sen muvafakat etmemelisin. Yavrum aklını başına al!” (Esaret, s. 20).

Bu bağlamda hürriyetine sahip olamayan birinin kendisi üzerinde hak iddia etmesi mümkün olmadığı gibi bir başkasının hâkimiyeti altında bulunan bedenini de

istediği gibi sarf etme özgürlüğüne sahip değildir. Esirlerin, bu şekilde hiçbir haklarının olmaması, sevme ve sevilme haklarını da ellerinden almakta ve onları çaresiz bırakmaktadır. Fitnat'ın burada haklı isyanını duymamak elde değildir: “Ah! Dilerim Allah’tan bizi satanların gözleri kör olsun...” (*Esaret*, s. 20).

Aynı şekilde Fatin de içinde bulunduğu esarete karşı nefretini dile getirir ve özgür iradelerini ellerinden alan bu insanların zulümlerine karşı dünyaya hürriyetten yoksun bir insan olarak gelmektense hayvan olarak gelmeyi arzuladığını söyler. Özgür olarak yaratıldıkları halde, kendilerini üç beş kuruşa satan bu alçakların dünyasında, ne insan için ne de hayvan için hürriyet olmadığına kanaat getirir:

“(...) Fakat şuna hayf et ve de ki dünyaya öyle insan gelip de hürriyet-i şahsiyemizi muhafaza edemeyerek gasp ettireceğimize keşke sair nev’den bir hayvan gele idik. Mesela birer koyun ve koç ola idik. Hürriyet-i hayvaniyemizi olsun muhafaza ve güzel güzel meralarda zümrüt gibi otları yiyip ve turnagözü gibi suları içip kemal-i huzur-ı bâl ve refah-ı hal ile yaşayabilir idik. Ah! Ah! Ey Fitnat bu da boş fikir. Bu da nakıs mütalaa. Tabiatın hür-i mutlak olarak yaratmış olduğu senin ve benim beş on kuruşu medar-ı tahsil olmak üzere sevgili hürriyetimizi gasp eden o edna insanların zulüm ve denaeti yalnız bu mudur zannediyorsun? Sanki hayvan ola idik hürriyet-i hayvaniyemizi muhafaza edebilir mi idik? Ne mümkün! Bizi okşaya okşaya ve kuyruğumuzu ve alnımızı kınalaya kınalaya besleyen gaddar encam-ı kâr gerden-i masumiyet ve mazlumiyetimize sikkini gadr sürmeye iptidar eyler idi. Bu âlem böyledir. Ey Fitnat! Bunda ne insan için ve ne de sair hayvanlar için hürriyet yoktur. Madende yatan taşları bile söküp bin pare ederler. Hayvan değil, taş olsa idin bile yine hür olamaz idin...” (*Esaret*, s. 21).

Söylenen bu sözler, Zeynel Bey’e tesir eder ve esaret hakkında önceki düşüncelerini hatırlatır. Aynı cinsten olduğu halde insanların, birbirlerinin esiri olmalarına anlam veremez ve Fitnat ile Fatin’i kavuşturup hürriyetlerini bağışlamayı düşünür ancak daha sonra düşündükleri, bu fikriyle çelişir. Zeynel Bey, öteden beri arzulamakta olduğu ve üzerinde hak iddia ettiği Fitnat’a kavuşmak ve muradına ermek istediği halde Fatin’le birleştirse bu sefer kendisine yazık olacağını da düşünmeden edemez ve bu çelişkili fikirlerle cebelleşir.²⁷⁹ Fakat sonunda kölelik lehindeki fikirleri ağır basar ve iki sevgiliyi evlendirir. Ne yazık ki esaret bu mutlu günlerinde de peşlerini bırakmaz. Kafkasya’dan ayrı ayrı kaçırılan ve kaderin cilvesiyle Zeynel

²⁷⁹ Tanpınar, bu noktada Zeynel Bey’in nefisini yenerek âşıkları birbirlerine kavuşturmasını, yeni insanın ortaya çıkışıyla ifade eder: “Hikâyenin en mühim tarafı şüphesiz kahramanın genç cariyeye duyduğu aşkı yenmesidir. Onun odasında geçirdiği tereddüt anı, çok acemi bir dille verilen karşısındakinin hislerine hürmet endişesi, edebiyatımızda -yani adeta resmi bir şekilde- yeni bir insanın başlangıcıdır.” (Tanpınar, 2012: 455).

Bey'in evinde yeniden bir araya gelen Fitnat ile Fatin, gerdek gecesi kardeş olduklarını öğrenirler. Bunun sonucunda aldıkları karar onları intihara sürükler. Fitnat, kavuştuklarında esaretin kendilerini yakınlaştırdığını ve neredeyse bundan mutluluk duyduğunu dile getirirken aynı şekilde kendilerine hazin bir son yazanın da esaret olacağını düşünmemiştir. Zeynel Bey'in, Fitnat'ı odalık almakla Fatin'e verme arasındaki mücadelesinin gerdek gecesi de devam etmesi, açıkça belirtilmese de Fitnat'ın feci bir şekilde ölmesinden sonra onu odalık almadığına pişman olduğunu göstermektedir. Eskiden beri esaretin aleyhinde olan Zeynel Bey, böyle küçük yaşlarda çocukları ailelerinden ayırıp onlar üzerinden gelir elde eden ve bunun gibi birçok faciaya sebep olanlara lanet eder.

Tanzimat yazarlarının ortak teması haline gelen cariyelik ve esaret temalarını Ahmet Mithat Efendi de birçok eserinde ele alıp işlemiştir. Bu iki temanın romanlarda görülen felaketlere sebebiyet veren taraflarını kabul etmediği gibi bu kurumlara Avrupalı'nın yönelttiği tenkitlere de kendi içlerindeki kurumların işlevsizliğini göstererek cevap verir.

Metres hayatı denilen gayr-i meşru ilişkilere kıyasla²⁸⁰ aranan şartlar dâhilinde cariyeye hayatını devam ettirmek evlilik kadar mükemmeldir. Nitekim Kuran da bu manayı tespit etmiş ve cariyeler üzerindeki istifraş hakkının belirli şartlar çerçevesinde ve fuhşa sevketmeyecek şekilde kullanılmasını tavsiye etmiştir. (Akgündüz, 1995: 152).

Felsefe-i Zenan, Muhadarat, Zehra gibi bazı romanlarda evdeki cariyelerin evli erkekleri cezbederek aile düzenini bozan unsurlar oldukları, evde, el altında bulunan cariyelere evdeki erkeklerin tutulmasının çok kolay olduğu ve bunun ailenin mutluluğu ve düzeni açısından çok zararlı olduğu gösterilir. Bununla birlikte evlilik kurumu içinde cariyelere olumlu bir yer veren romanlar da vardır. Bu romanlarda çeşitli sebeplerle yalnız kalan erkeklerin evdeki cariyeye, kalfa veya besleme ile evlendikleri gösterilerek özellikle üst sınıflarda küçük yaşta aileye alınarak iyi bir terbiye ve eğitimle yetiştirilen cariyelerle evlenmenin arzulanan bir şey olduğu vurgulanır. *Felatun Bey ile Rakım Efendi, Çengi, Jön Türk* gibi romanlarda birçok üst sınıf ailenin

²⁸⁰ Ahmet Mithat Efendi, Avrupa'da gazete istatistiklerinden hareketle doğumların üçte birinin gayr-i meşru olduğunu söyler. Buna karşın o, "vie-patriarcal (ataerkil yaşam)" şeklindeki yaşam tarzını benimser. (*Avrupa'da Bir Cevlan*, 2020: 770).

hanımı eski bir cariyedir. Dolayısıyla Ahmet Mithat Efendi için cariyelik çok olumlu bir uygulamadır. Onun romanlarındaki cariyeler diğer bazı romanlarda görüldüğü gibi aile hayatını tehdit eden, evlilikleri bozan kadınlar değildir. Aksine bu kadınlar bekâr erkeklerin evlenecekleri iyi yetişmiş hanımlardır. (Esen, 1992: 665).

Bununla birlikte Ahmet Mithat Efendi'nin ilk eserlerinden *Felsefe-i Zenan*'da cariyenin, mutlu bir evliliği felakete sürüklediğini de göstermeye çalıştığını ifade etmiştik. Yazarın bu görüşlerini o dönemdeki feminist fikirleriyle açıklamak mümkündür.

Her ne kadar zaman zaman bir cariyenin huzur kapısı olarak dikkati çeken ancak genellikle genç kızları zor durumlara düşüren kölelik kurumunun yaygın motifi olan odalık, bir anlamda sosyal hayatta görmeden evlenmeye karşı bir çözümdü. Ayrıca sosyal hayatta kaçgöçün²⁸¹ baskısı, genç erkeklerin cariyelerle daha kolay ilişki kurmalarını sağlamaktadır. Bununla birlikte odalık kurumunun köle kadına seçme değil sürekli seçilme hakkı tanınması ve bunun da güzellik uğruna olması, işin bir başka boyutunu gösterir. (Parlatır, 2012: 258).

Bu bağlamda *Felsefe-i Zenan*'da, Fazıla Hanım'ın kullandığı “hürriyet-i şahsiye” ifadesi dikkat çekicidir ve devri için bir hayli ileri bir fikirdir. (Çağın, 2020: 61). Zekiye'nin ölüm sebebi, dönem erkeğinin bir hak olarak gördüğü çok eşlilik. Üstelik bu durumun evdeki cariyeye olması, devrin bir başka meselesi olan esarete işaret eder. Şahsi hürriyetler düşüncesinin bir getirisi olarak dönem içinde tartışılan ve kaldırılması için tedbirler alınan esaret, bir tarafıyla hak mahrumiyeti iken bir tarafıyla da ev içinde sinsi bir rekabet kaynağıdır. Dönem edebiyatı her iki boyutu da dramatik bir unsur olarak çokça kullanır. Zekiye'nin evlilik aleyhtarı olmasına rağmen kendi isteğiyle evlenmeye karar vermesi, onun trajik kişiliğine uygundur. Yazar, burada, kadının kendi cephesinde çağın gereklerine uyma konusunda yaptıklarının bütününe hedefine ulaşmasına rağmen hayatın sosyal tarafında aynı başarıyı yakalayamadığına dikkati çeker. Kadın çağın gereklerine göre değişmiş olan hayata hazırdır ama hayat

²⁸¹ Refik Halid, kaçgöçün aile içerisinde sebep olduğu felaketlere dikkati çeker: “Kaçgöçün asıl fenalığını aile içinde sebep olduğu felaketli muaşakalarda aramalıdır. Yabancı kadının ve erkeğin cemiyetten uzak tutulması yüzünden damat baldızını, kız eniştesini, kayınbirader yengesini seviverirdi. Romancılar da tabiidir ki hem hakikate az çok uygun hem de kıvrması kolay olduğundan eserlerinde hep bu gayritabii aşklara yer verirler, mevcut istidatlara yol açarlardı.” (Karay, 2014: 52).

kadına hazır değildir. Dolayısıyla Zekiye'nin/yeni kadının asıl ve büyük trajedisi buradadır. (Argunşah, 2016: 115, 117).

A. (Elif) M. (Mim) müstear adıyla yazılan *Eski Mektuplar*'da da odalık yüzünden felaketle biten bir evlilik anlatılır. Arif Bey, karısının elmaslarını çalarak onunla dul bir cariyeye satın alır. Meliha, kocasının odalık almasına üzülse de onunla iyi geçinmeye çalışır. Fakat Peyman bu hoş muameleden anlamaz. Bekâr ve genç bir beye odalık gittiğini zannederken karşısında beyin karısını ve iki yaşındaki çocuğunu görünce sinir krizi geçirir. Peyman'la geçinemeyeceğini anlayan Meliha, evi terk etmek zorunda kalır. Çok geçmeden Peyman da Meliha ile aynı kaderi paylaşır. Arif Bey eski sefih yaşantısına geri dönünce bu kez Peyman'a olan ilgisi azalır. Peyman, Arif Bey'e hesap sormaya kalkıştığı zaman çeyiz halayığı olarak satılır.

Zehra romanında ise Osmanlı sosyal hayatının vazgeçilmez unsuru olan cariyeliğin değişik bir yapıda karşımıza çıktığını görmekteyiz. Genç ve güzel bir cariyeye olan Sırrıcemal, evin beyinin gönlünü çalarak onu evinden koparıp yuvasının dağılmasına sebep olur. (Parlatır, 2012: 218). Bu kategoride ele aldığımız diğer romanlarda da cariyeye ve odalığın bu işlevi görülür. *Zehra*'nın kıskançlık krizlerinin şiddetli bir şekilde görülmesi ve nihayetinde felaketlere yol açması, Sırrıcemal'in eve girişiyle başlar. Münire Hanım ise iyi niyetinin kurbanı olacağının ve müthiş facialara yol açacağının farkında değildir:

“Zavallı Münire! Sevgili evladıyla gelini arasına böyle bir nazenin cemal koymaktan tevellüt edebilecek âfâtı hatırına, hayaline bile getirdiği yok. O sade iki evladının hizmetleri artık bundan sonra kemal-i intizamla görülecektir diye dünyalar kadar sevinip yatıyor.” (*Zehra*, s. 49).

Kendisini, “hanımının bir çaker bendesi ve beyinin kemter hizmetçisi say[an]” (*Zehra*, s. 50) Sırrıcemal, Suphi'nin iltifatına mazhar olunca değişmeye başlar. Güzelliği sayesinde nail olduğunu düşündüğü bu mutluluk, gururunu okşar. Bu tavırları sonradan *Zehra* ile çatışmaya neden olacaktır. Suphi'ye olan aşkıyla ahlakı da değişmeye başlayan Sırrıcemal, hamile kalmasının da verdiği cesaretle kendinde ikinci hanım olma hakkı görür. Bu nedenle de *Zehra*'nın hakaretlerine eskisi gibi boyun eğmeyip karşılık vermeye başlar:

“Fakat bu sevda, kızın ahlakını da tağlit eylemişti. Evvela mütevazı ve belki mahviyetli olan tab'ı şimdi kesb-i gurur etmişti. Sade Nazikter'i değil, *Zehra*'yı bile

pây-ı tahkiri altında ezmek iştihakına düşmüştü. Bu iştihakını her haliyle, her kaliyle meydana da koymaktaydı. Hatta bir kere Zehra, en ufak bir bahaneyle celallenerek Sırrıcemal'i dövmeye davranmışken Sırrıcemal'den adeta layıklica bir mukabele bile görmüştü. İşte bu hal Zehra'yı bilküllüye kudurtmaktaydı.” (*Zehra*, s. 67).

Öteki kadın/Sırrıcemal, cinselliğiyle ön plana çıkan ve var olan düzeni paramparça eden bir işleve sahiptir. Sırrıcemal'in, Zehra'ya karşı değişen davranışları, Suphi'den hamile kalmakla Zehra ile eşitlendiğini düşündüğünün göstergesidir. Dolayısıyla öteki kadının gizemli iktidarı/fallusa sahip olması, endişe verici ve şaşırtıcı bir şekilde ortaya çıkar. Suphi'nin Urani ile yeni bir ilişkiye başlaması sonucu Sırrıcemal, öteki kadın konumundan artık ötekinin kadını konumuna geçer. Romanın sonlarında Suphi, Urani ile birlikteyken Sırrıcemal'i değil Zehra'ya yaptıklarını düşünerek üzülür. Bu da öteki kadın/dışıl arzu nesnesinin önemsenmediğini, kolayca vazgeçilebilecek bir imgeyle kurgulandığını gösterir. (Karaca, 2019: 122, 125).

Böylece Sırrıcemal, birbirini seven karı-kocanın arasına giren bir karaçalı olduğunu, bu yuvayı yıkmamak için aradan çekilmesi gerektiğini düşünmez; aksine Zehra'nın mücadeleden yorularak çekip gitmesini bekler. Romanda Zehra'nın kendi evinden gitmesini beklemenin halayık sıfatıyla bu eve girmiş olan Sırrıcemal için bir hak gibi görünmesi romandaki boşluklardan birini oluşturur. (Has-Er, 2000: 283, 284).

Sırrıcemal her ne kadar Suphi ile birlikte Makriköyü'nde yeni bir eve çıkıp evinin hanımı olsa da bu mutluluğu fazla sürmez. Zehra'nın, Sırrıcemal'den intikam almak için Urani'yi Suphi'ye musallat etmesi, Sırrıcemal'in hayatını altüst eder ve onu yalnızlığa iter. Sonunda dayanamayıp intihar eder. Ondan geriye gazetelerin birinde ilan edilen intihar havadisi kalır:

“Makriköyü'nde istasyon civarında bir hanede Sırrıcemal Hanım namında birisi kendisini hanenin sarnıcına atarak intihar etmiş olduğu işitilmiştir.” (*Zehra*, s. 113).

Yazar, bu noktada Sırrıcemal'in, cariyе kimliğinin hayatı üzerindeki bağlayıcı etkisini vurgulayarak esaret eleştirisi yapar:

“(…) Suphi onu feda ettiği gibi bir gün kendisinin de onun muhabbetini feda etmesi lazım gelirse böyle iki canla ne yapacak? Vakıa, aklına güzelliği gelmedi değil. Fakat hem dul hem ana olan bir kadın için hüsn ü cemalin yardımı olmasına pek ihtimal veremedi. İşin en acıklı yeri kendisinin dul ve ana olmakla beraber mukayyet dahi bulunmasıydı. Boynu bu kaydıla merbut olduktan sonra hayatı üzerinde de kendisinin

hiçbir müdahaleye hakkı yoktu. Hayalini ne cihete sevk etse önüne bir hiçlik çıkmaktaydı.” (Zehra, s. 77).

Zehra ile Sırrıcemal arasında bu anlamda belirgin bir fark göze çarpar. Nitekim Zehra güçlü ve bağımsız kimliğiyle tüm imkânlarını alacağı intikam için kullanırken Sırrıcemal için tek kurtuluş yolu ölümden ibarettir. Sırrıcemal’in intikam meselesinde Zehra kadar güçlü olamamasının, bağlayıcı kimliğinin bir neticesi olduğunu söylemek mümkündür.

Sırrıcemal’in sonu, gözden düşen sevgilinin beklenilir sonudur ve yaşadığı dönemin katı ahlakçılığı nedeniyle yok sayılması gereken biridir. Roman boyunca gösterilen kendini savunamayan zayıf kişiliği yüzünden intiharı büyük bir felaket sayılmaz. Toplumdaki yeri onu, Zehra’ya verilen ahlaki dürüstlük silahından yoksun bırakır. Yazar, romanın sonunda Zehra’ya yasal eş olarak öç alma hakkını tanımıştır fakat köle Sırrıcemal için tek kurtuluş yolu ölümdür. (Finn, 1984: 104, 110).

Mustafa Reşid’in kızlara hediye olarak takdim ettiği *Bir Çiçek Demeti*’nde L Hanım’ın, ortakla yaşamamanın bir kadın için nasıl bir işkence olduğunu anlattığı aşağıdaki satırlar, dönemin kadınlarının bu meseleye bakış açısını da yansıtmaları bakımından önemlidir:

“ (...) Bir kadının ortak denilen işkenceden ne kadar muzdarip olduğunu sana anlatmaya kalkışmak anadan doğma âmâlara elvan-ı tarif etmek kabilinden olduğu için bundan sarf-ı nazar ederim. Yalnız şu kadar derim ki bir kadın için dünyada tasavvur olunabilen işkencelerin en şedidi ortak ile yaşamaktır. (...)” (*Bir Çiçek Demeti*, s. 36).

L Hanım’ın, N Hanım’a kocasının kötü çıkması durumunda boşanabileceğini öne süren fikirlerini gerçekleştiremediği görülür. Bunda kadının ekonomik durumu ile boşanma konusunda toplumsal bir dayanaktan yoksun olmasının da etkili olduğu söylenebilir.

İncelenen eserlerde esaret teması ve bununla bağlantılı olarak cariyelik kurumu dönem yazarları tarafından tenkit edilir. İnsan hak ve hürriyetiyle bağdaşmayan esaret birçok trajik olaya yol açarken onun konaklardaki yansıması olan cariyeye ve odalıklar da aile kurumuna zarar veren unsurlar olarak ele alınmıştır. İkbal arayışı içerisinde olan cariyeler, hanımlık statüsüne yükselmek isterken evin hanımları ile çatışma yaşarlar. Her ne kadar kimileri kısa süreli zafer elde etse de sonuç hem onlar hem de evin hanımları için trajik olmuştur. Sırrıcemal ve Peyman kısa bir süre için istediklerini

elde etseler de cariyeler kimliklerinin bağlayıcılığıyla yeniden yüzleşmek durumunda kalmışlardır. Bu durum Sırrıcemal'in intiharını hazırlarken Peyman'ın da satılığa çıkarılmasına neden olmuştur. Aynı şekilde Dilaşub da cariyeler kimliği yüzünden elden çıkarılmak zorunda kalmış ve evliliği felaketle bitmiştir. Mah-ı Tâbân isimli cariyeler Zekiye'nin ölümüne, Peyman ise Meliha'nın evi terk etmesine sebep olmuşlardır. Mah-ı Tâbân ile L Hanım'ın üzerine getirilen cariyelerin akıbeti belli değilse de hanım ve cariyeler arasındaki çekişmelerin iki tarafı da mutsuzluğa sürüklediği ve evliliklerde yıkıcı etken oldukları ortadadır. Bununla birlikte cariyelerlik kurumu Avrupa'nın gayrimeşru ilişkilerine karşı dönem yazarları tarafından savunulmuştur.

5. TANZİMAT DÖNEMİ TÜRK ROMANINDA DİN AYRILIĞI SEBEBİYLE SONU FELAKETLE BİTEN EVLİLİKLER

Bu başlık altında üç (3) roman incelenmiştir. İncelenen eserlerde din ayrılığının evliliklerin felaketle bitmesinde önemli bir etken olduğu görülmüştür. Dönem romanlarında ideal aile düzeninin gerçekleştirilmesinde ve çocuklara kimlik kazandırılmasında inanç birliğinin önemine değinilmiş ve bu doğrultuda yapılmayan evliliklerin mutsuzluk getireceği belirtilmiştir. Bu bağlamda ilk eser Emin Nihat Bey'in *Bir Osmanlı Kaptanının Bir İngiliz Kızıyla Vuku Bulan Sergüzeşti* adlı eseridir. Emin Nihat Bey, bu meseleye daha önce *Binbaşı Rifat Bey'in Sergüzeşti*'nde dikkat çekmiştir. Bu eserinde ise din ayrılığının evlilik birliğini ve düzenini bozmasını Nacid Bey ile Elizabet'in evliliğinde somutlaştırır. *Bir Gerçek Hikâye* ve *Henüz 17 Yaşında* romanlarında ise çevre ve toplum baskısının din ayrılığını belirginleştirdiği görülür. Bunun sonucunda her iki eserde de evlilikler felaketle biter. Özellikle Kalyopi'nin Yümni Bey'den ayrılmasında ve geneleve düşmesinde Rum cemaatinin baskısına dikkat çekilir. *Bir Gerçek Hikâye*'de ise Rum milletinin ve papazının iki farklı dine mensup kişiler arasındaki evliliğe cevaz vermesine karşın hükümet makamında bulunan K., adında biri tarafından olaya müdahale edildiği ve evliliğin bozulduğu görülür.

Romanların incelenmesine geçmeden önce farklı dinlerde evlilik bahsine değinilecektir.

5.1. Farklı Dinlerde Evlilik

Evlenmede inanç birliğine önem verilmesi ideal aile düzenini gerçekleştirmek, dünyaya gelen çocuklara müspet bir kimlik ve kişilik kazandırmak ve kültür intikalini sağlamak amacıyla önem arz etmektedir. Evli çiftlerin aynı inancı paylaşmaları gerek birbirleriyle anlaşmalarını gerekse de sosyal fonksiyonları gerçekleştirmelerini kolaylaştırır. Buna karşın farklı dinlere mensup evliliklerde eşler arasında kültür çatışması yaşanması olasıdır. (Dağcı, 1999: 137, 138).

Bu nedenle ideal bir aile hayatı için kimlerin birbiri ile evlenebileceğini düzenlemek ve bazı insanların birbiriyle evlenmelerini yasaklar ve kısıtlamalarla sınırlandırmak zorunludur. Bu engeller dini, sosyal ve fizyolojik birtakım sebepleri vardır. Bunların uygulanması tarih boyunca farklılık göstermiştir. Bazı toplumlarda eş seçimine herhangi bir kısıtlama getirilmezken bazı toplumlarda ise önemli yasak hükümleri uygulanmıştır. (Dağcı, 1999: 194).

Hindistan'da kast sistemiyle gelişen içten evlenme yolu ile grubun düzeninin ve statüsünün korunduğuna inanılmaktadır. Grubun taşıdığı kanın özel veya kutsal olduğuna inanılması durumunda da kanın bozulmaması için grup içi evlenme zorunluluğu ortaya çıkmaktadır. Farklı dinden veya mezhepten bir kişiyle evlenme yasağı da grup içi evlenme kuralının bir uygulaması olarak kabul edilmektedir. (Ünal, 1998: 4). Farklı din inancı, evlilikle oluşturulmak istenen her iki dünya saadetine engel olacağı için Kuran-ı Kerim, Müslümanların gayri müslimlerle evliliğini tavsiye etmemiştir. Buna karşın Türk medeni hukukunda inanç ayrılığından kaynaklanan evlenmenin geçici engelleri yoktur. İslam Hukuku'nun aksine Türk Medeni Kanunu'nda din ayrılığı kadın açısından da bir evlenme engeli kabul edilmemiştir. Bu doğrultuda Müslüman bir kadının Hristiyan, Yahudi veya hiçbir dine bağlı olmayan bir erkekle evlenmesi, Türk Medeni Kanununa göre muteberdir. (Kahveci ve Bilginer, 2021: 128, 129).

Kuran-ı Kerim'de Müslüman erkeklerin Allah'a eş koşan kadınlarla, Müslüman kadınların da puta tapan erkeklerle evlenmeleri yasaklanmış ve buna sebep olarak müşriklerin cehenneme, Allah'ın ise kullarını cennete ve mağfirete çağıracağından söz edilmektedir.²⁸² Yine Kur'an, mümin kadın ve erkekleri, kâfir kadın ve erkeklerle evlenmekten men ederek daha önce yapılmış olan evliliklerin de sonlandırılmasını istemektedir.²⁸³ İslamiyet'te Müslüman kadının, Müslüman

²⁸² “Müşrik (Rabbine eş koşan) kadınlarla; imana gelmedikçe evlenmeyin, o hoşunuza gitse bile, iman eden bir cariye elbet ondan hayırlıdır, (aynı şekilde) Müşrik erkeklerle de imana gelmedikçe kızlarınızı evlendirmeyin, o hoşunuza gitse bile, iman eden bir köle elbet ondan hayırlıdır. Onlar (kadın olsun erkek olsun o müşrikler, insanı) cehenneme davet ederler. (Kendi dinlerini onlara aşılacak isterler). Allah ise kullarını, izni ve yardımı ile cennete ve bağışlanmaya davet eder. İşte Allah, insanlara düşünsünler (ve gereği gibi amel etsinler) diye ayetlerini böyle açıkça bildiriyor!” (Bakara Suresi, 221. ayet).

²⁸³ “Ey iman edenler! Mümin kadınlar göç ederek size geldiklerinde -onların imanlarını Allah daha iyi bilmekle beraber- siz onları sınayın. Eğer mümin olduklarını anlarsanız, onları kâfirlere iade etmeyin. Bunlar onlara helâl değildir, onlar da bunlara helâl olmaz. Onlara (kocalarına)

olmayan erkekle evlenmesi yasaklanırken Müslüman erkeğin ehl-i kitap kadınlarla evlenmesine izin verilmektedir. İslam aile düzeninin ve Müslüman neslin korunmasını hedefleyen bu evlenme yasağı geçici olup bu engel evlenilemeyen tarafın Müslüman olmasıyla ortadan kalkmaktadır. (Ünal, 1998: 150). Erkeğin Müslüman olmaması, mürted veya dinsiz olması şer‘i bir mani sayılırken kitabı (gens de livre) Yahudi veya Hristiyan olmak kadın için şer‘i bir mani değildir. (Taplamacıoğlu, 1950: 685). Bu nedenle Müslüman bir kadının, gayr-i müslim bir erkekle nikâhı batıldır ve bu nikâh hiçbir hukukî netice doğurmamaktadır. (Ünal, 1998: 168).

Gayrimüslim bir erkeğin Müslüman bir kadından statü itibarıyla her zaman daha düşük görülmesi, evlenmesi durumunda kadının karşılaşılabileceği sosyal baskılar ve bu evlilikten doğacak çocukların dini inançlarının meydana getireceği problemler nedeniyle bu tür evlilik, geleneksel İslam hukukçuları tarafından kabul görmemiştir. Din ayrılığı nedeniyle ortaya çıkan evlenme engeli diğer ilahi dinler için de geçerlidir. Bu bağlamda Yahudiler, yabancılarla yapılan evlilikleri ırkın, örf ve âdetlerin bozulması, anadilin unutulması, dinden uzaklaşılması olarak değerlendirmişlerdir. Hristiyanlarda ise sadece kadınların değil, erkeklerin de farklı din mensubu kadınlarla evliliklerine karşı çıkmıştır. Hristiyan bir kadın Müslüman bir erkekle evlendiği zaman aforoz riskiyle karşılaşma olanağı vardı. (Kurt, 2022: 83, 85).

Fontmagne, İstanbul hatıralarında bu ülkede kanunun hiç affetmediği bir durum olarak Müslüman bir kadının Yahudi bir erkekle sevişmesini gösterir. Bu durumda kadının taşlanarak linç edildiğini, Yahudi’nin ise hemen öldürüldüğünü ifade eder. (Fontmagne, 1977: 242).

Bir fert doğumuyla dinî kompartımanın (cemaatin) içindedir. Cemaat hayatının kurallarına, kendi dinî cemaatinin ruhbanının telkinlerini takibe ve uymaya mecburdur. Bu konuda lâdinî (profan veya laicus) davranış ve direnişe hakkı yoktur. 19. asra kadar nadir olan cemaat dışı evlilik hoş görülmez. Bir Rum ile Ermeni’nin evliliği dahi cemaatlerarası gerilime neden olur. Bu nedenle aile, ferdin hayatında bağlarının hiç gevşemeyeceği tek ve temel kurumdur. (Ortaylı, 2021: 36). Dinî hükümler, ayrı dinden gruplar arasında evlenme hakkını Müslüman erkeğe vermekle

harcadıklarını (mehirleri) geri veriniz. Mehirlerini ödediğiniz takdirde bu kadınlarla evlenmenizde sakınca yoktur. Kâfir kadınları nikâhınız altında tutmayın. Siz harcadığınızı (verdiğiniz mehri) isteyin, onlar da harcadıklarını istesinler. Allah’ın hükmü işte budur. Aranızda hükmünü böyle veriyor. Allah hakkıyla bilmektedir, hüküm ve hikmet sahibidir.” (Mümtehine Suresi, 10. ayet).

birlikte gayrimüslim cemaatler bu gibi gelişmeleri önlemişlerdir. Bazı yerlerde görevli Müslüman memurların veya tacirlerin geçici olarak Hristiyan kadınlarla evlendiği görülmekle birlikte bu tür evliliklere de az rastlanır. Örneğin Eflâk-Boğdan ülkesindeki Osmanlı görevlileri ve tüccarların bu tip evliliğe başvurduğu anlaşıyor. (Ortaylı, 2021: 99, 100). Bursa ve İstanbul gibi yerlerde dahi Müslüman erkeklerin zımmî (gayrimüslim) kadınlarla evliliğine pek rastlanmaz. (Ortaylı, 2021: 123).

Evlilik hayatı, eşlerin karşılıklı sevgi ve saygı anlayışı içinde birbirleriyle tam olarak anlaşmalarını gerektirir. Aynı dine inanan kişiler, farklı dinlere mensup olanlardan daha kolay ve iyi anlaşır. Karı kocanın ayrı dinlerden olması doğacak çocukların dini veya ahlaki eğitimlerini de bir şekilde etkiler. Bu nedenle İslam'da olduğu kadar Hristiyanlıkta ve Musevilikte de din ayrılığı bir evlenme engeli olarak karşımıza çıkar. Nitekim Kilise hukuku, 12. asırda Hristiyanlarla Hristiyan olmayanların evliliğini batıl saymıştır. Roma İmparatorluğu kanunları ise Hristiyanlarla Musevilerin evlenmesini kesin bir şekilde yasaklamıştır. IV. asırdan itibaren mahalli konsiller, Hristiyanlarla Hristiyan olmayanların evlenmelerini yasaklayan birçok karar almış hatta bazı metinler, Hristiyanlığın çeşitli mezhepleri arasında evlenme yasağını kabul etmişlerdir. Hristiyanlık da bu yasakla İslamiyet'te olduğu gibi benzer bir amaç gütmektedir. Ancak Kilise hukukunda evlenmenin dini bir yanı vardır. Evlenme, Kilise, İsa ve Tanrı'nın meydana getirdiği birliği temsil eder. Dolayısıyla Hristiyan olmayan kişilerin evlenmesi böyle bir netice doğurmaz. İslamiyet, bu konuda Hristiyanlık kadar katı değildir. Din ayrılığı yalnız kadınlar açısından bir engel olup erkeklerin, semavi dinlerden birine inanan kadınlarla evlenmesi mümkündür. Ancak puta tapanların veya müşriklerin²⁸⁴ İslam dininden olanlarla evlenmesi hem kadın hem erkek için kesinlikle yasaktır. Allah'a eş tanıyan kişilerle evlenme yasağı, bu kişilerin semavi dinlerden birini kabul etmeleri halinde ortadan kalkar. Burada İslamiyet, kadınla erkek arasında bir ayrım yapmış ve sadece

²⁸⁴ Puta tapanlarla evlenme yasağı Kuran'da açıkça ifade edilmiştir: "İnanmadıkça putperest kadınlarla evlenmeyiniz. Şüphesiz inanmış bir köle hoşunuza gitse bile putperest kadından daha iyidir. İslamiyeti kabul etmedikçe kızlarınızı putperest erkeklere vermeyiniz. Çünkü inanmış bir köle hoşunuza gitse bile putperest erkekten daha iyidir." hükmünü koyan Bakara Suresi'nin 220/221. ayeti bu konuda açıktır. (Cin, 1974: 112).

Müslüman erkeklerin, ehli kitap kadınlarla evlenebileceklerini kabul etmiş²⁸⁵, kadınların ise ehli kitap erkeklerle evlenmesini yasaklamıştır.²⁸⁶ Koca, İslamiyet'i kabul etmesi için kadın üzerinde etkili olabilir. Kadının Hristiyan veya Musevi olması durumunda evlenmeden doğan çocuklar babanın dininden sayılır. Ehli kitap kadınlarla evlenme ayrıca İslamiyet'in yayılmasına yardımcı bir faktör olarak da kabul edilmektedir. Müslüman kadınla evli bir erkek aynı zamanda ehli kitap bir kadınla da evlenmişse her iki eş kocaya karşı aynı haklara sahiptir. (Cin, 1974: 111, 113).

Sadece zevcin din değiştirerek Müslüman olması durumunda zevcesi Hristiyan kalabilir²⁸⁷ fakat zevcenin Müslüman olması durumunda Hristiyan bir kocayla yaşaması mümkün değildir. Bu durumda da ya boşanması ya da zevcinin de ihtida etmesi gerekir. Nitekim 1681 yılında Bursa'da Hristiyan iken İslam'a giren bir kadının, kocası da on beş gün sonra ihtida etmiş ve yeni bir nikâh akdiyle evlilikleri devam etmiştir. Bir gayrimüslimin İslam dinine geçişi, kilisenin müdahalesi ve bireyin eski dindaşları ve aile üyelerinin çıkardığı hadiseler ve bunlara bazen konsolosların da karışmasıyla neticelendiği için bu mesele ile ilgili olarak 19. yüzyılda belirli kurallara uyulmaya başlandı. (Ortaylı, 2021: 121, 122). Müslüman kadınların ehli kitap erkeklerle evlenmesinin icma yoluyla yasak kabul edilmesinde ataerkil kalıp yargıların da etkili olduğu söylenebilir. (Öztürk, 2019: 145).

Osmanlı toplumunda kadının, toplumun esas unsuru olarak algılanması prensibini en göze batar bir şekilde tâbiyyet (uyrukluk) mevzuatında görürüz. Müslüman kadının gayrimüslim kocaya varmasının yasak olması dinden tâbiyyete geçirilmiş ve Osmanlı tebaasından Müslüman kadının İranlı Müslüman erkeklerle evlenmesi yasak olduğu gibi mesela Osmanlı Yahudisi kadının da yabancı uyrukluk

²⁸⁵ Ehli kitap kadınlarla evlenme, bizzat Kuran'da kabul edilmiştir. El-Maide Suresi'nin 5. ayetinde "Bugün size bütün iyi ve temiz nimetler helal kılındı. Kendilerine kitap verilenlerin yiyeceği sizin için helal olduğu gibi sizin yiyecekleriniz de onlar için helaldir. (...) müminlerden hür ve iffetli kadınlarla, kendilerine sizden evvel kitap verilenlerden yine hür ve iffetli kadınlar dahi mehrini verdiğiniz zaman size helaldir." buyrulur. (Cin, 1974: 113). Müslüman bir köle veya cariye ile evlilik bile gayri müslimlerle evliliğe tercih edilmektedir. (Dağcı, 1999: 142).

²⁸⁶ Müslüman kadının ehli kitap erkeklerle evlenememesinin sebebi, yabancı biriyle evlenen kadının kaybedildiği şeklinde İslam'da var olan düşüncedir. Müslüman erkeğin ehli kitap kadınla evlenmesine izin veren sebepler burada Müslüman kadının gayrimüslim erkeklerle evlenmesini yasaklamaktadır. (Cin, 1974: 114).

²⁸⁷ Müslüman erkeklerle evlenen gayrimüslim kadınların ihtida mecburiyeti olmamasına rağmen kadınların ya evlendikten kısa bir süre sonra ya da evlenmeden önce İslam dinine girdikleri görülmektedir. (Aslan, 2022: 336).

Yahudi'ye tecvizi memnudur, bu diğer dinleri de kapsar. 19. asırda modern tebaa kavram ve kurumunun yerleştiği toplumda, her dinden imparatorluk tebaası kadınlara konan umumî bir yasak ve bir vatandaşlık politikası olarak anlaşılmalıdır. Anne, Osmanlı uyruklarını doğurup yetiştirecek gerçek unsur olarak görüldüğü için onun, yabancı iklim ve tebaalıya gitmesi arzu edilen bir durum değildir. Modernize edilen bu prensip Darü'l-İslam'dan Müslüman veya zımmî bir kadının Darü'l-Harb'e gelin gitmemesi ilkesiyle ilgilidir. Osmanlı tebaalı kadının İranlı erkeklerle evlenme yasağı, imparatorluğun son zamanlarına kadar değiştirilemeyen katı bir hüküm olarak kalmıştır ve Osmanlı devletler hukuku mevzuatıyla ilgili bir uygulamadır. (Ortaylı, 2021: 123, 125).

Tabiiyyet-i Osmaniye Kanunnamesi, Osmanlı uyruğu kadının yabancıyla evlenmesi halinde bu evliliğin kadının uyrukluğuna üzerinde etkili olacağını dolaylı biçimde belirtmiştir. Bu kanunname, yabancıyla evlenen Osmanlı kadınının uyrukluğuna üzerinde bu evliliğin etkisini doğrudan söz konusu etmemiş fakat yabancıyla evliliğin, kocanın ölümü nedeniyle sona ermesi durumunda kadının Osmanlı uyrukluğuna dönebileceğini kabul etmiştir. Böylece yabancıyla evlenmenin Osmanlı kadınının uyrukluğunu etkileyeceği kabul edilmiş olmakta, kadın Osmanlı uyrukluğunu yabancıyla evlenme durumunda kaybetmektedir. Evlenmenin Osmanlı uyrukluğuna etkisi incelenirken üzerinde durulması gereken bir diğer nokta da Osmanlı uyruklarının İranlılarla evlenmesine yönelik olarak konulmuş yasaktır. Bu yasağın mezhep ayrılığından kaynaklandığı ve Şii mezhebinden kişilerin Osmanlı uyruklarıyla evlilik birliği kurmalarını önlemek amacıyla kurulduğu anlaşılmaktadır. (Aybay, 1980: 64, 69).

1822 yılı başlarında çıkarılmış Buyruldu-i Âli, sözkonusu ayrılığın mezhep ayrılığı kavramına dayandığını göstermektedir. Buyruldu-i Âli'ye göre, ayrı mezheplerden kimseler arasındaki evlenmelerin büyük sakıncaları vardır. Metin sonlarında yer alan "...böyle meçhulü'n-neseb olan eşhasa kız verip alanlar..." sözleri yasağın iki yönlü olduğunu yani Osmanlı erkeklerinin İranlı kadınlarla evlenmelerinin de yasaklandığını göstermektedir. Emirde ayrıca bu yasağa aykırı hareket edenlerle böyle bir nikâhı kıyanların da şiddetle cezalandırılacakları belirtilmiştir. 1874 yılında çıkarılan bir Nizamname ile bu yasak pekiştirilmiştir. Yasağa karşın evlilik durumunun gerçekleşmesi halinde hem kadın hem çocukları Osmanlı sayılacak,

askerlik ve vergi yükümlülüğü altında bulunacaklardır. Bu yasak 1926'da çıkarılan bir kanunla yürürlükten kaldırılmıştır. (Aybay, 1980: 69, 71).

Din değiştirerek Müslüman olan kişilerin eski çevresi ile çatışmalar yaşadıkları görülmektedir. Bu bağlamda ihtida eden kişilerin yeni durumunun kabul görmemesi, çevredeki kişiler tarafından farklı tepkilerle karşılanmıştır. Erkek ya da kadın her iki cinsin Müslüman olduktan sonra Hristiyan veya Yahudi olan aileleriyle sık sık sorunlar yaşadıkları ve yaşanan bu sorunların bazen aile içi meseleden ziyade cemaat meselesi haline geldiği de görülmektedir. (Aslan, 2022: 336). Bu durumu Ahmet Mithat Efendi'nin *Henüz On Yedi Yaşında* romanında gözlemleyebiliriz.

Eski Türklerde yabancıya kız verme âdeti bulunmadığı için yabancılarla evlenme konusunda getirilen yasaklar hem Türk kültürü hem de İslam hukuku ile ilgilidir. İslamiyet'e göre de Müslüman bir erkek ancak ilahi dinlerden birine mensup kadınla evlenebildiği halde Müslüman kadın için böyle bir durum söz konusu değildir. Hiç şüphesiz bu hususlar aynı şekilde Osmanlı hukukuna da yansımıştır. (Kurnaz, 2015: 70). Osmanlı Devleti sınırları içinde yaşayan zimmilerin özel hukukla ilgili her türlü meseleleri kendi dinlerinin uygun gördüğü kurallar çerçevesinde uygulanmıştır. Fakat zimmi kadın ya da erkeğin istemesi durumunda özel hukuk alanında, İslam hukuku kurallarına göre evlenip boşanma, miras paylaşma gibi hakları da bulunmaktadır. Özellikle Musevilik, Katoliklik gibi boşanmanın son derece zor ya da imkânsız olduğu din ya da mezheplerde, erkeklerin İslam hukuku kuralları çerçevesinde nikâh akdi yaptıkları dikkat çekmektedir. (Yakut, 2022: 62, 63).

5.2. Tanzimat Dönemi Türk Romanında Din Ayrılığı Sebebiyle Sonu Felaketle Biten Evliliklerin İncelenmesi

5.2.1. Emin Nihat Bey'in Eseri

5.2.1.1. Bir Osmanlı Kaptanının Bir İngiliz Kızıyla Vuku Bulan Sergüzeşti²⁸⁸

Müsameretname'nin üçüncü hikâyesinde, bir Osmanlı kaptanı ile bir İngiliz kızının din ayrılığından dolayı felaketle biten evlilikleri anlatılır. Bu evlilik, hikâyeyi anlatan bahriye zabiti Nacid Bey'in başından geçmiştir. Tahsil için İngiltere'ye gönderilen Nacid Bey, Viktorya adında bir gemiye mühendislik sıfatıyla kabul edilir. Burada hem inşaat-ı bahriyeyi hem de İngilizcesini geliştirmek amacıyla Mister Havel adında bir hocadan, haftada iki defa ders alır. Bir ay kadar ders aldıktan sonra Mister Havel'in yoğunluğu sebebiyle edebiyat derslerini kızı Elizabet'ten almaya başlar. Elizabet'le olan ilişkileri zamanla aşka dönüşür. Mister Havel, aralarındaki ilişkiyi bildiği için görüşmekte sıkıntı çekmezler. Bir müddet bu şekilde geçtikten sonra İngiliz hükümeti tarafından zorunlu tutulan Hint seferi nedeniyle uzun bir süre ayrı kalırlar. Ayrılacakları gün, sevgililer, resimlerini aldırıp birbirlerini unutmayacaklarına ve bekleyeceklerine dair söz verirler. Geminin kaptanı Mister Vilyam'ın yirmi iki yaşlarında Filaver adındaki kızı da Hindistan seyahatinde babasına eşlik etmektedir.

Filaver'in, gemide en çok dikkatini çeken kişi Nacid Bey'dir. Aralarında zamanla arkadaşlık başlar. İngilizler nazarında Türklerin vahşi görülmesinden dolayı bu önyargıyı kırmak ve onlara Osmanlıları gerçek manasıyla tanıtmak istediğinden Nacid Bey de Filaver'e karşı her zaman iyi muamelede bulunur. Filaver, Türk olmasından dolayı Nacid Bey'den, Türkistan hakkında merak ettiklerini öğrenebileceği için mutludur. Bununla birlikte Nacid Bey'in Elizabet'e olan aşkını kıskanmaktadır. Yola çıktıkları zaman Nacid Bey'le Elizabet'in ne şekilde vedalaştıklarını ve birbirlerine olan muhabbetlerini görmüş ve seyahatleri boyunca bunu her fırsatta dile getirip kıskançlığını göstermekten de çekinmemiştir. Nacid

²⁸⁸ Emin Nihat, "Bir Osmanlı Kaptanının Bir İngiliz Kızıyla Vuku Bulan Sergüzeşti", *Müsameretname*, Ed. Sabahattin Çağın ve Fazıl Gökçek, Özgür Yay., İstanbul 2016. Yapılan alıntılarda eserin bu baskısı kullanılmıştır.

Bey'in Filaver'e yaklaşımı ise daha temkinlidir. Elizabet'i sevdiğini ve onu hiçbir zaman aklından çıkarmadığını Filaver'e açıkça söylemese de idare etmek ve geçiştirmek maksadıyla onu sevdiğini de hal ve tavırlarından belli etmeye çalışır. Filaver, aşkını açıkça dile getirmesine rağmen Nacid Bey'in Filaver'in aşkını Elizabet'le muhabbetine müşterek kabul etmesi, duyguları arasındaki çelişkiyi göstermesi bakımından önemlidir:

“— Mister, gerçek size çok gücendim. Lakin kalbim bir türlü ülfetinizden geçemiyor. Muhlisenizi mazur tutun rica ederim.

— Misis, bu gibi itizara hacet göremem. Çünkü kalbimdeki muhabbetinizi pek çok kere âsârıyla görmektesiniz. İşte bu sizi temine kâfidir zannederim.

— Evet, bilirim, beni hiç sevmez değilsin. Lakin kalbin başkasınıdır. Ah, Elizabet'i sen o kadar niye seversin? diyerek yine latife ile karışık hiddete başlar.

— Ey misis, sen sahihen kalbim yalnız Elizabet'in midir sanırsın?

— Hayır, büsbütün o zanda değilim. Bilirim bana da muhabbetin hiç yok değildir. Lakin mademki Osmanlı değil misin? Sizin muhabbetiniz dörde kadar²⁸⁹ taksim kabul eder. Şu hale nazaran bundan üç kısmını da Elizabet'e tahsis etmiş olduğuna şüphem yoktur. Bu cihetle bana olan muhabbetin olsa olsa ancak bir kısmıdır.

— Lakin misis, bizim muhabbetimizin dörde kadar taksim kabul edeceğine dair ettiğin iddiayı bir cihetle pek de reddetmek istemem. Bununla beraber muhabbetimi Elizabet'le beraber mukasemede tayin ettiğin nispet-i muhtelifeye de pek sahih diyemem.

— Evet, evet, o da sahihtir.

— Neden?

— Ya ben kaç kere tecrübe ederek harice çıkardım.

— Lakin misis, çok tuhaf kıyaslar yapıyorsun. Şöyle ki adeta beni bile inandıracak oluyorsun. Her ne hal ise şu Elizabet'le muhabbetime müştereksın ya.

— Ama ben öyle dörtte birine kani değilim.

— Ama ne çare? Elizabet senden evvel tesadüf ederek taksimde çok hisse almış. Ne demeli?

— Gördün mü bak, işte yine tuttum. Ah şu Elizabet'i bu kadar niçin seversin? derdi.” (*Bir Osmanlı Kaptanının Bir İngiliz Kızıyla Vuku Bulan Sergüzeşti*, s. 155, 156).

Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere Nacid Bey, çökeşliliğe karşı değildir. Birlikte yaptıkları bu seyahatte Filaver'den hoşlanır. Hindistan'a ulaştıkları zaman yakalandığı şiddetli hummayı, Filaver'in bakım ve ilgisiyle atlattığı için ona minnettardır. Dolayısıyla Nacid Bey, Filaver'in Elizabet'i kıskanmasından ve kendisine olan ilgisinden son derece memnundur. Elizabet'e verdiği söz nedeniyle Filaver'in aşkına karşılık vermediği kanaatindedir. Aksi halde Elizabet'i hiç tanımamış olsa Filaver'in aşkına karşılık vereceğinden emindir:

²⁸⁹ İslamiyet'in, dört eşe kadar alınabileceğine dair erkeklere tanıdığı haktan bahsediliyor.

“(…) Ve hem de Elizabet’i böyle ziyadesiyle kıskanması bana olan temâyûlat-ı kalbiyesini demadem ima ve ispat ve ca-be-ca nihâl-i visal-i taravet-iştimalinden va’d-i semere-i mükâfat eylediğinden ben de kendisine aşırı mecburiyet hâsıl etmiş idim. Ve o kadar diyebilirim ki Elizabet’le görüşmemiş olsaydım Filaver’in mihr ü muhabbeti onun yerine kaim olacağında şüphe yoğidi. (…) Mamefih işte bu noktada beni o derece sebata mecbur ve Filaver’in muhabbetinden müctenib ve mehur eden Elizabet’e verdiğim ahdname-i vefadan başka bir şey değildi.” (*Bir Osmanlı Kaptanının Bir İngiliz Kızıyla Vuku Bulan Sergüzeşti*, s. 162).

Diğer taraftan Filaver ise Nacid Bey’in, kendisini Elizabet’e tercih ettiğini düşünür. Bu yüzden de mektuplaşmalarını istemez. Hatta açık açık tehdit bile eder. Nacid Bey, Filaver’in hakkında iftira etmesinden ve babasına şikâyet etmesinden çekindiği için sessiz kalmayı tercih eder. Hindistan’da on sekiz ay kaldıktan sonra İngiltere’ye döndüklerinde yolları ayrılır. Her ikisinin de muhabbetine karşı koyamayan Nacid Bey, hem Elizabet’e kavuşacağı için mutlu hem de Filaver’den ayrılacağı için üzgündür. Bu süre zarfında Mister Havel de kızı ile Nacid Bey arasındaki evlilik vaadine vakıf olur. Nacid Bey’in İngiltere’ye dönmesi üzerine de evlilik meselesini gündeme getirir. Kızının evlilikte serbest olduğunu fakat aralarındaki din farklılığını göz önünde bulundurduğunda kızının vatanından çıkamayacağını buna karşın onu alan kişinin İngiltere’ye yerleşmesi gerektiğini anlatır.

Nacid Bey, bir yandan Mister Havel’in kendisini damatlığa kabul etmesine sevinirken diğer yandan da vatanından büsbütün ayrılmak zorunda kalacağını düşünerek üzüldür. Elizabet’ten vazgeçmeyi düşünmediği gibi vatanından da ayrılmak istemez. Bu nedenle kat’i bir cevap veremez. Vatanının kendisinden beklediği vazifeye karşın İngiltere’de ikamet edemeyeceğini söylemesi üzerine Elizabet, bu meselede kocasına tebaiyet ve muvafakatla mükellef olduğunu belirterek vereceği kararda ona riayet edeceğini belirtir. Ayrıca öksüz bir kız olduğunu ve babasının yaşlılığından dolayı şu an geçici bir süreliğine kendisine tabi olduğunu da dile getirerek ileride bu tabiiyetinin ortadan kalkmasıyla serbest kalacağını anlatır ve Nacid Bey’i kafa karışıklığından kurtarır. Bir hafta sonra Nacid Bey, Mister Havel’le görüşerek teklifini kabul ettiğini söyler ve böylece yılbaşından sonra evlenmelerine karar verilir.

Bir gece, birlikte tiyatroya gittiklerinde Filaver’le karşılaşırlar. Elizabet, Filaver’in düşmanca bakışlarından hoşlanmaz. Yeni yılda Elizabet’e gelen imzasız birkaç mektupta da Nacid Bey’in Hindistan’da bir sevgilisi olduğundan ve bu sevginin bir nişanesi olarak ona da kendisinde olan şaldan hediye edildiğinden bahsedilmesi,

Elizabet'in iyice kuşkulanasına sebep olur. Nitekim Nacid Bey, hem Elizabet'e hem de Filaver'e Hindistan'dan aldığı aynı lahur şalı hediye etmiştir. Filaver'in bu hediyeden haberi olmasına rağmen Elizabet'in bundan haberi yoktur. Tiyatroda karşılaştıklarında ikisinin üzerinde de aynı şalın olması ve Filaver'in Elizabet'e sert bakışları, mektupta yazılanların doğru olabileceğini Elizabet'e hatırlatır. Nacid Bey, Elizabet'e Hindistan'dan gönderdiği ilk mektupla sonradan kendisine gönderilen mektupları karşılaştırdığında bunların, Filaver tarafından yazıldığını ispat ederek olası bir faciayı önler. Çünkü Elizabet'e gönderdiği ilk mektubu, hastalığı sırasında Filaver yazdığı için mektuplar karşılaştırıldığında yazı stili kendini kolayca ele verir. Böylece iki sevgili, aradan Filaver'in çıkmasıyla sekiz, on gün sonra evlenirler. Mutlu mesut hayatlarına devam ederlerken Nacid Bey'in tahsil süresi bittiği için İstanbul'a dönme emri verilir. Nacid Bey de vatanına hizmet etme fikrindedir. İkisinden birinin fedakârlığı ile bu durumun kendileri için ebedi bir ayrılık olmayacağını ve yine görüşeceklerini düşünerek teselli bulurlar. Bu sırada Elizabet, dört aylık hamiledir.

Nacid Bey'in, İngiltere'de evlendiğinden annesinin haberi olmadığı için İstanbul'a döndüğü zaman annesi onu evlendirmek ister. Bunun üzerine Nacid Bey, mutaassıp olan annesine, bir İngiliz kıızıyla evlendiğini nasıl söyleyeceğini kara kara düşünür:

“ (...) Hatta valideyi bıraktığım eski halde bile bulamadım. Ben yoğiken hacca gidip geldiğinden tavır ve kıyafeti birkaç derece kâmileştirmiş. Hele yanına vardıkça sahare gibi kokuyor. Her ne ise bundan başka havali-i Hicaziyede her ne aldıysa hiçbirisini yere koymayı tecviz etmeyerek hanemizin üst kat salonu duvarlarına kadar serapa çiviler kaktırıp teberrüken her birini bir tarafa asmış. Bu da âlâ fakat bazen de evin içini âsâr-ı taassupla doldurmuş. Mesela benim Hindistan'dan aldığım o çift kalıplı müzeyyen fağfur kavanozlarla İngiltere'den getirdiğim o nefis üç katlı billur sürahiler Avrupa'dan geldiği için yerden yukarı kalkamaz. Fakat kendisinin Mısır'dan getirdiği altmışar paralık o mahut delikli gırgırlar ev bereketi itikadıyla çiçeklikten aşağı inmez ve şayet yanlışlıkla bunların yeri değişse cariyeler şiddetli tekdir olunur. Bu halde ben Elizabet'i aldığımı söylemek validenin nazar-ı infialini celp eylemek ise de...” (*Bir Osmanlı Kaptanının Bir İngiliz Kıızıyla Vuku Bulan Sergüzeşti*, s. 176, 177).

Bu ifadeler, Nacid Bey'in annesinin mutaassıplığını göstermesi bakımından önemlidir. Nacid Bey, annesinin evlilik meselesini açmasını fırsat bilip uygun bir dille Elizabet'le olan ilişkisini anlatır. Kızın ecnebi olmasını hoş karşılamayan annesi ayrıca bir Avrupa kızının terbiyesini de beğenmez. Nacid Bey, annesini “asmadan başka yaprak, Kasımpaşa'dan başka toprak görmediği” (*Bir Osmanlı Kaptanının Bir İngiliz Kıızıyla Vuku Bulan Sergüzeşti*, s. 178) için bir Avrupa kızının terbiyesini

beğenmeyeceğini düşünerek üzüldür. Fakat çok geçmeden, beğenmediği ve bu nedenle münakaşa ettiği annesinin sözlerinin boşuna olmadığını anladığında ona hak verir. İstanbul'a geldiği zaman da karısıyla irtibatını kesmeyen Nacid Bey, birkaç ay sonra aldığı mektupta bir oğlunun dünyaya geldiğini öğrenir. Çocuğa Hanri adını koyduğunu söyleyen Elizabet, bu müjdeli haberden sonra çocuğun maalesef yedi gün sonra vefat ettiğini ve büyük validesinin yanına defnedildiği haberini de verir. Oğlunun vefat haberiyle sarsılan Nacid Bey için asıl şaşkınlık verici şey, oğlunun adının Hanri konularak Protestan mezarlığına defnedilmiş olmasıdır. Bu elim olayla beraber Nacid Bey, büyük bir arzuyla daha öncesinde alafranga akd ve zifafa dair farkına varamayıp ehemmiyet vermediği daha başka meseleleri de idrak edince bu tür münasebetsizlikleri nasıl kabul etmiş olduğuna şaşırır. “Ceride-i hamiyeti bu gibi vekayi-i gayr-i memduha ile tesvid eylemekten” (*Bir Osmanlı Kaptanının Bir İngiliz Kızıyla Vuku Bulan Sergüzeşti*, s. 179) [ise] aşkı uğruna ölmenin daha hayırlı olacağını düşünerek bu meselede annesine hak verir. Dolayısıyla din ayrılığı nedeniyle Nacid Bey ile Elizabet'in evlilikleri -arada aşk olmasına rağmen- devam etmez.

5.2.2. Ahmet Mithat Efendi'nin Eserleri

5.2.2.1. Bir Gerçek Hikâye

Bu eserde, din ayrılığı nedeniyle sonu felaketle biten bir evlilik anlatılır. Yazar, hikâyenin giriş mahiyetindeki “*İhbar*” başlıklı bölümünde anlatacağı vakanın gerçek olduğunu ve bu hikâyeden ibret alınması gerektiğini ifade eder. Kendisinin de bulunduğu bir dost meclisinde anlatılan bu hikâyenin, olaya tanık olanların anlatımıyla ortaya çıktığını, bu yüzden de yaşanmış bir olay olduğunu vurgular. Yazar, hikâyenin bu şekilde ortaya çıktığını belirttikten sonra meclistekilerin bunu kaleme alma görevini kendisine havale ettiklerini dile getirir. Hikâyenin ilk kısmını memuriyet göreviyle gittiği Akdeniz adalarından yeni dönen rütbeli bir asker anlatır.

H. Efendi, Akdeniz adalarına doğru yola çıktığı zaman, hedeflediği limana varamadan bindiği vapurun çarkının arızalanması nedeniyle T. isminde bir küçük adaya çıkar. Limanın üzerinde, bu adanın ismiyle anılan küçük bir köyün görülmesi üzerine çarkın tamirine kadar beraberindekilerle bu köyü gezmeye karar verirler. Köy halkı onları güzel karşılar, evlerine davet eder, izzet ve ikramda bulunur. Yabancı ve

ilgi çekici olan bu misafirleri herkes kendi evine davet etmek istediği için H. Efendi, kimsenin gönlü kalmasın diye her evi ziyaret eder. Bu sırada uğradığı bir evde yirmi bir, yirmi iki yaşlarında bir Rum kızı Türkçe bilmediği için hal ve hareketleriyle misafirlere karşı memnuniyetini gösteren işaretlerle onları eve davet eder. Evde kızdan başka ihtiyar bir anne, baba ve dört yaşında bir erkek çocuk daha vardır. Kızın güzelliği yanında üzgün halleri de dikkatini çeken H. Efendi, kızın kocasını etrafta göremeyince durumu, yanındaki Rum zaptiyelerden birine sorar. Bu zaptiye aracılığıyla kızla iletişim kuran H. Efendi, sorduğu sorunun aile fertleri üzerinde üzüntüye sebep olduğunu fark eder. Kızın Rumca olarak söylediği her iki kelimenin birinde Ali ismini telaffuz ettiğini görmesi üzerine merakı iyice artar. Ali ismini büyük bir aşk ve muhabbetle söyleyen kızın bu tavrının sebebini tercümanlık yapan zaptiyeden öğrenmek ister.

Durumdan haberdar olan zaptiye, Ali adında bir Müslüman'ın kızın kocası olduğunu, evde bulunan erkek çocuğunun oğlu olduğunu fakat kendisinin adada olmadığını memleketinde bulunduğunu anlatır. Bu kadar bilgiyle tatmin olamayan H. Efendi, durumu daha detaylı öğrenmek ister. Başta Ali'yi suçlu görse de sonradan öğrendikleriyle onun da masum olduğunu, işin içinde başka bir iş olduğunu anlar. Aslen Rumelili olan Ali, altı sene önce yirmi yaşındayken Akdeniz Adalarına gelip zaptiye yazılır. Rumeli modasına göre giydiği kıyafetlerinden, memleketinin ileri gelenleri arasında olduğu anlaşılan Ali, zaptiye olarak yaratılmış adamlardan değildir. Halk arasında söylenenlere göre Ali'nin Akdeniz adalarına geliş sebebi, annesinin vefatı üzerine babasının yeniden evlenmesi ve annesinden başka bir kadın görmeye tahammül edememesinden dolayı evini ve memleketini terk ederek buralara kadar gelmesi şeklinde anlatılır. Ali, burada bir süre nefer olarak görev yaptıktan sonra onbaşı rütbesiyle T. adasının zabıta memuriyetine atanır. Hem görüntüsü hem de terbiyesi ve nezaketi ile ada halkına kendini sevdirebilir. Yukarıda bahsi geçen Rum kızı ise halkın bu sevgisinden farklı olarak Ali'yi başka türlü sever. Bu aşk nedeniyle günden güne sararıp solmaya başlayan kız, hislerini Ali'ye açmak için sürekli zabıta karakoluna gidip uygun bir zaman gözetlemeye başlar. Karakolun içine girmeye bile teşebbüs eder. Bu durum halk arasında yayılınca Ali'nin kumandası altında bulunan iki nefer Hristiyan zaptiye, Ali'nin kızın aşkını alevlendirecek bir teşebbüste bulunmadığını ancak kıza karşı nezaketsizlik yapmak istemediğinden uygun bir dille

kızı sakinleştirmeye çalıştığı halde kızın nasihat kabul etmeyip Ali'yi ziyarette ısrarcı olduğunu anlatırlar.

Bu iki zaptiye daha sonra kızın tehdit ederek engellemeye çalışırlar ancak başarılı olamazlar. Kız, engel olmaları durumunda kendini öldüreceğini söyleyince iki zaptiye kıza acır ve ona yardım etmeye karar verir. Zaptiyelerin bu yolda hareket etmelerinin en büyük sebebi, Ali'nin kıza karşı iffetini muhafaza etmeye çalıştığını görmeleri ve buna tanık olmalarıdır. Kız, vücudunu teslim edecek kadar hiçbir fedakârlıktan çekinmeyip Ali'ye yaklaşmak istedikçe Ali, kızdaki bu cinnet derecesine varan aşktan sakınmaya çalışır.

Yukarıda bahsi geçen iki Hristiyan zaptiye, Ali'nin bu sözlerini işittikleri ve hal ve tavırlarından emin oldukları için kızın Ali'ye olan aşkında ona yardım etmişlerdir. Kızın Ali'ye olan aşkı, bu nasihatler karşısında da azalmamış aksine artmaya devam etmiştir. Kızın, aşkının giderek alevlenmesine, Ali'nin iffetliliği ve kimseye farklı bir gözle bakmaması etkili olmuştur. Eğer Ali, şehvetine düşkün biri olsaydı ona bu kadar meyletmez ve değer atfetmezdi. Aynı şekilde kız da köyün en iffetli ve ismetli kızlarından olup bu zamana kadar bu sıfatlara aykırı davranmadığı için Ali'nin tavırları kızın üzmemiş tam tersine aşkının artmasına sebep olmuştur. Ali'nin köye gelmesi ve kızın ona âşık olması üzerinden sekiz ay geçmesine rağmen aralarında herhangi bir yakınlaşma olmamıştır. Onları gözetleyen zaptiyeler de bu durumu tetkik etmişler ancak aykırı bir duruma rastlamamışlardır. İlk başlarda kıza karşı ilgisiz görünen Ali, kızın hislerine kayıtsız kalamayıp onu sevmeye başlamış fakat duygularını iffet sınırları içerisinde yaşamayı tercih etmiştir.

İş bu dereceye vardığı zaman, zaptiyelerin de desteklemesiyle kız, Ali'ye evlilik teklifinde bulunur. Bunun üzerine Ali'nin, farklı dinlere mensup olmalarının evlenmelerine engel olduğunu söylemesi üzerine kız, Ali'nin Hristiyanlığı kabul etmeme durumunda, kendisi İslamiyet'i memnuniyetle kabul edeceğini belirtir. Ali, bu işin olurluğunu tam olarak kestiremediğinden bir şey söylemez. Bu olaydan sonra kız, Ali'yi ne zaman görse nefesi kesilme derecesine gelip bayılır. Kızın bu hali üzerine zaptiyeler durumu ailesine haber verir. Kızlarının halinden henüz haberleri olmayan anne ve babası, bu olay üzerine kızlarını eve hapsedip Ali ile görüşmesine engel olurlar. Sevdığı adamdan ayrılmaya katlanamayan kız, ölüm döşğine yatar. Böylece işin ciddiyetini anlayan anne ve baba, Ali'yi kızın yanına çağırırlar. Ali, kızla

evleneceğini vaat edince sevdiği adama kavuşma ümidiyle kız, iyileşmeye başlar ve taraflar arasında nişan olmasına karar verilir. Ancak aradaki din farkından dolayı kızın İslamiyet'i kabul etmesi, birtakım resmi işlere bağlı olduğundan ve bulunduğu adada bu işi halledecek hükümet olmadığından kızın, hükümet merkezine gitmesi gerekmektedir. Kızın bu cüreti, her şeyi göze aldığı bir gece, zabıta karakolunda, Ali'nin odasına girmeye kadar varır. O gece, Ali'nin de rızasıyla birlikte olurlar. Başlarda kıza karşı temkinli davranan ve iffet sınırları içerisinde hareket eden Ali, zamanla kıza âşık olmuş ve odasına kadar geldiğinde kızı reddetmeyip kendi rızasıyla onunla birlikte olmuştur.

Hikâyenin bundan sonrasını mecliste bulunanlardan M. Bey anlatmaya başlar. Akdeniz Adalarının K. adasında memur olan M. Bey, adalarına bağlı olan T. adasından bir ailenin hükümete geldiklerini ve kızlarının İslam dinini kabulüne dair dilekçeyi takdim ettiklerini ifade eder. Bu aile, kızlarının din değiştirerek T. adası zabıta memuru Ali Onbaşı ile evlenme arzusunda olduğunu, aralarındaki ilişkiyi bütün köy halkı ve papazı bildiğinden buna razı olduklarını ve gerekli işlemlerin yapılmasını ister. Konu ilgi çekici olduğundan M. Bey ve diğer görevli memurlar konuyu araştırır. Bu meselenin çözümü için hükümet, durumu despothaneye²⁹⁰ bildirir. Konuya tamamen hâkim olan despot efendi²⁹¹, kızı bu aşktan vazgeçirmenin mümkün olmadığını, onu bu durumdan kurtarmanın tek yolunun Ali ile evlendirmek olduğunu söyleyerek mevzunun kiliseyi ilgilendirecek bir yanının olmadığını söyler. Böylece şer'an ve resmen evlenmelerine herhangi bir mani yok iken başka taraftan beklenmedik bir engel çıkar.

K. adasında hükümet makamında bulunan ve halk arasında kötü bir şöhrete sahip olan K., Rumların bu meselede bir çıkarları olduğunu düşündüğünden bu evliliği engellemek ister. Despothaneden olumlu cevap çıktıktan sonra iş Şer'îye mahkemesine havale edilecekken K., kızın ailesinin verdiği dilekçeyi, temyiz-i hukuk ve cinayet meclisine havale ederek Ali'yi, kızın namusunu kirleten bir suçlu durumuna düşürür. Bunun üzerine Ali, hükümet merkezine çağrılıp temyiz-i hukuk tarafından sorguya çekilir. Kız da ifadesine yeniden başvurulmak üzere temyiz meclisine çağrılır

²⁹⁰ Rum metropolitinin makâmı. Bkz; Kubbealtı Lugati.

²⁹¹ Osmanlı Devleti zamanında Rumların dini liderlerine verilen isim, Rum metropoliti. Bkz; Kubbealtı Lugati.

ve verdiği ifadede Ali’yi sevdiğini, o hangi dine mensupsa kendisinin de o dini kabul edeceğini ifade eder. Kızın ifadelerini beğenmeyen K., kendisiyle aynı görüşte olan meclis reisiyle beraber isteğine uygun cevap vermesi için kızı zorlar ancak kız Ali’nin suçsuz olduğunu söylemekte ısrar eder. Ali’nin, namusunu kirletmediğini, kendi isteğiyle onunla beraber olduğunu anlatır.

Böyle bir yaradılışta olan K., hükümet heyeti ve dışarıdan gelen kişiler tarafından kızın din değiştirmesi ve Ali ile nikâhlarının kıyılması talebini kabul etmesi hususunda edilen ısrarlara rağmen kızın arzusunu yerine getirmemiştir. Buna karşın kızın sorguda alınan ifadelerini tamamıyla değiştirmiş ve resmi makamlara kendi istediği şekilde hazırlanan evrakı göndermiştir. Sahte olarak hazırlanan bu evrakta Ali Onbaşı’nın, kızı iğfal ettiğinden, kızın anne babasının durumu bildiği ancak bu rezaletin yayılmasını önlemek amacıyla bu evliliğe izin verdiklerinden ve kızın İşlam diniyle müşerref olmasının halkı galeyana getirdiğinden bahsedilerek olası bir felaketi önlemeyi amaçladıkları yazılıdır. Bu tezkire, temyiz mahkemesine havale edilip orada incelendiğinde, ortada bir iğfal durumunun olmaması ve suçsuz bir insanı itham etmenin, devletin adalet anlayışına uymamasından dolayı Ali Onbaşı’nın, kanunen bir işleme tabi tutulamayacağı, karşı tezkirede ifade edilmiştir. Bununla beraber aynı tezkirede K.,’nın, bu olayın ada halkını galeyana getirip büyük bir karışıklığa sebep olacağını belirtmesi nedeniyle yetkili mercilerin olası karışıklıkları engellemek amacıyla Ali Onbaşı’nın adadan gönderilmesi, gerekli görüldüğu takdirde zaptiyelikten ihraç edilmesi hususunda bir emir de yer almaktadır.

K., bu emri kullanarak Ali Onbaşı’yı, tehditler sonucunda zaptiyelikten ihraç ettirip adadan sürer. Bunun üzerine Ali Onbaşı, memleketine döner. Çeşitli tehditlerle kıza ve ailesine bir daha bu iş için hükümete müracaat etmemeleri söylenir. Ali’den bu şekilde ebediyen ayrılan kız, üzüntüsünden kahrolur. Köye dönerken ettiği feryatlarla kız hamile olduğunu anlatır. Hikâyenin başında, adının Manuel olduğu öğrenilen dört yaşındaki bu erkek çocuk, Ali’nin hiç görmediği oğludur. Bu kısım da hikâyenin diğer acıklı tarafıdır.

Bir Gerçek Hikâye’de Ali’nin kıza söyledikleri, aşk hakkındaki düşüncelerini ve iffet kavramına verdiği değerini göstermesi açısından önemlidir:

“Sen çocukluk ediyorsun! Böyle bir cinnet seni perişan eder. Benim erkekliğim fuhuştan ibaret olan teklifini kabule mâni olmasa bile senin bikrin ve bikre lazım olan

iffetin elbet mânidir. Ama sen şimdi cinnet-i aşkla benim için ne kadar büyük bir fedakârlığı göze almakta bulunduğunu muvazene edemezsin. Yerimde başka birisi olsa ihtimal ki bir dakikacık teskin-i şehvet için senin bu teklifini cana minnet bilir idi. Ben ise bir cahil kızın perişanî-i zihninden istifade etmeyi tecviz edecek kadar alçaklardan değilim. Bu gibi tekâliften ben hayâ ettiğim halde senin bütün bütün tevakki ve mücanebet etmekliğin lazımdır.” (*Bir Gerçek Hikâye*, s. 230).

Burada, Ali’nin kıza göre daha ihtiyatlı davrandığını ve mümkün olan ya da olmayan şeyleri de hesaba kattığını söylemek mümkündür. Bu bağlamda yazar, din değiştirmesi bazı resmi işlere bağlı olan kızın, sevdiği adama kavuşma meselesinde oldukça sabırsız ve aceleci olduğunu ve bunun için öngörülen zamanı beklemeden hareket ettiğini ifade eder:

“(…) Ancak ateş-i hevesle yüreği cayır cayır yanan kızda bir sırası düşüp de merkez-i hükümete giderek merasim-i lazımenin icrasından sonra nail-i nimet-i visal olmaya sabır mümkün müdür?” (*Bir Gerçek Hikâye*, s. 232).

Dolayısıyla halk nazarında Leyla ile Mecnun olarak görünen iki âşğın bu şekilde kavuşmaları kimseyi endişelendirmemiş aksine sevindirmiştir. Burada, âşıkların Leyla ve Mecnun’a benzetilmelerinde yazarın, aşk ve sevdanın cinnet halini Mecnun’a değil Leyla’ya atfetmesi oldukça dikkat çekicidir. Bu durum, kızın serbest hareket ettiğini ve aşk mevzusunda ön plana çıktığını göstermektedir:

“(…) Zira iş bir dereceyi bulmuş ki zamanın Leyla ve Mecnun’u bunlar olduğu ve yalnız cünun-ı aşk ve sevdâ bu kere Mecnun’a bedel Leyla’da tecelli etmiş idüğünü umum ahali teslim ederek bunların visaliyle aradaki şu belâ-yı suz-nâkin indifai herkes için bir emel-i mahsus hükmüne girmiş.” (*Bir Gerçek Hikâye*, s. 232).

Yazar, birbirlerini seven ve sadakat gösteren âşıkları, iffet ve ismet sıfatlarına sahip olarak yüceltmekte ve bu duygunun yaradılış gereği tabii bir duygu olduğunu izaha çalışmaktadır. Aynı bağlamda K.,’nın, kızın Ali’ye duyduğu aşkı, şehvet kabul etmesi ve onu aşüfte olarak görmesini, aşkın kutsiyetini tecrübe etmemesine bağlar. Dolayısıyla insan için tabii olan bu duyguyu yaşamış ve aşkın sırrına vakıf olmuş birinin bu şekilde düşünmeyeceği, başka türlü düşünmeyeceği açıktır:

“Eğer iffet ve ismetle müstehir olan iki zatın birbirine şiddet-i alakadan sonra aralarında ayrılık gayrılık kalmayarak yek-vücut sayılmaları kanun-ı aşk muktezasından değil, hüküm-i tabiat icabatından bulunduğunu, yani dest-i hilkatın erkek ile kadını birbirine beğendirecek ve bunları birbirine bağışlatmaktan ibaret olduğunu tetkik etmiş ve bu sırâ vasıl olmuş bulunsâ idi böyle bir reyde bulunmayacağı derkâr idi.” (*Bir Gerçek Hikâye*, s. 235).

5.2.2.2. Henüz 17 Yaşında²⁹²

Yazarın, önsözde gerçek bir vakaya dayandığını ve okuyanların hem lezzet hem de ibret alacaklarını söylediği bu romanda, konumuzu ilgilendiren kısım, Kalyopi'nin başından geçen ve din ayrılığı sebebiyle sonu felaketle biten ilk evliliğidir. Ahmet ve Hulusi Efendi adındaki iki arkadaş, Beyoğlu'nda Fransız Tiyatrosu'na gitmek için buluşurlar. Tiyatro sonrası bardaktan boşanırcasına yağın yağmur, İstanbul'a gitmelerini engeller. Hulusi Efendi, geceyi bir genelevde geçirmeyi teklif eder. Bu teklife sıcak bakmayan Ahmet Efendi, başka çaresi kalmadığı için arkadaşına uymak zorunda kalır.

Ahmet Efendi, bu yerlerin acemisi değildir. Vaktiyle bu yerlerin müdavimi olarak artık bu işlerden el çekmiştir. Bu sefahatten el çekmesinin en önemli sebebi, yazarın "*Letaif-i Rivayat*" serisinde bulunan "*Mihnetkeşan*" isimli hikâyesini okumasıdır. Arkadaşı Hulusi Efendi'nin "muvakkat bir zifafhane" (*Henüz 17 Yaşında*, s. 24) diye adlandırdığı bu yerleri, yazarın "mihnethane" (*Henüz 17 Yaşında*, s. 25) olarak göstermesi, Ahmet Efendi'nin sekiz, on seneden beri kendi halinde yaşamasına sebep olur. Bu nedenle yağmurdan kaçmak için sığınacak bir yer olarak geldikleri genelevden içeri girdiğinde, zihnindeki hikâyeyi burada göreceği hakikata tatbik etmeye çalışır.

Ahmet Efendi, genelevde gördükleri ve duydukları karşısında, daha önceden okuduğu bu eserin eksikliğini ve yüzeyselliğini arkadaşları Hulusi Efendi'ye söyler. Ahmet Efendi'nin bu izlenimleri, geceyi geçirmeleri için kendilerine refakatçi olarak gönderilen kızlardan henüz on yedi yaşında olan Kalyopi ile ilgilidir. Kendi refakatçisi olan Kalyopi'nin, kızların satıldığı ile ilgili iddiaları, Ahmet Efendi'nin "ahvâl-i beşeriyeyi tetkik için" (*Henüz 17 Yaşında*, s. 111) geldiği ve kalmaya devam ettiği bu genelevde, merakını iyice arttırır. Ayrıca Hulusi Efendi'ye refakat eden Agavni'den, Kalyopi'nin kız kardeşinin yasını tuttuğunu buna rağmen yaptığı iş gereği mutlu görünmek zorunda kaldığını işitince onun tercüme-i halini öğrenmek ister.

Kalyopi, tercüme-i halini yirmi bir bölümden oluşan romanın on ikinci bölümünde anlatır. Burada, konumuzu ilgilendiren kısım Kalyopi'nin henüz on beş

²⁹² Ahmet Mithat Efendi, *Henüz 17 Yaşında*, Haz. Nuri Sağlam (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2019). Burada yapılan alıntılarda eserin yeni harflerle yapılan 2019 baskısı kullanılmıştır.

yaşındayken yaptığı evliliğidir. Aslen Ayastefanos karyesinden olan Kalyopi, yedi kardeşten üçüncüsüdür. Babası Yorgaki, tütüncülük yaparak ailesini geçindirir. Sonradan Beyoğlu'na yerleşen bu Rum aile, kalabalık bir ailedir. Tütün işletmeciliğinin Reji tekeline geçmesi sonucunda, Yorgaki'nin işleri bozulur. Bu nedenle tütüncülüğü bırakıp meyhaneciliğe başlar. Böylece kıt kanaat geçirirler. O zaman on beş yaşında olan Kalyopi, çocukluğundan beri babasının meyhanesinde olduğu için büyüdüğü zaman da oradan ayağını kesmez.

Akşamları, Yorgaki'nin meyhanesine devam edenlerden biri de Yümni Bey adında Müslüman bir gençtir. Meyhane içinden ayrılmayan Kalyopi'yle diğer müşteriler şakalaştığı gibi Yümni Bey de şakalaşır. Yirmi beş yaşında olan Yümni Bey'e, zengin bir adamın oğlu olmasından dolayı epeyce mal kalmıştır. Büyük bir erkek kardeşi ve kendisinden küçük kız kardeşiyle paylaştıkları malların birçoğunu Yümni Bey, meyhanelerde etrafındaki dalkavuklarla beraber yer. Buna rağmen o zamanki hali, zengin sıfatına uygun bir haldedir. Yümni Bey'in Nikolidis adındaki Rum uşağı, Kalyopi'nin dikkatini aşk ve muhabbet meselelerine çekmeye başlar. Nikolidis, itibarlı ve zengin bir aileden gelmesine rağmen servetini kötü yollarda yiyip bitirmiş ve Yümni Bey'e uşaklık ederek geçimini sağlamaya çalışan bir kişidir. Bir gün öğle vakti, meyhanede kimsenin olmamasını fırsat bilen Nikolidis, Kalyopi'ye Yümni Bey'in onu sevdiğinden bahseder. On beş yaşında henüz çocuk sayılan Kalyopi, sevmek ve sevilmek kelimelerini tam olarak anlayabilecek olgunlukta değildir. Çocukça bir duyguyla kendisinin de Yümni Bey'i sevdiğini söyler. Ancak Nikolidis, bu sevginin Kalyopi'nin anladığı şekilde, çocukça hislerle duyulan bir sevgi olmadığını, arzuyu çağrıştıracak bir sevgi olduğunu anlatmaya çalışır. Vereceği bir buseyle Yümni Bey tarafından altın ve elmaslarla mükâfatlandırılacağını, dolayısıyla bundan korkmamasını tembihler.

Nikolidis'in amacı, Kalyopi'ye Yümni Bey tarafından gelecek altın, elmas ve paralarla kendi menfaatini de temin edip Kalyopi'yle evlenmektir. Parası olmadığı için de bu isteğini, Yümni Bey'den ele geçireceği elmaslarla gerçekleştirmeyi arzular. Kalyopi ise Nikolidis'in sözlerine ehemmiyet vermez. Bunun üzerine Nikolidis, her fırsat düştüğünde bu sözlerini tekrar eder. Elmas ve inciler elde edeceği fikri, Kalyopi'yi cezbettikçe evlenmek, kocaya varmak meselelerine daha fazla vakıf olur. Böylece Nikolidis'le değil, Yümni Bey'e karşı hisleri değişkenlik gösterdiği zaman

onunla yakınlaşmaya başlar. Yümni Bey'e yakınlaşmasında etkili olan bir diğer sebep de babasının evdeki eşyaları satmaya başlaması ve evin idaresinin sağlanamamasıdır.

Kalyopi, bu meseleyi ailesinden yalnızca ablası Maryola'ya açar. Maryola, bu işte kardeşine yol gösterir. Babaları fakir olduğu için kendilerine dırahoma veremeyeceğini, Yümni Bey'in zengin olması nedeniyle ondan birkaç parça değerli eşya koparabileceklerini söyler. Alacakları bu kıymetli parçaları, daha sonra koca bulmak için dırahoma olarak kullanabileceklerini de ekler. Bu karar üzerine Kalyopi, Yümni Bey'den bir çift küpe ister ve bunu Nikolidis aracılığıyla kendisine iletir. İki gün sonra küpeler gelir. Maryola, böyle kıymetli bir hediyeyi görünce Yümni Bey'in kardeşini gerçekten sevdiğine inanır. Daha başka hediyeler için Kalyopi'ye, bu yolda hareket etmesini tavsiye eder. Büyüdüğünün ve kadın olduğunun farkına varan Kalyopi, aldığı hediyein göz kamaştırıcılığına da kapılarak Yümni Bey'le daha fazla yakınlaşır. Yümni Bey, Kalyopi'ye, onu sevdiğini ve kendisiyle evlenmek istediğini söyler. Üç ay bu şekilde görüşürler ve Yümni Bey bu süre zarfında Kalyopi'ye birçok mücevherat ve para verir. Maryola ile Kalyopi, bu paraları ailelerinden saklarlar.

Görüştikleri üç ay içerisinde Kalyopi, Yümni Bey'i gittikçe sevmeye başlar. Diğer yandan Nikolidis'in kendisine gösterdiği âşıkane muamelelere de politikası gereği itiraz etmez. Babasının evi geçindiremeyecek duruma gelmesi, Kalyopi'nin Yümni Bey ile evlenme isteğini arttırır. Yümni Bey ise Kalyopi'nin ablası Maryola'yı, evlenme meselesini babalarına açması için sıkıştırır. Maryola, Yümni Bey'den daha fazla para ve mücevher almak istediği için onu oyalar. Yümni Bey, bunun üzerine meyhanede sarhoşluğa vurup taşkınlık yapmaya başlar. Baba Yorgaki, meseleyi öğrenince Kalyopi'nin ayağını meyhaneden keser. Böylece iki âşık, geceleri havuz başında buluşmaya başlar. Yümni Bey, Maryola'nın durumu babasına anlatamayacağını düşündüğünden Kalyopi'yi kaçırmak ister. Ancak Kalyopi korktuğu için buna yanaşmaz.

Yümni Bey'in halinden köylüler de durumu anlar ve birbirlerine Kalyopi'yi işaret ederler. Bu nedenle Kalyopi dışarıya çıkamaz. Yümni Bey de Kalyopi'yi, sadece pencereden görebilir. Baba Yorgaki de fırsat buldukça Yümni Bey aleyhinde konuşur. Bir müddet sonra Kalyopi, köydeki bir düğüne gider. Ablası Maryola ile dönmeyip biraz daha kalmak ister. Maryola, kardeşine gün batmadan önce dönmesini tembihlediği için Kalyopi, o saatlerde yola çıkar. Deniz kenarından yürürken yol

üzerinde Nikolidis'i görür. Nikolidis, Kalyopi'yi deniz kenarında bulunan bir kayığa doğru götürür. Kayıktan çıkan iki adam, Kalyopi'yi yakalayıp kayığa bindirirler. Kalyopi, kaçırıldığını anladığında bağırmaya başlar. Nikolidis, onu Yümni Bey'e götürdüğünü söyleyince korkusu bir anda sevince dönüşür. Nikolidis, romanda bundan sonra görünmez. Kalyopi ve Yümni Bey arasında potansiyel bir tehlike gibi görünmesine rağmen bu ilişkide arabozculuk ya da felakete sürüklenme gibi görevler üstlenmez. Kalyopi ile Yümni Bey'in evliliklerinin ayrılıkla neticelenmesi, görüleceği üzere din ayrılığına dayanır.

Kayık, kardeşi ile oturan Yümni Bey'in yalısına yanaşır. Yümni Bey, Kalyopi'yi rıhtımda karşılar ve yalıda hazır bulunan imam, muhtar ve birkaç efendi huzurunda nikâhları kıyılır. O gece Yümni Bey, Kalyopi ile zifaf olur. Aradan bir gün geçtikten sonra Kalyopi'nin babası Yorgaki gelir. İslam dinince Hristiyan kızlarını almanın caiz olduğunu söyleyerek evlenmelerinde kendi rızasının da olmasını ister. Böylece baba kız sarılırlar. Hristiyan bir kızın, Müslüman bir adamla evlenmesine, Kalyopi'nin ailesi ses çıkarmaz ancak bu evlilik köy halkı arasında dedikodulara yol açar. Kalyopi'nin evlendikten sonra Müslüman olduğu dedikoduları her tarafta yayılır:

“(...) Lakin halkı ne yapmalı? Bir kere “Kalyopi, Yümni Bey'e kaçmış, Müslüman olmuş ona varmış.” sözleri köyümüzün içinde münteşir olunca herkes ayağa kalktı. Vakıa babam benim Müslüman olmadığımı ve Osmanlı kanununda bir kız Hristiyan olduğu halde hiç dinine taarruz edilmeksizin onu bir Müslüman'ın alabilmesine müsaade bulunduğunu anlattıysa da kim anlar? Kim dinler? Hısım akraba dahi köylü ile beraber oldu. Bir kızılca kıyamettir koptu.” (*Henüz 17 Yaşında*, s. 178).

Bu dedikodu ve muhalefetler, Yorgaki'yi de etkisi altına alır. Hep beraber Kalyopi'ye, Müslüman kocasını bıraktığı takdirde daha iyi bir Hristiyan koca bulacaklarının vaadini verirler. Bunun üzerine Patrikhaneye ve Babiâli'ye arzuhaller verilir. Yümni Bey, Kalyopi'nin kendisini koca olarak istemesi durumunda, kanunun onlardan yana olduğunu ve bunu zabitlerin yanında da dile getirmesini söyler. Yümni Bey, birbirlerini istedikten ve sevdikten sonra hiçbir kötülüğün onları ayıramayacağından emindir. Çok geçmeden dava açılır. Kalyopi, Yümni Bey ile kalırsa kendisini öldüreceklerine dair etraftan gelen tehditler nedeniyle zabıt karşısına çıktığı zaman kocasının kendisine tembihlediği sözleri söyleyemez. Kalyopi'yi tehdit edenler ayrıca kocasını istemediğini söylediği takdirde Rum milleti olarak kendisine iki bin lira ile birlikte iyi bir kocaya verileceği vaadini de verirler. Kalyopi, tercüme-i

halini Ahmet Efendi'ye anlatırken teklif edilen iki bin liraya tamah etmekten ziyade, ölümden korktuğu için Yümni Bey'i istemediği cevabını verir.

Kalyopi, ablası ve Nikolidis aracılığıyla Yümni Bey'den aldığı hediyeleri ayrılırken ona geri verdiği için ailesiyle tekrar zor duruma düşer. Ziyaretlerine gelen teyzesinin kızı Amalya ile Beyoğlu'na gitmeye ve onun çalıştığı yerde modistroluk yapmaya karar verir. Ailesi de bu kararını destekler. Amalya, modistroluk dışında kalan vakitlerinde kötü yoldan para kazanan biridir. Kalyopi, bunu kısa sürede anlar. Amalya, bu yola Kalyopi'yi de sürüklemek için ona, fukaralık yükü altında ezilenlerin rahat yaşayabilmeleri için birçok fedakârlık yapmaları gerektiğinden bahsederek aklını çelmeye çalışır:

“Kalyopi, seni Yümni Bey'e varmağa mecbur eden şey dahi baban Yorgaki'nin fakir olması değil midir? Öyle ya! Haliniz vaktiniz yolunda olsaydı seni âlâ bir Hristiyan alarak bir Müslüman'ın hanesine firar etmeğe hiç de mecbur olmazdın. İşte bu da bir fedakârlık sayılır. Ne yapalım, başkaları gibi zenginliğimize güvenerek yaşamak kabil olmayınca şöyle fedakârlıklarla yaşamağa mecbur oluyoruz.” (*Henüz 17 Yaşında*, s. 203).

Kalyopi, daha sonra Yümni Bey'in verdiği hediye ve paraları kabul etmekle diğer erkeklerden alacağı dört mecdiyeyi kabul etmek arasında bir fark olmadığını düşünerek ailesine yardım etmek maksadıyla bu kötü yola girer. Ne yazık ki bir kız gerçekten seven bir âşık ya da kanunların tanıdığı meşru bir bağla bağlı olan koca ile bir gecelik müşteri arasında büyük bir fark olduğunu acı tecrübeleri sonucu anlar. Maryola, kardeşinin bir Türk'le evlenip ayrıldığı için herkesin diline düşmüş bir kız olması nedeniyle bu fedakârlığı ondan beklemiş, kendisi ise bekâr olduğu için koca bulabileceğinden ümidini kesmemiştir. Kalyopi, hem ailesine bakmak hem de bu yolun gerektirdiği ihtiyaçlarını karşılayabilmek için borca girer. Ayrıca buna, ablası Maryola'nın Ligor adında bir bakkal tarafından katledilmesi sonucu cenaze masrafları da eklenince aldığı paraları ödeyemez. Borç senedini ödeyebilmek için roman kahramanlarının gittiği geneleve satılır. Hane sahibine bu borç ödeninceye kadar orada cariye sıfatıyla kalmaya mahkûmdur. İşin ilginç yanı, Kalyopi'nin borçlarını ödeyebilmek için hane sahibine kendini sermaye etmesine, annesiyle karar vermiş olmasıdır. Başlarda yaptığı işi ailesinden gizlediği halde, sonradan duyulmasını engelleyememiştir. Kalyopi, Ahmet Efendi'yle burada tanıştığı zaman dokuz aydan beri bu mesleği yapmaktadır. Kendisi de haftada yalnız bir mecdiye için bu kötü yola

düşüp hem dünya hem de ahiretini berbat ettiğinin farkındadır. Ahmet Efendi de Kalyopi'nin bu pişmanlığında samimi olduğunu görünce ona yardım etmek ister. Tüm borçlarını ödeyip senedini yırtar ve onu özgürlüğüne kavuşturur.

Görüldüğü gibi Kalyopi ile Yümni Bey'in evliliği din ayrılığı yüzünden felaketle bitmiş ve bunun sonucunda Kalyopi geneleve düşmüştür. Ahmet Mithat Efendi, bunun sorumlusu olarak Rum cemaatini gösterir.

5.3. Genel Değerlendirme

Bu başlık altında üç (3) eser incelenmiştir. Bunlardan ilki Emin Nihat'ın *Bir Osmanlı Kaptanının Bir İngiliz Kızıyla Vuku Bulan Sergüzeşti* adlı eseridir. Eserde Nacid Bey'in Hristiyan bir kızla olan evliliğinin din ayrılığı nedeniyle bitmesi anlatılır. Emin Nihat Bey, bu meseleye daha önce *Binbaşı Rifat Bey'in Sergüzeşti*'nde dikkat çekmiştir. Fakat burada olası felaketi daha yakından gösterir. Elizabet'in evlilik meselesinde kocasına tabi olacağını söylemesi ile eserin sonundaki davranışı arasındaki farklılık onun din ve âdetlerinden vazgeçmeyeceğini göstermektedir. Nacid Bey, Türkiye'ye dönene kadar bu ayrımın farkında değildir. Annesinin tutuculuğuna karşın ecnebi gelinini tanıdığı zaman seveceğinden emindir. Din ayrılığı meselesi anne üzerinden simgeleştirilse de eserin sonunda annenin haklı olduğu ortaya çıkar.

Nacid Bey'in bir Hristiyan kızına âşık olup evlenmesi, ülkesine dönünceye kadar son derece doğal ve sıradan bir durum şeklinde değerlendirilir. Nacid Bey, İstanbul'a döndüğünde kendi toplumunun kabulleriyle karşılaşır. Bunun anlatıdaki simgesi annesidir. Nacid Bey ile annesi arasındaki anlaşmazlık aslında gelenek ile değişim arasındaki çatışmadır. Anlatı süresince okurun, Nacid Bey'in yanında olması sağlandığı için ilk bakışta anne haksız ve aşırı derecede tutucu olarak yansıtılsa da haklı ve doğru olanın anne olduğu eserin sonunda anlaşılır. Böylece geleneksel değerlerin korunması gerektiği fikrine ulaşılır. Nacid Bey'in birdenbire farkına vardığı gerçek ise Hristiyan kızından ideal bir eş olmayacağı ve ne olursa olsun kızın kendi din ve âdetlerinden vazgeçmeyeceği gerçeğidir. Dolayısıyla Nacid Bey, bu evlilikle tehlikeye düşen inancının ve geleneklerinin üzüntüsünü duyar. (Gökalp Alpaslan, 2002: 381, 382).

Eser, dönemin diğer romanları gibi bir ibret dersi vermektedir. Orhan Okay'a göre bu ibret dersi milliyet, din ve âdetlerle uyuşmayan bir evliliğin fanteziden ibaret

olmasıdır. Böylece iki medeniyetin, iki dinin, iki kültürün, iki dilin, iki geleneğin karşı karşıya gelmesi Tanzimat romanının başlıca meselelerinden birini oluşturmaktadır. (Okay, 2018: 110).

Ahmet Mithat Efendi, *Bir Gerçek Hikâye* ve *Henüz 17 Yaşında* romanlarında dinin evlilikler üzerindeki etkisini trajik boyutuyla işler. Bu eserlerde çevre ve toplum baskısının etkisiyle din ayrılığının belirginleştiği ve evliliklerin felaketle bitmesine sebep olduğu görülmektedir.

Bir Gerçek Hikâye'de, Ali Onbaşı ile Rum kızının evliliği din ayrılığı sebebiyle felaketle bitmiştir. Rum kızı Ali'nin Hristiyanlığı kabul etmemesi durumunda kendisinin İslamiyet'i kabul edeceğini söyler. Kızın bu yaklaşımı ailesi tarafından hoş görülmezince kızın Ali ile görüşmesi yasaklanır. Kız bunun üzerine yataklara düşer. Böylece ailesi bu ilişkiye razı olur ve nişanlanırlar. Kız, İslam dinini kabul ettiğine dair dilekçesini hükümet merkezine verir. Köy halkı ve köy papazı Ali ile kızın arasındaki ilişkiyi bildikleri için engel olmaya çalışmazlar. Böylece şer'an ve resmen evlenmelerine herhangi bir engel yokken başka taraftan hiç beklemedikleri bir engelle karşılaşır. K. adasında hükümet makamında bulunan ve halk arasında kötü bir şöhrete sahip olan K.,'nın kızın din değiştirmesinin ada halkı arasında karışıklığa sebep olacağını bahane etmesi yüzünden evlilikleri felaketle biter. Resmi işlemler başlamadan önce Ali ile kız kendi istekleriyle birlikte olmuşlar ve bu birliktelikten bir de oğulları dünyaya gelmiştir. Fakat Ali doğan oğlunu hiç görmemiştir. Bu da olayın trajik boyutunu göstermektedir.

Eserde Rum kızı oldukça serbest hareketleriyle dikkati çekmektedir. Aşkını en baştan beri saklamayıp mümkün olduğu kadar göstermiş ve sonunda bu durum sevdiği adama evlenme teklifi etmeye kadar varmıştır. Yazar, burada kızın hareketleri ile Ali'nin ona rıza göstermesini, ayıplanacak bir hareket olarak görmediğini dile getirir. Köy içinde de, kızın anne ve babası tarafından da bu cüretlerinden dolayı herhangi bir kötü söz veya davranışa maruz kalmamalarını buna bağlar. Hatta tâbi olduğu manastırın papazı da Ali'nin aşkıyla ölüm döşeğine serilen kızın, sevdiği adamla beraber olmasını ayıplamamıştır. *Henüz On Yedi Yaşında* romanında ise Kalyopi ile Yümni Bey'in evliliği, Kalyopi'nin çevresinin baskısı sonucu felaketle bitecektir.

Bir Gerçek Hikâye'de yazarın, iki din karşısında tarafsız olduğu söylenemez. Hristiyanlık aleyhinde ya da lehinde herhangi bir yargı olmamasına karşın Rum kızının

Müslümanlığı kabulü “din-i mübin-i İslam ile ihtidası” şeklinde iki din arasında açıkça tercih bildiren sözlerle verilmiştir. (Gökçek, 2019: 25).

Ahmet Mithat Efendi, diğer eserlerinde olduğu gibi bu eserinde de ibret dersı verme gayesi güder. Rum kızı ile Ali Onbaşı’nın evliliklerinin felaketle bitmesine neden olan K., Efendi de benzer bir iftiraya uğrayarak cezalandırılır. Yazar, bunu “El-ceza min cinsü’l-amel” (Ceza amelin cinsindendir) şeklinde ifade eder.

Henüz On Yedi Yaşında romanında da Kalyopi ile Yümni Bey’in din ayrılığı sebebiyle felaketle biten evliliği anlatılır. Ahmet Mithat Efendi, burada olayı daha da trajikleştirerek roman kahramanını geneleve kadar düşürür. Bu durumdan hem Kalyopi’nin ailesini hem de Rum cemaatini sorumlu tutar. Ona göre içinde bulunduğu cemaat Kalyopi’yi Yümni Bey’le yaptığı güzel evliliğinden ayırdığı gibi ona vadettiği sözleri de yerine getirmemiştir. Böylece masum bir genç kızın düşüşüne hizmet etmişlerdir.

Kalyopi’nin ailesi Hristiyan bir kızın Müslüman bir adamla evlenmesine karşı gelmez. Ancak bu evlilik köy halkı arasında dedikodulara yol açtığı zaman onlar da Rum cemaatiyle benzer tepkiler verir. Sonunda da kızlarını Yümni Bey’den ayırırlar. Kalyopi ailesine bakmak için kötü yola düştüğünü ve Yümni Bey’in verdiği hediye ve paraları kabul etmekle diğer erkeklerden alacağı mecidiyeleri kabul etmek arasında bir fark olmadığını düşünerek kendini savunma gereği duyar. Ancak çok geçmeden yanıldığını acı tecrübeleri sonrası anlayacaktır.

Henüz On Yedi Yaşında romanında, karı kocanın razı olduğu, Hristiyan olmasına rağmen kızın babasının da onay verdiği, üstelik kanunların da uygun gördüğü bu evliliğin bozulmasına ve Kalyopi’nin bundan sonra geneleve düşmesine, halkın taassubu sebep olur. Yazar, bunu Ahmet Efendi’nin ağzından dile getirir:

“— Sen razı, kocan razı, baban razı, kanun müsait! Halka ne oluyor ki? Anladım anladım! Senin için her felaketin mukaddemesi işte halkın bu taassubu oldu. Hâlbuki böyle pis yerlere duçar olan kızlara neden gayret eseri göstermiyorlar?” (*Henüz 17 Yaşında*, s. 179).

Ahmet Efendi’nin gösterdiği tepki, yazarın bu konudaki tavrını yansıtır. (Gökçek, 2019: 44). Yazarın sözcüsü konumunda olan ve onunla birçok açıdan benzerlik gösteren Ahmet Efendi, bu evliliğin bitmesinde Yümni Bey kadar Kalyopi’yi de mazur görür. Kalyopi’yi, bu meselede “âdeta mazuriyeti, mazlumiyeti

hatta zalimiyeti bile kaleme gelmeyecek bir çocuk” (*Henüz 17 Yaşında*, s. 180) olarak kabul eder. Henüz on beş yaşında iken bu evliliği yaptığı ve hislerinin değişkenlik gösterdiği düşünüldüğünde bunun doğruluğunu görülmektedir. Ahmet Efendi ile aralarında geçen aşağıdaki konuşmalar da bunu ispat eder:

- Yümni Bey için gözlerinden akıttığın yaşlara memnun oldum. Zavallı çocuk!
- Hayır, ben bu yaşları şimdi Yümni Bey için akıtmadım. Kendi halim için akıttım.
- Demek oluyor ki Yümni Bey’i sevmiyordun. O zaman ondan ayrıldığın için memnun dahi oldun. Öyle mi?
- Hayır, öyle de değil! Nasıl olduğunu nasıl söyleyeyim? O zaman hâlâ çocuktum.
- (Kendi kendisine) Sanki şimdi hâlâ çocuk değilmiş! Henüz on yedi yaşında!
- Yümni Bey’den ayrıldığıma mı yoksa elmaslarımdan ve güzel rubalarımın mahrum kaldığıma mı teessüf edeceğimi veyahut patrikhaneden ve köylü Rumlardan işittiğim güzel sözlerle ve aldığım büyük büyük vaatlere mi sevineceğimi fark edemeyerek şu kadar ki bu derece gürültüler patırtılar hep benim için olduğunu görerek mağrur olurdum.” (*Henüz 17 Yaşında*, s. 181).

Yümni Bey, din ayrılığı nedeniyle sonlanan evliliğinden sonra Kalyopi’yi bir daha aramaz. Dolayısıyla her iki tarafın da evliliği kurtarmak adına çok çaba sarfetmediğini ve Rum milletinin bu konuda daha aktif rol oynadığını söylemek mümkündür. Kalyopi’nin kocasından bu şekilde zorla ayrılışı, felaketinin başlangıcını oluşturur. Kalyopi’yi kocasından ayıran millettaşları ve akrabaları vaatlerini yerine getirmez. Yardım etmemelerine gerekçe gösterdikleri şeyi Kalyopi şu şekilde ifade eder:

- “Onlar değil hatta akraba ve müteallikatımız bile semtimize uğramaz oldular. Ben din-i Nasârâdan din-i İslam’a irtidat eylemiş olduğum için Hazret-i Yesu bizi bu surette ceza ediyor diye cümlesi bizi lanetleme ettiler.” (*Henüz 17 Yaşında*, s. 196).

Böylece Kalyopi, ailesinin ve dindaşlarının kurbanı olmuştur. (Has-Er, 2000: 114). Yazar, burada, yine kahramanı Ahmet Efendi aracılığıyla kötü yola düşen kızlara yardım edilmemesini tenkit ederken aynı zamanda bu kızların, nefret edilecek değil acınacak kızlar olduğunu özellikle vurgular. Bu fuhuş ve rezilliğin yol almasında, sadece kızların suçlanmasına karşıdır. Bunu, “cemiyet-i hâzıra-i medeniyyenin cisim ve canındaki bir sâri hastalık” (*Henüz 17 Yaşında*, s. 182) olarak görür. Dolayısıyla bu hastalığın tedavisi için ortak hareket edilmesi taraftarıdır. Aynı şekilde bu tür

rezilliklerin, İslam'da ve Osmanlılıkta olmadığını dile getirir ve her iki medeniyetin esir algısını karşılaştırır:

“Ey Frenkler! Türkiye’de esareti menedeceğiz diye birtakım medeniyetperverane ve hürriyetperestane sözlerde bulunursunuz! Hâlbuki bizde hiçbir esir böyle kerhanelerde erâzil-i avâma ferşpâ olmak için satılmaz. İşte size asıl esirler ki anaları babaları levs-i fuhuş ile telvis için satıyorlar.” (*Henüz 17 Yaşında*, s. 134).

“Ben diyorum ki Türklükte ve İslamiyet’te ve Osmaniyet’te bu müstekreh şey yoktur. Mahza Frenklikten gelmiştir. O şapkalar yok mu şapkalar? İşte onlar herhangi memlekete girmişlerse orada bu murdarlık türemiştir.” (*Henüz 17 Yaşında*, s. 153).

Ahmet Efendi’nin özgürlüğe ilişkin eleştirel bir şekilde söylediği bu sözlerle özgürlük söyleminin tutsaklık ve fahişelik üzerindeki etkisi belirtilerek uygarlığın bu olmadığı vurgulanır. (Baki, 1993: 165). Yazar, bu müstekreh şeyin, yerli Hristiyanlarda da olmadığını fakat Avrupa âdetlerini almaya başladıkları zaman, bu tür rezilliklerin meydana çıktığını diğer kahramanı Hulusi Efendi’nin ağzından dile getirir. Bunu da Hristiyanlardaki dırahoma meselesi ve beslemelik kurumuyla açıklar:

“(…) Hristiyanlarda ise fuhşun meydan almasına asıl sebep kızların kocaya verilmesi hususunda muhtaç görüldükleri dırahoma maddesidir. Bir kız kocasını âdetâ satın almalıdır. Parası yoksa koca bulamaz. Bayağı hali vakti yerinde olan bir Hristiyanın üç kızı oldu mu? Herif battı gitti. Nâsta fukara her zaman ağniyadan daha çoktur. İşte dırahoması olmayan kızlar bilmeceburiye gayr-ı meşru yollarda taharri-i huzûzâta mecbur olurlar. Eğer patrikler şu dırahoma âdetini feshedecek olsalar hakikaten bu kerahati azaltmaya büyük bir hizmet etmiş olurlardı. Bir de şu Hristiyan hanelerinde beslemelik eder kızlar yok mu? İşte onlar dahi kaffeten ve kâmilten kerhanelere namzet demektirler. Bir fakir kız bir haneye besleme gider. Orada birkaç genç bulunur. Kız bunlarla mercimeği fırına verir. Derken iş duyulur. Kız kovulur. Bir kere ismi fenaya çıkınca başka familyalar biçareyi kabul etmezler. Anası babasuyusa fakir! Hâlbuki kız güzel güzel rubaları süsleri filanları görmüştür. Hevesi uyanmıştır. Binaenaleyh ondan sonra gireceği yer kerhanedir...” (*Henüz 17 Yaşında*, s. 155).

“(…) Dırahoma âdeti zaten Hristiyanlıkta var mıdır? Elyevm başlarına yerli serpuşları giyen akvam-ı Hristiyanıyyede cihaz denilen şey bizim Müslümanlarda olduğu surettedir. Fakat yerli Hristiyanlarımızdan birçoğu başlarına şapka giydikleri zamandan bed’ ile Avrupa âdetlerini dahi alarak dırahomayı nikâhın üssi’l-esası addetmişlerdir. Ermeni karılarının dünkü güne kadar yaşmaklı olduklarını unuttuk mu? Hâlâ Anadolu ve Arabistan’da Hristiyan karılarının İslam kadar mestur olduklarını görmüyor muyuz?” (*Henüz 17 Yaşında*, s. 155, 156).

Aslında Kalyopi’nin drahomasının olmaması onu bu kötü yola sevk eden nedenlerden biridir.²⁹³ Fahişeliğin, Hristiyan ahali arasında son yıllarda yayılmasının

²⁹³ Ahmet Mithat Efendi, kızın drahomasının olmaması durumunda ömrünün beslemelikte ya da fuhuşhanelerde geçeceğini söyler: “ (...) Bakınız işte burada hatırıma alafranga teehhüller dahi geldi. Hele onlarda bu servet ü sâ mân maddesi hüsünden, cemalden dahi akdemdir. Kızın drahoması

sebebinin drahoma olduğunun farkına varan Ahmet Mithat Efendi, Patriklerin drahoma âdetini kaldırmaları halinde bu iğrençliği azaltmaya büyük hizmet edeceklerine inanmaktadır. Ayrıca yerli Hristiyanlarda drahoma âdetinin Avrupa ile artan temas sonrası başladığını, öncesinde ise yerli Hristiyanlarda da bizdeki çeyiz âdetinin mevcut olduğundan bahseder. (Has-Er, 2000: 121, 122).

Beslemelik kurumu ise bu eserde olumsuz işleviyle yer almaz. Kalyopi, kocasından ayrıldıktan sonra her ne kadar beslemelik yapmak istese de büyük familyaları tanımadığından ve tanıdığı familyalar da Yümni Bey meselesinden dolayı kendisini kabul etmediğinden beslemelik yapamaz. Ancak bu durum yine de geneleve düşmesini engellemez. Böylece Kalyopi, aslında mutlu bir evlilik yapmasına rağmen evliliğinin din ayrılığı nedeniyle bitmesi yüzünden bu felaketlere uğramıştır. Çalışmayı ilgilendiren kısım da burasıdır. Ancak Ahmet Efendi'nin iyi niyeti ve yardımları sayesinde, düştüğü bataklıktan kurtulup yeni bir hayat kurmayı başarır. Ahmet Efendi, Kalyopi'yi, romanın sonunda hal ve şanını bildiği bir Rum dostunun oğluyla evlendirir. İşlerini yoluna koyan baba Yorgaki ile birlikte seksen lira da drahoma verir. Yazar, aynı temayı işlediği ve daha önce kaleme aldığı "*Mihnetkeşân*" hikâyesinde de benzer bir son çizmiştir. "*Mihnetkeşan*" hikâyesiyle benzer temayı işleyen *Henüz On Yedi Yaşında* romanı, ondan daha teferruatlıdır.

Ahmet Mithat Efendi'nin, Kalyopi'nin Yümni Bey'le evlenmesine gösterdikleri tepki nedeniyle bir topluluk olarak Rum cemaati hakkında olumsuz bir imaj çizdiği görülmektedir. Kalyopi'nin akrabaları ve komşularının bu evliliği kabullenmemeleri ve aileye bu konuda baskı yaparak evliliğin bozulmasına sebep olmaları, yazarın kendisiyle özdeşleşen roman kahramanı Ahmet Efendi tarafından bir taassup örneği olarak gösterilmiştir. Bu bağlamda Kalyopi'nin, Yümni Bey'le dinini değiştirmeden evlenmesi, Müslüman olması için kendisine baskı yapılmadığı halde Rum halkının onu adeta dinine ve milliyetine ihanet etmiş biri olarak görmesi, bu halkın İslam dini konusundaki bilgisizliği ve anlayışsızlığı şeklinde yorumlanmıştır. (Gökçek, 2019: 43).

çok olursa velev çirkin olsun bin koca can atar. Fakir olduğu suretteyse ömrü beslemelikte veyahut fuhuşhanelerde geçer. Erkek zengin olursa alaturka olsun alafranga olsun hangi âlemlerde bulunursa bulunsun istediği kızı alabilir. Altın anahtar her kilidi açar." (*Musahabat-ı Leyliye*, 2019: 53).

Müslüman Yümni ile evlenen Hristiyan Kalyopi'nin din değiştirdiği şeklinde dedikoduların çıkartılarak toplumdan tecrit edilmesi, dinin evlilikler üzerindeki etkisini gösterir. Hristiyan ile Müslümanların evliliklerindeki en büyük engel dindir ve romanlarda bu engel çoğunlukla Hristiyan kadının din değiştirip Müslüman olmasıyla ortadan kalkar. *Gönüllü*'de Filomene-Recep aşkı, Filomene'nin din değiştirmesiyle evliliğe gider. Evliliklerdeki önemli bir diğer engel de Müslüman kızın Hristiyan erkekle evlenememesidir. Bu engel de çoğunlukla erkeğin Müslüman olmasıyla giderilir. (Yeşilyurt, 2014: 314, 315). Bu, bir bakıma dolaylı yoldan İslamiyet'i üstün tutmanın göstergesidir. Bu bakımdan Ahmet Mithat Efendi'nin romanlarındaki Müslüman-Hristiyan evlenmeleri, Müslümanlığa dönüş şeklindeki din değiştirmeleri iki medeniyetin birleşmesi idealinin motifleri şeklinde değerlendirilebilir. (Namlı, 2010: 351).

Ahmet Mithat Efendi'nin diğer bazı eserlerinde olduğu gibi *Gönüllü*'de de İslamiyet'i adeta Hristiyanlığın tekemmül etmiş bir ileri aşaması gibi gösterme gayreti görülmekle birlikte din propagandası yapmaktan da kaçındığı görülür. Recep'in, Müslümanlıkla Hristiyanlık arasında çok fazla fark bulunmadığı, Müslümanların da Hz. İsa'yı bir peygamber olarak tanıdıkları, Hz. Meryem'i çok sevdikleri şeklindeki telkinlerinin Filomene'in din değiştirmesini kolaylaştırdığı ve onun Nasraniyeti beğenmediğinden değil sevdiği bir Müslüman ile izdivaç için dinini değiştirdiği (Gökçek, 2019: 91) ayrıca belirtilir:

“(...) Hatta Filomene dahi dinine pek mutekit bir Nasranî olduğu halde İslam'ı kabul ederek Recep'le izdivaca rıza göstermesi, Recep'in, 'Filomene! Göreceksin ki İslamiyet ile Nasraniyet arasındaki fark hakikaten soğan zarı kadar bir şeydir. Hazret-i İsa'ya, Hazret-i Meryem'e, İncil-i Şerif'e bizim de imanımız vardır. Hazret-i İsa ve Meryem'i belki biz Nasâra'dan ziyade severiz. O soğan zarı kadar dediğimiz fark ise Hazret-i İsa'ya isnat olunan ulûhiyetten ibaret olup şimdiye kadar sana bin defa tarif etmiş olduğum veçhile bu ulûhiyet-i İsa meselesi dahi Nasraniyet'in esasında yoktur. Hazret-i İsa'dan üç dört yüz sene sonra insanların kendisine isnat etmiş oldukları bir şeydir. Mahaza önümüzdeki mâniâları iktihâm için sen ihtidâyı istida et de ister isen hakâyık-ı İslamiyye'yi katiyen öğreninceye kadar yine kendi âdetlerini icra et. Ben senin ne Panaigaya'na mâni olurum ne Hristos'una!' demişti de gönlünün zaten meftunu olduğu Recep'le kabul-i izdivacına Recep'in bu yoldaki teminatı dahi kuvvet vermişti.” (*Gönüllü*, s. 59, 60).

Ahmet Mithat Efendi, birçok romanında Müslümanlarla gayrimüslimler arasındaki evliliklerde din değişikliğinin zorunlu olmadığını söylemekle birlikte eserlerinde bu şekilde gerçekleşen evliliklerin neredeyse tamamında Hristiyan

kadınların din değiştirerek Müslüman erkeklerle evlendikleri (Gökçek, 2019: 100) ve incelediğimiz eserlerde bu evliliklerin felaketle neticelendiği görölmektedir. Bunun yanı sıra okurlarını her zaman mutlu etmek isteyen Ahmet Mithat; Fransız, Rum, İngiliz, Rus ve Ermeni kadınların Müslüman-Osmanlı erkekleri beğenmelerinin erkek okuyucuları için oldukça gurur verici olacağını da hesap etmektedir. (Esen, 2014: 105). Nitekim *Gönüllü* romanında her ne kadar Filomene'in Andrea Kostopolo ile yaptığı evlilik felaketle bitse de sonrasında Müslüman olup Recep Köso ile evlenmesiyle mutluluğa kavuşur.

6. TANZİMAT DÖNEMİ TÜRK ROMANINDA SEFAHAT HAYATI SEBEBİYLE SONU FELAKETLE BİTEN EVLİLİKLER

Bu başlık altında on yedi (17) roman incelenmiştir. İncelenen eserlerde sefahat hayatının aile kurumuna verdiği zararlar tenkit edilir. Batılılaşma ile birlikte yaşama tarzında meydana gelen değişiklikler, sefahatin Türk toplum hayatında yerleşmesine yol açmıştır. Kumar, içki, mirasyedilik, hovardalık gibi birçok meseleyi kapsayan sefahat hayatının şüphesiz evlilikler üzerinde yıkıcı bir etkisi söz konusudur. İncelenen romanlarda bu yüzden yıkılan yuvalara ve ortada kalan çocuklara sıkça rastlanır. Bu eserlerde sefahat hayatını daha çok erkekler tercih ederken üç romanda kadın kahramanların sefih yaşantılarının evliliklerini felakete sürüklediği görülür. Ahmet Mithat Efendi; Anjelik, Çengi Sünbül ve Neofari örnekleriyle kadın kahramanların bu yoldaki maceralarını anlatır. Üçü de yazar tarafından romanın sonunda cezalandırılır. Ahmet Mithat Efendi aynı tavrı sefih erkek kahramanlarına da gösterir. Bu bağlamda dönem yazarlarının bu yaşantıyı tercih eden ve evliliklerini felakete sürükleyen kadın ya da erkek kahramanlarını cezalandırma noktasında ortak tavır sergiledikleri görülür. Bu kahramanlar tüm servetlerini sefahat âlemlerinde tükettikten sonra ya sağlıklarını kaybedip ölürlere ya da yazar tarafından cezalandırılırlar. *Karnaval*'da Nizami, *Neyyir* romanında ise Neyyir Bey intihar ederken *Zehra* romanının kahramanı Suphi ise bu uğurda cinayet işler. Bu kahramanlar genellikle yaptıklarından pişman olsalar da son pişmanlığın fayda vermeyeceği tezinden hareketle yazar tarafından cezalandırılırlar. Böylece aile kurumuna zarar veren sefahat hayatının olası sonuçları sergilenerek ibret dersi verilmesi amaçlanır. Sefih yaşantıya sahip kahramanlar her ne kadar romanların sonunda pişman olsalar da yıkılan yuvaların tamir edilemeyeceği gösterilir. Yalnızca *Mükafât-ı İlahiye*'de Alber'in son nefesindeki pişmanlığının Allah katında kabul edildiği söylenir.

Romanların incelemesine geçmeden önce medeniyet değişikliği ve sefahatin Türk kültür hayatında yerleşmesi meselesine değinilecektir.

6.1. Medeniyet Değişikliği ve Sefahatin Türk Kültür Hayatında

Yerleşmesi

Batılılaşmanın, modernleşmenin, yenileşmenin imparatorlukta kendisini en fazla gösterdiği saha kuşkusuz yaşama tarzında meydana gelmiştir. Medeniyet değişimlerinde veya yeni bir medeniyetle karşı karşıya gelmede en kolay nüfuz edebilecek olan şeyler de yaşama tarzına ait hususlardır. Yaşama tarzı denilen şey bir üslup karakteri gösterdiği için başka bir medeniyeti taklit ederek bu üslupta yapılacak her değişiklik milli değerlerimizin kaybı veya değişmesi anlamına gelir.²⁹⁴ (Okay, 1991: 61). XVIII. asırda en insanî ve en gelişmiş şeklini alan ve kültür hayatının hemen hemen bütün sahalarında inkişaf eden Fransız medeniyeti, tüm insanlığa yol gösterici olmuştur. (Perin, 1946: 17). Nesiller boyu “medeniyet kıblesi” olarak görülen Paris ve diğer Avrupa şehirleri, pek çok okumuş Türk gencinin hayallerini süslemiş, fırsatını bulanlar suda balık özgürlüğü içerisinde sakin ve huzurlu yaşayacaklarını düşündükleri bu şehirlere yönelmişler, bunu gerçekleştiremeyenler ise buraların rüyalarını kurmuşlardır. (Andı, 2020: 98, 99).

Modernleşme, maddi kültür öğelerinin, alışkanlık ve zevklerin değişik katmanlarca benimsenmesini ve toplumsal statünün işareti sayılan farklı üslupların oluşturulmasını içerir. Ekrem Işın²⁹⁵, bu sürecin kaynağını yerel zanaatların gerilemesi, Pera’da ithal mallarının satıldığı “bon marché”lerin ortaya çıkması, tabakalaşma kalıplarının değişmesine bağlı olarak zevklerin, modaların ve eğlenme tarzlarının değişmesi ekseninde, on dokuzuncu yüzyılda meydana gelen İstanbul’un kentsel görünümündeki değişikliklere bağlamaktadır. (Kandiyoti, 2019: 229).

Batı dünyasının 18. asırdan sonra ortaya koyduğu yenileşmenin temelinde, bireyin konforunu merkeze alan bir anlayış yatmaktadır. Özellikle sanayi inkılabından sonra ortaya çıkan bu görüş Batı insanında, akli sayesinde tabiata ve eşyaya

²⁹⁴ Ahmet Mithat Efendi, bu taklit hevesinin bizi çoğunlukla alafranganın hoş ve güzel olmayan taraflarını taklide, iyi ve güzel taraflarını ise ihmale sevk ettiğini söyler: “Avrupa yanı başımızda bulunmak şöyle dursun adeta Avrupa bizim içimizdedir. Biz dahi Avrupa kıtasındayız. Hele şehrimizde birkaç yüz bin Avrupalı vardır da usul ve adab-ı muaşeretlerinden haberdar değiliz. Onlar dahi bizim adap ve usul-i maişetimizden bihakkın haberdar değillerdir ya. Lakin bizde her şeyi onlara taklide heves görülür. Bilmediğimiz şeyleri taklitleki hevesimiz dahi bizi ekseriya alafranganın gayri matbu ve gayri müstahsen olan cihetlerini taklide ve makul ve memduh olan şeylerini gafletle ihmale sevk eyliyor.” (*Avrupa Adab-ı Muaşeret-i Yahut Alafranga*, s. 16).

²⁹⁵ Bkz; “19. yy’da Modernleşme ve Günlük Hayat”, *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, İstanbul: İletişim, 1985: 538-563.

hükmedebileceği inancını yerleştirmiş böylece tüm dünyayı madde planında algılamasına zemin hazırlamıştır. Osmanlıda Tanzimat ile hız kazanan yenileşme hareketleri de daha çok Batı'nın maddi refah seviyesi göz önünde bulundurularak sadece madde planında yüzeysel olarak meydana gelen bir dönüşüm olduğu için yüzyıllardır ruha ve metafiziğe ait değerlerin ön planda tutulduğu bir toplumda sorunlara yol açmıştır. Kimlik inşa süreci olarak adlandırdığımız bir dönemde ortaya çıkan bu sorunlar, özellikle kimlik kargaşası şeklinde kendini önce bireylerin kişisel dünyasında, daha sonra aile ortamında ve kademeli olarak da toplumun her safhasında göstermeye başlamıştır. (Tüzer, 2014: 193, 194).

III. Selim zamanı Osmanlı sosyal yapısının ve bu arada ailenin de kendisini yenilemeye muhtaç olduğunun anlaşıldığı bir zamandır. Türk erkeğinin 1826 sonrasındaki değişimlerinde bir aile babası olma özelliği çoğu zaman devam etmiştir. Türk erkeğinin ailesiyle ilgisi, bazı az sayıdaki istisnaî örneklerle rağmen devam etmekle birlikte dikkate değer bazı büyük değişimler de görülmektedir. Osmanlı döneminde Türk erkeğinin kadınlarla muaşeretini, kendine mahsus bir seyir izler. Fakat 1826 sonrasında kadınlarla ilişkilerde farklı bir döneme girildiği görülmektedir. Böylece Türk erkeği sokaklardaki kadını artık bacısı olarak değil doğrudan cinsel bir unsur olarak görmeye başlamıştır.²⁹⁶ Kadındaki değişimlerin daha az süratli olması ve Türk kadınının bu gelişmelere direnmesi, Türk erkeklerinin bir bakıma “civilisation” a ulaşmasını engellemektedir. Bu durum çabucak değişmek ve civilisation'un nimetlerinden yararlanıp üst kademelere yükselmek isteyen erkekler tarafından hoş karşılanmaz. Bu durum, erkeğin kendi kadınına olumsuz bakmasına neden olur. Bunun üzerine 1830'lardan itibaren bir kısım Türk erkeklerinde yabancı kadınlarla evlenme isteği ortaya çıkmıştır. (Baykara, 2000: 218, 229). Civilisation göstergesi olarak XIX.

²⁹⁶ Bu durum Tanzimat sonrasında değişen toplumsal yapıda birdenbire kadınla karşılaşan Türk erkeğinin yaşadığı gerilimin ve özgürlük alanının paylaşılmasına gösterdiği tepkinin bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Böylece kadının dış mekândaki görünürlüğü erkeklerde ciddi gerginlik alanının oluşmasına ve sokağa çıkan kadının hemcinslerinden farklı bir şekilde algılanmasına yol açmıştır. 1840'larda padişahın haremine bile sözle sataşmaların yapılması, konunun toplumsal boyutundaki aşırılığı göstermektedir. Bu bağlamda kadının dış mekânda görünür olmasını bir değer olarak kabul eden modernleşme ile kadının sırf sokağa çıktığı için maruz kaldığı olumsuzlukları kabullenmek zorunda bırakılması arasında bir çelişki söz konusudur. (Meriç, 2000: 108, 109).

yüzyılın ortalarından itibaren içki ve kumarın²⁹⁷ ortaya çıkması da Türk ailesinin başlıca facialarındandır. (Baykara, 2000: 233).

Ahmet Mithat Efendi, Avrupa’da yaygınlaşan ve medeniyet göstergesi olarak kabul edilen kumarın, Osmanlı memleketlerini de etkisi altına aldığından hareketle bu kötü âdetin zararlarını anlatmaya çalışır:

“Kumar nedir? Erbabının tarifine göre güya vakit geçirmeye yardım edecek bir vesile! Vakit geçirecek başka hiçbir şey kalmamışsa bu tarifi kabul edebilelim. Fakat ciddi, gayri ciddi bunca medeni eğlenceler mevcut iken kumarın vakit geçirebilmeye vesile ittihazını manalı bir şeydir diye telakki edemeyiz. Ne yaman bir vakit geçirıştır o ki geceleri sabahlara kadar tatlı uykuyu ve rahatı terk ile meraklısını enva-ı azab-ı elime duçar eder. Bu yüzden tevellüt eden emraz-ı vahime etıbbayı duçar-ı hayret eyliyor. Bu yüzden ahlak ve maişet-i umumiyece zuhura gelen seyyiat hükemayı duçar-ı ye’s ü fütur ediyor. Ashab-ı fikir ve kalemden hiçbirisi görülmemiştir ki bu kerihenin lehinde hameran olmuş bulunsun. Kumarı takbihte bütün elsine-i ümem müttehittir. Ne fayda ki bu merakı nev-i beşerden ref edememişlerdir. Şu adem-i muvaffakiyetin sebep ve hikmeti ise pek belli ve bâhirdir. İşin içinde para var. Vakıa o parayı kazanmak ümidiyle kaybetmek mütesavi ise de nev-i beşerde paraya meclubiyet, mağlubiyet bu derecelerde hüküm-ferma olursa kayıp ihtimali kumarı terke lüzum gösterebilir mi? “Deveyi yardan atlatan bir tutam ottur.” derler. Eğer “İnsanı her belaya sokan para tamahıdır.” denilse hükmü evvelkiden daha parlak bir söz olur idi.” (*Avrupa Adab-ı Muaşeret-i Yahut Alafranga*, 2016: 285, 286).

Kırım muharebesine kadar içtimaî hayatı, kıyafeti, meskeni, Müslümanlarınkinden pek farklı olmayan fakat batı sermayesiyle ticarete zenginleşen levantenler Galata ve Beyoğlu’na İstanbul’dan ayrı bir görüntü verirler. (Akı, 1974:

²⁹⁷ İstanbul’da halkımızın içkiye düşkünlüğü daha çok III. Selim zamanındadır. Başta padişah olduğu halde devrin en meşhur adamları bile işret müptelasıdır. Meyhanelerin birer zarif insanlar meclisi kabul edilmesine rağmen buralarda çeşitli uygunsuz davranışlar da sergilenmektedir. Meyhane müdavimlerinin çoğu henüz genç denilecek yaşta ölüp giden insanlardır. (Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey, t.y.: 288). Önceleri zaman zaman yasaklanan zaman zaman açılmalarına göz yumulan meyhaneler ve benzeri yerler, Tanzimat’tan sonra yaygınlaşmaya başlamıştır. Bu meyhanelerin İstanbul’da göze batacak bir biçimde çoğaldığı görülür. Daha sonra Beyoğlu’nda gazinolar ve içkili çalgılı kahvehaneler yaygınlaşmaya başlar. Buralarda yüzlerce kişi, kötü bir orkestra eşliğinde şarkı söyleyip dans eden sarhoş yabancı fahişeleri büyük bir ilgiyle izler. (Sevengil, 2014: 245, 247). Geleneksel dönemde kapalı mekânlarda ve mahalle dışında içilen içki, modernleşme sürecinde açıktan açığa kent merkezlerinde içilebilir hale gelmiştir. Toplumsal değişmeye paralel olarak içki bu dönemde medenilik sembolü olarak görülmektedir. (Meriç, 2000: 159).

Sevengil, kumar hakkında ise şu değerlendirmeyi yapar: “Kumar, oynayanlardan çok oynatanlar için güvenceli bir kazanç yoludur. Kumar oynayanların kazanmaları muhtemeldir. Fakat her kazananın karşısında bir yitiren vardır. Oysaki her kim kazanırsa kazansın ortada dönen, oyuncuların ceplerine giren çıkan paranın tümünden pay alan kumarhane sahibi, zarar etmeden kazanan tek adamdır.” (Sevengil, 2014: 251).

O dönem Türk kültür hayatında eğlenmek için meyhaneler dışında belli mekânlar yoktur. Eğlenceler genellikle köşk veya yalıların bahçelerinde, havuz kenarında, kameriye altında ya da evin selamlık kısmında yapılır. Bu tür ahlaksız eğlencelerin yapıldığı yerler genellikle yerleşim yerlerinin dışındadır. (Çiftçi, 1999: 66).

20). Böylece Tanzimat döneminde, İstanbul'un aşırı derecede kozmopolitleştiğini, kahve ve bakkallarıyla Rum, modası ile Fransız, paltosu ile İngiliz, biralarıyla Alman, musikisiyle İtalyan ve İspanyol bekçi ile hamalı Türk bir İstanbul'un ortaya çıktığını görüyoruz. Bu İstanbul'da yaşayan Türkler, zaman zaman yeni giren bu modalardan etkilenecek bu yaşam tarzı içerisinde iğreti durmuş ve gülünç duruma düşmüşlerdir.²⁹⁸ (Aytaş, 1996: 437). Tanpınar, *Müsameretname* ile birlikte (ilk hikâyesi *Binbaşı Rifat Bey'in Sergüzeşti* ile) o dönem toplum hayatında bir sorun teşkil eden ve aile felaketlerine sebep olan Beyoğlu'nun edebiyatımıza girdiğinden bahseder. (Tanpınar, 2012: 290).

Şerif Mardin "*Tanzimattan Sonra Aşırı Batılılaşma*" isimli makalesinde, bizim kabaca halk-divan edebiyatı ikiliği olarak bildiğimiz olayı küçük ve büyük kültür çatışması şeklinde ele alır. Dönem romanlarını da bu bakış açısıyla değerlendirir. Bu bağlamda yazısının amacını " (...) küçük kültürün ve tutucu Osmanlı devlet adamlarının ülkülerinin değişmemesi sonunda, Batı toplumunda normal karşılanan tüketim tarzını Tanzimat boyunca yadırgayışlarını ortaya çıkarmayı denemektedir." (Mardin, 2020: 29) şeklinde ifade eder. Mardin'in yaklaşımına göre roman okuyucuları küçük kültürü, yazarlar ve romanların anlatıcıları muhafazakâr Osmanlı devlet adamlarını, mirasyedi roman kahramanları ise üst sınıfa mensup Batı tarzı tüketim alışkanlıkları olan zengin aileleri temsil ederler. Böylece romanlar, yazarlarının ve küçük kültürü temsil eden toplumun aşırı Batılılaşmış kişilere karşı kurmaca dünyada sosyal denetim uygulama ve kamuoyu oluşturma çabaları olarak değerlendirilmişlerdir. (Solak, 2019: 1). Bu bağlamda alt sınıf kültürünün, pazara dayanan bir ekonomiyi ve bireysel tüketimi geleneksel yapıya karşı büyük bir tehdit olarak algıladığını söylemek mümkündür. (Mardin, 2020: 76).

Cevdet Perin, Batı tesirinin Türk toplumuna dışarıdan gelmediği, içteki yabancı unsurlardan doğduğu görüşündedir. (Perin, 1946: 13). Bu noktada Osmanlı eğlence hayatının Avrupalınıninki ile birbirine karışması diğer hususlardan daha kolay olmuştur. On altıncı asırdan itibaren sefarethânelerin yerleşmesi nedeniyle Avrupalı seyyahların yaşadığı buna bağlı olarak da zamanla Avrupaî otel ve eğlence yerlerinin kurulduğu

²⁹⁸ Celal Nuri de bu durumu şöyle ifade eder: "İşte yüksek tabakamız bu vaziyettedir. Bir taraftan Türklükle istihza eder, diğer taraftan Frenkliği kabul etmez. Hulasa-i kelam tabaka-i ulyamız başına silindir şapka geçirmiş, onun da üzerine bir sarık sarmış, sırtına frak giymiş fakat şalvarını çıkarmamış bir "clown" (soytarı) menziletindedir." (İleri, 2017: 156).

Beyoğlu²⁹⁹, batı âdet, moda ve eğlencelerinin İstanbul’a nüfuz ettiği bir kapı olmuştur. Tiyatro ve çalgılı gazinodan sefiğ eğlence yerlerine kadar İstanbul’un çok renkli tarafını gösteren bu eğlence yerlerinin sahipleri genellikle ekalliyetler bazen de yabancılarıdır. Böyle olmakla birlikte Ahmet Mithat’a göre buralar, yabancıların değil çok defa Osmanlıların rağbet ettikleri yerlerdir.³⁰⁰ Her ne kadar bu gibi eğlence mekânlarına yabancılar pek rağbet etmeseler de bu sefahat hayatını getirenler onlardır. (Okay, 1991: 92, 102). Bu yeni yaşam tarzı devlet ricalinin konaklarından başlayarak günlük hayata girer:

“ (...) Yazın Tarabya’da, Büyükdere’de görülen ecnebi kıyafet ve âdetlerini Müslüman halk, artık sık sık gidip gelmeye başladığı Beyoğlu’nda kışın daha yakından görür. Garp hayatının unsurları taklit ve moda sayesinde gündelik hayatımıza girerler. Beyoğlu’nda umuma açılmış Avrupakârî müesseseler, terziler, manifatura tüccarları, tuvalet eşyası ve mobilya satan dükkânlar, bilhassa Kırım Harbi’nden sonra Müslüman halkın daha sık uğradığı yerler olur. Devrin gazetelerinde görülen ilanlar her gün Avrupa’dan yeni bir modanın girdiğini gösterir. Bugün Büyükdere’de kotra yarışı yapılıyor, ertesi günü İngiliz usulü mobilya satılıyor, daha bir başka seferinde ecnebi bir kadının piyano denen ve bizim kanuna benzeyen bir çalgıyı istenirse haremelerde öğreteceği ilan ediliyordu. Türk ricalinin de bulunduğu sefaret balolarının, suvarelerin havadisleri ağızdan ağıza naklediliyordu.” (Tanpınar, 2012: 139).

Mümtaz Turhan’a göre bu yeni yaşam tarzının yayılmasında etkili olan amillerin başında yabancılar ve yerli gayrimüslim azınlıklar gelmektedir:

“İstanbul’un muhtelif semtlerinde, daha kesif olmak üzere Galata ve Beyoğlu’nda küçük bir şehir halinde teşekkül eden bu koloni, Avrupa’dan gittikçe artan bir hızla memlekete akmakta olan mamül eşyaların satıldığı mağazaları, terzileri, kahve ve lokantaları, otelleri, eğlence yerleri, cambazhaneleri, ziyaretçi tiyatro grupları, konserleriyle küçük mikyasta bir Avrupa hayatının çekici, canlı bir örneğini vermektedir. Buna her yaz Boğaziçi’nde cazip, canlı, kesif bir hayat süren sefaretlerin birbirine rekabet edencesine yazın ve kışın verdikleri baloları da ilave etmek lazımdır. Türklerin de büyük bir nispette iştirak ettikleri bütün bu eğlence yerlerinde, balolarda Avrupa hayatının en füsunlu en mahrem taraflarının keşfedildiğine inanılır. Avrupa

²⁹⁹ Beyoğlu, erkek için çok çekici fakat aileler için çeşitli tuzaklarla dolu tehlikeli bir bölgedir. (Akı, 1974: 76).

³⁰⁰ Ahmet Mithat Efendi, terakkiyat-ı maddiyeden ziyade terakkiyat-ı maneviyece olan Avrupalılaşmaya dikkati çeker: “Bir rub’ asır zarfında biz dahi gereği gibi Avrupalılaşmışızdır. Hem de terakkiyat-ı maddiyece ne kadar Avrupalılaşmış olsak şayan-ı teşekkür görülebileceği halde terakkiyat-ı maneviyece Avrupalılaşmak, terakkiyat-ı maddiyece pek çok ileriye geçmiştir. Yapmak, satmak, kazanmak cihetinde Avrupalılara benzemeyi müşkül görerek fakat yapılmış almak ve kullanmak ve safasını sürmek cihetinde Avrupalıları da geçmeye çalışıyoruz. Avrupalılar kendileri dahi çalışmak için yaşamak ile yaşamak için çalışmak arasını bulmaya gayret ettikleri halde biz çalışmak cihetine o kadar yanaşmak istemeyerek yalnız yaşamak cihetine sarılmak azimlerini gösteriyoruz. Yaşamak denilince onu yalnız kendi nefsimize tahsis daiyelerine kadar varıyoruz.” (*Peder Olmak Sanatı*, s. 20, 21).

artık her tarafıyla taklit edilmeye layık bir mükemmeliyetle gözlerde canlanmaya başlar. Bütün bu faaliyetler, münasebetler, temayüller Kırım Harbi dolayısıyla İstanbul'a gelen müttefik donanma ve ordu mensuplarının sayısı nispetinde artar. (Turhan, 2021: 133).

Tanzimat romanı, eğlence ve sefahat arasındaki ince çizginin ayarlanamamasından kaynaklanan kriz hikâyeleriyle doludur. Romanlarda, Osmanlı sefahat hayatının görüldüğü yerler; fuhuş yapılan batakhaneler, teşhirciliğin ön planda olduğu seviyesiz balolar, Galata meyhaneleri ve kumarhanelerdir. (Namlı, 2010: 35, 36).

Müslüman erkek kahramanları söz konusu olduğunda Ahmet Mithat Efendi, bu kahramanlarının evlilik öncesinde, toplumun ve kendisinin onaylamadığı Beyoğlu eğlence hayatına katılmalarına müsamaha gösterdiği hatta bunun, bu âlemin iç yüzünü tanımalarına vesile olacağından ve sonraki hayatlarında bu eğlence âleminin cazibesine kapılmalarını engelleyeceğinden dolayı faydalı bile olacağı görüşünü savunur. (Gökçek, 2019: 135). Nitekim yazar, bu farklı bakış açısı nedeniyle dönemin özellikle din adamları tarafından eleştirilmiştir. Bir erkeğin evlenmeden önce her türlü sefahat âlemine girebileceğini fakat eşini seçtikten sonra ise bunları tamamen terk etmesi gerektiğini düşünen Ahmet Mithat, kendi kızlarına damat seçerken de adayın ahlaklı ve edepli olmasından ziyade gençliğin verebileceği bazı aşırılıkları yaşamış olabileceğini düşünerek bunları hoş görür.³⁰¹ (Tüzer, 2014: 213). Fakat bu durumun olumlu roman kahramanları için geçerli olduğunu, alafrangalığı yaşam tarzı olarak

³⁰¹ Oğlu Kamil Yazgıç, babasının bu tecrübelerinin kendilerine çok faydalı olduğunu ve bu sayede ilk gençliklerinin kurtulduğundan bahseder: “Babamın bu düşünceyle takip ettiği terbiye usulünden zarar görmediğimiz hatta bilakis fayda gördüğümüz muhakkak. O, daima “En büyük ders, görgü ve tecrübedir!” derdi. Çocuklarını terbiye etmekte, bugün bile birçok kimselerin fazla serbest sayacakları kadar ileri bir zihniyetle davranması ve ileri bir yol tutması da tecrübelerinin tabii bir neticesiydi. Ne yazık ki onun en kıymetli tecrübeleri, kendisinden fazla bize yaradı. Nitekim onun tecrübesinden aldığı ilhamla verdiği terbiye sayesinde bizler, ilk gençlik günlerimizde meyhanelerin cazibesine kapılmaktan kurtulduk. Tevekkeli, Fransız şairi: “Tecrübe insana gençlikte lazım olan fakat maalesef ihtiyarlıkta gelen bir servettir!” dememiş. Babamın ilk gençliğini yiyen, harap eden tecrübeler de bizim ilk gençliğimizi kurtardı!” (Yazgıç, 2020: 118, 119).

“ (...) Fakat şimdi bir de madalyonun ters tarafını çevirelim. Orada da karşımıza, Ahmet Mithat Efendi'nin mutaassıp diyebileceğimiz siması çıkıyor. Mesela, evinde sahne kuran, çocuklarına tiyatro oynatan, oğlunun cinsî ihtiyaçlarını bile nazar-ı itibara alan, çocuklarına eliyle rakı ikram eden Ahmet Mithat Efendi: “Biz garbın terakkiyat-ı fenniyesini almaya mecburuz. Fakat onların yaşayış tarzlarını taklit etmekten kaçınmalıyız!” derdi. Ve böyle düşündüğü için evimizde hemen her musiki aletinden bir tane bulunduğu halde bir tek dans havası duyulmazdı. Hatta bizi, kardeş kardeşe dans etmekten bile şiddetle men ederdi. (...) Bunun içindir ki ben, Ahmet Mithat Efendi'nin yarı Şarklı, yarı Garplı zihniyetine tam bir teşhis koyamadığımı itiraf ederim. Tuhaf bir teşhis koymaklığım istenilirse “Ahmet Mithat, liberal muhafazakârdı!” diyebilirim.” (Yazgıç, 2020: 131).

kabul eden ve sefahat hayatında tüm servetini kaybeden olumsuz kahramanları için söz konusu olmadığını görmekteyiz.

Toplumda ortaya çıkan Batılı tarz eğlence mekânlarının artmasıyla yeni tüketim türlerinin çoğalması paralellik göstermiştir. Bu bağlamda Ahmet Mithat Efendi, hikâye ve romanlarında yanlış Batılılaşan şahıslar üzerinden tüketim ve tasarruf anlayışının nasıl olması gerektiğine dair fikirlerini okurlarına iletmeye çalışır. Bu doğrultuda kurguladığı vakalarında alafranga haller ve yeni tüketim türleriyle buluşturduğu kahramanlarını bazen komik durumlara düşürür bazen iflas ettirir fakat sonunda mutlaka mutsuz birer insan olarak asıl kimliklerinden uzaklaştırır. Yazar, *Para* adlı eserinde Beyoğlu’nu para israfının yapıldığı, aileden kalan mirasın yanlış Batılılaşanlar tarafından mahvedildiği bir yer olarak anlatır. Ahmet Mithat’a göre Beyoğlu, tenezzül edilmemesi gereken bir yerdir. Buraya “başı şapkalı” gayrimüslim bir insan bile gitmezken “vakar ve haysiyet bilir bir Osmanlı’nın” cebindeki parayı bitirmek için gitmesi anlaşılır bir durum değildir: (Tüzer, 2014: 242)

“ (...) delikanlıyı öyle Beyoğullarına filâna dadanmış zannıyla hemen ithama kalkışvermeyiniz. Vakıa cebinde parası olanların Beyoğlu’na devam ile para batırdıkları pek çok vaki olmuştur. Hatta bunlardan birtakımının ahvali romanlara sermaye olmaya da şayandır. Ancak Sulhi Efendi mekteplilik haliyle gençliğini epeyce serbazane geçirmiş olduğundan Beyoğlu âlemlerinin pek de tenezzül olunamayacak eğlencelerden olduğunu çoktan anlamış idi. Beyoğlu’nda murdarlıktan, hastalıktan, batacılıktan başka ciddi eğlence olarak ne vardır sanki? Beyoğlu’nda mirasyedilerin servet ve sâ mânânı mahveden eğlencelerin ne kadar tenezzül olunamayacak şeyler olduklarını muvazene etmek ister iseniz düşününüz ki oralarda başı şapkalı Beyoğlu ahalisi nadir ve belki ender olarak bulunurlar. Onların tenezzül edemedikleri eğlencelere, dünyasını ve kendi vakar ve haysiyetini bilir bir Osmanlı tenezzül etmeli midir? Etmemelidir ama va-esefa ki bu mahaller yine münhasıran gibi bir suretle Osmanlıların ceplerindeki parayı çekmek için tertip olunmuşlardır. (...)” (*Para*, s. 526).

Üretmeden tüketmeye alışmış olan mirasyedi tiplerin³⁰² paralarını harcayış şekilleri neredeyse tüm romanlarda benzerdir. Bu tür mirasyediler, ya âşık oldukları düşmüş bir kadına hediyeler almak ya da kumar ve içki âlemlerinde sarf etmek üzere servetlerini tüketirler. Bu bağlamda Ahmet Mithat Efendi, sonu olmayan tüketime karşılık üretmek gerektiği fikrindedir.³⁰³ Fertlerin ve toplumun hayatında iktisadi

³⁰² Babanın ölümüyle birlikte yol gösterici bir rehber ve otoriteden yoksun kalan bu tipleri Tanzimat romanlarında sıkça görürüz.

³⁰³ “ (...) insanın hayat için birçok eşyayı istihlâk mecburiyetinde bulunmasına mukabil diğer birçok eşyayı da kendisi hâsıl etmesi demektir. Hâsıl etmek vazifesiyle tavazzuf etmek istemeyenlerde

açıdan büyümenin ve zenginleşmenin bununla mümkün olacağını belirtir. Üretim ve tüketimi birbirlerinin sebep ve sonucu olarak düşünen yazar, bu iki unsurun birbirlerini dengeleyerek ilerlemeleri gerektiğini vurgular.³⁰⁴ Yalnızca tüketen insanlardan oluşan bir toplum, hayatını bağımsız bir şekilde devam ettiremeyeceği gibi asli kimliğini de kaybeder. Bu görüşten hareketle yazar, hikâye ve romanlarında üretim/tüketim zıtlığına yanlış ve dengeli Batılılaşmış şahıslar üzerinden dikkat çekerek okuyucunun bilinçlenmesini sağlar. Hayatın zorlukları hakkında hiçbir fikre sahip olmayan alafranga tipler, zevk ve sefanın cazibesine kapılmaktan insanî değerleri fark etmeye fırsat bulamaz ve içine düştükleri boşluğu ellerindeki serveti tüketerek doldurmaya çalışırlar. (Tüzer, 2014: 248, 253). Dolayısıyla yanlış Batılılaşarak kimliğiyle birlikte ruhunu da kavrayacak değerlerin uzağına atan 19. yüzyıl insanı her haliyle trajediyi yaşamaktan kurtulamaz. (Tüzer, 2014: 223, 224).

Daha önce Osmanlı üst sınıflarıyla birlikte anılan sefihlik, on dokuzuncu yüzyılda, üst sınıflara ait olan Batılılaşmış Türkler, Levantenler, azınlıklar ve sonradan görmelerden oluşan Beyoğlu cemaati diye anılan kesimin hayat tarzıyla birlikte düşünülmeye başlamıştır. Beyoğlu, fiilen, hem kibarlık özentisi tipleri çeken şık bir semt, hem de yeni palazlanan türediler gözünde bir oyun sahasıdır. Beyoğlu esasen bu türedileri çeken bir atmosfere sahip olduğu için on dokuzuncu yüzyıl romancıları tarafından “Süper Batılılaşmanın” tehlikeli etkilerine dikkat çekildiği bir sahne haline gelmiştir. (Evin, 2020: 62, 63). Tanzimat romanında Beyoğlu³⁰⁵, Avrupa’nın bir küçük aynasıdır. Baştan ve yoldan çıkan gençler için tıpkı Avrupa gibi tehlikelerle doludur.

istihlâk hakkı da olamaz. Avrupa ekonomistlerinin “prodoyir” yani “hâsıl etmek” dedikleri şey, herkesin hüner ve amelinin netice-i semeresi demektir. İşte servet dahi bu netice-i semere, bu mahsuldür.” (*Hall’ül-Ukad*, s. 223).

³⁰⁴ “ (...) Havâyicimiz için istihlâk edeceğimiz şeylere, evvela malik olmak lazımdır. Malik olmak ise onların hâsıl olmasına veya hâsıl edilmesine vabestedir. Her şeyin husulü, az çok o şey için çalışmaya muhtaç olur. Hele birçoğu az çalışmakla da husule gelmeyip ya zihnen ya vücuden ve ekseriya hem zihnen hem vücuden çok çalışmaya tevakkuf eder. İmdi hayat-ı maddi ve manevi için istihlâke muhtaç isek esbab-ı maişeti hâsıl etmeye de muhtacız. O halde çalışmaya muhtacız. Çalışılmadığı surette bir şey hâsıl edilemez. Hâsıl edilemediği surette bir şey istihlâk olunamaz. İstihlâk olunamadığı surette yaşanamaz. Meğerki başkalarının çalışıp hâsıl eylediği şeyleri istihlâk edeler. Bu ise ekonomi nazarınca adeta bir haydutluk görülür. Zira hiçbir kimse, kendi mahsul-i sa’yini başkasına vermez. Verir ise ondan dahi mukabeleten bir hizmet bekler de onun için verir. (...)” (*Ekonomi Politik*, s. 18, 19).

³⁰⁵ İstanbul’un kuruluşundan beri en batılı, en açık, en cazibeli semti görevini üstlenen ya da nitelik ve ayrıcalıkları yüzünden üstlenmek zorunda kalan Beyoğlu’nun fuhuşla ilişkisi kaçınılmazdır. Bu nedenle eskilerin Pera’sı ve yakın geçmişin Beyoğlu’su büyük bir batakhane ve fuhuş yuvası olarak değerlendirilebilir. (Scognamille, 1994: 114).

Bu tehlike hep tensellik, cinsellik, duyusallık çerçevesinde ifade edilir. (Parla, 2018: 77). Tanpınar da eğlence yerleri ve modasıyla Beyoğlu'nun, Paris'e benzerliğini anlatır:

“Beyoğlu, Avrupalı lokanta ve kahveleriyle en basit gündelik ihtiyaçtan en pahalı zevk unsuruna kadar her şeyi Avrupa'dan tedarik eden zengin mağazalarıyla, gece hayatıyla, eğlence yerleriyle Avrupa hayatının küçük bir numunesini verir. Her modasıyla büyük Avrupa merkezlerine, bilhassa Paris'e tabidir. Giyim ve kuşamda, debdebe ve sefahatte onu takip eder, eğlencede onun artıklarıyla geçinir. (...)” (Tanpınar, 2012: 163).

Beyoğlu ve yabancı koloniler çevresi, günlük hayatın taklidine esas olan ortam olması nedeniyle buradan gelen değişimler bilgiye dayanmadığı için köksüz bir hayatın ve dejenere insanların türemesine sebep olur. (Akı, 1974: 143).

Tanzimat romanında baba otoritesinin en kesin ve yasaklayıcı olduğu alan materyalizmdi. Materyalizm, dini yadsımasıyla İslam kültürüne, bilginin maddeden kaynaklandığını savunmasıyla İslamî epistemolojiye, davranışları biyolojik ve fizyolojik formüllerle açıklamasıyla da İslam kültür ve epistemolojisine bağlı ahlak normlarına aykırı görülüyordu. Bu durum Tanzimat yazarlarının maddiyatçılığı menfaat-ı şehvaniye ve menfaat-ı nakdiye alanlarında şiddetle reddetmelerine neden olmuştur. Tanzimat romancıları için menfaat-i şehvaniye, Batı kültürünün bir ögesi olup Batı'dan gelecek en büyük tehlikelerden biridir. Bu tehlikeye kapılan oğullar, babasız ya da rehbersiz kaldıklarında lezaiz-i süfliyyenin tadına varıp ezvak-ı ulviyyeden uzaklaşır ve daha sonrasında da içki³⁰⁶, kumar, kadına kapılarak kötü yola düşerler.³⁰⁷ Lezaiz-i süfliyye şeytanın verdiği hazdır ve bunu tadan mahcup, terbiyeli delikanlıların bir anda arsızlaşmasına sebep olur. Dolayısıyla mahcubiyet, genç bir erkekte babaya, yani ahlaka, dine, geleneklere, üst-bene bağlılığın göstergesi kabul edilir. Hafıfmeşrep kadınların eline düşen bu delikanlılar, başlangıçta ne kadar saf ve

³⁰⁶ “ (...) Avrupa'da ilk kaynağını kral saraylarının çevresinden alan ve en yüksek ve asil ailelerden, adamlardan oluşan antialkolik dernekleri, ailelerden değil, toplumsal hayattan bile ispirtoyu kaldırmaya uğraşırken bizim yüksek sınıfımızın hâlâ içkiyi bir medenilik simgesi, göstergesi olarak kabul etmesi ruhen ve fikren ne kadar zavallılık ve maskaralık daha doğrusu ne kadar fecaat ve rezalettir. (...)” (Selahaddin Asım, 1989: 153, 154).

³⁰⁷ Ahmet Rasim de tecrübelerinden hareketle fuhşun ve içkinin İstanbul için yeni ve zararlı olduğunu söyler: “Ben ne bilirdim ki fuhuş bir kilit, mey onun anahtarı imiş? O zaman bizim evlerde ne rakı, şarap bulunurdu ne de neuzubillah fahişe! Beş vakit namaz, otuz ramazan, her kandil oruç, dua, istiğfar, onun namına yüzük, peçiç denilen bir nevi damamsı tatsız meşguliyet, işret namına da mevsime göre sıra, bozadan başka bir şey görülmez, oynanmaz, içilmezdi. Sade bizim ev mi, koca mahalle haneleri de böyle idi. (...)” (Ahmet Rasim, 2022: 94).

temiz olurlarsa olsunlar sonunda ahlaken düşmeye mahkûmdurlar. (Parla, 2018: 75, 76).

Batı, maddi gücünün yardımıyla bizi ele geçiren, en derin dayanaklarımızı sarsıp göreneklerimizi saptıran, faziletlerimizi bozarak bizi uzun vadede siyasal ve kültürel köleliğe düşürmekte olan gizli güçlerin bir fesadı olarak görülmüştür. (Shayegan, 2020: 14).

Batılılaşmanın getirdiği değişimlerden biri de hiç şüphesiz eğlenme gibi yeni toplumsal yaşayış biçimidir. Ailenin baskıcı tutumundan sıkılan genç erkek, Batı kurumlaşması karşısında yeni bir yaşam biçimi edinirken gelenekçi aileler, bunun yozlaştırıcı, yabancılaştırıcı ve daha çok da ahlakî yönüne dikkat çekerler. (Baki, 1993: 70).

Geleneksel Osmanlı toplumsal yapısında ailenin, özellikle kadının mekânla ilişkisi, kadının toplumsal kimliğiyle sıkı sıkıya bağlıdır. Tanzimat romanında dış mekân olarak ele alınan mesire yerleri ile çayırar, bu anlamda özellikle sıkı gözültünde tutulan kadınların dinlendikleri ortamlardır. Daha çok eğlenme amaçlı olarak betimlenen çayırarın ve mesire yerlerinin kadınlar için başka işlevler taşıması üzerinde çok durulmaz.³⁰⁸ (Baki, 1993: 100, 101).

Mesire yerlerini uğursuz ve lanetli mekânlar olarak tanımlayan Selahaddin Asım'a göre ise bu yerler, "toplumsal ortak kadın" felaketinin başgöstermesine ve herkesin genel olarak her kadın üzerinde fiilen şehvet hak ve ihtiyacının giderilmesine teşebbüs ettiği yerlerdir. Dolayısıyla buraya gelen kadın ve erkeklerin amaçları farklıdır:

"Bütün çayırar, (...) baştanbaşa birer geniş dişiler otlağıdır. (...) boğucu bir havasızlıktan, kavurucu bir sıcaktan başka bir şey olmadığı için günün ortasında orada

³⁰⁸ Devrin gezinti yerlerine daha çok sıkıntı gidermek ve neşelenmek maksadıyla gidilse de buralar aynı zamanda gönül yaralarını açan tesadüflere de ev sahipliği yaptığı için üzüntünün de kaynağı durumundadır. (Akı, 1974: 49).

Mesireler, Osmanlı toplum hayatında kadın ve erkeğin karşılaşp görüştükleri en önemli yerlerden biridir. Bu dönem romanlarının belli başlı konularını oluşturan mesireler, zamanla asıl amacından uzaklaşmış, çapkın erkeklerle iffetsiz kadınların piyasa yaptıkları yerler şeklinde değerlendirilmiştir. Bu nedenle Tanzimat dönemi yazarları mesirelere iyi gözle bakmaz. Bu konuya Türk romanında ilk defa *Taaşşuk-u Talat ve Fitnat*'ta Hacı Baba değinir. (Çiftçi, 1999: 60). *Mehcure*'de Akif Efendi de mesire yerlerinden hoşlanmadığı için ailesini bu tür yerlere göndermez.

"Sularda rast gelip sevişmişler", "Bu yıl Fenerbahçe'de işi pişirmişler", "Kıza Göksu'da abayı yakmış", "Oğlana Kuşdili'nde tutulmuş" gibi sözler, o dönem gezinti ve eğlence yerlerinin aşk ve alaka üzerindeki etkisini gösterir. (Karay, 2014: 50).

pinekleme dişiler otağında karı avlamaktan, şehvet çiçekleri toplamaktan başka bir hevese yorulamaz. Bu nedenle sosyal hayatta kadın görmek, fikri ve medeni olarak kadınla çalışmak mümkün olmadığı için oraya karşılık olan diş bulmak, erkek hayvana kavuşmak ihtiyacından başka bir hisle gidilmez. Bu sebeple oraları birer hastalıklı mesiredir. (...)” (Selahaddin Asım, 1989: 141, 144).

Basiretçi Ali Efendi, *İstanbul Şehir Mektupları*’nda, Kağıthane eğlenceleri sırasında kadınlara sataşan erkeklerin rezilliklerinden bahsederek bu tür uygunsuz davranışlarda bulunan kadın ve erkeklerin zabıta tarafından cezalandırılması meselesine dikkati çeker:

“Mesela bazı uşak kıyafetli herifler bahçe içinde alenen ve cebren kadınların ellerinden şemsiye ve mendil kapmak gibi birtakım rezaletler eylediği görüldüğü gibi kâtip kıyafetinde bazı edânînin envâ-ı edepsizlikler eylediği müşahade olunmuş ve esna-yı avdetde bir kayık derununda ketebeden üç kişi, kadınlardan kapmış oldukları bir tek papucu, içlerinden birisi ayağına giyip ve kayığın küpeştesine çıkıp bin türlü edepsizlikler ettiği ve nihayet kayığı durdurup papuçla raks eylediği nazar-ı teessüfle görülmüş ve şemsiyeyi kapanlar zabıta tarafından tutulup gönderilmiş ise de bu makule uygunsuz hallerde bulunan zükûr ve nisa her kim olursa olsun zabıta tarafından derhal tedip ve tenkilleri müsterhamdır.” (Basiretçi Ali Efendi, 2017: 27).

Yine Beyoğlu gezintilerinde kadınların edebe aykırı hareketlerini Frenk ya da gayr-i müslim kadınlarının yapmadığını belirterek bu uygunsuz davranışları hiçbir milletin kabul etmeyeceğini ifade eder:

“Beyoğlu’nda Frenk, Rum, Ermeni, Yahudi kadınları da geziyor. Öyle maymun gibi ağız burun, kaş göz işareti ediyorlar mı? Bir kere görülmüş mü? Bu ne hamiyetsizliktir ki hiçbir milletin kabul etmediği birtakım rezaili bizim kadınlarımız irtikab ediyor! Bu sebeple heyet-i umumiyye-i İslamiyyeye bir şeyn-i azim terettüp ediyor.” (Basiretçi Ali Efendi, 2017: 112).

“Seyir yerlerine her milletin zükûr ve inası gidiyor. Onların erkekleri böyle aç kurt sürüye salar gibi kadınlara hücum ediyorlar mı? Veleve ki başı açık fahişe olsun, bulunduğu mevkide âdâb-ı umumiyyeye münafi bir hali görülmediği ve efal-i hafiyesinden terettüp edecek mesuliyeti “Her koyun kendi bacağından asılır.” fehvasınca nefsine ait olarak zahirde bir gûne sû-i hareketi görülmediği halde onların üzerlerine hücum ederek namuslarını tenzil ve terzil ediyorlar mı, teşhir ediyorlar mı?” (Basiretçi Ali Efendi, 2017: 144).

“(…) Diyelim ki kadınlar kendi itikatlarınca burayı bir nüzhetgâh bilsinler de çıksınlar. Ya ağıl kazığı gibi etrafında dikilip salyasını akıtan o medeniyet mukallidi beylerle ... tas kebabı zamparalarına ne demeli? Eğer Frenklere taklit ise onları da görüyoruz. Öyle kaş göz arsızlığı etmiyorlar. Herkes kendi âleminde ırz ve edeple tenezzüh ediyorlar. Teessüf olunur ki cemiyetimiz efradından kendini bilmez bazı gençlerimiz, şer’an ve aklen ve her millet nazarında mezmum olan böyle birtakım etvar-ı baride ve hareket-ı gayr-ı layıkada bulunarak âleme karşı kendilerinin terzil ve bilumum erbab-ı hamiyet ve gayreti dağdar-ı teessür ediyorlar. Allah ıslah eyleye!” (Basiretçi Ali Efendi, 2017: 201).

Namık Kemal de *İbret*'teki yazısında seyir yerlerinin ahlakı bozduğundan ve bu tür rezilliklere Avrupa'nın en ahlaksız yerlerinde bile rastlanmadığından yakınır:

“Seyir yerleri yalnız gençlerin değil bütün milletin ahlakını bozuyor. Bayağı yâr u ağyâr nazarında umumun namusuna dokunacak mesail çıkarıyor. Avrupa'nın en ziyade ahlakı bozulmuş, en ziyade mübâlât-ı edebden tecerrüd etmiş yerlerini gördük. Hiçbirinde herkes sokaklarda rast geldiği kadına 'alâ-melei'n-nas tasallut edemez. Hiçbirinde eyyam-ı mübarekede mabed pîş-gâhlarının mev'id-i sefahet olduğu yoktur. Bizce bu hallere alışıldığı için belki hükümsüz görünür. Fakat ahlak bozukluğu musallat olduğu cemiyetin daima en ziyade istinad ettiği esaslara hâlel veregelmiştir. Ahlakı ise her şeyden ziyade bu yolda olan rezâil-i aleniye bozar. Binaenaleyh bu fenalığın velev ne kadar şiddetli tedâbir ile olur ise olsun önünü almak hükümet-i seniyyenin himmet-i mahsusasına şayandır.” (Namık Kemal, 2019: 490).

6.2. Tanzimat Dönemi Türk Romanında Sefahat Hayatı Sebebiyle Sonu Felaketle Biten Evliliklerin İncelenmesi

6.2.1. Emin Nihat Bey'in Eseri

6.2.1.1. İhsan Hanım Yahut Atiye Hanımla Uşşakının Sergüzeşti³⁰⁹

Müsameretname'nin bu son hikâyesinde, Sait Bey'in sefahat hayatı sebebiyle felaketle biten evliliği anlatılır. Hikâyeyi, mecliste bulunanlardan tahrirat başkâtibi Rıza Bey anlatır. Bir Ramazan gecesini, alay geçidini izlemek için toplanan kalabalık arasında Hacı Nazif Efendi'nin karısı ile kızı Atiye de vardır. Alay görüldüğü zaman atılan maytap ve çarkıfeleklerden çıkan kıvılcımları, lodos tarafından çıkan rüzgârın kalabalıktaki kadınlar üzerine sevk etmesiyle kadınlar arasında bir telaş başlar. Etrafa saçılan kıvılcımların, içlerinden birinin yaşmağını tutuşturması ise daha büyük bir paniğe yol açar. Kalabalık, büyük bir telaşla birbirlerini çiğnercesine sağa sola doğru koşuşturmaya başlar. Hacı Nazif Efendi'nin karısı, güvenli bir noktaya geldiği zaman

³⁰⁹ Emin Nihat, “İhsan Hanım Yahut Atiye Hanımla Uşşakının Sergüzeşti”, *Müsameretname*, Ed. Sabahattin Çağın ve Fazıl Gökçek, Özgür Yay., İstanbul 2016. Yapılan alıntılarda eserin bu baskısı kullanılmıştır.

üç, üç buçuk yaşındaki kızı Atiye'nin yanında olmadığını fark eder. Bunun üzerine telaşlanan aile, çocuğu bulmak için etrafa tellallar çıkarttırır.

O sene, Kadir Gecesi'ne hürmeten bazı hafif ceza alan suçlular, kalan hükümlülük sürelerini sonradan tamamlamak üzere tahliye edilir. Bunlar arasında uşak bozuntusu bir adam da vardır. Bu adam, borcundan dolayı bir, iki ay kadar hapis yattıktan sonra Kadir Gecesi'ne hürmeten serbest bırakılır. Gidecek yeri olmadığından o gece alay caddesinde toplanan kalabalık arasına katılır. Kadınların toplandığı mahallin biraz ilerisindeki bir noktada durur. Kılık kıyafetinin düzgün olması nedeniyle kadınlardan birinin kucağında bulunan bir kız çocuğu, bu adamı lalasına benzeterek “Lala” diye birkaç kez seslenir. Adam, etrafındaki kadınlardan çekindiği için dönüp bakmaz fakat çocuğun ısrarla seslenmesi üzerine onu üzmemek için nezaketen tebessüm eder. Çocuğa gösterdiği şirinlikler ve çocuğun ısrarcı oluşu, annesinin de dikkatini çeker. Bunun üzerine kadın, adamın uzun boylu oluşunu da dikkate alarak kızının alay geçidini daha rahat seyredeceğini düşündüğü için çocuğu kendi eliyle adamın kucağına teslim eder. Ayrıca çocuğun başındaki ayetli altınların muhafazasını da emreder. Bu zahmetine mukabil bahşiş vereceğini de söyler. Bunun üzerine adam kararlaştırdıkları gibi çocuğa, ailesinin gözü önünde etrafı seyrettirmekle meşgul olduğu sırada kadınlar arasındaki meydana gelen izdiham ile tamamen iyi niyetle çocuğun ailesine yetişmek üzere arkalarından koşar. Fakat hem kadınları tanımadığı hem de konuştukları esnada yüzlerine de dikkat etmediğinden o kargaşalıkta çocuğun ailesini bulamaz. Çocuğu almak üzere ailesinin gelmesini bekler. Diğer taraftan da kadının, çocuğun altınlarına göz kulak olmasını tembihlediği sözleri aklına gelince derhal altınları yoklar. Orta yerdeki ayetli altınla birlikte diğerlerinin de on, on iki dirhem olabileceğini tahmin eder. Bu altınların kalan hapis cezasından kurtulmaya vesile olacağını düşünerek önceki iyi niyetini su-i niyete çevirir. Bulunduğu hal ve mevkiin uygunluğu nedeniyle herhangi bir şahidin bulunmaması da bu kötü niyetine yardım eder. Dolayısıyla çocuğun annesinin bir anlık müsamahası, hem kendi felaketine hem de adamın emanete hıyanet etmesine sebep olur. Adam, çocuğun takkesinden altınları keserek abdest alacağı bahanesiyle onu bir tütüncü dükkânında bırakır.

Yanya eşraflarından Daniş Bey, hem üç zevcesinin genç yaşta vefatlarıyla hem de üçer, beşer yaşlarındaki çocuklarının art arda gelen ölümleriyle sarsılır. Bu

felaketlerden sonra İhsan adında üç yaşındaki oğluyla teselli bulurken bir hafta önce de onu yangında kaybetmesiyle tamamen yalnız kalır ve koca konağında inzivaya çekilir. Bir daha evlenmeyi düşünmediğinden de evlatlık almak ister. Bunun için kâhyası İsmail Efendi'yi esirci evine göndererek oradan küçük bir Çerkez çocuğu almasını ister. İsmail Efendi, Fatih esircilerinden Hacı Bey'in evine gidip hazır bulunduracağına söz verdiği küçük kölenin satıldığını öğrenince üzgün bir şekilde geri döner. Tütün almak için yolu üstündeki tütüncü dükkânına girer. Tesadüfen girdiği bu dükkân, yukarıda bahsi geçen adamın küçük kız çocuğunu bıraktığı dükkândır. Tütüncüden, çocuğun oraya bırakıldığı haberini alınca çok sevinir. Çünkü mavi gözlü, sırma saçlı bu güzel çocuğun efendisinin gönlünü teselli edeceğini düşünerek çocuğu tanıdığını ve onu ailesine götüreceğini söyleyerek tütüncüyü kandırır. Tütüncü de zaten çocukla uğraşmaktan bıktığını ve bu yüzden müşteri kaybettiğini söyleyerek meseleyi kurcalamaz. İsmail Efendi de şüphe oklarını üzerine çekmemek için ismini doğru bir şekilde tütüncüye verir.

Danış Bey, İsmail Efendi'nin getirdiği bu kız çocuğunu ölen oğlu İhsan'a benzetir. Ailesinin tek çocuğu olabileceğini düşünerek başta alıkoymakta tereddüt eder. Bunun üzerine İsmail Efendi, o esnada çocuğu araştırmak üzere gezen tellallardan birisinden durumu tahkik ettiğini belirterek Danış Bey'in tereddütte kalmasını engellemek amacıyla çocuğun, ailenin dördüncü çocuğu olduğu ve babasının hayatta olmadığı yalanını söyler. Danış Bey, hem üzüntüsünü hafifletmek hem de çocuğa iyi bir gelecek hazırlamak için Atiye'yi evlatlık alır ve adını İhsan olarak değiştirir. Böylece İsmail Efendi, çocuğu bir müddet herkesten gizlemek için konaktaki cariyelerden ikisi dışında bir kısmını azat edip bir kısmını da satar. Bunların yerine Fatih esircilerinden dadılığa münasip gördüğü dört cariye alır. Konaktaki diğer çalışanları da bir hafta zarfında değiştirir. Tahsin adındaki altı yaşındaki oğlunu da konağa getirtir. Atiye'yi tütüncü dükkânına bırakıp altınlarını ele geçiren adam yakalanıp tütüncü de sorgulandığı zaman çocuğun İsmail Efendi tarafından götürüldüğü anlaşılır. Bir ay sonra durumu gazetelerden öğrenen İsmail Efendi, Atiye'yi saklamak için aldığı tedbirlerin bir işe yaramayacağını, gerçeklerin er geç ortaya çıkacağını düşünerek Danış Bey'le iştişare eder. İstanbul'da kalmalarının tehlikeli olacağı düşünülerek ortalık yatışincaya kadar Danış Bey'in Tırhala'da bulunan çiftliğine gidilmesi kararlaştırılır. Böylece dokuz sene orada ikamet ederler.

Atiye İhsan, çiftlik kâhyası Nikolaki'nin kızı Despino ve Tahsin'le beraber büyürken bir gün Daniş Bey ağır bir şekilde hastalanır. Hayatından ümit kestiği için de bütün mal varlığını İhsan Hanım'a bırakır. Vefatından sonra İstanbul'da farklı bir konağa nakletmelerini ve vakti geldiğinde evlenmesini nasihat eder. Fakat bu taliplerden birçoğunun serveti sayesinde ortaya çıkacağını bu nedenle bunları kabul etmeyip terbiyeli ve iffetli birini kocalığa kabul etmesini vasiyet eder. Sekiz, on gün sonra da vefat eder. Daniş Bey, son nefesini verirken de İhsan Hanım'a ailesi hakkında herhangi bir şey söylemez.

İhsan Hanım, çiftliği Nikolaki Kâhyaya emanet edip onun da muvafakatiyle Despino'yu da yanına alarak İstanbul'a döner. Zeki, tez canlı ve hafif meşrep olan İhsan Hanım, kısa sürede İstanbul'un her tarafını öğrenir ve Beyoğlu gibi seyir yerlerinden de geri kalmaz. Komşularından Natır Hanım adındaki kadınla samimiyetinden dolayı seyir yerlerine birlikte giderler. İhsan Hanım, on beş yaşına geldiği zaman görücüleri de çoğalmaya başlar fakat babasının vasiyeti gereği eş seçme konusunda titiz davranır. Beraber büyüdükleri Tahsin Efendi de içten içe İhsan Hanım'ı sevmektedir. Babası İsmail Efendi, durumun farkına vardığı zaman meseleyi üstü kapalı bir şekilde İhsan Hanım'a açar. Bununla birlikte oğlu ile İhsan Hanım arasındaki mevki farklılığından dolayı bir anlamda mahcubiyet de hisseder. Nitekim İhsan Hanım da meseleyi anladığı halde Tahsin Efendi'yi kendisine denk görmediği için anlamamazlıktan gelir. Bir yandan da aklında onu Despino'yla evlendirme fikri vardır.

Natır Hanım, gittiği bir konakta tesadüfen karşılaştığı Sait Bey adında genç bir asker zabiti ile İhsan Hanım'ı görüştürmeye karar verir. Bu genç zabıt, yirmi iki, yirmi üç yaşlarında İzmirli bir aileye mensup, oldukça yakışıklı bir gençtir. Giyimine kuşamına özen gösteren Sait Bey, giydiği askerî üniformayla dikkatleri üzerine çekmeyi başarır. Bununla birlikte sefahat düşkünlüğü nedeniyle elindekilerin çoğunu da bu âlemlerde israf eder. Yazar, Sait Bey'in hovardalığını “Kendisi daha yirmi iki, yirmi üç yaşlarında genç bulunduğu halde ne İstanbul içinde dalmadığı köşe bucak kalmış ne de görüp geçirmediği bir şey bırakıp daha ince araştırılırsa belki feleğin çemberinden dahi birkaç kere fırıl fırıl geçmiş idi.” (*İhsan Hanım yahut Atiye Hanımla Uşşakının Sergüzeşti*, s. 408) sözleriyle ifade eder.

Natır Hanım, cuma günü İhsan Hanım'la birlikte kararlaştırılan mesire yerine gider. İhsan Hanım, burada Sait Bey'i görünce çok beğenir ve kim olduğunu Natır Hanım'dan sorar. Natır Hanım, zaten birkaç gündür bunu beklediği için Sait Bey'i mübalağalı bir şekilde metheder. İhsan Hanım, anlatılardan Sait Bey'i kendisine layık bir eş olarak görür. Sonraki karşılaşmalarında Sait Bey'in, İhsan Hanım'a açıkça gösterdiği muhabbet üzerine Natır Hanım'ın devreye girmesiyle evlenirler. İhsan Hanım, karşı tarafın evlilik akdi için ağırlık adı altında vermeyi kararlaştırdıkları para ve mücevherlerden Sait Bey'in, kendisiyle serveti için evlenmediğinden emin bir şekilde babasının nasihatine uygun bir eş bulunduğunu düşünerek bu evliliğe karar verir. Ne yazık ki Sait Bey'le Natır Hanım'ın kendisini kandırdıklarından haberi yoktur. Bu nedenle kâhyası İsmail Efendi'nin de evliliğini onaylamamasını, oğluyla evlenmeyi kabul etmediği için kendisine olan garazına bağlar.

Sait Bey, böylece tantanalı bir düğünle iç güveysi girer. Tahsin Efendi ise üzüntüsünden bir ay kadar hastalanıp konaktan ayağını keser. İhsan Hanım ile Sait Bey'in evlilikleri bir müddet mutlu bir şekilde devam eder. Sonrasında Sait Bey, eve geç gelmeye başlayınca İhsan Hanım şüphelenmeye başlar. Uygun bir dille geç kalışlarının sebebini sorar. Sait Bey, geç gelişlerine bahane olarak kumarı gösterir. Böylece İhsan Hanım'dan güya kumar borcuna karşılık rehin bıraktığı mallarını kurtarmak için belirli aralıklarla para sızdırır. On, on beş gün kadar eve vaktinde giderek işi belli etmemeye çalışır. Fakat daha sonra tekrardan eve geç gelmeye başlar. Bunun üzerine İhsan Hanım, kocasına olan güvenini kaybeder ve onu takip için Tahsin Efendi'yi görevlendirir. Tahsin Efendi, rakibi olarak gördüğü Sait Bey'in, gözden düşmesine sevinerek bu vazifeyi yerine getireceğinin sözünü verir. Sait Bey ise gerçekte her gece sefahat âlemlerinde Fransız kızlarıyla eğlenir. İhsan Hanım, bütün bunlardan haberdar olmasına rağmen her seferinde görmezlikten gelir. Üstelik kocasına sıklıkla maddi yardımlarda da bulunur. Mevki ve rütbesinin Natır Hanım'ın söylediği gibi olmadığını evlendikten sonra anlasa da kocasına olan aşırı sevgisinden dolayı buna da ehemmiyet vermez. Böylece kocasını ıslah etmeyi, muvaffak olamadığı takdirde ise bir çaresini bularak ayrılmayı düşünmektedir:

“Zira zevcinden halka karşı dört günde müfarakatı tecviz etmemekle beraber o misüllü mübtelâ-yı ağıyar olan erkeğin alaka-i heva-perestanesiyle mukayyet kalmayı da hiçbir vechle reva göremediğinden zarifane ihtar ile zevcinin ıslahını ve muvaffak olamadığı takdirde muaşeretini uzatmadan bir çaresini murat ederek nazar-ı dikkate aldığı

ayine-i tecrübede çarçabuk suret-nüma-yı zamir olması için zevcini müsaade-i tecahülüye ve fırsat-ı nakdiyeye müstağrak ederdi.” (*İhsan Hanım yahut Atiye Hanımla Uşşakının Sergüzeşti*, s. 430).

Karısının düşüncelerinden haberi olmayan Sait Bey ise onun aksine ömrünün sonuna kadar bir kadına esir olamayacağını düşünür. Karısının kıskançlığını davet etmeden gizlice çapkınlıklarına devam eder. Böylece on, on iki gün sonra perhiz âdetini bozarak yine eve geç gelmeye başlar. Bunun üzerine İhsan Hanım, kocasını takip etmesi için Tahsin Efendi’yi görevlendirir. Tahsin Efendi, Sait Bey’in eğlendiği gazinolara gider, kendisini mirasyedi olarak tanıtır ve Sait Bey’le arkadaş olur. Uygun gördükleri bir gece, çağıracakları kadınlarla gizli bir eğlence yapmaya karar verirler. Bu sırada İhsan Hanım, sancılandığı bahanesiyle birkaç günler hasta yatar. Sait Bey, bu eğlenceye karısından gizli gitmeyi planladığı için uygun bir zamanı beklerken karısının hastalığıyla birlikte gideceği eğlenceyi erteler. Bu aralık mirasyedi bey, evinin eğlence için uygun olduğunu bildiren bir tezkere göndererek Taksim’deki evine davet eder. Sait Bey, karısını hasta haliyle bırakmak istememesine rağmen yeni tanıştığı dostunun teklifini geri çevirdiği zaman arkadaşını aldatacağını ve bu durumda kendisine sitem edeceğini düşünerek davetini kabul eder. Fakat tüm bunların karısı tarafından hazırlanan bir oyun olduğunun farkında değildir. Ancak beklediği kadın yerine karısını karşısında gördüğü zaman durumun farkına varacaktır.

İhsan Hanım, bu baskın üzerine bir süre Sait Bey’le konuşmaz fakat sonra tekrar eski hallerine dönerler. İhsan Hanım, yine kocasına para yardımında bulunur. Ancak Sait Bey, hercailiğine kaldığı yerden devam edince kocasının ıslahı için yapacak bir şeyi kalmadığını düşünen İhsan Hanım, ondan habersiz bir şekilde İstanbul’da el altından aldığı başka bir konağa taşınır. Sait Bey, akşam eve döndüğünde kimseyi bulamaz. Eşyaları nakleden Taksim arabacılarından yeni konağın adresini öğrenerek oraya gider. Kendisiyle beraber üç tabur kâtibi mülâzımının, Arabistan’da bulunan taburlara memur olarak gönderileceklerini söyleyerek İhsan Hanım’ın tekrardan kalbini kazanır. Birkaç gün konaktan dışarı çıkmayıp karısıyla ilgilenir. İhsan Hanım, kocasının bu muamelesine tamamen güvenemese de bu durumdan hoşlandığı için Sait Bey tarafından bir kez daha kandırılır. Yol hazırlığı için çarşıya çıktığı bir gün eve döndüğünde, Sait Bey’in az önce geldiğini ve yukarı çıktığını haber alır. Odasına girdiğinde mücevherlerini muhafaza ettiği çekmecenin kilidinin kocası tarafından kırıldığını ve kıymetli eşyalarının çalındığını görür. Sait

Bey, çaldığı mücevherlerle birlikte Beyrut'a gitmiştir. İhsan Hanım, kocasının o taraflara memuriyet nedeniyle gittiğini zannettiğinden geri dönmesi için bir mektup gönderir. Fakat Sait Bey'in asıl amacı memuriyet olmayıp Bahura ve Seade adındaki iki Musevîyeli kadınla eğlence meclisinde gününü gün etmek olduğu için karısına verdiği cevapta bu amacını açıkça ifade eder. Ayrıca mücevherlerini çaldığını da itiraf eder. Bununla birlikte cazibesine kapıldığı Musevîyelerin ve içinde bulunduğu zevk âleminin dönmesine engel olduğunu belirtir:

“ (...) Buraya azimetim mukteza-yı memuriyet olmayıp mücerret İstanbul'dan evsaf-ı dil-şikârelerine kapıldığım mahut Musevîyelerle itilafa münhasır olduğunu nazar-ı hakikat-cuyanelerinden ketm edemem. Şu cihetle çekmecelerinden dest-i intihaba aldığım iki kıta bergüzar-ı kıymetdar dest-i mürüvvetkârelerinde kalan yadigâra mahsup tutulamazsa da firara inkılap eden azimet-i acilemin sebebini kestirebileceğinden şikâyet ettikleri âlâm ve evhama da kendim bais olmuş zannıyla itab-ı vicdan edemem. İşte bu gibi takayyüdattan dahi gönlümü müsterih bulundurduğum halde üç aydan beri sine-sûz-ı rekabet olan Beyrut'un zevkiyatı içinde yaşamaktayım. Buna da ancak saye-i mühmelânelerinde muvaffak olabildiğimi inkâra mecal bulamam. Hele mihnet-i firkat pa-yı hürriyetime dolaşan zincir-i nighbanilerinden varestede olduğundan şeref-mükârenetleri kadar hiss olunamaz bir meşakkattir. Bununla beraber emrinize imtisalden ziyade icbar-ı tahassürle töhmet-i maruzamdan sükûta tahammülde gerçekten nazarımda yükselen hak-i payinize yüz sürmek arzusundan halî değilim. Lakin ne çare ki sahba-yı iltifatlarına kanamadığım Musevîyelerin iltimas-ı cazibe-i mihman-nüvazîlerinden kendimi alamamak vazife-i avdete mani olmaktadır. (...)” (*İhsan Hanım yahut Atiye Hanımla Uşşakının Sergüzeşti*, s. 450, 451).

Bu olaydan sonra İhsan Hanım, aldığı cevapla sarsılır ve kocasından intikam almak ister. Kâğıthane seyrinde tanıdığı Hakkı Bey adında bir gençle görüşür. Kocasını hâlâ sevdiği için bu görüşmelerinde edep sınırını aşmaz. Yanında Tahsin Efendi de olduğu halde üç kişilik bir resim aldırır ve bunu Sait Bey'e gönderir. Bununla ayrıldıklarından dolayı mutlu olduğunu ve kendisine iltifat edecek erkeklerin bulunduğunu göstermek ister. Sait Bey, karısını iki tane süslü genç beyin arasında görünce kıskanır ve derhal ilk vapurla İstanbul'a döner. İsmail Efendi, meselenin hükümete müracaat etmeden önce kendi aralarında oluşturulacak bir mecliste halledilmesi taraftarıdır. Böylece iş halka ifşa olmadan hakemler aracılığıyla çözülecektir. Burada İsmail Efendi'nin amacı, çıkacak dedikoduları önlemek ve İhsan Hanım'ın iffetini muhafaza etmektir. İsmail Efendi'nin teklifi huzzar tarafından kabul edilir ve üç gün sonra meclis, birinci derecede davalı olması nedeniyle İhsan Hanım'ın konağında toplanır. Sait Bey, meclis önünde, karısının namusunu lekelediğini ve suç ortaklarıyla beraber hak ettikleri cezayı almalarını talep eder. Sorgulama sırasında

Hakkı Bey'in, İhsan Hanım'ın kardeşi³¹⁰ çıkması herkesi şaşırtır. İsmail Efendi, İhsan Hanım'ın on dört sene önce üç yaşındayken bir Kadir gecesinde kaybolan Atiye olduğunu, o zaman bulunması için sağ ayağında badem şeklinde bir leke olduğu şeklinde gazetelere verilen ilanla ispat eder. Sait Bey, her ne kadar bu işin, cezadan kurtulmak için düzenlenen bir oyun olduğunu iddia etse de gerçekler meydana çıkınca Atiye İhsan Hanım da ailesine kavuşur.

Hakemler tarafından Atiye İhsan Hanım'la Hakkı Bey'in kardeş olduklarına hükmedilerek Sait Bey'in bunlar aleyhine açtığı dava düşer. Böylece İsmail Efendi, İhsan Hanım'ın kocasına ders vermek için Hakkı Bey'le yaklaşmasını, başta tasvip etmeyip engel olmaya çalışsa da sonradan Hakkı Bey'i araştırması üzerine kardeş olduklarını anlayarak ses çıkarmamıştır. Dava günü de bunu delilleriyle ispat etmiştir. Tahsin Efendi'nin yanlarında bulunmasının sebebi de kardeş olduklarını bilmeyen bu iki gencin namuslarını korumak içindir. Sait Bey, tüm bunlara rağmen bu işin kendi aleyhine tertiplenen bir hile olduğunda ısrar eder. Bunun üzerine İhsan Hanım, kocasının kendisine Beyrut'tan gönderdiği mektubu delil olarak göstererek aldatıldığını ispat eder. Burada dikkati çeken bir nokta da İhsan Hanım'ın evli olmasına rağmen hâlâ bakire olduğudur. Bunu da kocasına karşı söylediği sitem dolu sözlerden anlamak mümkündür:

“Efendim! Efendim! Beyefendi artık tecavüz ediyor. Çünkü ben haiz olduğum ulüv-i ismetle beraber şeref-i namusunu tanıyan şu beylerle görüşmüş olduğumu inkâra tenezzül etmedim. Fakat bu bapta her ne kadar ısrar etse beyefendinin davası ondan ileriye gidemez. Zira kendi kalb-i fesadkâranesi icbarıyla zahip olduğu öyle bir alçaklığı haşa irtikab etmediğim hâlâ yüzümden açılmamış olan duvakla sabit olabilir. Bununla beraber benim gibi zevcinin vefasından ümit kesmiş bir bakire için namahreme görünmek o kadar büyük bir töhmet ise ya henüz perde-i bekâretle muhadder olan bir zevceye rağmen efendinin irtikab ettiği bunca denaetler kendisi için bir alî şeref mi sayılacaktır? (...)” (*İhsan Hanım yahut Atiye Hanımla Uşşakının Sergüzeşti*, s. 467, 468).

Bu ifadelerden İhsan Hanım ile Sait Bey'in evliliğinin gerçek bir evlilik olmadığı anlaşılabılır. İhsan Hanım'ın verdiği mektubun okunması üzerine halka karşı mahcup duruma düşen Sait Bey, o sırada kılıcını çekerek kendisine serzenişte bulunan İhsan Hanım üzerine hücum eder. Arbede sırasında İhsan Hanım'a siper olan Tahsin

³¹⁰ Tanzimat romanında sıkça işlenen konulardan biri olan sevgililerin kardeş çıkması motifi burada da karşımıza çıkar.

Efendi, sol kolundan yaralanır. Bu olay üzerine İhsan Hanım, hükümete müracaat edeceğini söyleyerek meseleyi görüşmek için meclisi yeniden toplar. Yapılan görüşmelerde taraflar, aralarında uzlaşarak ayrılmaya karar verir. Böylece İhsan Hanım, nafaka ve mihr-i müeccel istemeden dokuz aylık evliliğini bitirir. Hakkı Bey’le kardeş çıkmaları üzerine ondan feragat ederek Despino ile evlendirir. Hakkı Bey, sevgilisinin, kardeşi olduğunu öğrendiğinde sevinç ve hüznle karışık duygular yaşar. Despino ise zaten Hakkı Bey’i sevdiği için beklemediği bu durum karşısında sevinir. Böylece Hakkı Bey de onu, sevgilisinin yadigârı olmak üzere kabul eder ve din farklılığından dolayı adını, Atiye Hanım’a sonradan konulan İhsan adıyla değiştirir. Atiye Hanım da üç ay sonra Tahsin Efendi ile evlenir.

Görüldüğü gibi feleğin çemberinden geçen Sait Bey’in sefahat âlemlerinde eğlenmesi ve sonunda da karısının mücevherlerini çalıp Beyrut’a gitmesi, İhsan Hanım’la olan evliliğinin bitmesine zemin hazırlar. Burada üzerinde durulması gereken bir diğer mesele ise Sait Bey’in sefih yaşantısına mukabil karısının tertip ettiği oyun üzerine onu namussuzlukla itham etmesidir. Nitekim İhsan Hanım, kocasının Beyrut’ta Museviyeli kadınlarla olan sefih yaşantısını mahkemede ispat ederek kendini aklar. Evli olmasına rağmen hâlâ bakire olduğunu söylemesi de evliliklerinin gerçek bir evlilik olmadığını göstermektedir. Buna sebep ise Sait Bey’in sefahat hayatıdır.

6.2.2. Ahmet Mithat Efendi’nin Eserleri

6.2.2.1. Bahtiyarlık³¹¹

Ahmet Mithat Efendi’nin *Letaif-i Rivayat* serisinin on birinci cüzü olan *Bahtiyarlık*, 1885’te yayımlanmıştır. Ayrıca kitap olarak da basılmıştır. Eserde, Senai’nin sefahat hayatı sebebiyle felaketle biten evliliği anlatılır.

Mekteb-i Sultani’nin üçüncü sınıfında okuyan Şinasi ve Senai, mizaç bakımından birbirlerinden oldukça farklı karakterde olan iki arkadaştır. Senai Efendi şehir hayatını, Şinasi Bey ise köy hayatını savunur. Aralarında buna dair sık sık sohbet ederler. Senai Efendi, Hüdavendigar ilinin Söğüt kasabasındaki köylerden birinde

³¹¹ Ahmet Mithat Efendi, *Bahtiyarlık*, Haz. Nuri Sağlam, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara 2020. Yapılan alıntılarda eserin bu baskısı kullanılmıştır.

yaşayan Yamalı Musa Ağa'nın oğludur. Yamalı Musa Ağa, oldukça zengin bir adamdır. Yedi, sekiz bin dönüm arazisi, Söğüt kasabasında bir ipek fabrikası, bir hanı ve Bursa'da beş on dükkânı vardır. Bunlarla yetinemeyen Musa Ağa, daha fazla kazanmak hırsıyla iltizamcılık yapmaya başlar ve köy halkından aldığı fazladan vergilerle onlara zulmeder. Hükümet meclisinde görevli olanların neredeyse tamamı, Musa Ağa'nın ahababı olduğundan, köylüler, yetkili mercilere başvursalar bile haksız çıkacaklarını bildikleri için bu duruma mecburen katlanmak zorunda kalırlar. Karun kadar zengin fakat açgözlü bir adam olan Yamalı Musa Ağa, dünyada bahtiyarlığın, "İstanbullu olmaktan ve menasib-ı devlette bulunmaktan ibaret olduğunu" (*Bahtiyarlık*, s. 12) düşünür.

Musa Ağa, bu fikrini oğluna da aşılamağa başlar. Osman Kamil (diğer ismiyle Senai), daha beşikteyken babasından duyduğu bu sözlerle büyür, konuşmaya başladığında ise "Ben paşa olacağım" sözünü kendisine "vird-i zebân" (*Bahtiyarlık*, s. 13) edinir. Böylece kendi fikirlerinin oğlunda da oluşmaya başladığını gören Yamalı Musa Ağa, oğlunun büyük adam olma isteğini gerçekleştirme için onu, Bursa'da rüştiye mektebine verir. Karısını da çocuğa bakmak üzere yanında gönderir ve böylece boş kalan köydeki evinin artan masraflarından kurtulmak için ikinci evliliğini yapar.

Bursa'ya geldiği zaman altı yaşında olan Osman Kamil'e, tahsili konusunda annesinin epeyce yardımı dokunur. Yılda birkaç kere, Bursa'ya gelip kendisini gören kocasının boşluğunu oğluya doldurmaya çalışır ve onun tahsil ve terbiyesine titizlikle dikkat eder. Oğlunun, Vali Paşa'nın divan efendisi aracılığıyla Fransızca dersi alması için de uğraşır. Bursa için mümkün olan derecenin üzerinde tahsil gören Osman Kamil, on beş yaşında, Bursa Rüştiyesinden birinci çıkar. Yamalı Musa Ağa, oğlunu mülkiye yolunda büyütmeğe istediğinden ve büyük adamların, politika memurlarının Mekteb-i Sultani'den çıktıklarını bildiğinden, oğlunu, bu okula göndermek ister. Osman Kamil, Mekteb-i Sultani'ye kaydolmak için annesiyle İstanbul'a geldiğinde, o sene dersler başladığından mektebe başlayamaz. Çocuğun, İstanbul'da Mekteb-i Sultani'ye gireceği zamana kadar annesi, oğlunu, Bursa'da medreseye gönderip Arabi, Farisi ve hattatlıkta ilerlemesini, İstanbul'daki vaktini de bu yolda tahsil ve terbiyeyle

geçirmesini sağlar. Böylece İstanbul'daki hocasının, ketebe icazeti³¹² vermesiyle Osman Kamil'in adı Senai olarak değişir ve daha sonra Mekteb-i Sultani'ye girer.

Senai, Galatasaray'dan çıktıktan sonra devlet dairelerinden birinde memuriyete başlar. Bahtiyarlığı şehirde arayan Senai'ye göre asıl medeni şehir Frengistan'dır. Ona nispetle İstanbul adeta büyük bir köydür. Dolayısıyla alaturka olan hiçbir şey Senai'nin ilgisini çekmez buna karşın alafranga olan her şey onun nazarında medeniliğe layıktır. Devlet dairelerinin yönetim şeklini beğenmeyen Senai, Hariciye Nezaretine girmesi durumunda sefirliğe kadar yükselebileceğini göz önünde bulundurarak yalnızca bu memuriyeti alafrangalığa yakın görür. İsteddiği zaman Hariciye Nezaretine ve sefaretlerde başkâtipliğe getirileceğinden emindir. Osmanlıların hiçbir özelliğini beğenmeyen Senai, eğlence konusunda da alafrangalığı tercih eder ve eğlence mekânlarının en ünlülerinden biri olan Flâmme'da eğlenir.

Flâmme müdavimlerinden olan Senai, burada şöhret kazanan ecnebi kadınlardan Rizet isminde birisiyle dost hayatı yaşar. Rizet, konuşmalarından birinde Senai'ye prens hitabında bulunur ve Avrupa'da zenginlerin, sahip olduğu yerlerden biriyle anıldıklarını ifade ederek kendisinin de sahip olduğu arazilerden birinin adıyla anılabileceğini söylemesi, Senai'yi oldukça mutlu eder. Rizet'in önerdiği "Senai de Söğüt" ismini beğenmeyip arazileri içinde beğendiği bir mevki olan Berrakpınar'ı seçerek "Senyör de Berrakpınar" ismini kendisine yakıştırır.

Oğlunun mürüvvetini görmek arzusunda olan annesi, Senai'yi evlendirmek isterse de bir türlü ikna edemez. Annesinin önerdiği hanım hanımcık kızlarla hatta paşa kızıyla bile evlenmeyi alaturka olarak gören Senai, okuryazar, kibarzade, güzel, zengin, Fransızca bilen, musikiye aşına bir kızla evlenmek arzusundadır:

"Vakıa Senai tehhülün alafrangaca pek de ehemmiyet verilecek şey olmadığını henüz nazarı dikkate almamıştı. Hatta seveceği bir kızla tehhülü arzu dahi etmekteydi. Ancak onun sevebileceği bir kız kibarzade, güzel, zengin olmaktan maada okuryazar olmalı hatta Fransızca bilmeli musikiye mensubiyeti bulunmalı, elhasıl bir Avrupalı kız gibi olmalı. Yoksa alacağı kız kadın kadıncıkmiş, dikiş diker, nakış işler, oya yapar, bez dokur, yemek pişirir, işinin gücünün sahibi olabilirmiş!.. Hiç Senai buralarda mıdır? Herif bir modistra, bir aşçı, bir yukarı hizmetçisi istemiyor. Kendisi Berrakpınar Prensi olduğu gibi yine Berrakpınar'a layık olabilecek bir prenses hevesinde bulunuyor. Bu hevesini validesine nasıl anlatsın?" (*Bahtiyarlık*, s. 26).

³¹² İcazetnameye hak kazanan bir hattat adayı için genellikle bir camide düzenlenen merasim. Bahsi geçen ketebe töreninde Senai, bu icazeti almaya hak kazanmıştır.

Babası Musa Ağa'nın vefatından sonra kendisine kalan yirmi bin liralık kadar emlak ve nakit parayı Paris seyahati için kullanmayı düşünür. Bunun için daha önceden borç aldığı beş altı bin lirayı ödemek ve elindeki nakit paranın, yapacağı seyahate yeterli olmayacağını düşündüğü için de emlakinden bazılarını satmak ister. Kendisini uyarmak isteyen annesini dinlemez ve onu azarlar. Sattığı hisselerden aldığı paranın bir kısmıyla borçlarını ödeyip kalan borcu için de emlakinden bazılarının hisselerini, alacaklılara bırakıp cebinde dört bin liralık poliçeyle Paris'e gider.

Paris'e, hukuk tahsili için giden Senai, tahsiline başlamadan önce biraz vakit, Paris'te eğlenmek ister ve eğlence mekânlarına devam eder. Bu tür yerlerdeki malum olan eğlencelere para su gibi akacağından Senai, hukuk tahsilinden önce beş, on gün eğlendiği zaman zarfında, giden paralarına acımaz. Öğrencilik hayatı başladığında az bir masrafla yaşayacağını ve harcadığı paraları telafi edeceğini düşünür. Böylece Paris'i daha iyi tanımak için kumarhanelerine varana kadar her tarafına girip çıkar. Oynadığı ilk kumar oyunlarını kazanması, Senai'yi iyice cesaretlendirir. Bunun bir hile olduğunu fark edemeyen Senai, aldığı cesaretle bu sefer, kumarda kaybetmeye başlar. Kaybettiklerini tekrar kazanmak hırsıyla da iyice kumar müptelası olur. Hem kumarbazlık hem hovardalıkla zaman geçiren Senai, Paris'e gelmesinin üzerinden dokuz ay geçmesine rağmen hâlâ hukuk tahsiline başlayamaz. Kumar, işret ve fuhuş, Senai üzerinde etkisini gösterir, onu helak etme derecesine gelir. Paris'te, gureba hastanesinde tedavi olduktan sonra iyileşmeye başlar.

Doktorlar, Senai'ye, kış mevsimini geçirmesi için İtalya'nın Sicilya taraflarına gitmesini önerir. Senai, Paris'teki kumar borcunu ödemediği için İtalya'ya kaçır. Paris'te, fırsat bulamadığı hukuk tahsilini, Sicilya'da daha kolay yapabileceğini düşünüp kendini teselli eder. Napoli'ye geldiğinde, yanardağları ziyaret etme amacıyla gezerken karşısına bir bölük haydut çıkar. İtalya'nın meşhur haydutları, Senai'nin üzerindeki elli, altmış lira parayı alır. Ayrıca haydutlar, Senai'nin, Roma üzerine çekilmiş olan poliçelerini de kendi adamlarından birinin üzerine devrettirerek Senai'yi beş parasız ortada bırakırlar. Bunun üzerine Senai, Roma sefarethanmesine gidip kendisini İstanbul'a göndermelerini rica eder. Ancak İstanbul'a dönebilmesi için bir yelken gemisinin hareketini beklemek gerektiğini öğrendiğinde, oradakilerden ödünç vapur parası ister. Bu parayı sonradan İstanbul'da, faizi ile ödeyeceğini temin ederse

de sefarethane çalışanları ekmek parası dışında başka bir yardım yapamayacaklarını söyleyince Senai, çaresiz beklemek zorunda kalır.

Senai, yirmi gün sonra İzmir Limanı'na giden boş bir gemiyle yola çıkar. Deniz yolculuğunda, özellikle yelken gemisiyle yapılan yolculuklarda karşılaşılan fırtına ve rüzgârsızlıktan deniz ortasında kalma gibi sorunlar, Senai'nin bulunduğu gemide de baş gösterir ve geminin ilerlemesine engel olur. Bu şekilde gemi, zar zor ilerleyip kırk beş gün sonra İzmir Körfezi yerine Gediz Nehri'nin yığıntısı olan kum üzerine saplanınca gemiye aldıkları kişinin uğursuzluk getirdiğini düşünen kaptan, Senai'yi dövdürüp karaya atar. Gediz Nehri'nden İzmir'e kadar olan mesafeyi yürüyerek kat eden Senai, üst baş çıplak, karın aç bir şekilde İzmir'e gelince annesine telgrafla durumu anlatıp İstanbul'a gelmek için para ister. Annesinin, ikinci gün gönderdiği yüz lira ile üstünü başını düzelterek ilk vapurla İstanbul'a döner.

Senai'nin, zevk ve safa uğrunda harcadığı paralara, babasının hayattayken verdiği on lira aylık yetmemiş, annesinin mücevherlerine varana kadar bu uğurda harcamıştır. Bunun haricinde, Avrupa'da, kibar ailelerin çocuklarının yaptığı gibi parasız kaldığı zamanlar babasının vefatı üzerine kendine kalacak mirastan daha sonra verilmek üzere borca bile girmiştir. Nitekim babası öldükten sonra kendisine kalan mirasla bu borçlarını ödeyebilmiştir.

Ahmet Mithat Efendi, bundan sonra kadınların eğitiminin, erkekleri terbiye etme noktasında büyük bir önem taşıdığını ve toplumun terbiyesinin ve huzurunun buna bağlı olduğunu dile getirerek İskenderiyeli Abdülcabbar Bey ailesini tanıtır. Eğitimin önemini kavrayanlardan biri olan İskenderiyeli Abdülcabbar Bey, oğlunun ve kızının iyi bir eğitim almasını sağlamak amacıyla şark ilimleri için bir hoca ve garp ilimleri için de bir madama tutar. Hoca efendi ile Fransa'dan getirtilen muallime arasında karşılaştırma yapan yazar, Fransız muallimeyi çocuklarla anlaşma ve onları etkileme noktasında daha başarılı bulur:

“Avrupa'nın “İnituteurs” denilen muallimleri ne kadar müstait olurlar. Çocukların damarlarına girmeyi ne güzel bilirler! Bunlar “Eti benim kemikleri babasının, anasının.” Diye terbiye-i etfâli deruhte etmezler. Ders zamanlarını çocuklara bir işkence edip bırakmazlar. Belki çocuklara hem kendilerini hem tahsili sevdirecek muayyen olan zamanlarda derslerine seve seve devam ettirdikleri gibi yine muayyen olan zamanlarda dahi çocuklarla beraber oynayarak hiçbir zaman yanlarından ayrılmazlar. İşte İskenderiyeli Abdülcabbar Bey'in Fransa'dan getirtmiş olduğu muallime dahi böyle müstait şeylerden olup her gün çocukların iki saat kadar Türkçe ve Arapça tedris edecek olan hoca efendiye mahsus olmakla hoca efendinin düşman

üzerine kılıç sallarcasına değnek sallayarak çocukların tehdit ve ihafesi bunları kendisinden ne kadar soğutursa muallim Madam Terniye'nin nazikâne ve muhibbane muameleleri çocukları kendisine o nispette ısıdırır, gerek Mansur Bey ve gerek Nusret Hanım hoca efendinin yanına sanki asılmaya giden mahkûm gibi gittikleri halde Madam Terniye'nin yanına bilakis bir dost, bir penah nezdine gelen biçareler gibi gelip sığınırldı.” (*Bahtiyarlık*, s. 57).

Madam Terniye, çocuklarla sürekli Fransızca konuştuğundan beş, altı ay içinde çocuklar Fransızca konuşmaya başlar ve küçük kitapları okuyacak kadar gelişme gösterirler. Hoca efendi ise bir buçuk sene geçmesine rağmen çocuklara henüz bir hatim ettiremez. Madam Terniye, bundan başka çocuklara, mensup olduğu dini anlatmaya ve onları Müslümanlık aleyhinde yönlendirmeye çalışır. Eğitime başlamaları üzerinden üç sene geçtikten sonra çocuklar, Fransızcada bir Fransız çocuğu kadar ilerlemelerine rağmen kendi kitaplarından risale-i ahlakı okuyup anlamakta sıkıntı çekerler.

Nusret Hanım, on bir yaşına geldiği zaman, erkek hocadan ders alması münasip görülmediği için tamamen Madam Terniye'nin gözetimine bırakılır. Madam Terniye'nin alafranga terbiyesi altında yetişen Nusret Hanım, annesine karşı da yabancılaşır. Kızının kendisinden uzaklaştığının farkına varan annesi, kızını Madam Terniye'nin terbiyesine bıraktığı için pişman olur. Ancak Madam Terniye, Nusret Hanım'ın ikinci annesi görüldüğünden onu evden uzaklaştırma imkânı yoktur. Bu şekilde yetiştirilen Nusret Hanım, babasının Beyoğlu'ndan getirdiği Fransızca romanları gizlice okur ve bu romanlardan aşk ve metresin ne demek olduğunu öğrenir. Okuduğu romanlarda idealize edilen ve gerçek hayatta bulunamayacak erkek kahramanlar gibi bir erkekle evlenmek ister:

“İşte Nusret Hanım dahi teehhülü düşünüyor ama böyle düşünüyor. Kocası olacak zatın kendisine “kur” etmesini yani bir zaman mülâzemette bulunup nedimlik eylemesini ve ne kadar zarafeti varsa göstermesini, kendisini beğendirmesini hûlya ediyor. Aldığı terbiye bundan ibaret olduğu halde başka türlüünü düşünmek olur mu?” (*Bahtiyarlık*, s. 65).

Dolayısıyla Nusret Hanım'ın, görücü usulü evliliği kabul etmeyip evleneceği erkekle karşılıklı konuşup görüşmek istediğini söylemek mümkündür. Nusret Hanım'ın, zengin ailelerden gelen görücülere çıkmasını söyleyen annesine verdiği cevap, bu fikrini doğrulamaktadır:

“Ben cariye miyim ki beni beğeniniz diye bir alay kadının karşısına çıkayım.”
(*Bahtiyarlık*, s. 65).

Durum babasına intikal edince Abdulcabbar Bey’in tehditleri sonucunda Nusret Hanım, birkaç görücüye çıkar. Bunlardan bazıları kızın cüretli tavırlarını bazıları da anne ve babasını uygun bulmayıp vazgeçerler. Annesinin beğendiklerini de Nusret Hanım beğenmez. Bir gün, Madam Terniye’ye Fransızca bir mektup gelir. Bu mektubu gönderen kişi, Madam Terniye ile manevi kızı Nusret Hanım’la alakalı önemli bir mesele hakkında görüşme talebinde bulunur. Bu önemli meselenin evlilik olacağını düşünen Madam Terniye, çağrılan yere gider. Karşısında yakışıklı, güzel giyinmiş bir delikanlı, Nusret Hanım’a talip olduğunu ve yazdığı mektubu ona iletmesini ister. Madam Terniye, mektubu okumak için göz gezdirdiğinde, Senai imzasını görür. Senai, Nusret Hanım’a yazdığı mektupta, kendini olduğundan farklı göstermiş ve övmüştür. Senai’nin, dış görünüşünü beğenen Madam Terniye, mektubu okuduktan sonra onun karakter olarak da iyi bir insan olduğu kanısına varır. Senai’nin hal ve tavırlarından oldukça etkilenen Madam Terniye, mektubu Nusret Hanım’a ulaştırır. Madam Terniye ve onun yetiştirdiği öğrencisi Nusret Hanım’ın, bir erkekte dış görünüş, servet ve alafrangalık vasıflarını aramaları, Senai’nin yalanına kolayca aldanmalarına yol açar.

Nusret Hanım, Senai’nin mektuba eklenen fotoğrafını görünce ve mektubunu okuyunca Madam Terniye gibi ondan etkilenir. Senai, mektubunda babasının zenginliğinden Paris’te hukuk tahsili yapıp birinci sınıf bir avukat çıktığına varıncaya kadar türlü yalanlar söyler. Bir Çarşamba günü Senai ve Nusret Hanım, Madam Terniye’nin refakatiyle Kâğıthane’de buluşurlar ve evlenmeye karar verirler. Avrupa’dan istediğini elde edemeden dönen Senai, İstanbul’da amacına ulaşmak için zengin ailelerin kızlarını araştırmaya başlamış, Nusret Hanım’ı öğrendiği zaman da kaçırmak istememiş ve türlü hilelerle amacına ulaşmıştır.

Nusret Hanım’la evlendiği takdirde değişeceğini ve aklını başına alacağını annesine vaat eden Senai, annesinin elinde kalan emlakın üçte birini satarak kalan borçlarını öder. Böylece etrafına iyi bir izlenim vermek amacıyla halk arasında kaybolan itibarını tekrar kazanıp çevresindekileri ve karısının ailesini, Bursa’da birçok araziye sahip olduğuna inandırır. Bu arazileri gezip görmek isteyen Nusret Hanım’a, Senai’nin annesi gerçekleri anlatmak isterse de oğlu tarafından tehdit edilir.

Bursa'daki araziyi ziyaret kesinleşince Senai, Şinasi'ye bir mektup yazar. Kayınpederinin, Mısır'daki arazilerini satıp Hüdavendigar ve Konya taraflarında geniş arazi ve emlak alacağı için o taraflara seyahat edeceğini söyler.

Şinasi, Yamalı Musa Ağa'nın ikinci karısından olan kızı, Zeliha ile evlenir. Mekteb-i Sultani'den çıktıktan sonra bahtiyarlığın, köy hayatında olduğunu düşündüğünden Bursa taraflarındaki bir köyde çalışmaya başlar. Ziraatla ilgilenen, tarlaları ekip biçen Şinasi, altı sene içinde büyük bir çiftlik oluşturur. Senai, bunu bildiğinden ve üvey kardeşi ile evli olması nedeniyle aralarında oluşan akrabalık bağına güvendiğinden kayınpederi ve ailesini, Mudanya İskelesinden karşılayıp birkaç gece kendi çiftliğinde misafir etmesini rica eder. Şinasi, Senai'ye inandığı için isteğini kabul ettiğine dair bir cevap yazar. Bunun üzerine bir Perşembe günü, aile halkı Mudanya vapuruna biner. Senai ise halledilmesi gereken bazı işleri bahane ederek vapura binmez. Şinasi, misafirler Mudanya'ya geldiği zaman beraberindekilerle misafirleri karşılar ve Senai'nin üç gün sonraki vapurla geleceğini bildirdiği telgrafi onlara iletir.

Üç gün geçtikten sonra Senai'nin gelmemesi üzerine annesi, işin aslını herkese anlatır. Bu geniş ve büyük arazilerin bir zamanlar oğluna ait olduğunu ancak onları iyi ve doğru bir şekilde idare edemediği için kaybettiğini, şimdi bu yerlerin asıl sahibinin Şinasi olduğunu ve bu çiftliğin hanımının ise Nusret Hanım değil Zeliha olduğunu anlatır. Çiftlik nazırı olarak gördükleri Şinasi'nin, çiftliğin gerçek sahibi olduğunu öğrendikleri zaman, büyük bir şaşkınlık ve hayal kırıklığı yaşayan Abdalcabbar Bey takımı İstanbul'a döner. Döndüklerinde konakta para eder ne varsa hepsinin satıldığını uşaklardan öğrenen Abdalcabbar Bey takımı, neye uğradıklarını şaşırır. Senai, ailecek Bursa'ya taşınacaklarını etrafındakilere söyleyip açık arttırma ile evdeki bütün eşyaları satar. Bu teşebbüsünden bir ay önce Senai, güvenini kazandığı bazı adamlar ve onların kefil olmaları üzerine başvurduğu diğer adamlardan, kayınpederi Abdalcabbar Bey adına nakit olarak yaklaşık on bin lira borç para ile kıymetli mücevherler alır. Durumu öğrenen alacaklılar da zararlarını telafi için konağın kalan eşyalarını alırlar.

Bu olaydan on beş gün sonra Şinasi, Senai tarafından bir mektup alır. Bu mektupta Senai, aradığı bahtiyarlığa bu sefer kavuştuğunu ve on yedi bin lira nakit parayla İsviçre'ye kapağı attığını söyler.

Osmanlılığa ait her şeyi reddeden ve alafranga bir yaşam tarzını benimseyen Senai ile evlilikte onunla aynı kriterleri arayan Nusret Hanım'ın evliliği Senai'nin sefiş yaşantısı nedeniyle biter. Yazar, Nusret Hanım'ın evliliğinde mutsuz olmasının gerekçelerinden biri olarak yabancı mürebbiye tarafından aldığı eğitimi göstermektedir. Bir erkekte dış görünüş, servet ve alafrangalık vasıflarını araması evliliğinin bitmesinde önemli etkenlerdir. Bu yüzden Senai'nin bu vasıflara sahip olamadığını bile fark edemez. Senai'nin de Nusret Hanım'ın zenginliğini amaçlarına ulaşmak için bir basamak olarak kullanması da aynı bağlamda değerlendirilebilir. Nitekim Senai, romanın sonunda Nusret Hanım'ı terk edip bahtiyarlığı bulacağına inandığı İsviçre'ye yerleşir.

6.2.2.2. Para³¹³

Para, Ahmet Mithat Efendi'nin *Letaif-i Rivayat* serisinin on yedinci kitabı olarak 1887'de yayımlanmıştır. Ayrıca kitap olarak da basılmıştır. Ahmet Mithat Efendi, *Bahtiyarlık*'ta olduğu gibi bu eserinde de iki yakın mektep arkadaşlarından Sulhi'nin sefahat hayatı sebebiyle felaketle biten evliliğini anlatır. Sınıf arkadaşı olan Vahdeti ile Sulhi, Mekteb-i Tıbbiye'nin dördüncü sınıfında okurlar. Vahdeti, sene sonu imtihanlarını başarılı bir şekilde verir ancak Sulhi veremez ve kalır. Bir sonraki senenin imtihanlarını da veremeyince bu sefer okuldan atılır. Vahdeti, arkadaşının okuldan atılmasına üzülür. Sulhi ise her ne kadar bu duruma üzülse de okumaktan maksadın para kazanmak olduğunu, halasından kalan servetle bu maksadını pekâlâ gerçekleştirebileceğini, daha da zengin olmak isterse ticaret yaparak bu amacına da ulaşacağını düşündüğünden hem arkadaşını hem de kendisini teselli eder. Halasının vefatından sonra kendisine kalan mirasla rahat bir şekilde yaşar.

Sulhi, Bursa seyahatinde Trabzon ahalisinden Yazıcıoğlu Hacı İsmail Ağa'nın büyük kızı Şerife Hanım'ı görüp beğenir ve kendisiyle tanışmak istediğine dair bir mektup yazar. Şerife Hanım, Yazıcıoğlu Hacı İsmail Ağa'nın üçüncü eşinden olan kızıdır. Dördüncü eşinden de Latife adında bir kızı vardır. Şerife Hanım, Sulhi'nin gönderdiği mektuptan kendisiyle evlenmek istediğini düşünür ve annesine gösterir. Annesinin de onayını aldıktan sonra Sulhi'ye olumlu bir cevap verir ve babasının adını

³¹³ Ahmet Mithat Efendi, "Para", *Letaif-i Rivayat*, Haz. Fazıl Gökçek ve Sabahattin Çağın, Çağrı Yay., İstanbul 2001. Yapılan alıntılarda eserin bu baskısı kullanılmıştır.

vererek kendisini bu isim sayesinde kolayca bulabileceğini söyler. Bu isim Sulhi için yabancı değildir ve Yazıcıoğlu Hacı İsmail Ağa'nın şöhretini herkes gibi o da duymuştur.

Sulhi'nin amacı evlenmek değil gönül eğlendirmek olduğu halde Şerife Hanım'ın niyetinin ciddi olduğunu verdiği cevaptan anlayınca nasıl davranması gerektiğini bilemez. İkinci gün gezmeye çıktığında yeniden Şerife Hanım ve annesiyle karşılaşır. Şerife Hanım'ın annesi, Sulhi ile kızı arasındaki ilişkiyi desteklediğini ve bu durumu kocasına bildirip işi tatlıya bağlayacağını sözünü verir. İstanbul'a döndüklerinde Şerife Hanım'ın annesi meseleyi yavaş yavaş kocasına açmaya başlar. Bu zamana kadar evlenmeyi aklından geçirmeyen Sulhi'nin, İstanbul'a döndükten sonra kafasında sadece Şerife Hanım ile evlenme fikri vardır. İstanbul'da da Şerife Hanım ve annesi ile görüşmeye devam eder. Bu görüşmeler her ne kadar âşıkane olsa da Sulhi aşk ve muhabbetten çok parayı düşündüğünden evlilik meselesinde Şerife Hanım'a göre daha hesaplıdır. Sulhi'nin bu hesabında, Yazıcıoğlu'nun çok zengin olmasına rağmen hiç erkek çocuğu olmamasının ve her türlü saadeti para ile elde edeceğine olan inancının etkisi vardır. Yazıcıoğlu'nun üçüncü eşinin, kocasına ne şekilde yaklaşmak gerektiğini, onun para konusundaki hassasiyetini anlatması üzerine Sulhi, Yazıcıoğlu ile denk getirdiği bir mecliste tanışır. Nasıl bir karakterde olduğunu iyi gözlemlediği bu adamın yanında sürekli paradan bahsederek dikkatini çekmeye çalışır.

Sulhi'nin böylece Şerife ile evlenip Yazıcıoğlu'nun konağına iç güveysi girmesi, onu hedefine biraz daha yaklaştırır. Evliliğinin ilk ayları oldukça güzel geçer. Sulhi, evliliğini para hesabı üzerine yaptığı için ilk aylardan sonra asıl maksadı yavaş yavaş zihnini işgal eder. Yazıcıoğlu'nun güvenini kazandığından bütün işlerine o bakar. Ev halkına ve eve yapılan harcamalar dışında Sulhi, ev dışındaki eğlenceleri için de para harcar. Şerife Hanım, kocasının arada bir yaptığı bu kaçamaklarına ses çıkarmaz. Vahdeti ise okulu bitirdikten sonra Haydarpaşa Hastanesi'nde çalışmaya başlar ve Sulhi'yi evlendikten sonra haftada birkaç kez ziyarete gelir. Bu ziyaretleri sırasında Yazıcıoğlu ile de tanışma fırsatı bulur ancak mizaçlarının farklılığı nedeniyle pek anlaşılamaz. Konağa devam ettikçe Yazıcıoğlu'nun dördüncü eşinden olan kızı Latife ile sohbet etmeye başlar. Aralarındaki bu ilmi ve felsefî sohbetler arttıkça birbirlerine karşı hisleri de büyür.

Vahdeti'den hoşlanmayan Yazıcıoğlu, konağa geldiği bir gün onu kovdurur. Bundan sonra Latife ile üç sene boyunca mektuplaşırlar. Daha sonra Vahdeti, ikinci ordu merkezi olan Şumnu'ya askeri doktor olarak görevlendirilir. Bu zaman zarfında kendisine kolağalık rütbesi verilir, yaklaşık bir sene sonra da binbaşılığa yükselir. Şumnu'ya geldiği zaman da rütbesi kaymakamlığa terfi olur. Vahdeti, bu rütbeleri kimsenin iltiması ile değil tamamen kendi emeği ve tıp fennine dair yazdığı kitaplarla elde eder. Bu sayede hem parası hem de şöhreti artar. Vahdeti, Şumnu'ya geldikten sonra da Latife ile mektuplaşır. Sulhi'nin mektuplarının kesilmesi üzerine durumu Latife'den sorduğunda, Yazıcıoğlu Hacı İsmail Ağa'nın Trabzon'a gitmesi nedeniyle o süre zarfında Sulhi'nin, konağa nadir gelip çoğunlukla geceleri eve gelmediğini ve Şerife Hanım ile bu konuda kavga ettiklerini öğrenir. Ayrıca Latife, eniştesinin Üsküdar'da bir kadına tutulduğunu ve kadının eniştesini soyduğunu da ilave eder.

Sulhi'nin sefahat âleminde yediği paralar, kendi parasından ziyade kayınpederinin paralarıdır. Bu nedenle Yazıcıoğlu'nun hesabındaki açığı kapatmak için hileye başvurur. Bunun için bulduğu çare, bir handa muhafaza edilen kasayı çalmaktır. Kiraladığı hırsızlarla bunu başarır. Kasada bulunan senetleri satarak bu zamana kadar harcadığı paraları kapatır, kalan parayı da bir sonraki harcamalarına ayırır. Bu hırsızlık vakasını duyan Yazıcıoğlu, üzüntüsünden hastalansa da kaybı iflasına sebep olmadığı için bir süre sonra bu olayı unuttur. Bu acı olayın ardından Yazıcıoğlu'nun, çıkan büyük yangında on yedi kadar dükkânının yanması sonucunda uğradığı felaket onu fazlasıyla üzer. Daha sonra yanan emlakinin tamamının sigortalı olduğunu düşündüğünde, en azından bedellerinin yarısından fazlasını alabileceği ümidiyle biraz rahatlar. Ancak Sulhi, burada da bir hile yapar.

Kayıtlarda, sigortaların süresinin on beş gün önceden bittiği tespit edilir. Bu da Sulhi'nin bir oyunudur. Yangın çıkmasında herhangi bir dahli yoksa da sigortaların bitiş tarihi ile oynar. Sigortanın ödeneceği kumpanyanın İstanbul'da direktörü olan bir Rum ile anlaşır. Elde bulunan kağıtları ona göre düzenleyip sigorta bedeli olan parayı kendi aralarında paylaşırlar. Bu paradan Yazıcıoğlu herhangi bir hisse alamaz. Bunun üzerine zararını telafi için bulduğu birkaç ortakla iltizamcılığa başlar. Sulhi, Yazıcıoğlu'nun bu işine de sekte vurur ve Yazıcıoğlu'nun ortaklarından iki ve İstanbul'dan da üç Ermeni ile anlaşır. Bunlar, var olan iltizam şirketinden başka bir de

kendi aralarında bağımsız bir “sirkat şirketi” kurar. Kazanılan paralar bu ortaklar aracılığıyla Sulhi’nin cebine girer. Böylece Yazıcıoğlu, umduğu kazancı elde edemez.

Diğer taraftan Vahdeti, miralaylığa terfi ederek İstanbul’a gelir ve Latife’yi Yazıcıoğlu’ndan ister. Yazıcıoğlu Hacı İsmail Ağa, vaktiyle beş parasız olarak gördüğü şimdi ise miralaylığa kadar terfi eden ve aylık kazancı kendisine fazlasıyla yeten Vahdeti’ye, kızını mecburen verir. Çünkü bu sefer kendisi zenginliğini kaybetmiş, Vahdeti zengin olmuştur. Kendisini muhafaza etmekle yükümlü gördüğü servet ortadan kaybolduğundan Sulhi, bu kez Vahdeti ile Latife’yi evlendirmek için eskisi kadar çabalamaz. Yazıcıoğlu, şu anki konumu itibarıyla kızına çeyiz vermekten aciz bir insandır. Değil düğün için geçinmek için bile harcayacak parası kalmadığından düğünü yapmak istemez. Sulhi, iflas ettiklerini âleme duyurmamak için bu düğünün olmasını ister ve Yazıcıoğlu’nun adına aldığı kredi ile tekrar borca girer. Düğünden yaklaşık altı ay sonra icra müdürlüğü tarafından Yazıcıoğlu’nun konağı satılığa çıkarılır ve Yazıcıoğlu ortadan kaybolur.

Son olarak eserde ilişkiler ağına bakıldığında Sulhi ve Şerife arasındaki ilişkiyle Vahdeti ile Latife arasındaki ilişkinin birbirinden çok farklı olarak çizildiği görülür. Baştan beri yazar, Vahdeti ile Latife’nin aşkını ilmi ve felsefi zemine oturturken Sulhi ve Şerife aşkını ise maddi ve hesap zeminine oturtur. Dolayısıyla Sulhi için beklenen son, eserin en başında Şerife’ye yaklaşımından çıkarılabilir:

“Teelhülü hayal ve hatırdan bile geçirmeyen Sulhi’nin şu Bursa seyahatini müteakip hatrında teelhülden başka hiçbir şey kalmamış olması şayan-ı istigraptr. İstanbul’a avdetten sonra Şerife Hanım ve validesiyle muhabereye bir kat daha revaç verildi. Vakıa muhaberat kısmen pek âşıkane surette idiyse de aşkın kuvvet ve şiddeti kız tarafında daha galip olup Sulhi’de ise muhabbetten ziyade para hesabı hüküm sürüyor idi.” (Para, s. 536).

“ (...) Az zaman içinde iş bir dereceyi buldu ki Vahdeti Efendi’nin Latife ile mülakatları adeta birer münazara-i ilmiye ve hikemiye suretini aldı.” (Para, s. 545).

“Elhasıl bu suretle ortaya bir mesele-i âşıkane daha çıktı ki Sulhi ve Şerife meselesine de benzemez. Zira Sulhi’ye zengin bir kadın lazım idiyse onu Şerife’den başkasında da bulabilir idi. Kezalik Şerife’ye güzel ve terbiyeli bir kibar koca lazım idiyse onu Sulhi’den başkasında belki daha mükemmel bulmak muhtemel idi. Berikiler ise bilküllüye başkadır. Zira Vahdeti bir zekâ-yı mücesseme âşık olmuş ki kendisinin de dediği vechle onun bir milyon kızlar içinde bir dahasını bulamaz. Latife dahi bir kemalat-ı ilmiye temasiline âşık olmuş idi ki onu binde bir erkekte bulabileceği teslim edilemez.” (Para, s. 546, 547).

Böyle olmakla birlikte Sulhi’nin evliliği her ne kadar boşanmayla neticelenmemişse de sefahat âlemlerine devam edip dost tutması, eşini aldattığını ve

evliliğinin uzun ömürlü olamayacağını gösterir. Dolayısıyla bu eserde felaket Sulhi için gerçekleşmiş ve saadetinin kaynağı olarak gördüğü kayın pederinin servetini tüketmesi hem onun hem kendisinin hem de eşinin felaketine sebep olmuştur.

6.2.2.3. Emanetçi Sıtkı³¹⁴

Emanetçi Sıtkı, Ahmet Mithat Efendi'nin *Letaif-i Rivayat* serisinin yirmi ikinci kitabı olarak 1893'te yayımlanmıştır. Eserde, Rıza Bey'in sefahat hayatı sebebiyle felaketle biten evliliği anlatılır. Yazar, mukaddimede, hikâyenin gerçek bir olaya dayandığını ve okuyanların bundan istifade edeceklerini belirtir. Kırım Harbi'nden önce yaşanan bu gerçek hikâyenin başkahramanı, Emanetçi Sıtkı'dır. Bir tür postacılık demek olan emanetçilik mesleğiyle uğraştığı için bu isimle anılır.

Hali vakti yerinde olan Sıtkı Efendi'nin, Direklerarası'nda bir de dükkânı vardır. Ayrıca emanetçilikten başka kabzımallık³¹⁵ da yapar. Kırk yaşında olmasına rağmen oldukça genç gösteren Emanetçi Sıtkı, bu yaşına kadar hiç evlenmemiştir. Yazar, kılığını, kıyafetini güzel ve yerinde bulduğu Emanetçi Sıtkı'yı, fiziki açıdan bir kadının dikkatini çekecek yeterlilikte bulmaz. Bununla birlikte ahlakını metheder. Dürüst, namuslu, mütevazı bir adam olan Emanetçi Sıtkı, bu sıfatlara yakışır bir şekilde hayatını sürdürür. Yaptığı mesleğe istinaden zenginliğini de kendisine verilen emanet olarak görür ve servetini ihtiyacı olanların istifadesine sunar. Bu güzel vasıflarına karşın evlenmemesini kusur olarak görenler, bunun sebebini merak ederler. Bazıları, Sıtkı Efendi'nin verdiği cevaplardan tatmin olmayıp hakkında türlü türlü suizanlarda bulunur.

Beş yaşında kimsesiz kalan Sıtkı Efendi'yi, tüccardan Dimyatizade Abdülgaffar Efendi evlatlık alır. Abdülgaffar Efendi'nin çocuğu olmadığından, bütün sevgisini Sıtkı Efendi'ye verir. Onu bolluk ve refah içinde büyütüp terbiye eder. Sıtkı, dokuz yaşında iken Abdülgaffar Efendi'nin Ayşe Şeref isminde bir de kızı olur. Sıtkı, on bir yaşına geldiği zaman, Abdülgaffar Efendi, üvey kardeşinin ölmesi üzerine oğlu Rıza Bey'i de yanına alır. Bu üç çocuk bir arada büyümeye başlar. Abdülgaffar Efendi,

³¹⁴ Ahmet Mithat Efendi, “Emanetçi Sıtkı”, *Letaif-i Rivayat*, Haz. Fazıl Gökçek ve Sabahattin Çağın, Çağrı Yay., İstanbul 2001. Yapılan alıntılarda eserin bu baskısı kullanılmıştır.

³¹⁵ Ürünleri, üreticiden alarak komisyon karşılığı satıcıya intikal ettiren aracı. Bkz; Kubbealtı Lugati.

küçüklükten beri Sıtkı'yı, kendisine damat etme arzusunda olduğu halde karısı, Rıza'yı damadı olarak kabul ettiği için anlaşılamazlar.

Sıtkı on dört, on beş yaşına geldiğinde haremde çıkarılır, selamlığa verilir. Ticaretle ilgilenmeye başlar. Bundan başka akşamları Rıza ile Ayşe'ye derslerinde yardım eder. Sıtkı, çocukluğundan beri Ayşe Şeref Hanım'la evlenme hayalleri kurduğu için bu yolda talim ve terbiyesine de ayrıca dikkat eder. Ayşe Hanım, on üç yaşına geldiğinde başörtüsü takmaya başlar. Yaşından büyük görüldüğü için artık Sıtkı ile birlikte sokağa çıkarılmaz. Ancak Abdülgahtar Efendi, Sıtkı'yı kendine damat gördüğü için akşamları odasında Ayşe ile derslerine devam etmelerine ses çıkarmaz. Rıza da hanımefendinin kendisini damat etme hakkındaki niyetini anlayınca Ayşe Hanım'ın gözüne girmeye ve ona yaranmaya çalışır.

Bunu anlayan Sıtkı Efendi, Ayşe Şeref Hanım'ın terbiyesinin bozulmasını istemediğinden Rıza Bey'in aklını karıştırmasına izin vermek istemez. Ancak Rıza, fırsat buldukça hislerinden Ayşe Hanım'a bahsetmeye başlar. Abdülgahtar Efendi, Sıtkı'yı damat olarak kabul ettirmekte karısına direnemeyince Sıtkı'yı başka biriyle evlendirmek ister. Ayşe Şeref Hanım'ı müstakbel zevcesi olarak gören Sıtkı, Dimyatizade'nin kendisini uygun buldukları başka bir kızla evlendirmek istediğini anladığında çok üzülür. Hanımefendinin de evlenmesi için ısrar etmesi nedeniyle Sıtkı, bu meselenin önünü almak için şimdilik evlenmeyi düşünmediğini söyleyip aradan çekilir.

İki sene bu şekilde geçtikten sonra Ayşe'nin Rıza ile evlenmesi kesinlik kazanır. Abdülgahtar Efendi'nin Sıtkı'dan dolayı bu meseleye çekimser yaklaşması nedeniyle durum kethüda kadın Kâmile Molla tarafından Sıtkı'ya bildirilir. Kâmile Molla, Sıtkı'nın konaktan çıkıp kendine başka yerde bir ev tutmasının herkes için en doğrusu olacağını söylemesi üzerine Sıtkı, perişan bir halde konaktan ayrılmak zorunda kalır. Kendisi ile Ayşe Hanım arasındaki ilişkinin hoca talebe ilişkisinde kalıp Ayşe Hanım ile Rıza Bey arasındaki ilişkinin ise hanımefendinin de desteğiyle gittikçe farklı bir boyuta ulaştığını gören Sıtkı, aşkından çıldırdığı halde sevdiği kadını rakibine bırakır. Böyle davranmasının sebeplerinden biri de kendini çirkin, Rıza Bey'i ise oldukça yakışıklı bulmasıdır. Ayşe Şeref Hanım'ı kıskandığı halde kendini ona layık görmez. Rıza Bey'in yakışıklılığından dolayı onu tercih etmesini haklı bulur.

Sıtkı, Rıza Bey'in küçüklükten beri kötü huylara sahip olduğunun farkındadır. Onun bu manevi özelliklerinin, görünen fiziki özellikleriyle uyuşmadığının farkında olmasına rağmen rekabete yoracaklarını düşündüğünden bildiklerini kimseye söylemez. Yalancı, entrikacı, hovarda hatta hırsız olan Rıza Bey, aynı zamanda kumar ve işret düşkünüdür. Ayşe Şeref Hanım'ı böylece elinden kaçırın Sıtkı, bu üzüntüyle bir ara intiharı düşünse de imanı buna engel olur. Sıtkı, dışardan zengin ve mutlu gözükse de bundan dolayı kendini bedbaht bulur. Böylece Emanetçi Sıtkı, evlenmemesinin sebebini arkadaşına anlattıktan sonra Selami Efendi, onun bu haline üzülür. Duyduklarından hareketle bu ilişkide bedbaht tarafın sadece kendisi olmadığını, Ayşe Hanım'ın da aynı durumda olduğunu dile getirmesi, Ayşe Şeref Hanım'ın evliliğinin beklenilenin aksine mutlulukla değil felaketle neticelendiğini gösterir.

Böylece evliliklerinin ikinci senesi Dimyatizade vefat edince bütün servet Rıza Bey'e kalır. Rıza Bey, eline geçen bu serveti har vurup harman savurur ve vur patlasın çal oynasın bir şekilde hayatını sürdürür. İlk önce kendisine karışmayan karısı Ayşe Şeref Hanım, daha sonra Rıza Bey'in üç, dört yerde peyda eylediği metresleriyle yaşantısını öğrendiğinde farklı muamele gösterir. Ancak bu da Rıza Bey'i, müptelası olduğu sefahat hayatından döndürmez. Sonunda Rıza Bey, bu hayatı yaşayan diğer örnekleri gibi evinin eşyalarından karısının kıymetli giysilerine varıncaya kadar elinde avucunda ne varsa satmak zorunda kalır. Diğer taraftan Sıtkı'nın, emanetçilikte ilerleyip işlerini yoluna koymasını ve ev bark sahibi olmasını işiten Ayşe Şeref Hanım ve annesi her ne kadar pişman olsalar da bu pişmanlıklarını birbirlerine itiraf etmekten çekinirler.

Sıtkı Efendi, velinimetisi olarak gördüğü efendisinin hanımı ve kızının düştüğü bu içler acısı duruma çok üzülür. Vefa borcunu yerine getirmek için onlara yardım etmek ister. Ancak hanımefendi bunu gururuna yediremediğinden kendisine uzatılan dost elini reddeder. Kızını kendisine vermediğinden dolayı Sıtkı'nın bu şekilde intikama kalkıştığını düşünür. Rıza Bey, bu sefih yaşantısında, iflasının kaçınılmaz olduğunu anlayınca karısının ve kayın validesinin tüm müdahalelerine rağmen konağı satar. Konak bedeli olarak verilen beş yüz kese akçe, bu aileyi ancak bir sene daha idare ettirir. Ele geçen paranın bir miktarı borçlara gittiğinden kalan diğer miktarı ise Rıza Bey, sefahat âlemlerinde yer, bitirir. Bu âlemlerde yaşayanların tecrübe ettiği gibi

yavaş yavaş baş gösteren düşüş, felaketle neticelenir. Rıza Bey de bu son sefih yaşantısında rakıdan çatlayıp gider. Karısı ve kayın validesi üzülmek bir yana ondan kurtuldukları için neredeyse sevinirler. Ne çare ki ellerinde avuçlarında bir şey kalmamasından ve konak da hizmetkârlarla birlikte elden çıkmasından dolayı buldukları bir evde kira ile yaşarlar. Ayşe Şeref Hanım, başlangıçta ilk muhabbet hissini duyduğu ve âşık olduğu Rıza Bey'in, bütün kötü muamelelerine katlanır. Ancak kocasının çapkınlığı alenen meydana çıktığı zaman duyduğu sevgi nefrete dönüşür.

Rıza Bey'in vefatından sonra Sıtkı, hanımefendiye tekrardan yardım teklifinde bulunur. Aylık bin kuruş maaş yardımıyla bulunacağını söyler. Fakat hanımefendi yine kibrinden taviz vermeyerek Sıtkı Efendi'nin bu teklifini de reddeder. Bolluk içinde yaşarken bir anda sefalet düşen bu ana ile kız bir süre tahta silip çamaşır yıkayarak geçimlerini sağlar. Ancak kendilerine ağır gelen bu işleri yapamayacaklarını anlayınca Ayşe Şeref Hanım, annesine el işleri yapmayı teklif eder. Zenginken can sıkıntısından oyalanmak için yaptıkları el işlerini, şimdi geçimlerini temin etmek için yapmaya başlarlar. Bir hafta çalışıp yaptıkları işleri, Ayşe Hanım'ın annesi çarşıya, yağlıkçılara³¹⁶ götürür. Elindeki işleri, ihtiyar yağlıkçı Mansur Efendi'ye elli kuruş satar. Ana ile kız böylece iki el bir baş için diyerek yaptıkları el emeği göz nuru işlerini her yaptıklarında yağlıkçı Mansur Efendi'ye götürmeye başlarlar. El işçiliğinden kazandıklarıyla üstlerini başlarını düzeltirler. Böylece kimseye minnet etmeden yaşarlar.

Dört sene bu şekilde geçtikten sonra tüccardan orta yaşlı bir adam Ayşe Hanım'a talip olur. Ancak Ayşe Şeref Hanım, ilk evliliğinde yaşadığı kötü tecrübeden sonra otuza yaklaşan yaşında bir daha evlenmeyi düşünmediğini söyler. Bu şekilde kendisine talip olanların hiçbirini kabul etmez ve hayatının geri kalanını dul olarak ve çalışarak geçirmeyi düşünür. Ayşe Şeref Hanım, o kadar genç, güzel ve zengin olduğu zamanlar mutlu olamadığı halde bu haliyle hiçbir şekilde mutlu olamayacağı kanaatindedir. Bundan bir sene sonra annesi vefat edince yalnız kalır. Çalışkanlığı nedeniyle el işlerini yapmaya devam eder ancak annesi öldüğü için onları çarşıda sattıracak kimseyi bulamaz. Daha sonra aklına dadısı Pembegül gelir. Bu Çerkez

³¹⁶ Çevre, havlu, iç çamaşırı, yağlık (mendil) vb. satan kimse. Bkz; Kubbealtı Lugati. Günümüzdeki tuhafiyeci dükkânı olarak düşünülebilir.

cariye de kendisiyle beraber evlenince konaktan ayrılmıştır. Dadısının nerede olduğunu bilmediği için Sıtkı Efendi'den yardım ister.

Pembegül Kalfa, Sarı Mustafa adında bir emektar uşakla evlenmiş ve Rıza Bey'in sefih yaşantısı sonucu konağın düzeni bozulduğunda ise tamamen konaktan ayrılmıştır. Sıtkı Efendi, Pembegül Kalfa'nın kocası Sarı Mustafa'ya olanları anlatıp karısıyla birlikte Ayşe Şeref Hanım'ın yanına gitmelerini ister. Bunun için kendisi de aylık yüz elli kuruş vereceğini söylediğinde Sarı Mustafa bu teklifi geçimi için daha kârlı bulduğundan kabul eder. Böylece Ayşe Şeref Hanım, yalnız kalmaktan kurtulup dadısı ve onun kocası Sarı Mustafa ile yaşamaya başlar. Aynı şekilde el işlerini yapmaya devam eder ve Sarı Mustafa da bu işleri götürüp yağlıkçı Mansur Efendi'ye satar. Sarı Mustafa böylece Ayşe Hanım ile Sıtkı Efendi arasında bir tür aracı vazifesi görür. Sıtkı'nın henüz evlenmediğini Sarı Mustafa'dan öğrenen Ayşe Hanım, bu duruma oldukça şaşırır. Kırkına yaklaşmış, hali vakti yerinde bir adamın evlenmemesini, odalık kullanmasına yormuşsa da düşündüğü gibi bir durumun da olmadığını öğrenince şaşkınlığı daha da artar.

Ayşe Şeref Hanım, neticede kendisine sadık kalan Emanetçi Sıtkı ile evlenir. Sıtkı, "Rıza Bey gibi bir koca elinde gençliğini geçiren bir güzel kadın için dâmen-i ismetini her türlü leke tehlikesinden muhafaza edebilmek" (*Emanetçi Sıtkı*, s. 753) gibi en zor işlerden birini alınının akıyla başaran kadının kıymetini bilen biri olarak Ayşe Şeref Hanım'a hak ettiği değeri verir. Ayşe Hanım, ilk kocası Rıza Bey'in, sefahat yolunda konağın eşyalarından kendi eşyalarına varıncaya kadar elden çıkardığı her şeyi ve yağlıkçı Mansur Efendi'ye sattığı kendi el işlerini evlendiği gün dairesinde gördüğü zaman Sıtkı Efendi'nin ne kadar büyük bir insan olduğunu anlar.

Yazar, biçare olarak adlandırdığı Ayşe Hanım'ın felaketini, "*Biçare Kadın*" başlıklı üçüncü bölümde anlatır. Rıza Bey'in aşırı güzel ve yakışıklı olmasını, ailesine felaket getirmesinin birinci sebebi olarak görür. Yakışıklılığının kendisi ve karısı için nimet sayılması gerekirken tam tersine fenalık sayılması, kendisine verilen bu nimetten istifade etmeyi bilmediğinden ve onu yanlış yerlerde kullandığındandır. Bu da karı koca arasındaki evlilik bağının kopmasına zemin hazırlar:

"Evet! Fevkalâde güzellik min-cihetin erkekler için iyilik ise de min-cihetin de fenalıktır. Eğer sahib-i cemel o hüsnün mucip olabileceği seyyiattan kendisini muhafazaya ve hüsnünden istifadeyi ona meşruen haklı olan refikasına hasra muktedir ve muvaffak olabilir ise hüsn ü cemel erkek için de onun sahibesi olan kadın için de bir

iyilik, bir nimet olabilir. Ya cemalinden dolayı her macera-yı sevda-perdazîde muvaffak olan erkek için? O halde şüphe etmeyiniz ki cemal bir nekbet olur. Kocası güzel olan kadının hukuk-ı zevciyesi daima tehlikededir. Ona nispetle kocası çirkin olan kadın daha ziyade emin olabilir. Dünyada her şeyin iyiliği, fenalığı nisbîdir. Servet ve yesar dahi böyledir. Sahibi için hayra delalet eder ise nafi ve şerre delalet eder ise muzırdır.” (*Emanetçi Sıtkı*, s. 744).

Bununla beraber Rıza Bey’in, felaketini hazırlayan diğer fena özelliği, karısının servetiyle sefahat âlemlerinde ömür tüketmesidir. Daha evlenmeden önce kendisinde var olan sefahat hali terbiyesini, ahlakını bozduğu gibi evlendikten sonra elde ettiği paralarla israfı daha da arttırır. Rıza Bey, evlilik aşamasındayken bu sefih yaşantısını, aile üyelerinden saklayarak güven kazanır. Onların yanında “badî-i emirde arka eteğinde namaz kılınacak hüsn-i hâl ashabından” (*Emanetçi Sıtkı*, s. 744) görünerek işini güzelce idare ettiğinden hem Ayşe Şeref Hanım’ın hem de kayın validesinin dikkatini çekmez. Onun gerçek yüzüyle daha sonra karşılaşacaklardır.

6.2.2.4. Ana-Kız³¹⁷

Ana-Kız, Ahmet Mithat Efendi’nin *Letaif-i Rivayat* serisinin son kitabı (yirmi beşinci) olarak 1894’te yayımlanmıştır. Eserde, Anjelik’in sefahat hayatı nedeniyle felaketle biten evliliği anlatılır. Yazar, hikâyeye Jermen Valide’yi tanıtarak başlar. Jermen Valide, aslen Liyon’un köylerinden birinde doğup büyür. Kendi köyünden ve uzaktan akrabası olan Mişel Nardik ile evlenir. Paris’in zenginlerinden bir zatın yanında çalışan Mişel Nardik’e, efendisi, emeklerinin karşılığı olarak gerekli yardımı yapıp onu evlenmeye teşvik eder. Mişel Nardik, Paris’teki kızların hal ve hareketlerini beğenmediği için kendi köyünden evlenmek ister. Böylece o zaman güzelliğiyle birçok erkeğin dikkatini çeken Matmazel Jermen ile evlenir ve onu Paris’e getirir. Ancak Matmazel Jermen’in köylülükten çıkan, kılık kıyafeti ve hareketleriyle tam bir Parisli olan Mişel ile evlenmeyi kabul etmesi kolay olmaz. Bu haliyle gördüğü Mişel’i beğenmeyip onunla “Paris dandinisi” (*Ana-Kız*, s. 825) diye alay eder. Bunun üzerine Mişel, fikir ve tabiatının hâlâ köylü olması nedeniyle Paris dandinisi bir kız yerine kendisiyle evlenmek istediğine dair Matmazel Jermen’e verdiği teminat üzerine ona bu evliliği kabul ettirir.

³¹⁷ Ahmet Mithat Efendi, “Ana-Kız“, *Letaif-i Rivayat*, Haz. Fazıl Gökçek ve Sabahattin Çağın, Çağrı Yay., İstanbul 2001. Yapılan alıntılarda eserin bu baskısı kullanılmıştır.

Böylece karı koca, on beş sene kadar Paris'te yanında çalıştıkları efendilerine hizmet eder. Efendinin vefat etmesiyle onun servetine konan evladı, konakta değişikliğe giderek bu karı kocayı da işten çıkarır. Efendisinin hizmetinde kilercilik işiyle meşgul olan Mişel, bu meslekteki yeteneği nedeniyle işten çıkarıldıktan sonra kurabiye yapıp satmaya başlar. Daha sonra Jermen, kurabiye yapmakta kocasını geçince kurabiyeleri kendisi yapar, kocası ise bunları sokaklarda satar. Böylece aralarında yaptıkları iş bölümüyle güzelce geçinirler. Evliliklerinin ikinci senesi bir kızları olur. Onu, Paris civarındaki köylerden birinde oturan bir sütanneye bırakırlar. Bu şekilde geçimini temin eden Mişel, kızının eğitimine önem verdiğiinden onu Paris mekteplerinde okutur. Kızları Anjelik, on dokuz, yirmi yaşına geldiğinde ise Mişel vefat eder.

Jermen Valide, inançlı bir insan olması, kaza ve kadere inanması nedeniyle kendisini üzüntüye fazla kaptırmadan kızıyla el ele verip ne yolda geçimlerini sağlayacaklarını müzakere etmek ister. Zengin bir koca hayali kuran Matmazel Anjelik, drahoması olmadığı için evlilik hayalinin gerçekleşmesinin mümkün olmadığını düşünür. Aradan bir sene geçtikten sonra Pol Landre adındaki bir borsa oyuncusu, Anjelik'i drahomasız kabul eder. Anjelik, sefahat âlemlerinde boy gösteren bu adamla üç sene kadar evli kalır.

Bu üç sene zarfında Anjelik, bir kız çocuğu dünyaya getirir. Jermen Valide, torunu Luiz'i de kızını verdiği sütannenin bulunduğu köye götürüp onun akrabalarından bir sütanneye verir. Üç sene bu şekilde geçtikten sonra Anjelik'in kocası Mösyö Pol Landre, yakaladığı veremden kurtulamayıp vefat eder. Bunun üzerine Jermen Valide, kızını teselli için önceki sözlerini tekrar edip baş başa vererek çalışmaları gerektiğini söylediğinde Anjelik, bu kez şaşkınlığını gizlemeyip annesinin bu sözlerine kahkahalarla güler. Bir hafta sonra Anjelik ortalarda görünmez. Annesi, kızının bir kazaya uğradığını düşünerek polise başvurmaya karar verir. Ancak kadının bazı dostları, Anjelik'in daha kocası zamanındaki sefih yaşantısını göz önüne aldıklarında şu andaki dul hayatında nerelerde, ne şekilde yaşayacağını bildiklerini anlatarak onu boşuna aramaması gerektiğini söylerler.

Böylece torunu Luiz'le yalnız kalan Jermen Valide, başının çaresine bakmaya başlar. Daha önce yaptığı iş olan kurabiyeciliği düşünse de kurabiyelerin yapılıp satılması için bir kişiye daha ihtiyaç duymasından ötürü temizlikçilik yapmaya karar

verir. Hikâyenin başında tanıdığımız Jermen Valide, yaşı altmışı geçip yetmişe yaklaşan yaşlı bir kadın olarak on üç, on dört yaşlarında bulunan torunu Luiz'e bakmak için bu işçilik hizmetinde devam eder. Dolayısıyla Anjelik'in kaybolduktan sonra kızı Luiz'in bu yaşına gelinceye kadar geçen seneler zarfında bir daha ortaya çıkmadığı anlaşıyor. Jermen Valide ise tek başına, bünyesi zayıf ve benzi soluk torununa bakabilmek için bu külfete katlanmak zorunda kalır.

Velospitin ilk ortaya çıktığı zamanlarda, bununla şöhret olan Jijik isimdeki kadın, Jermen Valide'nin kızı Anjelik'tir. Velospide binmeyi eski sevgililerinden bulunan bir Fransız askerinden öğrenmiştir. “Kıyafet-i resmiye-i velospidiye” (*Ana-Kız*, s. 832) olarak adlandırılan aynı zamanda yazarın eleştirdiği velospit kullanmaya özgü bu kıyafeti icat eden de Jijik'tir. Yazarın, adaba mugayir olarak gördüğü bu kıyafetini giydiği bir gün Jijik, Amerikalı dostu Ceymis ile bulvarda gezintiye çıkar. Bulvarın bir tarafında toplanan kalabalığı görünce kendini göstermek bahanesiyle kalabalığa yaklaşır. Kalabalığın, satıcı yaşlı bir kadına beş santimlik birer bakır para attığını görür. O sırada dostu Ceymis'in de para cüzdanına davranması üzerine Jijik, onu da alıp acele ile oradan kaçır. Apar topar gitmelerine anlam veremeyen Ceymis, bu hareketinin nedenini Jijik'ten sorduğunda tatmin edici bir cevap alamaz.

İşin aslı Jijik'in, kalabalık arasında ağladığını gördüğü yaşlı kadının, annesi Jermen Valide olduğunu tanıması üzerine apar topar kaçmasından ibarettir. Yazar, “*Jijik-Bir Numune-i Hayâ*” başlıklı ikinci bölümde anlattığı Jijik'i, bu tavrıyla bir utanç numunesi olarak tasvir ederken annesini tanımazlıktan gelmesini ise yaptıklarından utanmasına bağlar. Aksi halde tam anlamıyla Parisli ve medeni sayılması için annesinin yanından uzaklaşmayıp onun bu çaresizliğine karşı bir bakır beşlik de kendisinin atması gerekirdi. Ancak yine de bu tavrıyla Jijik, yazarın gözünde “esafil-i nisvan” (*Ana-Kız*, s.831) kategorisine giren kadın olmaktan kurtulamaz:

“Eğer Jijik tamamıyla Parisli, tamamıyla mütemeddin olmuş bulunsa idi validesini şu halde gördüğü zaman dahi hiç vazife etmemeli, hiç fütur göstermemeliydi. Hatta bir bakır beşlik dahi kendisi atarak işine gidivermeliydi. Aman yarabbi! Ne acip medeniyet! Bir anasına bakınız bir de kızına!” (*Ana-Kız*, s. 833).

Anjelik, kendisiyle aynı kafada olan eşi Pol Landre ile üç sene evli kaldıktan sonra onun ölümü üzerine yeni peyda ettiği ressam sevgilisinin yanına gider. Yazar, okul hayatı boyunca Paris terbiyesi ile yetişen böyle güzel bir kızın, sokaklarda

sürünmeyeceği; aksine birçok heva-perestleri peşinden sürükleyeceği kanaatindedir. Ailesine bir faydası olmayan Anjelik'in nitekim ressam sevgilisine de bir faydası dokunmaz. Çünkü bu ressam, Anjelik'in görüştüğü tek kişi değildir. Ondan öncekiler olduğu gibi ondan sonra gelecek olanlar da vardır. Bu ifadelerden Anjelik'in, eşi yaşarken de ona sadık olmadığı anlaşılır. Bu ressam sevgilisinin yanında iki gece kaldıktan sonra kendine uygun bir apartman bulup oraya yerleşir. Bundan sonra şöhreti arttıkça kendisine talip olanlar da artmaya başlar.

Jijik'in, kızı Luiz'i, iki buçuk yaşında terk etmesi üzerine onun tüm sorumluluğunu Jermen Valide yüklenir. Hikâyenin başlarında on üç, on dört yaşlarında gördüğümüz torunu Luiz'e, on iki sene temizlikçilik yaparak bakar. Kızı Anjelik'i, Paris mekteplerinde düzenli bir şekilde okutmasına rağmen torunu Luiz'in eğitimiyle durumu elvermediği için kendisi ilgilenir. Kıraat ve kitabet konularında çok bir şey öğretemese de dini bilgilere, ahlaka dair konuları güzelce anlattığından, bunların torununa faydalı olacağı kanaatindedir.

Anne ve babasını tanımayan Luiz, büyüyüp aklı başına gelmeye başladığı zaman anne ve babasını büyükannesinden sormaya başlar. Ancak Jermen Valide, bunu bilmesinin torununa faydadan çok zarar getireceğini düşündüğünden, Luiz'in sorularını yanıtlamaz. Luiz, yaşça büyümesine rağmen iyi beslenemediği için bedence çok iyi gelişemez. Bundan dolayı doktorlar iyi beslenmesini ve hava değişikliğini önerir. Jermen Valide ise yaşı ilerlediği için eskisi gibi çalışamaz. Bunun üzerine dışından tırnağından artırdığı yirmi beş frangı sermaye ederek kurabiyecilik mesleğine geri döner. Kiraladığı bir el arabası ile yaptığı kurabiyeleri sokakta satmaya başlar. Yine bir gün kurabiyelerini satmak için sokağa çıktığında, aniden yağan yağmurun bastırması nedeniyle kurabiyeleri mahvolan Jermen Valide, üzüntüsünden ağlamaya başlar. Jijik'in, annesini kalabalık arasında bu vaziyette görmesinin sebebi de budur. Toplanan kalabalık, Jermen Valide'nin bu haline acıdığından ona yardım için para toplamaya başlarlar. Bu esnada Jijik'in dostu Ceymis'in de yardım etmek maksadıyla para cüzdanına davrandığı ancak Jijik'in kendisini de alarak oradan aniden uzaklaşması buna fırsat vermez.

Bulvar üzerindeki kalabalığı sonradan izlemeye gelen birisi, Jermen Valide'yi tanır. Cebinden bir vizite kağıdı çıkarıp kadına verir ve kendisiyle görüşmek istediğini söyler. Sermayesi mahvolduğu için üzülen Jermen Valide, karşısına birdenbire çıkan

bu kişiden dolayı büyük bir ümide kapılır. Eve döndüğünde durumu torunu Luiz'e anlatır. Ertesi gün torunuyla birlikte vizite kağıdında adının Baron Marsel de Karniol olduğunu öğrendiğı zatın konağına gider. Baron de Karniol, Jerman Valide'nin ölen kocası Mişel Nardik'in yakın dostlarından olduğunu ve kendisine yardımlarından dolayı minnettar olduğunu söylemesi üzerine Jerman Valide bu hayırsever kişiyi tanır. Baron de Karniol, Jerman Valide'yi dinledikten sonra torunu için lazım gelen hava değışikliğı için ilkbahar ve sonbahar aylarını ailece geçirdikleri Britanya'daki çiftliğini önerir. Bunun için de karısına bir telgraf çeker ve Jerman Valide'den o akşam torunuyla yola çıkmasını ister. Harçlık olarak da beş tane Fransız altını verir.

Jerman Valide, üzerinde Britanya'daki çiftliğin adresinin yazılı olduğı vizite kağıdı ile birlikte torunuyla o akşam yola çıkar. Baron de Karniol'un karısı ve çocukları gelen misafirleri çok iyi karşılar. Kızı Matmazel Juli de Karniol, Luiz'in terbiyesini beğendiğı ve onunla arkadaş olmak istediğı için kendi yanına aldırır. Böylece Luiz, çiftlikteki şatoda Jerman Valide ise şatoya yakın çiftçi hanelerinden birinde kalır. Aradan üç ay geçtikten sonra çiftliğin havasının iyi gelmesi ve iyi beslenmesi sonucunda Luiz gittikçe iyileşmeye ve güzelleşmeye başlar. Aynı zamanda Matmazel Juli'nin öğretmenlerinden de ders almaya ve piyano çalmaya başlar. Matmazel Juli, arkadaşı olarak gördüğü Luiz'i, yetiştirmek ve eğıtmek için ondan hiçbir şeyini esirgemez. Luiz, yedi ay bu şekilde tebdil-i havadan sonra sonbahar sonlarında Paris'e döner. Baron de Karniol familyası da Sen Jerman'deki konaklarına döndükleri zaman, Matmazel Juli'nin Luiz'e bağılılığından dolayı onu da konağı aldırırlar. Jerman Valide ise kendisine bağılanan aylık yetmiş beş frank maaşla evinde rahat bir şekilde yaşar.

Böylece artık Karniol familyasının bir üyesi sayılan Luiz, senelerce onlarla birlikte yaşar. Üçüncü sene bir gece Jerman Valide aniden vefat eder. Büyükannesini kaybettikten bir sene sonra Luiz'e, bir talip çıkar. Nafia mühendisi olan bu delikanlı, hislerini bir mektupla Luiz'e bildirir. Luiz, bu mektuba cevap vermez. Ancak art arda gelen diğerk mektuplar üzerine delikanlıya, kendisiyle evlenmek istiyorsa babası makamında olan Baron de Karniol'e durumu açmasını ve onun iznini almasını söyler. Bunun üzerine delikanlı durumu Baron'a açar. Baron de Karniol, daha sonra Luiz'i çağırıp konu ile ilgili fikrini sorar. Luiz'in, böyle önemli bir konuda Baron de

Karniol'un izni olmayınca tek başına hareket edemeyeceğini ifade etmesi, Baron'u oldukça mutlu eder.

Baron, delikanlıyı araştırmak için Luiz'den birkaç gün izin ister ve bu işi oğlu Jerom'a havale eder. Aradan bir hafta geçtikten sonra Baron de Karniol, kendi mührü ile delikanlıya yazdığı mektubu Luiz'e gösterir. Bu mektupta, delikanlının teklifini kabul etmediğine dair cevabını bildirmesi için Luiz'in kendisini görevlendirdiği yazılıdır. Luiz, mektubu okuduktan sonra buna itiraz etmez. Bunun üzerine Baron, teklifin reddedilme sebebini merak edip etmediğini Luiz'den sorduğunda, onun koşulsuz şartsız kendisine itimat etmesinden oldukça hoşlanır.

Jerom, araştırmaları sonucu bu delikanlının Luiz'e layık olmadığını öğrenir ve bunu babasına bildirir. Delikanlının, Luiz'i drahomatsız kabul etmesinin altında farklı amaçlarının olduğunu ve onun güzelliğinden faydalanacağını dile getirmesi, olası bir evliliği önler. Luiz, bulunduğu konum itibarıyla koca bulmayı uzak bir ihtimal olarak gördüğünden, karşısına çıkan ilk talibinin reddedilmesine her ne kadar ses çıkarmasa da üzülür. Ancak çok geçmeden Luiz'e ikinci bir talip daha çıkar. Kırk yaşlarında Afrika'da bir sipahi alayı yüzbaşlarından olan Emil Nardak ismindeki bu adam, Karniol familyasının aile dostudur. İzinli olarak geldiği Paris'te, konağa gidip geldiği zamanlarda, Luiz'in ilk evlilik teklifi aldığında Baron'a gösterdiği teslimiyeti beğenmesi üzerine genç kıza talip olur. Mesele Baron'a bildirildiği zaman yüzbaşıyı iyi tanımasından dolayı tereddüt etmeden bu evliliği destekler. Bunun üzerine Emil Nardak, Luiz'e evlenmek istediğini bildiren bir mektup yazar. Luiz, ilk talibine verdiği cevabı yüzbaşıya da verir. Babası yerinde olan Baron de Karniol'un iznini almak gerektiğini söyleyince Emil Nardak, aldığı izin üzerine kendisine mektup yazmaya cesaret ettiğini belirtir.

Böylece her iki tarafın da kabul etmesiyle beş, on gün içinde Luiz ile Emil Nardak evlenir. Karniol familyası kendi kızlarından ayırmadıkları Luiz'e, drahoma da vererek son görevlerini de yerine getirirler. Nikâhlarının kıyıldığı kiliseden çıktıkları zaman dışarıda sadaka bekleyenler arasından bir kadın Luiz'e yanaşır ve vizite kağıdına "Nardik" ismini yazdırmamasını sıkı sıkı tembihler. Bugünkü hal ve şanına bu ismin yakışmadığını ihtar eder. Kadının söylediklerinden hiçbir şey anlamayan Luiz, kadına sadaka verip oradan ayrılır.

Yüzü gözü dökülmüş, çirkinleşmiş bir halde Luiz'e yanaşan bu kadın, annesi Jijik'tir. Diğer ismiyle Anjelik; o şen, şatır, şuh meşrep hal ve tavırlarını kaybedip yüzüne bakılmayacak bir acezeye dönüşmüştür. Bir genç âşığından kaptığı frengi nedeniyle güzelliğini ve cazibesini kaybetmiş ve sefahat âlemlerinden adı sanı silinmiştir. El emeği ve alın teri ile çalışmayı da bilmediğinden kilise avlularında dilenciliğe kadar düşmüştür. Yazar, Luiz'in böyle bir kadının kızı olduğunu bilmemesini, onun için bir lütuf sayar. Jijik'in kızını uyarmasını ise evladına karşı yaptığı "ilk ve son insaf" (*Ana-Kız*, s. 851) olarak değerlendirir.

Görüldüğü gibi Anjelik'in Paris mekteplerinde aldığı eğitim ve sefahat hayatına düşkünlüğü evliliğinde ve sonraki hayatında birçok felakete sebep olur. Mösyö Pol Landre ile evliyken de kocasına sadık olmayan Anjelik, onun ölümünden sonra yeni peyda ettiği dostlarıyla sefih bir hayat yaşarken kızının ve annesinin sefalet sürüklenmesine neden olur. Ahmet Mithat Efendi'ye göre Anjelik'in evliliğinin üç sene devam etmesinin sebebi de çiftlerin birbirine karışmamasıdır. Yazara göre bu tür evlilikler birçok ahlak problemini de beraberinde getirmektedir. Yazarın "esafil-i nisvan" olarak nitelendirdiği Anjelik, eserin sonunda bu sefih yaşantısının cezasını çeker.

6.2.2.5. Çengi³¹⁸

Ahmet Mithat Efendi, Don Kişot'tan esinlenerek kaleme aldığı eserinin "*İstanbul'da Don Kişot*" adlı ilk bölümünde, "Osmanlılık ahlak ve etvarı dâhilinde" (*Çengi*, s. 7) yerli bir Don Kişot olan Dâniş Çelebi'nin hikâyesini ve Peri'nin sefahat hayatı sebebiyle felaketle biten evliliğini anlatır. Tılsım ve büyü işleriyle uğraşan Saliha Molla, oğlu Dâniş Çelebi'yi, cin ve peri hikâyeleriyle büyütür. Okuttuğu "*Hamzaname ve Elfû'l-Leyl ve Muhayyelât-ı Aziz Efendi ve Ebu Ali Sina*" gibi sihir, cin ve perilerden bahseden kitaplarla ve ev içerisindeki davranışlarıyla Dâniş Çelebi'nin bunlara inanmasını sağlar. Böylece yirmi yaşına geldiğinde Dâniş Çelebi, gerçek hayattan uzak adeta başka bir âlemde yaşar. Gerçek hayata adapte olamadığı için de mecnun gibi hareket eder.

³¹⁸Ahmet Mithat Efendi, *Bütün Eserleri Romanlar V Çengi Kafkas Süleyman Muslî*, Haz. Erol Ülgen-M. Fatih Andı, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2000. Yapılan alıntılarda eserin bu baskısı kullanılmıştır.

Dâniş Çelebi'nin bu tür garip davranışları, yakın çevresinin dikkatini çeker. Komşularından emekli bir zengin olan Engürûsîzade Nafiz Efendi, Dâniş Çelebi'nin şöhretini duyunca konağındaki eğlencelere çağırır ve onunla eğlenir. Yine bir akşam, çağırdığı davetlerden birinde, ahabplarıyla beraber Dâniş Çelebi'ye oyun oynamak ister. Bunlar eğlence meclisinde raks eden cariyelerden birini, peri kızı diye tanıtır. Okuduğu ve annesinin kendisine anlattığı hikâyelerin etkisinde kalan Dâniş Çelebi, bu yalana inanır. Gecenin sonunda Engürûsîzade Nafiz Bey, gerçekleri itiraf etse de Dâniş Çelebi'yi fikrinden caydıramaz. Kızın bir peri kızı olduğuna kendisini inandıran Dâniş Çelebi, kızı beraberinde götürmek ister. Nafiz Bey, Saliha Molla'nın bu duruma mutlaka bir çare bulacağını düşündüğü için daha fazla rezalet çıkmaması için kızı alıp götürmesine ses çıkarmaz.

Dâniş Bey, o gece, âşık olduğu peri kızıyla beraber olur. Durumdan haberdar olan Saliha Molla, Engürûsîzade'ye verdiği bin beş yüz Mahmudiye altını karşılığında, oğlunun bu kızla evlenmesine mecburen razı olur ve kıza Peri adını verir. Peri Hanım, “gayrın malı olan bir cariyeye” (*Çengi*, s. 25) olduğunu saklayarak Dâniş Çelebi'ye, peri kızı olduğu yalanını söylemeye devam eder. Gözü Peri'den başka bir şey görmeyen Dâniş Çelebi ise karısının meftunu olur. Bir sene sonra Cemal adını verdikleri bir oğulları dünyaya gelir. Çocuk, bir buçuk yaşına bastığında Saliha Molla vefat eder. Peri Hanım, meydana boş bulunca istediği gibi at koşturmaya başlar. Dâniş Çelebi'yi, “ilm-i simya” yoluyla hazırladığı çeşitli ilaç ve içkilerle uyutur ve başka bir âlemde gezintiye çıkarır. Tam bir aşüfte olan Peri Hanım, mecnun olarak gördüğü kocasını bu şekilde uyuttuktan sonra ev içinde bulunan dadısı Dilferah'tan da hiçbir şekilde çekinmez. Zevk ve eğlenceleri uğrunda hiç kimsenin kendisini engelleyemeyeceğini düşünür ve bu nedenle de eğlencenin dozunu kaçıır:

“Mayesi afacanlık ve aşüftelikle yoğrulmuş olan bu âfet-i cihan böyle başlı başına bir hanede ve Daniş Çelebi gibi bir mecnunun refakatinde bulunmak değil a, pek büyük bir baskı altında bulunsan bile yine bildiğini icradan geri kalmayacağı derkârdır.” (*Çengi*, s. 27).

İki sene daha bu şekilde geçtikten sonra Dadı Kalfa, Peri'nin gerçek yüzünü görmeye ve işin aslını anlamaya başlar. Peri'nin evi eğlence meclisine çevirip gününü gün etmesini, başta anlamayan daha sonra olayların iç yüzüne vakıf olan Dadı Kalfa, bir süre beklemeye ve olayları akışına bırakmaya karar verir. Ancak Peri'nin evi

sadece çalgıcılar, çengiler ve hamam ustalarıyla doldurmayıp kadın kıyafetinde genç erkekleri ve tulumbacı takımından bazı adamları da eve almaya başlaması, Dadı Kalfa'nın sabrını iyice tüketir. Bir altı ay daha böylece geçtikten sonra Dadı Kalfa'nın zevk ve eğlencesine engel olduğunu gören Peri, onu azarlar. Elinde büyüttüğü Dâniş Çelebi'yi oğlu gibi seven Dadı Kalfa, her şeyi göze alıp Peri'nin dışarı çıktığı bir gün ona, Peri Hanım'ın peri olmadığını, kendisi gibi insan olduğunu söyler. Dâniş Çelebi, çocukluğundan beri sabit fikirli olduğundan Dadı Kalfa'nın sözlerine inanmaz.

Bunun üzerine Dadı Kalfa, birkaç ay Dâniş Çelebi'ye Peri Hanım hakkında hiçbir söz söylemeyip sabreder. Dâniş Çelebi'nin cimrilliğini kullanarak bu kez Peri Hanım'ın, Saliha Molla'dan kalan paraları ve mücevherleri sefahat âlemlerinde yediğini söyler. Annesinden kalan paralara ve mücevherlere elini sürmeyen Dâniş Çelebi, kontrol etmek için çekmecesini açtığı anda annesinin tılsımlı elleriyle bağladığı çıkınların bazılarının düğümlerinin çözüldüğünü bazılarının da kesildiğini görünce Dadı Kalfa'ya hak verir. Hem Dâniş Çelebi'yi hem de Dadı Kalfa'yı göz hapsine alan Peri ise konuşulanları işitir. O gece, Dâniş Çelebi'nin uyumayıp Dadı Kalfa'nın odasına gittiğini görünce de onu takip eder ve aleyhinde tertiplenen oyundan haberdar olur.

Dâniş Çelebi'nin geç de olsa uyandığını gören Dadı Kalfa, Peri hakkında bildiği her şeyi anlatır. Böylece Dâniş Çelebi, peri sandığı karısının gerçekte bir aşüfte, şehvet-perest, rakkase, yalancı ve hırsız olduğunu anlar. Tüm bunları öğrenmesine rağmen çocukluğunda hafızasında yer eden batıl inançlar nedeniyle karısının hâlâ peri olduğunu düşünür. Bu nedenle de bir kötülük yapmasından korktuğu için kendisini aldatan karısını boşayamayacağını söyler. Dâniş Çelebi'nin topu kendine atması üzerine Dadı Kalfa, bu kadından kurtulmanın tek çaresinin onu öldürmek olacağını dile getirir. Çekingen tavır sergileyen Dâniş Çelebi'ye, cinayetin ayrıntılarını anlatır. Babasından kalan kara saplı bir kamayı, Şeyh Gergevânî hazretlerine okutacağını, daha sonra bu kamayı karısının sol göğsünün altına vurmasını ve böylece derhal öleceğini söyler. Tüm bunları perde arkasından dinleyen Peri Hanım, hiçbir şey olmamış gibi yatağına geri döner ve uyur.

Sabah olduğu zaman Dadı Kalfa, işi belli etmesin diye Dâniş Çelebi'yi akşam yemeği için dışarı gönderir ve geç bir saatte gelmesini tembihler. Kamayı dönme dolabın içine koyacağını ve geldiği zaman kendisini uyandırmadan doğruca Peri

Hanım'ın odasına giderek işi bitirmesini söyler. Aralarında geçen bu son konuşmayı da duyan Peri Hanım, Dâniş Çelebi'nin evden çıkmasıyla Dadı Kalfa'nın kahvesine kattığı ilaçla onu bayıltır ve kendi yatağına yatırır. Oğlu Cemal'i de evde bırakıp çekmecedeki kalan mücevherleri alarak evi terk eder. Dâniş Çelebi, gece yarısı eve geldiği zaman, Dadı Kalfa'nın talimatlarını uygular ve Peri zannettiği Dadı Kalfa'yı sol göğsünden bıçaklar. İş bitirdiğini göstermek için Dadı Kalfa'nın odasına gittiğinde onu orada bulamayınca endişeye kapılır. Korku ve dehşetle mumu yakıp cesede baktığında, öldürdüğü kişinin Peri değil Dadı Kalfa olduğunu görünce korku ve telaşı iyice artar. Bu olaydan sonra Dâniş Çelebi'nin zihnini bir türlü bırakmayan hurafeler geri döner. Peri'nin, peri güçleriyle bu felakete sebep olduğunu ve kendisini de cezalandıracağını düşünerek çıldırır. En sonda da kendini asar.

Eserin üçüncü ve dördüncü bölümleri, ilk bölümde evi terk edip Dâniş Çelebi'nin çıldırmasına sebep olan ve Sünbül ismiyle karşımıza çıkan Peri Hanım'ı anlatır. Birbirinden bağımsız gibi görünen bu kısımlar, son bölümde birbirine bağlanır. Sünbül (Peri), evi terk ettikten sonra vur patlasın, çal oynasın âlemlerinde yaşamaya devam eder. Oğlu Cemal Bey'in, bir mirasyedi sıfatıyla kendisi gibi sefahat âlemlerinde yok olup gitmesine razı olmaz. Eserin sonunda, annesi olduğunu Cemal Bey'e itiraf ederken Melek'le tanışmasına da kendisinin vesile olduğunu dile getirir.

İlerleyen yaşının güzelliğini yok etmesi, Çengi Sünbül için ölüm kadar acıdır. Tek hüneri eğlence meclislerinde raks etmek olan Sünbül, böylece gözden düşer. Bir "kart mirasyedi" (*Çengi*, s. 152) olarak tüm servetini tükettikten sonra yüksek tabakadan indiği aşağı tabakada da umduğunu bulamaz. Bu zillate daha fazla dayanamaz ve "bundan sonra sürünmekten ise temizlenmek evlâdır" (*Çengi*, s. 152) diyerek hayatına son verir. Son kısımda, Sünbül'ün annelik vazifelerini hatırlaması, oğluyla arasındaki bağı kuvvetlendirmez. Nitekim Cemal Bey, annesinin öldüğünü altı ay sonra kendi konağına uğramaması sonucu öğrendiğinde, bu durumu bir felaket olarak görmez.

Görüldüğü gibi romanda Peri Hanım'ın sefih yaşantısı evliliğinin felaketle bitmesine yol açar. Peri Hanım, kocasının deliliğinden faydalanarak evi eğlence meclisine çevirir. Birçok çalgıcı, çengi ve adamları içeri alıp eğlenir. Onun bu sefih yaşantısı Dâniş Çelebi'nin Peri Hanım yerine Dadı Kalfa'yı öldürmesine en sonunda da çıldırıp intihar etmesine sebep olur. Dâniş Çelebi'nin çıldırmasında yetişme tarzı

olduğu kadar Peri Hanım'ın sefih yaşantısına devam edebilmek için kocasına içirdiği içki ve ilaçların da etkisi vardır. Böylece fikri ve zihni uyuşturulan Daniş Çelebi'nin etrafında olup bitenlerden haberi olmaz. Romanın sonunda Çengi Sünbül olarak karşımıza çıkan Peri Hanım'ın akıbeti de kocası ile aynı olur. Sefahat âlemlerinde gözden düşünce intihar eder. Dolayısıyla yazar, Çengi Sünbül'ün oğluyla ilişkisini samimi bulmadığı ve yaptıklarının bedelini ödemesi için onu cezalandırır.

6.2.2.6. Gürcü Kızı Yahut İntikam³¹⁹

1804 senesi Gürcistan ve Rusya arasındaki siyasi olayların anlatıldığı roman, kahramanların maceraları ve tarihi olaylarla eş zamanlı ilerler. Romanda Kalatosof'un sefahat hayatı sebebiyle felaketle biten evliliği anlatılır. O zamanki Gürcistan Çarı XI. Georgiy'nin en sadık adamlarından olan Kalatosof, Kral Georgiy'nin ölümüyle çar vekili olan büyük oğlu Prens David ve annesi Prenses Meryem'in de güvendikleri ve kendisinden emin oldukları biridir. Ancak Rusya'nın, Prens David'in vekâletini tanımayıp karışıklık çıkararak General Prens Çiçyanof'u Gürcistan çar vekili tanınması dengeleri değiştirir. "Rus-perest" olarak adlandırılan Çiçyanof, Prenses Meryem'in akrabasından olduğu halde onu memleketi dışına sürme gibi düşmanca tavırları bu akrabalık bağına kopartır.

Kalatosof da bu durumu kullanarak Çiçyanof ve Prenses Meryem arasındaki düşmanlığı arttıracak şekilde davranır. Kendi menfaatini temin etmek ve çar vekili nezdinde itibarını arttırmak için ikisi arasında laf taşır. Prenses Meryem'e, Çiçyanof'un, kendisini Tiflis'ten sürdüreceğini Petersburg'a yazılı olarak bildirdiğini bu nedenle de verilen emrin yerine getirilmesinden önce Peşav nahiye reisi Prens Gadilla'dan yardım istemesi gerektiğini söyler. Bunlar arasındaki haberleşmeyi de Prens Çiçyanof'a bildirerek onun, Meryem hakkındaki şüphelerini ve tahkikatını arttırmasına ve Rus memleketine naklini istemesine sebep olur. Prens Gadilla'nın, maiyet bölüğü kumandanlığıyla Prenses Meryem ve kocası Kral Georgiy'nin yakın arkadaşı olması, Prenses Meryem'in yanında yer almasını sağlarken aynı zamanda çar

³¹⁹ Ahmet Mithat Efendi, *Bütün Eserleri Romanlar XII Gürcü Kızı Yahut İntikam*, Haz. Kâzım Yetiş, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara 2018. Yapılan alıntılarda eserin bu baskısı kullanılmıştır.

vekili Çiçiyanoﬀ'un, Prenses Meryem aleyhindeki tavırları hem Gadilla hem de Meryem'i Kalatosof'un sadakatinden şüphe ettirmez.

Olaylar bu şekilde ilerlerken Kalatosof'un hilesiyle Prens Gadilla ve Prenses Meryem yakalanır. Gadilla, Tiflis'te hapsedilirken Meryem, Ejderhan'a gönderilir. Oradan da Kazan şehrine geçer. Prens Çiçiyanoﬀ'tan Prenses Meryem'in ve Gürcülerin intikamını, daha sonraki bölümlerde göreceğimiz üzere on beş yaşındaki kızı Prenses Heleni, Bakülü Hüseyinkulu Han ile birlikte alacaktır. Burası konumuz dışındadır. Konumuzu ilgilendiren kısım, üçüncü bölümdür. Yazar, “*Kalatosof*” başlığını taşıyan bu müstakil bölümde, Kalatosof'un evliliğini ve akıbetini anlatır. Dolayısıyla bu bölüme odaklanılacaktır.

Olayları anlatan Seyyah Gilliom Sanc'ın, Bakü taraflarındaki petrol madenlerini tahkik amacıyla çıktığı Kafkasya seyahatinde, Ermeni tercümanı Mihran Baron ile birlikte yolu Peşav karyesine düşer. Orada misafir oldukları süre boyunca yukarıda anlatılan hikâyeye tanık olur. Bu karyeden ayrıldıktan sonra yoluna Tiflis üzerinden devam eder. Buranın ahalisi içerisinde Almanların da olması, seyyahın hoşuna gider ve hemcinslerini ziyaret etmek ister. Yolun bundan sonrası için burada hizmetine aldığı Alman tercüman Karl Perestic ile anlaşır. Kura nehri kenarındaki köylerden, tercüman Karl Perestic'in köyü olan Aleksander Sadoraf karyesinden sonra diğer Alman köylerinden biri olan Elisabethal karyesine uğrarlar. Seyyah Gilliom Sanc, burada Peşav nahiyesinde dinlediği hikâyenin bir şubesini bulduğunu dolayısıyla bunun da “*Gürcü Kızı*” hikâyesiyle bağlantılı olduğunu söyler.

Elisabethal karyesinde, Karl Perestic'in bir zamanlar yanında çalıştığı, Kohen adında bir Alman çiftçisinin evinde kalırlar. Baba Kohen'in, yanında çalıştırdığı hizmetkârlarından çalışkanlık gösterenlere karşı tutumu destekleyici iken tembellik yapanlara karşı da azarlayıcıdır. Bunlardan “Felahat” adındaki Alman bir delikanlıya, çalışmasından ötürü iltifat ederken “Kalatosof” ismiyle hitap ettiği bir diğerini ise tembellik ve miskinliği nedeniyle azarlar. Seyyah, o esnada Kalatosof isminin kendisine yabancı olmadığını ve bu ismi bir yerden duyduğunu hatırlar. Kalatosof'un kim olduğunu düşündüğü zaman, bunun Prenses Meryem Çiçiyano ve kocasının en sadık adamlarından olan ancak onlara ihanet eden kişi olduğunu çıkarır. Onunla ilgili kendisine anlatılan hikâyeyi düşündüğünde, merakı iyice artar. Çünkü Baba Kohen'in yanında çalışan Kalatosof ile dinlediği hikâyedeki Kalatosof'un aynı yaşlarda

olamayacağı fikrindedir. Dinlediği hikâyedeki Kalatosof'un yaşaması halinde, ihtiyar ve yüz yaşını geçkin, Baba Kohen'in yanında çalışan Kalatosof'un ise kırk yaşlarında bir adam olması, bu fikrinin doğruluğunu ispat eder. Ayrıca dinlediği hikâyedeki Kalatosof'un, aslen Gürcü olmasına rağmen Ruslaştığı, Elisabethal karyesinde yanaşma olarak çalışan Kalatosof'un ise Gürcü ve Rus lisanlarını bilip bilmediği tam olarak bilinemese de Almancayı diğer Almanlar kadar düzgün konuşması da seyyahın şüphesinde haklı olduğunu gösterir.

Seyyah, merakını gidermek için durumu Baba Kohen'e anlatır. Yanında çalışan tembel Kalatosof'un, Gürcistan tarihinde okuduğu Gürcü bozması Kalatosof'un akrabası olup olmadığını sorar. Ondan, tembel Kalatosof'un, tarihte türlü kötülükleriyle tanınan ve bu kötü şöhreti ile cihanı alt üst eden Kalatosof'un öz oğlu olduğunu öğrenir. Seyyah Gilliom Sanc, bunun üzerine Kalatosofzade'yi de dinlemek ister. Ona beş tane pul altını vererek babasının başından geçenleri tarafsız ve doğru bir şekilde kendisine anlatmasını söyleyerek memnun kaldığı takdirde beş pul altını daha vereceğini de ilave eder. Bunun üzerine Kalatosofzade, bildiği her şeyi anlatır. Seyyah, söz verdiği gibi beş pul altınını da kendisine verir. Kalatosofzade'nin anlattıkları, Meryem Çiçiyano hikâyesiyle de bağlantılıdır. Burada Kalatosof'un, Meryem Çiçiyano ve kocasının en sadık adamlarından olduğu bilgisinin yanlışlığı ortaya çıkar. Aslında Kalatosof, Prenses Meryem ve kocası Kral Georgiy'in sadık adamlarından olmayıp alçak tabiatlı bir adamdır. Efendisinin hükümdarlığı zamanında, kendisine teslim edilen işlere sirkat karıştırarak ve nüfuzunu kötüye kullanarak para kazanır. Kazandığı paraları da sefahat ve israf âlemlerinde yer.

Kraliçeye kendisini sadık göstermesi ise menfaatleri içindir. Bu menfaatlerinin en büyüğü, henüz kırk yaşında olan Prenses Meryem'in ilgisini çekmektir. Ancak Meryem'in iffetli bir kadın olması, hizmetkârı olan böyle bir adamla düşüp kalkmayı kendi nefsine yedirememesi gibi nedenlerle vakurluğunu koruması, Kalatosof'u bu niyetinden vazgeçirir. Prenses Meryem, ırzını koruduğu gibi servetini de bu habis adamdan korumayı başarır. Böylece Kalatosof'un umutsuzluğa kapılması onu, Prenses Meryem'den elde edeceği menfaat için arayışlara sevk eder. O sırada Peşav prensi Gadilla'nın, Prenses Meryem'e olan yakınlığını kıskanarak onunla evleneceği fikrine kapılması ve kendisinin elde edemediği servetine Gadilla'nın sahip olacağını

düşünmesi, hizmetine girdiği Çiçyanof ile Meryem arasında vuku bulan olayları kendi isteği doğrultusunda yönlendirmesine sebep olur.

Kalatosof'un, velinimetî Prenses Meryem'i, Tiflis'ten sürdürüp o kargaşalıkta yüklü miktardaki mücevherleri ile altın ve gümüş tüm eşyalarına el koyma planı, Tiflis halkı tarafından engellenir. Prenses, Ejderhan taraflarına sürüldüğü zaman tüm kıymetli eşyasını çalsa da çok geçmeden Tiflis halkının ihbarı neticesinde çaldığı eşyaları geri vermeye mecbur olmuştur. Bununla beraber hiçbir hükümet hizmetinde bulunmaması ile ilgili çıkan hakkında çıkan karar doğrultusunda bir süre Kafkasya'da, serseri bir şekilde gezer. Dilenmek derecelerine kadar düşer. İki, üç senelik bir kayıptan sonra Tiflis'te, zengin ve kibar bir Rus karısıyla evlenmiş olarak ortaya çıkar. Rusya'nın Volhini eyaletinde evlenen Kalatosof, bu kadına kendini Gürcistan prenslerinden biri olarak tanıtır. Kadın, "bir prens unvanının meftunu olması" (*Gürcü Kızı Yahut İntikam*, s. 118) nedeniyle kendisine Prenses Kalatosof dedirtmek için onunla evlenmeyi kabul eder. Kalatosof'un, daha Volhini eyaletinde iken Gürcistan prenslerinden olmadığı ve Gürcistan'da o isimde bir prens bulunmadığı iddia edilmesi üzerine asaletini ispat etmek amacıyla karısıyla beraber Tiflis'e gelir. Bazı dağlı Gürcüleri hediyelerle, paralarla kandırıp kendisini onların beyi olarak eşine tanıtmalarını isterse de dağlılar, böyle bir sahtekârlığa razı olmadıkları için kısa sürede foyası meydana çıkar ve karısı tarafından terk edilir.

İlk evliliğinin bu şekilde sonlanması, Tiflis halkı tarafından ilahi adaletin Prenses Meryem'in intikamını alması şeklinde yorumlanır. Kalatosof, karısı ile barışmak için her türlü yolu dener fakat hiçbir sonuç alamaz. Ancak Madam Kalatosof, bir süre sonra gebe olduğunu anlayıp doğacak çocuğunun yüzü suyu hürmetine kocasıyla barışmayı kabul eder. Kadın, Kalatosofzade'yi doğurduktan dokuz gün sonra, rahmindeki iltihap nedeniyle vefat eder. Tiflis halkının, kadının ölümünde "kocası olacak alçağın" (*Gürcü Kızı Yahut İntikam*, s. 119) parmağı olduğunu düşünmesine rağmen bu konuda net bir bilgi yoktur. Karısının ölümüyle tüm mal varlığı yeni doğan oğluna bırakılır. Bunun üzerine Kalatosof, çocuğa vasi tayin edilip malını muhafaza etmek ister. Tiflis halkı, onun babalığına da inanmadığı için bu durumu âdeta bir komedyâ olarak görür. Vefat eden karısının bıraktığı mallarla işlerini yeniden düzene koyan Kalatosof, tekrar General Çiçyanof'un hizmetine girmek istese de hafiye memurlarının durumu Petersburg'a bildirmeleri üzerine buna izin verilmez.

Kalatosof, bu işten ümidini kestikten sonra Bakü'deki İranlılar ile esir ticareti yapmaya başlar. Ortak olduğu İki Çeçen esirci ile Bakü'ye, Tebriz'e ve Tahran'a, köle ve cariye alım satımı yapar. Bundan da epeyce servet kazanır. Abaza taraflarından topladıkları cariyeler arasında bir tanesi güzelliği ile Kalatosof'u etkiler. Bunun üzerine Kalatosof, bu cariyeyle evlenmek ister. Kız da tıpkı diğer esirler gibi kendisine malik olan efendisinin emir ve arzularına boyun eğip teslim olmayı benimsediğinden, Kalatosof'un gösterdiği aşk ve muhabbeti kabul eder. Bu durum, Kalatosof'un cesaretini ve ümidini arttırarak indikleri bir Tatar köyünde imam çağırıp cariyeyi nikâhlamak ister. Bu arzusunu ortakları olan iki Çeçen'e açarak cariyenin bedelini de ödeyeceğini söylemesi üzerine bunlar, Rus olduğu halde bir Abaza kızını istifraş edemeyeceğini belirterek kabul etmezler. Kılıç çekip üzerine yürürler. Kalatosof, canını kurtarmak için köyden kaçır. Ancak akıllı başına geldiği zaman tüm sermayesini yanlarında bulunan köle ve cariyelere yatırdığını, Çeçenlerin ise taşı tarağı toplayıp kaçtıklarını anlayınca iş işten geçer.

Böylece bu ticaretten kazandığı kârdan başka sermayesini ve karısından kalan malı da elden çıkaran Kalatosof, bu işte de ilahi adaletin gazabına uğrar. Kendisine kalan mirası sefahat âlemlerinde tüketmesi üzerine Tiflis hükümeti, oğlunu babasından alarak yetimhaneye koyar. Çocuğa, annesinden kalan bir miktar servet de yetimhanede muhafaza edilir. Kalatosof, Çeçenler tarafından dolandırıldığı gerekçesiyle Tiflis'e dönüp şikâyetçi olsa da Rus hükümeti adliyesi, buna inanmadığı gibi oğluna olan borcunu da ödemesi gerekçesiyle üç ay hapis cezasına çarptırır. Ayrıca hapisten çıktığı zaman eline mal geçmesi durumunda bunun, oğlunun hakkını tazmin için zapt edileceği adli sicil kaydına yazılır. Kalatosof, böylelikle karısının bıraktığı serveti de yiyip bitirdikten sonra oğlunu da bırakarak Tiflis'i terk eder ve soluğu Azof kasabasında alır.

Rusya'nın en işlek iskelelerinden olan bu kasaba, tam bir ticaret merkezidir. Kalatosof, burada isim değiştirip iskelede gemi tayfaları, hamal gibi ayak takımına yemek yapıp satar. O sıralarda Azak'ta, bir İngiliz gemisi soyulur ve gemide nöbetçi bulunan vardiya neferi de katledilir. Azak polisi, bu cinayetin faillerini araştırırken serseriliklerinden şüphe ettiği kişileri de gözaltına alır. Bunlar arasında Kalatosof da vardır. Diğer tevkif edilenlerle beraber sorgulanır ve işkence edilir.

Kalatosof, yaklaşık üç ay kadar bu işkenceleri çektikten sonra suçsuzluğu ortaya çıkınca serbest bırakılır. Tekrar Tiflis'e dönerek oğlunun yanına gelir. Çocuk, yedi, sekiz yaşına geldiğinden dolayı talim ve terbiyesi için Elisabethal karyesindeki Alman manastırına gönderilir. Kendisiyle birlikte malı da bu manastırın idaresine bırakılır. Kalatosof, manastıra gelerek oğlunun üzerindeki malları almak ister. Ancak manastır idaresi kendisine emanet edilen malları korumakla görevli bulunduğunu söyleyerek isteğini kabul etmez. Kalatosof, manastır papazından bir lokma ekmek dilendiği zaman papaz efendi, bunu hak etmesi gerektiğini ifade ederek manastırda bahçıvanlık yapmasını teklif eder. Ancak Kalatosof, alın teriyle çalışıp kazanmayı beceremediğinden bunu kendisi için felaket olarak görür. Bunun üzerine manastırdan da kovulur. Köylüler de kendisine yardım etmez. Bu görüşme, Kalatosofzade'nin babasını son görüşü olur. Sekiz, on sene kadar kendisinden haber alamaz.

Seyyah, bundan sonra Kalatosofzade'nin durumunu anlatır ve babasının uğursuzluğunun oğlunu da yakaladığını ifade eder. Kalatosofzade, on iki, on üç yaşına geldiği zaman manastırdan çıkar. Ufak tefek ziraat ve çobanlıkla uğraşmaya başlar. Peterhof isminde bir köylü, bir dereceye kadar soyzadeliği bulunmasından ötürü bir müddet onu terbiye eder. Hatta kızını da Kalatosofzade ile evlendirmek ister. Ancak hem babasının hem de annesinin kalıtsal özelliklerini taşıyan Kalatosofzade'nin, tabiatında ve ahlakında da bu tür bozuklukların ve tembelliklerin görülmeye başlaması, Peterhof'un bu düşüncesinin gerçekleşmesine imkân vermez. Çok geçmeden de Peterhof, Kalatosofzade'yi kovar.

Bunun üzerine Kalatosofzade, rüşdünü ispat edecek yaşa geldiğinde Manastır'da mahfuz bulunan annesinden kalan servetini alır. Aslında yaşça reşit olmasına rağmen ahlakça hiç de reşit değildir. Bu servete güvenip çalışmaz ve gözüne kestirdiği kızlarla servetini tüketir. Bu sefahat âlemi, bir yandan tembelliğini arttırırken diğer yandan da parasını azaltır. Kötü üne sahip olması nedeniyle görüştüğü kızların hiçbirisiyle evlenemez. Son olarak Alman köylerinden birinde, Baba Kohen'in çiftliğinde yavaşmalık yapar. Bunda da tembelliği nedeniyle türlü hakaretlere maruz kalmaktadır.

Ahmet Mithat Efendi, Kalatosof'un kötü yaradılışı ve birçok faciaya sebep olabilecek potansiyelde biri olduğunu belirtir:

“Älemde bu habis Kalatosof gibi adamlar bulundukça mühim, müthiş, birçok faciaların önünü almaya imkân bulunamaz. Meryem’in kocası Gürcistan kralı bulunduğu zaman onun nüfuzu sayesinde atıp tutmaya alışan Kalatosof hanımının felaket gününde yanında[n] ayrılmamış ise bu hal sadakat-i mahsusası eseri sayılmamalıdır. Belki Ruslar tarafından bir ümidi bulunmadığı ve olmayacağı için Prenses Meryem’den ayrılamamıştır. Prens Çiçyanof kendisini ele almak için bazı vaatler gösterir göstermez hemen herifin kucağına atılıvermiş olması işte velinimet-i kadimine sadakatı olmadığını ispat eylediği gibi mumaileyhanın Rus hükümeti nazarında mucib-i itham olacak hiçbir hal ve hareketi yok iken mücerret Prens Çiçyanof’un arzusuna hizmet etmiş olmak için kadıncağızı böyle bir hataya duçar eyleyecek mukaddemat-ı mefsedet-kârâne-yi de tehye eylemiş yani biçareyi esassız yere korkutup asıl mucib-i itham olacak bir surette Prens Gadilla’ya dehaletе teşvik eylemiştir.” (*Gürcü Kızı Yahut İntikam*, s. 67).

Baba Kohen’in, Kalatosof’un yaptığı kötülüklerin cezası olarak oğlunun bu durumda olduğunu ve bu nedenle böyle miskin ve kuvvetsiz yaratıldığı için de hak ettiği değeri görmediği ile ilgili açıklamaları dikkat çekicidir:

“— Evet! İşte o Kalatosof’un oğludur ya! Fakat o Kalatosof’un kırdığı ceviz bini geçmiştir. Siz de o kırılan cevizin yalnız birkaçına vakıf olmuşsunuz. Tarihler daima vukuatın umumiyet-i suretini peyda eyleyenleri kayd ve zabt ederler. Suret-i hususiyyede kalan vakalara ehemmiyet vermezler. İşte bu tembel herif o dediğiniz Kalatosof’un oğlu olup Hazret-i İsa efendimizin demiş olduğu veçhile babasının ceza-yı tammini görememiş olduğu seyyiatından dolayı oğlunun hissesine isabet eyleyen cezayı bu çekiyor. Felek kendisini bir zengin asilzadelikten kaldırıp şu amelenin menzilesine atmış olduğuna göre bari biraz da kuvvetli, hamarat, cesur bir işçi olsaydı şu mesleğin insana temin edebileceği refaha nail olarak binnisbe yine bahtiyar olurdu. Bakınız koca Felahat’a! O da benim kadar nail-i refah bir adamdır. Kalatosof’a gelince her gün tekdir görmek, hakaret çekmek tecellisi muktezasındandır. Hak Teâlâ onu böyle miskin ve kuvvetsiz yaratmıştır ki pederinin bakiyye-i cezasını çekmek üzere her gün hırpalansın diye!” (*Gürcü Kızı Yahut İntikam*, s. 112).

Bu sözleri duyan Kalatosofzade de kendini şu şekilde savunur:

“— Allah beni amelelik etsin diye yaratmamış ki kuvvetim, çalışkanlığım amelelikten yetişenleri memnun edecek derecede olsun! Ne yapalım! Başkaları kadar çalışmıyor isek de onlar kadar da mükâfat iddiasında bulunmayıveririz. Çalıştığımız, hak ettiğimiz kadar yeriz, içeriz vesselam.” (*Gürcü Kızı Yahut İntikam*, s. 112, 113).

Yazar, Kalatosof’un diğer meselelerde herhangi bir suçu olmamasına karşın böyle dayanılmaz işkencelere maruz kalmasını onun gibi insanlar için ilahi adaletin intikamı olarak görür ve bu cezaya layık olduğunu düşünür. Ayrıca böyle adamların yaptığı fenalıkların bir gün mutlaka onları bulacak olmasının haksızlığa ve zulme uğrayan insanlar için bir teselli olacağı ve ilahi adalete olan güvenlerini arttıracığı kanaatindedir:

“(…) Lakin bizim serseri Kalatosof gibi bin fenalık yapmış oldukları halde ceza-yı kanunisini görmemiş bulunanlar için bazı kere intikam ve adalet-i ilahiyye bu surette cilve-nüma olur ki bir fikr-i hikmetle düşünülecek olursa bu da Kalatosof gibi şıklar için muhakkak ve seza bir ceza yerine kaim olur.” (*Gürcü Kızı Yahut İntikam*, s. 123).

“(…) Böyle hırçın adamların cümlesi için muhakkak bulunan sû-i âkıbet Kalatosof için dahi encam-kâr gelip çıkmıştır ki adalet-i ilahiyye muktezasından olan bu intikamât-ı muhıkka alınmayıp da sitem-kârânın ettikleri cevirler, gadirler yanlarına kâr kalacak olsa maazallahü Teâlâ insanların adalet-i Rabbaniye’den de emniyetleri münselib olacağı derkardır.” (*Gürcü Kızı Yahut İntikam*, s. 121).

Burada yazar, Kalatosofzade’nin durumundan hareketle kalıtımın ne kadar önemli olduğuna ve anne babanın bedensel ve ruhsal niteliklerinin çocuğa geçmesinin onda iyi ya da kötü etki bırakabileceğine dair fikirlerini söyleme olanağı bulur. Dolayısıyla evlilikte asıl bir soy ve dürüst bir ahlak tavsiyesi verir:

“Birçok emraz-ı müdhişe ve gayr-ı müdhişenin ebeveyninden evlada intikalleri muhakkakat-ı tabiiyyeden olduğu gibi ahlafiyyun-ı hükema işbu emraz-ı cismaniyyeden maada türlü türlü emraz-ı ruhaniyyenin de irsen evlada intikaline kanidirler. Tabiatıta intikalât-ı irsiyye yalnız emraza mahsus olmayıp ebeveynin sıhhat ve selamet-i cismaniyyesi de evlada intikal eylediği muhakkak olduğu gibi ruhaniyatta dahi intikalât-ı irsiyye seyyiat ve kabihâta mahsus olmayıp hüsnîyyat dahi bu kanun-ı tevarüse tabidir. Bahtiyardır ol adam ki ahlak-ı âliyye erbabından olan bir çift ebeveyninden tevellüt eylemiş ola! Zira asalet denilen şeyde hürmete bir istihkak var ise mahza tıynet-i pâkları ve ahlak-ı âliyyeleri ile tahsin ve tazîm-i enâmı kazanmış olan ebeveynin bu meziyet-i ahlaqiyyesine varis olmak cihetiyle o istihkak teslim olunabilir. Kezalik bed asıl olanlar için istihkarın muhakkakiyyeti de ebeveyndeki redâete varis olmaktan neşet eyler. Bu sebebe mebnidir ki hükemâ izdivacat hususunda zenginliğe, züğürtlüğe hiçbir ehemmiyet verilmeyip kanın temizliğine, soyun asaletine, ahlakın dürüstlüğüne ehemmiyet verilmesi tavsiyesinde bulunurlar. Zira redâet-i mevruse erbabının sıhriyyetle kana iştirak eylemesinde vevki kısmen olsun tevrîs-i redâet pek kuvvetli olarak melhuzdur.” (*Gürcü Kızı Yahut İntikam*, s. 127).

Görüldüğü gibi Kalatosof’un sefih yaşantısı evliliğinin felaketle bitmesine ve çocuğunun perişan olmasına neden olur. Böylece yazar tarafından eserin sonunda yaptıklarının bedeli olarak feci bir sona uğrar.

6.2.2.7. Ahmet Metin ve Şirzat

Romanda Neofari’nin sefahat hayatı sebebiyle sonu felaketle biten evliliği anlatılır. Yazar, Ahmet Metin’i donanımlı bir Türk denizcisi sıfatıyla Türklük ve Müslümanlık gibi iki önemli haslete sahip Osmanlılar için bir örnek olarak karşımıza çıkarır. Yirmi yedi, yirmi sekiz yaşlarındaki bu delikanlı, bir gün eski bir Yahudi dükkânından aldığı bir kitap üzerine bu kitaptaki Türk şövalyesi Şirzad-ı Selçukî’nin izlerini aramak maksadıyla o coğrafyaya seyahat etmek ister. Bunun için de

Meliketü'l-Bahr adını verdiği ve İstanbul'da yaptırttığı gemiyle İtalya taraflarına doğru yola çıkar.

Ahmet Metin, deniz yolculuğu esnasında Pire Limanı'nda tanıştığı Mösyö Le Boyar Çokogano ve Madam Çokogano çiftinden Madam Çokogano'yu daha önce bir yerde gördüğünü ve tanıdığını hatırlar. Ancak nerede gördüğünü bir türlü çıkaramaz. Boyar'ın, Romanyalıların büyük arazi ve emlak sahibi zenginlerine verilen bir unvan olduğu düşünüldüğünde, Romanyalı oldukları anlaşılan bu çiftin de, tıpkı Ahmet Metin gibi deniz seyahatine çıkmış oldukları görülür. Bunun için de Valsko isimindeki bir vapuru kiralamışlardır. Madam Çokogano'nun Ahmet Metin'e, Mora Yarımadasını birlikte gezme teklifine kocasının canı sıkılır. Durumu fark eden Ahmet Metin, rotasının İtalya olduğunu söyleyerek bu teklifi nazik bir şekilde geri çevirir. Boyar Çokogano, misafiri Ahmet Metin gittikten sonra karısıyla bu serbest tavırları nedeniyle kavga eder. Aralarında geçen konuşma, Madam Çokogano'nun karakteri hakkında ipucu vermesi açısından önemlidir:

“— Canım sen bu hafifmeşrepliğe ne zaman nihayet vereceksin? Bir yabancı adam yanında beni mahcup bırakmakta ne zevk umuyorsun, dediği zaman güzel madam dahi:

— Ya sen de bu cehaletin ile beraber her mühim meseleye niçin burun sokuyorsun? Cehlini âleme göstermekten ne zevk umuyorsun, demiş idi ki Boyar'ın gazabı bir kat daha artarak:

— Fakat bilir misin ki bir kadının hiffet-i şühaneyi bu derecelere kadar vardırması bir erkeği bıktırır, sözünü gayet ekşi bir surat ile söylemesini müteakiben dahi hırçın kadın:

— Usanır ise ne yapalım? Şu muhtariyet-i medeniye âleminde kimse kimseye zincir ile bağlı değildir ya (...)" (*Ahmet Metin ve Şirzat*, s. 151, 152).

Madam Çokogano, ertesi gün, kocasının vizite kağıdıyla Ahmet Metin'i kuşluk taamına davet eder. Ahmet Metin, daveti kabul edip gittiği zaman kendisini Madam Çokogano yalnız karşılar. Bunun üzerine Ahmet Metin, bu işte bir hile olduğunu anlar. Her ne kadar Madam Çokogano, kocasının ilim zügürdü olduğunu söyleyip dünkü konuşmaları üzerine Ahmet Metin'e karşı kendisini eksik hissettiği için bugün onu karşılamaya gelmediğini ve sabah erkenden Atina civarını gezmeye gittiğini söylese de işin aslı farklıdır. Mösyö Çokogano'nun, dünkü kavgadan sonra karısının bir de yarınki kuşluk taamına Ahmet Metin'i davet edeceğini öğrenmesi, iplerin iyice gerilmesine neden olur. Karısının bu davette ısrarcı olduğunu görünce de bu sabah gezme bahanesiyle evden çıkar. Bu şekilde davranmasının sebebi, kendisi olmadığı

zaman karısının yalnız başına bir erkeği davet etmeye cesaret edemeyeceğini düşünmesidir. Ancak Madam Çokogano'nun serbest mizaçlı olması, bu işte de başarılı olmasını sağlar.

Ahmet Metin, bu sırada Madam Çokogano'nun, babası ölmeden önce birlikte Moldova taraflarına gittikleri zaman bir haftadan fazla evlerinde misafir kaldıkları kadın olduğunu hatırlar. On bir, on iki sene önceki bir olay olmasına rağmen hafızasını biraz daha zorladığında bu kadının o zamanlar yeni gelin olduğunu da anımsar. Ancak kadının isminin Çokogano olup olmadığı konusunda şüpheyne düşer. Çünkü Ahmet Metin'in hatırladığı isim Koçagari'dir ve o zaman bu kadının yanında gördüğü adam da şimdiki kocası değildir. O zaman yanında gördüğü adamın yaşını başını almış bir adam olmasından hareketle şimdi yaşaması durumunda ihtiyar olacağını tahmin eder. Şimdiki kocası Mösyö Çokogano'nun ise hatırladığı adama kıyasen daha genç olduğunu, bu durumda da onun Madam Çokogano'nun ikinci kocası olma ihtimalinin yüksek olduğunu düşünür. Tahminlerinde bir neticeye varamadığında, Eflak ve Boğdan'a dair açılan bir meseleyi fırsat bilerek Koçagari familyası ile olan anısını anlatır. Madam Çokogano, bu ismi duyduğu zaman şaşırır ve yüzü bembeyaz olur. Her ne kadar bu ismi hiç duymadığını dile getirse de Ahmet Metin, kadının yalan söylediğini anlar. On dört, on beş yaşlarında gördüğü kadının Madam Koçagari olduğuna hiç şüphesi kalmaz.

Yazar, Madam Çokogano'nun gerçek kimliğini itiraf etmemesinin haklı sebepleri olduğunu belirttikten sonra onun sergüzeştini anlatır. “*Madam Çokogano*” başlıklı bölüm, hem bu kadının hayatını hem de Romanya halkının ahvalini tasvir etmesi bakımından romanın önemli bir bölümünü oluşturur. Ardından geriye dönüş tekniğiyle asıl kimliği Neofari olan Madam Çokogano'nun hayat hikâyesini anlatır. Boğdan'da, Avrupa medeniyetini ilk benimseyen ailelerden biri Bruslavo ailesidir. Bu familyanın reisi, Andri adındaki bir ihtiyardır. Andri'nin tam eski Boğdanlı olmasına karşın oğlu Stefano, yeni Boğdanlılar'ın modelidir. Oğlunu Viyana'da okutan Andri, onun Nemçeleşmiş³²⁰ olduğunu düşünür. Stefano, Yaş şehrindeki çiftlikleri ile evlerini Avrupa usulüne göre düzenler. Babasını da alafranga tarzda giydirir. Andri, artık kabuğuna çekilip etrafındaki yeniliklere ayak uydurmaya çalışır. Stefano, yedi, sekiz

³²⁰ Osmanlılarca Avusturya'ya ve Avusturya halkına verilen isim.

seneden beri annesinin ölümüyle yalnız kalan babasını bir de evlendirmek ister. Andri'yi, taze bir dul ile evlendirir. Andri'nin iki sene sonra bu kadından Neofari adında bir kızı dünyaya gelir.

Stefano, çocuğu doğar doğmaz, Andri'nin tüm müdahalelerine rağmen sütanneye verir. Madam Bruslavo da kızının sütanneye verilmesi taraftarı değildir ancak bu konuda Stefano'ya karşı gelemmez. Neofari, yürümeye başladığı zaman ihtiyar Andri ölür. Çocuğa yirmi beşinci ayda Fransız muallime tutulur. Stefano, Neofari'nin küçük yaştan itibaren medeniyet lisanı olarak benimsediği Fransızca'yı öğrenmesi taraftarıdır. Annesi, kızının kendi dili olan Moldovancayı öğrenmeden yabancı bir dil öğrenmesini ve bu durumda kızıyla tercüman vasıtasıyla konuşmaya mecbur kalacağını doğru bulmaz. Bu nedenle Neofari, bir yandan kendi dilini öğrenip diğer taraftan Fransızca'yı öğrenmeye başlar. Bir süre sonra Stefano alafranga bir kadınla evlenir. Neofari'yi doğduğu günden itibaren kendi kızı gibi seven Stefano'nun evliliğinin üzerinden iki sene geçtiği halde henüz bir çocuk sahibi olamaması, Neofari'ye olan ilgisini daha da arttırır.

Neofari, beş yaşına geldiği zaman eğitimi için Paris'te yatılı okula gönderilir. İlk ve ikinci senenin yaz tatillerinde Stefano ve karısı, Neofari'nin yanına giderler. Üçüncü senenin tatil zamanı sekiz yaşına girmiş olan Neofari, ailesinin yanına Yaş'a getirilir. Buradaki evlerini kızın Paris'teki yaşantısına göre düzenlerler. Neofari, evin düzenlenmiş halini bile beğenmez. Bir buçuk aylık zamanını burada zor geçirir. Köylüler ve annesi, Neofari'yi her ne kadar şımarık ve terbiyesiz bulsalar da Stefano ve karısı onun alafranga hallerine bayılır. Aynı şekilde Akilo adındaki bir Boyar da Fransa'da tahsil gördüğü için Neofari'nin alafranga tavırlarını yadırgamaz tam tersine hayran olur. Neofari, okullar açıldığı zaman Paris'e geri döner ve ordaki arkadaşlarına kendi vatanını övmek yerine yerer. Öz vatanını yabancı bir memleket olarak görüp Paris'i gerçek vatanı kabul eden Neofari, yozlaşmış ve memleketine adeta bîgâne kalmıştır:

“Lakin tekrar ve tekid edelim ki, Neofari gerek kendi familyası ve gerek Boğdan milleti için artık bilküllüye kaybolmuş bir kız sayılsa bile Fransız medeniyeti için tamamıyla kazanılmış bir harika hükmünü almış idi.” (*Ahmet Metin ve Şirzat*, s. 175).

Böylece memleketinde aradığını bulamayan Neofari, sonraki iki senenin tatil zamanlarında gelmez. Bu ikinci senede Stefano ve karısı ile birlikte Akilo da

Neofari'yi ziyarete gider. O zaman on yaşında olan Neofari'ye karşı Akilo'nun muamelesi büyük bir matmazele edilecek muamelelerdendir. Bu durum Stefano'nun da dikkatini çeker. O zaman otuz yaşlarında olan Akilo'nun beş, altı sene sonra on beş, on altı yaşında olacak bir kızla evlenmesinin gayet normal karşılanacağını söylemesi Neofari hakkındaki hislerinin farklı olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

Neofari, on altı yaşını bitirdikten sonra mektepten çıkarılır. Yaş'ta, bir seneden beri kendisi için özel olarak yaptırılan ve tamamen alafranga döşenen bir köşke yerleştirilir. Ayrıca hizmetine tahsis için de kendisiyle beraber iki kız hizmetçi ile bir erkek uşak getirtilir. Bu kadar külfet ve özen bile Neofari'yi mutlu etmez. Neofari'nin kendi halkına bu denli yabancılaşması birbirlerini karşılıklı benimsememelerine sebep olur. Bu yüzden de Neofari'nin anlaştığı ve “nazarında biraz insana benze[yen]” (*Ahmet Metin ve Şirzat*, s. 177) tek kişi Mösyö Akilo'dur. Yazarın halim selim olarak tanıttığı Akilo ile aralarındaki münasebet evliliğe doğru gider. Neofari için aralarındaki yaş farkı önemli değildir. Yaşlı bir kocaya varmayı şıklık kabul ederek evlenilecek erkeğin yaşça büyük olmasının ona tecrübe kazandıracağını bu nedenle de genç kızların erken evlenmeleri kanaatindedir. Neticede bu ilişkiyi Neofari'nin ailesinin de kabul etmesi sonucunda evlenirler. Dolayısıyla Ahmet Metin'in Madam Çokogano olarak tanıdığı kadının, Madam Koçagari olduğunu hatırlaması doğru bir tespittir. Balayıdan sonra yeni evli çift, ilk kışı Viyana'da geçirir. Burada Neofari, yavaş yavaş kocasının ilgisinden sıkılmaya başlar. Paris'e gittikleri zaman bir süre sudan mahrum kalan balığın yeniden suya kavuşması gibi kendini tamamen eğlencelere kaptırır. Akilo, bu durumdan şikâyetçi olmaya başlar.

Neofari'nin bu lakayt tavırlarından alafranga olan Akilo bile rahatsız olur. Karısı gibi tamamen Fransız olmadığı için onun salonlarda başka adamlarla gülüp eğlenmesini kabul edemez. Her ne kadar gençliğinde bu tür yerlere girip çıkmışsa da evlendiği zaman şaşaalı görünen bu yerlerin ve gördüğü hal ve tavırların kocalar için acı verici bir durum olduğunun farkına varır. Ancak bu rahatsızlığını karısına bir süre göstermez. Neofari, bu şekilde Paris salonlarında gönlünü eğlendirdikten sonra her seferinde kocasının yanına döner. Akilo Koçagari, Neofari'nin kendisine zaman ayırmamasını, karısının sevgisinin bitmesine bağladığından onun gönlünü yeniden kazanmak için uğraşır. Neofari ise bu durumu kıskançlığa yordduğu için kocasının baskılarından iyice bunalır. Neofari'nin Akilo ile yaptığı evlilik, aşk evliliği değil

mantık evliliğidir ve Akilo bunun farkında değildir. Neofari, Akilo'nun yaşını başını almış ve safa sürme konusunda ayak uydurabileceği bir kişi olduğunu düşünerek onun bu meziyetlerini kendisi için artı kabul etmiştir. Kocasının tembih ve nasihatlerini bir zulüm olarak gördüğü için de evliliğinde aradığını bulamamaya başlar.

Memleketleri Yaş'a döndükten üç ay sonra Neofari, Roza adında bir kız çocuk dünyaya getirir. Bir müddet onunla vakit geçirir. Akilo'nun da bu süre zarfında karısı ile ilgili şüpheleri yok olur ve ona yeniden güven duyar. Ancak bir yaz mevsiminde Akilo'nun, Bükreş'teki arkadaşlarından birinin oğlu olan Nikolso adındaki genç bir delikanlının çiftliklerine misafir gelmesi, Mösyö ve Madam Koçagari'nin rahatını kaçırrır. “Bu şık ve genç Boyar” (*Ahmet Metin ve Şirzat*, s. 186), âdeta Neofari'nin erkek versiyonudur. O da tıpkı Neofari gibi doğduğu günden beri Fransız süt valideleri ve Fransız muallimleri elinde büyüyerek Fransızlaşmış bir kişidir. Bükreş'te, Cizvitler mektebini bitirdikten sonra askerliğe olan merakı nedeniyle Fransa'nın Saint Sör Mektebi'ne girmiştir. Hoppa ve çapkın olarak tasvir edilen Nikolso, ahlaksızlığı, terbiyesizliği ve kendini beğenmişliğiyle de kadınlar arasında tanınır ve rağbet görür. Babasının tavsiye namesi ile Akilo'nun çiftliğine gelen Nikolso'nun cazibesine Neofari de kapılır.

Çiftlikte kaldığı süre boyunca karısı ile Nikolso arasındaki yakınlaşmayı fark eden Akilo, bu duruma içten içe üzülür. Nikolso'yu çiftlikten uzaklaştırmanın çaresini arar fakat bulamaz. Kendileri de bu süre zarfında başka bir yere gidemezler. Mekteplerin açılmasına kadar Nikolso, çiftlikte kalır. Çiftlikten ayrıldığı zaman da üzgün ayrılır. Nikolso'nun çiftlikte kaldığı süre boyunca karısına hiçbir şey söyleyemeyen Akilo, onun gidişiyle beraber kendisi gibi genç bir kadının yine genç ve serbest bir delikanlı ile bu kadar laubali olmasının doğru olmayacağını söyleyerek onu uyarır. Neofari ise buna fazla tepki gösterir. Akilo yaşındaki bir kocanın kendisi gibi genç ve kibar olan karısını eğlendirmek için Nikolso gibi gençleri bizzat kendisinin davet etmesi gerektiğini söyleyerek kocasını yine zor durumda bırakır.

Olaylar bu şekilde ilerlerken kış geçirmek üzere Paris'e gidilir. Gittiklerinin ilk haftası Nikolso da gelir. Neofari, Paris eğlencelerine Nikolso ile devam eder. Bu hareketleri ve hakkında çıkan dedikodular, salonlara devam eden mutaassıp aileler tarafından hoş karşılanmaz ve bu familyalar Neofari ile irtibatlarını koparırlar. Nikolso

ile Neofari, böylece Avrupalıların “amant”³²¹ tabir ettikleri bir dost hayatı yaşar. Neofari, Nikolso’nun yanı sıra başka kişilerle de görüşür. Bu noktada Nikolso’nun da Neofari’ye tam anlamıyla güvenmediği görülür. Bu da Neofari yüzünden birkaç düelloya girmesinden anlaşılabilir. Neofari, güven konusunda kocasına herhangi bir teminat vermezken Nikolso’ya verilen teminata da onun inanmayacağı açıktır. Karısının bu davranışları üzerine Akilo da nispet yapmak için gözüne kestirdiği birkaç kadınla yakınlaşır. Ancak bu tür ilişkilerin gerçek yüzünü kısa sürede görüp anlayınca ve kabarık faturaları görünce bu işten vazgeçer. Neofari’nin bazı dostları, bunu kendisine söyledikleri zaman hiçbir şekilde kıskanmaz aksine bu durumdan memnun bile olur. Kocasının kendisine yine nasihat verdiği bir gün, bunu ayrıca kocasına karşı koz olarak da kullanır:

“— Maaşallah! Ne güzel ahlak dersi veriyorsun! Fakat ellisini geçmiş, altmışına takarrüp eylemiş olan bir efendi, hâlâ sevda-perdazlıkta bulunur ise daha yirmi beşine gelmesi için epeyce zaman isteyen karısına bu dersleri veremez, deyince baba Akilo, mahcubane, mağlubane bir surette önüne bakıvermeye mecbur olmuş idi.” (Ahmet Metin ve Şirzat, s. 195).

Kış Paris’te bu şekilde geçirdikten sonra Akilo, ticari işleri için yazı memleketi Yaş’ta geçirmek ister. Neofari, kocasıyla birlikte gitmez, Paris’te kalır. Kocası gittikten sonra meydanı boş bulan Neofari, Nikolso ile birlikte istediği gibi at koşturur. Bu hareketlerinden dolayı kendisiyle ilişkilerini koparan aile dostları yerine daha aşağı tabakadan insanlarla arkadaşlık eder. Nikolso, bu süre zarfında okula uğramadığı için imtihanlarını veremez ve okuldan atılır. Bu durumu hem babasından hem de metresinden gizler. Bir müddet sonra bunun acısını çıkarmak için hovardalığının dozunu arttırır. Neofari’nin yanı sıra başka kadınlarla da metres hayatı yaşar. O zamana kadar metreslerini “Fam de mond” (Ahmet Metin ve Şirzat, s. 197) yani kibar

³²¹ Sevgili. Ahmet Mithat Efendi, *Karnaval* isimli eserinde de bu tabirden bahsetmiş ve bunun Avrupa’da evli erkekler arasında da normal karşılandığını dile getirmiştir.

“(…) Zira şövalyeler zamanında her şövalyenin ”dame“ unvanıyla bir sevgilisi olup ekseriya bu sevgililer en kibar kadınlardan intihap olunurmuş. Fakat muaşakaları pek halisane olup şövalye kendisini o kadının kulu kölesi addedermiş. Allah’tan sonra o kadına perestiş eyleyerek muharebelerde onun aşkından onun isminden istimdat edermiş. Hatta bu muaşakaları o kadınların akrabası ve kocası dahi bilerek halisiyet ve safvetinden dolayı buna ilişmedikten maada bilakis zevcesinin amant’ı olan şövalyenin kibarlığı ve fütühatı ile kendisi dahi iftihar eylemiş. Gerek kadınlar gerek kocaları vesair chibba ve taallukatı bu muaşakalara pek ziyade ehemmiyet vererek bir amant’ı olmayan kadını âdeta kibardan addetmezlermiş (...) (Karnaval, s.69, 70).

kadınlar arasından seçmesine rağmen daha sonra aşağı tabakan kadınlara kadar tenezzül eder. Diğer yandan da Neofari ile ilişkisini devam ettirir. Bu sırada babasının vefat ettiğine dair bir telgraf almasıyla memleketine döner. Nikolso'nun gittiği esnada Akilo da memleketindeki işlerini yoluna koyup karısının yanına döner.

Neofari'nin özgürlüğünü bu kadar ele alması artık kocasını çileden çıkarma ve ayrılma raddelerine getirir. Neofari'nin kocasından bağımsız hareket etmesi aralarındaki evlilik akdinin hükümsüzlüğünü gösterir. Akilo, her ne kadar karısını hâlâ sevse de bu rezalet içinde yaşamayı gururuna yediremez. Karısının kabul edeceğinden korktuğu için de ayrılma teklifini söyleyemez. O kışı da ilkbahara kadar karısının yanında Paris'te geçirir. Bahar mevsimi geldiği zaman bu sefer karısına teklif etmeden kendisi memleketi Moldova'ya döner. Çünkü Neofari'nin gelmeyeceğinden emindir. Bu sıralarda Neofari'nin şöhreti bütün Paris'e yayılır ve etrafında her kesimden adamlar peyda olur. Neofari, bunun üzerine kızı Roza'yı bir pansiyona yerleştirip sorumluluğundan kurtularak eğlence hayatına daha çok vakit ayırır. Yaşadığı evi değiştirip daha büyük bir eve geçer. Böylece Paris'in en çok aranan kadını mertebesine ulaşır. Akilo, o sene karısının yanına geç gelir. Gördüğü muamele koca olmasından ziyade misafir muamelesidir.

Gördüğü bu itibarsızlık karşısında daha fazla tahammül edemeyip kış bitmeden şubat sonlarında tekrar memleketine gider. Karısına karşı duyduğu hisler de bu süre zarfında değişmeye başlar. Ayrılmayı bu sefer de karısının ona karşı bir intikam fikrine yoracağı gerekçesiyle düşünmez. Bu esnada Nikolso ile Neofari, yaz tatili için gittikleri Almanya'da karşılaşırlar. Neofari, başta Nikolso'ya karşı serzenişte bulunsa da yalanlarına kanıp tekrardan affeder. Nikolso, babasından kalan yüklü miktardaki mirası, sefahat âlemlerinde Viyanalı bir aktrisle yedikten sonra kaybettiği paraları telafi etmek için kumara başlar. Böylece yeniden bir araya gelen âşıklar Akilo'dan da herhangi bir ses çıkmaması üzerine beraber yaşarlar. Neofari'nin kocasıyla olduğu gibi ailesi ile de irtibatı kesilir. Pansiyona bıraktığı kızıyla da Akilo aracılığıyla görüşür.

Neofari ile Nikolso Çokogano arasındaki ilişki iki, üç sene kadar devam eder. Çıktıkları seyahatlerde kendilerini etraflarındakilere karı koca olarak tanıtırlar. Neofari, bir süre sonra Nikolso'ya da kocası Akilo'ya davrandığı gibi davranır. Bu sırada Neofari'nin, İngiliz Madam Brasey adındaki bir kadının seyahatnamesini okuması, onda bir deniz seyahati yapma fikri uyandırır. Bu arzusunu gerçekleştirmek

için bir müddet daha Nikolso ile beraber olur. Ahmet Metin'in, Madam ve Mösyö Çokogano olarak tanıdığı bu çift böylece İstanbul'da kiraladıkları Valsko vapuru ile deniz seyahatine çıkarlar. Yazar, Madam Çokogano'nun asıl kimliğini Ahmet Metin'e açıklayamamasını, tüm yaşananlara rağmen yine de kendisinde kalmış olan "bakıye-i insaf'a" (*Ahmet Metin ve Şirzat*, s. 209) bağlar.

Madam Çokogano'nun yapmayı planladığı deniz seyahati için Ahmet Metin'in biçilmiş kaftan olduğunu düşünmesi, bu seyahati onun refakatinde gerçekleştirmesini sağlar. Nikolso, tüm itirazlarına rağmen Neofari'yi bu isteğinden vazgeçiremeyince kabul etmek zorunda kalır. Ahmet Metin ise Neofari'yi mühim bir romanın ve kendi seyahatinin en önemli kahramanı olarak gördüğü için teklifin onun tarafından yapılmasını sağlayarak neticede kabul eder. Seyahatleri boyunca Ahmet Metin'in her konudaki donanımına hayran kalan Neofari'nin gözünde Nikolso, büsbütün düşmeye başlar. Hatta Neofari, bu adamı bir zamanlar cidden nasıl sevmiş olduğuna şaşırır. Bu noktada Ahmet Metin'e olan hisleri de değişmeye başlar. Ahmet Metin'in, Neofari'ye yaklaşımı ise mesafelidir. Her ne kadar güzel, alımlı ve bilgili bir kadın olduğunu takdir etse de aldığı alafranga terbiyenin her halinde ve tavrında görülmesi ve "düzme kocası[na]" (*Ahmet Metin ve Şirzat*, s. 353) olan davranışlarını göz önüne aldığı anda ulaştığı netice onu ikaz eder:

"Yazık ki şu güzel kadın bir merd-i kâmilin eline düşmemiştir. En mükemmel bir kadın olabilecek iken o mükemmeliyete bir suret-i makusede vasil olmuştur." (*Ahmet Metin ve Şirzat*, s. 356).

Nikolso da bu konuda Ahmet Metin gibi düşünmektedir. Neofari'ye, bu kadar güzel vasıflarının yanında biraz daha ciddi davranmasını söylediğinde aldığı cevap manidardır ve Neofari'nin gerçek kimliğini yansıtır:

"— Biraz da ciddiyeti artıracak olsam seninle sürtüp duracağıma meşru kocama zevce ve ciğerparesi kızıma valide olur idim. Budala herif, bunu düşünsene!" (*Ahmet Metin ve Şirzat*, s. 212).

Yazar, "*Roman İçinde Roman*" başlıklı bölümde, bu hacimli eser içerisindeki diğer roman katmanlarıyla bağlantılı olan bir başka romanı anlatır. Neofari'nin Ahmet Metin'e duyduğu hislerin zamanla büyümesi, bu romanın zeminini oluşturur. Bu da Neofari'nin, Ahmet Metin'i gemideki Rum hizmetçi Vasiliki'den kıskanmasına neden

olur. Ahmet Metin'in Vasiliki'ye olan ilgisi ve hoş muamelesi, onun metresi olduğunu düşünmesine ve ondan nefret etmesine yol açar. Bu nefret, daha sonra Vasiliki'nin vücudunu ortadan kaldırma isteğine kadar gider. Miçoluk hizmetine alınan Katrina aracılığıyla Vasiliki ile iletişim kuran Neofari, metres mevzusunu ona da açar. Ancak Vasiliki, efendisiyle arasında böyle bir şey olmadığını, onun hizmetkârı olmak şerefiyle yetindiğini söyler. Nitekim Vasiliki'nin bu konuda söyledikleri doğrudur. Çünkü Vasiliki'nin gönlü hesap memuru Süreyya'dadır. Aynı şekilde Süreyya da Vasiliki'ye âşıktır. Ahmet Metin'in Vasiliki'ye olan yaklaşımının, tıpkı Neofari'ye olan yaklaşımı gibi olduğunu belirtmek gerekir.

Neofari ile Katrina, işbirliği içerisinde Vasiliki'yi ortadan kaldırma planları yapar. Ancak Korfu'dan maiyetlerine aldıkları İtalyan kılavuz, bu hain planı iştir. Vasiliki'yi uyarmak ister fakat İtalyanca konuştuğu için derdini anlatamaz. Katrina buna şahit olur ve durumu Neofari'ye bildirir. Neofari, cinayet işleme konusunda her şeyi göze almış ve gittikçe canavarlaşmış olduğundan, işbirlikçisi Katrina ile kılavuzu, sarhoş olup sızdığı bir gece denize atıp öldürür. "Vasiliki gibi bir masumun masumiyeti gayret-i ilahiyeyi tahrik ederek" (*Ahmet Metin ve Şirzat*, s. 456) onun için tertip ettiği planı gerçekleştiremez. Romanın ilerleyen bölümlerinde, Ahmet Metin'in fırsat buldukça anlattığı ibretlik hikâyeler, Neofari'yi bir vehimden ibaret olan bu emelinden vazgeçirir. Vicdanı ile hesaplaştığı zaman zavallı İtalyan kılavuzu "bir emel-i fahişane" (*Ahmet Metin ve Şirzat*, s. 686) uğrunda boş yere öldürdüğünü de itiraf eder.

Ahmet Metin, Süreyya ile Vasiliki'yi nişanladığı zaman Neofari'ye, Osmanlı düğünleri hakkında bilgi vererek Osmanlı evlilik âdetlerini Avrupa âdetleri ile mukayese eder. Avrupa "hezeyan-nüvisanının" (*Ahmet Metin ve Şirzat*, s. 429) yazdıkları kitaplarda Osmanlıyı yanlış tanıtmaları, Şarklıların haremeleri, odalıkları hakkında türlü yalanlar uydurmaları nedeniyle bu meselede, Neofari'nin gözünü açmaya çalışır. Nitekim Neofari de bu tür Avrupalılardan olmasından dolayı Ahmet Metin'in Vasiliki'ye olan muamelesini, onun metresi olduğu şeklinde yorumlamış ve Ahmet Metin'in de bunu gizlemek için bu tür hükümlerde bulunduğunu düşünmüştür. Bu doğrultuda onun, Müslümanlıkta böyle genç hizmetçi ve cariyelerin aile ferdinden sayıldığını, evlat gibi kabul edildiklerini ve onların mutluluğunu ve geleceğini düşünmenin aile reisinin vazifeleri arasında olduğunu söylemesine inanmamış, bir süre

daha Vasiliki hakkındaki hüsnükuruntusuna devam etmiştir. Ahmet Metin'in, nişan dolayısı ile verdiği izahat, Neofari'nin yaşadıkları ve gördüklerini akıl süzgecinden geçirip muhakeme etmesiyle kendi bildiğinin aslında yanlış olduğunu kabul etmesini sağlar. Nitekim Vasiliki'nin de Ahmet Metin'i efendisi, babası gibi görüp kendini de ona kızı ve sadık hizmetkârı olarak kabul ettirmesi, Ahmet Metin'in söylemlerini destekleyici niteliktedir.

Neofari, bunun üzerine Korfu'da, Ahmet Metin'den ayrılır ve gelecek sene için planlanan Cezayir-i Bahr-i Sefid seyahatine kocasıyla birlikte geleceği sözünü verir. Ancak bu sözünü gerçekleştiremez. Neofari, Ahmet Metin'den dinledikleri üzerine nefisini ıslah edip memleketine, kocasının yanına döner. Kızını da pansiyondan alarak bakımını üstlenir. Bu yeni yaşantısında mutludur ve üstelik seyahatnamesini de “Etuan de Karpat” adıyla Yaş'ta, Fransızca olarak çıkan bir gazetede yayınlamaya başlar. Övgüyle bahsettiği arkadaşı Ahmet Metin'e de bu gazetenin nüshalarını sırasıyla gönderir. Ahmet Metin, bir gün yine bu gazeteden gelen bir nüshada Neofari'nin akıbetine dair bir fıkra görür. Bu fıkra, Neofari'nin seyahatnamesinin hitamı olduğu kadar kendi hayatının da hitamıdır. Fıkra, Neofari'nin elim bir kazaya uğradığını ve bunun sonucunda da öldüğünü haber verir. Neofari, geçen pazar günü kocası ve kızı ile hava almak için gittikleri Porg Nehri kenarında olta ile balık avlarken nehre düşer ve kurtarılamayarak boğulur. Neofari'nin başına gelen bu talihsiz kazaya onu tanıyan ve okuyucusu olan diğer kişiler gibi Ahmet Metin de üzülür. Ancak Neofari'nin suda boğulma şekli öldürdüğü zavallı İtalyan kılavuzla benzerlik gösterir. Ahmet Metin'in bu cinayetten haberi olmadığı için bunun üzerinde fazla düşünmez ve dostunun ölümüne üzülür.

Neofari'nin evliliğinin felaketle bitmesinde küçük yaştan itibaren aldığı alafranga terbiyenin etkisi vardır. Neofari, aldığı alafranga terbiye yüzünden kendi değerlerine yabancılaşır. Onun yozlaşmış tavırları ve sefih yaşantısı alafranga olan kocasını bile rahatsız edecek seviyededir. Romanın sonunda her ne kadar yuvasına dönse de yazar tarafından cezalandırılmaktan kurtulamaz. Ölüm şekli sefahat hayatı uğruna işlediği cinayetle benzerlik gösterir. Böylece yazar tarafından ilahi adaletin tecelli ettiği mesajı verilir.

6.2.2.8. Karnaval

Romanın adına konu olması itibarıyla yazar, eserini belirli mevsimde yapılan karnavalдан hareketle karnaval öncesi, karnaval zamanı ve karnaval sonrası şeklinde üç kısma ayırmıştır. Romanda, sefahat hayatı sebebiyle Zekâyi Bey ile Nizami Efendi'nin felaketle biten evlilikleri anlatılır. Bu sefahat hayatı Benli Helena adındaki aynı kadın yüzünden başlar. Yazar, ilk kısımda Zekâyi ve Resmi adında iki arkadaşı tanıtır. Bunlar Felatun Bey ve Rakım Efendi gibi iki zıt karaktere sahiptir. Resmi, birçok sanatla uğraşması, yetkin ve donanımlı kişiliğiyle yazarın kendisiyle örtüşür. Yazar, kahramanları ile münasebetleri açısından zengin ve alafranga bir aile olan Arslangözyan familyasını takdim eder. Hamparson Arslangözyan Ağa'nın genç, güzel ve şuh meşrep bir karısı vardır.

Beyoğlu'nda Katolik kilisesinin bozulan orgunu tamir eden ve hezarfenliğini burada da gösteren Resmi, böylece Arslangözyan ailesiyle dost olur. Zekâyi de arkadaşı Resmi Efendi aracılığıyla bu aileyle tanışır. Hem Resmi hem de Zekâyi, Madam Hamparson'un güzelliğinden etkilenir. Aslen Cezayir Dayızadelerinden olan Bahtiyar Paşa, Fransızlar aleyhine düzenlenen bir isyana karıştığı gerekçesiyle Fransa hükümeti tarafından Cezayir'den sürülmüş ve sonrasında İstanbul'a gelip yerleşmiş zengin bir kişidir. Bahtiyar Paşa'nın dört karısı vardır.

Bahtiyar Paşa'nın üçüncü ve dördüncü zevcelerinden çocuğu yoktur. İkinci eşinden bir buçuk yaşında bir kızı ile üç buçuk yaşında bir oğlu ve ilk eşinden de Şehnaz adında, on yedi yaşında bir kızı vardır. Alafranga bir adam olan Bahtiyar Paşa, konağını da alafranga usulde düzenlemiştir. Kızı Şehnaz da bu düzenin bir parçası olarak alafranga terbiye ile büyütülmüştür. Şehnaz Hanımefendi'nin hizmetinde cariyelerden başka mürebbiye ve muallimlik sıfatıyla Madame Mirsak bulunur. Müzika ve raks muallimesi de Madame Gabat'tır. Oda hizmetçisi ise Sofi adında bir Fransız kızıdır. Bu kadar muntazam bir terbiye içinde yetişen bir kızıdan beklenen mükemmeliyet Şehnaz Hanım'da yoktur. İçinin kötülüğü dışına aksetmiş kişilerdendir. Karakterinden dolayı da Resmi Efendi'den hoşlanmaz, Zekâyi Bey'den hoşlanır. Resmi'nin ağırbaşlı ve doğru sözlü olmasına nazaran Zekâyi'nin kibirli ve yılışık tavırları dikkatini çeker. Resmi'nin annesinden yadigâr kalan beslemesi Hasna'nın, Bahtiyar Paşa'nın kızı Şehnaz'a arkadaşlık etmesi için konağa gönderilmesinden dolayı bu aile ile münasebeti bulunan Resmi, Hasna'nın velinimeti

olması nedeniyle hem Bahtiyar Paşa'ya hem de kızı Şehnaz'a hoş muamelede bulunmaktadır.

Hasna, hem güzellik hem de ahlak yönünden Şehnaz'ın tam zıddıdır. Bundan dolayı Şehnaz'ın sevmediği diğer kişi de Hasna'dır. Kendisine arkadaş olması için getirtilen bu kızdan hoşlanmayan Şehnaz, kibirli olduğu için de onu kendine rakibe görmez. Zekâyi, riyakâr ve yalancı olması nedeniyle bir yandan Şehnaz'a iltifatlar ederken diğer yandan da onunla alay eder. Hasna'nın güzelliği karşısında bu iltifatların hiç menzilesinde kaldığını ve bir anlam ifade etmediğini itiraf eder:

“Acaba Şehnaz Hanım'a söylediğim sözlere gerçekten inanıyor mu? Hiç sizin kadar güzel bir zat kendi karşısında iken kendi güzelliğine bu kadar mağrur olmalı mıdır? Zarafet zanneylediği arsızlıkların nasıl farkına varamıyor ki sizin hüsn-i terbiyeniz, zekânız ve zarafetiniz onun zevzekliğini, çılgınlığını ve âdeta terbiyesizliğini kendi nazarında dahi isbat etmelidir!” (*Karnaval*, s. 54).

Zekâyi'nin bu muameleleri karşısında Şehnaz Hanım'ın ilgisi aşka dönüşmeye başlar. Zekâyi, böylece Madam Hamparson'a ilan-ı aşk edip ondan red cevabı aldıktan sonra hem Şehnaz hem de Hasna ile gönlünü eğlendirmek ister. Bu eğlencelerine daha sonra Kâğıthane'de tanıştığı Helena adındaki bir yosma da katılır. Benli Helena olarak nam salan bu aşüfte kadının Nizami adında evli ve iki çocuk babası bir dostu vardır. Dairelerin birinde sandık emini olarak görev yapan Nizami, melek gibi karısı ve çocuklarını bırakıp Helena ile düşüp kalkmaktadır. Zekâyi, Benli Helena'yı kendisine metres tutup gündüzleri görüşür. Helena'nın geceliği ise diğer dostu Nizami'nin dir. Zekâyi, Madam Hamparson'a nispet yapmak için tuttuğu yeni metresine birçok masraf yapar. Benli Helena, “Paris'in bir La Dame aux Camelia'sı derecesine” (*Karnaval*, s. 175) ulaşır. Bunun Madam Hamparson için bir ehemmiyeti yoktur. Zekâyi'nin bu rezil hareketleri ondan daha fazla nefret etmesi dışında Madam Hamparson üzerinde hiçbir etki uyandırmaz.

Zekâyi, muallime Madam Mirsak'ın yardımlarıyla Şehnaz'la da yakınlaşmaktadır. Bir yandan Şehnaz'a kur yaparken diğer yandan da Hasna'yı elde etmeye uğraşır. Madam Hamparson'a yazdığı mektup gibi bir mektubu bu sefer Hasna'ya yazar. Hasna, mektubu okuyunca öfkesinden deliye döner ve mektubu Resmi'ye gösterir. Resmi, mektubun isimsiz gönderilmesinden hareketle onu tekrar zarfa koyup yapıştırarak Şehnaz Hanım'ın odasına koymasını ister. Böylece bir aşk macerasının yönünü bu şekilde değiştirirler. Bunda Resmi'nin dostu olarak kabul ettiği

Zekâyi'yi -her ne kadar o Resmi'yi bu şekilde görmese de- ona uygun gördüğü biriyle evlendirmek istemesinin payı vardır ve bunda samimidir. Şehnaz Hanım, üzeri yazısız olarak bulduğu bu mektubu açıp okuduğunda, o zamana kadar böyle bir aşk mektubu almamış olmasının etkisiyle kendini fazla kaptırır. Bunda tabiki okuduğu romanların da etkisi yadsınamaz. Bunun üzerine Şehnaz, durumu Madam Mirsak'a bildirir. O da Bahtiyar Paşa'ya iletir. Bahtiyar Paşa, alafrangalığı nedeniyle kızını bu kültüre mensup birine vermeyi istediği ve Zekâyi'yi de bu anlamda beğendiği için evlenmelerine rıza gösterir. Bahtiyar Paşa, bu onayı Madam Mirsak'ın, Şehnaz Hanım'ın da Zekâyi Bey'de gönlü olduğunu söylemesi üzerine vermiştir. Çünkü Bahtiyar Paşa, kızının kendi seçtiği biriyle evlenmesi taraftarıdır.

Bahtiyar Paşa, bunun üzerine Uzleti Efendi'ye giderek durumu ona da haber verir. Alafranganın kişilere tanıdığı serbestlik nedeniyle her iki tarafın aileleri de çocuklarının bu özgürlüğünü kısıtlamayıp kararı onlara bırakır. Zekâyi, Bahtiyar Paşa'yı evlerinden çıkarken görünce şaşırır. Uzleti Efendi, durumu oğluna izah edince ve Bahtiyar Paşa'nın beraberinde getirdiği mektubu gösterince Zekâyi durumu anlar. Fakat o, bu mektubu Hasna'ya yazdığı için evleneceği kişinin o olduğunu düşünmektedir. Babası ile konuşmaları ilerleyince gerçeğe vakıf olur ve zor duruma düşer. Bu işteki yanlışlık yüzünden çirkin, kibirli ve terbiyesiz bir kız olarak gördüğü Şehnaz ile evlenmek istemez ve gerçeği babasına anlatır. Mektubu Şehnaz'a değil Hasna'ya yazdığını ve bunun nasıl olup da Şehnaz'ın eline geçtiğini bilmediğini söyler.

Oğlunu Bahtiyar Paşa gibi güçlü ve nüfuzlu bir adamın damadı olarak görmekten mutluluk duyacağını söyleyen Uzleti Efendi, oğlunun itirazını kabul etmez. Bunun üzerine Zekâyi, soluğu Bahtiyar Paşa'nın konağında alır. Bu işte bir yanlışlık olduğunu ve mektubu Hasna'ya yazdığını Madam Mirsak'a söyler. Madam Mirsak da Şehnaz'a söyleyince işler karışır. Şehnaz bayılmak derecesine gelir ve olay kısa sürede konaktakiler tarafından da duyulur. Bahtiyar Paşa, gerçeği öğrendiği zaman öfkelenir ve Hasna'yı sorguya çeker. Hasna, kendisinin cariye olması sebebiyle Zekâyi Bey ile denk olmadığını ve bahsi geçen mektubu kendisine yazmış bile olsa kabul etmeyeceğini ifade eder. Bahtiyar Paşa, Zekâyi ile bizzat görüşüp bu işte bir yanlışlık olsa bile kızına olan ilgi ve alakası üzerine tutup bir de Hasna'ya mektup yazmasını kızına hakaret olarak kabul eder. Bu durumda kızını zorla vermeyeceğini ancak

alafrangada bu tür meseleleri çözenin tek yolunun düello olduğunu belirterek Zekâyi'yi düelloya davet eder.

Düello sözünü işiten Zekâyi ölmekten ve öldürmekten ise Şehnaz ile evlenmeyi mecburen kabul eder. Böylece Bahtiyar Paşa karşısında bu yanlışlığı kendisi için mesut bir yanlış olarak görmek zorunda kalan Zekâyi için Şehnaz Hanım ile olan evliliği “ıztırârî bir namzetlik”[ten] (*Karnaval*, s. 127) ibarettir. Zekâyi, daha sonra etraflıca düşündüğünde şu kaniya varır:

“Zadegânın yine kendisi gibi kibardan bir karısı olmak onun eğlencelerini men edemez. Elbette Madam Hamparson ile izdivaç edecek değildim ya! Benli Helena ile dahi tehhül edemem. Hasna gibi herhalde bir hizmetkâr addolunan kıza nispetle prensesler mertebesinde bir hanımefendi ile izdivaç elbette müreccahtır. Bu servet, bu sâ mân (...)” (*Karnaval*, s. 137).

Zekâyi'nin Benli Helena ile olan ilişkisi nişanlılığı ve evliliği müddetinde de devam eder. Helena'nın öteki dostu Nizami, metresinin Zekâyi ile olan ilişkisini kıskanmaya başlar. Nizami Efendi, bütün malını Helena uğrunda harcamış ve bu fedakârlığına karşılık üzerinde hak iddia etmeye başlamıştır. Bir süre Helena'nın gündüzleri Zekâyi ile görüşüp geceleri kendisiyle görüşmesine katlanarak bu duruma ses çıkarmaz. Ancak karnaval mevsimi geldiği zaman Zekâyi'nin geceleri de Helena ile görüşmesi sabrının tükenmesine sebep olur. Bir gece yine Helena'nın Zekâyi ile baloda olduğunu öğrenmesi üzerine sarhoş bir vaziyette baloya gider. Ancak Zekâyi, Nizami'yi fark edince metresi ile beraber baloyu terk eder. Nizami, onları evde bulacağını düşünüp oraya gitmeye karar verir. Gelmeyeceklerini anlayınca da öfkesinden evi ateşe verir. Etraftakilerin haber vermesiyle zaptiyeler tarafından yakalanarak hapsedilir.

Nizami'nin âkıbeti yavaş yavaş kendini göstermeye başlar. Hapisten çıktıktan sonra Zekâyi ile rekabetten vazgeçerek Benli Helena'nın kendisine gösterebildiği ilgiyle yetinir. Ancak Helena'nın Zekâyi ile beraber Avrupa'ya gitmesi Nizami'yi altüst eder. Ayrılığa tahammül etmek için rakıya sığınır. Sabah akşam içmeye başlar. Emanetinde bulunduğu sandığın hesabını incelediğinde seksen bin kuruş borcu olduğunu görür. Bu süre zarfında birkaç maaşının da elden çıktığını, çarşıya pazara borçlandığını ve bunlarla birlikte borcunun yüz yirmi bin kuruşa ulaştığını fark etmesi, üzüntüsünü ve ümitsizliğini iyice arttırır. Kıt kanaat geçinip aylıktan arttıracığı parayla borçlarını kapatması dört beş senesine mal olacağını düşündükçe tek çıkar yol

olarak meyhaneyi görür. Sonunda da işretin tesiriyle çıldırmak derecesine varır. Bu hali üzerine çalıştığı dairenin reisine haber verilir ve emanetindeki sandık mühürlenir. Nizami, her ne kadar itiraz edip avazı çıktığı kadar bağırsa da zaptiyeler tarafından kuvvet gömleği giydirilip tımarhaneye gönderilmesine engel olamaz. İki, üç ay kadar hastanede tedavi olunca biraz düzelir gibi olur. Tımarhaneden çıktıktan sonra karısı ve çocuklarını yersiz yurtsuz ve bir parça ekmeğe muhtaç görmesi yeniden rakıya başlamasına sebep olur. Bir sabah kara sevda illetiyle civarda bulunan bir caminin minaresinden kendini aşağıya atar.

Bahtiyar Paşa, Şehnaz Hanım'ın baloya gittiğini öğrenince sonraki hafta düğün merasiminin yapılmasını kararlaştırır. Uzleti Efendi de birtanecik oğlu için kesenin ağzını açar. Kasasında biriktirdiği paradan kullanmak üzere kasayı açtığı zaman gördükleri karşısında şaşırır. Kasada mevcut nakit paralar ve mücevherlerin eksik olduğunu görür. Zekâyî, uydurduğu anahtar ile metresine sarf ettiği para ve mücevherleri aşmıştır. Üstelik bunu sirkat olarak görmeyip “Bu paralar zaten benim! Babamın başka varisi yok ya?” (*Karnaval*, s. 275) diye yaptığı işi meşrulaştırmaya çalışır. Uzleti Efendi, kendi terbiye ettiği evladının hırsızlık yaptığını anlayınca kahrından üç gün içinde vefat eder. Mirasyedi olmadan mirasını yemeye başlayan Zekâyî, evlendikten sonra da kalan servetini Benli Helena'ya yedirir.

Şehnaz Hanım, her ne kadar hoppa ve alafranga terbiye ile yetişmişse de Zekâyî'yi sevdiği için kendisine karşı gösterdiği kayıtsızlığa tahammül edemez. Üstelik Zekâyî, bunu kibarlık ve centilmenliğin şartlarından zannetmektedir. Kış mevsimi geldiğinde Zekâyî, karısına doktorların tavsiyesi gereği sağlığı için Avrupa'ya gideceğini söyler. Şehnaz Hanım böyle bir mecburiyete şaşırır ve gitmesini istemese de Zekâyî'ye engel olamaz. Zekâyî, yanında metresi Benli Helena olduğu halde Marsilya vapuruna biner. Avrupa'ya metresi ile giden ilk Türk centilmeni olarak Avrupalıların dikkatini çeker. Orada hem Benli Helena hem de Zekâyî, karşı cinse iltifat etmeyi ve aynı şekilde iltifat görmeyi alafrangalığın esası kabul ettiklerinden bu durumu birbirleri için ihanet saymazlar:

“Vay Zekâyî'ye böyle hıyanette edilirdi ha? Hayır! Kibarlık âleminde buna hıyanet denilmez. Metresi güzel kabiliyetli, liyakatlı olduğu için herkes bu heveste bulunur. Buna memnun dahi olmak centilmenlik muktezasındandır.” (*Karnaval*, s. 278).

Zekâyî, son mirasını Paris’te yiyip bitirdikten sonra sefahat âlemlerinde birkaç yüz bin frank da borca girer. Bir Amerikalı ile ilişkisini bahane ederek Helena’yı terk edip İstanbul’a döner. Şehnaz Hanım, kocasından soğuduğu için dönüşüne sevinmez. Aradan birkaç gün geçtikten sonra Zekâyî, karısından para istemeye başlayınca işin rengi değişir. Bir süre sonra da Paris’teki alacaklıların borçlarını Fransa kançılıryasına ilettikleri dilekçe ile talep etmeleri Zekâyî’yi köşeye sıkıştırır. Zekâyî, borca karşılık son çare olarak Şehnaz’ın elmaslarını ister. Şehnaz kabul etmez aksine çok öfkelenir. Zekâyî, bunun üzerine Şehnaz’ın annesinin yanına gitmesini fırsat bilerek çekmecesinden elmaslarını çalar. Şehnaz odasına geldiği zaman çekmecesinin kırıldığını ve elmaslarının çalındığını görünce deliye döner. Babasına her şeyi anlatır. Bunun üzerine Bahtiyar Paşa, durumu zabıtaya bildirir. Zekâyî, bir mendil dolusu elmasla yakayı ele verir. Bahtiyar Paşa, Zekâyî’den hiçbir şey istemediğini sadece söyleyeceği bir kelimeyle kızını boşamasını ister. Kabul etmeme durumunda hapishaneye göndereceğini söyler. O kelime ise “Boş ol” dur. Zekâyî, hapisten kurtulmaktan çok Şehnaz’ı tahkir için boşanmayı kabul eder. Kendisine zorla verilen bir kızı istemediğini belirtir:

“Ben de kendisiyle maişet mümkün olmadığını daha tehhülden mukaddem anlamıştım. Zor ile verdiğiniz bir kızı zor ile ayırmak sizin terbiyeniz muktezasından imiş!” (*Karnaval*, s. 294).

Eserin adından da anlaşılacağı üzere yazar, Osmanlı toplum hayatına yabancı olan ve aile kurumunu tahrip eden karnaval mevsimi üzerinden Zekâyî Bey ile Nizami Efendi’nin sefiş yaşantılarının evlilikleri üzerindeki yıkıcı etkisini gösterir. Zekâyî Bey’in Şehnaz Hanım’la olan zorunlu evliliği onu Benli Helena ile metres hayatı yaşamaya sevk eder. Benli Helena’nın Zekâyî’den başka Nizami Efendi adında evli ve iki çocuk babası bir adamla daha ilişkisi vardır. Nizami, metresi uğruna sefahat âlemlerinde malını ve itibarını kaybedince intihar eder. Böylece karısını ve çocuklarını sefaletle sürükler. Zekâyî de aynı şekilde tüm servetini Benli Helena’ya yedirir. Şehnaz Hanım’ın olaya vakıf olmasıyla boşanma gerçekleşir. Yazar, Şehnaz Hanım’ın, Zekâyî Bey’le evlenmesinde aldığı alafranga terbiyenin etkili olduğuna dikkat çeker.

6.2.3. Nâbizâde Nâzım'ın Eseri

6.2.3.1. Zehra

Suphi'nin Urani uğruna alıştığı sefahat hayatı Sırrıcemal'le olan evliliğinin felaketle bitmesine neden olur.

Suphi'nin annesi Münire Hanım, oğlu ve gelininin istirahatini düşündüğünden ev hizmetinde Nazikter'e yardım etmesi için Sırrıcemal adında bir cariye alır. Zehra'nın kıskançlık krizlerinin şiddetli bir şekilde görülmesi ve nihayetinde felaketlere yol açması, Sırrıcemal'in eve girişiyle başlar. Münire Hanım ise iyi niyetinin kurbanı olacağının ve müthiş facialara yol açacağının farkında değildir:

“Zavallı Münire! Sevgili evladıyla gelini arasına böyle bir nazenin cemal koymaktan tevellüt edebilecek âfâtı hatırına, hayaline bile getirdiği yok. O sade iki evladının hizmetleri artık bundan sonra kemal-i intizamla görülecektir diye dünyalar kadar sevinip yatıyor.” (Zehra, s. 49).

Zehra, Sırrıcemal'i kendisinden daha güzel bulduğu için ilk gördüğü andan itibaren ondan hoşlanmaz. Sırrıcemal'in eve girişinden sonra Zehra, evlenmeden önceki hırçın ve vahşi tabiatına geri döner. Suphi, bu durumu farkedince karısına daha çok iltifat eder ancak bu tedbir de Zehra'yı iyileştirmeye yaramaz. Zehra, günden güne hırçınlığının dozunu arttırarak eline geçen her şeyi kırmaya ve önüne çıkan herkesi azarlamaya başlar. Sırrıcemal, Zehra'nın bu tavırlarından, kendisinden hoşlanmadığını ve girdiği ailenin huzurunu kaçırdığını anlayarak üzülür. Bu nedenle günlerce ne Zehra'nın ne de Suphi'nin gözüne görünmemek için çaba sarfeder. Bununla birlikte Suphi'nin, kendisini Zehra'ya tercih etmesi durumunda, hanımının mutluluğu için kendini feda hazırladığını Zehra'nın bilmesini ve ona göre muamele etmesini de arzu eder. Bir gün, Suphi'nin evde olmadığı bir zamanda, Zehra'ya bu meseleyi açar. Zehra, hayalinde yarattığı dünyada suçlu konumunda gördüğü Sırrıcemal'in, gerçekte masum olduğunun farkındadır. Fakat bir cariye karşısında bunu itiraf etmeyi gururuna yediremediği için onunla bir husumeti olmadığını söyleyerek konuyu kapatmak ister.

Bundan sonra Zehra, Sırrıcemal'i sürekli gözetim altında tutarak onu evden göndermenin yollarını aramaya başlar. Suphi ise karısının Sırrıcemal'e olan aşağılayıcı muamelesinin farkında olup Zehra'yı, hırçınlığı zamanlarında kendi haline bırakmayı tercih ederek rahatsızlığını belli etmemeye çalışır. Zehra, hırçın tavırlarıyla hedef

aldığı Sırrıccemal'in, kocasının ilgisini çekmeye sebep olduğunun farkında değildir. Suphi, karısının haksız muameleleri karşısında, o zamana kadar yakından dikkatle bakmadığı Sırrıccemal'e karşı bir ilgi duymaya başlar. Önceleri bu ilgi ve alakayı merhamete ve acımayla atfeder fakat zamanla hislerinin farklı bir yöne doğru gittiğini anlaması, Zehra'nın korkusunu duyduğu felaketlerin ortaya çıkmasına zemin hazırlar. Suphi, her ne kadar yaptığının yanlış olduğunu düşünse de duygularına ket vuramaz. Sırrıccemal'in, Suphi'nin ilgisini çekmesinde güzelliğinin yanı sıra ahlakı da etkili olur. Suphi, Sırrıccemal'in kendi yüzünden maruz kaldığı hakaretlere karşı gösterdiği sabır ve tahammülden etkilenir. Sırrıccemal'le karısını ahlak yönünden mukayese ettiği zaman ise Sırrıccemal'i üstün bulması, evliliğinde mutsuz olduğunu ve yeni bir arayışa yöneldiğini gösterir. Bununla birlikte Suphi, Zehra gibi kıskanç bir kadını aldatmanın zor olduğunun ve bunun olası facialara yol açacağını farkındadır. Karısını boşamayı da bir ailenin felaketine sebep olacağı gerekçesiyle göze alamamasına rağmen nihayetinde bu durum Suphi için kaçınılmaz olacaktır.

Münire Hanım, Suphi'nin eve erken döndüğü ve Zehra'nın sokakta olduğu bir gün, oğlunun hizmetini görmesi için Sırrıccemal'i odasına gönderir. Bu durum, iki sevgilinin yakınlaşmasına ve birbirlerine ilanı aşk etmelerine fırsat verir. Dolayısıyla Münire Hanım, eve getirdiği cariyeyi, oğlunun hizmetine vererek ikinci defa istemeden evliliğinin tehlikeye girmesine sebep olur. Suphi, bu yakınlaşmaları esnasında Sırrıccemal'le karısını yeniden mukayese eder ve bir kez daha Sırrıccemal'i hem bünye hem de cazibe noktasında daha üstün bulur. Böylece Suphi için Zehra büsbütün anlamsızlaşmaya başlar.

Kendisini, “hanımının bir çaker bendesi ve beyinin kemter hizmetçisi say[an]” (Zehra, s. 50) Sırrıccemal, Suphi'nin iltifatına mazhar olunca değişmeye başlar. Güzelliği sayesinde nail olduğunu düşündüğü bu mutluluk, gururunu okşar. Bu tavırları sonradan Zehra ile çatışmaya neden olacaktır. Sırrıccemal'in bu tutumu, evin ihtiyar hizmetçisi Nazikter tarafından da hoş karşılanmaz. Nazikter, ailenin emektar hizmetçisi olması hasebiyle Sırrıccemal'i gördüğü iltifattan dolayı kendisine rakip görmektedir. Sırrıccemal ise her fırsatta bu iltifatı lehine kullanarak Nazikter'i, aleyhine hırslandırır. Sırrıccemal'in neşeli halleri, Zehra'nın kahırlanmasına sebep olduğundan ayrıca kocasının hal ve hareketlerinde de farklılıklar sezdiğinden ikisini de göz hapsine alır. Nazikter'i de bu yolda kullanmaya çalışarak hem Sırrıccemal'i hem de kocasını

daha yakından gözetim altında tutar. Zehra, Suphi'nin Sırrıccemal'e olan muamelesini gördükçe intikam hırsıyla yanıp tutuşur.

Zehra, çektiği işkencelerin sebebi olarak gördüğü kayınvalidesi Münire Hanım'a da kin duymaya başlar. Münire Hanım, nasıl bir felakete yol açtığını anladığında, yaptığından pişman olur fakat iş işten geçmiştir. Suphi'nin gözü Sırrıccemal'den başkasını görmez, tek arzusu ona sahip olmaktır. Nitekim çok geçmeden bu emeline nail olur ve Sırrıccemal hamile kalır. Suphi'ye olan aşkıyla ahlakı da değişmeye başlayan Sırrıccemal, kendinde ikinci hanım olma hakkı görür. Bu nedenle de Zehra'nın hakaretlerine eskisi gibi boyun eğmeyip karşılık vermeye başlar:

“Fakat bu sevda, kızın ahlakını da tağlit eylemişti. Evvela mütevazı ve belki mahviyetli olan tab'ı şimdi kesb-i gurur etmişti. Sade Nazikter'i değil, Zehra'yı bile pâ-yı tahkiri altında ezmek iştihakına düşmüştü. Bu iştihakını her haliyle, her kaliyle meydana da koymaktaydı. Hatta bir kere Zehra, en ufak bir bahaneyle celallenerek Sırrıccemal'i dövmeye davranmışken Sırrıccemal'den adeta layıkınca bir mukabele bile görmüştü. İşte bu hal Zehra'yı bilküllüye kudurtmaktaydı.” (Zehra, s. 67).

Bu sırada babası Şevket Efendi'nin vefatıyla Zehra iyice sarsılır. Diğer tarafta Suphi, karısı ile Sırrıccemal'in kendisini paylaşamamalarından ve bunun için sürekli birbirleriyle çekişmelerinden memnundur. Bu yüzden ikisi arasındaki kavgaya müdahil olmaz. Sırrıccemal'le gözlerden uzak yaşamak için ona, Makriköyü'nde beş odalı bir ev tutar. Bununla birlikte Zehra'ya karşı da hâlâ bir meyli olduğundan onu boşamaz. Sırrıccemal, “öteki” olarak adlandırdığı kadına karşı Suphi'nin, bu meylinin mutluluğuna gölge düşürmesinden korkar. Bu nedenle Suphi'nin, İstanbul'a, mağazaya gittiği günler diken üstündedir. Her akşam eve geldiği zaman Suphi'yi sorguya çeker. Suphi'den şüphelerinin yersiz olduğuna dair aldığı cevaplarla her ne kadar rahatlarsa da içindeki kuşkuyu tamamen yok edemez. Suphi'nin yaptığı fedakârlıklarla birlikte kendisini de bir gün Zehra uğruna feda edebileceği fikri, zihnini sürekli meşgul eder. Mutluluklarının devamı için Suphi'nin, Zehra'dan boşanması gerektiğinin farkındadır ancak bunu söylemeye cesaret edemez. Bir hile tertip etmeye de kendinde maharet ve kudret göremez. Suphi, Sırrıccemal ile Zehra arasında bir seçim yapmak zorunda kalınca istemeyerek de olsa Zehra'yı boşar. Annesini de Zehra'nın yanında bırakır. Bu olay, Zehra'nın düşmanlığını iyice arttırır. Onlardan alacağı intikam ve nefretle yaşar. Habibe Molla adındaki bir kadın aracılığıyla Suphi'nin, Sırrıccemal'le birlikte yaşadığı evi öğrenir. Bundan maksadı, Makriköyü'ne gidip

Sırrıccemal'i öldüresiye dövmekse de bunun bir fayda getirmeyeceğini anlayarak vazgeçer. Tesadüfen yolunun kesiştiği Marika adındaki bohçacı kadın aracılığıyla intikamını almanın daha iyi olacağına karar verir. Marika da zaten bu işlerin erbabı olması hasebiyle Zehra için doğru kişidir. Yapılan müzakere sonucunda Marika'nın, Beyoğlu'nda tanıdığı aşüfte kadınlardan birini Suphi'ye musallat etmesiyle Sırrıccemal'den ayırmaya karar verilir. İki gün sonra Marika, yanında Urani ile gelir. Zehra, yapması gerekenleri detaylı bir şekilde Urani'ye anlatır. Böylece Urani ile Marika vakit kaybetmeden planlarını icra etmeye başlarlar. Emanet bırakacakları gerekçesiyle Suphi'nin mağazasına giderler. İşleriyle meşgul olan Suphi, Urani'nin cilveli ve işveli tavırlarını önce görmezden gelir. Sonraki gün tekrar geldikleri zaman Suphi, Urani ile ilgilenmeye başlar. Ertesi gün de Urani, Suphi'yi isim gününe davet eder.

Suphi, Sırrıccemal'i düşünerek başta daveti kabul etmez ancak Urani'nin şuhane ısrarlarına daha fazla dayanamayarak davetini kabul eder. Sırrıccemal'e, gecikeceğine dair bir telgraf yazıp uşakla gönderir. Urani, akşam Suphi'yi açık saçık bir şekilde karşılar. Bunun üzerine Suphi, tuzağa düşürüldüğünü anlar fakat bu kapandan kurtulmaya istekli değildir. Urani'nin hazırladığı iştret sofrasıyla sefahat âlemine dalarak zevk ve neşe içerisinde kendini kaybeder. Aklına ne Sırrıccemal ne de Zehra gelir. Sabah uyandığında Sırrıccemal, bir an hatırına gelse de Urani karşısında etkisini kaybederek kısa sürede unutulur. Suphi, sefahat âlemlerinin yabancı olduğu halde Urani'nin ne meşrepte bir kadın olduğunu anlar. Buna rağmen yalanlarına kanmaktan da kendini alamaz. Dolayısıyla bu zevk girdabına kendisini bile isteye atar. Ayrıca Zehra ve Sırrıccemal'de olduğu gibi Urani'nin ilgisinden de erkeklik gururu okşanır. Böylece ertesi gün de Urani ile birlikte kalır. Sarhoşluktan uyandığı zaman sağlam kafayla düşündüğünde bir yandan Urani'den nefret ettiğini diğer yandan da bu nefret içinde bir aşkın filizlenmeye başladığını anlayarak duygularında gelgitler yaşar:

“Sanki Suphi, artık Sırrıccemal'i de Zehra'yı da unutmuş gitmişti. Urani'nin şüphelerine karşı muhabbetini kasemlerle temine çalışmaktaydı. Fakat kendisine muhabbeti varsa bugün ve bu gece de burada kalması teklifi varit olunca akli başına geldi. Sohbetü's-sefine tarzında bir gecelik muarefenin gönül üzerindeki tesirini hiç menzilesinde bularak verdiği hararetle teminata içinden gülmekteydi. Bahusus şu karşısındaki karının ebleh-firibane dillerle kendisini iğfale uğraşmasını pek tuhaf bulmaktaydı. Artık bunda da gönül, muhabbet olduktan sonra! Öyle gönlü, öyle muhabbeti doğrayıp köpeklere atmalı.” (Zehra, s. 95).

“Suphi o cereyan-ı buhrana tutulmuştu. Urani’ye karşı içinden doğru yükselen nefret, şüphe yok ki bir muhabbetin mukaddeme-i tevellüdüydü. Adeta Suphi’nin Urani’ye muhabbeti, nefret içinde peyda olmaktaydı. Suphi sokağa çıktığı zaman Urani’yi sevmiş gitmişti.” (Zehra, s. 99).

Sırrıccemal, Suphi’nin telgrafını aldığı zaman işlerinin yoğunluğundan dolayı o gece gelmeyişi anlaşıyla karşılar. Fakat aradan on beş gün geçtiği halde Suphi’nin gelmemesi üzerine şüphelenmeye başlar. Sırrıccemal’in de vehim noktasında tıpkı Zehra gibi hareket etmeye başladığını söyleyebiliriz. Suphi’nin, Zehra’ya döndüğünü düşünmesi -Zehra’daki gibi- intikam hırsını körükler. Bu vehimler, aslında Sırrıccemal’in, Suphi’yle birbirlerine ilan-ı aşk ettikleri günden itibaren yavaş yavaş kendini göstermeye başlamış ve Suphi’nin ortadan kaybolmasıyla da en üst seviyeye ulaşmıştır. Bu süre zarfında Suphi’nin kâtibi Muhsin bir, iki defa gelip bir miktar para bırakır. Sırrıccemal, Muhsin’den de net bir cevap alamayınca yanına hizmetçi kadını alarak Zehra’nın Hocapaşa’daki evine gider. Suphi’yi orada bulacağından emindir. Münire Hanım’dan, oğlunun üç aydan beri uğramadığını haber alınca yalan söylediğini ve Suphi’yi sakladıklarını düşünür. Zehra’nın da gelmesiyle işler iyice kızışır.

Zehra, intikamını almış olmanın sevinciyle Sırrıccemal’i tahrik eder. Suphi gibi çapkın bir adamın ona da yar olmadığını söyleyerek başka bir kadınla birlikteliğini kahkahalarla anlatır. Sırrıccemal, Suphi’yi yabancı bir kadına kaptırmış olmanın üzüntüsüyle oradan ayrılır. Zehra’yı kendisine rakip görürken bir anda intikamının yönünün değişmesi ve Suphi’nin bu uğurda Zehra’yı da feda ettiğini anlaması, her şeyi altüst eder. Rakibinin Zehra olması durumunda, Suphi’yi yeniden elde etmenin imkânı varken hiç tanımadığı birinin sevdiği adamı elinden alarak tüm kapıları kapatması, Sırrıccemal için tahammül edilemez bir hal alır. Suphi’nin, kendisini bir fahişe uğruna terk ettiğini, Muhsin’den öğrenince de intikam sevdasına düşer fakat bu yolda nasıl davranması gerektiğini bilemez. Aklına gelen birkaç fikrin de para yüzünden hayata geçirilememesi, bütün ümitlerini yok eder.

Birkaç günden beri ara sıra geçirdiği baygınlık nöbetleri, son zamanlarda iyice artar. Bebeğini kaybetmesiyle de derin bir boşluğa düşer. Suphi’yle arasındaki tek bağı ve son dayanağı olan çocuğunun kaybı, Sırrıccemal’i yalnızlığa iter. Ayrıca Suphi’nin ortada olmaması nedeniyle başgösteren para sıkıntısı da buna eklenince aşçı kadın da evi terk etmek zorunda kalır. Mutfak hizmetine de bakmaya mecbur kalan hizmetçi

kadın ise Sırrıcemal'in dalgınlığından faydalanarak kıymetli eşyalarını çalar. Sırrıcemal, çoktan beri etrafıyla tüm bağlantılarını kopardığı için hiçbir şeyin farkında değildir. Sonunda dayanamayıp intihar eder. Ondan geriye gazetelerin birinde ilan edilen intihar havadisi kalır: “Makriköyü’nde istasyon civarında bir hanede Sırrıcemal Hanım namında birisi kendisini hanenin sarnıcına atarak intihar etmiş olduğu işitilmiştir.” (Zehra, s. 113).

Öte yandan Suphi, olanlardan habersiz “high life” (Zehra, s. 114) bir yaşantıya kapılıp işlerini de ihmal eder. Muhsin, mağazanın idaresinde serbest kalınca işleri istediği gibi yönetir. Bu da Suphi'nin, maddi açıdan kötüye gitmesi demektir. Urani ile sürdürdüğü sefahat hayatı da elinde avucunda olanları hızla tükettiğinden, Suphi için tehlike çanları çalmaya başlar. Urani'nin, Suphi'yle ilişkisi aşka değil menfaate dayalıdır. Dolayısıyla Suphi ile olan macerası da öncekilerden farksızdır. Suphi ise Urani'ye bağımlı hale gelmiştir. Her ne kadar bu hevesinin adı bir heves olduğunun farkındaysa da bu iptilasından bir türlü kurtulamaz.

Nitekim eğlence mekânlarına gittikleri zaman, Urani'nin diğer erkeklerle samimi olmasından rahatsız olur ve onu kıskanır. Fakat bu Urani için sıradan bir durumdur. Küçük yaştan itibaren fuhşun içindedir. Annesini beş, babasını ise on iki yaşında kaybeder. Halası Fani, güzelliğinden faydalanmak ve sermaye olarak kullanmak için onu yanına alır ve beraberinde fuhuşhanelere götürür. Dolayısıyla daha çocuk sayılacak yaşta bu tür yerlerin müdavimi sayılan Urani, zamanla içinde bulunduğu bu âlemlerden lezzet alır. Halasının sermaye gözüyle baktığı Urani, on dört yaşına varmadan para kazanmaya başlar. Urani'nin birlikte olduğu erkeklerle ilişkisi, duygusal olmaktan çok menfaate dayalıdır:

“(…) İki seneden beri on-on beş âşık değiştirmiş ve hiçbirisinde dikiş tutturamamıştı. Şimdiye kadar hiçbir erkek sevmiş değildi. Herkesin teminat-ı âşıkanesini bila-fütur dinler, içinden güler geçerdi. Bir-iki aylık maişet-i âşıkaneden sonra iki “sevdazede” birbirinden bila-heyecan ayrılırlardı. Yalnız sokakta tesadüf ettikçe bir soğuk aşinalıkla iktifa ederlerdi. Bazen bir âşığın bir kere daha avdet ve rücu ettiği vaki olur, birkaç ay muaşakadan sonra yine bila-fütur yekdiğerinden ayrılırlardı. Şu ahvale bakılırsa o erkeklerin de, bu Urani'nin de kalp ve gönül denilen şeyden asla haberdar olmadıklarına hükmolunabilir; onlarca “muhabbet” bayağı bir hevesten ibaret olmalı ki bir müddet sonra geçer giderdi.” (Zehra, s. 118).

Zehra, Sırrıcemal'den kurtulduktan sonra Suphi'nin de perişan olması ve ortada kalması için elinden gelen her şeyi yapar. Suphi'nin başına Urani'yi musallat ederek sefahat âlemine alıştırdıktan sonra mağazayı da elinden almak için harekete

geçer. Muhsin’le evlenip mağazayı ele geçirdiği takdirde, Suphi’nin beş parasız kalarak kendisine döneceğini düşünmektedir. Ayrıca bununla Suphi’nin kıskançlığını üzerine çekeceğini ve gönlünde kabuk bağlamış yarayı tazeleyeceğini de ümit etmektedir. Muhsin, mağaza sahibi olacağını öğrenince Zehra’nın evlilik teklifini tereddüt etmeden kabul eder. On beş, yirmi gün içinde de evlenirler. Babasından kalan mirasa mağazanın kazancı da eklenince Zehra, maddi yönden iyice güçlenir. Anlaşmaları üzerine Muhsin, Suphi’nin hesabına düşen hisseyi verdikten sonra daha büyük bir sermaye ile işe başlar. Suphi, eline geçen iki yüz, üç yüz lira kadar para ve ayda dört lira iradıyla da kendini içinde bulunduğu hayattan kurtaramaz. Bu paralarını da Urani’nin lüks yaşantısına harcar. Suphi, Zehra’nın Muhsin’le evliliğini öğrendiğinde Zehra’nın düşündüğü gibi bir tepki vermez. Aksine bu durum Suphi’de hiçbir etki uyandırmaz. Muhsin’e rakip olmak yerine lakayt bir vaziyette omuz silkerek Urani ile zevk ve safaya dalar.

En uzun ilişkisi birkaç aydan ibaret olan Urani ise böyle uzun ilişkilere alışkın olmadığı için bir süre sonra Suphi’den de sıkılmaya başlar. Ayrıca Zehra’nın intikamı için istenen kıvama getirildiğini gördüğünde de Suphi’yi, baştan savma zamanının geldiğini düşünür. Suphi’nin elindeki son paraları da yedikten sonra onu kapının önüne koyar. Kendine başka bir dost bulur. Suphi, gerçeklerle yüzleştiği bu zor zamanında annesi Münire Hanım’ı hatırlar. Daha öncesinde de birkaç kez Sırrıcemal ve çocuğu aklına gelmişse de bunu idrak edecek konumda olmadığı ve Urani’nin hayaliyle fazlaca meşgul olduğu için hatıraları zihninde fazla yer tutmaz. Üstelik Sırrıcemal’in akıbetinden de habersizdir. Başına gelen felaketlerin müsebbibi olarak gördüğü annesine bu kez acımaya başlar. Hemen Hocapaşa’daki eve koşar. Ancak Zehra Muhsin’le evlenip Cağaloğlu’nda güzel bir eve geçince Münire’yi yalnız bırakmıştır. Münire Hanım, yalnız başına borç harç içinde bir süre yaşasa da biriken borçlarını ödeyemeyecek duruma gelince sokaklarda dilenmeye başlamıştır. Annesinin akıbeti Suphi için ikinci bir darbe olur. Böylece bir süre üçüncü sınıf otel ve hanlarda konaklayarak sonunda tulumbacı kahvelerine kadar düşer. Burada edindiği arkadaşlarının teşvikiyle meyhane âlemlerine girip çıkarak sarhoş oluncaya kadar içer. Bu “sefihane ve sefilane” (*Zehra*, s. 159) yaşam tarzı, ahlakını da değiştirir. Serseri ve sabıkalı takımı arasına karışıp birkaç kez hapisaneye de girer. Suphi, böylece Zehra’nın arzu ettiği gibi hem maddi hem de manevi bir çöküş sürecine girer.

Zehra, Marika vasıtasıyla Suphi'yi yakın takibe alır. İçinde bulunduğu durumdan memnundur fakat son bir arzusunu da gerçekleştirmek ister. O da Suphi'nin ayaklarına kapanarak ağlaya ağlaya af dilemesidir. Muhsin'le evlenmiş olmasına rağmen hâlâ Suphi'yi sevmektedir. Muhsin'le Suphi'yi kıskandırmak için evlenmiş fakat bundan bir netice alamamıştır. Muhsin'in, Suphi'nin boşluğunu dolduramaması, geç de olsa Zehra'nın kendisini bu uğurda boşuna feda ettiğini de anlamasına sebep olur. Bu huzursuzluğu da ayrıca Suphi'ye olan nefretini arttırmaktadır. Fakat o, işin bu boyutunu sağlam kafayla düşünebilecek biri değildir. Zehra, bu öç meselesinde kendini mazur görerek yaptıklarını makul bir zemine oturtma peşindedir. Bu nedenle de kendisini yerden göğe kadar haklı bulmakta ve hiçbir mesuliyet kabul etmemektedir. Bununla birlikte Sırrıcemal'in ölmesi, Münire'nin sokaklarda dilenmesi ve Suphi'nin sefaleti de Zehra'yı tatmin etmez aksine intikam hırsını daha çok tahrik eder. İçindeki intikam ateşinin, Suphi'nin pişmanlık gözyaşlarıyla söneceğine kendini inandırır.

Suphi, Beyoğlu'nda yine serseri gibi dolaşıp çarpacağı birilerini gözetlediği bir zaman, Urani'yi araba içerisinde yanında bir adamla görür. O anda, duyguları galeyana gelerek içinde Urani'yi öldürme hevesi uyanır. Cinayete hemen o anda karar verir. Kendini cesaretlendirmek için epeyce alkol alır ve akşamüstü Urani'nin geçeceği sokağın başına gizlenir. Mösyö Kostaki ile Urani'nin geldiğini görünce elindeki kamayla üzerlerine saldırır. İkisi de derhal ölür. Suphi, elde yeterli delil olmadığından serbest bırakılır. Fakat sabıkası olması hasebiyle Zaptiye Nezareti tarafından İstanbul'da kalması tehlikeli görülerek Trablusgarp'a sürülür. Zehra, bu olayı da Marika'dan öğrenir. Suphi'nin akıbeti, Zehra'nın tasarladığı gibi olmayınca yaptıklarına pişman olur. Suphi'yi, yeniden elde edeceğine dair son umudu da böylece yok olup gittikten sonra Muhsin, gözüne daha çirkin bir şekilde görünmeye başlar. Hiçbir zaman sevmediği, nefret ettiği ve tiksindiği bir adamla yaşamak Zehra için dayanılmaz bir hal alır. Zaten Muhsin de Zehra'nın karmaşık duygularını görmezden gelmektedir. İçinde bulunduğu karamsar ruh hali, Zehra'yı intihar fikrine sürüklese de dini inancı sayesinde bu kötü düşünceden kurtulmayı başarır. Takdir-i ilahiye boyun eğip kaderine razı bir şekilde, kalan ömrünü acı ve keder içinde geçirir.

Muhsin'den bir erkek çocuğu olur fakat çocuk ancak iki hafta kadar yaşar. Zehra, bunu kendisi için ilahi bir cezanın işareti olarak sayar. Bu olaydan bir, iki ay

sonra da Muhsin vefat eder. Bundan sonra çıkan taliplerini reddederek yalnız yaşamayı tercih eder. Alışverişe çıktığı bir gün, çarşıda büyük bir kalabalığın toplandığını görür. Merakla kalabalığa sokularak kadınlardan birine meselenin ne olduğunu sorar. Fakir ve ihtiyar bir kadının sokakta düşüp öldüğünü öğrenir. Aklına derhal kayınvalidesi Münire Hanım gelir. Daha sonra sedye üzerindeki ihtiyar kadının Münire olduğunu teşhis eder. Felaket sebebi olarak gördüğü kayınvalidesinin akıbetine Zehra'nın yüreği dayanmaz. Üzüntüsünden yataklara düşer. Doktor çağırıp hastalığının şiddetini artırır. Komşularının zoruyla getirtilen doktorun verdiği ilaçları da kullanmayarak bir tür intihar girişiminde bulunur. Akli başına geldiği zaman da her şey için çok geçtir. Vicdan azabı peşini bırakmayıp hastalığını da tetikler. Böylece yatağa yattığının otuz beşinci günü şiddetli bir nöbet geçirerek ölür.

Görüldüğü gibi Suphi, Urani uğruna tüm servetini sefahat âlemlerinde tüketirken Sırrıcemal ile olan evliliği de felaketle biter. Sırrıcemal, kocasının bu sefih yaşantısına karşın intihar ederken Suphi de felaketinin müsebbibi olarak gördüğü Urani'yi öldürerek sürgüne gönderilir.

6.2.4. Fatma Aliye Hanım'ın Eseri

6.2.4.1. Muhadarat

Romanda, Nabi'nin sefahat yaşantısı sebebiyle Fevkiye ile olan evliliğinin felaketle bitmesi anlatılır. Nabi, Fazıla'nın yakın arkadaşı Fevkiye'yi gözüne kestirip iç güveyisi gitme planları yapmaktadır. Bunun için de Fazıla'dan yardım ister. Fazıla, Nabi'nin kötü ahlakını ve sefahat âlemlerinde gezip tozduğunu bildiğinden onu arkadaşına uygun bir koca olarak görmez. Bu yüzden de hiçbir şey yapamayacağını söyler. Süha'nın, Calibe ile anlaşması üzerine Mukaddem Bey hakkında ileri geri konuşmasını işiten Nabi, bu iftiraları ara sıra Sai Efendi'ye duyurmaya çalışarak aklınca Fazıla'dan intikam almaya kalkışır. Zaten Calibe, kardeşinin boşboğazlığını bildiği için bu tür dedikoduları özellikle onun işitmesini sağlayarak amacına daha kolay ulaşma peşindedir. Süha da Fazıla için bu çirkin oyuna alet olur. Nabi, Fazıla'nın yardımına ihtiyaç duymadan Fevkiye'ye kendisini âşık ettirmeyi başarır. Fazıla, bunu bir ay sonra öğrenir. Fevkiye, zengin bir ailenin tek evladı olduğu için bir dediği iki edilmeyen şımarık bir kız olarak yetiştirilmiştir. Ailesi, kızlarının, kendilerinin

münasip gördüğü biriyle evlenmesini istemektedir. Fakat Fevkiye buna itiraz edip görücülere çıkmayı kabul etmeyince annesiyle tartışır. Fevkiye, odacının kızı Nıtfet aracılığıyla Nabi ile mektuplaşır ve bundan Fazıla'ya söz etmez. Annesi mektuplaşmalarını ve Nabi'nin gönderdiği resimleri yakalayınca hepsini yakar. Fevkiye, Fazıla ile görüşmelerinde ailesinin münasip gördüğü biriyle değil, kendi seçtiği biriyle evlenmek istediğini dile getirerek görücü usulü evliliği tenkit eder:

“— Beni mecbur ettiler. “Görücüye çıkmam” dedim, icbar ettiler. Üzerime varmayınız dedim, dinlemediler. “Meramın nedir mutlaka söyleyeceksin” dediler. Ben de söyledim. Beni kocaya verecekler ise niçin benim istediğim adama vermeyeceklermiş? Para pula ihtiyaçları mı var?” (*Muhadarat*, s. 116).

Fazıla, arkadaşının Nabi'nin dış görünüşüne aldanarak gerçekleri farketmemesinin, ileride başına büyük belalar açacağını düşündüğünden elinden geldiği kadar Fevkiye'yi ikna etmeye çalışır. Ancak nasihatlerinin fayda vermediğini görmesi üzüntüsünü arttırır. Fevkiye'nin anne ve babası her ne kadar Nabi'yi istemeseler de kızlarının isteklerini geri çeviremedikleri için çaresiz bu evliliğe onay verirler. Fakat bu evlilik Fevkiye'nin umduğu gibi olmaz. Fazıla'nın ziyarete geldiği bir gün, Nabi'ye para yetiştiremediğini söyleyerek şikâyet eder. Fazıla, “Eğer zevcinle geçineceksen onu zemmetme!” (*Muhadarat*, s. 205) diyerek konuyu kapatmaya çalışır.

Öte yandan Fevkiye'nin de kocasından şikâyetleri artar. Nabi'ye, bütün mücevherlerini ailesinden gizli verdiği için pişmanlık duymaktadır. Bunun ailesi tarafından duyulması durumunda kocasından ayıracakları için endişelidir. Fevkiye'nin anne ve babasının, Nabi'nin kendisini üzdüğünü duydukları anda ondan ayıracaklarını söylemesi Fazıla'yı düşündürür. Fazıla, evliliğinde mutsuz olduğu ve kocasından ayrılmak istediği halde gidecek yeri olmadığı için bu eziyetlere katlanmaktadır. Dolayısıyla arkadaşının arkasında onu destekleyen bir ailesinin olmasının onun bu sıkıntıları çekmesine mani olacağını düşünerek Fevkiye'nin, Nabi'den ayrılmak istememesine bir anlam veremez. İki arkadaş bu noktada da birbirlerinden farklıdır. Fevkiye, kocasını severken Fazıla “iyi diye varıp fena çıkan” kocasını yaptıklarından dolayı sevmez. Bu da onun için kötü talihinin bir cilvesidir. Fakat çok geçmeden Fevkiye de Nabi'nin gerçek yüzüyle karşılaşır. Nabi, sefahat âlemlerinin birinde yediği dayak sonrası total kalır. Kocasının, mücevherlerini sefahat âlemlerinde yemesi hele bu uğurda bir de total kalması Fevkiye Hanım'ın hoşuna gitmez. Kocasından

boşanmak ister. Nabi ise karısından ayrılmak istemese de para karşılığında boşanmayı kabul eder. Kopardığı parayı da az bir zaman içinde yedikten sonra Calibe'nin eline bakar. Romanın sonunda Nabi de ablası Calibe gibi sürünür. Bir türlü çıkamadığı sefahat âlemlerinin bu kez tellallığını yaparak geçimini sürdürmeye çalışır. Dolayısıyla Nabi'nin Fevkiye ile olan evliliğinin mirasyedilik yüzünden bu felakete yol açtığını söylemek mümkündür.

6.2.5. Mustafa Reşid'in Eseri

6.2.5.1. Neyyir³²²

Roman, Neyyir Bey adında evli ve genç bir adamın sefahat âlemlerine müptela olması nedeniyle felaketle biten evliliğini anlatır. Neyyir Bey, erken evlendiği için Beyoğlu tiyatrolarına ve çalgılı kahvelere yabancısıdır. Beyoğlu'na da ara sıra ya İstanbul'da bulunmayan ecnebi kitaplarını sipariş etmek ya da zevcesine bir şey almak için iner. Yine bir gün böyle bir maksatla Beyoğlu'na indiği zaman Pol adında bir arkadaşının daveti üzerine ilk defa olarak Beyoğlu'nda kalır. Beyoğlu'nun meşhur çalgılı kahvelerinden Konkordiya'da güzel bir gece geçirirler. Neyyir Bey, burada sahne alan Matmazel Polin adında bir şarkıcıya tutulur. Mösyö Pol ise Neyyir'in acemiliğinden faydalanmak istediği için onu Polin'le tanıştırır. Polin, Neyyir Bey'in hem zengin bir aileye mensup olduğunu hem de acemi olduğunu öğrenince ilgi göstermekten geri kalmaz. Pol, Neyyir'i "yolunacak kaz" olarak gördüğü için Polin ve ev sahibesi Madam A., ile birlikte plan yapar. Neyyir, bu süre zarfında Polin'e iyiden iyiye âşık olduğundan zengin İngiliz dostunun her ay verdiği bin beş yüz frankı vermeyi de kabul ederek yalnızca kendisiyle görüşmesini ister. Gerçekte ise Polin'in İngiliz dostu yoktur. Bu tezgâh, Pol tarafından Neyyir'i soymak üzere tertip edilmiştir. Diğer yandan Neyyir'in karısı, kocasının bir süredir eve geç gelmelerinden kendisini artık sevmediğini ve aldattığını anlayıp birkaç kere serzenişte bulunur. Neyyir'in her seferinde kesin bir şekilde inkârı, karısını tereddütte bırakır. Fakat karısının düşündüğü doğrudur. Neyyir, genç yaşta evlendiği için karısından bıkmıştır. Daha sonradan

³²² Mustafa Reşid, *Neyyir* (Dersaadet: Mahmut Bey Matbaası, 1307/1889). Yapılan alıntılarda eserin bu baskısı kullanılmıştır.

kendisine kalan miras da onun sefahat hayatına atılmasına sebep olmuştur. Karısının çabaları ise beyhudedir:

“ (...) Bu halin ileride nasıl bir felaket hazırladığını zavallı kadın biddefeat zevcine ihtar eyledi ise de tesir etmedi. Tarizler, serzenişler, gözyaşları hep beyhude idi. Neyyir kendisini sefahat girdaplarının en müthişine atmış idi.” (Neyyir, s. 37).

Neyyir Bey, Polin’le olan münasebetinden iki ay sonra işine devam etmemeye, gece gündüz Beyoğlu’nda kalmaya başlar. Ancak ayda bir kere kıyafetini değiştirmek için evine uğrar, orada da birkaç saatten fazla kalmaz. Böyle uzun süre ortadan kaybolmasının nedenini karısı sorduğu zaman da “Beyoğlu’nda bir cemiyet-i edebiyeye aza intihab olundum. Cemiyet geceleri inikad ediyor. Gündüzleri ise bazı arkadaşlarla birleşip gazete yazıyoruz. Onun için eve gelemiyorum.” (Neyyir, s. 38) şeklinde cevap verir. Karısı bu yalanlara inanmış gibi davransa da üzüntüsünden kısa bir sürede tanınmayacak hale gelir.

Polin ise Neyyir’in kendisine olan zaafını kullanarak istediği her şeyi aldirmaya ve servetinin yarısını tüketmeye başlar. Polin, Pol ve Madam A., tarafından yazılan mektupları, âşıklarından gelen mektuplar olarak Neyyir’e takdim ettikçe safdil Neyyir o mektuplarda vaad edilen mücevheratı sırf Polin’i onlara kaptırmamak maksadıyla kendisi satın alır. Bütün bunlara kanaat etmeyen Polin, bu hediyeler dışında gizlice bazı hayranlarının hediyelerini de kabul eder. Neyyir, birkaç eşya almak için Bonmarşe’ye gittiği bir gün, Polin’in ev arkadaşlarından biriyle karşılaşır. Kadın, Neyyir’e, Polin’in onu aldattığını söyler. Neyyir, buna ihtimal vermeyince kadın ispata hazır olduğunu söyleyerek sokak kapısının anahtarını verir ve eve gizlice girmesini tenbihler. Neyyir Bey, haber verilen ihaneti gözleriyle görünce Polin’i terk eder.

Bu olaydan sonra birkaç gün başıboş gezdikten sonra yine Pol aracılığıyla Fransız Tiyatrosu’nun baş şarkıcısı Alis adında bir kadınla görüşmeye başlar. Böylece Polin’i kiskandırıp ondan intikam alacağını düşünmektedir. Çok geçmeden Neyyir, bu kez Alis’e kapılır. Polin’in zengin İngiliz hamisinde olduğu gibi Alis’in zengin hamisi de yine Pol tarafından tertip edilen mevhum bir hamidir. Neyyir, ikinci kez aynı tuzağa düşerek bu kez Alis’in hamisinin her ay verdiği elli lirayı vermeye razı olur. Böylece Alis’in ikametgâhına devam eder. Neyyir, Alis’i memnun etmek için ona tahsis ettiği maaştan başka bazen kıymetli hediyeler de alır. Alis’in teşvikiyle kumar oynamaya başlar. Bu da Neyyir’in daha hızlı soyulmasını sağlar. Kumarda her gece Neyyir’den

kazanılan paraların yarısı gizlice Alis'e gider. Neyyir'in, bir gece Lüksemburg Otelinde, Alis'in arkadaşlarından oluşan seksen kişilik bir gruba ziyafet tertip etmesi ne kadar müsrif olduğunu göstermektedir. Alis bile ziyafete verdiği parayı kendisine vermesinin daha doğru olacağını söyleyerek bundan hoşlanmaz. Davetliler de onun bu haline güler. Alis bir taraftan da annesinin yüz liraya ihtiyacı olduğunu söyleyerek Neyyir'den bir miktar para daha sızdırır. Böylece üç, dört ay sonra Neyyir'in mevcut serveti tükenir. Alis, istediği şeyleri Neyyir'in alamadığını görünce onu evden kovar.

Romanın sonunda Neyyir'in intihar ettiğine dair gazete haberini sefahat arkadaşlarından George adında birisi bir balo gecesi hazır bulunan Alis'e gösterir. Bu haber üzerine Alis'in verdiği tepki oldukça lakayd ve samimiyetsizdir. Bir ara haberin doğruluğundan endişe ederek gerçek olup olmadığını teyit için George'a sorar. George'un, haberin doğru olduğunu ve kendisinin de cenazede bulunduğunu söylemesi de tavrında herhangi bir değişikliğe sebep olmaz:

“Alis, George'un verdiği gazetede kenarı çizilmiş olan bir fıkrayı okuduktan sonra Pol'e ita ederek lakaydane bir tavır ile dedi ki; — Bizim Neyyir intihar etmiş. (...)

Alis, George'a hitaben dedi ki;

— Gazetenin bu ihbarına inanalım mı?

— Şüphesiz matmazel.

— Ne[r]eden biliyorsun?

— Hin-i definde ben de hazır idim.

— Zavallı ahmak.

Bir dakika sükût içinde geçti. Alis, önünde dolu kalmış olan şampanya kadehini eline alıp gülerek dedi ki; — Haydi bakalım, bunun üzerine şu şampanyayı içelim.” (Neyyir, s. 55, 56).

Alis'in, Neyyir'in canı için kadeh kaldırmasını şaşkınlıkla seyreden George, içinden şu ibret verici sözleri geçirir:

“— Zavallı Neyyir! Birkaç gün evvel hayatı, hayatına merbut zannettiğin bir kadın şimdi canın için şampanya içiyor. Ah bu kadınlara aldanmamalı, aldanmamalı!” (Neyyir, s. 56).

Böylece Neyyir, tüm servetini sefahat âlemlerinde tükettikten sonra intihar ederek evliliğini felakete sürükler. Karısı ve çocuklarının akıbeti ise bilinmez.

6.2.6. Emine Semiyye Hanım'ın Eserleri

6.2.6.1. Muallime

Romanın bu bölümünde Samur Ferhat Bey'in sefahat hayatı sebebiyle felaketle biten evliliği anlatılır. Kadioğlu Murtaza Efendi, memleketi olan Kastamonu'ya hâkim tayin edildikten sonra hayatının geri kalanını burada müderrislikle geçirir. İlmîyle âmil olması hasebiyle de çevresi tarafından sevilir ve saygı görür. İstanbullu olan zevcesi, büyük kızı Seher'i, orada evlendirdiği için Kastamonu'ya zor alıştır. Murtaza Efendi, karısını iki, üç yılda birkaç ay büyük kızının yanına gönderir. Küçük kızı Kevser de bu gidiş gelişlerde İstanbul terbiyesini alır. Seher evlendikten sonra anne ve babası diğer kızları Kevser'in üzerine titrer. Bu nedenle babası, Kevser'i, tıpkı bir erkek çocuk gibi talim ve terbiyesine dikkat ederek yetiştirir. Zeki ve güzel bir kız olan Kevser de bu derslerdeki başarısını ispat eder. Daha erkeklerden kaçma vakti gelmeden önce babasından ders almaya gelenler arasında genellikle iki gence ders odasında rastlar. Bu gençlerden biri memleket eşraflarından Eyüp Bey'in oğlu Samur Ferhat Bey adında bir kibarzade, diğeri ise onun yanında geçimini sağlayan Molla İdris adında fakir bir çocuktur. Murtaza Efendi, Kevser'i yanından ayırmadığı için bu gençlere ders verdiği sırada Kevser de orada olur ve dersi dinler. Tesettüre girme çağı geldiği zaman Kevser, artık babasının dershanesine gitmeyip haremde oturur. Böylece Murtaza Efendi, Kevser'in dersini geceye bırakır.

Kevser her ne kadar dershaneye gelmese de Samur Ferhat Bey ile Molla İdris'in aklından çıkmaz. Samur Ferhat Bey, Murtaza Efendi'nin dersine dört seneden beri devam etmesine rağmen tahsilini ilerletemez. Babasının zoruyla başladığı derslere daha sonra Kevser'e duyduğu ilgiyle devam eder. Kevser'in hareme çekilmesinden sonra ise derslere daha seyrek gelir. Bu duruma çok sinirlenen Murtaza Efendi, Eyüp Bey'in hatırını da unutarak Ferhat Bey'i kovar. Molla İdris ise Ferhat Bey'den dört yaş küçük olmasına rağmen onun tam aksine çalışkan, zeki ve terbiyeli bir çocuktur. Yedi yaşından beri Murtaza Efendi'nin dershanesine devam eder ve tahsilini epeyce ilerletir. Eyüp Bey, İdris'te gördüğü bu ilerlemenin hocasından kaynaklandığını düşündüğü için oğlu Ferhat'ı da Murtaza Efendi'ye göndermiş fakat umduğunu bulamamıştır. Oğlunun dershaneden kovulduğunu duyunca da onu tamamen kendi haline bırakır. İdris ise önceleri zengin olup sonradan fakir düşen bir ailenin oğludur.

Beş yaşında yetim kalınca annesi, onu mahalle mektebine verip günlük yevmiyesini karşılamak için konaklara hizmete gider. Eyüp Bey ailesi bu kadına acıdiklarından hizmeti dışında eski püskü kıyafetlerle erzak da verir. Altı sene sonra İdris, Murtaza Efendi'den icazetini alır. Murtaza Efendi, çok sevdiği kızını, talebesi İdris'e vermek ister. Bu nedenle İdris'i şeriye mahkemelerinden birine yerleştirir. Bunun dışında İdris'in, hafızlık ve hattatlıktan da kazancı vardır. Murtaza Efendi, uygun bir dille İdris'i damadı olarak görmek istediğini söyler. Molla İdris, hocasının bu teklifini memnuniyetle kabul eder. Fakat Murtaza Efendi'nin bu isteği sonradan gerçekleşecekse de kaderin yardımıyla Kevser'in ilk eşi Samur Ferhat Bey olacaktır.

Molla İdris, Murtaza Efendi'den aldığı güzel haberi, mutlu olacağını düşünerek Samur Ferhat Bey'e söyler. Fakat beklediğinin aksine Samur Ferhat Bey, haberi duyar duymaz kaşlarını çatarak Kevser'in ona layık olmadığını ifade eder:

“ — Kevser'i sen değil hiçbir kimse alamaz. Hem Molla oldum diye sen kendini adam sırasına mı koyuyorsun? Kevser hanedan kızıdır, hanedan oğluna layıktır.” (*Muallime*, s. 109).

Ertesi gün, Ferhat Bey'in annesi Murtaza Efendi'nin konağına gelerek Kevser'i oğluna ister. Murtaza Efendi, kızını İdris'e vaad ettiğini söylese de karısı bu duruma itiraz eder. Kızını Ferhat Bey gibi birine vermek yerine çamaşırcının oğluna vermek istemez. Diğer yandan Eyüp Bey'in ricası ve birçok beylerin araya girmesi üzerine Kevser'i, Ferhat Bey'e verirler. Molla İdris, her ne kadar üzülsün de velinimetin olması hasebiyle Ferhat Bey'in bu teşebbüsüne ses çıkarmaz. Hocasını da üzmemek için bu evliliği kabullenir. Kevser ise babasının dershanesinde gördüğü bu iki gençten “İdris'in zayıf ve solgun simasından ziyade Ferhad'ın güzel yüzünü” (*Muallime*, s. 111) beğenir. Gerdek gecesi, kocasının korkunç bakışlı mavi gözleri her ne kadar o güzel çehreyi sevimsizleştirse de Kevser, zamanla buna alışıp kocasını yine eskisi gibi güzel görür. Bir yıl sonra da bir kız çocuk dünyaya getirir. Meşhude adını verdikleri bu çocuk tıpkı babasına benzemektedir. Murtaza Efendi damadını sevmemesine karşın torununu sever. Meşhude'nin güzelliği yanında bakışındaki menfuriyetten dolayı bunun ırsi olduğunu düşünerek kızına sürekli nasihat eder:

“ — Kızım, dikkat et. Meşhude şeklen babasına benzediği gibi tabiaten de benzemesin zira Ferhat’ın adam olması kabil değildir.”³²³ (*Muallime*, s. 111, 112).

Murtaza Efendi’nin böyle söylemesinin nedeni, kızıyla damadının arasını bozmak değildir. Üç seneden beri damadının hareketlerinde gözlemlediği değişikliklerdir. Ferhat Bey, eve ayda bir, üstelik sarhoş bir vaziyette gelmeye başlar. Bu durum Kevser’in ve annesinin şikâyetine sebep olur. Beş yıl bu şekilde geçtikten sonra bir gün Ferhat Bey, her zamanki gibi şehre yakın bir çiftliğe eğlenmeye gider. Beraberinde iki arkadaşı ile bir de kendilerinden daha genç biri vardır. O gece çirkin bir meseleden dolayı aralarına kıskançlık girer ve iştretin etkisiyle kafaları dumanlı olduğu için birbirlerine silah çekerler. Ferhat, diğerlerine nazaran daha kuvvetli olduğu için iki arkadaşını öldürüp genç olan kişiyi de yaralar. Vukuat duyulunca polisler ve yaralının akrabaları Eyüp Bey’in evine hücum eder. Eyüp Bey, oğlunu bulması halinde kendi eliyle adalete teslim edeceğine dair söz verir. Samur Ferhat Bey, gizlendiği bir çoban kulübesinden babasının bu sözlerini işitince yakın köylerden birine kaçar. Yaraladığı genç de çok geçmeden vefat eder. Bunun üzerine Eyüp Bey, gencin ailesinden oluşan bir heyetle beraber oğlunu bulup cezalandırmak için yola çıkar.

Ferhat, kavgada sırasında kesesini ve saatini düşürdüğü için gizlendiği değirmenin sahibi olan genç karı kocaya sus payı için bir şey veremez. Bu sırada aklına karısı gelir ve derhal bir mektup yazarak durumu bildirir. Kendisine atılan iftira nedeniyle zor durumda olduğunu söyleyerek bir miktar para ister. Kevser, mektubu aldıktan sonra başta duygularına kapılıp hemen altınlarını göndermek istese de bunun doğru olmadığını düşünerek meseleyi babasına anlatır. Murtaza Efendi, kızına damadını oyalamasını ve bu vesileyle saklandığı yeri öğrenmesini tembihler. Ferhat Bey’in mektubu ulaştırması için gönderdiği değirmencinin karısı, Kevser’in verdiği altınları görünce hiçbir şeyden şüphelenmeden Ferhat Bey’in gizlendiği yeri haber verir. Bunun üzerine Murtaza Efendi, atına binerek damadının bulunduğu yere gider. Ferhat, kayınpederini görünce Kevser’in yardımıyla kendisini kurtaracağını düşünerek ümitlenir. Murtaza Efendi, kızını boşaması karşılığında ona istediği parayı vereceğini söyleyince Ferhat, başta tereddüt etse de teklifini kabul eder ve kayınpederinin istediği

³²³ Nitekim Ferhat Bey de yaradılışındaki bu kötülüğü Molla İdris’e itiraf eder: “ (...) Cenab-ı Hak kullarının hepsini iyi yaratsaydı cehennem boş kalırdı. İşte sen benimle kibarlar içinde bulunarak terbiyeli oldun. Ben ise iyiler içinde büyür büyümez tıynetimde gizli olan bedliği icraya daldım. (...)” (*Muallime*, s. 119).

talak-nâme'yi yazar. Murtaza Efendi, şahitlik için tesadüfen o köyde bulunan Molla İdris'i çağırır. Bu sırada alt ettiği Ferhat Bey'i bağlar. İdris geldiğinde suçluyu ona teslim ederek kendisi Eyüp Bey heyetini almak üzere köye döner. Diğer yandan Ferhat, İdris'in merhametinden yararlanarak kaçacağını düşünür ve bu düşüncesini İdris'e söyler. Kendisini serbest bıraktığının öğrenilmemesi için onu zararsız bir yerinden bıçaklayacağını böylece üç günde iyileşeceğini söyleyerek onu ikna etmeye çalışır ve bunda da başarılı olur. Ferhat, kendisini kurtaran kişinin İdris olduğunun anlaşılmaması için cebindeki ufak ve keskin diğer bir bıçakla bağlı olduğu ipleri keser. Ardından yine bu bıçakla İdris'i arkasından yaralar. Fakat Ferhat anlaştıkları gibi küçük bir yara açmayıp İdris'in ölümüne sebep olabilecek bir yara açar. Bunu da Kevser'i Molla İdris'le evlendirme fikrine karşı kıskançlıkla yapar. Üstelik İdris'in ev parası olarak biriktirdiği altınlarını da alır ve dağa kaçır. Murtaza Efendi, Eyüp Bey heyetiyle birlikte döndüğünde gördüğü manzara karşısında şaşkına döner. Vakit kaybetmeden Molla İdris'i de alarak şehre geri dönerler. İdris, otuz beş gün devam eden hayat mücadelesini kazanarak iyileşir. İki buçuk ay sonra da Kevser Hanım'la evlenir. Bu mutlu evliliklerinin ikinci senesinde kızları Behbude dünyaya gelir. Meşhude'nin, babası Ferhat Bey'e benzediği gibi Behbude de babası Molla İdris'e benzer. Murtaza Efendi, Meşhude'nin doğumunda olduğu gibi Behbude'nin doğumunda da kızına nasihat eder. Nasihatini öldüğü zaman da tekrarlar:

“ — Molla İdris'in kızından daima iyilik mamul et. Ve onu başka türlü sev.”
(*Muallime*, s. 121).

“ — Kızım dikkat et. Samur Ferhat Bey'in kızı babasına çeker. Molla İdris'in kızından hiçbir vakit fenalık çıkmaz. Bu sözlerimi unutma kulağına küpe olsun.”
(*Muallime*, s. 127).

Görüldüğü gibi Samur Ferhat Bey'in Kevser Hanım ile olan evliliği sefahat hayatı yüzünden biter. Kızı Meşhude de babasının kötü özelliklerini kalıtım yoluyla taşıyarak vaka içerisinde hem kız kardeşinin hem de arkadaşı Saadet Hanım'ın evliliğinin felaketle bitmesine sebep olacaktır.

6.2.6.2. Terbiye-i Etfale Ait Üç Hikâye

Emine Semiyye Hanım, 1895/1896 yılları arasında *Hanımlara Mahsus Gazete*'de tefrika edilen bu ilk romanında, Kahraman'ın sefahat hayatı yüzünden

felaketle biten evliliğini işler. Bu evlilik üç bölümden oluşan eserin “*Felaket*” adlı ikinci bölümünde anlatılır.

Yanya’nın zengin ailelerinden birine mensup olan Hidayet Efendi, on sekiz yaşındayken ailesi tarafından tahsil için Paris’e gönderilir. Tahsilini tamamladıktan sonra on sene kadar memur olarak Avrupa’da kalır. Daha sonra anne ve babasının arzusuyla memleketine dönerek İstanbul’da memuriyet vazifesini yerine getirir. Hidayet Efendi, Avrupa eğitimi aldığı için yerlilerden teklif edilen kızların hiçbirini kendine uygun görmez. En sonunda on beş gün önce vefat eden muhasebeci beyin kimsesiz kızı Müceddet Hanım’ı beğenir. O zaman on dört yaşını tamamlayan Müceddet’i, Vali Paşa’nın konağında gören Hidayet Efendi, eve döndüğünde meseleyi annesine anlatır. On beş gün sonra da Müceddet Hanım gelin olup Hidayet Efendi’nin evine gelir. Öksüz oldukları için kardeşi Cedit Bey de kendisiyle beraber gelir. Hidayet Efendi, evlendikten sonra birkaç sene Yanya’da kalır. Anne ve babasının art arda vefatlarıyla birlikte çiftliklerine amcasını vekil tayin ederek İstanbul’a gelir ve hariciyede büyük bir memuriyete başlar. İstanbul’a geldiklerinde iki yaşında olan kızı Hediye, beş yaşında iken vefat eder. Ardından da aile büyüğü olan amcası Zahid Bey’i kaybeder. Bunun üzerine işlerini yoluna koymak için Yanya’ya gider. Zahid Bey’in dört çocuğundan yalnız Kahraman adında bir erkek çocuğu vardır. İki kızı evli olup diğeri de nişanlı olduğu için on sekiz yaşındaki Kahraman Bey ortada kalır. Kahraman, Zahid Bey’in nikâhlı karısından değil odalığındandır. Annesini de çok küçük yaşta kaybetmiştir. Bunun üzerine Hidayet Efendi, çiftliklerine bir vekil tayin ederek Kahraman’ı okutup yazdırmak üzere beraberinde İstanbul’a getirtir.

Müceddet, İstanbul’a geldikten sonra kocasının sayesinde zengin ve asil bir Avrupalı gibi yaşamaya başlar. Bu yaşantısı hal ve hareketlerine yansınca güzelliği de ortaya çıkar. Nitekim Kahraman köşke geldiği zaman kendilerini karşılayan yengesinin güzelliği ve edalı tavırları karşısında şaşırır. Hidayet Efendi, otuz sekiz yaşında evlendiği için Müceddet Hanım’la aralarında epeyce bir yaş farkı vardır. İlim ve fenle olan meşguliyeti ise Hidayet Efendi’yi vaktinden önce yaşlandırmıştır. Fakat Müceddet, kocasını şahsından ziyade iyi ahlakı için sevdiğinden ona güzel muamele gösterir. Yazarın, Müceddet’i hafifmeşrep bir kadın değil aksine ağırbaşlı bir kadın olarak tasvir etmesine karşın Kahraman ile aralarındaki örtük ilişki kafalarda soru işareti bırakır. Bu ilişki vaka boyunca müphemiyetini korur. Kahraman Bey, bir

mektebe yerleşinceye kadar amcazadesinin yanında kalır. Hidayet Efendi, işleriyle meşgul olduğu için Kahraman'ı çoğu zaman Müceddet'le bırakıp işe gider. Kahraman Sultaniye Mektebi'ne yerleştikten sonra da izin gecelerini Hidayet Efendi'nin köşkünde geçirir. Müceddet, aile fertlerinin yanında Kahraman'la pek resmi görüşür. “Zâhir hale göre bunların arasında hürmet ve iltifattan başka bir şey hissedilmiyordu!” (*Terbiye-i Etfale Ait Üç Hikâye*, s. 91) sözleriyle yazar, Kahraman ile Müceddet arasındaki bu gizli ilişkiye vurgu yapar. Ancak belirttiğimiz üzere bu ilişki yazarın birkaç yerde değindiği imalı sözlerden öteye geçmez. Dolayısıyla bu ilişkinin varlığını kanıtlayacak somut bir delil yoktur ve kafalardaki soru işaretleri giderilemez.

Hidayet Efendi, mektepten çıktıktan sonra Kahraman'ı Avrupa'ya gönderir. Bundan sonra Müceddet için felaket devri başlar ve can sıkıntısından hastalanır. Bir süre sonra bir kız çocuk dünyaya getirmesiyle bu asabi halinden kurtulur. Muhsine beş yaşına geldiğinde Kahraman İstanbul'a döner. Hidayet Efendi, Kahraman'ın tahsilini beğenmediği için onu tekrardan Avrupa'ya göndermek ister. Amacı, kızı Muhsine'yi Kahraman'la evlendirmektir. Bu nedenle de iyi terbiye görmesini ister. Bunun üzerine Kahraman birkaç sene daha Avrupa'da kalmayı kabul eder. Bu evlilik meselesini karısına açtığı zaman Müceddet Hanım, “Hiç öyle şey mi olur? Kahraman Bey yetişti kızım daha beş yaşındadır!” (*Terbiye-i Etfale Ait Üç Hikâye*, s. 94) diyerek itiraz eder. Hidayet Efendi, kendi evliliklerini örnek göstererek mutlu olup olmadığını sorar. Müceddet Hanım ise mutlu olduğunu fakat kızı için Kahraman'ı uygun görmediğini ısrarla dile getirir. Hidayet Bey ise kızı büyüdüğü zaman bu meseleyi ona bırakacağını ve onun isteği doğrultusunda hareket edeceğini söyleyerek konuyu kapatır. Müceddet, kocasının bu son sözlerini tasdik eder gibi görünse de içinden “Kızım Kahraman'ı sevmeyecek çünkü hiss-i nefreti kalbine ben ilkâ edeceğim.” (*Terbiye-i Etfale Ait Üç Hikâye*, s. 95) sözlerini geçirir. Müceddet'in, Kahraman'ı damat olarak ısrarla kabul etmek istememesi ve bu uğurda mücadele etmesi de aralarındaki gizli ilişkiye işaret etmektedir. Muhsine sekiz yaşına girince Kahraman Bey tahsilini tamamlayarak Avrupa'dan döner. Bu süre zarfında Hidayet Efendi, kızını Kahraman'ın lehine, Müceddet ise aleyhine yönlendirir. Kahraman Bey, Müceddet Hanım'ın eziyetlerinden dolayı Muhsine büyüünceye kadar memleketinde yaşamaya başlar. Altı ay sonra da Paris sefaret kâtipliğine tayin olunur. Senede bir, iki ay izin günlerinde Muhsine'yi

ziyaret eder. Muhsine'nin büyümesi ve nişanlısı Kahraman'a olan ilgisinin günden güne artması Müceddet'i endişelendirir:

“Muhsine büyüdükçe Müceddet muzdarip oluyordu! Nasıl olmasın ki meçhul bir kuvve-i cazibe Muhsine'yi Kahraman tarafına cezbediyordu! Nişanlısının avdetini kemal-i tehalükle bekleyen kızına validesinin iğfalatı fayda vermiyordu.” (*Terbiye-i Etfale Ait Üç Hikâye*, s. 97).

Müceddet Hanım, Kahraman meselesi dışında Muhsine'nin her yaptığını görmezden gelir. Böylece Muhsine alafranga terbiye altında her isteği yerine getirilir bir şekilde yetişir. Diğer yandan Müceddet Hanım, Muhsine'yi, kalbindeki aşkı söküp atması için Kahraman aleyhine kışkırtmaya devam eder. Böylece kızının kalbini başka tarafa yönlendirmeyi amaçlar. Muhsine birçok kişiyle eğlenmesine rağmen Kahraman'dan başkasını sevmez. Müceddet Hanım, kızını yirmi yaşından önce evlendirmek istemeyince Kahraman Bey, Muhsine on sekiz yaşındayken İstanbul'da dışişleri dairelerinden birine yerleşerek nişanlısının yirmi yaşına girmesini bekler. Bir sene kadar Hidayet Efendi'nin köşkünde kalır fakat Müceddet Hanım'ın aşağılamalarından ve imalı sözlerinden hoşlanmayarak Beyoğlu'nda bir otel kiralar. Haftada iki, üç gece de Muhsine'yi ziyaret eder. Bu süre zarfında Müceddet Hanım, kızını bu evlilikten kurtarma planları yapmaya başlar ve aklına Muhsine'nin çocukluk arkadaşı Behiç Bey gelir. Muhsine'nin, Behiç'i kardeş gibi sevmesine mukabil Behiç Bey, Muhsine'yi aşk ve muhabbetle sever. Muhsine yirmi bir yaşına geldiği halde de Müceddet Hanım, türlü bahanelerle evliliği erteler. Bu defa da Kahraman'ın, Muhsine'yi babasının göz kamaştıran serveti için istediğini ortaya atar ve bunu kızına açık açık söyler. Buna delil olarak da Kahraman'ın ailesine yazdığı mektupları gösterir. Ayrıca Kahraman'ın “Paris yaşayışına alışmış bir sefih” (*Terbiye-i Etfale Ait Üç Hikâye*, s. 115) olduğunu söyleyerek Yanya'daki işlerini batırdığından ve faizle biriken borçlarını kocasının ödediğinden bahseder. Müceddet Hanım'ın, Kahraman'ı damat olarak istememesinde tam olarak bu gerekçenin etkili olup olmadığı bilinemese de sefahat konusunda söyledikleri ne yazık ki sonradan ortaya çıkacaktır.

Müceddet böylece Muhsine'nin ilgisini Behiç'e yönlendirir. Annesiyle konuşmalarından sonra Muhsine, nişanlısına soğuk davranmaya başlar. Kahraman, bu durumdan şüphelenmeye başlayınca Muhsine'yi sorguya çeker. Müceddet Hanım'ın aleyhine delil olarak gösterdiği mektupları öğrenince onları başka amaçlarla yazdığını

iddia eder. Muhsine, her ne kadar Kahraman'ın söylediklerine inansa da annesini üzmek adına Behiç'le evlenmeye karar verir. Fakat Kahraman, Muhsine'nin peşini bırakmaz ve onu Behiç Bey'le evlenmekten vazgeçirir. Bundan sonra Kahraman'ın Muhsine'ye olan tavırlarında bir değişiklik olur. Ayda bir kere amcazadesini ziyarete geldiğinde Muhsine'ye soğuk ve lakaydâne davranır. Bunun sebebi çok geçmeden ortaya çıkar ve Muhsine'nin hamile olduğu anlaşılır. Müceddet bunu öğrendiğinde deliye döner ve her şeyi kocasına anlatır. Olayın duyulmaması için ertesi gün derhal nikâhları kıyılır. Kahraman, “Fakat öyle gece yarıları randevu veren bir kızı alamam!” (*Terbiye-i Etfale Ait Üç Hikâye*, s. 133) şeklinde sözlerle nikâhtan vazgeçmek istese de amcazadesinin zoruyla evlenmeyi kabul eder. Bundan sonra “emval ve emlak sahibi olan şık” (*Terbiye-i Etfale Ait Üç Hikâye*, s. 135) Kahraman'ın gerçek yüzü ortaya çıkar. Kahraman, nikâhtan sonra Muhsine'yi akrabasından birinin evine götürüp ertesi gün de İstanbul'da dört odalı bir ev kiralar. Muhsine'nin yanına da beceriksiz bir aşçı kadın verir. Sefahat tutkusu nedeniyle cebinde beş kuruş para kalmadığı için altı aylık maaşını da borçlarına verir. Evinin eşyaları için de saatiyle kordonunu rehin bırakır. Muhsine birdenbire düştüğü bu sefalet kocasından beklediği ilgiyi de göremeyince dayanamaz. Kahraman, nikâhlandıkları günden beri Muhsine'ye hep soğuk davranır. Düştüğü bu kötü durumun yakın zamanda bütün çevresi tarafından duyulması Muhsine'yi daha çok üzer. Diğer taraftan Hidayet Efendi, kızının namusunun lekelenmesini kaldıramayarak hastalanır. Hastalığı iki ay devam ettikten sonra iyileşir fakat ne kızının ne de damadının adını anmaz. Hatta karısıyla da çok konuşmayıp inzivaya çekilir.

Kahraman, Hidayet Efendi'nin gönderdiği maaşı evinin ihtiyaçları yerine keyfi harcamalarına sarf edip Muhsine'yi yarı aç yarı çıplak bir hale koyar. Üç aylık gelin ve iki günlük lohusa olan Muhsine, anne şefkati ve baba korumasından mahrum bir halde sefalet içinde yaşar. Tembel aşçı, ihtiyar ve kaba bir kadın olduğu için hem aşçılığı hem de lohusa bakımını beceremeyince Kahraman Bey'e kendisinden başka bir kişiye daha ihtiyaç olduğunu söyler ve ondan “Bırak kendisi de çocuğu da gebersin” (*Terbiye-i Etfale Ait Üç Hikâye*, s. 137) cevabını alır. Muhsine gibi birçok hizmetçi içinde rahat bir hayat süren biri için bu hakaretlere maruz kalmak ve bir aşçı kadının insafına terk edilmek kolay değildir. Neyseki yengesi Fevziye, lohusaya

yetişip gerekli tedbirleri alır. Muayene için getirtilen doktor verem başlangıcı olduğunu söyler. Bunu da korse giymesine bağlar.

Muhsine'nin hastalığı gittikçe ilerleyince Cedit Bey, Kahraman'a, karısının ölüm döşeğinde olduğunu söyler ve gidip son defa görmesi için ısrar eder. Kahraman, başta çok sevdiği ve kendisinden başkasına verilmemesi için uğraştığı kadına büyük bir üzüntüyle bakar. Doğduğu günden beri görmediği oğlunu öper ve Muhsine'den af diler. Muhsine her şeye rağmen Kahraman'ı affederek son nefesini verir. Bu sırada Müceddet Hanım da gelerek kızının ölümüne sebep olan Kahraman'ın üzerine yürür. Fevziye, araya girerek Muhsine'nin asıl felaketine verdiği terbiyenin sebep olduğunu bu nedenle başkalarını suçlamaması gerektiğini söyler. Diğer taraftan Kahraman'ın, her şeyin sorumlusu olarak kendini görmesi, Muhsine'nin naaşı önünde diz çöküp “Sebeb-i felaketiniz ben oldum! Bunu itiraf ederim! Beni valide ile kız, her ikiniz de affediniz!” (*Terbiye-i Etfale Ait Üç Hikâye*, s. 148) şeklinde af talebinde bulunması üzerine Cedit, karısına damat ile kayınvalide arasında garip bir sır olduğunu ima eder. Fevziye ise “Şu dakika sırlar keşfiyle uğraşılacak bir dakika değildir! Muhsine öldü, onu mekân-ı ebedisine götürmenin tedarikine bak.” (*Terbiye-i Etfale Ait Üç Hikâye*, s. 148) cevabıyla meseleyi kapatır. Bu konuşmalar da Kahraman ile Müceddet Hanım arasındaki gizli ilişkiye işaret eden bir başka imalı sözlerdendir.

6.2.6.3. Mükâfat-ı İlahiye³²⁴

Olayların Fransa'da geçtiği romanda iki kızkardeşten biri olan Alis'in, kocası Alber'in sefahat hayatı yüzünden felaketle biten evliliği anlatılır. Mareşal Fransuva dö Koraj'ın kızları olan Jülyet ve Alis bir sene arayla evlenirler. Jülyet, babası gibi şanlı bir askerle evlenir ve evliliğinde mutlu olur. Alis ise Vikont Alber dö Biritan adında asil fakat cahil ve şımarık yetişen bir delikanlıyla evlenir. Alis, ilerleyen zamanlarda eşinin ahlakını tahsil sayesinde düzeltereğini ümit etse de beklediğinin aksine Alber işret ve kumara müptela olur. Alis'in bu evlilikten bir kızı, dört sene sonra da bir oğlu dünyaya gelir. Alis, tüm vaktini çocuklarının talim ve terbiyesine ayırarak kocasının israflarına tahammül etmeye çalışır. Fakat rehin bırakılacak mücevherleri de kalmayınca Alber, karısını para konusunda sıkıştırır. Onu bir mareşal kızı diye aldığı

³²⁴ Emine Semiye, *Mükâfat-ı İlahiye*, Haz. Meryem Babacan Bursalı, Turkuvaz Yay., İstanbul 2020. Yapılan alıntılarda eserin bu baskısı kullanılmıştır.

itiraf ederek kendisine para bulmasını ister. Nakit parası kalmadığını söyleyen Alis, bu olaydan sonra kocasından soğumaya başlar. Aynı evde olmalarına rağmen kocasından ayrı yaşar ve ondan nefret eder.

Alber, aslen Fransız zenginlerinden olsa da babası borçlu olarak vefat etmiş ve çocuklarına da paylaşamayan bir evden başka bir şey bırakmamıştır. Biraderleri de işret müptelasıyla vefat etmiştir. Alber de iş ve güçle meşgul olmak yerine kumardan faydalanarak kısa yoldan kâr elde etme peşindedir. Fakat hiçbir zaman ayık olamadığı için kumarda sürekli kaybeder. Bu uğurda da karısının mücevherlerini ve paralarını tüketir. Alis ise kocasının bu uygunsuz hareketlerini ailesinden saklar. Derdini yalnızca teyzesine söyler. Teyzesi de onu teselli etmeye çalışır. Kocasının israfı yüzünden çocukları için lazım olan parayı babasından utandığı için teyzesinden alır. Teyzesi Madam La Baron dö Veriye, Alis'e, elinden geldiğince yardım eder. Ancak onun da mali gücü Vikont Alber gibi bir sefihin harcamalarına yetmez. Alis'in kızı sekiz yaşını tamamladığı zaman bir gece yatağa mahkûm olduğu hastalıktan kurtulamayarak ölür. Kızının ölümüyle sarsılan Alis, artık kocasının yaptıklarına tahammül edemez ve babasına gidip ayrılmak istediğini söyler. Alber de kızının vefatı üzerine kendini tamamen işrete verir. Alber'in büyük hemşiresi Sakundin, kardeşinin başına kalmasından korktuğu için araya aracı koyarak Alis'i geri getirtmek ister. Ricanın beş, on defa tekrarı ve Alber'in de gelip af dilemesi, Mareşal dö Koraj'ın merhametine sebep olur. Böylece kızına, kocasıyla barışması için kesin emir verir.

Alis, kocasının kumarı, işreti bırakması ve kendi malına el koymaması şartıyla evine döner. Fakat Alber altı ay sonra yeniden eski haline döner ve Alis'i rencide etmeye başlar. Alis, birkaç kez daha babasına bu mesele hakkında şikâyet etse de babası, arada çocuk olması ve dedikoduya yol açmaması için sabretmesini söyler. Alis, bu zor günlerinde bir de teyzesinin vefatıyla sarsılır. Teyzesi ölmeden önce oğlu Levayal ile kızı Angel'i, Alis'e emanet eder. Levayal, taşrada memuriyete başladığı için kız kardeşini de beraberinde götürür. Paris'e uğradığı zamanlarda da Alis'i mutlaka ziyaret eder. Vikont Alber, Sakundin'in kızı Fortuna'yı Levayal'le evlendirmek istediği için her gelişinde ona iyi muamelede bulunur. Bu evlilik için Alis'ten de yardım almak ister. Fakat Alis kendi yaşadıklarını göz önünde bulundurarak Dö Biritan familyasından bir kızı teyzesinin oğluyla evlendirmek istemez. Onun da kendisi gibi mutsuz olacağını düşünür. Levayal da bu konuda sessiz

kalmayı tercih eder. Sakundin, Alis'in, kızı hakkındaki ilgisizliğinden rahatsız olur ve zaten bir meseleden dolayı kırılgan olduğu görüncesinin aleyhinde bulunmaya başlar. Sakundin, kötü ahlaklı bir kadın olduğundan kendi kız kardeşi Beriye ile de geçinemez. Alber'i de Alis aleyhine doldurarak evdeki huzursuzluğu iyice arttırır. Bunun üzerine Alis hastalanır. Babasından gelen paraları da Alber meyhanelerde yediği için Alis, bir türlü iyileşemez. Doktorların tavsiyesiyle tebdil-i hava için Versayil'e gider. Ancak beraberinde kocası da geldiğinden ve bu süre zarfında işretin dozunu arttırdığından Alis, burada da tamamen iyileşemez.

Alis, altı ay kadar tebdil-i havadan sonra Paris'e geri döner. Fakat Alber, ablasının dolduruşuna geldiği için karısına kötü davranmaya başlayınca Alis'in hastalığı tekrar nükseder. Altı ay da bu şekilde geçince yeniden geldiği kasabaya gönderilir. Paris'e döndüğünde ise babasının konağına yakın bir apartmana taşınır. Bundan maksadı babasına yakın bulunarak mümkün mertebe kocasının şerrinden emin olmaktır. Bu süre zarfında Alis iyileşmeye başlar. Fakat bu sefer de babasının vefatıyla derin bir üzüntüye kapılır. Alber ise işretin dozunu arttırdığından hem fiziksel hem de ruhsal çöküş yaşar. Oğlu Konstan'a da zarar vermeye başlayınca küçük kız kardeşi Beriye, kocası doktor olduğu için onu evine götürür ve bakımını üstlenir. Mareşal Fransuva dö Koraj, evlatlarına miras bırakmadan vefat ettiği için babasının maaşıyla geçinen Alis zor durumda kalır. Jülyet'in kocasının durumu iyi olduğu için geçim sıkıntısı yoktur. Alis ise aylık üç yüz frankla geçinmeye çalışır. Alber de para kaynağının tamamen kesilmesi nedeniyle karısını terk edip büyük hemşiresi Sakundin'in yanına yerleşir. Bundan sonra Alis'in tek tesellisi kız kardeşi Jülyet olur. Jülyet, çektiği bunca acıya rağmen mükâfat-ı ilahiyeden ümitvâr olmasını söyleyerek Alis'i teselli eder. Bunun üzerine Alis, "Mükâfat-ı ilahiye mazlumların hakkıdır" (*Mükâfat-ı İlahiye*, s. 62) sözüyle teselli bulur.

Alber, içine düştüğü sefahat hayatından kurtulamayarak kalpten gider. Son nefesinde Alis'i ve oğlunu sayıklayarak pişmanlığını gösterir. Böylece Alber, karısına yaptıklarının bedelini ona hasret giderek öder. Bununla birlikte yazar, Alber'in ölürken duyduğu pişmanlığın Allah katında kabul olunduğunu da ifade eder:

"Alber, zevce-i mağduresine çektirdiklerini yine ona hasret gitmek felaketiyle çekip bitirmiştir. Mevtanın yüzündeki nuraniyet, ecr-i nedametinin ind-i Rabbani'de mazhar-ı kabul olduğuna delalet ediyordu." (*Mükâfat-ı İlahiye*, s. 74).

Kardeşinin ölümünden sonra Sakundin, Alber'e miras kalan bazı kıymetli eşyalarına el koyar. Bunları kızına düğün hediyesi olarak verir. Alis, Alber'in ölmeden önceki pişmanlığını haber aldığı zaman üzülür. Her ne kadar kocasıyla barışıp yeniden bir araya gelmek istemişse de gerek Alber'in gerekse de ablasının yaptıkları yüzünden bu mümkün olmamıştır. İlk evliliğinin kocasının sefih yaşantısı nedeniyle felaketle bitmesinden sonra Alis, romanın sonunda Jülyet'in bahsettiği mükâfat-ı ilahiyeye kavuşur. Teyzesinin oğlu Levayal ile evlenir ve mutlu olur. İyiilerin mükâfatlandırılıp kötülerin cezalandırıldığı romanda Sakundin de kızı Fortuna'nın ölümüyle yetim hakkı yemenin cezasını çeker. Nitekim Alis de bunu dile getirir:

“ (...) Bu hallerin kâffesi adalet-i ilahiyenin sürat-i vukuuna burhandır. Benim şu gündeki bahtıyarlığım da indallah çektiklerimin tazmini ve mazlumiyetimin mükâfatıdır. Fortuna'nın vefatına acımadım dersem yalan söylemiş olurum. Ne çare ki yetim hakkı Sakundin ailesine bir musibet getirdi. Allah sabır versin.” (*Mükâfat-ı İlahiye*, s. 96).

Alis, Alber ile olan evliliğinde mutluluğu bulamamış, kocasının yaptığı kötü muameleleri babasına söylemesine rağmen ondan da evliliğini sürdürmesi yönünde bir emir almıştır. Alis, fakir ve çirkin bir kadın olan ve çamaşırcılıkla geçinen komşusunun mutlu evliliği ile kendi mutsuz evliliğini karşılaştırır. Alber'in tüm imkânlarına rağmen sefih yaşantısı evliliklerini felakete sürükler. Böylece mutluluğun para ve itibarla sağlanamayacağı mesajı verilir:

“Dünya hali aciptir! Bedbahtı servet ü sâman bahtıyar edemiyor, mesudu da fakr u fâka korkutamıyor. Saadet-i zevciyet hazain-i cihan ile de satın alınmaz. Çünkü o bir hediye-i ilahiyedir. Çünkü o bir nimet-i maneviyedir. Bir zevcin ezası zevceye bütün ezvak-ı âlemi unutturmuş! Diğer bir zevcin muhabbetiyse zevceye sa'y ve ameli öğretmiş! Biri böyle bir saadete nâil olmak için mal ve mülkünü fedaya hazır! Diğer saadatinin devamı ve bekası için halinden bin bedter sefaletе kail! Dünya! Ah dünya! Ne garip tezatlar izhar edersin!” (*Mükâfat-ı İlahiye*, s. 39, 40).

6.2.7. Mehmed Celal'in Eseri

6.2.7.1. Elvah-ı Sevda³²⁵

Romanın dördüncü bölümünde sefih bir adam olan Rasih Efendi'nin sefahat hayatının yol açtığı felaketle biten evliliği anlatılır. "Hüsn-i ahlakı meşkûk olan bir lalanın terbiyesiyle büyüyen" (*Elvah-ı Sevda*, s. 119) Rasih, henüz on altı yaşındayken babasından yüklü bir mirasa sahip olur. Annesi, oğlunun mirasyediliğinden muzdarip olduğu için Rasih'in belli bir yere devam etmesini ister. Diğer yandan bahsi geçen lala Rasih'i, sefih adamlarla görüştürmeye devam eder. Rasih de bu âlemlerden zevk almaya başlar. Rasih'in annesi, lalanın kötü niyetini anlayınca onu def etmeye çalışır fakat oğlu buna engel olur. Validesi, kocasının dostlarından bir zatın yardımıyla Rasih'i, maliye kalemlerinden birine yerleştirir. Rasih, devam ettiği kalemde de kendi meşrebindekilerle düşüp kalktığı için sefahat hayatından vazgeçmez. Evin selamlık salonunu neredeyse her gece çalgı ve çengillerle doldurup işret eder. Buna daha fazla dayanamayan valide üzüntüsünden vefat eder. Rasih, annesinin ölümünden sonra serbest kalmanın sarhoşluğuyla gemi azıya alır. Kumara, işrete, eve kadın getirmeye devam eder üstelik masum kızları iğfal etmeye başlar. Bununla birlikte paranın kıymetini anladığından öyle her rastgelene parasını kaptırmaz. Bu nedenle rahat bir şekilde geçinmeye devam eder. Bu sırada kendisinden her türlü kötülüğü öğrendiği lalasını da başından defederek yola yalnız devam eder.

Bir Cuma günü, Kağıthâne'de gördüğü bir kadını takip ederek evini öğrenir. Kadın, defterdar emeklilerinden bir zatın kızıdır. Ertesi gün arkadaşlarından birinin annesini görücü gönderir. Kızın ailesi, damatları olacak kişinin Beyoğlu âlemlerinin müdavimlerinden biri olduğunu öğrendikleri zaman red cevabı verirler. Bunun üzerine Rasih, Ülfet adında güzel ve fakir bir kızla evlenir. Altı ay kadar geçindikten sonra evliliğin bekârlık kadar iyi olmadığına karar vererek kendisini seven karısını yüzüstü bırakır. Böylece Rasih Efendi, yirmi sene yalnız kaldıktan ve sefahat âlemlerinde düşüp kalktıktan sonra kırk yaşına gelince ikinci evliliğini yapmak ister. Yazar, Rasih Efendi'nin evlilikten maksadının ciddi olmadığını "Bu karar kendisinin ahlakına vakıf olanlar için tabiidir ki ciddi değil idi. Çünkü Rasih Efendi bir can yoldaşı, kendine

³²⁵ Mehmed Celal, *Elvah-ı Sevda*, (Kostantiniyye: Âlem Matbaası, 1308/1890) Yapılan alıntılarda eserin bu baskısı kullanılmıştır.

hayr'ül-halef yetiştirecek bir zevce, bir refika-i sadıka değil, bir eğlence istiyordu.” (*Elvah-ı Sevda*, s. 123) sözleriyle ifade eder.

Aldığı karar üzerine Rasih Efendi, kendisinden daha zengin bir adamın on yedi yaşındaki kızını ister. Kızın babası, Rasih Efendi'nin zenginliğinden dolayı kızına iyi bir gelecek hazırlayacağını düşünerek bu evliliğe razı olur. Mahbube adındaki bu kızın annesi vefat ettiği için babasından başka kimsesi yoktur. Babası, Rasih Efendi'yi iyice araştırmadığı için onun önceki evliliğinden de haberdar değildir. Bu noktada yazar, hayati öneme sahip böyle bir meselede babanın, kızının onayını almadan sadece kendi aldığı kararlar hareket etmesini doğru bulmaz ve çocuklarının onayını almadan bu işe kalkışan ebeveynleri tenkit eder:

“ (...) Teehhül meselesi, bir hayat meselesidir. Bir erkek hayatına bir kadını şerik edeceği gibi bir kadın da bir erkeği aynı böyle yapacak. Ya o halde insanın kendi hayatına şerik edeceği bir mahlûku başka bir gözün, başka bir kalbin intihab etmeye ne hakkı olabilir? Her insan istikbalini elbette başkalarından daha iyi düşünmek lazım gelir. Hal böyle iken bizde damatları pederler, kızları da analar intihab ederler. Pederler, damatlarının ashab-ı servet ve iktidardan olmasını isterler. Ama kızını mesut edemeyecekmiş, bunu kim düşünecek? Valideler kızın güzel olmasını arzu ederler fakat kız ahlaksız çıkacakmış, orası kimin ne vazifesi? (...) Fakat itiraz etmek kabil midir? Artık ananın babanın intihap ettiği böyle kibardan bir efendiyi reddedivermek ayıp olmaz mı? İtaatsizlik değil midir? Namussuzluk bundan başka bir şey midir? Pederlerinin, validelerinin hatırı için ebediyetle ağlamaya mahkûm olan talihsiz kızlar ne kadar çoktur. (...)” (*Elvah-ı Sevda*, s. 124, 125).

Mahbube, daha önce bir kere araba içinde gördüğü Rasih Efendi'yle evleneceğini öğrendiği zaman kalbinde büyük bir nefret hisseder. Çünkü bu adamı bir türlü sevememiştir. Fakat bu evliliğe itiraz edemez. Böylece düğün gerçekleşir. Rasih Efendi, Mahbube'nin güzelliğinden etkilenir. Ne yazık ki karısına olan bu ilgisi kısa bir süre içindir. Mahbube ise kocasına olan nefretinin sevgiye dönüşmesi için çabalar. Evliliklerinin ilk senesinde bir erkek, ikinci senesinde de bir kız çocukları dünyaya gelir. Aradan bir, iki sene daha geçtikten sonra Rasih Efendi, eski rezil hayatına geri dönmek ister fakat kayınpederinden çekindiği için bu isteğini gerçekleştiremez ve onun ölümünü bekler. Çok geçmeden kalp rahatsızlığı olan kayınpederi yeniden hastalanır ve bir müddet sonra da ölür. Son nefesinde kızına verdiği nasihat ise kocasına daimi itaat ve muhabbettir. Mahbube, babasının vasiyetini yerine getireceğine dair söz verir. Nitekim romanın sonuna kadar bu sözüne sadık kalacaktır. Diğer yandan kayınpederi, Rasih Efendi'ye de kızını koruyup gözetmesini nasihat eder. Fakat bir babanın bu son ricası onun kalbinde en ufak bir his bile uyandırmaz.

Karısını teselli etmek yerine hemen o akşam ...'deki köşküne gider. Köşkün karşısında bulunan evdeki kızı nasıl iğfal edebileceğini düşünür. İstanbul'daki konakta ise zavallı Mahbube, yalnızdır ve babasının vefatından dolayı hıçkırarak hıçkırarak ağlamaktadır.

Bu vakadan on beş gün sonra Rasih Efendi, dostlarından birinin evinde kalacağını söyleyerek ...'deki köşküne gider. Çoktan beri gözetlediği evdeki Eleni adındaki kız ile babasını o akşam evine davet eder. Mükellef bir rakı sofrası hazırlatır. Adamı sarhoş edip içkisine ilaç katıp uyuttuktan sonra Eleni'yi iğfal eder. Eleni bu olaydan dört gün sonra bir beyin hastalığı sonucu vefat eder. Kızının acısına dayanamayan babası da on beş gün sonra ölür. Baba ile kız başlarına gelen felaketten habersiz bir şekilde giderler. Bir hafta sonra Rasih Efendi, İstanbul'daki konağında uyurken “İkisinin de mematına ben sebep oldum demektir fakat kim duyacak?” (*Elvah-ı Sevda*, s. 132) şeklinde sayıklar. O sırada uyanmış olan Mahbube, kocasının sayıklamalarını işitir. Fakat Rasih Efendi'ye itaat ve muhabbetle yükümlü olduğunu son nefesinde babasına vaad ettiğini hatırlayarak bu meseleyi kurcalamaz. Rasih Efendi ise yaptıklarından pişman olmak şöyle dursun aynı cinayeti işlemeye devam eder. Bu kez Halime Nine adında çevresi tarafından dindar olarak tanınan bir kadın aracılığıyla tuzağa düşürdüğü İsmet adında bir masum genç kızı daha kirletir. Yazar, “Bir masumeyi girdâb-ı sefaletе itivermek onu mevt-i maneviye giriftâr etmektir. Bu, maddi ölümden daha müthiştir. Bu da bir katl, bu da bir cinayettir.” (*Elvah-ı Sevda*, s. 138) diyerek Rasih'in işlediği kötülüğün derecesini belirtir.

Rasih Efendi'nin rezillikleri bununla da bitmez. Bir diğer rezilliğini gazeteler yazar. Rasih Efendi, Kağıthâne mesiresinde gördüğü bir aşüfteye kapılır. Bu kadın, evli olduğu halde Rasih Efendi'nin servetini işitince onu elden kaçırmak istemez. Kocasının her akşam evde olmasından dolayı kavuşmaları için uygun bir zamanı bekler. Rasih Efendi ise gönderdiği kıymetli hediyelerle buluşma zamanı için acele eder. Kadın, kocasının bir iş için yakında Bursa'ya gideceğini söyleyerek biraz daha beklemesini ister. Fakat Rasih Efendi, göndereceği hediyeleri görüşme şartına bağlayınca kadın, kocasının bir misafirlığe gittiğini yazıp adresini de göndererek evine davet eder. Rasih Efendi, vakit kaybetmeden kadının evine gider. İşrete başladıkları ve iyice neşelendikleri sırada kapıdan içeriye bir zabıt girer. Bu zabıt, kadının dostu olduğunu söyleyerek Rasih Efendi'ye burada ne işi olduğunu sorar. Rasih Efendi, kılıcını çeken zabıt karşısında korku ve paniğe kapılarak istediği her şeyi yapacağını

vaad eder. Bunun üzerine zabıt, eline aldığı pudrayı Rasih Efendi'nin yüzüne sürer ve onu ayı gibi oynatır. Daha sonra ensesine bir tokat vurduktan sonra kapıdan dışarı atar. Mahbube ise kocasının tüm bu rezilliklerine sabreder.

Romanın bundan sonraki kısımları Sara adındaki Hristiyan bir kızı ve ailesini anlatır. Rasih Efendi'yi ise romanın sonlarında Sara ile münasebeti bağlamında yeniden görürüz. Rasih Efendi, Sara'yı Büyükada'da görür ve çok beğenir. Kızın maddi sıkıntı içinde olan babasına yanında verdiği işle yardım ederek Sara'ya yakınlaşır. Çok geçmeden de niyetini babasına açar. Adam, bu garip teklif karşısında şaşırır ve bu evliliğe hem karısının hem de kızının onay vermeyeceğini söyler. Rasih Efendi'nin verdiği cevap ise hem onun karakterini hem de kadınlara bakış açısını yansıtmaları bakımından önemlidir:

“— Adam sizde! Kadınların öyle şeylere aklı ermez. Kariyi hoşnut etmek kocanın elindedir. Kız da babasına itaat etmeye mecburdur. Siz her ikisini de razı edersiniz...” (*Elvah-ı Sevda*, s. 238).

Rasih Efendi, evli ve iki çocuk sahibi olduğunu her ne kadar gizlese de bu durum çok geçmeden ortaya çıkar. Sara'nın babası, bunu kendisine söylediği zaman Rasih Efendi, evli olmasının hiçbir önemi olmadığını, Sara'yı ayrı bir köşkte oturacağını söyler. Adam, kızıyla geçineceğinden emin olamadığını ifade ederek kızını terk etmesi durumunda onun için bankaya iki bin lira bırakmasını ister. Bunun üzerine Rasih Efendi, adamın işi yokuşa sürmek istediğini anlayınca öfkelenir ve bu işten vazgeçtiğini söyler. Sara'nın babası, ertesi gün işe gittiğinde kendi yerine bir başkasının alındığını görür. Böylece eski sefil hayatına geri döner. Kendilerini bu sefaletten kurtaracak tek kişinin kızı Sara olduğunu düşünerek kızından aşkına karşılık vazifesini yerine getirmesini ister. Çünkü Sara Cemil'i sevmektedir fakat ailesi onunla evlenmesini istemez. Sara'nın annesi, başta Rasih Efendi ile kızı arasındaki yaş farkından dolayı evliliklerini tasvip etmese de içinde bulundukları sefaletten dolayı bu evliliği onaylar. Aynı şekilde Sara da Rasih Efendi ile evliliğe sıcak bakmaz hatta bu evlilik gerçekleşirse intihar edeceğini söyler. Fakat ailesini sefaletten kurtarmak maksadıyla buna mecbur kalır. Sara ve ailesi ihtida ederek hepsi birer Müslüman adı alır. Sara'nın adı da Melek olarak değişir. Bununla birlikte Sara, resmi olarak evlense de Rasih Efendi'ye teslim olmayacağı konusunda kararlıdır. Hatta bunu Cemil'e yazdığı mektubunda da ifade eder. Bu kararında her ne kadar dirense de bir sabah

yataktan kalktığında “hazine-i namusunun pek gadirane bir surette pâymâl edildiğini” (*Elvah-ı Sevda*, s. 247) anlar. Bunun üzerine kendini zehirler. Sara’nın ölümünden sonra Rasih Efendi, işlediği tüm cinayetleri birdenbire hatırlar ve kanına girdiği masum kızlar gözünün önüne gelerek onu boğmaya çalışır. Onlardan kaçmak isterken de pencereden düşerek sivri bir kaya üstünde parçalanır. Böylece yazar tarafından hak ettiği cezaya çarptırılır.

6.2.8. Mehmed Vecihî Efendi’nin Eseri

6.2.8.1. Nedamet³²⁶

Küçük yaşta anne ve babasını kaybeden Örfi Efendi’ye büyük bir miras kalır. İlk evliliğini on dokuz yaşında yapar fakat iki buçuk sene sonra karısını veremden kaybeder. Böylece İstanbul’u terk eden Örfi Efendi, bir daha evlenmeme kararı alır. Ancak yirmi sene sonra İstanbul’a döner. Bazı dostlarının tavsiye ve ısrarıyla kırk yaşında iken ikinci evliliğini yapar. Bir sene sonra da bir oğlu dünyaya gelir. Örfi Efendi, oğlunu şımarık bir şekilde yetiştirir. Onun her istediğini yapar. Altı yaşında mektebe vermesine rağmen çocukta okumaya heves olmaması ve arkadaşlarına karşı yaptığı uygunsuz hareketlerin velilerin şikâyetine sebep olması üzerine oğlunu okuldan almak zorunda kalır. Çocuk on yedi, on sekiz yaşlarına geldiği zaman kapı önünden geçen kadınlara sataşmaya başlar. Bu tecavüzlerini yakın komşularından birine yapması ise bardağı taşıran son damla olur. Örfi Efendi, oğlunun ıslah olmayacağını anlayarak ümidini keser. Örfi Efendi’nin karısı, oğlunun ahlakını değiştireceğini ümit ederek onu evlendirmek ister. Fakat Örfi Efendi, oğlunun ne tıynetle bir insan olduğunu bildiği için alacakları kızı üzer korkusuyla karısının bu fikrini desteklemez.

Diğer taraftan oğlan ise gerçekten evlenmek istediği için değil kadınlara olan düşkünlüğü nedeniyle üç, dört ay kadar kötü alışkanlıklarını terk etmiş gibi görünür. Bunun üzerine Örfi Efendi, oğlunu fakir ve kimsesiz bir kızla evlendirmek ister. Bunun sebebi de oğlunun bu halinin geçici olup gerçek kişiliğinin ortaya çıkmasıyla alacakları kıza karşı mahcup olmak istememesidir. Böylece Dildar adında kimsesiz bir kızla Örfi

³²⁶ Mehmed Vecihî, *Nedamet*, (Dersaadet: Saadet Matbaası, 1314/1896). Yapılan alıntılarda eserin bu baskısı kullanılmıştır.

Efendi'nin oğlu evlendirilir. Bu evlilikten bir sene sonra Örfi Efendi vefat eder. Örfi Efendi, oğlunun karakterini iyi bildiği için servetinin bir kısmını karısı ve gelini Dildar'a bırakmayı düşünse de ani ölümü ile bu vasiyetini yerine getirememiştir. Dolayısıyla tüm serveti oğluna intikal eder. Bu yüklü servetle birlikte Örfi Efendi'nin oğlu eski yaşantısına geri döner. Ev halkına, annesine ve karısına davranışları değişir. Bu değişimi anlatıcı kahraman şöyle dile getirir:

“Kendisinden sonra elime geçen kuvvet ve iktidarın mahiyet-i cibiliyem nispetinde beni şımartacağı şüphesizdir. Güya o bana bir peder değil adeta bir bâr-ı nakil etmiş de tazyikinde harekete mecalim kalmadığı halde o yük ref olunur olunmaz çekirge gibi düşeceğim yeri düşünmeyerek sıçramaya başlamışım. Evvela hane halkı -pek efendi- diye beni tanıyıp da o vakte kadar rüyada bile görmediğim ehemmiyeti kendimde görmeye başlayınca kendime öyle makamlar, payeler tayin ettim ki cariyeleri, uşakları, hizmetkârları adeta karınca farz ederdim. Gün geçmezdi ki makul, gayr-i makul her ne olursa olsun yanıma daire halkından biri girsin de dışarıya çıkarken ya hiddetinden yüzü veyahut ye'sinden gözleri nem-nâk olmasın. Gece geçmezdi ki salah halimin Allah'a karşı dua-hanı olan validemle hatır ve hayale gelmeyecek bir şeyden dolayı münazaa çıkarmayayım da biçare hatun yatağına ağlamadan girsin. Evin halkı için her gün münkesirü'l-hatır olmak, her gece ağlamak tabiat-i saniye veyahut âdet-i tabiiye hükmüne girmiştir. Heyhat ki bu fiil ve hareketin neticesini dünyada hiç kimseye mukabele-i faalinden masun veyahut mahrum etmeyen zaman bende ol suretle göstermiştir ki şu tarihçenin nihayetinde görülür.” (*Nedamet*, s. 61, 63).

Böylece Örfi Efendi'nin oğlu, babasının vefatından bir hafta sonra bulduğu arkadaşlarıyla sefahat hayatına atılır. Eser tamamlanmadığı için roman kahramanının nasıl bir sona uğradığı bilinmemektedir. Fakat gerek yazarın mukaddimede gerekse de kahraman anlatıcının yaşadıklarını ibret olsun diye anlatmasında kalan mirası sefahat âlemlerinde yediği ve evliliğini felakete sürüklediği sonucu çıkarılabilir. Nitekim anlatıcı şahıs karısı Dildar'la mecburiyetten evlendiğini, ona karşı aşk beslemediğini ve onunla yetindiğini ifade etmektedir. Mevcut serveti dolayısıyla onun gibi daha birçoklarıyla görüşmeye iktidarı olduğunu söyler:

“ (...) Ancak meslek ve harekâtımın bende gösterdiği akıbet, maatteessüf işiştikten sonra beni ikaz eylediği cihetle sergüzeştimi bir ders-i intibah olmak üzere yadigâr bırakmak isterim.” (*Nedamet*, s. 3).

“Va-esefa ki dur-endiş pederlerin inkisarı da dua demek imiş. Keşke müessir ola idi keşke o ölmeden ben kahrola idim de hem hanümanı mahv ü perişan olmaktan masun ola idi ve hem ben şu çektiğim hal-i sefaleti görmeye idim.” (*Nedamet*, s. 14).

“Bu türlü tadiyatımdan Dildar biçaresinin de giribanını kurtarmayacağı tabii idi. Nasıl olmasın ki ben o vakte kadar Dildar'ı vakıa haremim diye sevdim. Fakat ondan başka bir bazıçe-i heves tedarikinden katiyen nevmid olduğum için sevmesem de onunla kanaat ettim. Binaenaleyh o muhabbet değil adeta kanaat idi. Şimdi ise onun gibi daha pek çoklarıyla görüşmeye iktidarım var. Hususen bu yollara teşvik ve terğib ve o türlü arzularımın temin ve tesrii için pederimin vefatından hemen bir hafta sonra tedarik

olunmuş müteaddid refiklerim, aşınarım var. Kendi kendime düşünüyordum. — Ben neyim? Bir insan. Fakat nasıl bir insan? İnsanların yüzde belki binde birine nasip olmaz derecede servet-i külliye sahibi bir adamın oğlu. Bugün de o servetin, o kudretin - itikadımca- o haysiyetin malik-i yegânesi. Bu gün bu köşk benim, bu aileyi terfih eden servet benim. Emlak benim, varidat benim, ev benim. (...)” (Nedamet, s. 63, 64).

Roman, adından da anlaşılacağı üzere sefih bir adamın muhtemel felaketle biten evliliğini ve pişmanlığını konu edinir. Kahraman anlatıcının “onun gibi daha pek çocuklarıyla görüşmeye iktidarım var” (Nedamet, s. 63) sözlerinden hareketle sefahat âlemlerinde düşüp kalktığı kadınlarla servetini tükettiği ve sefaletle sürüklendiği söylenebilir. Yazar, roman kahramanının akıbetini mukaddimede haber verir:

“Şu ufak hikâyenin muhteviyatı bir mesudun netice-i sû’-i harekât olarak uğradığı sefaletten bahistir. Kendisi maruf bir zat idi ki bugün ihtimal kabrinde bir taş bile yoktur.” (Nedamet, s. 2).

6.3. Genel Değerlendirme

Emin Nihat Bey’in *İhsan Hanım Yahut Atiye Hanım’la Uşşakının Sergüzeşti* eserinin teması, evlilik ve evlilikte ahlaklı olmanın önemidir. Yazar, ahlaki değerleri savunup bu değerlerden uzaklaşan insanların evliliklerinin başarısız olacaklarını söyler. Eserde görüldüğü üzere böyle insanlar hem kendilerini hem de evlendikleri kişileri mutsuz ederler. (Aktaş, 2022: 156). Aldığı eğitim sonucunda serbest bir dünya görüşüne sahip olan Atiye, kocasını doğru yola getirmek için olgun bir kadın tavrıyla elinden gelen bütün mücadeleyi verir. Kocasını bu olgun tavırdan anlayamayacak kadar yüzsüzce davranınca o dönemdeki neredeyse hiçbir kadının cesaret edemeyeceği bir oyun oynar. (Çağın, 2020: 47).

Ahmet Mithat Efendi, *Bahtiyarlık*’ta Galatasaray’da okuyan iki arkadaş üzerinden alaturkalık ve alafrangalığı anlatır. Diğer eserlerinden aşına olduğumuz bu tema, bu eserde de alafrangalığın aşırı taraflarının eleştirilmesi üzerine kuruludur. Annesinin tek ümidi olarak gördüğü Senai’ye verdiği emeklerin yerini bulamadığını ve Senai’nin, alafrangalığın olumsuz tüm özelliklerini üzerinde toplayan bir tip olarak ortaya çıktığı görülür.

Yarı sömürgeleşme süreci, Osmanlı romanında, Recaizâde Ekrem’in “alafranga bozuntusu züppe bey” olarak adlandırdığı yeni bir insan tipini ortaya çıkarır. (Timur, 1991: 372). Bu bağlamda Senai, Tanzimat romanının en önemli tiplerinden olan alafranga züppenin Felatun Bey’den sonra daha gelişmiş bir örneğidir.

(Gökçek, 2017: 119). Felatun Bey’le başlayan alafranga züppe tipi, *Letaif-i Rivayat* serisi içerisinde yayımlanan “*Bekârlık Sultanlık mı Dedin?*” adlı hikâyede Süruri Bey’le tekrar karşımıza çıkar. Aynı seride yayımlanan *Bahtiyarlık*’ta ise “züppe”den “hain”e doğru bir değişim görülür. Berna Moran’ın belirttiği gibi bu tip 1920’li yıllardan sonra özellikle Yakup Kadri ve Peyami Safa’nın romanlarında bütünüyle alafranga haine dönüşecektir.³²⁷ (Gökçek, 2017: 187). Devirlerinde şık, züppe, didon, cicibey gibi küçültücü sıfatlarla anılan bu tipin, geçirdiği değişikliklerle snob, dandy, Bobstil, monşer, entel vesaire gibi adlandırmalarla bugüne uzandığını söylemek mümkündür. (Andı, 2020: 139).

Bir başka kültürü özümsemeden, o kültürün yarattığı hayata uymaya çalışan bu tarz insanlar, hor gördükleri insanlara nazaran daha mutsuzdurlar. Çünkü başka bir kültürün hayatına yönelen bu insanlara, içinde yetiştikleri ortam sıkıcı gelir. Bunlar, arada kalmış olmanın ıstırabı içinde yaşarlar. Kendi çevreleriyle çeliştikleri için de gülünç duruma düşerler. (Akı, 1974: 93).

Yazar, Senai’yi anlattığı ikinci bölümde Beyoğlu’nda bulunan Flâmme Kahvehanesini de okura tanıtır. Alev anlamına gelen Flâmme’in, gece hayatıyla oraya gelenleri tutuşturduğu gibi altı, yedi sene önce çıkan yangında kendisini de tutuşturduğunu ve tamamen yandığını anlatır. Bu mekân, parıltısıyla birçok kişiyi kendine çekerek tuzağa düşüren, daha sonra onların mahvına sebep olan bir sefahat merkezidir:

“Flâmme için birçok lakırdı söyledik de hâlâ Flâmme’ı tarif etmedik değil mi? Flâmme bir haneydi. Fakat eski zaman usulünce hane sayışmak lazım geldikte pek çok haneler Flâmme içinde dâhil bulunduğu görülürdü. “Hane! Hane! Hane?” denilip de mesela “misafirhane” denildi mi? Flâmme’in bir ismi söylenmiş olur. “Meyhane!” Bu da bir isimdir. “Tiyatrohane!” Bu da Flâmme’in bir adıdır. “Mızıkahane ve hanendehane!..” Flâmme’in iki ismini birden söylemiş oldunuz. “Kumarhane!..” En mühim adlarından birini andınız. “...hane!..” Daha ilerisine varmayalım. Flâmme’da alevi alanlar yalnız ateş-fürûzân heva ve hevesten ibaret değildiler. O kadar kumar yangınları görülürdü ki kül olmuş bulundukları keselerinde beş para kalmamak şöyle dursun beş para edebilirse keseyi dahi kumara basmak gayretinde bulundukları halde reddedilmiş olmakla meyyus görünürlerdi.” (*Bahtiyarlık*, s. 19, 20).

³²⁷ Konu ile ilgili olarak bkz; “Alafranga Züppeden Alafranga Haine”, *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış I*, İletişim Yayınları, İstanbul 1983, s. 196.

Gülünç ve lüzumsuz olmaktan zararlı olma durumuna geçme söz konusudur. (Belge, 2016: 16).

Bu şekilde tasvir edilen Flâmm'e'in diğerk bir özelliğı de Avrupa'dan gelen kadın sanatçılara ev sahipliğı yapması ve bunlara İstanbul'da büyük bir şöhet kazandırmasıdır.

Yazar, “Senai de Berrakpınar” unvanını kendine layık gören Senai ile alay eder ve onu, bu akıl dışı davranışıyla alafrangalığın aşırı bir tipi olarak gözler önüne serer. İyi bir tahsil gören Senai'nin, aptallığına hükmedilecek kadar anlamsız görünen bu davranışı alafrangalığa, unvan ve asalete olan aşırı tutkusundan kaynaklanır. Ahmet Mithat Efendi, burada, kahramanını, bu aşırılığı ile gülünç duruma düşürür. İçinde bulunduğu topluma ve kendisine o kadar yabancılaşan Senai, Fransızca yazdığı mektuplara “Senai de Berrakpınar” imzasını koyarken Türkçe yazdığı mektuplarına bu imzayı koyamamasını, Türkçe'nin yetersizliğine bağlar. Fransızcasının mükemmelliğine karşın Türkçesinin kıt olması, çocukken öğrendiğı Arabî ve Farisî'yi Osmanlıcaya tatbik edememesi onu ana dilinden uzaklaştırır. Bu kusuru, diğerk tüm meselelerde olduğu gibi Osmanlılıkta ve Osmanlı lisanında bulur. Frenklikten başka hiçbir şeyi beğenmeyen ve kendi halkını barbar olarak gören Senai, muntazam bulmadığı ana dilini, mükemmel bir şekilde öğrenmek mümkün olmadığı için kendisinin de öğrenemediğı kanaatindedir. İçinde yaşadığı toplumu bu şekilde gören Senai'nin toplum tarafından “düzme frenk” ve “tatlı su frengi” (*Bahtiyarlık*, s. 28) olarak adlandırılıp küçük görülmesi ve alay edilmesi de aynı bağlamda değerlendirilir.

Yazar, Senai'nin şehirde aradığı bahtiyarlığı, İstanbul'da aramış olsaydı bulabileceğini ancak İstanbul'u büyük bir köy olarak gören ve asıl şehir olarak gözünü Avrupa'ya diken Senai'nin, bu yüzden Osmanlılık dairesinde yaşayacağı bahtiyarlığa ulaşamadığını dile getirir. Babası Musa Ağa'nın, bahtiyarlığı İstanbullu olmakta görmesine karşın Senai için bahtiyarlık Avrupa'dır. O, Osmanlılığa ait olan her şeye yabancıdır. Yazar, medeni olarak gördüğü alafrangalık âleminin içine giremeyen Senai'nin, Flâmm'e gibi rezil yerlerde sürütmesinin asıl Avrupa hayatıyla ilgisi olmadığını ifade eder. Bu tür sefih bir yaşantıyı namuslu, kibar âlemine mensup olan Avrupalıların bile kabul edemeyeceklerini kesin bir dille belirtir. Ahmet Mithat Efendi, Avrupa gözlemlerinden hareketle orada namuslu bir hayat yaşayan büyük

ailelerin örf ve âdetlerine bağlı olduklarını ve bu tür rezil yaşantıları tasvip etmediklerini yazılarında ve eserlerinde anlatmaya çalışır.³²⁸

Yazar, Paris ve İstanbul'u Senai'nin hastalığı dolayısıyla yine onun bakış açısından anlatır:

“Paris’in bir şehir ona nispetle İstanbul’un bir azim köy olduğu hakkındaki muvazenesini bihakkın tasdik ettirecek hükmü Senai işte bu hastalığı esnasında gördü. Zira öyle garibüddiyar bir adam şu hastalığa İstanbul’da duçar olsa bakımsızlıktan helâkı muhakkak olduğu halde Paris’in mükemmel gureba hastanesinde kemal-i itina ile tedavi edildiği için kefeni yırtabilmişti.” (*Bahtiyarlık*, s. 49).

Yazar, Senai'nin, annesinin gönderdiği parayla üstüne başına kıyafet alırken kendi kendine olan konuşmalarıyla başına gelen bunca felaketlerden ders almayıp bahtiyarlığı hâlâ Frenklikte gördüğü için alay eder:

“Her zaman demez miyim? Şehrîlik demek Frenklik demektir. Şu İzmir’de Frenk sanayii Frenk ticareti bulunmasaydı ben şöyle beş dakikada giyinebilir miydim?” (*Bahtiyarlık*, s. 54).

“*Paris’te Bir Türk*” başlığını taşıyan dördüncü bölümde, Senai'nin Paris maceraları anlatılır. Yazar, bu isimde kaleme aldığı telif eserinde Nasuh Efendi’yi

³²⁸ “ (...) Paris bu! İyisi de var, fenası da! Fenası ne kadar fena ise iyisi de o kadar iyi! Paris’te öyle familyalar dahi vardır ki şanlarına sürülebilecek lekeyi, hun-ı intikam ile yıkamakla bile mutmain olamayarak şu âlemde yüzü leke-i ayıpla siyah yaşamaktan ise hun-ı intihar ile kıpkırmızı olduğu halde mezara gitmeyi tercih ederler.” (*Ahmet Metin ve Şirzat*, s. 193).

“ (...) Lakin bütün Avrupa Paris gibi olamaz. Hatta bütün Paris dahi bu halde değildir. Paris’le bahusus Fransa’nın sair vilayetlerinde ve hele Avrupa’nın diğer memalikinde halkın bir büyük kısmı hüsn-i muaşeret hususunda o kadar usul ve adaba riayet mecburiyeti altında bulunurlar ki adab-ı mezkurenin icap eylediği külfetler kendilerini bile yorarlar. Usul ve adab-ı mezkure bizim için bittabi ve bi’z-zarure meçhulattandır. Çünkü bizden Avrupa’ya gidenlerimiz için öyle familyalar meyanına karışmak ve kibarın muaşerat-ı hususiyeleri âlemine katışmak pek de mümkün olmayıp onların dahi “Savoir Vivre Cosmopolite” yani milel-i mütehalifeye muvafık gelebilecek adab-ı muaşeret tabir eyledikleri veçhile bir muaşeret-i beynelmilel demektir ki hiçbir milletin usul-i muaşeretine benzemediği gibi hemen hiçbir milletin usul-i muaşeretine bi’l-küllîye yabancı dahi değildir. (...)” (*Avrupa Adab-ı Muaşeretî Yahut Alafranga*, s. 18).

Bu görüşünü *Müşahadat*’ın önsözünde de dile getirir. Paris’in sadece iğrençliklerini gösterdiği gerekçesiyle Emile Zola’yı tenkit eder. İnsanda var olan yüce duyguların sefahat ve sefalet âlemlerinin çirkinliklerinde bile tamamen kaybolmadığı fikrini savunur. Ayrıca bkz; Ahmet Mithat Efendi, *Avrupa’da Bir Cevlan*, Haz. N. Arzu Pala, Dergâh Yay., İstanbul 2020.

Felatun Bey ile Rakım Efendi romanında da Batılı bir aile olan Ziklas ailesi ile Felatun Bey’in davranışlarının birbiriyle tezat oluşturduğunu ortaya koyarak Felatun’un Batılı zihniyete sahip olmadığını gösterir. Hatta Ziklas ailesi Felatun’un davranışlarından rahatsız olurlar ve onun evlerine gelmesini istemezler. Böylece yazar Ziklas ailesini adeta bir turnusol kağıdı gibi kullanarak Felatun’un Batı ile hiçbir ilişkisinin olmadığını ve davranışlarının Batılı aileler tarafından da yadırgandığını ortaya koyar. (Çağın, 2020: 17).

müspet ve ideal bir tip olarak çizmesine karşın Senai Bey'i olumsuz bir tip olarak çizer. Senai'nin, İstanbul'daki hoppa davranışları göz önüne alındığında Paris'te de menfi özellikler sergileyeceğinden emindir. Dolayısıyla bu ifadeden Senai'nin, Paris seyahatinde de İstanbul'daki sefih yaşantısını devam ettirdiği anlaşılmaktadır. Senai'nin haydutlar tarafından soyulması onu bekleyen akıbeti hızlandırmış ve hukuk tahsili için gittiği Avrupa'dan diplomasını alamadan İstanbul'a dönmek zorunda kalmıştır. Bu bağlamda Senai'nin, bahtiyarlığa ulaşmak için gösterdiği gayreti, Şinasi'nin gösterdiği olağanüstü gayret ve çalışma azmi ile bir tutmak mümkün değildir. Nitekim Senai, ikinci servetini mümkün mertebe muhafaza edeceğini söylemişse de haksız elde ettiği bu serveti de korumayı başaramaz.

Yaşadıklarından ders almayan ve elindekilerle yetinemeyen Senai, bahtiyarlığı medeni gördüğü Avrupa'da aramaya devam etmiş ve bu kez şansını İsviçre'de denemek istemiştir. Mektubunda, tecrübeleri doğrultusunda kazandığı serveti bu kez batırmaya niyeti olmadığını ve onu koruyacağını dile getiren Senai, amacına ulaşma noktasında kendini her ne kadar Şinasi ile karşılaştırma gereği duymuşsa da bahtiyarlığa ulaşmada iki arkadaşın izledikleri yol birbirinden tamamen farklıdır. "Fiilen ve maddeten" (*Bahtiyarlık*, s. 95) arzuladığı bahtiyarlığa eriştiğini düşünen Senai, bu arzusunu yasal olmayan yollarla gerçekleştirmesine rağmen Şinasi, arzuladığı bahtiyarlığa tamamen alın teri ve el emeğiyle ulaşmıştır. Senai, ayrıca bu sefih yaşantısıyla evliliğinin felaketle bitmesine neden olmuştur.

Yazar, Senai'nin frengiye yakalanmasını bu hastalığın bedendeki yansımalarından ziyade Senai'nin Batılılaşmada ne kadarileri gittiğini göstermek için dikkatlere sunmuştur. Yazarın asıl amacı, frengi üzerinden Frenk topraklarının freng(i)leştiriciliğinin yıkıcı taraflarını göstermektir. Dolayısıyla frengi, yazarın amacına hizmet eden bir araç konumundadır. (Çıkla, 2016: 168).

Yazar, "*Terbiye-i Nisvân*" başlıklı beşinci bölümde, kız çocuklarının eğitiminden bahseder. Kız çocukları için belirlenmiş bir eğitim programı olmadığı için kız babalarının, kızlarını nasıl eğiteceklerini bilmeden her birinin ayrı bir yol izlediğini belirtir. Bazıları, eski usulce mahalle mekteplerinde çocuklarına hatim ettirir ve tahsilini biraz daha ilerletmek için yazı yazmasını öğretirler. Bazıları da kızlarını, hem mahalle mekteplerinde okutup hem de kendileri Arapçadan, Farsçadan dersler verir. Bu tarz Osmanlılığa mahsus olan eğitimi beğenmeyip alafranga eğitim vermek isteyen

zengin aileler, kızlarına Fransızca öğretmek için küçük yaşından itibaren Frenk muallimeler tutar veya çocuk biraz büyüdükten sonra rahibeler idaresindeki Frenk mektebine verirler. Yazar, Avrupalı bir kızın öğrendiği her şeyi öğrenen kızların, öğrendiklerini kendi yaşam alanları içinde uygulama imkânı bulamadıkları için kendi ailelerinin yabancıları olmak gibi bir tehlikeyle karşı karşıya bulunacaklarından endişe duyar. Burada yazar, Madam Terniye'nin vazifesini yaptığını, çocuklara din ve vatan sevgisi aşlamak gerektiğini ancak bu eğitimi her milletin kendi dinine uygun bir şekilde vermenin doğruluğunu savunur. Yabancı mürebbiye tarafından verilen terbiye, Nusret Hanım'a fayda değil zarar vermiştir ve onu eş seçiminde gerekli olan ölçütlerin dışında ölçütler aramaya itmiştir. Bu vasıfta biriyle evlendiğini zanneden Nusret Hanım'ın mutluluğu Senai'nin onu terk etmesiyle gölgelenecektir. Bu nedenle Ahmet Mithat Efendi, birçok eserinde yabancı mürebbiyelerin verdikleri eğitimin zararlı olabileceğini ve buna karşı ailelerin teyakkuzda olması gerektiğini ifade eder. Yazar, burada Nusret Hanım ile diğer kızların, evliliğe bakış şekillerini karşılaştırır. Diğer Osmanlı kızlarının, çoğunlukla evliliğin ne demek olduğunu bilmeden ve çocuk denilebilecek yaşta evlendiklerinden dolayı hayal ettikleri evliliği gerçekte göremeyip nasıl davranmaları gerektiğini bilemediklerini dile getirir.

Ahmet Mithat Efendi'nin romanlarındaki kahramanlardan kendilerine miras kalanların büyük bir kısmı ya bu mirası zevk ve sefa ile sorumsuzca harcama yoluna gitmişler ya da bu mirası yiyerek borçlanmış ve sefih bir hayata düşmüşlerdir. (Ülgen, 1994: 75).

Evli olanlar bu uğurda aile hayatlarını da tehlikeye atmış ve evliliklerini felakete sürüklemişlerdir. Dolayısıyla yazar, eserlerinde harcadığı parayı çalışarak kazanmayan bu mirasyedi tipleri tenkit etmiştir. *Para* romanında da bu türden bir sefih yaşantı ve buna bağlı olarak felaketle biten bir evlilik görülür.

Para romanında Sulhi, her saadetin parayla elde edileceğini düşünen karakterde bir insandır:

“Arkadaş! Bu tahsillerden, bu talimlerden maksat onları medar-ı kesp ü kâr edinerek hoş geçinmek değil midir? Haydi bu hoş geçinmek denilen şeyin daha üst tarafını arzu edelim de zengin olmak derecelerine kadar varalım. Size birçok zenginler irae edebilirim ki ulum-ı tıbbiyeyi tahsil etmiş olmak şöyle dursun okumak yazmaktan bile mahrumdurlar. Halamın saye-i servetinde geçinmek için ne tabipliğe ne hiçbir şeye ihtiyacım yok ise de bilfarz ben de zengin olmak ister isem tarik-i ticarete sülûk edebilirim ya. Bak memuriyet tarikine demiyorum. Zira iffet ve istikamet sahibi olanlar o tarikte zengin olamazlar. Aldıkları maaş ile ancak yaşayabilirler. Ben ise tacir

olabilirim. Bir kolpo yapabilir isem tabiplerin bir sene zarfında kazanamayacakları parayı bir ciro ile kazanırım. Paraya bakmalı kuzum paraya! Para bir mikyas-ı umumdur. Bir adamı soracakları zaman tabip veya cerrah mı olduğunu sormazlar. Kaç liralık adam olduğunu sorarlar.” (Para, s. 526).

Bir adamı kandırmayı, onu ikna etmeyi iyi bilen Sulhi, bulunduğu meclislerde söylediği sözlerle Yazıcıoğlu’nun dikkatini çeker. Paraya âşık olma noktasında Yazıcıoğlu ile Sulhi arasında bir benzerlik söz konusudur. Ancak parayı muhafaza etme noktasında Yazıcıoğlu daha temkinli iken Sulhi’nin, para harcayarak güzel yaşama arzusunda olması aralarındaki tezadı gösterir. Bu zamanın en büyük şan ve şerefine para olduğunu söyleyen ve halasından kalan mirası birkaç kat fazla gösterip parayı muhafaza etme konusunda Yazıcıoğlu’na iyi izlenimler veren Sulhi, böylece onun gözüne girer. Mektep arkadaşı Vahdeti’nin doktor diploması alarak yüzbaşı çıkmasına rağmen Sulhi, okulu bitiremediği gibi şahsi teşebbüsü ile para kazanmayı da düşünmez. Bunun yerine hazır kazanılmış bir paraya konmayı, kendisi için doktorluktan daha cazip ve kolay bulur. Böylece elde etmeyi düşündüğü bu hazır paralarla kendine bir yön çizmeye çalışır. Halasının hazır parasından sonra bu kez Yazıcıoğlu’na damat olarak elde edeceği paralarla saadeti bulacağına inanır.

Yazar, Yazıcıoğlu’na kalan servetin, asıl büyük babası tarafından kazanıldığını daha sonra babası Mehmet Ağa’nın bu serveti tefecilikle büyüterek ondan da Yazıcıoğlu’na intikal ettiğini belirtir. Dolayısıyla sonradan haram bulaşmış olan bu servetin kazanılmasında Yazıcıoğlu muaf tutulsa da servetini muhafaza etmeyi başaramamıştır. Aynı şekilde Sulhi de halasından kalan mirası tüketip Yazıcıoğlu’nun paralarını da sefahat âlemlerinde yemiştir. Dolayısıyla hazır yiyicilik noktasında Yazıcıoğlu ve Sulhi aynı konumdadır. Yazıcıoğlu da Sulhi gibi doktorluğun, kısa sürede arzu edilen serveti getiremeyeceği ve terfi için yıllarca beklemek gerekeceği buna karşın ticaretin daha kârlı olduğu kanaatindedirler. Ancak dünyada paradan başka bir şeye kıymet vermeyen ve parayı kazanma noktasında herhangi bir mesai harcamayan bu insanlar, emek sarf etmeden önlerinde hazır buldukları serveti korumayı başaramazlar. Eserin sonunda, Yazıcıoğlu’nun ortadan kaybolmasından sonra Vahdeti, Sulhi ile konuşmasında, onun bu durumdan pişman olmadığını ve bu zamana kadar bol para ile arzu ettiği hayatı yaşadığı için mutlu olduğunu gözlemler. Elinde bir sanatı olmayan Sulhi’ye, sermaye tedariki ile para kazanmayı teklif ettiğinde bu işi başaramayacağını söyler. Dolayısıyla şahsi teşebbüsüyle para kazanmak yerine

hazır yiyciliği tercih eden Sulhi'ye, para kazanabilmenin asıl mutluluk getireceğini anlatmak mümkün değildir.

Sulhi, Vahdeti ile Latife arasındaki ilişkiyi anlayınca destek olmak ve onları evlendirmek ister. Bunda da kendi menfaatini düşünmektedir. Yazıcıoğlu'nun iki kızı olması nedeniyle Latife ile evlenecek diğer damadın da kendisi gibi paraya tapan biri olması Sulhi'nin işine gelmez. Bir ipte iki cambazın oynayamayacağını düşündüğü için baldızının, Vahdeti gibi parayı çok fazla önemsemeyen biriyle evlenmesinin daha doğru olacağını ve bu durumda kayın pederinin servetini kendisinin idare edeceğini düşünür. Kayın pederini de bu yolda ikna etmeye çalışır. Ancak Yazıcıoğlu da Sulhi gibi paraya kıymet veren ve insanları para ile ölçen bir karakterde olduğu için Vahdeti'yi beş parasız gördüğünden kızını vermek istemez. Doktor, kâtip, feylesof olanların Yazıcıoğlu'nun nazarında tüccar ve sarraf kadar değerleri yoktur. Dolayısıyla İzmit köylerinden bir çiftçinin oğlu olan Vahdeti'yi damadı kabul etmesi şu an için uzak bir ihtimal olarak görünür. Latife ile evlendireceği kişinin de Sulhi gibi varlıklı biri olmasını ister. Bu şekilde düşünen bir adamın kadınlara bakışı da meta üzerindendir:

“Yazıcıoğlu için evlat terbiyesi çendan ehemmiyet verilecek şeylerden midir? Zaten kız evladı herifin evlat saydığı yok ki! Onun nezdinde kız evlat denilen şey evvel ve ahir yekûnu bir hayli liralara baliğ olacak olan bir cihaz ile el herifine verilecek bir emanettir.” (Para, s. 533).

“Ya acaba Latife'nin doktora, doktorun Latife'ye meftuniyet ve mecburiyetini Yazıcıoğlu'na anlatmış olsalar bu cihetten herifi ırza edebilirler mi? Heyhat! Yazıcıoğlu öyle mecburiyet, meftuniyet tanır mı? Onun indinde kadın denilen mahlûk levazım-ı beytiyeden bir şey olup kız denilen mahlûk dahi ancak bu ehemmiyeti haiz olabilmek üzere bir el herifine atılivercek eşyadandır. Binaenaleyh tehhül içinde meftuniyet bulunabileceği Yazıcıoğlu'nun hayal ve hatırına bile sığmayıp bilakis böyle bir münasebeti akılsızlığa, namussuzluğa da haml ile ortaya hatır ve hayale gelmedik belalar çıkaracağından bile havf olunur.” (Para, s. 548).

Yazar, ayrıca Yazıcıoğlu'nun dört eş almasını “Allah'ın emrini tamamıyla yerine getirmek ve fakat yalnız tezevvüç cihetinde tamamıyla yerine getirmek için dördüncü zevceyi de aldığı[nı]” (Para, s. 533) şeklinde ifade ederek bu evliliklerin hissiyattan uzak olduğunu ifade etmektedir.

Sulhi, vücudunu sefahat âlemlerinde yıpratın alafrangalardan değildir.³²⁹ Bununla birlikte onun başlangıçtaki dengeli yaşayışı ile para kazanma ve harcama ihtirası Şerife ile evlendikten sonra bu dengeyi sefahate doğru yönlendirir. Tuttuğu metreslerine yedireceği servet için kayınpederinin kasasına kadar el uzatır. Akıbeti iflas ve felaket olur. Aynı aile içinde, aynı terbiye ve tahsil gören iki kız kardeş Şerife ile Latife de kocalarının karakterlerinden etkilenmiş, felaket ya da mutlulukları buna göre şekillenmiştir. (Okay, 1991: 378, 379).

Ahmet Mithat Efendi, *Emanetçi Sıtkı*'da evlilik hakkındaki fikirlerini söyleme fırsatı bulur. Sıtkı Efendi'nin evlilikten kaçışını beğenmediğini, evliliğin insan için bir safa değil vazife olduğunu ve evlenmeyen bir adamın mutlak surette eksik sayılacağını dile getirir:

“Evet, Sıtkı'nın şu hikmetlerini beğenmezsiniz. Biz dahi beğenmeyiz. Teehhül insan için bir safa değil bir vazifedir. Bir teeħhül nasıl ki bizim vücudumuza vesile olmuş ise bizim teeħhülümüzün dahi sair vücutlara vesile-i husul olması mukteza-yı beşeriyededir. Bizce gayr-i müteeħhil bir adam mutlaka nakıstır.” (*Emanetçi Sıtkı*, s. 738).

Bu ifadelerden hareketle, Ahmet Mithat Efendi'nin, evliliği, bir canlının vücuda gelmesine vesile olmasından dolayı gerekli gördüğünü söyleyebiliriz. Yazar, daha sonra Sıtkı Efendi'nin evlenmemekteki ısrarının, kendisini mazur gösterecek birtakım sebeplere bağlı olduğunu ifade eder. Böylece kimseye anlatmadığı bir sırrı olduğunu anladığımız Emanetçi Sıtkı, en yakın arkadaşı Selami Efendi'nin, yine bu konudaki ısrarına ve zorlamalarına dayanamayarak sırrını, gizli kalması şartıyla ifşa eder. “*Bir Meyus*” başlıklı ikinci bölümde, Emanetçi Sıtkı olayları kendi ağzından aktarır.

Yazar, Rıza Bey'le görüşmesinden dolayı Ayşe Şeref Hanım'ın da ahlakının ve terbiyesinin bozulduğunu ifade eder. Bunda Âşık Kerem, Leyla ile Mecnun, Şah İsmail, Arzu ile Kamber, Ferhat ile Şirin gibi okuduğu halk hikâyelerinin de etkili olduğunu söyleyerek bu tür eserleri okumanın sakıncalı olduğunu dile getirir:

³²⁹ “(...) Bir centilmendir. Hem de centilmenlerin Osmanlı olan kısmındandır. Zira alafranga olan kısmı Osmanlılık âlemlerinde eğlenmedikleri halde Sulhi bilakis Osmanlılık âlemlerinde eğlenir. Kezalik alafranga olan takımı en büyük meşguliyet olmak üzere kumara dadandıkları halde Sulhi kumardan hoşlanmaz. (...)” (*Para*, s. 527).

“Rıza’nın Ayşe Şeref Hanıma mülâzemeti kızın esasen hüsn-i ahlâkıyla beraber hükmen terbiyesini dahi bozmuş idi. On üç yaşına kadar terbiyesinde hiçbir noksan olmayan ve zaten ahlakı dahi pek melekâne olan Ayşe Hanım ondan sonra Sıtkı’dan tefrik edilip de yalnız Rıza ile müzakerede devamla başlayınca Âşık Kerem, Leyla ile Mecnun, Şah İsmail, Arzu ile Kamber, Ferhat ile Şirîn hikâyeleri gibi şeyleri bir yandan okumakla beraber bir taraftan dahi Rıza’nın temellükât-ı âşıkane arasında kalarak âdeta romanesk (yani romanlardaki âşık kızların hali gibi) bir hale girmiş idi. Binaenaleyh tezevvüçten mukaddem dünyada bir bahtiyarlık mutasavver olabilir ise o dahi Rıza Bey’le izdivaçtan ibarettir itikadına saplanıp kaldığı gibi tevhîlden sonra dahi dünyada bahtiyarlık denilen şey, yiyip içip zevk ve safa etmekten ibarettir itikadına düşmüş ve ondan başka hiçbir şeye ehemmiyet vermemeye başlamış idi.” (*Emanetçi Sıtkı*, s. 744).

Dolayısıyla burada Ahmet Mithat Efendi’nin aynı zamanda eski edebiyat eleştirisi yaptığını söyleyebiliriz. Ayrıca romantizmin etkisiyle Ayşe Şeref Hanım’ın, okuduğu romanlardaki karakterlerden etkilenip ideal erkek olarak gördüğü Rıza Bey’le evlendiği takdirde bir ömür mutlu olacağını düşünerek hayal dünyası içinde yaşaması da eleştirilir. Nitekim Ayşe Şeref Hanım, hayal dünyasından uyanıp hakikatin acı gerçeğiyle karşılaştığında durum farklı bir şekilde tezahür eder.

Yazar, kocasının muamelelerine karşı Ayşe Şeref Hanım’ın iffetini ve sadakatini över. Onun yerinde başka bir kadın bulunması halinde, kocasından aynı şekilde intikam alarak namusunu kirletip üstelik bunda mazur görülebilecekken Ayşe Şeref Hanım, böyle bir intikamı aklından bile geçirmez:

“Ayşe’den başka bir kadın olsa idi kocasının kendi hukukunu bir suret-i nankörânede paymal etmesine mukabil kendisi dahi ondan intikam yolunda kendi damen-i iffetini başka hettâklere telvis ettirmeye kadar gider ihtimal ki böyle yine kendi nefesine zulüm demekten ibaret olan bir intikam-ı safderunanede haklı ve hiç olmaz ise mazur görülebilir ise de hilkaten bir ismet ve iffet-i melekâneye malik olan bu kadıncağz intikamın bu cihetini hatır ve hayalinden bile geçirmeyerek yalnız kocasının yüzüne karşı lanetler ve tevhîhler ile iktifa eder idi.” (*Emanetçi Sıtkı*, s. 746).

Buna ilave olarak ilk evliliği felaketle neticelenen Ayşe Şeref Hanım’ın, bu felaketten kendi ayakları üzerinde duran, çalışan, üreten ve güçlü bir kadın olarak verdiği mücadele ile kurtulduğunu da belirtmek gerekir.

Karakterlerini yabancılardan seçtiği eserlerinin konusunu, Avrupa gazetelerindeki fıkralardan alıp kendi hikâyeye ve romanlarına uygun zemin hazırlayan Ahmet Mithat Efendi, *Ana-Kız* adlı eserinde de aynı yolu izlediğini “*İfade*” başlıklı mukaddimesinde belirtir. Eserde, iktibas ettiği kısımların beşte birlik bir kısmı oluşturduğunu, geri kalanların ise kendi hayal ürünü olduğunu söyler ve bu hikâyeden asıl maksadını şöyle ifade eder:

“(…) Zira maksadım kendilerine bir roman beğendirmek değil, belki Cevlân³³⁰ nam seyahatnamemde tafsil etmiş olduğum vechle Avrupa’nın enzar-ı hayretimizi kamaştıran terakkiyat-ı maddiyesine mukabil ahlâk-ı İslamiye ve Osmaniye’nin gayretkeşi olanların kemal-i dehşetle telâkki etmeleri lazım gelen terakkiyat-ı makûsesi ne gibi fecayi’e meydan açtığı hakkında bir misal daha göstermektir. Bu misalin ulüvv-i ahlâk nokta-i nazarından nasıl telâkki edilmesi lazım gelirse karilerim tarafından öyle telâkki edileceğini ümit etmek benim için kâfidir.” (Ana-Kız, s. 823).

Dolayısıyla Ahmet Mithat Efendi’nin birçok eserinde olduğu gibi bu eserinde de teknik anlamda üstün olan Batı’nın, manevi anlamda bir çöküş içinde olduğunu göstererek okuyucularını ikaz ettiğini söyleyebiliriz. Yazar, burada okulunu bitiren Matmazel Anjelik’in, annesi ile arasındaki fikir ayrılığını ve çalışma fikrine bakış açısının farklılığını dile getirerek Jermen Valide’nin, düşüncesinin geçersizliğini göstermeye çalışır:

“Çiğerpârem, baş başa verip çalışır isek geçinmeyecek ne başımız var, dedi ise de ne yolda çalışacaklarını tayin edemediği gibi şu “çalışır isek” sözüyle kızının gayretini tahrik eylemiş olacağına, bilakis endişesini tahrik eylemiş oldu. Çalışmak mı? Matmazel Nardik için bu kelime vakıa meçhulattan değil ise de hükmü pek başkadır. Öyle kurabiyecilik, ütücülük, falancılık ile çalışmak nerede, Matmazel Anjelik nerede?.. Vakıa validesini bizar etmemek için sözlerine karşılık vermediyse de içinden o zavallı köylünün aklına şaşırvermiş idi. Zaten Paris mekteplerinde tahsil görmüş bir kız için böyle köylü bir validedeki akıl şaşıliverilmeyecek akıllardan mıdır?” (Ana-Kız, s. 826).

Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere Ahmet Mithat Efendi, Paris mekteplerinde tahsil gören Anjelik’in, köylü bir kadın olan annesi Jermen Valide ile arasındaki fikir ayrılığını iyice belirginleştirir. Bu tutum, zihinde az çok belirginleşen bir Anjelik tipinin ileride ne gibi felaketlere yol açacağını göstermesi açısından mühimdir. Yazar, diğer ahlaki ilişkilerde olduğu gibi evlilik ilişkisini de Parislilik açısından değerlendirir ve tenkit eder. Ona göre aralarındaki ilişkinin rahat ve sorunsuz bir şekilde sürmesinin sebebi çiftlerin birbirlerine karışmamasıdır. Ahmet Mithat Efendi, evlilikte böyle bir vurdumduymazlığı kabul etmez:

“Üç sene kadar bizim Mösyö ve Madam Landre hüsn-i maişet edebildiler. Ama bu maişetin hüsnü dahi yine Parislilik nokta-i nazarından bir hüsnüdür. Mahiyeti ise balayı denilen ilk iki üç aydan sonra birbirine doyup bıkmış usanmış olan zevç ile zevcenin artık maişet-i yekdiğere karışmamasından ibarettir. Herif üç gece hanesine gelmemiş. Bu zamanı nerelerde geçirdiğini karısı sormuyor. Karısı dört gece misafirlğe

³³⁰ Bkz; *Avrupa’da Bir Cevlân*.

gitmiş. Nereye gittiğini kocası tahkike bile lüzum görmüyor. Paris'in terakkiyat-ı ahlâkiyesince bundan ahsen maişet mi olur?" (*Ana-Kız*, s. 827).

Yazar, eserin ikinci bölümünde birkaç seneden beri Paris'te moda haline gelen Velosipid'ten³³¹ bahseder. Velospitlere, kadın-erkek hemen hemen herkes tarafından rağbet edilmesi üzerine yazar, Avrupa'da özellikle de Paris'te kadınların merak uyandıran ve dikkat çeken iyi kötü her şeye olan ilgilerini eleştirir:

"Avrupa'da ve hususiyle Paris'te kadınsız hiçbir iş görülmez. Her ne maksatla olursa olsun bir içtima-ı umumi vukua geldi mi mutlaka kadınlar dahi iştirak edecekler. Ama bir caninin muhakemesi hatta o caninin idamı gibi tabayı'-i haseneye hiç de hoş gelmeyecek şeyler için imiş! Kadınlar rengârenk kelebekler-asa o temaşa-yı kabih ve müthişe dahi koşup hisselerini almaya şıtab ederler." (*Ana-Kız*, s. 829).

Bu nedenle Ahmet Mithat Efendi, kadınların uygunsuz kıyafetlerle velospite binmelerini hoş karşılamaz. Terakki ve medeniyet merkezi olarak görülen Paris'te, bu tür rezilliklerin alenen yapılmasını, yüz kızartıcı kabahatlerden bulur. Üstelik bu tür maskaralıkların, Avrupalı fazılları bile utandıracağı kanaatindedir. Kadınların velospide binişlerini, erkeklerin ata binişlerine benzeten Ahmet Mithat Efendi, bu durumun kadının diğer üstün sıfatlarıyla çeliştiğini ve onları acınacak zavallılar mertebesine indirdiğini dile getirir. Buna sebep olarak da kadınların erkeklere yaranmak istemesini gösterir:

"Biraz da bu usul-i acibeye meydan açan halin, gayretin neden ibaret olduğunu düşünmek ister misiniz? Haydi beraber düşünelim. Hem de bizi yoracak kadar taharriyata muhtaç değildir. Pek bedihî ve aşikârdır. Erkeklere yaranmaktan ibarettir. Kâr ve kesbleri böyle erkeklerin enzar-ı rağbetlerini isticlab esası üzerine mübtenî bulunan esafil-i nisvan ne zaman bu yolda yeni bir şey icad ederler ise âlemde zevk ve safaları onlara perestişten ibaret bulunan sefahat-perveran-ı merdan hemen kapılıverdiklerinden ismet ve iffet cihetinden o esafîle müşâbehetleri bulunmayan madamlar dahi bu halleri taklit etmeyince erkeklere yaranamayacaklarını, kendilerini beğendiremeyeceklerini, gözlerine giremeyeceklerini bi't-tahayyül onlara peyrev olurlar." (*Ana-Kız*, s. 830, 831).

Burada değinilmesi gereken bir diğer nokta ise Ahmet Mithat Efendi'nin maddi terakki karşıtı olmadığını tekrar dile getirmektir. Manevi kızı olan Fatma Aliye Hanım'ın da velospide binerken aldırılmış resimleri vardır. Ahmet Mithat Efendi'nin

³³¹ Bisiklet.

tenkit ettiği durum, kadınların velospide binerken giydikleri kıyafetlerin uygunsuzluğudur. Bu kıyafetleri, ahlaka mugayir olduğu gerekçesiyle tasvip etmez.

Anjelik, ailesini terk ettikten sonra ismini Jijik olarak kısaltır. Yazar, Anjelik isminin melek anlamını çağrıştırmamasından dolayı onun ismiyle müsemma olmadığını ve bu güzel ismi layık bir şekilde taşıyamadığı için ismini Jijik olarak değiştirmesini bir bakıma isabetli bulur:

“(…) Zira Anjelik kelimesinde “melekâne” suretinde tercüme edebilecek bir mana bulunup hâlbuki bu ismin müsemmasında öyle bir haslet kalmamış olduğundan Anjelik tesmiyesi müsemma bi’n-nakıs hükmünü alır idi.” (*Ana-Kız*, s. 834).

Yazar, eğitim konusunda Jermen Valide’yi destekler ve Anjelik’in aldığı eğitimle kızı Luiz’in aldığı eğitimi mukayese eder. Bu mukayese sonucu, Luiz’in aldığı eğitimin daha faydalı olduğu kanaatindedir:

“İş yalnız Jermen Valide’ye kalmış olsa idi Luizcik kıraat ve kitabet-i adiye derecesindeki talimden bile mahrum kalacak idi. Zira kendisi elifbayı dahi öğrenememiş olduğundan bu bapta hafidesine nakledebilecek hiçbir bizaaya malik değil idi. Onlara bedel ahlâk-ı dindaraneye dair papazlardan, süleha-yı ahali-i kuradan işitmiş olduğu güzel hikâyatı, masalları, filanları Luiz’e naklederek fikir ve hayalini istediği gibi terbiyeden geri durmuyor idi. Ama bu terbiyeyi de yabana atmayınız! Validesi Anjelik’in berbadına sebep olan terbiyeden ise şu terbiye-i dihkânî elbette müreccah görülür. Luiz yeni şeyleri bilmeyecek, yeni fikirlere iştirak etmeyecekmiş imiş. Ne yapalım!” (*Ana-Kız*, s.835, 836).

Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere Ahmet Mithat Efendi, Anjelik’in Paris mekteplerinde aldığı yeni terbiye usulünü onu felakete götüren başat unsurlardan biri olarak görür. Bu eğitim sistemi teoride faydalı gibi görünse de uygulamadaki eksikliğinden dolayı işlevsel değildir. Ahmet Mithat Efendi, Fransa’nın eski zengin ailelerinden olan Karniol familyasını eğitilmiş, terbiyeli ve dini bütün ailelerden gördüğü için bu aileyi Paris’in yeni türeyen ve türlü rezillikleri alenen yapmaktan çekinmeyen ailelerinden ayırır. Eski kafalardan saydığı Karniol ailesini, Paris’in türedi ailelerinden üstün tutar:

“İşte şu Karniol familyası Fransa’nın eski kafalardan addolunan kibarındandır. Bunların miktarı az da değildir ha! Fakat öyle etliye sütlüye karışmadıklarından ve yalnız kendi âlem-i kibarane ve dindaranelerinde zaman geçirdiklerinden Avrupa’nın etraf-ı sairesinde değil a nefis-i Fransa’da bile bunların vücutları hemen anlaşılabilir. Nasıl anlaşılabilirsin ki ezcümle velosipedçilik gibi modalar bunların semtlerine bile

uğramayan rezailden addolundukları cihetle Paris'in yeni halleri bunların yabancı ve bunlar dahi yeni hallilerin ecnebisidirler.” (*Ana-Kız*, s. 846).

Yine örnek gösterdiği bu ailenin, şatolarında bir de mabet bulunduğunu ve hususi papazlarıyla orada ayin yaptıklarını ifade etmesi de bu ailenin dışarı ile çok fazla temas etmediklerini gösterir. Dolayısıyla Ahmet Mithat Efendi'nin bu ifadeleri, Avrupa'da bazı rezillikleri, o medeniyete mensup köklü ve muhafazakâr ailelerin de tasvip etmediğini ve kınadığını göstermesi bakımından önemlidir. Bunu da “*Eski Kafalar*” başlıklı dördüncü bölümde dile getirir. Karniol familyasının yirmi yaşındaki oğlu Jerom de Karniol ile Luiz arasındaki ilişki de bu bağlamda değerlendirilir. Yazar, Jerom'u, atalarından kendisine lekesiz olarak intikal eden asaleti yine lekesiz olarak muhafaza edecek liyakatte bir delikanlı olarak görür. Üç, dört senedir Luiz ile aynı konakta yaşamasına rağmen Jerom, Luiz'e farklı bir gözle bakmadığı gibi Luiz de Jerom'a karşı aynı şekilde davranır. Dolayısıyla Ahmet Mithat Efendi, hem Jerom'u hem de Luiz'i iffetli kişiler olarak yüceltir. Yazar, bu noktada Jerom'un fikrine katılır ve drahoması olmayan bir genç kızın güzelliğinin de drahoma yerine geçeceğini söyler:

“Avrupa'nın kerahet-bahşa-yı tab'-ı akilîn olan yeni âlemlerinde bu hesap dahi vardır. Bir zevcenin israfat-ı sefihane yolunda sarf olunacak drahoması yok ise türlü mekasid-ı melunaneye yarayacak vefret-i hüsn-ü cemali olmak dahi bir drahomadır.” (*Ana-Kız*, s. 849).

Yazar, “esafil-i nisvan” olarak adlandırdığı kadınların akıbetlerinin er ya da geç gerçekleşeceği ve hak ettikleri cezayı mutlak surette bulacakları kanaatinde olduğundan Jijik de bu kaçınılmaz sona uğrayan zavallılardan olur.

Çengi romanında ilginç bir durumdan söz etmek gerekir. O da Tanzimat romanlarında görülen erkek kahramanların otoriter bir babadan yoksun olarak büyümelerinin sefahât âlemlerine atılmalarına yol açmasıdır. Bu karakterler için anne tek başına etkili olamaz. Bu romanda ise tersi bir durum söz konusudur. Saliha Molla'nın vefat etmesi, Dâniş Çelebi'nin değil, Peri Hanım'ın bu yolda daha rahat hareket etmesinin önünü açar. Dolayısıyla Saliha Molla'nın, hem Dâniş Çelebi hem de Peri Hanım için otoriterliği temsil ettiğini söyleyebiliriz. Ancak oğlunu yanlış yönlendirmesiyle kılavuzluğu tartışılan bir annenin, otoriter anne figürüyle taban

tabana zıt olduğunu da belirtmemiz gerekir. Saliha Molla ile Dâniş Çelebi'nin isimlerinin, gerçek anlamlarıyla tutarsızlığı da bu bağlamda değerlendirilebilir.

Yazar, “*Vur Patlasın Çal Oynasın Âleminin Ferdâ-yı Nedâmeti*” başlığını taşıyan son bölümde, oğlunun istikbalini düşünen bir anne olarak gördüğümüz Sünbül'ün, bu tavrını yeterli görmez. İlk bölümde, sefahat düşkünü bir kadın olarak karşımıza çıkan Peri Hanım (Sünbül), yazarın daha önceki eserlerinden âşına olduğumuz kötü kadın tiplerinin akıbetine uğrar. Ahmet Mithat Efendi, böyle bir hayat süren kişiye istikbalin saadet getirmeyeceğini bu nedenle de Sünbül'ün akıbetini kendisinin hazırladığı kanaatindedir:

“(…) Hatta çengi Sünbül hakkında tasvir eylediğimiz suret-i maişet bile hiçbir âkil kadının nazar-ı tahsinine mazhar olacak bir maişet değildir. Evladının mürüvvetiyle mesuden yaşayabilmesine mani olacak bir hal-i saadetten mi addolunabilir? Bu gibi bir maişet erbabının âkıbet halini görmek isterseniz, size yine Sünbül'ün âkıbetini arz edelim...” (Çengi, s. 151).

“Böyle bir sû-i âkıbetten cümlelerin masuniyeti için edilecek duaya âmin demek, herkese insaniyetçe borçtur.” (Çengi, s. 152).

Gürcü Kızı Yahut İntikam'da menfaat üzerine kurulu evliliğinin sefahat hayatı sebebiyle felaketle neticelenmesine ve bu evliliğin semeresi olan bir çocuğun ortada bırakılmasına ilaveten Kalatosof'un yaptığı tüm kötülükler onu ilahi adaletin tecelli etmesine doğru götürür. Kalatosof, bütün bu olanlardan sonra birkaç sene serseri bir şekilde gezdikten sonra Bakü taraflarında bulunan Nerimî isimindeki bir ateş-gedeye sığınır. Yaklaşık yedi, sekiz seneden beri bu ateş-perestlerin arasında yaşadığından dolayı onların dillerine ve ibadetlerine de alışır. Kalatosof, misafirlerin bulunduğu bir akşam ateş-gedeye petrol koyduğu sırada öküz tulumunun içindeki petrol bir anda boşalır ve ateş-gâhtaki ateşin yayılmasıyla yere dökülen petrol alev alır. Ateş, Kalatosof'un her tarafını sarar. Ateş-perestler her ne kadar onu kurtarmaya çalışsalar da Kalatosof, üç buçuk saat can çekiştikten sonra ölür. Böylece çok canlar yakan Kalatosof, ilahi adaletin tecelli etmesiyle hak ettiği cezaya çarptırılır.

Ahmet Metin ve Şirzat romanının sonunda Neofari, her ne kadar hatasının farkına varıp kocasına ve yuvasına dönse de işlediği cinayet nedeniyle ilahi adaletten ve kendisi için hazırlanan acı sondan kaçamamış ve bu uğurda evliliği de felaketle neticelenmiştir. Nikolso'nun da akıbeti farklı değildir. Ahmet Metin ile seyahatleri esnasında Neofari'nin mücevherleriyle kaçmak isterken yakalanır ve gemiden

kovulur. İlahi adalet onu da yakalar ve başarılı bir asker olacakken Neofari ile olan ilişkisi ve sefih yaşantısı nedeniyle hayatını berbat etmesi, nihayetinde de bir İtalyanla yaptığı düelloda hayatını kaybetmesiyle muhtemel sonunu hazırlar.

Ahmet Mithat Efendi, *Karnaval* romanının mukaddimesinde karnaval³³² ve balolar hakkında okuyucuya bilgi verir. Sınırsız özgürlüğün hâkim olduğu bu tür eğlencelerle ondan daha aşağı ve rezil sayılabilecek tavşan balolarında kadın ve erkeğin -bunlar arasında evli olanlar da dâhil- uygunsuz vaziyetlerde bulunmalarını tenkit eder. Aile kurumunu tahrip eden karnaval mevsimi üzerinden Zekâyî Bey ile Nizami Efendi'nin sefahat âlemlerindeki yaşantılarının evlilikleri üzerindeki yıkıcı etkisini göstermeye çalışır.

Böylece Osmanlı içtimai hayatına tamamen yabancı bir eğlence tarzı olan balo ve karnavalların, aile hayatında, kadın-erkek ilişkilerinde tamiri mümkün olmayan yaralar açtığını gösterir.³³³ (Okay, 1991: 107). Batı toplumlarında eğlence kültürünün ve sosyal yaşamın bir parçası olan balolar, yeni rejimin topluma batılı yaşam tarzını yerleştirmenin ve geleneksel değerler yerine yeni değerleri inşa etmenin bir aracı olarak kullanılmıştır. (Meriç, 2000: 155). *Karnaval*, Orhan Okay'ın tespitiyle *Felatun Bey ile Rakım Efendi*'de olduğu gibi Avrupa'nın toplumumuza soktuğu alafrangalığın hicvidir. Osmanlı efendisi Resmi, Rakım'ı, alafranga Zekâyî de Felatun'u hatırlatır. (Üner, 2011: 67).

Ahmet Mithat Efendi'nin, gayrimüslim Osmanlı vatandaşlarını Tanzimat'tan sonra gelişen Osmanlılık fikrine bağlı olarak Osmanlı üst-kimliği altında kabul eden

³³² “Nedir karnaval (Carnaval)? Hristiyan dünyasının Noel'den sonra başlayan ve Paskalya'dan önce biten bir şölen, bir eğlence dönemidir. İki büyük dinsel bayram arasında geleneksel, köklerini pagan şenliklerinden alan, kabul edilen bir ”boşalma“, bir ”kurt dökme“ dönemidir karnaval. Bir Beyoğlu karnavalı vardır; salonlarda, kulüplerde, elçiliklerde, özel köşklere, sokak, cadde ve meydanlarda kutlanan, bir de Feriköy'de, Fener'de ve Rum çoğunluklu diğer semtlerde kutlanan karnaval vardır. Rio ya da Venedik karnavalı değilse bile tüm tabuların (en azından halen kalan tabuların) çiğnendiği, kimin eli kimin cebinde olduğu pek anlaşılmadığı maskelerin, maskeli yüzlerin kazandırdığı kimliksizliğin, ”anonim“ olmanın yardımı ile bir kocaman eğlencedir. (...) Karnaval fuhuş değildir, karnaval bir eğlencedir; doludizgin bir eğlencedir, toplu halde kuralsız bir ”relax“tır ama ve aynı zamanda cinselliğin özgürce ve genelde kimseyi pek fazla rahatsız etmeden, yadırganmadan sergilenmesidir.” (Scognamille, 1994: 36, 38).

³³³ Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey de bu meselenin yol açtığı feci vakalara değinir: “ (...) Hele Karnaval zamanları Galata ve Beyoğlu taraflarına akan bir avareler seli hâsıl oldu. Konak ve kira arabaları etrafa zifoslar saçarak son hızla gençleri o taraflara taşırlardı. Balolar, gazinolar ağız ağıza dolu olup buralarda sabahlamak da âdet oldu. Umumhanelerdeki cicili biçili kızların sürünmüş oldukları lavanta kokuları gençleri mest ve şakraklıkları da gönüllerini cezb ederek aşk ve alaka saikası ve kıskançlık parlayışı ile her şeyi yapmaya hazır bir hale gelirler. Bu yüzden nice feci vakalar birbirini takip ederdi. (...)” (Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey, t.y.: 308).

bir bakış açısına sahip olduğunu söylemek mümkündür. Dolayısıyla Ahmet Mithat Efendi'nin, Osmanlı üst-kimliğini kabul etmek ve bu kimlik altındaki herkesi kapsayan bazı değerler bulunduğuna inanmakla birlikte her milletin kendi özelliklerini koruyarak yaşamasını istediğini de bu eserinden çıkarmak mümkündür. Yazar, Beyoğlu'nda farklı milletlere mensup Hristiyanların eğlencelerini, bu toplumların kendi geleneklerinin bir gereği gibi eleştiri konusu yapmadan objektif denilebilecek bir üslupla anlatır. Kendi ahlak anlayışının tasvip etmeyeceği bu eğlenceleri, Beyoğlu muhiti için normal bir durum olarak sunarken Zekâî Bey gibi alafranga Türkleri de bu muhite dışarıdan katılan gülünç tipler olarak gösterir: (Gökçek, 2019: 121, 126).

“Karnaval geldi. O bezm-i nûşânûş tezyin olundu. Hem de ne suretle zinetlenmişti. Öyle yalnız bir oda içinde dört kadeh ve bir şişe ile birkaç tabak mezeden ibaret bir hazırlık değil! Bütün Beyoğlu ve Galata yekpare bir safahane kesilmiş. Balo verecek olan salonların önlerinde rengârenk bayraklar temevvüç ediyor ki dünya yüzünde bayrağı olan ne kadar milletler varsa kâffesinin elvân-ı milliyesini buralarda görebilirsiniz. (...) İşte sokakların bu yoldaki tezyinatı Beyoğlu ve Galata'nın her sınıf ahalisi beyninde sohbeti hep balolara dair musahabâta hasr eylediği gibi (...)” (Karnaval, s. 139, 140).

Ahmet Mithat Efendi, yanlış Batılılaşma veya alafrangalığı³³⁴ Türk/Müslüman Osmanlılar için olduğu kadar gayrimüslim Osmanlılar için de tehlikeli görür. Yazar, Benli Helena'yı Zekâî Bey'in alafrangalığını sergilemek için bir araç olarak kullanır. Bu açıdan onun rolü Felatun Bey ile Rakım Efendi romanındaki Felatun Bey'in metresi Polini'nin rolüne benzer. (Gökçek, 2017: 188, 191). Romanın önemli karakterlerinden Madam Hamparson, Benli Helena'yı, Prévost'un operaya da uyarlanan meşhur romanı *Manon Lescaut*'nun kahramanına benzeter. Manon da zevk ve eğlenceye düşkün bir kadındır. Âşığını rezil eder. (Üner, 2011: 68).

Zehra romanında Suphi, Urani uğruna bütün servetini sefahat âlemlerinde tüketir. Bu sefih yaşantısı Sırrıcemal'le olan evliliğinin bitmesine sebep olur.

³³⁴ Alafranga kavramı, İkinci Mahmut devrinde başlatılan Frenk usulüne uygun yaşayış ve kıyafet ıslahatıyla birlikte toplum hayatına girmiştir. (Özer, 2006: 33). Ahmet Mithat Efendi, “Alafranga!.. Otuz kırk seneden beri bu kelimenin ziyaret etmediği ağız mı kalmıştır? Her ağızdan, olur olmaz münasebetler üzerine bir alafranga sözüdür çıkar. (...)” (*Avrupa Âdâb-ı Muaşeretini Yahut Alafranga*, s. 15) ifadeleriyle alafranganın Osmanlı toplumundaki yaygınlığına dikkat çeker.

Bu bağlamda alafranga sözcüğü, *Avrupa Âdâb-ı Muaşeretinin* günlük hayatta meşruluğunu gösteren işleviyle kullanılmaktadır. (Doğan, 2001: 86).

Sırrıcemal, kocasının bu hayatı tercih etmesine karşın intihar ederken Suphi de felaketinin müsebbibi olarak gördüğü Urani'yi öldürerek sürgüne gönderilir.

Fatma Aliye Hanım, Fazıla ile Fevkiye'yi okudukları romanlardan çıkardıkları sonuç bakımından birbirlerinden farklı karakterde olduklarını göstererek aralarındaki ayrılığı belirginleştirir. Eleştirisi yapılan görücü usulü evliliğin Tanzimat romanlarında sıkça görülen felaketle neticelenme olayı burada bireyin kendi özgür iradesiyle yaptığı evlilikte ortaya çıkacaktır. Nitekim yazar, Fevkiye için “Biçare kızcağız daha olacaklardan bîhaberdi” (*Muhadarat*, s. 117) diyerek bunun sinyali veriyor. Ayrıca Fazıla'nın konuya bakış açısıyla bu fikrini ispata çalışır:

“— Evet öyledir. Fakat familyası tamamıyla arayıp sorduğu bir adama iyidir diye verir de fena çıkınca talihten olduğunu teslim ile müteselli olur. Kızcağızın ise familyasının intihap eylediği zevci fena çıktığı halde onu familyasına şikâyet eylemeye ve o hususta onlardan imdat ve muavenet talep etmeye hakkı olur. Peder ve validesine karşı isyan ederek getirdiği zevçten ise her ne çekerse tahammül etmeye mahkûm olur. O cefayı peder ve validesi ona reva görmese bile onlara bir söz söylemeye yüzü olmadığına kendisinin mahkeme-i vicdaniyesinde mahkûm olur. (...)” (*Muhadarat*, s. 100).

Yazar, Fazıla'nın itaatkârlığını, Fevkiye'nin isyanına karşı daha olgun bir davranış olarak görmekte ve bu meselede de farklılıklarını ortaya koymaktadır. Nitekim böyle düşünmesinde dönemin anlayışının olduğu kadar kendi yaşantısının³³⁵ da etkisinin olduğunu söylemek mümkündür:

“(...) Mukaddem Bey'i beğeniyordu. Her halini takdir ediyordu. Seviyordu da! Fakat zeki kız çıldırması muhabbeti, fikir ve hayalini daim onunla meşgul etmeyi tezevvücünden sonraya saklıyordu. Aşk denilen kahraman, şu genç kızı tamamıyla mağlup edip de istediği gibi kullanamıyordu. Fevkiye Hanım'a gelince çocukluğundan beri alışmış olduğu sözü söylüyordu. Şimdiye kadar her arzusunun hâsıl olması için on[a] “İsterim” demesi kâfiydi. Biraz pahalıca ve müşkülce olan şeyler ise o “İsterim” sözüne bir iki damla gözyaşı ilave etmesiyle önüne getirilirdi. Kızcağız şimdi yine öyle yapıyordu. Fakat bir “İsterim” yerine binlerce “İsterim” ve bir iki damla gözyaşı yerine sel gibi gözyaşları sarfediyordu. O sarfiyata acıdığı var mı ya! “Nabi Bey'i isterim” diyor da başka laf anlamıyor!” (*Muhadarat*, s. 131).

³³⁵ Fatma Aliye Hanım'ın, babasına ve kocasına olan itaatkârlığı bu bağlamda değerlendirilebilir.

Romanda, Fazıla'nın Sai Efendi'ye mutlak sadakati ve itaati, Fatma Aliye Hanım'ın babasına olan bağlılığı ile bir anlamda paralellik gösterir. Bu bakımdan görücü usulü evlenme bahsindeki fikirleri romanın satır aralarında kendini gösteren feminist anlayışla tezat teşkil etmektedir. (Has-Er, 2000: 355).

Dolayısıyla Fevkiye, kendi özgür iradesiyle seçip evlendiği Nabi'den mirasyediliği yüzünden ayrılmak zorunda kalır. Ablası Calibe gibi Nabi de romanın sonunda cezalandırılır. Sefahat âlemlerinde tellallık yaparak geçimini sürdürmeye çalışır.

Mustafa Reşid, *Neyyir* romanında sefahat âlemlerine alışan bir adamın feci sonunu anlatır. Neyyir Bey'in akıbeti de benzerleri gibi sıfırı tükettikten sonra intihar olur. Sefahat âlemlerinde servetini tüketen kadınlardan birinin Neyyir Bey'in canı için kadeh kaldırması bu âlemlerin ikiyüzlülüğünü gösterir. Neyyir Bey'in intiharından sonra karısı ve çocuklarının akıbeti bilinmez. Yazar böylece Neyyir Bey'in akıbeti üzerinden ibret dersi vererek sefahat âlemlerinin aile hayatı üzerindeki tahribatını gösterir.

Emine Semiyye Hanım da incelenen eserlerinde sefahat hayatı yüzünden felaketle biten evliliklere değinir. Onun sefih kahramanları erkeklerdir. Bunlardan ilki *Muallime* romanında Samur Ferhat Bey'in evliliğidir. Yaradılıştan kötü bir karaktere sahip olan Samur Ferhat Bey'in evliliği işret müptelalılığı yüzünden biter. Kevser Hanım ile evliliğinden dünyaya gelen kızı Meşhude de babasının kötü karakterini ırsî olarak taşır. Olay örgüsü içerisinde o da hem kız kardeşinin hem de arkadaşının evliliğinin felaketle bitmesine neden olacaktır.

Terbiye-i Etfale Ait Üç Hikâye'de de Kahraman'ın sefahat hayatı yüzünden felaketle biten evliliği anlatılır. Kahraman, Muhsine ile evlendikten sonra ona soğuk davranmaya başlar. Sefahat tutkusu yüzünden tüm parasını kaybedince karısı ve yeni doğan çocuğu sefil bir hayat yaşamak zorunda kalır. Bu yaşam tarzına alışık olmayan Muhsine vereme yakalanarak ölür. Kahraman, her ne kadar son nefesinde karısından af dilese de fayda etmez. Muhsine'nin akıbetinde kocasının sefih yaşantısının yanı sıra aldığı terbiye de etkili olmuştur. Nitekim eserin adı da bu terbiyenin önemine işaret etmektedir.

Yazar, Muhsine'yi bu duruma koyan hicap ve sefaletin ebeveyninin verdiği terbiyenin vahim bir neticesi olduğu kanaatindedir. Nitekim uğradığı bu felakete kötü ahlakının sebep olduğunu Muhsine de itiraf eder:

“(...) Tabip felaketzede Muhsine'nin teverrüm etmesini korseye isnat eylemişti! Heyhat ki onu bu hale koyan hicap ve sefaletti! İhtimak li korse nahafet-i bedeniyasını mucib olmuştu! Fakat üç ay zarfında onu mezara yaklaştıran maraza

müptela olması vaktiyle ebeveyninin verdiği terbiyenin netice-i vahimesiydi.” (*Terbiye-i Etfale Ait Üç Hikâye*, s. 137, 138).

“Ben herhangi bir felakete duçar oldumsa kendi su-i ahlakım sebebine oldum!” (*Terbiye-i Etfale Ait Üç Hikâye*, s. 143).

Mükâfat-ı İlahiye’de ise Alis’in evliliği kocası Alber’in sefahat hayatı yüzünden felaketle biter. Kumar ve işret müptelası olan Alber, yaşadığı sefih hayattan kurtulamayıp kalpten gider. Her ne kadar son pişmanlık fayda vermese de yazar, Alber’in son nefesindeki pişmanlığının Allah katında kabul olduğunu söyler.

Cedit ve Müceddet Hanım’ın aynı alafranga usullerle terbiye görmelerine karşın Cedit Bey’in kızlarına verdiği terbiyenin onları mutluluğa götürürken Müceddet Hanım’ın verdiği terbiyenin Mutekit Bey ailesinin kızlarına verdiği terbiye ile felaketlerine zemin hazırlama noktasında bir benzerlik görülür.

Mehmed Celal *Elvah-ı Sevda*’da sefih bir adam olan Rasih’in iki evliliğinin de felaketle bitmesini anlatır. İlk evliliğini Ülfet adında fakir bir kızla yapan Rasih Efendi, altı ay sonra karısını terk ederek sefahat âlemlerine geri döner. Kırk yaşında iken ikinci evliliğini yapar. Zengin bir adamın kızı olan on yedi yaşındaki Mahbube ile evlenir. Rasih Efendi için bu evlilik de bir eğlenceden ibarettir. Bu evliliğinden iki çocuğu olan Rasih, kayınpederinin vefatıyla birlikte eski rezil yaşantısına geri döner. Eleni ve İsmet adlarında iki genç kızı iğfal eder. Evli bir kadınla ilişki kurar. Son olarak evli olmasına rağmen Sara adında Hristiyan bir kızla da evlenir. Sara, Rasih Efendi’nin evlilik teklifini ailesini sefaletten kurtarmak için kabul eder. Rasih Efendi’ye teslim olmamakta dirense de başarılı olamaz. Rasih’in zorla kendisine sahip olması üzerine kendini zehirler. Romanın sonunda Rasih Efendi, yaptıklarının bedeli olarak feci bir sona uğrar.

Mehmed Vecihî’nin nasihatname olarak okuyucuya sunduğu *Nedamet* adlı tamamlanmamış eserinde de sefih bir adamın pişmanlığı anlatılır. Babasından kalan yüklü mirası sefahat âlemlerinde tüketen roman kahramanı böylece evliliğini de felakete sürükler. Son pişmanlığın fayda etmeyeceği tezi vurgulanır.

Batılılaşma ile birlikte Türk kültür ve sosyal hayatında iyice yerleşmeye başlayan sefahat hayatı bu dönem eserlerinde sıklıkla ele alınıp işlenmiştir. Sefih yaşantıları nedeniyle ailelerin dağılmasına yol açan kadın ve erkek kahramanlar tenkit edilerek cezalandırılmışlardır. (Safi ve Kuru, 2024: 283).

7. TANZİMAT DÖNEMİ TÜRK ROMANINDA ÇOK EŞLİLİK SEBEBİYLE SONU FELAKETLE BİTEN EVLİLİKLER

Bu başlık altında yedi (7) roman incelenmiştir. İncelenen eserlerde çok eşliliğin aile kurumunu zedelediği görülmektedir. İslam dininin birtakım şartlar altında erkeğe tanıdığı çok eşliliğin meşru olmasına karşın toplumdaki yanlış uygulamaları evlilik birliğini tahrip edici işleve sahiptir. Ahmet Mithat Efendi gibi diğer dönem yazarları da Batı'nın metres yaşantısına karşı çok eşliliği savunmuşlardır. Batı'da metres adı altında ortada kalan ve her türlü haktan mahrum olan kadınlara nazaran çok eşliliğin kadınlara tanıdığı hukukî haklar ortadadır. Bununla birlikte çok eşlilik adı altında yapılan keyfi uygulamalar evliliklerin felaketle bitmesine sebep olmuştur.

Demir Bey Yahut İnkişâf-ı Esrar'da, Demir Bey'in Hristiyan olan ilk eşi kocasının İstanbul'da da Müslüman bir kadınla evli olduğunu öğrenince ondan ayrılır. Ortak olmayı kabul etmez. Feride Hanım ise kocasının ilk eşinden olan kızını kabul eder. Fakat ilk eşin ayrılmama durumunda onu ortak olarak kabul edip etmeyeceği belli değildir. Dönem romanlarında bu durum iki şekilde görülür. Kadın ortağı olacak kişiyi ya kabul eder ya da reddeder. Reddettiği durumlarda çoğu zaman ekonomik özgürlüğü olmadığı için başka bir yere gitmesi mümkün değildir. Dolayısıyla ortağı ile aynı evde yaşamak zorunda kalır. Bazı durumlarda kocanın, ikinci eşi ayrı eve çıkardığı da görülür. Fakat her iki durumda da bu daha çok ilk eşin ortada kalmasına neden olur. Koca, daha çok ilk eşinin üzerine getirdiği ikinci kadını tercih eder ve ilk evliliğini felakete sürükler. Kadın, hamisiz kaldığı ve ekonomik özgürlükten yoksun olduğu için sefil bir hayat yaşamak zorunda bırakılır. Arada çocuk olması ise bu sefaleti daha da derinleştirir. *Mehcure*'de ve *İnhimâk-ı Memât*'ta olduğu gibi üzerine ortak getirilen kadının vereme yakalanarak öldüğü de görülür. Vecihî'nin incelenen üç romanında da ilk eş üzerine getirilen ikinci eşin, ilk eşin evliliğinin felaketle bitmesine yol açtığı görülür. Vecihî, kadın kahramanlarının adını verdiği romanlarında (*Mihr-i Dil*, *Mehcure*, *Halime*) açıkça onların tarafını tutar. Kocaların bu keyfi çok eşliliğini eleştirir.

Mizancı Mehmed Murad Bey de *Turfanda mı Yoksa Turfa mı* adlı eserinde çok eşlilik eleştirisini Şeyh Salih Efendi üzerinden yapar. Şeyh Salih Efendi'nin on sekiz

yaşında genç bir kızla yaptığı ikinci evliliği saadet değil felaket getirir. Bunda Müzeyyen'in eğitimsiz ve tecrübesiz olmasının yanı sıra abisi Raşid Efendi'nin menfaati ile Salih Efendi'nin şehvet hırsının da etkili olduğu söylenebilir.

Ahmet Rasim de *Mektep Arkadaşım*'da, babası Bahaeddin Efendi'nin çok eşliliğini mektep arkadaşı Ziya'nın babası üzerinden anlatır.³³⁶ Babasının başka biriyle evlenerek annesini ve kendisini terk etmesi üzerine sefaletle sürüklenmeleri yazar tarafından tenkit edilir. Fikripaşazâde Mehmed Münici ise *İnhimâk-ı Memât*'da Şevket üzerinden çok eşlilik eleştirisi yapar. Şevket'in ikinci evliliğini yapmasıyla birlikte ilk eşi ve kızıyla ilişkisini tamamen koparması Fikret'in hastalanmasına, kısa bir süre sonra da ölmesine yol açar.

Romanların incelemesine geçmeden önce çeşitli toplumlarda ve dinlerde çok eşlilik meselesine değinilecektir.

7.1. Çeşitli Toplumlarda ve Dinlerde Çok Eşlilik

Çok evlilik tabiri aslında hem bir erkeğin aynı zamanda birden çok kadınla (polygamy, taaddüd-i zevcât) hem de bir kadının aynı zamanda birden çok erkekle (polyandry, taaddüd-i ezvâc)³³⁷ evli olması durumunu ifade eder. Fakat genellikle dinlerde ve beşeri sitemlerde çok kocalılığın mümkün olmaması ve uygulamaların çok karılılık şeklinde görülmesi sebebiyle çok evlilikten genellikle çok karılılık³³⁸ kastedilmektedir. Çok evlilik toplumun hayat tarzı, gelenekleri, kültürü, erkek-kadın

³³⁶ Konu ile ilgili bkz; Ummahan Nerkiz, *Ahmet Rasim'in Hayatı, Hikâye ve Romanları*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İzmir 2021.

³³⁷ “Poliandri; doğumları azaltmak nedeniyle kız çocuklarının resmen öldürüldüğü toplumlarda evlenecek kız sayısının azalması sonucu bir kadının birden fazla erkekle evlenme zorunluluğu şeklinde görülmüştür. Güney Hindistan'daki Tudalar buna örnek olarak gösterilir. Ancak bu durum, erkekler arasında kavga ve çekişme sebebi olur. “Ortak” olan erkekler kadına zarar verebilecek bir rekabet içine girerler. Bu tarz birliktelikte büyük bir fesat ve sosyal bir zarar da vardır; nesepler karışır, sonunda çocuklar zayı olur. Erkekler, çocukları, diğerinin çocuğu olduğu şüphesiyle terk eder.” (Kalyoncu, 2014: 12).

Bu durum ayrıca erkek ve kadının psikolojik yapısına da tamamen aykırıdır. (Hatemi, 2013: 53). Bazı Okyanosya adaları, Tibet ile Hindistan'ın ona komşu olan bölgeler, bu tip evlenmenin son görüldüğü sahalardır. (Çağatay, 1965: 200).

³³⁸ Bu kategoride incelediğimiz romanlarda evliliklerin felaketle neticelenmesinin sebebi çok karılılıktır.

Polyandry'nin çok az rastlanan bir evlilik biçimi olması nedeniyle birçok sosyal araştırmacı polygyny yerine doğrudan doğruya polygamy'yi kullanma eğilimindedirler. Bu nedenle polygamy doğrudan doğruya bir erkeğin çok sayıda kadınla evliliği anlamında kullanılmaktadır. (Eserpek, 1991: 403).

nüfus oranı, sosyal statü, ekonomik ihtiyaç ve imkânlar ile bölgesel şartlar gibi dış faktörlerle de yakından ilişkilidir. (Ali ve Ögüt, 1993: 365).

Birçok toplumda görülen bir evlenme biçimi olan çok eşlilik, uzun bir tarihsel geçmişe sahiptir. Birçok toplumda farklı sıklıklarda uygulanan çok eşlilik neredeyse bütün eski milletlerde görülmektedir. Çok eşli evlilik birçok toplumda olduğu gibi Türk toplumunda da görülen bir evlilik türüdür. Gerek eski Türk topluluklarında gerekse de Osmanlı dönemindeki toplumsal yapıda çok eşlilik bir gelenek halinde uygulanmıştır. (Kaya, 2020: 37, 42). Evrimci antropolog Bobby S. Low, bireylerin sadece %17'sinin tekeşli olduğunu, %82'sinin çokeşli, %1'inin ise çokkocalı olduğunu gösterir. (Pasini, 2022: 32). Çiftler üzerinde yapılan klinik çalışma, mutlak tekeşliliğin yanında bir sürü çokeşli davranış tipinin olduğunu açık bir şekilde göstermiştir. (Pasini, 2022: 188).

Çok evlilik; Atinalılar, Çinliler, Hintler, Babilliler, Asurlular ve Mısırlılar gibi neredeyse bütün eski milletlerde vardır. Bunların birçoğunda evlenilebilecek kadın sayısında bir sınırlama söz konusu değildir. Örneğin Çin Liki dini, 130 kadına kadar evlenmeye izin verir. Aynı şekilde Çin İmparatorlarından birinin de yaklaşık 30.000 kadınla evli olduğu bilinmektedir. Çok evlilik, Yahudilikte sınırsız serbest bir haldedir. Beni İsrail peygamberinin hepsi istisnasız çok eşe sahiplerdir. Çok evlilik meselesinde ne Tevrat'ta ne de İncil'de hiçbir kısıtlama olmadığı gibi çok evlilik serbesttir ve bütün peygamberlerin hepsi çok kadınla evlenmiştir. Hristiyanlıkta da aynı durum söz konusudur. İncillerde çok evliliği engelleyici herhangi açık bir ibare yoktur. Aksine Pavlos'un mektuplarından birinde, bunun caiz olduğu “Yalnız piskoposların bir karısı olmalıdır.” şeklinde ifade edilmiştir. (Ulvan, 1985: 17, 18). Bütün bunlardan hareketle çok eşliliğin, eski Hristiyanlar arasında uygulandığını söylemek mümkündür.

Ekonomik nedenlerden dolayı pratikte genellikle tekeşlilik geçerli olmakla birlikte Eski Ahit'te yer alan hukuksal kurallara ilişkin sözlü geleneğin toplandığı metin olan Mışna'da, hem poligami örnekleri hem de poligamiyle ilgili maddeler yer almaktadır. (Berkday, 2021: 107).

Yahudilikte çok evlilik uygulaması Ortaçağ'a kadar devam etmiş ve ne Kitab-ı Mukaddes'te ne de Talmud'da bu konuyla ilgili kısıtlayıcı bir hüküm bulunmamasına rağmen XI. yüzyılda Rabbi Gershom tarafından yasaklanmıştır. XVI. yüzyılda Almanya'da ortaya çıkan Anabaptistler gibi bazı Hristiyan mezhepleri de çok evliliğe

izin vermektedir. XIX. yüzyılda Amerika’da teşkilatlanmış Mormonlar ise sadece izin vermekle kalmayıp çok evliliği “mukaddes ve ilahi bir nizam” olarak kabul etmişlerdir. Bugün Yahudi ve Hristiyanların genellikle çok evliliğe karşı olmaları daha çok sosyal bir vaka olarak karşımıza çıkar. (Ali ve Ögüt, 1993: 365, 366).

Birinci ve ikinci dünya savaşlarından sonra ise Batılı Hristiyan milletler, kadın sayısının erkekleri geçmesi üzerine çok evliliğin serbest bırakılmasını, bu önemli sosyal probleme bir çözüm bulmak amacıyla ortaya koymuşlardır. (Ulvan, 1985: 21). Hammurabi kanunlarında belirli şartlarla ikinci evliliğin meşru kabul edildiği, arkeolojik kazılardaki bulgulardan hareketle Anadolu’da da bazı durumlarda çok evliliğin uygulandığı görülmektedir. Ayrıca Brahmanizm ve Zerdüştilik gibi Doğu dinlerinde de çok evlilik meşru kabul edilmiştir. (Ali ve Ögüt, 1993: 365).

Genellikle tek eşliliğin görüldüğü Eski Türklerde, bazı durumlarda çok eşlilik de görülmektedir. Kazaklarda çok kadın alma âdeti, ancak büyük kadın kısır olduğu veya erkek çocuk doğurmadığı zaman gerçekleşir. Bu durumda “tokal-katın”³³⁹ adını alan genç kadın, kötü bir duruma düşer. Kaynanası tarafından da kötü muamele görür. Bunu büyük bir bahtsızlık sayan erkek Kazak, her ne kadar karısını sevse de eğer zenginse³⁴⁰ bu durumda ayrı ayrı yerlerde kadınlar tutarak ayrı aileler bulundurabilir. Kerkük Türklerinde de buna benzer âdetler görülür. Birkaç çocuğu olan kadının, sevgi ve itibarı da artar. “Uşağı (çocuğu) olan eve şeytan girmez.”, “Uşağ, evin gülüdür.” ifadeleri, çocuğun aile için önemini gösterir. Bununla birlikte çocuğu olmayan kimse için de “Ocak Kör” ifadesi kullanılır. Erkek ancak bu durumda, ocağının kör olmaması ve neslinin devamı için kısır olan eşinin üzerine ikinci bir eş alabilir. Çoğu zaman ikinci eşin görücülüğünü ilk karısı yapar. Böylece ikinci kadın, ilkinin “günüsu” olur. Fakat yine de birinci kadının³⁴¹ itibarı daha çoktur. Bu durumda olan kadına daha çok

³³⁹ Boynuzsuz hayvana tokal derler. (Eröz, 2000: 26).

³⁴⁰ Göçebe veya yarı-göçebe olan Kazak Türkleri, şehir hayatı yaşayan Uygur Türklerine “Sart” derler. “Sart baysa (zenginleşse, bay olsa) tam salar (dam yapar, ev yapar)/Kazak baysa avrat alar (kadın alır, avrat alır).” şeklindeki atasözü de bazı şartlar altında zengin Kazakların ikinci bir kadınla evlendiklerini ifade etmektedir. (Eröz, 2000: 25).

³⁴¹ Yalnız Türklerde değil bütün toplumlarda parası ve gücü olan herkes, birkaç kadın alma hakkına sahipti. Fakat Türkler’de ilk kadın, evde “Baş kadın”dır. Osmanlıların, “altçı” ve Kırgız Türkleri’nin “baybiçe” dedikleri başkadından sonra gelenlere ise “kuma” veya “ortak” adı verilir. Bunların miras hakları da daha farklıdır. (Ögel, 1988: 252).

Birinci kadının bazı cinsel hakları da vardı. Kocanın, karısını üstüste üç cuma gecesi (perşembeyi cumaya bağlayan gece) ihmal etmesi üzerine kadının, kocasını kadıya şikâyet etme hakkı vardı. Bu ihmal daha uzun süreli olursa boşanma hakkına da sahiptir. (Tokmakçioğlu, 1991: 20).

şefkat gösterilir ve üzülmeyin diye üzerine titrenir. Bu durum günümüzde de geçerliliğini korumaktadır. Bunun asıl sebebi de Orta Asya ve Kerkük Türkleri'nde olduğu gibi çocuk meselesidir.³⁴² Türkiye'de bu ikinci kadına kuma³⁴³ denir. Bunun dışında bütün köyler, kasabalar, Türkmen oymakları, Yörükler hep tek kadın alırlar. Yeniosmanlı Yörükleri, bunu veciz bir şekilde şöyle dile getirirler: “İki karının kocası, şeytanların hocası; bir karı, bir koca, helva yer gece gece.” (Eröz, 2000: 26, 27).

Ayrıca atasözlerinin, aile kuruluşu ve evlilik ilişkileri konusundaki yargı ve değerlendirmeleri de tek karılı ve tek kocalı evlilikleri desteklediği yönündedir. “Karının (kadının) birisi âlâ, ikisi beladır.”, “İki avratlı ev çöplük olur.”, “İki karılı bittin, iki analı süttten ölür.”, “İki bacı bir herifte (kocada) durmaz.”, “Evde iki avrat olunca ev süpürülmemiş kalır.” şeklindeki atasözleri erkek açısından iki kadınla evliliğin sakıncalarını dile getirmektedir. Atasözlerinde erkek için olduğu kadar kadın için de iki evlilik onaylanmamaktadır. Daha doğrusu bir kadının evli bir erkeğe gönül vermesi istenmemektedir. “Gönül verme evliye, eve gider unuttur.”, “İlk kocan hamalın, son kocan tellalın.”, “Bir evde dû-zen (iki kadın) olunca o evde düzen olmaz.” şeklindeki atasözleri bu durumu anlatmaktadır. (Kurt, 1992: 634, 635). Kadınlar arasındaki “Kocanın kaşığı iki ise birini kır” (Saz, 1974: 270) darbimeseli de çok eşliliğin istenmediğini göstermektedir. Ayrıca eşinin ihmalini ve ilgisizliğini hisseden kadın, kocasının gönlünü çelen kişiden güzel bile olsa üstünlük kurma hırsı ile süslenmeye ve kocasını kışkırtarak intikam alma yoluna gidebilir. Bu durum kadının gezinti yerlerinde fazla zaman harcamasına yol açar. Koca da hanımın süsüne ve evdeki israflara para yetiştiremez. (Saz, 1974: 271).

“İki eceli (anne) kuzu süttten iki ayallı (kadın) adam bittin ölür.” şeklindeki Türkmen atasözünün de işaret ettiği gibi böyle bir hayat, sağlıklı aile ortamı açısından birçok sosyo-psikolojik sorunları beraberinde getirebilir. Bunun yanı sıra daha çok ilk kadın açısından bazı dezavantajlar da ortaya çıkabilir. Bazı erkekler, ilk eşinin nafakasını temin etmediği gibi ikinci eşini tercih ederek ilk karısını yüzüstü

³⁴² Çok kadınla evliliği meşrulaştıran erkek çocuk sahibi olmama, aynı zamanda bu evlilik biçimini sınırlandıran bir faktördür. Örneğin; Hindistan'da polygyny kabul edilmiş bir evlilik biçimi olmakla beraber bir erkeğin ikinci bir kadınla evlenebilmesi için erkek çocuğunun olmaması ve köy yönetim heyeti olan Panchayat'dan özel izin alınması gerekmektedir. (Eserpek, 1991: 404).

³⁴³ Genellikle sonra gelen kadın halinden memnundur. Çünkü ona göre erkeğin karısı olduğu halde onu seçmesi kendisinin daha çok beğenildiğini ve sevildiğini göstermektedir. Ayrıca köyün ahlak kurallarına göre kuma olarak gitmek ayıp bir durum değildir. (Başaran, 1991: 191).

bırakmışlardır. Bu da Osmanlı toplumunun hem etiket ve zihniyetinin hem de demografisinin çokeşlilikle bağdaşmadığını göstermektedir. (Kurt, 2022: 101, 102).

15. yüzyılda iyi gitmeyen evliliklerin çoğunun sebebi çokeşliliktir. İkinci bir eş alan kocalar, kadınların hukuk nezdindeki hak arayışları sebebiyle çoğu zaman ikinci evliliklerini gizlemişler fakat durum ortaya çıktığında koca, iki eşinden birini seçmek zorunda bırakılmıştır. Kocaların ikinci bir eş aldıklarında, cariye edindiklerinde ve eşlerini terk ettiklerinde boşanmış sayılacaklarına dair yemin ettiği kalıp metinler oluşturulmuştur. Bu nedenle çokeşlilik toplumda oldukça düşük düzeyde kalmıştır. (Paçacı, 2022: 12).

Gökalp, bazı kabile reislerinin zamanla fetih yoluyla zengin olduktan sonra kendi eşleriyle yetinmemeye başladıklarını, aldıkları esirlerden veya tebaları sırasına geçen oymaklardan güzel odalıklar edinerek töreyi bozduklarını dile getirir. Töre bunları yasal olarak tanımadığından dolayı bunlara kuma adını vererek bir nevi odalık durumunda tutar. (Türkdoğan, 1992: 46). Türk ve Çin sülalelerinin dışından evlenilen ve kuma olarak adlandırılan kadınlar, gerçek hatundan farklıdır. Bunların çocukları kendi analarına “anne” diye hitap etmezler, “teyze” diye hitap ederler. Yalnızca evin gerçek hatununa “anne” diye hitap edilir. Ayrıca kumaların oğulları babalarının mallarından pay alamadıkları gibi hükümdar da olamazlar. (Gökalp, 2021: 330).

Fontmagne, erkeğin nikâhlı eşinin, erkek istediği için diğer kadınlara tahammül etmek zorunda olduğunu ancak bu durumun bazen rakipler arasında trajik sonlara sebebiyet verdiğini söyler:

“Koca eve yeni bir eş getirdiği zaman onu diğerlerine takdim ettikten sonra “Sanırım birlikte iyi geçinarsınız” dermiş. Yeni gelen eşin parası, hediyeleri çok ise haremde başa geçermiş. Hizmetkârlar da ona büyük saygı gösterirlermiş. Erkekler yalnızca güzelliğe değil becerikliliğe de çok ehemmiyet verirlermiş. Müslüman aile içinde kadının, başka kadınların güzelliği ve becerikliliği ile durmadan mücadele etmesi gerekir. Bu mücadele bazan trajik sonlara da ulaşıyormuş. Ölüm, çoğu zaman kıskançlık yüzünden bütün bir aileyi mateme boğarmış. Ömründe yalnız bir tek erkek tanımış olan kadın, kendini haremde terkedilmiş hissedince intikam almayı düşünürmüş. Rum ve Yahudi kadınlardan bulduğu zehirle işini görürmüş. Rakibelerinden ve onların çocuklarından kurtulmak için bundan başka bir yol olamazdı elbet. Gizli kalmış ne cinayetler, ne korkunç dramlar var kimbilir?” (Fontmagne, 1977: 240).

Kadının kıskanç yaratılışı, normal şartlar altında erkeğini ikinci bir kadınla paylaşmaya razı olmadığı gibi hiçbir kadın da mecbur kalmadan evli bir erkekle evlenmek istemez. Dolayısıyla bir kadın, kocasının kendi üzerine evlenmesini kabul

etmek zorunda değildir. Aynı şekilde hiçbir mümin babadan da kızı üzerine damadının ikinci, üçüncü veya dördüncü kadını almasını makul karşılaması beklenemez. Genelde kadının kıskanç fitratı ve babalık şefkati taaddüd-i zevcatı onaylamaya engeldir. Nitekim Hz. Ali'nin ikinci bir kadınla evlenmek istemesine eşi Hz. Fatıma karşı çıkmış, Hz. Peygamber de kızının üzüldüğünü görünce damadından bu arzusundan vazgeçmesini istemiştir. Vazgeçmediği takdirde ancak kızı Hz. Fatıma'yı boşadıktan sonra evlenebileceğini bildirmiştir. Hz. Muhammed'in bu davranışında, Müslüman kız ve babalarının damadın ikinci evliliğine karşı çıkabilecekleri hususunda ruhsat vardır. (Dikmen, 1999: 150, 151).

Selahaddin Asım, taaddüd-i zevcatla kurulan aileleri toplumsallığın aileleri değil, cinselliğin aileleri olarak görür. Toplumsallık ve medeniyette istikrar ve gelişmenin bağımsız ve bireysel aile olmaya bağlı olduğunu söyleyerek bu tür aileleri sosyolojik bulmaz. Ona göre zevcelerin taaddüdü, ailevilik ve toplumsallığı mahveden bir felaket, millet ve vatani yozlaşmaya ve çöküşe götüren bir hastalıktır. (Selahaddin Asım, 1989: 95, 97).

Çok evlilik, Cahiliye dönemi Arapları arasında da yaygın bir uygulamaya sahiptir. Evlenilen kadınların sayısında herhangi bir sınırlama yoktur. Bu toplumlarda kabile ve ailelerin gücü ilk planda nüfusa dayandığı için çok evlilik, iş gücünü arttıran ve savaşlar nedeniyle yaşanan nüfus kaybını telafi eden tabii bir yol olarak görülmesiyle birlikte o günkü yerleşik ve göçebe Arapların hayat tarzının, kadın-erkek nüfus oranının, gelenek ve kültürlerinin de bir sonucudur. Toplum içinde çok evliliğin kuvvet ve servetin, tek evliliğinse zayıflık ve fakirliğin sembolü olarak kabul edildiği düşünüldüğünde çok evliliğin aynı zamanda toplum nazarında bir iftihar ve itibar vesilesi sayıldığı da görülmektedir. (Ali ve Öğüt, 1993: 366).

Zenginlerin, şehir kızı olan ilk eşinden başka birkaç açık ya da gizli odalıkları da vardır. Bunlardan evlat sahibi olanlar bazen nikâh edilir bazen öylece durur. Şehir kızı olana hanımefendi, odalıktan hanım olanlara da kadınefendi denir. (Saz, 1974: 269). Kadının özel durumlarında kocanın ondan uzak kalması, kadının yaşlanması ve erkeğin değişiklik arzusu da çok evliliğin sebepleri arasında gösterilmektedir. Çok kadınla ve çok erkekle evliliğin birleşimi olarak tanımlanan grup evliliği de çok eşle evlilik içinde değerlendirilebilmektedir. (Ünal, 1998: 5, 7).

İslam dini, tek evliliği teşvik etmekle birlikte prensip olarak çok evliliği yasaklamamıştır. Bununla birlikte zorlaştıracı birtakım kayıt ve şartlardan başka ona bir üst sınır getirmiş ve en fazla dört kadınla evlenmeye izin vermiştir. (Ali ve Ögüt, 1993: 366). İslamiyet, Nisa Suresi'nin 3. ayetiyle³⁴⁴ taaddüt-i zevcata müsaade eder. Dört kadınla evlenme müsaadesi, zinadan kaçınma zaruretine bağlı bir müsaadedir ve bu müsaadede adalet şartı esastır. Dolayısıyla ayet, tek kadınla evlenmenin adaleti sağlamaya daha yakın olduğunu ve evlenmede aslolanın tek bir zevce ile yetinmek olduğunu ifade eder. Zevceler arasında adalet, yedirme, içirme, giydirme, barındırma, zevciyet muamelesi, sevgi ve diğer hususlarda gözetilir. Zevcelerden birinin gayr-i müslim olması durumunda da aynı adalet geçerlidir.³⁴⁵ (Topaloğlu, 1977: 98, 100). Adaletli davranacağına güvenmeyen kişinin şer'an birden fazla kadın alması caiz değildir. Eğer evlenmişse evlilik ittifakla sahihtir fakat bu durumda kişi günahkâr olur. Buna delil olarak Ebu Davud'un, İbnü Mâce'nin, Tirmizi'nin ve İbnü Hibban'ın Sahih'inde rivayet ettikleri hadis-i şerif gösterilir: "Kimin iki hanımı olup da birine eğilir öbürüne bakmazsa kıyamet günü bir yanı eğik olarak gelir." Burada esas olan

³⁴⁴ "Eğer yetim kızlar hakkında adaleti yerine getiremeyeceğinizden korkarsanız sizin için helâl olan diğer kadınlardan ikişer, üçer, dörder olmak üzere nikâh edin. Şayet (bu suretle de) adalet yapamayacağınızdan endişe ederseniz o zaman bir tane ile yahut malik olduğunuz cariyeye ile iktifa edin. Bu (tek zevce veya cariyeye) sizin, haktan eğrilip sapmamanıza daha yakındır." (Topaloğlu, 1977: 98).

Bu ayette tek kadınla evliliğin tavsiye edildiği kısmın gerekçesini "Bu sizin çoluk çocuğunuzun artıp geçim derdine düşmemeniz için en uygun yoldur." şeklinde yorumlayan bazı müfessir ve hukukçular, Kuran'ın çok evlilik için adaletli davranma şartının yanında "eşlerin nafakasını temin edebilecek mali güce sahip olma" şartını da getirdiğini ve bunun hukuken değilse de dinen şart olduğu görüşünü benimsemişlerdir. (Ali ve Ögüt, 1993: 366).

Bu yaklaşımda çok eşlilik hükmü, İslam tarihinde Uhud Savaşı sonrasında yetim ve dul kalan kadın ve kızları korumaya yönelik bir koruyucu tedbir olarak değerlendirilmektedir. Savaş sonrasında dul ve yetim kalan kadın ve kızlar nikâh altına alınarak toplumsal bir güvence oluşturulması amaçlanmaktadır. (Kaya, 2020: 83).

³⁴⁵ Fatma Aliye Hanım, İngiliz seyyah Madam R.,'ye Avrupalıların yanlış bildikleri bu konu hakkında izahat verir: "(...) Lakin şeriat-i İslamiye'de erkeklerin dört zevce almasını Allah emretmiş diye işitmişim." (Madam R., soruyor).

"Bu emir dediğiniz Allah tarafından icabına göre bir ruhsat demektir. Şerayi-i salifede taaddüt-i zevcata mesag olup hadd-i muini dahi yoktu. Şeriat-i İslamiye'de dörtten ziyadesi nehyolundu ve bu da o kadar kuyut ve şurutla takyit ve tas'ib olunmuştur ki şer'a muvafık surette icrası pek müşküldür. Zira müteaddit zevce alacak adam, zevcelerini ayrı hanede bulundurmaya ve döşemesinden başka odalarının nakış ve boyaları dahi bir örnek olmaya, elbise ve ziynetlerinin birbirlerinden asla farkı bulunmamaya mecburiyet göstermiştir. Bunun ne kadar müteassir olduğu beyana muhtaç değildir. Ve bizde bir erkek zevcesini beslemeye ve giydirmeye tamamıyla borçlu olup bu sivilizasyon âleminde ise bir zevceyi bile idare müşkül olduğu cihetle taaddüt-i zevcat da işte böyle nedrette bulunuyor. Çünkü bizde bir kadını zevci beslemez ve idare etmezse o kadının mahkemeye müracaat eylemeye hakkı vardır. Ve mahkeme de erkeğe zevcesinin infakını emreder. Zevç de o emri icraya mecburdur." (Nisvan-ı İslam, s. 71).

maddi adalet ve denkliktir. Eşler arasında sevgi yönünden adaleti sağlamaya ise insanın gücü yetmez. Nitekim Allah Teâla Nisa Suresi 129. ayette buna işaret eder: “Kadınlarınız arasında ne etseniz tam bir denklik sağlayamazsınız ya, bari birine tamamen yamılıp da diğerini sallantıda bırakmayın. Eğer düzeltmeye çalışır ve korunursanız şüphesiz Allah yarlıgar, merhamet eder.” İnsan, gücü dışında olan bu konu hakkında bir denge sağlayamayabilir. Nitekim peygamber efendimiz³⁴⁶, zevceleri arasında Hz. Aişe’yi daha fazla sevmesine rağmen maddi konularda diğer eşleri arasında adaleti icra eder ve şöyle buyururdu: “Allah’ım, elimden gelen benim pay edebildiğim bu. Elimden gelmeyen konularda beni hesaba çekme.” (Ulvan, 1985: 45, 47). Kocanın, eşler arasında gözetmesi gereken adaleti ihlâl etmesi durumunda haksızlığa uğrayan kadının mahkemeye başvurma hakkı vardır. Hâkimin, kocayı adaletli olmaya zorlaması halinde de aynı hal devam ederse kadının talebi üzerine Maliki ve Hanbelilere göre hâkimin, çifti talâk-ı bâin³⁴⁷ ile boşama veya nikâh akdini feshetme yetkisi bulunur. Hanbeli mezhebinde ise kadın, nikâh akdinden önce kocasının ikinci bir kadınla evlenmemesini şart koşabilir. Kocanın bu şarta uymaması ve ikinci kadınla evlenmesi durumunda ilk eş, nikâhının feshini talep edebilir. (Ali ve Öğüt, 1993: 366).

Çok evliliğe izin verilip bunun eşler arasında adalet şartına bağlanması³⁴⁸, sonra da ne kadar istense de bu meselede adaletli davranmanın mümkün olmadığını bildirilmesi, çok evliliğin tedricen yasak edilişi şeklinde yorumlanmaktadır. Çok evliliğin kademe kademe yasaklanmasının da o zamanın sosyal şartlarının gereği olduğu savunulmaktadır. Böylelikle tek evliliğin esas alınıp çok evliliğe imkân tanınması, birden fazla evlenmenin zarurî olduğu durumlara çözüm amacını taşımaktadır. Dolayısıyla İslam, eş sayısını bir iken dörde çıkarmamış, çok iken dörde

³⁴⁶ Abdullah Ulvan, Hz. Muhammed’in dokuz hanımla evlenmesindeki hikmeti altı başlıkta inceler: “Öğretimi yaygınlaştırmak, destek kazanmak, hüküm koymak/dini tamamlamak, yardımlaşmanın gerçekleştirilmesi, ashab ile bağları kuvvetlendirme ve örnek olma.” (Ulvan, 1985: 65).

Ayrıca konu ile ilgili daha detaylı bilgi için bkz; Mustafa Sadık Vicdanî, *Peygamberimiz Niçin Çok Evlendi?*, Haz. Dursun Gürlek, Bedir Yayınevi, İstanbul t.y.

³⁴⁷ Bâin talak, evlilik bağıni hemen ortadan kaldıran, kocaya yeni bir nikâh akdi ve yeni bir mehir olmadan boşadığı eşine dönme imkânı vermeyen bir boşamadır. (Yakut, 2022: 68).

³⁴⁸ Biri sübjektif biri objektif olmak üzere adaletin iki anlamı vardır. Birden fazla kadın alan kişi, eşleri arasında adalete riayet etmek zorundadır. Kadın-erkek sayısının eşit olduğu bir toplumda, üç ya da dört evliliği caiz gören kişi objektif adaleti ihlal etmiş olur. O toplum içinde iktisadi durumu zayıf olan kişi evlenecek kadın bulamazken diğer kişinin İslam’ın bu kuralına riayet etmemesi fuhuş ve sapıklıkların ortaya çıkmasına neden olur. (Hatemî, 2013: 217).

indirmiştir. Bunu da yerine getirilmesi imkânsız birtakım şartlara bağlamıştır.³⁴⁹ Kadına çok evlenme hakkı tanınması ise hiçbir dinde söz konusu olmadığı gibi İslam'da da söz konusu değildir. Böyle bir hakkın kadına verilmemesi adaletsizlik olmayıp soy karışmasına yol açacağı için aksine zorunludur. İslamiyet, kadına kocasının hastalığı ve kocalık görevlerini yapamaması gibi durumlarda boşanmayı talep etme hakkı vermektedir. Kuran'ın çok evliliğe müsaade etmesi, bir emir ve tavsiye niteliğinde değildir. Tavsiye edilen tek evliliktir. Kuran'ın kanun ciheti çok evliliğe izin verse de ahlak ciheti bunu hoş görmemektedir. Nitekim Kuran'da tek eş ile evlenmenin daha hayırlı olduğunun bildirilmesi, bunu açıkça göstermektedir.³⁵⁰ (Ünal, 1998: 203, 206). Dolayısıyla Kuran-ı Kerim'in kanun tarafı çokeşliliğe müsaade etse de ahlak tarafı çok eşliliği takdir etmiyor. Çokeşliliği tamamen engellemek ise Hristiyan milletlerde görülen uygunsuzluklara sebebiyet vereceğinden İslam dininin bu konudaki müsaadesi de insanlığa ayrıca bir hizmettir. (Şemseddin Sami, 1996: 66, 67).

Hz. Peygamber devrinde ve sonraki asırlarda çoğunluğu tek kadınla evlilerin oluşturduğu görülür. Tabakât kitaplarındaki bilgiler ışığında ilk Müslüman nesilden 671 aile üzerinde yapılan bir araştırmaya göre birden çok kadınla evli erkeklerin sayısı 129 (%19,1), tek kadınla evli erkeklerin sayısı 542 (%80,5) olarak tespit edilmiştir. (Öztürk, 2019: 41).

Osmanlı İmparatorluğunda çok eşlilik devletin kurucusu Osman Bey ile başlar. Ayrıca cariyelik mekanizması da Osmanlıda çok eşliliğin dolaylı bir biçimini sağlayan hukukî bir statüdür. (Kaya, 2020: 44). Osmanlı toplumunda polygamie denilen çok eşli evlilik ne gayri-ahlaki ne de gayri-kanuni bir durumdur fakat hoş karşılanmaz. Kentsel alanda eşler arasında ekonomik sosyal eşitsizlik olduğu takdirde bu evlilik servetin cazibesiyle mümkündür. Gelir grupları ve toplumsal konumları yakın eşlerin kurduğu yuvada kuma getirme olayı mümkün değildir. “Gül üstüne gül koklamak” hemen hiçbir ailede tahammül edilebilen bir durum değildir. Gelir düzeyi düşük geniş halk kesiminde ise bu müessesenin yerleşme ihtimali yoktur. Çokeşlilik, saygıyla karşılanan bir uygulama değildir, Kuzey Türkleri arasında yoktur. Rumeli’de

³⁴⁹ Diğer bir ifadeyle bu, çok karılılığın ustaca yasak edilmesinden başka bir şey değildir. (Cin, 1974: 125).

³⁵⁰ Bkz; Nisa Suresi, 3. ayet.

neredeyse hiç görülmez. Anadolu’da da yaygın değildir, daha dar bir zümreye has bir olgudur. (Ortaylı, 2021: 117).

Osmanlı toplumsal yapısında görülen çok eşli evlilikler çeşitli nedenlere bağlı olarak bazen zorunlu bazen de bazı üst toplumsal kesimlerce isteğe bağlı olarak yapılmıştır. Evlenmeye yönelik bu uygulamalar için toplumsal ve yasal açıdan herhangi bir engel yoktur. Böyle olmasına rağmen birden fazla evlilik yapanların genel nüfus içerisindeki oranı düşüktür. Bu tür evlilikler, toplum içerisinde bir üst konuma sahip, sosyo-kültürel yönüyle toplumda ayrı bir konumu olan bazı ayrıcalıklı kesimlerce tercih edilmektedir. Osmanlı’nın son dönemleri olan 18. yy sonları ile 19. yy başlarında değişen toplumsal yapıya bağlı olarak kadın ve özellikle çok eşlilik meselesi tartışma konusu olmuştur. Osmanlı döneminde devletçe herhangi bir yasaklamanın söz konusu olmadığı çok eşlilik, Cumhuriyet döneminde 1926’da Medeni Kanun’un kabul edilmesiyle yasaklanır. Bu tarihten sonra geçerli olan evlilik türü tek eşli evlilik olarak kabul edilir. (Kaya, 2020: 48, 49). Fakat yüzyıllardır devam eden bu geleneği, toplumsal yapıdan bir anda söküp atmak kolay olmamış, kentlerde bu tür evlilikler gizli bir şekilde imam nikâhı ile yapılırken kırsalda çok eşlilik uygulamaları günümüze kadar gelen bir olgu olarak devam etmiştir. (Kaya, 2020: 54).

Yapı ve fonksiyon açısından çok eşlilik, bölgeden bölgeye ve toplumdan topluma farklılık gösteren bir olgudur. Toplumdaki üretim biçimi, inanç ve kanaatler, örf-âdet ve sosyal normlar, nüfus ve yerleşim yeri gibi faktörler, bu tip evliliklerin nedenleri arasında sayılabilir. (Kaya, 2020: 77). Yüksek düzeyli memur ve askerlerin çokeşlilik eğiliminin daha yüksek olmasının sebebi, Osmanlı sultanlarının evlilik ilişkilerine ve onların ayrıcalıklarının bir tür taklidine bağlanabilir. (Duben ve Behar, 1998: 170). Poligami âdeti, daha çok zengin sınıfların, dini hiyerarşinin yukarı kademelerinin ve idareye hâkim grupların belirgin bir vasfıdır. Bu aileler, para, iktidar ve unvan gayelerinden dolayı harem entrikalarına tam anlamıyla uygun olan ailelerdir. (Zimmerman, 1964: 268). Anadolu’daki Türk halkı arasında poligami yaygın değildir. Bu tabakadan kadınlar, ikinci bir kadın alan kocalarına hayatı zindan ederler. Bazen iki kadının birleşip kocalarını cezalandırdıkları bile görülür. (Doğramacı, 1989: 7).

İngiliz gazeteci Grace Ellison da gözlemlerinden hareketle Türkiye’de çok eşliliğin olmadığını ya da ancak çok istisnai durumlar için söz konusu olduğuna dair tespitte bulunur:

“Türkiye’de artık çok eşlilik diye bir şey yok ya da ancak çok istisnai durumlar için geçerli. Hanedan ailesinin çoğu mensubu bile tek eşle yetiniyor. Bunun sebebi çok açık. “Eskiden dört kadınla birden evlenmenin, tarlada çalışacak dört işçi sahibi olmak anlamına geldiği zamanlarda çok eşliliğin bir anlamı vardı ama artık kadınlar Paquin’s’ten giyinirken böyle bir durum söz konusu değil” demişti nüktedan bir paşa. İşin ekonomik yanını bir kenara bıraksak bile hangi kadın kendi evinde ona rakip olacak bir başka kadını hoş görebilir ve diyelim ki bunu yaptı, o zaman da zavallı kocanın kim bilir nasıl bir hayatı olur?” (Ellison, 2017: 51).

Bu bağlamda kadınları en fazla etkileyen, onların mutluluğunu bozan ve hayatlarını zehirleyen tek şey kocalarının kalbini ve servetini hiçbir itirazda bulunmadan başka bir kadınla paylaşmak mecburiyetidir. (Tokmakçioğlu, 1991: 63).

İslam âlimleri, çok evliliğin bazı sebeplerle meşru kılındığı yönünde bazı değerlendirmelerde bulunmuşlardır. Bunlardan ilki, güçlü ve itibarlı millet olmak ve büyük devlet kurmak için nüfus faktörünün önemi göz önünde bulundurulduğunda gerektiğinde çok evlilik yönteminin kullanılması sağlıklı bir yol olarak görülmüştür. İkincisi, savaşlar nedeniyle kadın nüfusunun erkek nüfusundan fazla olduğu dönemlerde³⁵¹, kadın ve erkek nüfus arasındaki sayısal farklılığın tedbir alınmadığı takdirde birtakım sosyal ve ahlaki problemleri beraberinde getireceği fikriyle çok evliliğe müsaade edilmiştir. Örneğin; II. Dünya Savaşı’nda Almanya’da ortada kalan dul kadınların problemlerini çözmek maksadıyla tedbir olarak bir ara çok evliliğe izin verilmesi düşünülmüştür. Üçüncüsü, kadındaki bir rahatsızlıktan dolayı çocuk sahibi olamayan ailelerde bu mesele, çok evliliğin uygulanmadığı toplumlarda boşanıp yeniden evlenme şeklinde çözülür. İslam dini böyle bir durumda, erkeğin eşini boşaması yerine ikinci defa evlenmesini hem birinci eş hem de toplum için daha insani ve ahlaki bulmaktadır. Dördüncü ve son sebep ise erkeğin, hemen hemen bütün toplumlarda hiçbir hukuki ve ahlaki sorumluluk yüklenmeden fiilen birden fazla kadınla ilişki kurmasıdır. Bu sosyal realitenin aile ve toplum hayatında meydana getireceği olumsuz etkileri en aza indirmeyi amaçlayan İslam dini çok evliliğe izin vererek mevcut olan bir fiili durumu hukuki ve ahlaki esaslara bağlamıştır. (Ali ve Ögüt, 1993: 366). Bununla birlikte İslam hukukunda evlenme akdi yapılırken kadın, kocasının, üzerine evlenmemesini şart koşabilir. Bu durumda taaddüd-i zevcatta kadın

³⁵¹ Bu konuda savaşın ve yırtıcı hayvan avcılığının yaygın olduğu Doğu Afrika zencileri örnek olarak verilebilir. Uğraşları nedeniyle erkek nüfusunun azalması sonucunda çok kadınla evlilik toplumsal düzeni sağlamak konusunda zorunlu bir çözüm yoludur. (Kaya, 2020: 72).

rey sahibi olduğundan göreceği manevi zararlar bertaraf edilmiş olur. (Topaloğlu, 1977: 105).

Çok evlilik kadın-erkek eşitliğini ortadan kaldırdığı, kadın hak ve hürriyetlerini engellediği, modern hayat tarzını zedelediği, geri kalmışlığın ve ilkelliğin bir kalıntısı olduğu gerekçesiyle hem Batı dünyasında hem de İslam ülkelerindeki bazı çevrelerce tenkit edilmiştir. Bununla birlikte bazı Batılı düşünürler (Alman filozofu Schopenhauer ve Fransız hekimi ve psikoloğu Gustave Le Bon gibi)³⁵² sosyal, ahlaki ve ekonomik açıdan örnek bir sistem olduğunu ileri sürerek çok evliliğin meşrulaştırılması gerektiğini savunurlar.³⁵³ Uygulamada Batılıların çoğunun tek evlilikle yetinmediğini, gerçekte gayri meşru yoldan³⁵⁴ çok evliliğin bulunduğunu belirterek bu sistemi kınayanları ikiyüzlülükle suçlarlar.³⁵⁵ Toplumlarda çok yaygın olan birden fazla kadınla ilişki kurma durumunda ortaya çıkan hukuki problemler ile

³⁵² Schopenhauer, çok evliliğe izin veren milletler arasında kadınların geçinmenin bir yolunu mutlaka bulduklarını buna karşın tek eşliliğin geçerli olduğu ülkelerde evli kadınların sayısının sınırlı olması nedeniyle bir geçim yolu bulamayan kadınların sayısında artış yaşandığını ve bunların bir kısmının fahişeliğe zorlandığını ifade ederek çokeşliliği savunur: “ (...) Bu yüzdendir ki çok evlilik bütün yönleriyle ele alınacak olursa itiraf etmek gerekir ki kadın cinsinin gerçek anlamda hayırmadır. (...) Görünen o ki çoğu insan sırf bu gayritabii tekeşlilik kurumunu reddettiği için Mormonluğu benimsemektedir. (...) Cinsi münasebet bakımından hiçbir kıta, bu gayritabii tekeşlilik kurumu yüzünden Avrupa kadar gayriahlaki bir durum içerisinde değildir.” (Schopenhauer, 2022: 23, 24).

Dr. Gustave Le Bon ise birçok kötülüğün ve ahlaki çöküntünün ortadan kaldırılmasının çaresini çokeşlilikte görür: “Cinsler arasındaki tabii ilişki olan çokevliliğe dönüş kötülöklere çare olacaktır; fahişelik, zührevi hastalıklar, çocuk düşürme, gayri meşru çocukların sefaleti, cinsler arasındaki nispetisizlikten meydana gelen milyonlarca evlenmemiş kadının talihsizliği, zina ve hatta kıskançlık bile sona ermiş olacak ve hakir görölegelen kadın, kocası tarafından gizlice aldatılmadığından emin olacak ve bundan teselli bulacaktır.” (Kalyoncu, 2014: 194).

³⁵³ Fatma Aliye Hanım da Avrupa’daki metreslik kurumuna karşı İslamiyet’teki çok eşliliği savunur: “ (...) Fakat taaddüt-i zevcatın katiyen men olunduğu cemiyat-ı medeniyede dahi bu memnuiyet-i katiyenin pek çok ziyanları görölmüştür. Ezcümle şimdiki Avrupa’daki erkeklerin pek çıkırları zevcesiz ve kadınların pek çıkırları kocasız kalarak metreslik denilen âdet-i kerih meydan almıştır. Kadınların ikisini, üçünü bir kocaya iştirak teessüründen kurtaralım derken daha ziyanlı şeylere meydan açılmıştır. Mesela suret-i nâ-meşruada dünyaya gelen birçok bi-günah masumların sefaletine ve bunlardan husule gelen nice insanların felaketine ve ömürleri oldukça hacaletine badi olmuşlar. Buyurduğunuz gibi bizde güzel, genç, kaviü’l-bünye bir kadın zevci kendisine vefasızlık edip üzerine diğör bir kadın alacak olursa kendisi de ondan boşanıp istediği gibi diğör bir zevç ile tezevvüç etmeye ve saadet-i halini tazelemeye iktidarı vardır. Lakin kendinden haberi olmayan yavrucakların her gün yüz karaları olacak bir surette dünyaya gelmemek ellerinde midir? Bir İslam kadını hiçbir gün hukuk-ı insaniyeden mahrum edilmemiştir. Lakin evlad-ı tabiiye denilen biçareler her türlü hukuk-ı insaniyeden mahrum bırakılmışlardır. (...) Şeriat-ı İslamiye veledlerin, veled-i zina olarak dünyaya gelmesini men için zinayı katiyen men ile bir zevce ile iktifa edemeyecek olan erkeklere taaddüt-i zevcata mesag gösterdiği gibi buna karşı kadınlara da ortak istemedikleri halde bir zevce ile durabilecek olan diğör bir zevç bulmak için çare-i talakı koymuştur. (Nisvan-ı İslam, s. 73, 74).

³⁵⁴ Ahmet Mithat Efendi’nin incelediğimiz eserlerinde de bu türden eleştiriler söz konusudur.

³⁵⁵ Bu toplumlarda yasal zorunluluk haline getirilen tekeşlilik değil, tekevliliktir. Çokeşlilik serbest hatta modernlik sayılmaktadır. (Kalyoncu, 2021: 310).

aile müessesesi ve toplumda başgösteren çeşitli problemleri çözmede çok evlilik, İslam'ın ihtiyaç halinde, belli kayıt ve şartlarda kullanılabilen bir müsaadesi, toplumda dengeyi sağlayan ve bazı problemleri çözen bir çözüm şekli ve bir tür “sosyal sigorta” olarak kabul edilmelidir. Dolayısıyla dini müsaadeye ve iki taraflı rızaya dayanan çok evliliğin, şekli ve kanunî düzenlemelerle önlenmesi yerine İslam hukukunun kendi yapısı ve tedbirleri kapsamında kayıt ve şart altına alınması, Müslüman toplumların sosyal karakterine ve yapısına daha uygun görünmektedir. (Ali ve Ögüt, 1993: 367, 368).

Dinlerin, bazı şartlar çerçevesinde izin verdiği çokeşlilikte ilk kadının sokağa atılmadığı, çocukların annelerinden ya da babalarından ayrılmak zorunda olmadığı, kendi isteğiyle gelen yeni eşin de toplum ve hukuk nezdinde haklarının korunduğu, doğacak çocukların toplum dışına itilmediği ve kadının kullanılıp bir kenara atılmasına müsaade edilmediği göz önünde bulundurulduğunda çokeşliliğin kadın cinsi açısından daha makul ve onurlu olduğu açıktır. (Kalyoncu, 2014: 28).

Bu bağlamda taaddüd-i zevcat sanıldığı gibi erkeğin cinsel hayatına hizmet eden bir müessese değildir. Aksine; daha çok kadın cinselliğini koruyan, kadın cinselliğinden gayr-i hukukî ve ahlak dışı bir şekilde yararlanılmasını engelleyen bir kurumdur. Taaddüd-i zevcat cinsel sömürüye, kadınların fahişeleştirilmesine ve yaygın dulluğa karşı cinsel ahlak ve istikrarı temin edecek makul bir çözüm şeklidir. (Dikmen, 1999: 153).

Avrupa ülkelerinde katı bir tekeşlilik uygulamasına rağmen Hristiyanlığın yayılması amacıyla Kilise, Afrika'da çokevliliği serbest bırakmıştır. (Kalyoncu, 2014: 178). Ünlü ruh hekimi Ord. Prof. Dr. Mazhar Osman, Avrupalı düşünürlerin önemli bir kısmının, çokevlilik lehine fikirler beyan ettiğini ve resmi makamlara müracaatla kanunlarda gerekli değişikliklerin yapılmasını istediklerini, bunlardan biri olan Anquetil'in, çokevlilik için tereddüt edilecek hiçbir şey olmadığını, bu konuda geçirilecek her saatin topluma karşı işlenmiş bir cürüm olacağı yönünde uyarılar yaptığını nakleder. (Mazhar Osman Usman'dan aktaran Kalyoncu, 2014: 186).

Britanyalı psikoterapist Adam Phillips, iki kişilik bir kurum olan tekeşliliğin, ebedi bir üçüncü olmadan yapamayacağı görüşündedir. (Phillips, 2021: 59). İnsanlar uygarlaştıkça tek bir eşle hayat boyunca devam eden mutlulukları azalır. Kadınların özgürlüğünün gelişmesi, eski zamanlara göre evlilikte sadakatin bozulabilmesi için

daha çok fırsat ortaya çıkarmıştır. Bu bağlamda fırsat düşünceyi, düşünce de isteği doğurur. Dinsel kaygılar olmadığı zaman da istek, eyleme dönüşür. (Russel, 1999: 95, 98).

Çok eşliliği savunan Mahmud Esad, taaddüd-i zevcatın uygulandığı İslam memleketlerindeki kadınların durumunun, görünürde vahdet-i zevcenin uygulandığı toplumlara nazaran daha iyi olduğunu ifade eder:

“(…) Taaddüd-i zevcat cari olmayan memleketlerde kadınların çoğu hamisiz kalır ve bizzarure tarik-i nâ-hemvar fuhşa sülûk eder. Memalik-i İslamiye’de ise taaddüt-i zevcatın meşruiyeti sayesinde hiçbir kadının hamisiz kaldığı yoktur. Her biri bir erkeğin suret-i meşruada zir-i himayesinde bulunur. Onun için vahdet-i zevce usulünün cari olduğu memleketlerdeki fevahişin adedi kesret-i zevce usulünün cari olduğu memelike nispetle kıyas kabul etmeyecek derecede ziyadedir. (...) Hâlbuki bu müsaade, kuvve-i şehvaniyeye mebnî olmayıp zevceleri kifayet etmeyen erkeklerin, gayr-i meşru muamelat ile namus ve ahlaklarını ihlalden hıfz ve sıyanet, talak veya vefat gibi sebeplerden biriyle kocasız kalmış kadınlara birer hami vererek onları fuhuş ve sefahatten vikaye, nesl-i meşruun tezayüdüyle aileleri inkırazdan muhafaza gibi nice makasid-î âliye ve içtimaiyeye mebnidir.” (*Taaddüd-i Zevcat*, s. 44, 96).

İstisnai bir yaşam tarzı olan taaddüd-i zevcatın toplumsal onayı için Osmanlı toplumunda haklı gerekçeleri olmalıdır. Aksi takdirde sebepsiz ve rasyonel bir açıklaması olmayan çok eşli bir yaşam tarzını toplumsal yapı kolaylıkla onaylamaz. Taaddüd-i zevcat konusunun ahlaki bir sorun olarak nispeten erken sayılabilecek bir dönemde ahlak kitaplarına girmesi de buna işaret eder. (Kurt, 2022: 100).

Kınalızâde Ali Çelebi, ahlak ilmine dair yazılan Osmanlı eserlerinin en eskisi ve en kıymetlisi olan *Ahlak-ı Alâî* isimli eserinde, tek kadınla yetinmenin adaletin yokluğuna değil de adaleti gerçekleştirememeye korkusuna bağlanmış olmasını, kişinin adaleti gerçekleştirememeye endişesi taşıması durumunda M. Ali Aynî’den hareketle Kuran’a göre tek evlilikle yetinmesinin ona vacip, birden fazlasının ise haram olduğu şeklinde değerlendirmektedir. (Öztürk, 1991: 66, 83). Ali Çelebi, yine bu eserinde mutlu bir aile için erkek ve kadının birbirlerine olan haklarından ve vazifelerinden bahsederek çok eşliliğin aile düzenini bozduğundan hareketle tek eşliliği savunur. İleri sürdüğü görüş, eserin yazıldığı tarih olan 973/1565³⁵⁶ tarihi için oldukça dikkat çekicidir:

³⁵⁶ “Bundan tam 426 sene önce, İstanbul’da Nemçe, Leh, Çerkez, Rus, Gürcü ve Habeş güzellerinin paşa ve zengin konaklarını doldurduğu bir dönemde, Osmanlı devletinin en ihtişamlı devri olan Kanuni Sultan Süleyman döneminde çok eşliliğe karşı çıkması, gerçekten ilim haysiyeti bakımından kayda değer bir husustur.” (Öztürk, 1991: 157).

“Mutlu bir aile için kadının erkeğin idaresinden üç şeye uyması, üç şeyden kaçınması gerekir. Bunlardan ilki; kadın erkeğinden çekinmelidir. İkincisi; erkek karısına iyilik etmeli ve onun haklarına saygı göstermelidir. Kadına iyi muamele ve onun haklarına saygı göstermek birçok şey ile olur. Güzel ve değerli elbiseler giyme ve ev idaresinde ortaklık, ev eşyasının korunması gibi hususlar onun tasarrufu altında olmalıdır. Diğer taraftan kadının akrabalarına saygı ve ikramda bulunmak ailede geçimi sağlayan hususlardandır. Ancak daha öteye geçmek doğru değildir. Kadın da sağlık, iffet ve evi korumada kudretli ve yeterli olmalıdır. Erkek ise; “Onunla yetinip üzerine başka kadın ve cariye almamalıdır. Erkek de yakışıklılık, soy, servet ve zenginlik fazla olsa da bu böyle olmalıdır. Çok evliliğe özenen kimselerin ekseriyesinde; evlerinde mücadele, husumet, kötü yaşayış mevcuttur; aile düzeni bozuktur. İlk kadın haklı olarak eve karşı ilgisizdir. “Erkek evde tendeki can gibidir. İki bedene bir can olmadığı gibi iki eve de bir erkek yakışmaz.”³⁵⁷ (Öztürk, 1991: 110).

Celal Nuri, eskiden memleketimizde bir dereceye kadar görülen taaddüd-i zevcatın, maişetin daralması, eski tarzda harem dairelerinin idare edilememesi, kadınların şahsiyetlerini tanımaları gibi birtakım sebeplerle giderek ortadan kalktığını belirterek taaddüd-i zevcatın zararlarını anlatır:

“Taaddüd-i zevcat cari olan bir hanede kadınların şahsiyetleri pek küçüktür, hükümleri yoktur, münazaat daimidir. Çocuklar çok olacağından bakılamazlar. Zavallı çocuklar daimi bir kavga ve gürültü içinde büyürler. Hanım, efendiyi lüzumu derecesinde sevmez. Efendi de hanıma refika-i münhasıre-i hayatî nazarıyla bakmaz. Kıskançlık ortakları mahv ve harap eder ve belki büyük husumetlere, büyük fenalıklara meydan verir. (...) Eskiden kadınlar daha saf-derun, daha cahil, daha kapalı olduklarından belki muhtelif zevcat beyninde muhafaza-i adl kabil olurdu. Fakat şimdiki kadınlar bir dereceye kadar terfi-i seviye edip şahsiyetlerini anlamışlardır, muhtelif zevceler beyninde adl ü muvazenenin muhafazası imkân haricindedir.” (İleri, 2017: 127, 128).

Bu bağlamda Celal Nuri, taaddüd-i zevcat usulünün uygulandığı ailelerde, kadının hiçbir şeye sahip olmamasının neticesi olarak her şeyin sahibi olan efendinin malını istihlak etmesini, tasarrufa mani olan en mühim anane olarak görür. Kuran’ın bu konudaki hükümlerine rağmen³⁵⁸ sürdürülen yanlış uygulamaların, İslam’ın medeniyete engel bir din olarak telakki edildiğine ve Müslümanları gülünç duruma düşürdüğüne işaret eder. (İleri, 2017: 124, 133).

³⁵⁷ Kınalızâde Ali Çelebi, tek evlilik konusundaki bu görüşünü Nasireddin Tusî’den almıştır. Bu konuda Ahlak-ı Nasırî’de şöyle denilmektedir: “Erkek evde bedendeki kalbe benzer. Nasıl ki iki bedene bir kalp hayat vermezse iki evin düzenini (mutluluğunu) de bir erkek sağlayamaz.” Bu konuyu inceleyen Ferit Kam ve M. Ali Aynî de bu konuya değinerek -aynı anda- birden fazla kadınla evlenmenin kötülüğünü “iki bedene bir can olmaz, kezalik iki menzile bir mert layık değildir.” şeklinde ifade etmişlerdir. (Öztürk, 1991: 157).

³⁵⁸ Bkz; Nisa Suresi 3. 129. ayetler.

Çok eşliliğin faydalı olduğuna dair ileri sürülen görüşleri bugün için savunmak mümkün olmayabilir. Cin, bu noktada polygnie'nin kadına indirilmiş büyük bir darbe olduğu görüşündedir. Ailede ortak eşler ve bunlardan doğan çocuklar arasındaki çekişmeler, çoğu zaman sosyal ve psikolojik ciddi birtakım problemlerin ortaya çıkmasına sebep olur. (Cin, 1974: 126).

Potansiyel olarak çokeşliliğe meyilli görülen erkeğin inançlarına, psikolojisine ve imkânlarına göre çokeşlilik uygulamaları aşağı yukarı şu şekilde gerçekleşir; I. Eşzamanlı çokeşlilik a) Evlilik türü çokeşlilik, b) Metres türü çokeşlilik, II. Ara sıra çokeşlilik, III. Ardisıra çokeşlilik. Eşzamanlı çokeşlilik, inançlı, kararlı ve toplumsal baskılara göğüs gerecek kadar cesur olan erkeklerde aleni bir çokevlilik tarzında tezahür ederken kendisini herhangi bir inançla sınırlı hissetmeyen ve çevre baskısını da düşünmeyen erkekler, çokevlilik ihtiyacını “metres türü” uygulama ile karşılarlar. (Kalyoncu, 2014: 19, 20).

Erkeğin üreme ve besleme içgüdüsünün tatmini, çokeşliliğinin kökenini oluşturur. Kadında, bu tür bir duygusal karmaşa neredeyse imkânsız olduğundan kadın tek eşli, erkek ise çok eşli görünür. Kadının, erkeğin çocuğu gibi olma rolünü üstlendiği evliliklerde, kocanın çokeşlilik döneminin başlangıcı genellikle ilk çocuğun doğmasıyla ortaya çıkar. Bu durumda besleme içgüdüsünde doyuma ulaşan erkek, cinsel içgüdüde de doyuma ulaşmak ister. Cinsel ve besleme içgüdülerini aynı anda, iki farklı nesnede doyuma ulaştırabilen eşzamanlı çokeşlilikte erkeğin korunan nesneyle her türlü cinsel ilişki bağları kopmuştur. Bu noktada cinsel nesne olarak ortaya çıkan metres de gerçekte ötekilerin çoğu gibi yarı korunacak nesne, yarı cinsel nesne, yarı çocuk, yarı dişi bir kadından başka bir şey değildir ve kendisine en çok fayda sağlayacak yüzünü gösterme yeteneğiyle donatılmıştır. Bu kadın, yasal eşten daha genç ve güzel olmakla birlikte erkek için kusursuz bir tuzak oluşturur. Aynı zamanda her an sessiz sedasız cinsel nesneden korunacak nesneye dönüşme olanağına da sahiptir. Bu durumda erkek düşlediği metres yerine ikinci bir evlilik yükünü taşımak zorunda kalır. İki kadının yükünü omuzlarına almış olan bir erkeğin en büyük görevi ise karısını, yeni cinsel eşe karşı koruyarak karmaşıklıkları önlemektir. Erkek, yeni aşkına sağlamak istediği toplumsal konumu verme girişiminde bulunmamak için ona karşı beslediği duyguları bir kenara iterek bunları yüzeyselleştirir. Metresinin yanında olma ihtiyacını sürekli onunla birleşmeye, onu okşamaya ve onun ihtiyacını

da basit, adi, ilkel, iğrenç ve yalnızca yatak ilişkisi diye adlandıracağı bir şeye dönüştürür. Bu cinsel partnerin küçümsenmesine karşılık korunan nesne durumundaki evdeki eşe aşırı değer verilir. Evdeki kadın, zamanla daha çok saf, önemli ve yaşamın anlamı olurken metres bunun tam tersine dönüşür. (Vilar, 1998: 57, 63).

Metres'in zamanla cazibesini kaybetmesi kaçınılmazdır. Bu nedenle çokeşlilik yaşantısı içinde kadının en mutsuz, şanssız ve güvencesiz olduğu durum, “metres türü” çokeşlilik ilişkisidir. (Kalyoncu, 2014: 23). Karısından bıkan, iyiden iyiye metresine tutkun bir erkek, karısını seven bir başkasını, metresini seven başka bir erkekten daha çok kıskanır. (Russel, 1999: 20). Sahiplenilmeyen, herkesin kolay elde edebileceği kadınlarla olan çokeşlilikte (ara sıra çokeşlilik) kadın, kocasında bu tür çokeşliliğin farkına varsa bile bunu, kendisi için bir tehlike olarak görmez. Bu kadın, başka bir kadının sahip olduğu koruma nesnesi konumunu tehlikeye sokan gerçek bir kadın olmadığı sürece evdeki eş tarafından rakip olarak görülmez. (Vilar, 1998: 70). Bu, erkeğin hem kendisine hem de kadına karşı saygısının olmadığı bir çokeşlilik türüdür. (Kalyoncu, 2014: 26).

Ardısıra çokeşlilikte ise erkek, hiçbir kadına karşı kendini borçlu ve bağlı hissetmez. İster evlilik olsun ister olmasın, bir kadınla olan birlikteliğinden çabuk bıkar ve yeni arayışlara girerek bir başkasına karşı yakınlık duymaya başlar. Bu tür erkekler genellikle evlenmeyi tercih etmezler. Bunların hayatında bir kadın uzun süre yer alamaz. Kadının bir av gibi görüldüğü, her avın avlanıncaya kadar bir anlam ifade etmesi gibi işi bitince gözden düştüğü böyle bir ilişki türüne konu olan kadınların da erkekler nezdinde fazla bir değeri yoktur. Bu tür çokeşliliğe meyilli olan erkeğin kadına karşı saygı duyması da beklenemez. Dinlerin ve geleneklerin hoş görmediği çokeşlilik türlerinin, “çokevlilik” dışında kalan türlerinin, metres türü çokeşlilik, arasına çokeşlilik ve ardısıra çokeşlilik olduğu görülmektedir. İlahi dinlerin evlilik dışı ilişkilere hoş bakmaması ve zaruret halinde çokevliliğin çözüm olarak gösterilmesi nedeniyle bu anlamda hassasiyeti olan erkekler, bazı zaruretlar içindelerse eşzamanlı çokeşliliği, çokevlilik tarzında uygulamayı tercih ederler. Diğer sistemlerde haramı kolaylaştıran ve helali zorlaştıran anlayışlar onlara uymadığı için bu durum onların inançlarına ve kadına verdikleri değere daha uygun düşer. Bu nedenle evdeki eşlerinin tepkilerine de aldırmazlar. Çünkü onlardaki sonraki hayatta cezalandırılma ve Allah korkusu, eş korkusunun önündedir. İşin kolayına kaçmak ve kaçamak yapmaktansa

birçok sıkıntıları göze almak pahasına evlilik türü çökeşliliğe yönelirler. (Kalyoncu, 2014: 26, 29).

Eşinin mecburiyet halinde çökeşlilik iznini kabullenen kadınlar diğerlerine göre aldatılmışlık ve aşağılanmışlık hissine ya hiç kapılmaz ya da daha az etkilenirler. (Kalyoncu, 2014: 79). Şartların oluşması durumunda istifade edilebilecek bir imkân olan çökeşlilik şeytana kapıları kapamanın en etkin yolu ve İslam ahlakının koruyucu bir unsurudur. Bu nedenle çökeşlilik, ahlaki, duygusal, psikolojik ve cinsel açıdan supap görevi görür. (Kalyoncu, 2014: 196, 199). Bu nedenle çökeşliliğe meyilli olan erkekler, bir başka kadına yakınlık gösterirken eşlerini aldatıyormuş hissine kapılmazlar. Evli kadın ise böyle bir durumda aldatma duygusunu iliklerine kadar yaşar. (Kalyoncu, 2021: 203, 204).

Platon, kadınlar üzerinde “ortaklaşmacılığı” getirerek erkeğin bir tek kadına duyabileceği yoğun ilgiyi ve kadınların yol açabileceği yıkıcı rekabeti engellemeye çalışmakla ideal devletin birlik, dayanışma ve istikrarını korumayı amaçlamıştır. İslamiyet de aynı amaca, kocanın ilgisini dört eşe bölüştürerek ve erkek için boşanmayı kolaylaştırarak ulaşmaya çalışır. (Berktaş, 2021: 182, 183).

1930’ların Türkiye’sinde monogaminin ateşli savunucularından olan ve üst sınıfın temsilcileri arasında yer alan feministler, kendi kocalarına ikinci bir eş aldirmamayı başarmışlar ve böylece poligamiyi üst ve egemen sınıftan attırmışlardır. Kapitalizm varlıklı erkeklere metresler ve hayat kadınlarını sunarak bu kadınların yüklenilecek sorumluluğunu en aza indirmiştir. Üst sınıfın kadın ve erkeklerince dışlanan poligami, orta ve alt sınıf ailelerin erkekleri tarafından benimsendi. Bunun nedenlerinden biri Anadolu insanının İslamiyet’e olan düşkünlüğü ve bağlılığıdır. İslami kitlenin poligamiye sahip çıkışı ve onu değiştirilemez İslami bir ilke olarak görmeleri, Müslüman çoğunluğun katı laisizme karşı gösterdiği sessiz bir tepkidir. (Altındal, 2017: 201, 202).

7.2. Tanzimat Dönemi Türk Romanında Çok Eşlilik Sebebiyle Sonu Felaketle Biten Evliliklerin İncelenmesi

7.2.1. Ahmet Mithat Efendi’nin Eseri

7.2.1.1. Demir Bey Yahut İnkîşâf-ı Esrâr³⁵⁹

Ahmet Mithat Efendi'nin macera romanlarından olan *Demir Bey Yahut İnkîşâf-ı Esrâr*, konusu itibarıyla ilginç bir eserdir. Bir Fransız askeri olan Pierre Heyder'in daha sonra Demir Bey adıyla din değiştirip Müslüman olması ekseninde gelişen roman aşk ve evlilik ilişkisi bağlamında da bu kişinin etrafında gelişir. Bu bağlamda roman Demir Bey'in ilk evliliğinin çok eşlilik sebebiyle felaketle bitmesini konu alır. Cihangir'de bir konakta yaşayan Demir Bey, şiddetli bir hummaya yakalanır ve hasta yatar. Yine böyle hasta yattığı bir gece, Feride Hanım, kocasının hastalığının etkisiyle ata biner gibi bir savaşçı edasıyla birtakım hareketler yaptığını ve Fransızca kumandalar verdiğini sayıkladığını duyar. Feride Hanım, gördükleri ve duydukları karşısında şaşkına döner. Bu şaşkınlığının sebebi ise yirmi beş yıldır evli olduğu kocasının ağzından bu zamana kadar tek bir Fransızca kelime duymamış olmasıdır.

Feride Hanım, böylece kocasının din değiştirdiğini ve bunu ailesinden gizlediğini düşünür. Mühendislik tahsili için Paris'e gönderilen oğlu Mustafa Kamerüddin'e, babasının ümitsiz bir hastalığa yakalandığını bildiren bir mektup yazarak onu İstanbul'a çağırır. Oğlunu alelacele çağırmasında, kocasının yeni öğrendiği bu durumunun yanı sıra bir de onun çalışma odasında gördüğü birtakım Fransızca mektuplar, resimler, asker üniforması, nişan ve madalyalar da etkili olmuştur. Demir Bey'in, çalışma odasında meşgulken odaya kimseyi sokmadığını iyi bilen Feride Hanım, kocasının hastalığından faydalanarak getirttiği bir çilingirle bu çalışma odasının kapısını açtırmış ve yedek bir anahtarını yaptırmıştır. Dolayısıyla gördüğü bu eşyalardan da kocasının bir Fransız olduğuna iyiden iyiye kanaat getiren Feride Hanım'ın, Demir Bey'e hisleri sevgi ile nefret arasında sürekli değişkenlik gösterir.

Dindar bir kadın olması nedeniyle bu durumu kabullenmek istemez ve Demir Bey'in, Fransız olsa bile sonradan İslam'ı kabul etmiş olmasını ve bu zamana kadar beraber geçirdikleri yirmi beş senede ağzından tek bir Fransızca kelime duymamasını, girdiği dine sadakatini ispat edecek delillerden kabul ederek kendini teselli eder. Mustafa Kamerüddin, Paris'ten döndükten sonra Feride Hanım, olanları oğluna anlatır

³⁵⁹ Ahmet Mithat Efendi, *Demir Bey Yahut İnkîşâf-ı Esrâr*, Haz. M. Fatih Andı, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara 2020. Yapılan alıntılarda eserin bu baskısı kullanılmıştır.

ve babasının çalışma odasında bulduğu eşyaları da delil olarak gösterir. Bu eşyalardan babasının bir Fransız askeri olduğunu anlayan Mustafa Kamerüddin, eşyalar arasında kendisine tanıdık gelen bir resmi yanına alır. Aldığı bu resme aşına olduğu anlaşılan Mustafa Kamerüddin'in, annesine bu evraklar arasında büyük bir romanın mevcut olduğunu söylemesi, Feride Hanım'ı iyice şaşkına çevirir. Annesine net bir şey söylemeyen Mustafa Kamerüddin, durumun iyice araştırıldıktan sonra netlik kazanacağını ve o zamana kadar annesinin sabırlı olması gerektiğini söyler.

Babasının evrakları arasında gördüğü kadın resminin, Mustafa Kamerüddin'in Paris'teki hayatıyla bir bağlantısı vardır. On sekiz yaşında tahsil için Paris'e giden Mustafa Kamerüddin, orada bir çiçekçi kıza âşık olur. Adı Polini olan bu kız ile Mustafa Kamerüddin arasında birbirlerini çeken bir bağ vardır. Polini ile İsviçre seyahatinde tanışır ve o günden beri aralarındaki ilişki gittikçe artar. Ancak Polini için bu, bir aşk ilişkisi değildir. Daha çok arkadaş, kardeş ilişkisidir. Mustafa Kamerüddin ise Polini'ye âşıktır ve onu evleneceği kız olarak görür. Birbirlerini ilk gördükleri zaman sanki çok önceden tanışıyorlarmış hissine kapılan bu kişilerin daha sonra kardeş olduklarının ortaya çıkması romanın düğüm noktasıdır.

Polini, baştan beri Mustafa Kamerüddin'e bu yönde duygular besler. Onu, kendine çeken taraf da henüz haberdar olmadığı bu kardeşlik bağıdır. Mustafa Kamerüddin'in ise sonradan sırrın meydana çıkmasıyla Polini'ye karşı hisleri değişir ve ona kardeş nazarıyla bakar. Bu iki kardeşin birbirlerini bulmaları, babaları Demir Bey hakkındaki bir gerçeği de gün yüzüne çıkarır.

Polini'nin, Vikont Alphons Duran ile evlenme meselesi ortaya çıktığı zaman Polini, bu meseleye çekimser yaklaşır. Her ne kadar Vikont Duran'ı sevse de familyasının belli olmaması, böyle asil bir insanla evlenmesine mani olur. Polini, annesinden, babasının şanlı bir asker olduğunu işitmiş ancak onu hiç görmemiştir. Dolayısıyla bu durum, annesinin söylediklerine nazaran kendisini meşru değil gayri meşru bir evlat olarak görmesine neden olur.

Vikont Alphons Duran'ın annesi Kontes Duran, Polini'yi kızı gibi sevdiğinden oğlu ile evlenmesini destekler. Kendisine çiçekçilik işini temin eden ve bu alanda şöhret olmasını sağlayan da Kontes Duran'dır. Bu nedenle küçüklüğünden beri tanıdığı Polini'yi, oğluna alma konusunda isteklidir. Ancak kocasının alacağı gelinin nesebini araştıracağını ve adı sanı belli olmayan bir familyadan gelen Polini'yi kabul

etmeyeceğini bildiğinden, bu işte Polini'ye yardım eder. Kendi tahkikatı neticesinde bazı bilgilere ulaşır ve bunları Polini'ye söyler. Kontes Duran, Polini'nin çocukluğunun yetimhanede geçtiğini bildiğinden ona dair bilgilerin de yetimhanede bulunacağını düşünür. Bundan hareketle yetimhaneye müracaat eder. Yetimhanenin şu anki müdiresi arkadaşı olduğu için Polini'nin kaydını kolayca bulur. Annesinin, Polini'yi oraya bırakırken aynı zamanda bir çanta da teslim ettiğini ve kendisi vefat ettikten sonra kızı ergenlik çağına geldiğinde ona teslim edilmesini bildirdiğini öğrenir.

Bundan sonra annesinin, Polini'yi iki sene kadar yanına aldıktan sonra Rouen şehri civarında bir manastıra gönderdiğini bildiğinden oraya müracaat eder. Başrahibe aracılığıyla bahsi geçen çantanın hâlâ orada saklandığını ancak kendisine teslim edilmediğini bizzat Polini'ye verileceğini iletir. Polini, doğumuna ve ailesine dair sırrı merak ettiği ve bir an önce öğrenmek istediği için vakit kaybetmeden Mustafa Kamerüddin ile Rouen şehrine gider. Manastırda, Polini'ye annesinin emaneti olan mühürlü çanta teslim edilir. Polini, daha sonra bu çantayı açtığı zaman içinden birçok mektup ve resim çıkar. Bu mektuplar Pierre Heyder imzası ile zevcesi olduğu anlaşılan kadına yazılan mektuplardır. Bunlardan başka annesinin Polini'ye hitaben yazdığı başka bir mektup daha vardır.

Annesi bu mektupta Polini'ye, babasının Pierre Heyder adında bir zabıt olduğunu ancak beş sene kadar karı koca gibi yaşadıkları halde bu adamın nikâhlı karısı olmadığını itiraf eder. Aralarındaki sevgi ve sadakatten emin olduğu için bu itirafından dolayı kendini mahcup hissetmez. Kadın, daha sonra bu muhabbetlerinin mahsulü olan bir çocuğa gebe kalır. Bunun üzerine doğacak çocuklarının gayri meşru olmaması için Marsilya'da Saint Paul Kilisesi'nde resmi nikâhları kıyılır. İlk doğurduğu oğlan, on beş günlükken vefat eder. Kadın, burada daha sonra kocasının bilinmeyen bir sebeple Fransa'daki askerlik hizmetini bırakıp kaybolduğunu söyler. Kocasının giderken irtibatı koparmayacağını ve kendisini de mutlaka gittiği yere alacağını vaat ettiğini ancak bu vaadini yerine getirmediğini dile getirir.

Aradan birkaç sene geçtikten sonra şark muharebesinin ortaya çıkmasıyla Fransa orduları Kırım'a gitmek için İstanbul'a vardıkları zaman Polini'nin annesi de yaralılara yardım eden kadınlar arasında İstanbul'a gelir. Ancak Kırım'a gönderilmeyip Kırım'dan İstanbul'a sevk edilen yaralılara bakmak için Beyoğlu'ndaki

kışlalardan birine götürülür. O sırada kocasını Müslüman kıyafetinde görünce bir çılgılık koparıp bayılır. Bunun üzerine karısını tanıyan Pierre Heyder, imdadına koşup onu bir gazinoya götürür ve orada konuşmaya başlarlar. Bu konuşmada Pierre Heyder, din değiştirip Müslüman olduğunu eğer isterse tekrar beraber yaşayabileceklerini dile getirir. Bundan başka Pierre Heyder, Fransa'dan kaçıp din değiştirmesiyle ilgili bazı gerçekleri karısına anlatıp ondan bu sırrı kimseye açmamasına dair söz alır. Bu vaadinden dolayı kadın bunu kızına söyleyemeyeceğini belirttikten sonra kocasının özrünü kabul edip kendisiyle yine birleştiğini anlatır.

Böylece iki seneden fazla beraber yaşarlar. Kadın, kocasının ölünceye kadar kendisiyle beraber mezara götürmesini istediği özrünü başta kabul etmişse de daha sonra bunu kabul edemeyeceğini idrak edip sırrı, kızına söyler. Kocasıyla ayrılmalarına neden olan bu sır ise Pierre Heyder'in, kendisi dışında İstanbul'da, bir de Müslüman bir kadınla evli olmasıdır. Kadın, kocasıyla ilişkisinde sadakatten emin olduğu halde onun ikinci bir kadın almasını kabullenemez.

Bunun üzerine kocasını terk edip Paris'e döndüğünün üçüncü ayında kızı Polini'ye hamile olduğunu anlar. Annesinin kendisine yazdığı mektuptan Fransız bin başı Pierre Heyder'in kızı olduğunu öğrenen Polini'nin en azından zihninde tasarladığı gibi gayri meşru bir çocuk olmadığı böylece ortaya çıkmış olur. Kocasının Müslüman olduktan sonra hangi adı aldığını bilmeyen kadın, Beyoğlu'nda Lazarist³⁶⁰ tarikine mensup Perjerom adında bir papazın aralarında aracı olduğunu söyleyerek eğer yaşıyorsa babası hakkında bu papazdan bilgi alabileceğini ifade edip mektubunu bitirir. Mustafa Kamerüddin, ilk hocası olan Perjerom adındaki bu papazı tanımaktadır. Her ne kadar papaz vefat etmişse de Lazaristlerin, muhakkak surette Pierre Heyder'i tanıyacaklarını düşünerek Polini ile beraber İstanbul'a doğru yola çıkarlar.

Bu sırada yola çıkmadan üç dört gün önce Feride Hanım oğluna, kocasının ümitsiz hastalığını yazarak alelacele İstanbul'a çağırır. Mustafa Kamerüddin, bunu Polini'ye söylemez. İstanbul'a vardıklarında Polini'yi, Beyoğlu'nda bir otele bırakıp doğruca babasını görmeye gider. Düğüm, tam da burada çözülmeye başlar. Mustafa Kamerüddin'in, Feride Hanım'ın kocası hakkındaki şüpheleri üzerine Demir Bey'in

³⁶⁰ Misyon Cemaati. Bkz; Wikipedia.

Çalışma odasındaki evrakları karıştırdıkları zaman evraklar arasında çıkan mektuplardaki Pierre Heyder imzası ile bir kadın resmi dikkatini çekmiş ve o resmi yanına almıştı. Bu kadın resmi, Polini'nin annesinin bıraktığı evraklar arasındaki kadın resminin aynısıdır. Yani bu kadın, Polini'nin annesidir. Mustafa Kamerüddin'in annesine söylediğı gibi bu işte büyük bir roman gizlidir.

Demir Bey, yakalandığı hummadan kurtulup gittikçe iyileşmeye başladığı zaman Mustafa Kamerüddin, Paris'ten bir arkadaşıyla döndüğünü ve onu bir otele misafir bıraktığını söyler. Böylece babasından izin aldıktan sonra Polini'yi bıraktığı otele gider. Polini'ye, Pierre Heyder'in birçok evrakını ve karısının resmini babası Demir Bey'in evrakları arasında bulduğunu anlatır. Yanına aldığı kadın resmini de gösterince Polini bu resimdeki kadının annesi olduğunu tanır. Böylece Mustafa Kamerüddin, babasının Pierre Heyder ve karısını tanıdığını aynı zamanda annesinin şüphelerinde haklı olduğunu düşünür. Bu durumu babasından sormak için birkaç gün daha iyileşip kuvvet kazanmasını bekler. Bu süreye kadar babasının evrakları arasındaki resimleri tekrardan gözden geçirip irdelediğı zaman Pierre Heyder'in, kendi babası Demir Bey olduğunu anlar. Babasının Lazaristlerden Perjerom ile münasebetinin olması da bunu doğrulamaktadır. Böylece öğrendiğı bu gereğı, Polini'ye de izah eder.

Mustafa Kamerüddin, ilk başta Polini'ye karşı farklı hisler besler. Hatta Vikont Alphons Duran'ı, kendisine rakip görür. Polini'nin soyunun belli olmamasından dolayı Vikont Duran'la evlenmelerinin mümkün olamayacağını düşünüp kendini teselli eder. Ancak Polini'nin Mustafa Kamerüddin'e, ilk tanıştıkları zamandan beri kardeş hissiyle yaklaşması, onu daha çok dost görmesine neden olur. Vikont Alphons Duran ise Polini'nin babasını bulmak için rakibi gördüğü Mustafa Kamerüddin'le İstanbul'a gitmesini istemez. Ancak sevdiği kadınla rakibinin kardeş olduklarını öğrendiğı zaman aralarındaki rekabet ortadan kalkacaktır. Böylece Mustafa Kamerüddin'in duygu ve zihin karmaşası da son bulmuş olur:

“O zamana kadar Vikont Alphons Duran'ı Polini'den kıskandıka kendisini müteselli eden şey, Polini'nin hiçbir vakitte ve hiçbir veçhile vikonta metres olmayı nefesine yediremeyeceğinden kat'iyen emin olmasıyla beraber Polini gibi an-asıl kimin nesi olduğu kendisine bile pek de malûm olmayan nesebsiz bir kızı Duran familyasının sıhriyete kabulleri muhal olacağı kazıyyesinden ibaret iken işte ispat-ı neseb edilmek imkânı dahi bulunmuş gitmiş olursa zavallı Mustafa Kamerüddin'e artık hangi ümidgâh kalır.” (*Demir Bey yahut İnkişâf-ı Esrâr*, s. 253).

Mustafa Kamerüddin, Paris'ten birlikte geldiği arkadaşının Polini olduğunu gizleyip babasına, bu arkadaşını Vikont Alphons Duran olarak tanıtır. Böylece Lazaristler Manastırına uğramadan gerçekleri babasından öğrenmeyi amaçlamaktadır. Bu arkadaşının fakir bir kızla evlenmek için İstanbul'a geldiğini, bu kızın da Polini Heyder olduğunu anlatır. Soyu belli olmayan bir kızla evlenmek istemesi asilzadelğine uymadığı için kızın babası Pierre Heyder'i araştırmak niyetinde olduğunu da ekler. Duran ismi Demir Bey'e tanıdık geldiğinden Polini hakkında birçok soru sorar. Üzüntüsü ve saklayamadığı gözyaşları kendisini ele verince Pierre Heyder adındaki Fransız zabitanı tanıdığını itiraf eder.

Demir Bey, itirafları esnasında Polini'nin Pierre Heyder'in kızı olduğunu teyit eder. Bununla beraber Pierre Heyder'le Duran familyası arasında ölümle sonuçlanan bir düellodan dolayı Vikont Alphons Duran ile Polini'nin evlenmesinin mümkün olmadığını da dile getirir. Pierre Heyder'in yaşadığını ve din değiştirip Müslüman olduğu için kızıyla kavuşmaları halinde kızının da bu dine girmesini isteyebileceğini ifade etmesi de bu evliliğin mümkün olmayacağını gösterir. Çünkü bu durumda da Müslüman bir kızın, Hristiyan bir erkekle evlenemeyeceği meselesi ortaya çıkar. Evlenmelerine mani olan diğer husus ise kızın nesebinin tayin edilememesidir.

Gerçeklerin bu şekilde meydana çıkmasından sonra Mustafa Kamerüddin, babasına İstanbul'a birlikte geldiği kişinin Vikont Alphons Duran değil, kız kardeşi Polini olduğunu itiraf eder. Hem kocasının hem de oğlunun Polini'yi kabul etmeleri üzerine Feride Hanım da Polini'yi evladı olarak kabul edeceğini söyler. Böylece hemen o gece baba kız kavuşurlar.

Demir Bey'in hayat hikâyesinden aslen İstanbullu ve adının Ali Haydar olduğunu öğreniriz. Arnavut bir babanın çocuğu olarak Müslüman dünyaya gelen Ali Haydar, daha sonra bir papaz tarafından vaftiz edilerek Hristiyan olur. Böylece Haydar mahlasından tahrif edilen Heyder mahlasının önüne bir de Pierre ismi eklenir. Ancak Ali Haydar, binbaşı rütbesiyle Mısır'a gittiği zaman Fransızlar aleyhine çalışır ve yine aslına dönerek Müslüman olur. Tüm bunları Polini'ye anlattıktan sonra kızının seçiminde özgür olduğunu ancak kendi dinini kabul etmesi durumunda kızının kendisinin uygun gördüğü biriyle evlendireceğini dile getirir.

Demir Bey, Polini'yi evlatlığa kabul ettiği takdirde, Polini'nin de İslam dinine girmesini isteyeceğinden bu durum Mustafa Kamerüddin aracılığıyla kendisine iletilmişti. Polini, gerek Mustafa Kamerüddin ile dine dair bahislerinde gerekse de mayası İslamiyet'le yoğrulduğu için olsun Müslümanlık tarafına daha yakın durmaktadır. Bu nedenle de Kontes Duran'a yazdığı mektupta, babasını ve kardeşini bulduğunu, bundan sonra onlarla yaşayacağını söylemesi bu meylini açıkça göstermektedir. Bununla birlikte iki aile arasındaki düellodan dolayı Vikont Alphons Duran'dan da vazgeçeceğini söyler. Bu kavuşmadan sonra Polini, Müslüman olarak Fatma Nazik ismini alır. Feride Hanım'ın, böylece kocası hakkındaki şüpheleri yok olduktan sonra Polini'yi de yavaştan sevmeye başlar. Diğer taraftan Vikont Alphons Duran, iki aile arasındaki düellonun Polini'ye olan aşkına engel olamayacağını düşünerek sevdiği kadının peşinden İstanbul'a gelir. Hristiyan bir erkeğin Müslüman bir kızla evlenmesi dinen uygun olmadığı için Vikont Duran da Osman Bahtiyar adıyla Müslüman olur ve böylece Polini'ye kavuşur.

Görüldüğü gibi romanda Demir Bey'in (Pierre Heyder) Hristiyan olan ilk eşinin ortak olmayı kabul etmemesi sonucu bu evliliği biter. Demir Bey, iki sene boyunca hem Feride Hanım'la hem de Polini'nin annesiyle evli kalmış fakat eşlerin birbirinden haberi olmamıştır. Bunu yine kocası Demir Bey'den öğrenmiştir. Demir Bey, karısının İslamiyet'i kabul etmesini ister. Kadın, Demir Bey'e olan sevgisi nedeniyle bunu kabul edebileceğini ancak sadakatine karşı kocasının ikinci bir karısı olmasını nefesine yediremediği için ondan vazgeçtiğini söyler. Demir Bey'in ilk eşinden Müslüman olmasını istemesi iki eşinden de vazgeçemediğini göstermektedir.

7.2.2. Mizancı Mehmed Murad'ın Eseri

7.2.2.1. Turfanda mı Yoksa Turfa mı?³⁶¹

Eserde, Şeyh Salih Efendi'nin çok eşlilik sebebiyle ikinci evliliğinin felaketle bitmesi anlatılır. Roman, Mansur'un Fransa'da tıp eğitimini tamamlamasının ardından İstanbul'a ayak basmasıyla başlar. Romanın idealist karakteri Mansur Bey, aslen

³⁶¹ Mizancı Mehmed Murad, *Turfanda mı Yoksa Turfa mı?*, Haz. Osman Sevim, Bilge Yay., İstanbul 2019. Yapılan alıntılarda eserin bu baskısı kullanılmıştır.

Cezayirli bir Osmanlı ailesinin oğludur. Babası Ebu'l-Mansur, Fransa'nın Cezayir'i işgali sırasında şehit düştüğünde Mansur üç yaşındadır. Ebu'l-Mansur, İbn Galip olarak bilinen ailenin dört çocuğundan üçüncüsüdür. Mansur Bey'in en küçük amcası Mehmed el-Muzaffer de iki sene sonra babası gibi şehit düşer. Onun da Mansur Bey'den bir sene sonra doğan Zehra adında bir kızı vardır. Meşhur âlimlerden olan ikinci amcası Şeyh Salih el-Mağribî, istilanın ilk zamanlarında Cezayir'i terk ederek ailesiyle birlikte İstanbul'a yerleşmiştir. Büyük amcası Ahmed en-Nasır ise memleketini terk etmeyerek Fransızlara yaranma yolunu tercih etmiştir. Böylece Fransızların güvenini kazanarak önemli mevkilerde bulunup zengin olmuştur. Fransızlara olan bu sempatisi nedeniyle akrabaları ve din kardeşleri tarafından sevilmez. Hanedanları Fransız istilasıyla yıkılınca ailenin diğer üyeleri gibi Zehra ve Mansur da anneleriyle beraber amcaları Ahmed en-Nasır'ın evine sığınır.

Ahmed en-Nasır, üç çocuğuyla birlikte Mansur ve Zehra'nın da tahsillerine önem verir. Onları çocuklarından ayırmayıp iyi eğitim görmeleri maksadıyla özel hocalar tutar. Bu derslerde Zehra ile Mansur'un birbirlerine rakip olması, sürekli bir yarış içerisinde bulunmaları, aralarında kavga sebebi olur. Zehra hem mektep arkadaşlarının alaylarına maruz kalması hem de Mansur'la olan bu çekişmelerinden dolayı tahsilini yarıda bırakmak zorunda kalır. Mansur, yıllar sonra çocuk aklıyla Zehra'nın tahsiline engel olduğunu düşünerek yaptığından pişmanlık duyar. İlerleyen bölümlerde yeniden karşılaştıklarında bunu söyleme fırsatı bulup Zehra'nın ruh eşi olduğunu anlayacaktır.

Mansur'un Çerkes cariyesi olan annesi, İstanbul'da büyük bir dairede büyüdüğü ve yanlarına sığındığı Ahmed en-Nasır'ı sevmediği için İstanbul'a, öteki kayını olan Şeyh Salih Efendi'nin yanına gitmek ister. Nitekim Şeyh Salih Efendi, gönderdiği bir mektupta kardeşini, din ve vatan düşmanlarına hizmetten men için onu İstanbul'a, din kardeşleri arasına davet eder. Ahmed en-Nasır'ın, bu mektubu tenkit ederek okuması üzerine Mansur, annesinin uygulandığını gözünden düşen bir damla yaşın ensesine isabet etmesiyle anlar. Daha sonra annesinin nasihatleri doğrultusunda zihninde din ve devlet hizmeti yer etmeye başlar. Babasının sağ olması halinde Şeyh Salih Efendi'yi örnek alacağını düşünerek annesinden devamlı işittiği İstanbul'a karşı özel bir muhabbet duyar. Daha dokuz yaşındayken bu olayın tesiriyle İstanbul muhabbeti ciddi bir şekilde kalbinde yer tutmaya başlar. Ne yazık ki annesinin ömrü,

İstanbul'u yeniden görmeye yetmez. Her ne kadar Şeyh Salih Efendi'ye kendilerini İstanbul'a aldirmek hususunda mektup yazmışsa da mektubun etkisi görülmeden sıtmadan vefat eder. Mansur'un, annesinin vefatından önce çocuk yaşında aldığı bu kesin karar, beklenmedik bir olayla ertelenir. Bir akşam, amcasının daimi misafirlerinden bir yüzbaşı ile tahsil durumu hakkında konuşturlarken Fransa'dan söz açılır. Yüzbaşı, Mansur'un Fransa'da eğitim görmesini tavsiye eder. Mansur, İstanbul'a gitmeyi kafasına koyduğu için yüzbaşının tavsiyesine kulak asmaz. O gece, amcası İstanbul'a gitmeleri durumunda yardımlarını keseceğinden ve Şeyh Salih Efendi'nin onlara bakamayacağından bahsederek Mansur'un fikrini değiştirir. Mansur, tahsilini bitirdikten sonra annesini de yanına alarak gitmesinin daha uygun olacağını düşünür. Fakat annesinin buna zamanı yoktur. Nitekim bir ay sonra vefat eder. Annesinin vefatından sonra amcasının evinde duramayan Mansur, tıp tahsili için Fransa'ya gider. Amacı, eğitimini tamamladıktan sonra küçükken hayalini kurduğu İstanbul'a sığınmaktır. Darülfünun'dan önce Marsilya'da, özel bir pansiyona verilir. Burada altı sene kaldıktan sonra Paris Darülfünun'unda tıp tahsiline başlar. Tahsilini tamamladıktan sonra amcası Şeyh Salih Efendi'nin yanına gitmek üzere İstanbul'a gelir.

Şeyh Salih Efendi'nin konağı, büyük ve eski bir konaktır. Konak, her ne kadar mahalleli tarafından "uğursuz"³⁶² olarak görülse de Salih Efendi bu tür dedikodulara ehemmiyet vermediğinden terk edilmiş bir vaziyetteyken konağı satın alıp tamir ettirmiştir. Burada iki karısı, iki çocuğu ve maiyetindeki hademelerle beraber yaşamaktadır. Sonradan Mansur ve Zehra da bu aileye katılacaktır. Yüksek meclislerden birinde memur olan Şeyh Salih Efendi, aynı zamanda fıkıh ve hadis âlimidir. İkinci evliliğini, komşusu Raşid Efendi'nin on sekiz yaşındaki kız kardeşi Müzeyyen ile yapar. Salih Efendi, Müzeyyen'i ilk defa taraçaya çamaşır astığı sırada konağın penceresinden görür. Müzeyyen, kır sakallı, başı takkeli bir adamın kendisine baktığını fark ettiğinde görmemezlikten gelip işine devam eder. Fakat Salih Efendi,

³⁶² Yazar, bu kelimeyle ilerleyen bölümlerde ortaya çıkacak felaketleri ima etmektedir. Nitekim felaketlerin ortaya çıkmasından sonra yazar, konağı şu şekilde tasvir eder: "Konağın arası hâlâ bomboş duruyor. Yabani otlar adam boyunda çıkmaktadır. Komşular "uğursuz" arsaya kuzularına bile ayak bastırmak istemezler. Hatta Raşid Efendi'nin evini satın alan esirci Ayşe Hanım bir gün acemi halayığın arsaya çamaşır serdiğini görünce telaştan onu dövdüğü gibi çamaşır üst kata çıkartmaksızın ertesi günü eskici Yahudi'ye satmakla uğursuzluğundan kurtulmak istemişti." (*Turfanda mı Yoksa Turfa mı*, s. 293).

kızı gözetlemeye devam edince Müzeyyen, bu durumdan hoşlanır ve onunla eğlenmek ister. Gözetlendiğinden haberi yokmuş gibi çamaşırları düzeltmeye devam eder. Akşam olduğunda ise durumu abisine anlatarak selamlığın üst kat pencerelerinden taraçanın görüldüğünü ve o tarafa kafes koymak gerektiğini söyler.

İki gün sonra Raşid Efendi, taraçayı kafesle kapatır. Salih Efendi, kafesi gördüğü zaman bu durumdan hoşlanmaz. Karşı tarafı gözetlediğinin anlaşıldığını düşünerek yaptığından utanır. Böylece gözetlediği kızın iffetli bir kız olduğuna kanaat getirir. Yazarın, sevimsiz ve hilekâr bir adam olarak tasvir ettiği Raşid Efendi, babasından kalan paraları Yenikapı semtinde yiyip bitirmiş ve kız kardeşine bu mirastan hiçbir pay bırakmamıştır. Dokuz yıllık memuriyet hayatından rüşvet başta olmak üzere çeşitli nedenlerle azledilir. Bu memuriyetlerinden kazandığı paralarla yeni bir memuriyet elde etmenin ümidiyle evine çekilir. Şeyh Salih Efendi'ye komşu olduktan sonra ağırbaşlılık göstererek Şeyh Efendi'nin misafirleri arasına girmeyi başarır. Kız kardeşi Müzeyyen Hanım ise abisinin Yenikapı'ya devam ettiği zamanlar ya evde, ihtiyar bir zenci aşçıyla ya da sokaklarda vakit geçirmeye başlar. Raşid Efendi'nin memuriyet için taşraya gittiği zamanlarda da aşçının izne ayrılmasıyla komşulardan birine emanet bırakılır. Komşular da Müzeyyen'i, küçük ev hizmetlerinde kullanmak üzere evlerine almayı kabul ederler. Salih Efendi'nin evlerini gözetlediği esnada Raşid Efendi bir süredir evdedir. Müzeyyen, on sekiz yaşında oldukça güzel ve gösterişli bir kız olduğu için kız kardeşinin taraçada Salih Efendi'nin dikkatini çektiğini anlayan Raşid Efendi, bunu bulunmaz bir nimet olarak görür. Taraçaya kafes koydurması da olayın tekrarlanmasını engellemek için değil dedikoduları engellemek amacıyla aldığı bir göstermelik tedbirdir.

Salih Efendi, bu kafesli evin kendi dairesine arasıra gelen misafirlerden Raşid Efendi'nin evi olduğunu öğrenir. İki gün sonra konağına gelen Raşid Efendi'ye, her zamankinden daha çok iltifat edince kurnaz Raşid, durumu derhal anlar. Bundan sonra da konağa daha sık gelip gitmeye başlar. Salih Efendi, laf arasında Raşid Efendi'den kız kardeşinin bekâr olduğuna dair söz aldıktan sonra kızı istetir. Zeki ve kurnaz olan Raşid Efendi, önce bu nimete layık olmadığından sonra da kız kardeşinin kendi gibi genç birine varmak istediğine dair görünüşte birçok engel çıkararak nabza göre şerbet verir. Müzeyyen Hanım, başta ihtiyar bir adamla evlenmeye karşı çıksa da abisinin, Salih Efendi'nin zenginliğinden bahsederek öldükten sonra servetine sahip dul bir

kadın sıfatıyla istediği kocaya varabileceğine dair sözlerine inanır. Müzeyyen, tüm bunlara imrenmesinden ziyade Raşid Efendi'ye itiraz edemediği için bu evliliğe razı olur. Salih Efendi ise bütün dedikodulara rağmen otuz senelik karısının üzerine “sokaklarda ve komşu dairelerde sürünen” Müzeyyen Hanım'ı getirir. Raşid Efendi, bundan sonra kardeşine mirastan pay alması için bir an önce bir çocuk doğurmasını tenbihler. Müzeyyen, bir erkek çocuk doğurunca Raşid Efendi için her şey yoluna girmiş olur ve bundan sonra diğer vârislerin icabına bakacağını düşünerek planlarını tertip etmeye başlar. İlerleyen bölümlerde görüleceği üzere Raşid Efendi, kız kardeşinin evliliğinin felaketle neticelenmesinin müsebbibi olacaktır.

Salih Efendi'nin ilk karısı, Müzeyyen'in kendisine “ortak” gelmesinden rahatsız olur. Onu, kocasına layık görmediği için huzursuzluk çıkarır fakat sonradan kabullenmek zorunda kalır. Salih Efendi'nin kızı Sabiha da annesi gibi Müzeyyen'den hoşlanmaz. Hatta doğum esnasında çocuğunun şerbetini içtiği için annesiyle tartışır ve onu ayıplar. Diğer taraftan Raşid, Şeyh Salih Efendi sayesinde meclis üyeliğine getirilince diğer memuriyetlerinde olduğu gibi suç sayılacak işler yapmaz. Odaklandığı mesele, Salih Efendi'nin mirasçısı olan iki çocuğunu ortadan kaldırıp yeğenini tek vâris yapmaktır. Salih Efendi, kaynının entrikalarından habersiz, ona yardımlarını arttırır. Raşid Efendi, bu yardımlarla yeni bir ev alarak dayatıp döşetir. Aldığı bu ev, Salih Efendi'nin yalısına altı yüz adım mesafededir. Bağları bitişiktir. Raşid, sonradan evi Salih Efendi'ye vereceğini düşünerek onun parasıyla almıştır. Nitekim köşk ile bağ arasındaki duvarı yıkarak yalının bağıyla birleştirmek için duvara bir kapı açmıştır. Bu bitişiklik sayesinde Salih Efendi'nin evinde olup bitenleri takip eder. Sabiha Hanım'ın, geçenlerde Mansur Bey'e ilan-ı âşk ettiğini duymasıyla onu ne şekilde kandırabileceğini düşünmeye başlar.

Bunun için bulduğu çözüm, Sabiha ile Kâzım Bey'in gizlice görüşmelerini sağlamaktır. Sabiha, her ne kadar anne ve babasının kendisi için uygun gördüğü Mansur'dan hoşlansa da bu durum, Kâğıthane seyrine gittiği zamanlarda Kâzım Bey'den mektup almasına engel değildir. Raşid Efendi bunu bildiği için Kâzım Bey'i çağırarak durumdan haberdar eder. Raşid Efendi, Kâzım Bey'i aynı zamanda gittiği genelevlerden de tanımaktadır. Karısı Emine de genelevden aldığı bir kadındır. Bu nedenle Kâzım Bey, Emine'yi görür görmez tanır. Raşid, hazırladığı planı tatbik hususunda karısı Emine'den de yardım ister. Sabiha'ya raks öğretmesi için eve

çağırmasını bahane ederek Kâzım Bey’le görüşmelerinde aracı olmasını sağlar. Raşid’in evindeki bu ilk buluşmalarında Sabiha ile Kâzım Bey yakınlaşır. Bağ dönüşü Nesrin Kalfa, Sabiha ile Kâzım Bey’i birlikte görünce durumu Zehra’ya anlatır. Sonraki buluşmalarında Zehra, bunları uygunsuz bir vaziyette yakalar. Birkaç gün sonra da Kâzım Bey’in amcası Emin Paşa, Sabiha’yı Salih Efendi’den ister. Şeyh Efendi, kızını yeğeni Mansur’la evlendirmek istemektedir. Fakat Mansur’un evlenmeyi henüz düşünmediğini ve Zehra’ya eğilimli olduğunu öğrenince kadere rıza gösterir. Böylece mesele Sabiha Hanım’a da duyurularak nişan gerçekleşir.

Raşid, diğer taraftan Salih Efendi’nin oğlu İsmail Bey’e oynayacağı oyunu tertip etmeye başlar. Bu iş için konağa soktuğu adamı Seyis İbrahim’i kullanır. İbrahim Ağa, geçmişte işlediği suçlardan pişmanlık duyduğu için Raşid’e yardım etmek istemez. Ancak Raşid, idam mahkûmu olduğunu bildiğinden İbrahim’i, zaptiyei çağırarak tehdit edince çaresiz razı olur. İsmail Bey, hakkında tertiplenen hileden habersiz bir şekilde yanına Mansur’u da alarak Rumların düzenlediği panayıra gider. Arabada, İsmail Bey’in diğer arabalardaki Müslüman kadınlara işaret etmesi, Mansur’un canını sıkır. İstanbul’a ilk geldiği günlerde birlikte dolaşmaya çıktıklarında İsmail Bey’in seyir yerlerine gelen harem arabalarıyla karşılıklı işaretleşmesini gördüğü zaman da İsmail Bey’i uyarmıştır. Bu nedenle hem İsmail hem de Mansur, birbirleriyle refakatten çok hoşlanmasalar da birbirlerini sever ve saygı gösterirler.

İsmail Bey, Beyoğlu’na, kulüplere sık giden ve kumar oynayan bir tiptir. Karısı Gelin Hanım da kendisinden çok farklı değildir. Gelin Hanım’ın ve Sabiha’nın hoppa mizaçları, romanın öteki idealist karakteri Zehra’nın bakış açısıyla yansıtılır. Zehra, İstanbul’a yeni geldiği vakitlerde, Sabiha ve Gelin Hanım’larla birlikte Kâğıthane’ye gezmeye gittiklerinde -tıpkı İsmail Bey’in yaptığı gibi- arabalara işaret ettiklerini görmesiyle bu durumdan hoşlanmaz. Başta kendisine akran ve sevimli gördüğü bu insanlardan uzaklaşmaya başlayarak yalnızlığı tercih eder. Bu gezinti esnasında sürekli Sabiha Hanım’ın arabası peşinde dolaşan Kâzım Bey’in, elindeki zarfı hanımların bulunduğu arabaya atması ise bardağı taşıran son damla olur. Zehra, bu tavrın Müslümanlık adabıyla bağdaşmadığını, hukuk ve edebe tecavüz olduğunu söyleyerek bunu kabul etmenin mümkün olmadığını söyleyerek eve dönmek ister. Sabiha ve Gelin Hanım, buraya eğlenmek için geldiklerini belirterek dönmek istemezler. Zehra’nın, bu küçük düşürücü ve onur kırıcı harekete aleyhlerinde bulundukları Frenk kadınlarının

bile maruz kalmadığını, kaldıkları durumda ise bunu “namus davası” görüp tepkilerini göstereceklerini ifade etmesi, seyir yerlerindeki kadın-erkek ilişkilerine yöneltlen bir tenkittir:

“— (...) Demin arkamızdan gelen herif şu mektubu arabamıza atarak hukuk ve edebimize tecavüz ettiği, diğer biri de parmaklarını dudaklarına götürüp bize karşı temennada bulunduğu vakit herifleri tecavüzlerini tekrar etmekten menedecek ne gibi bir harekette bulunduk? Biz zaptiyeyi çağırıp herifleri teslim ile terbiyelerini istedik mi? Herifler terbiyesizliği tekrar ederlerse kabahat kimin olacak? Buraları düşünmek güç mü? İşte beğenmeyip aleyhlerinde söz söylediğimiz Hristiyanlar, Frenkler! Hallerine iyi bakınız! Hiç bize benziyorlar mı? Kadınlarından hiçbirisi bizim gibi tecavüze uğruyor mu? Çapkınların hadleri mi olmuş? Bir kere tecrübe etsinler. Bakın ne karşılık görürler. Hâlbuki içlerinde belki herkesçe bilinen kötüler bile mevcut olabilir. Bu gibi cemiyet düşkünüleri bile bizden edepli görünürler. Bize edilen muamelenin yarısını görseler namus davası için tereddüt göstermezler. Yazık değil mi bize? İşte bakınız, görüyor musunuz? İki şapkalı, arabadaki İslam ailesine işaret edip gülüşüyorlar! Yanlarından geçelim, bize de yaparlar. Kendi madamlarının insanlardan başka her şeye yakışan bu sokak rezaletini kabul etmeyeceklerini bilirler. Onlara yapamazlar. Bizde rezaleti kabul etmeyi görmüyorlar. Milletimizin ismetine yazık değil mi? Cihanın dillerinde destan olan kavmimizin ar ve namusu nerede? Nerede? Allah’tan korkmak, halktan utanmak yok mu? Şu bizim arabacı yahut ayvaz yüzümüze tükürse haakkı yok mu?” (*Turfanda mı Yoksa Turfa mı*, s. 113, 114).

Zehra’nın ısrarları neticesinde dönüş için harekete geçtikleri esnada Gelin Hanım’ın, kocası İsmail Bey’i “fino köpeği” olarak adlandırdığı sarışın bir kadınla sarmaş dolaş vaziyette görüp bu duruma aldırması, Zehra’nın dikkatini çeker. İsmail Bey de karısını gördüğü halde telaşa kapılmaksızın hareketinde devam eder. Gelin Hanım’ın “Oh! Şu fino köpeğine aferin! Seni bu kadar üzdüğü için ne kadar müteşekkirim bilsen!” (*Turfanda mı Yoksa Turfa mı*, s. 114) sözlerine karşılık kocasının “O kadar üzüyor zannedersen aldanırsın!” (*Turfanda mı Yoksa Turfa mı*, s.115) şeklinde cevap vermesi, karı-koca arasındaki ilişkiyi göstermesi bakımından önemlidir. Zehra, İsmail Bey’in “şariat huzurunda hukukunu muhafaza etmeye söz ver[diği]” (*Turfanda mı Yoksa Turfa mı*, s. 115) karısına karşı hiçbir şey olmamış gibi davranmasına anlam veremez. O günden sonra da bu tür rezilliklerle karşılaşmamak için Kâğıthane gibi seyir yerlerine çıkmaz.

Mansur, panayıra gitmek üzere İsmail Bey’le çıktıklarında, İsmail’in evli olmasına rağmen kadınlarla ışıretleştiğini görünce tekrar ikaz eder. Fakat İsmail Bey, ışıretlerine devam edince dayanamayıp arabadan atlar. İsmail Bey ise klasikleşmiş ve âdet haline gelmiş bu ışıretleşmelerin Mansur tarafından abartıldığını düşünür. Arabacı İbrahim, işleyeceği cinayetle meşgul olduğundan Mansur’un arabadan

atladığını farketmez. İsmail Bey de Mansur'un inadını bildiği için arabayı durdurmaz. Rıhtıma yanaştıkları zaman arabacı İbrahim, arabayı denize doğru sürer. Dizginleri serbest bırakıp kendini arabadan aşağı atar ve araba atlarla birlikte denize yuvarlanır. İsmail Bey'in cesedi, bütün aramalara rağmen bulunamaz. Salih Efendi ailesi, başlarına gelen bu felaketle yıkılır ve yalıdan konağa taşınırlar. Şeyh Efendi ve karısı bu acıyla günden güne eriyip hayatla ölüm arasında gidip gelirler. Bu elim olaydan sonra Sabiha'nın düğünü süresiz ertelenir. Sabiha Hanım, düğün için acele ettiği için bu durumdan hoşlanmaz. Durumu, sonradan yakınlaştığı Müzeyyen'e açar. Müzeyyen, her ne kadar yalnızca çocuğuyla ilgilense de Raşid, konakta olup bitenleri haber vermesini ve Sabiha ile sırdaş olmasını tembihlediğinden dolayı Müzeyyen, bu konuda da abisine itaat eder. Bu yakınlığından dolayı da Sabiha Hanım'ın durumunu Raşid'e açar.

Raşid Efendi'nin ise keyfi yerindedir. Sabiha Hanım'dan gelen tezkereyle işlerinin yolunda olduğunu görünce sevinci iki katına çıkar. Sabiha Hanım'ın, düğününün ertelenmesine üzülməsi onu ilaca muhtaç edeceği için bu fırsattan istifade ederek yanlış ilaçlarla Salih Efendi'nin diğer çocuğunu da ortadan kaldıracaklarını amaçlar. Bu ikinci felaketin, Salih Efendi'nin de sonunu getireceği fikrindedir. Bu plan üzere eskiden beri tanıdığı bir eczacı çırağından istediği şekilde üç ilaç hazırlatır. Bunlardan iki kutusunu görüştükleri zaman Sabiha'ya verir. İlk kutunun zararsız bir şekilde keyfini bozup yatağa yatmasına sebep olacağını böylece tedavisi için Mansur Bey'i çağırdıktan sonra diğer ilacı kullanmasını tembihler. Üç gün sonra Raşid'in dediği gibi Mansur, Sabiha'yı tedaviye gelir. Nesrin Kalfa, geçen gün Raşid'in, Sabiha'ya hap verdiğini gördüğü için bu durumdan şüphelenir. O gece gözüne uyku girmedığı için sofaya çıkar. Bir süre oturduktan sonra odasına dönmek üzereyken Müzeyyen Hanım'ın, Sabiha'nın odasına doğru gittiğini görür. Kendini gizleyerek Müzeyyen'i takip eder. Müzeyyen, Sabiha'ya, Raşid'in sonradan gönderirim dediği üçüncü ilaç kutusunu verir. Döndükten sonra Nesrin, Müzeyyen'in üzerine hücum ederek saçından yakalar ve Sabiha Hanım'ın odasına bıraktığı ilaç şişesini alıp getirmesini söyler. Müzeyyen, tekrardan odaya dönüp konsolun önüne bıraktığı ilacı Nesrin'e getirir. Fakat geri getirdiği ilaç Mansur Bey'in verdiği müşhildir. Nesrin, aldığı ilacı Mansur Bey'e gösterdiği zaman bu ilacın kendi verdiği müşhil olduğu ortaya çıkar. Sabiha Hanım, Müzeyyen'in bıraktığı haplardan birini içip zehirlenir.

Konsülte sırasında Sabiha'nın hamile olduğu ortaya çıkar. Zehrin ilk tehlikesi atlatılır ancak bağırsak ve mide iltihapları devam eder. Sindirim yolu iltihaplarının artmasıyla da hayatından yüzde doksan oranında ümit kesilir. En fazla iki gün daha yaşayacağı öngörülür.

Nesrin Kalfa, gördüklerini tüm ayrıntılarıyla Mansur'a anlatır. Mansur, Sabiha'nın odasına gidip Müzeyyen'in bıraktığı hap kutusunu arar fakat bulamaz. Müzeyyen Hanım'a her şeyi bildiğini anlatarak ilaç kutusunu vermeye zorlar. İlacın, Raşid Efendi tarafından verildiğini de öğrenir. Böylece Raşid'in kız kardeşinin çocuğunu tek vâris yapmak için bu hileleri tertip ettiği anlaşılır. Hilesi ortaya çıkınca da son kozunu oynamak üzere Salih Efendi'nin konağını ateşe verir. Bu facianın yol açtığı kayıplar “*Toplam Hesap*” başlıklı on birinci bölümde açıklanır. Sabiha Hanım, her ne kadar yangından çıkarılıp Kâzım Bey'in konağına götürülse de bu üçüncü felakete dayanamayıp vefat eder. Yazar, “terbiye noksanının kurbanı ola[n]” (*Turfanda mı Yoksa Turfa mı*, s. 264) Sabiha'nın akıbetini, benzerlerinin ibret alması gereken acı son olarak değerlendirir. Müzeyyen Hanım da üç gün dayandıktan sonra ölür. Vefatından bir gün önce oğlu şiddetli bir kuşpalazı hastalığına yakalanır. Doktorların ümitsizliğinden çocuğun da fazla yaşamadığını anlıyoruz. Bu felaket gecesinden on iki gün sonra ise Salih Efendi'nin asıl hanımı vefat eder. Art arda gelen felaketlere dayanamayan Şeyh Efendi'nin de sol tarafına felç iner. Böylece Raşid, kız kardeşinin, Salih Efendi'nin, İsmail Bey'in ve Sabiha'nın³⁶³ evliliklerinin felaketle neticelenmesine sebep olan kişi olarak kendisi de aynı akıbeti uğramaktan kurtulamaz. İsmail Bey'in denize yuvarlandığı yerden denize düşerek hak ettiği cezayı bulur. Aynı şekilde işbirlikçisi Seyis İbrahim Ağa da konağı ateşe verdikleri gece Zehra ve Nesrin Kalfa'yı öldürmek üzereyken Mansur tarafından yakalanınca üst katta açık gördüğü pencereden atlayarak kendi sonunu hazırlar. Yangın her tarafı tutuşturduğu zaman da cesedi yanarak tanınmaz hale gelir.

Sabiha ile Kâzım Bey'in, Raşid Efendi'nin evinde görüştükleri esnada basılmaları üzerine Zehra, ailenin namusunu korumak adına Raşid Efendi'ye karısını boşamasını söylemişti. Bundan maksadı, dedikodu çıkmasına karşılık Kâzım Bey'in, Emine Hanım için geldiğini ima ederek bu tehlikeden Sabiha Hanım'ı korumaktır.

³⁶³ Sabiha henüz Kâzım Bey'le resmîyette evlenmese de evliliklerine kesin gözüyle bakıldığı için bu feci sona o da dâhil edildi.

Nitekim Raşid, bu olay üzerine mecbur olduğunu söyleyerek Emine’yi bırakır. Romanın sonunda ise Emine’yi, geldiği yere yani geneleve dönerken görürüz. Üstelik yanında Kâzım Bey vardır. Hiçbir şey olmamış gibi eğlenmeye ve raks etmeye devam eder. Yazarın, Emine gibi kadınlara ve içinde bulundukları kurumlara eleştirisi serttir:

“Bedbaht kadın! Yaşı otuzu geçinceye kadar bu gibi evlerde iğrenç, eğreti iltifatlara nail olabileceksin. Ya sonra? Onu bile bulamayıp rezil ve sefil olarak gebereceksin. Irz ve namus sahiplerinin en aşağılık olanı bile kalbinin en derin köşesinde öte dünyada mükâfat olunmak ümidini taşır. Sen ise işte o ümittin bile mahrumsun. Hiç olmazsa zevk saydığın o iğrenç eğlencenin sonrasında daha hayatta iken onu burnundan getirecek rezalet ve düşkünlük çirkefine batmaktan kurtulamayacaksın. Sen öyle teselliden bile mahrumsun!” (*Turfanda mı Yoksa Turfa mı*, s. 293).

7.2.3. Ahmet Rasim’in Eseri

7.2.3.1. Mektep Arkadaşım

Romanda, Ziya’nın anne-babasının çok eşlilik sebebiyle felaketle biten evliliği anlatılmaktadır. Çerkez asıllı annesinin üzerine evlenen babası, onları terk eder.

Ahmet Rasim, bir gün tesadüfen mektep arkadaşı Ziya ile karşılaşır. Ardından da romanın başkahramanı olan arkadaşını tanıtır. Orta halli bir aileye mensup olan Ziya, henüz kırk günlükken babası tarafından annesiyle birlikte terk edilir. Babası, Tekfur Dağı’na giderek yeniden evlenir. Orada da duramayıp vatani olan Kıbrıs’a döner. Bunun üzerine Ziya’yı, kul cinsi olan annesi büyütür. Böylece Ziya, babasını hiç tanımaz. Aslen Çerkez olan annesi, İstanbul’a küçük yaşta getirilmiş, zengin bir konakta iyi bir terbiye ile yetiştirilmiştir. Zeki ve fatin olan bu kadın, kocasıyla iyi geçinip ona her konuda yardımcı olmaya çalışır. Hatta cihaz olarak getirdiği eşyayı da kocasına teslim ederek eldeki serveti olan dört, beş yüz lirayı da yine onun uğruna sarf etmiştir. Fakat bunun karşılığında terk edilmiştir. Erkek, kadının saflığından faydalandığı, kadın da kocasının gösterdiği sahte tavırlara aldandığı için aralarında kavga, gürültü olmamıştır. Bu nedenle kadın, aniden kocası tarafından terk edilmesine bir anlam veremeyecektir.

Eldeki servetleri tükendiği zaman ise kadın, kocasının teşvikiyle görümcenin konağından iki odalı bir eve çıkarak orada doğum yapar. Ancak çocuğun daha kırkı çıkmadan kocası tarafından terk edildiği haberini alır. Böylece kimsesiz kalan kadın, yeni doğmuş bebeğinin ağlamasından çekinip konak halkını usandıracağını ve bundan

dolayı soğuk muameleye maruz kalacağını düşündüğü için terbiye gördüğü eski evine de gidemez. Yazar, burada kimsesizliğin bir kadın için tahammül edilemez olduğunu özellikle belirtir. Kadın, bu yolda tecrübesiz olduğundan ve çocuğunu “musibet-i hayat” değil, bir “gencîne-i istikbal” (*Mektep Arkadaşım*, s. 240) gördüğünden iki ay sonra görümcesine müracaat eder. Başka biriyle evleninceye kadar çocuğuna bakmasını rica eder. Görümce, gelinini sevdiği ve kardeşinin ihanetini kabullenemediği için anne ile çocuğuna konakta özel bir daire verir. Kadın, görümcesinin bu inayeti üzerine sefil olmadığına şükrederek çocuğunu büyötmeye başlar. Bundan başka çıktığı konaktan da gerekli yardımı almasıyla dokuz yaşına kadar çocuğuna rahat bir şekilde bakar. Ziya, annesinden tevarüs eden güzel ahlakla büyömeye başlar. Fakat bir müddet sonra hâmiyesi olan halasının vefat etmesiyle annesi tarafından mektebe verilir. Bundan sonra kadın, görümcesinin sağlığında biriktirebildiği servet ve çıktığı konaktan tahsis edilen maaşla geçinmeye başlar.

7.2.4. Mehmed Vecihî Efendi’nin Eserleri

7.2.4.1. Mihr-i Dil³⁶⁴

Mehmed Vecihî’nin bu romanı, çok eşlilik sebebiyle sonu felaketle biten bir evliliği anlatır. Güzel bir çocukluk dönemi geçiren Mihr-i Dil, daha anne karnında iken babasını, on iki yaşındayken de annesini kaybeder. Böylece gençlik döneminde kimsesiz kalınca bir ailenin yanına besleme verilir. Aile sahibi olan Ali Efendi, ileride Mihr-i Dil’i evladı gibi gelin edip bundan istifade etmeyi düşündüğünden tahsil ve terbiyesine önem verir. Bir müddet mektebe gönderdiği gibi oradan çıktıktan sonra da evde eğitimine devam eder. Ali Efendi’nin karısı ise kocasının tam tersi muamelelerde bulunur. Fakat Ali Efendi, okumalarında Mihr-i Dil’in özgür bırakılmasını ihtar edince karısı itaat eder. Bu nedenle okuma ve musiki, Mihr-i Dil için bir kaçış ve eğlencedir. Bununla birlikte besleme sıfatıyla evin içindeki konumu bellidir ve bu “mevki-i aczinden” (*Mihr-i Dil*, s. 33) dolayı gördüğü kötü muamelelere ses çıkaramaz:

³⁶⁴ Mehmed Vecihî, *Mihr-i Dil*, Haz. Yavuz Sinan Ulu, Kültür Ajans Yay., Ankara 2016. Yapılan alıntılarda eserin bu baskısı kullanılmıştır.

“Vakıa bulunduğu hanede malum olan mevki‘-ı aczinden dolayı henüz kadrinden kimseye hiddet ve şiddet gösterecek kadar müsaade görmemişti.” (*Mihr-i Dil*, s. 33).

Böylece Mihr-i Dil, güzelliği yanı sıra bilgisi ve mahareti ile de yaşlıları arasında dikkat çekmeye başlar. Yazar, “talihsiz” olarak nitelendirdiği Mihr-i Dil için kaderin kötü sürprizler hazırladığını ima ederek bunların başlangıcı olan Adni ile münasebetine değinir. Küçük yaşta babasını kaybeden Adni, annesi ile birlikte yaşamaktadır. Babasından kalan servetle refah içinde yaşayarak naz ve niyaz içerisinde büyütölür. Özel hocalardan ders alan Adni, kendisine yetecek kadar tahsil gördükten sonra bir kaleme girer. Annesinin tek arzusu ise ona uygun bir kız bulup evlendirmektir. Hanımefendi, refah içinde geçinmeye yetecek kadar servet sahibi olmasına rağmen oğluna, zengin bir ailenin kızını alma arzusundadır. Bu sayede servetini de arttıracığını düşünür. Fakat gerek güzellik gerekse de ahlak ve tabiat yönüyle oğluna denk olacak birini bulamaz. Bu sırada on yedi yaşına giren Mihr-i Dil de görüclere çıkmaya başlar ancak Ali Efendi, taliplerin hiçbirini kıza uygun bulmaz.

Adni, bir pazar günü kalem arkadaşlarından Hüsni Efendi ile beraber mesireden dönerken tesadüfen Ali Efendi’nin evinin önünden geçer. Mihr-i Dil de hanımı ile birlikte akşam misafirliğe gittikleri yerden dönmektedir. Tam bu sırada kapının önünde karşılaşırlar. Adni, ilk görüşte Mihr-i Dil’e aşık olur. Eve girene kadar onu baştan ayağa dikkatle inceler. Daha sonra o semtte oturan arkadaşı Hüsni Efendi’den kızın kim olduğuna dair bilgi alır. Kızın, gelin olmak üzere görüclüye çıktığını öğrenince onunla evlenmeyi kararlaştırır. Fakat annesinin bu evliliğe razı olmayacağını farkındadır. Kabul etse bile Hanımefendi’yi oraya göndermek mümkün olmadığı için kızı yalıya getirmenin daha doğru olacağını düşünür. Verilen karar üzerine ertesi gün sabah erkenden Hüsni, Ali Efendi’nin konağına giderek durumu anlatır. Bunun üzerine Ali Efendi, ertesi gün Adni’nin cevabını beklemeden karısı Fatma Hanım ile Mihr-i Dil’i hemen o anda yalının durumunu tetkik için gönderir.

Mihr-i Dil’in güzelliği, yalıda -Hanımefendi’de dâhil- herkes tarafından beğenilir. Fakat Hanımefendi işin iç yüzüne vakıf olmadığından gelenlere kim olduklarını sorar. Fatma Hanım’dan kızın, Adni’ye cariye olması için getirildiğini öğrenince işin olur tarafının olmadığını söyleyerek geri gönderir. Mihr-i Dil, kapıdan çıkarken tekrardan Adni ile karşılaşır. Adni, Ali Efendi’nin bu kadar acele etmesinden evlenmelerine sıcak baktığını anlayarak bu tesadüften memnun olur. Mihr-i Dil’e karşı

meyli iyice artar. Adni, Mihr-i Dil hakkında annesinin fikrinin olumsuz olduğunu görünce onu ikna etmek için ısrar eder. Ayrıca arkadaşı Hüsnü aracılığıyla da Ali Efendi'ye, kendisinden cevap almadıkça kızın kimseye verilmemesi haberini gönderir. Hanımefendi, her ne kadar inat etse de oğlunu eninde sonunda isyana sevk edeceğini düşünerek istemeyerek de olsa bu evliliğe razı olur. Ancak bu durum, Mihr-i Dil'e daha eve gelmeden haksız yere düşmanlık beslemesine sebep olur. Ayrıca oğluna verdiği onayı da bir şarta bağlar. Mihr-i Dil'i, ömür boyu geçinmek için değil hevesini almak için alacağı ve sonra yine evleneceği şartıyla bu evliliğe razı olduğunu söyler:

“— (...) Mademki istiyorsun ben razı olurum. Lakin ömrün oldukça geçinmek için değil. Hevesini aldıktan sonra yine evleneceksin. Buna söz verirsen pekâlâ! Vermezsen ben karışmam. Ne halin varsa gör.” (*Mihr-i Dil*, s. 47).

Adni, böyle bir niyeti olmadığı halde sırf annesinin rızasını almak için bu şartını kabul eder. Mihr-i Dil ise yabancı bir evde besleme olup hanımından tahkir görmek yerine Adni gibi genç ve yakışıklı bir kocayla evlenerek mükemmel bir konağa gelin gitmeyi daha cazip bulur. Bu nedenle o da Adni'ye karşı bir muhabbet besler. Adni'nin kendisiyle evlenebilmek için annesine bu kadar ısrar etmesi de ayrıca gönlünü çeler. Böylece Ali Efendi'ye, Mihr-i Dil'in kabulü için haber gönderilir ve nikâh akdi gerçekleşir. Bir buçuk ay sonra da zifaf olur. Bir müddet mutlu, huzurlu ve gıpta edilen bir çift olarak yaşarlar.

Geçici saadetlerinin başlangıcı olan o geceden bir sene sonra Adni'nin, Mihr-i Dil'e olan ilgisi de azalmaya başlar. O zamana kadar hiç kimseden sevgi ve ilgi görmemiş olan Mihr-i Dil'in, Adni'ye olan muhabbeti günden güne arttığı için kocasının davranışlarındaki değişiklik doğal olarak dikkatini çeker. Bir buçuk sene sonra Bedia adını koydukları kızları dünyaya gelir. Hanımefendi, çocuğun dünyaya gelmesinden de memnun olmaz. Aksine bu çocuk yüzünden oğlunu evlendirmenin zorlaştığını düşünerek üzüldür. Arzusunu gerçekleştirmek ve Mihr-i Dil'den intikam almak uğruna istediği zenginlik kriterinden de fedakârlık ederek kimi bulursa almaya kadar tenezzül eder. Adni'nin ilgisizliğinden yararlanarak amacını gerçekleştirmek için harekete geçer ve ona vaadini hatırlatır. Adni, yeniden evlenmek fikrinde olmasa da tecrübesizliği nedeniyle annesinin aldatmalarına kapılır. Karısını ve çocuğunu düşünmeden ve vicdanı nazarında kendini sorumlu tutmadan yeniden evlenmeye karar verir.

Hanımefendi, bir müjde yerine geçen bu karar neticesinde acele ile kız aramaya başlar. Mihr-i Dil ise kocasının ilgisizliğinden ve kayınvalidesinin açığa çıkan teşebbüsünden işi anlarsa da Adni'nin bu kadar ileriye gidemeyeceğini düşünerek uygun bir zamanda meseleyi kocasına açar. Adni'den aldığı “Bir çiçek olur mu?” (*Mihr-i Dil*, s.59) cevabı ise son ümidini de yok eder. Diğer yandan Hanımefendi, birkaç gün içinde Seher Hanım adında bir kız bulur. Orta dereceli bir memurun kızı olan Seher Hanım, babasının memur maaşıyla rahat bir şekilde geçinerek hayatını devam ettirir. Bununla birlikte her açıdan Mihr-i Dil'in aşağısındadır. Hanımefendi, Seher Hanım'ı aslında pek beğenmemesine ve arzusuna uygun bulmamasına rağmen kız almaktan maksadı, Mihr-i Dil'den intikam almak olduğu için kızın servetçe olan noksanına aldırış etmez:

“(...) Kız her cihetçe Mihr-i Dil'in derecesinden bin kat dün olduğu için Hanımefendi pek de beğenmediği halde maksadı oğluna kız almaktan ziyade Mihr-i Dil'den intikam almak olduğu için servetçe olan noksanına bakmayarak diğer nekâisini o biçarenin hasenâtını nazar-ı tesâmühle gören çeşm-i kecbiniyle ağmaz eyledi. (...)” (*Mihr-i Dil*, s. 61).

Böylece söz kesilir ve bir hafta sonra da nikâh kıyılır. Kocasının yalvarıp yakarmalarına kulak vermeden başka bir kadınla evlenmesi, Mihr-i Dil'i derinden yaralar. Evdeki bazı cariyeler Adni Bey'le evlenemedikleri ve onu Mihr-i Dil'e kaptırdıkları için zaten bilenmiş olduklarından onun bu felaketinden içten içe mutlu olurlar. Kendi içlerinden bir cariyenin evin hanımı olmasını çekemeyip Mihr-i Dil'e düşmanlık beslediklerinden ondan intikam almak için Adni'nin ikinci evliliğini kullanarak sözleriyle onu tahrik ederler. Adni ise zifaf gecesinden sonra Mihr-i Dil'le olan ilişkisini tamamen keser. Seher Hanım'ın eve gelişiyle Mihr-i Dil gözden düşer. Bu duruma daha fazla katlanamayacağını anlayan Mihr-i Dil, evi terk etmek ister. Ancak gidecek yeri yoktur. Evlendiği zaman Ali Efendi'ye dört yüz altın hediye verilmiş ve dört ay sonra da vefat etmiştir. Eşi Fatma Hanım da başka biriyle evlenerek dışarı gitmiştir. Öte yandan Seher Hanım da Mihr-i Dil'den hoşlanmaz ve ayağını kaydırmak için uygun zamanı kollar.

Mihr-i Dil, evden gitmeye karar verdikten sonra kızı Bedia'yı kendisiyle göndermeyeceklerini bildiğinden onu Seher'e emanet etmek ister. Bu isteğini uygun bir dille anlatır fakat Seher çocuk dadısı olmadığını söyleyerek ricasını geri çevirir. Üstelik böyle beslemelikten gelen bir kızın, kendisine itiraz makamında söz

söylemesini gururuna yediremeyip bir de Mihr-i Dil'i döver. Hanımefendi de bu kavgaya dâhil olunca olay Adni'ye intikal eder. Adni, Mihr-i Dil'i evden çıkarma niyetinde değilse de annesi ve Seher Hanım'ın ısrarları sonucunda aralarını uzlaştıracığı uygun bir zamana kadar evden uzaklaştırılmasını kabul eder. Böylece Adni'nin niyeti, Mihr-i Dil'i geçici bir süreliğine evden göndermektir. Ancak Hanımefendi ve Seher Hanım, Adni gibi düşünmezler. Onlar Mihr-i Dil'i boşatıp çırağ etmeyi düşünürler. Verilen karar üzerine Yenibahçe civarında küçük bir ev kiralanıp yalının emektarlarından ihtiyar bir kadınla birlikte Mihr-i Dil, bu eve yerleştirilir. Bedia'yı da ara sıra görmesi için müsaade edilir. Yazar, Mihr-i Dil'in gönderildiği ev ile ruh hali arasında bir benzerlik kurar:

“Tuttukları ev gönlü gibi iki tarafı iki bina-yı azim arasına sıkışmış, ümidi gibi çıkmaz bir sokağa nazır bir külbe-i mihnet idi.” (*Mihr-i Dil*, s. 72).

Mihr-i Dil, hâlâ Adni'yi sevdiği için bir başkasıyla evlenmeyi düşünmez. Kendisine tahsis edilen yüz elli kuruş maaş ile geçinmeye çalışır. Diğer taraftan Seher Hanım, türlü kıskançlıklarla Mihr-i Dil'in, kızını görmesini de engellemeye çalışır. Hanımefendi de bu konuda gelinine destek çıktığı için Adni üzerinde baskın olurlar. Birkaç gün sonra Mihr-i Dil'in maaşını vermek üzere gönderilen Kethüda Efendi aracılığıyla bir daha yalıya ayak atmaması tembih edilir. Mihr-i Dil, evlat hasretine dayanamadığından birkaç kere Bedia'yı görmek için yalıya haber gönderir fakat hiçbirinden olumlu bir yanıt alamaz. Birkaç ay bu şekilde sabrettikten sonra tüm ümitleri kesilince son çare olarak komşulardan birinin yalısının penceresinden kızını görebileceğini düşünür. Bir cuma günü komşu yalıya gitmek üzere evden çıkar. Burada iki gece kalır. Pencerenin önünden ayrılmadığı halde ne Adni'yi ne de Bedia'yı görür.

Mihr-i Dil, üzgün bir halde eve dönerken vapurda Seher'le karşılaşır. Seher Hanım'ın muamelesi “rakibi ve ortağı” olan kadına karşı soğuk ve aşağılayıcıdır. Bir yandan evlat hasreti diğer yandan rakibinin düşmanca tavırlarına maruz kalan Mihr-i Dil, Seher'in yaptıklarını anlatan bir mektup yazarak Adni'ye gönderir. Bundan maksadı ufak da olsa lütfuna nail olmaktır. Mektubu, maaşını getiren Kethüda Efendi'yle gönderir. Adni, mektubu okuduğu zaman derin bir üzüntü duyar. Bir müddet daha sabretmesi gerektiğine dair cevap yazar. Fakat Mihr-i Dil, bir, iki ay daha

bekledikten sonra bundan da bir sonuç alamayacağını düşünür ve evladı için her türlü hakareti göze alarak yalıya gider. Harem kapısından içeri girdiği anda cariyelerin haber vermesiyle Seher tarafından konaktan çıkarılır. Hayal kırıklığı ve evlat hasretiyle çaresiz geri dönen Mihr-i Dil, bu olaydan etkilenerek birkaç gün hasta yatar. İyileştikten sonra refakatine tayin edilen ihtiyar kadın yalıya dönünce yalnız kalır. Seher, bu süre zarfında Mihr-i Dil'in yalnız kalmasını bahane ederek Kethüda Efendi aracılığıyla evlenmesi için baskı yapar. Ancak Mihr-i Dil evlenmemekte diretir. Dedikodulara aldırış etmeden arasıra Boğaziçi'ne giderek Bedia'yı uzaktan ziyaret eder.

Adni, bu vakadan dolayı yaptıklarına pişman olur. Mihr-i Dil'in, ikbalini çalan kadına mektubunda beddua etmeyip dua etmesi, Adni'yi gaflet uykusundan uyandırır. Mihr-i Dil'i yalıya getirmek ister fakat annesinin ve karısının direnişiyle karşılaşır. Biraz daha düşününce birbirini rakip gören iki kadını aynı yerde barındırmanın mümkün olmadığını anlar. Ayrıca Seher'den ayrılması durumunda annesinden de ayrılmak zorunda kalacağını hesaba katarak başka bir çözüm yolu bulmaya çalışır. Kethüda Efendi'nin önerisiyle Mihr-i Dil'e, Kadıköyü'nde bir köşk tutarak muntazam bir şekilde dayatıp döşetir. Yanına da iki cariye, bir ihtiyar kadın, bir, iki uşak ve aşçı vererek onu da daire sahibi yapar. Bu daireye ise Kethüda Efendi nezaret eder. Bunu, evdekilerden gizleyerek iki tarafın mutluluğuna çalışır. Ara sıra gezme ve dostlarına misafir gitme bahanesiyle haftada bir, iki akşam kalarak Bedia'yı da annesine gösterir. Adni, böylelikle zamanla daha sağlıklı düşündüğünde Seher ile Mihr-i Dil arasındaki uçurumu daha net bir şekilde görür ve pişmanlığı da o nispette artar. Adni, Bedia'yı iki, üç yaşına kadar bu şekilde Beyoğlu'na götürme bahanesiyle önceden kararlaştırdıkları yerlerde annesine gösterir. Mihr-i Dil, kızına hiçbir şey söylemeden onu uzaktan görmekle yetinir. Bu durum Bedia'nın sekiz, on yaşlarına kadar devam eder. Dolayısıyla Bedia, Seher Hanım'ı annesi olarak bilir.

Bedia, on iki yaşına girince erkekten kaçma zamanı geldiği için sokağa çıkamaz. Mihr-i Dil, kızına tamamen kavuşmak için onun gelin olmasını bekler. Bu zamana kadar da yine Adni'nin tedbiri üzerine hareket ederek Bedia'yı uzaktan uzağa seyrederek. Bir yandan da kızı büyüdüğü için gerçekleri anlatmak gerektiğini düşünür fakat kızı ellerinden alma durumunda Hanımefendi'nin sorun çıkaracağını bildiği için bir müddet daha beklemeyi uygun görür. Adni'nin, Seher'den çocuğu olmadığı için

Bedia'nın üzerine titrer. Mihr-i Dil, evden çıkarıldığı zamandan beri Şayan Kalfa, Bedia'ya dadılık yapmaktadır. Şayan Kalfa, merhametli ve vicdanlı biri olması nedeniyle Mihr-i Dil'in yaşadığı felakete üzölmüş ve günün birinde Bedia'ya her şeyi anlatmak üzere dadıdan çok bir anne şefkatiyle ona yaklaşmıştır. Bedia da herkesten çok dadısı Şayan Kalfa'yı sever ve kendine yakın bulur. Şayan Kalfa, evin içerisinde Seher'e yakın görünmesine rağmen gerçekte haksızlığa uğradığını düşündüğü ve mazlum olarak gördüğü Mihr-i Dil'in tarafındadır. Mihr-i Dil, evden uzaklaştırıldıktan sonra Bedia'ya bir şey anlatmamaları için ev halkının çoğu da çıkarılmış yalnızca Şayan Kalfa bırakılmıştır. Bunda da Şayan'ın, Seher'e gösterdiği yapmacıklı hareketlerin ve sadakatin payı büyüktür.

Bedia, on üç yaşına geldiği zaman büyük annesi vefat eder. Şayan, bu durumu fırsat bilerek cenazenin defninden birkaç gün sonra Bedia'ya gerçekleri anlatır. Mihr-i Dil, evden uzaklaştırıldıktan sonra kontrol altına alınan Bedia, duydukları karşısında şaşkınlık geçirir. Bununla birlikte o zamana kadar annesi bildiği kadından hiç şefkat görmediğini düşündüğü zaman dadısının sözlerinin doğruluğuna inanır. Şayan Kalfa, bu sırrın aralarında gizli kalması şartıyla onu, annesiyle görüştüreceğinin sözünü verir. Mihr-i Dil, karşısında kızı Bedia'yı görünce çok sevinir. Bedia da öteden beri annesi bildiği Seher Hanım'a karşı kalbinde muhabbet duymadığı halde Mihr-i Dil'i ilk görüşünde ısınır. Kendisine gösterdiği aşırı sevgiden ve birbirlerine olan benzerliklerinden karşısında gördüğü kadının annesi olduğuna dair şüphesi kalmaz. Hiçbir şekilde sevgi ve ilgi görmediği Seher'in annesi olmadığını üstelik annesi olan kadına yaptığı zulümleri öğrenince ondan iyice nefret eder. Böylece anne-kız dört sene boyunca bu şekilde gizlice görüşür. Bedia, her ne kadar babasının, annesine şefkatle muamele ettiğini görse de bu sırrı ondan da gizli tutar.

Dört sene sonra Bedia, gelinlik çağına geldiği için görücüye çıkar. Evlenmeyi, annesine kavuşacağı için istemektedir. Adni de kızını evlendirdikten sonra annesiyle görüştürmek ister ve servetinin bir kısmını Seher'e diğer kısmını da Bedia ile Mihr-i Dil'e bırakarak yaptıklarını telafiye çalışır. Ancak bu emeline ulaşmadan şiddetli bir zatürreye yakalanarak ölür. Adni'nin ölümü ise en çok Seher Hanım'ı telaşlandırır. Çünkü babasının vefatı üzerine mirastan pay alamadığı gibi kocasının serveti de - geçimini sağlayacak kadar cüz'i bir kısmı haricinde- Bedia'ya miras kalacağı için endişe içerisinde. Her koşulda kendisini destekleyecek kayınvalidesi de yoktur. Tek

tesellisi, Bedia'nın kendisini hâlâ annesi olarak kabul etmesidir. Bir yandan da onun gerçek annesi olmadığı sırrının ortaya çıkmasından korkar. Bu nedenle işi Bedia'ya sezdirmemek amacıyla ona iyi davranmaya başlar. Bedia ise hiçbir şeyden haberi yokmuş gibi davranmaya devam ederek zaman kazanır. Dolayısıyla Seher Hanım, Bedia'yı aldattığını düşünerek aslında kendisini aldattığının farkında değildir. Aradan on, on beş gün geçtikten sonra Seher, mirasa dair bazı hususların müzakeresi için kardeşinin evine gitmek zorunda kalır. Bedia'yı da yanında götürmek ister ancak Bedia affını isteyerek gelemeyeceğini söyler. Böylece Seher, yanına aldığı bir cariyeyle kardeşinin evine gider. Bedia'yı yanında götürmek istemesinin sebebi, onu yalnız bırakmak istememesidir. Etraftan birilerinin Bedia'ya gerçekleri anlatmasından korktuğu için diken üstündedir. Kardeşinin evinde bir gece de kalmak zorunda kalır. Seher Hanım'ın aklı sürekli Bedia'da olduğu için bir an önce eve gitmek ister. Tüm korkularını yenerek hâlâ onu kandırabileceğini düşünmektedir. Ne yazık ki korktuğu başına bir gün öncesinden gelmiştir.

Eve döndüğü zaman odasında Mihr-i Dil'i görür. On sekiz sene önce hevesi uğruna türlü hakaret ve eziyetlerle evden çıkardığı kadını, başköşeye kurulmuş görünce aldatıldığının farkına varır. Seher, kardeşinin evine gittiği zaman Bedia, dadısıyla bir uşak göndererek annesini getirtmiş ve Seher'in odasına oturtturmuştur. Mihr-i Dil, Seher'in kendisine yaptıklarına rağmen ağladığını ve çaresiz kaldığını görünce onu teselliye kalkışır. Bedia da annesinin emriyle Seher'e riayette kusur etmez. Böylece Seher, ölene kadar Mihr-i Dil'in sayesinde eskisi gibi refah içerisinde yaşamaya devam eder. Seher ise vaktiyle Adni'yi kandırıp mallarının bir kısmını üzerine yapmadığı için pişmanlık duyarak yaşar. İçindeki kötülük ve haset duygusuyla kendi kendini yiyip bitirdiği için kalan ömrü üç, dört seneden fazla sürmez. Bedia, genç ve yakışıklı bir adamla evlenerek o da yalıya getirilir. Böylece Mihr-i Dil, tüm sıkıntılarını ve çektiklerini unutarak kıızıyla mutlu ve huzurlu bir hayat sürer.

7.2.4.2. Mehcure

Mehmed Vecihî'nin 1895'te kaleme aldığı *Mehcure*, trajik bir evliliği konu edinir. Romanda, çok eşlilik sebebiyle Mehcure'nin sonu felaketle biten evliliği anlatılır. Romanın başkışisi Mehcure, sahaf esnafından Akif Efendi'nin kızıdır. Akif Efendi, eşi Şefika Hanım ve kızı ile birlikte sakin ve mutlu bir hayat sürmektedir. İlim

ve tahsile önem verdiği için kızını da bu yolda terbiye eder ve tahsiline son derece özen gösterir. Altı yaşında mektebe başlayan Mehçure, kısa zamanda yaşıtlarını geçerek çalışkanlığını ve zekâsını ispat eder. Mektepten çıktıktan sonra da tahsiline evde devam eder. On sekiz yaşına geldiğinde ise evlenme çağı geldiğinde görücüye çıkarılır. Güzelliği ve meziyetleri sayesinde talipleri artar. Akif Efendi, kızının kendisi gibi mutlu bir evlilik yapmasını istediğinden onun geleceği için doğru karar verebilmek adına titiz davranır. Çıkan talipler içerisinde kızının geleceğini temin edecek kimseyi göremez. Bu nedenle de onları uygun bir dille reddeder.

Mehçure, böylece yirmi yaşına kadar görücüye çıktığı halde kimseye verilmez. Akif Efendi, ailesini mesire yerlerine göndermediği için Şefika Hanım ve Mehçure, birkaç komşu dışında kimseyle görüşmezler. Bu komşulardan biri Fitnat Hanım ile kız kardeşi Aliye Hanım'dır. Fitnat Hanım'a göre daha genç olan Aliye, Mehçure'yi kendine yakın gördüğü için onu çok sever. Görüştikleri zaman da ona, mesire yerlerinden bahseder. Mehçure de babası Akif Efendi gibi mesire yerlerinden hoşlanmaz. Akif Efendi, gezinti yeri olan mesirelerin, medeniyetten habersiz bazı kişiler tarafından hava almak maksadıyla değil, farklı amaçlar için kullanıldığını düşündüğünden, ailesini bu tür yerlere göndermez. Mehçure de kalabalıktan hoşlanmadığı için bu tür eğlencelere yabancıdır. Aliye ise Mehçure'nin eve kapanmasını doğru bulmadığından bir gün beraber gitme teklifinde bulunur. Mehçure, kabul etmeyince تنها bir günde gitmek için ısrar eder. Böylece Mehçure, sıradan bir günde gitmelerine babasının ses çıkarmayacağını düşünerek salı günü Çırpıcı Çayırı'na gitmek üzere söz verir.

O gün, havanın güzelliği ve etrafın tenhaliği Mehçure'nin çok hoşuna gider. Bir ağacın gölgesine oturarak etrafı seyreder. Gördüğü güzellikler karşısında adeta büyülediğinden bulunduğu yeri unutarak çimlere uzanır. Bir saat kadar bu vaziyette eğlendikten sonra bir ağacın arkasına gizlenerek kendisini seyreden birini fark eder. Gözetlendiğini anlayınca hemen toparlanır. Aldığı terbiye gereği bir erkeğe görünmenin büyük bir suç olduğuna inanan Mehçure, burada kendisinin değil, kendisini gizlice gözetleyen kişinin utanması gerektiğini düşünerek rahatlar. Bu adamın akşam dönene kadar hatta sonrasında da kendilerini takip etmesinden, Fitnat ve Aliye Hanım'ların yeğeni Mükerrerem Efendi olduğu anlaşılır. Bunun üzerine Mehçure, Mükerrerem hakkında kötü düşünmez. Mükerrerem'in, kendisi orada olduğu

için ailesinin yanına gelemediğini ve bu şekilde davrandığını düşünerek geldiğine pişman olur. Fakat meselenin Mehçure'nin düşündüğü gibi olmadığı daha sonra ortaya çıkacaktır.

Yirmi dört, yirmi beş yaşlarında kalem kâtiplerinden olan Mükerrrem, çocukken annesini kaybetmiştir. Babası tarafından tahsil ve terbiyesine dikkat edilerek büyütölür. Üç sene önce de babasını kaybedince birlikte büyüdüğü teyzesi Aliye ile elli beş yaşındaki diğerkul teyzesi Fitnat Hanım'la beraber yaşar. Yaşından ve ev geçindirmeye yetecek kadar maaş almasından dolayı evlenme zamanının geldiğini düşünür. Bu fikrini teyzelerine de açar. Fitnat ve Aliye'nin geçimlerini Mükerrrem sağladığı ve ondan başka kimseleri olmadığı için teyzeleri, yeğenlerinin evlenince kendilerine karşı tutumunun değişmesinden korktukları için bu evlilik meselesinden hoşlanmazlar. Evlilik fikrini bir sene daha ertelemeye çalışırlar. Fakat Mükerrrem'in gerekli teminatı vermesi ve ısrarları üzerine kabul etmek zorunda kalırlar. Yine de tereddütlerinden tam olarak kurtulamadıkları için ahlakını bildikleri bir kızı almanın iyi geçinmeleri açısından daha iyi olacağını düşünürler. Bunun için de akıllarına gelen ilk isim Mehçure olur.

Komşu olmaları nedeniyle Mükerrrem, çocukluğundan beri Mehçure'yi tanır. Altı, yedi seneden beri kızı görmemesine rağmen güzelliğı ve ahlakı hakkında söylenenleri işitmiştir. Uzun zaman sonra mesire yerinde görünce de güzelliğinden etkilenerek evlenmeye karar verir. Fakat Akif Efendi, bu evliliğı uygun bulmadığı için kızını vermez. Mükerrrem'in terbiyeli, tahsilli ve çalışkan olmasına rağmen evlilik konusundaki sebatıslılığı Akif Efendi nazarında önemli bir kusurdur. Bu nedenle Mükerrrem'in, kızını mutlu edemeyeceğı kanaatindedir. Mükerrrem'in ise aldığı red cevabıyla Mehçure ile evlenme arzusu daha da artar. Kendi rahat ve menfaatleri için teyzeleri de bu evliliğı desteklemektedir. Bu yüzden de Mehçure'yi, Mükerrrem'e karşı sürekli methederler. Bunun üzerine Mükerrrem, araya başka kişileri koyarak şansını bir kez daha dener. Fakat bu müracaatlarından da olumlu bir yanıt alamaz. Mehçure'nin ise Mükerrrem'in kendisiyle evlenmek istediğinden ve bunun için de görücüler gönderdiğinden haberi yoktur.

Diğerkul yandan Mükerrrem, Mehçure'nin bir şekilde dikkatini çekmenin yollarını aramaya başlar. Bir kadını cezbedecek güzelliğı sahip olmasına rağmen bunun, Mehçure gibi iffetli bir kadın nazarında etkili olamayacağını farkındadır. Sevgisini

doğrudan doğruya söylemenin mümkün olmadığını anlayınca da teyzesi Fitnat vasıtasıyla Mehçure'nin evliliğe bakış açısını öğrenmek ister. Fitnat, Şefika Hanım'ın evde olmadığı bir akşam Mehçure'yi görmeye gider ve meseleyi uygun bir zeminde evliliğe getirir. Sonrasında da Mükerrerem'in ona karşı duygularını anlatır. Mehçure, evlilik meselesinde babasının onayının mühim olduğunu söyleyerek bu işi ona bırakır:

“— Fakat şimdi beni sevmekle, düşünmekle iyi bir harekette bulunmuş sayılmaz. Ben henüz babamdan başka bir erkeğin sevgisini istemiyorum. Şimdi beni düşünecek olan yalnız babamdır...

— Ne yapsın? İnsan gönlüne hükmedebilir mi?

— Ben gönlüme hükmedebilir miyim? O nasıl gönlünü hakkı olmayan bir aşktan men edemiyorsa ben de yabancı bir erkeğin sevgisine gönlümü alıştıramam. (...)" (Mehçure, s. 24).

“— O halde bana söylemenize ne gerek var? Onlar ne derse ben onu yaparım...

— Ay sen evleneceğin adamın hiçbir şeyine karışmaz mısın?

— Niçin karışayım... Babam beni düşünmeyecek bir kimse mi ki ben kendimi düşüneyim? Babamın her halinden eminim ve onun sözüne uyarım...

— Fakat evlenmek önemli bir şeydir. Baban değil sen geçineceksin.

— Orası doğru fakat evleneceğim adamda aranacak en mühim şey ahlak değil mi? Babam onu benden fazla gözetir, düşünür. Eğer uygun görürse sonra bana sorar. Ondan sonra ben düşünür, eğer arzuma ters bulursam istemediğimi söyleyebilirim. Fakat arada hiçbir münasebet yokken ben filanı isterim diyemem. (...)" (Mehçure, s. 24, 25).

Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere Mehçure'nin, dönemi de göz önünde bulundurduğumuzda itaatkâr bir kişilik sergilediğini söyleyebiliriz. Mükerrerem, Mehçure'nin Fitnat'a verdiği cevaplardan ufak da olsa kendisine karşı bir meyli olduğunu düşünür. Fakat Akif Efendi'nin her seferinde kendisini reddetmesinden büyük bir üzüntü ve endişe duyduğu için kısa sürede hastalanıp yatağa düşer. Bundan istifade ederek hastalığını Mehçure'ye bildirmek ister. Böylece onun merhametini kazanacağını düşünmektedir. İki, üç gün içinde de Mükerrerem'in, ağır hasta olduğu herkes tarafından duyulur. Mehçure de bunu duyduğunda Mükerrerem'e gerçekten acır ve bu olaydan sonra ona karşı bir yakınlık duymaya başlar. Kendisine olan aşkı yüzünden yataklara düşmesini vicdanı kabul etmez. Bununla birlikte babasına da karşı çıkamayacağı için işi akışına bırakır. Mükerrerem ise Mehçure'nin isteği üzerine bir kez daha görücü gönderir. Akif Efendi, Mükerrerem'in hastalığını duyunca üzülür ve kesin cevabını vermek için üç gün süre ister. Bu evliliği onaylamamasına rağmen bu sefer karısı aracılığıyla kızının da fikrini almayı düşünür. Mehçure, kimsenin felaketine sebep olmak istemediğini söyleyerek açık kapı bırakır. Akif Efendi, kızının da

Mükerrem'e ilgisi olduğunu düşündüğünden sonunda bu evliliğe razı olur ve söz kesilir. Bir hafta sonra nikâhları, bir ay sonra da düğünleri olur.

Mükerrem'in, hem kendilerine hem de eşine karşı muameleleri Akif Efendi'yi fazlasıyla mutlu eder. Damadının düşündüğü gibi çıkmamasına sevinir ve bu sevincini kızı ve karısıyla da paylaşır. Mehçure'nin düğününden sekiz ay sonra da Aliye, akrabalarından biriyle evlenir. Evliliklerinin ikinci senesi Mehçure ile Mükerrem'in Hikmet adını verdikleri bir oğulları dünyaya gelir. Hikmet, bir yaşına girmeden Akif Efendi, şiddetli bir hastalığa yakalanarak ölür. Birkaç ay sonra da Fitnat, Aliye'nin yanına gider. Böylece Mehçure yalnız kalınca annesi Şefika Hanım'ı yanına getirtir. Hikmet üç yaşına girince Enise isminde bir de kız çocukları olur. Enise'nin doğumundan dört ay sonra da Şefika Hanım vefat eder. Henüz babasının acısını yeni atlatmışken bir de anne acısıyla sarsılan Mehçure, bir senesini matem ve üzüntü ile geçirir. Bu kederli zamanında Mükerrem, Mehçure'ye karşı son derece iyi muamele ederek sevgisini göstermeye çalışır. Mehçure ise evlendiğinden beri bağlandığı kocasının bu zor zamanında gösterdiği şefkatten dolayı onu daha çok sevmeye başlar. Karı koca arasındaki muhabbet ve sadakat böylelikle devam eder. Enise iki yaşına gelene kadar Mükerrem, evine olduğu kadar işine de bağlı olarak ailesinin rahat bir şekilde yaşaması için elinden gelen her şeyi yapar. Maaşının artması nedeniyle hizmetçi yanında çocuklar için de ayrı bir yardımcı kadın ile bir de aşçı tutar. Böylece maddi ve manevi olarak Mehçure'nin yanında olur. Ne yazık ki evliliklerinin altıncı senesinde, bu mutlu ve huzurlu yaşantıları bozulmaya başlar:

“ (...) Kader Mehçure'nin altı senelik mutluluğunu yeterli görmüş olmalı ki onun için müthiş bir gelecek hazırlamıştı.” (*Mehçure*, s. 48).

Evdeki huzursuzluk, Mükerrem'in içki içmesiyle başlar. Âdetinin dışında sarhoş olana kadar içmesi ve bazen gece yarılarna kadar bazen de haftada bir, iki gece eve gelmemesi, Mehçure'nin dikkatinden kaçmaz. Bir derdi olduğunu ve bunun için hüznünlendiğini anlar fakat onu bu hale getiren sebebin ne olduğunu bir türlü anlayamaz. Mükerrem, memuriyetine devam ettiği ve maaş aldığı halde evine eskisi gibi bakmaz. Hizmetçiler, maaşlarını alamadığı için de birer, ikişer evi terk etmek zorunda kalırlar. Bu nedenle evin ve çocukların tüm hizmeti Mehçure'ye kalır. Bir pazar akşamı Mükerrem, meyhaneden yine sarhoş bir vaziyette döner. Ertesi sabah uyandığında Mehçure, kocasını yazı yazarken görür. Yanına yaklaşp yazdıklarını

okumak istese de Mükerrerem, gizli olduğunu söyleyince mecburen dışarı çıkar. Mükerrerem, kaleme gittikten sonra Mehçure, odayı toplarken yerde bir kağıt parçası bulur. Kağıdın bir tarafına yazılı “Evet. İhtiyarım elimde değil. Bir ateş içindeyim.” (*Mehçure*, s. 51) kelimelerini görür.

O zamana kadar kocasından şüphelenmeyen Mehçure için bu olay, felaketinin başlangıcıdır. Mehçure, önce kocasının bu mektubu bir başkasının ağzından yazdığını düşünür. Ancak içindeki şüpheyi yenemediği için bunu gizlice öğrenmeye karar verir. Çünkü kocasına sorması durumunda merakını giderecek bir cevap alamayacağını farkındadır. Mükerrerem, gece yarısına kadar içip sızdıktan sonra Mehçure, paltosunun ve pantolonunun ceplerini arar. Bir şey bulamayınca çekmecesinin anahtarını alır. Çekmeceye, küçük, pembe bir zarf içerisinde R. imzalı bir mektup bulur. Bir kadın tarafından yazıldığı ve açık bir davet anlamı taşıyan bu mektup, Mehçure’nin kocasına olan güvenini sarsar. Çekmeceyi karıştırıp en altta başka bir zarf daha bulunca asıl mesele anlaşılır. Bu mektup, Mükerrerem tarafından yazılmıştır. Mektuptaki “İki gözüm!” (*Mehçure*, s. 53) hitabı durumu anlamak için kâfidir. Mehçure, içinde uyanan rekabet hissiyle bunun hesabını Mükerrerem’e sormak istese de bu duygusunu bastırıp çocukları için Mükerrerem’in merhametini çekmenin daha doğru olacağına karar vererek ona göre hareket eder. Mükerrerem, yazdığı mektupta ailesinin zoru ile evlendiğini söyleyerek bunda mazur olduğunu kanıtlamaya çalışır. Üstelik mektupta nikâha dair de bir mevzu söz konusudur. Mehçure, bu meseleden, işin ilerlediğini ve bu aşamada kavga çıkarmanın Mükerrerem için iyi bir vesile olacağını düşündüğünden çocukları için bu felakete katlanır. Dolayısıyla Akif Efendi’nin, Mükerrerem için düşündüğü sebatsızlık, karısına duyduğu ilk muhabbetin geçmesiyle birlikte yavaş yavaş ortaya çıkmıştır.

Mükerrerem’in gönlünü kaptırdığı Rana, Âkil Efendi adında saf bir adamın kızıdır. “Şeytan mahsulü denilecek kadar melun, insan şeklinde bir şeytan” (*Mehçure*, s. 55) olarak tasvir edilen bu kadın, on sekiz yaşında evlenmiş ancak bazı uygunsuz davranışları yüzünden kocası tarafından boşanınca yeniden baba evine dönmüştür. Babası Âkil Efendi, kızının yanlış bir şey yapmayacağına inandığı ve kabahati damadında bulunduğu için kızının serbest bir şekilde gezip dolaşmasına karışmaz. Güzellik ve ahlak bakımından Mehçure’ye kıyasla aşağılarda olan Rana, cilve ve işvesiyle gönül aldatmada maharetlidir. Babasından aldığı müsaadeyi de fırsat bilip

her cuma ve pazar günleri seyir yerlerine giderek gönlünü eğlendirir. Mükerrerem’le de böyle bir yerde karşılaşır. Sonraki günlerde ilişkileri daha yoğun bir şekilde devam eder. Mükerrerem’in bu ilişkisi gönül eğlencesi olmaktan çıkıp ileride görüleceği üzere evliliğe doğru gidecektir. Fakat bu isteğini gerçekleştirmesi için karısını ikna etmesi gerekmektedir. Rana ise Mükerrerem’in evli ve iki çocuk sahibi olduğunu öğrendikten sonra da ilişkisinde devam eder. Mesire yerlerinde sıkça gezip dolaşmasından dolayı evlilik için tercih edilmeyen bir kadındır. Mükerrerem’in, Rana’nın ne meşrepte bir kadın olduğundan haberi yoktur.

İşi akışına bırakan Mehcre, Rana’nın kocası için geçici bir heves olmadığını aksine bir iptila olduğunu anlayınca üzüntüsünden vereme yakalanır. Gelen doktorlar da hastadan ümitli değildir. Mükerrerem, Mehcre’nin hastalığına Rana’yla evlenmesini geciktirdiği için üzülür. Diğer taraftan Rana, evlenmek için Mükerrerem’e baskı yapar. Yazdığı mektupta on gün süre tanıdığını, bu süre sonunda kendisiyle evlenmediği takdirde babasının baskısı yüzünden evleneceğini söyleyerek Mükerrerem’i kandırır. O sırada Mehcre ağırlaşınca hastaneye yatırılır. Mehcre, her ne kadar gitmek istemese de Mükerrerem’in, son davranışlarından pişman olduğunu ve çocuklarına bakacağını düşünerek hastaneye yatmayı kabul eder. Ne yazık ki Mükerrerem hakkında düşündükleri doğru değildir. Mükerrerem, karısının hastalığına üzüleceği yerde kendi heveslerini gerçekleştirme peşindedir. Bunun için de Mehcre’nin hastaneye yatmasını fırsat bilerek Rana ile evlenir. Rana’nın tanıdığı on günlük sürenin dolmasını beklemeden Mehcre’yi hastaneye yatırır yatırmaz Âkil Efendi’den Rana’yı ister. Âkil Efendi’ye, Mükerrerem’in karısının iki ay önce öldüğü ve iki de çocuğu olduğu söylendiğinden Âkil Efendi, kızının yeniden evlenmesini arzu ettiği için bunun üzerinde çok durmayıp olur cevabı verir. Üç, dört gün sonra da nikâhları kıyılır.

Mehcre ise kocasının evlendiğini koğuş arkadaşlarından Ayşe Hanım’ın ziyaretine gelen kız kardeşi Halime Hanım’la konuşmalarından işitir. Halime Hanım, ablası Ayşe Hanım’ı her gün ziyaret ettiği halde önceki gün gelemediğinden ablası kendisine sitem eder. Halime Hanım ise önceki gün nikâha davet edildikleri için gelemediğini söyler. Gittikleri nikâh ise komşuları Rana’nın nikâhıdır. Rana, genellikle kötü ahlakı yüzünden komşular tarafından sevilmediği için Ayşe Hanım ve kardeşi tarafından da sevilmez. Böyle bir kadının evlenmesine ihtimal verilmediğinden Rana’nın evlenmesi Ayşe Hanım’ı şaşırtır ve evlendiği kişiyi merak eder. Bu adamın

nasıl olup da Rana'nın yaptıklarından habersiz olduğuna anlam veremez. Bu sırada konuşmaları işiten Mehçure, Rana isminin geçmesiyle konuşmaya kulak kesilir. Bahsedilen kadının, kocasıyla ilişkisi olan kadın olma ihtimalini düşünerek başka biriyle evlendiğini düşünür. Fakat kadınlar arasındaki konuşmalar, evlendiği adamın kendi kocası Mükerrerrem olduğunu doğrular. Mehçure, böyle bir şeyin olabileceğini hiçbir zaman aklından geçirmediği için duyduklarına inanmakta güçlük çeker. Diğer tarafta Mükerrerrem ise hastaneye yattıktan sonra birkaç gün Mehçure'nin ziyaretine gitmiş, ondan sonra bir daha uğramamıştır. Mehçure, kocasının Rana ile olan münasebetini bildiğini söylemediği için Mükerrerrem, karısının nikâh meselesinden ölünceye kadar haberi olmayacağını düşündüğü için bu işe kalkışmıştır.

Mehçure, birkaç kere haber gönderip Mükerrerrem'i çağırır fakat bir netice alamaz. Bunun üzerine durumdan haberdar olduğuna dair bir mektup yazar. Bu mektubuna da cevap alamayınca ikinci bir mektup daha yazar ve Rana hakkında bildiklerini anlatarak Mükerrerrem'i uyarır. Ancak Mükerrerrem, Rana'yı bir melek gibi gördüğü için karısına iftira atıldığını düşünür. Rana ise basit bir kadın olmasına rağmen Mükerrerrem'i etkisi altına aldığından onu her seferinde kolayca kandırmayı başarır. Mehçure, mektubu gönderdikten sonra durumu daha da kötüye gider ve Mükerrerrem'in düğününün olduğu perşembe gecesı sabaha karşı vefat eder. Mehçure'nin vefatı, Mükerrerrem'e tesir etmez. Hikmet, yaşı gereği olanları az çok kestirebildiğinden annesinin ölümüne babasının sebep olduğunu bildiği için ona karşı büyük bir öfke duyar. Enise'nin ise annesinin öldüğünden haberi yoktur. Rana, eve alıştığı zaman çocuklara kötü davranmaya başlar, onları hırpalır. Mükerrerrem, bu konuda da Rana'ya sesini çıkarmaz, huyuna gider. Bununla birlikte Rana'nın, Mükerrerrem'e olan sevgisi kısa sürer. Üç ay geçmeden ondan da bıkar. Mükerrerrem'in her konuda alttan almasına rağmen Rana'nın eziyetleri artar. Bu haliyle o, "sanki Mehçure'nin intikamını almak için gelmiş bir zebani" (*Mehçure*, s. 119) gibidir.

Rana'nın, evlendikten sonra da mesire yerlerine sık sık gitme alışkanlığını devam ettirmesi, Mükerrerrem'in şüphelenmesine yol açar. Bu şüphe, onu bazı araştırmalar yapmaya sevkeder. Bir cuma günü, giyinip süslenerek evden çıkan karısını takip eder. Bu takip esnasında Rana'nın, söylediği gibi mesire yerine gitmediğini, dar bir sokağın sonundaki bir eve girdiğini görür. Bakkal dükkânından, evin kâtip Rıfkı Bey'e ait olduğunu öğrenir. Rana, Rıfkı Bey'le de Mükerrerrem'le

olduğu gibi mesire yerinde tanışmıştır. Mükerrem, Rıfkı Bey'in, kendisinden daha genç ve yakışıklı olduğunu görünce kıskançlığı artar. Rıfkı'nın cazibesini kullanarak karısını aldattığını düşünür ve yine Rana'yı suçlamaz. Kendisini terk edeceğinden korktuğu ve onsuz yaşamayı göze alamadığı için karısına hiçbir şey söylemez. Bununla birlikte etraftan dedikodulara sebebiyet verdiği gerekçesiyle mesire yerlerine gitmemesini uygun bir dille anlatır. Fakat Rana, bu sözlere kulak tıkayıp yine kendi bildiğini okur. Nasihatlerinin ve ricalarının tesir etmediğini gören Mükerrem, Rana'nın evde olmadığı bir gün -bir zamanlar Mehcre'nin yaptığı gibi- odasındaki çekmeceleri ve sandığı karıştırır. Rana, bugüne kadar Mükerrem hiçbir şeyini karıştırmadığı için sandığını kilitleme gereği duymadığından, o gün evden çıkarken de kilitlememiştir. Mükerrem, çekmecede aradığı şeyi bulamayınca sandığa yönelir. Orada ipek mendile sarılı bir mektup bulur. Bu mektup, Rıfkı tarafından yazılmıştır.

Annesi ve kız kardeşiyle birlikte yaşayan Rıfkı, onların evde olmadığı zamanlarda Rana ile görüşür. Bunun için de evin müsait olup olmadığı, tütüncü dükkânına bıraktığı kağıttan anlaşılarak Rana, kararlaştırılan günlerde Rıfkı'nın evinde buluşmaya gider. Nitekim Mükerrem, Rana'yı takip ettiği zaman Rıfkı'nın evine girmeden önce bahsi geçen tütüncü dükkânına uğradığını ve bir kağıt okuduğunu görmüştür. Mektupta, ayrıca ortak maksatlarında muvaffak olmak adına dikkatli olmaları gerektiğinden bahsedilmesi, Mükerrem'in dikkatini çeker. Rana'nın kendisinden ve çocuklarından şikâyet etmesi, Rıfkı ile gitmeye hazırlandığını açık bir şekilde gösterir. Mükerrem, karısını kaybetmek istemediği için meseleyi bildiğini ondan gizler. Sonraki gün, Hikmet hasta olduğu için mektepten erken çıkıp eve gelir. Rana, o gün  şığı Rıfkı'yı eve aldığı için Hikmet'in aniden gelmesine öfkelenir ve çocuğa birkaç tokat yapıştırdıktan sonra yaka paa dışarı atar. Kapıda kalan Hikmet, evin kapısına yakın bir harabenin önüne düşer. Aradan bir saat geçtikten sonra evlerinden, elinde şemsiye ile gayet süslü ve şık bir adamın çıktığını görür. Hikmet, bu adamı ne annesinin ne de babasının akrabaları arasında görmediği için tanıyamaz. Ayrıca tanımadığı bir adamın evlerinden çıkmasına da şaşırır. Akşam olunca yemekten sonra babasına durumu anlatır. Mükerrem, oğlunun anlatımından adamın Rıfkı olduğunu anlar. Bu nedenle işi meydana çıkarmanın tedbirsizlik olacağını düşündüğünden susmayı tercih eder. Oğlunun yanlış gördüğünü söyleyerek konuyu

kapatmaya çalışır. Bu sırada Rana, Hikmet'in kendisine olan bakışlarından Rıfkı'yı görüp görmediğini merak ettiği için çocuğun babasıyla konuşmalarını dinler.

Güya kendisine iftira atılmış gibi bağırarak içeriye girer ve ortalığı birbirine katar. Mükerrerem, çocuğun sözlerine inanmadığını ispat etmek için Hikmet'e, annesine iftira attığı gerekçesiyle tokat atar. Hem üvey annesinin hem de babasının eziyetlerine daha fazla dayanamayan Hikmet, o gece herkes uyuduktan sonra evden kaçır. Babasına bıraktığı mektupta ise durumu bildirerek kardeşinin de bir yere besleme verilmesini ister. Mükerrerem, oğlunun bıraktığı mektubu okuyunca içinden ona acısa da gözü Rana'dan başka kimseyi görmediği için Hikmet'in ortadan kaybolmasına aldırış etmez. Onun için varsa yoksa Rana'dır ve bu uğurda herkesi feda etmiştir. Böylece işten döndükten sonra zihninde, karısının Rıfkı ile görüşmesini engellemek amacıyla bir daha sokağa çıkmamasını kesin bir şekilde tembih etmek vardır. Rana, anahtarı bakkala bırakıp evi çoktan terk etmiştir.

Rana, karısı vefat ettikten sonra komşuları Abdullah Efendi'nin kızıyla söz kesen Rıfkı ile bir süre görüştüktan sonra onunla evlenmeye karar verir. Bu nedenle Rıfkı'yı, Abdullah Efendi'nin kızıyla evlenmekten vazgeçirir. Fakat Mükerrerem'le evliliği, Rıfkı ile evlenmesine engel olduğu için öncelikle bu bağdan kurtulması gereklidir. Bunun için de Mükerrerem'i zor durumda bırakarak kendisini boşamasını sağlamak için Rıfkı'yla birlik olup hile yapmaya karar verirler. Hikmet'in evden kaçtığı gün, Rana da babasının evine gelir. Âkil Efendi'ye bin türlü yalanlarla Mükerrerem'i şikâyet eder. Hikmet'in evden kaçmasına, babasının zulmünün neden olduğunu da ilave eder. Mükerrerem, ertesi sabah kayınpederinin evine gittiğinde kimseyle görüşemez. Rana, Rıfkı ile tertip ettikleri planı uygulamak için uygun zamanı beklediğinden, Mükerrerem'i gördüğü halde kapıyı açmaz. Sonraki gün, Rana evin hizmetçisi ile Mükerrerem'e haber göndererek onu çağırır. Mükerrerem, hiçbir şeyden haberi olmadığı için kendi ayağıyla tuzağa düşer.

Rana, Mükerrerem'i tahrik ederek tartışmaya sürükler. Rıfkı'nın getirttiği adamlar, güya bu kavga sırasında, Mükerrerem'in karısını boşadığını duyduklarını söyleyerek yalancı şahitlik yaparlar. Kavga sırasında Âkil Efendi ve karısı evde olmadığı için Rana, olayları kendi istediği şekilde anlatır. Hatta babasını inandırmak için biri Rıfkı olmak üzere yalancı şahitlerle de görüştürür. Bunun üzerine Âkil Efendi, bu uydurma boşanma meselesine inanır ve kızıyla hiçbir münasebeti kalmadığına, onu

rahat bırakmasına dair Mükerrerem'e bir mektup yazar. Mükerrerem, boşanma meselesinden haberdar olmadığı için mektupta yazılanlara anlam veremez. Bununla birlikte karısını boşamadığını iddia ederek bunun ispat edilmesini ister. İş, mahkemeye intikal edince Rıfkı ve arkadaşlarının yalancı şahitlikleri üzerine mahkeme kadısı, karı koca arasındaki nikâhın düştüğüne dair bir karar verir. Mükerrerem, birkaç kez barışmaya teşebbüs ettiyse de her seferinde reddedilir. Tüm ümitleri tükendikten sonra kızı Enise'yi yakın dostlarından birine emanet ederek intihar eder.

7.2.4.3. Halime³⁶⁵

Romanda, Halime'nin çok eşlilik sebebiyle sonu felaketle biten evliliği anlatılır. Henüz üç aylıkken annesini kaybeden Halime, babası ve üvey annesiyle birlikte yaşamaktadır. Genç kız olduğu zaman evlenme hayalleri kurar fakat bulunduğu mevki nedeniyle kendisine talip çıkmayacağını düşünür. Halime bu ümitsizlik içindeyken karşısına hiç beklemediği bir talip çıkar. Bu talip Numan adında fakir bir köylüdür. Yusuf Efendi adında birinin yanında çalışarak geçimini sağlamaktadır. Ancak kalacak bir yeri yoktur. Halime'yi istediği zaman kendisinin de iç güveysi geleceğini söyler. Bu teklifi Halime'nin babası tarafından reddedilir. Bunun üzerine Yusuf Efendi, arazilerinden birinde iki odalı bir köy evi yaptırır. Böylece Halime ile Numan evlenirler. İki buçuk sene mutlu bir hayat geçirirler. Bu sırada Yusuf Ağa'nın ölmesi hayatlarını değiştirir. Yusuf Ağa'nın malvarlığının el değiştirmesiyle birlikte Numan, hem tarladaki işinden hem de evinden çıkarılır. Mecburen kayınpederinin yanına sığınır. Fakat Halime'nin babası ve üvey annesi bu durumdan pek hoşlanmazlar ve her fırsatta bu hoşnutsuzluklarını söz ve davranışlarıyla belli ederler.

Numan, tanıdıklarından bazılarının para kazanmak için İstanbul'a gittiklerini duyunca kendisi de gitmek ister. Bu düşüncesini eşiyle paylaşır ve onun da onayını alır. Bunun üzerine Halime, babasının yanında kalmaya devam eder. Numan ise İstanbul'a gider. Böylece “henüz saadetinden zevkyâb, iki kalbin mesudiyetleri emr-i maişet yüzünden bu suretle en acı bir elem ve ızdıraba uğra[r].” (*Halime*, s. 49). Numan, İstanbul'a geldiği zaman birkaç gün hemşehrilerinin kaldığı handa ikamet

³⁶⁵ Mehmed Vecihi, *Halime*, (Dersaadet: İkdam Matbaası, 1314/1896). Yapılan alıntılarda eserin bu baskısı kullanılmıştır.

eder. Daha sonra bir iş bulup çalışmaya başlar. Kazandığı ilk paranın bir kısmını Halime'ye gönderir. Altı ay çalıştığı inşaatın kışın tatil olması nedeniyle bir yere hizmetkâr olarak girer. Hizmetine girdiği adam evin idaresini Numan'a bırakır. Numan, vekilharçlıkta zamanla ilerleyerek kazancını arttırır. Bu işi daha kârlı gördüğü için rençberliğe dönmez. İyiden iyiye İstanbul'a alışmaya ve işlerini yoluna koymaya başlar. Kazancıyla birlikte Numan'ın ahlakı da değişmeye başlar. Evini ihmal eder. On beş günde bir gönderdiği mektupları iki ay, üç ayda göndermeye başlar. Para göndermek konusunda da iki ayı geçirmedeği halde bundan sonra Halime'ye para göndermeyi de keser. Halime, türlü zorluklarla gönderdiği mektuplara bir cevap alamaz.

Kocası köyden ayrıldığı zaman hamile olan Halime, Numan'ın İstanbul'a gelmesinden beş ay sonra Hasan adında bir erkek çocuk doğurur. Numan, çocuğu olduğunu öğrendiğinde rençberlikten kazandığı paranın bir kısmını hediyelerle birlikte Halime'ye göndermiş fakat daha sonra her ikisine karşı kayıtsız davranmaya başlamıştır. Haftada bir olan izin gününde ise sefahat âlemlerinde düşmüş kadınlarla eğlenir. Bu kadınlardan Nuriye adında biriyle parasını yer. Bunun üzerine ailesine para göndermemeye ve gelen mektupları okumamaya başlar. Nuriye, Numan'ın evlilik talebini maddiyatının yetersizliği nedeniyle reddeder. Numan, Nuriye'nin istediği maddi refahı sağlamak için daha büyük bir dairenin vekilharcı olur. Böylece Nuriye ile Numan evlenip yakınlarda küçük bir eve taşınırlar. Numan, mevcut paranın bir kısmıyla evi döşeyip bir de hizmetçi tutar. Olay, İstanbul'da Numan'ın hemşehrileri arasında yayıldığı gibi köye kadar ulaşır. Halime, kocasının başka bir kadınla evlendiğini duyunca İstanbul'a gitmek ister. Zaten köyde kaldığı müddet zarfında hem babası hem de üvey annesi tarafından sürekli aşağılanmaktadır. Bu nedenle Halime'yi başlarından atmak için yol parasını da vererek İstanbul'a gönderirler. Halime, İstanbul'da kocasını bulur fakat türlü hakarete maruz kalır. O akşam kalacak yeri olmadığı için ilk postayla dönene kadar yanında kalmak için kocasına yalvarır. Böylece aşağı katta mutfak yanında bir odada iki gün kalmasına izin verilir. Bu süre zarfında Nuriye'den de dayak yer. Çocuğu ile birlikte sokakta kalınca bir hayır sahibi vasıtasıyla bir süre imamın evinde kalır. Daha sonra toplanan yardım paralarıyla memleketine gönderilir. Memleketinde dilencilik yaparak bir kulubede yaşamını sürdürür. Numan ise Nuriye ile mutlu bir hayat sürer. Aradan geçen dokuz sene

boyunca Halime ile oğlunu bir kere bile arayıp sormaz. Üstelik bu süre zarfında epey bir mal mülk de edinmiştir. Onların refah içinde yaşamalarına karşın Halime ile oğlu sefalet içinde yaşamaktadır.

Numan, dokuz sene sonra şiddetli bir göz ağrısına yakalanarak gözlerini kaybeder. Bir sene bu şekilde yaşadktan ve karısından gördüğü hakareten sonra ölür. Tüm mal varlığı oğlu Hasan’a intikal eder. Nuriye ise eski halinden daha aşağı bir konuma iner. Bir rekabet kavgasında kama ile yaralanarak ölür. Böylece hem Numan hem de Nuriye romanın sonunda hak ettikleri cezaya çarptırılır.

7.2.5. Fikripaşazâde Mehmed Münci’nin Eseri

7.2.5.1. *İnhimâk-ı Memât*³⁶⁶

Mehmed Münci’nin bu romanı çok eşlilik sebebiyle felaketle biten bir evliliği anlatır. Bir muharebede ayağının birini kaybeden ve emekliğe ayrılan Miralay Cemal Bey, Gedikpaşa taraflarında kızı Fikret ile beraber yaşar. Karısını bir sene önce kaybetmiştir. Tek arzusu, biricik kızının evlenip mutlu olmasıdır. Bunun için birkaç kez kızını sorguya çekse de başarılı olamaz. Bu işi baldızı Naciye Hanım’a bırakır. Naciye Hanım, bir tezkere ile durumu Fikret’e bildirir fakat o da başarılı olamaz. Fikret’ten yine red cevabı gelir. Bunun üzerine Cemal Bey, evlenme hususunda kızını serbest bırakır.

Bundan sonra yazar, ilk bölümün son kısmında Şevket Bey’i tanıtır. El bebek gül bebek bir şekilde yetiştirilen Şevket Bey, gençliğinde sefahate düşkündür. Beş sene önce babasının vefatıyla birlikte bu sefahat âleminde elini çekip eviyle ilgilenmeye başlar. Annesi Akile Hanım ile birlikte babasından kalan servetle rahat bir şekilde yaşarlar. Akile Hanım, oğlunun mürüvvetini görmek istediği için onu evlendirmek niyetindedir. Bu niyetini Şevket’e de açar. Evlilik fikri Şevket’i heyecanlandırarak üzerinde olumlu etki yapar ve eski yaşantısını değiştirmesine vesile olur. Mektebe devam edip diplomasını alır ve bir kaleme yerleşir. Böylece sabahları erkenden kaleme gidip akşamları evine döner. Sevme ve sevmeye olan ilgisi hayal âlemini genişletip duygularına yön verir. Bu da mizacının değişmesine ve duygularının yoğunlaşmasına

³⁶⁶ Fikripaşazâde Mehmet Münci, *İnhimâk-ı Memât*, (İstanbul: Âlem Matbaası, 1308/1890). Yapılan alıntılarda eserin bu baskısı kullanılmıştır.

neden olur. Şevket de tıpkı Fikret gibi severek, sevilerek evlenme taraftarıdır. Akile Hanım, oğlundaki bu değişimi farkederek kız bakmaya başlar. Birçok yere haber gönderdiği halde istediği gibi birini bulamaz. Akile Hanım, gelin olarak alacağı kişinin her yönüyle Şevket'e denk olmasını istediği için işi sıkı tutar. En son görücü olarak gittikleri Nafiz Bey'in kızını çok beğenmemesine rağmen almayı kararlaştırdıkları zaman Şevket'in kendi beğeneceği biriyle evlenmek istemesi üzerine bu karardan vazgeçilir. Bunun üzerine mesele tamamen Şevket'e havale edilir.

Şevket, kalemden çıktığı bir gün mesirelerden birinde Fikret Hanım'ı görür ve çok beğenir. Araba ile takip edip evini öğrenir ve annesine yazdığı bir mektupla durumu haber verir. Akile Hanım, ertesi gün Şevket'in tarif ettiği Gedikpaşa'daki eve giderek Fikret Hanım'ı ister. Teyzesi Naciye Hanım, Fikret'in evlilik hakkındaki düşüncelerini bildiğinden bu işe olur gözüyle bakamasa da yine de fikrini almak için danışır. Fikret, “birçok buhranlar, hırmanlar içinde ağladıktan sonra” (*İnhimâk-ı Memât*, s. 58) bu evliliği kabul eder. Akile Hanım da ciddi duruşu ve tavrını beğendiği Fikret'i gelin etmek ister. Bir hafta sonra nikâh gerçekleşir. Yaza doğru da düğünleri olur.

Evliliklerinin ilk ayları mesut geçer. Birçok kişinin gıpta ettiği bu evlilikte hem Şevket hem de Fikret, üzerlerine düşen görevleri hakkıyla yerine getirir. İlk sene bir yalı kiralayıp orada vakit geçirdikten sonra ikinci sene Erenköyü'nde bir köşke taşınırlar. Bu aralık hem Cemal Bey hem de Akile Hanım'ın hastalığa yakalanarak art arda vefat etmeleri, bu mesut çiftin huzurunu kaçıtır. Şevket ve Fikret, bu kayıpların ardından aralarındaki sevgi ve muhabbetle birbirlerini teselli ederler. Böylece üç sene güzel geçinirler fakat bu mutluluklarını uzun süre devam ettiremezler. Mutlu geçen bu üç yılın ardından aralarında dargınlıklar başgösterir. Bunun sorumlusu da Şevket'tir. Fikret, kocasının bu ani değişiminden şüphelenmeye başlar ve hayatında bir başka kadın olduğunu düşünür. Nitekim Şevket'in eve geç gelmeleri, sürekli düşünceli olması ve kendisini görmezden gelmesi bu şüphesini arttırır. Şevket'in bu halleri üç, dört ay kadar devam eder. Artık mutlu yuvaları, “âşiyâne-i felaket, penâh-ı bedbahtı” (*İnhimâk-ı Memât*, s. 85) olmuştur. Yazar, bu sevginin gerilemesini “*İnhitât-ı Meserrât*” başlıklı üçüncü bölümde detaylı olarak anlatır.

Aradan birkaç gün geçtikten sonra Şevket, Bursa'ya gittiğine dair bir mektup bırakır. Fikret, kocasının Bursa'ya gitmediğine emindir. Nitekim aradan yirmi gün

geçtiği halde Şevket dönmez. Fikret, kocasından ayrılmayı düşünse de hamile olduğu için buna cesaret edemez. Bu süre zarfında Zehra adını verdiği bir kız çocuk dünyaya getirir. Şevket ise doğumun ikinci ayında eve döner. Hiçbir şey olmamış gibi Fikret'e sahte muhabbetler göstermeye devam eder. Fakat gerçekte Şevket gönlünü Cemile adında bir kadına kaptırmıştır. Şerife Hanım'ı görücü olarak gönderip bir de onu istetmiştir. Anne ve babasını erken yaşta kaybeden Cemile, büyük validesiyle yaşamaktadır. Babası zengin olmadığı için talibi yoktur. İsteme esnasında Şevket'in evli olduğunu öğrendiğinde bunun şeriatın emri olduğunu söyleyerek normal karşılar. Şevket, Cemile'nin bu kararı üzerine nikâh yapıp ayrıca Erenköyü'nde bir köşkü de zıfâf için hazırlatır. Fikret'e, Bursa'ya gitme yalanını söyleyip onu oyalayarak bu süreyi Cemile ile geçirir. Daha sonra uygun bir vakitte Fikret'e bu durumu anlatmayı planlamaktadır.

Fikret, Şevket'in anlatmasına gerek kalmadan Cemile ile olan evliliğini tesadüfen öğrenir. Maziye ve mazideki mesut günlerini hatırlayıp hüznünlendiği bir gün, ziyaretine arkadaşlarından Lütfiye Hanım gelir. Fikret'i, Erenköyü'ndeki köşküne davet eder. Fikret, keyifsizliği nedeniyle gitmek istemese de Lütfiye'nin ısrarlarına dayanamaz. O günün akşamında Lütfiye Hanım, İsmet adında bir arkadaşından mektup alır. İsmet Hanım, Lütfiye Hanım'ı misafiriyle birlikte evine davet eder. Oradan da komşuları Cemile Hanım'ı ziyarete gideceklerini söyler. Bunun üzerine İsmet Hanım'ın evine giderler. Biraz oturup eğlendikten sonra Cemile Hanım'ı görmeye giderler. Lütfiye Hanım, Cemile ile iki gün önce tanıştığı için hakkında çok şey bilmez. Yalnızca zengin biriyle evli olduğunu ve kocasının başka bir karısı daha olduğunu bilir. İsmet Hanım'ın tanışıklığı ise ablasının, Cemile'nin düğününde bulunmasından dolayı diğerlerine göre daha fazladır.

Fikret, Cemile Hanım'a takdim edildikten sonra hal hatır bahsine girilir. Bu sırada içeriye bir Arap hizmetçi girip Cemile Hanım'a, kocasının kendisini çağırdığını söyler. Cemile, dışarı çıktıktan beş dakika sonra bir erkek sesi duyulur. Fikret bu sesi, kocasının sesine benzettiği için yüzünde ve vücudunda değişiklikler meydana gelir. Etkilendiğini odadakilere belli etmeden çıkar ve Cemile'yi takip eder. Cemile ile Şevket'in bulunduğu odaya yaklaşır ve bütün cesaretini toplayarak anahtar deliğinden bakar. Cemile'nin karşısındaki erkeğin, kocası Şevket olduğunu görür görmez kapıyı

şiddetle itip içeri girer. Kendisine Edirne’de olduğu yalanını söyleyen Şevket’in yakasına yapışır ve bayılır. Cemile ve Şevket ise bu olanlara şaşkınlıkla bakar.

Sonraki kısımda Cemile ile Fikret’in aynı evde yaşamaya başladığını ve Şevket’in her ikisine karşı eşit muamelede bulunmaya çalıştığını görüyoruz. Fakat Fikret mutlu değildir. Bu nedenle tüm sevgisini kızı Zehra’ya verir. Şevket ise bütün sevgisini ve muhabbetini Cemile’ye verdiği ve onu Fikret’ten daha çok sevdiği için Fikret’i unutmak derecesine gelir. Diğer yandan Cemile de Şevket’in bu ilgisinden ve Fikret’in ikinci plana düşmesinden memnundur. Bütün ilgiyi üzerine çekmek istediğinden, kocasının başka bir kadınla ilgilenmesine müsaade etmez. Yazar, Cemile’nin bu halinin kıskançlıktan değil garazdan neşet ettiğini ve Şevket’i etkisi altına alarak ona karşı sahte sevgi gösterisinde bulunduğunu dile getirir:

“Cemile, tarafeynin birudet-i kalbiyesine teessüf edecek yerde bilakis münşerih olurdu. Evet, Cemile, Şevket’i yalnız kendisine rabt etmek, başka bir kadına sevdirmemek istiyordu. Buna kıskançlık denilir mi? Tabayı-i beşeriyede meşhud olan teessürat-ı müthişenin en le’imi budur. Bu hale (garaz) derler. Cemile, Şevket’e daimi temelluklar, her vakit tabasbuslar gösterirdi. Şevket’i meşhur-ı cazibesi kılmış gitmişti.” (*İnhimâk-ı Memât*, s. 121, 122).

“(…) Cemile kıskanç değil gaddar idi.” (*İnhimâk-ı Memât*, s. 153).

“(…) Cemile hasud, müntakim ve mail-i esrar bir kadın idi. (...)” (*İnhimâk-ı Memât*, s. 154).

Fikret, Cemile’nin manalı tebessümleri ve küçümseyici tavırlarına daha fazla dayanamayarak Şevket’e ayrılmak istediğini söyler fakat Şevket buna yanaşmaz. Üstelik Fikret’i daha çok sevdiğini söyleyerek oyalamaya çalışır. Ancak Fikret her şeyin farkındadır ve bu kez ona inanmaz. Babasının baskısıyla yaptığı evliliğini kurtarmak için elinden geleni yapmış ama başarılı olamamıştır. Bu yüzden kendini tamamen soyutlayarak hayatının geri kalanını kızıyla birlikte küçücük bir odada devam ettirir. Şevket de bundan sonra artık ne Fikret’le ne de Zehra’yla ilgilenir. Varlıklarından haberdar bile olmaz. Fikret bu üç ay içerisinde eşinden ebediyen ayrılmanın üzüntüsüyle hastalanır ve Zehra’ya bakamayacak duruma gelir. Bu durum, duygularındaki hassasiyeti de artırır. En nihayetinde de Şevket’in evde olmadığı, Cemile’nin de Kağıthâne seyrine gittiği bir gün son nefesini verir. Şevket ve Cemile eve döndükleri zaman gördükleri tabut üzerine duruma vakıf olurlar fakat iş işten geçmiştir. Fikret’in vefatından iki sene sonra Şevket yaptığı hatayı fark edip pişman

olur. Fikret'in mezarını ziyaret ederek af dilese de bunun işe yaramayacağını farkındadır.

Fikret'in ölümünden sonra birkaç ay derin bir sükûnetle geçer. Sonrasında hayat normale döner. Zehra da bu sırada iki buçuk yaşına gelir. Şevket, bu geçen süre zarfında Cemile'nin “nasıl bir mekkâre-i fettan, nasıl bir füsunkâr-ı gaddar” (*İnhimâk-ı Memât*, s. 156) olduğunu anlar. Cemile, Şevket'in biriktirdiği paraları fuzuli yere harcamayı sever, hem halayıklara hem de Zehra'ya kötü davranır, lakayd ve başına buyruk hareketleriyle Şevket'i de üzer. Yazar, bu davranışlarıyla Cemile'nin iyice çılgırından çıktığını ve aklındaki kötü fikirleri icra etmek için uygun zaman kolladığını söyleyerek tehlikeli oluşuna dikkat çeker:

“ (...) Ma-hasal Cemile ateş püskürür bir zebani, zehir saçan bir akrep, mesaib taşıyan bir vücud-ı makhur idi.” (*İnhimâk-ı Memât*, s. 156).

Cemile ikbal ve servet hırsıyla hareket ettiği için bir süre sonra Şevket'ten de usanır. Onun sadece paralarına âşık olduğunu kendi kendine itiraf eder. Böyle düşünmesinde anne ve babasının erken ölümüyle onlardan yeterli sevgi ve terbiye görmediği kadar babasının fakirliğinin de etkisi vardır. Şevket, karısının gidişatından kalbindeki kötülükleri az çok tahmin etmiş olduğu için bütün maddi kuvvetini ona karşı bir silah olarak kullanmaya başlar. Böylece aralarındaki çekişme daha da şiddetlenir. Yazar, “iki müthiş berkin tesadümünden husule gelecek şerare acaba ne kadar müessir, ne kadar korkunç olacak” (*İnhimâk-ı Memât*, s. 161) şeklindeki sözleriyle bu çarpışmanın ileride vahim neticeler doğuracağını sinyali verir. Çok geçmeden Cemile, içindeki kötü niyeti açığa çıkarır. Bir gece eline aldığı ipe Zehra'yı boğmaya çalışır. Tam o esnada Şevket uykusundan uyanarak Cemile'yi suçüstü yakalar. Saçlarından tutup sürükleyerek yandaki odaya kilitler. Teşebbüs ettiği bu faciadan sonra artık Cemile ile yaşayamayacağını anladığı için ertesi sabah ona yol verir. Yaptığı bu kötülüğü kimseye anlatmayacağını, soranlara ise geçinemediklerini söyleyerek bu ayrılığı açıklamaya çalışacağını da sözünü verir. İhtiyacı olan parayı verdikten sonra “Allah seni affetsin” (*İnhimâk-ı Memât*, s. 173) diyerek evden gönderir. Cemile her ne kadar yaptığına pişman olup af dilese de Şevket'i kararından vazgeçiremez.

Bundan sonraki bölüm, Cemile'nin pişmanlığını ve çektiği vicdan azabını anlatır. Bu vicdan azabı, hayatının sonuna kadar onu yalnız bırakmayacaktır.

“Yaşamak mı Ölmek mi” başlıklı bu dördüncü bölüm, Cemile’nin günlüklerinden oluşur. Cemile, Şevket’in kendisini boşamasından sonra büyük validesinin yanına gider. Büyük validesi hasta olduğu için ona bakar ve sürekli maziyi düşünerek yaşar. Hâlden ve istikbalden ümidi yoktur. Büyük validesi vefat edince onu tedavi eden Doktor Namık Bey’le evlenir. Fakat Şevket’in ve Zehra’nın hayali sürekli onu muzdarip eder. O vakit yaptıkları nedeniyle deli ve çıldırmış olduğunu düşünerek pişmanlığı artar. Kocasını Namık Bey’i sevmekle beraber mazisini düşünmekten de kendini alamaz. Bunun sebebi değindiğimiz üzere daha çok vicdan meselesiyle ilgilidir. Namık Bey, memuriyet nedeniyle vilayât-ı şahanedeki ordulardan birine tayin edilir. Gidecekleri gün kararlaştırılınca Cemile, yol için gerekli hazırlıkları görmek üzere İstanbul’a iner. Köprüyü geçtiği sırada şemsiyesi bir erkeğin koluna çarpıp yere düşer. Şemsiyeyi, orada bulunan başka bir erkek yerden kaldırıp iade eder. Cemile, yüz yüze geldiklerinde bu erkeğin Şevket olduğunu görür ve heyecanlanır. Acele ile kayığa binerek eve döner. Böylece peşini bırakmayan mazisi ile acı bir şekilde yüzleşir. Bunun kendisi için “ceza-yı manevî” (*İnhimâk-ı Memât*, s. 193) olmasına sebep yine kendisi olduğunun farkındadır.

Namık Bey’in görevi nedeniyle gittikleri yerde beş sene kalırlar. Bu beş senenin sonunda Namık Bey hastalanır ve hastalığı gittikçe şiddetlenir. Kısa süre sonra da vefat eder. Cemile, kocasının ölümüyle İstanbul’a döner. Birikimlerinin çoğu Namık’ın borçlarına gittiği için elinde avucunda kalanlarla idare etmeye çalışır. Yüksek kaldırım’da kiraladığı küçük bir evde bir Arap aşçı ile birlikte yaşamaya başlar. Maddi gücü azalınca Arap aşçıya ihtiyaç duymadan kendi yemeğini kendisi pişirir. Kendisini her şeyden ve herkesten soyutlayarak yalnızca cüz’i bir ücret karşılığında gündeliğe giden Safiye adında bir köylü kıızıyla görüşür. Beş sene bu şekilde sefalet içinde yaşayan Cemile, kalp hastalığına yakalanır. Elinde kalan birikimini de tedavisine harcar. Böylece elindeki avucundaki her şeyi tüketir. Hem maddeten hem de manen bir çöküntü içine girer. Hastalığının ilerlemesiyle yatağa düşer. Bu süre zarfında ona Safiye bakar. Birikmiş ev kiralalarını ödeyemeyince mahalle imamı, mahalle sakinlerinden zengin bir beyden yardım ister. Bu kişi Şevket Bey’dir. Mahalle imamından yardıma muhtaç kadının adının Cemile olduğunu duyması üzerine heyecanlanır. Bu kadının, eski karısı Cemile olabilme ihtimali hatırına gelince kadını hemen görmek ister. Şevket Bey, yatakta baygın bir halde yatan Cemile’yi, perişan

haline rağmen tanır. O gün bir sedye ile Cemile’yi kendi evine nakleder. Diğer yandan Zehra, olanları dadısından öğrenince başta Cemile’yi kabul etmek istemez. Ancak babasının hatırı için ses çıkarmaz. Cemile ise kendine geldiği zaman yattığı odanın on sene önce içinde mutlu mesut bir şekilde yaşadığı oda olduğunu hatırlar. Şevket ve Cemile “*Son Telâki*” başlıklı bu son bölümde yüzleşirler. Aynı zamanda Zehra da annesinin ölümüne sebep olan üvey annesiyle yüzleşme fırsatı bulur. Hem Şevket hem de Zehra tüm yaptıklarına rağmen Cemile’yi affeder.

7.3. Genel Değerlendirme

İncelemeye dâhil edilen romanlarda çok eşliliğin aile birliğini bozucu işlevi üzerinde durulmuştur. Bu bağlamda maddi gücü yüksek erkeklerin bu kurumu kişisel çıkarlarını tatmin etmede bir araç olarak kullandıkları görülmektedir. Üzerine kuma getirilen kadınlar da genellikle hamisiz ve toplum nezdinde de hukuken savunmasız olan kadınlardır. Bu eserlerde yazarların çok eşliliğe bakış açısının menfi olduğu söylenebilir. Fakat Ahmet Mithat Efendi gibi yazarların bu müesseseyi Batılıların metres kurumuna karşı müdafaa ettiklerini de tekrar hatırlatalım.

Ahmet Mithat Efendi *Hasan Mellah Yahut Sır İçinde Esrar* adlı eserinde bu düşünceleri nedeniyle kendisine hercaî-meşrep diyeceklerin bulunacağını ancak hislerini tecrübeleri doğrultusunda doğrudan doğruya söylediğini ifade eder. Sonrasında da insanın hislerinin vazifeye karşı geldiğini, vazifenin yalnız işin fiiliyatını engellediğini, yazdığı bir tiyatro eserinde de (*Eyvah*) bunu savunduğunu ve böylece çok eşliliğin mübah olduğunu söyler:

“Ben bir vakit tiyatro yaptım. Bir adama iki karı sevdirdim ve aldıldım. Taaddüd-i zevcâtın medeniyete sığmayacağı hakkında Avrupalılardan bir fikr-i hikmet almış olan bazı zevat, aldıkları hikmet kanun-ı tabiata muvafıktır zannıyla bizim tiyatro oyununa itiraz eylediler. Hâlbuki kanun-ı tabiatı karıştıracak olsak taaddüd-i zevcat için bin fetva bulabiliriz. Ben işin bu cihetine de gitmedim. “Bu çiçek kırmızıdır diye sevebilirim, bu sarı, bu turuncu, bu mai, bu da yeşil diye. Eğer sevillecek bir şeyi sevmekte kusur edersem veyahut hakkıyla sevmeysem o zaman ma’yûb olurum. Mor çiçeğe alaka ettim. Artık hiçbir rengi sevmem davasında bulunursam müfrit addolunurum.” cevabını verdim. Çünkü beynim böyle muhakeme ederdi. Hissimi ketm etmeyerek doğru söz söylemek üzere bunu söyledim. Şunu da ihtar edeyim ki bu söz hissiyata mahsustur. Vazife bahsi bunda yoktur. Vazife ki insanın müteahhil olduğu refikaya şart-ı nikâh olarak bittabi vadedeceği sadakattir. Lakin bakalım bu vazife, hissimi tebdil edebilir mi? His efendim, his! O vazife ile değil a, bir cabbarın emriyle bile tebeddül edemez. Düşüneceğini düşünür, seveceğini sever, vesselam. Vazife yalnız işin fiiliyatını menedebilir.” (*Hasan Mellah yahut Sır İçinde Esrar*, s. 304, 305).

Bahtiyarlık'ta ise Osman Kamil'in (diğer adıyla Senai) annesi, kocasının üstüne başka bir kadınla evlenmesinden rahatsızlık duysa da bu durum Musa Ağa için pek bir şey ifade etmez. Bir yolunu bulup evlendikten sonra keyfine bakan Musa Ağa için ilk karısının gönül koyması bir anlam taşımaz:

“Vakıa Osman Kamil'in validesi şu halden asla memnun olamamışsa da Yamalı Musa öyle bir kadının memnuniyetine, adem-i memnuniyetine kulak verecek takımdan olmadığı cihetle kadıncağız bol bol inkisardan başka kendisine medar-ı tesliyet bulamamıştır.” (*Bahtiyarlık*, s. 13).

Dolayısıyla taaddüd-i zevcat konusunda toplumda kadınların duygu ve düşüncelerinin dikkate alınmadığını, erkeğin bir bahane ya da fırsatını bulup dinin evlilik meselesinde erkeğe verdiği icazeti çoğu zaman keyfi olarak kullandığını söylemek mümkündür. Bu nedenle ikinci evliliğini yapmasından ilk karısının rahatsızlık duyması Musa Ağa'nın umurunda değildir.

Demir Bey Yahut İnkişâf-ı Esrâr'da, Demir Bey'in ilk eşi, kocasıyla ilişkisinde sadakatten emin olduğu halde onun ikinci bir kadın almasını kabullenemez:

“(…) Meğer iki sene müddet hem bana hem o kadına kocalık etmiş de haberim olmamış. Kendisi ihbar etmemiş olsaydı yine haberim olmayacaktı. Bunu yine baban haber verdi. Hatta benim de İslam'ı kabul etmeliğimi teklif suretinde haber verdi. Kendine olan muhabbetim hasebiyle belki İslam'ı kabul edebilirdim. Lakin ben müddet-i ömrümde ondan başka erkek görmeyerek bu sadakatim, bu vefakârlığım ile müftehir iken bademâ onun ikinci karısı olmayı bir türlü nefsime yediremedim.” (*Demir Bey Yahut İnkişâf-ı Esrâr*, s. 257).

Feride Hanım, her ne kadar romanın sonunda kocasının ilk eşinden olan kızını kabul etse de ilk eşinin Demir Bey'i terk etmemesi ve ortak olmayı kabul etmesi durumunda Feride Hanım'ın nasıl bir yol izleyeceği belli değildir. Dönem romanlarında görüldüğü üzere ortak olmayı kabul etmesi ya da katiyyen reddetmesi imkân dâhilindedir.

Bu eserde değinilmesi gereken bir diğer mevzu ise Mehtap ve Âfitap adındaki iki cariyenin Demir Bey'in odalığı olmak istemesidir. Biri yirmisini geçmiş, diğeri otuzuna yaklaşmış birer “şuh-meşreb” olan bu cariyelerin gönlünde yatan aslan Demir Bey'dir. Yazar, cariyeye hizmetinde kullanılmak üzere satın alınan bu kızların bu tür ümitlerini ayıplamaz. Bu tür cariyelerin bu vesileyle odalık mertebesine kadar yükseldiklerini belirtir:

“Ayıplanmaz ya! Bu yolda mübayaa olunan kızcağızların türlü türlü ümitleri olur! Demir Bey’in yaşlılığı bu ümitleri kuvvetten düşürmez. Bilakis takviye eder. Her cariyeye hanımının kahrından efendisine iltica hayalâtından başlayarak tahayyülatını tevsî‘ eyledikçe eyler. Ekseriya bu hal efendilerde dahi görülür. Biçaregân-ı cevârîyi evvela bir hüsn-i merhametle himayeden başlayarak zevcesinin nazar-ı husumetini celbede ede nihayet ona rağm gibi bir suretle cariyeyi odalık mertebesine terfi eyler.” (Demir Bey yahut İnkişâf-ı Esrâr, s. 52).

Nitekim yazar, bunu birçok eserinde dile getirmiştir. Demir Bey’in yaşlılığı, cariyelerdeki bu isteği engellemez aksine arttırır. Ancak Demir Bey, “sadakat-i zevciyyede sabit ve anîd bir adam olduğundan” (Demir Bey yahut İnkişâf-ı Esrâr, s.52) cariyelerin beklentilerine karşılık vermez. Roman içerisinde Demir Bey’i iki eşli olarak tanırız. Polini’nin annesi ile olan evliliği ayrılıkla neticelenirken Feride Hanım’la olan evliliği devam eder. Demir Bey, bu evliliğe sadık kaldığından, yukarıda bahsedildiği üzere evdeki cariyelere yüz vermez. Yazar, bu evliliği “geçinmek” olarak görür:

“Demir Bey gibi adamlar sevmek sevilme mebahisini hiç ortaya koymazlar. Onlar maîşet-i zevciyyeye “geçinmek” derler. Geçinirler giderler. İnce eleyip sık dokumazlar.” (Demir Bey yahut İnkişâf-ı Esrâr, s. 16).

Turfanda mı Yoksa Turfa mı, Mizancı Mehmed Murad’ın tek romanıdır. 1891’de yayımlanan romanın “Özel İfade” başlıklı bölümünde yazar, Tanzimat romanına şöyle bir eleştiri getirir:

“Bizde roman namı pek ucuz olarak alınıp verilmektedir. Beş on seneden beridir ele alınması caiz olmayan kaba bir sevişme tasvirleri “milli roman” unvanı altında itibar bularak büyük bir itina ile okunmaktadır.” (Turfanda mı Yoksa Turfa mı, s. 7).

Yazarın bu tenkitlerine karşı taraftan da tenkitler gelir. Bu nedenle Mizancı Murat, “Tenkit ve itirazda bulunmak kolaydır. Hüner, öyle bir eseri meydana koymaktır.” (Turfanda mı Yoksa Turfa mı, s. 7) şeklindeki eleştirilere cevap mahiyetinde “milli roman” olarak nitelendirdiği bu eserini kaleme aldığını ifade eder.

Mansur'un, dava adamı kimliğiyle roman içerisinde yaptığı işler ve bürokrasi eleştirisi konumuz dışındadır. Nitekim romanın ismi de buna işaret etmektedir.³⁶⁷ Dolayısıyla iki idealist karakter olan Mansur ve Zehra³⁶⁸, konumuzla ilişkisi bakımından ele alacağımız kahramanlarla ilişkileri çerçevesinde değerlendirilecektir.

Mizancı Murad Bey bu eserinde, Şeyh Salih Efendi'nin çok eşlilik sebebiyle felaketle biten evliliğini anlatır. Salih Efendi, taraçada çamaşır asarken gördüğü Müzeyyen isimli genç kıızı otuz senelik karısının üzerine ikinci eş olarak alır. Abisi Raşid Efendi'den başka kimsesi olmayan Müzeyyen, her ne kadar doğuştan edepli ve iffetli olsa da kimsesiz ve eğitimsiz olması bu duygularının eğitilmemesine yol açtığı gibi maruz kaldığı birkaç davranışın muhtemel tehlikeleri barındırdığını anlamasına da engel olur. Nitekim Raşid Efendi, onun bu tecrübesizliğinden faydalanarak entrikalarını çevirecektir:

“Yani Müzeyyen, kızlarımızın çoğu gibi doğuştan iffet ve edep duygusundan mahrum değildi. Fakat vazifesini bilen bir annenin arkadaşlığı yahut olgunlaştırıcı ilmin tesirleriyle o edep ve ismet duygusunun bezenip eğitildiği yoktu. Saka, kapı aralığından bir daha elini uzatsın diye beklemedi. Yahut erik vermek bahanesiyle komşunun çocuğu öpsün demedi. Fakat terbiye verilmemiş sakanın her su getirişinde, “Bir daha görsem de göğsünü sıksam.” Hülyasında bulunacağını, komşu çocuğun dahi, “Pencereden bakarlarsın.” Karşılığıyla yetinen kızın Allah'ın emriyle alınacak bir mal olmadığına hükmedeceğini düşünemedi. “Çapkın”, “fahişe” isnadı pek ucuz alınıp verilir lakin eğitim ve terbiye noksanlığı kurbanı bulunan bu cahil çocuklar acaba buna müstahak olabilirler mi?” (*Turfanda mı Yoksa Turfa mı*, s. 125, 126).

Dolayısıyla Müzeyyen kendisinden yaşça büyük bir adamın ikinci karısı olmayı abisinin menfaati için kabul eder. Abisinin, Şeyh Salih Efendi'nin öldükten sonra servetine konacağına ve dul bir kadın olarak istediği kocaya varacağına dair sözlerine inanır. Müzeyyen'in eğitimsiz ve kimsesiz olması, Raşid Efendi'nin çıkarları, Şeyh Salih Efendi'in ikinci eş alma isteği Salih Efendi-Müzeyyen evliliğinin felaketle bitmesine sebep olacaktır. Romanın sonunda ise Raşid Efendi, Şeyh Salih Efendi ve Müzeyyen cezalandırılır. Salih Efendi'nin ilk karısı, Müzeyyen'in “ortak”

³⁶⁷ “Romanın unvanına gelince o da özellikle seçilmiştir. Hikâyenin içinde tasvir olunan şahıslardan Mansur, Zehra, Fatma, Mehmet, Ahmet Şunudî zamanın yeni mahsulleridir. İleride çoğalacak örneklerinin ilk önceleri, yani “turfanda”ları mıdır, yoksa kimsenin beğenmeyeceği cemiyet düşkünleri, yani “turfa”ları mıdır diyerek okurlara soru yöneltiyoruz ki kalplerinden yansıyacak etkinin belirtilerinden isabet edip etmediğimizin derecesini anlayacağız.” (*Turfanda mı Yoksa Turfa mı*, s. 8).

³⁶⁸ Romanın sonlarına doğru Mansur ve Zehra evlenir. Mahmut adında bir erkek çocukları olur. Mutlu evlilikleri roman sonunda Mansur'un ölümüne kadar devam eder.

gelmesinden hoşlanmaz. Huzursuzluk çıkarır fakat sonradan kabul etmek zorunda kalır. Bu da o dönem kadınlarının istemeseler bile ortakla yaşamayı kabul etmek zorunda kaldıklarını gösterir. Ayrıca Müzeyyen'in bu evlilikten bir de çocuk sahibi olması aralarındaki rekabeti arttırır.

Ahmet Rasim de *Mektep Arkadaşım*'da Ziya'nın anne-babasının çok eşlilik sebebiyle felaketle biten evliliğini anlatır. Ziya'nın babası, annesinin üzerine evlenince ailesini terk eder. Kimsesiz kalan Ziya ve annesi zor günler geçirir. Yazar, erkeklere tanınan bu hakkın keyfi olarak kullanılmasını Ziya'nın babası üzerinden tenkit eder. Bu tür evliliklerin hamisiz çocuk ve kadın üzerindeki etkilerini ise Ziya ve annesi üzerinde gösterir. Ziya ve Çerkez asıllı annesi, görümcenin yardımıyla sefaletten kurtulur.

Ahmet Rasim, Ziya'nın annesi üzerinden kendi annesi Nevber Hanım'ın, babası üzerinden de kendi babası Bahaeddin Efendi'nin hayatını anlatır. (Nerkiz, 2021: 328).

19. yüzyıl popüler romancılarından Mehmed Vecihî'nin 1893'te kaleme aldığı *Mihr-i Dil*, anne ve babası öldükten sonra bir konağa besleme olarak gönderilen genç bir kızın felaketle biten evliliğini konu alır. Bu yönüyle gerek Samipaşazade Sezai'nin *Sergüzeşt*'i gerekse de Namık Kemal'in *İntibah*'ı arasındaki konu benzerliği dikkat çekicidir.

Yazar, *Mihr-i Dil* ile Adni'nin karşılaşmalarını kaderin *Mihr-i Dil*'e hazırladığı felaketlerin başlangıcı olarak değerlendirir. Dolayısıyla hem okuyucuyu hem de kahramanlarını mutlulukla beraber yavaş yavaş bir felaketin de beklediğini açıktan açığa hissettirir. Vecihî, Adni'nin muhabbetinin sağlam bir temele dayanmadığını, ilk muhabbetin yok olmasıyla aralarındaki tezadın bariz bir şekilde meydana çıkacağını ifade ederek gerçekleşecek olan bu evliliğin, mutluluk getirmeyeceği kanısındadır. Nitekim bu sözlerin doğruluğu ileride görülecektir:

“(…) Ne fayda ki bu meftuniyet yalnız hüsn ü âna aid olduğu için hüsn ü ân gibi muvakkat idi. Tehil-i madde-i mühimmesi ki iki vücudun ittihadı, iki müddet-i ömrün bir tarz-ı maişette güzerânı demektir. Ömr-i sahibleri beyinde o münasebet-i katiyyeyi hâsıl etmek için ne derece ittihad-ı efkâr ü ârâ, tevâfuk-ı ahval ü ahlak olmalıdır ki izdivaçtan muntazır olan mesudiyyet husule gelsin. Vakıa her meyil ve muhabbetin sebeb-i husulü hüsn olur. Fakat bi't-tabii muvakkat olan o incizab zeval bulmadan eshab-ı ciddiye-i muhabbet -ki başlıcası ittihad-ı efkâr ve takdir-i mahiyettir- hâsıl olursa iki kalbin irtibatı da münfekk olmaz. Bunlarda ise onun husulü mümkün değildi. Çünkü Adni cehli hasebiyle kızın irfanını, noksan muhakemesinden naşı ulüvv-

i ahlakını takdir edemeyeceği cihetle ilk muhabbetin zevalinden sonra haremde itibar edeceği şey yalnız isabet ve servet maddelerinden ibaret olacak idi. Onu da bulamayacağından bu suretle teşkil eden ailenin âtisi emin olmadığı şüphesiz idi.” (*Mihr-i Dil*, s. 48, 49).

Adni, Mihr-i Dil’e yaptıklarından pişmanlık duyup özür dilese de neticede mutlu bir evliliğin felaketine sebep olmuştur. Yazar, bu vesileyle Adni’nin Seher Hanım’la olan görücü usulü evliliğini de tenkit eder.

Yazarın, roman boyunca Adni’nin annesine “Hanımefendi” şeklinde hitap etmesi, statüsüne vurgu yapması açısından önemlidir. Hanımefendi, eserin sonuna kadar bu sosyal konumuna uygun şekilde hareket ederek karşıt statüdeki Mihr-i Dil ile çatışma içerisine girecektir. İnsanları güç ve iktidar ölçüsüyle değerlendiren Hanımefendi’nin, Mihr-i Dil’i insan yerine koymadığını, kimsesiz ve besleme sıfatıyla onu ezdiğini görmekteyiz. Dolayısıyla Mihr-i Dil’in duygularının, Hanımefendi nazarında hiçbir kıymeti yoktur.

Mihr-i Dil’in komşu yalıya gelip odadan içeriye girdiği zaman kapının yanında bulunan küçük bir minder üzerine oturması ve geniş odada kendisine layık olarak aciz bir köşeyi bulması toplumdaki statü farklılığına işaret eder. Bu durum, Mihr-i Dil’in sosyal statüsüyle ilgili olduğu kadar aynı zamanda evliliğindeki önemli mevkisini de kaybettiğini göstermektedir:

“(…) Mevki-i ehemmiyetini kaybettiği için daha ileri geçemeyerek köşe-i aczi kendine layık gördü.” (*Mihr-i Dil*, s. 75).

Mihr-i Dil, yazarın okuyucuya vermek istediği tüm duygu, düşünce ve iletilerin merkezi konumundadır. Olaylar acıtasyona varacak seviyede kurgulanarak Mihr-i Dil’in bakış açısıyla yansıtılır. (*Mihr-i Dil*, s. 14).

Yazar, *Mihr-i Dil* romanında evliliğin devamının eşler arasındaki kültür, eğitim ve yaşayış birliğiyle sağlanabileceği görüşündedir. İslam hukukunun erkeğe tanıdığı çok eşlilik hakkı kadın için mutsuzluk ve kıskançlık kaynağı olur. Toplum yapısından dolayı erkeğini hayat garantisi olarak gören kadın için eve gelen ikinci bir eş onu öldürmekle aynıdır. (Çiftçi, 1999: 50, 56). Bu bağlamda yazar, meşru bir evlilik olmasına rağmen geçerli gerekçeleri olmayan böyle bir evliliğin ilk eşin felaketi olduğu tezini işler. Dolayısıyla Vecihi, Mihr-i Dil’in tarafını tutarak mecburi olmayan çok eşliliğe karşı olduğunu gösterir. (Safi ve Arslan, 2018: 142).

Servet-i Fünun topluluğunun revaçta olduğu yıllarda yaşamakla birlikte devrin müstakil şahsiyetlerinden biri olan Vecihi, yazdığı romantik eserleri ile şöhret bulmuştur. Eserlerinde birbirine zıt kişilikler ortaya koyması, sıradan konuları felaketle yoğurarak işlemesi, taraf tutması gibi özellikleriyle Tanzimat romanının yeni bir örneğini vermiştir. (Önal, 1985: 187). Tesadüfle felaket ve mutluluk arasında bir bağ kuran Vecihi, insanın mutlu ya da mutsuz zamanlarında başına gelen tesadüfler sebebiyle iyiye veya kötüye yöneldiği görüşündedir. (Önal, 1985: 5).

Mehcure romanında, Mehcre ile Mükerrerem'in evliliklerinin felaketle bitmesine yol açan başlıca etken erkek kahramanın aile bilincinden uzak bir anlayışta olmasıdır. Mükerrerem'e göre evlilikte eş; zevklerini, beğenilerini tatminde bir araçtır. Bu nedenle zamanla Mehcre'ye olan hisleri yön değiştirerek kendince haklı bir mazeret olmuştur. Vakaya sonradan dâhil olan ikinci eş konumundaki Rana'nın, romanın temel fikrinin uzağında yer alması felaketi hızlandırıcı bir faktör olmuştur. Çokeşli aile yaşantısı etrafında oluşan olumsuz ilişki ağı sonucunda aile varlığını koruyamaz. Kahramanların akıbeti de aile bilincinin önemine göndermede bulunacak şekilde gerçekleşir. Yazar, kötü aile yaşantısının insanı düşürebileceği felaketleri göstererek toplumu uyarma görevini üstlenir. (Karagülle, 2004: 20, 22).

Tesadüfe bırakılamayacak kadar hassas bir mesele olan evlilik hakkında Akif Efendi'nin, karısına söylediği sözler de meselenin önemini göstermektedir:

“— Sen evlenmeyi o kadar kolay mı sanıyorsun? Birbirini tanımayan iki kişinin hayatını, günlerini birleştirmek ne kadar zor bir meseledir, biliyor musun? Bir insan, özellikle bir kadın bir anda ömrünü, istikbalini, gönlünü, arzusunu tamamen bir erkeğe teslim edecek, sonra onunla ömrü oldukça beraber olacak... Eğer kaderinin yardımını olursa mesut olur. Evlenmek bir haftalık, bir aylık yol arkadaşlığı gibi değildir. Evlilik bir ömür boyunca sürecektir arkadaşlıktır. Onun için bu konuya önem verilmesi ve her zaman kaderin yardımının istenmesi gerekir. Bu iş tesadüfle bırakılmaz...”
(*Mehcure*, s. 9).

Vecihî, *Mihr-i Dil* ve *Mehcure*'de olduğu gibi *Halime* romanında da çok eşlilik sebebiyle sonu felaketle biten bir evliliği anlatır. Halime'nin evliliği kocasının İstanbul'a çalışmaya gitmesi ile bozulur. Numan, orada düşmüş kadınlardan Nuriye adında biriyle evlenir ve köyde kalan ailesini unuttur. Oğluyla sefil bir hayat yaşayan Halime'nin aksine Numan ile Nuriye refah içinde yaşar. Eserin sonunda ise Numan ve Nuriye yazar tarafından cezalandırılır. Numan dokuz sene sonra gözlerini kaybedip ölürken Nuriye de geldiği bataklığa geri döner. Bir kavga sırasında öldürülür. Böylece

keyfi yapılan çok eşlilik, evlilik birliğini bozduğu gerekçesiyle yazar tarafından onaylanmaz.

Fikripaşazâde Mehmet Münci, 1891’de yayımladığı *İnhimâk-ı Memât* romanının “*Bir İfade*” başlıklı önsözünde, etkilendiği gerçek bir hikâyeyi kaleme aldığını ifade eder:

“Tecrübe görmeden bahusus hiçbir serrişte-i hayatı elde etmeden tabii bir roman tasvirinin ne kadar müşkil olduğunu itiraf etmekte ve bununla beraber âmâk-ı tefekkürata müstağrak bulunmakta iken müsademe-i hissiyattan mütevellid bir netice-i müessireyi bu fakire hikâye etmişlerdi. Duçar olduğum tesirat-ı müzice saikasıyla o macera-yı hayatı -kâffe-i dakayık ve ananesine peyda-yı vukufla- zabt ederek maraz-ı muhakemeye vaz ediyorum. Vakanın sahtına, hakikatine kesb-i ıttıla için pek çok çalışarak bilahire günlerce düşündüm. Fakat bihakkın tasvir, tarif edebildim mi? Orasını kariin-i kiram hazeratı aczimi, sinnimi derpiş-i nazar-ı iman ederek tayin buyursunlar. (...)” (*İnhimâk-ı Memât*, s. 3, 4).

Henüz on yedi yaşında olan Fikret’in aşk ve sevdâ meselesine yaklaşımı lakâyedânedir. O, izdivaçsız hayatın da mümkün olabileceğini savunur. Dolayısıyla okuduğu “*Sadme-i Aşk*” isimli bir aşk macerasından hareketle muharrirlerin yazdıkları eserlerde bu meselelere değinmesini eleştirir. Bu tür konuların gerek erkekler için gerekse de kızlar için ibretlik örnekler sergilemediğini aksine özellikle kızları aldatıcı vaatlerde bulunarak onları hüznâ ve sefaletâ sürüklediğini kanaatindedir:

“Ah! Evlenmek! Niçin? İzdivaçsız hayat olamaz mı? Haydi ey müdebbire teyzem! Fikret çocuk oyuncağı gibi sizin elinizde mi kaldı? Bir kıza böyle bir teklifte bulunmak ne kadar güctür bilir misin? (...)” (*İnhimâk-ı Memât*, s. 8).

“Zavallı muharrir! Şu romanında macera-yı sevdakârâneyi yalnız kendin, yalnız erkekler okumak için mi tasvir ettin? Mûlahaza etmedin mi ki şu kitabı genç çocuklar, kızlar da okuyacak. Ne olmuş? Bir erkek bir kıza sevmiş, kızın haberi yokmuş, sonra âgâh olmuş, o da aşkını sevmiş, kızın pederi vermemiş, erkek intihar etmiş, kız da meraktan aşkını takip eylemiş. Bu tasavvurun erkekleri bahusus kızları ibret-bîn, müteyakkız etmeye sebep olabilir mi? Heyhat? Her vakit aşk, her daim sevdâ! Cemiyet-i beşeriyenin esası sevdâ ile mi temettin edilmiş? Muhabbet-i insaniyenin rabıtası aşk ile takviye olunmuş? Aşkın vakıât-ı şairânesine kurban ettiğin o insanlara niçin vezaif-i insaniye talim etmedin? Bir kıza aşktan bahsetmek mucib-i teessürat ile mi olur... O kadar mûthıştır. Bir kıza sevdânın lezaiz-i ruhaniyesini anlatmak onları mevte sevk eder, o kadar acıdır. Bir kıza aşkın halavet-i müheyyicanesiyle alûde-ridâ-yı letafet etmek, hanümânları imhaya bâdi bulunur, o kadar korkunçtur. Bir kıza sevdânın kuva-yı meshurânesine feda etmek huzuzât-ı latifenin şua-yı meyzinî söndürebilir, o kadar mehibtir. (...)” (*İnhimâk-ı Memât*, s. 8, 9).

“(...) Aşka niçin yakıcı bir kuvvet, bir tâbiş-i kahramânâne verelim? Tabiatın menazır-ı kudsiyetine hayretle nigerân olan bir insan, aşkı idame, sevdâyı takviye etmek için yaşamıyor, hâlıkının icadat-ı azime, kudret-i rububiyesini düşünüyor, acziyle beraber gavamız-ı eşyayı tettebbua çalışıyor.” (*İnhimâk-ı Memât*, s. 19).

Yazar da Fikret’le aynı düşünmekte ve genç kızları aşk ve sevda hususunda uyararak onlara olası faciaları hatırlatmaktadır. Ayrıca evliliğin ciddi bir müessese olduğundan hareketle hem evlilik çağındaki genç kızlara hem de evli kadınlara, bu konudaki vazifelerinin önemini anlatmaktadır. Dolayısıyla yazarın bu ifadeleri, kadının toplumsal hayattaki konumunu ve toplumun evlilik müessesesine bakış açısını anlamak açısından önem arz etmektedir:

“(…) Bir kız ikbalini, bir kadın vazifesini bilmelidir. Bir duhter-i pakizenin kapıldığı o envar-ı sevda, an-ı izdivaçta münhasif olmayarak –ihtimal ki- birçok âsâr-ı müthişenin incilâ-sâz-ı perver olmasına bâdi olur... Bir aşkın kuvveti bazen nâ-kâbil-i imha olabileceğinden perveriş-yâb-ı kemal olmaya başlayan izdivaç-ı hengâmında bin türlü garaibat peyda eder. O kıza kadınlık vazifesini, o kadına zevc-i muhabbeti, evlad-ı şefkatini unutturur. (...) Vazifesini bilmeyen bir kadın, hâlıkına küfran-ı nimet, zevcine karşı icra-yı hıyanet, ifa-yı habaset etmiş olmaz mı? Teehhül eden, bir hayatın devam-ı ikbaline hasr-ı evkat eyleyen bir kadın, zevcine karşı mahviyat, evladına –eğer varsa- âli bir şefkat, havişanına parlak bir inkıyad-ı mutiânede bulunmalıdır. (...)” (*İnhimâk-ı Memât*, s. 14, 15).

Fikret, “heva-yi meşrep” değil, iffetli bir kızdır. Bu nedenle mesire yerlerine sık gitmez. Bu da soğukkanlı görünmesine yol açar. Ancak bu soğukluğu ciddiyetinden ileri gelmektedir. Ayrıca tetebbuat ve çeşitli ilimlerde de kendini geliştirmiştir. Bundan dolayı kadın-erkek ilişkileri ile evlilik meselesine yaklaşımı daha derindir. On yedi yaşında olması tecrübesizliğini ve içindeki çocuğu ortaya çıkardığı için “Tecrübe görmeden teehhüle kalkışmak insanlık mıdır?” (*İnhimâk-ı Memât*, s. 21) sözleriyle bu yolda tecrübe edinmeden evlenmek istemediğini dile getirir. Nitekim “on yedi yaşında olduğum halde teehhül ederek zevcime nevazişle “bana bin oyuncak al...” dememeye çalışacağım” (*İnhimâk-ı Memât*, s. 20, 21) ifadeleri bunu destekleyici niteliktedir.

Yazar, Fikret ile Şevket’in evliliğini “*İzdivaç*” başlıklı ikinci bölümde anlatır. Burada Fikret’in evliliğe mesafeli oluşu ile Şevket’le evlenmeyi kabul etmesi arasında bir tenakuz olduğunu da söylemek gerekir. Fikret daha sonra bu evliliği babasının zoruyla kabul ettiğini itiraf edecektir.

İkinci eş olarak vakaya dâhil olan Cemile, Şevket Bey’in evli olduğunu öğrendiği zaman orada hazır bulunanların aksine buna şaşırılmaz ve bu durumu gayet doğal karşılar. Fikrini sorduklarında da olumlu yanıt verir:

“— (...) Sizi sordular, müteehhildir dedim, şaşaladılar. Kızın reyini tahsil ettiler. Kız demiş ki; ne zararı var, isterse üç tane olsun. Bir insan üç, dört tane

menkuhaya malik olursa ayıp mıdır? Bunu şeriat-ı garra emrediyor. Eğer beni isterse ben de kemal-i itaatle onun daire-i meşruasına dâhil olurum.” (*İnhimâk-ı Memât*, s. 91).

Cemile, Fikret’in bu meseleyi öğrendiğinde kendisine tepki göstermeyeceği ve kocasının bu hareketini meşru göreceği kanaatindedir. Üstelik rakip oldukları halde Fikret’e hürmette kusur etmeyeceğini bu nedenle de onunla iyi geçineceklerini düşünür. Bununla birlikte Fikret’in kıskanç olma ihtimali de hatırına gelir:

“— Ah! Hâlecanını ne güzel tarif ediyorsun. Öyle ya, dediğin gibi hiç olmazsa üç ay sonra. Erenköyü’nde bir yere davetliyiz dersin buraya getirsin. Ben onu misafir, yabancı gibi kabul ederim. Sonra bir vesile ile işi anlatırız. Ben onun eteklerini öperim. Eğer mezaya-yı insaniyeyi layıkıyla öğrenmişse beni reddetmez. Senin bu hareketini meşru görür, sonra birleşiriz. Ben daima ona hürmet ederim, olur gider. Benim gibi anasız, babasız bir kıza merhameten taltifatta müsamaha etmez değil mi? Acaba kıskançlığı sever mi? O tabiatı var mıdır?” (*İnhimâk-ı Memât*, s. 91, 92).

Şevket de bu konuda Cemile ile hemfikirdir. Kendisini anlayışla karşılayacağı inancındadır. Burada Şevket’in sözlerinden Cemile ile Fikret’i kıyasladığını ve Cemile’ye karşı şehvânî hislerinin daha ön planda olduğunu görmekteyiz:

“— (...) Ben Fikret’i pekiyi tanırım. Ateş-meşrep, vazife-şinas, düşünerek söz söyler. Muamelâtında yolsuzluk etmez, âkile, mükemmeldir vesselam. O güzeldir fakat sen daha güzelsin, o hayat fakat sen ruhsun. O bir gurub levhasıdır fakat sen bir seher tablosuna benziyorsun. O muhabbettir fakat sen sevdasın. O çiçektir fakat sen gülşensin. Onu severim fakat sana perestîş ederim. O kevkebli bir gecedir fakat sen mehtabın...” (*İnhimâk-ı Memât*, s. 92).

Annesiz, babasız büyüyen ve büyük validesi tarafından yetiştirilen Cemile, gençliğinden beri para ve ikbal düşkünüdür. Büyük validesinin gücü yettiğince gösterdiği terbiyeyi tamamen değiştirip kendi bildiği gibi davranmaya başlar. Şevket’le evlendiği zaman Fikret’i, hayallerinin önünde en büyük engel olarak görmesiyle bu amaç doğrultusunda hareket eder. Şevket’e gösterdiği sahte sevgi gösterileriyle onu kendi tarafına çekmeyi ve Fikret’i unutturmayı başarır. Hatta ara sıra Zehra’ya karşı olan iyi muamelesi de bu amacına hizmet içindir. Şevket’in hem ilgisinin hem de servetinin kendisine kalacak olması nedeniyle Fikret’in vefatına için için sevinir. Yazar, bunu Cemile’nin terbiye eksikliğine verir. “Hiç engerek sahibine vefakârlık gösterir mi?”, “Hiç dalları budanmayan bir şecer, hazaret-i şairanesiyle celb-i enzar eder mi?” (*İnhimâk-ı Memât*, s. 154) sözleriyle bu görüşünü destekler.

Cemile’yi boşadıktan sonra bir daha hiç evlenmeyen ve kendini kızına adayan Şevket, Fikret’e yaptıklarından dolayı hâlâ vicdan azabı çekmektedir. Bu nedenle genç yaşına rağmen çektiği sıkıntılar onu ihtiyarlatmıştır:

“— (...) Şu aksakalıma, şu buruşmuş çehreme bak. Henüz gencim fakat görüyorsun ki bütün azab-ı vicdanî, bütün mazi-yi kedureti beni pek çabuk ihtiyarlatmıştır. (...)” (*İnhimâk-ı Memât*, s. 242).

“— (...) Fikret’i bir sevda-yı cünunkârâne ile aldığım halde o vücud-ı gaibe hıyanet ettim. Onu iğfal eyledim fakat bak şimdi ne kadar pişman oluyorum. Her vakit ağlarım. O, bâr-ı ızdıraptan kurtuldu fakat biz kurtulamadık.” (*İnhimâk-ı Memât*, s. 243).

Şevket Bey, Cemile’yi boşadığına da sonradan pişman olsa da hayatının bekasından emin olamadığı ve “bunu din, kanun, şeriat ve Allah” (*İnhimâk-ı Memât*, s. 242) emrettiği için yapmaya mecbur olduğunu söyler. Cemile, çekmecede muhafaza ettiği bir deste kağıdı Şevket’e vererek bunları okumasını ister. Bu kağıtlar, Cemile’nin beş sene boyunca kaleme aldığı günlüğüdür. Ertesi sabah da çoktan beri arzuladığı ölüme, Şevket’in ifadesiyle “hacle-i mevt”e (*İnhimâk-ı Memât*, s. 246) kavuşur. Böylece Fikret’e ve Zehra’ya yaptıklarından ötürü Cemile, feci sona uğrarken Şevket de ömür boyu vicdan azabıyla yaşamak zorunda kalır.

Hem *Mehcure* hem de *İnhimâk-ı Memât*’ta, çiftler arasındaki sorunlar yeterli şekilde münakaşalarla örülü diyaloglar ya da erkek kahramanların davranışlarının kaynaklarına yönelik analizler yapma şeklinde ele alınmamıştır. Fikret, ikinci eş meselesinde eşiyle tartışsa da Mehçure bu konuda tamamen pasiftir. Bu nedenle onun ikinci eş hakkındaki görüşlerine eserde yer verilmez. (Karagülle, 2004: 27).

İnhimâk-ı Memât romanı, ölüme meyiletme adını taşıması itibariyle ölüm ve ölümler üzerine kurgulanmış bir mutsuzluk geçididir. (Kolcu, 2018: 368, 369).

Görüldüğü gibi incelenen eserlerde erkek kahramanların İslam dininin çok eşliliğe tanıdığı şartlardan adalet şartına riayet etmedikleri bu nedenle de ilk evliliklerinin felaketle bitmesine sebep oldukları görülmektedir. Erkeklerle zaruri ihtiyaçlar için tanınan bu meşru evlilikteki zaruretlerin hiçbiri incelenen eserlerdeki erkek kahramanlarda yoktur. *Turfanda mı Yoksa Turfa mı*, *Mihr-i Dil*, *Mehçure* ve *Halime* romanlarında erkek kahramanın yaptığı ikinci evlilik de mutluluk getirmez. Bunlar yaptıklarına pişman olmalarına rağmen eserin sonunda cezalandırılırlar. *Mehçure*’de Mükerrerem intihar ederken *Mihr-i Dil*’de Adni, *Halime*’de Numan,

Turfanda mı Yoksa Turfa mı'da Şeyh Salih Efendi çeşitli hastalıklara yakalanarak ölürler. Ortak olarak gelen ikinci eşlerden yalnızca Cemile'nin ilk eşe yaptıklarından pişman olduğu görülür. Hem Şevket Bey hem de kızı Zehra, Fikret'in ölümüne sebep olmasına rağmen Cemile'yi son nefesinde affederler. İkinci eş olarak gelen kadın kahramanlar da ilk eşin evliliğinin felaketle bitmesine sebep oldukları gerekçesiyle yazar tarafından aynı şekilde cezalandırılırlar. Rana ve Nuriye öldürülürken Müzeyyen, Seher ve Cemile çeşitli vesilelerle ortadan kaldırılır. *Mektep Arkadaşım* adlı eserde ise Ziya'nın babasının evlendiği ikinci eşin adı verilmez. Yalnızca babasının Tekfur Dağı'na giderek orada evlendiği söylenir. Orada da duramayıp vatani olan Kıbrıs'a döndüğüne dair olan ifade ise ikinci eşini de bıraktığını ve yeniden evlendiğini göstermektedir. *Demir Bey Yahut İnkişâf-ı Esrar*'da, Hristiyan eşin ortak olarak gelmeyi kabul etmemesi nedeniyle Demir Bey'in ilk evliliği devam etmez. Müslüman eş olan Feride Hanım'ın bu konuya yaklaşımı belirsizdir. Aynı şekilde Demir Bey'in ilk eşinin ortak olmayı kabul etmesi durumunda eşlerine karşı adaletli davranıp davranmayacağı ya da birini tercih etmesi gerektiğinde kimi tercih edeceği belli değildir. Eşler arasında adaletli davranması ya da diğer eserlerde görüldüğü üzere bir felakete sebep olması imkân dâhilindedir. Dolayısıyla bu eserde evliliğin bitmesine neden olan durum Demir Bey'in yaklaşımı değil, ilk eşinin ortak olmayı kabul etmemesidir.

8. SONUÇ

Batılı bir tür olan roman Türk edebiyatına tercümeler yolu ile girmiştir. Bu ilk denemelerde Fransız romantizminden etkilenilir. Tercüme edilen eserler geleneksel normlar çerçevesinde yeniden ele alınarak aktarılır. Sosyal, kültürel, siyâsî, askerî ve ekonomik birçok alanda meydana gelen değişiklikler ve ikilemler Türk edebiyatına da yansır. Dolayısıyla Türk romanı Osmanlı İmparatorluğu'nun tüm kurumlarında yenileşmeye doğru gittiği bir yeni dönemin başlamasıyla ortaya çıkar.

Tanzimatla birlikte Osmanlı sosyal hayatında değişimler olmuştur. Bu değişimler şüphesiz aile yapısında da meydana gelmiştir. Aile yapısında bu dönemde sonu felaketle biten evlilikler çokça görülmüştür. Dönem yazarları toplumdaki bu evliliklere kayıtsız kalmamışlar, eserlerinde bunları işlemişlerdir. Romanlar topluma tutulan aynalardır. Bu yüzden o dönemdeki Türk romanlarında toplumun olumsuz bir yapısı olan sonu felaketle biten evlilikler de yer almıştır. Yazarlar bu tarz evlilikleri verirken Tanzimat romanının bir özelliği olarak toplumsal mesaj verme, topluma yol gösterme misyonunu da üstlenmişlerdir. Evliliğin felaketle bitmesine yol açan nedenler üzerinde durarak çeşitli tekliflerde bulunmuşlardır. Sunulan teklifler daha çok aile hayatını koruma ve sürdürme yönündedir. Bununla birlikte aile kurumunun değişmesi gereken yönleri de ele alınmıştır.

Batılılaşmanın Osmanlı toplum yapısında meydana getirdiği değişiklikler aile kurumunda da gözlemlenmiştir. Dönem yazarları bu değişiklikleri eserlerinde temel problem olarak ele almışlardır. Özellikle görücü usulü evlilik, esaret, kölelik kurumu, çok eşlilik gibi toplum hayatında yerleşen uygulamalar tartışma konusu olmuş ve yazarlar bu bağlamda evlilik müessesesini sorgulamaya başlamışlardır. Aile kurumunu değişmesi gereken yönleriyle ele almakla birlikte ailenin bozulan ve geleneksel değerlerini kaybeden yönleri üzerinde de durulmuştur. Dönem yazarlarının tavrı daha çok bu değişikliklerin aileye zarar vermeden geleneksel değerlerle de uyum içerisinde olmasından yanadır. Bununla birlikte aldatma ve sefahat hayatı gibi yanlış Batılılaşmanın ahlak değerleri üzerindeki tahribatı tenkit edilmiştir.

Kadınların sosyal hayatın içinde daha fazla yer almalarına, kadın ve erkeğin ortak alanlarda daha fazla bir arada bulunmalarına paralel olarak dönem romanlarında yasak aşk, çapkınlık, aldatma, ihanet gibi meseleler daha çok gündeme gelmiştir.

Batılılaşma ekseninde yalnızca kadına yüklenen anlam ve roller değil kadına duyulan sevginin şekli ve niteliği de değişir. Mahrem sevgili tipinin yerini cinsel kimliğiyle öne çıkan bir sevgili tipi alır. (Soy, 2019: 83). Kaç-göçün yaşandığı kapalı Osmanlı toplum yapısı içerisinde kadın ve erkeğin görüşmelerine zemin hazırlayan mesire yerlerinde uygunsuz davranışlara sıkça rastlanılır.

Biz de Tanzimat dönemi Osmanlı toplumunda çokça görülen ve Türk romanında da çokça yer alan sonu felaketle biten evlilikleri ele aldık. Çalışma, süresi ve kapsamı gereği sadece tür olarak romanla sınırlandırılmış olup dönem olarak da böyle evliliklerin çokça yer aldığı Tanzimat dönemi seçilmiştir. Başka türler ve dönemler incelenmemiştir. Yapılan araştırmada yüzden fazla roman tespit edilerek okunmuş ve bunlardan sonu felaketle biten evlilikler konusunun geçtiği seksen dört (84) roman üzerinde tahlil ve değerlendirmede bulunulmuştur. İncelenen eserler telif eserler olup tercüme olanlar çalışmaya dâhil edilmemiştir. 1870-1896 yılları arası yazıldığı tespit edilen seksen dört (84) roman incelenerek sonu felaketle biten evliliklerin romanlarda nasıl işlendiği, evliliklerin sonunun felaketle bitmesinin sebepleri ve dönem yazarlarının konuya bakış açıları tespit edilmeye çalışılmıştır. Baskısı olmayan veya Latin harflerine aktarılmayan eserlere dijital ortamda erişim sağlanarak okuma gerçekleştirilmiştir. Eserler yazıldıkları tarih göz önünde bulundurularak kronolojik bir şekilde sıralanmıştır. Romanların tespitinde Ahmet Hamdi Tanpınar'ın *On Dokuzuncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, İnci Enginün'ün *Yeni Türk Edebiyatı Tanzimat'tan Cumhuriyet'e (1839-1923)*, Fazıl Gökçek'in *Küllerinden Doğan Anka Ahmet Mithat Efendi Üzerine Yazılar*, Selçuk Çıkla ve Mehmet Akif Çetin'in hazırlamış olduğu *Eski Harfli Hikâye Kitapları ve Romanlar Bibliyografyası*, Hece Türk Romanı Özel Sayısı Cilt 2'de yer alan Ertuğrul Aydın'ın *1872-2016 Yılları Arasında Yazılan Türk Romanları Bibliyografyası* isimli eserlerinden faydalanılmıştır. İncelemeye alınan yazarların 1896'dan sonra kaleme aldıkları eserler çalışmaya dâhil edilmemiştir. Örneğin Fatma Aliye Hanım'ın *Udî* (1899) ve *Enîn* (1910) romanları bu bağlamda değerlendirmeye alınmamıştır. Bununla birlikte Mehmed Celal'in *Nedamet Yahud Bir Şairin Ser-nüvişti*, *Leman* ve *Kuşdili* gibi yazıldıkları ve yayımlandıkları tarih belli olmayan ya da Meşrutiyet dönemi içerisinde değerlendirilen eserleri de çalışmaya dâhil edilmiştir. İncelenen romanlarda evlilikler esas alınarak nikâh akdinin gerçekleşmediği ilişkiler çalışma kapsamı dışında tutulmuştur.

Bu dönemde evliliklerin felaketle bitmesine neden olan temaların Tanzimat sonrası dönemde de kullanılması dikkate alınarak 1896'ya kadar yazılan romanlar çalışma kapsamına alınmıştır. Dolayısıyla Tanzimat ve Servet-i Fünun dönemleri arasında Mehmet Kaplan'ın "Küçük ve Günlük Hassasiyetler Devri" olarak da adlandırdığı bir geçiş dönemi olan Ara Nesil döneminde yazılan eserler bu bağlamda değerlendirilmiştir. İncelenen bu eserler kendisinden sonraki edebiyata zemin hazırlamakla birlikte Tanzimat edebiyatının genel eğilimlerini ve edebî anlayışını gösterir.

Birinci bölümde Tanzimat dönemi Türk romanında aldatma ve aldatma zannı sebebiyle sonu felaketle biten evlilikler incelenmiştir. İncelenen kırk üç (43) romanda aldatma sebebiyle sonu felaketle biten evlilikler tespit edilmiştir. Aldatma/zina İslam dininde ve Osmanlı toplumunda hoş görülme ve cezaî yaptırım gerektiren bir eylemdir. Dönem yazarları da aldatma eylemini gerçekleştirenleri eserlerinde cezalandırır. Bu bağlamda İslam dininin ve Osmanlı toplumunun aldatma/zinaya yaklaşımı hakkında bilgi verildikten sonra eserlerin incelenmesine geçilmiştir. İncelenen kırk üç (43) eser üzerinden aldatmanın ve aldatma zannının evlilikler üzerindeki yıkıcı etkisi belirlenerek dönem yazarlarının meseleye bakış açıları irdelenmiştir. Yazarların verdikleri mesajlardan hareketle meseleye bakış açılarının ortak olduğu gözlemlenir. Aldatma eylemini gerçekleştiren kadın ya da erkek kahramanlar cezalandırılarak aile birliğinin önemi vurgulanır. Genel değerlendirmede ise incelenen eserlerin toplu değerlendirilmesi yapılmıştır.

Çalışmada evliliklerin felaketle bitmesinin sebepleri arasında aldatmanın yoğunluk kazandığı gözlemlenmiştir. Aldatılanlar genellikle üzüntüden hastalığa (vereme) yakalanarak ölürken aldatanlar ise öldürülerek veya intihar ederek cezalandırılır. İntihar ve cinayet vakalarına daha çok toplumsal kabullere ters düşen kadın kahramanların cezalandırılma yöntemi olarak rastlanılır. İslam inancının getirdiği tevekkül anlayışı gereği dönem romanlarında intihara sık rastlanmaz. *Hasan Mellah Yahut Sır İçinde Esrar* romanında Ahmet Mithat Efendi'nin intihar eden kahramanı Madame İlia gayrimüslimdir. Tanzimat sonrası dönemde yazılan *Muallime* romanında ise intihar eden kişi kocasını aldatan Saadet Hanım'dır. *İlk Sevgi* ve *Nâkâm*'da da aldatılan erkek kahramanlar bu duruma dayanamayıp intihar ederler. Fatma Aliye Hanım, *Muhadarat*'ta Fazıla'nın inancı gereği intihar etmesini engeller.

Bu tür gayri meşru ilişkilerin yaşandığı ailelerde ortada kalan çocukların durumundan da bahsedilerek çocuğun yetiştirilmesinde annenin önemine değinilir. Aldatma zannının dahi evliliklerde ne tür felaketlere yol açabileceği gösterilerek okuyucular bu konuda uyarılır. Aldatan kişinin aslında kendisini aldattığı ve evliliklerin felaketle bitmesine sebep olanların er ya da geç cezalandırılacakları tezi vurgulanarak evlilikte hem kadın hem de erkeğin sadakati gündeme getirilir. Böylece gayri meşru ilişkilerin aile yapısını derinden sarstığı ve ahlakî değerleri yok ettiği gözler önüne serilir.

Romanlarda alafrangalık eleştirisi daha çok cinsel ahlakın yozlaşması ve eğlenceye dayalı tüketim bağlamında irdelenir. Gayri meşru ilişkilerin, cinsel ve tensel hazlara dayalı heves ve davranışların insanları sefahate, maddi ve manevi anlamda felakete sürüklemeleri gösterilir. (Çetin, 2002b: 46).

Romanlarda görülen hem erkek hem de kadın kahramanların babalarının kaybıyla birlikte yol gösterici figürün ortadan kalkması kahramanın savunmasız kalmasında ve evliliklerin felaketle bitmesinde önemli bir belirleyici olmuştur. Baba ya kahraman hayattayken yoktur ya da kahramanın hayatının önemli bir evresinde ortadan kaybolur. Böylece himayesiz kalan kahraman aşkla ilk karşılaştığı anda ya da evlilikte yaşadığı herhangi bir sorunda hata yapmaya açık bir haldedir. Bu noktada anneler pasiftir ve yol gösterici olamazlar. Hayat tecrübesi olmayan erkekleri baştan çıkaran fethan kadınlar/metresler evliliklerin felaketle bitmesine sebep olur. Aynı şekilde erkek kahramanlar da evli kadınları baştan çıkarır.

Aldatma eylemini gerçekleştiren kahramanların bunu kendi iradeleriyle yapıp yapmadığı kadar çevre faktörleri de etkilidir. Bu çevre faktörlerinin en önemlisi bohçacı kadınlardır. Bohçacı kadınlar romanlarda arabozuculuk işleviyle evliliklerin felaketle bitmesine neden olurlar. Fakat bu durum kahramanların cezai sorumluluktan kaçmasını engellemez. Her ne kadar mahrem olanla ilişkilendirilmesi ve değişimin nesnesi olması itibariyle kadınlar aldatma eyleminde ön planda görünseler de aynı suç işleyen erkekler de cezalandırılır. Yine de Tanzimat'la birlikte değişen sosyal hayat ve kadın kimliğinin kadının mahrem olanla ilişkilendirilmesi noktasında belirleyici olduğu, suç ve ceza ekseninde gerekli yaptırımın bu doğrultuda gerçekleştiği görülmektedir. İncelenen romanlarda aldatma vakalarının 35'inin kadınlar, 15'inin erkekler, 5 aldatma zannının da yine kadın kahramanlar üzerinden gerçekleştiği görülür. Yapılan eylemlerden duyulan pişmanlık ise hiçbir şeye yaramaz.

Son pişmanlığın fayda getirmeyeceği fikrinden hareketle ibret dersi verilmesi amaçlanır.

Ahmet Mithat Efendi'nin eserlerinde aldatma eylemini gerçekleştiren kadınlar genellikle gayrimüslimler ve düşmüş kadınlar olurken sonraki dönemlerde kaleme alınan eserlerde Müslüman kadınların da bu eylemi gerçekleştirdikleri görülür. Yine Ahmet Mithat Efendi'nin eserlerinde aldatma konusunda dikkat çektiği bir diğer husus ise İslam dini ile Hristiyanlığın boşanma meselesine bakışlarıdır. İslam dininin boşanmaya cevaz vermesine karşın Hristiyanlığın özellikle Katolik mezhebinin boşanmayı tanımaması, geçinemeyen karı-kocaların birbirlerini aldatmalarında önemli bir problem olarak ele alınır. Bunun doğan çocuklar ve hakları açısından da sorun teşkil etmesi problemin büyüklüğünü ve karmaşasını göstermesi bakımından önemlidir.

İkinci bölümde Tanzimat dönemi Türk romanında kıskançlık/rakibin hilesi sebebiyle sonu felaketle biten evlilikler incelenmiştir. Kıskançlık psikolojisi hakkında bilgi verildikten sonra eserlerin incelenmesine geçilmiştir. İncelenen on beş (15) eserde kıskançlığın aile kurumu üzerindeki tahribatı ele alınarak yazarların meseleye yaklaşımları irdelenmiştir. Dönem yazarlarının meseleye yaklaşımı genellikle olumsuzdur. Rakibin beraberinde cinsel kıskançlığı da meydana getirmesi sonucu evlilik birliği zarar görür. Bu da evliliklerin felaketle bitmesine yol açar. Genel değerlendirmede ise incelenen eserlerin toplu değerlendirilmesi yapılmıştır.

İnsan tabiatında var olan kıskançlığın da evliliklerin felaketle bitmesine sebep olduğu tespit edilmiştir. İncelenen eserlerde bir rakibin ortaya çıkmasıyla başlayan kıskançlığın, cinsel kıskançlığı da beraberinde getirmesi evlilik birliğini tehdit edici bir faktör olarak karşımıza çıkar. Kadın veya erkeğin rakip kişi olarak belirmesi evlilik birliğini bozarken aynı zamanda *Zehra* (Nâbizâde Nâzım), *Vah*, *Muallime*, *Ferdi ve Şürekâsı*, *Nadide* gibi romanlarda görüldüğü üzere roman kahramanlarının kalıtım yoluyla taşıdıkları ırsî duyguların da evliliklerin felaketle bitmesi üzerindeki etkisi gösterilir.

Üçüncü bölümde Tanzimat dönemi Türk romanında ana-baba zoruyla yapılan görücü usulü evlilik sebebiyle sonu felaketle biten evlilikler incelenmiştir. Çeşitli toplumlarda görücü usulü evlilik, evlenme engelleri ve Tanzimat dönemi Türk romanında görücü usulü evliliğin tenkidi hakkında bilgi verildikten sonra eserlerin

incelenmesine geçilmiştir. İncelenen dokuz (9) roman üzerinden ana-baba zoruyla yapılan görücü usulü evliliğin yanlış uygulamaları ve aile kurumuna verdiği zararlar eleştirilmiştir. Genel değerlendirmede ise incelenen eserlerin toplu değerlendirilmesi yapılmıştır.

Dönem yazarları, eserlerinde, evliliklerde zihinsel ve ruhsal uyumun önemini anlatmaya çalışmışlardır. Bu bağlamda ana-baba zoruyla yapılan görücü usulü evlilikler insan hak ve hürriyetiyle bağdaşmadığı gerekçesiyle tenkit edilir. İslam dininin evlenecek kadın ve erkeğin birbirlerini belirli şartlar dâhilinde görmesine izin vermesine karşın görmeden evlenmelerin toplumdaki âdet haline getirilen yanlış uygulamaları birçok felakete sebep olur. Romanlarda bu felaketler romantik ve trajik bir şekilde işlenir. Özellikle kardeş ya da baba-kız olduklarını öğrenme sonucunda gerçekleşen bu evlilikler intiharla sonuçlanır.

Görücü usulü evlilikler tenkit edilmekle beraber evlilik öncesi ilişkilerin belirlenen sınırları aşması durumunda evlilik sonrası hayatı sıkıcı hale getirebilme tehlikesine de işaret edilir. Bu konuda Avrupa'daki gibi kur yapma ve evlilik öncesi ilişkilerin sınır tanınaması kabul edilmemektedir. Özellikle Ahmet Mithat Efendi'nin, eserlerinde bu duruma dikkat çekmeye çalıştığını söylemek mümkündür.

Dördüncü bölümde Tanzimat dönemi Türk romanında esaret sebebiyle sonu felakete biten evlilikler incelenmiştir. Çeşitli toplumlarda esaret, esaretin Osmanlı sosyal hayatındaki yeri ve Tanzimat dönemi Türk romanında esaret eleştirisi hakkında bilgi verildikten sonra eserlerin incelenmesine geçilmiştir. İncelenen altı (6) romanda toplumda yerleşmiş bir kurum olan esaret tenkit edilir. Batı'nın gayrimeşru ilişkilerine karşın odalık ve cariyelik müessesesi savunulurken aynı zamanda bu müessesenin eşler arasında çekişmeye ve huzursuzluğa sebebiyet veren tarafları trajik bir şekilde işlenir. Genel değerlendirmede ise incelenen eserlerin toplu değerlendirilmesi yapılmıştır.

İnsan hak ve hürriyetiyle bağdaşmadığı gerekçesiyle tenkit edilen bir diğer mesele de esarettir. Bu konu ile ilgili olarak cariyeye ve odalık kurumu da gündeme getirilir. Hissî bir mevzu olarak ele alınan bu tema eserlerde trajik yönleriyle gösterilir. Özellikle Kafkasya'dan kaçırılıp getirilen esirlerden bazılarının kardeş olduklarını bilmeden yaptıkları evlilikler ile evin beyiyle evlenmeyi ikbal kapısı olarak gören cariyeye ve odalıkların evin hanımı ile çatışma yaşamaları eserlerin ortak temini verir.

Cariyelerin aile kurumu üzerindeki yıkıcı etkisi vurgulanırken aynı zamanda bu müessese birçok açıdan Avrupa'nın gayri meşru ilişkilerine karşı savunulur.

Beşinci bölümde Tanzimat dönemi Türk romanında din ayrılığı sebebiyle sonu felaketle biten evlilikler incelenmiştir. Farklı dinlerde evlilik hakkında bilgi verildikten sonra eserlerin incelenmesine geçilmiştir. İncelenen üç (3) eserde din ayrılığının ideal aile düzenini bozması üzerinde durulmuştur. Genel değerlendirmede ise incelenen eserlerin toplu değerlendirilmesi yapılmıştır.

Çocuklara kimlik kazandırmada ve ideal aile düzeninin sağlanmasında inanç birliğine önem verilmiş, incelenen eserlerde din ayrılığının evliliklerin felaketle bitmesinde önemli bir etken olduğu görülmüştür. Farklı dinlere mensup kişiler arasında yapılan evliliklerde yaşanan kültür çatışmaları, çevre ve toplum baskısının etkisiyle daha da derinleşir ve bu da mutsuz evliliklere neden olur.

Altıncı bölümde Tanzimat dönemi Türk romanında sefahat hayatı sebebiyle sonu felaketle biten evlilikler incelenmiştir. Medeniyet değişikliği ve sefahatin Türk kültür hayatında yerleşmesi hakkında bilgi verildikten sonra romanların incelenmesine geçilmiştir. İncelenen on yedi (17) romanda sefahatin aile kurumuna verdiği zararlar dönem yazarları tarafından tenkit edilmiştir. Bu yaşantıyı tercih eden kahramanlarını cezalandırma noktasında da ortak bir tavır sergilerler. Genel değerlendirmede ise incelenen eserlerin toplu değerlendirilmesi yapılmıştır.

Batılılaşma ile birlikte sefahat hayatının toplumda yaygınlaşması sonucu aile kurumuna verdiği zararlar da gündeme gelir. Sefih kocalar veya kadınlar bu uğurda evliliklerinin felaketle bitmesine neden olurlar. Bu kişiler eserin sonunda yazar tarafından cezalandırılırlar. İncelenen eserlerde bu yaşantıyı daha çok erkek kahramanların tercih ettiği görülür fakat Ahmet Mithat Efendi; Anjelik, Çengi Sünbül ve Neofari örnekleriyle kadın kahramanların da aile kurumuna verdiği zararları sergiler. Sefahat âlemlerinde tüm servetlerini kaybeden bu sefih kahramanlar romanların sonunda sağlıklarını kaybedip ölürlər. Bir kısmı da intihar eder veya cinayet işler. Sefahat hayatının yuvayı dağıttığı, iyileşmesi mümkün olmayan yaralar açtığı gözler önüne serilerek son pişmanlığın fayda getirmeyeceği tezi vurgulanır.

Yedinci bölümde ise Tanzimat dönemi Türk romanında çok eşlilik sebebiyle sonu felaketle biten evlilikler incelenmiştir. Çeşitli toplumlarda ve dinlerde çok eşlilik hakkında bilgi verildikten sonra eserlerin incelenmesine geçilmiştir. İncelenen yedi (7)

romanda meşru olan çok eşliliğin toplumdaki yanlış uygulamaları ve aile birliğine verdiği zararlar tenkit edilmiştir. Genel değerlendirmede ise incelenen eserlerin toplu değerlendirilmesi yapılmıştır.

Çok eşlilik meselesi de toplum hayatında yerleşen yanlış uygulamaları nedeniyle eleştiri konusu olmuştur. İncelenen eserlerde de çok eşliliğin aile kurumunu zedelediği ve evliliklerin felaketle bitmesine sebep olduğu tespit edilmiştir. İslam dininin birtakım şartlar altında erkeğe tanıdığı çok eşlilik meşru olmasına karşın toplumdaki yanlış uygulamaları evlilik birliğini tahrib edici işleve sahiptir. Bu bağlamda ortak ya da kuma olarak gelen kadınlar genellikle ilk eşin gözden düşmesine sebep olurlar. Bu da ilk eşin üzüntüden hastalanarak ölmesine yol açar. Bununla birlikte ikinci eş de mutlu olamaz. Çok eşlilik adı altında yapılan ve evliliklerin felaketle bitmesine sebep olan keyfi uygulamalar tenkit edilirken doğru şekilde uygulanan çok eşlilik ise kadınlara tanıdığı hukukî haklar açısından Batı'nın gayrimeşru ilişkilerine karşı savunulur.

Bu dönemde muhalif anlamda siyasî konulara yer verilemediği için dönem yazarları eserlerinde toplumda gördükleri kimi ahlak bozukluklarını gidermek, okuyucuya örnek alınacak değerleri aşlamak ve idealist tipler ortaya koymak için romanı bir araç olarak görmüşlerdir. Dolayısıyla bu tür eserlerde estetik anlamda roman tekniği geri plana itilerek düşünce, değer ve ders iletisi esas alınmıştır. (Çetin, 2002b: 55).

İncelenen eserlerde yazarların ortak tavrı ahlakçıdır ve kıssadan hisse verilmeye çalışılır. Romantik edebiyat anlayışına sahip dönem yazarları eserlerinde kendini gizlemez. Duygu ve düşüncelerini eserlerinde göstermeye çalıştıkları ibretlik olaylarla vermeye çalışırlar. Böylece toplumu ve bireyi bilinçlendirmeyi hedeflerler. Bu açıdan iyiler ödüllendirilirken kötüler de cezalandırılır. Olumsuz davranışlar sergileyen kahramanların hayat hikâyeleri trajik bir sonla biterken yaşananlardan ibret alınması tezi savunulur. Yeni girilen Batı medeniyeti dairesinin aile kurumunda meydana getirdiği değişikliklerin doğru algılanması ve bu doğrultuda yaşam tarzına aktarılması gerekliliği üzerinde durulur.

Fatma Aliye Hanım ile Emine Semiyye Hanım'ın evlilik kurumuna yaklaşımları diğer yazarlardan farklı olarak kadın olmanın verdiği avantajlarla kadın odak noktasından anlatılmaya çalışılmıştır. Bununla birlikte aile birliğini bozan,

evlilikleri felakete sürükleyen kişileri cezalandırmada ve evlilikte her iki tarafın da ahlaklı olması noktasında devrin diğer yazarları ile ortak bir tutum sergilerler. Evliliklerin felaketle bitmesine sebep olan kahramanlar, cezalandıran yapı tipleri (the punitive plot) (Stevick, 2021: 148) kategorisinde eserlerin sonunda cezalandırılırlar.

Dönem yazarlarının eserlerinde kullandıkları isim sembolizasyonu kimi zaman kahramanların kişilik özelliklerini yansıtırken kimi zaman da onlarla alay etmek için kullanılır. İncelenen eserlerde daha çok kahramanların yaptığı tercihler, evliliklerin felaketle bitmesine neden olur. Suç işleyen ve evlilik birliğini bozan bu kahramanlar eserin sonunda yazar tarafından cezalandırılır.

İncelenen eserlerin künye bilgileri ilk geçtiği yerde verilmiş olup sonraki başlıklarda geçen aynı eserin künyesine yer verilmemiştir. Sadece eser adı ve sayfa numarası belirtilmiştir. Elde edilen bulgular “Sonuç” bölümünde dile getirilerek tespit ve değerlendirmelerde bulunulmuş ve çalışmada istifade edilen kaynaklar “Kaynakça” bölümünde verilmiştir.

Tanzimat dönemi, Türk toplumunun sosyal ve kültürel yapısının köklü değişikliklere uğradığı dönemdir. Bu nedenle o dönemde yazılan eserler dönemin sosyal ve kültürel yapısını yansıtarak Türk toplumunun tarih içerisinde geçirdiği değişimi gözler önüne sermektedir. Bu bağlamda yapılan çalışmada toplumun temelini oluşturan aile ve evlilik konuları ele alınarak yaşanan değişimin temelden incelenmesi hedeflenmiştir. Bu hedef doğrultusunda evlilik gibi önemli bir kurumu olumsuz etkileyen ve felakete sürükleyen faktörler belirlenerek konunun Tanzimat dönemi Türk romanında nasıl işlendiği gösterilmeye çalışılmıştır. Aile yapısı hakkında önemli ipuçları veren ilk dönem Türk romanları tüm kusurlarına rağmen toplumu yansıtmayı ve eleştirmesi bakımından önem taşımaktadır. Çalışma tür olarak roman haricinde tiyatroya ve dönem olarak da 1896’dan 1900’e kadar olan süreye yayıldığı takdirde daha fazla eser üzerinde inceleme yapılması mümkündür.

KAYNAKÇA

- Abadan, Y. (2021). Tanzimat Fermanı'nın Tahlili. H. İnalcık ve M. Seyitdanlıoğlu, (Ed.), *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu* içinde (s. 57-90). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Abdülkerim Hâdi. (1310-1312/1892-1894). *Fakire*. Kostantiniyye: Hacı Hüseyin Efendi Matbaası.
- Acar, H. İbrahim (2010). Talak. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi Cilt 39*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Adak, H. (2020). Otobiyografik Benliğin Çok-Karakterliliği: Halide Edib'in İlk Romanlarında Toplumsal Cinsiyet. S. İrzık ve J. Parla, (Der.), *Kadınlar Dile Düşünce Edebiyat ve Toplumsal Cinsiyet*, içinde (s. 161-178). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Adasal, R. (1979). *Normal ve Anormal Açından Psikososyal Yönleriyle Kişilik ve Karakter Portreleri*. İstanbul: Minnetoğlu Yayınları.
- Adler, A. (2002). *Sosyal Duygunun Gelişiminde Bireysel Psikoloji* (Çev. H. Özgü). İstanbul: Hayat Yayınları.
- Ahmed Cevad. (1988). *Bizde Kadın* (Haz. H. Köni). B.y: Tarih ve Toplum Kitaplığı.
- Ahmet Mithat Efendi. (2000). *Bütün Eserleri Romanlar III Zeyl-i Hasan Mellah Yahut Sır İçinde Esrar* (Haz. A. Ş. Çoruk). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ahmet Mithat Efendi. (2000). *Bütün Eserleri Romanlar IV Paris'te Bir Türk* (Haz. E. Ülgen). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ahmet Mithat Efendi, (2000). *Bütün Eserleri Romanlar V Çengi Kafkas Süleyman Muslî*. (Haz. E. Ülgen ve M. F. Andı). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ahmet Mithat Efendi, (2000). *Bütün Eserleri Romanlar VI Yeryüzünde Bir Melek* (Haz. N. Sağlam). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ahmet Mithat Efendi, (2000). *Bütün Eserleri Romanlar VIII Karnaval Vah*. (Haz. K. Yetiş). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ahmet Mithat Efendi, (2000). *Bütün Eserleri Romanlar XIII Müşahadat* (Haz. N. Birinci). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ahmet Mithat Efendi. (2017). *Cellat* (Haz. S. Doğan). İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Ahmet Mithat Efendi, (2018). *Bütün Eserleri Romanlar XII Gürcü Kızı Yahut İntikam* (Haz. K. Yetiş). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

- Ahmet Mithat Efendi. (2018). *Gönüllü* (Haz. E. Ülgen). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ahmet Mithat Efendi. (2019). *Henüz On Yedi Yaşında* (Haz. N. Sağlam). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ahmet Mithat Efendi. (2020). *Bahtiyarlık* (Haz. N. Sağlam). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ahmet Mithat Efendi. (2020). *Bütün Eserleri Romanlar I Hüseyin Fellah* (Haz. M. F. Andı). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ahmet Mithat Efendi. (2020). *Bütün Eserleri Romanlar II Hasan Mellah Yahut Sır İçinde Esrar* (Haz. A. Ş. Çoruk). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ahmet Mithat Efendi, (2020). *Bütün Eserleri Romanlar X Bahtiyarlık* (Haz. N. Sağlam). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ahmet Mithat Efendi, (2020). *Bütün Eserleri Romanlar XI Demir Bey Yahut İnkişâf-ı Esrâr* (Haz. M. F. Andı). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ahmet Mithat Efendi, (2020). *Esrâr-ı Cinâyât* (Haz. M. Kanar). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Ahmet Mithat Efendi, (2001). Esaret. *Letaif-i Rivayat* (Haz. F. Gökçek ve S. Çağın). İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Ahmet Mithat Efendi, (2001). Gençlik. *Letaif-i Rivayat* (Haz. F. Gökçek ve S. Çağın). İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Ahmet Mithat Efendi, (2001). Teehhül. *Letaif-i Rivayat* (Haz. F. Gökçek ve S. Çağın). İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Ahmet Mithat Efendi, (2001). Felsefe-i Zenan. *Letaif-i Rivayat* (Haz. F. Gökçek ve S. Çağın). İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Ahmet Mithat Efendi, (2001). Firkat. *Letaif-i Rivayat* (Haz. F. Gökçek ve S. Çağın). İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Ahmet Mithat Efendi, (2001). Yeniçeriler. *Letaif-i Rivayat* (Haz. F. Gökçek ve S. Çağın). İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Ahmet Mithat Efendi, (2001). Bir Gerçek Hikâye. *Letaif-i Rivayat* (Haz. F. Gökçek ve S. Çağın). İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Ahmet Mithat Efendi, (2001). Para. *Letaif-i Rivayat* (Haz. F. Gökçek-S. Çağın). İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Ahmet Mithat Efendi, (2001). Kısmetinde Olanın Kaşığında Çıkar. *Letaif-i Rivayat* (Haz. F. Gökçek-S. Çağın). İstanbul: Çağrı Yayınları.

- Ahmet Mithat Efendi, (2001). Dolaptan Temaşa. *Letaif-i Rivayat* (Haz. F. Gökçek-S. Çağın). İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Ahmet Mithat Efendi, (2001). Emanetçi Sıtkı. *Letaif-i Rivayat* (Haz. F. Gökçek-S. Çağın). İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Ahmet Mithat Efendi, (2001). Ana-Kız, *Letaif-i Rivayat* (Haz. F. Gökçek-S. Çağın). İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Ahmet Mithat Efendi, (2003). *Bütün Eserleri Romanlar XVI Eski Mektuplar Altın Aşıkları Mesâil-i Muğlaka Jön Türk* (Haz. A. Ş. Çoruk ve M. F. Andı ve K. Yetiş). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ahmet Mithat Efendi, (2005). *Ekonomi Politik-Hall'ül-Ukad* (Haz. E. Erbay-A. Utku). Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları.
- Ahmet Mithat Efendi, (2013). *Bütün Eserleri Romanlar XVII Ahmet Metin ve Şirzat* (Haz. F. Gökçek ve Ö. Nemutlu). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ahmet Mithat Efendi, (2016). *Avrupa Adab-ı Muaşeretî Yahut Alafranga* (Haz. F. Gökçek). İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Ahmet Mithat Efendi, (2017). *Peder Olmak Sanatı* (Haz. G. Akyol). İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Ahmet Mithat Efendi, (2019). *Musahabat-ı Leyliye* (Haz. S. Aslan Cobutoğlu). İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Ahmet Mithat Efendi, (2020). *Avrupa'da Bir Cevelan* (Haz. N. A. Pala). İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Ahmet Rasim, (2019). Leyâl-i Izdırâb. *Ahmet Rasim Hikâye ve Romanları Cilt 1* (Akt. Ö. İldeş). Ankara: Kurgan Edebiyat Yayınları.
- Ahmet Rasim, (2019). Meşakk-ı Hayat. *Ahmet Rasim Hikâye ve Romanları Cilt 1* (Akt. Ö. İldeş). Ankara: Kurgan Edebiyat Yayınları.
- Ahmet Rasim, (2019). Mehâlik-i Hayat. *Ahmet Rasim Hikâye ve Romanları Cilt 1* (Akt. Ö. İldeş). Ankara: Kurgan Edebiyat Yayınları.
- Ahmet Rasim, (2019). Endişe-i Hayat. *Ahmet Rasim Hikâye ve Romanları Cilt 1* (Akt. Ö. İldeş). Ankara: Kurgan Edebiyat Yayınları.
- Ahmet Rasim, (2019). Güzel Eleni. *Ahmet Rasim Hikâye ve Romanları Cilt 2* (Akt. Ö. İldeş). Ankara: Kurgan Edebiyat Yayınları.
- Ahmet Rasim, (2019). Mektep Arkadaşım. *Ahmet Rasim Hikâye ve Romanları Cilt 2* (Akt. Ö. İldeş). Ankara: Kurgan Edebiyat Yayınları.

- Ahmet Rasim, (2019). Tecrübesiz Aşk. *Ahmet Rasim Hikâye ve Romanları Cilt 2* (Akt. Ö. İldeş). Ankara: Kurgan Edebiyat Yayınları.
- Ahmet Rasim, (2019). Biçare Genç. *Ahmet Rasim Hikâye ve Romanları Cilt 3* (Akt. Ö. İldeş). Ankara: Kurgan Edebiyat Yayınları.
- Ahmet Rasim, (2020). İlk Sevgi. *Ahmet Rasim Kitaplığı 1* (Haz. Y. Daşcıoğlu). İstanbul: Vakıfbank Kültür Yayınları.
- Ahmet Rasim, (2020). *Nâkâm* (Haz. B. Bulut). İstanbul: Vakıfbank Kültür Yayınları.
- Ahmet Rasim, (2022). *Eski İstanbul'da Hovardalık*. İstanbul: Kâtip Yayınları.
- Ahmet Rasim, (2022). *Bir Sefilenin Evrak-ı Metrukesi* (Haz. S. Çakmaker). İstanbul: Vakıfbank Kültür Yayınları.
- Akgül, A. (2017). Osmanlı-Türk Romanında Trajik Olay Örgüsü ve Bir Prototip Olarak Taaşuk-ı Talât ve Fitnat. *Osmanlı Araştırmaları I*, 153-174.
- Akgündüz, A. (1995). *İslam Hukukunda Kölelik-Cariyelik Müessesesi ve Osmanlı'da Harem*. İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları.
- Akı, N. (1974). *XIX. Yüzyıl Türk Tiyatrosunda Devrin Hayat ve İnsanı*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- Akı, N. (1989). *Türk Tiyatro Edebiyatı Tarihi I*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Akşit, Ö. (2017). *Lilith'den Malala'ya Kadının Adı Var*. İstanbul: Nergiz Yayınları.
- Akşit Kuşcan, Ö. (2010). *Antik Çağdan Günümüze Kadının Öyküsü*. İstanbul: Ajans 2023 Yayınları.
- Aktan, H. (1992). İslam Aile Hukuku. *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi Cilt 2* içinde (s. 398-433). Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları.
- Aktaş, Ö. (2011). *Boşanma Nedenleri ve Boşanma Sonrasında Karşılaşılan Güçlükler*. (Yüksek Lisans Tezi). <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi> adresinden edinilmiştir.
- Aktaş, Ş. (2022). *Anlatma Esasına Bağlı Edebî Metinlerin Tahlili*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Akyılmaz, G. (2004). Osmanlı Hukukunda Köleliğin Sona Ermesi ile İlgili Düzenlemeler ve Tanzimat Fermanı'nın İlanından Sonra Kölelik Müessesesi. *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. (4) 1-2, 213-238.
- Akyüz, K. (2017). *Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri 1860-1923*. İstanbul: İnkılap Kitabevi Yayınları.

- Ali, K. K. & Öğüt, S. (1993). Çok evlilik. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi Cilt 8*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Alkan, M. Ö. (1990). Tanzimat'tan Sonra Kadının Hukuksal Statüsü ve Devletin Evlilik Sürecine Müdahalesi Üzerine. *Toplum ve Bilim*. 50, 85-95.
- Altınay, A. R. (2011). *Eski İstanbul*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Altındal, A. (2017). *Türkiye'de Kadın*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Alver, K. (2002). Züppelik Anlatısı ve Toplum: Türk Romanında Züppe Tipi. *Hece Türk Romanı Özel Sayısı*. 1 (65-66-67), 289-308.
- Andı, M. F. (1995). *Ara Nesil Şairi Mehmed Celal Hayatı Görüşleri Şiirleri*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Andı, M. F. (2020). *Roman ve Hayat*. İstanbul: Ketebe Yayınları.
- Argunşah, H. (2006). Tanzimat'tan II. Meşrutiyet'e Türk Romanı. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*. 4 (8), 23-100.
- Argunşah, H. (2016). *Kadın ve Edebiyat Babasının Kızı Olmak*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Arslan, Ç. (2018). *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Kadar Türk Romanında Çok Eşlilik ve Aldatma*. (Doktora Tezi). <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi> adresinden edinilmiştir.
- Arslan, Ç. (2020). *Mahremiyetin Tahribi Türk Romanında Çok Evlilik ve Metres (1870-1923)*. Ankara: Hece Yayınları.
- Aslan, H. (2022). Sorunları ve Beklentileri İle Mühtedi Kadın. B. Yılmaz ve M. Koyuncu Kaya, (Ed.), *Klasik Dönem Osmanlı Toplumunda Kadın* içinde (s. 325-343). Ankara: Berikan Yayınevi.
- Aşa, E. (1992). İlk Türk Romancısı Fatma Aliye Hanım'ın Eserlerinde Aile ve Kadın. *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi Cilt 2* içinde (s. 650-659). Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları.
- Atar, F. (2007). Nikâh. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi Cilt 33*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Ateş, A. O. (2015). *Hadis Temelli Kalıp Yargılarda Kadın*. İstanbul: Beyan Yayınları.
- Aybay, R. (1980). *Kadının Uyraklığı Üzerinde Evlenmenin Etkisi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Aydın, M. A. & Hamîdullah, M. (2002). Köle. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi Cilt 26*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

- Aydın, E. (2002). 1872-2016 Yılları Arasında Yazılan Türk Romanları Bibliyografyası. *Hece Türk Romanı Özel Sayısı*, 2 (65-66-67), 1080-1144.
- Aydın, A. (2018). *Divan Şiirinde Rakip Portresi*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Aytaş, G. (1996). *Tanzimat Tiyatrosunda Sosyal Meseleler*. (Doktora Tezi). <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi> adresinden edinilmiştir.
- Baki, H. (1993). *Tanzimat Edebiyatında Roman ve İnsan*. Ankara: Promete Yayınları.
- Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey (t.y.). *Bir Zamanlar İstanbul* (Haz. N. A. Banoğlu). İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser.
- Barın Akman, F. (2017). *Batılı Kadın Seyyahların Gözüyle Osmanlı Kadını*. İstanbul: Kopernik Kitap.
- Basiretçi Ali Efendi, (2017). *İstanbul Şehir Mektupları* (Haz. N. Sağlam). İstanbul: Sedir Yayınları.
- Başaran, F. (1991). Birden Fazla Kadınla Evlenmeye Karşı Vaziyet Alışlar. B. Dikeçligil ve A. Çiğdem, (Der.), *Aile Yazıları 4 Evlilik Kurumu ve İlişkileri* içinde (s. 183-191). Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Bataille, G. (2021). *Edebiyat ve Kötülük*. (Çev. A. Sönmezay). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Baykara, T. (2000). *Osmanlılar'da Medeniyet Kavramı ve Ondokuzuncu Yüzyıla Dair Araştırmalar*. İzmir: Akademi Kitabevi.
- Belge, M. (2016). *Step ve Bozkır Rusça ve Türkçe Edebiyatta Doğu-Batı Sorunu ve Kültür*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Berktaş, F. (2021). *Tek Tanrılı Dinler Karşısında Kadın Hristiyanlık'ta ve İslamiyet'te Kadının Statüsüne Karşılaştırmalı Bir Yaklaşım*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Boratav, P. N. (1982). İlk Romanlarımız. *Folklor ve Edebiyat 1*. İstanbul: Adam Yayınları.
- Budak, A. (2018). *Batılılaşma ve Türk Edebiyatı Lale Devri'nden Tanzimat'a Yenileşme*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Busbecq, O. G. (2021). *Türk Mektupları*. (Çev. H. C. Yalçın). İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Canbaz, F. (2005). *Fatma Aliye Hanım'ın Romanlarında Kadın Sorunu*. (Yüksek Lisans Tezi). <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi> adresinden edinilmiştir.
- Cebeci, D. (2017). *Tanzimat ve Türk Ailesi*. Ankara: Panama Yayınları.

- Celkan, H. Y. (1992). Türk Ailesinin Yeni Dönemlerde Ele Alınışı-Gökalp ve Baltacıoğlu Örneği-. *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi Cilt 1* içinde (s. 252-261). Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları.
- Cevdet Kudret, (1985). Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türk Edebiyatı. *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi Cilt 2*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Cevdet Kudret, (2016). *Türk Edebiyatında Hikâye ve Roman*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Cin, H. (1974). *İslam ve Osmanlı Hukukunda Evlenme*. Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları.
- Cin, H. (1988). *Eski Hukukumuzda Boşanma*. Konya: Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları.
- Çağatay, T (1965). Evli Çiftler Arası Münasebetlerin Bazı Tezahürleri Etrafında. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 3, sayfa aralığı.
- Çağatay, T. (1991a). İctimaî Nizam-Kadın-Cemiyet. B. Dikeçligil ve A. Çiğdem (Der.), *Aile Yazıları 1 Temel Kavramlar Yapı ve Tarihi Süreç* içinde (s. 75-120). Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Çağatay, T. (1991b). Modern Aile ve Sosyal Problemleri. B. Dikeçligil ve A. Çiğdem (Der.), *Aile Yazıları 2 Temel Kültürel Değerler ve Sosyal Değişme* içinde (s. 93-139). Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Çağın, S. (2020). *Tanzimat Dönemi Türk Edebiyatında Hikâye*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Çağrııcı, M. (1992). İslam Düşüncesinde Aile Ahlakı. *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi Cilt 1* içinde (s. 341-352). Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları.
- Çakır, S. (2021). *Osmanlı Kadın Hareketi*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Çelik, N. (1971). *Romanda Hesaplaşma*. Ankara: Türkiye Defteri Yayınları.
- Çetin, N. (2002a). Tanzimat Döneminde Türk Romanı (1860-1878). *Hece Türk Romanı Özel Sayısı*, 1 (65-66-67), 28-44.
- Çetin, N. (2002b). II. Abdülhamit Dönemi Türk Romanı (1878-1908). *Hece Türk Romanı Özel Sayısı*, 1 (65-66-67), 45-68.
- Çıkla, S. (2004). *Roman ve Gerçeklik Bağlamında Kültür Değişmeleri ve Servet-i Fünûn Romanı*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Çıkla, S. (2016). *Edebiyat ve Hastalık*. İstanbul: Kapı Yayınları.

- Çıkla, S. & Çetin, M. A. (2017). *Eski Harfli Hikâye Kitapları ve Romanlar Bibliyografyası*. Ankara: Kurgan Edebiyat Yayınları.
- Çiftçi, G. (1999). *Mehmet Vecihî Efendi Hayatı-Şahsiyeti ve Eserleri*. (Yüksek Lisans Tezi). <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi> adresinden edinilmiştir.
- Dağcı, Ş. (1999). İslam Aile Hukukunda Evlenme Engelleri- I (Sürekli Evlenme Engelleri). *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 34, sayfa aralığı.
- Dağcı, Ş. (1999). İslam Aile Hukukunda Evlenme Engelleri- II (Geçici Evlenme Engelleri). *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 34, sayfa aralığı.
- Daşcıoğlu, Y. (1995). *Mehmed Celal'in Romanları ve Popüler Edebiyat Geleneği*. (Yüksek Lisans Tezi). <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi> adresinden edinilmiştir.
- Descartes (2023). *Ruhun Tutkuları*. (Çev. M. Erşen). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Dikmen, M. (1999). *İslam'da Kadın Hakları*. İstanbul: Cihan Yayınları.
- Dino, G. (2008). *Türk Romanının Doğuşu*. İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Diyanet İşleri Başkanlığı Kuran-ı Kerim Tefsiri. <https://kuran.diyanet.gov.tr/Tefsir> adresinden erişim sağlanmıştır. Erişim Tarihi: 24.06.2024.
- Doğan, İ. (1992). Tanzimat Sonrası Sosyo-Kültürel Değişmeler ve Türk Ailesi. *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi Cilt 1* içinde (s. 176-198). Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları.
- Doğan, İ. (2001). *Osmanlı Ailesi Sosyolojik Bir Yaklaşım*. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Doğramacı, E. (1989). *Türkiye'de Kadının Dünyası ve Bugünü*. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Doğru, T. (2003). *Ahmet Rasim'in Hikâyeleri (Endişe-i Hayat, Gam-ı Hicran, İki Günahsız Sevdâ, İlk Sevgi) Metin-Tahlil-İndeks*. (Yüksek Lisans Tezi). <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi> adresinden edinilmiştir.
- Donuk, A. (1991). Çeşitli Topluluklarda ve Eski Türklerde Aile. B. Dikeçligil ve A. Çiğdem (Der.), *Aile Yazıları 1 Temel Kavramlar Yapı ve Tarihi Süreç* içinde (s. 287-301). Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Dönmezer, S. (1990). *Sosyoloji*. İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş.
- Duben, A. & Behar, C. (1998). *İstanbul Haneleri Evlilik, Aile ve Doğurganlık 1880-1940*. İstanbul: İletişim Yayınları.

- Durgun, H. H. (2015). *Ahmet Mithat Efendi ve Edebiyat*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Düşgün, U. (2020). *Mehmed Celal Romanlar ve Büyük Hikâyeler Cilt I*, İstanbul: Lakin Yayınları.
- Düşgün, U. (2020). *Mehmed Celal Romanlar ve Büyük Hikâyeler Cilt II*, İstanbul: Lakin Yayınları.
- Ellison, G. (2011). *İstanbul'da Bir Konak ve Yeni Kadınlar İngiliz Kadın Gazetecinin Gözüyle Türk Evi Gündelik Hayat*. (Çev. N. Akın). İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Elmas, N. (2011). *Romanın Kapıları Tanzimat Romanında Mukaddimeler ve Hatimeler*. Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları.
- Emin Nihat (2016). Kapı Kethüdası Behçet Efendi ile Makbule Hanım'ın Sergüzeşti. S. Çağın ve F. Gökçek (Ed.), *Müsameretname*. İstanbul: Özgür Yayınları, İstanbul 2016.
- Emin Nihat (2016). Bir Osmanlı Kaptanının Bir İngiliz Kızıyla Vuku Bulan Sergüzeşti. S. Çağın ve F. Gökçek (Ed.), *Müsameretname*. İstanbul: Özgür Yayınları.
- Emin Nihat (2016). İhsan Hanım Yahut Atiye Hanımla Uşşakının Sergüzeşti. S. Çağın ve F. Gökçek (Ed.), *Müsameretname*. İstanbul: Özgür Yayınları.
- Emine Semiyye (2019). *Bîkes ve Hiss-i Rekabet*. (Haz. A. H. Eken). İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayınları.
- Emine Semiyye (2020). *Muallime*. (Haz. A. H. Eken). İstanbul: Q Kültür Sanat Yayınları.
- Emine Semiyye (2020). *Mükâfat-ı İlahiye*. (Haz. M. Babacan Bursalı). İstanbul: Turkuvaz Yayınları.
- Emine Semiyye (2020). *Terbiye-i Etfale Ait Üç Hikâye*. (Ed. F. Altuğ). İstanbul: Turkuvaz Yayınları.
- Emre, İ. (2006). *Edebiyat ve Psikoloji*. Ankara: Anı Yayınları.
- Engels, F. (2021). *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni*. (Çev. M. Tüzel). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Enginün, İ. (2006). *Yeni Türk Edebiyatı Tanzimat'tan Cumhuriyet'e (1839-1923)*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Ercilasun, B. (1996). *Ahmet İhsan Tokgöz*. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Erdem, Y. H. (2023). *Osmanlı'da Köleliğin Sonu 1800-1909*. (Çev. B. Tırnakçı). İstanbul: Timaş Yayınları.

- Erdentuğ, A. (1991a). Çeşitli İnsan Topluluklarında Aile Tipleri. B. Dikeçligil ve A. Çğdem (Der.), *Aile Yazıları 1 Temel Kavramlar Yapı ve Tarihi Süreç* içinde (s. 321-357). Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Erdentuğ, N. (1991b). Yeryüzü İnsan Topluluklarında Başlık. B. Dikeçligil ve A. Çğdem (Der.), *Aile Yazıları 4 Evlilik Kurumu ve İlişkileri* içinde (s. 307-317). Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Erkal, M. E. (1991). Türk Ailesi ve Batı Avrupa'daki Bazı Değişmeler. B. Dikeçligil ve A. Çğdem (Der.), *Aile Yazıları 2 Temel Kültürel Değerler ve Sosyal Değişme* içinde (s. 407-414). Ankara: Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Eröz, M. (2000). *Türk Ailesi*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Esen, H. (2013). Zina. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi Cilt 44*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Esen, N. (1991). *Türk Romanında Aile Kurumu*. Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları.
- Esen, N. (1992). Türk Ailesindeki Değişmenin Romanımıza Yansıması. *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi Cilt 2* içinde (s. 660-676). Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları.
- Esen, N. (2014). *Hikâye Anlatan Adam: Ahmet Mithat*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Esen, N. (2020). *Modern Türk Edebiyatı Üzerine Okumalar*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Eserpek, A. (1991). Türk Köyünde Poligam Evliliğe İlişkin Formel-İnformel Norm Çatışması. B. Dikeçligil ve A. Çğdem (Der.), *Aile Yazıları 4 Evlilik Kurumu ve İlişkileri* içinde (s. 401-412). Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Evin, A. Ö. (2020). *Türk Romanının Kökenleri ve Gelişimi*. (Çev. O. Akınhay). İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Faroqhi, S. (2010). *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam Ortaçağdan Yirminci Yüzyıla*. (Haz. H. Kuruyazıcı ve A. Anadol). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Fatma Aliye Hanım (2012). *Levayih-i Hayat*. (Haz. A. Demir). İstanbul: Kesit Yayınları.
- Fatma Aliye Hanım (2014). *Muhadarat*. (Haz. F. Gökçek). İstanbul: Özgür Yayınları.
- Fatma Aliye & Mahmud Esad (2007). *Çok Eşlilik Taaddüd-i Zevcat*. Ankara: Hece Yayınları.

- Fatma Aliye Hanım (2012). *Nisvan-ı İslam*. (Haz. H. Argunşah). İstanbul: Kesit Yayınları.
- Fedai, Ö. (2012). Tanzimat Romanında Lilith'in Ruh İkizi Bir "Femme Fatale" Olarak Zehra. *Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları*, 7 (4), 79-93.
- Fındıkoğlu, Z. F. (1940). *Tanzimatta İctimai Hayat*. İstanbul: Maarif Matbaası.
- Fındıkoğlu, Z. F. (1991a). Türklerde Aile İctimaiyatı. B. Dikeçligil ve A. Çğdem (Der.), *Aile Yazıları 1 Temel Kavramlar Yapı ve Tarihi Süreç* içinde (s. 1-26). Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Fındıkoğlu, Z. F. (1991b). Ekzogami Meselesi Etrafında Umumi Sosyolojik Neticeler. B. Dikeçligil ve A. Çğdem (Der.), *Aile Yazıları 4 Evlilik Kurumu ve İlişkileri* içinde (s. 1-17). Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Fındıkoğlu, Z. F. (1991c). Evlenmede Güçlük. B. Dikeçligil ve A. Çğdem (Der.), *Aile Yazıları 4 Evlilik Kurumu ve İlişkileri* içinde (s. 59-64). Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Findley, C. V. (1999). *Ahmet Mithat Efendi Avrupa'da*. (Çev. A. Anadol). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Fikripaşazâde Mehmed Münci (1308/1896). *İnhimâk-ı Memât*, İstanbul: Âlem Matbaası.
- Finn, R. P. (1984). *Türk Romanı İlk Dönem 1872-1900*. (Çev. T. Uyar). Ankara: Bilgi Basımevi.
- Fontmagne, B. D. (1977). *Kırım Harbi Sonrasında İstanbul*. (Çev. G. Soytürk). İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser.
- Freud, S. (1997). *Cinsiyet Üzerine*. (Çev. A. A. Öneş). İstanbul: Say Yayınları.
- Fromm, E. (2021). *Sevme Sanatı*. (Çev. I. Gündüz). İstanbul: Say Yayınları.
- Gökalp, Z. (2012). *Türk Ahlâkı*. İstanbul: Toker Yayınları.
- Gökalp, Z. (2020). *Türkçülüğün Esasları*. Ankara: Panama Yayınları.
- Gökalp, Z. (2021). *Türk Medeniyeti Tarihi*. (Haz. A. Duymaz). İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Gökalp Alpaslan, G. (2002). *XIX. Yüzyıl Yazılı Anlatılarında Şezlü Kültür Etkileri*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Gökçe, B. (1991a). Aile ve Aile Tipleri Üzerine Bir İnceleme. B. Dikeçligil ve A. Çğdem (Der.), *Aile Yazıları 1 Temel Kavramlar Yapı ve Tarihi Süreç* içinde

- (s. 205-223). Ankara: Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Gökçe, B. (1991b). Evlilik Kurumuna Sosyolojik Bir Yaklaşım. B. Dikeçligil ve A. Çiğdem (Der.), *Aile Yazıları 4 Evlilik Kurumu ve İlişkileri* içinde (s. 385- 400). Ankara: Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Gökçek, F. (2017). Tanzimat Dönemi Türk Romanı İçin Bir Çerçeve Denemesi. *Küllerinden Doğan Anka Ahmet Mithat Efendi Üzerine Yazılar* içinde (s. 15-38). İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Gökçek, F. (2017). Tanzimat Dönemi Roman ve Hikâyelerinde Kadın-Erkek İlişkilerinin Düzenlenişi ile İlgili Bazı Tespitler. *Küllerinden Doğan Anka Ahmet Mithat Efendi Üzerine Yazılar* içinde (s. 85-89). İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Gökçek, F. (2017). Letaif-i Rivayat Hakkında. *Küllerinden Doğan Anka Ahmet Mithat Efendi Üzerine Yazılar* içinde (s. 101-126). İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Gökçek, F. (2017). Ahmet Mithat Efendi'nin Romanlarında Yerli Gayrimüslimlerin Alafrangalığı Meselesi. *Küllerinden Doğan Anka Ahmet Mithat Efendi Üzerine Yazılar* içinde (s. 186-198). İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Gökçek, F. (2019). *Osmanlı Kapısında Büyümek Ahmet Mithat Efendi'nin Hikâye ve Romanlarında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşları*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Göle, N. (1998). *Modern Mahrem*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Gülendam, R. (2006). *Türk Romanında Kadın Kimliği*. Konya: Salkımsöğüt Yayınları.
- Güler, A. (1992). İlk Yazılı Türkçe Metinlerde Aile ve Unsurları. *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi Cilt 1* içinde (s. 69-81). Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları.
- Gürbilek, N. (2016). *Kör Ayna, Kayıp Şark*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Gürer, A. Ş. & Bay A. (2013). *Osmanlı Toplumunda Beslemelik Kurumu*. Ankara: Birleşik Dağıtım Yayınları.
- Güven, G. (2009). *Sami Paşazade Sezayi ve Eserleri*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Harman, Ö. F. (1991). Yahudi ve Hristiyan Kutsal Metinlerinde Peygamberlik ve Peygamber Evlilikleri. B. Dikeçligil ve A. Çiğdem (Der.), *Aile Yazıları 4 Evlilik Kurumu ve İlişkileri* içinde (s. 567-582). Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Has-Er, M. (2000). *Tanzimat Devri Türk Romanında Kadın Kahramanlar*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.

- Hatemî, H. (2013). *İlahi Hikmet'te Kadın*. İstanbul: Milenyum Yayınları.
- Horney, K. (1991). *Kadın Psikolojisi*. (Çev. S. Budak). Ankara: Öteki Yayınları.
- Hüseyin Cahid, *Nadide*, Âlem Matbaası, İstanbul 1308/1890.
- İrigaray, L. (2022). *Başlangıçta Kadın Vardı*. (Çev. İ. Özallı ve M. Odabaş). Ankara: Fol Yayınları.
- Işın, E. (1992). Tanzimat Ailesi ve Modern Âdâb-ı Muâşeret. *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi Cilt I* içinde (s. 216-227). Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları.
- İbn Fazlan Seyahatnamesi (1975). (Haz. R. Şeşen). İstanbul: Bedir Yayınevi.
- İbrahim Şinasi (2018). *Şair Evlenmesi*. (Haz. Cevdet Kudret). İstanbul: Kapı Yayınları.
- İleri, C. N. (2017). *Kadınlarımız*. İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- İnalcık, Halil (2009). Osmanlılarda Batı'dan Kültür Aktarması Üzerine. *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi* içinde (s. 425-431). İstanbul: Eren Yayınları.
- İnalcık, Halil. (2021). Tanzimat Nedir?. H. İnalcık ve M. Seyitdanlıoğlu (Ed.), *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu* içinde (s. 29-56). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- İpek, N. (2015). Roma Hukukunda Hısımlık. *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 21 (1), 167-204.
- Kahveci, N. & Bilginer, Y. (2021). Medeni Hukukla Mukayeseli Olarak İslam Hukukunda Evlenmenin Geçici Engelleri. *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17, 125-139.
- Kalyoncu, H. (2014). *Erkekler Neden Aldatır?*. İstanbul: Yediveren Yayınları.
- Kalyoncu, H. (2021). *Kadın Psikolojisi Öteki Kadın ve Çok Eşlilik*. İstanbul: Yediveren Yayınları.
- Kandiyoti, D. (2019). *Cariyeler, Bacılar, Yurttaşlar Kimlikler ve Toplumsal Dönüşümler*. (Çev. A. Bora vd.), İstanbul: Metis Yayınları.
- Kankaya, D. (2015). *Evli Bireylerde Aldatma Eğilimi ve Cinsel Yaşantılar*. (Yüksek Lisans Tezi). <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi> adresinden edinilmiştir.
- Kaplan, M. (2010). *Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar 2*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Kaplan, M. (2020). *Kültür ve Dil*. İstanbul: Dergâh Yayınları.

- Karabulut, M. (2013). Tanzimat Dönemi Türk Romanında Kadın Üzerine Tematik Bir İnceleme. *Erdem Dergisi*, 64, 49-69.
- Karaca, Ş. (2010). *Emine Semiye Hayatı-Fikir Dünyası-Sanatı-Eserleri*. (Yüksek Lisans Tezi). <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi> adresinden edinilmiştir.
- Karaca, Ş. (2019). *Kötücül Kadın Türk Edebiyatında Kötücül Kadın İmgesi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Karagülle, F. (2004). *Ara Nesil Romanında Sosyal Muhteva*. (Yüksek Lisans Tezi). <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi> adresinden edinilmiştir.
- Karakışla, Y. S. (2014). *Osmanlı Hanımları ve Hizmetçi Kadınlar (1869-1927)*. İstanbul: Akıl Fikir Yayınları.
- Karaman, H. (1992). İslamın Getirdiği Aile Anlayışı. *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi Cilt 2* içinde (s. 385-395). Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları.
- Karay, R. H. (2014). *Üç Nesil Üç Hayat* (Haz. A. Karay Özdaş). İstanbul: İnkılâp Kitabevi Yayınları.
- Karpat, K. (1991). Ailede Devletçi ve Ferdîyetçi Görüş. B. Dikeçligil ve A. Çiğdem (Der.), *Aile Yazıları 1 Temel Kavramlar Yapı ve Tarihi Süreç* içinde (s. 33-36). Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Karpat, K. H. (2023). *Osmanlı Modernleşmesi Toplum, Kurumsal Değişim ve Nüfus* (Çev. C. Elitez). İstanbul: Timaş Yayınları.
- Kaya, M. (2020). *Dünden Bugüne Çok Eşlilik*. İstanbul: Çıra Yayınları.
- Kefeli, E. (t.y.). *Romanda Kadının İtiraf Dili Olarak Mektuplar*. <https://docplayer.biz.tr/21109054-Romanda-kadinin-itiraf-dili-olarak-mektuplar-emel-kefeli.html> adresinden erişim sağlanmıştır. Erişim tarihi: 22.06.2024.
- Kefeli, E. (1998). İki Farklı Toplumda Kadın ve Evlilik Temalarını İşleyen İki Mektup-Roman: İki Yeni Gelinin Hatıraları ve Levayih-i Hayat. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 10, 309-315.
- Kerman, Z. (1998). *Yeni Türk Edebiyatı İncelemeleri*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Kılıçkaya, D. (2008). *Ahmet İhsan ve Romanları (İnceleme-Metin)*. (Yüksek Lisans Tezi). <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi> adresinden edinilmiştir.
- Kırtıl, O. (2003). Fatma Aliye ve Muhadarat'ı. *Kadın Araştırmaları Dergisi*, 8, 101-126.
- Klein, M. (2021). *Haset ve Şükran* (Çev. O. Koçak ve Y. Erten). İstanbul: Metis Yayınları.

- Koenig, S. (2000). *Sosyoloji Toplum Bilimine Giriş* (Çev. S. Sucu- O. Aykaç). İstanbul: Ütopya Kitabevi Yayınları.
- Kolcu, A. İ. (2009). *Tanzimat Edebiyatı II Hikâye ve Roman*. Erzurum: Salkımsöğüt Yayınları.
- Kolcu, A. İ. (2018). *Ara Nesil Edebiyatı*. Erzurum: Salkımsöğüt Yayınları.
- Kongar, E. (1991). Türkiye’de Aile, Yapısı, Evrimi ve Bürokratik Örgütlerle İlişkileri. B. Dikeçligil ve A. Çiğdem (Der.), *Aile Yazıları 2 Temel Kültürel Değerler ve Sosyal Değişme* içinde (s. 63-91). Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Korkmaz, R. (2021). Osmanlı’nın Genel Durumu ve Surdaki Gedik; Güven Sendromu. R. Korkmaz (Ed.), *Yeni Türk Edebiyatı El Kitabı 1839-2000* içinde (s. 15-19). Ankara: Grafiker Yayınları.
- Korkmaz, R. (2021). Tanzimat Fermanı. R. Korkmaz (Ed.), *Yeni Türk Edebiyatı El Kitabı 1839-2000* içinde (s. 28-30). Ankara: Grafiker Yayınları.
- Köse, O. (2022). Evliya Çelebi Seyahatnamesi’ne Göre 17. Yüzyılda Osmanlı Devleti’nde Kadın. B. Yılmaz ve M. Koyuncu Kaya (Ed.), *Klasik Dönem Osmanlı Toplumunda Kadın* içinde (s. 215-239). Ankara: Berikan Yayınevi.
- Kubbealtı Lugati. <https://lugatim.com/> adresinden erişim sağlanmıştır. Erişim Tarihi: 24.06.2024.
- Kuran, E. (1991). Türk Ailesinin Mahiyeti ve Tarihi Gelişmesi. B. Dikeçligil ve A. Çiğdem (Der.), *Aile Yazıları 1 Temel Kavramlar Yapı ve Tarihi Süreç* içinde (s. 365-370). Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Kurnaz, Ş. (2013). *Osmanlı Kadınının Yükselişi (1908-1918)*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Kurnaz, Ş. (2015). *Yenileşme Sürecinde Türk Kadını 1839-1923*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Kurt, İ. (1992). Atasözlerinde Aile. *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi Cilt 2* içinde (s. 626-650). Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları.
- Kurt, A. (2022). Osmanlı’da Aile Kurumu. B. Yılmaz ve M. Koyuncu Kaya (Ed.), *Klasik Dönem Osmanlı Toplumunda Kadın* içinde (s. 81-111). Ankara: Berikan Yayınevi.
- Kütükçü, T. (2006). Tanzimat Romanı, Kadın/Aşk ve Yeryüzünde Bir Melek. N. Esen ve E. Köroğlu (Haz.), *Merhaba Ey Muharrir! Ahmet Mithat Üzerine Eleştirel Yazılar* içinde (s. 163-182). İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.

- Lewis, B. (2018). *Modern Türkiye'nin Doğuşu*. (Çev. B. B. Turna). Ankara: Arkadaş Yayınları.
- Maden, A. (1991). Evlenme ve Evlenme Şekilleri. *Türk Aile Ansiklopedisi 2* içinde (s. 493-508). Ankara: Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları.
- Mardin, Ş. (2020). *Türk Modernleşmesi*. (Der. M. Türköne ve T. Önder). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mehmed Vecihi (1314/1896). *Halime*. Dersaadet: İkdam Matbaası.
- Mehmed Vecihi (1314/1896). *Nedamet*, Dersaadet: Saadet Matbaası.
- Mehmed Vecihi (2003). *Mehcure*. (Haz. H. Zerdecı). İstanbul: Selis Yayınları.
- Mehmed Vecihi (2003). *Hikmet*. (Haz. H. Zerdecı). İstanbul: Selis Yayınları.
- Mehmed Vecihi (2016). *Mihr-i Dil*. (Haz. Y. S. Ulu). Ankara: Kültür Ajans Yayınları.
- Mehmed Vecihi (2022). *Müjgân ve Mesude (İnceleme Metin)*. (Haz. S. Çetin ve B. B. Acar). Ankara: Sonçağ Yayınları.
- Mehmed Celal (1308/1890). *Elvah-ı Sevda*. Kostantiniyye: Âlem Matbaası.
- Mehmed Celal (1309/1891). *Muhabbet-i Mâderâne*. İstanbul: Kasbar Matbaası.
- Mehmed Celal (t.y.). *Nedamet Yahud Bir Şairin Ser-Nüvişti*. Dersaadet: Meşrutiyet Matbaası.
- Mehmed Celal (t.y.). *Leman*. İstanbul: Meşrutiyet Matbaa ve Kütüphanesi.
- Mehmed Celal (2021). *Kuşdili'nde*. (Haz. N. Akbayan). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Meriç, N. (2000). *Osmanlı'da Gündelik Hayatın Değişimi Âdâb-ı Muaşeret 1894-1927*. İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Mizancı Mehmed Murat (2019). *Turfanda mı Yoksa Turfa mı?*. (Haz. O. Sevim). İstanbul: Bilge Yayınları.
- Montagu, L. (2014). *Doğu Mektupları*. (Çev. M. A. Erginöz). İstanbul: Özgü Yayınları.
- Moran, B. (1983). Türk Romanı ve Batılılaşma Sorunsalı. *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış 1* içinde (s. 9-20). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Moran, B. (1983). Âşık Hikâyeleri, Hasan Mellah ve İlk Romanlarımız. *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış 1* içinde (s. 21-37). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Moran, B. (1985). Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Roman. *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi Cilt 2* içinde (s. 409-418). İstanbul: İletişim Yayınları.

- Mustafa Reşid (1303/1886). *Bir Çiçek Demeti*. Kostantiniyye: Matbaa-i Ebuzziya.
- Mustafa Reşid (1307/1889). *Neyyir*. Dersaadet: Mahmut Bey Matbaası.
- Mustafa Reşid (1314/1896). *Küfrân-ı Nimet*. Dersaadet: Yuvanaki Panayotidis Matbaası.
- Mustafa Reşid (2022). *Bir Kızın Hatası*. (Akt. Dr. A. Kara). İstanbul: Kitapyurdu Doğrudan Yayıncılık.
- Müezzinoğlu, S. (2014). *Romantik İlişkilerde Aldatma: Bağlanma Boyutları, Kişilik Özellikleri ve İlişki Bağlanımı*. (Doktora Tezi). <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi> adresinden edinilmiştir.
- Müller, M. (2010). *İstanbul'dan Mektuplar*. İstanbul: Şehir Yayınları.
- Nâbizâde N. (2017). *Karabibik ve Diğer Hikâyeler*. (Haz. S. Çağın ve N. Kurudere). İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Nâbizâde N. (2019). *Zehra*. (Haz. N. Tonga). İstanbul: Can Sanat Yayınları.
- Namık Kemal (1993). Mukaddime-i Celal. M. Kaplan vd. (Haz.), *Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi II 1865-1876* içinde (s. 342-372). İstanbul: Marmara Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Namık Kemal (1993). Aile. M. Kaplan vd. (Haz.), *Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi II 1865-1876* içinde (s. 246-250). İstanbul: Marmara Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Namık Kemal (1993). Lisan-ı Osmanî'nin Edebiyatı Hakkında Bazı Mülâhazatı Şamildir. M. Kaplan vd. (Haz.), *Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi II 1865-1876* içinde (s. 183-192). İstanbul: Marmara Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Namık Kemal (2000). *İntibah*. (Haz. Y. Çelik). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Namık Kemal (2015). *Cezmi*. (Haz. Y. Çelik). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Namık Kemal (2019). *Osmanlı Modernleşmesinin Meseleleri Bütün Makaleler 1*. (Haz. N. Yılmaz Aydoğdu ve İ. Kara). İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Namlı, T. (2010). *Tanzimat Devri Türk Romanında Sosyal Tenkit*. (Doktora Tezi). <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi> adresinden edinilmiştir.
- Nerkiz, U. (2021). *Ahmet Rasim'in Hayatı, Hikâye ve Romanları*. (Doktora Tezi). <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi> adresinden edinilmiştir.
- Okay, O. (1991). *Batı Medeniyeti Karşısında Ahmed Mithat Efendi*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

- Okay, O. (2018). *Batılılaşma Devri Türk Edebiyatı*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Ortaylı, İ. (1991). Anadolu'da XVI. Yüzyılda Evlilik İlişkileri Üzerine Bazı Gözlemler. B. Dikeçligil ve A. Çiğdem (Der.), *Aile Yazıları 1 Temel Kavramlar Yapı ve Tarihi Süreç* içinde (s. 279-285). Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Ortaylı, İ. (2019). *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*. İstanbul: Kronik Kitap.
- Ortaylı, İ. (2021). *Osmanlı Toplumunda Aile*. İstanbul: Kronik Kitap.
- Ozankaya, Ö. (1977). *Toplumbilime Giriş*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Ögel, B. (1988). *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları.
- Önal, C. Z. (1976). *Evlilik ve Mahremiyetleri Aşkın Fizyolojisi*. İstanbul: İnkılap ve Aka Yayınları.
- Önal, M. (1985). *Vecihî Bey'in Hikâyelerindeki Fiktif Yapı*. (Yüksek Lisans Tezi). <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi> adresinden edinilmiştir.
- Özbay, F. (2012). Evlerde Elkızları-Cariyeler, Evlatlıklar, Gelinler. A. Durakbaşı (Haz.), *Feminist Tarihyazımında Sınıf ve Cinsiyet* içinde (s.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Özdemir, R. (1991). Tokat'ta Ailenin Sosyo-Ekonomik Yapısı. B. Dikeçligil ve A. Çiğdem (Der.), *Aile Yazıları 1 Temel Kavramlar Yapı ve Tarihi Süreç* içinde (s. 411-456). Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Özdemir, H. (2013). *Yeni İnsan ve Ulus Oluşumunda Roman Aşkı*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Özen, S. (1991). Aile Kurumuna Bazı Sosyolojik Yaklaşımlar. B. Dikeçligil ve A. Çiğdem (Der.), *Aile Yazıları 1 Temel Kavramlar Yapı ve Tarihi Süreç* içinde (s. 399-410). Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Özer, İ. (2006). *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Yaşam ve Moda*. İstanbul: Truva Yayınları.
- Özgül, M. K. (20139). *Kandille İskandil*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Özön, M. N. (1985). *Türkçede Roman*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Özsoy, R. (2010). *XIX. yy'da Osmanlıda Köle Ticareti Esirciler ve Zenci Köleler*. (Yüksek Lisans Tezi). <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi> adresinden edinilmiştir.

- Öztuna, Y. (2017). *Osmanlı Devleti Tarihi Siyasî Tarih Cilt 1*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Öztürk, H. (1991). *Kınalızâde Ali Çelebi'de Aile*. Ankara: Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Öztürk, M. (2019). *Cahiliyeden İslamiyet'e Kadın*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- Paçacı, M. (2022). Müslüman Kadın: İmge mi Gerçeklik mi?. B. Yılmaz ve M. Koyuncu Kaya (Ed.), *Klasik Dönem Osmanlı Toplumunda Kadın* içinde (s. 1-24). Ankara: Berikan Yayınevi.
- Parla, J. (2018). *Babalar ve Oğullar Tanzimat Romanının Epistemolojik Temelleri*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Parla, J. (2020). *Don Kişot'tan Bugüne Roman*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Parlatır, İ. (2012). *Tanzimat Edebiyatında Kölelik*. Ankara: Yargı Yayınevi.
- Pasini, W. (2022). *Sadakatsiz Aşklar Aldatmanın Psikolojisi Üzerine*. (Çev. C. Belge). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Perin, C. (1946). *Tanzimat Edebiyatında Fransız Tesiri*. İstanbul: Pulhan Matbaası.
- Phillips, A. (2021). *Tekeşlilik Sadakat ve İhanet Üzerine Aforizmalar*. (Çev. B. Somay). İstanbul: Metis Yayınları.
- Platon (2021). *Devlet*. (Çev. S. Eyüboğlu ve M. A. Cimcoz). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Reik, T. (2009). *Aşk ve Şehvet Üzerine Cinslerin Duygusal Farklılıkları*. (Çev. A. Kılıçlıoğlu). İstanbul: Say Yayınları.
- Roux, J. P. (1990). Ortaçağ Türk Kadını. (Çev. G. Yılmaz). *Erdem Atatürk Kültür Merkezi Dergisi*, 6 (18), 693-724.
- Russel, B. (1999). *Evlilik ve Ahlak*. (Çev. E. Gürol). İstanbul: Cem Yayınevi.
- Safi, İ. & Arslan, Ç. (2018). Mehmet Vecihi Efendi'nin Romanlarında Çok Eşlilik. *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7, 135-151.
- Safi, İ. & Kuru, B. (2024). Ahmet Mithat Efendi'nin Letaif-i Rivayat Adlı Eserinde Felaketle Biten Evlilikler. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, 38, 281-309.
- Sağlam, N. (2017). *Hürriyetçi Söyleme Karşı Hür Olmanın Ağır Bedeli Ahmet Mithat Efendi ve Yeryüzünde Bir Melek Romanına Yönelik Eleştiriler*. İstanbul: Erdem Sedir Yayınları.

- Sahih-i Buhari Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercemesi ve Şerhi (1978). 7 (123-124), Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Sancar, S. (2020). *Türk Modernleşmesinin Cinsiyeti Erkekler Devlet Kadınlar Aile Kurar*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Savaş, S. (1992). Fetva ve Şeriyye Sicillerine Göre Ailenin Teşekkülü ve Dağılması. *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi Cilt 2* içinde (504-547). Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları.
- Saz, L. (1974). *Haremin İç yüzü*. (Haz. S. Borak). İstanbul: Milliyet Yayınları.
- Sazyek, H. & Sazyek E. (2019). *Yeni Türk Edebiyatında Önsözler*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Sazyek, H. (2023). *Roman Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Hece Yayınları.
- Schopenhauer, A. (2022). *Aşka ve Kadınlara Dair Aşkın Metafiziği*. (Çev. A. Aydoğan). İstanbul: Say Yayınları.
- Scognamillo, G. (1994). *Beyoğlu'nda Fuhuş*. İstanbul: Altın Kitaplar Yayınları.
- Selahaddin Asım (1989). *Osmanlıda Kadınlığın Durumu*. (Haz. M. Martı). İstanbul: Arba Yayınları.
- Sevengil, R. A. (2014). *İstanbul Nasıl Eğleniyordu?*. İstanbul: Alfa Tarih Yayınları.
- Shayegan, D. (2020). *Yaralı Bilinç*. (Çev. H. Bayrı). İstanbul: Metis Yayınları.
- Solak, C. (2019). *Tüketim Kültürü Ekseninde Türk Romanında Mirasyedi Tipinin Gelişimi (Başlangıçtan 1928'e Kadar)*. (Doktora Tezi). <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi> adresinden edinilmiştir.
- Soy, E. (2019). Modernleşme Ekseninde Türk Romanında Kadın Merkezli Değişim ve Feminist Edebiyat Kuramıyla Ahmet Mithat Efendi'nin "Vah" İsimli Romanının İncelenmesi. *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17 (1), 77-106.
- Stevick, P. (2021). *Roman Teorisi*. (Çev. S. Kantarcıoğlu), (5. Baskı). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Şemseddin Sami (1996). *Kadınlar*. (Haz. İ. Doğan). Ankara: Gündoğan Yayınları.
- Şemseddin Sami (2015). *Kamus-i Türkî*. (Haz. P. Yavuzarslan). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Şemseddin Sami. (2018). *Taaşşuk-ı Talat ve Fitnat*. (Haz. Y. Çelik). Ankara: Akçağ Yayınları.

- Şen, N. (2014). *Mehmed Celal'in Hikâye ve Romanları*. Ankara: Kurgan Edebiyat Yayınları.
- Şentürk, A. A. (1995). Klasik Osmanlı Edebiyatında Tipler. *Osmanlı Araştırmaları* XV, 15 (15), 1-91.
- Tabakoğlu, A. (1992). Osmanlı Toplumunda Aile. *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi Cilt 1* içinde (s. 92-96). Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları.
- Tanpınar, A. H. (2012). *On Dokuzuncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*. (Haz. A. Uçman). İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Tanpınar, A. H. (2018). *Edebiyat Üzerine Makaleler*. (Haz. Z. Kerman). İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Taplamacıoğlu, M. N. (1950). Cahiliye ve İslam'da Evlenme. *Adalet Dergisi*, 41 (5), 679-686.
- Tekeli, Şirin (1991). Çağdaş Evliliğin Ortaçağ Kökenleri. B. Dikeçligil ve A. Çiğdem (Der.), *Aile Yazıları 4 Evlilik Kurumu ve İlişkileri* içinde (s. 427-439). Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Tezcan, M. (1991). Tasavvuri Akrabalık ve Ülkemizdeki Uygulama. B. Dikeçligil ve A. Çiğdem (Der.), *Aile Yazıları 4 Evlilik Kurumu ve İlişkileri* içinde (s. 363-371). Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Timur, T. (1991). *Osmanlı-Türk Romanında Tarih, Toplum ve Kimlik*. İstanbul: Afa Yayınları.
- Timur, T. (2010). *Osmanlı Kimliği*. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Tolan, B. (1991). Geleneksel Aileden Çağdaş Aile Yapısına Doğru. B. Dikeçligil ve A. Çiğdem (Der.), *Aile Yazıları 2 Temel Kültürel Değerler ve Sosyal Değişme* içinde (s. 491-503). Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Toledano, E. R. (1994). *Osmanlı Köle Ticareti 1840-1890*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Tokgöz, A. İ. (2018). *Ülfet*. (Haz. Ş. Ş. Yiğitler). Ankara: Gece Akademi Yayınları.
- Tokgöz, A. İ. (2019). *Haver*. (Haz. T. Durmuş ve S. Çetin). İstanbul: Turkuvaz Yayınları.
- Tokmakçioğlu, E. (1991). *Osmanlı Kadın Âlemleri*. İstanbul: Geçit Kitabevi Yayınları.
- Toohey, P. (2014). *Edebiyatta Sanatta ve Popüler Kültürde Kıskançlık*. (Çev. B. Kovulmaz). İstanbul: Doğan Kitap Yayınları.

- Topaloğlu, B. (1977). *İslamda Kadın*. İstanbul: Yağmur Yayınları.
- Töre, E. (1992). Türk Ailesindeki Değişmenin Tiyatromuza Yansıması. *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi Cilt 2* içinde (677-700). Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları.
- Tucker, J. E. (2015). *İslam Hukukunda Kadın, Aile ve Toplumsal Cinsiyet*. (Çev. Z. E. Koca). İstanbul: Açılım Kitap Yayınları.
- Tura, S. M. (2022). *Freud'dan Lacan'a Psikanaliz*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Turhan, M. (2021). *Kültür Değişimleri Sosyal Psikoloji Bakımından Bir Tetkik*. Ankara: Altınordu Yayınları.
- Türk Ansiklopedisi (1968). Esir Pazarı. C. XV, Ankara: Milli Eğitim Basımevi.
- Türkan, K. (2015). Anadolu Masallarında Çok Eşlilik. *Milli Folklor*, 27 (105), 43-58.
- Türkçe Sözlük (2009). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türkdoğan, O. (1992). Türk Ailesinin Genel Yapısı. *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi Cilt 1* içinde (29-66). Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları.
- Tüzer, İ. (2014). *Ahmet Mithat Anlatılarında Kimlik İnşası ve Modernizm*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Ubıcinı, M. A. (t.y.). Türkiye 1850 Tanzimat-Ulema-Basın. (Çev. C. Karaağaçlı). C. 1, Tercüman 1001 Temal Eser.
- Uç, H. (2000). *Mehmet Celal'in Hikâye ve Romanları*. Ankara: Bizim Büro Basımevi.
- Uç, H. (2006). *Ansiklopedik Roman Eleştiri Terimleri*. Ankara: Bizim Büro Basımevi.
- Uluçay, M. Ç. (2017). *Harem*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Ulvan, A. (1985). *İslam'da Dört Evlilik ve Rasûlullah'ın Çok Evlenmesindeki Hikmetler*. (Çev. İ. H. Sezer). Konya: Uysal Kitabevi.
- [Uşaklıgil], H. Z. (2016). *Sefîle*. (Haz. Ö. F. Huyugüzel). İstanbul: Özgür Yayınları.
- [Uşaklıgil], H. Z. (2017). *Ferdi ve Şürekâsı*. İstanbul: Can Yayınları.
- [Uşaklıgil], H. Z. (2017). *Kırk Yıl*. (Haz. A. Uçman). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- [Uşaklıgil], H. Z. (2020). *Hikâye*. (Haz. G. Vicir). İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Ülgen, E. (1994). *Ahmet Mithat Efendi'de Çalışma Fikri*. İstanbul: Ahilik Araştırma ve Kültür Vakfı Yayınları.

- Ülken, H. Z. (1991). Aile. B. Dikeçligil ve A. Çiğdem (Der.), *Aile Yazıları 1 Temel Kavramlar Yapı ve Tarihi Süreç* içinde (s. 27-32). Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Ünal, M. (1991). 1917 Tarihli Hukuk-i Aile Kararnamesi. B. Dikeçligil ve A. Çiğdem (Der.), *Aile Yazıları 1 Temel Kavramlar Yapı ve Tarihi Süreç* içinde (s. 371-398). Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Ünal, A. (1998). *Yahudilik'te, Hristiyanlık'ta ve İslam'da Evlilik*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Üner, A. M. (2011). *19. Yüzyıl Türk Hikâye ve Romanında Zevk ve Eğlence Kadınları*. Ankara: Kirpi Kitap Yayınları.
- Vilar, E. (1998). *Çokeşlilik Erkeklerin Birçok Kadına Hakkı*. (Çev. S. Tamgüç). İstanbul: Göçebe Yayınları.
- Yağcı, Z. G. (2022). Osmanlı Devleti'nde Köle Kadınlar. B. Yılmaz ve M. Koyuncu Kaya (Ed.), *Klasik Dönem Osmanlı Toplumunda Kadın* içinde (s. 155-172). Ankara: Berikan Yayınevi, Ankara 2022.
- Yağcı, Z. G. (2022). Osmanlı Kanunnamelerinde Suç ve Ceza: Kadınlar. B. Yılmaz ve M. Koyuncu Kaya (Ed.), *Klasik Dönem Osmanlı Toplumunda Kadın* içinde (s. 345-378). Ankara: Berikan Yayınevi.
- Yakut, E. (2011). Tanzimat Dönemi'nden Önce Osmanlı Hukukunda Evlilik Dışı İlişkilere Verilen Cezalar. *Kebikeç Dergisi*, 31, 261-274.
- Yakut, E. (2022). 16-18. Yüzyıllarda Osmanlı Aile Hukukunda Kadının Konumu. B. Yılmaz ve M. Koyuncu Kaya (Ed.), *Klasik Dönem Osmanlı Toplumunda Kadın* içinde (s. 59-80). Ankara: Berikan Yayınevi.
- Yaman, A. (1998). *İslam Aile Hukuku*. Konya: Gençleri Evlendirme ve Mehîr Vakfı Yayınları.
- Yazgıç, K. (2020). *Babam Ahmet Mithat Efendi*. (Haz. İ. A. Kumsar). İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınları.
- Yeşilyurt, Ş. (2014). *Ahmet Mithat Efendi'nin Romancılığı*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Yılmaz, D. (1990). *Roman Kavramı ve Türk Romanının Doğuşu*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Yüksek, A. (2011). *İslam Aile Hukukunda Boşanma Çeşitleri ve Üç Talak*. (Yüksek Lisans Tezi). <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi> adresinden edinilmiştir.
- Yüksel, H. (1992). Vakfiyelere Göre Osmanlı Toplumunda Aile. *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi Cilt 2* içinde (s. 468-501). Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları.

Yürek, H. (2013). İntibah ve Nadide Romanlarının Mukayeseli İncelemesi. 21. *Yüzyılda Eğitim ve Toplum*, 2 (6), 42-55.

Zimmerman, C. C. (1964). *Yeni Sosyoloji Dersleri*. (Çev. A. Kurtkan). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.

Web Siteleri:

[URL 1] https://en.wikipedia.org/wiki/Congregation_of_the_Mission (Erişim Tarihi: 30.07.2024).

[URL 2] <https://tees.yesevi.edu.tr/> (Erişim Tarihi: 25.09.2024).

